

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

TIZENEGYEDIK KÖT.

1900. ÉVFOLYAM

121—136. FÜZET.

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1900

50024

TÁRGYMUTATÓ.

- Ábel Jenőről emlékezésedet tart HEGEDŰS ISTVÁN 55.
- ABT ANTAL: Fémoxidok és fémsulphidok elektromotorikus erejéről 56.
- ACSÁDY IGNÁCZ: Jelentés a Vigvázó Sándor-féle pályázatról (A magyar jobbagyság története stb.) 487.
- Adórestitúciója — az Akadémia — tárgyában benyújtott memorandum 158.
- Adóügyben (akadémiai) főtitkári előterjesztés s az Ig. T. határozata 53.
- Aischylos „Perzsák“ cz. drámájáról. HEGEDŰS ISTVÁN 465.
- Akadémia belső tagjai 1900. I.
- „ halottjai 1899—900. 224.
 - „ könyvkiadásai 1899. 235.
 - „ segélyezésével megjelenő munkák s folyóiratok 238.
 - „ kiadványait Átalány fejében kapó hazai intézetek 238.
 - „ hivatalból kapó hazai s külföldi intézetek 242.
 - „ munkásságáról jelentés 217.
 - „ munkásságáról főtitkári jelentés az 1900. máj 6. közülésen 293.
 - „ könyvtára 246.
 - „ Széchenyi-múzeuma 250.
 - „ pénztárának állása 1899. 255.
 - „ pályakérdesei. (1893—1900.) 518. 532.
- „Akadémiák Szövettségében“ részvételre meghívás a berlini porosz kir. akadémiától 205.
- „ Szövetkezetének“ párisi első üléséről jelentés 534.
- Alapítványok, hagyományok:
- „ Farkas Dávid s Busbak Adám hagyományának bejelentése 158.
 - „ Nagy Ferencz hagyománya 158.
 - „ Hánzely Istváné hagyománya 158.
- Alapítványok, hrgományok:
- „ Zichy Antal hagyatéka ügyében az ügyész-telhatalmazása 158.
 - „ Id. b. Wodianer Alb. alapítv. 214.
 - „ Szlavy József hagyománya 593.
 - „ Bezerédj Pál adománya 534.
 - „ Hollán Ernő hagyománya 534.
- Gr. ANDRÁSSY GYULA: Miként tartotta fenn Magyarország a középkorban alkotmányos szabadságát? 297.
- Gr. Andrassy Gyula-pályázatra (Deák F. életr.) beérkezett pályamű 536.
- Arany-emlékegyesület kérvénye 54.
- Aranybulla. keleikezése és első sorsa. KARÁCSONYI JÁNOSTÓL 58.
- Archaeologiai Értesítő (ápr.) II. füzeté-
lek tartalma 377. III. f. 470.
- Arcképek és szobrok:
- „ Erzsébet királyné emlék-alapja 158.
 - „ emléktáblájára a szegedi „Somo-
gyi-könyvtár“ kiüldeménye 158.
 - „ Körösi Csoma Sándor arcképét
ajándékozza Duka Tivadar 332.
- Árpád-házi boldog Margit ezüst házi
oltárkájáról. Czobor Béla 390.
- Ásbóth János: A föll mint társada-
lompolitikai és nemzeti kérdés 156.
- Ásbóth Oszkár: A magyar nyelvbe
szláv szók átvételének helye és kora
92, 126, 156.
- Ásványtani közlemények Schmidt Sán-
dortól 340.
- Athenaeum 1899. IV. sz. tartalma 47;
1900. I. sz. 422. II. és III. sz. 470.
- „Attila családfája“ Ilirih Fr. müncheni
tanár értekezése. Ismerteti KUNOS
IGNÁCZ 389, 504.
- AUJESZKY ALADÁR: A natrium lygo-
rinatum lázcsökkentő és antibakteri-
kus hatásáról 331.
- BADICS FERENCZ: Bajza életrajza 156.
- „ Bajza összegyűjtött munkáinak új
kiadásáról 372.
- BADICS FERENCZ, BÁNÓCZI JÓZSEF és
HEINRICH GUSZTÁV bir. bizottsági
jelentése a Lévy-díj pályázatáról (Kis-
faludi S. életrajza), 477.
- Bajza életrajza BADICS FERENCZ-től 156.
- „ összegyűjtött munkáinak új kiad-
ásáról u. a. 372.
- BALLAGI ALADÁR indítványa a Bródy-
alapítvány tárgyában 341.
- Barabás Miklós-életrajzi jegyzeteit az irat-
tárnak ajándékozza Barabás Ilona 341.
- Barbier de Meynard k. t. választása 275.
- BAYER JÓZSEF: Jelentés az 1898/99.
Karátsonyi-pályázatról 176, 204

- BAYER JÓZSEF választása a Péczely-jutalom bíráló bizottságába 392.
 „ Jelentés az 1899. évi Kóczán-féle pályázatról 597.
- BAUER MIHÁLY: A törzsszárendű csoportok elméletéhez 331.
- Becske Bálint (széphalmi) számadásainak megvizsgálása 158.
 „ javaslata a széphalmi mauzoleum költségvetésére nézve 337.
- BÉKEFI REMIG: A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei 93, 349.
 „ bir. jelentése Pauler Gyulának „A magyar nemzet története szent Istvánig” cz. munkájáról 442.
- II. Béla király oklevelei FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ-tól 545, 581.
- III. Béla oklevelei FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ-tól 156, 397.
- BEÖTHY ZSOLT: A magyar irodalom o mohácsi csatában 318.
- Berecz Károly kérvénye 337.
- Berlini kir. porosz tud. akadémia kétszáz éves ünnepéről jelentés, B. EÖTVÖS LORÁND-tól 204.
 „ köszöntét nyilvánítja a jubileumán képviseltetését 341.
- Berlin jelenti, hogy a M. T. Akadémia az Akadémiák nemzetközi szövetségébe felvételét 341.
- BEZERÉDJ ISTVÁN élet- és jellemrajzának megírására pályázat 534.
 „ életrajzára pályázat-hirdetés 534.
- BEZERÉDJ PÁL Wahrmann-jutalmat nyer 260, 333.
 „ köszönő levele kitüntetéséért s adománya 534.
 „ levele a pályázat szövegezése tárgyában 583, 584.
- Bírálatok pályaművekről 432, 477—492.
- Bírálok a szept. 30. határidőre beérkezett pályaművekre 582.
- Bírók bizottságok tagjai az I., II. és III. osztályból 94, 391, 582.
 „ Ferencz-József-jutalomdíj bizottságába 160.
 „ Bródy-bizottságba 170, 391.
 „ Széchenyi-biz. 391.
 „ Péczely-jutalombiz. 392.
- Bizottságok munkálatairól jelentés 225.
 „ biz. tagválasztások 391.
- BOLTZMANN LAJOS k. t. választása 275.
- BOROVSKY SAMU: A nagylaki uradalom története. Székf. 330, 449.
- BÖHM KÁROLY: Az értékelmélet feladata és alapprobléma. Székf. 202, 408.
- Bródy-bizottságba kiküldött tagok az I. és II. osztályból 160.
- Bródy-bizottságban megüresült helyekre az I. oszt. választása 392.
 „ jutalom tárgyában ütagú bizottság kiküldése az I. oszt. részéről 392.
 „ a II. oszt. választása 392.
- Bródy-jutalomról jelentés 261, 333.
 „ a nagygyűlés határozata 333.
- Bródy-jutalomdíj ügyrendi szabályzatának revízióját indítványozza SZILY KÁLMÁN 341.
 „ alapítvány tárgyában BALLAGI ALADÁR indítványa 344.
- BRUGMANN KÁROLY k. t. választása 275.
- BUBICS ZSIGMOND t. t. választása 275.
 „ ajándéka 340.
- Budapest székesőváros a Ferencz-József-jutalomdíj ügyében 94.
 „ átírata az akad. palota sarkán levő támfal továbbhelyezése iránt 158.
 „ újabb átírata a duna-rakparti támfal ügyében válasz 337.
- Budapesti Szemle 1899. decz. füz. tartalma 81; 1900. jan. füz. 82, febr. f. 380, márcz. f. 423. Ápr. f. 471, máj. f. 505, jún. f. 506, júl. f. 507, aug. f. 571, szept. f. 617.
- Bulyovszky-jutalomra beérkezett pályamunkák 536.
- Bulyovszky-pályázat bírálói 582.
- Capasso Bertalan k. t. elhunytáról jelentés 205.
- Cicero erkölcsiana NÉMETHY GÉZÁ-tól 389.
- CONCHA GYÖZÖ r. taggá választása 275.
 „ indítványára (a nagyjutalommal kitüntetés illetőleg) a II. oszt. előterjesztése 206.
- CONCHA GYÖZÖ a díszterem elnök emelvényének áthelyezését illető indítványára a II. oszt. előterjesztése 206.
 „ jelentése a Bródy-jutalomról 333.
- CONCHA GYÖZÖ, KOVÁTS GYULA és NAGY FERENCZ bir. bizottsági jelentése a Sztrókay-pályázatról (1898—99. jog és államtud. művek 479—483).
- CSÁNKI DEZSŐ r. taggá választása 275.
- CSÁSZKA GYÖRGY köszönő levele a jubileumi üdvözlétért 533.
- CSENGERI JÁNOS: Mutatvány Aeschylus „Perzsák” cz. tragédiája műfordításából 339.
 „ bevezető előadás HEGEDÜS ISTVÁN-tól 339, 469.
- A csillagrend' physikai értelmezése, KÖVESLIGETHY RADÓ-tól 157.
- CSOMA JÓZSEF I. taggá választása 275.
 „ A nemzetiségi czimerek tanulmánya. Székf. 542, 581.
- CZOBOR BÉLA: Jelentése Árpádházi boldog Margit ezüst házi oltárkájáról 390.
- Dácia hadszervezetéhez újabb adatok TÉGLÁS GÁBOR-tól 73.
- DADAY JENŐ: Mikroskopi rákokban élősködő galand-féreg-lárvák 340.
- Deák Ferencz életrajza 582.
- Gr. DESSKOFFY EMIL leveleit ja kéz rattárnak adja TÓTH LŐRINCZ 583.

Dóra-jutalomra (szept. 30.) beérkezett pályamunkák 536.

„ pályázat bírálói 582.

DUKA TIVADAR t. taggá választása 275.

„ Körösi Csoma Sándor arcképét küldi be az Akadémiának 332.

Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról jelentés 273.

„ köszönő levelei 583.

Elhunyt tagok: Hollósy Jusztinián 94; Schwarcz Gyula 159; Majláth Béla és Capasso Bertalan 205; Hollán Ernő 391; Szlávay József 533; Müller Miksa 582.

Elnöki megnyitó beszéd a május 6. közlésén, B. EÖTVÖS LORÁND-tól 289.

Emlékbeszédek: Abel Jenőről 55; Horvát Boldizsárról 94; Sayous Ednuárdról 131; Nagy Ivánról 131; Mihalkovics Gézaról 340; Pasteur Lajosról 582.

Orsz. Eötvös-bizottság pályázata az I. oszt. javaslata 205.

b. EÖTVÖS JÓZSEF élet- és jellemrajza pályázathirdetés 160.

B. EÖTVÖS LORÁND: Jelentés a berlini kir. porosz akadémia kétszáz éves ünnepéről 204.

„ Elnöki megnyitó beszéd a május 6-iki közlésén 289.

„ Körösi Csoma Sándorról 331.

„ megnyitó beszéd az okt. 8-ik összejövetelen 533.

„ Szlávay József elhunytáról 533.

„ megnyitó beszéd a decz. 4-iki Vörösmarty-ünnepen 585.

Az értékelmellet feladata és alapprobléma. BÜHM KÁROLY-tól 202, 408.

ERZSÉBET királyné emléktáblájára a Somogyi-könyvtár kiadása 158.

Ethnographia X. évf. 2. füzet tartalma: 48. III. f. 51, IV. f. 148, V. f. 381, VI. f. 383, 1900. I. f. 508, II. f. 509; III. f. 571, IV. f. 573, V. f. 618.

FALUSY BÉLA az „Egyetemi hallgatók jutalmában“ részesül 274.

Farkas-Raskó-pályázatáról (1899.) jelentés. RIEDL FRIEDRICH-től 199, 204.

„ pályázat nyertese LAMPÉRTH GÉZA 205.

„ jutalomra (szept. 30-ik) beérkezett pályamunkák 535.

„ pályázat bírálói 582.

„ pályázatra Lipcseből beküldött pályamű tárgyában határozat 582.

Fejérfpatak Kálmán irodai átalánya 337.

FEJÉRFPATAKY LÁSZLÓ: III. Béla oklevelei 156, 397.

„ II. Béla király oklevelei 545, 581.

Ferencz József jubileum-díj bizottságának tagjai 160.

FINÁCZY ERNŐ I. taggá választása 275.

„ választása a phil. bizottságba 341.

Firenzei „Soc. ital. d'andropologia“ jubileumára meghívó 502.

Folyóiratok szemléje: 44, 81, 146, 377, 422, 469, 505, 571.

Forster-jutalomról jelentés 272.

Forster-Scitovszky-díjjal Kollányi Ferencz megbízatása 160.

A föld, mint társadalompolitikai és nemzeti kérdés. ASBÓTH JÁNOS-tól 156.

FÖLDES BÉLA megválasztása a nemzetgazd. bizottság előadójává 55.

„ Jelentés a kereskedelmi csarnok pályázatáról (Chequo-forgal.) 483.

FRANKÓI VILMOS: Petrarca és Nagy Lajos 339, 493.

„ hozzájárulása az oszlopcsnak díszítésére gyűjtött összegnek az Erzsébet-alaphoz csatlakoztatásában 337.

Francia ismertetések a magyar irodalomról KONT IGNÁCZ-tól 625.

Frauenau Agoston: A brokenkilli azeritől 390.

FREYCINET KÁROLY k. t. „Les planètes télescopiques“ cz. értekezését megküldi a könyvtárnak 341.

GAAL JENŐ: Jelentés a kereskedelmi csarnok pályázatáról 483.

Geometriai rokonságokról. Székf. Tóthossy BÉLA-tól 331.

DE GUBERNATIS ANGELO levele 341.

GYOMLAY GYULA: Szt. István veszprémi viadonátójának szövegéről 537, 580.

GYULAI PÁL megbízatása a Vörösmarty-emléknap alkalmából emlékbeszéd tartására 55.

„ lemondása a Péczei-jutalom bíráló biz. tagságáról 392.

„ Vörösmarty emlékezete 587.

Hagyományok és adományok 1899. (Tábl. kimutatás) 103. L. Alapítványok.

HAJNIK IMRE „A magyar bírósági szervezet és perjog stb.“ cz. műve Sztrókay-jutalmat nyer 269.

„ bír. jelentése Pauler Gyulának „A magyar nemzet története Szent Istvánig“ cz. munkájáról 440.

HALÁSZ IGNÁCZ: A magyar szöféjés története a legrégibb időkől Hunfalvy Pál fölléptéig 5.

HALÁSZ SÁNDOR a Keresk. Csarnok Széchényi-adománya cz. pályázatán „A cheque-forgalom s rendszerről“ írt művével jutalmat nyer 271.

HATVANI LAJOS ajándéka 534.

HATZIDAKISZ GYÖRGY k. t. választ. 275.

HEGEDŰS ISTVÁN: Emlékbeszéd Abel Jenőről 55.

„ műfordítások az egyiptomi papyrusokból 202.

„ Aischylos „Perzsák“ drámájáról 465.

HEINRICH GUSZTÁV: „A Waltharius forrása“ 390, 413.

HELLER ÁGOST az „Akadémiák szövetkezésének“ első gyűlésén Párisban, a M. T. Akadémia képviselőjében 534.

HETVEY E. SZ. értekezése „Gyöngyösi István nyelve stb.“ a Sámuel-díj-pályázatán dicséretet nyer 266.

HOLLÁN ERNŐ ellunytáról jelentés 391. „végredeletli hagyománya 534.

HOLLÓSY JUSZTINIÁN ellunytáról föltökári jelentés 94.

„A honfoglalás kútfői“ 550, 583.

HOOR MÓR: Újabb adatok a dielektromos testek fizikájához 390.

HORVÁT Boldizsáról emlékbeszéd. TÓTH LŐRINCZ-től 94.

HORVÁTH GÉZA és MOCSÁRY SÁNDOR bemutatják a M. N. Múzeum Troides gyűjteményét s Erzsébet királyné pilangóját 157.

HÖGYES ENDRE: Tíz évi tapasztalatok a budapesti Pastenr-intézetben 93.

„A vesztettség elterjedéséről stb. 105.

„Emlékbeszéd Pasteur k. t. felett 582.

Indítványok:

„Pénzügyi bizottságé az alaptökekből kölcsönzött összeg iránt 157.

„u. a. az oszlopsarnok díszítésére gyűjtött összegek az Erzsébet-emlék alapjához csatolása iránt 158.

„CONCHA Győző a nagyjuttalom ünnepélyesebb kihirdetése, s a díszterem elnöki emelvényének áthelyezése iránt 206.

„ügyész irodai átalánya iránt a föltökár 337.

Munkácsy Mihály temetésén képviseltetést ind. az oszt. 339.

„Bródy-juttalomdíj ügyrendi szabályzatának revisiója iránt SZILY KÁLMÁN 341.

„Bródy-alapítványról lemondás iránt BALLAGI ALADÁR 341.

„MYSKOVSKY V. pécsi műemlék megmentése tárgyában 534.

Irodalomtörténeti Közlemények 1900. I.

f. tartalma 83, 2. f. 424, 3. f. 472.

Szt. István veszprémi gyűlési donatiójának görög szövegéről. GYOMLAY GYULA-tól 537, 580.

Jegyzőkönyvek (ülésekről): 1899. decz. 4-ik 53, 1900. jan. nov. 92, 156, 202, 330, 339, 389, 532, 580, 630.

Jegyzőkönyvi mellék. 207, 393, 432, 477.

JENDRÁSSIK ERNŐ: Klinikai és physiologiai tanulmányok a járásról. 331.

Juttalomtötelek:

a) B. Wodianer A alapítványából 277.

b) Orsz. Eötvös-bizottság adományából

b. Eötvös J. életrajzára 277.

c) Az I., II. és III. osztályból 277—287, 333, 334, 335.

„Semsey A. adományából 342.

KARACSONYI JÁNOS-nak a Péczely-juttalomnak kiutalványozása 55.

„Az aranybulla keletkezése 58.

Gr. Karátsouyi-pályázatról (1898/99.)

BAYER JÓZSEF-től 176, 204,

„pályázat nyertese PALÁGYI LAJOS 204.

KAUTZ GYULA Budapestre költözésének bejelentése 157.

„üdvözlése. 336.

„választása a könyvkiadó-bizottságba a II. osztály részéről 160.

Kazinczy Ferencz levelezéseinek IX.

kötete, VÁCZY JÁNOS-tól 19.

„X. kötet u. a. 555.

Keleti Szemle I. filz. tartalma KÜNOS IGNÁCZ-tól 339, 510.

Kereskedelmi csarnok Széchenyi-féle pályázatról jelentés 270.

„pályázatról (Cheque-forgalom) bir. bizottsági jelentés. I. FÖLDÉS BÉLA-tól 483.

„ugyanairól II. GAAL JENŐ-től 485.

KERTÉSZ KÁLMÁN: Új-Guinea Ugyefau-nájából 203.

Kiadványok (akadémiai) jegyzéke 55, 95, 160, 206, 332, 341, 302, 583.

Klinikai és physiologiai tanulmányok a járásról. JENDRÁSSIK ERNŐ-től 331.

Köczán-juttalomra beérkezett pályaművek 391.

„beérkezett pályaművek bírálói 391.

„jelentés az 1899. pályázatról 597.

KONT IGNÁCZ: Nekrológ Sayous Edouard k. tagról 131.

„francia ismertetések a magyar irodalomról 625

KOVÁCS GÉZA az „Egyetemi hallgatók juttalmá“-ban részesül 274.

Kölcsönzés leiratása az 1899. évi meg-takarításból 157.

Költségvetés (1900) jóváhagyása az Ig-Tanácsban 157.

„előirányzat (1900-ra) tábl. kimuta-tása 207.

Költségvetés 1900-ra (Osztályok és Bi-zottságok) 209—213.

Könyvkiadásokról (1899.) jelentés 235.

Könyvtár részére érkezett ajándékok 55, 95, 160, 206, 332, 341, 392, 583.

Körlevelek: a) nov. 26-ik rendkívüli nagygyűlés tárgyában b) decz. 1. Vörösmarty-emlékünnepe tárgyában 582.

Körösi Csoma-emlékünnepe 205.

„emlékünnepen elnöki megnyitó be-széd. B. EÖTVÖS LORÁND-tól 331.

„arcképét, levél kíséretében küldi be DUKA-TIVADAR 332.

KÖVESLIGETHY RADÓ: A csillagrend physikai értelmezése 157.

„Az égi testek fejlődése és a föld kora 581.

Közzgazdasági Szemle szerkesztésére s kiadására szerződés 56.

„jan. füzetének tartalma 87, febr.

- 150, márcz. 384, ápr. 427, máj. 474, jún. 513, aug. 574, szept. 576, júl. 619.
- Közülés programjának bemutatása 333.
- A kristályok osztályai SCHMIDT SÁNDOR-tól 157.
- KRUMBACHER KÁROLY k. t. választ. 275.
- KUNOS IGNÁCZ: Az újabb török irodalomról 53.
- „ A „Keleti Szemle“ 339, 510.
- „ Hirth Fr. müncheni tanár „Attila családja“ cz. értekezését mutatja be 389.
- „ bir. jelentése a Lukács Krisztina-féle nyelvtud. pályázatról 439.
- „ Attila családja 389, 504.
- Gr. KUUN GÉZA a Körösi (Soma-émléknep) beszédet fog tartani 205.
- „ értesíti az Akadémiát, az Istituto Veneta elnökének megemlékezéséről 205.
- „ két dolgozatáért kapott tiszteletdíját visszajándékozza 340.
- „ bir. jelentése a Lukács Krisztina-féle pályázatról 432.
- KÜRSCHAK JÓZSEF: Indukált helyettesítések determinánsának rangjáról 93.
- LAMPÉRTH GÉZA az 1899. évi Farkas-Raskó-pályázaton jutalmat nyer 205.
- LÁNG LAJOS biz. előadó jelentése a Wahrmann-jutalomról 333.
- „ előadói jelentése tiszteletdíjának visszajándékozása 340.
- LÁSZLÓ GÉZA „Zilah-vidéki nyelvjárásról“ cz. értekezése Samuel-díjat nyert 266, 333.
- „ köszönet levele 341.
- Lanka Gusztáv üdvözlése 55.
- LENGYEL BÉLA a párisi kiállításra szánt készítményeket mutatja be 93.
- „ A radio-activ baryumról 203.
- Lévay-pályázatról jelentés 267, 333.
- Lévay díjért versenyző munkáért (Kisfaludy S. életrajza) a bíráló bizottság jelentése 477.
- Lindner Ernő folyamodása nyugdíjaztatásáért 158.
- LÖRENTHEY IMRE: Néhány új rák a magyarországi harmadkori képződményekből 340.
- Lukács-Krisztina-pályázatról 266, 333.
- „ nyelvtudományi pályázatról bir. jelentés. Gr. KUUN GÉZA-tól 432.
- „ ugyanarról MUNKÁCSY BERNÁT-tól 432 és KUNOS IGNÁCZ-tól 439.
- Magyar irodalom a mohácsi csatában. BROTHY ZSOLT-tól 318.
- A magyar irodalom Dániában 645.
- A magyar irodalomról francia ismeretések 642.
- A magyar hangsor akusztikai világításban. MOLNÁR GÉZA-tól 93.
- Magyar nyelv régi német jövevény szavairól. MELICH JÁNOS-tól 53, 61.
- Magyar nyelvbe került szláv szók. átvetelének helye és kora. ÁSBÓTH Oszkár-tól 92.
- A magyar szófejtés története Hunfalvy Pál föléptéig. HALÁSZ IGNÁCZ-tól 5.
- Magyarország a középkorban miként tartotta fenn alkotmányos szabadságát? Gr. ANDRÁSSY GYULA-tól 297.
- A magyarországi denevérek irodalma és névjegyzéke. Székf. MÉHELY LAJOS-tól 93, 355.
- MAJLÁTH BÉLA elhunytáról jelentés 205.
- MARCSALI HENRIK: Zách Felician bűnpöre 35.
- MARKI SÁNDOR: Jelentés a Vigyázó Sándor-féle pályázatról (A magyar jobbágy-ság történetestb.) 489.
- „ Emlékbeszédet tart Nagy Iván felett 159.
- Márkus Ignác kérvénye a kamattartozásának csökkentése tárgyában 159.
- A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. BÉKEFI REMIG-tól 93, 349.
- MÁTYÁS FLÓRIÁN: a) Szent László és Imre királyok végnapjai. b) II. Endre életévei. fogsága és temetése 390, 495.
- MÉHELY LAJOS: A magyarországi denevérek monographiája. Székf. 93, 355.
- Melzer Gusztáv: Ceylon-szigeti ásványok 390.
- MELICH JÁNOS: Melyik német nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi jövevény szavai 53, 61.
- MENDELEEFF DIMITRIJ IVANOVICS k. tagja választása 275.
- Mészáros Ferenc földh. könyvvivő tiszteletdíja 337.
- Mészáros Péterné (özv.) kegydíja 54.
- MIHALKOVICS GÉZA felett emlékbeszédet tart THANNOFFER LAJOS 340.
- MOLNÁR GÉZA: A magyar hangsor akusztikai világításban 93.
- „Monumenta Hungariae Historica“ féle jutalomról jelentés 274.
- MUNKÁCSI BERNÁT: Kaukázusi batás a finn-magyar nyelvekben. 202.
- „ „Votják Szótára“ Marczibányi-mélt. jutalmat (1893—99) nyer 257, 333.
- „ bir. jelentése a Lukács Krisztina-féle nyelvtud. pályázatról 432.
- MUNKÁCSY MIHÁLY temetésén az Akadémia képviselője 339.
- MÜLLER MIKSA elhunytáról jelentés 582.
- MYKOVSKY VIKTOR a pécsi székesegyházban levő cubiculum megmentése tárgyában 534. L. Indirványok.
- Nagygyűlés hatiridejének bejelent. 205.
- „ napjai: máj. 2. 332, máj. 4. 337.
- „ (nov. 26.) tárgyában körlevél 582.

- Nagy Iván felett emlékezésedet tart
MÁRKI SÁNDOR 159.
- Nagyjuttalom kihirdetési módjának ügyé-
ben, a III. osztály jelentése 341.
- Nagyjuttalom- és Marczibányi-mellékjuta-
lomról (1893—99.) jelentés 256.
- „bizottsági jelentés 393—396.
- A nagylaki uradalom története. Székf.
BOROVSKY SAMT-tól 330, 449.
- Nagy Szótár számára 1899-ben adat-
gyűjtés 232.
- Nekrológok az Akadémia elhunyt tag-
jairól. XXII. Sayous Eduardról KONT
IGNÁCZ 131.
- NÉMETHY GÉZA: Cicero erkölcstana 389.
- A nemzeti esztétikai czímerek tanulmánya.
Székf. CSOMA JÓZSEF-től 542, 581.
- Nyelvőr 1899. decz. füz. tartalma 85.
1900. 1. f. 86, 2. f. 385, 3. f. 430, 4.
f. 476, 5. f. 515, 6. f. 516, 7. f. 577.
8. f. 621
- Nyelvtudományi Közlemények 1900.
decz. füzetének tartalma 151; 1900
I. f. 386, II. f. 517, III. f. 578.
- Ókori lexikon 1. füz. ismertetése PECZ
VILMOS-tól 330, 445.
- Oslopcsarnok díszítésére gyűjtött ösz-
szegnek az Enzsébet-emlékmű-alap-
hoz csatolása 158.
- PALÁGYI LAJOS az 1898/99. gr. Kará-
csónyi-pályázaton „Rónai rabszolgák”
cz. drámájával jutalmat nyer 204.
- Pályakérdések (1893—1900.) történelmi
áttekintése 518—831.
- Pályamunkák (szept. 10. határidőig)
bejelentése 535.
- „bírálok 94 160.
- Pályázat-hirdetések 333—335.
- „jelentések 333—335.
- Pályázatok eldöntéséről 233, 256—274.
- „meddők (szept. 30.) 536.
- Pályázási szabályok 288.
- PÁPAY JÓZSEF felolvasására engedély 55.
- Párisi kiállításra szánt készítményeket
mutat be LENGYEL BÉLA 93.
- Pasteur-intézethen szerzett tíz évi ta-
pasztalatok. HÖGYES ENDRE-től 93.
- Pasteur k. tag felett emlékezésedet
tart HÖGYES ENDRE 582.
- PAULER GYULA „A magyar nemzet
története az Árpád-házi királyok
alatt” Fáy-jutalmat nyer 268.
- „A magyar nemzet története Szent
Istvánig cz. munkájáról bír. je-
lentés HAJNIK IMRE-től 404, és
BÉKEFI REMIG-től 442.
- „Jelentése az ak. ügyész 1899. évi
számadásairól 337
- PECZ VILMOS bemutatja az Ókori Lexi-
kon első füzetét 330, 445.
- Pénztárt és számadásokat megvizsgáló
bizottság jelentése 336.
- PERROT GYÖRGY k. tagja választása 275.
- Petrarca és Nagy Lajos. FRANKÓI VI-
mos-tól 338, 493.
- Philologiai Közöny XXIV. évf. (1900.)
I. füz. tartalma 89, II. f. 153, III. f.
154, IV. f. 430, V. VI. VII. VIII.
IX. X. 622.
- Porosz k. tud. akadémia meghívója két-
száz éves jubileumára 94.
- „jubileumai az akadémia képvisé-
lői 94.
- PRÉM JÓZSEF az 1899. évi Teleki-pá-
lyázaton „Léha világ” cz. vígjátékával
jutalmat nyer 203.
- RÁCZ MIKLÓS kolozsvári egyet. h. a
„Monumenta Hung. Hist.” cz. juta-
lomban részesül 274.
- RADOS GUSZTÁV: Az orthogonális he-
lyettesítések elméletéhez 203.
- RAZSÓ IMRE a Forster-juttalom pályá-
zatán „Mezőgazdasági vetőmag-termé-
lés és magtenyésztés” cz. művel juta-
lmat nyert 273.
- RÉTHY LÁSZLÓ engedélyt nyer a „Cor-
pus Nummorum” idegen nyelven kiad-
tatására 266.
- RÉTHY MÓR r. tagja választása.
- REUSZ FRIGYES: A palax typlus köz-
ponti idegrendszer 481.
- RICHTER ALADÁR: A légzőkerek phy-
siológiájához és anatómiájához 56.
- RIEDL FRIGYES: Jelentés az 1899. évi
Farkas-Raskó pályázatról 199, 204.
- Rónai castrum a barczasági Rozsnyónál
stb. TÉGLÁS GÁBOR-tól 54, 73.
- Rózsay nyílt pályázata (Physikai kér-
dés) szept. 30-ig beérkezett pályá-
művek 536.
- „pályázat bírálói 582.
- Sámuel-díjról jelentés 266, 333.
- Sayous Eduard k. tagról Nekrológ KONT
IGNÁCZ-tól 131.
- Schiff Ernő: Újabb adatok az újszülöt-
tek haematológiájához 203.
- SCHMIDT HENRIK értekezése az „Új-
verbázi német nyelvjárásról” a Sá-
muel-díj-pályázatán dicséretet nyer
266.
- SCHMIDT SÁNDOR: A kristályok osztá-
lyairól 157.
- „Ásványtani közlemények 340.
- SCHULLER ALAJOS: Secundár kathod-
sugarak 390.
- SCHVÁRCZ GYULA elhunytáról főtitkári
jelentés 159.
- Selmeczi m. kir. bányászati és erdészeti
akadémia meghívója új palotájának
megnyitási ünnepére 391.
- Semsey-pályázat jutalomtétellei 342.
- „szabályai 347.
- SINDELAR JÓZSEF budap. egyetemi hall-

- gató a „Monumenta Hist. Hung.“ jutalomban részesül 274.
- STÄCKEL PÁL k. taggá választása 275.
- „ A nem euklidikus geometria története, Bolyai János hátrahagyott irataiban 390.
- STRAZNICKY MILORAD zágrábi egyet. h. a „Monumenta Hung. Hist.“ jutalomban részesül 274.
- STRAUSS ÁRMIN: A dioptrikai módszerek osztályozása 340.
- Széchenyi-bizottságban megüresült helyek betöltése 390.
- Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok 95, 160, 206, 311, 392, 583.
- Székefoglaló értekezések: MÉHELY LAJOS 93, 355; BÖHM KÁROLY 202, 408; BOROVSKY SAMU 330, 449; JENDRÁSSIK JENŐ 331; TÖRÖSSY BÉLA 331; CSOMA JÓZSEF 581.
- SZÉPFALUDI GYÖRGY: Ujguineai braco-eidák 56.
- Széphalmi mauzoleum 1900. évi költségvetésére nézve határozatok 337.
- Szent László és Imre királyok végnappjai és II. Endre életévei fogsága s temetése. MÁTYÁS FLÓRIAN-tól 390, 495.
- SZILÁGYI SÁNDOR emléktáblájának leleplezési ünnepén képviseltetés 582.
- SZILY KÁLMÁN: Jelentés a M. T. Akadémia munkásságáról 1899. a május 6. közlésen 293.
- „ Bródy-jutalomdíj ügyrendi szabályzatának revizióját indítványozza 341.
- Ífj. SZINNYEI JÓZSEF: Egy alanyi személyragnak eredetéről 92.
- „ „Tájszótára“-val nagyjutalma (1893—99) nyer 257, 333.
- SZILÁGY JÓZSEF elhunytáról elnöki jelentés 533.
- „ Végrendeleti hagyománya 533.
- Szótári Bizottság költségvetése 213.
- SZTROKAY-jutalomról jelentés 269.
- „ pályázatról (1898—99. megjelent jog- és államtud. művek) a bíráló bizottság jelentése 479—483.
- Tagajánlásokra körlevél 104.
- Tagajánlatok az Osztályok részéről 335.
- Tagok a II. és III. oszt. bíráló bizottságaiban 94.
- Tagok sorrend szerint választása az osztályokba 338.
- Tagok köszönő levelei megválasztásukért 340, 391, 533.
- Tagsági kijelölések 205.
- „ az alosztályoktól 213.
- Tagválasztások I., II., III. oszt. 275.
- P. H. E. Takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmáról jelentés 268.
- „ Fáy-pályázatra (szept. 30.) beérkezett pályamű 536.
- TANGL FERENCZ: Viz-gálatok az anyagforgalom élettanáról 93.

- TANGL KÁROLY: A mágnesezés hatása a rugalmassági modulusra 93, 340.
- TÉGLAS GÁBOR: Római castrum a barczasági Rozsnyónál stb. 54, 73.
- Teleki-jutalomra beérkezett (szept. 30.) pályamunkák 535.
- „ pályázatról (1890.) jelentés. VADNAY KÁROLY-tól 161, 203.
- „ pályázat nyertese PRÉM JÓZSEF 203
- „ pályázat bírálói 582.
- THANHOFFER LAJOS emlékbeszédet tart Mihalkovics Géza felett 340.
- TÓTH LÖRINCZ: Emlékbeszéd Horvát Boldizsár felett 94.
- „ adománya a kéziratir számára. 583. L. Dessewffy Emil levelei.
- TÖRÖSSY BÉLA: Az elemi geometriai rokonságokról. Székf. 331.
- TUBÓZ FERENCZ értekezése „A Nyitra-vidéki palócz nyelvjárásról“ a Sámuel-díj pályázatán dícséretet nyert 266.
- TUZZSON JÁNOS: A tarnóci kövült fa 581.

- Ügyész 1899. évi számadásairól jelentés. PAULER GYULÁ-tól 337.
- Ügyészi számadások megvizsgálása 158.
- „ ügyészi jelentés jóváhagyása 237.
- Ülések I., II., III. oszt. 1899. decz. 43, 54, 56; 1900. jan.—nov. 92, 156, 157, 202, 330, 339, 389, 580.
- „ Nagygyűlés nappjai I—V. 216. I. nap máj. 2. 332, II. máj. 4. 337.
- „ közülés máj. 6. 333.
- „ összes ülés 1899. decz. 18. 54. — 1900. jan. 94. febr. 12. 156, febr. 26, 159, márcz. 19. 202, márcz. 27. 203, ápr. 30. 331. máj. 28. 340, jún. 28. 390, okt. 8. 532, okt. 29. 581.
- „ Igazgatósági 1899. decz. 10., 1900. febr. 157. máj 336.
- Üléssor (akadémiai) 1900. 56.
- Ülésekről (1899.) jelentés 217—225.

- Ullmann-féle pályázatra (szept. 30.) beérkezett munkák 536.
- „ pályázat bírálói 582.

- VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferencz levelezéseinek IX. kötete 19.
- „ Kazinczy Fer. levelezése X. k. 555.
- VADNAY KÁROLY: Jelentés az 1899. évi gr. Teleki-pályázatról 161.
- „ r. taggá választása 275.
- Vagyonmérleg 1899. decz. 31. 96—102.
- A veszettség elterjedéséről s gyógyításáról HÖGVES ENDRÉ-től 105.
- Vigyázó Sándor-féle pályázatról 271.
- „ pályázatról jelentés. ACSÁDY IGNÁC-tól 487.
- „ Ugyanarról MÁRKY SÁNDOR-tól 489.
- Vitéz-jutalomról jelentés 271.

Vörösmarty-emlékünnap 55. „ emlékünnapre a Vörösmarty-kör meghívója 55. „ előkészítő bizottságában az Akadémia képviselte 205. „ emlékünnap tárgyában főtitkári jelentés 534. „ emlékünnap (decz. 1.) tárgyában körlevél 582. „ szobor munka-bizottságában képviseltetése 582. „ emlékezete alkalmából decz. 3-án tartott beszédek 585.	Wahrmann jutalomról jelentés 257, 333. A Waltharius forrása. HEINRICH GUSZTÁV-tól 330, 413. WERTHEIMER EDELF. taggá választása 275. Wodianer-alapítvány ügyrendi szövegezésére javaslat 205. Id. b. WODIANER ALB. alapítványa 214. Záh Felicián bűnpere. MARCZALI HENRIK-től 35. Zárszámadások bemutatása 157. Zichy Antal hagyatéka ügyében 158. ZOLNAY GYULA felszólalása az I. osztály tagválasztásánál végbement szavazás módjára nézve 338.
-

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XI. KÖTET.

1900. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1900. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Than Károly rt.	Gr. Csáky Albin.
Szász Károly rt.	B. Radvánszky Béla tt.
József főherczeg.	Fraknói Vilmos rt.
Tisza Kálmán.	Jókai Mór tt.
Gr. Károlyi Sándor.	Hollán Ernő tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Beöthy Zsolt rt.
Gyulai Pál rt.	Vaszary Kolos.
Gr. Dessewffy Aurél.	Gr. Andrássy Tivadar.
Szlávy József.	Vámbéry Ármin tt.
Kautz Gyula rt.	Császká György.
Gr. Apponyi Sándor.	Gr. Teleki Géza.
12. Semsey Andor.	24. Pauler Gyula rt.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Szász Károly ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
Jókai Mór ig. t.	Vámbéry Ármin ig. t.
3. Gr. Kuun Géza.	6. Szász Károly ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
Ifj. Szinnyei József.
6. Bartal Antal.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
5. Beöthy Zsolt ig. t.

Levelező tagok :

Bánóczy József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 14. Gyomlay Gyula.

Levelező tagok :

B. Podmaniczky Frigyes.
 Vadnay Károly.
 Keleti Gusztáv.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Baksay Sándor.
 Bereczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyei József.
 Herczeg Ferencz.
 17. Endrődi Sándor.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.

Osztályelnök : Pauler Gyula ig. és rt.

Osztálytitkár : Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok :

B. Radvánszky Béla ig. t.	Szilágyi Dezső.
Tisza Kálmán ig. t.	Gr. Apponyi Albert.
B. Nyáry Jenő.	Gr. Zichy Jenő.
4. Kállay Béni.	8. Forster Gyula.

A) Bölcs. és társad. alosztály.

Rendes tagok :

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarecz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 1 Hoffmann Pál.
~~Wlassics Gyula, másodelnök.~~
 Láng Lajos.
 Hegedűs Sándor.
 Jekelfalussy József.
 12. Plósz Sándor.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Fraknói Vilmos ig. t.
 Pauler Gyula ig. t.
 Thaly Kálmán.
 Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Mátyás Flórián.
 Zsilinszky Mihály.
 11. Czobor Béla.

Levelező tagok :

Falk Miksa.
 Matlekovics Sándor.
 György Endre.
 Körösy József.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Concha Győző.
 Pulszky Ágoston.
 Medveczky Frigyes.
 Ballagi Géza.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Vargha Gyula.
 Kolosvári Sándor.
 Asbóth János.
 Földes Béla.
 Farkas Lajos.
 Nagy Ferencz.
 Fayer László.
 Ráth Zoltán.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Böhm Károly.
 Kuncz Ignác.
 Gaál Jenő.
 27. Gr. Andrassy Gyula.

Levelező tagok :

Kerékgyártó Árpád.
 Ortway Tivadar.
 Myskovszky Viktor.
 Majláth Béla
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Kőváry László.
 Ballagi Aladár.
 Bunyitay Vincze.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 Szádeczky Lajos.
 Csánki Dezső.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Bubits Zsigmond.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Békefi Remig.
 Karácsonyi János.
 Schönherr Gyula.
 Tagányi Károly.
 25. Borovszky Samu.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök :* Than Károly ig. és rt.*Osztálytitkár :* König Gyula rt.*Tiszteleti tagok :*

Hollán Ernő, ig. t.	B. Podmaniczky Géza.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor, ig. t.	Fehér Ipoly.
4. Konkoly-Thege Miklós.	8. Kruspér István.

A) Math. és phys. alosztály.**B) Természettudományi alosztály.***Rendes tagok :*

Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.

Rendes tagok :

Fodor József.
 Krenner József.

B. Eötvös Loránd, elnök.	Högyes Endre.
König Gyula.	Entz Géza.
Wartha Vinceze.	Thanhoffer Lajos.
Fröhlich Izidor.	Horváth Géza.
Schuller Alajos.	Klug Nándor.
Heller Ágost, főkönyvtárnok.	Koch Antal.
Lengyel Béla.	9. Klein Gyula.
Lipthay Sándor.	
11. Kherndl Antal.	

Levelező tagok:

- Hollós Jusstinián.
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Réthy Mór.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Hosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Lenard Fülöp.
 Farkas Gyula.
 Steindl Imre.
 Tötössy Béla.
 27. Bugarszky István.

Levelező tagok:

- Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Brusina Spiridion.
 Laufenaier Károly.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsi-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Lenhossék Mihály.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Staub Mórész.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 30. Tormay Béla.

A magyar szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvy Pál fölléptéig.

(*Halász Ignác* l. t. 1899. nov. 6-án tartott felolvasása).

Az emberi tudásvágy a legrégibb időktől fogva foglalkozik a szófejtéssel, vagyis annak a kérdésnek feszegetésével, hogy a szók honnan eredtek, mi volt első alakjuk, első jelentésük s milyen viszonyban, milyen rokonságban vannak egymással. Valahány nép irodalmat, tudományt fejlesztett, mindannyinál találkozunk az etymológiával is. Virágzott a görögöknél, de a milyen nagy volt ez a nép a költészetben, a művészetben, az egyes tudományok alapvető kérdéseinek megteremtése terén, olyan kisszerű, gyarló volt tudományuknak az a része, a mit etymologia névvel illettek. Mesterkéltséggel, önkényes rendszerükben nem volt az a lehetetlen hangváltozás, a melyet a szók magyarázatánál meg ne engedtek volna; szabad volt egyes hangokat, egész szótagokat közbeszűrni és viszont elhagyni, szabad volt a legkülönbözőbb jelentéseket összeegyeztetni, ha valakinek eszébe jutott, hogy két szónak azonos eredetét bebizonyítsa.

A rómaiak, mint mindenben, ebben az etymologiai eljárásban is utánozták a görögöket s náluk is özőnével teremtek a „lucus a non lucendo“-féle szófejtések. A görögöknek és rómaiaknak ez a játékszerű etymológiája úgyszólván egész a jelen századig uralkodott addig, míg a mai nyelvtudomány megalakult. Csakhogy míg nyugaton a mai nyelvtudomány életrekeltével ez a féktelen etymologizálás mintegy varázsütésre megszűnt vagy igen kis körre szorítkozott, addig nálunk éppen a jelen században dühöngött legkorlátlanabban.

Mennél éretlenebb, mennél csekélyebb a tudomány, annál merészebben száll el a kezdet kezdetére, a nyelv, a szók eredetének legnehezebb problémáira s útjain a tudomány helyett annál jobban uralkodik az ötlet. Mennél több azonban a tudományban a tartalom, mennél mélyebbek, szélesebbek lesznek az alapjai, annál inkább visszavonul a meggyőző igazságok szűkebb körébe.

Nálunk is igen korán találkozunk az etymologizálás nyomaival, még pedig mindjárt a codexekben. A helyesírás etymologiai fej-

lődését nem említvén, csak a szófejtéseket emeljük ki. Idegen minták után magyarázgatják a bibliai tulajdonneveket, a homályosabb kifejezéseket körülírásokkal világítják meg, de itt-ott valóságos szófejtést is üznek, mint pld. a Debr. Cod. írója, mikor a *martyr* szóról elmélkedik s megjegyzi róla, hogy, „ymar ez yghe zyntén maġer zowa valth, Azerth ez yghe martyr maġerzoe A vaġ dyakzoe, reafeleltetyk hoġ sym maġerzo sym dyakzo, hannem geregh zo . . . maġerol wgy erchyed hoġ tano“. (V. ö. Imre S.: A magy. nyelv és nyelvt. rövid tört. 324. l.). A népetymologia szép példáit szolgáltatja a Pannoniai ének, midőn a *Dézs* nevet onnan magyarázza, hogy „háromszor *Deust* kiáltának“ és midőn a mai *Kelen*, *Cseke*, *Tétény*, *Érd* helységnevekről azt zengi, hogy:

Kelem földén a Dunán elkelének
Az Cseken ők csekének
Az Tetemben el-feltetének.
Érden sokat értenek‘.

A nyelvtudósok közül Sylvester János az, a ki elsőnek próbálkozik meg a szófejtéssel is, még pedig két helyen: nyelvtanában és az Új-Testamentumhoz vetett magyarázó jegyzeteiben s megpróbálkozik kétféle módon: 1. midőn a szók eredetét magával a magyar nyelvvel magyarázza és 2. midőn idegen nyelvek segítségével fejtegeti. Nyelvtanában a következő összetett szókat elemzi: *iámbor*, *űdnep* (ex duobus corruptis, mint a melyek két romlott szóból vannak összetéve A teljes szók voltak: *ű ember*, *űdős nap*): *husit* (ex integro et corrupto teljes és romlott szóból, eredetileg *hus itel*); *alpinz*, *alkocz* (ex corrupto et integro. Integra fuerat: *alnaksagual uert pinz*, *alnaksagual csinált kolcz*). Közülök a *husit* még egyszer előkerül az ÚjT. mellé vetett jegyzetekben, hol megmagyarázza, hogy *husit* „az hús ételről“ neveztetik, „nem hús-vét, azaz hús vételéről, avagy az húsnak elvetéséről“. Itt magyarázza az *egyház* („az keresztyének elein együtt lagnak vala és *egy házban*), a *bezzeg* („Belzebub, magyarul legyeknek bálványa. Innen vélem, hogy jő ez szó, *bezzeg*, mintha ezt mondanók *beelzeb*“), a *keresztyén* („Krisztusról vettük ez nevet: *keresztyén*. Ha tisztán szólnánk, így szólnánk. *Krisztján* nem *keresztyén*, mely szó igen eltávozik az ő eredetitől“) szókat (V. ö. Ny. XXVIII. 408. l. Császár Elemér: Délibabos nyelvészet a XVI. században).

Legfontosabb e században az összehasonlító etymologia szempontjából Verantius Faustus „*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*“ stb. cím alatt 1595-ben megjelent szótárának függeléke, melyben „*Vocabula Dalmatica quae Ungari sibi vsurparunt*“ czimen 325 magyar és délszláv szót állít egybe,

mint a melyeket nyelvünk a déli szlávsgból vett át. Már a kiinduló pontnál fogva téves ugyan az összeállítás, minthogy a közlött szókincs közül egyenesen a déli szlávból alig egy-két szó került hozzánk; hibás annyiban is, hogy sok eredeti szavunkat, tisztán némi rokon hangzásról ítélve, szintén szlávól kerültnek tart (mint *haut*: dalm. *harbat*; *ház*: *hizza*; *lugas*: *luug*, *mi*: *mj*; *ebleteni*: *obliti*; *soo*: *slovo*; *osz*: *yessen* stb.) de azért egy cseppet sem áll hátrább a XVIII. és XIX. század elejéről való ilyenmü kísérleteknél és mindenesetre megmarad az az érdeme, hogy a nyelvünkben levő szláv elemekre ő hívta fel először a figyelmet.

A XVII. század írói már nagyobb mértékben üzték az etymológiát, főleg Geleji Katona István és Otrókosi Főris Ferencz. A többi e korbéli nyelvészek közül csak Komáromi Csipkés Györgynél találkozzunk elvétve szófejtéssel, midőn pld. a *kezkenő* szót helyesen *kézenő*-ből magyarázza és a későbbi Tsétsi Jánosnál, a ki Erdősitől eltérőleg a *húsvét* szót *hús* és *vételből* összetettnek, a *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* szókat pedig szlávól eredeteknek fejtegeti.

Geleji Katonának a helyesírás reformjára törekvő eljárása egészen etymologiai s még ott is föl akarja a szók eredeti elemeit tüntetni, a hol a kiejtés és közszokás már régen megfeledezett róluk, mint: *jövtém*, *jövt*, *aznak* stb. De nemcsak a helyesírás kapcsán, hanem egyébként is foglalkozik szófejtéssel, még pedig két irányban: egyrészt egyes szókat magából a magyarból igyekszik megfejteni, másrészt utal szókincsünk egyes elemeinek idegen eredetére. Mind a két irányban vannak helyes és helytelen magyarázatai. Helyes pld. midőn *alkotni* szónak eredeti „építeni, faragni, formálni“ jelentést tulajdonít, vagy midőn a *szederjes*-t „szeder színű“-nek magyarázza; de délibábos a magyarázata, midőn pld. a *zászló* szót a „száz lovagoktól“ származtatja, „mivel annyian vagynak egy olyan vitézi jel alatt“, vagy a *szajkó* szót „a nagy szájától“ vagy a *sarkantyú*-t onnan „hogy már sarkán levő *tyu*, mert a régi magyarok azt a hegyes ösztönt *tyu*-nak hívták“. — Azt, hogy nyelvünkben idegen elemek vannak, úgy látszik Verantius hatása alatt, majd minden XVII. századbéli nyelvészünk hangoztatja, de legbővebben Geleji fejtegeti, midőn kimondja, hogy „a magyar nyelv noha kiváltképpen való és a több nyelvekből különböző tulajdonságú és eredetü, mind az-által a zsidóból, görögből, németből, tótból etc. sok szók ügyeledtek közéje“ és mindjárt példákkal is megvilágítja, midőn egy csomó szerinte latinból származó szót sorol föl. Nála található először az az észlelet is, hogy „valamelyek két consonanson kezdetnek, inkább mind idegen szók. Mint: spék. spitz, préda. próba etc.“

1693-ban jelent meg az a munka, mely másfél századnál tovább éreztette hatását irodalmunkra, t. i. Otrókosi Főris Ferencz-

nek *Origines Hungaricae* cz. műve. Ez foglalkozott először részletesen a héber-magyar rokonsággal, melynek gondolata, itt-ott bizonyítgatása már Otrókoci előtt is, Erdősitől kezdve majd minden nyelvésziünk iratában megtalálható. Otrókoci különösen munkája I. kötetének 7. fejezetében foglalkozik bőven az összehasonlítással. Munkájával azonban nemcsak a magyar-héber rokonság kimutatása volt a czélja, hanem főleg az, a mit két kötetes művének zárószavában következően fejezi ki: „Ime, olvasóm, a régiek emlékei alapján, részint történetileg, részint nyelvészetileg . . . felföldtem előtted a magyar nemzetnek igaz eredetét. Most már tudhatod, mit kell tartanod a magyarok nyelvéről s a magyar nemzet elődeinek hajdani különféle lakóhelyeiről . . . Láthatod, mily különböző helyeken laktak elődeid a világ különböző részeiben. Láthatod itt eleinket majd az Araxesig, majd a Thermodonig és Kis-Ázsia részeiben; majd Ázsián innen Attikáig és Aetoliáig, innen egész a Dunáig elterjedve gyarmataikon; majd a Kaukázusnak borzalmas és sivár hegységéig, majd Scythia belsejében India felé elhelyezkedve; majd Scythia északi részeiben, a leghidegebb és legnyomorultabb vidékeken, még pedig mindkét Scythiában, az ázsiaiiban és európaiban szélteben, hosszában elszórva, változatos sorsának eseményeitől hányva-vetve. Mennél közelebb esik az idő Attilához, annál zordonabb országokat találunk Scythiában. Mennél messzebb szállunk el a távol időkbe, annál kedvesebb lakóhelyükről olvasunk Arméniában, Görögországban, Kis-Ázsiában egész a Thermodon folyóig“ stb. A mint tehát láthatjuk, Otrókoci lelkesedő honszeretete sugallatára a felsorolt vidékeket mind magyarral népesítette be és hogy erre mindenütt magyarok laktak, azt első sorban nyelvi okokkal igyekszik bizonyítani. A régi görög íróktól, hazai és külföldi krónikásoktól magyarázat nélkül föntartott tulajdonneveket a magyar nyelvből magyarázza és héber gyökerekre viszi vissza. Az *avar* népnév szerinte annyi mint a magy. *avar* = pusztá mező; a lat. *avares* alak pedig = magy. *avaros*, vagyis *pusztás*, *pusztán járó* és a héber *avri* = rest (otiosus) szótól ered, („quod nempe sublatus est et recessit, decor ejusmodi campi vel agri, et ad tempus vanus ac otiosus sit factus“). A *magyar* nemzetrév azonos a görög *Megara* szóval. Mind a kettőnek alapja a héber *gur* peregrinari (s ugyanez a *gar* van meg a *Hungarus* utótagjában is). Egészében a *magyar* nemzetrév = chaldaeus *mager*, melynek peregrinans habitator“, vándorló lakos jelentés tulajdonítható. Megtalálható különben e nemzetrév eredete a mai magyar nyelvnek *jár* szavában, melynek összetétele *megjár* s participiuma *megjárom* s eredeti jelentése ez volt „valde ambulat, valde ambulans“. Az *Ararat* = *árjárom*; *Pontus Euxinus* = pontyos égszinüs; *Bythitos* = bétünös; *Maros* marós; *Meotis* = mely jó tó; *Amazon* = ám + asszony; *Deu-*

calion = dajkáló; *Orion* = órjas; *Helena* = élő anya; *Attila*, ill. *Ἀττίλας* = aczél(as); Atila fia *Ἰρνας* = Irnas, vagyis inas; *Onegesios* = énekes stb.

A XVIII. században Révai haláláig a szófajtés terén gazdag irodalom fejlődik. Otrokocsi nyomán a magyarnak a héberrel való rokonságát hlivai Örtel János, Bél Mátyás, Kalmár József, Beregszászi Pál és Révai Miklós vitatták. A héber rokonítás eszméje, mely a XVI—XVIII. századokban külföldön is alapja volt a nyelvhasonlítgatásnak, nálunk azért is hódított, mert a magyar nemzet Keletről jött és e szerint keleti nyelvvel kell rokonságban lennie. Kalmárnál és különösen Beregszászinál a keleti nyelvek köre már bővül. Az előbbi perzsával, arabbal, törökkel, az utóbbi az összes sémi nyelvekkel, azonkívül mongollal, törökkel, perzsával, kurddal, grúzzal s más keletiekkel veti össze. A külföldi munkák hívják fel Hell Miksa és az ő útján Sajnovics érdeklődését a magyarnak a lappal és a többi finn-ugor nyelvekkel való rokonsága iránt. Schlötzer buzditása folytán születik meg Gyarmathi Sámuel Affinitása, s főleg Gyarmathi hatása alapján veszi föl a héber stb. nyelvek mellett Révai a finn-lapp nyelvi rokonságot is. Mindezek etymologiai eljárása egyforma. egyiknek sincs kellő fogalma a hasonlító eljárás lényegéről, valamennyien a véletlen hangalaki találkozásokra építenek, ép úgy mint a héber magyar nyelvrokonság vitatói s legképtelenebb hang- és jelentésváltozásokat engednek meg. Beregszászinál a héber *sebet* = bot, a héber *rámász* kriecheen = m. *rámász*; a perzsa *zanbara* (áttételle) = magy. *parázna*, a pehlevi *datoubar* = bíró, a mongol *apocha busul* stb. Sajnovicsnál a lapp *keres* = m. *szekér*, *onokastam gyanakodtam*; *boddo* = üdő. Az elütő jelentések kiegyeztetésére példák: lapp *shiaalom* garrio = *csalom*; *malees* étel = *málé*; *erijdi* el = *eredj* stb.; Gyarmathinál lapp *ake*: magy. *idő* (ered. *igő*, *ikő*-ből), lapp *edkič* momentum = m. *egy kis* (idő); lapp *lapa* planta pedis = m. *ta-lapa*, *talp*. Az igazat, ha eltalálták is, csak véletlenül találták el.

Kalmártól fogva mindazok, a kik nyelvtanítással foglalkoztak, foglalkoznak egyszersmind a magyar nyelv idegen elemeinek hangoztatásával. Beregszászi és Gyarmathi pedig kimutatásokkal is. Hozzájuk csatlakozik e tekintetben még a Debreczeni Grammatika. Az idegen elemek kimutatásában azonban mind ezek ép oly módszertelenül járnak el, mint a hogy egyéb etymologiai és nyelvhasonlítási kísérleteikkel. Összeállításukat ezen a téren is a külső pusztá hangzásbeli hasonlatokra alapítják, itt is sokszor a legképtelenebb hangátalakulásokat tételeznek föl és számtalan eredeti szót, melyet soha se vehettünk kölcsön, vetnek össze idegennel. A mellett nem tudják megtalálni azt a nyelvet, azt a közvetítő forrást, melyből az illető átjött szót kaptuk. A szláv

eredetű szótak majd az oroszban, majd a lengyelben, majd a csehben, tótban stb. keresik és francziából, görögből származó szókból is hosszú jegyzékeket nyújtanak. A kritikátlanságon kívül volt aztán még valami, a mi már ebben a korban megnehezítette az idegen szók kimutatását, s ez a nemzeti hiúság neheztelésétől való félelem volt. Féltek ugyanis a szemrehányástól, hogy hazafiatalanul cselekesznek, mikor eredetieknek tartott szótak idegenekül tüntetnek föl. Azért az idegen elemeknek ez első részletes kimutatói csak azt mondják, hogy közösen megvannak nálunk és másutt is, de az olvasóra bizzák annak a kérdésnek az eldöntését, mi vettük-e az illető szótak másoktól vagy mások mi tőlünk.

Mind Sajnovics, mind Gyarmathi igen szép és helyes elveket hangoztatnak a nyelvhasznítás kérdéseiben. Szintígy találunk az idegen elemek fölismerésére vonatkozólag is meglepően helyes útbaigazításokat a Debreczeni Grammatikában. Csakhogy a helyes elveket, a szépen rendbe foglalt criteriumokat a gyakorlatban annál gyarlóbban látjuk alkalmazva.

A Debreczeni Grammatika a szófejtés terén az összehasonlító irányt mellözi és egészen új irányt teremt meg, melyet a következő korszakban látunk teljesen kifejlődve. Ez kezdi el a **gyökérrendszert**. Fölyesz egy szótagot mint gyökeret, több hasonló hangzású szónak alapszótagát, s ez alá a legellentéte-sebb jelentésű szótak sorozza. Az *ak*-gyökérszótól származik pld. az *ak-ad* és *ak-ar*; az *akar* azért, „mivel annak igyekezete, kívánsága, a ki valamit akar, az akadt dologban mintegy megakad, ahhoz ragad“. A *fa* „arbor“ gyökérszóból lettek: *fa-k-ad* propullulat ut *arbores solent*; *fal* (eredetibb *fa-al*-ból) *paries*, quasi *lignatura* és megjegyzi „hihető, hogy eleink nem kövekből rakták a falat“. A *fa* gyökérhez tartoznak még *fa-rag* tkp. fával bányik, *fagy* (*fa-agy*) olyan mint a *fa*; *faj* (*fa-aj*). „Lett a *j* az *i*-ből *fai* *arboreus*, *silvestris*“. A *faj*ból lett *fajd*.

Rendkívül érdekes, de szomorú is a magyar szófejtés képe a XIX. században Révai halála után az ötvenes évekig, a nyelvészet újabb felvirágzása idejéig. A helyett, hogy a közvetetlen mult hagyományain építettek volna tovább, a helyett, hogy a külföldi nyelvészet nagy vívmányain okultak s tanulmányait a magyar nyelv számára értékesítették volna, a szófejtés minden irányban az ábrándosság, elfogultság, téves nézetek rabja. Sajnovics, Gyarmathi, Révai örökségét, a finn-ugor rokonságot, csak Sándor István karolta föl a maga Sokféléjének egyes kötetekben. Már Gyarmathi föllépte előtt híve volt a finn-ugor rokonság eszméjének. 1795-ben, Sokféléje III. kötetében „Egy igaz hazafinak óhajta“ cz. cikkében Lindahl és Öhrling „Lexicon Lapponicum“-ja alapján 81 czikkel pótolja Sajnovics szóegyeztetéseit; Pallas, Fischer, Strahlenberg, Georgi műveinek nyomán össze-

foglalja azokat a szokat, melyek a magyarban, vogulban, oszt-jákban, mordvinban leginkább hasonlítanak egymáshoz s egyúttal felsorol több mongol és tunguz hasonlóknak látszó szót. Meg van róla győződve, hogy „az orosz birodalomban egynehány nemzet és nyelv találkozik, mely a mi nemzetünkkel és nyelvünkkel valóban rokonságos“, de hogy e nyelvek miképen tartoznak egybe, arról forrásai alapján még nincs kellő tudása, csak annyit mond, hogy a magyarral rokonoknak „közönségesen mondatnak lenni a finok, lápok, vottjákok, esuvasok, cseremissok, vogulok, szamojedek, permiaiak, morduánok, baskirok, s még egynehány“. Kíváncosnak tartaná, hogy mi magyarok is keressük föl ezeket a népeket s kijelenti, hogy maga is foglalkozott ilyen utazás gondolatával, de mivel nem akadt alkalmas társra, kénytelen volt szándékáról letenni. — 1799-ben Gyarmathi *Affinitásának* megjelenése évében, Sokféléje VI. kötetében újra foglalkozik a lapp nyelvnek a magyarhoz való viszonyával és 140 magyar-lapp szóegyeztést sorol föl, majd később 1808-ban Sokféléje IX. kötetében újabb 180 egyező magyar és lapp szavat, Sokféléje XII. kötetében pedig *Hupel*: „Esthnische Sprachlehre nebst einem Wörterbuch 1780“ műve alapján Gyarmathi összeállításainak pótlásaként 339 „magyar szavakkal egyező eszt szavakat“ fejteget. Természetesen ezek közül csak csekély töredék az, a mely ma is megállja helyét. Módszere egy cseppel sem jobb, mint Sajnovicsé vagy Gyarmathié. — Sándor Istvánnak a szófejtés egyéb terein is vannak érdemei. Kutatja a régi nyelvet, összegyűjt és magyaráz számos régi szót, eredet szerint megvilágítani igyekszik számos helységnevünket, azonfelül pedig terjedelmes értekezésekben a magyar nyelv idegen elemeinek kimutatásával is foglalkozik. Ez utóbbi téren is csak olyan azonban a módszere, annyi a kritikája mint elődeinek.

Sándor István után teljes szünet van a finn-ugor, illetőleg az altáji szóhasonlítás terén. Csak Reguly utazása terelte ismét a figyelmet a kérdés felé. Kállay Ferencz az eddigi eredményeket foglalta össze s külön akadémiai értekezésben Castrén vizsgálatai nyomán a magyar és szamojéd nyelvek közötti viszonyt fejtegette, azonkívül néhány összehasonlító szómagyarázatot adott, 1848-ban pályadíjat nyert „A pogány magyarok vallása“ cz. művében pedig a mythologia szempontjából jelentősnek tartott szokat magyarázta. Bugát Pál a finn nyelvben buvárkodott, Toldy Ferencz pedig egy akadémiai felolvasásában a magyart tartja az „uraltői“ (úgynevezett finn családbeli) nyelvek őseinek, melynek a többiek valóságos leányai.

Az északi rokonsággal szemben annál jobban el volt terjedve a keleti nyelvekkel, főleg a héber nyelvvel való összetartozás tudata. Legjellemzőbb erre nézve, a mit a Hasznos Mulat-

ságok 1837. évfolyamának II. kötetében (398. lap) olvasunk. midőn dr. Kováts Mihály Kerekes Ferencznek „Értekezések és Kitérések“ című munkáját a többi közt következő szavakkal mutatja be: „Nekem ezt a munkát tagolni nem szándékom, hanem csupán a következő észleleteimet kívánom közleni a magyarokkal: Minekutána az egész tudományos világnak megegyezéseként a magyarok nyelvekkel együtt, Ázsiából bújdosnak ki ide Európába, és miután az ő nyelveknek grammatikája, minden európai tudósoknak értelmek szerint az ázsiai, nevezetesen a zsidó, chaldeai, arabs, perzsa stb. nyelveknek grammatikájokkal tökéletesen megegyez; ellenben az európai minden nyelveknek grammatikájokkal átaljában ellenkezik; és éppen ezen az okon az európai nemzetek által a magyar nyelv igen nehezen tanulthatatik; sőt épen ennelfogva az a csuda is megtörtént, hogy a magyar nyelv 8—900 esztendő mulva is, itt Európa közepén az európai nyelvekkel össze nem zavarodott, a mi pedig itt más nyelven. ú. m. a görög, latán. slav. német nyelveken megesett: igen csudálatos előttem, hogy a nevezett szerző a magyar ketősbetűknek és szavaknak fejtegetésében, etymológiájában minden ázsiai nyelvet elmellőz, sőt kirekeszt, nevezetesen pedig az európai tudósok által nagy munkával kidolgozott zsidó nyelvet csúfosan ebrudon kiveti. Ez a köz értelem ellen, contra sensum communem van, és képtelenség, paradoxum“.

A sémi-magyar rokonság legkiválóbb vitatói e korban Nagy János és Bloch Móricz voltak. De ezek se kizárólag a sémi nyelveket tartják a magyar nyelv rokonának. Nagy János „Paralellismus inter linguas orientales aramacam, hebraeam et arabicam cum hungarica ductus“ című 1832-ben megjelent művében a magyart még kizárólag ezekkel hasonlítja. 1838-ban „Tiszta magyar gyökök“ című akadémiai pályaművében azonban a magyar gyökereket már nemcsak a semiekkel veti össze, hanem a finn-lappokkal is, mert „a történetek könyve azt mutatja, hogy a magyarok rokon nemzetek voltak a phoenusokkal“.

E mellett azonban mindinkább terjed az a hit, hogy a magyar a „napnyugatival és ennek leányival“ rokon, sőt mint Engel 1839-ben megjelent pályanyertes munkájában mondja, a magyar nyelv a napnyugati nyelveknek „mintegy kulcsok; mindenestre pedig kiegészítő társok“. Elkezdik tehát főleg a latinnal. göröggel, némettel, szanszkrittal hasonlítani. Evvel a hittel aztán szépen megfér egy másik meggyőződés, melyet ugyancsak Engel így fejez ki említett művében (36. lap): „Részemről a magyar nyelvről azt hiszem és vallom, hogy az eredten eredeti nyelv, vagy legalább olyannak egyik édes lánya“. Minden nemzet „emberi belső indulékonyságát követi és szólásában a minden

nemzettel közös természetet utánozgatja. Ne csudálkozzunk tehát, ha ez vagy amaz indulat- vagy hangszó, mely nyelvünkben gyökér, más nyelvben is találhatik; ne mondjuk azért mindjárt, hogy az idegen nemzet tőlünk vette át a szót; de azt se, hogy mi vittük azt amattól“ . . . „Nyelv csak egy vagyon. A mit nyelveknek neveznek, csak ugyanegy nyelvnek szóejtése. A szavak alakjai változnak, valójok nem változik. Ezen *való* kezdettől fogva meg-lévő, és élettudományosan is megmutatható gyökerekben és ezeknek alkotó részeiben lappang“. Ugyanezt hangoztatják mások is. Innen van aztán, hogy lassanként arra a tudatra és gyakor-latra jutnak, hogy nyelvünk maga magával magyarázható leg-jobbban s ha vannak is hasonló szavak más nyelvekben, ezek az ősi gyökérkorszakból maradtak meg bennük közösen.

(A latin *magnus*, *majestas* pld. s a magy. *magos*, *magasz-tás* . . . „magosítás“ egyaránt egy *mag*, „altitudo“ jelentésű gyökértől származnak s a magy. *magossal* egy testvér a görög *μῆκος* (longitudo) és *μεγας* (magnus) is. — *Kerekes*: Értekezések és kitérések).

S evvel átjutottunk a nyelvphilosophia talajára. A mi nyelv-philosophusaink a nyelv eredetével, a gyökerek elméletével s a betűk (t. i. a hangok) eredeti jelentésével foglalkoznak. Leg-nagyobb tekintélyek Márton József, Sasku Károly, Kerekes Ferencz, Fogarasi János és az akadémia pályakoszorús írója Engel József. Fogarasi szerint a „nyelv metaphysicája átaljában és így a magyar nyelv metaphysicája is nem egyéb mint fogalmainknak vagy gondolatainknak a tárgyról, a betűkkel elsőlegi (aprio-risch) megegyezései, vagy a betűknek előlegi jelentései, melyek az első nyelvalkotótól éreztettek, használtattak“. Szerinte pld., a gömbölyű hangzók (vocales), melyek gömbölyített szájjal ejtetnek ki, úgymint az *o*, *ó*, *ö*, *ó*, *u*, *ú*, *ü*, *ü*, jelentenek **gömbölyű-séget**, pld. *ör*, melytől, *örvény*, *örjült*, *öröm*, *örül*, továbbá *kör*, *körül*, *körület*, *gömb*, *öv*, *bog*, *domb*, *kor*, *köny*, *öböl*, *ököl*, *gyöngy*, *bogyó*, *gömő*, *gömölts* vagy *gyümölts* stb.“ A foghangok meny-nyiséget jelentenek, mert „Ha a fogakat úgy nézzük mint sokszágot, vagy mennyiséget: úgy bizvást kimondhatjuk, hogy a fogbetűk a mennyiség mondományára tartoznak“. Ily elvek, a betűk apriori jelentése alapján aztán a szerző kisüti, hogy a *v* = kölesönös ellen-hatás, viaskodás, az *l* = lény, a *g* = egyetem, tehát ez a *v*, *l*, *g* hangokból összetett szó: *világ* = viaskodó lények egyeteme, mint-hogy a világ ellenkező erők kölesönös hatása által állott elő és tartatik fönn; az *idő* = szóban a *d* = lét, előtte az *i* = mult, utána az *ő* = jövőendő, mivel az *idő* (ill. a lét) tulajdonképen csak ezen két részből áll.

Engel József is azt tanítja, hogy talán minden magán- és mássalhangzónak nagyon természeti értelme. „Így az *á* jelent

csudálkozást“ . . . „Az *i* gyakran fordul elé a vigságot, vidámságot, vidorságot, vigasztalást, játékot s e féléket jelentő szókban“. „Az *u* az undorodásnak, utálásnak, unalomnak természeti mássa“. „Az *l* és kettős *l* = *ll* hirtelen eltűnő jelenetet, sebes mozgást fejez ki“, de ez a jelentésük. Fogarasi felfogásától eltérően. „korántsem aprioristikus vagy mindenütt ugyanaz, hanem csak bizonyos származékokban“. A gyökérről és gyökéralakról való elméletéből itt a szófejtés szempontjából csak azt emelem ki, hogy a gyökéralaknak tizenhatféle változását engedi meg. Csak néhányat sorolok föl belőle: 1. A gyökér megfordítatik (pld. *isz* : *szi*) 2. betűáttételt szenved (*kondor* gyökere nem *kond*, hanem *kor*; *csavar* gyökere nem *csav*-, hanem *csar*-); 3. elől toldatik meg pld. (*ízeg-mozog*, *íreg-forog*); 4. hátul toldatik meg (*ned* : *nedv*, *éh* : *éhes*); 5. elül kopik, 6. hátul kopik, 7. közbul kopik, 8. betűi rokon betűkkel cseréltetnek föl s így tovább. Ezen s más effajta elvek mellett, különösen „hogy valamely szógyökérnek homályos értelme más szógyökérnek ismeretesebb értelme által felvilágosítottatik“, aztán ilyen etymológiákat találunk nála: „E szónak *bor* igazi értelme annyi mint *szag*, *büz*. Ugyanis innen lettek ezen összetett szavak *borvíz*, *borkút*, *borszék*: azaz szagos víz, szagos kút; a kút és székből nem *bor* (vinum), hanem szagos víz foly. Innen lett *kosbor* azaz kosbüzi fü. — Továbbá szagos a *borostyán*, a *bornót* vagy *burnót*, a *borza* — *bodza*, *bozza*, melynek *bodza* alakja már a *büdöshöz* szít, *bozza* alakja pedig a *büzöshöz*. — De ha a *bor* gyökérnek ezen szagos dolgokat jelentő származéki nem volnának is. ezen értelmét helyesen következtethetnének *bír*, *bür*, *bór*, *bár* stb. rokon gyökéralakokból, mint a melyeknek minden származéki szagos tárgyakat jelentenek. Így lesz *bír*-ből *bírs-körtvély*, *büsalma* = büzös alma, *bür*-ből *bürök* = büdös bürök, *bár*-ból *bárzing*, mely egy szagos szőlőnem. Mind ezek után meggyőződhetünk, hogy a *bor* (vinum) tulajdonképen szagos dolgot jelent és eredeti magyar szó“.

Kerekes Ferencznek 597 lapszámnyi „Értekezések és kitérések“ című etymologizáló művéből szófejtő eljárásának jellemzésére csak a *szer* szócskáról szóló cikkének elejét idézem: „Ez az igen termékeny magyar szó: *szer* nem egyéb a *kerekséget* jelentő *kr* gyökérnek . . . *ker* formájából meglágyult szócskánál; mert hogy a pattanó *k*, az elegyült *cz* hangon keresztül egész a fúvó *sz-ig* ellágyul, arra száz példát lehet felhordani a nyelvekből. Hogy pedig *szer* eredetikeppen annyi mint *ker*, ezt én abból hozom ki, mivel *szer*-nek, s minden ivadékinak szinte minden jelentéseiket könnyen, és minden erőltetés nélkül lehet a széles értelemben vett *ker*, azaz, *kerülés*, *kerekség*, *kerítés* stb. képzetiből származtatni. Nevezetesen: 1. Mikor a régi magyarok, mint a köznép ma is szokott, karikában letelepedtek enni, és

inni, s *került* közöttök a kancsó, azt, hogy hányat *került*, így számlálták meg: már egy *ker*, azaz egy *kerülés*, már két *ker*, három *ker*, stb. és valamint *egykor* ivott e helyett van mondva hajdani rövidséggel: *egy koron*, *egy időben* ivott: úgy ezek is: már minden ember *egyker*, *kétker*, *háromker* ivott stb. e helyett mondtak rövidebben: *egy kerben*, *két kerben*, *három kerben*, azaz *egy kerülőben*, *két kerülőben*, *három kerülőben*, és ezen *egyker*, *kétker*, *háromker*-ből lettek lágyulás által előbb: *egyczer*, *kéczer*, *háromczer* stb. utóbb: *egyszer*, *kétszer*, *háromszer*, vagy később a *szer* ragasztékká változván s alkalmaztatván magát a törzsohköz, *háromszor*, *négszer*, *ötször* stb. Mikor pedig ez *egyszer* nem azt teszi *semel*, hanem ezt *quondam*, pld. egyszer volt egy király stb.: ilyenkor az *egyszer* e helyett van *egyszor*, ez pedig e helyett *egykor*, azaz egy időben, valaha. Így *másszor* is annyi mint *máskor*, azaz *más időben*. — Nemesak *szer*, hanem *sor* is éppen így származott. Ez is éppen úgy lágyult meg a kerekseget jelentő *kr* gyökernek *kor* formájából, mint *szer* a *szerből*. Mert nemde nem így danolják é még ma is az Alföldön: „Túri korsó, veres bor, Mindjárt rám *kerül* a *sor*!” azaz: mindjárt rám *kerül* a *kor*, *ker*, *kör*, vagyis: mindjárt én következem most a *karikában*. Hogy sornak is valósággal *karikát*, *kereket*, *kerengést* stb. kellett eredet szerént jelenteni, arra mutat ez a szó is: *sors*, mely noha a latin nyelvben is megvan, nagyobb jussal magyar, mint latin szó; mivel a magyarban legközelebbi törzsöke is megvan, ez t. i. *sor*, mely a latin nyelvben nem találatik, és a melytől minémüséget jelentő *s* végzettel *sors* annyi mint *soros*, vagyis *koros*, *keres*, *körös*, mindezeket tulajdon értelemben vévén, azaz, *kerülő*, *keringő*, *forgó*, *forgandó* stb.“

A *kor* szellemének megfelelő teljes etymologiai szótárt Kassai József irt, a ki nem philosophál, hanem terjedelmes előszavában az elveket határozza meg, melyek alapján a szófejtéseket megejti. Megenged minden hang- és minden jelentésváltozást s így származik aztán nála a *bálvány* az *állvány*-ból, a *bér* szó az *ár*-ból; így lesznek egyeredetűek *tér* és *rét*, *ferde* és *görbe*, *fekszik* és *nyugszik*, *agy* és *fej*, *zsák* és *zseb* stb.

Ezek az írók voltak az akkori nyelvtudomány fő képviselői és ezen tudományos munkálkodásuk alapján lettek a Magyar Tud. Akadémia tagjaivá. Nagy ismerettel fejtegettek téves nézeteket, de sajnos, *nálunk* ebben az időben tudományuk a kor színvonalán állott. A Nagyszótár szerkesztői is ebben a korban fejlődtek és így megérthetjük az elveket, melyeket munkájukban követtek. Nem az ő elveik, hanem az egész korszak elvei voltak.

E tudományos színezetű szófejtésen kívül ugyanebben a korban a szófejtésnek egy másik iránya is fejlődött. Ez az irány a nevek magyarázatával nemzetünk hajdani nagyságának bizo-

nyitását tüzi ki céljául. Nem a közneveket bonczolja, mint a többi etymologus, hanem a régi íróktól a magyarral és hunnal kapcsolatosan említett nép-, személy- és helységneveket fejtegeti. Fő képviselője Horvát István. Horvát István 1819-ben a Tud. Gyűjteményben Strahlmann művét ismertetve, még azt mondja: „ámbar most az magyar oskolák és felsőbb oskoláknak számokra iratott magyar grammatika se jót, se rosszat, következőképen semmit nem mond e finnus atyafiságról, és így a fenforgó régi kérdés esméretlen marad ifjúságunk előtt, ezentúl pirulni fogna az olyan grammatikus, a ki e fontos tárgyról említést nem tenne“. Hat évvel később megjelennek a „Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből“ s a finnus atyafiság helyébe a magyar nemzet őskori nagyságának cultusa lép. — Horvát István eljárása azonos az Otrókociéval. Mind a kettő magyarrá akarja tenni az ókori népeket, Horvát azon kívül a paradicsom szereplőit is. Csakhogy míg Otrókoci a krónikások és görög írók nép-, hely- és személynéveit a magyar nyelv segítségével fejti meg, addig Horvát István a görög, latin stb. elnevezésekben s a biblia szavaiban magyar szók, magyar népnevek fordítását látja (pl. *Scythae Hyppomolgi* = *Lófejő* (s nem *lófejű*) szittyák; *Scythae Hamaxobii* = szekeres szittyák; *Scythae Scenitae* vagy *Skenitae* = szénítő (szénes), vagyis sátoros szittyák; *Scythae Georgii*, *Scythae Aratores* stb. a magyar = mageresztő, szántóvető népnévnek a fordításai. „A görögök t. i. nyelvök bőségéből minden jelentő nemzeti nevet a magok nyelvére lefordítottak. — A szláv nyelvű nemzetek a *Georgius*-ból: *Juria*, *Juhra*, *Jura* fordítást; a latinusok *campanus*, *campestres* *Scythae* fordítást; a németek *Anger*, *Angerland*, *Angland*, *Aengland*, *Angria*, *Angaria*, *Angrivária*, *Ongria*, *Ungaria*, *Ungeria* fordítást készítettek“). De azért bármennyire tiltakozik is ellene, nagyban követi Otrókoci eljárását is, a kit „szerencsétlen szómagyarázónak“ tart, (Jászok 1829. 145. lap). „A Szent Írás tele vagyon a XI—XIV. századi magyar oklevelek neveivel“ (*Árpád*, *Béla*; *Sáp* = héb. *Saaph*, *Acsád* = *Achad*, *Álmos*, *Ámos* = *Amos*, *Jeruzsálem* utórésze = *Szala*, *Sólum*, *Sólyom* s az egész tulajdonképen *Sólyomvár* stb.); *parthus* = pártos; *jász* = íjász; „Az Argonauták története magyar háború“ s *Ilum* = Ilusvár.

Horvát István nyomában egész sereg író magyarázgat hasonló szellemben, részint a tudományos folyóiratokban, részint külön művekben. Az egyik szerint *Jerikó* = *Győrke*, *Jeruzsálem* = *Gyerő-Sólyom*, a másik szerint *Scythae taifali* annyi mint: *tejfaló scythák*. *Jász-Apáti* = *Juhász Apádé*, *Megabizos* = *Magabizós*, a harmadik hasonló módon Egyiptomnak, a negyedik Perzsiának régi magyar voltát bizonyítgatja. Horvát István szelleme jó sokáig élt s módszere még a tudós Jerney Jánosra is átragadt,

midőn „Keleti utazásában“ a személy-, nép- és helységneveket hasonló módon fejtegeti. A *Chosroes* személynévnek például szerinte a magy. *koszorú* az alapja, *Megistan* = *megye-ispán*, *Satrapa* = *Sátor apa* stb.

E nagy tudományos sivatagban azonban találunk imitt-amott egy kis oazist is, különösen nyelvünk idegen elemeinek kimutatása terén. Nagyon érdemes munka: Leschka Istvánnak *Elenchusa* (Buda 1825), melynek, ha van is sok hibája, de először foglalkozik kellő ismerettel és kritikával a magyar nyelvnek idegen, főleg szláv elemeivel. Érdemes munkát végzett Horvát István is, a ki 284 „magyar szavakhoz hasonlító török szavak“-at állít egybe (Tud. Gyűjt. 1833. VI—VII. köt.) s a két nyelv szókincsének egymáshoz való viszonyát kora ismeretéhez képest elég helyesen világítja meg.

A tudományos szellemnek azt a nagyarányú megtévelyedését, melyet a nyelvphilosophusoknál és Horvát István iskolájában látunk, csak nehezen tudjuk megérteni. Én főleg két körülményben találok az okát. Az egyik, hogy sem Sajnovics, sem Gyarmathi nem irták meg műveiket úgy, hogy a bennük föltárt tényeknek kényszerítve meggyőző erejük lett volna. Bizonyításuk a finn és lapp atyafiság mellett módszerük tökéletlenségénél fogva egy cseppel sem meggyőzőbb, mint Beregszászié a keleti rokonság mellett. Inkább fogadták el tehát Fessler történetíró véleményét, hogy „a magyarok nem voltak finnek, nem a nagy finn tőkének ága, mint pld. Engel Keresztélyét (*Disquisitio critica, quo in loco nunc adhuc cognitio nostra de Hunnorum origine et cum aliis gentibus affinitate posita sit?* — Viennae 1791), ki kutatásának eredményeképen azt mondja ki: „Hungaros ultima sua origine esse Fennos“, (117. lap). — Hogy mit gondoltak e törekvésekről, azt jellemzően fejezi ki Horvát Endre a Tudományos Gyűjteményben (1823. II. köt.) „A magyar nemzet nem finn származatú“ cz. cikkében: „Látom én, mi bujkál a harasztban. Egyenesen az, hogy dicső nemes származásunkat velünk elfelejtessék s azután kisebbbítésünkben fokról-fokra szabadabban ugrándozhassanak. Ily messziről kerülgetik már kezdetében örökkétartósságot ígért nemzeti alkotmányunkat, hogy előbb zavarossá, azután kétségessé, végre semmivé tegyék, s a magyart a magokban fennálló nemzetek sorából kitudják“. (55. lap).

S e nyilatkozatban megtaláljuk a magyar szófejtés helyes úton való fejlődésének második megakasztó okát, t. i. a **politikai viszonyokat**. Az alkotmányért való küzdelemben a költők szeme a dicsőséges múlt felé fordult, annak ragyogó képeit tárták föl, hogy a csüggedni készülő nemzetet lelkesítsék. A magyar nyelvvel foglalkozók is ösztönszerűleg ennek az irány-

nak hódoltak. A magyar nem lehet a halzsírszagú lappnak s más csiri-biri népeknek rokona, a magyar nem szorult más nyelvek szavaira. Nyelvünk nagy, nemes, dicső, olyan régi, sőt régibb, mint akármelyik, olyan tökéletes, sőt tökéletesebb, mint bármelyik más. Ezt a gondolatot fejezik ki, ezt mondják ki különféle változatban ennek a kornak nyelvészei. A Tud. Gyűjtemény 1833. évfolyamának IX. kötetében pld. Szilágyi János a magyar nyelv hangjait a szanszkrit hangjaival veti össze s többek közt így nyilatkozik: „A mi édes magyar nyelvünk a világnak minden nyelvei felett bővölködik a beszédet alkotó alaphangokkal . . . az által nemzeti nyelvünknek egy jeles oldalát, sőt csudálkozásra méltó tökéletességét teszem nyilvánvalóvá“. S tovább: „A magyar nyelv minden más emberi nyelveknél gazdagabb a beszéd elemeire nézve“.

Ugyancsak a Tud. Gyűjtemény 1838. XI. kötetében Sasku Károly „Értekezés egy közönséges (= egyetemes) nyelvről“ cz. dolgozatában azt vizsgálja, melyik a legtökéletesebb nyelv, mely az emberiség egyetemes nyelvül szolgálhatna és vizsgálatának eredményét így fejezi ki: „A tudományszeres vizsgálat legtökéletesebbnek s egyszersmind legtökéletesíthetőbbnek a magyar nyelvet bizonyítja. A ki egyszer a magyar nyelvet igazán megértette s természetes szépségeinek szemléletébe behatolt: oly tökéletesnek találja azt, hogy méltán kételkedhet tökéletesebb nyelvnek lehetőségéről; annyi tökéletességet legalább bizonyosan föltalál benne, a mennyit emberi nyelvben általában . . . tudományszeresen kívánni lehet. Megvan t. i. benne az *eredetiség*, elanynyira, hogy azt lehetetlen is volna más nyelvből származtatni, mert szavainak eredetét a legelső hangmódosításig (betűig) azon módon, a mint abból formálódni kezdett, föl lehet fejtőgetni . . . Innen a magyar nyelvnek szavai oly természetkifejezők, s a magyar ember beszéde oly érthető. — Megvan benne továbbá a *tisztaság*, mert semmi más nyelvvel nincs keverve. Azon néhány idegen szót ugyanis, melyet némelyek a magyarba más nyelvekből átvetteknek állítanak, többnyire azon nyelvek vették a magyarból; a mit azonkívül, hogy e szókra a nemzetnek még Ázsiában laktakor múlhatlan szüksége volt, onnan mutathatni meg, mivel ugyanazon szókat a magyar nyelv betűinek állandó jelentése, sőt meglevő egész gyökszavai szerint is, a legelső származásokig ki lehet a magyar nyelvből fejtőgetni“.

Ez nagy vonásokban szófejtésünk története az ötvenes évekig, Hunfalvy Pál fölléptéig.

* * *

A szófejtés történetéből különösen két tanulságot meríthetünk.

Először: A régibb kort nem szabad a mai kor szemüvegén át megítélni, hanem arra kell törekednünk, hogy ferdeségeiben, botlásaiban is megértsük. Ha pedig megértettük, igazoltnak találjuk azt a franczia közmondást: tout comprendre c'est tout pardonner. Korának hatása alól senki sem vonhatja ki magát s mindenki teljesítette kötelességét, a ki a maga kora tudományának színvonalától el nem maradt.

Másodszor: Bármily biztos mai szófejtésünk alapja (népnyelv. régi nyelv, finn-ugor nyelvhasonlítás); bármennyire tökéletesedett a modern nyelvtudomány módszere; bármily helyesek is az elvei, azért nem szabad elbizakodnunk. Az etymologizálás több tekintetben mindig subjectiv természetű marad, s el lehetünk rá készülvé, hogy az utókor a mi szófejtéseink nagy részéről sem fog sokkal különben ítélni, mint mi a régiekéről.

Kazinczy Ferencz levelezésének IX. kötete.

(Váczy János 1899. november 6-án tartott felolvasása.)

Kazinczy Ferencznek az 1811. július 1-től 1812. június 30-ig tartó évből 119 levele ismeretes; a hozzá ugyanez évben írott levelek száma 114. A levelek egy része az 1811—12-iki országgyűlésről, más része pedig azon irodalmi törekvésekről szól, a melyeknek középpontja a széphalmi vezér hazafi gondoljaival s aggodalmaival, de csüggedetlen munkakedvével, a nemzet közönyének megtörésére szánt igyekezetével, a maga és köréje csoportosult írók műveinek kiadásával, ezeken kívül családi életének s anyagi helyzetének részletes rajzával.

Az országgyűlés 1811. augusztus 25-ikére hivatott össze Pozsonyba. A február 20-iki patens, a melyet nálunk márczius közepén hirdettek ki, tudvalevőleg a papírpénz értékének nagymérvű leszállítását czélozta s roppant anyagi károkat okozott. A július 1-jén közölt hasonló értelmű rendelet még újabbakkal tetézte a csapást. Meghatározta: milyen értékű „beváltó czédulák”-at fog a kormány kibocsátani, s milyen alkalommal használhatja a nemzet az ötszázforintos és kisebb értékű bankjegyeket; egyzsersmind, hogy „mivel a bankó-czédulák csak 1812-ik esztendő utolsó januáriusáig lesznek folyamatban, ugyan 1812-ik február első napjától sem a cassákban, sem privatus fizetőknel a bankó-czédulák el nem vétetnek”. Kegyelemből azonban megengedi az uralkodó, hogy a forgalomból 1812. február 1-ig ki nem vont bankjegyeket még négy hónapig beválthassák.

Zemplénmegyében július 15-én hirdette ki az alispán a szóban levő újabb rendeletet. Már arra a hírre, hogy a megyéhez ismét parancsolat érkezett a pénzérték leszállítása ügyében, „mindenek és igen nagyon megijedtek“. „Én — írja Kazinczy — ezeknek számokból való voltam, még pedig annyira, hogy nappal kevés, éjjel semmi nyugtom nem vala. Sokfélét képzelgeténk, de olyat valakit, mint a mi a parancsolatban volt, épen nem.“ A felolvasott rendeletről elhatározta a gyűlés, hogy kihirdettetik. A fásult tehetetlenség érzése kerítette hatalmába a rendeket. Már az alispán és főjegyző más tárgyra akartak térni, midőn Kazinczy sürgetésére a gyűlésnek egyik tagja, Boronkay Zsigmond, indítványt tett, hogy írjanak föl a rendelet ellen. Alig figyeltek az indítványra. A félelem és rettegés oly nagy volt a rendelet felolvasáig, hogy miután azt meghallották, nem a csapás nagyságát érezték, hanem, hogy rettegésük nagyobb volt, semmint igazolható lett volna. Éppen úgy, mint „a ki azt várja, hogy kerékbe fogják törni, s azt hallja, hogy csak fejét veszik“. Látván Kazinczy a tompa érzéketlenséget, rövid nyilatkozatot tett, a melyben figyelmezteté a gyűlést, hogy legalább legyen következetes önmagához; ha a márcziusi patens ellen fölirt, írjon föl ez ellen is, mert ez újabb rendelet amaszt még szűkebb korlátok közé szorítja, s úgy látszik, hogy a kihirdetett országgyűlés sem segíthet rajta. És azzal rekészte be szavait, hogy a „magyar inkább érzi a maga törvényeinek s szabadságának megrontását, mint az erszény megcsönkulását, noha ez is így felette érezhető“. Senki sem szólt ellene. Tehát elhatározták, hogy fölírást intéznek a királyhoz ez újabb rendelet ügyében. Azonban a megyék fölírása, mint előre tudták, semmit sem változtatott a kormány végzésein.

A királyi meghívó is ez újabb rendelet alapján szólította föl az összegyűlendő rendeket, hogy „neki feszített erővel“ támogassák a kormány igyekezetét, mert az állam szüksége napról-napra növekedik, s az adózó nép önmagára hagyatva meg nem állhat ellene. Másfelől pedig a „beváltó-czédulák habozó becse“ is újabbnál-újabb kárt okoz, a hitelt megingatja, így pedig a magános polgár állapota erős és virágzó nem lehet“.

Általános volt a meggyőződés, hogy a pénz értékének a Wallis pénzügyminisztertől ajánlott leszállítása nemcsak szerencsétlenség, hanem igen nagy politikai hiba is volt; a törvénytelenül csinált államadósságot törvénytelenül akarta a kormány csökkenteni vagy egészen elenyésztetni. Ily körülmények között mindenki tudta, hogy az országgyűlés vajmi kevés jót tehet. A megválasztott követek a sikernek minden reménye nélkül érkeztek Pozsonyba s fogtak a munkához. Nem csekély aggodalmat keltett mindjárt kezdetben az a hír, hogy a Bianchi-féle ezred helyébe a „diacta alatt való szolgálatra három granadiros bataillonok szállottak“

Pozsonyba, s a király nevét viselő „szép vasas regiment“ is oda érkezett. „Mire való ez?“ — kérdi Cserey Miklós. „Én ha Magyarország volnék, egybe sem gyűlnék oda. Oltalomra nincs szüksége a legislátiónak, mert annak oltalma önnön méltóságában áll: ő osztotta a koronát, ő szabta ki a kölcsönös egybefüggés részeit: — megtámadni pedig nem szabad. A mit az ország fegyver közt végez, az nem végzés. *Pacta vi et metu gravi extorta non obligant.* Nem tudom, ki adta tanácsul ő felségének ezt a fogást, de nem jól gondolkozott; mert akármit végezzen így az ország, soha sem tartathatik szabados végzésnek, s következőleg nem is lesz állandó, hanem csak jövőendő háborgások magva.“

Az országgyűlés megkezdvén tárgyalásait, az alsó tábla szeptember 14-ik és 30-iki föliratában nyíltan megmondá, hogy mielőtt a sérelmes rendeletek kiadattak, össze kellett volna hívni az országgyűlést, hogy a nemzet anyagi romlásából eredő aggodalom ne nyert volna újabb-újabb táplálékot. És bár a királyi meghívó tartózkodás nélkül bevallja, hogy rendkívüli parancsoló szükség kényszeríté a fejedelmet a patensek kiadására: azok sem „a polgári társaság céljával, sem a mi sarkalatos törvényeinkel“ meg nem egyeztethetők. „Egész egyenességgel megvalljuk — így szól az első felírás — hogy mindennek tulajdon vagyonja bizonytalanná, a segedelmekről és közadózásokról, a melyek felül csak országgyűlésen lehet végezni, hoztatott törvények pedig sikertelenné tétetnek.“ Mivel azonban tudják a rendek, hogy az eddigi bajok már nem orvosolhatók, legalább azt kívánják törvénybe iktatni, hogy az eddig törtétekből a jövőre semmiféle következményt ne vonhasson a fejedelem s hasonló törvénytelen rendeleteket többé ki ne adhasson. És jöllehet a második föliratban újra világosan kiemelik a rendek, hogy a patensek szöges ellentétben vannak alkotmányunknak nemcsak szellemével, hanem egyenes rendelkezéseivel is; jöllehet a nádor is buzgóan teljesíti a király és nemzet közötti közbenjárói tisztét, hogy az ellentét ki ne élesedjék még jobban: mind e törekvés majdnem teljesen meghiúsul. A királyi válasz egészen mellőzte a rendek kívánságát, a mi az országgyűlést nagy összetartásra ösztönözte. Már azt rebesgették, hogy az országgyűlést idő előtt bezárják. A kormány az absolutismus felé hajlott, miért is a rendek heves szemrehányással illették a sérelmekért.

Dessewffy Józsefről, a ki a leghatásosabban közreműködött a föliratok ügyében, azt a megdöbbenő hirt terjesztették, hogy ötdmágával elfogták s Munkácsra vitték. A nádor pedig népszerűtlenné lett a nemzet s gyanússá az udvar előtt. Újabb aggodalmak keletkeztek mind a két magyar hazában. Az erdélyi rendek helyeselték a pozsonyi országgyűlés magatartását, de a föliratokat nem tartották kielégítőknék.

A királyi válaszok semmi engedékenységet nem mutattak, a miből nyíltan kitűnt, hogy a régi központosító osztrák rendszer újabb kísérletet akar tenni hazánk önállóságának elkobzására. A folyvást fogyó bizalom szinte végkép elenyészett s a politikai erőtlenség és anyagi romlás együttes veszedelme súlyosodott reánk. A király nehezteléssel hagyta el Pozsonyt, s azt híresztelték, hogy hív embereinek szidalmazását tovább nem tűri, a mi a rendeket újból felizgatta. Ámde a nádor megint latba vetette szavát, s most nagyobb sikerrel, mint előbb. Ekkor az udvar kinyilvánítá, hogy bosszúra egyáltalán nem gondolt. A rendek kívánták, hogy a király „nyissa meg ládait s adjon pénzt“; ez azonban azt felelte, hogy „pénze nincs“. Az országgyűlés hallani sem akart arról, hogy a hadi adó tizenkét millióval emeltessék, s hazánk a fedezendő összegből száz millió forintért vállaljon kezességet. Így azután a többszöri feliratok és királyi válaszok után sem lehetett szó kölesönös egyetértésről, annál kevésbbé, mert a kormány rosszakarata lépten-nyomon kitűnt, midőn a só árát önkényesen fölemelte, a magyar nyelv jogaiért vívott küzdelmet pedig meghiúsítá.

Az országgyűlés 1812. június 1-én oszlott szét. Eredményével senki sem volt megelégedve. A történekből talán csak annyi tanulság háramlott reánk, hogy a magyar érezte nemzeti mivoltát. Kazinczy erős dynastikus érzésével még az udvar rideg magatartására is számos mentséget talált. Hirdette leveleiben, hogy a kormány nem akarta éleszteti az országgyűlés hevesességét; hogy ez a „kegyes fejedelem constitutióinkat nem akarthatta megtámadni“: mert ha erőszakkal lépett volna föl ellenünk, bizonyosan célzott is ért volna. Mind e mellett sötétnek látja a helyzetet s hazafias bánattal írja: „Ha bukunk, türjük renitentia nélkül, mert a renitentia haszontalan, sőt káros. Lehet türni lelkesen is.“ Épen csak abban a keserű felfogásban talál némi vigasztalót, hogy a sors végzése ellen úgy sem tehetünk: „Vigasztalásunkra lesz, ha bukunk, hogy vétünk nélkül buktunk“, mint a görög tragoediák hősei.

Dessseffy József bátor szókimondása s őszintesége, a melyhez némi nyersség is járult, közbeszéd tárgyai voltak az országgyűlésen. Így egy alkalommal hivatkozván az angolokra, példaként állítá fel őket a rendek előtt, mert Angliában „a minister gyakorta egész órákig hallgatja, hogy mocskoltatik a beszédet tartó által“. A kormányhoz közelebb álló Vay Józseffel többször keményen összetűzött, midőn a nemzeti jogok sérelme forgott szóban.

Satirájával legalább meghitt baráti körben mintegy bosszút akart állani azon sérelmekért, melyeket nemzetünk becsületén a központosító rendszer uszályhordozói: Wallis, Gusterman, Píringer

és Matthey elkövettek; amazon, mert minden rossznak kútforrásául őt tekintette; emezeken, mert hosszabb-rövidebb terjedelmű röp-irataikban becstelen szolgálivá szegődtek a bécsi kormány önkényes törekvéseinek. Mély keserűség s fájdalmas lemondás nyilvánul azon soraiban, a melyekben az országgyűlésről való távozását adja hírül Kazinczynak. „Elvégzém — írja — legalább ezen dynastia alatt, politikai pályafutásomat. Az elmúlt diaetáról baj csak emlékezni is. Mind az udvar, mind a nemzet a legalacsonyabb oldalról mutatták magokat. Sajnos volt ez országban születetni, és *szégyen magyarnak lenni*.“ Három vármegye versenyzett azért, hogy őt küldje követéül, noha tudta Dessewffy, hogy ott valami jót nem tehet, sem valami nagy rosszat el nem háríthat. Csak annyi reménye volt, hogy „némely felette oktalan szemteleneket még nagyobb szemtelenségektől visszatartóztathat“. Ez a czél lebegett előtte az országgyűlésen, s ezért vonta magára egyfelől a kormány haragját, másfelől pedig a nemzet jobbjainak szeretetét.

Különösen bátran küzdött Dessewffy a magyar nyelv jogaiért. Abban a feliratban, a melyben nyelvünk sérelmeit panaszlák a rendek, neki volt legnagyobb része. Nálánál irodalmilag képzetlebb férfiú bizonyára egy sem volt a rendek között, s egy sem érezte inkább, mint ő: mily haszon háramlanék abból nemzetünkre, ha az 1807-iki javaslatokat most törvénybe iktathatnák. Fáradhatatlan buzgalommal törekedett e javaslatokat megújítani, a melyek szerint a rendek „a magyar nyelv iránt közmegegyezéssel azt végezték, hogy minden dicasteriumokba a jövő új esztendőben behozattassék, az iskolákra nézve pedig az elsőnél kezdve nyolcz esztendő alatt minden tudományok, a theologiát sem véve ki, anyai nyelven taníttassanak“. „Teljesítsék a magyar egék ez áldott planumot!“ — sóhajt föl Vitkovics, midőn e javaslatokról tudósítja Kazinczyt, a ki ép oly buzgó lélekkel óhajtá e kívánság teljesedését, mint a mily kevésbé remélhette azt a kormány és udvar ridegségétől. Csehy József is észrevette, midőn Pozsonyon keresztül utazott, hogy „a nyelv ügyét sokkal nagyobb energiával fogták fel, mint valaha“. Hitte is, hogy „ha megadja a fölség kéréseinket, meg lesz vetve egyik talpköve nemzeti existenciánknak“. Fölötte érdekes Vitkovicsnak az az adata, hogy Horvát István mily lelkesen közreműködött a magyar nyelv sérelmeinek mennél világosabb és hitelesebb összeállításán. De még jó messze volt az idő, midőn nemzeti nyelvünk az őt megillető jogokat visszaszerezhetette.

A közállapotok sivárságát mindenki egyaránt érezte s tudta, hogy nemzetünk tétlenségre kárhoztatásának az áldatlan politikai helyzet a legfőbb oka. Szemmel látható volt, hogy a fejedelem és nemzet más-más czélt szolgálnak, más-más úton keresik bol-

dogulásukat. Még a fáradhatatlanabb küzdők is tompa közönybe sülyedtek s mély hazafiúi aggodalom borult szívökre. Kazinczy minden változást csak onnan várt, hogy „az idő tanítja meg az udvart és népet, hogy a kettő nem ellenkezni, hanem egy célra dolgozni való“. Ámde az idegen tanácsadók sem nem értik, sem érteni nem akarják nemzetünknek alkotmányához való törhetetlen ragaszkodását, s ez idézi elő azt a „szörnyű szerencsétlenséget“, hogy a „királyi méltóság és a nép, mely elválaszthatatlanul egy, elválasztatik“.

Nálunk — mint Dessewffy József írja — „csupán az elmének és a tudományoknak művelése, a mint már példák mutatják, dicsőség nélkül irigységet és háborgató üldözést hoznak a jobb fejekre és a bajokból meg az inségből ki nem ragadhatják az embert“. Az erkölcsi elaljasodás örvénye tátong előttünk. A rút önzés kiforgatja magukból még a nemesebbeknek hitt jellemeket is. Nem tudjuk megtanulni azt a legnehezebbet, hogy „valóságos emberek“ legyünk. Nemzeti méltóságunk jelszavát félreértettük, magyarságunk ősi bélyegét lábbal tiportuk. Vannak olyanok is, mint Batthyány Vince gr., Berzeviczy Gergely és Bredeczky Sámuel, a kik azt „az átkozott óhajtaást teszik, hogy nemzetünk szűnjön meg az a nemzet lenni, mely eddig volt“. „Minél jobban tud valaki görögül — mondja erre vonatkozólag Kazinczy — annál gonoszabb hazafi! Ezt kiáltá egykor szive fájdalmában egy római. Ezt kell nekünk is, ezt a három B betűs magyar-németet látván és hallván.“ Megbotránkozva olvassa Kazinczy az említett írók nézeteit, hogy a magyarra üdvösebb volna, ha egyenesen beolvadna az osztrákok közé! Batthyány Vince például a külföld előtt nyíltan gyalázza nemzeti törekvéseinket. Így a debreczeni színészetről azt hirdeti, hogy az az erkölcsiségnek utolsó csiráit is kitepi a nép szívéből, s nyíltan felszólítja a város tanácsát, hogy tiltsa el a magyar színi előadásokat. De a német színészetet annál inkább magasztalja. . . . Koserű gúnnyal jegyzi meg erre Kazinczy, hogy „a magyarnak nem kell theatrum, az neki veszedelmes. Jobb, ha otthon vagy a csapszéken iszik, komámasszonyt a kuczikba rántja s barátnéasszonyommal kisvárosiasan embert szól. Berzeviczy, Batthyány, Bredeczky — eiusdem litterae homines — nemzetünk ellen nem pirulnak *vétkezni!*“

Ha a nemzet maga-magát ócsárolja: mit mondjunk ellenségeinkről? Már eleve is bajos volt hitelt adni annak a föltevésnek, hogy Bécsben „némelyek jónak tartanak az egész monarchiát magyar formába önteni“. Lehet, hogy e hirt számításból terjesztették az országgyűlés megnyitásakor; de hogy komoly elhatározásból származott volna: senki sem hitte. Nyilván csak arra gondoltak, hogy az egész monarchiát egyforma közigazgatás alá vonják, mi által „ősi szabadságainknak maradványaitól is

elesnénk, sőt hihetőleg a magyar név egészen eltűnnék a diplomaticából“. Nyilvánvaló volt, hogy a háborúra kívánt élelmszereket a köznép meg nem adhatja, tehát a nemességre fogják majd kivetni. Némelyek már előre önszántukból vállalkoztak arra, hogy a jobbágyság terhein könnyítenek. Például Cserey Miklós készebbnek ígérkezett, hogy terméséből minden fölösleget odaad, ha csak betevő falatja marad is, semmint jobbágyait a hadi adóért exequálni engedje. Cserey Farkas kölcsön ad búzát, szénát alattvalóinak e célra, mert nincs lelke, hogy a legnagyobb szükségben hagyja el őket.

Íme a nemzet sorsának szomorú képe, a mely egészen érthetővé teszi jobbjainknak elfojtott panaszát s keserű lemondását. Mert őszintén kiönteni hazafias bánatukat egymás lelkébe, tiltja a titkos rendőrség, a mely a levéltitok zárait is könyörtelenül feltöri, mint a Dessewffy József leveleivel tette. Cserey Miklóst is inti Kazinczy, hogy hozzá ne hosszú leveleket írjon, mivel „az olyan szemet szúr a postákon, az pedig nem jó, mert a titkos polizey nem hever“. „Szomorú idők, — írja máshol — midőn a legártatlanabb gondolatainkat is el kell egymás előtt titkolnunk, midőn barátnak barát előtt *hazudni* kell“. Ha látná, hogy a kormány „bölcs és jó, azaz hogy a nép javát *ismeri is, akarja is*“, örömet elnézné, hogy „némely dologban magától csinál valamit“; de az önkény mindig gonosz tanácsadó s mindig eltiprója a közjólétnek. „Óh barátom — sóhajt föl a Vida Lászlónak írott levelében — mi a mi nyugodalmunk, szerencsénk, boldogságunk, ha attól retteghetünk, hogy szíveinknek az az idoluma (a haza s a nemzet) velünk vagy utánunk kivész, és a mit annyi incselkedések által oly sok századok sem tudtak eloltani, most, mint egy megvénuült, erejében kiholt oroszlánt, még a számár is halálra rugdos!“

A nemzeti életnek ily mély hanyatlása, a hazafi léleknek ily kínos fájdalma, a tompa közönynek ily csüggeteg fásultsága hogyan éleszthette mégis íróinkat, mikor lépten-nyomon tapasztalniok kellett, hogy a közönség ügyet sem vet törekvéseikre? Sem a hazai, sem a külföldi időszaki sajtónak nincs olvasója nálunk. Hány helyre küldözgeti Kazinczy a maga példányait, hogy a világosságot terjessze. S mily szomorúan látja például Nagyváradon időzésekor, hogy „e második Budán vagy Pesten“, a hol két püspökség s egy jogakadémia van, egyetlen lapot sem járhatnak; hogy Szláv György, egykori fogolytársa, a ki úgy él, mint egy herceg, angol istálló mestert tart, Bécsből rendelt szőnyegekkel díszíteti szobáit, különben eszes ember — egyetlen hírlapot sem olvas. Szinte fölösleges is említeni, hogy Herder munkáit Felső-Magyarországnak egész keleti felében csak Kazinczy és Dessewffy ismerik. Még azok is, a kiket a közönség mint

áldozatra kész hazafiakat dícsér, voltakép csak a külső csillogásért mutatnak némi figyelmet a közjó iránt. Áldozatot csak azért tesznek, hogy magukról néhány napig beszéltesseken. A Ludovica Académiára sokan áldoztak a maguk megerőltetésével, hogy „nevük a diaeta articulussai közé bemenjen“. Hanem a nemzeti törekvéseket önmagukért ápolni, a nemzetiség szilárdításán működő szegény írókat segíteni, éppen nem tartják hazafias kötelességöknek.

Mind e, különben nem fontos jelenségeket Kazinczy gúnyos felindulással emlegeti barátai előtt, s gyűlölettel telik meg szíve a gazdagok iránt, a kikre a sors azt a büntetést szabta, hogy siketek maradjanak, valahányszor a közző gyámolítása kerül szóba. Nyíltan is megmondja Prónay Sándornak, hogy a mi nemzetünk előkelői az írókról egészen megfélekedeznek, legfőlebb csak annyit tudnak rólok, hogy azok „nyelvrontók“. Vályi Nagy Ferenczből is ki-kitör a keserű panasz a tehetősébbek iránt, a kiknek módjukban volna a nemzet dícsőségét előmozdítani, de „a rangra tett költség, a bál, a szemvakításra tartozó pompa, egy szóval a *vanitas* úgy elfoglalta sokak lelkét, hogy mindenre inkább készek költeni, mint a literatúrára“. Pedig ha e sivár lélek föl nem buzdul, ha a nemzeti szellem ébresztőit nem gyámolítják: „a literatura oda fog visszaesni, a honnét sok századok elfolytával is alig kezdett kigázolni“; s végre is „a nemzeti hidegség által fog a jégtengerbe befúlni“. Így aztán nincs mit csodálnunk, hogy ma-holnap senki sem lesz, a ki magát a nemzeti érdekekért feláldozza; mert hiába akarjuk elhítenni magunkkal, hogy „a virtus maga magának jutalma“, ha külső ösztön nem éleszti: egyre hanyatlik s utoljára is teljesen kihal.

E szomorú jelenségek okait kutatva: Kazinczy első sorban az uralkodó-házra gondol. „Miért nem boldogul — kérdi — nyelvünk, literatúránk, theatrumunk?“ Azért, mivel „ellene van az *altus*“. Még a csekélyebb nemzetek is óriási lépéseket tesznek ez idétt, halomra fordítják a külföldi remekeket s tanulnak. „Így van az — mondja — a hol az akarja a tudományoknak virágzását, a ki a thronuson ül. A magyar miért nem halad? . . .“ Részletesebben nem meri ez okot fejtegetni még levélben sem. Annál bővebben szól azokról az akadályokról, a melyeket magában a nemzeti tétlenségben s tompa érzéketlenségben talál fel. De ezekről mégis azt hiszi, hogy lassanként az idők megérnek, csak senki előbb ne kapjon a sors kerekébe, mint a bosszúló nemesis megengedi. Vallási meggyőződésével összeolvasztja jövőnkbe vetett hitét, mert hiszen az Isten a jónak is, gonosznak is egyaránt felhossa a nagy napot, és ez a „szent hit türeti vele a rosszat“.

Mikép hárítsuk el tehát az akadályokat a haladás útjából? Most is azt mondja, a mit már százszor elmondott, hogy az esz-

mék élesebb surlódásával, irodalmi, politikai s társadalmi közvélemény alkotásával. „Nagyon kár, — így szól — hogy a jobb anyagból gyúrtak nem tanácskoznak, és ki-ki csak isolálva építi a maga várait; ez lelket éleszthetne bennünk, melynek híjával vágyunk.“ Azon kellene iparkodnunk, hogy a nemzeti ügyért végzett munka ne maradjon homályban, hogy arról az ország legtávolabbi vármegyéi is tudomást szerezzenek. Ő, a mit az országgyűlésről hall, azonnal közli barátaival; de ez nem elég. A jobb hazafiaknak össze kellene állaniok, úgy hogy mindegyiknek volna tudósítója Pozsonyban, Pesten, Kolozsvárott, s első kézből kapnák a híreket és azokat viszont legott tovább terjesztenék. Épen így kellene a folyóiratok járatására is összeállaniok, mert azok nélkül nem tudható, mi „történik a tudományok körül“. Hiába ír ő, hiába írnak társai; hiába magyaráztatja az erkölcsi nemesség, a miveltebb ízlés törvényeit: ha épen az a közönség nem olvassa, a melynek szánták. Mily fáradhatatlanul másolgatja ő egy-egy epistoláját s kivonatolja birálatait, hogy a maga ízlését megismertesse; de hiába tudósítja lángoló örömmel a hozzá csatlakozókat a legparányibb jelenségről is, a mely a haladásnak útjait egyengeti: ha a nagy tömeg mozdulni sem akar. Méltó önérzéssel állíthatta magáról, hogy a hol ő megjelenik: ott a nemzeti művelődésről folyik a szó, a mely sok embert buzdít az olvasásra.

Mint egy újkori Sokrates, minden szavával tanít, serkent és lelkesít. Ha egy-egy kiválóbb politikai férfiúval találkozik: minden mondatát följegyzi, s a mint asztalához ülhet, azonnal papírra veti a hallottakat és röpi szét Erdélybe, a Dunán túlra, vagy éppen a fejlődő középpontba, Pestre. Ha olykor csüggedni látszik is, azonnal megvígasztalódik, mihelyt nagy czéljára gondol. „A mi korunk — írja — frivolitásnak kora; megalacsonyítottak bennünket, hogy velünk mind azt tehessék, a mit akarnak. *Illő, hogy a ki erőt érez magában, ellene szegezze magát a reánk törő szörnyű veszedelemnek.*“ Tehát szembeszáll a viszonyok kényszerűségével s küzdelemre szólítja társait is, a kik vezéri tekintélyét feltétlenül tiszteletben tartják. Tudja, hogy az oly nemzetet, a melynek politikai szabadsága romokban hever, csak az irodalmi művek éleszthetik s menthetik meg az enyészettől. Tudja, hogy szavai szikrákat vetnek némely lélekben s arra szolgálnak, hogy a kik műveit olvassák, érteni igyekezzenek azt is, a mit eleinte nem értettek.

Cserey Miklós az irodalmi életet eléggé fejlettnek tartja, hogy egy *akadémia felállításáról* gondoskodjunk, a melynek első feladata volna a magyar nyelv szótárát s grammatikáját elkészíteni. Fel is szólítja Kazinczyt: karolja föl ezt az eszmét, készítsen tervet, ismertesse azt meg vele is, ő majd Erdélyben szerez

híveket. Az akadémia pártfogójául József nádort szeretné megnyerni, a kinek tekintélye már egymagában is áldozatkészségre serkentené az előkelőeket. Egyszersmind arra is kéri Kazinczyt: készítse el a kiválóbb magyaroknak „igazán festett képét“, ő ugyanezt fogja Erdély részéről tenni, s e dolgozatok összevetéséből megítélhetik a nemzet erkölcsi erejét.

Cserey Farkas nevelőintézetet szándékozik birtokán állítani, de ügyeketét az ósdi, szűkkörű felfogás egyre gátolja. A jobbagyok gyermekeinek nevelése még veszedelmesnek tűnik föl. Irányadó helyen azt is hallja, hogy „rosszul cselekesznek azok a földes urak, kik jószágaikban a falusi nevelésről gondoskodnak“.

Kazinczynak ugyan minden valamire való iparkodásra van egy-egy dicsérő szava; sokat vár a két Cserey törekvéseitől is: de első sorban nyelvünk fejlesztése, az ízlés nemesítése s a közművelődés akadályainak elhárítása a legfőbb gondja. Bármily csekély jelét látja a közszellem haladásának: büszkén vallja be, hogy abban a maga hatásának nyomát találja. Ő nemcsak tervez, hanem cselekszik is, a mennyire a nehéz idők engedik. Éppen abban mutatkozik elszánt küzdelme, hogy az irigy sors minden ellenszegülése mellett is mindig készen van a harezra, és pedig nemcsak a szellem fegyvereivel, hanem anyagi erőfeszítésével is. Dayka Gábor műveinek kiadását már évek óta sürgeti; most a maga költeményeit is hozzácsatolja *Poétai berek* címmel. S Vitkovics azzal biztatja, hogy ő egymaga kétszáz megrendelőt szerez. Csakhogy a roppant drágaság még mindig késlelteti. Szorgalmazza Kis János verses műveinek kiadását, valamint a Berzsenyi munkáit is. E mellett fölkeri Köleseyt, hogy a *debreczeni codex* hű másolatát szerezzé meg, a melyet a *Magyar régiségek és ritkaságok* második kötetül szintén kiadni óhajt. Egyszersmind a *magyarországi utazások* című régebbi czikkét átdolgozza, hogy a magyar jellemet a külfölddel is megismertesse, mert hosszabb cikksorozatban a *Vaterländische Blätter*-ben kívánja közleni. Hazai műemlékeinkről is három czikket ír a *Hazai és Külföldi Tudóstársokba: Festés, faragás nálunk* címmel, a mely ez ügyben akkor az egyetlen figyelemre méltó felszólalás. Ezt is szeretné a német folyóiratokban közleni, s törekvése sikerül is.

De kivált íróbarátainak anyagi segédelmében nagylelkű. Érzékeny szívének egész hevével törekszik sorsukat enyhíteni, hogy nyugodtabban s gondtalanabban munkálkodhassanak a magyar műveltség parlag mezején, s hogy példája másokat is tetterre buzdítson. Hányfelé tudakozódik, hogy Rumynak valami biztos hivatalt szerezzen; hányszor sürgeti Cserey Farkast, a kihez könyvtárnoknak ajánlja, s Lányi Imrét, a biharmegyei másodalispánt; de még választ is alig tud tőlük kapni. Mennyire óhaj-

taná, ha Kis János költeményeinek kiadása előtt a „philosophus poeta“ sikerült arczképe is megjelenhetne; mikép alkudozik ez ügyben a kiadóval, a festőművészekkel, rézmetszővel, s mikor már reménye lankad, mily esengve kéri Döbrenteit, hogy az erdélyi mánások körében gyűjtsön e czélra. Hiába, az anyagi szükség legyőzhetetlen akadályt gördít útjába. Csak a mit önmagától megvonhat: arra számíthat biztosan, hogy a szegény íróknak juttatja. A *Tövises és Virágokból* összegyűlt száz forintot Virág Benedeknek küldi, a ki, képzelhetjük, mily örömtelvé fogadja a segítséget. E mellett finom hegyaljai borral is kedveskedik neki oly időben, midőn negyvenöt icczének 300 frt az ára. S mind ezért csak azt óhajtja, hogy barátságuk emlékét Virág Benedek egy versben örökítse meg. Kazinczy dicsekedve említi, hogy szöleje „isteni levét“ ád, csakhogy keveset; neki pedig sokra volna szüksége, hogy adósságaitól megszabadulhatna s barátainak áldozatokat nyújthatna. Így is — írja 1812. április 29-iki levelében — „ezen mindnyájunkra oly felette terhes esztendőben már hatszáz forintot adtam érdemes, de a sorstól elhagyatott embereknek baráti felségelésül — én, a ki magam felségelés nélkül szükölködöm, és a kit két rokon istentelen kéz csipdes, lop s még készül meglopni s fortélyainak elsiütésében aligha szerencsés nem lesz“. Pedig hetedfél évig fogságban szenvedt, s azóta sincs nyugta sem a maga, sem a felesége rokonaitól; három gyermeke növekedik, az élet folyvást nehezebb. De én — írja — nem vagyok az *okosok* közül, kik midőn a mások baját látják, kalmári calculust tesznek, ha segíthetnek-e, s mindenkor segíték, mikor van miből, ha aztán meg kellene is koplalnom.“ Felesége kezét fog vele a szenvedések enyhítésében s a nemes idealismus túlzásában. Mindkettejöknek sokat kell tünniök a hírhordók s besugók miatt, a kik az özvegy Kazinczynét is nem egyszer haragra lobbantják s élesztik a viszály tüzét a család tagjai között. Midőn ilyenekről hall Kazinczy: keményen kifakad s mint mondja, szeretné e hitvány szolgálodat egytől-egyig megkorbácsoltatni.

Ingerlékenységét ez időtt a betegség is táplálta. Már 1810 óta ritkán volt jó egészsége, de csak 1811. őszén súlyosodott betegsége annyira, hogy a halál veszedelme is fenyegeté. Hidegen hagyták neje, gyermekei, könyvei, képmetszetei. Orvosai eltöltötták nemcsak az írástól, hanem még az olvasástól is. Ám e tilalomra alig volt szüksége, mert néhány sort írva is már kifáradt, izzadt, szemei elhomályosultak. Szeptember közepén beállott a crisis, javulni kezdett, életkedve visszatért, megszállta a kertészkedés lelke, a melyet azért tartott kivált nemes foglalkozásnak, mivel ez „közelebb juttat bennünket a természethez, melytől nagyon is messze távoztunk“. Azonban 1812. január havában megújult betegsége; mellszúrás kínozza, s hátában daganatot

érezte. Szentgyörgyi Józseffel szerette volna magát megvizsgáltatni, de a távolság ezt nem engedte; így hát csak levélben panaszolta el baját. Szentgyörgyi első sorban az orvosok rendelkezéseit kívánta ismerni, s noha megbízott bennük, a maga sok évi tapasztalatára is számított. Azután ő már régen ismerte s egyszer ki is gyógyította Kazineczyt. Azért írta hozzá ez igazán nemes szívre valló sorokat: „A tudománybeli elsőséget örömet állalengedem collega uramnak; de a szeretet senkit sem csatol közelebb hozzád: erről pedig tudod, hogy erős ez, mint a halál s kész azzal is, kivált ilyen szabados és törvényes úton megvívni“.

Mind a mellett, hogy Kazineczy sokáig sínlődött: alig néhány napig tartózkodott a munkától. Úgy vélekedett, hogy a mi az elmét gyönyörködteti, egyszersmind segíti a test épülését. Nagy rendetlenségben hagyta volna — mondá — háza népét s irodalmi munkáit: amazt ugyan „sok fej rendbe tudta volna hozni, de emezeket senki sem“. Fölteszi tehát most magában, hogy hátralevő napjait „e két tárgynak“ szenteli. Azonban sajnosan tapasztalja, hogy az idővel éppen nem tud gazdálkodni s oly régóta üzőtt írói foglalkozása alatt sem tehetett szert annyi ügyességre, hogy könnyen dolgozhassék. Fanyar ironiával említi Édes György levelét, a melyben az ismert leoninus verselő arra kérte őt, hogy a hozzá küldendő nyolcz kötet versét, egy eposzát. Anakreonnak fordítását és a Révaiénál tökéletesebbrek állított grammatikáját bírálja meg. Kazineczy haragjában eltépte e levelet és válasza sem méltatta. Íme, ha meghalt volna, ő róla azt mondják vala, hogy „csak *akart*, de semmit sem tudta tenni“.

Régi panasza már Kazineczynak, hogy nehezen dolgozik, mert mindig elégedetlen önmagával és saját műveit a legszigorúbb bíráló szemével hasonlítgatja a csodált példányokhoz. Mesterei: Horatius, Goethe, Klopstock, Schiller és Matthisson „annyira elfogják fényekkel, mint szemét a nap“. Nem eléggé csöndes vérrrel olvassa, a mi elragadja, s e körülménynek tulajdonítja, hogy a maga művei és példányai közti különbséget nem egyhamar veszi észre. Verses műveiben sok baja van a rimmel s azzal az új hanggal, a mely „szépen, elmésen, urbanitással tréfálózni, szúrkálgatni“ akar. Ilyet kísértett meg már a Ráday Pál grófhhoz. Vitkovicshez s a Helmeczyhez intézett epistolában. Kis János serkenté hasonlók írására, s neki magának is nagy kedve volt az ilyenekre, mivel az ilyen hang „literaturánkban még egészen ismeretlen virág“, csakhogy „marhai fáradságba“ kerül. „Elmésen bohóskodni — írja Kölcseyhez — felette nem könnyű neme a bölcseségnek s egyik neme a legkomolyabbnak. S a mi *lourd* bölcsseink ezt vagy illetlennek fogják ítélni koromhoz, vagy nem lelik fel benne az elmének s frivolitásnak elég *saillie*-jét. A Csokonai crimen raptusa igen is hogy hangosabb röhögést indíthat. De én

olyat nem írnék, ha ömlene is versem.“ Ezért sok munkáját kénytelen félbenhagyni évekig. A Snell aesthetikai művét könnyebben le tudná fordítani magyarra, de erre nézve is azt tartja, hogy „a ki az ilyet könnyen tudja, ne fogjon hozzá“.

S vajjon mikép ítélik meg nehéz fáradságát az írók és közönség?

Vitkovics a *Tövises és virágok* példányaiból többet elosztogatott Bécsben s fürkészte: mikép vélekednek Kazinczyról. „Itt — írja Vitkovics — publicumod nincsen. Csak a régít régtől tudják érteni, az újat se nem értik, se nem óhajtják.“ Kazinczy nemcsak nem titkolja e véleményt, sőt némi dicsekvő hangon említi barátainak, így tévén föl a kérdést: vagy ő a hibás, vagy a kik őt nem értik. „Nur Plathheit, nur Alltäglicheiten! — kiáltja — a nélkül, hogy oda tekintenénk, hogy a nyelv ideálja és a perfectibilitas törvényei mit kívánnak, engednek. Engem az ilyen vád sem meg nem bánt, sem élessé nem teszen. De arra igen is tüzel, hogy *literaturánk s nyelvünk előmenetele gátlásainak ellenére keljek*.“ Fazekas István és Sipos Pál is nyíltan megmondják neki, hogy verseit nehezen értik; Prónay Sándor pedig azt vallja, hogy fogsága előtt sokkal szebben irt Kazinczy. A széphalmi vezért azonban mindez el nem kedvetleníti, mert „ez az ítélet jól megfontolva a legszebb dicséret“. „Homályt és dagályt — mondja — a poétának nem kell keresni; de midőn csak az nem érti meg, a kinek az ilyen új. a kinek pedig *nem új*: megérti, könnyen megnyugtathatom magamat.“ A görög anthologia epigrammái az emberi elmének leggyönyörűbb termékei közé tartoznak: tehát, ha az ő epigrammái azokhoz hasonlítanak, egyáltalán nem akad fel azon, hogy némely olvasó nem érti azokat, holott új költeményei (Pászthory sirja, Biharnak két nagyja, A vándor és a hely geniusa) „sokkal jobbak“, mint az anthológiának némely darabja. Csak a kiválasztottak tartásák jóknak verseit: nem gondol a mások véleményével, mert másoktól többnyire „igen sanyarú ítéletet“ nyer. Abban éppen öröme telik, ha „érdemetlen olvasó hozzá semmi közét nem tartja“.

Annál nagyobb dicsérettel halmozzák el barátai minden sorát.

Kis János a bécsi irodalmi folyóiratban a nyilvánosság előtt is magasztalta epigrammáit. Leveleiben ismétli véleményét újabb epistoláira s görög ízlésű epigrammjaira nézve is, azt mondván, hogy Proteus sem tudott könnyebben más-más alakká változni, mint a Kazinczy műzsája. Többi barátai is hasonlókép ítélnék műveiről. Berzsenyi nem is kíván mást olvasni, mint a Kazinczy epistoláit, a melyek előtte „mind új jövevények a szépek fényesb hajlékiból s az újság keceit soha el nem veszítik“. Kazinczy képét a Schilleré mellé helyezi s még a Horatiusét szeretné közbük függeszteni, mert „ez a három egy“. Dessewffy J. minél

többször olvassa a Marmontel fordítását. annál inkább megszokja az új magyar nyelvet. Meg is vallja, hogy ha még Kazinczy egyikét olyan munkát fordít; „készen lesz a magyaroknál is a szép társaságnak a nyelve“.

Teleki Sámuel gr., az „Erdély Bacója“, nemzetsége büszkeségének mondá őt. Helmecezy Mihály a hozzá írt ódában „gyilkoló magasztalásokkal“ illette, a melyek megpirítják s „nevetségessé teszik“. Rummy Károly György a Wallaszky művének bírálatában mint költőt és prózairót elsőrangúnak ítéli Kazinczyt, a ki a „lyrában, epistolában és epigrammában egyaránt ragyog“, és a ki „a természet s a magyar nyelv szellemének legvalódibb ismeretével minden művében bizonyos jóleső simaságot (eine gewissenhafte Feile) kapcsol össze, s mint a rómaiak, francziák és németek tanítványa, épen oly szerencsésen ültette át nyelvünkre Marmontel et Rochefoucauld. mint Gessner és Goethe műveit“. Rummy e bírálat fontosabb irodalomtörténeti adatait a Kazinczy *Tübingai pályafutásából* merítette, miért is attól tartott Kazinczy, hogy rágalmozói előtt el nem kerülheti a gyanút, mintha önmagát dicsérné. Pedig — úgymond — „szörnyű kín a celebritas“.

Az akkori idők szellemére azonban mindennél jellemzőbb az a hír, a melyről Vécsey bárótól, a szatmármegyei főispántól értesül. „A főispán — írja Kazinczy Rumynak — feleségemet, a ki neki közeli rokona, üdvözöltetvén, hozzátette, hogy Kazinczyt nem üdvözli, mert az megyéje ellen pasquilt írt.“ Nemsokára ezután olvasott is Kazinczy pasquilt a szatmármegyei követek ellen; büszkeségét nagyon megalázva érzé, írt tehát Vécseynek, a ki azt felelte, hogy azért neheztel, mivel a Vitkovicszhoz írott epistolában a kigúnyolt Högyész Högyész Máté Szatmárból való. Tehát részint e miatt, részint pedig azért ingerlődtek föl a szatmármegyeiek Kazinczy ellen, mert a szóban levő epistolában azt merte mondani, hogy ott Erdősi Sylvester János óta egy magyar író sem született. Högyésztől ugyanis azt kérdi a költő: „Poéta az úr?“ — „Pásztoraink mondják, de nekik hinni nem merek“ — feleli Högyész. Erre Kazinczy így ír:

„Oh szép! igen szép! *Úgy Szatmár ködéből,*
Melyben Sylvester óta volt. kikél.
 Tiszánk magyar dalt még öngyermekeitől
 Nem halla — — —

Íme e sorok okozták Szatmármegye ingerültségét, pedig Kazinczy csak a pórias izlést gúnyolta maró satirájával, s eszé ágában sem volt pasquilt írni. Azt akarta megmutatni, hogy az önmagával való elteltség s az idegen műveltség konok megvetése szárnját szegik a haladásnak; a nép nyelvének s izlésének gyermekes bálványozása lehetetlenné teszi a finomabb izlés fejlődését s az újabb európai eszmék terjesztését.

De ha megszólták azok, a kik az írótól azt kívánták, hogy vakon dicsérjen minden nemzeti sajáttságot s ne merje a világért se hánytorgatni a félszégeket vagy éppen hibákat: kitüntetés is érte Kazinczyt, még pedig az országgyűlésen. Midőn a magyar nyelv jogaiért kezdett vita javában folyt: Dessewffy József gr. az egyik kerületi ülésen nyilvánosan megdicsérte őt, a ki a *Tübingai pályatérásban* is bátran védelmére kelt nemzeti nyelvünknek. Ha fogsága meg nem rontja anyagi helyzetét, sőt ha még ezen túl is nem kell vala folyvást éreznie a sors mostohaságát: ő is óhajtott volna országgyűlési követ lenni, hogy „egyenes és bátor lelkiismerete által nevét tiszteletbe tehesse“ s „tántoríthatatlanságának jelét adja az egész haza előtt“. De a közpálya iránti hajlamát s ebben keresett örömét tönkretették kedvezőtlen körülményei. Tehát legalább némi kárpótlást talált a „meleg barátsággal“, „a királyi felséget gyakorló rendek gyűlekezetében“ hangoztatott nyilvános dicséretben. „*Kevélyebb* vagyok, mint hogy *vanus* lehessen; — írja Sipos Pálnak — rojt, pántlika, titulus, hivatal nem óhajtásaim — sőt olyanok nyerték el ezeket, a kikkel pirulnék egy lineába állani. De te íteld meg, nem kevélykedhetem-e azon szerencsémén, hogy decemberben gróf Dessewffy József szabolcsvármegyei követ a diaetán a magyar nyelv dolgában perorolván, nevemet a *populus rex* (Virgil) előtt elzengette. *Laetus sum laudari a laudatissimo viro*, ezt mondhatom el Ciceróval.“ Azért örvend kivált e dicséretnek, mert a magyar írók közül egyedül őt nevezte meg Dessewffy.

Kazinczy úgy hitte, hogy nevének az ország rendei közt való említése vezéri tekintélyének mintegy föltétlen elismerése. Ezt kívánta fentartani továbbra is részint azzal, hogy epistoláit egy kötetben, részint hogy fordításait hat kötetben kiadja. Az előbbi szándéka sohasem valósult meg; emez csak három év múlva. Érdekes, hogy e kiadást a hatodik kötetel akarta kezdeni, a melyben a *Bácsmegyeinek gyötrelmei*, *A vak lantos* és *A repülő szekér* jelentek volna meg először, azért, mivel e kötet „leginkább publici saporis“. Csehly József azt ajánlá erre vonatkozólag, hogy hirdessen Kazinczy előfizetést úgy, hogy csak a vagyonosabb közönséget szólítsa fel aláírásra, de senki se írhason ötven példánynál kevesebbre, a melynek árából a felerész az aláíráskor, másik felét pedig a példányok szétküldésekor kellene megfizetni. Ő mindjárt késznek is nyilatkozik arra, hogy az első ötven példányra összegyűjti a szükséges költséget, s csakugyan küld is e célra Kazinczynak száz forintot, a melyből harmincz két barátjától, hetven pedig tőle magától való. Így lehetne lassanként a magyar olvasó közönséget szaporítani s a közöny jegét megtörni. Bizik is Kazinczy, hogy a buzgó Helmecky előbb-utóbb módját ejti az egyveleg-fordítások kiadá-

sának. E mellett azonban más jelenségek is reménynyel töltik el szívét.

Kis János már előbb megpendítette egy magyar költői anthologia eszméjét s most újból ismétli azt, nemcsak, mivel az ifjúságnak igen nagy szüksége volna az ilyen segédkönyvre, hanem azért is, mivel „jobb költőink munkái nem is találhatnának minde-nütt“. Az anthologia szerkesztésére legalkalmasabbnak ítélné Kazinczyt, a ki a legtisztább ízlést a magyar literatura ismeré-résével oly szerencsésen egyesíti. Kazinczy azonban e tervre semmit sem válaszol, pedig ha más nem, a gyakorlati szükség valóban igazolta volna e terv érvényesítését. Annál jobban meg-örvendezettette a széphalmi vezért az a tudósítás, a mely szerint Vida László 600 forintot ajánlott fel egy pályairás jutalmául, Szemere Pálra bízván a kérdés kiválasztását és fogalmazását. Szemere ez ügyben mesteréhez folyamodik, megjegyezvén, hogy véleménye szerint leghelyesebb volna oly kérdés kitűzése, a mely „az újítás tudatlan ellenségeit meggyógyíthatná“. Kazinczy örö-mest osztozik Szemere felfogásában s legott körvonalozza is a kérdést. Ugyanekkor Kulcsár István is 300 frtot tűzött ki egy hasonló kérdés fejtegetésére. Nagy örömet szerzett a jobb érzésű hazafiaknak Kulcsár István másik tudósítása is, a mely szerint b. Fischer István egri érsek és főispán elhatározta, hogy 1812. júniusától kezdve a megye „minden belső ügyeit magyar nyelven folytathassa.“

Ócsai Balogh Péternek, a zólyomi főispánnak ajánlata szintén figyelmet érdemel. Balogh ugyanis azt ígérte Kis János-nak, hogy ha Kis a Horatius többi epistoláit is lefordítja, ő semmi költséget nem kimél, hogy a „dicső“ fordítást pompásan kiadja. Szintén biztató jelenség, hogy Szalárdi Jakkó László főhadnagy a magyar katonadalok összegyűjtésén buzgólkodik; Virág Benedek folyvást írja a *Századokat*, Kölcsey sonetteket ír, Szemere és Horvát István pedig nyelvünk törvényeit kutatják. Nem kevésbé fontos körülmény, hogy a történeti emlékek össze-gyűjtése is újra kezdődik a Rumy Károly György *Monumenta Hungaricajával*, a melyből Cserey Miklós egymaga negyven pél-dányra gyűjt előfizetést. Szóval — mint Csehy József, a külföldön élő katona is, észreveszi — „literatúránk napról-napra gyarapodik s existenciánkat erősebb lábra teszi“.

Kazinczy is úgy látja, hogy immár véget érnek a készülö-dések, s megkezdődik a haladás, mikor a műveltség napja nem-csak a kiválasztottakra, hanem a nemzet egészére is szór néhány gyujtó sugárt. De erre első sorban az szükséges, hogy nagy-jaink meg tudják különböztetni „az értelmes írókat a nyomorultaktól“, s meg tudják érteni, hogy „nem a Czinkeknek van igazságok, a kik bennünket vissza óhajtanának vinni, holott előre

kell törekednünk, hanem azoknak, a kik tudják, hogy az emberi elme soha meg állhat, hanem mindig progressióban vagyon s hogy a szélesedő ideák a nyelvet is szélesítik“. Így azután „valaha végre megindulunk mi is, holott eddig még mindig *készülőben* valánk“.

Zah Felicián bűnpöre.

(*Marczali Henrik* lt. 1899. november 13-án tartott felolvasása.)

Valamely oklevél autentikus volta még nem biztosítja tartalmának, a benne elsorolt tényeknek hitelességét. Bővelkedhetik az oklevél a külső és belső hitelességnek minden kellékével, de azért minden egyes állításának igazságáért kell, hogy számon kérje a történeti kritika.

Annaira egyszerű és természetes ez állításunk, hogy szinte fölösleges volna súlyt helyezni reá, ha a történetírók annyiszor nem vétenének ellene, hitelt adva annak, a mi „diplomatikus“. Pedig éppen történeti anyagunkban nem ritka az olyan oklevél, melynek tartalma egyenesen kihívja a kritika tűzpróbáját.

Hogy csak a legjobban szembeszökök említsük, ott van V. László királynak a Hunyadiak ellen 1457 márczius 21-én kiadott ítélőlevele. Megvan eredetiben országos levéltárunkban a király aláírásával, az országnagyok felsorolásával; a kétségnek még árnyéka sem fér authenticitásához. Ebben azt olvassuk, hogy Hunyadi János súlyos károkat okozott az országnak, mi több, többször maga is bevezette a törököt Rácországba „inductis Turcis regnum nostrum Rasciae fere totum per eosdem depopulari, depradari et comburri illustremque principem Georgium captivari fecit“. Kelt pedig ez a királyi aláírással szentesített írás alig egy fél évvel Nándorfehérvár védelme és a nagy hősnök halála után. Hová jutottunk volna, ha nem marad más anyagunk Hunyadi történeti szereplésének megítélésére, mint a melyet ez a *hiteles* oklevél nyújt.

Ennek a méltán nevezetes történeti emlékek méltó párját látom azon ítéletben, melyet Magyarország egész nemességének egyeteme állított ki Visegrádon 1330 május 15-én, nem egészen egy hónappal a büntett elkövetése után Zah Felicián és szerencsétlen nemzetsége ellen.

Igaz, a hitelesség külső kellékei ez esetben nincsenek meg oly mértékben, mint az 1457-iki kiadványnál. Nincs meg eredetiben, csak későbbi, XVI. századi másolatban. De maga a másoló, kinek iratai közt találjuk, Istvánffy Miklós, fontos tanú hitelességére nézve. Még fontosabb és egyedül döntő tartalma. Nem-

csak a végén elsorolt országnagyok sora helyes és más egykori emlékekkel megegyező, hanem az egész irat tartalma, gondolatmenete, phraseológiája olyan, hogy csak az alkalommal, akkor születhetett meg, máskor soha.

V. László oklevelének egy már megtörtént politikai gyilkosság utólagos igazolása a célja. Ezért kellett az eseményeket úgy csoportosítani, hogy belőlök a Hunyadi-ház hűtlensége a király iránt világosan kitűnjék.

Az 1330-iki oklevélnél más az eset. Ott a bűnt nem kellett koholni, nyilvánvaló volt az ország-világ előtt. Nem képzelhető el kor és nemzet, mely a Zah Feliciánéhoz hasonló merényletet erkölcsihez mért kegyetlenséggel ne torolta volna meg. A tendenciának itt a tett indokolásában kellett nyilvánulnia, annál is inkább, mert hisz a bűnös nyomban tettének elkövetése után elvette borzasztó büntetését. Míg amott a szándékos megtévesztés a tényeket másítja meg, itt a lélekállapotra, a bűnös pszichológiájára szorítkozik.

Nézzük, mikép járnak el ebben „a pannoniai birodalom egész nemességének községe, a bárók, előkelők és főemberek egyetemének megegyezése, azoknak a felségsértés gyalázatos és hallatlan bűne fölött örök időkre ítélandó gyülekezete“. Lemonjunk arról, hogy az ítéletet itt egészében közöljük, bár a kézirat összehasonlítása a kiadásokkal több jelentékenyebb eltérést is mutat. De ez felesleges is, mert célunkra nézve teljesen elegendő az ítéleten átvonuló szellem megismerése. Különb is hű fordítása szinte lehetetlen. Nincs modern nyelv, mely csak megközelítőleg vissza tudná adni azon classikus reminiscentiákkal vegyes barbár latinságnak a gonoszság, elvetemedettség, alávalóság és veszettség megjelölésére használt synonymáinak szörnű gazdagságát és változatosságát.

Mint a pör tárgya, úgy rendkívüli annak külső apparatusa is. A visegrádi palotában, az ország helyreállított békéje és fényének symbolumában, mely már külföldi uralkodókat is látott falai között, hű országnagyai körében mint vádló megjelenik maga Róbert Károly, a magyarok koronás királya. A bírák előtt bűnjelekkül ott vannak: a királynő levágott ujjai, az egész királyi családnak királyi vérral elárasztott ruhái. Lehet-e elképzelni környezetet és eszközt, mely alkalmasabb volna a különben is izgatott bírakat egészen a fölkent vádló hatása alá vonni és őket abban megtartani!

Talán még fontosabb a közvetlen hatásnál az a közvetett, melyet a királyság egész politikai helyzete gyakorol. Nem is a bűnösön kezdő az oklevél, hanem annak elbeszélésén, hogy az igaz kormányzó nélkül való Magyarország már-már prédájául esik a tyrannusoknak, ha Károly király meg nem védi és meg

nem oltalmazza hatalmas pajzsával. Most pedig alatta és általa mintegy királynője lett a nemzeteknek, örvendvén a szép, termékeny békének és a rég óhajtott nyugalom jó állapotának.

És íme, ezt a békét szegi meg „Felicián, Zah fia, a Zah nemzetségből, kinek már neve is fájdalmat jelent, az alávalóságnak kiáradó gyujtogatója, az ország lakosságának hitetlen szemete, a köznépnek köpedelme, a mennyország meggyalázása, az erény útjának gyászos kardja, a világ szégyenfoltja, mintegy a pokol mélységéből előtörve, a ki kezdő éveitől egész vénsége fokáig utálatos gondolkodással sok rokonának és honfitársának megölésében és behálózásában, az isteni név gyalázatára, az ország lakosainak veszedelmére és vészes botrányára nem színt meg szaporítani napjait. Az ő fertőző bectelenségének elvete-medett lázadása az ő telhetetlen vágyának örültségét a szent vér kiontásával akarta kielégíteni, midőn a királyi főség udvarában a husvét után való hét keddjén kísérte a királyt, kegyelmes úrnónkkal Erzsébettel, Ulászló úr felséges leungyel király leányával és gyermekeivel, Lajos és Endre hercegekkel“.

Felicián tehát ezen előadás szerint már merénylete előtt megrögzött gonosztevő, gyilkos. De a király őt, bár előbb Csák Mátét szolgálta, mégis udvarába fogadja, elhalmozza kegyeivel, mint az oklevél továbbá elmondja. De mennél inkább kitüntette őt a királyi kegy, annál inkább nőtt kegyetlensége és gonosz-sága. annál jobban örvendett az ártatlanok vére ontásának és meggyilkolásának. Végre a király az ő szelidségében megsokalta az ő bűneit, de őt, bár százszoros halált érdemelt volna, csak méltóságának elvesztésével lakoltatta. „Megfelelkezve minden jótéteményről, csak méltóságának elvételére gondolva, róka csalfaságának ravaszságával lépett be a király házába és botor vakmerőséggel, mint egy veszett kutya, gyors harapással, kivont kardot suhogtatva, természetes urának és a királynőnek vérével fecskendezte be magát. Urunk királyunk — így folytatja az ítélet — ezen veszett kutya csapásától súlyos sebet vett, a király-asszony pedig, fájdalom, jobb kezének elvesztét siratja. De Felicián örjögése, midőn a királyi sarjadékot egészen ki akarta irtani, még az ég lakosai előtt is gyűlöletessé válván, az isteni gondviselés őt azonnal halállal büntette fiával, a kít gonosz oktatásával nevelt, szörnyen kivégezték kutyák, melyeknek veszettsége átszármazott reá, falták őt fel.

„És íme az a királyi kegyesség és hatalom, a mely előtt a szomszéd birodalmak királyai és fejedelmek tétet hajtanak és a mely az uralkodás jogánál fogva fel van jogosítva arra, hogy nemcsak a saját maga, hanem a mások ellen elkövetett bűnöket is a megtorlás kardjával megbosszulja, nem vett elégtételt „ezen dühös és szemtelen kutya nemzetségén, rokonságán és atyafi-

ságán, hanem a bíróság előtt, fölmutatva sebesült jobbját és a többi bűnjeleket, kér elégtételt a felségsértés büneért. Ezt az elégtételt a jog szabálya szabja meg.“

„Mivel pedig az említett Felicián emberfölkötti kegyetlenséggel mindig újabb és nagyobb gonosztetteket halmozott az előbbiekre fölé és annyi embertársának vérént ontotta, de az eretnokség mótelyével is megfertőzve még a királyi vért is ontotta, melyet egész Magyarország megsírat, mi Magyarország nemesei, a bárókkal és előkelőkkel együtt, pecsétjeink fölfüggesztésével ezt az ítéletet hoztuk.“

Eddig a tényálladék meghatározása és a merénylet lélektani okainak előadása. Az előbbihez nem fér kétség, csak a tett e hivatalos magyarázásával kell foglalkoznunk. El kell ismerni az összeállítás ügyességét és következtetességét. Felicián egész életében gonosztevő volt, szinte természetesnek látszik, hogy midőn a király részéről látja magát sértve, a legborzasztóbb szándék végrehajtásától sem riad vissza. És ezen sérelem, a tettnek közvetlen előidéző oka megvan és kimondható: a király megfosztotta őt méltóságától. A vétkes tett sötéttségét még förtelmesebbé teszi, hogy éppen az uralkodó ellen irányul, ki annyi elnézéssel, szelídséggel, kegygyel viseltetett a tettes iránt. Ugyanaz az uralkodó az, ki a megoszlott, pártviszályoktól tépett országot egyesítette, hatalmassá, virágzóvá tette. Életéhez, dynastiájához van fűzve a nemzet jóléte, jövője. Hogyne indulna meg nemcsak bíróság, hanem minden magyar szív ennyi elvetemedettségén! Hogyne helyeselné a legiszonytatóbb, legmesszebbmenő büntetést is!

De a király az ő nagy kegyességében itt is meghajlik a törvény, a nemzet joga előtt. E legszemélyesebb ügyében is a nemzet biráitól várja a megsértett jogrend bölcs orvoslását.

És ha mégis volna valami érthetetlen Felicián eljárásában és ha mégis akadna valami kétkedő, a ki nem látna kellő arányt Felicián sérelme és merénylete között és tán egybeüött is keresné szentségtörő skepsissel az ősz ember ádáz indulatának forrását: gondoskodva van ennek teljes meggyőzéséről is. Felicián nemcsak gyilkos és veszedelmes pártütő, hanem eretnek is. Mire nem tartotta képeseknek ezeket az uralkodó egyház által folytonosan ellenük tüzelt népies fantázia! A nyílt, Isten és világ előtt ismeretes tett szörnyűségéhez az arra ösztönző lélek, borzalmas titokzatossága is járult. Arra már természetes nem kerülhetett a sor, hogy megállapítsák az eretnokség ezernyi változatai közül melyikben fetrengett voltaképp a vétkes. Megvalljuk, magunk sem bírjuk elgondolni. A boszniai patarenusok sectája szinte nemzeti volt, nem terjedt kifelé és semmi okunk hinni, hogy a nem délszláv Zah családhoz hogyan férközött

volna annak tana. Épp oly kevéssé gondolhatunk arra, hogy az éppen akkor Ausztria némely városában terjedő tévtanok, melyeknek követőiről az egykorú annalisták annyi szörnyűséget írnak, avatták volna hívikké Csák Máté volt udvari emberét. Az eretnekség szorosabb meghatározásáról le kell tehát mondanunk, úgy a mint lemondott róla a törvényszék is. Föltűnő lehet ugyan, hogy azon időben, a midőn oly részletesen szokták elsorolni és megbélyegezni az Isten és emberek ellen elkövetett vétkeket, az ítélet ezen a folton, valamint Zahnak előbbi tettein oly könnyedén, egy pár szóval átsiklik. Az eretnekség úgy, mint a folytonos vérontás, nem bíróilag megállapított tény, hanem jelszó. És ki ne tudná, hogy a tömegekre és az izgatottság perceiben ezek gondolkodása és érzülete áthat az intéző körökre is, egy jelszó többet mond a legpontosabban bebizonyított és odavetett tényeknél.

Ha nem csalódunk, a haeresis jelszavának e helyen még más jelentősége is van. A bíróság, bármilyen tekintélyes és hatalmas, az uralkodó osztálynak csak egyik részét foglalja magában. Minthogy kezdettől fogva nem lehetett kétség abban, hogy a rémtett a már kiontotton felül még követel vért, az egyház férfiai nem szerepelhettek a bírák sorában. Már pedig a papság nemcsak az első rend, hanem azon kor első és egyetlen szellemi hatalma is, a közvéleménynek hivatott és fáradhatatlan előkészítője és sugallója. Ha valahol megvolt akkor az önálló gondolkodásnak és ítéletnek képessége, azt az egyháziak, különösen a szerzetesek közt kell keresnünk. De ki merne kutatni tovább, ha elhangzott az eretnekségnek minden kétkedést előlő, minden gonoszságot magában foglaló jelszava!

A bírák nem ismertek kétséget. A nádoron kezdve a barsi ispánig huszonnégyen szavukkal, pecsétjükkel hitelesítették a büntettnek és okainak elbeszélését és adtak morális erőt az ezekből következő rémes sentenciának.

Kik voltak ezen bírák? A nádoron, Drugeth Jánoson kívül, a ki egyúttal nemcsak a kúnok bírája, hanem Somogy, Tolna, Bács, Fehér, Zemplén és Ung megyék ispánja, még egy olaszt találunk köztök. A többi azon új aristokrátiának tagja, mely Róbert Károlynak, kit kezdettől fogva támogatott, köszönte emelkedését, méltóságát, birtokainak nagy részét. Az egész status a király és hívei közös fáradozásának sikerén alapult. Minden veszély, mely a királyt és családját éri, megrendíti az egész közállapotot, új tényezőket emelhet a régiek helyébe. És azok, kik a csatatéren vérük hullásával bizonyították hűségüket az új uralkodó iránt, most azon, tán súlyosabb feladat előtt állottak, hogy gondolatuknak, becsületöknek feláldozásával tegyék meg azt, a mitől a király trónjának megerősítését, többet: családjá becsületének megóvását várja.

Ily előzmények között, ily viszonyok nyomása alatt készül az az ítélet, melyről hozói magok kijelentik, hogy az alkalmas lesz mindörökre rettentő példaul szolgáltni. Az ítéletnek, mint mondják, olyannak kell lenni, hogy megszüntesse azt a becstelenséget, a melyet az ország Infelicianusnak tette által szenvedett, és lehetetlenné tegye, hogy valaha ismét valaki természetes és a szentelt olajjal felkent ura ellen emelje föl szentségtörő kezét.

Nem a király jelenlétében, tekintélyének és a szörnyű bűn-jeleknek minden megfontolást csirájában megölő hatása alatt hozzák a sententiát, hanem „több napi érett megfontolás után, egyhangúlag, egy értelemmel“. Mint mindig, mennél erősebb kifogás alá eshetik a lényeg, annál szolgáltaibb módon tartják meg a formát.

Öt, fiait, leányait, nemzetségét, unokáit és minden vér-rokonát ádáz bűnének gyökeres kitépésére és megsemmisítésére a következő proscriptióval — ez az ítélet kifejezése — sujtják. Először minden nemzetségéhez tartozó ember a harmadik izzig bezárólag épp úgy halál fia, mint a tettes maga. Felicián nőtestvéreinek fiai és leányai, valamint az ő leányainak ivadéakai ugyanazon büntetést szenvedik. Felicián leányai férjeinek testvérei és közel rokonai birtokukban békén és büntetlenül maradhatnak ugyan, de soha semmi szín alatt ne léphessenek a királyi udvarba és ne csatlakozhassanak a királyhoz és báróihoz. Ha pedig ezek közül valamelyikre rábizonyítják, hogy tudott valamit a gonosztett felől, fejét és jószágait vesztí a királyi felség akaratára szerint. A Zah nemzetség azon tagjai, kik a harmadik izznál távolabbi rokonságban állanak Feliciánnal, örökös szolgáltságra vettetnek és mint természetes, valamennyi eliteltnek vagyona a királyi kézre száll.

E rémes ítélet, mely egy egész tribus kiirtását szentesíti, csak egy pontban tesz kivételt, mutat kiméletet: „Azt akarjuk, hogy nőtestvéreinek nőunokái mentek maradjanak a föntmondott elítélés szeplőjétől, mivel ezen gonosz nemzetséghez tartozó említett úrasszonyok sok más nemzetséggel vannak törvényes házassággal összekötve. Ne hogy az egész statust megrendítse, az illető úrnöket, férjeiket, gyermekeiket és örököseiket semmikép sem foglaljuk az elítéltek közé“. Megtanuljuk ezekből, hogy a bírói széket ülő országnagyokat családi kapocs fűzte az elátkozott nemzetséghez. A családok solidaritását tekintve vagy azt kell hinnünk, hogy az ítélőbirák a merénylet előtt nem törődtek ama nemzetség fejének most annyira kárhoztatott gyilkos gonoszságával és eretnkségével, vagy azt, hogy e tulajdonságairól eddig nem is tudtak.

A halálos büntetésnek harmadiziglen való terjesztése talán a bibliai bosszúállás mértékéből ered. A fiúk lakoltatása az apák

bűnéért azon korban éppen nem egyedül álló jelenség. Sőt az a nevezetes, hogy a Gentilis bibornok elnöklete alatt 1308-ban Budán Róbert Károly érdekében hozott határozatok szintén követik azt az elvet. A király személyének sértetlenségéről (de immunitate regis) szólva, excommunicatióra kárhoznak mindenkit, ki valaha pártjuk királyára kezét emelte: „És hogy az ily nagy bűnnek megtorlása ne csak a bűn elkövetőit, hanem az elítéltek ivadékát is sújtsa, minthogy méltó, hogy a gonoszított mértékéhez képest növekedjék a bosszú is, és mivel az ilyen bűnnek szörnyűsége a büntetés mértékét is felülhaladja, hozzá tesszük határozatunkhoz, hogy az ilyenek fiainak sohase álljon nyitva bárminő egyházi tisztség vagy méltóság ajtaja, sőt azok mindenkorra képtelenné nyilvánítatnak bárminő egyházi szolgálatra és javadalomra“. A vértelen egyházi törvény így mintegy útját egyengeti a vérrel írott világinak.

Nem kerülheti el figyelmünket az a mondat sem, mely a család távolabbi tagjairól fölteszi, hogy részesei lehetnek Felicián szörnyű tervének. Ez által még inkább szembetűnővé válik, hogy a vérbosszú ádáz törvénye választja el őket a királyi háztól és a Zah névnek el kell pusztulnia, hogy az Anjou-család megmaradhasson. De még ennyi vér sem elég. Az országnagyok, sőt maga a király is, igen jól tudhatták, kik a sújtandó vérokonok és hol kell őket keresni. De az ítélet mégis kötelességévé teszi az ispánoknak, hogy minden megyében egy külön e célra rendelt gyűlésen irassák össze, keressék meg és fogassák el a büntetendőket, küldjék őket a királyi udvarba és foglalják le javaikat. Épp úgy összeirandók azon távolabbi rokonok is, a kik a nemesek és bárók ítélete szerint a király örökös szolgaságába jutnak.

„Továbbá bárminő rangú, rendű, nemű, állapotú és kiváltságú segítőt, tanácsolót, előmozdítóit és bármi módon részeseit az említett bűnnek, ha ez reájuk bizonyodik, fej- és jószágvesztésre ítéljük“. Az említett tanácsolók és segítők „finomabb kikutatásában“ (subtilior in vestigatio) közre fognak működni a királyi felség és bárói.

Nem egy ember, nem is egy nemzetség büntetéséről van szó, hanem egy állítólagos összeesküvés minden szálának kikutatásáról és minden l hető részeseinek szörnyű felelősségre vonásáról. Oly összeesküvésről, melyről maga az ítélet első része, midőn a büntettet elbeszéli, nem tud semmit. Az elriasztásnak az az általános eszköze, hogy mindenütt büntársakat keres, itt az egész országot felzavaró és mozgásba hozó módon nyilvánul. Valóban ennek az intézkedésnek alig lehetett más célja, mint a szabad szónak elfojtása, az ítéletre vonatkozó megjegyzéseknek elhallgattatása. Bűnrészes, segédkező alig lehetett. Összeesküvő

nem rohan oly fejetlenül vesztébe, mint a hogy ezt Felicián tette fiával. Annál több lehetett ellenben az olyan, a ki, ha nem is tartotta igazságtalannak az ítéletet, nem igaznak tudta annak az indokolását. Zah családját ki kellett irtani, hogy ne legyen senki, kit vére bűnös tette készít a dynastia ellen. De egyúttal rendőri felügyelet, rémuralom alá helyezi az országot, hogy szóval se merje senki sérteni az uralkodót és nejét. Bármily vakmerő és furfangos a hazugság, nem érzi magát biztonságban addig, míg lábbal nem tiporta, ki nem üldözte az igazságot.

És hogy valóban rémuralom, minden szabad és igaz nyilatkozat meggátlása legyen, még a feladóknak (relator), a római delatorok méltó utódainak adott büntetlenség sem hiányzik. Az olasz dynastia az olasz városi tyrannusok legutálatosabb eszközt készül átplántálni hazánkba s Magyarország bárói és főurai mindezt bírói tekintélyükkel szentesítik. Az Árpádok alatt, mint egy egykorú nagy történetíró följegyezte, a magyarok még suttogva sem merték gyalázni királyukat. Nem is volt rá okuk és ha volt, nyíltan fölláztak ellene. Most azonban olyannak kellett történni, a mi általánossá teszi a suttogást s a dynastia érdekében szükségessé nemcsak a szónak, hanem az érzelmeknek is megfékezését.

A bírák megfékezték az indulatukat. „Érett megfontolással” meghozták a sacrificium intellectust. És ezért jutalmul büszke önérzettel állítják szembe magokat bűnösökkel és a netán velük érzőkkel. „Hogy ezentúl — így végződik az oklevél — ilyen hihetetlen sérelem ne történhessék a királyi felség diadémáján és a birodalom státusán és hogy ez a szent korona az által meg ne rendülhessen, tanácsolva azt ajánljuk, hogy a gonosztevő nyilvános beestelenséggel bélyegzett személyeket, a kik uraik iránt nyilván hűtlenek, a gyilkosokat, a kegyetlenség biztonságával embertelenül gonosz vétkek elkövetőit, azokat, a kik az egyházakba betörnek, azokat felgyújtják, a nyilvános fosztogatókat, az ártatlan vér ontóit zárják ki a királyi felség udvarából és adják át méltó büntetésöknek. És csak azok szolgáljanak a királyi igazgatásban és tartózkodjanak az udvarban, kiket a tiszta hitnek és őszinte hűségnek állhatatossága, a komor és szerény erkölcs becsületessége ajánl”. Így választatnak el a bakok az ártatlan bárányoktól; így üli diadalát a király iránti hűségnek s az állami érdeknek örve alatt a hypokrisis az igazság fölött.

Ez a Zah esetének hivatalos előadása. Ezzel találkozunk szinte szószertint való megegyezésben a krónikában, ezzel azon számos oklevélben, melyekkel a király a Zah-birtok egyes foszlányaival rendelkezik azok javára, kik őt és családját Felicián kardjától megvédték. Oly erős nyomás alatt hogy is írhattak volna mást, mikor mást beszélni is már halálos bűn számba ment!

És mégis, a minő régi az ítéletben foglalt hazugság, olyan régi annak kritikája is. Először Olaszországban nyilatkozik, a hol természetesen a kíváncsi, rossz nyelvű nápolyi udvari körök előtt nagyon föltűnt az 1343-ban odautazó Erzsébet királynénak csonka keze. A valamivel később írott *Historia Romana*¹ már lényegében helyesen, bár némi regényes fölcziczomázással elbeszéli Zah leányának szomorú esetét. Ugyanezt mondja el a Nagy Lajos korában élő, németül író Muglen Henrik az ő krónikájában. Bővebben tárgyalja a csábító hazájában, Lengyelországban író későbbi Dlugoss. Maga Istvánffy az oklevélhez ezt a megjegyzést fűzi; „Itt és az évkönyvekben is elhallgatják az okot, mely Feliciánt a királygyilkosság kísérletére bírta. Pedig általános az a hír és a czíterások is azt éneklék, hogy a királyné cselszövénynyel kerítette meg Klárát, Felicián leányát, az ő testvérének, Kázmérnak. Advent idején ugyanis hazaküldte a leányt, ki komornája volt, a templomból, otthon felejtett olvasójáért és Kázmér úgy ejtette meg. És midőn újév napján Klára ezt sirva elbeszélte apjának, ez a vett sérelem bírta szörnyű bosszúra“.

Mondhatnák, hogy bárminő általános a nép hite, annak, mint a hivatalos és hiteles kútfőkkel ellenkezőnek, történeti alapja nincs. De itt magokból azon forrásokból, melyek Klára esetét nem is említik, teljesen bebizonyíthatjuk, hogy a szerencsétlen leánynak igen fontos része volt az egész tragédiában.

Az ítélet Felicián gyermekeinek vérét követeli. Qualifikált halálos büntetésről, a minőkben annyira leleményes volt azon kor szelleme, abban a vérengző ítéletben szó sincs. El is mondja a krónika, hogy Felicián férjénél levő leányát, Sebét, lefejezték. Nem csudálatos, hogy történetíróink és éppen a mostaniak, nem bírták vagy nem akarták észrevenni a két nővér kivégzésének annyira különböző voltában rejlő históriai tanulságot. Ha a tett hivatalos motivációja igaz, vajjon akkor miért kellett Felicián gyönyörű hajadon leányának, kinek sorsán még a krónikás szerzetesnek is megesis a szíve, levágott ajkakkal és ujjakkal, lófarkon végig hurezoltatnia a városok terein és utcáin? Ujjait megtorlásul vesztette el a királyné ujjaiért, ajkait, mint az olasz kútfő mondja, nyelvéért, beszédeért. Nyelve, mely a rajta elkövetett gyalázatot nem bírta elhallgatni, volt tehát az egész katastróphának előidéző oka. Csak azért nem vágták ki, hogy kinszenvedései közepett durva hóhérsége e kiáltásra kényszeríthesse: így jár, ki a király iránt hűtelen“.

Ha valaki ezentúl még a hivatalos felfogást akarná vitatni a népies ellenében, előbb magyarázza meg a két nővér büntetése közti eltérést.

¹ Kiadva Muratori: *Ant. Medii Aevi*. III. 316.

Ezzel, t. Akadémia, eljutottam értekezésem végéhez. A tényekben rejlő igazság ellen nem szabad hivatkozni a hivatalos oklevél tekintélyére, még kevésbé a királyné elismert jámborságára a jótékonyására az egyház és szolgái irányában.

Még csak egy észrevételt.

Kázmér gáláns kalandja a középkorban sem áll egyedül. A földi istenek akkor is szívesen leszállottak a halandók leányaihoz. Nagy Lajos házassága, melyet, mint a pápához irt levelében mondja, igen fontos okokból kellett siettetni, legalább is valószínűvé teszi, hogy anyja, Erzsébet királyné, kinek udvarában élt Kotromanovics Erzsébet is, nem vigyázott túlságosan palotahölgyeinek erkölcsére. Furcsa kalandja volt Zsigmond királynak is Innsbruckban, bár abba, mint életrője, Eberhard von Windeck állítja, ártatlanul keverték a magyar királyt. Ott elég volt négyszáz magyar forint fizetése a megsértett női becsület kárpótlására.

A mi másutt operetté fajul, nálunk véres szomorújátékká fejlődik. Zah Felicián leányát nem lehetett volna ily könnyen lekenyerezni. Felicián tettének volt erkölcsi motívuma. Minden nép története bizonyítja, hogy a zsarnokság beáll ott, hol a női becsület nem talál oltalmat, hol „le sang des rois ne souille pas” az elfogadott erkölcsi mérték. Zah Felicián és Bánk bán véres árnyainak része van abban, hogy ez a rút felfogás soha nem nyert honosságot hazánkban.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1899. december 15-én megjelent 5-ik füzetében *Mihalik József* „Magyar sodronyzománczos művek külföldi múzeumokban” című tanulmánya nyitja meg a cikkek sorát. Értekező Prágában és Berlinben a régi magyar ötvösség egy-egy olyan emlékére talált, a melyek a hírnévre vergődött középkori magyar sodronyos zománcznak művészi tökéletességű alkalmazását tüntetik elő és a külföldi sajátos, a mienktől merőben elütő művészi alkotások nagy sorozatában szépségüknél fogva a régi magyar iparművészetnek ezt a technikáját méltóan képviselik. E tárgyak elseje a prágai iparművészeti múzeum tulajdonában levő ereklyetartó-kereszt, mely egy prágai régiségáros révén jutott az intézet birtokába. A múzeum a Rudolphinumban állította ki s eredetét is helyesen állapították meg. Az ereklyetartó-kereszt talpa négy nagyobb s ezek közé beékelt négy kisebb félkörből van kiszabva. A kereszt tulajdonképeni teste a maga hármas löherivű végződéseivel nagyobb köralakú mezőbe megyen át ott, a hol ez a keresztág függőleges gerendájával találkozik. A karélyokban az apostolok mellképe van ábrázolva, kezeikben

nyitott könyvet és tollat tartanak. A kereszt középső részén függ a felfeszített Megváltó nagy plastikai érzékkel megalkotott, művészi tökéletességgel kivitt, öntött s ciselált alakja. Feje fölött rhomboid-táblácska foglal helyet, a karjai s felső teste közé eső részben pedig, párhuzamos vonalkörben, e bevészt lapidáris felirat olvasható:

IESVS NASSARENVS RECKHS IVDEORVM 1635.

A keresztnek hátlapja teszi voltaképen a diszes s reánk nézve szerfözlött becses részt, mert ennek négyes karélyai és függőleges gerendájának azon részletei, a melyek a köralakú medaillonban elhelyezett és lángsugaraktól körülvelt Agnus Dei-től szabadon hagyatnak, gazdag sodronyzománczos diszkekkel vannak ékesítve. Az erekllyetartó-kereszt ezüstből készült s meg van aranyozva. Kora felől a prágai iparművészeti múzeum vezetőségének az a nézete, hogy sodronyzománczos diszítései a XV. század végéről vagy a XVI. század elejéről valók, előlapja pedig és a talp applikált cifraságai a XVII. század első felében készültek. A kereszt tehát két különböző korszak két egymástól eltérő ízlésének szülötte. Arra a kérdésre, hol készült e diszes kereszt és mily okokkal tudjuk annak provenienciáját támogatni, értekező a nyitrai evangéliumos könyv fedőlapját és a salzburgi kelyhet hozza fel analogiául, melyek alapján a készítés kora a XVI. század elejénél későbbi, de a XV. század végső évtizedeinél előbbi sem igen lehet. Második külföldi ötvösművünk a berlini iparművészeti múzeumnak egy sodronyzománczos kelyhe, mely oda Berlin városának Frigyes-Vilmos-alapítványából került. Talpa hat félkörívvel határolt karélyból áll; pereme alsó szélét vastagabb, recézett sodrony szegi be, maga a fríz keskeny szalagban sarkaikra állított rhombusokat s ezekben apró négyes karélyokat tüntet elő, de sem a rhombusok oldalvonalai, sem a karélyok nincsenek áttörve. A kehely szárán az Üdvözítő és szentek alakjai vannak ábrázolva. A kehely általános alakja, aránylagos kicsiny termete, a cuppa lapos formája s magának a talpnak szabása első tekintetre elárulja, hogy ez a tárgy nem viseli magán azokat a külső kvalitásokat, a melyek a hazánkban keletkezett egyházi ötvösműveket, első sorban kelyheket jellemzik. Egyébiránt zománczos motívumaink analogiáit hazai eredetű ötvösműveink egész sorozatán külön-külön megtaláljuk. A szívalakú motívum szereplése megvan a bars-szentkereszt-i kelyhen, a karlóczai fedeles sgrlegén, a tarnowi erekllyetartó-keresztben, a poprádi kelyhen stb.; a négyes szírmű diszítés a nagy-ekemezei kehely kosarán jelentkezik; a medaillonszerű diszek elrendezésének módjára példa az idecs-pataki és az esztergomi Széchy Dénes-féle kehely, mely utóbbi analogia e kehely keletkezésének idejét az 1440—1465. évek korába helyezi. A kehely általános alakját tekintve, hasonmásaival sűrűn találkozunk németországi gyűjteményekben s templomok kincstáraiban. A kehely alakja tehát tőlünk merőben idegen ízlésnek a meg-

testesítője; viszont azonban el nem vitathatja senki, hogy a kehely sodronyzománczos diszei nem oly ötvöstől erednek, a ki a magyar sodronyzománcz technikájában tökéletesen járatos volt, a ki annak mustráit ismerte s olyatén díszítő elemek birtokában volt, a melyeknek hasonmásaival magyarországi eredetű ötvösmunkákon sűrűn találkozunk. Ennek a ténynek megállapítása arra az elfogadható következtetésre vezet, hogy a berlini kelyhet, mely a maga megjelenésében a bevégezett művészi tökéletességgel megalkotott ötvösművek egyik remeke, olyan magyar eredetű ötvösmester készítette, a ki magyar földről szakadt Németországba. ott az itthon megtanult sodronyzománczot egy, bizonyára a megrendelőtől előre megszabott s Németországban abban az időben divatos alakú kelyhen nagy sikerrel alkalmazta s a ki talán magában Berlin városában telepedett le s gyakorolta művészetét. A boroszlói, tarnowi, bécsujhelyi, krakkói és wramiai sodronyzománczos művek máig meglevő példányai s az a tény, mely ezekkel kapcsolatosan e városokban a kivándorlott magyar ötvösök helybeli munkálkodását megállapította, csak megerősítik ezt a véleményt.

Ezután dr. *Cserni Béla* ír a szentmihálykői zárda fölfedezéséről. A Gyulaféhervárról Zalatnára vezető vasúttól balra, Tótfalu község fölött hármás csúcsú hegy emelkedik, melyen oklevelekben is többször említett vár romjai láthatók. Itt állott hajdan Szentmihálykő s a vár védelme alatt épült a pálos kolostor, melynek most alapfalait megtalálta a jelentést tevő Tótfalu község délnyugati részén.

— *Récsei Viktor* „Egy régi féldomborműről a pannonhalmi templom külső falában“ közöl tudósítást. A pannonhalmi templomról nem mutatható ki, hogy valamely része az alapító Szt István király korára volna visszavezethető. Vannak azonban részletek, melyek minden valószínűség szerint az első pannonhalmi keresztyén kőtemplomból származnak; ilyenek: egy román stílusú vörös márványból faragott fülke, baldachin-diszszel, melyet a hagyomány Szt István székének keresztelt el; egy canelirozott oszloptörzs, derekán román ízlésű, tekervényes, kidomborodó diszszel; egy vörös márványból faragott és három oroszlánfőt ábrázoló szenteltvíz-tartó medence s végül a régi keresztfolyosó ablakmélyedéseiből hátramaradt román, kerek kettős oszlop-talapatocskák. E figurális és decoratív maradványok közt nevezetes az a domborműví emléke is, mely a székesegyháznak Szt Benedekről nevezett mellékkápolnájának egyik hátsó szegletébe kívülről a falba van beépítve. A templomnak ezt a részét a XIII. században építették újra, mikor Uriás apát II. András kíséretében a Szentföldről visszatért és templomát leégve találta. Úgy látszik, hogy a domborművet szándékosan falazták oda; a főalak letörött feje fölé ugyanis egy másik könek faragott párkányzata van befalazva mintegy díszül vagy védelmül. A kép három alakot tüntet föl: közepén egy férfit, jobbra-balra pedig két ifjút. Récsei a főalakot Szt Benedeknek, a két mellékalakot az ismert két tanítványának, Szt Maurusnak és

Szt Placidiusnak tartja. A dombormű korát, hasonló szoborművek analogiájából, hazánk legrégibb keresztyén féldomborműveihez lehet sorolni. — Dr. *Ádám Endre* a nyitrai várhegy oldalában talált régi cserepek és csontok lelhelyéről értesít. Ezután *Dudás Gyula* „A bogovejai római sánczról“, dr. *Sötér Ágost* „A lajtafalusi ásatásról“, *Milleker Bódog* „A nagy-gáji (Torontálm.) leletekről“ s végül *Csallány Gábor* „A szentesi népvándorláskori temetőről“ közöl tudósítást. — Az „Irodalom“-rovatban a következő könyvismertetések olvashatók: Divald Kornél, „A felsőmagyarországi renaissance építészet“, ism. dr. *Éber László*; Schultze, „Die Quedlinburger Itala-Miniaturen“, ism. dr. *Krausz Sámuel*. — A „Múzeumok és Társulatok“ rovatában hivatalos jelentések vannak az orsz. régészeti és embertani társulat okt. 31-iki és nov. 28-iki üléseiről, azután a múzeumi régiségtár gyarapodásáról 1899. második felében. Továbbá: „Hadtörténelmi múzeum“ *Hampel József*-től, „Szegedi múzeum“ *Reizner József*-től, „Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve“, „Vasvármegyei culturegyesület“, „A felkai Tatra-múzeum egyesület“, „Miskolczi múzeum“, „A müncheni és zürichi új múzeumokról“. — A „Különfélék“ rovatának tartalma a következő: dr. Torma Zsófia nekrológja, „Régi csattok“ dr. *Szendrei János*-tól, „A nemzeti múzeum ásatása Jász-Alsó-Szentgyörgyön“. Az itt feltárt sirban Antoninus Pius és Marcus Aurelius császár ezüstdenárját találták, a melyek alapján a felásott sir korát az ásatások intézője, dr. *Éber László* a II. század korába teszi. A leletek arra vallanak, hogy a domb, melyet régebben kinskeresők megbolygattak, fejedelmi sirt jelölt. — Végül megjegyezzük, hogy a füzethez mellékelve vannak: az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

2. Az ATHENAEUM 1899. évi — nyolczadik évfolyamának — negyedik számában *Schneller István* „*University Extension*“ című tanulmányának negyedik közleményét vesszszük. A cikk a német egyetemi tanároknak az U. E. ügyében folyó mozgalmát ismerteti s az ú. n. „*Comenius-társaság*“-nak ez irányban kifejtett munkásságával foglalkozik. — *Palágyi Lajos* befejezi „*Homeros Odüsszája*“ című dolgozatát. — *Raffay Sándor* „*A hellenismus és a philonismus kosmogoniája*“ című közleményének befejező részében az ú. n. alexandrinismus, vagy főalakja után philonismusnak is nevezett vallásbölcsezsetről értekezik. Úgy mutatja be e rendszert, mint a kinyilatkoztatáson alapuló héber theokratikus theologia, a keleti theosophia és a hellen bölcsezszetnek különösen stoikus és platonikus, de részben pythagoreusi és aristotelesi iskolájából alakult elméletet, a melynek főjellemvonása a particularis, szűk látkörű zsidó monotheismus és a gondolkodásban esiszolt, világnézetében egyetemes hellenismus frigyesítése. — *Pekár Károly* „*Adalékok a positiv pszichológiához*“ czímen S. Ramon y Cajal spanyol anatomusnak a Rómában tartott

nemzetközi orvosi gyűlésen bemutatott felolvasását ismerteti „az idegsejtek alakтанát” illetőleg. — K e m é n y F e r e n c z „*A békeproblema megoldásának egyik módja*” cím alatt (negyedik közleményben) a nevelésnek egynemely helyes elvét ismerteti meg. Azután a történelem tanításáról értekezik: „Voltaire mint a XX. század humanismusának előhírnöke”, „A világ katekhismusa (catéchisme humanitaire)”; „Gyakorlati reformtörekvések a történelmi tanítás terén” címek alatt. Végre „A háború az irodalomban és az ifjúság olvasmányai” című fejezet zárja be a fejtegetést. — Dr. K a c z i á n y G é z a hosszabb tanulmányt kezd meg: „*Swift Jonathán a bölcsész és politikus*” cím alatt. Az első közlemény a bevezetésen kívül: Swift családjáról és ifjúságáról; s „a hordó meséjéről” közöl érdekes adatokat. — „Alkalmi megjegyzések Herbart lélektanának alaptételére” S c h n e l l e r I s t v á n tól zárja be a füzetet. — Az „*Irodalom*”-rovatban: S c h v a r c z G y u l a „Görög történelem, különös tekintettel az athéni történelemre és annak forrásaira” (kiadja az Athenaeum) című munkája (ismerteti Várnai Sándor); Földes Béla: Kvóta-tanulmányok (ismerteti V.); Ewald Hering: „Zur Theorie der Nerventhätigkeit” (ism. Pauler Ákos); Hegedűs István: „Apáczai Cseri János paedagogiai munkái” (ism. Stomp László) vannak ismertetve.

3. Az ETHNOGRAPHIA X. évfolyamának második füzetében Mahler Edé-nek a *szumer ősnép nemzetiségéről* szóló értekezése a bevezető közlemény. Az ismeretek mezején aratott diadaloknak egyik legnagyobbika a jelen században, hogy megismerték azokat a nyelveket, melyeket a régi korban az ú. n. ékirással jegyeztek föl. Ezek között méltán tarthat különös figyelmünkre számot a *szumer* nyelv, nemcsak azért, mivel az eddigelé ismert nyelvek között ez dicsekedhetik a legrégebbről, t. i. a Kr. előtt 4—5. évezredből fönmaradt írott emlékekkel; hanem mivel ma már általánosan elfogadott nézet, hogy e nyelv ugyanazon nyelvcsaládhoz tartozott, melyből a magyar is való. t. i. az ural-altajihoz. A szerző fejtegetéseiben hármas célzt tűz maga elé: történeti áttekintést kíván nyújtani a szumer kérdésnek eddigi fejlődéséről és megoldásának módjairól s ebből folyólag rövid foglalatát adni mindannak, a mi az assyriologiai tudomány képviselői részéről eme probléma megoldása érdekében történt; végül a szumer nyelvnek a nagy ural-altaji nyelvcsaládhoz való tartozását illetőleg, ennek kérdését igyekszik megvilágítani. E feladatok elsejének okszerű megoldására a szerző érintkezésbe lépett az assyriologia legkiválóbb jelenkori képviselőivel, fölkérvén őket, hogy a szumer kérdésre vonatkozó mai nézetöket vele közöljék. Az ily úton nyert igen tanulságos levélbeli nyilatkozatok közlése előtt rövid tájékoztatás ad számot a szumer kérdés keletkezéséről és fejlődéséről. Edward Hincks már az ötvenes évek elején felhívta kartársai arra a figyelmét sajátosságos körülményre, hogy az assyr nyelv, jöllehet a sémi ághoz tartozik, oly írásban nyert kifejezést, mely a többi sémi nyelvek írásaitól tökéle-

tesen eltérő. Ő némi rokon vonatkozást vélt felismerhetőnek az ékírás és az egyiptomi hieroglifok rendszere között, miből azt következtette, hogy az ékírás létrejött valamely indo-európai népnek tulajdonítandó, mely egykor Assyriát elfoglalta, egyúttal azonban az egyiptomiakkal némi érintkezésben állván, ezektől az írást elsajátította. Jules Oppert, az assyriológiának, mint tudományos tanszagnak, tulajdonképeni megalapítója, szintén bizonyította, hogy az ékírás nem sémi jellegű; de ő az eredetet a szkithaság körében kereste. Alapot szolgáltatott eme nézetéhez azon összehasonlítások, melyeket több szkitha hangzó és az achämenida írárok második fájának szavai között végzett. Időközben értesültek Rawlinson híres leleteiről, melyekre e nagynevű kutató a régi Niniveh romjai között akadt. Rawlinson maga nyilatkozott erről (1855) a „Royal Asiatic Society“-ben, szintén szkithának állítván a kérdéses nyelvet, melynek idiomája számos kétnyelvű szövegben feküdt előtte, olykép, hogy az idegen nyelven írott sorokat sémi (babilon-asszir) sorközi fordítás kísérte. Ezt a nyelvet Rawlinson a babiloni szkithák népies nyelvére való tekintettel akkádnak nevezte. Most már Hincks is kétségbe vonta az ékírásnak egyiptomi eredetét és az Eufrát alsó völgyét tartotta azon helynek, a hol az ékírás eredete keresendő. Babel, Erech, Akkad és Chalneh azon városok Šinār országában, melyekről a teremtés könyve (X. 10.) beszél és Akkád az ország neve az assyr feliratok szerint is. Hincks tehát elfogadta a Rawlinson-féle „Akkád“ kifejezést és a nyelvet az indo-európaiak közé sorolta. 1869-ben Oppert a franciaia archaeologiai társaságban a chaldeusok eredetéről értekezvén, bebizonyította, hogy Mesopotámiában az ékírás már a Kr. előtti 4-ik évezredben, még a sémitáknak letelepedését megelőzőleg is, használatban volt. Egyszersmind rámutatott, hogy a nyelv, melyet ő most „szumer“-nek nevezett, nyelvtani szerkezet tekintetében sok hasonlóságot mutat a török, finn és magyar nyelvekhez és így „turáni“ nyelv. Ugyanezen felfogását Oppert a német philologusoknak kiel-i összejeövetelén (1869) és az 1873-iki Párisban tartott nemzetközi orientálista-congressuson is hangoztatta. Ugyanezen évben megjelent már az új nyelvnek tökéletes, rendszeresen összeállított nyelvtana is. Nem kisebb személyiség, mint Lenormant vállalkozott eme nehéz munkára. A Rawlinson-féle „akkád“ elnevezést elfogadja és miután a két nyelven írott szövegeknek (ráolvasások, himnuszok és zsoltárok) nagy számát alaposan áttanulmányozta és feldolgozta, azon meggyőződésre jutott, hogy az akkád nyelv (tehát ugyanazon nyelv, melyet Oppert „szumer“-nek nevez) az ural-altaji nyelvcsaládnak eddigelé ismert nyelvei között egy különös ágnek típusául tekintendő. Lenormant szerint e nyelvet sokkal nagyobb eredetiség jellemzi, mintsem hogy az ismert ágak bármelyikébe természetes módon be volna illeszthető; de az ugor, finn, török, mongol, sőt még a tunguz és baszk nyelvekkel is mutathat fel rokon vonásokat. Az itt felsoroltakhoz csatlakoztak még a philo-

logiai tudomány legkiválóbb képviselői, jelesen: A. H. Sayce, George Smith, Joachim Ménant, Eberhard Schrader, Friedrich Delitzsch, Ujfalvy s mások. Mindnyájan egyetértettek abban, hogy egy újonnan felfedezett nyelvvel állanak szemben, mely mindenesetre már korán kihalt és csakis régi emlékek maradványaiban maradt meg, valamint hogy e nyelv egykor a babiloni birodalom déli része lakóinak volt általánosan használt nyelve. Csak egyes részletekben, különösen a nyelvtani szerkezetet illetőleg, voltak némileg elágazók a vélemények, melyen kívül még a nyelv elnevezése tekintetében sem egyeztek meg teljesen; a mennyiben az assyriologusok egy része az Oppert-féle „szumer“ elnevezést fogadta el, míg a másik része a Rawlinsontól ajánlott „akkád“ névhez ragaszkodott. Ez állapot nem tartott sokáig. Halévy József az assyriologusok sorába lépett és már első felléptekor oly nézeteket nyilvánított, melyek az eddigi összes felfogásoknak ellent mondtak. Ő tagadta, hogy turáni nép egyáltalában létezett volna Babilonia földjén. Szerinte Chaldea földjén a népesség mindig sémi volt. Valamennyi maradványai az egyházi és világi irodalomnak, Halévy szerint arra engednek következtetést, hogy Babiloniát sohasem lakta más népfaj, mint a sémi assyr-babiloni. Az ékírás feltalálása egy kiválóan nemzeti és sémi eredetű munka és semmi körülmények között sem eredménye idegen befolyásnak. Míg Oppert és utána valamennyi assyriologus azon nézeten volt, hogy az ékírás már csak azért sem lehet sémi eredetű, mivel egész írásrendszere *szótagos jellegénél* fogva sem egyeztethető össze a sémi nyelvvel Halévy azt hangoztatta, hogy az assyr-babiloni szótagok benső értékük tekintetében csakis a *sémi nyelvcsaláddal* rokon-vonatkozásúak, mivel az ékírással kifejezett szótagok csakis az ideogrammokban feltüntetett assyr szavakkal egyeztethetők. Az akkádnak, vagy szumernek jelölt szövegek tehát nem tartoznak egy az assyrtól eltérő nyelv körébe, hanem pusztán *ideographikus rendszert* alkotnak, melyet menten minden idegen befolyástól maguk az assyrok találtak föl. Halévynek eme föllépése következtében a szumer kérdésben két egymásnak teljesen ellentmondó párt keletkezett, mely több mint két évtizeden át tartó irodalmi vitákban és önálló munkákban végre annyira tisztázta a kérdést, hogy az 1897-iki nemzetközi orientalista-congressuson csaknem valamennyi számottevő szakértő Halévy ellen nyilatkozott, elismervén, hogy az ékírás nem sémi eredetű s legrégibb kimutatható alkalmazása egy nem-sémi (szumero-akkád), tényleg létezett nyelv írásjelzése. A szumer-akkád kérdés irodalmának kimerítő felsorolása zárja be ez értekezésnek bevezető részét. — A második közleménnyel Lehoczky Tivadar *beregmegyei helynevek* magyarázatával foglalkozik, kimutatván kapcsolatokat az alapítók nemzetiségével. — A néphit és népszokások rovatában Horger Antal leírja a *hétfalusi csángók boricza-tánczát*, melynek több ősi jellegű korszége közül különösen érdekes a régebben fából faragott, mostan-

ság ócska posztókalapból készülő *kukafej* néven nevezett förtelmes álarcz. A leíráshoz a tárgyak rajzmása csatlakozik. — Ugyanitt Zathureczky János „Vázlatok a lipői tótság néprajzából” czimen a tót lakodalomról, tutajosról, cserénnyről és sajt készítéséről közöl leírást; Margalits Ede pedig *belovár-körösmegyei horvát népszokásokat és babonákat* ismertet. — Az „Irodalom” rovatában S. Huszka József „Magyar Ornamentika” című művét méltatja, rámutatva a szerző kutatásainak nagy hatására a magyar iparművészet terén. A szerző bebizonyította, hogy az a magyar stíl, melyet sokan még ma is tagadnak, nemcsak megvan, hanem ezer évesnél nagyobb multtal is dicsekedhetik. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy becses előmunkálataival immár a nemzeti irány érvényesülését e téreken is lehetővé tette. — Apróbb ismertetések tesznek jelentést ugyane rovatban Teleki Pál gr. „Korszakok az ázsiai felfedező utazások történetében” című kis értekezéséről, Jastrow M. „The religion of Babylonia and Assyria” művéről és Mocsáry Sándornak Xantus János fölött tartott emlékbeszédéről — A „Múzeumi ügyek” rovata Zichy Jenő gróf ázsiai expedíciójának néprajzi eredményeiről való jelentését közli. — Kisebb közlések: Katona Lajos-tól „Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban”, „Mária vakító szépsége” (a Tihanyi codex 109. lapján leírt legenda s analogiái), a „L'a a Maros tinta volna” kezdetű lyrai motívumnak egy változata.

Ugyane folyóirat harmadik füzetében Katona Lajos a Csokonai V. Mihály „Dorottya”-jának előszavában és Arany J. „Toldi szerelmé”-ben említett *Akastyán-hegy* kifejezés értelméről s eredetéről értekezik. Már Csokonai czéloz rá, Arany pedig határozottan kifejti, hogy ennek fogalma és neve a Brunsvik-istóriából szivárgott népünk közé; a szó értelme: „mágneshegy a tenger közepén, mely minden hajót és egyéb közeledő tárgyat magához ránt”. *Akastyán*, mint a szerző kimutatja, a német *agstein*, *agtstein* „succinum, borostyánkő”; tájéjtési *akstán* alakja úgy viszonylik a magyar hangzáshoz, mint *boistán* (= *borstein*, *bernstein*) a *borostyán*-hoz. A régiek a másnes-vasérez tulajdonságát látták a borostyánkőben is s ezért alkalmazhatta a népkönyv mágneshegy helyett az *agstein*-hegyet. Maga a Brunsvik historiáját tárgyaló ponyvairodalmi termék csehből való fordítás, mint a tartalomból s különösen az előforduló tulajdonnevekből kitűnik. — A további közleményekben Semayer Vilibald *Niederte Lubor* cseh ethnologusnak a szlávság eredetét, és a finn-ugorságnak a szlávásra gyakorolt hatását tárgyaló elméletéről értekezik azon általában kedvezőtlen bírálatok nyomán, melyek erre vonatkozólag a külföldi szakfolyóiratokban megjelentek. — Mahler Ede folytatja a szumer ősnép nemzetiségéről szóló értekezését, ezúttal a külföldi tudósok levélbeli nyilatkozatait közölve. Oppert álláspontja a szumer-akkád ügyben a következő: 1. Épp oly kevésbé van akkád-szumer nyelv, mint osztrák-magyar nyelv. Az ékiratokban található *lišan šumeri* és *lišan akkadī* kifeje-

zések közül az előbbi egy *urul-altaji*, az utóbbi az *assyr* nyelvre vonatkozik. A szumer nyelvnek különböző tájbeszédei meg vannak állapítva. 2. Egy szakértő sem kételkedhetik abban, hogy a bilinguis feliratok tényleg két nyelven vannak írva. 3. Bőségben találhatók arameus fölíratok, melyek a szumer tulajdonneveket és szavakat nem az assyr fordításban, hanem az eredeti szumer alak szerint közlik. Hommel szerint bizonyos, hogy a szumer különálló nyelv volt, mely azonban valószínűleg már a legrégebbi ókiratok korában kiveszett s mint szent papi nyelv öröklődött tovább. Maguk a számnevek, mint *guš*, új-szumer *vuš*, *iš* „három“ (v. ö. török *üç* „három“), *gun*, új-szumer *vun*, *un* „tiz“ (v. ö. török *on*, *un* „tiz“) kétségtelenül mutatják Halévy elméletének helytelenségét. *Pinches Teopxil*, a londoni „British museum“ őre, kiemeli, hogy „ha az egész rendszér, a melyet akkádnak neveznek, csak a titkos írás bizonyos része volna, a mint Halévy állítja, akkor bajos megérteni, hogy a királyok kormányzati rendeleteikben oly rendszert használnak, melyet a nép közt senki sem ismer; hogy pedig kereskedelmi szerződésekben használjanak ily titkos írásmódot, teljes lehetetlenség“. A. H. Sayce, általánosan elismert, világghírű oxfordi tudós szerint „Babilonia első népe, mely az ékírást föltalálta, nem sémi népfaj volt, hanem külön nyelvvel bírt; ezen nyelvnek több tájszólása volt; 5—4000-ben (Kr. e.), midőn Babiloniát a sémielek elfoglalták, ezek szumer szomszédjaik kulturáját átvették; ebből vegyes népességgé, vallás és nyelv keletkezett (mint a modern Angolországban), a mennyiben a sémielek a szomszéd szumerok, a szumerok a sémielek műveltségét vették át; a sémi elem terjeszkedése folytán Kr. e. 1000 tájban a szumer már csak holt nyelv volt, melyet csak az iskolákban használtak és tanítottak, mint pl. a középkorban nálunk a latint“. Ezek után áttér a szerző a szumer nyelv altaji jellegének bizonyítására, főképp Lenormant és Hommel adataira támaszkodván. Közös a szumerben az altaji nyelvekkel az agglutináló nyelvtani rendszer s a magánhangzói illeszkedés (pl. *ki* többől: *ki-ta* és *ki-ti* „helyben“, *mun-du-tutü-ni* „ő belép“; *dingir* „isten“, *dirig* „sötét“, *garaš* „szalma“, *amaš* „nyáj“); egyezők a turk-mongol nyelvekkel bizonyos képzők (pl. *zag* „fényleni“: *zag-ar* „fénylő“, *gar* „építeni“: *garaš* „építő anyag, szalma“; v. ö. török *tap* „találni“: *tapuš* „nyereség“, szintígy több kezdetleges műveltségbeli szó, mint: szum. *adda* „atyá“ (tör. *ata*), sz. *anna* „anya“ (tör. *ana*), sz. *ugul* „fiú“ (tör. *oçul*), sz. *dingir* „isten“ (tör. *teğri*), sz. *dugin* „köröm“ (tör. *toj-nak*), sz. *bun*, *buj* „nyak“ (tör. *buj-un*), sz. *ubur* „kebel“ (mong. *öbür*). Igaz, hogy a nyelvösszehasonlítás ügye még nem haladt eléggé előre, miért is fölhívja erre a szerző a hazai nyelvészek figyelmét, közölve egyzersmind azon szumer szavak jegyzékét, melyeknek értelme a tudomány jelenlegi állása mellett teljesen biztos és kétséget kizáró. Befejezésül a szerző igyekszik a szumerok turáni nemzetiségét történetileg, illetőleg régészeti alapon is igazolni, utalván különösen Manethónak egy ily irány-

ban tanúskodó észrevételére s két Ilyksos- király gránitszobrára, melyek alakján a turáni típus minden jellegzetes vonása megtalálható. — A „Tárgyi néprajz“ rovatában Huszka József ismerteti Herman Ottó-nak „A magyarság háza“ című tanulmányát, több bíráló észrevételt fűzvének ennek tételéhez. — A „Néphit és népszokások“ rovatában találjuk Máté Lajos-nak a *hajdu-nánási lakodalmi szokásokat* tárgyaló leírását, valamint Matthaeidesz György közlését a *bács-bodrogh-vármegyei tótok* ételére és iparára vonatkozólag. — Az „Irodalom“-rovatban ismertetett munkák: *Kőrösy József*: „A felvidék eltótosodása“, *Temesváry Rezső*: „Előítéletek, népszokások és babonák a születés körében Magyarországon“, *Szongott Kristóf*: „A magyarhoni örmény családok genealogiája“, *Lengyel Const. Mihály*: „Ruthénekről“, továbbá *Strausz Adolf* „Donauländer“ című folyóiratának 3–5. füzeté. — A kisebb közlések során Munkácsi Bernát a magyar-ugor nyelvrokonság legelső említésének helyét mutatja ki Mathias de Miechov 1517-ben megjelent „Tractatus de duabus Sarmatiis“ művében. Ugyanő Thury Józseffel vitatkozva a „*lengyel*“ népnév eredetével foglalkozik. Vannak még e füzetben: néprajzi hírek s Hellebrant Árpád összeállításában néprajzi könyvészet 1898-ból.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály kilenczedik ülése.

1899. december 4-én.

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinyeyi József r. tt.; Asbóth Oszkár, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Lehr Albert, Munkácsi Bernát. Pecz Gedeon, idősb Szinyeyi József, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: b. Radvánszky Béla t. t.; Czobor Béla, Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt.

205. KÜNOS IGNÁCZ l. t. „Az újabb török irodalom“-ról értekezik.

206. MELICH JÁNOS, mint vendég, felolvassa „Melyik német nyelvnyelvből valók a magyar nyelv régi jövevény-szavai“ című értekezését. — Bírálatra adatik.

207. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. és ZOLNAI GYULA l. tagokat.

NEGYEDIK IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1899. december 10-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, Gyulai Pál, Pauer Gyula, b. Radvánszky Béla, Szász Károly, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Armin ig. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

36. Elnök úr megnyitja az ülést s előadja, hogy a mai ülés főtárgya: az Akadémia adója ügyének s a netán szükségesnek mutató lépéseknek megbeszélése.

37. Főtitkár előterjeszti az Akadémia adómentessége, illetőleg az adómenynységnek megfelelő segély nyújtása tárgyában az Akadémia, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium s a törvényhozás részéről 1867 óta tett lépések és intézkedések történetét, s végül bemutatja az Akadémia adókönyvét, melyből kitűnik, hogy az Akadémia 1898-ban Házadó czimén 14.482 frt 42 krt, Illeték-egyenérték czimén (ugyan-csak a házai után) 1069 frt 18 krt, Fizetések után 1033 frt 12 krt, összesen 16.584 frt 72 krt adót fizetett.

Tekintetbe véve, hogy 1889-ben, mikor az Akadémia házbér-adója mintegy 8500 frta rúgott, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter előterjesztésére a törvényhozás az Akadémia állami dotatióját évi 8500 frttal emelte föl; az Igazgató-Tanács, többek hozzászólása után, egyhangúlag elhatározza, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úrhoz az Elnökség részéről memorandum nyújtandó be azzal a kérelemmel, hogy az Akadémia összszélgjaira eddig engedélyezett 8500 frtnyi segély a mostani házbéradónak megfelelőleg, 15.500 forintra emeltes-sék föl. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úrhoz intézett memo-randum másolatban a Miniszterelnök úrhoz s a Pénzügyminiszter úrhoz is benyújtandó, pártolás és kedvező elintézés kérése mellett.

38. A nagyszalontai Arany- emlékegyesület kérvénye az Arany-szoba és kisdédóv támogatása tárgyában meleg ajánlattal áttétetik az Aranyszobor-bizottsághoz.

39. Özvegy Mészáros Péterné könyörgő kérvényére a kegydija 325 frtban állapíttatik meg.

40. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. CSÁKY ALBIN és b. RADVÁNSZKY BÉLA ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1899. december 11-én

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Forster Gyula, b. Radvánszky Béla, gr. Zichy Jenő t. tt.; Czobor Béla, Hampel József, Schvarecz Gyula, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Borovszky Samu, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

208. BOROVSZKY SAMU l. t. bemutatja TEGLÁS GÁBOR l. t.: „Római castrum a barczasági Rozsnyónál, és stratégiai rendeltetése a töres-vári és verestoronyi szorosok felé“ czimű értekezését.

209. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. ZICHY JENŐ t. és HAMPEL JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizenkettedik ö s s z e s ü l e s .

1899. december 18-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: b. Radvánszky Béla t. t.; Barta Antal, Beöthy Zolt, Czobor Béla, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szinnyi József, P. Thewrewk Emil, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Badics Ferencz, Bedő Albert, Békefi Remig, Borovszky Samu, Földes Béla, Franzenau Ágoston,

Galgóczy Károly, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lehr Albert, Lóczy Lajos, Mágócsi-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Schenek István, Schmidt Sándor, Schönherr Gyula, Staub Móricz, Tötössi Béla, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

210. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. emlékbeszédet tart Ábel Jenő l. t. felett. — Közzé fog tétetni.

211. Elnök úr előterjeszti a székesfehérvári „Vörösmarty-kör“ meghívóját az 1900. december 1-én Vörösmarty Mihály születésének százados évfordulóján tartandó emlék-ünnepre, s indítványozza, hogy a) az Akadémia ez ünnepen testületileg jelenjék meg; b) a székesfehérvári Vörösmarty-szoborra beszéd kíséretében koszorút helyezzen; c) az Akadémia kéziratárában levő Vörösmarty-leveleket másoltassa le a „Vörösmarty-kör“ számára; d) bizza meg GYULAI PÁL rendes tagot, hogy az 1900. évi decemberi összes ülésen áldozzon Vörösmarty emlékezetének — Mindezen indítványok közhelyesléssel egy hangúlag elfogadtatnak.

212. Főtítkár jelenti, hogy LAUKA GUSZTÁVOT írói pályája 60-éves jubileumán az Akadémia nevében táviratilag üdvözölte. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

213. Az I. osztály PÁPAY JÓZSEF részére személyes fölolvadási engedélyt kér. — Megadatik.

214. A II. osztály jelenti, hogy KARÁCSONYI JÁNOS l. t., ki 1893-ban a Péczely jutalmat elnyerte, a díj kiadásához kötött feltételeknek teljes mértékben megfelelt. — Tudomásul vétetik s a díj kiutaltványozandó.

215. A II. osztály jelenti, hogy a Nemzetgazdasági Bizottság eddigi előadója, JEKELFALUSSY JÓZSEF r. t., tisztéről lemondván, helyére folyó évi november 23-án Földes Béla l. t. választatott meg, s egy-szersmind bemutatja a szerződést, melyet a Bizottság a Közgazdasági Szemle szerkesztésére és kiadására nézve a Magyar Közgazdasági Társasággal kötni szándékozik. — Az előadó megválasztása tudomásul vétetik s a szerződés megkötésére a Bizottság fölhatalmaztatik.

216. A könyv- és kéziratár számára érkezett ajándékok: 1. A Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum-társulattól: Temes vármegye nemes családjai; 2. Gyulai Pál r. tagtól: A vén színész (lengyel fordítás); 3. Ney Béla úrtól: a) A váradi káptalan 1499-iki kiadványa; b) Thurzó György nádor 1611-iki ítélet levele; c) A váradi káptalan (?) ismeretlen korú kiadványa. — Köszönettel vétetnek.

217. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke: Magyar tud. akadémiai Almanach 1900-ra. — Akadémiai Ertesítő. 120. füz. (1899. december.) — Athenaeum. VIII. évf. 4. szám. — Nyelvtudományi Közlemények. XXIX. köt. 4. füz. — *Zsilinszky Mihály*. Emlékbeszéd Szathmáry György lev. tag fölött. (Emlékbeszédek. X. 2. sz.) — *Dante*. A paradicsom. Fordította Szász Károly. — *Jánosi Béla*. Az aesthetika története. I. kötet. — *Huber Alfons*. Ausztria története. Átdolgozta Baróti Lajos. A fordítást átnézte Pauler Gyula. I. kötet. — *Bodley*. Franciaország. Angolból fordította Darvai Mór. Átnézte Angyal D. I. kötet. — Tudomásul vétetik.

218. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. RADVÁNSZKY BÉLA t. t. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagot kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1899. deczember 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Agost, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Szily Kálmán r. tt.; Bedő Albert, Franzenau Agoston, Galgóczy Károly, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Mórész, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

219. ABT ANTAL: „Fémoxidok és fémsulphidok thermo-elektromotorikus erejéről“ című értekezését bemutatja Fröhlich Izidor r. t.

220. RICHTER ALADÁR: „A léggyökerek physiologiájához és anatómiájához“ című értekezését előterjeszti Klein Gyula r. t.

221. SZÉPLIGETI GYÖZÖ: „Új-guineai braconidák“ című értekezését fölolvassa Mocsáry Sándor l. t.

222. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri FRÖHLICH IZIDOR és KLEIN GYULA r. tagokat.

A M. Tud. Akadémia üléssora 1900-ban.

Januárius

8-án I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.

15-én II. (philos., társad. és történettudományi) osztály.

22-én III. (mathem. és természet-tudományi) osztály.

29-én *összes ülés*. Az 1900. évi költségvetés tárgyalása.

Februárius

5-én I. osztály.

12-én II. osztály.

19-én III. osztály.

26-án *összes ülés*.

(28-ika a tagajánlások beadásának határideje.)

Márczius

5-én I. osztály.

12-én II. osztály.

19-én *összes ülés*. Jelentés a gr. Teleki-pályázatról. III. osztály.

26-án *összes ülés*. Jelentés a gr. Karátsonyi- és Farkas-Raskó-pályázatról

Április

2-án I. osztály.

9-én II. osztály.

23-án III. osztály.

30-án *összes ülés*.

Május

7-én I. osztály.

14-én II. osztály.

21-én III. osztály.

28-án *összes ülés*.

Június

5-én (kedden) I. osztály.

11-én II. osztály.

18-án III. osztály.

25-én *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október

8-án *összes ülés* és I. osztály.

15-én II. osztály.

22-én III. osztály.

29-én *összes ülés*.

November

5-én I. osztály.

12-én II. osztály.

19-én III. osztály.

26-án *összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.

Deczember

3-án I. osztály.

10-én II. osztály.

17-én *összes ülés* és III. osztály.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XI. KÖTET.

1900. Február 15.

2. FÜZET.

Az aranybulla keletkezése és első sorsa.

(Kivonat *Karácsonyi János* I. tagnak 1899. november 13-án tartott felolvasásából).

Egyetlen egy okirat megőrzésére sem tettek ősünk oly rendkívüli intézkedéseket, mint az aranybullára s mégis mind a hét eredetije elveszett, pedig az őrzéssel megbízottak közül a pápai udvar s az esztergomi egyház levéltárai sokkal csekélyebb jelentőségű iratokat is megőriztek.

Ennek oka abban rejlik, hogy az aranybulla az alig fél-évig uralkodó, II. András királytól nem kedvelt, hanem Imre-királypártinak nevezhető politikai párt műve volt s annak bukásával hatályát veszítette.

Kitűnik ez mindenekelőtt az aranybulla keltezéséből. Ez kelt Kilit kancellár kezéből, 1222-ben, II. András uralkodásának 17-ik évében.

II. András kétféleképp számította az ő uralkodói éveit. Első módon III. László király halála napjától (1204 máj. 7) vagy saját megkoronáztatása napjától (1204 máj. 29). Az a pár oklevél, a mely másféle számítást mutat, vagy hibásan van közölve vagy tollhibában szenved. Második módon 1204 valamelyik napjától számítja II. András uralkodói éveit. 95 igazi oklevél bizonyítja ezt s az ellenkezőt tanúsítók hibás közlésűek, néha eredetileg is hibásan irattak vagy hamisítványok.

Sokkal nehezebb a második számításmód kiinduló pontjának megállapítása. A régi történetírók azon véleménye, hogy II. András nem ismerte el jogosnak III. László uralkodását s azért Imre király halálától, 1204 nov. 30-tól, számította e második módon uralkodása kezdetét, tarthatatlan. Van öt oklevelünk, a mely 1235-ben, II. András uralkodásának 32-ik évében, keletkezett. Ha e leveleknél elfogadnók 1204 nov. 30-át az uralkodói év számításának kiindulópontjául, akkor e levelek 1235 nov. 30. után irattak volna. Ámde II. András 1235 szept. 21-ikén meghalt, halála után pedig csak nem adott ki okleveleket. Ez kény-

szeríté Pauler Gyulát, hogy többek közt ezért is 1204 szept. 15-re tegye Imre király halálát s innen számítsa II. András uralkodásának kezdetét s akkor ez öt, 1235-iki, II. Andrásnak 32-ik uralkodói évével jelzett oklevél 1235 szept. 15—21. közt kelt volna.

Ez a vélemény is tarthatatlan. Egyik 1235-ben, 32-ik uralkodói évével jelzett oklevelében II. András leköti az ország harminczadát leánya hozományának biztosítékául. Ezt a pápa 1235 aug. 9-én megerősíti, tehát e levél 1235 aug. 9. előtt kelt s így II. András uralkodását a második módon 1204 aug. 9. előtről számította. Egy évszám nélkül, de bizonyosan 1232-ben, máj. 16-án kelt levélben II. András már 29-ik uralkodói évét számítja, tehát uralkodása kezdetét 1204 máj. 16. előttre teszi. Róbert veszprémi püspököt a pápa 1226 márcz. 13-án esztergomi érsekké nevezi ki. Ezt legalább is máj. 1-én tudták már Magyarországon és mégis van II. Andrásnak olyan 1226-iki, még pedig 23-ik uralkodói évvel jelzett levele, a melyben Róbertet csak veszprémi püspöknek írja. E szerint e levél 1226 máj. 1. előtt kelt és II. András is az 1204-ik évnek máj. 1. előtt eső napjától számította uralkodását.

Azonban e nap, melytől II. András második módon számítja uralkodói éveit, nem lehetett 1204 jan. 19. előtt. Ugrin kalocsai érseknek megválasztásából tűnik ez ki. 1219 márcz. 4-én értesült a pápa Ugrinnak érsekké történt választásáról, tehát e választás nem történhetett hamarabb, mint másfél hónappal előbb, vagyis jan. 19-én. Már most van II. Andrásnak 1219-ben, uralkodásának 15-ik évében kelt levele, a melyben Ugrin magát már „választott kalocsai érseknek“ írja. Ebből következik, hogy 1219-ben jan. 19-ike, vagyis Ugrin megválasztatása után még tartott II. András uralkodásának 15-ik éve, vagyis azon nap, melytől uralkodási éveit a második módon számítja, 1204 jan. 19. után esett.

1204 jan. 19. és máj. 1. közt folyt le tehát azon nap, a mely oly döntő, oly nevezetes volt II. András életében, hogy 1218-tól kezdve méltónak tartá azt uralkodásának kezdetétül venni.

Micsoda nevezetes fordulat, mily döntő esemény történhetett II. Andrással 1204 jan. 19. és máj. 19. közt? Tamas főesperes előadásából az tűnnék ki, mintha II. András ekkor fogoly lett volna. Ámde ő rosszul emlékezett. Ellenkezőleg 1204 jan. 19. és máj. 1. közt II. Andrást kiragadták hívei börtönéből s oly föltétellel, hogy a szentföldi hadjáratot megvalósítja, újra királylyá kiáltották. Imrének könnyű lehetett e lázadást is elnyomni, II. Andrást kiüzni, de viszont II. András, miután 1217-ben a föltételt teljesítette, méltónak tartotta kiszabadulása és királylyá kikiáltása napját uralkodása kiindulópontjául venni.

1218-tól kezdve 1222-ig négy éven keresztül használta már II. András uralkodói éveinek második módon való számi-

tását, átugorva, el nem ismerve ekként III. László megkoronáztatását és uralkodását, sőt törvénytelennek tartva bátyja, Imre uralkodásának utolsó hónapjait is. 1222-ben azonban, még pedig éppen az aranybullában II. András elhagyja a második módon való számítást, visszatér az első módhoz s megint 1205 máj. 7. vagy 29-et mondja uralkodása kezdetének. Ez mutatja világosan, hogy az Imre-királypártiaknak nevezhető hazafiak kényszerítették II. Andrást az aranybulla kiállítására, ekként a nemesek, főurak jogainak a királyi önkénnyel szemben való biztosítására s Imre és III. László uralkodásának elismerésére.

Kik voltak e hazafiak, megismerhetjük a német lovagrendnek adott 1222-iki kiváltságlevélből. Ebben éppen úgy 1205 máj. 7. v. 29-től számítja II. András uralkodói éveit, mint az aranybullában. Ugyanazon párt befolyása és nyomása alatt állott tehát ekkor, a mely az aranybullát kicsikarta. S ebben a nádor Vejtesfia Tivadar, az országbíró Bár Kalán-nembeli Nánafia Pósa, a bácsi ispán Miklós, a pozsonyi Tiborecz, a bihari Illés s az ujvári Mihályfia Márton. Ezek voltak tehát vezérei az Imre-királypártiaknak. Azon vélemény, hogy e vezérek nevei hibás olvasásból származnak, nem állhat meg, mert három kancellária egyformán olvasta le e neveket az eredeti levélről s ez egyezésnek nem lehet más oka, mint az, hogy az eredeti levélen is e nevek állottak. Különben is e személyek az egykorú oklevelekben és a váradi tüzes-vaspróba-lajstromban mind előkerülnek, nincs tehát teljességgel semmi ok arra, hogy II. András kancelláriáját vagy az átiró hivatalokat hamisságról vádoljuk.

Ha való, hogy a nádornak az aranybullában kijelölt ellenőrző és végrehajtó hatásköre leginkább az arragoniai justizzáéra emlékeztet, akkor ez is Imre király párthiveire mutat, mert ennek neje volt arragoniai (Konstancia), ennek nejével költözött be egy pár arragoniai főúr hazánkba s ezek adták azt a gondolatot, hogy a magyar nádort az arragoniai justizzához hasonló hatáskörrel kell fölruházni.

Ha tovább vizsgáljuk az 1222-iki év eseményeit, azt tapasztaljuk, hogy az 1222 máj. 7. (vagy 29.) előtt kiadott aranybulla és a német lovagok kiváltságlevele után nemsokára, legalább is aug. és szept. hónapokban, némi csekély változással, megint az 1221-iki kormányférfiak fordulnak elő az oklevelek záradékaiban s ez oklevelek az uralkodói éveket újra a második módon számítják. Ebből azt kell következtetnünk, hogy II. András azon kormányt, a melyet az aranybulla kiadásakor ráerőszakoltak, legalább is 1222 aug. havában elbocsátotta s régi rendszeréhez visszatért. Kétségtelen azonban, hogy 1222. vége felé, legalább is nov. elején megint kormányváltozás állott be s az új kormány élére Kán Gyula és társai állottak.

Az 1222. vége felé beállott kormányváltozást zajos és népes országgyűlés idézte elő. Tudjuk ezt II. Andrásnak a pápához intézett panaszából. Ezt a pápai kancellária 1222 decz. 15-iki levelében ekként foglalja össze: Minapában Magyarországon azt határozták, hogy a népek évenként kétszer gyűljenek össze s e gyűléseken a király személyesen tartozik jelen lenni. Az ily gyűléseken azonban a sokaság nehéz és igazságtalan dolgokat szokott követelni a királytól, nevezetesen, hogy az előtte gyűlöletes főurakat hivatalaiktól és jószágaiktól megfoszsza, s ha ezt nem cselekszi, a maga és övéi életét veszélynek teszi ki, ha pedig megteszi, igazságtalanságot követ el.

Világos ebből, hogy 1222 november elején új, a máj. 7. előttinél még zajosabb országgyűlés jött össze s az aranybullában foglaltaknál még szigorúbb korlátokat akart vonni II. András önkénye elé. Az aranybulla csak egy országgyűlést (a Szent István-napit) követelt s ott is megengedte a király helyettesítését. Az 1222 nov. gyűlés évenként két országgyűlést rendelt s azon a király személyes jelenlétét követelte.

Mi lett tehát az első sorsa az aranybullának? Azon kormány bukásával, a mely az aranybullával együtt keletkezett, az aranybulla is hatályon kívül helyeztetett s 1222 nov. elején, alig egy fél év múlva új, nála szigorúbb törvényt alkottak. Más királyok uralkodása alatt az országgyűléstől alkotott s az aranybullához hasonló ünnepies módon szerzett törvények kijátszása és hatályon kívül helyezése talán lehetetlen lett volna, de II. András nemcsak 1222-ben, hanem később is megtett ilyeneket. Ott vannak az 1231-iki törvények. Mily erősen fogadta azokat, menyire tarthatott attól, hogy az esztergomi érsek él a kapott hatalommal és kiközösíti őt, s még sem tartotta meg. Mikor pedig Róbert érsek nem is a nagyobbik büntetést, a kiközösítést, hanem a kisebbiket, az egyházi tilalmat, alkalmazta, még II. András panaszzkodott.

Miért őrizték volna tehát az egykorúak az oly hamar hatályon kívül helyezett, az ő szemükben kérdés életűnek látszó aranybullát? Miért őrizték volna, mikor 1231-ben jobb, részletesebb törvényeket kaptak annál? Nem volt értelme a szoros őrizetnek. Éppen ez lőn szerencséje az aranybullának. Nem tették azt szorosan zár alá, mint afféle fontos állami okiratot, eltitkolva mindenki előtt, hanem ellenkezőleg olvashatta azt bárki, mint történelmi emléket. Ez által az aranybullában foglalt jogi meghatározások mindig szélesebb és szélesebb körben lettek ismeretessékké, újra és újra királyaink elé terjesztették azokat, míg végre I. Lajos idejében újra érvényre jutottak s így azok gondoskodása, a kik hét darabban állították ki az aranybullát, utóljára mégis diadalt aratott.

Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?

(Kivonat *Melich János* 1899. decz. 4-dikén bemutatott értekezéséből.)

Eddig az volt az általános nézet, hogy a magyar nyelv régi német jövevényszavai a középfelnémetből valók. Olyan nézet is volt olvasható, hogy „ennél is (t. i. a középfelnémet nyelvnél) fontosabb a bajor-osztrák nyelvjárás hangalakjának tekintetbe vétele, mert a magyar beszéd német szavai majdnem mind ebből a nyelvjárásból jutottak nyelvünkbe“. Nem bírálom azt, hogy ez a nézet nincs szabatosan kifejezve; középfelnémet nyelvről beszél ott, a hol csak középfelnémet *korszakbeli* átvételekről kellene szólni. A következő sorok meg azt is bebizonyítják, hogy nem igaz ez állítás második részében sem, mert a magyar nyelvnek csak az újabb átvételei osztrák-bajor, tehát felnémet eredetűek.

Szinnyei „Középkori nyelvemlékeink olvasása“ és „Hogy hangzott az Árpádkori magyar nyelv“ című akadémiai felolvasásaiban apróra kimutatta, hogy az Árpádkori magyar nyelv rövid hangzói, főleg az *u* és az *o* nem váltak a mai nyelvben egy fokkal nyiltabbá. Az elmélet, a mely ezt hirdette, főleg az írott emlékek hangjelöléséből merítette érveit. Jeles példa azonban arra, hogy mennyire nem szabad az írott betűalakból egyszerűsmind a betű fonetikai értékére következtetni az ú. n. „Freisingeni töredékek“ ó-szlovén nyelvemlék. Itt a második számú nyelvemlékben igen sokszor *o*-t találunk, a hol kétségtelenül csakis *a* állhat, *u*-t. ahol csakis *o* állhat. Ebből azután sikerült megállapítani, hogy ez emlék leírója bajor ember volt. Az Árpádkori magyar nyelv *u* \angle *o*, *o* \angle *a* stb. elméletének védői is hivatkoztak a többek közt a magy. *torony* \angle ném. *turm*, *polgár* ófn. *burgári* stb. szavakra. Szinnyei egy most megjelenő munkám alapján kimutatta, hogy ez alakok is nem *turm*, *burgári*, hanem középnémet *torn*, *borger* alakok átvételei.

A következő sorok célja a magyar nyelv e régi német

rétégéről bővebben szólni s keresni a feleletet, honnan, mely nyelvjárásból valók a legrégibb német jövevényszavak. A bizonyítás kétféle: 1. hangtani és 2. helynevekkel történő.¹

I. Hangtan.

A) Consonansok.

α) *Labiálisok*. A tanúvallomások közül a további vizsgálathoz a labiális explosivák nyújtják a legbiztosabb alapot.

1. §. Felnémet *pf*, magy. *p* szó végén. Ide tartozik a magy. *csap*, *csap*-ol, *csaplár* (nem a *csapol* származéka) vö. kfn. *zapfe*, ófn. *zapfo*. E szavakban nem a magyar nyelv csinált a *pf*-ből *p*-t, hanem olyan nyelvjárásból vette, a hol a germ. *p* geminatio esetén nem ment át a *p:pf* hangmozdításra (lautverschiebung). Ilyen nyelvjárás a közép-frank, rajnai frank; ilyen az erdélyi szász, szepesi szász, verbászi nyelvjárás; itt a felném. *zapfe*: *zappen*, *tsapm*² (= olv. *czapm*), *verzappe* stb.

Népnyelvi adatok: 1. hétfalusi *cóp*: *copf*, hajfonadék: erd. szász *tsöp*; 2. *sop*, *sóp*: faskamra: feln. *schopf*, knémet *šöpm*.

2. §. Germ. *p*, feln. *pf*: α) szóvégén: magy. *mp*; ide tartoznak: 1. *komp* [és származéka a *komplár*, *komplárkodom*, *komplárság*], kfn., újfn. *kumpf*, középném. *komp*, aln. *kump*; 2. *kolomp*: osztr.-bajor *klampfe*, aln. *klampe*; 3. *zsémb*, *zsémbe* stb.: kfn., újfn. *schimpf* (vö. magy. simfelni), középném. *schimp*; 4. *lomp*, *lompos*, *lombos*: újfn. *lumpen*, kném. *lomp*, *lompesch*; 5. *stomb*-sáfár, *stomp* (NySz. Mtsz.), kfn. *stampf*, közn. *stompen*. A nép nyelvéből: *zsomp*: a bánya mélyében összegyűlt víztócsa: kfn., újfn. *sumpf*, középném. *zomp*, *somp*.

β) szó közepén: 1. *komplár*, vö. *komp*; 2. *kolompár* kfn. *klampfern*, salzburgi *klampferer*; 3. *stömpöl*: középném. *štimpel*, *štempel*; 4. *römpöl*, *rempel*: kfn. *rumph*, középném. *romp*, szep. szász *rimpl*, *rempel*.

Ez esetekben se mi csináltunk az *mph*, *mpf*-ből *mp*-t, hanem oly nyelvjárásból vettük a szót, a hol *m* után a germán *p* nem ment át a Grimm-féle törvény megkivánta *ph*, *pf*-en. — A német nyelvjárások közül *mp*-et mond a felném. *mpf* helyett a közép és a rajnai frank, a hazaiak közül az erdélyi, szepesi szász és a verbászi. Mi azonban *zsémbes*-t, *lomb*-os, *stomb*-ot is

¹ A dolog iránt mélyebben érdeklődöt most megjelenő munkámra és e tanulmánynak a Nyelv- és Széptudományi Értekezések XVII. köt. 4. sz. a. megjelenő teljes szövegére utasítom.

² Az alakok pontos idézését lásd az Értekezések közt. Ott van fonetikai írásuk is.

mondunk, tehát *mp* helyett *mb*-t. *Mb*-et találunk a Sieg folyó menti középfrankban is, ott *komp*, *stomp* helyett *komb*, *stomb*-ot mondanak.

3. §. Germ. *p* szóközépi *r* után: magy. *rp*, *rb*. Ide való szó a *szörpöl*, melynek változata a *szörböl*: osztr.-bajor *sürfen* közép-ném. *schlurpen* stb. A bajor *sürfen* megvan nyelvünkben *surf*ol (MTsz.) alakban. A *szörpöl*-ben se mi csináltuk az *rp*-t *rf*-ből, hanem *rp*-s nyelvjárásból vettük a szót. A középfrank nyelvjárásnak éjszaki része ma is *rp*-t, a Siegfolyó menti *rb*-t mond, a hazai közép-német nyelvjárások *rf*-et. Már most nem feltűnő-e, hogy ezen az *rp*-s területen találunk *Kerpen* várost, s hogy ez teljesen találkozik a magy. *Korpona*, régebb német *Karppen*, mai *Karpfen* nevével, melynek lakossága a história szász volt.

4. §. Szóközépi germ. *pp*, *p*, újf. *pf*: magy. *p*: ide való példák: 1. *csaplár* vö. *csap*; 2. *koporsály*: újf. *kupfer-schale*, vö. közép-ném. *kopper*, *koppersmidt*, aln. *coper*; 3. *pípic* (pép, pip), a szárnyasállat nyelvén szomjuságtól támadt bőrkeményedés: kfn. *phiphiz*, közép-ném. *pips*, *pips*, *pípts*; 4. *köppölyöz*: kfn. *köpfen*, közép-ném. *kop*, aln. *kopp*.

5. §. Szókezdő germ. *p*, úfn. *pf*: α) magy. *p*: 1. *pőce*: újf. *pfütze*, erd. szász *petströx*, lat. *puteus*; 2. *pípic*, *píp*, *pép*: kfn. *phiphiz*, közép-ném. *pips*, *pips*, *pípts*; 3. *pánkó*, *pánk*: kfn. *phan-kuoche*, közép-ném. *pancuche*.

β) magy. *f* (közép-ném. eredetű szavaknál): 1. *fánk* vö. *pánkó*, erd. szász, szep. szász *fankuch*; 2. *font*: kfn. *pfunt*, erd. és szep. szász *font*, trieri *pond*. (A *pillér* szó szerintem nem német eredetű; *p*-je miatt, ha német volna, ide tartoznék).

A labiális tenuis germ. *p*-et minden helyzetben megvizsgáltuk s úgy találtuk, hogy az a nyelvjárás, a honnan e régi német szavainkat vettük, szóelején ismerte a *p* mellett a *pf*-et is, a többi helyzetben azonban *p*-t, *rp*-t (*rb*), *mp* (*mb*)-t mondott. Mindebből azt következtetjük, hogy a magyar nyelv régi német jövevényeinek egy része a germ. *p*: újf. *pf* megvilágítása mellett nem felnémet, hanem közép-német, még pedig középfrank eredetű.

6. §. Germ. *b* kfn. újf. *b*: α) magy. *b*: ide tartoznak: 1. *bitol*, *bitang*; 2. *boglár*: közép-ném. *pokelér*; 3. *porkoláb*: közép-ném. *purgrafe*; — β) magy. *p*: 1. *pöröly*: ófn. *berjan*, erd. és szep. szász *pērel*, *pīrel*; 2. *pór*: közép-ném. *būr*; 3. *polgár*: ófn. *burgāri*, erd. szász *borger*, *borjer*; 4. *pendely*: erd. és szep. szász *bendel*, úfn. *band*, vö. pántlika. Ebből már most azt lehet következtetni, hogy az átható nyelvjárásban a germ. *b*-nek lenis és fortis ejtése volt. Ilyen a középfrank moseli és ilyenek a hazai szász nyelvjárások is.

7. §. Kfn. *b*, újf. *b*: magy. *f*. Ide való a magy. *sróf*

és a népnyelvi *gárf*: fehér peccsenye: erd. szász *garf* (korb, korf linea).

8. Kfn. zöngétlen spiráns *f*: magy. *b*, *p*: 1. *porkoláb purgrafe*; 2. *geréb*: erd. szász *grēf*, hesszeni *grēbe*. A régi nyelv adatai közül ide tartozik: 1. *bisop* (NySz.): knémet *bischobe*, *bischoben*; 2. *hop*-mester, *opp*-mester, *hop*-főúr (NySz.): kfn. *hof*, középnm. *hobe*, *hobisch*. Ennek a *b*-nek a területe a chattok-lakta frank föld és Thüningia.

A *lepcses*, *kolopter* és *géber*-beli labiális explosiva a fel-ném. zöngétlen spiráns *f* helyén szintén középnmét eredetű.

β) *Gutturálisok*. — 9. §. A germ. *k*: úfn. *ch*: magy. *k*. Ide való egy köznyelvi szó, a melynek régiségét senki kétségbe nem vonhatja. Ez a szó a *bük*, *bükk*, *bikk*, népnyelvi változatban *bitfa* (NySz. MTsz.). Miklosich azt írja, hogy a magyar *bükk* közelebb áll a ném. *büche* szóhoz, mint a szláv *buk*-hoz. Igen ám, csak hogy a *büche* a XVI-dik század óta van meg a fel-német *irodalmi* nyelvben s a felnémet dialektusok ma se ismerik. A kfn. *buoche*, úfn. *buche*-beli *ch*-ból a magy. *k*-t nem csinált; hiszen nem tette ezt meg a *ciha*, *kohó*, *céh*, *kohol* stb. szavakkal se; mért tette volna meg csak a *bükk* szóval? A dolog világos lesz, ha azt mondom, hogy ott, a hol *mp* helyett *mb*-t mondanak (vö. zsémbes-nél, Siegfolyó mente) néhány esetben a germán *tenuis k* nem tette meg a *k*: *ch* változást. A középfrank északi részében, a Siegfolyómentén ma is *böck* a 'buche' neve. S e mellett a felfogás mellett még a *bitfa* alak is beszél; *k*: *t* meg, a melyre itt részletesen nem terjeszkedem ki, de a milyen van a magy. *zamat*: smac szóban is, csakis ebből a nyelvjárásból magyarázható meg. Eredeti szó középi *k*: *ch*-ra példánk a régiség-beli *rekken*: rastrum, úfn. *rechen*, aln. *regke* (Diefenbach), a mely azonban csak egyszer fordúl elő nyelvtörténetünkben. — A népnyelv tanításunkat újból egy becses adattal erősíti meg; Erdélyben a sikátort *gészkeny*-nek hívják (MTsz.) a szó egy a *gässchen*-nel. Igen ám, de az erd. szászban (középfrank nyelvjárás) a kicsinyítő *-chen* *s*, *š*, *ts*, *f* után ma is eredetibb *-ken* alakkal van meg; ott a *gässchen* *gésken*-nek hangzik.

A germ. *k* párosulva az *mb* és *rp*-vel már most azt vallja, hogy a magyar nyelv régi német szavai a közép-frank nyelv északi, az alnémettel (alsófrank, alsószász) határos területnek a nyelvéből valók.

γ) *Dentálisok*. — 10. §. Germ. *ld*, kfn. úfn. *lt*: magyar (l)d: Ide tartoznak: 1. *csődör* kfn., úfn. *zelter*, aln. *telderi*. E szónál az is fontos, hogy az aln. szókezdő *t* helyén a magy.-ban *z* (= *cz*)-ből fejlett *cs*-van; 2. *sódar*: erd. szász *šolder*, kfn. *schulter*. A germ. *ld* *ld*-vel van meg a középfrankban, *lt*-vel

azonban a rajnai frankban. A csődör-beli szókezdő *cs* és szóközépi *d* csak is középfrank eredetű lehet.

11. §. Germ. *rd*, kfn. úfn. *rt*: magy. *rd*. Ide tartoznak: 1. *bárd*: kfn. *barte*, ó-szász, ó-aln. *barda*; 2. *ord*: pedica. Előfordul a Besztercezi szójegyzékben s egy az újfn., *ort*-(band), aln. *ord*-dal; *rt* helyén levő *rd*-je középfrank eredetre mutat. (A *ferdunk* pusztán *rd*-je alapján lehet felnémet eredetű is.) A germ. *rd* és *rp* helyén csak is az *rd*-et ismeri a ripuari, Siegföldmenti, luxemburgi és lotharingiai nyelvjárási. E helyen nem tárgyalom részletesebben, hogy ide való helynevek: *Várda*, Házsongárd (Kolozsvárott), *Bongárd*.¹

12. §. Szóközépi germ. *d*, újfn. *tt*, ófn., kfn. *t*: magy. *d*. Ide tartozó példa a nép nyelvben is jól ismert *viheder* (ie-jéről lásd germ. *e* tárgyalásánál), közép-ném. *weder*, *weder*, ó-szász *wëdar*.

13. §. Ezek után nem lesz merész az az állítás, hogy csak is a középfrank nyelvjárásból vehettük a *döre* (újfn. *thöricht*, aln. *duizelig*), *dölyfös* (újfn. *toll*, ó-szász *dol*), *durcás* (vö. *trotz*) szavakat. E szavakban germ. *d* magyar *d* kfn. ófn. *t*-vel áll szemben.

14. §. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a *fegyver*-beli (vö. alsz. *fedespitt*: lanze) és a frigy-beli *gy*-et se mi csináltuk a kfn. *d*-ből, hanem kétségtelenül *gy*-vel kaptuk a szót (*id*, *ip*-csoportnál déli erdélyi szász, nagyszebeni *d'*, *gy-gy*, Scheiner § 37., és az alsó rajnai nyelvben). A nép nyelvéből ide való adat a *hotymán*: hutman. Az *nd*: *nk* változásról lásd lejjebb.

15. §. Germ. *t*, újfn. *z* (= *ts* = *c*), magy. *t*. Mellőzve a *kurta*, *zsörtölődik* szavakat, a melyek mélyebb vizsgálatot követelnek, ide való a NySzót. *cuzat* szava: úfn. *zusatz* („Jó aranyat ha akarsz csinálni, három annyi pisklocz és egy kicsin veres *czuzatot* tedd egy tégelyben“). A *cuzat* olyan nyelvből való, a hol a szó elején a germ. *t*: *z* (*ts*) hangmozdítás megtörtént (vö. csődör, csap), míg ellenben a szó végén megmaradt a *t* (kfrankban csak *dat*, *wat* stb. és *gesat*, *satte*, máskor *ss*, *ts*; vö. Beregszász, Felszász, Nagyszász fejtegetést a következő §-ban).

§) *Spiránsok*. — 16. §. Csak megemlítem, hogy valami okának csak kell lenni, a miért az újfn. *šm* helyén *zománc*, *zamat*-ot mondunk, holott *smukk* is van a régi nyelvben. Az alfr. és alsz.-ban a szavak egy részénél ma is *sm* és nem *šm* van. Fel lehetne még egynéhány spiráns sajátját említeni (vö. lepces, hopmester; ejtel, fajtol stb.); ezek közül azonban egy se vall oly határozottan, mint a kfn. *hs*, újfn. *chs*. Mi magyarokul suvikszot, nikszt dajcsot s közvetett átvétellel puská-t mondunk. Miért

¹ Részletesen lásd Értekezésemet.

mondunk *szász*: újf. *sachse*, kfn. *sahse*, *löcs*: újf. *leuchse* szavakat. A dolog magyarázata az, hogy e szavakat olyan nyelvjárásból kaptuk, a melyik a felnémet *x* helyen (= *chs*) *s*, *ss*-et mond (*sasse*, *lis*, *lisse*). Részletesen nem tárgyalhatom itt, hogy a közép német nyelvjárásokat az *x*:*s*, *ss* vonal két félre szakítja. Csak megemlítem, hogy a közép frank nyelv nem *x*-et, hanem *s*-et mond. S ide valók az erdélyi *szász* nyelvjárások is. Ezek *ös*, *üs*-t, *zës*-t stb. mondanak az *ochs*, *sechs* stb. helyén. A *szász* és *löcs* szavak is ilyen *säs*, *lis* (hessen-tüiring. adat) alakokból valók. A szepeesi *szász* nyelv felnémet alapon áll e tekintetben, ott *ox* (*ochs*), *flogs* (*flachs*)-ot mondanak. Igen ám, csak hogy az erd. *szász* magát *sakts*, *soks*-nak hívja, él tehát egy olyan szóval, a mely nála kölcsönvett jövevény, mert ellene van a hangalakja nyelve többi tanúvallomásának. A szepeesi is csak nekünk *szász*, ő maga-magának *tseper*. A dolog magyarázata szerintem az, hogy a magyarországi első telepesek tényleg *szászok* voltak. *Korpona*, *Beregszász* (*Felszász*, *Nagyszász*), *Várda*, *Eszlár*, *Szatmár* lehettek az első telepek; *Korponá*-t magyaráztuk; a *Beregszász*, *Felszász*, *Nagyszász*-beli *-szász*-nak semmi köze a *sachs*-hoz. Ez a *-szász* egy a Förstemannál közölt *Winchilsaza*, *Wege-saza*, *Otunassaz*, *Gluzengisazi*, *Foresazi*, *Firichsazi* helynevek második *-saz* tagjával, a mely egy a gót *sitan*, ófn. *sizan* (vö. újf. *sitzen*) szavával. Ki ne ismerné okleveleink helyneveiben az *-ülése* szót. *Beregszász* tulajdonképp *Berek* (Luprecht-ből) *ülése* (vö. a felnémet *neusatz*: Ujvidék nevet). Nem a véletlen dolga, hogy egy csomóban találjuk *Eszlár*-t, *Szatmár*-t (jellemzetes *Szakmár*-ra *t*: *k* vö. *bik*, *bükk* alatt *bitfa*) s hogy ilyen nevű helynevet azon a *szász* területen, a hol *Kerpen*-t találtunk, találunk *Boslar*-t, *Coslar*-t, *Heumar*-t, *Lehmar*-t stb. A *t*: *s*, *ss* vonal (*wasser*: *water*) a Wenker-féle térképen az itt felsorolt helyeket az *s*, *ss* területen tudja (tehát *saz*) és nem a *t*-ésen (különben *-sát* volna nálunk). Ha már most a *Várda* (Kis-, Szabolesm.) vallomását is hozzá veszem (*rd*-je alapján), bátran ki merem mondani, hogy az első telepesek, az első hospesek *szász*-ok voltak nemzetiségre is. A pár évvel utánuk jövő közép frankokat — erdélyi *szászok*at — mi kereszteltük el *szászok*nak, ép úgy mint hogy sváb nekünk a verbászi német is, pedig rajnai középnémet nyelvjárást beszélő frank. Nekünk sváb lett, mert pár évvel előttük Mária Terézia és II. József tényleg svábokat telepített.

ε) *Liquidák*. — 17. §. E helyen csak azt a fontos körülményt említem meg, hogy miért mondunk *sing*-et, holott *sin*-t is mondhatnánk, miért volt *mélyföld* a mai *mérföld*. Az ok az átadó nyelvjárásban keresendő. A középfranknak egy része *i*, *ü*-utáni *n*-et *ng*-nek az alsz. az *l*-et *ly*-nek mondja (*schien*: *ige* ott *sching*).

A singben eredeti rövid *i* van. Idevalók: *rozmaríng*, *kön-ting*. *Móring* bajor eredetű. Megemlítem, hogy *ny*-et találunk hosszú *i* után épp úgy mint az alsórajnai frankban a *szekrény* szóban. (Lásd a frigy szót és Scheiner § 37.).

A svarabhakti hangokat, mivel kérdésünkre semmi tanulságosat nem vallanak, nem tárgyaljuk.

B) V o c a l i s o k. α) Rövid vocalisok.

18. §. Nyugati germ. *ä*, magyar *á*. Az ide való szavak közül csak a *hámor* és a *szász* szót emelem ki. A *hámor* a Siegfolyómenti középfrankban *hāmer*, ugyanilyen a szep. szászban is. Mellékszótágokbeli *á* van a *-mány* (czemermány, gocsmány, furmány) szavakban. Itt az *-ny* is fontos bizonyító erővel bír. A *hámor*, *szász* és a *-mány* végű szavakon kívül a többi ide tartozó szóban a hosszúság okát a hangsúlyban is lehet keresni.

19. §. Nyug. germ. *a* = magy. *u*. Az erd. besztercei szászban, továbbá a moselfrank nyelv egy részében nyug. germ. *a* nasalis *n* előtt *u*-nak hangzik. Ide való példa a magy. *gunár* és a népnyelvi *gunczi*: erd. szász *gunts*.

A többi *a* megfelelést és az umlautos eseteket lásd az Értekezésben.

20. §. Nyug. germ. *e*, kfn. *ë*, magy. *é*. Ugyanígy a moselvidéki középfrankban. Ide való esetek: *lét*; kfr. *lēt*, öfn. *lëtto*; *czéh* kfn. *zëche*; *prém*: kfr. *brēm*. Egy esetben a hosszú *é*-ből a magyarban *ő* lett; ez a szó a *pöröly*: erdélyi szep. szász *pêrel*, *pîrel*.

21. §. Nyug. germ. *e*, kfn. *ë*, magy. *ie*. Ez a változás azért fontos, mert a nyug. germ. *e:ie*-vé bizonyos hangtani helyzetben csak a mosel-vidéki közép-frank egy részében és az erd. szászban lett. Ide való *viheder*, a mely egy kfr. *wîeder*-ből való (vö. erd. szász *bisdn*: *bēdn*, lux. *hîerz*: *herz* stb.)

Sok esetben a nyug. germ. *e* változatlanul van meg nyelvünkben (*hengér*, *lepcsés* stb.)

22. §. Nyug. germ. *i*, kfn. *i*, magy. *e*. Ide való szavak: 1. *czemermány*: kn. *zemmermann*; 2. *fenköl*; 3. *lencse* vö. erd. szász *lentš* (*lepcsés*: lippe — lásd az *e*-nél). Ez adatokhoz a nyelvtörténetből egy igen becses járul s ez a *reter*: *richter*. Már most azt kell tudnunk, hogy a középfrankban s az erd. meg a szep. szászban *fesch*, *desch*, *tesch* a *fisch*, *tisch* stb.

23. §. Ez a nyug. germ. *i* a Siegfolyómenti középfrank nyelvjárásban *l*, *n*, *m*, *r* + consonans előtt *e*-nek hangzik. Ennek emlékét őrzik a magy. *pélá*, *czél*, *gléda*, *zsémb*, *geréntes*, *fést* szavak. Ezekhez hozzáteendők még: *régöly*, *tégely*.

24. §. Nyug. germ. *o*, kfn. *o* a magyarban vagy *o*, vagy

ó; umlautos esetekben é. Ide valók: *kócos, kóbor* szekér; *mozsár, fogoly, borosta; gépely* stb.

25. §. Nyugati germ. *u* + consonans előtt a magyarban *o* (és ebből fejlett *ó*). Ide tartozik a *sódar* (ész. erd. és szep. szász *soldar*, ófn. *scultara*) és a *soltész* (moselfranki, ész. erd. szász *scholthes*). *O* van ilyen helyzetben a középfrank eifeli, westerwaldi, trieri-moselfranki és az északi erd. szász nyelvjárásban.

26. §. Kfn. *u* *r* + consonans előtt a magyarban *o*. Ide való a *polgár* (erd. szász (déli) *borger*, *borjer*), *torony* (torn), *ostrom* (kném. *storm*), *porkoláb* (kném. *borckgrefen*); továbbá a *mormol*, *morzsol*, *tornúr*, *ortály* szavakban.

Itt említem meg a megfelelő magas hangú *ü:ö* megfelelést (szörpöl) is.

27. §. Kfn. *u* *m* + consonans előtt (b, p.) magy. *o*. Ide tartoznak: *komp*, *komplár* (középn. *komp*), *kolompér* (trieri *grombier*, beszt. szász *krompír*), *zsomp*, *zsompol* (középn. *zomp*, *somp*, kfn. *sumph*), *zsomboly*, *zsompor* (bajor *sumber*), *lompos* (szep. szász *lompeš*), *tromf* (szep. szász *tronf*). Tájszavak közül a *pomp* (szep. szász *pomp*, fn. *punpe*, vö. magy. *pumpol*). *U* umlautjának *e* és a belőle a magyarban fejlett labiális *ö* felel meg a *rempel*, *römpöl* szóban (erd. és szep. szász *romp*, kfn. *rumph*, szep. szász *rempl*, *rimpl*).

28. §. Kfn. *u* *n* + consonans előtt, kném. *o*, magy. *o*: *goront*: erd. szep. szász *gront*, *grond* (a népnyelvi *grund-gyalu* felném.); *font* erd. szep. szász *font*, középném. *punt*; *pont* középn. *pont*; *bonta*: szep. szász *bontyx*. Tájszavak: *ponc*; *konst* erd. szász *könst*; *konc*-hal.

29. §. Kfn. *u* *n* + *d* (t) előtt magy. *a*. Ide tartozik a régiségbeli *landis* (fajlandis, közlandis: posztó név) és a torocztkői *hant* (bányász műszó) = úfn. hund. A *landis*-ra vö. frankfurti középn. *londisch* duch in der stopen gassen (1500-ból való adat), a *hant*-ra vö. erd. szász *hānt*. úfn. hund. A nyugati középném. nyelvjárásokban néhány esetben *u* helyén *a*-t mondanak; ez a sajáttság megvan az erd. szászban is. Az *a*-n kívül azonban e két szónál az a fontos, hogy van *fajlongis* és *hunk*-futó (NySz.) mellékalakjuk; e szavakban az *nd* helyén *ng*, *nk*-át találunk. Már a *t:k* megfeleléseknél említettem, hogy a *k* > *t* nem magyar fejlesztés. Az *nk/nd* változási sor meg oly pontosan középfrank, hogy a Wenker-féle Sprachatlasról csak le kell olvasnunk, hol járatos ez. Ez a terület a szoros értelemben vett ripuári frank-terület. Itt *hund* helyett *hunk*-ot (vö. *hunk* futó

NySz.), *binden* helyett *bingen*-t mondanak. Az *nd/nk* oly határozott tanúvallomást tesznek, hogy lehetetlen félreértenünk őket.

30. §. Mellék-szótagokbeli *u* *n* + consonans előtt. Nyelvünk egyik legrégibb jövevényszava a *bitang* s végeredményben a kfn. *biutunge* átvevése. Az ófn. *-unga*, kfn. *unge*, újfn. *ung* képzőnek a magyarban *ang* felel meg. A felném. *ung* a közép-németben *ong*, sőt *ang* is; a hazai közép-ném. leibiczi nyelv csakis *achtang*, *teilung*: *achtung*, *theilung* stb. alakokat ismer. Ilyen közép-ném. a *bitang* is. A *lódíng* felném. eredetű.

31. §. Kfn. *u*: germ. *p*. (kfn. *pf*, *f*) előtt: magy. *o*. Ide tartozik a régi *koporsály* (vö. kném. *kopper*, *koppersmit*) és a tájnyelvi *hof* (marhafartó: besz. szász *hof*, vö. feln. *hüfte*, *hufeisen*), *kofa* (vízartó fakanna, felném. *kufe*).

32. §. Kfn. *u* kettős tenuis előtt magy. *o*. Ide tartoznak: *boglár* (kném. *pokelér*). Umlautos esetek: *dörököl* (vö. kném. *drok*; *druck*), *döröczköl*, *szörpöl*, *fröstököl*, *fölöstököm* (vö. beszt. szász *frästekel*). E szavakban a közép-n. *o* umlautjából *ë*-ből fejlett a magyarban a labiális hangnak megfelelő labiális *ö*.

33. §. A germ. *u* néhány esetben *u*-nak maradt. Ilyen szó a *huta*, *hukmány*. A kfn. *u* *t*-hangok előtt *u*-nak marad meg a szep. szászban, a beszterczei, szászrégeni dialektusban. A *kohó* szó *o*-járól részletesen lásd az Értekezést.

A ném. *u*: magy. *o* vizsgálatából tehát az tűnik ki, hogy ez *o*-kat mi *o*-s alakban kaptuk. Ezek az *o*-s alakok azonban csakis közép-németek lehetnek. A vocalisok képesán közölt *nd/nk* változás még azt is bizonyította, hogy e szavak a nyugati közép-németség középfrank nyelvjáráának északi részéből valók.

β) Hosszú magánhangzók.

34. §. Nyug. germ. *ā* magy. *ó*. Ide tartozik a régiségbeli *gró* ófn. *grāo*, újfn. *grau*. *Gró*-nak hangzik a szó az erd. szep. szászban, s a középfrank nyelvjárások közül a siegf., trieri és az cifeliben. Ennek a hosszú *ó* az umlautja az erd. szászban és a moselfrankban *ē*. Ide való magyar példák a *geréb* (ófn. *grāvio*, kném. *grēbe*) és a *légely* (ófn. *lāgila*, beszt. szász *lēgel*).

35. §. Kfn. ófn. *i*, újfn. *ei* = magy. *é*, *í* Ide való példa a *szekrény*, *gelét*, *mélyföld*. A legfontosabb azonban, mikor magánhangzó rövidüléssel van dolgunk. Ez van a régiségbeli *drettāl* (vö. erd. szász *dretel*) és a népnyelvi *rütő* (**retō*-ból, vö. beszt. szász *reter*, ófn. *ritara*). Az egész jelenségre lásd a 22. §-t.

36. §. Germ. *ē*, kfn. *ie*, újfn. *ie*. Ide való szó a *ciha* kfn. újfn. *zieche*). Az ófn. *ziakha*-nál az erd. szász dialektusok (Schein §. 12.) rövid *i*-t mondanak.

37. §. Germ. *ē* kfn. *ie*, ófn. *io* helyén magy. *e*. Ide való szavak a *fertály*, *fer-ton*, *ferdung*, *fecstej*. A közép-ném. nyelvj.

vēr(vier)-t *vērte*, *vērzieh*-et mondanak. Ez a hosszú *ē* meg-rövidül a Siegfolyómenti középfrankban, *r* előtt rövid *e*-t mond a déli szász is (*her*: hier, *šer*: schier). A mi szavaink csakis középfrank eredetűek lehetnek.

38. §. Germ. *ō*, ófn. *uo*, újfn. *u*: magy. *ó*. Ide tartozik a *zsinór*, *fóris*: fuvaros. Tájszavak közül a *lógga* s esetleg a *bódé*. A *zsinór*-nak *šnor*, *fóris*-nak *for* alakja a középnémet dialektusokból ismeretes.

39. § Germ. *ū*, kfn. *ū*, újfn. *au*: magy. *u* (rövid *u*-val a Siegfolyómenti, északi luxemburgi, északi eifeli és a ripuari nyelvben; rövid *o* az erd. szászban). Ide tartozó magyar szavak: *tuba* (tubiczám), *ruta*, *zsufa*, *fustély*. A *súrol* ige *ū*-ja hosszúságát a magyarban is kaphatta; valószínű azonban, hogy a kfn. *iu* kném. *ū*-s ejtésnek bizonyítéka (scheuern). Vö. az *ē* rövidülését 42. §.

40. §. Nyug. germ. ófn, kfn. *ū*, újfn. *au*: magy. *ó*. Ide való szavak: *pór*, *zóbóról* (feln. eredetű a *cábár*), *sróf*, *kóta* (nagy gyékény nyaláb). A ripuari frank *l*, *r* előtt *ō*-t ejt (vö. *pór*); *o*-t ejt a szász-régeni nasalisok és *t*, *f*, *x* előtt; ismeri ez ejtést a szep. szász is. Ripuari középnm. példák Weinholdnál: *trōren*: trauern, *trōrich*: traurig stb. A megfelelő umlautos alak *ō*-a *lōre*, *rō*, *tōzsēr* szóban. Csak megemlítem, hogy feln. eredetű szavak nem *ó*-val, hanem *á*-val vannak meg nyelvünkben hasonló hangtani helyzetben (vö. *cingrát*, *cábár*, *rámol*, *ráb-sicz* stb).

γ) Diphtongusok.

41. §. Nyug. germ. *ai*, ófn, kfn. *ei*: magy. *é*. Ide való a *czégér* (felnémet eredettel *czúger*), *réf* (belőle *rōf*, felném. ered. *ráf*), *létra* (felném. de szláv közvetítéssel *lajtorja*), *soltész*. A luxemburgi és a Siegfolyómenti középfrank dialektusok *ē*-t mondanak; a hazai középnémetek *ē*-t, *i*-t, *ey*-t. Felnémet eredetű szavaink *á*-val vannak meg (vö. még *frász*, *háklis*).

42. §. A 41. §-ban kimutatott középnm. hosszú *ē* meg is rövidülhet. Ennek példái a magy. *peczér*, *mester*, (vö. felném. ered. *majszter*), *gerely*. Ezek a rövidülések se történtek a magyarban, hanem e szavakat egyszerűen olyan német nyelvjárásból vettük, a hol e szavak rövidült alakban éltek és élnek (vö. az *ū* rövidülését 38. §.).

43. §. Nyug. germ. *au*, kfn. *ou*, újfn. *au* = magy. *ú* a *zsúp* és talán a *lűg* szóban. Rövidült alakok: *kufár*, *kufáros*, *kufárkodik* (felném. eredettel *káfol*). A déli erd. szász *ū*-t, az északi *ō*-t mond. Ez az *ō* meg is rövidülhet (vö. moselfrank, erd. szász *bongert*, magy. Bongárd helynév és a felném. ered. *pusz-*

páng); épp úgy megrövidülhet az *ū*-is (magy. *kufúr*, vö. szászrég. *bedrux*: troug).

44. §. Nyug. germ. *au*, ófn., kfn. *ō*, újfn. *ō*: magy. *ő*. Ide tartozik a magy. *rőt* (mellékalakja *rét*). Az ófn. *ō* helyén dentálisok (rot) és liquidák előtt (vö. lörber) *ui*, *üi*-t mond a déli erd. szász; ott a *rot-rüi*-t (vö. magy. röjt ökör)-nek hangzik. Ide való a székely *lülbör*, *lürbör* (babér): déli erd. szász *luirber*, *lürber-ből.

45. §. Nyug. germ. *eu*, *iu*. Ófn. *io*, kfn. *ie* = magy. *é*. Ide tartozik a magy. *rét* (vö. aln. *ret*, kfn. *riet*, ófn. *riot*) szó.

46. §. Kfn. *iu* (= *ü*), újfn. *eu* = magy. *ő*. Ide tartoznak a *lőcs*, *czők* szavak. A hosszú kfn. *ü*-nak umlautja *i* a középfrank nyelvjárások nagy részében; ebből a hosszú *i*-ből a magyarban labiális vocalis vált (*ő*); a hesszeni *līs*-ből *lőcs* lett, a Siegfolyómenti *zich*, illetve egy kfr. *zig*-ből *czők*. Ez a hosszú *i* megrövidült a Siegfolyómenti frankban; ennek emléke a magy. *bitang*, *bitol*-beli *i*.

47. §. kfn. *iu*, úfn. *eu* helyén magy. *ü* a *csür* szóban. Ez a szó nem középnémet, hanem alnémet eredetű nyelvünkben. Ott, a hol a középfrankkal az alnémet érintkezik, az alnémet ma is a kfn. *iu*-t *ü*-nek mondja.

Az itt vázlatosan felsorolt hangtani tanúvallomásokot megtoldhatnám még egy-két fejezettel, a milyen volna az, a mely a hangzónyújtás, hangzórövidülés, palatális consonansok (frigy, fegyver, hotymány, gocsmány), és gutturális nasalisok (sing stb.) eseteivel foglalkoznék. A mélyebben érdeklődőt értekezésemre utasítom.

Ezek az esetek csak megerősítenék amúgy is azt a tételt, hogy a magyar nyelv legrégibb jövevényszavai a középfrank nyelvjárásból valók. De nem egységes jelleműek. Van bennük egynehány alsó szász és alsó frank hangtani sajáttság is.

II. Helynevek.

Már a hangtani rész tárgyalásánál is megemlítettem Korponát, Várdát, Szatmárt, Eszlárt, Beregszászt (Felszász, Nagyszász); itt csak azt említem meg, hogy 342 magyarországi ném. helynévből 238 középfrank eredetű. A bizonyítékok iránt érdeklődőt könyvemre és értekezésemre utasítom.

* * *

Végeredmény: A germán *p* vizsgálatából azt láttuk, hogy német jövevényszavaink rétege középnémet, még pedig középfrank eredetű. A többi hangtani vallomás, a milyen a *t* szóeleji *z* (= magy. *c*), de szóvégi *t*, *sz* (csődör, csap, czuzat, — szász), továbbá az *rp* (rb), *rd* (rt), *mb* (mp) *t*: *k*, *k*: *ch*, *nd*: *nk*, *ng*,

n : *ng*, *s* (magy. sz.): *x* (= *chs*, kfn. *hs*) azt is bizonyítja, hogy a középfranknak északi (ripuari Siegfolyómenti) része volt főleg az átadó. Ez a terület azonban határos az al-német alsófrankkal és az alsó-szászszal. Nem fogunk tehát csodálkozni, ha jövevényszavainkon ezek is nyomot hagytak (zománcz, zamat, szimat; germán *u* + *r* consonans = magy. *o* + *r* consonans; kfn. *iu* = magy. *ü*). Ez a terület a Wenker-féle nyelvtérképen a Rajna mindkét partja a Siegfolyótól a Ruhrig. Magában foglalja ez a terület Bonn, Aachen, Köln (= vö. magyar gyöles), Düsseldorf, Krefeld, Duisburg, Elberfeld, Barmen városokat.

S már most önkénytelenül is kérdezheti valaki, mi az oka annak, hogy nincsenek régi osztrák-bajor átvételeink. Hiszen kétségtelen dolog, hogy *Fertő*, *Mosony* régi germán helynevek. A *Szala* folyó és megye germánosságát se lehet tagadni. Bizonyos, hogy vannak régi osztrák-bajor átvételeink (*sarjú*, *ruha* és talán a *marha*), de ezeken nyoma van annak, hogy szláv, még pedig a mai szlovén közvetítésével kaptuk. Hiszen a régi szláv helynevek a nyugati határon is bizonyítanak valamit (vö. Veszprém, Dévény, vö. hogy a lauziczi szorbok *Devín*-nek hívják a német Magdeburgot; Ladány, Velehrad stb.) Meggyőződéseim, hogy a magyarság a honfoglalás idején nem volt tőszomszédja az osztrák-bajor nyelvjárást beszélő németiségnek; közvetlen osztrák-bajor szavaink a XIV-ik század végénél és a XV-ik elejénél korábbi időből nincsenek.

Hogy kifejtett nézetem hogyan és mikép viszonylik a törtéiához, az Árpádok alatti szlávsághoz s általában miként alakult meg nyelvünk egy másik nagy köre helynevekben és szókincsben, értem a szláv elemet, arról a tud. Akadémia szives engedélyével más alkalommal fogok részletesen foglalkozni. Akkor részletesen emlékezem meg arról, mikép történik általában kölcsönzés, kell-e hozzá nagy tömegben egy nép vagy nem; milyen volt a nyugati német-szláv határ. E kérdések úgyis szorosan összefüggnének egymással.

A magyar szókincsre vonatkozó tanulmányaim első része a német szavakról való végeredményében azt tanítja, hogy helyneveink, jövevényszavaink *főleg* középfrankok.

Ujabb adatok Dacia hadszervezetéhez.

A rozsnyói castrum s a szerepe a törcsvári és vöröstoronyi szorosok közé eső hegyvidék védelmében.

(Téglás Gábor lt. 1899. decz. 11-én tartott felolvasása.)

A rómaiak Daciájának helyrajzából idáig tüzetesebben csakis az Érc-hegységet körülfogó hadállásokat ismerjük, s különösen a Marostól kelet felé haladólag igen hamar bezárulnak az eddigi kutatások körvonalai. Ackner Mihály¹ volt szenterzsébeti ág. ev. szász pap, valamint követője Müller Frigyes,² a jelenlegi szász ev. püspök az ötvenes években, s e kettő lelkes tanítványa: Goos Károly segesvári tanár a hetvenes évek derekán, úgyszintén velük egyidejűleg Orbán Balázs, a Székelyföld beutazása közben, szerencsésen meg is állapíták azon örvidék sorozatát, melyet a Maros felső völgyétől az Olt fogarasi hajlásáig kimutathatólag a Hargita hegyláncza ellenében a rómaiak megépítettek volt.

Igy a Maros felső ívét Vécs castrumával, éppen a görgényi havasok lábánál elzárva, onnan délkeletre, a Görgény völgyén túl, a Nyárad mellett Mikházánál jól látszó végvár után, a Kis-Küküllő fejét a Sóvárád község területén létező castrum fedezé. A Kis- és Nagy-Küküllő közé domboruló 50 kilométernyi hegyhát közepét Enlakánál, a sokat emlegetett Firtovár közelében, egy jókora terjedelmű castrummal biztosítva, a Nagy-Küküllő felső vidékét Székely-Udvarhelyről éppen a Hargita centruma irányában fedezték. Innen az Oltig a Nagy-Homorod mellékét Homorod-Szent-Pálnál szállották meg s Hévíz-Ugra közt az Olt nyilatába helyezett castrumban keresék archaeologusaink a legújabb időkig Dacia keleti örvidékének záradékát.

Pedig az Olt középső völgyszakaszát a háromszéki és barcasági lapályokkal már azért sem ejthették ki Dacia hadszervezetéből, mert, a mint a helyi viszonyok ismerői jól tudják, a romániai Alföldre s azon át Alsó-Moesiába csakis arrafelé

¹ Ackner Mihály: *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen*. Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erhaltung und Erforschung der Baudenkmale. Wien, X. k. 1856, 3—41. lap. Különlenyomatban Wien, 1857. U. ö. *Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien im heutigen Siebenbürgen*. Jahrbuch etc. 1857, II. 65—100. lap.

² Müller Friedrich: *Römerspuren im Osten Siebenbürgens*. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkm. Wien, III. 1859. 156, 159—160. lapok.

kereshették az összeköttetéseket. Az erdélyrészi határhegyek ugyanis igen nehezen járható válszafalat képeznek éppen azokon a tájakon az Al-Duna felé s különösen a *verestoronnyi* szorostól keletre a *töröcsvári* szorosig a Fogarasi havasok meredek, szirtes gerinczén keresztül maig sem rendelkezünk biztos összeköttetéssel. Annál régibb és jártabb határszorosokul szerepeltek a legrégibb időktől fogva a töröcsvári, a tömösi, a bodzai és ojtózi szorosok. A temesi szorosból délre induló *Prahovárról* csak imént derítém ki, hogy Herodotos *Arrarova*-jával azonos s a pontusmelléki milétosi görög városok aranykereskedelmét közvetíté az őskori *Daciával*. A krasznai szorosból váltak ismeretessé 1887 őszén azok az aranyrudak, melyek Valentinianus, Valens, Gratianus társascsászárok mellképeivel igazolhatólag éppen a hunnok betörése előtt, 367—375 közt kerülhettek Sirmiumból a gótok birtokába. Végre a rómaiak egyik útjelzőjeként a *Bereczkről* már Verancsicsnak 1547 december 17-ről *Honterus János* brassói lelkészhez intézett levél óta ismeretessé vált castrum hívta fel figyelmemet a korábbi meghatározások felülbíráására.

Miután tehát *Bereczkről Domitianus* katonai elbocsátólevelén kívül az *Orbán Balázstól* felemlített római bélyeges téglákat is alkalmam vala gyűjthetni, sőt 1887-ben a *bodzai szoros* kijárójául szolgáló *N.-Borosnyónál* római temetkezést is constatálhattam, teljes bizalommal hozzáfogtam a határszéli völgynyílások kutatásához, mert biztosra vettem, hogy azok valamelyikénél sikerülni fog rábukkannom azon római castrumok egyikére, melyeket a hévizi és bereczki castrumok közé eső 170 kilométer hosszú vonalon stratégiai okokból a rómaiaknak meg kelle építeniök.

A több ízben ismételt kirándulások eredményei ugyan kevés támpontot nyújtottak feltevésem beigazolására; de azért, a hányszor csak alkalman nyílt ez érdekes terület felkeresésére, szívós kitartással folytatám szemlélődéseimet. Így jutottam el több lehangoló és eredménytelen kísérlet után 1893 augusztusában az Ackner Mihály 1856-iki jelentése óta „Erdenburg“ néven az irodalomban is felmerült, behatóbban azonban senki által figyelemre nem méltatott rozsnyói régiséghez. Előzetesen csalódva forgattam át Goos Károlynak éppen a Budapesten 1876-ban megtartott ősembertani congressusra szánt leletjegyzékét, mely a pusztá névnel többet éppen úgy nem tartalmaz, mint Ackner Mihály húsz év előtti jelentése. Brassói ismerőseim sem nagyon biztató információkkal bocsátottak útnak, úgy hogy 1893. augusztus 19-án, miután előzetesen a vidék legtekintélyesebb lelkészétől sem nyerheték behatóbb útbaigazítást, *Rozsnyón* már nem is tartottam szükségesnek a parasztagzadákon túlterjeszkedni s azok kalauzolása mellett a csinos községtől nyugotra

Volkány (Wolkendorf) felé már egészen közel a Barcza vizéhez a sima környezetből hirtelen kimagasló Erdenburgot alig három-negyed órányira szerencsésen meg is találtam.

A százszok ismeretes szorgalmával szántogatott földvár négyszögét a példabeszédszerű buzgalom sem egyengethette el, úgy hogy kettős külső földsánczát, szabályos négyszögű alakját, a keleti és nyugoti falakon feltáruló 6 méter szélességű kapunyílásokkal azonnal felismerhetjük. S a szándékos pusztítás még jobban kedvezett abban, hogy az ekevasat akadályozó fedélserepeket, építőtéglá-töredékeket a földtulajdonosok félredobálván, azok nagy halmazát azonnal vizsgálat alá vehetém. s habár bélyeges téglát nem sikerült találnom, azért a római kéz jellemző alkotásaiul minősíthetém a téglák mindenikét.

A rozsnyói Erdenburgban tehát sikerült végre megtalálnom a majdnem egy évtizeden át hasztalan keresett keleti őrvidek egyik újabb állomását. Merre irányult annak védkerülete? s mi célból építették Dacia urai? ezek valának azonban rögtön a további kérdéseim.

Az első kérdésre maga a környezet megadta a felvilágosítást. Hisz csak egy tekintetet kelle vetnem a délfelé őrtálló Királykö és Bucsecs sziklaóriások közt megnyíló törcsvári szoros felé s azonnal tisztába jöheték azzal, hogy arrafelé kereshetjük a helyőrség egykori szolgálati körét, a hova a castrum közelében elzuhogó Barcza víz fővölgye is szinte útmutatóul kínálkozott az építőknek.

De e helyi vonatkozáson túlterjeszkedőleg még távolabbi célzattal is épült ez a terjedelmes határvár s különösen Tocilescu György bukaresti egyetemi tanárnak a felfedezésemet követő 1894. év nyarán a verestoronyi szorosban eszközölt ásatásai és feliratos leletei arra a következtetésre vezettek, hogy a római hadvezérlet az egész fogarasi határhegység körülzárolásával kívánta a Hadrianus által 129 táján kétfelé osztott Dacia külső kerületeit biztosítani. Akkoriban ugyanis a déli Kárpátokon kívül eső területet le a Dunáig *Alsó-Dacia* (Dacia inferior) néven különbített el Felső-Daciától (D. superior). Mint-hogy pedig a határszéli Kárpátoknak 150 kilométernyi szélességű erdős magaslatain át csakis a *verestoronyi*, a *törcsvári* és *temesi* szorosok hadállásaival tarthaták fenn a kapcsolatot: Alsó-Dacia mindjárt kezdetben nagyobb önállóságot élvezett a kerületi szervezet rendes mértékénél, úgy hogy a *procurator Augusti* a távol Apulumban tartózkodó helytartó elnöki jogait is gyakorolhatta s a helyőrség parancsnokául is szolgálhatott. Ezt a kivételes intézkedést éppen az említett helyrajzi viszonyok tevék szükségessé, a mennyiben különösen a fogarasi havasoknak 2000

mért megmaladó válaszfalát délről követő erdős hegynyulványok közé ékelődő völgyeken át is csak katonai fedezet nyújthatott még Dacia legvirágzóbb időszakában is biztonságot. Azok a hirtelen lázadások, váratlan becsapások, melyek Dacia helyőrségét a markomann háborúktól egészen a gótok túlsúlyra jutásáig örökös nyugtalanságban tartották, a keleti és déli Kárpátok rengetegjeiben állandó búvóhelylyel rendelkező dák menekültektől nyerhették rendszeren az első impulsust. A törösvári római *castrum* egyik fontos rendeltetését tehát az erdős hegyöv állandó ellenőrzése is képezte s éppen azért mindjárt első helyi szemlém alapján szükségét éreztem ez irányban is felvenni a kutatások fonálát.

A rozsnói castrumtól délre a törösvári szoroson, illetőleg hegynyergen át a Dimbovica vize mellé lejtve, onnan délkeletre a *Campu-lungu*hoz nyerjük a legközelebbi kapcsolatot. És valóban ott is sikerült legújabbán a köznép által *Zsidovának* nevezett romokban bélyeges téglákkal igazolni a római táborhelyet. Ez a *Zsidova* ugyan legkevésbé utal — mellesleg legyen mondvá — a feltételezett zsidó telepésekre, hanem a *fal*-nak a román *zidu* nevéből származik ott is, miként azt nálunk Zsidovin nevéből bebizonyítottam.

Campulungtól nyugatra a Nyegobjól kiágazó előhegyeket harántolva vezetett a római út az *Argis* völgyére, hol a havasalföldi vajdák székvárosa szintén római táborhelyről kapta Curtea d'Argis nevét, mely teljesen azonos jelentésű a nálunk is római romokra utaló Udvarhelylyel, például *Nagy-Küküllő* mellett. Innen már csak egy rövid állomás az Olt verestoronyi szorosában Rimmik közelében eső *Bivolari*, hol a hires *Kozia* zárda és egy hőforrás közelében Tocilescu a verestoronyi hadi-út egyik állomását felfedezte s hol feliratilag sikerült kimutatni azt is, hogy Hadrianus idejében *Titus Claudius*, mint Dacia inferior procurator, a numerus surorum sagittariorum (suri sagittarii) szabad csapatával építteté a castrumot.

Ugyancsak Bivolarinál felmerült ezüst fogadalmi emléktáblát Valerius Vale(ri)anus eq(ues) lib(rarius) c(o)hort(is) Hisp(ano)rum) ex (v)oto po(s)uit).

Már pedig Dacia első berendezőit is éppen a *Cohors Hispanorumban* jelölhetjük meg. Így Dacia occupatiójára előkészülőleg 99-ben *Alsó-Moesiában* állott egy *Cohors I. Hispanorum* veterana. Torda (Potaissa) és Kolozsvár (Napoca) közt a hadi-út mérőföldmutatóját Kr. u. 109/110-ben a *Cohors I. Flavia Ulpia Hispanorum* ∞ (equitata) cives romanorum állította fel. A *Cohors II. Hispanorum* alkotó kezére vall *Apollodorus* remek hídja is *Drobeta*nál (Turnu-Severin) 105-ből. Majd 108-ból *Versecznél* találkozzunk a *Cohors II. Hispanorum*-mal, mely ott Mars-

nak áldozattal ünnepelte tevékenységét. Onnan kevéssel délebbre Új-Palánkánál, a Duna szigetén találjuk bélyeges tégláikat. És itt Dacia keleti határszélén a bereczki castrumot is a Cohors Hispanorum építette.

Minden jel oda mutat tehát, hogy Dacia első berendezésénél több Cohors Hispanorum szerepelt s ezek egyike vetette meg alapját a délkeleti határszorosok végvárainak is.

Tocilescu az én felfedezésem után következő 1894 nyarán Racovitza Copačeni, egy másik oltmenti helységről a Tabula Peutingeriana *Praetorium* castrum kettős várát is szerencsésen felfedezte és pedig két olyan felirattal, melyek érdekes világot vetnek az itt szóban forgó Kárpát-vidék hadászati berendezésének mikéntjére is. Lenn az Olt közelében egy terjedelmes, négy kapuval és ugyanannyi bástyával felszerelt castrum képviseli a hatalmi terjeszkedés legutolsó stádiumát; míg fenn a parti magaslaton találjuk az eredeti táborhelyet, melyet a bivolarival egyidejűleg I. Flavius Constans, Alsó-Dacia procuratorának parancsnoksága alatt a „*numerus burgariorum et veredariorum*“ épített és pedig 138 február 27. után, a mikor Hadrianus Antoninus Piust adoptálva, társesászáruł fogadá.¹

De rövid két esztendő múlva, 140-ben, már szűknek, elégtelennek bizonyult a castrum, úgy hogy Aquila Fidus procurator rendeletére a *numerus burgariorum et veredariorum* a sánczokat megkétszerezi, bástyákkal erősíti meg s az egész castrumot szélesebbre szabta.²

A burgariások illetőn szereplését legközelebb éppen Pannoniából ismertük ideig, csakhogy ott jóval későbbre, 185-ből örökítik meg³ a Fröhlich Róbert³ által Duna-Penteléről (Inter-

¹ Archaeologisch - epigraphische Mittheilungen. Jahrg. XIV. 1891. II. füzet, 13. lap 21. sz. Imp(eratore) Caes(are) divi Trai(ani) Parth(ici) f(ilio) divi Ner(vae) nep(ote) Trai(ano) Hadri(ano). Aug(usto) pont(ifice) max(imo) tri(bunicia) pot(estate) XXIII. co(n)s(ule) III p(atre) p(atriciae) et imp(eratore) T(ito) Ae(li)o Caes(are) Antonino Trai(ani) Hadr(iani) Aug(usti) f(ili)i divi Trai(ani). Parth(ici) nep(ote) divi Ner(vae) pronep(ote) tri(bunicia) pot(estate) n(umerus) burg(ariorum) et veredariorum) Daciae inferioris) sub T(ito) Fl(avio) Constante proc(uratore) Aug(usti).

² Gr. G. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, XIV. S. 2224—26. (Inscriften aus Rakovitza Copačeni in Rumänien.) 2. felirat (0.8 m. magas, 2.0 m. széles homokkőből), Imp(eratore) Caes(are) Tito Aelio Hadriano Antonino Aug(usto) Pio trib(unicia) pot(estate) III co(n)s(ule) III. Castra n(umerus) burg(ariorum) et veredariorum) quod Auguste tenderet duplicato valli pede et inpositis turribus amplificavit Per Aquilam Fidum proc(uratorem).

³ Fröhlich Róbert Római feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából. Archaeologiai Értesítő 1890. Új folyam, X. kötet, III közlemény 228. lap, 28. számú felirat Duna-Penteléről, Kovács Ferencz tulajdo-

cisa) felfedezett feliratok azt az érdekes rendelkezést, mely szerint a *Duna* partját *Commodus* császár idejében őrtornyokkal (burgi), utakkal erősíték meg a burgariusok, sőt a dunai rév-állomásokat és egyéb átjárókat őrségekkel (praesidia) is biztosították.

Úgy látszik, éppen *Dacia* határvárainál szervezték először ezeket a segédcapatokat, sőt éppen Hadrianusnak tulajdoníthatjuk azok szervezési érdemét. Hadrianus előtt katonailag szervezetlenül és meghatározatlanul vagy szükség idején esetről-esetre szervezett provincialis népfelkelőkkel erősítették a határvédelmet. Így Claudius császár Pannonia helytartóját, Papellius Histert oda utasította, hogy magából a tartományból gyűjtött segédcapatokkal lássa el a partvidéket.¹ Hasonló intézkedéssel találkozunk *Moesiában* is a dákok egyik betörése idején,² s magában *Daciában* a tartomány végső éveiben, 239-ben az egyesült két Szamos mellékén (Samus cum regione tran . . .) egy *beneficiorum consularis*³ vezényelhette a belföldi törzsek illetén népfelkelését. Ezeket az időnként fegyver alá szolított helyi csapatokat szervezte azután Hadrianus *numerusokba*. Egy imm(unis) ex n(umero) Sur(orum) sag(ittariorum)⁴ ismeretes vala már 1837 óta az Oltnak a Dunába torkolása előtt megépült *Romulából* is. A Dobrudzsából egy sig(nifer) n(umeri) Surorum s(agittarium).⁵ Egy „praepositus numeri Syror(um) sagittarior(um)“,⁶ a ki előbb praef(ectus) coh(ortis) III. Gallorum is vala, mely cohorsot éppen az Olt mentén az itt említésbe jövő castrum-sorozat közelében *Gora Podinnúl*, vagyis *Dacia inferiorban* talált s a *Bukarestben* a Ghica hercegi palotában őrzött katonai elbocsátó levél 129 márczius 27-ről Hadrianus korában „in

nában. A felirat szövege egyezik a 28. szám alattival, mely ismét szóról szóra megegyezik a Baltán talált felirattal. Corpus Inscript. Latin III. 3385. - U. ö. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen, 1891. Jahrg. XIV. Römische Inschriften aus Pannonia inferior und superior. 53. lapon 9. és 10. szám. — Ugyanezen két feliratot közölte Domasevsky Alfréd is az Archaeol.-epigr. Mittheil. XIII. évfolyam 141. lapján

¹ Tacitus Annales XII. 24 legionem ipsaque e provincia lecta auxilia pro ripa componere.

² Iosephus Flavius b. J. II. 16. 4.

³ A Torma Károly által Alsó-Rosálynál Dézs mellett talált felirat: Lentenus b(ene)f(iciorum) co(n)s(ularis) (mi)l(es) leg. XII. g(eminae) Gord(ianae) agens sub sig(nis) Samum cum regione) trans.

⁴ Corpus Inscriptionum Latinarum III. Supplementum 7493 Karakalából 1837 kiásott sírkő

⁵ Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, VIII. 34.

⁶ Willmanns Exempla Inscriptionum 1261.

Dacia inferiore sub *Plautio Caesiano*“ megörökített.¹ Britanniában is működött egy *n(umerus) m(ilitum) S(yrorum) s(agittario-rum)* . . .²

Íme tehát nemcsak Daciában, de a szomszéd Moesiában, a távol Britanniában is alkalmazva láthatjuk a rendes legionariusok segítségére járuló *Syri sagittarii* csapatát, mely Alsó-Daciában a vöröstoronyi szorostól kivezető fontos hadi útvonalat *Bivolarinál* 138-ban erődítménynyel szerelte fel, s melylyel egyidejűleg kevésbé lennebb *Rakovitza* *Copačeninél* a *numerus burgariorum et veredariorum* végezte a várerődítéseket.

Ezek a csapatok tehát a mai utász- és genie-katonákkal azonos rendeltetést töltöttek be, sőt a *veredariusok* lovasposták, tábori küldönczfélék is valának s legkivált *Pannoniából* teltek ki, úgy hogy „*pannonii veredarii*“³ néven szerepeltek utóbb.

E nagyszámú műszaki katonaságot azonban aligha kötötte volna le pusztán a verestoronyi szoros tábori erődítése s szükségképen ezekkel hozhatjuk kapcsolatba a fogarasi havasokon kívül és belül imént bemutatott vársorozat keletkezését is.

Az előadottakból önként következik, hogy a rozsnói castrum és a verestoronyi szoros külső nyilatából *Rimnik* felől keletre vezetett római út szerves egészet képezhetett Dacia hadi történetében. *Rozsnyótól* ugyanis a pertányi hegységen át északkeletre kapcsolatot nyertek az Olt jobb partján a *hévíz-szászugrai* álló táborból a verestoronyi szorosig hatoló római úthoz, melynek egyetlen állomását ismerjük idáig *Alsó-Szombatfalva* átellenében *Kis-Sinknél*.

Alig szorul tehát további bizonyítgatásra az a feltevés, hogy a *Rozsnyónál* általam felfedezett római castrumnak igen kiváló szerepet szántak a tervezők Dacia közlekedésében és hadi szervezetében. Az *ojozi* szoros felé Dacia belsejéből *Hévizen* át irányuló forgalmat és csapatszállítást közvetítve, békés időkben a töresvári szoros vadonjainak személy- és vagyonbiztonságán örködött *Campulung* felé s egyik őrhelyét képezé annak a transversalis útnak, mely a verestoronyi szorostól *Curtea d'Argis* és *Campulung* castrumai segítségével sokkal hamarabb elérhette a *Barcaságot*, mint az *Olt* kanyargásait követő, hosszadalmas verestoronyi úton. A közgazdasági előny-nél is fontosabb vala azonban akkoriban a hadi érdek, mert

¹ Corpus Inscriptionum Latinorum III Pars posterior 876. lapján XXXIII. Hadrianus Eupatori diploma honestae missionis.

² Ephemeris epigraphica VII. u. 957.

³ Hyginus de castrorum met. C. 24. praetendunt alae miliariae quingenariae, Mansi equites, Pannonii veredarii; és alább caput 30: *pannonii veredarii*.

nagyobb veszedelmek idején, minők a 167-ben megindult mar-komann háborúk is valának, a mikor *Daciával* közös fővezérlet alá került *Moesia* is, *Alsó-Moesiából* a rozsnyói castrum fedezete alatt a töresvári szoroson át vonulhattak be leggyorsabban a segélycsapatok. S ha különösen szemügyre vesszük azt a helyrajzi jelenséget is, hogy a rozsnyói castrum külső elő-váraiul *Campulungnál* és *Curtea d'Argisnál* megépített castrumoktól délre tartó *Dimbovica* és *Argyis* vizek kevéssel egyesülésük után *Olteniczánál*, majdnem *Silistra* vagyis Alsó-Moesia főhadi szállásával, *Durostorummal* átellenben érik el a Dunát, talán még igazoltabbnak tűnhetik fel az a fontosság, a mit én a rozsnyói castrumnak s azzal együtt a töresvári szorosnak Dacia hadi történetében tulajdonítani hajlandó vagyok.

Hogy az Olt balpartjától a Duna deltavidékéig eső terület s ezzel együtt az itt szóba hozott táborhelyek *Curtea d'Argisnál* és *Campulungnál* mennyiben tartozhattak Alsó-Moesiához, a mint azt boldogult Fröhlich Róbert és dr. Domasewsky Alfréd hirdették s *Kiepert* térképei is tartalmazzák, azt ez alkalommal feszegetni nem akarom. Egyelőre tán elég az is, hogy Dacia keleti határvonalát már is jelentékenyen tovább terjeszthetém s az Alsó-Moesiához átvezető hadállások központját a töresvári szoros elé helyezett rozsnyói castrumban nemcsak megállapíthatám, de arra a körútra is világot derítheték, melylyel a veres-toronyi és rozsnyói castrumok közé ékelődő fogarasi havasokat északról és délről körülfogva, Alsó-Daciát e zord hegyvidék veszélyeivel szemben biztosítani igyekeztek. A többről majd más alkalommal, ha az összes határszorosok tervezett átkutatását befejezhetem.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma: Wollanka József Van Dyck születésének háromszázéves fordulója alkalmából ismerteti a *Van Dyck-tárlatot Antwerpenben* s ezzel kapcsolatban Van Dyk művészetével foglalkozik. — Vikár Béla a Kalevalából *A csodaszarvas* részletet fordította le s ebből a befejező közleményt adja. — Dr Nagyiványi Fekete Gyula *az iszákosság és a büntettek* című cikkében az iszákossággal, mint a köz-erkölcs ellenségével foglalkozik. Statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy a pálinkafogyasztás terjedésével a nép erkölcsi degenerációja ellenállhatlanul megy előre. Miután szerző a részeg egyén büntetőjogi felelősségét megállapította, áttér annak megoldására, mily elbánásban részesüljenek a szokásos iszákosok, ha egyszersmind gonosztevők is. Hogy a szokásos iszákosok megfelelő diéta, fegyelem, vallásos és erkölcsi életre szoktatás és kényszerített munka segítségével megjavíttassanak: iszákosok javító házai alapítandók. Ily intézetek alapítása első sorban az állam föladata, mert közveszélyes egyének ellen meg kell védenie polgárait, de e mellett a társadalom is, saját érdekében és a humanismus szellemének hódolva, fogjon az alapításhoz. Minthogy azonban a részegség megbüntetése és a javítóházi kezelés repressiv rendszabályok, czélszerűbb és becsesebb a bajt megelőzni. Ennek eszközeit szerző következő hat pontba foglalja: 1. A klérus mozgalma, 2. koresmának zárva tartása ünnep- és vasárnapokon, 3. a gyermekek védelme, 4. hitelbe eladás tilalma, 5. kevés korecsma és megbízható korecsmáros-osztály, 6. szoros kapcsolatban van ezzel a munkások lakásügye. — Marczali Henrik *Záh Feliczián bűnpöre*-ről írt kritikái tanulmányt. (Lásd Akad. Értesítő jan. füzetét.) — Kármán Elemér *A munka megadóztatása* címmel adalékokat nyújt a kereseti adók reformjához s azon adóztatási módokat ismerteti, melyekkel az egyes államok törvényhozása a munkabéradót adórendszereibe illeszté. — Popini Albert Aho János *Forgácsok* című elbeszélését fordította le finnül. A költemények között van Szász Károly *Fiatal leánynak* című eredetije és Manuel Eugen *Verekedés* költeménye Bogdánfy Lajos fordításában. Berzeviczy Albert az eperjesi Széchenyi-kör Petőfi ünnepélyén felolvasott *Petőfi emlékezete* című tanulmányát közli. Az *Értesítő*-ben Luby S.: Vergődés, Freskay J.: Mesterségek szótára, Blackie St. J.: Önevelés, ford. Csiky L., Griesbach H.: Hygienische Schulreform (Imre Lajostól), — Wiener L.: The History of Yiddish literature, Bidez & Parmentier,

The ecclesiast, history of Evagrius; Sathas: The history of Psellus, Ilges: Munkácsy; Smith: Shakspeare, Pericles & Apollonius of Tyre (Kropf Lajostól) vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke.

Úgyane folyóirat 1900. évi folyamának jan. füzeté a szabadságharcra vonatkozó adatok ismertetésével kezdődik. Márcz ali Henrik Gróf Leiningen Károly czimmel a híres honvédtábornoknak négy részre oszló irodalmi hagyatékáról irt tanulmányt. Szerző e cikkben nemcsak a vértanú egyetlen fiának, Ármin grófnak birtokában levő leveleket és naplót (melyeket a „Budapesti Hirlap“ jan. havi számaiban adott ki) ismerteti, hanem a tábornok jellemzésével is foglalkozik. — Haras zti Gyula a *parnassusi költők Franciaországban* czim mel Leconte de Lisle, Coppée, Heredia, Sully Prudhomme költészetéről ír, kik Gautier körül csoportosulva 1866-ban „Jelenkori Parnassus“ czimű időszaki vállalatot indítottak meg, melyből három sorozat jelent meg. Ezen organum révén azután a „parnassusi költők“ néven szerepelnek ma az irodalomtörténetben. A Gautier irányát folytatták részben, a mi az intim költészetnek háttérbe szorítását s a formaművészet imádását illeti; de hódoltak egyszersmind a De Vigny irányának, a ki ekkortájt megjelent posthumus kötetével napirendre került és őket a philosophiai és tudományos, kivált a természettudományi költészet művelésére ösztönözte, megfelelőn a kor egyetemes szellemének, mely hasonló irányba terelte ez időtájt az egész irodalmat. — Bayer József a m. t. Akadémiában felolvasott *nemzeti játékszín, mint közügy* czimű székfoglalójából az első közleményt adja. Kivonatát lásd az Akad. Ért. mult évi novemberi füzetében. — Kúnos Ignác *Az újabb török irodalom fejlődéséről* értekezik. Az írók nagy többsége a nyugati, különösen a francia irodalomnak hatása alatt áll. Azon eszmék, melyek a hetvenes években uralkodtak, nem hevitenek többé. Egy-két nagy író azonban önállóan fejleszti nagy hagyatékát, a nemzeti szellemtől áthatott modern irodalmat. — Ezután Stevenson K. L. *A franchardi kincs* czimű beszélyének első közleménye következik Angyal David fordításában. A költemények közt Lé v a y József *A fülemüléhez* czimű eredetijét és Heredia francia költő *Hortorum deus* költeményét találjuk; ez utóbbit V a r g h a Gyula fordította. — Ifj. Mitrovics Gyula *Küzdelem a jövő művészetéért* czim mel Neumann K. 1887-ben megjelent munkájáról irt ismertető tanulmányt. A könyv alap gondolata az, hogy századunk művészete még nem kész művészet, hanem csak kísérlet, küzdelem a jövő művészetéért. Egyenként szemügyre veszi azután azokat az eszközöket és akadályokat, melyek ezt a küzdelmet céljához segítik, vagy annak elérésében hátráltatják. A közönség nevelése! Ez Neumann könyvének az alphája és omegája és ez a kulcsa a magyar művészetek jövődjének is. Ebben az irányban kell tehát mfködni nálunk is a kormánynak, társadalomnak és főleg az iskolának — Ezután két

ismertető tanulmány következik, az egyik névtelentől Hajnik Imre új könyvéről „A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt“. A másikat Bleuer Samu *büntetőjog és történelem* czimmel Fayer L. A magyar bünvádi perrendtartás czimű munkájáról írta. Az *Értesítő* rovatban Tóth B.: A magyar anekdota-kincs: Bodley: Franciaország, Zsitvay L.: A magyar sajtójog mai érvényében czimű munkák vannak ismertetve. Végül az új, magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetében dr. Zlinszky Aladár „Arany balladaforrásai“ czimű tanulmányának első részét közli. Arany már a fejlődés magas fokán találta a balladát. Midőn első kísérletei 1847—48-ban megjelentek, már több mint harmincz év telt el azóta, hogy Kölcey megírta az első magyar balladát, *Rózát*. A műballada egyébként a német irodalomból került hozzánk s Kölceyt mind tanulmányai, mind Kazinczy hatása a német irodalomhoz csatolták. Balladáit 1811—1826 közt írta s ezek javarésze Magyarország legszomorúbb korára esik, az elnyomatás, a lassú megsemmisülés kétséges éveire. Ugyancsak a német romanticismusból fakad, de már a fellepezsdlő nemzeti élet napjaiba esik Kisfaludy Károly költészete. Balladáinak fő, ha nem is egészen egyetlen motivuma a szerelem; de szerepet játszik bennök a humor is. Vörösmarty balladaköltészete már átmentet egyrészt a német és francia romanticismus, másrészt a classikus elvontság s a romantikus egyénítés közt. De ő már határozottan a nemzeti mult költője. Czuczor Gergely Vörösmarty nyomdokain halad s egészben igen szerencsésen fejleszti tovább a balladát. Ez előzmények után lép föl Garay, a negyvenes évek legtermékenyebb epikusa. Egész rendszeresen lát neki a magyar történelem érzésre és képzeletre ható eseményeinek feldolgozásához. Harminczkilencz költeményt ír az Árpád-vezérek és királyok történetéből, összes történeti tárgyú költeményeinek száma meghaladja a hatvanat. Egészben a francia romantika hatása alatt áll s ennek túlzásai az ő költeményeiben mutatkoznak a legkirívóbban. Végre elkövetkezik az egyéniség kora s megjelenik a Petőfi költészete. Az ő alakjai nem a rendi költészet egyénei többé, mint még Vörösmartynál és Garaynál, előkelő származással, nagy tettekkel, dicső és ádáz szenvedélyekkel, miktől országok sorsa függ. János vitézt a mezőn találjuk, Bolond Istóknak se országa, se hazája, Sylvestert egy tolvaj szedi fel az utcán s maga is tolvajnak nevelkedik. Ez egyéni költészetnek a genrekép az igazi műfaja, melyet először Petőfi emelt jelentőségre. Balladáiban még elődjeire támaszkodik ugyan, de a multat nem azért akarja megismertetni a magyar néppel, hogy szeresse, hanem hogy gyűlöletre keljen iránta. Ebben a korban jelent meg első balladás költeményeivel Arany János. Ide véve románczeit, rege- és genreképeit, Arany balladáinak összege harmincznégyre tehető. E gazdag kincsből Zlinszky csak ama néhányról ad számot,

melynek forrását kideríthette. A Hunyadi-cyklus forrását Telekinek „A Hunyadiak kora“ című munkájában találja meg, de a költő saját leleményének is bő teret enged balladáiban. Az átvett adatok kimutatásával végződik a tanulmány e bevezető része. — Dr. Viszota Gyula ismerteti ezután „Fessler hatását Kisfaludy Károlyra.“ Összehasonlításának eredménye az, hogy Kisfaludy történeti tárgyú drámáinak legtöbbször Fessler „Die Geschichte der Ungern und ihre Landschaften“ című tizkötetes történeti munkája alapján írta s így Kisfaludy drámaírói működésére, működésének további irányára nagy hatással volt. Fessler művelt s igen olvasott ember volt, a kinek nagy előnyére vált, hogy szépen tudott írni. A szigorú kritika is elismeri, hogy az addig nehezen hozzáférhető történeti kincset a nagyközönség előtt feltárta. Különösen nagy hasznát vették az írók, mert az anyagot már többé-kevésbé átalakítva találták benne. Fessler ugyanis sok személyt szerepeltet, velők párbeszédeket is mondhat. Ezért oly változatos és érdekes a munkája. Mikor Kisfaludy 1817-ben olvasta, őt is meghatotta a sok helyt előforduló költői anyag és nemcsak mint festő használta fel, hanem a neki megfelelő saját költői eszméi és alakító tehetsége szerint drámai formába is öntötte. Így születtek egymásután drámái és így érthető meg nagy tevékenysége ezen a téren. Viszota ezután sorra veszi Kisfaludy *Ilka*, *Kemény Simon* és *Iréne* című drámáit és apróra kimutatja bennök azokat a részeket, melyeket a költő a történetíró művéből írt át. — Dr. Bleyer Jakab cikke következik ezután: „Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből“. A nemzeti múzeum könyvtára sok olyan régi német nyelvű nyomtatványt őriz, melyek a két Zrinyiről és különösen a költőről szólnak. Két füzetben költemények is vannak, melyek tanúskodnak arról a mély hatásról, melyet Zrinyi korára gyakorolt s mintegy megrögzítik képét, a mint az kora közvéleményében tükröződött. A versek többek közt a következő szerzőktől valók: Brothequius, Pregitzer, Schönberg, Betulius, Meurer, Preissegger, Schilling stb. Különösen szép ez utóbbinak meleg érzése és ügyes verselése; egyik versszaka így hangzik:

Graf Niklas von Serin ist dieser gross Helde,
Ein Jager der Türken und Tartarn zu Felde :
Er wurde gehawen
Von einer Wildsawen :
Der manchem Barbarn den Reste gegeben,
Verlieret durchs Wilde sein ritterliches Leben :
O Jammer ! O Trawren !
Wen solt Er nicht tawren,
Der Tausenten, Tausenten das leben hat geben !

Ezután K. L. „Katona Bánk bánjának egy helyéhez“ cím alatt az ötödik felvonás harmadik jelenetében előforduló következő sorokról :

Minden tökéletességgel ruházta
 Fel ötlet a természet — benne csak
 A halhatatlanság hibája . . .

kimutatja, hogy feltűnően hasonlítanak a Historia Apollonii regis Tyri egyik gondolatához, mely csekély változtatással belekerült a Gesta Romanorum Apollonius fejezetébe is. — Végül Waldapfel János Arany „Hegedűjéről“ szól s közli az Auerbacher-féle Volksbüchlein „Sanct Peter mit dem Geiger“ című darabját, mely nagy mértékben megegyezik Arany költeményének meséjével. — Az „Adattár“ rovatban Ferenczy Zoltán „Színészettörténeti adatok“ című első közleményében a Wesselényi-féle szintársulat történetéhez közöl adalékokat. Dr. Dézsi Lajos „Nadányi János történetíró életéhez“ szolgáltat adatokat. Dr. Récsi Viktor „Kalászat a pannonhalmi kéziratárból“ című adatközlésének első részét adja. Dr. Illéssy János „Adatok Szalkay Antal élete történetéhez“. Benkó Imre „Az 1825-diki diéta alkalmatosságával“, Révész Kálmán „Lugossy József levele Révész Imréhez“ s végül Katona Lajos „Két középkori latin versezet régi magyar fordítása“ című cikkek egészítik ki e rovatot. — Az Ismertetések rovatában Reich, Hungarian Literature és Varga Damján: Codexeink Mária-síralmai című könyvek vannak ismertetve. Hellebrant Árpád Irodalomtörténeti Repertoriuma rekeszti be a füzetet.

3. A MAGYAR NYELVŐR 1899. évi deczemberi füzetében Zolnai Gyula a *gyep* és *gyepű* szókról értekezik. Fejtegeti, hogy e két szót a régi és újabb szótárak, a Nyelvtörténeti Szótár kivételével, mind megkülönböztetik egymástól, a mennyiben *gyep*-en műveletlen földet, illetőleg füvet, pázsitot, *gyepű*-n pedig kerítést értenek; maga a nyelvhasználat azonban mind a régiségben, mind a mai nép-nél egyenesen alkalmazza a kétféle jelentést a *gyep*-re és *gyepű*-re. A mi a szók eredetét illeti, előadja Munkácsi Bernát nézetét, a ki a *gyepű*-t csuvas eredetűnek magyarázza (csuvas *sjaba* a. m. kerítésre, sövényre való nedves rőzse), a *gyep*-nek származását azonban egyelőre nem tudja megállapítani. Zolnai azt véli, hogy a *gyep* a *gyepű*-nek csak alakváltozata (mint *kút* és *kutu*, *toll* és *tolu*, *becs* és *becsű* stb.) s a *gyepű*-nek kerítés-féle jelentéséből a *gyep*-nek pázsit értelme azon ősi földközösségi szokásból magyarázandó, mely szerint a parcellák között bizonyos szélességű semleges gypeszalagot hagytak, a melyet nem szántottak föl, s a mely az egyes kisorsolt földrészek között határolt szolgált. — Melich János a *lőcs* szó eredetét fejtegetvén, arra az eredményre jut, hogy e szavunk nem szláv jövevény, a mint Miklosich és mások is állították, hanem német eredetű, még pedig egy az újfelnémet *leuchse*-nak megfelelő középfrank *līs*, *līss* alakból való; a magyar szó eredetijének tartott szláv szók pedig, ellenkezőleg, magyar eredetűek. — Vámbéry Ármin a *dohány* és *tőzsde* szók

meg a *tajtékpipa* elnevezés eredetével foglalkozik. A *dohány* szó arab eredetű (arab *dukhan* a. m. füstölés, füst), úgyszintén a *tözsér* is, a mely szerinte az arab *tažir* (kereskedő) szóból való, délszláv közvetéssel. A *tajtékpipa* elnevezés úgy keletkezett, hogy az anyagául szolgáló ásványnak török *ak-merdžan* (szó szerint: fehér korál, nevéből a németek népetymológiával *meerschaum*-ot csináltak, ezt pedig mi a *tajték* (azaz hab) szóval adtuk vissza. — Csapodi István *Azok a hosszú szavak* című cikkében kikel azon mindinkább terjedő szokás ellen, hogy teljesen egybe nem forrott, egyszerű jelzős kifejezéseket is egybe kezdünk írni. Fejtegeti, mennyi erőltetett, németes szóösszetétel kap lábra újabban, pl. *királyhűség, felségfolyamodvány, császárgyakorlatok* stb., s a szók egybeírásának nagy elterjedését is német hatásnak tekinti. Szerinte a főnévi jelzőt nem kell a jelzett szóval egybe írunk, tehát: *kő ház, deszka kerítés* stb. Nem irandók egybe az *-ü-ü* képzős melléknevek jelzőikkel: *nagy fejű* stb.; a határozók az igével: *hozzá szoktat, neki fog* stb.; sőt szerinte az igekötő is mindig külön irandó igéjétől: *föl veszem, meg csinálom* stb. — Kosztolányi Zoltán összeállítja a felelésnek a népnyelvben észlelhető módjait. — Joannovics György *Orthologia* című cikkében folytatólag azon kifejezéseket tárgyalja, a melyeket Simonyi látszólagos idegenszerűségeknek állított. Ezek közül Joannovics a *kész van* (e. h. *készen van*) és az *el van utazva* kifejezést nyelvbottlásnak mondja. — Az Irodalom rovatban a szerkesztő az új Nagy Szótár iránti érdeklődés fölkeltése végett egész terjedelmében közli azon előszót, a melyet az Akadémia Szótári Bizottságától kézirat gyanánt kiadott *Czímsszó-jegyzék* elé a bizottság elnöke írt; Tolnai Vilmos pedig Vutkovich Sándornak *Magyartalanságok* című könyvéről ír bírálatot. — Kisebb rovatok: Nyelvújítási adatok (a *jog és figyelem* szócikról). Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvhagyományok. Izenetek. — A füzetet, mint az évfolyam utolsó számát, a tartalomjegyzékkel együtt földrajzi mutató, szómutató és tárgymutató rekeszti be.

Ugyanezen folyóirat 1900. évi folyamának első, januári füzetét a szerkesztőnek, Simonyi Zsigmond-nak *Alany és állítmány* című cikke nyitja meg. A szerző a czimbeli két mondatrészmivoltát fejtegetvén, róluk nyelvtani szempontból a következő meghatározást adja: A *nyelvtani állítmány* a mondatnak az a fele, a melylyel valami cselekvést vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki (jelentünk, kívánunk, kérdezzünk), még pedig a cselekvő személyre vagy dologra vonatkoztatva; a *nyelvtani alany* pedig a mondatnak az a fele, a melylyel a cselekvőt vagy a cselekvő módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezzük. — Ásbóth Oszkár azt bizonyítja, hogy a kuruzslatot, megbabonázást jelentő székely *csinálmány* szó (l. MTsz.) a hasonló jelentésű

és alapszavú oláh *făcătură*-nak fordítása (a *face* „csinálni” igéből). — L a d á n y i Béla a magyar népdalokban előforduló úgynevezett *rējákkal* foglalkozik; így hívják azon szenvedélyes kitöréseket, kurjantásokat, kedveskedő megszólításokat, a melyekkel a nép a maga dalait kitoldja, bevezeti vagy befejezi, s a melyek — ma legalább — nagyrészt értelmetlen szóknak látszanak. Pl. A szép asszony messze lát, *Csillárom haj!* Vízre küldi az urát, *Csillárom haj!* stb. Össze gyűjtött adatait két csoportba állítva ismerteti, ú. m. a) tulajdonképeni rēják, mint pl. *angyalom! ej haj! hajjahaj!* stb.; b) olyan rēják, melyeket a rim vagy komikum kedvéért használnak; pl. *ballaléla, léla! libizárom, ripszom!* stb. — M ó r a F e r e n c z a Kis-Kún-ság népies növényneveit ismerteti. — Az Irodalom rovatban Gerely J ó z s e f Kiss János dr.-nak *Katholikus ágazatos hittanát és A hit tudományi oktatás nyelvéről* című füzetét ismertetve, elismeréssel szól a szerzőnek azon munkásságáról, a melyet a theologia és bölcsélet műnyelvének magyarításában kifejt, s a melyet szerinte józan mérseklet és helyes nyelvérték hat át; K a l m á r E l e k pedig Rell Lajosnak *Latin szók a magyar népnyelvben* című munkáját bírálja, számos adattal toldván meg a szerzőtől tárgyalt népnyelvi latin szókat. — A Nyelvújítási adatok rovatában Szily Kálmán-nak *Széljegyzetek a nyelvújítás történetéhez* című cikkét olvassuk. A bevezető sorokban hangsúlyozza a szerző, hogy a nyelvújítás szóalkotásaival szemben ma már nem a hibák kimutatása és folytonos hangoztatása legyen a feladatunk, hanem a jónak és rossznak történeti méltatása s a megmásíthatatlan tények oknyomozó előadása. Ilyen szempontból tárgyalja a cikkíró az *agyon* szónak igekötővé fejlődését, az *al-* és *bel-* szóknak összetételi előtagul való szerepét, a *kereskedő* szó újszerű összetételeit (pl. *borkereskedő*, régen *boráros*) és számos egyéb újítás eredetét és történetét. — Egyéb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Népnyelvanyagományok. Izenetek.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE *januári* füzete már új vezetés alatt jelent meg, akként, hogy a M. Tud. Akadémiának nemzetgazdasági bizottsága a kiadói jogokat és kötelezettségeket a Magyar Közgazdasági Társaságra ruházta át — az akadémiai támogatás és felügyelet fentartása mellett — s e társaság viszont H e g e d ű s Lorántot és M a n d e l l ó Gyulát bizta meg a felelős szerkesztéssel. A XXIV. évfolyam első füzete ekként nagyobb alakban, hat íven került ki a sajtó alól, több szerkezeti újítást is mutatva, így többek közt azt, hogy a folyóiratnak egy tekintélyes része: „Közlemények és ismertetések” foglalják el, melyek részben aktuális kérdések megvilágítására szánvák a külföldi „Revue”-k példája szerint. A füzet a „szerkesztők beköszöntőjével” kezdődik, melyben míg egyfelől rámutatnak arra az áldozatkészségre, a melylyel a M. T. Akadémia e folyóirat megalapítását és fentartását lehetségessé tette, másfelől abban

foglalják össze kettős céljukat, hogy a külföldi gazdasági és elméleti mozgalmak megismertetését s a hazai gazdasági és társadalmi kérdések vizsgálatát, ha lehet, irányítását kívánják megkísérelni, erre kéri a szerkesztők a hivatottak támogatását. — Az első értekezést Matlekovits Sándor írta „A 34-4-es quota” czimmal. Matlekovits ismertetvén a quotaküldöttségek megállapodásait, az ezek ellen intézett támadásokra a következőleg felel: Sem a 67-es törvény, sem az eddigi gyakorlat nem adnak biztos alapot a quota kiszámítására, sőt illet az adóstatisztika sem nyújt. A két állam vagyoni erejének vagy a nemzeti jövedelemnek összemérése lenne a biztos fokmérő, de ez jelenleg épp oly lehetetlen volt, mint a népességi számon alapuló kulcs elfogadása, melyet az osztrák részről javasoltak. A mi azt a megoldási módot illeti, hogy bizonyos közvetett adónemek jelöltenének ki a közös kiadások fedezésére, ez, mint számokkal kimutatható, Magyarországra nézve előnyösebb volna ugyan, de közjogilag meg nem engedhető. Így tehát nem maradt egyéb hátra, mint az az eljárás, melyet a quota-küldöttségek választottak, mely a magyar bizottságot következtelenségekbe nem sodorta s mely a 34.4%-os quotára vezetett. Ezek után annak vizsgálatába bocsátkozik a szerző, hogy vajjon országunk gazdasági haladása megokolja-e vagy elviselhetővé teszi-e a három százalékos quota-emelést? Matlekovits ebből a célból több s részletes statisztikai táblázatot állított össze, a melyek a mezőgazdasági, bányászati s ipari termelésünkre, a fogyasztásra, forgalomra és hiteléletünkre vonatkoznak. Ezen az úton jut végül arra az eredményre, hogy azt ugyan nem lehet megállapítani, hogy éppen 3%-os quota-emelés felel-e meg erőnknek, de az ország gazdasági viszonyai az eddigi haladás további folyamatában a magasabb quota által gátolva nem lesznek. — Vámbéry Rusztem „a bűnügyi statisztika reformjáról” értekezik. Röviden rámutat arra, hogy 1900 január 1-je előtt úgyszólván nem is volt rendszeres bűnügyi statisztikánk, bár a szakörök többször sürgették annak helyes alapokon való berendezését. Az új bűnvádi eljárással kapcsolatban végre most segítettek e hiányon az egyéni számlálólapp behozatala, a szigorúbb ellenőrzés által s az által, hogy az adatgyűjtést a jogerős ítéletek alapjára fektetik. — A telepítés elvei és kivétele czimmal Jeszénsky Ignáczt irt cikket, a melyben főként személynél tapasztalatai alapján bizonyítja be, hogy mennyi lappangó munkaerő van az Alföldön, mely érvényesülni nem tud, s mely éppen a telepítés által volna fel- és kihasználható. A szerző különösen azt bizonyítja, hogy az ú. n. törpe-birtokok paraszttulajdonosai az évnek átlag csak három hetét dolgozzák földjükön, többi idejük és így munkásságuk is, a birtok-viszonyok folytán elcallódik. Ezen kellene segíteni a telepítés által, a melynek kivételét csak néhány nagy vonással írja körül a cikkíró. — Bálint Imrénék az 1899-iki évről szóló közgazdasági krónikája következik ezután, mely egyrészt a kiegyezési harcok visszahatásával foglalkozik, másrészt

pedig a gazdasági válságnak különféle alakjait mutatja be az olvasónak. Végezetül az önálló iparfejlesztés fontosságára kívánja a figyelmet fordítani. A mint már fentebb jeleztük, a *közlemények és ismertetések* rovata igen gazdag, a mennyiben nem kevesebb mint tizenegy közgazdasági esemény van megvilágítva és huszonöt munka bírálva vagy jelezve. A nagyobb könyvismertetések ezek: A magyar kormány 1898-ról szóló össz-jelentése (M a n d e l l ó); Adolph Coste: Les principes d'une sociologie objective (H e g e d ú s Loránd); Conrad: Handwörterbuch der Staatswissenschaften II. (M a n d e l l ó), Schwiedland, Ziele und Wege einer Heimarbeitsgesetzgebung (F e n y v e s s y J.) a Bernstein-irodalom (G ö m ö r y Olivér). A füzetben a *magyar közgazdasági irodalomnak bibliographiája* s a közgazdasági társaság tagjainak névsora zárja be. A bibliographiát az 1886—1900. terjedő időre Barczaimre állította össze, s egyelőre A-tól F-ig közli. Végül megjegyezzük, hogy a Szemle előfizetési árát 16 koronára s egyes számát 1 kor. 50 fillérre szállították le.

5. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY XXIV. évfolyamának első füzet (1900. jan.) a Budapesti Philologiai Társaság alapításának XXV. évfordulója alkalmából a társaság elnökének, Ponori Thewrewk Emilnek ajánlott ünnepi füzetképen jelent meg. Heinrich Gusztáv bevezető cikkében a társaság negyedszázados működését vázolja s elnöke érdemeinek adózik elismeréssel. — Badics Ferencz Bajza életrajzához közöl adatokat, főleg az 1828—29 évekre vonatkozólag. — Balassa József a „Tövisék és virágok“ forrásairól értekezik, ókori és német költők hatását mutatván ki bennök. — Bartal Antal *Lineamenta latinitatis Regni Hungariae mediae et infimae aetatis* a magyarországi latinság sajátosságairól értekezik és a latinság készülében levő szótárának előmunkálatairól ad számot. — Binder Jenő Arany János *A hamis tanú* és *Az ünneprontók* cz. költeményeinek tárgyaival rokon mondattypusokat mutat ki a legkülönbözőbb népek költészetében. — Bódis Juszti a latin infinitivus historicus magyarázatával foglalkozik: az infinitivus a nyelvészet fel fogása szerint voltaképp locativus-alak volt s az efféle szerkezet: *Catilina fugere ad suos* = Catilina övéihez futásban van (vala), egybevehető ezzel: a nap is már lenyugvóban (Arany). — Bognár Teofil a mesék vándorlásának történetéhez közöl adatokat. — Boros Gábor az antik poétika elméletének szükséges voltát hangsúlyozza s a jobban művelendő tudományszaknak egy részletét, az antik eposz meséjének tanát tárgyalja bővebben. — Császár Elemér Dézsi Lajosnak nem rég megjelent műve alapján Pápai Páriz Ferencznek és Misztótfalusi Kis Miklósnak pályafutását vázolja. — Csengeri János Aischylos Perzsáiból mutatja be az első epeisodion fordítását. — Cserép József az *elementum* szó etymológiájáról szól; a szónak rég keresett etymonja a héber eredetű אֵלֶּאֱמָא vagy אֵלֶּאֱמָא, mely a Kr. e. II. században a görögbe s innen a latinba került. —

Cserhalmi Samu a Budapesti Philologiai Társaság alapításának történetét s első évi (1874—75). működését ismerteti. — Finály Gábor a római Capitolium fekvéséről s a Jupiter-templom történetéről szól. — Fiók Károly az ó-ind Rámájana-éposz egy részletének (II. könyv 63. szakasz) fordítását közli. — Gyulai Ágost a Bessenyei György „Jámbor szándék“-át megelőző tudományos társulási kísérletekről szól, főleg a Horányi Elek „Hazafiúi Magyar Társaságá“-ról, melyben Bessenyei maga is részt vett. Ez a társaság volt közvetlen előzője a Bessenyei tervezetének. — Havas Adolf nagy vonásokkal jellemzi Petőfit mint embert és költőt. — Hegedűs István Ponori Thewrewk Emil Ilias-fordítását ismerteti, a homerosi szellem hű tükrének mondja s bemutatja Thewrewk fordítói módszerét. — Heinrich Gusztáv egy régi német Attila-dramáról szól, mely 1740-ben Hamburgban színre került; nyomtatásban nem jelent meg, kézírata azonban megvan a bécsi udvari könyvtárban. A dráma egyes sajátságaiból arra következtet, hogy a cselekvény főelemeit valamely spanyol dráma szolgáltatta; az ismeretes spanyol Attila-tragédiák azonban távol esnek tőle. Ha a dráma mégis eredeti német alkotás, akkor kétsésg kívül igen figyelemre méltó terméke a XVIII. századi német népies színpadnak. — Hornyánszky Gyula a görög vallásos ünnepek körében előforduló versenyküzdelmeknek, az agónoknak keletkezéséről értekezik. A görög vallás agonjai szerinte pörjogi versenyküzdelmekből bontakoztak ki, első alakjuk a sir mellett tartott versenyküzdelem volt, melylyel a halott hagyatékára támasztott jogigényeket döntötték el; majd a hagyaték szétoztása járt velük. — Kanyaró Ferencz Thordai Jánosnak a 102. zsoltár alapján 1627-ben készült költeményét mint az akromono-syllabikon példáját mutatja be. — Kardos Albert azt fejtegeti, hogy a XVI. századi magyar irodalom hosszú időre szellemi tápláléka volt a magyar népnek: Károli bibliafordítása, a vallásos költészet termékei, a népkönyvek, Balassa lyrai költeményei nemesak ama században voltak nagy jelentőségűek, hanem a mi időkig kulturális fontosságúak. — Kátona Lajos az Apollonius-história két újabb interpolációjáról értekezik. — Kégl Sándor Arszári-nak, a „heráti öreg“ néven ismert perzsa írónak költői működését vázolja. — Kelemen Béla az érvényben levő osztrák hivatalos helyesírás következetlenségeiről szól; szabályai gyakran csak zűrzavart okoznak, a mint az egyik-másik német-magyar szótárban is visszatükröződik. A hivatalos szabályzatnak átdolgozását, egyszerűsítését tartja szükségesnek. — Kempf József a homerosi himnuszok XX-ikát, a „Hymnus az anyaföldre“ címűt mutatja be. — Király Pál a magyar névragok csoportosításának kérdésével foglalkozik: megkülönböztet alanyragokat, kiegészítő-ragokat és határozó-ragokat, az utóbbiak négy alcsoportba különülnek, ezek: helyragok, időragok, módragok és okragok. — Kont Ignác néhány magyar íróról szól, a kik a francia versírás terén

próbálkoztak meg s Péczeli József, gróf Fekete János és Hugó Károlynak francia költeményeit mutatja be. — Lázár Béla Petőfi természet-költészetét jellemzi. — Melich János az irodalmi nyelv alakulásának kérdésével foglalkozva s e tekintetben ama kis szláv nyelvek, olykor csak egyes nyelvjárások példájára utal, a melyek sokszor török-szakad módra csinálják az „irodalmi“ nyelvet. Említi, mily nehézségekkel jár ilyenkor a helyesírás megalkotása. — Némethy Géza az Euhemeros-törédékek szövegére vonatkozó kérdéseket fejteget. — Pecz Vilmos Romanusnak, a VI. századi görög keresztény hymnus-költőnek karácsonyi hymnuszát mutatja be magyar fordításban. — Petz Gedeon Brassai Sámuel és Kriska Emil felfogásával szemben azt a nézetet igyekszik bebizonyítani, hogy a nyelvtani alany és állítmány kategóriái a megfelelő logikai és pszichológiai kategóriáktól függetlenül is megvannak. — Radó Antal Gröberrel szemben azt fejtegeti, hogy Dante mind az *il*, mind a *lo* névelőt használja; az előbbi sokkal gyakrabban, mint az utóbbit. — Reményi Ede Meleagrosnak „A tavasz“ című idylliumát mutatja be rimes és magyar rhythmusú fordításban s egybeveti vele a rokontartalmú költeményeket. — Schullerus Adolf abból a felfogásból kiindulva, hogy a rhythmus a közös munkánál való mozgás egyenletessé tételének szükségérzetéből keletkezett, a „munka-dalok“-at (evező-, cséplő-, fonó-dalok) a szorosabb értelemben vett népköltészet tipikus képviselőinek tekinti, míg a műköltészetben, a mely csak aesthetikai kedvtelésre szolgál, az egyén lép előtérbe. A műköltészet termékeit a nép is átveszi, de átalakítja őket, *népies* költészetté évaltoztatja. — Sebestyén Gyula *Haláltalan Detre* cz. cikkében a mondai alakra vonatkozó több kérdést igyekszik tisztába hozni. Jordanes szerint Theodoric a *Pelsois* tava mellett született: ez a tó a Balaton. A Dunamenti ütközetben a krónikás voltaképp az avarok bukását mondja el a hunok győzelme gyanánt s az avarság emlékei összeszővődtek egyrészt a régi hún hagyománnyal, másrészt a magyar honfoglalási mondákkal. A Thuróczinál előforduló *halalthalon Detre* kifejezés a hősnek nem halhatatlanságát akarja jelezni, hanem arra a mondára vonatkozik, hogy Detrét egy nyíl homlokán találta, ő azonban a nyilvasat elszenvette kemény homlokában. — Simonyi Zsigmond a XV. és XVI. századi nyelvemlékeinkben előforduló *forbat* szóról értekezik: az ebből képezett *forbatol* ige jelentése a szótárak szerint „penso, compenso, retalio, retribuio, vergelten“; a szó talán az olasz *forgetto* „gonosztett“ alakkal függ össze. — Szilasi Móricz a népnyelvben feltűnő nehezen megmagyarázható és szeszélyeseknek látszó képzések és ragozások példáit állítja össze. — Szinyei József az *-n* személyrag eredetét kutatja (az iktelen igék felszólító módjában, pl. *várjon, térjen* és a *nagyon, van, leszén, viszen, megyen, tön, lön* stb. igealakokban). E rag szerinte eredetileg imperativus-rag volt s az imperativusból terjedt át; a rag maga pedig a 3. szem. névmás

* jgn alakjának a maradványa. A *van* és *vagyon*, a rokon nyelvek tanúsága szerint, eredetileg igéből képzett névszó volt. — Tolnai Vilmos Gyöngyössi Jánosnak egyik verséről („Legelső házam volt rengő bölesöm fája . . .”) s ennek mai kimutatható népies változatairól szól. — Váczy János Helmeczy Mihályról mint kiadóról szól: főleg a Berzsenyi költeményeinek s Kazinczy egyveleg-fordításainak kiadásában való közreműködését méltatva. — Vári Rezső szövegkritikai megjegyzéseket fűz egyes ókori írók műveihez. — Waldapfel János ama három attributumról szól, a melyeket az angyalok az *Ember Tragédiája* első színében Istennek tulajdonítanak („Ő az erő, tudás, gyönyör egésze“, — majd: *eszme, erő, jószág*); kimutatja az attributumokat ókori és középkori íróknál s a szabad-kömvési-irodalomban. Hogy Madách honnan vette őket, biztosan nem mutatható ki. — Zlinszky Aladár Berzsenyi és Schiller viszonyát tárgyalja s Berzsenyinek főleg *Hymnus Keszthely isteneihez, Ajánlás, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, Életphilosophia* cz. költeményeiben mutatva ki a német költő hatását. — Zoltvány Irén a mértékes magyar verselés történetéhez közöl adalékot: Meltzer Károly győri papnak az 1775-ben megjelent magyar versezetét hexameterekben, mely Horatius I. k. 23. ódája alapján készült.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1900. január 8-án.

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szilády Aron, Szinnyi József r. tt.; Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Négyesy László, Pecz Vilmos, Riedl Frigyes, idősb, Szinnyi József Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Fejérpataky László, Heller Ágost, Pauler Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Békefi Remig, Borovszky Samu l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. ASBÓTH OSZKÁR l. t.: „A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora“ című értekezésének első részét olvassa fel.

2. Ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. t.: „Egy alanyi személynagának eredetéről“ értekezik.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és PECZ VILMOS l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1900. január 15-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Forster Gyula, b. Radvánszky Béla t. tt.; Czobor Béla. Schvarcz Gyula r. tt.; Békefi Remig, Borovszky Samu, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: Szász Károly tt.; Heller Ágost, Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Vécsey Tamás r. t., h. osztálytitkár.

4. BEKEFI REMIG l. t. felolvassa „A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei“ című értekezését. — Bírálatra adatik.

5. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CZOBOR BÉLA r. és BEKEFI REMIG l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1900. január 22-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Konkoly Miklós tt.; Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Khernöl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt.; Bókay Árpád, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Hankó Vilmos, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tötössy Béla, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

6. MÉHELY LAJOS l. t.: „A magyarországi denevérek monographiája“-val széklet foglal.

7. LENGYEL BÉLA r. t. A párisi kiállításra szánt készítményeket mutatja be

8. HÖGYES ENDRE r. t.: „Tíz évi tapasztalatok a budapesti Pasteur-intézetben“ című értekezését olvassa fel.

9. KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Indukált helyettesítések determinánsának rangjáról“ értekezik.

10. TANGL KÁROLY: „A mágnesezés hatása a rugalmassági modulusra“ című értekezését és

11. MOLNÁR GÉZA: „A magyar hangsor akusztikai világításban“ című értekezését előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

12. TANGL FERENCZ: „Vizsgálatok az anyagforgalom élettanaáról“ cz. értekezését bemutatja Högyes Endre r. t.

13. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és MÉHELY LAJOS l. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első ö s s z e s ü l é s .

1900. január 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: b. Radvánszky Béla, Szász Károly t. tt.: Beöthy Zolt., Czobor Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Láng Lajos, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Békefi Remig, Borovszky Samu, Concha Győző, Földes Béla, Gaál Jenő, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Tótóssy Béla l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főttkár.

14. Elnök úr bejelenti, hogy az Akadémia mélyen tisztelt nesztor, Tóth Lőrincz r. t., betegsége miatt az ülésen meg nem jelenhetvén, helyette Vécsey Tamás r. t. olvassa fel az emlékbeszédet Horvát Boldizsár t. t. felett. — Az emlékbeszédek során közzé fog tétetni.

15. Főttkár bejelenti Hollós Jusztnián dömölki apát s akadémiai l. t. január 24-ikén bekövetkezett elhunytát. A mint a haláleset hírére vette, sürgönyben fejezte ki az Akadémia részvétét a nagyérdemű Szent-Benedek-rendnek. Az elhunyt 37 éven át volt az Akadémia tagja s egy ízben koszorúzottja is, Népszerű csillagászat című munkájával jutalmat nyervén. Kétszer ült a fölolvásó asztalhoz: 1864-ben, mikor székét elfoglalta s 1886-ban, mikor Kruesz Krizosztom főapát felett emlékbeszédet tartott. A szeretet, melylyel rendtársai körülvették, átsugárzott mindenkire, ki vele érintkezett. A tudomány megbecsülése evangéliumi jósággal s nyájassággal párosult benne. — Az Akadémia kifejezi részvétét s megilletődését a mai ülés jegyzőkönyvében is fölhívja a III. osztályt, hogy az emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

16. A kir. porosz tudományos akadémia meghívja a M. tud. Akadémiát márczius 29. és 30. án ünneplendő kétszázéves jubileumára. Elnök úr indítványára ez ünnepélyen a M. tud. Akadémiát B. Eötvös Loránd elnök, Than Károly és Pauler Gyula osztályelnökök fogják képviselni.

17. Budapest székesfőváros fölkéri az Akadémiát, hogy a Ferencz-József jubileumdíj odaitelő bizottságaiba összesen négy tagot küldene ki. — Kiadatik mind a három osztálynak.

18. A II. osztály jelenti, hogy a Bródy-féle pályázat eldöntésére hivatott bizottságba Schvarz Gyula r. és Concha Győző l. tagot; a Wahrmann-érem bizottságába Hegedüs Sándor és Láng Lajos r. tagokat; a Sztrokay-pályázat eldöntésére Kovács Gyula, Concha Győző és Nagy Ferencz l. tagokat; Pauler Gyula r. t. „Vezérek kora” című pályamunkájának megbíráására Hajnik Imre r. és Békefi Remig l. tagokat kérte föl — Tudomásul szolgál.

19. A III. osztály jelenti, hogy a Forster János-féle nyílt pályázatra Milhoffer Sándor és Rázsó Imre küldtek be tervezetet. — A bíráló bizottság Horváth Géza lemondása következtében ekként alakítottatott meg: Bedő Albert l. t. elnöklete alatt Galgóczy Károly és Mágócsi-Dietz Sándor l. tagok; az Orsz. M. Gazd. Egyesület részéről Szilassy Zoltán s az Orsz. Erdészeti Egyesület részéről Tavi Gusztáv urak.

20. A III. osztály jelenti továbbá, hogy a Szótári Bizottságba Entz Géza r. tagot, a Wahrmann-Érem bizottságba pedig Szily

Kálmán és König Gyula r. tagokat küldötte ki — Tudomásul szolgál.

21. A könyvtár számára érkezett ajándékok: 1. Az olasz közoktatási minisztériumtól: Galileo Galilei munkáinak IX. kötete. 2. Kállay Béni t. tagtól: Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. 3. Stein Aurél k. tagtól: Öt különféle (angol és szanszkrit) munka. 4. A Budapesti Növendékpapságtól: a „Munkálataink“ 62. évfolyama. 5. Holitscher Fülöptől: Giordano Bruno. — Köszönettel vétetnek.

22. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok; 1. SZILY KÁLMÁN r. tagtól: a) Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála (1849—1860); — b) Gróf Széchenyi István mint író; — c) Ueber die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. 3. PÜRY JÓZSEF-től: A „Vasárnapi Ujság“ 1899. november 26-diki száma. 2. Id. SZINYEI JÓZSEF l. tagtól: a) A „Tanulók Lapja“ 1895. június 30-diki száma; b) „I. Pesti versenyrend“ 1830. — Köszönettel vétetnek.

23. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 121. füz. (1900. évf. 1. sz.) — *György Endre* Emlékbeszéd Gladstone W. E. akad. k. tagról (Emlékbeszéd. X. 3. sz.) — Dr. *Kégl Sándor*. A perzsa népdal. (Nyelvtudományi Értekez. XVII. 3. sz.) — *Karácsonyi János*. Az aranybulla keletkezése és első sorsa. (Történettudományi Értekezések. XVIII. 7. szám.) — Dr. *Margalits Ede*. Horvát történelmi repertorium. I. köt. — Archaeologiai Értesítő. XIX. 5. sz. — Mathem. és Természettud. Értesítő. XVII. 5. füz. — Tudomásul vétetik.

24. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és FRÖHLICH ISZIDOR r. tagokat kéri föl.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.639,800 frt 4 ⁹ / ₁₀ -os papírért. szabá- lyozási és talajjavítási, al pari és kama- tok 1899. december 31-ig kor. 3.312,396 50,000 kor. 4 ⁹ / ₁₀ kor. ért. záloglevél al pari és kama- tok 1899. deczemb. 31-ig „ 51,000	3363396	—		
	b) 30,850 frt italmérési jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1899. de- cember 31-ig	63088	24		
	c) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti ala- pítványi okmány	10000	—		
	d) Magy. orsz. közp. takarékpénztár 4 ¹ / ₂ ⁹ / ₁₀ záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1899. december 31-ig	12180	—		
	e) 8000 kor. egyesült bpest fővárosi taka- rékp. 4 ¹ / ₂ ⁹ / ₁₀ záloglevél, al pari és kamatok 1899. december 31-ig	8060	—		
	f) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1900. május 1. lej. szelvény	200	—	3456924	24
	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszerelésének értéke			*	2000000
	Kivülfekvő alapítványok :				
	a) 6 ⁹ / ₁₀ -os alapítványok	44100	—		
	b) 5 ⁹ / ₁₀ -os alapítványok	46280	—		
	c) 4 ⁹ / ₁₀ -os alapítványok	168	—		
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 45,944.66				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széphalmi, mauzoleum és kert) „ 20,000—				
	bb) Román - alapítvány (Szernye-mocsár, 46 ka- tasztr. hold értéke) „ 9,000—	74944	66	165492	66
2	Hátrálékos kamatok a fentebbi alapítványok után			1276	16
3	Követelések			155133	68
4	Előre kifizetett 1900. évre eső illetmények			4279	35
5	Künnlevő előlegek			2007	98
6	Házbér-hátralék			110	—
				5785224	07
	* Az Akadémiának épületei, könyv- tára és egyéb felszerelésének 2,000.000.— koronára becsült értéke után figyelembe véve az épületek fenntartásának költségeit és az erettük fizetett adót, e tőkének valóságos jövedelme tett : kor. 27129.97 vagyis 1.356 ⁹ / ₁₀ .				

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fil.	korona	fil.
1	a) Rendes tagok fizetése	1050	—		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	16999	89		
	c) Többi tisztviselők fizetése	23800	14		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	11340	47		
	e) Nyugdíjak	5452	—		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	2153	90	60796	40
2	Almanach és Értesítő:				
	Valóságos kiadás	9033	56		
	Megtérítés az I. osztály részéről	223	20	8810	36
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadások	6506	76		
	b) nyelvtudományi bizottság	10500	—		
	c) irodalomtörténeti bizottság	8928	16		
	d) classica-philologiai bizottság	5755	96		
	Valóságos kiadás 1899. évben	31690	88		
	Előirányzott összeg 1899. évre	33961	86	33961	86
	Marad az I. osztálynak 1900. évre	2270	98		
4	A II. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadások	14984	78		
	b) történelmi bizottság	26446	72		
	c) archaeologiai bizottság	13690	86		
	d) nemzetgazdasági bizottság	8480	—		
	Valóságos kiadás 1899. évben	63602	36		
	Előirányzott összeg 1899. évre	69294	68	69294	68
	Marad a II. osztálynak 1900. évre	5692	32		
5	A III. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadásokra	22731	68		
	b) természettudományi bizottság	9968	68		
	Valóságos kiadás 1899. évben	32700	36		
	Előirányzott összeg 1899. évre	32759	64	32759	64
	Marad a III. osztálynak 1900. évre	59	28		
5a	Szótári bizottság részére:				
	Valóságos kiadás 1899. évben	5926	42		
	Előirányzott összeg 1899. évre	6317	60	6317	60
	Marad a Szótári bizottságnak 1900. évre	391	18		
6	Könyvkiadó-bizottság, az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye	8000	—	8000	—
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a f. évben	17226	58		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	25226	58		
	Az 1899. évbeli kevesebb kiadást levonva	24858	88		
	a mult évről fenmaradt tartozásból	367	70		
		3445	04		
	Átvitel			219940	54

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fil.	korona	fil.
	Áthozat			219940	54
	Ennek fedezetére szolgál:	3077	34		
	„Visszatérítés az alaptökének“ czimen elő- írányzott összegből	2000	—		
	Tehát törlesztetlenül fennáll 1900. évre	1077	34		
7	Gróf Széchenyi István muzeumára			1105	22
7a	Kazinczy levelezése kiadására a Kazinczy alpból	5399	92		
	a széphalmi és felsőregmeczi ingatlanok vételárából megtérített összeg	46000	—	51399	92
7b	Szinnyei Magyar írók életrajzára			2400	—
8	Jutalmakra			10511	22
9	Budapesti Szemle segélyezésére			8000	—
10	A Magyar irodalom ismertetése külföldön			1948	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Bericht-re			3000	—
12	A könyv- és kéziratárakra			12999	20
13	Az Akadémia épületeire			19742	48
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			8594	44
15	Adó			31082	54
16	Kamatok, alapítványok és alapok után			6454	60
17	Visszatérítés az alaptökének, és pedig kü- lönféle leírások			3600	—
18	Előre nem látott kiadások			1492	52
19	Millenniumi kiadványra			651	—
				382921	68
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai va- gyont szaporítja			81021	62
				463943	30

Bevételezések állása 1899. december 31-én.

Költség.-sz.		Mérleg száma	Bevételek 1899. évben		Költségvetés 1899. évre		Költségvet. 1900. évre	
			korona	fill	korona	fill	korona	fill
	<i>I Rendes bevétel:</i>							
1	Alapítványi kamatok . . .	1 a)	5386	72	5400	—		
2	Követelések utáni kamatok . . .	1 b)	8086	36	7000	—		
3	Értékpapírok kamataiból . . .	2	135163	83	132000	—		
5	Házbér	3	75987	67	78000	—		
6	Könyvek eladásából	4	18119	38	19000	—		
7	Országos dotatio	5	84000	—	84000	—		
			326743	96	325400	—		
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>							
	Maradékok az osztályok múltévi költségvetéseiből . . .	11	19212	18	19212	18		
	Régészeti és embertani társulat járuléka	8	1050	—	1050	—		
	Kazinczy alapból	10	5399	92	6000	—		
			25662	10	26262	18		
	I. Rendes bevétel		326743	96	325400	—		
	II. Rendkívüli és átfutó bevételek		25662	10	26262	18		
	az 1899. évre készített előirányzatnak főösszege:				351662	18		
	Bevételezések 1899. évben		352406	06				
	1899-ben több vétetett be, szemben az előirányzott összeggel		352406	06			743	88
			352406	06	352406	06		
	Bevételek mint fent		352406	06				
	1899 évre előirányzott összeg mint fent				351662	18		
4.	Ingatlanokból	6	189	88				
	Hagyományok és adomány	7	79668	36				
	Árfolyamkülönbsézetek	9	5925	—				
	Román Ferencz alapítványához tartozó 46 kat. hold szernye mocsár ért.	12	9000	—				
	Kazinczy ingatlannál (szépműhalmi mauzóleum és kert értéke) több bevétel	13	16754					
	Összes bevétel 1899. évben, illetőleg a veszteség- és nyereségszámlának főösszege		463943	30				
	Több vétetett be				112281	12		
	Veszteség- és nyereségszámla főösszege		463943	30	463943	30		

Budapesten, 1899. december 31-én.

Magyar földhitelintézet,
mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője.
Lukács. Trebitsch.

Hagyományok és adományok 1899. évben.

Folyosz		Korona értékben			
		korona	fill.	korona	fill.
1	1. <i>Adományok határozott rendeltetés nélkül;</i> Fehér Ipoly III. részlet 5000 frt után			2000	—
1	2. <i>Adományok határozott rendeltetéssel:</i> Egyesült fővárosi takarékpénztár 4000 frtos 4 $\frac{1}{2}$ %-os záloglevelekben letett alapítványa			8000	—
1	3. <i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i> Néh. Ipolyi Arnold hagyomány. 424-54				
	„ „ „ „ 635-78	1060	32		
2	„ „ Ghyecz Emil hagyománya. . .	200	—		
3	„ „ bankházi Ács Károly hagyománya: készpénzben . . . 16804-04				
	1 drb 1860. évi sorsjegyb 200.—				
	kamatkiegyenlítő, czímén 1000.—				
	a sorsjegy novemb. szelv. 4.—	18008	04		
4	Tuszkán Mayer és neje végr. hagyománya	200	—		
5	Néh. Szász Domonkos ev. ref. püspök hagyománya	200	—	19668	36
	4. <i>Hagyományok határozott rendeltetéssel:</i> Néhai báró Wodianer Albert hagyománya			50000	—
	5. <i>Új alapítványok:</i> Román Ferencz-alapítvány (Szernye mocsár 46 kat. hold) ért. .	9000	—		
	Összesen. . .	9000	—	79668	36

Budapesten, 1899. december 31-én.

Magyar földhitelintézet,
mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője

Lukács.

Trebitsch.

FELHIVÁS.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1900. évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek az ásványtan vagy földtan körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak f. év márcz. 31-ig a bizottság előadóájához. Lengyel Béla egyet. tanárhoz küldendők be.

KÖRLEVÉL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA T. TAGJAIHOZ.

Hivatkozva a M. Tud. Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1900-ik évi választásra a *tagajánlások* 1900 februárius 28-ig küldendők be a főtítkári hivatalhoz.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy az alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében

az I. oszt.:

A) nyelvtudományi alosztályában: 4 levelező tag,

B) széptud. alosztályában: 1 rendes és 1 lev. tag;

a II. oszt.: 1 tiszteleti tag,

A) bölcs. és társad. aloszt.: 1 rend. és 3 lev. tag,

B) történettud. aloszt.: 1 rend. és 5 lev. tag;

a III. oszt.: 1 tiszteleti tag,

A) math. és phys. alosztályában: 1 rend. és 4 lev. tag,

B) természetrajzi alosztályában: 3 rendes tag

választható legfőbb.

Budapest, 1900 februárius 10-én.

Szily Kálmán,
főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XI. KÖTET.

1900. Márczius 15.

3. FÜZET.

A veszettség elterjedéséről és gyógyításáról Magyarországon.

(Kivonat Högyes Endre r. t. január 22-én bemutatott értekezéséből.)

I. A budapesti Pasteur-intézet keletkezése és berendezése.
Az alkalmazott védőoltó módszerek. A budapesti Pasteur-intézet a budapesti egyetem általános kór- és gyógytani intézete mellett berendezett szolgálat (service) az antirábikus védőoltások végzésére. E nevét az antirábikus védőoltások nagynevű fölfedezője iránt való kegyeletből kapta. 1890. április 15-dikén kezdte meg működését, tervezetem alapján, a melyet a Közoktatásügyi miniszter 1890. január hóban hagyott jóvá. Azóta az intézet megszakítás nélkül folytonosan működik.

Ez intézet felállítását az általános kór- és gyógytani intézetben több évre (1885—1889) terjedő állatkísérleti tanulmányok előzték meg, melyeknek folyamán megismételtem mindazon fontosabb állatkísérleteket, a melyekkel Pasteur a veszettség prophylaktikus gyógyítását megállapította. Önállólag előállítottam a védőoltáshoz szükséges fix veszettségvirust, mely már 1886. július végén azonos erejű volt a Pasteur laboratoriumának fix vírusával (l. Annales de l'Institut Pasteur. 1898, Tome II. p. 133.). Kísérleti vizsgálat alá vettem: mennyire lehet a kutyákat a veszettség kitörése ellen mentessé tenni a) előleges védőoltásokkal, egy utólagos veszettségfertőzés esetére, b) utólagos védőoltásokkal egy előleges fertőzés után. E kísérleteknek eredményeit magyarul a M. Tud. Akadémiában,¹ németül egy önálló monographiában,²

¹ Dr. Högyes Endre: *A veszettség gyógyításáról.* Kísérleti és statisztikai tanulmány, tekintettel különösen a Pasteur-féle prophylaktikus gyógyításra. Előadatott a M. Tud. Akad. III. osztályának 1888. okt. 15. ülésén. Budapest. 1888.

² Prof. Dr. A. Högyes: *Die experimentelle Basis der antirabischen Schutzimpfungen Pasteur's etc.* Stuttgart. Encke 1889.

franciául az „Annales de l'Institut Pasteur“ (1889. IIIme Année No. 9.)¹ tettem közzé.

Lényegökben e kísérletek következő eredményre vezettek. Sem az *egyszerű*, sem az *intensiv Pasteur-féle* „szárított velő módszerrel“ nem sikerült a kutyákat és nyulakat immunissá tenni az utólagos utczai veszettség vírus subduralis infectiója ellen. Szintén így nem sikerült megakadályozni azt sem, hogy utczai veszettséggel történt intracranialis infectio után az utólagos védőoltások dacára ki ne törjön a veszettség. 8 nyúl és 2 kutya, mely az egyszerű, 6 kutya, mely az intensiv vaccinatiót kapta, az utczai veszettséggel utólagosan történt subduralis fertőzést nem állotta ki; 8 kutya és a 16 nyúl közül, melyeket gyenge passage-virussal intracranialiter fertőztettünk és utólag vaccináltunk, csak egy nyúl menekült meg a veszettségtől. Vajjon ezen védőoltások immunissá tették volna-e az állatokat a veszett kutyamarás következményei ellen, avagy a veszett kutyamarás után képesek lettek volna-e meggátolni a veszettség kitörését? arra e döntő kísérletek után új kísérleteket nem tettünk. E kísérletek akkor Pasteur elleneinek, különösen pedig *Fritsch*-nek látszottak igazat adni: de csak látszottak, mert a mi nem sikerült a „szárított velő módszer“-rel, sikerült a *fix virust tartalmazó velő-dilutióknak a hígabb dilutióktól a sűrűbbekig történő successiv bőr alá fecskendezésével*. 1888. év folyamán 30 kutya közül 25-öt sikerült ilyen módon preventive absolut immunissá tenni, azaz olyanokká, hogy azok kiállották a legerősebb utólagos fertőzést, az intracranialis infectiót is. A dilutiók successiv bőr alá fecskendezésével szintén sikerült az is, hogy veszett ebmarta kutyákat a megharapás után is meg lehetett menteni a veszettség kitörésétől. *Veszett kutya által kísérleti úton megmaratott 8 kutya közül, a marás megtörténte után ilyen módon kezelvén őket, egyen sem tört ki a veszettség, míg a control gyanánt hasonlóképp megmaratott, de utólag nem kezelt 8 kutya közül 5 kapta meg a veszettséget*. Sikertelen maradt vagy csak egyes esetekben mutatott fel sikert a vaccinatio e módja, ha az előleges infectio intraocularis vagy intracranialis úton fix virussal vagy utczai veszettség-virussal történt. *A fix virust tartalmazó velő-dilutióknak a hígabb dilutióktól a legsűrűbbekig történő successiv bőr alá fecskendezése egészséges kutyákra mindig veszélytelennek mutatkozott; több mint 70 kutya vaccináltott ily módon, a nélkül, hogy közülök valamelyiknek a vaccinatio folytán valami baja támadt volna*.

Ugyanezen kísérleti vizsgálatok közzététele alkalmával kifejtettem azt, hogy valamint *Fritsch*nek, szintűgy nekem miért nem

¹ *Vaccinations contre la rage avant et après Infection* par Prof. A. Högyes de Budapest. Annales de l'Institut Pasteur, 1889.

sikerült a vaccinatio a szárított velő módszerével; kimutattam továbbá azt is, hogy a veszettség kitörése ellen való védőoltás lényegileg nem egyéb, mint fokozatos hozzászoktatása az agygerinczagi rendszernek a veszettség-virushoz, melynek, hogy a vaccinatio sikerüljön, gyorsan kell létre jönni, gyorsabban, mint a meddig a veszettség vírusa a marás-seb helyéről a központig harapózhat.

E kísérletek tehát — noha más módon mint az eredeti szárított velő módszere — bebizonyították azt, hogy a *veszettség elleni védőoltásoknak biztos állatkísérleti alapja van.*

Ez előleges állatkísérletezés után 1888-ban meglátogattam a párisi Pasteur-intézetet, Pasteur engedelmével kijegyeztem az intézeti naplóból az intézet működésének kezdetétől (1886) veszettség ellen védőoltott magyarországi ebmarottak névjegyzékét és visszajövet hivatalosan beszereztem azok hogyanlétének adatait. Kiderült, hogy a három év folyamán Párisban védőoltott 60 magyarországi veszett ebmarta egyén közül egy sem kapta meg a veszettséget. A scrupulosus utánjárás után *statisztikailag is bebizonyult tehát, hogy a veszettség ellenes védőoltások, veszett kutya marás után, az emberi veszettség kitörésének megakadályozására is értékesek.*

E hosszadalmas és fáradtságos kísérleti és statisztikai tanulmányokat a Magyar Tudományos Akadémiának és a Budapesti kir. orvosegyesületnek erre a célra kiküldött bizottságai figyelemmel kísérték, és a nagyszámú állatkísérletekhez szükséges költségeket részint a M. Tud. Akadémia, részint pedig Trefort Ágoston, akkori közoktatásügyi miniszter előterjesztésére, a törvényhozás adományozta.

A gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter által 1890. elejétől létesített veszettség ellen védőoltó-intézet ideiglenesen az üllői-úti orvosklinikai telepen van elhelyezve, a hol néhány szük és czélszerűtlen helyiség áll rendelkezésére a védőoltó anyag termelésére, elkészítésére, továbbá a beoltandók várakozó és oltószobájául, és az adminisztrációja és évi dotatiója az egyetem általános kór- és gyógytani intézetével áll kapcsolatban. Van egy igazgatója, egy segédje, egy praeparatora és két szolgálja, kik közül az egyik a védőoltásokhoz szükséges nyulak tenyésztésével is foglalkozik.

A védőoltások az intézetben ingyenesek. Sőt, hogy az ország szegény népének veszett ebmarta egyénei azokat korlátlanul igénybe vehessék, az illető miniszteriumok és Budapest fő- és székváros törvényhatósága a következő kedvezményeket nyújtják az ország e szerencsétlenül járt lakosainak. Az állami vasútvonalakon a hivatalos szegénységi bizonyítvánnyal bíró veszett ebmarottak maguk és a 12 éven alóli marottak kísérőikkel együtt, ingyen utazhatnak lakóhelyeikről Budapestre és vissza. A fő- és

székvárosi közkórházban a védoltások tartama alatt lakással és élelemmel, mint közkórházi betegek, ingyen ellátást nyernek és a betegápolási napidíjakat csak utólag fizetik meg vagy ők maguk, vagy hozzátartozóik, vagy községük, vagy újabban az országos betegápolási alap. E kedvezmények kiterjednek a horvát- és szlavonországi törvényhatóságok lakóira is.

A védőoltásokra felvett egyének orvoslása 2—3 hétig tart. A megmárt egyének vagy magánlakásaikról, vagy a közkórházból járnak be az intézetbe. A védőoltások befejeztével az orvoslás megtörténtéről bizonyítvány állíttatik ki. Valamennyi védőoltott egészségi állapotáról három hónap elteltével hatósági úton hivatalos tudósítás szedetik be. E nyilvántartáshoz az 1892—1897. folyamán hozzájárult még az is, hogy Magyarország minden törvényhatóságának physikusa minden évben külön kérdőíven jelentést tartozott tenni a belügyminiszterium útján az intézetnek arról, hogy hány veszett vagy veszettségre gyanús ebmarás fordult elő törvényhatósága területén? Hány küldetett fel ezek közül a Pasteur-intézetbe? Hány maradt otthon? Hányan és kik haltak el veszettségben a védőoltottak és hányan és kik haltak el a védőoltás nélkül maradtak közül? Ez utóbbi részletes nyilvántartás a nem magyarországi ebmarottakon természetesen nem vihető ki, azonban a védőoltottak egészségbeli állapota egy év folyamán azokra nézve is nyilván tartatik.

A védőoltások az intézet fennállása első éveiben a Pasteur-féle eredeti *szárított velő módszere* szerint történtek: az ú. n. egyszerű és intensiv orvoslásnak az esetek súlyosságához mért különböző módosításaival.

Felbátorítva azonban azon kísérleti tapasztalat által, hogy a fix virus dilutióknak a hígabbaktól a sűrűbbekig való alkalmazása 70 kutyánál egy esetben sem idézett elő semmi bajt, már az első években megpróbáltam a vaccinatio e módját embereken is. A tapasztalat azt mutatta, hogy embernél is minden baj nélkül alkalmazható e módszer, mely több szempotból előnyösebb, mint a Pasteur-féle szárított velő módszere. Nevezetesen: 1. a virus-adagolás szabatosabb, mint annál; 2. mindig egész friss velőt alkalmazván a dilutiók készítésére, az esetleges mellékfertőzés lehetősége csekélyebb, mint annál; 3. e módszer egyszerűbb, mert a védőoltó folyadékok friss velőből készülvén, elesik a velőszárítás bonyolódottabb menete, nincs szükség egyenletes hőmérsékű szárító sötét szobára és szárító palaczkokra; 4. a védőoltóanyag fenntartására e módszernél kevesebb állat elegendő; 5. a gerincvelőnek a gerincoszlopból való kivételére nincsen szükség, mert nagyszámú marott számára elég emulsiót ad egy veszett nyúlnek nyúltagya is, sőt esetleg a nagy agy is felhasználható, a mely körülmény a módszer mindennapi gyakorlati alkalmazásában sok

idő- és állatmegtakarítással jár. 1895. május 1-je óta a budapesti Pasteur-intézetben kizárólag a *diluált fix virus emulsióval* történik a védoltás.

II. 1. *A budapesti Pasteur-intézet egyetemes betegforgalma 1890. április 15-től 1898. év végeig.* Az intézetet mindjárt az első években számos ebmarott egyén kereste fel. A védőoltásra felvettek száma az első négy évben 5—700 között ingadozott, 1894-ben felszökött 1200-ra, azóta évről-évre szaporodik; az 1899. évben pedig már meghaladta a 2000-et, úgy hogy lehet mondani, hogy jelenleg a legnagyobb forgalmú ilyenmű intézetek közé tartozik. E folytonos szaporodás részint onnan magyarázható, hogy a veszettség elleni védőoltások iránti bizalom folyton nő az országban, úgy hogy a veszett ebmaria egyének közül mind több-
több egyén veszi igénybe az intézet segélyét, részint onnan, hogy a szomszédországokban is mindig jobban-jobbban terjed a hite és azokból is évről-évre többen fordulnak hozzá segélyért.

Az intézet egyetemes betegforgalmát, felállítására óta 1898. december végeig, a következő tábla tünteti fel, a lyssában elhalt védőoltottak számával és a halálozás arányával.

A budapesti Pasteur-intézet egyetemes forgalma 1890—1898.

É v	Orvosolt egyének	Halottak	Halálozási arány ‰
1890.	528	8	1·51
1891.	592	3	0·50
1892.	568	6	1·05
1893.	700	4	0·57
1894.	1200	34	2·83
1895.	1326	4	0·30
1896.	1604	3	0·18
1897.	1675	7	0·41
1898.	1934	7	0·36
Összesen	10127	76	0·75

Ezekhez jön 1899-ben 2076 egyén eddigelé (II. 4) két beszámítható halálesettel (0·09‰). Az 1899-iki adatok még a statisztikai kimutatások összegeibe nem vehetők be, mert a novemberben és decemberben védőoltottak közül halálozások fordulhatnak elő.

Az orvosolt egyének a *maró állat veszettségének bizonyossága* szerint a párisi Pasteur-intézet által iniciált és általánosan elfogadott következő csoportokra oszthatók :

A) csoportba vétetnek fel azok az esetek, a hol a maró állat vesztsége kísérletileg van kimutatva, vagy állatoltásokkal, vagy pedig az által, hogy az egyidejűleg megmart egyének vagy állatok közül valamelyiken kitört a vesztség.

B) csoportba vétetnek azok az esetek, a melyeken a maró állat vesztségét állatorvosi észlelet vagy bonczolat igazolja.

C) csoportba vétetnek fel azok az esetek, melyekben a marás vesztségére gyanús állatoktól eredett.

A marás-sebek súlyossága szerint szintén három csoportba osztatnak be az esetek, úgymint: *fejsebekre, kéz-sebekre, láb- és törzs-sebekre.*

Így áttekintve a fentebbi eseteket 1890. április 1-étől 1898. december 31-éig, következő táblázat áll elő :

	Fejsebek			Kéz-sebek			Láb- és törzs-sebek			Összesen		
			%			%			%			%
A) csoport	103	4	3·88	425	4	0·94	320	3	0·93	848	11	1·29
B) csoport	635	19	2·99	2982	18	0·60	3178	12	0·37	6795	49	0·72
C) csoport	225	6	2·66	1040	9	0·86	1219	1	0·08	2484	16	0·64
Összesen	963	29	3·36	4447	31	0·69	4717	16	0·38	10127	76	0·75

Az intézet felállításától kezdve, tehát 8 év 8 és fél hó óta 10,127 védőoltott egyén közül összesen 76 kapta meg a teljes védőoltás daczára a vesztséget, mely számban azonban ismert, a párisi Pasteur-intézet által kifejtett és valamennyi Pasteur-intézet részéről elfogadott okokból nem foglaltatnak benn azok, a kik a védőoltások folyama alatt és az utolsó védőoltás után 15 napon belül kapták meg a vesztséget. A két utóbbiaknak száma 1898 végéig szintén 76-ra ment, így ezekkel együtt az összes védőoltásban részesültek száma tehát 10,203-ra rugott.

Az *egyetemes halálozás-arány* tehát teljes reductio mellett: 0·75-re, az utóbbiak reductiója nélkül pedig 1·48⁰/₀-ra vehető.

A *maró állat vesztségének bizonyossága* szerint az A) kategória esetei között az átlagos halálozás 1·29⁰/₀, a B) kategóriában 0·75⁰/₀, a C) kategóriában 0·64⁰/₀ volt. Ha az utóbbit elhagyjuk és csak a két első kategória eseteit vesszük számításba: akkor is az egyetemes halálozás 0·78⁰/₀.

A *fej- és nyaksebekben* az átlagos halálozás 3·36⁰/₀, a *kéz-sebekben* 0·69⁰/₀, a *láb- és törzs-sebekben* 0·38⁰/₀.

Az egymásután következő évek lyssa-halálozását tekintve,

feltűnő az 1894-dik évi nagy halálszám, a mely 4—10-szerre múlja felül a többi évek halálozás-számaival és a mely sem az azelőtti, sem az azután következő években nem mutatkozott, noha a gyógyításra jelentkezettek száma az utóbbi években tetemesen meghaladta az 1894-diki létszámot.

E feltűnő nagy halálozás az 1894-diki védőoltottak között arra vezethető vissza, hogy ez évben az intézetben jelentkezők száma az előbbi évekhez képest 700-ról 1200-ra, tehát 71%-kal emelkedett. Miután a rohamos emelkedés előrelátható nem volt, a „száritott velő“-készlettel, különösen a nyári hónapokban, midőn az intézetbe tódulás hirtelen felszállott, nagyon gazdálkodni kellett s e miatt egy nagy része a védőoltottaknak — mint utólag kiderült — a viszonyok kényszerítő hatása miatt csak hiányos gyógyításban részesült. Különösen e körülmény nyomása alatt határoztam el magamat arra, hogy az eredeti Pasteur-féle „száritott velő“ módszert a gyógyításnál abbahagyjam és kizárólag a saját „diluáló“ módszeremet alkalmazzam, melynek alkalmazhatóságát az első évek folyamán már különben embereken is kipróbáltam és a Pasteur-féle száritott velővel való védőoltást részint kegyeletből tartottam fenn, részint azért. mert a személyzet annak technikájában már jól be volt gyakorolva. E „diluáló“ módszernek egyéb előnyei mellett az az előnye is megvan, hogy ilyen zavarok, t. i. hogy az intézetnek elég védőoltó anyag ne álljon rendelkezésre, nem igen támadhatnak, miután egyetlen fix vírus veszettségben elhalt nyúlra agy- és nyúltveleje egyetlen módon diluálva több száz egyén védőoltására elegendő.

Az 1894-ik év adatait tehát, mint tökéletlen gyógyítás évét, a gyógy mód értékeségének meghatározására szolgáló statisztikai összeállításból tulajdonképen ki kell hagyni: a midőn az egyetemes halálozásra a következő statisztikai végeredmény támad: az 1890, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98-ik év folyamán védőoltást nyert 8927 egyén közül veszettségben elhalt 42 egyén: azaz az egyetemes halálozás-arány 0.47%.

2. A Pasteur-féle eredeti „száritott velő módszer“-rel és az általunk alkalmazott „friss fix vírus diluáló“ módszerrel embereken elért eredmények a budapesti Pasteur-intézetben. A fentemlített állatkísérletek kimutatták, hogy a veszett ebmarta kutyákat a veszettség kitérése ellen fix vírus-tartalmú friss nyúltelvé emulsióval éppen olyan biztosan lehet immunissá tenni, mint a hogy az Pasteurnak sikerült a fix vírus-tartalmú száritott velő-sorozattal.

Mi sem állott útjában tehát annak, hogy a diluáló módszer a veszett kutyamarta embereknél is megkísértsük védőoltások eszközésére.

Ha Pasteur nagy aggodalommal tette első bőr alá fecskendéseit az elszási veszett ebmarta fücskán: nem kevesebb aggodalommal kellett magától érthetőleg megküzdeni nekünk is az első fix vírus dilutiókkal való vaccinatióknál. A „száritott velő” emulsiók befecskendezésénél a kísérleti tapasztalat adta meg a bátorságot az emberen való kísérletezésre, hogy számtalan állatkísérletnél a száritott velősorozat successiv bőr alá fecskendése teljesen ártalmatlannak mutatkozott, hogy egészséges emberek, kik a próbának magokat önként alávetették, szintén minden baj nélkül állották ki a próbavédőoltásokat. Hasonló körülmények állottak fenn nálunk is. A „fix vírus dilutiók” successiv befecskendése folytán az anteinfectionalis védőoltások alkalmával egyetlen állatnak sem lett semmi baja, egészséges embereknél (az intézet két szolgálja), a kik a próbavédőoltásokra ajánlkoztak, szintén nem mutatkozott semmi káros utókövetkezmény. E kísérleti tapasztalat tehát indokolhatta nálunk is a bátorságot, melylyel a fix vírus-dilutiókat első ízben veszett ebmarottak bőre alá mertük fecskendeni.

Az első veszett ebmarott egyén fix vírus dilutióval való védőoltása 1890 július 26-án történt. *Bali Katalin* 5 éves kis somogy megyei parasztleányt július 20-án veszett kutya mart meg sokszoros arc- és fejsebekkel. A dilutiók befecskendése a fennközölt módon történt. A kis leánynak nem lett semmi baja: nem kapta meg a veszettséget.

Ez időtől fogva felváltva történt a védőoltás a „száritott velő” és „fix vírus diluáló” módszer szerint 1895 április végéig, 1895. május elsejétől csupán a diluáló módszert használjuk védőoltásokra.

A kétféle módszer szerint való antirabikus védőoltás eredményeit összehasonlítva tünteti fel a következő két táblázat:

A párisi Pasteur-féle „száritott velő” módszerrel védőoltottak halálózási viszonyai 1890. IV. 1.—1895. IV. 30.

	Fejsebek			Kéz-sebek			Láb- és törzs-sebek			Összesen		
			‰			‰			‰			‰
A) csoport	34	4	11·76	167	1	0·59	125	2	1·60	326	7	2·14
B) csoport	242	12	4·95	1066	8	0·75	1287	10	0·77	2595	30	1·15
C) csoport	44	5	11·36	175	8	4·57	270	1	0·37	489	14	2·86
Összesen	320	21	6·56	1408	17	1·20	1682	13	0·77	3410	51	1·49

A budapesti „fix virus diluáló” módszer szerint védőoltottak halálozás-viszonyai 1890. VII. 27.—1898. XII. 31.

	Fejsebek			Kéz-sebek			Láb- és törzs-sebek			Összesen		
			%			%			%			%
A) csoport	69	0	—	258	3	—	195	1	—	522	4	%
B) csoport	393	7	—	1916	10	—	1891	2	—	4200	19	—
C) csoport	181	1	—	865	1	—	949	—	—	1995	1	—
Összesen	643	8	1·24	3039	14	0·46	3035	3	0·09	6717	25	0·37

A „száritott velő rendszer”-rel védőoltottak halálozási százalékaival 1·49%-kal szemben tehát, a „fix virus diluáló módszer”-rel védőoltottaké 0·37%-nak mutatkozott.

E nagy különbség azonban alászáll, ha az 1894-ben gyógyítottak számát — az igazságnak megfelelőleg — a száritott velő módszer szerint gyógyítottak számából levonjuk. Ez évet fennebb előadott okokból ki kell hagynunk a statisztikai számításból, midőn a kétféle módszer értékességének kimutatásáról van szó, minthogy azon év folyamán a száritott velővel védőoltottak nagy része tökéletlen védőoltást kapott. Ha e levonást megteszszük, a „száritott velő módszer” szerint orvosoltak száma 2210 egyén marad 17 halálesettel, a mi 0·76% halálozásnak felel meg.

Tapasztalataink tehát azt mutatták, hogy 1890—1898-ig a veszett elmarottaknak a párisi „száritott velő módszer”-rel való védőoltások alkalmazásával 0·76%-át, a budapesti „fix virus diluáló” módszer alkalmazásával pedig 0·37%-át veszítettük el.

E tapasztalatok tehát teljesen megfeleltek az előző állatkísérleteknek. A fix virus diluáló módszer emberekre nézve is bevált és azon számos előnyénél és egyszerűségénél fogva, a melylyel az a száritott velő módszer felett rendelkezik, — ha a különböző Pasteur-intézetek főnökei azt megismerik — nem kételkedem, hogy azt az intézeteikben végzendő emberi veszettség orvoslására elfogadni és alkalmazni fogják.

3. Nemzetiség és illetőség szerint az 1890—1898-diki évben összesen orvosolt 10,203 egyén következőleg oszlik meg:

Magyarországi illetőségű volt	9132
Horvátországi és szlavóniai „	519
Boszniai és hercegovinai „	163
Szerbiai „	267
Montenegrói „	11
Bulgáriai „	1

Ausztriai	volt	106
Németországi	"	3
Romániai	"	1

4. *Korbeli, nembeli viszonyaikra az összes védőoltottak következőleg oszlottak meg:*

É v e k	1890 – 98.		Összesen	É v e k	1890 – 98.		Összesen
	férfi	nő			férfi	nő	
0 – 5	800	494	1294	46 – 50	189	135	324
6 – 10	1343	774	2117	51 – 55	177	83	260
11 – 15	1130	596	1726	56 – 60	133	116	249
16 – 20	620	365	985	61 – 65	73	44	117
21 – 25	522	242	764	66 – 70	45	40	85
26 – 30	442	214	656	71 – 75	16	9	25
31 – 35	424	179	603	76 – 80	10	10	20
36 – 40	364	190	554	81 – 85	3	2	5
41 – 45	280	138	418	86 – 90	1	–	1
Összesen . .			6572	3631	10,203		

5. *Foglalkozás szerint az összes gyógykezelték következőleg oszlottak meg:*

Foglalkozás	1890—98.
Földbirtokos	161
Földmives	3743
Hivatalnok	760
Kereskedő	338
Iparos	1768
Cseléd (napsz.)	2714
Magánzó	126
Vasutasok	332
Katona (családj.)	196
Orvos (családj.)	65
Összesen	10,203

Ebből és az előbbi táblázatból tehát kitűnik, hogy

a) kor szerint a 6—15 év között levő egyének voltak leginkább kitéve a veszett vagy veszettségre gyanús ebmarásnak;

b) nemre nézve a megmart férfinem száma még egyszer akkora volt, mint a megmart nőké;

c) foglalkozásra nézve a földmivesek, cselédek és iparosok száma volt legnagyobb: azaz Magyarországon és a szomszéd országokban az 1890—1898-dik évek folyamán a földművelők és iparosoknak, valamint cselédeknek 5—15 éves fiúgyermekei

voltak leginkább kitéve a veszett vagy veszettségre gyanús ebmarásnak.

6. A veszettség ellen teljes védőoltást kaptak számának havonkénti hullámzását 1890—1898. között a következő tábla mutatja.¹

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I—XII
1890.	—	—	—	11	52	82	107	78	46	84	34	34	528
1891.	34	34	65	58	50	60	76	58	46	38	30	43	592
1892.	24	28	30	49	54	72	52	77	59	55	27	41	568
1893.	60	47	35	75	72	73	97	55	46	43	50	47	700
1894.	70	50	78	107	107	97	120	168	143	98	60	102	1200
1895.	117	146	102	67	112	109	122	99	111	115	100	126	1326
1896.	108	135	104	137	156	130	157	151	177	121	131	97	1604
1897.	144	116	121	141	155	138	159	142	136	147	122	154	1675
1898.	187	189	137	156	169	137	145	196	167	149	134	168	1934
1890—98.	744	745	672	701	827	898	1035	1024	931	850	688	812	10127

E táblából kitűnik, hogy Magyarországon és a szomszédos országokban átlag véve legtöbb veszett vagy veszettségre gyanús állatmarás-est fordul elő júliusban és augusztusban, legkevesebb pedig novemberben.

III. A magyarországi veszettség-esetek részletesebb elemzése.

1. A veszettség-fertőzés elterjedése Magyarországon állatok és emberek között 1890—1897-ben. A veszettség-fertőzés elterjedése felől Magyarországon az antirábikus védőoltási kísérletek megkezdése óta pontosabb statisztikai adatokkal rendelkezünk. Már a budapesti kir. orvosegyesületnek egy a veszettség tanulmányozására még 1886-ban kiküldött bizottsága összegyűjtötte az idevonatkozó korábbi gyér statisztikai adatokat. A földművelésügyi ministerium pedig 1886 óta az általa kiadott „Állategészségügyi évkönyvek“-ben, 1889 óta pedig a „Földművelési Értesítő“-ben közli az állati veszettségre vonatkozó évi, illetőleg heti statisztikai adatokat. Ez adatok kiegészítéséül szolgálnak az emberi veszettségre vonatkozólag a Pasteur-intézet évi kimutatásai 1890-től kezdve, melyek pontosan feltüntetik az intézetben védőoltásra megjelenő veszett állatmarta egyének számát. Az 1892., 1893., 1894., 1895., 1896., 1897-ik évekre pedig hivatalos statisztikai adatok birtokában vagyunk, nemcsak a védőoltásra megjelent veszett állatmarta egyénekről,

¹ E táblázatban a 10,203 összes védőoltásra megjelent egyén közül hiányzik az a 76 egyén, ki későn jött a védőoltásra és nem kaphatott teljes orvoslást.

hanem azokról is — még pedig egyenként — a kiket veszett vagy veszettségre gyanús állat vagy ember fertőzött meg, de védőoltásra nem jelentkeztek az intézetben és ismerjük így a védőoltottak, valamint a védőoltatlanul maradtak lyssahalál eseteit: így az 1894-dik évet a fentebb ismertetett okokból kihagyva a számitásból, az 1892., 1893., 1895., 1896., 1897-dik évekről. tehát öt évnek adataiból megállapíthatjuk concrete Magyarországra azt, hogy *milyen a lyssahalálozás a nem gyógyított és a gyógyított veszett eb marta egyének között.*

E különböző forrásokból összeállított és lehetőleg gondosan kiigazított statisztikai adatok a következők: (L. kimutatást a 117. oldalon).

Az 1890—1897-ig terjedő 8 év alatt, Magyarország 63 vármegyéje és 10,633 községéből. évenként átlag 56 megyének 578—698 községe volt veszettséggel fertőzve. Ezekben évenként átlag 1170 veszett állat (1029 veszett kutya — 93% — és 141 egyéb veszett állat — 7% —) fordult elő, a melyek megmártak évenként átlag 3142 más állatot (2441 kutyát — 77% —, 74 macskát — 2% —, 35 lovat, 211 marhát, 85 juhot, 280 sertést és számos apróbb állatot) és megfertőztek évenként átlag 1128 embert, a mely fertőzések közül veszett vagy veszettségre gyanús *ebmarás* volt évenként átlag 1031 ($91\cdot51\%$), macskamarás 79 ($7\cdot15\%$) és egyéb állatmarás (ló, marha, szamár, sertés, róka, farkas, továbbá nyúl és embertől való fertőzés) 18 ($1\cdot34\%$).

E tapasztalatok tehát megerősítik azon régi tapasztalatot, hogy *a veszettség főfőterjesztője a kutyamarás, messze mögötte marad a macskamarás (13-szorta kevesebb), míg egyéb állatok alig jönnek számításba a veszettség elterjesztésében.*

E tapasztalatok azt a szomorú tényt is mutatják, hogy Magyarországnak majdnem minden megyéje állandóan fertőzve van veszettséggel.

1890-től 1897-ig az ország egyes megyéi különböző mértékben voltak veszettséggel fertőzve. E nyolcz év átlagából ki-számítva azt mondhatjuk, hogy egy-egy megyében egyre-másra 10—23 veszett kutya és 9—24 védőoltásra jelentkező egyén esett. Ezek a számok tekinthetők az egyes megye *közép fertő-zöttségének. Gyengébb fertőzöttségű megyék* voltak az előbbiekhöz képest azok, a melyekben 10-nél kevesebb veszett kutya mutatkozott és a melyekből 9-nél kevesebb beoltandó jelentkezett: *erősen fertőzött megyék* pedig azok, a melyekben 23-nál több veszett kutya volt bejelentve egészen 283-ig és a melyekből 24-nél több egyén jelentkezett egész 268-ig. 1890—1893-ban az ország 63 megyéjéből 4—14, 1894—1897-ben 14—22 megye volt *erősen* fertőzve. Ilyen *erősen fertőzött* megyék voltak

1897-ben pl. Pozsony, Baranya, Fehér, Bács, Heves, Szolnok, Pest-Pilis-Solt, Bihar, Hajdú, Szabolcs megyék.

A budapesti Pasteur-intézetnek az 1900-iki párisi világkiállításra készült grafikus tábláján a veszettségnek megyénként való elterjedése színes térképeken van előtűntetve és a fertőzöttség foka az egyes megyékre kimutatva a) a veszett kutya és védőoltottak létszáma szerint, b) továbbá e számoknak 10.000 □-méter területen és 50.000 lakossámmal álló viszonya szerint.

2. *A veszettséggel fertőzött vagy gyanúja alatt álló egyének halálzási és gyógyulási viszonyai Magyarországon 1890—1897-ig, tekintettel különösen a védőoltásokra.* A fentebbiekben fel volt tűntetve, hogy a budapesti Pasteur-intézetben 1890 — 1898 végéig gyógyított 10.127 egyén közül 76 egyén, azaz 0.75% kapta meg a veszettséget. A különböző észlelők és statisztikusok részéről különböző számú észleletekből elvont halálzási százalékot a veszett ebmaria egyénekre nézve átlag 15 — 16%-ra tehetjük. E számot véve középhalálzási arányul, mondhatjuk, hogy a budapesti Pasteur-intézetben az antirábikus védőoltások a lyssa-halálzást a veszett vagy veszettségre gyanús egyének között 8 év és 8 hónapi tapasztalat szerint 15 — 16%-ról leszállította 0.75%-ra.

Miután azonban ama 15 — 16%-nyi halálzás nagyon különböző adatokból elvont fictiv számmal tekinthető: így keztem Magyarországra nézve positiv számadatok birtokába jönni és a statisztikai adatokat a fennebb említett módon úgy gyűjteni több éven át, hogy a lyssában való halálzás Magyarországra magára nézve közvetlenül összehasonlítható legyen a védőoltásban nem részesült és kéllőleg védőoltott veszett ebmaria egyének között. Ezen összehasonlításra az adatok, mint alább látható, az 1892., 1893., 1895., 1896. és 1897. évekre, tehát öt évre terjedőleg teljesek, az 1890. és 1891. évekre csak a két évre együtt vannak meg, az 1898. és 1899. évekre pedig az észlelések már nem terjednek ki; az 1894. évre megvannak ugyan, de az évi adatok a fennebb említett okok miatt összehasonlításra nem alkalmasak. A fennebbi öt év alatt 855 védőoltatlanul maradt és 5221 védőoltottról van concret tudomás. Ilyen nagy számok még a jelzett statisztikai összehasonlításra soha és sehol sem állottak rendelkezésre. A belőlők levonható átlagos eredmények biztos voltára elég alapot nyújtanak.

Mielőtt az összehasonlító adatok fejtegetésébe borsátkoznánk, idemellékelve adjuk táblázatban a fertőzött és a fertőzöttségre gyanús magyarországi egyének lyssa-halálzási statisztikáját és annak elemzését 1890-től bezárólag 1897. év végeig.

¹ L. Högyes, *Nothnagel*: Specielle Pathologie- und Therapie-Zoonosen, II. Abtheilung. Lyssa p. 28.

A veszettséggel fertőzött vagy annak gyanúja alatt álló egyének halálzási viszonyai, tekintettel a védőoltásokra,
1890—1897.

Év	a) Egyetemes statisztika		b) Nyers statisztika a védőoltottak és nem védőoltottak között a halálzási arány feltüntetésére								c) Kijavított statisztika a védőoltások értékességének valódi feltüntetésére										
	Fertőzött és fertőzöttségre gyanús egyének		A fertőzött és fertőzöttségre gyanús egyének közül								A fertőzött és fertőzöttségre gyanús egyének közül										
	száma	o/ó	antirabikus védőoltást kapott	meghalt	o/ó	antirabikus védőoltást nem kapott	meghalt	o/ó	száma	meghalt	o/ó	Ezek közül elhalt			száma	meghalt	o/ó	száma	meghalt	o/ó	
												olttás alatt	olttás után	hehl							
1890)	1549	75	4·84	1099	26	2·36	450	49	10·88	1084	11	1·01	15	2	13	450	49	10·88	465	64	13·76
1891)	649	38	6·00	513	13	2·53	136	26	19·11	506	6	1·18	7	2	5	136	26	19·11	143	33	23·07
1892	770	17	2·20	624	5	0·80	146	12	8·21	623	4	0·64	1	—	1	146	12	8·21	147	13	8·84
1894	1348	67	4·97	1126	37	3·28	222	30	13·51	1120	31	2·76	6	3	3	222	30	13·51	228	36	15·78
1895	1412	29	2·05	1204	15	1·24	208	14	6·73	1192	3	0·25	12	8	4	208	14	6·73	220	26	11·81
1896	1647	30	1·82	1475	9	0·61	172	21	12·20	1468	2	0·13	7	5	2	172	21	12·20	179	28	15·64
1897	1618	26	1·57	1487	12	0·80	161	14	8·69	1482	7	0·47	5	2	3	161	14	8·69	166	19	11·44
	9023	283	3·13	7528	117	1·55	1495	166	11·10	7475	64	0·85	53	22	31	1495	166	11·10	1548	219	14·14

E táblázatban a statisztikai adatok 1890. évi április hó 15-től 1897. évi december hó végeig terjednek és teljesen elemezve vannak az antirabikus védőoltások értékességének előtüntetésére. A táblázat három részre oszlik, úgy mint:

Az a) rovat előtünteti az *egyetemes statisztikát*, azaz a Magyarországon 1890—1897-ben veszettséggel fertőzött vagy fertőzöttségre gyanús összes, tehát védőoltott és védőoltatlanul maradt egyének számát és halálozás arányát. Ezek szerint 1890—1897-ben Magyarországon 9023 egyén volt veszettséggel fertőzve vagy annak gyanúja alatt: ezek közül lyssát kapott mind a védőoltottak, mint a védőoltatlanok közül 283. Az egyetemes halálozási százalék tehát $3\cdot13\%$.

A b) rovat előtünteti a védőoltottak és a védőoltatlanul maradtak számát és a tényleges halálozást, úgy hogy a védőoltottak halálesetei közé fel vannak véve mindazok, a kik védőoltást kaptak, ha csak egyet is. Ezek szerint 1890—1897-ben a 9023 veszettséggel fertőzött vagy annak gyanúja alatt álló egyén közül 7528 kapott antirabikus védőoltást és 1895 maradt védőoltatlanul; a 7528 védőoltott közül kitört a veszettség 117 esetben, a be nem oltott 1895 közül 166 esetben. Tehát a halálozás a védőoltottak között $1\cdot55\%$, a védőoltatlanok között $11\cdot10\%$ -nak mutatkozott.

A c) rovat a védőoltások valódi értékét tünteti elő és az előbbi nyers statisztika e szempontból van megfelelőleg kiigazítva. Azokat a lyssásokat u. i., a kik a védőoltások kezdetekor, vagy a védőoltás folyamata alatt, vagy a védőoltások befejezte után 15 napon belül kapják meg a lyssát, nem lehet a védőoltások terhére írni. Az állatkísérletek, különösen pedig az én állatkísérleteim azt mutatták, hogy a bőr alá fecskendezett védőoltó anyagnak bizonyos mennyiségben kell bejutni a szervezetbe és bizonyos időhosszig ott tartózkodnia, hogy védőhatását kifejtse. Ennek folytán azon esetek, a midőn a veszett ebmarott egyénen a védőoltás folyamán tör ki a veszettség, úgy tekinthetők, mint a kik későn kapták a védőoltást, olyankor már, a midőn a természetes fertőzés fertőző anyaga az agygerincz-agyba jutott: a mely esetekben már a védőoltás a legtöbb esetben eredménytelen. Olyan esetek ezek, mint midőn a kutyanak durája alá vagy szemébe viszszük be az utczai veszettség fertőző anyagát és azután kezdjük védőoltani. Ez esetekben a védőoltásoknak kísérleti eredménye — úgy mint azt az én fent idézett nagyszámú állatkísérleteim Roux, Nocard és az orosz bűvárok kísérleti eredményeivel szemben kiderítették — csak nem nulla. Azóta a postinfectionális antirabikus védőoltásoknak sikertelenségét a subduralis és intraocularis fertőzés után hallgatagon általában elismerték és jelenleg az emberekre vonatkozólag e tétel kísérleti igaz-

ságát általánosan elismerik, midőn a védőoltás sikertelenségét azon egyéneknek, kiknél a lyssa a védőoltások első napjaiban vagy annak folyamán kitör, ilyen módon magyarázzák. Valóban ezek az esetek már úgy tekinthetők, mintha védőoltás egyáltalában nem is történt volna. Úgy, hogy e halálesetek — midőn a védőoltások valódi értékességének statisztikai megállapításáról van szó — a védőoltatlanok halálesetei közé teendők át.

Hasonlóképen, jogosult felfogásom szerint, az az eljárás is, hogy a védőoltottak halálesetei közül — a párisi Pasteur-intézet kezdeményezése szerint — eliminálják mindazokat, a kik a védőoltások befejezte után circa 15 napon belül kapták meg a veszettséget.

Ha kutyának dűrája alá visszszük be az utcái veszettség vírusát, átlag 15 nap mulva tör ki a veszettség. Ha ezt a kutyát rögtön kezdjük védőoltani, a subdurális infectio után akár a legintenzívebb módon is, ritkán sikerül eredményt elérni. Ezért joggal lehet feltenni, hogy mindazon egyéneknek, kiken a veszettség a védőoltások befejezése után 15 napon belül tör ki, már a védőoltások elején az agygerincz-agyig jutott volt a veszettség vírusa, a midőn mint a fent idézett állatkísérleti tapasztalat mutatja, nem használ az antirábikus védőoltás. Ezen esetek is joggal úgy tekinthetők, mintha nem kaptak volna védőoltást és midőn a védőoltások valódi értékességének statisztikai megállapításáról van szó — a védőoltatlanok halálesetei közé teendők át.

De midőn ezen eliminatio jogosultságát elismerem, két, legfellebbezhető három hétig tartó védőoltásoknál, nem ismerhetem el olyan esetekre — a mit egyes Pasteur-intézetek statisztikájában látok —, a midőn három héten túl, négy hétig, sőt tovább is folyik a védőoltás. A védőoltások idejének ilyen hosszú időre kitolásával nyilván sok az antirábikus védőoltások daczára beálló lyssa-halálesetet lehet jogtalanul a halálozási százalékból eliminálni és e körülményt védőoltások hatásosságának illetéktelen emelésére felhasználni.

Ezen szempontok figyelembe vételével van összeállítva a magyarországi esetekre a szóban forgó c) rovat.

A fertőzött és fertőzőtségre gyanús egyének közül *teljes védőoltást kapott egyéneknek* (C) tekintetnek azok, a kiken vagy egyáltalában nem tört ki a veszettség, vagy pedig, ha kitört, az csak a védőoltások befejezése után 15 napon túl történt. Ilyen eset volt 1890-től 1897-ig 7475 egyén, a kik közül a teljes védőoltás daczára 64 kapta meg a veszettséget. E 64 tekinthető olyannak, a kiknél határozottan lehet állítani, hogy az alkalmazott antirábikus védőoltás hatástalan volt. Ez 0.85% halálozási aránynak felel meg.

Ezekkel szemben állanak *a teljesen oltás nélkül maradt*

egyének (C_3), a kik nem jelentek meg védőoltások végett az intézetben. Ilyen egyén volt 1890-től 1897-ig 1495, a kik közül 166, azaz $11 \cdot 10\%$ kapta meg a veszettséget.

A teljesen védőoltatlan maradtak halálozás aránya tehát a teljes védőoltást kapottak halálozás arányához: $0 \cdot 85\% : 11 \cdot 10\%$ -hoz. E két arányszám egymáshoz való viszonya fejezi ki tisztán és kétségbenvonhatatlanul az antirábikus védőoltások hatásosságának értékét a magyarországi veszett ebmarottakra az 1890—1897. évek folyamán.

A c) rovat 2. sz. rovata számol be azon lyssában elhalt egyénekről, kik nem kaphattak teljes védőoltást, a kik a fennebbiek értelmében *elkészték* a védőoltásoktól, vagy azért, mert a harapás után a lappangási idő késő stadiumában jutottak a védőoltásokhoz, vagy azért, mert azon ritkább esetek közé tartoztak, a hol az incubatio szerfölött rövid és e miatt nem lehetett befejezni a védőoltást a kellő időben, még ha a harapás után másnap mindjárt meg is lett kezdve. Ez elkésést természetesen előre nem, hanem csak utólag lehet constatálni a lyssa kitörés-idejéből. 1890-től 1897-ig a védőoltott 7528 egyén közül 53 egyén kapott ilyen elkésést, tehát nem teljes védőoltást. Ezek közül 22 a védőoltás folyama alatt, 31 pedig a védőoltás befejezte után 15 napon belül kapta meg a lyssát. Mindezen esetek a fennebbiek szerint nem számíthatók fel a védőoltások rovására, midőn azok valódi értékességének megállapítása forog szóban. Ezen esetek tulajdonképen a védőoltatlanok rovatába teendők át. De ha teljesen felszámítnók is ezen tökéletlen védőoltások lyssa-haláleseteket az antirábikus védőoltások rovására, akkor is aránylag nem sokkal emelné az a védőoltottak halálozási számát a védőoltatlanokéhoz. Így C_3 rovat lyssa-eseteinek számításba vételével az 1890—1897 közt védőoltást kapott összes magyarországi egyének közül 117 kapta meg a veszettséget, a mi $1 \cdot 55\%$ halálozásnak felel meg, a védőoltatlanok $11 \cdot 10\%$ -ával szemben.

A c) rovat 4. sz. oszlopa a nemteljes védőoltásban részesült és lyssában elhalt egyéneket, melyeket úgy lehet tekinteni, mintha védőoltás nélkül maradtak volna, összegezti a védőoltást nem kapottakkal és így számítja ki a védőoltatlanokra a halálozás arányát. Ilyen egyén volt Magyarországon 1890-től 1897 végeig 1548, a kik közül megkapta a veszettséget 219, mely azt mutatja, hogy a tulajdonképeni halálozás a védőoltatlanok között $14 \cdot 14\%$ volt.

E statisztikai elemzés útján egy minimalis és maximalis halálozási arány jön ki úgy a védőoltásban részesültekre, valamint azokra, a kik védőoltatlanul maradtak. A maximalis halálozási százalék a védőoltottakra $1 \cdot 55\%$, a minimalis $0 \cdot 85\%$; a

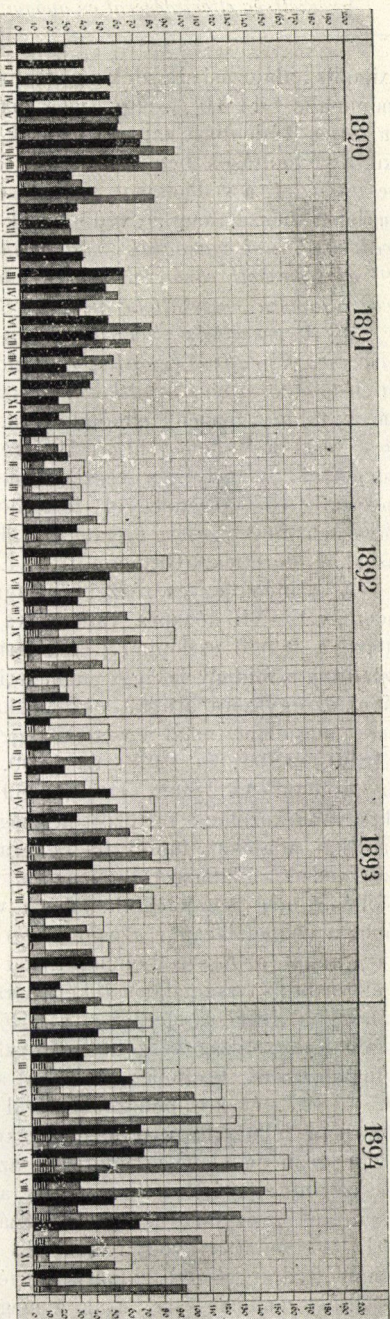
maximalis halálozási százalék a védőoltatlanul maradtakra $14 \cdot 14\%$, a minimalis $11 \cdot 10\%$. Így még ha felvennők is azt, hogy a nem teljes védőoltást kapott lyssások közül azoknak egy részét, a kik a védőoltások befejezése után 15 napon belül kapták meg a veszettséget, a védőoltások értékességi fokának megállapításánál nem lehet beszámítani a védőoltások javára: mondhatjuk, hogy *a védőoltatlanul maradtak valódi halálozás aránya az 1890—1897-diki veszett ebmarta egyénekre nézve $11 \cdot 10—14 \cdot 14\%$ közé, a védőoltásban részesülteké pedig $0 \cdot 85—1 \cdot 55\%$ közé esett.*

3. *A veszettség elterjedése és a veszettség ellenes gyógyítás eredményének grafikus és statisztikai előtüntetése évenként és havonként Magyarországra vonatkozólag 1890—1899.* A következő két graficon tábla a fennebb elmondottakat foglalja össze és szemléltetővé teszi a 4 hónap hiján 10 évre terjedő tapasztalatok főbb eredményeit, a melyek a veszettségnek Magyarországon való elterjedésére és veszettséggel fertőzött embereken a veszettség kitörésének megelőzésére ugyanezen idő alatt az antirábikus védőoltásokkal elértettek. (Graficon I. 124. és 125. lapon.)

A graficon egyes részei önmaguk magyarázzák magukat. Minden év I—XII hónapra van osztva; minden hónapban ki van tüntetve a fekete oszloppal (A) a fertőzött helységek száma — összeállítva a földművelésügyi ministerium hivatalos adataiból — továbbá az egyszerű árnyalt oszlopokkal (B) az intézetben védőoltásra megjelent, tehát a veszettséggel fertőzött egyének száma. Az 1890., 1891. és 1898. és 1899. években csak erre terjed ki a graficon. Az 1892., 1893., 1894., 1895., 1896. és 1897. évekre vonatkozólag a fertőzött helységek számán kívül (A) pontos statisztikai adatokat tüntet fel a graficon minden hónapra az összes veszett állatmarott egyénekről (B), úgy hogy előtünteti a védőoltásra meg nem jelentek, tehát a védőoltatlanul maradtak (a), továbbá a védőoltásban részesültek (b) számát és ezeknek összegét (c), tehát az összes ebmarottakat (B). Mindenik oszlopban az előfordult lyssa-haláleseteket haránt-fekete vonalak jelölik, úgy hogy a graficon előtünteti a fertőzött helységek és egyének számaiban az ország veszettséggel való fertőzöttségének havi és évi ingadozásait, továbbá általában a védőoltottak között, az 1892—1897. évekre pedig ezenkívül a védőoltatlanul maradtak között is a felmerült lyssa-haláleseteket.

A graficon alatt ez adatokra az évi összesítések vannak szám szerint előtüntetve és ezeknek alapján az évi átlagos halálozás (a) és gyógyulás arány (b) kiszámítva úgy a nemgyógyítottak (I.), valamint a gyógyítottak (II.) között. Az 1898-ik évre a nemgyógyított veszett ebmarta egyénekről statisztikai adatok nem álltak rendelkezésre, csak a megjelentek közötti halálozás és gyógyulásarány volt kiszámítható. Az 1899-ik évre a halál-

A veszettség elterjedése és a veszettségellenes gyógyítás eredménye Magyarországon.
1890—1899.

A 598 A 438 A 374 A 401 A 581

B {
a) 465 + 64 = 13.760/o
b) 1084 + 11 = 1.010/o
c) 1349 + 73 = 4.840/o

I {
a) 13.760/o
b) 86.240/o
c) 1.010/o
II {
a) 98.990/o

A.

B.

B. Elhunrtt egyének szma, kik antirabikus gygytást kaptak.

A. Fertzött helységek szma.

A. B.

Jelmagyarázat.

A. Fertzött helység.
B. Elhunrtt egyének szma, kik antirabikus gygytást kaptak.

I {
a) 147 : + 13 = 8.840/o
b) 623 : + 4 = 0.640/o
c) 770 : + 17 = 2.200/o
II {
a) 8.840/o
b) 91.160/o
c) 0.640/o
99.360/o

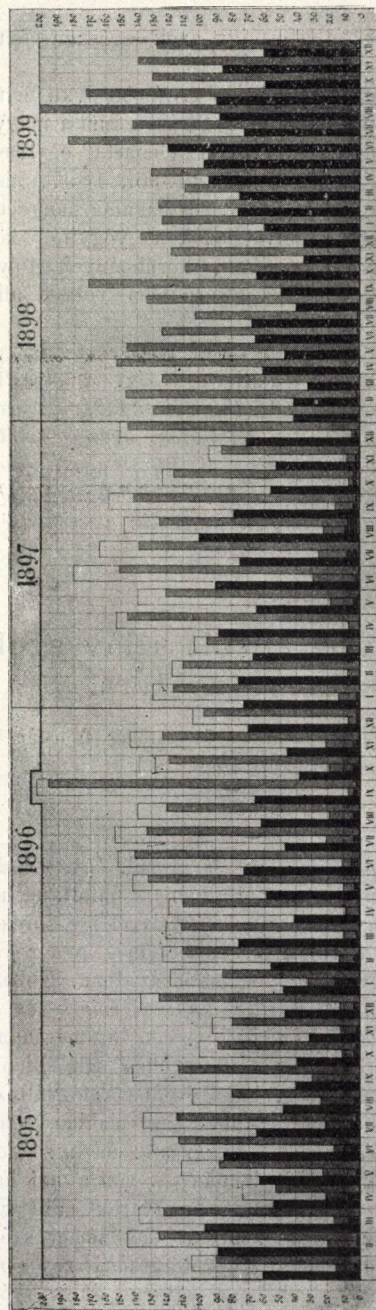
I {
a) 228 : + 36 = 15.780/o
b) 1120 : + 31 = 2.760/o
c) 1348 : + 67 = 13.510/o
II {
a) 15.780/o
b) 84.220/o
c) 2.760/o
97.240/o

a) átlagos halálozás
b) átlagos gyógyulás
c) átlagos halálozás
a nem gyógyítottak közt.

c) összesen :

≡ : jssza-halálozások szma.

A veszetheg elterjedese es a veszethgeellenes gyogyitas eredménye Magyarországon. 1890—1899.

A	719	A	682	A	793	A	588	A
B	$\left\{ \begin{array}{l} a) 220 : \pm 26 = 11.81\% \\ b) 1192 : \pm 3 = 0.25\% \end{array} \right.$	B	$\left\{ \begin{array}{l} a) 179 : \pm 28 = 15.64\% \\ b) 1468 : \pm 2 = 0.13\% \end{array} \right.$	B	$\left\{ \begin{array}{l} a) 166 : \pm 19 = 11.44\% \\ b) 1482 : \pm 7 = 0.47\% \end{array} \right.$	B	$\left\{ \begin{array}{l} a) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \\ b) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \end{array} \right.$	B	$\left\{ \begin{array}{l} a) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \\ b) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \end{array} \right.$	B	$\left\{ \begin{array}{l} a) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \\ b) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \end{array} \right.$	B	$\left\{ \begin{array}{l} a) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \\ b) 1598 : \pm 3 = 0.18\% \end{array} \right.$
I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 1412 : \pm 29 = 2.03\% \\ b) 88.19\% \end{array} \right.$	I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 15.64\% \\ b) 84.36\% \end{array} \right.$	I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 11.44\% \\ b) 88.56\% \end{array} \right.$	I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 11.44\% \\ b) 88.56\% \end{array} \right.$	I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 11.44\% \\ b) 88.56\% \end{array} \right.$	I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 11.44\% \\ b) 88.56\% \end{array} \right.$	I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 11.44\% \\ b) 88.56\% \end{array} \right.$
II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 99.75\% \\ b) 99.75\% \end{array} \right.$	II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 99.87\% \\ b) 99.87\% \end{array} \right.$	II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 99.53\% \\ b) 99.53\% \end{array} \right.$	II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 99.53\% \\ b) 99.53\% \end{array} \right.$	II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 99.53\% \\ b) 99.53\% \end{array} \right.$	II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 99.53\% \\ b) 99.53\% \end{array} \right.$	II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 99.53\% \\ b) 99.53\% \end{array} \right.$

Egyetemes eredmény : A halálozás és gyógyulás egyetemes arányzáma a magyarországi nem gyógyított és gyógyított veszett állatmarta egyénekre öt év (1892, 93, 95, 96, 97) tiszta konkrét adataiból kiszámítva :

I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 855 \text{ nem gyogyított közöl} \\ b) 5211 \text{ gyogyított közöl} \end{array} \right.$	I	$\left\{ \begin{array}{l} a) 119 = 13.91\% \\ b) 736 = 86.09\% \end{array} \right.$
II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 5211 \text{ gyogyított közöl} \\ b) 736 = 86.09\% \end{array} \right.$	II	$\left\{ \begin{array}{l} a) 22 = 0.41\% \\ b) 5249 = 99.59\% \end{array} \right.$

azaz : a veszethgeellenes védoltas Magyarországon 13.91%-ról 0.41%-ra szallította le a veszett állatmarta egyének halálozási arányszámát.

esetek még nem ismeretesek teljesen, így azok egészen feltüntetve sincsenek.

A graficon alatt végre az *egyetemes eredmény* van feltüntetve: a halálozás és gyógyulás egyetemes arányszáma a magyarországi gyógyított és nemgyógyított veszett ebmaria egyénekre vonatkozólag, öt év (1892., 1893., 1895., 1896., 1897.) tiszta concret adataiból kiszámítva. (Az 1894. év adatai correctnesság szempontjából ki vannak hagyva, mivel azok a gyógyítás körül felmerült és fennebb ismertetett zavaró körülmények folytán pontos statisztikai következtetések vonására nem voltak alkalmasak.)

Ezen egyetemes eredmény azon öt év concret tiszta adataiból elvonva, a következőkben foglalható össze: *a vesztség ellen a védőoltás Magyarországon 13·91°/_o-ról 0·41°/_o-ra szállította le a veszett állatmaria egyének halálozási arányszámát, a gyógyulás arányszámát pedig 86·09°/_o-ról 99·59°/_o-ra emelte, azaz a veszett kutymarott emberek, ha kellő időben megkaphatják a védőoltást, majdnem valamennyien kikerülik a vesztséget.*

A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora.

(Kivonat Asbóth Oszkár l. t. január 8-án és folytatólag február 5-én előterjesztett értekezéséből.)

I.

A szláv szók a magyar nyelvben (Nyelvtud. Ért. 15. köt. 8 füz.) című értekezésemben arra az eredményre jutottam, hogy „a szláv szók javarésze egy az ószlovén nyelvvel legszorosabb rokonságban levő nyelvből került nyelvünkbe, még pedig valószínűleg a honfoglalásra következő legelső században. Ebben a hitben engem Munkácsi *A magyar-szláv etnikai érintkezés kezdetei* című dolgozata (Ethnographia, 1897. foly.) nem bírt megingatni.

A szláv szók magyarországi eredete ellen nem bizonyít az a körülmény, hogy a szláv szók, ha erősebben megváltoztak is, mégis az egész országban ugyanabban az alakban tűnnek föl (medve: ószlovén *medvĕd*, kormány: *krĕma*, udvar: *dvor*), mert hogy a szók ilyen elterjedése lehetséges volt a mai hazában is, a hol talán jobban elszéledtek a magyarok mint Etelközben, Lebediában, azt bizonyítja nemcsak sok német szónak feltűnő alakja, a mely mindazonáltal közkeletű (*bakter*, *bognár*, *kalmár*, *csűr*, *harcz*, *czél*, *czégér*), hanem egy-egy szláv szónak

jóval a honfoglalás után történt elváltoztatása is és ilyen gyakran föltűnően elváltozott alakban az egész országban való elterjedése. A halotti beszédben még *brat* (o. brát), *milost* (o. miloszt v. milaszt) alakot találunk, ma azonban országszerte azt mondják, hogy *barát* és *malaszt*, pedig a *brát*, a *drága* tanúsága szerint, akár meg is maradhatott volna, legalább egyes vidékeken, a *milost* helyett pedig, ha a hasonló eseteket vizsgáljuk, első sorban *milaszt*-ot várnánk (vö. ószl. *prítvorь: pitvar*) vagy pedig *melaszt* illetőleg *molaszt* alakot (vö. ószl. *brítva: beretva, borotva*), de nem *malaszt*-ot, mégis ez a mindenképen feltűnő és tudtommal magában álló alakulás végig vonult az egész országon és közkincsese lett, mind a mellett, hogy a magyarok akkor már rég elszéledtek az új hazában. Épp olyan kevésbé szabad a szláv szók magyarországi eredete ellen azt fölhozni, hogy tetemes részük az egész országban ismeretes, míg a német szók csak egy részénél tapasztaljuk ezt, a mely többé-kevésbé mesterségesen terjedt el. Ha ez igaz, mert bebizonyítva még nincs, akkor ezt az eltérő földrajzi elhelyezkedésből lehet megérteni és talán a szlávok nagyobb számából is. Annyi bizonyos, hogy ha az ország szívében érte a nyelvünk a nagy szláv hatás, a német telepek pedig kezdetől fogva inkább a határszéleken voltak, a szláv hatás sok tekintetben más lehetett mint a német, az észlelt különbségből azt következtetni, hogy a magyarok a szláv szókat már a régi lakóhelyeiken vették föl, nem szabad.

Hogy a magyarok szlávokat igenis nagy mennyiségben találtak az új hazában, a mit Munkácsi kereken tagad, azt kétségtelenné tesz a magyar keresztény terminologia szláv elemei. M. ugyan ezeket is Etelközből származtatja, de már magában véve is különös volna, ha a magyarok több mint száz évvel hivatalos megtérésük előtt ellátták volna magukat a keresztény terminologia gyakran a részletekbe menő kifejezéseivel (*szolozsma, vecsernye, veternye, kereszt, keresztel, koma, bérnál, pap, apácz, szent, hála, malaszt* stb.), de ezenkívül alig is hihető, hogy az Etelközben élő szlávok, ha talán keresztények voltak is, már ismerték és használták azt a keresztény szláv terminológiát, a mely a nagy morva birodalomban alakult meg és csak a szláv apostolok működésétől kapta azt a szentesítést, a mely jóformán közös szláv vá tette. Mikor Methodius 885-ben meghal, tanítványai szerte-széjjel szóródnak és első sorban Bulgáriában találunk barátságos fogadtatásra. A közös szláv keresztény terminológiát aligha ők nem vitték oda, innen pedig még később terjedt el Oroszországba. Lehetetlen föltennünk, hogy az Etelközben lakó szlávok olyan korán ismerték volna az ehhez a terminológiához tartozó kifejezéseket, hogy a 10 évvel Methodius halála után onnan elköltöző magyarok már itt vehették volna föl e kifejezé-

sek egy részét. A magyar keresztény terminologia tehát fennен hirdeti, hogy a magyarok igenis erős szláv lakosságra találtak itt Magyarországon.

De e föltevésünket történeti adatok is támogatják, sőt M. maga is bizonyítja, a mit pedig folyton tagad, hogy szlávok laktak éppen Magyarország szívében a honfoglalás idejében. Ő t. i. azt tanítja, hogy a *bolgárok* uralma Pesttől kezdve messze kiterjedt Magyarország keleti részén és hogy Pest, egyike lehetett azon gyér telepeknek, melyeket a IX. században a morva birodalomtól keletre terjeszkedő bolgárok alapítottak. No pedig a bolgárok akkor már jóformán teljesen elszlávosodtak, kíséretükben különben is mindig többségben volt a tiszta szláv, maga Pest városának neve is szláv, olyan szláv, a melyet ma bolgárnak, ha pedig régibb nyelvi följegyzésekről szólunk, ószlovénnak vagy óbolgárnak nevezünk. Ilyen nyelvű szlávokat találtak a magyarok Pest környékén, a mit a *mostoha*, *rozsa*, *mesgye* szó is mutat, a melyek egytől-egyig csakis bolgár nyelvjárásból kerülhettek nyelvünkbe. mert egyetlen egy más szláv nyelvben sem találunk olyan alakot, a melyből ezeknek a szónak a hangzása meg volna magyarázható.

Mig tehát biztosan tudjuk, hogy a magyarok az új hazában, jelesen Pest környékén, oly szlávok nagy tömegét találták, a kik bolgár-szláv, illetőleg ószlovén-fajta nyelven beszéltek, mig a magyar keresztény terminologia nem is kerülhetett nyelvünkbe máshol, mint a mostani hazánkban, addig hiányzik minden biztos alap, a melyre egy Etelközben véghez ment hasonló hatást föl lehetne építeni. Először is semmi biztosat nem tudunk arról, hogy a magyarok egyáltalában hosszabb ideig tartózkodtak Etelközben. a legtöbb történészünk ezt a tartózkodásukat évenséggel csak egy pár évre teszi. De azonkívül Etelközben sokkal inkább várhatnánk orosz hatást mint bolgárt. Mi semmit sem tudunk arról, hogy a Duna és a Dnjeper közt olyan szlávok laktak a IX. században, a kik bolgár nyelvjárást beszéltek volna. M. igaz kísérletet tesz egy ilyen lakosság kimutatására. de sem a szláv nyelvek történetét nem ismeri kellően, sem az idézett adatok forrásait nem vizsgálja közelebbről, így hát homokra épít. Hogy az oláh nyelvre ugyancsak bolgár nyelvjárás hatott, mint a magyar nyelvre, természetesen nem bizonyíthatja azt, hogy a két hatásnak. a mint M. véli. közel szomszédságban kellett véghez mennie. Nem tekintve azt, hogy az oláh nép megalakulásáról és a bolgároknak az oláh nyelvre gyakorolt hatásának helyéről és időpontjáról vajmi határozatlan tudásunk van, a bolgár uralom nagy kiterjedése a IX. században könnyen érthetővé teszi. hogy a bolgár czéger alatt messze elterjedt balkánfélszigeti szlávok hatása a magyarok nyelvét egészen más területen érhetette. mint

az oláhokét: sem időre, sem helyre nézve nem bizonyítható semmi kapcsolat egyrészt a magyar, másrészt az oláh nyelvre történt szláv hatás közt.

Tehát sem általános okoskodások, sem történeti adatok nem teszik valószínűvé azt, hogy a szláv szók nagy sokasága már Etelközben került volna a minyelvünkbe, hogy egyes szókra sem bizonyult eddig be, hogy már a régi hazában vettük föl, arról a II. részben lesz szó.

II.

A magyar nyelvben található szláv szók nagyobb része bolgár nyelvjárásból valók, tehát csak olyan vidéken kerülhettek nyelvünkbe, a hol a magyarokat körülvevő szlávok bolgár nyelvjáráson beszéltek. Ez tehát könnyen történhetett a mai hazánkban, a hol a bolgár szlávok a magyarok bejöveteléig Pest-től keletre nagy területet foglaltak el, attól a Pesttől, a melynek ők adtak nevet.

A magyarok régibb lakóhelyein inkább orosz hatást vártunk volna, már pedig nevezetesebb orosz hatásnak semmi nyomát sem találni. Munkácsi igaz összeállított vagy egy tuczat szót, a melyet állítólag csak az oroszoktól kaphattunk, de az egy *gyantár*: orosz *jantar* egyeztetésen kívül legföljebb még csak a *csuka* és *csorba* szóknak az orosz *ščuka*- és *ščerba*-ból való magyarázata érdemel némi figyelmet. De van azután olyan is köztük, mint magy. *lyuk* = orosz *ljuk*, már pedig az orosz szó egészen modern tengerészeti kifejezés és azt jelenti, hogy „*Luke auf Schiffen*“. Találunk ott oly botlást is, hogy a szerző csak azért mondja a szót orosz eredetűnek, mert Miklosichnál a *kr.* rövidítést, a mely *kroatisch*-nak olvasandó, úgy olvasta, hogy *klein-russich*; így keveredett a horvát *gobino* kegyelméből a magyar *gabona* abba a gyanúba, hogy orosz eredetű. És még ennél is különösebb, hogy M. mikép magyarázza az *óriás* szót a norman varjagok (or. *varjag*) nevéből.

De M. nemcsak több orosz szót vélt fölfedezhetni a magyar nyelvben, hanem a bolgár nyelvből került szláv szók között is talált egész csoportot, melynek hangtani alakulásán állítólag megismerni a keleti eredetét. M. a német eredetű *kalmár* szót ugyan régibb *kalomár* alakból magyarázza, de hogy a *szereda* alak is régibb a *szerda* alaknál, azt már nem akarja elismerni, ámbár latin okirataink is erre vallanak, hanem a *szereda* alakot orosz eredetűnek tartja, a *szerda* alakot pedig oly hangátvetés útján hiszi keletkezettnek, a mely csak Etelközben mehetett véghez. Ha a XIII. századbeli latin okiratokban egy és ugyanazt a községet, hol *Szulugagyör*-nek, hol *Szulgagyör*-nek hívják, mi eddig a *szuluga* alakot régibbnek tartottuk, a mely azért tűnt

el később, mert belőle a hangsúlytalan második szótag gyöngülése következtében *szulga-szolga* lett. M. azonban azt tanítja, hogy *szulga-szolga* Etelközben lett *sluga*-ból hangátvetés útján, a mai hazában azután újra átvettük volna a *sluga* szót más szláv nyelvből és akkor már *szuluga* lett volna belőle. Ugyancsak ilyen „keleti“ hangátvetés segítségével magyarázza a *csorda*, *pelyva*, *szalma*, *garmada*, *balga*, *szilva*, *kulcs*, *korpa* szókat is, pedig az összes idetartozó esetek figyelmes vizsgálata azt mutatja, hogy itt hangátvetésről szó sem lehet. A szláv *slama*-nak eredetileg bizonyosan *szláma* felelt meg a magyarban, a mint *klas*-nak *klász*, a melyből azután *kalász* lett (vö. szláv *draga-drago*: magyarul *drága*, szláv. *brat*: H. B. *brát*, ma *barát*). A mint *klász*-ból *kalász* lett, úgy lett *szláma*-ból *szaláma*. Minthogy azonban a közvetlenül a hangsúlyos szótagra következő második szótagban a hangzó könnyen megrövidült, sőt teljesen el is enyészett, ebből a *szaláma*-ból *szalama* lett. a mint a szláv *klada*-ból *kláda* *kaláda* alakokon keresztül a régi *kalada* (ma *kaloda*) lett vagy *slunina*-ból régi *szalanna* (ma *szalonna*), *kladnja*-ból *kalangya*. A *szalama* alak végre *szalmá*-vá lett, akár csak a régi *kalomár* *kalmár*-rá vagy a szláv *malina* *málná*-vá, a H. B.-beli *uruszág* *ország*-gá. Az, hogy az átmeneti alakokat nem mutathatjuk ki, hogy szláv *slama*-val szemben csak is magyar *szalmá*-t találunk, nem bizonyít ez ellen semmit sem. A közbeeső alakokat, más hasonló alakú szók fejlődését követve, könnyű a legnagyobb biztossággal megszerkeszteni, különben is éppen nem ritka tünet, hogy az ilyen átmeneti alakok teljesen hiányzanak: így a szláv *pojata*-val szemben *pajáta* alakot kellene várnunk, a melyből a második szótag gyöngülése következtében *pajata* keletkezett volna, de mi bizony sem az egyiket, sem a másikat nem mutathatjuk ki, hanem csakis a *pajta* alakot, a mely azonban másképp, mint a jelzett úton, nem keletkezhetett a szláv szóból.

Ugyanaz áll a *szerda*-féle szókról is. Szláv *drék*-nek a Guari-codexben meg *drék* felel meg (*drecaba*), ebből azután *derék* lett, így lett *blén*-ből *belén* (fü) *belénd*, *žlč*-ből a régi *zselyéb* (most *zsilip*). De már *szelemen*, a mely *sléme*-ből lett, nem mutat hosszú hangzót a második szótagban, hanem rövidet, azaz *szelemen*, a melyet várhatnánk. *szelemen*-né gyöngült. Szakasztott így lett *sréda*-ból *szeréda*, *szeréda* és azután a hangsúlytalan *é* rövidülése következtében *szeréda*, végre pedig további gyöngüléssel a ma leginkább elterjedt *szerda* alak. Ily módon nemcsak nem vagyunk kénytelenek a *szeréda* alakot máshonnet származtatni mint a *szerda* alakot, hanem egyáltalában közös kiinduló pontot nyerünk az összes idetartozó szók magyarázatára. Mert ha *szerdá*-t *szeréda*-ból, ezt pedig *szeréda*, *szerédá*-ból magyarázzuk, akkor szépen illik ahhoz, hogy a *drék*-ből előbb *drék* azután *derék*

lett, hogy *blán*-ből *belén* (fü), *žláb*-ből *zselyéb* (*zsilip*) lett. Ha a *szalma* szót úgy magyarázzuk, hogy *szalama*, *szaláma* *szlámá*-ból gyöngült, akkor összhangzásba hozzuk egy egész csoport szóval, így lett *draga-drago*-ból *drága*, *klas*-ból *klász*-on keresztül *kalász*; a hangsúlytalan *á* azonban, különösen ha a szó több mint kéttagú volt, könnyen gyöngült a-vá (*klada*: kláda kaláda, régi *kalada* (most *kaloda*), sőt teljesen el is eshetett, a mint ezt a *szalma* példa is mutatja.

A magyar nyelv nem tud tehát semmit sem arról a „keleti“ hangátvetésről, a melyet Munkácsi kapcsolatba hoz egy pár csalóka esettel, a melyet az oláh nyelvbe került szláv szók között is fölfedezhetni vélt, hogy azután e vélt találkozás által egy külön keleti „oláh-szlovén“ nyelv sejtelmét keltse föl bennünk. A magyar nyelvbe került szláv szók annyira nem mutatnak keleti typust, hogy ellenkezőleg a bolgár nyelvnek éppen *nyugati* ágának fősajátságát tükrözik, míg ellenben az oláh nyelvbe került szláv szók a keleti bolgár nyelv hatását vallják.

Nekrológok

a M. tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XXII.

Sayous Eduárd.

(Genf 1842. I. 10. — Nizza 1898. I. 19.)

A francia írók közt, kik Magyarország történetét és irodalmát a XIX. században a külföldön ismertették, Sayous Eduárd kétségkívül a legkiválóbb helyet foglalja el. A század első felében egyáltalán nem vettek tudomást rólunk; csak a függetlenségi harc kitörésekor és a reactio szomorú napjaiban fordult némileg a figyelem felénk. Ez a magyar menekülteknek köszönhető, s azok az írók, kik akkoriban a magyar alkotmány védelmére keltek, kik legjelesebb íróinkat ismertették, mint Saint-René Taillandier, főleg német források után, vagy mint a derék Chassin, magyar emigránsok segélyével dolgoztak. Francia, ki tudományos kutatás céljából megtanult volna magyarul, ki évek hosszú során át a magyarok történetét és irodalmát, mint szakférfi, tanulmányozta volna, Sayous előtt nem volt. A magyar tudományos Akadémia e ritka tünemény láttára nem is késett őt már működése első éveiben, 1875-ben, külföldi tagjai közé beválasztani s korai halálának hírére történetírásunk nesztorát, Szilágyi Sándort bizta meg emlékbeszéd tartásával, de a sors őt is elragadta, mielőtt ebbeli megbízatásának eleget tehetett volna. Szorgáljon ez mentségül, hogy az Akadémia Értesítője csak két évvel a derék francia tudós elhunytá után emlékezik meg róla.

I.

Sayous Eduárd Genfben született egy régi francia családból. Jámbor hugenották sarjadéka volt, kik XV. Lajos alatt a vallásszabadság martirjaiként 1750 táján vándoroltak ide Dél-Francziaországból, a Béarn tartomány azon vidékéről, mely IV. Henrik óta a protestantismus felé hajolt. Írónk atyja, Sayous André (1808—70) a genfi akadémián rokonának, a külföldön is jól ismert Toepfer-nek lett utóda. A francia nyelvet és irodalmat tanította, mikor az 1846-iki forradalom tanszékétől megfosztotta. Ősei hazáját mindig forrón szerette, s minthogy egy régi, 1790-ben kelt törvény értelmében a Nantes-i edictum visszavonása következtében kivándorolt, de ősi hazájukba visszatérni akaró protestánsoknak a francia polgári jog visszaadatott, Sayous nemsokára Párisban telepedett le. Már Genfben írta meg az *Etudes littéraires sur les écrivains français de la Réformation* (1841. 2-ik kiadás 1854 két kötetben) című munkáját, mely az addig csak theologusoktól tanulmányozott nagy reformátori munkák irodalmi értékét mutatja ki és Farel, Calvin, Viret, de Bèze, Hotman, a két Estienne, de la Noue, Duplessis-Mornay és Agrippa d'Aubigné sikerült irodalmi arczképeit nyújtja. Ugyancsak Genfben kezdte írni maig közforgalomban levő művét: *Histoire de la littérature française à l'étranger*, melyet a francia Akadémia 1853-ban megjutalmazott és mely Sainte-Beuve dícséretét is kivívta. Párisban egyik távoli rokonának, Dufour tábornoknak, III. Napoleon egyik tanárának közbenjárására az igazságügyi miniszterium cultus-osztályába lépett, a hol nemsokára fokról-fokra emelkedve, a nem-katholikusok ügyeinek vezetésével bízott meg. 1861-ben tette közzé: *Le dix-huitième siècle à l'étranger* és 1863-ban *Conseils à une mère sur l'éducation littéraire de ses enfants* című munkáit. Mikor 1870-ben meghalt, Scherer Edmond, a Temps nagynevű kritikusa, meleg nekrológot szentelt neki.¹

Ily családi tűzhelyen nevelkedett a magyar történet francia írója. Vallásos buzgóság, polgári erény és az irodalom szeretetének iskolája volt ez, melyben fiatal, érzékeny kedélye a történetírás kedveléséhez elég táplálékot talált. A lycée Bonaparte (ma Condorcet) tanulója volt és már 16 éves korában a Concours général-on ezen minden tanév végén Páris összes középiskolái közt tartott zárt helyi dolgozat versenyén, elnyerte a történelmi díjat. Szülei azonban nem szánták irodalmi pályára. A lyceumi tanfolyam bevégzése után a jogi karra iratkozott be, de két évi tanulmány után a tanári pályát választotta. Ez 1860-ban történt. Akkoriban a párisi bölcsészeti kar távolról sem felelt meg valódi hivatásának.

¹ *Le Temps*, 18 avril. 1870.

Voltak ugyan derék, nagyhirű tanárai, de ezek csak vegyes közönség számára tartottak előadásokat, melyek inkább a forma és az előadás csínjával tűntek ki. Az Ecole normale supérieure-ön kívül nem volt előkészület a tanári vizsgálatra. Így azoknak, a kik nem akarták mint felügyelők (maitre d'études) legszebb éveiket a lyceumokban tölteni, ezen iskola felvételi vizsgálatára kellett készülniök. Ez pedig egyike a legnehezebb versenyvizsgáknak. A 18—20 éves ifjaktól valóban sokat kívánnak, s nem csodálhatjuk, hogy azok, kik felvétetnek — vagy húszat a *Lettres* csoportjából, tizenötöt a *Sciences*-ből vesznek föl 250 versenyző közül — az „élève de l'Ecole normale supérieure“ czimére méltán büszkék. S ha később a politika vagy irodalom elcsábítja is őket és az állami oktatás kötelekéből kilépnek, e szép czímet mindig használják. Sayous az 1860. év versenyén lépett be az intézetbe, abban a promotióban, melynek tagjai közt ott találjuk Charles Bigot-t, Charpentier, Jolly és Evellin három jó hírnevű bölcseoszt, Foncin-t, ma az Université egyik főfelügyelőjét, kinek földrajzi műveit az összes iskolákban használják, az Alliance française éltető lelkét, Raoul Fraryt, a korán elhunyt publicistát, Petit de Julleville-t, a Sorbonne-on a középkori francia irodalom tanárát, ki a Colin-féle nagy irodalomtörténeti vállalatot szerkeszti. Ugyancsak ebben az intézetben, a hol a tanulók három éven át bennlakók, kötött Sayous barátságot a mai kor három kiváló történetírójával: Gabriel Monod, a *Revue historique* szerkesztőjével, Lavisse-al és Rambaud-val, kiknek mindegyike most a Sorbonne tanára. Mint a később hozzá intézett levelekből látható, Sayous az Ecole normale-on békés, közvetítő szerepénél fogva megnyerte társai bizalmát. Nem szerette soha a polemiát, a heves, személyes támadásokat, de nem is félt egyéni meggyőződésének nyilvánításától.

A rue d'Ulm-i intézetben töltött három év után a hallgatók a saját szakjok aggregatiójára jelentkeznek, mely Franciaországban a licence után a másodfokú tanári vizsgálat és szintén versenynyel van összekötve. 1863-ban Sayous a történelem és földrajz aggregatióját oly fényesen állotta ki, hogy a vizsgáló-bizottság elnöke, Giraud, ezeket írta egyik barátjának: „Sayous nekünk Fülöp-ről és Demosthenesről olyan előadást tartott, mely valódi remekmű. Ritkán találtam ily kiváló tanárjelöltet.“ S valóban e nehéz, egy egész hónapon át tartó versenyben az első helyet nyerte el. Az Ecole normale alapszabályai értelmében az első agrégé d'histoire két évig államköltségen az athéni francia iskola tagja lehet. Sayous, noha szeretett utazni és már Ecole normale-beli szüniidejében bejárta Olaszország egy részét, nem akarta szüleit, kiknek egyetlen gyermekök volt, hosszú időre elhagyni, s minthogy a Versailles-i lyceumban azonnal alkalmazást nyerhetett, a nélkül

hogy vidékre kellett volna mennie, mint ez Franciaországban szokás, a középiskolai tanár rögzös pályájára lépett. Már két év múlva (1865) Párisba került a lycée Charlemagne-ba, a hol 12 éven át a legnagyobb sikerrel tanított. Régi tanítványai, jelenleg tanártársaim a párisi iskolákban nem győzik eléggé dicsérni vonzó előadását, ritka készségét és azt a baráti viszonyt, mely az idősebb tanulók és tanáruk közt fennállt. Halála hírére egyik másik tanítványa, ki a politika terén a legmagasabb polczra jutott, a volt miniszter, Léon Bourgeois, ezeket írta özvegyének : „Sayous úr nekem a legjobb tanárom volt és bennem a történet iránti hajlamot, a szép érzéket keltette fel. Csak könyvekkel szememben emlékezhetem ma vissza azokra a sétákra, melyeket néhányunkkal csütörtök délután a Louvre-múzeumában tett, megismertetvén velünk a népeket és korszakokat művészetük remekeivel, és tanításán annyi jószág ömlött el, oly szíves odaadást tanúsított, hogy nem is tanár, hanem egy idősebb testvér társaságában éreztük magunkat“. Tanári teendői közben azonban irodalmilag is működött. Már mint az Ecole normale tanítványa egy kis irodalmi társaságot alapított, melyet *Conférence du Rez-de-Chaussée*-nek neveztek, s melynek tagjai közt voltak : Paul Stapfer, jelenleg bordeaux-i egyetemi tanár, des Essarts, a clermonti egyetem tanára és jóhírű költő, Lavollée, Sayous egyik legbensőbb barátja, ki a történet filozófiájával foglalkozik, Filon, a Journal des Débats londoni tudósítója, a finom tollú regényíró és Napoleon trónörökös volt nevelője, Duvergier de Hauranne, volt akadémikus, Zévort, a caen-i egyetem rectora, Ribot, a Cambon testvérek, Louis Legrand, kik a politika terén működnek és a már említett Petit de Julleville, Frary és Bigot. Mint a hogy a Conférence Tocqueville az ügyvédi kar fiatalabb tagjait csoportosította, ez a Conférence az irodalom és történet ápolására alakult, de nemsokára feloszlott. Sayous itt Siennáról tartott érdekes felolvasást (1863.), mely első irodalmi essaije s már mutatja, miként iparkodott a népek történetét városaik és műemlékeik alapján tárgyalni. 1866-ban, tehát csak három évvel az aggregatio után doctoratusi thesiseit is elkészítette. De ez nagy baj is volt. A francia thesis, mely írójának hírnevét szokta megalapítani, elhamarkodott munka, s a mi másoknál az irodalmi dicsőség kezdete szokott lenni, Sayousnál csak gyenge kísérlet vala, melyet a Sorbonne ma nem fogadna el. Most csak hosszú búvárkodás eredményét lehet e czélból felterjeszteni, de néha az ily dolgozatok az Akadémia legnagyobb jutalmait is elnyerik, mint minap Parisot vaskos könyve, melyet a IX. századi Lotharingiáról és Reussé, melyet a XVII. századi Elzászról írt. Sayous két thesise (a latinnak czime : *De Epistolis sive sancti Bonifacii sive ad sanctum Bonifacium*, a francziának : *La France de St. Louis d'après la*

poésie nationale, 208 lap) nem is ér sokat Sayous irodalmi működésében, s tán ez volt oka annak, hogy a párisi egyetemen, melyre lelke annyira vágyódott, későbbi jeles munkái mellett sem nyerhetett tanszéket. Paulin Paris és Littré magánleveleikben megdicsérték ugyan a francia dolgozatot, de a fiatal Gaston Paris a *Revue critique* (1867, I. 109. l.) egyik cikkében kiméletlenül feltárta annak nagy hiányait. Lehetetlen ugyanis a XIII. századbeli francia társaság (a keresztesek, a király és a hazaszeretet, a vallási eszmék és a papság, a lovagias szellem, a polgárok és jobbágyok, a vándoridiákok) rajzát egyedül a *Histoire littéraire de la France*, Jubinal, Roux de Linsey, Dineaux és Méon gyűjteményei alapján megrajzolni, ha e kor (akkoriban nagybárra még kiadatlan) forrásait nem ismeri az ember. Gaston Paris szigorú kritikája elriasztotta Sayoust, s ezentúl francia történettel nem is foglalkozott.

1867-et irtak. Magyarország visszanyerte ősi szabadságát: a hosszú reactio szenvedései véget értek. Mint újjászületett ország szerepel. a dualismus évében a párisi kiállításon. Régiségei, ipara, művészete a fiatal Sayous lelkét meghódítják. Hátha a parlagon maradt s Franciaországban már száz év óta nem ápolt magyar történet írásába fogna! Ezen az új járhatlan úton tán szebb babérokat lehetne szerezni. Épp akkoriban egy másik fiatal historikus, Louis Léger, a szláv népek történetét és irodalmát kezdte kutatni, s így a munkafelosztás elve szerint Kelet-Európa két fontos tényezője a francia irodalomban képviselve lenne. Sayous a legnagyobb buzgalommal kezdte nyelvünket tanulmányozni. 1868-ban Magyarországra jött s itt a kiválóbb történetirókkal összeköttetésbe lépett. Nem telt bele három év, hogy új tanulmányaival behatóbban foglalkozott, mikor az 1870-iki háború kitört. III. Napoleon külügyi minisztere, Gramont herczeg félig diplomatai misszióval küldötte ekkor Budapestre, hogy a kormányt a magyaroknak Franciaország iránt való érzelmeiről értesítse. A történet már megfelelt arra, hogy miért volt lehetetlen Ausztria-Magyarország beavatkozása a francziák érdekében. Sayous ezekről kormányát híven értesítette. Fiatal nejével, kit épp a háború évében vett feleségül, visszatért és Tours-ban Chaudordy a külföldi lapok cikkeinek ismertetésével bizta meg. Mikor Párisba visszajöhetett, újra elfoglalta tanári székét. A Commune borzadalmait nem látta, mert a fővárost mint „genfi óraműves“ még idejekorán elhagyhatta s csak a fölkelés leveretése után tért vissza lyceumába. S ekkor hozzáfogott több éven át gyűjtött anyagának és utazási tapasztalatainak feldolgozásához. 1872-ben kezdte meg azt az áldásos működést, mely fénypontját 1877-ben a *Histoire générale des Hongrois* közzétételével érte el. Ezt az öt évet tanulótársa, Gabriel Monod életének legtermékenyebb és

legboldogabb éveinek mondja. Igaz, hogy gymnasiumi tanár volt, de ne feledjük, hogy már 1871-ben a lyoni egyetem egyik tan-zékét felajánlották neki, de nem fogadta el, mert vidéken vajmi nehezen fejthette volna ki ebbeli működését oly fényesen, mint Párisban. A *Revue des deux mondes*, mely akkoriban az új Magyarország iránt nagy érdeklődéssel viseltetett, a hol már Saint-René Taillandier és Laveleye több cikkben ismertették, a fiatal specialista két cikkét adta: *La Hongrie et les partis magyars depuis la Guerre* és *La poésie populaire hongroise pendant la guerre de 1848—1849*. (1872) és ugyanabban az évben nagyobb művének egy részét: *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815* közölte izelítőül, majd két évvel rá *Les origines et l'époque païenne de l'histoire des Hongrois* czim alatt a munka kezdetét. 1875-ben kezdte meg előadásait az Académie des sciences morales et politiques osztályában, a hol *L'invasion des Mongols en Hongrie dans les années 1241 et 1242*, *Les relations de la France avec les princes de Transylvanie pendant la guerre de Trente-Ans* (Szilágyi Sándor munkái alapján) *Les rois Capétiens de Hongrie (1301—1382)*, *La politique et les guerres de Mathias Corvin* czimű fejezeteket mutatta be, s miután 1876-ban még egyszer és utoljára a *Revue des deux mondes*-ban *L'état présent et l'avenir de la Hongrie* czimű politikai cikkét adta, 1877-ben végre két kötetes *Histoire générale des Hongrois* alapvető munkája látott napvilágot. Mind Magyarországon, mind itt a legnagyobb érdeklődéssel fogadták. A francia Akadémia egyik jelentékenyebb díjával, a *Prix-Thiers*-sel (3000 frank) koszorúzta meg éppen Saint-René Taillandier jelentése alapján, ki az író-t még az nap (május 17.) értesítette e ritka kitüntetésről s ezt írta neki: „*Souplesse d'esprit, finesse d'analyse, sentiment des nuances psychologiques, vous avez tout cela, sans compter l'érudition qui est du meilleur aloi*“.

E nagy történeti mű megjelenésének éve fordulópontot jelez Sayous életében. Nemcsak tanári pályáját cserélte fel a papival, de irodalmilag is más téren kezdett működni. Többféle indító oknak tulajdonították ezt az elhatározást, mely Franciaországban valóban tősgyökeres változást von maga után. Magyarországon a pap lehet tanár, író, sőt miniszteri tisztviselő is; az Université de France azonban éles ellentétben áll a papi, hierarchikus szellemmel. — Az universitaire-ből lett lelkipásztor vagy viszont, nagy morális válságon megy keresztül. Ily válság volt az, mely a lycée Charlemagne tanárát a református egyház egyik derék papjává avatta. Azt rebesgették, hogy a Sorbonne egyik tan-zékének betöltésekor vallott kudarcz vitte e lépésre, tán nem találván a gymnasiumi oktatásban azt a sikert, melyet finomul érző szíve és nagy tudása megérdemelt volna. Így tehát a theo-

logiát és a dogmákat kezdte tanulmányozni, és miután előbb a bölcészeti kar három grádusát már elnyerte volt, most a theologiai kar ugyanezen három fokozatát vivta ki magának három dolgozatával. *Le christianisme de Baron, ses apologistes et ses adversaires* (1877) volt a baccalaureatusi thesis, *De Tauroboliis apud gentes tempore crescentis ecclesiae* (1880), melynek francia fordítása a „Revue de l'histoire des religions“ 1887-iki évfolyamában jelent meg, a licentiatusi thesis, melyet a Montauban-i theologiai karhoz nyújtott be és végül theologiai munkái közt a legnevezetesebb: *Les déistes anglais et le christianisme, principalement depuis Toland jusqu'à Chubb* (1696—1738), 1882-ben a doctor theologiae címét vivta ki neki. Időközben, minthogy a református egyház szabályzatai megkívánják, hogy a két állami theologiai fakultás — Páris és Montauban — tanári székeire pályázók néhány éven át papi hivatalt viseljenek. Sayous a poissy-i állami fegyház református lelkésze lett. *Les habitants d'une maison Centrale* a svájci Bibliothèque universelle-ben megjelent cikkében (1881) érdekes rajtot ad e Páris melletti börtön lakóinak életéről. Itt szerzett tapasztalatai angyaljóságú szívére fájólag hatottak. Az elítéltek nyájas társalkodója és tanácsadója volt; megszerették s egyikök hála jeléül, a felszabadulása előtti napon meg akarta neki mutatni, mint lehet hamis bankókat készíteni, a nélkül, hogy elcsipjék az embert.

A párisi theologiai karon épen üresedés volt ekkor; a hitfelekezet egyhangúlag Sayous-t jelölte ki, de a miniszterium egy ismeretlen egyént a hírneves tudósak eléje tett. Minthogy végleg mégis a felsőbb oktatás terére akart lépni, a montaubani karon az egyik rendkívüli tanszéken a történelem és irodalom tanára lett s ott 1879—1884-ig a görög, római és mohamedán vallástörténelem egyes szakaszait tanította. Újra jelét adta sok iránt fogékony tehetségének, a mennyiben az iszlám kutatásába is belefogott. *Jésus-Christ d'après Mahomet, ou les notions et les doctrines musulmanes sur le christianisme* (1880)¹ című munkája, valamint a *Bibliothèque Universelle* egyik cikke: *Théologiens et philosophes musulmans, VIIIe et IXe siècles* (1880) ezt eléggé mutatják. Az *Études sur la religion romaine et le moyen âge oriental* (1889) című kötet a Montaubanban tartott előadások eredménye. Ezeket az előadásokat, mint Franciaország minden egyetemén, nők is hallgatták. Sayous hátrahagyott iratai között egy szép jelenet emlékéét találjuk. Montauban város legszemesebb hölgyei, kik e cursusokra nagy érdekléssel jártak el. 1883

¹ Ez Sayous egyetlen munkája, mely Németországban nyomtatott és jelent meg (Lipsee, Otto Schulze).

márczius havában szép csokorral és vázával tisztelték meg tanárukat, a következő sorok kíséretében: „Plusieurs des dames qui ont tant joui des charmantes leçons littéraires de Monsieur le professeur Sayous le prient d'accepter un *silencieux* témoignage de leur reconnaissance souvenir — seule manifestation qui leur soit permise“. Sayous Montaubanban néha prédikált is és Monod szerint ezen egyházi szónoklatok fogalmazványai, minthogy itt szíve érzelmeinek, költői és mystikus lelkének szabad röptét nem szegte a rideg kutatás, mélyebb benyomást tehettek műveinél, melyeknek stílusa higgadt és sohasem fellengző.

Montaubanninces messze Toulousetól. Minthogy Sayous docteur és lettres volt, Duméril, az akkori bölesészeti dékán gyakran meghívta, hogy a baccalaureatus vizsgálatán vegyen részt s végre a theológiát elhagyván, a toulouse-i Faculté des Lettres egyik rendkívüli történeti tanszékét foglalta el, míg végre 1886-ban a kis besançon-i egyetemre a középkori történet rendes tanárának nevezték ki. Hivatalos teendői a hallgatók kis száma miatt nem voltak fárasztók; nem volt messze Svájcztól és a genfi tó partjára gyakran kirándulhatott, de még többször utazott Párisba, hogy a könyvtárakban dolgozzék. Nemsokára a besançon-i kis *Académie des sciences, belles-lettres et arts*, valamint a *Société d'émulation du Doubs* (a Doubs département főhelye Besançon) tagjává lett és néha ott felolvasásokat is tartott. Itt maradt élte végéig; 1888-ban és utoljára 1896-ban még ellátogatván Magyarországra, ámbár nagyobb érdekű magyar munkába már nem fogott. De mint Lavollée egyik hozzá intézett leveléből láthatjuk (1891 február), Sayous nem mondott le arról a reményről, hogy történeti munkáját, mely tudvalevőleg 1825-ig terjed, folytatni fogja. A Plon kiadóval ez ügyben folyt tárgyalása azt tanúsítja, hogy az 1825-től 1867-ig terjedő kort is meg akarta írni. Sajnos, hogy e mű nem jött létre. Ámbár épp ez a korszak nem ismeretlen a francziák előtt, mégis bővebb kutatások eredményét mutatta volna fel Sayous, mint a többi történetíró, a kik a modern Magyarország alakulását, a forradalmat és a reakciót csak az Ausztriáról szóló történetükben jellemzik. De Sayous élte végén, ámbár teljes erejét Angolország XVII. és XVIII. századi történetének szentelte, nekünk nagy szolgálatot tett azzal, hogy két fontos, encyclopédikus műben ő írta meg a magyarokról szóló részeket. E művek a Lavisse és Rambaud szerkesztette *Histoire générale* tizenkét kötetben, a másik a *Grande Encyclopédie*, melyből eddig 26 vaskos kötet jelent meg. Az első válatat IV. egész X. kötetéig, a reformatiótól 1847-ig, az egyik főszerkesztő ismert magyar-ellenes érzelletei mellett is, az ő rokonszenvesebb felfogásának adott kifejezést, a Nagy Encyclopédiában, a mely az összes, eddig megjelent ilyenmű vállá-

latok legfontosabbika, a magyar történelemre, irodalomra és földrajzra vonatkozó cikkeket (számra 118-at) ő szerkesztette. Az L. betű volt az utolsó, melyben közreműködhetett. Ezenkívül barátja, Léger kérésére, hogy történeti művét egy a magyar irodalomról és tudományos életről szóló munkával egészítse ki, arra birták, hogy egyes irodalomtörténeti cikkeket, (Arany, poète national hongrois, Madách, poète hongrois, et sa *Tragédie humaine*, mindkettő a *Revue chrétienne*-ben 1893, 1894. Un poète hongrois Petőfi; a *Bibliothèque universelle*-ben 1895.) adjon ki; de midőn 1896-ban a *Hongrie littéraire et scientifique* című munka megjelent, mint Léger mondja „il n'en marqua aucun dépit; bien au contraire, il semblaît qu'il eût un poids de moins sur la conscience“. (*Bibliothèque universelle* 1898, augusztus). Nemesak három tekintélyes folyóiratban nyilatkozott róla kedvezően, hanem a munka szerzőjével azóta levelezésbe is lépett.

1895-ben, nagyon is későn, bokros érdemei elismeréséül az Ecole normale százados ünnepén a becsületrend lovagjává nevezték ki, miután több tanulótársa már vagy tíz évvel ezelőtt elnyerte e kitüntetést.¹ 1897-ben a gyomorhaj, mely gyakran gyötörte, oly mérveket öltött, hogy szabadságoltatta magát. Ez év október egyik napján még utoljára volt szerencsénk vele a párisi Bibliothèque nationale nagy termében társalogni. Nemsokára ezután Nizzába ment üdülést keresni, de bajának orvoslását ott sem találhatta. Majdnem hirtelenül 1898 január 19-én halt meg hű neje, gyermekei és Lavollée karjai közt. A nizzai temetőben nyugszik. Három fia közül az idősebb jogtudor s már is jóbirú közigazdasági író, a másik lekipásztor, a harmadik tanár lesz. Atyjuk halálának híre mind Párisban, mind Besançonban és Budapesten a legmélyebb részvétet keltette. A besançoni egyetemhez érkezett azonnal a magy. tud. Akadémia alelnökének, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek megható sürgönye, a napilapok mind kiemelték az elhunyt derék jellemét, fáradhatatlan szorgalmát. Egyik tanártársa a besançoni egyetemen, Léonce Pingaud egy hosszabb Notice-t szentelt neki; az Ecole normale évi ünnepén Monod tartotta róla a gyászbeszédet, barátja Léger abban a Lausanne-i, francia szellemben szerkesztett Bibliothèque universelleben, melynek Sayous 1880 óta volt munkatársa és a hova leggyakrabban szokott írni, jellemezte pályafutását.

¹ Az Institut, melynek egyik osztályában oly gyakran tartott felolvasásokat, nem választotta meg vidéki levelező tagjának, de élte utolsó éveiben komolyan szó volt róla.

II.

E rövid életrajzból láthatjuk, hogy Sayous irodalmi működése három irányban érvényesült: Magyarország története, Angolország a XVII. és XVIII. században és a vallástörténet egyes fejezetei. Első sorban a magyarokról szóló tanulmányok jönnek tekintetbe; theologiai tanulmányait, melyek Angolország felé irányozták tekintetét, csak vallásos kedélyének kielégítésére üzte, míg élte utolsó tizenkét évében, különösen mióta a besançon-i egyetemen működött, az angol nép történetének élt. Tán a töle tanulmányozott két ország rokon politikai jellege, melyet oly gyakran hangsúlyozott, kedveltette meg vele a ködös Angliát. Ha mégis halála után a francia tudósok egyhangúlag fejezték ki abbéli sajnálatukat, hogy erejét három téren szétforgácsolta, a helyett hogy oly fényesen megkezdett magyar történeti bűvárlatait, melyekre manap Franciaországnak egyetlen kiválóbb képviselője sincs, folytatta volna, úgy bátran elmondhatjuk, hogy Sayous az utókor emlékében mint a hungarismus francia képviselője fog élni.

Theologiai és vallástörténeti dolgozatai csak egy élesen megfigyelő, a források kellő felhasználásában ügyes és mély vallásos íróra mutatnak. Az *Etudes sur la religion romaine et le moyen âge oriental* című munkában található: ¹ *Histoire de la religion romaine pendant les guerres puniques*, a 130 lapra terjedő értekezés eléggé mutatja, mily behatóan tudott egyes kérdéseket e téren fejtegetni. Boissier a római vallás kutatásainak itteni nagymestere ez alkalommal ezeket írta neki: „Je ne crois pas qu'un seul fait de quelque importance vous ait échappé”. De — úgymond — „par malheur l'époque que vous avez choisie n'a pas un caractère tranché par elle-même. Les réflexions générales que les faits vous suggèrent conviennent à la religion romaine tout entière, ce qui n'empêche pas que quelques bonnes monographies dans ce genre ne nous rendissent beaucoup de service”.

Sayous legderekabb munkája a vallástörténeti kutatások terén a *Les déistes anglais et le christianisme* című kötete, mely az 1696-tól 1738-ig terjedő deistikus áramlatot tünteti fel főbb képviselőiben: Toland, Shaftesbury, Collins, Woolston, Tindal, Morgan et Chubb. Beható tanulmányok alapján mutatja be e

¹ E kötet értekezései a római vallásra vonatkozó dolgozatán kívül: Le Taurobole; Les idées musulmanes sur le christianisme; Essai sur l'introduction slave et finnoise dans la chrétienté (IX.—XIV. siècles); Les Bulgares, les croisés français de Constantinople et Innocent III. és a Fraknoi és Károlyi Árpád művei nyomán készült: Le Cardinal Buonvisi, nonce du pape et la Croisade de Bude.

vitákat, melyek lord Herbert de Cherbury¹ fellépésével kezdődnek, míg 1740 táján Wesley bátor támadásai következtében a deizmus Angliában megszűnik, hogy annál nagyobb erővel Franciaországban éledjen fel, a hol Voltaire és az Encyclopedisták egész Európában meghonosították. Humánus, türelemre szokott lelke, mely az elődei által szenvedett intolerantia miatt nem volt elkésiritve, e műben, mint egyáltalán kisebb vallástörténeti czikkeiben legjobban nyilvánul, ámbár a vallás dolgában ma tapasztalható közömbösség mélyen fájt neki és Franciaországnak is egy új Wesley-t kívánt, a ki, bármely felekezetből támadjon is, a hitet restaurálja.

A francia református egyház belügyei mindig mélyen érdekelték Sayous-t. A *Revue chrétienne*-nek, ezen egyház egyik közlönyének rendes munkatársa volt. Itt jelent meg „Le Synode national nécessaire et possible“ nagy feltűnést keltett czikke (1894), s a férfi, ki már 1872-ben a Lozère département egyik képviselője volt a párisi zsinaton, élte vége felé (1895) a lyoni nagygyűlésen teljes sikerrel működött egyháza két pártjának kiegyeztetésén, egy központosított organisatio érdekében, mely a vallás és fegyelem dolgában egységre juthatna. Halála egyházában is mély gyászt keltett és a párisi consistorium elnöke ezt özvegyének ki is fejezte. A külföldi, különösen a magyar református egyház története és sorsa is nagyban érdekelte.² Vallásos kedélye mindig örömmel telt el, ha a református egyház egy ünnepi szertartásán részt vehetett. Ezekről szólt legszívesebben nevéhez írt leveleiben, hangsúlyozván az ily ceremóniák hasonlóságát a régi hugenották szertartásaival. Török, Révész és Szilády neve gyakran fordulnak elő e szép levelekben.

Az angol szabadelvű szellem és theologia kutatása vezette lassanként e nép történetének tanulmányozására, s minthogy tiztizenkét év végtére elegendő bármely európai nemzet története egyes korszakainak alapos megismerésére, nem csodálható, hogy Lavisse és Rambaud nagy összefoglaló művükben ő reá bízta Anglia történetét 1670-től fogva. A mű VI. egész XI. kötetéig, azaz 1870-ig írta meg az egyes fejezeteket, melyek a legjobbak közé tartoznak. Guizot szelleme lelkesítette, az ő felfogása vezérelte mind vallási, mind politikai tekintetben. Ezenkívül egy gyönyörű, a

¹ A deisták első nagy vitázóját Sayous azért nem tárgyalta, mert Charles de Rémusat ennek 1874-ben önálló kötetet szentelt volt.

² *Hongrie* című czikke a Lichtenberger-féle *Encyclopédie des sciences religieuses*-ben és *L'établissement de la Reforme en Hongrie* című czikke a francia protestáns történeti társulat közlönyében (1873) mutatják, hogy a magyar református egyház történetét jól ismerte.

nagy közönségnek szóló illusztrált kötetben, mely a Quantin-féle *Bibliothèque d'histoire illustrée* egyik legjobb száma: *Les deux révolutions d'Angleterre (1603–1689) et la nation anglaise au XVIIe siècle* czim alatt Hallam, Macaulay, Green, Guizot, Boutmy, Glasson és Fischel nyomán adta elő e kor vallási, politikai és tudományos áramlatát és ezek nyomán magyarázta a két nevezetes forradalom okait. Inkább műveltségi mint politikai történet, melyhez theologiai tanulmányai eléggé jól előkészítették. Hogy az exact tudományok haladását e korban is vázolhassa, átolvasta a Humboldt Cosmosától egész Figuier-ig terjedő irodalmat, nehogy felületes állításokat kockáztasson. S mint azelőtt Magyarországra, a hová hat izben jött, úgy most Angliába ment a források kutatására és 1895 óta egész sorát adta az érdekes cikkeknek,¹ melyek a nagy, fájdalom, be nem végzett angol történetnek mintegy előfutárai voltak.

Az utazási és megfigyelési hajlam Sayous egyik jellemző vonása. Nemcsak a külföld könyvtáraiban dolgozott, de a művészet minden nyoma iránt kiváló érdeket tanúsított. Néhány kevésbé ismert tanulmányt írt a nagy művészekről és Montégut módjára a franciaországi alig méltatott tájakat és emlékeket ismertette. *La France, pays peu connu* című cikkekben, melyek elseje a Coucy-i és Loches-i kastélyt, valamint a Moissac-i apátságot, második pedig az Alsó-Rhône román stíliú egyházait írja le műértőleg. Budapesten is meglátogatta a képtárakat, s mint *Un voyage à Buda-Pesth* (Bibliothèque universelle 1889.) című csevegése mutatja, 1888-ban a magyar főváros műszépességei, a képírók termei, mint Benczúr is, nagyban érdekelték. Ugyanezen utazás alkalmával nézte meg a bécsi Mária-Terézia kiállítását és róla a besançoni Akadémiában székfoglalóját tartotta.² Xavier Marmiernek, ki szintén mint a Doubs-département szülötte, ennek az Akadémiának tagja volt és Kelet-Európát bejárta,³ nyomdokait követte és egész Konstantinápolyig vitte ezen hajlama, melynek már ifjúkorában hódolt.

¹ Az Académie des sciences morales et politiques ülésein felolvasta: *Les causes parlementaires et judiciaires de la révolution d'Angleterre sous le règne de Jacques I-er*; *Le procès de Sacheverell et la paix d'Utrecht*; *Les discours de Sheridan au temps du Directoire et de Napoléon* című dolgozatait, melyek ezen Akadémia értekezései közt jelentek meg (1895–97); a Bibliothèque universelle-ben pedig a következő cikkeket adta: *Les prisonniers anglais au XVIIIe siècle* (1882); *Un sermon anglican et une crise européenne* (1896); *La caricature anglaise au temps de la Révolution française et de Napoléon* (1896); *Le ministère Robert Peel et le Punch* (1897).

² *L'exposition Marie-Thérèse, souvenirs d'un voyage récent* (1888).

³ *Xavier Marmier voyageur dans l'Europe méridionale* (1891.) czim alatt Sayous e derék utazó érdemeit méltatta. Mind a két cikk a besançoni Akadémia közlönyében.

De a m. tud. Akadémiát, mely a magyar nyelv, irodalom és történet külföldön való ismertetésére is súlyt fektet, legelső sorban Sayous a magyarokra vonatkozó munkái érdeklik. Ezeket élte legszebb éveiben kezdette és vagy tizenkét évig ernyedetlen szorgalommal folytatta. Mindjárt első kötetével: *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815* általános érdeket keltett. Tudni kell ugyanis, mily nagy szükség volt itt a magyar történet szakszerű bűvára. Sacy (nem tévesztendő össze a nagy orientalistával) 1778-ban megjelent *Histoire générale de Hongrie depuis la première invasion des Huns jusqu'à nos jours* című két kötetes műve óta, mely latin források után s nem a legnagyobb mügonddal készült, e tér parlagon hevert. Bacsányi 1813-ban a *Mercur étranger*-ben Bérony álnév alatt közzétett czikkeiben eléggé panaszkodik, hogy Sacy óta senki sem foglalkozott behatóbban Magyarországgal, hogy csak német források nyomán ítélnék róla s hogy irodalmáról a francziáknak fogalmuk sincs. És 1848-ig ez az állapot nem változott meg. A szabadságharcz felkeltette az érdeklődést és végre meggyőződtek arról, hogy Magyarország nem volt ősidőktől fogva osztrák tartomány s hogy a nemzet nyelve sem német, sem szláv nyelvjárás. De még ekkoriban sem sajátította el egy francia sem ezt a nyelvet, hogy hazai kútforrásaink nyomán szólott volna az európai közönséghez. Sayous nagy érdeme marad, hogy idegen létére e nehéz vállalatra, melynek könnyebbitésére a francia oktatásügy még ma sem tesz semmit, adta magát. A nyelv birtokában lévén s a történeti módszeres kutatást az Ecole normale-ban sajátítván el, megvolt benne a két főkellék a magyar történet megírására. Első munkája, mely tulajdonkép nagy művének egy része, nemcsak a hazai források ismeretét árulta el, hanem kellő jártasságát az irodalomtörténeti emlékekben is. Daczára annak, hogy a Martinovics-féle összeesküvés és kapcsolata a francia liberális eszmék terjesztésével Magyarországon a *francia iskola* fellépésétől fogva 1795-ig nincs eléggé fejtegetve, a munka, különösen a francia historikusoknál, valóságos revelatio volt. Az összes tudósok, kik Sayousnak ez alkalommal írtak, majdnem mind bevallják, hogy mindezeket a dolgokat teljesen ignorálták. A nagy Guizot pedig így serkentette a folytatásra: „Vous avez toute raison d'appeler sur eux (a magyarokra) l'attention publique. S'ils ne prennent pas une place considérable dans l'avenir de l'Europe, ils manqueront à leur destinée. J'espère que cela n'arrivera pas. Nous sommes las des mécomptes.“ E levél 1871. december 25-én kelt. Eichhoffnak, az Institut tagjának levele azt mutatja, hogy mily nagy rokonszenvvel viseltettek még ekkor a magyar nemzet irányában. („La loyauté et l'héroïsme de ce peuple fidèle aux traditions glorieuses de ses ancêtres, qui défendirent avec

tant de bravoure la chrétienté contre l'Islamisme.“) A két évvel több megjelent: *Les origines et l'époque païenne de l'histoire des Hongrois*, érdekes vitára adott alkalmat a francia és magyar tudósok közt, mert a mythologiai kutatások s egy faj eredete és vándorlásai mindig elég anyagot nyújtanak a discussióra. S miután az akadémiai felolvasások révén az érdekek eléggé fel volt keltve, a *Histoire générale des Hongrois* két szép kötete jelent meg, melynek sikeréről a francia Akadémia Thiers-díja és a mű magyar fordítása tanúskodnak. Az első kötet különösen sikerült, s tán egyike a legjelesebb könyveknek, melyeket a magyar középkornak szenteltek. A források beható tanulmányozása, eleven érzék a középkori magyar társadalom és annak politikai jellege iránt, előszeretettel azon kor iránt, mely, mint maga mondja a középkorról: „élève l'âme et vous grandit moralement et religieusement“, a külföldi, különösen francia-olasz viszonyok ismerete az Anjouk uralkodásának jellemzésében: mindez a mű első kötetét, mely Mátyás koráig terjed, kiváló alkotássá teszik. A másodikban a sok vallási és nemzeti harc közepett néha lankad az érdeklődés, de Sayous dicséretére kell mondani, hogy daczára buzgó kálvinista érzelmeinek, a katolikus Ausztria és a reformált Magyarország tusáját a történetíró higgadt módszerével adja elő¹ Kár, hogy már ekkoriban nem tárgyalta Széchenyi korát és a modern Magyarország alakulását. Megígérte ugyan, hogy a szabadságharc történetét is meg fogja írni, de élete menetéből láthattuk, hogy erre már nem volt érkezése.² Hátrahagyott iratai között nem inaradt semmi, a mi e korszakra vonatkozik, de valószínű, hogy barátai nógatására nem egyszer gondolt rá. Mily terjedelemben akarta tárgyalni a Plon kiadónak szánt kötetet 1825-től 1867-ig, sajnos nem tudhatjuk. De ha nagy történeti munkája, mely 1900-ban egyrészt rövidített, másrészt némileg megtoldott alakban második kiadásban fog megjelenni, csonka maradt és írója 1877 után más utakon járt, azért sohasem feledkezett meg teljesen Magyarországról. A *Histoire générale* első köteteiben ugyan a derék Denis, a csehek történetének kutatója, írta meg a magyarokra vonatkozó fejezeteket, de a IV. kötettől fogva, azaz a reformatiótól kezdve, ismét Sayous szakavatott tollából folytak az 1847-ig terjedő lapok. Ezenkívül százával szolgáltatta

¹ Hogy teljes szívvel az üldözöttek pártján állt, azt a „Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français“-ben (1875) megjelent cikke: *Les pasteurs hongrois et les galères de Naples (1674 – 1676)* eléggé mutatja

² 1877 után csak egyszer szólt még Magyarországról az „Académie des sciences morales et politiques“ egyik ülésén. Fraknoi kutatásai alapján *La Hongrie et la Ligue de Cambrai* című dolgozatát mutatta be. (1883.)

a kisebb-nagyobb adalékokat a Grande Encyclopédie számára, a mely roppant műben a *Hongrie* czikk valódi remekmű. Itt adta a magyar irodalomtörténet első bővebb áttekintését és valóban csak sajnálhatjuk, hogy e vázlatot önálló kötetben nem egészítette ki. De ha érdeklél viseltetett is irányunkban, erre már nem szánhatta el magát. A magyarellenes áramlat, mely az utolsó évtizedben az ismert román agitatio folytán itt, tudós körökben is lábrakapott, megbénította akaraterejét. Sayous nem volt az az erőyes, küzdő természet, mely a hamis vádak leálcázására volt teremtvé. Tán maga is hitt némileg e vádaknak, s mindenesetre nem igen bátorította azokat, kik működésüket Magyarország szellemi életének megismertetésére akarják szentelni Két utolsó cikkében, mely a Millennium alkalmával jelent meg,¹ még mindig a magyarok barátja, de nem titkolja a különféle nehézségeket, melyekkel a magyar államnak küzdenie kell, és rámutat a nemzetiségek harcára, melyek az ország jövőjét, annak szellemi haladását veszélyeztetik. Három irodalomtörténeti cikkének elsőjében nagy rokonszenvvel szól Arany Jánosról, különösen nemzeti jellegét hangsúlyozván és főbb balladáit mutatván be; a másodikban Madách halhatatlan művének vázlatát adja; a harmadikban, mely felolvasás volt s melyben híven követi Chassin könyvét Petőfiről, ámbár a költő lángelméjét bámulja, mégis kárhoztatja forradalmi lyráját, mert a különféle nemzetiségek közti harcot ennek kifolyásának tekinti.

Ezek a cikkek voltak az elhunyt derék férfiú utolsó adalékai Magyarország kulturális életének megismertetéséhez. Mindig büszke volt arra a kitüntetésre, melyben a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság irodalmi pályájának mintegy kezdetén részesítették. Ha, mint egyik barátja, Louis Léger, kívánta volna, nem is adták nevét Budapest egyik utcájának; ha rendjelt, mely után puritán lelke sohasem álitozott, nem is kapott: de emléke soká fog élni a Duna partjain, hol oly szívesen fordult meg és az Akadémia mindig hálával fog megemlékezni e francziáról, ki évek hosszú során át a magyar történet és irodalom ápolója volt a Szajna partján.²

Páris, 1899. november.

Kont Ignác.

¹ *Les Magyars à la veille de leur exposition millénaire* (Annales de géographie, 1896.); *L'Exposition du Millénaire hongrois* (Revue de Paris, augusztus 1. 1896.).

² Legmélyebb köszönetünket kell kifejeznünk a boldogult fiának, André Sayous úrnak, ki a legnagyobb szíveséggel bocsátotta rendelkezésünkre atyjának levelezését és a reá vonatkozó cikkeket.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi február 15-ikén megjelent 1-ső számában dr. J a n k ó J á n o s „A XI. orosz archaeologiai congressus Kievben“ című cikke első közleményében beszámol arról a kiküldetéséről, melyben a múlt év nyarán a magyar nemz. múzeumtól részesült. Kimutatva az archaeologiai congressusok jelentőségét, röviden elmondja a harmincz év óta e téren Oroszországban tapasztalható mozgalmak történetét. A XI. congressus színhelyül Kiev állapított meg, mint a legalkalmasabb pontok egyike az ily congressusok tartására; e várost az orosz nemzet történeti multjának számtalan emléke ékesíti; egyetemi és papi akadémiaja a magasabb tudományosság melegágyai voltak mindenkor s mindegyikük remek archaeologiai gyűjteményt őriz. Ezen kívül vannak Kievnak magángyűjteményei is, működvelői rendszeres ásatásokat végeznek az egész környéken, új múzeumok szervezésén fáradoznak stb. A congressuson 86 oroszországi intézetnek mintegy 240 képviselője vett részt; az orosz intézeteken kívül pedig a külföldet 24-en képviselték, ú. m. Bécsből, Sarajevóból, Krakkóból voltak 2--2-en, Olmüczről és Budapestről 1--1, Prágából 8-an s így a monarchiából összesen 16-an. A congressus elnökül egyhangulag megválasztották Uvarov grófnét, s a régészeti tudományokat tizenegy szakosztályba csoportosították. Az ülések naponként tartattak s egy-egy ülésen 3--4 felolvasás is került napirendre. Közben az ülések végtelen sorát kirándulások szakították félbe. A mi a felolvasásokból minket magyarokat érdekel, azt jelentestevő jelentésének második közleményében szándékozik megismertetni. E helyütt még részletesen leírja az archaeologiai kiállítást, melynek áttekinthetőségét nagyban elősegítették a kitűnő katalógusok. A congressuson kifejezett kívánságok közül minket is érdeklő volt a Filjevics varsói egyetemi tanáré, ki azt kérte, hogy a kárpáti szlávok megismerése céljából Magyarországra expedíció szerveztessék; de a buzgó russificator e kívánságának az elnök Uvarov grófné szerencsés tapintattal élt vette. A XII. archaeologiai congressus helyül, mely 1902-ben fog tartatni, Kharkhov városát tűzték ki. — Ezután M i h a l i k J ó z s e f „Régi brassói ötvösség“ czimen Erdély művelődéstörténetének egyik fejezetét tisztázza. Az erdélyi ötvösség egyik gőczpontja, a szászság metropolisa, a Barcaság főhelye s valósággal két ország emporiuma: Brassó. Noha ötvösségének legelső phasisairól nincsenek adataink, a későbbi szórványos följegyzések s a napjainkra

maradt ötvösmunkák arról győznek meg, hogy e város falain belül biztos otthont talált ez a művészet s virágzott akkor is, a midőn a boldogtalan országot évszázados harci viharok dúlták. Az adatok már 1515-ben említik a „Goldschmiedt-Bastei“-t, a mely a város déli falának kelet felé eső szögletén állott. 1632-ben már annyira megnépesedett a czéh, hogy az ötvösök a tulajdonukat képező ezen kerek toronyban nem fértek el s a tanácstól új telket kértek. A tanács a sáncz mellett fekvő ú. n. Zwingert ajándékozta nekik, hol műhelyöket 1641-ben építették föl. A brassói ötvösmesterek előkelő társadalmi és politikai szerepléséről is maradtak fenn adatok; némelyik közülök városi senator volt s követséget viselt a királyi vagy fejedelmi udvarban. Fennmaradt az 1620-tól 1639-ig szerepet vitt czéhbeli ötvösök névsora mely 11 mester nevét örököltette meg. Az az általános pompaszeretet, mely az erdélyi s általában a magyarországi XVII. századbeli úri családi életet, a ruházkodást, a lakomáknál otthonos fényt s végre az ajándékosztogatást jellemezte, fölös számmal juttatott munkát az ötvösöknek, kiknek műhelyében a legsúlyosabb hadjáratok idején is folytonos tevékenység uralkodott. Növelte munkásságukat a kornak az a szokása is, hogy gyász eseteknél a kedves halottat drága ékszerekkel elhalmozva temették el. Végül ehhez járult Erdély sajátos története, mely a maga sűrű fejedelmválasztásaival, a számtalanszor ismétlődő török beutérésekkel s basa-aga látogatásaival valósággal provokálta az ötvösség állandó tevékenységét, mert mindez elkerülhetlenné tette a drága arany-ezüst művek osztogatását, a mire példát Brassó város történetéből is bőséges számmal találhatunk. Mihalik megismerteti ezután a brassói ötvösművek közül azokat, melyek az 1884. évi ötvösmű-kiállításon és a millenniumi kiállításon szerepeltek. Ezek a következők: 1. A feketehalmi (Zeyden) ág. ev. templom fedeles kannája, 2. A fogarasi ev. ref. templom fedeles kupája, 3. és 4. Fedeles kupák, magántulajdonosok birtokában Fogarason, 5. Fedeles kupa, a sáromberki ev. ref. templom tulajdona, 6. és 7. Fedeles kupák, magántulajdonos birtokában, Fogarason s végül 8. Talpas pohár magántulajdonosok birtokában, Bodolán (Háromszékm.). A brassói ötvösczéh még hazai czéheink általános hanyatlási korszakában, a XVIII. században is virágjában állott s oly nagy tekintélynek örvendett, hogy a segesvári ötvösök, hogy műveiknek nagyobb becsét és kelendőséget biztosítsanak, hamisan a brassóiak hitelesítő bélyegét ütötték rájuk. — D o k u s G y u l a „Árpád-kori sirleletek Zemplén vármegyében“ czim alatt a bodrog-vécsi, karosi (eperjesszögi), nagykövesdi és kisdobrai leleteket ismerteti. Bodrog-Vécsen tarsolylemez is került elő, mely a szolyvai, galgóczi, bezdédi és tarczali lemezekhez hasonló. E lemezeket eleinte süvegdiszeknek tartották, de úgy díszítésükből, mint alakzatukból kétségtelennek bizonyul, hogy ezek tűzszerszámtartók voltak. Egyébiránt a négy leletben kengyelek, zablák, kardok, kések, karpereczek, nyílhegyek, tűzverő vasak, szerszámdiszek, karikák,

függők stb. voltak. — Milleker Bódog ismertet „Őskori szobrocskákat az Alduna vidékéről“. Értekező az ismertetett anyagot mindekelőtt földrajzilag csoportosítja; a Duna mellékére esnek: Homolicz (Torontálm.), Kubin (Temesm.) és Ó-Moldva (Krassó-Szörénym.), melyekhez a szerb parton Vég-Szendrőnél előfordult bronz szobor csatlakozik. Versecz vidékén Versecz és a szomszédos Vattina s Nagy-Szredistye nyújtottak emlékeket, míg Torontál síksága a kécsai és öregfalvi leletekkel van képviselve. — A *Levelezés* rovatban Kemény Lajos „Újabb adatok Kassa műtörténetéhez“, Téglás Gábor „Feliratos kő a castellum Onagrinum temetőjéből“ (Begecs, Bácsm.), Cziráky Gyula „A bogojevai római sánczokról“, Hübner Emil „Czeglédi régiségekről“, Cséplő Péter „Bronzkori leletről Nagyváradon“, dr. Kohlbach Bertalan „A simonfai bronzleletről a kaposvári állami főgymnasium gyűjteményében“, Récsy Viktor „Őskori emlékek ásatásáról Bakonybélén“ ir tudósítást. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatban a következő jelentések olvashatók: Az orsz. régészeti és embertani társulat 1899. decz. 27-iki üléséről, közli dr. Szendrei János, A nemz. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1899. évi utolsó negyedben, A verseczi városi múzeum 1899-iki gyarapodásáról, közli Milleker Bódog. — A *különfélék* tartalma: Darnay Kálmán: Magyarország őskora, Csallány Gábor: Az őskor; Egy passani kardkészítő magyar szablyái; Augsburgi ötvösök munkái törökök és magyarok részére, közli dr. Takács Sándor; Keczei vaslánsák (Györmegye), közli br. Miske Kálmán.

2. Az ETHNOGRAPHIA mult évi 4. füzetében Erdélyi Pálnak a *virágének*-ről szóló értekezése kezdi meg a közlemények sorát. Balassa Bálint verseinek kéziratában s kortársainak irataiban találkoznunk e névvel, mely a XVIII. század elejéig hol gyérebben, hol homályosabb említésben tűnedez elő; innentől azonban mintha neve s nevével együtt maga a virágének is nyomtalanul eltűnt volna. Irodalmunk történetében szinte tartalom nélkül levőnek ismerjük; csupán a neve cseng vonzó bájjal fülünkbe, de hogy mit jelent, inkább sejtjük, vagy találgatjuk. Csak mikor Balassa énekeinek a Radvánszky-codexben összeírt gyűjteménye s régi íróinknak egy-egy útbaigazító följegyzése ismeretessé lett, kezdtük tisztábban látni, hogy a virágének szerelmi dal, s hogy annak egyetlen irodalmi képviselőjeül Balassát kell tekintenünk. A róla szóló legjellemzőbb följegyzést Erdősi Jánosnak köszönhetjük, ki „Új Testamentoma“ előszavában a biblia képes beszédét a virágénekekéhez hasonlítja, „melyekben csodálhatja minden nép az magyar népnek elméjének éles voltát az lelésben, mely nem egyéb, hanem az magyar poézis“. Megtudjuk egyzersmind innen, hogy az ilyfajta dalok tartalma hivságos, mit különben bőségesen hangoztatnak e népies műfaj egyházi ellenségei később is. Kitűnik ezekből, hogy a virágének a nép ajkán élő szerelmi ének volt, mely az egyháziak szemében érzéki szerelemre s fajtalan beszé-

dekre tüzelte a nép ifját és öregjét, s ezért istenes dolognak tekintették üldözését s kiirtását. Maga a nevezet jelzőjével olyan lyrikumra czéloz, a mely virággal foglalkozik, arról mond verset, azt fonja bele énekébe, de a virág itt első sorban költői szókép, mert a magyar dal a *szeretőt* tartja s nevezi *virág*-nak. E metaphora szerepe nyelvünkben és költészetünkben az irott emlékek kora óta kimutatható; már a Veszprémi codex papírszeretén olvasható: „szívöm, lelköm, *virágom*, czinegém“, s mint legjellemzőbb régi tanú idézhető az 1548-ból való „Házasok éneke“, melyben „a *virág* így szól viszontag szeretőjének, kiről mostan szereztetett ez kised ének“, a mely egyúttal valóságos *virágének*, ének a szeretőről, kinek a szeretője viszontag virágnak van mondva. A Kriza gyűjtésében előforduló „*mondja virág virágnak . . .*“ kezdetű székely találós mese úgy hangzik, mintha a virágéneknek a néptől származó meghatározása volna: ének a virágról a virágnak, a virágtól s a mit mond, az a *virágének*, szerelmi költemény. A virág-metaphora rendkívül gazdagságban van meg régi s élő népköltészetünkben, sőt oly bő tenyészetben, hogy ezzel a nyugati népek költészetét fölülmúlja. Ebből némi östörténeti következtetés is vonható, a mennyiben arra vall, hogy magyarság költészete gazdag flórájú milieuban fejelett ki, miből folyólag keleti hazájának és vándorlásainak is dúsnövényzettű földön kellett lenniök. Az ősi természet-cultusnak elhalványodott képzete gyanánt tűnik föl a virágköltészet. Keleti származásunk, keleten ringott bölcsönk, a keleti ég ragyogása s buja flórája vet fényt a mi magyar költői virágképeinkre. — A második közlemény K r a u s z S á m u e l től való s az *étkezésben jelentkező néprajzi problémákkal* foglalkozik. Beláthatatlan nagy a változatosság a különböző népeknél az ételek megválasztásában s ennek kielégítő magyarázatát nem nyújtja sem a babonás félelem, sem a vallási intézkedés, hanem első sorban azon körülmény, hogy bizonyos okoknál fogva az illető étel (növényi vagy állati) szokatlan, fölösleges, nincs meg, vagy máshonnan jön. Az ember kezdetben növényevő volt, csak idővel lett húsevővé, miután fegyvert tudott magának készíteni s szembeszállhatott a vadállattal. Az ember ezen eredeti természetéből következnek a különböző hústilalmak. Az átöröklés azonban, mint kezdetleges ok, nem elégséges annak magyarázatára, hogy miért szorulnak ki a használatból már kipróbált s jónak talált húsnemek. Itt az ember gondolkodó képességének kellett közreműködnie; a fejlett erkölcsű ember állatiasnak kezdte tartani a gyilkolást s azért tartózkodott a hústól, illetőleg korlátozta az állatölést. Az egész emberiségben elterjedt áldozati szertartás szintén azon gondolattal függhet össze, hogy az isteneket meg kell kérlelni azért, hogy az emberek az ő alkotásaikat elfogyaszthják. Az ember, midőn kénytelen a természet élő lényeit irtani, érzi az erre való jogosulatlanságát s büne tudatában mutatja be istenének az áldozatot, mintegy jelezvén, hogy az a tárgy voltaképp az istenség tulajdona. Ez az alapja a *bőjtölésnek* is; midőn az ember

teljesen ártatlanul, tisztán akar megjelenni istene előtt, tartózkodik az evéstől, mint illetlen, bűnös dologtól. — A „tárgyi néprajz“ rovatában Herman Ottó „*A magyarság háza*“ czimen válaszol Huszka Józsefnek minapi bírálatára. — A „néphit és népszokások“ rovatában Máté Lajos leírja a *hajdu-nánási lakodalmi szokásokat*, Kovács Gyula pedig a bars megyei nagy nyomorban synlődő *eltótosodott magyarokat*. Ugyanitt gr. Matuska Lászlóné *román babonákat*, Margalts Ede *horvát népszokásokat és babonákat*. végül Bellosits Bálint *délvidéki magyar babonákat* közöl. — Az „Irodalom“ rovatában Sebestyén Gyula tüzetesen ismerteti *Biró Lajos német-újguineai néprajzi gyűjtéseinek* a M. Nemz. Múzeum néprajzi osztálya kiadásában megjelent leíró jegyzékét. Más ismertető közlemények tárgyai: *A régi hazai ornametikáról* szóló észrevételek a „Magyar Iparművészet“ -ben írt eszmecsere alkalmából, továbbá Katanov kazáni tanárnak a *baszkrok népies gyógyítószerzeit* tárgyaló füzeté, Reinhold Köhler: „*Kleinere Schriften für Märchenforschung*“ műve, az „*Ezeregy éj*“ új francia fordítása, végül a M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum *szak-katalogusa*. — A „kisebb közlések“ során Munkácsi Bernát a tárgyi néprajz körébe tartozó *kutyecz* szót magyarázza, a *feketévé változott fehér holló mondájához* egy újabb adalékot közöl a vogulból, végül a *honfoglalás-előtti magyar-szláv érintkezés bizonyítékaihoz* fűz néhány helyreigazító észrevételt. Törvénytörvénykezési néprajzba vágó apróságok, néprajzi hírek (Zichy Jenő gr. múzeumáról, a párisi vallástörténeti congressusról stb.) s Hellebrandt Árpád *néprajzi könyvészete* egészítik ki a füzet tartalmát.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári számát Gaál Jenő értekezése nyitja meg „*A magyarországi telepítések kérdése*“ -ről, a januári nagy telepítési enquete utóhangjaképen. Gaál mindenekelőtt kiemeli azt, hogy a szaktanácskozás a telepítés technikai módoszatai helyett inkább általános elvekkel foglalkozott. Ezután vázlatosan bemutatja a magyarországi telepítések multját, a csángótelepítés hibáit, ismerteti idevágó törvényeinket az 1894: V. t.-ezikkig, melynek azonban vajmi csekély eredményét látja; ezzel kapcsolatban a telepések terheinek nagyságát vizsgálja. Az értekezés második fejezete azokkal az elágazó véleményekkel foglalkozik, a melyek az enquete tagjai között a telepítési actio folytatása tekintetében fölmerültek. Itt különösen Csernovics Diodornak bérleti rendszerét bírálja Gaál, s arra az eredményre jut, hogy a telepítés kereteinek tágítását csak a nemzetiségi politikai cél indokolja, s e tekintetben áldozatoktól nem szabad visszariadni. A magántelepítést Gaál nem kívánja kizárni. Harmadszor a telepítés kivitelére, a technikai teendőkre fordítja figyelmét s ebből a szempontból bírálja a pénzbeszerzés módoszatait, a telepítendő emberanyag minéműségét, a telepítés jogi formáit, melyek során a járadékbirtok és a minorátusi intézmény jelentőségét is érinti. Ezután a kívándorlásnak a telepítéshez való viszonyairól szól, melyet igen lazának talál.

A negyedik fejezetben végül összefoglalja tanulmányának elveit, melyek abból az alaptételtől indulnak ki, hogy: a mennyiben a népesedés kedvezőtlenül alakul az ország valamely vidékén, vagy mert túlnépesedés mutatkozik, illetve a művelhető területekhez képest egyes tájékon kevés az ember, vagy mert a lakosság politikailag aggályosan csoportosul, ott a népesség alakulására befolyást kell gyakorolni. Ezért a nemzetiségi védelem egyik eszközének tartja a telepítést, melynek vezetését egy állami és társadalmi elemekből összealkotott szervezetre kívánja bízni, s mely telepítés keretében a jutalmazások, élethbiztosítás behozatala stb. által több szociálpolitikai kísérletre is alkalmas mező nyílnék. — A *hirdetményi és naptári bélyeg megszüntetése* alkalmából Wallon Dezső ír cikket e tárgyról. Rövid történeti visszapillantás után e két, 1850-ben behozott bélyeg elméleti jelentőségét méltatja a szerző, majd pedig sorra veszi azon visszasságokat, a melyek e két adónemnél s különösen a naptár-bélyegnél (mely a szellemi táplálék fogyasztási adójának nevezhető) előfordultak. A cikket az 1894—98-iki pénzügyi eredmények ismertetése zárja be. Utána Neumann Károly a *kereskedelmi törvény revisiójáról* szól Nagy Ferencz jogászegyleti előadásával kapcsolatban. Neumann azt az álláspontot foglalja el, hogy a kereskedelmi törvény revisiójára igenis szükségünk van, egyrészt törvényünknek itthon tapasztalt hiányai, részint azon visszahatás folytán, melyet az új német kereskedelmi törvény jogi és üzleti életünkre gyakorol. A reformra váró pontok legfőbbjeit szintén kiemeli, sürgetvén a gyors és alapos revisiót. — A „Közlemények és ismertetések” rovatában államháztartásunk tíz évi állapotáról, a tisztességtelen versenyről szóló törvénytervezetről, a monarchia eladósodásáról (Kármán), a jelenlegi pénzvviszonyokról (Jankovich Béla), a magyar föld terhéről (Éber) találunk hosszabb közleményeket. Nagyobb könyvismertetések szentelvek J. Wolf „Bemerkungen über Verhältnisse der Landwirtschaft im XX. Jahrhundert” (Mandelló), Popp Gy.: „A bélyeg és illetékek ismertetése” (Exner K.), Burtik Gy.: „A mezei munkások egészségügyi viszonyairól” (Köllner stb. művéről. — A füzetet részletes „havi szemle” és „közgazdasági irodalmunknak 1896—1900-ig terjedő bibliographiája zárja be, melyből Barcza Imre most a G—I betűket állította egybe

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK tavalyi évfolyamának utolsó füzetében Munkácsy Bernát folytatja a *vogul nép ősi hitvilágáról* szóló tanulmányát, ezúttal végső szakaszát közölve a történeti bevezetésnek. Tárgyalja Gmelin tübingai tanár észleleteit, ki az 1740—43. években természetrajzi kutatások céljából bejárván Szibériát, visszatérő útjában a déli vogulok területét is érintette az Ural-hegységben, ott érdekes megfigyeléseket tett e nép bálványtiszteletére vonatkozólag. A múlt század második felében szibériai nyelvrokonaink legalaposabb ismertetője P. S. Pallas, ki „Reise durch verschiedene

Provinzen des Russischen Reiches“ művében bőven foglalkozik a vogulok és osztjákok vallási életével is. Tudósításainak tárgyai: a déli Szoszva mellett lakó vogulok rónszarvas-bálványa s barlang-szentélyei, az osztjákok házi bálványai, a halottak tiszteletére faragott istenbábuk, a szent hegyek és fák, a samán és varázslási művészete, az áldozás és szertartásai, a medvetisztelet, eskü-, születési és temetkezési szokások, végül a szerencsejelek s népies orvosságok. Pallasz-szal egyidejűleg, jelesen az 1770—74-es években utazott Szibériában *Gottlieb Georgi*, kinek műveiben szintén becses s részben új tudósításokat kapunk a vogulok pogányságát illetőleg, még pedig e népnek történeti hitellel kimutatható legdélibb telepéről, a Csuszovaja folyó mellékéről, hol csak emléke maradt fenn az ősi lakosságnak napjainkig. Ezután a legközelebbi részles tudósítás *Beljavszy* orosz orvostól származik, ki hivatalos szolgálatban bejárva az Irts és Ob folyók alsóbb vidékeit, néprajzi tapasztalatait megírta „Utazás a Jeges-tengerhez“ című 1833-ben megjelent könyvecskéjében. Itt találjuk legelső említését a főbb osztják istenségek neveinek, valamint az osztják istentisztelettel kapcsolatos fegyvertáncznak, melyekre későbbi írók is gyakran hivatkoznak. *Erman* volt az első utazó (1828—30.) ki mélyebben igyekezett behatolni az obvidéki népek pogányságának szellemébe s alapeszméibe, s rájött, hogy ezek bálványimádása voltaképp nem egyéb, mint az ősök, illetőleg halottak tiszteletének sajátos módja, mely mellett a vallás lényegét ugyanolyan magasabb rendű képzetek alkotják, minőkkel a nyugat művelt népeinél találkozunk. A bálványok itt a szentek és hősök szobrai helyettesítik, isteni rangra emelkedett emberek ábrázolásai, kik fölött azonban utolérhetetlen magasságban áll méltóságával az „Ég-isten“, a világ alkotója s minden jónak kútfeje. *Reguly* és *Castrén* kutatásainak méltatása, valamint a vogul-osztják néphitre vonatkozó újabb munkák irodalmi áttekintése alkotják a közlemény befejező részét. — Ezután *Kicska Emil* „Még valami az alanyról és állítmányról“ című értekezésének utolsó fejezetei következnek, melyekben a szerző, vizsgálatának tárgyát illetőleg *Kalmár Elek*, *Kern* és *Brassai* nézeteit bírálgatja. — További nagyobb közlemények *Szilasi Mór* *icz cseremis szótárának*, továbbá *Margalits Ede latin-magyar közmondás- és szólás-egybevetéseinek* folytatása. — Az „ismertetések és bírálatok“ rovatában „*khinai-magyar nyelvrokonság (!)*“ czímen tárgyalja *Lászlófalvi Velics Antal* „A khinai nyelv szerepe az ural-altaji, indo-európai és sémi nyelvekben“ című művének nézeteit, melyek szerinte sajnálatraméltó eltévelyedés eredményei, a nagy nyelvismerettel rendelkező szerző buzgalma és fáradozása teljesen kárba vészett e munkájában. — Ugyancsak *Szinyei* ismerteti a finn-ugor társaság legújabb kiadványait, bővebben foglalkozván *Setälä Emil*-nek „Über ein mouilliertes s im finnisch-ugrischen“ című értekezésével, továbbá *Vámbery Ármin*-nak „Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibi-

rien“ művével. Ez utóbbi megjegyzéseket tartalmaz a Thomsentől megfejtett legrégibb (Kr. u. 733-ból való) török fölírtos nyelvemlékek magyarázatos kiadásához, melyeknek sorában többször történik hivatkozás a magyar nyelv török elemeire. A szerzőnek magyar-török egybevetései a bíráló szerint alig lendítenek valamit a török szófejtés ügyén, egy-kettő kivételével tévesek is, vagy legalább nagyon kétségesek. — Egyéb ismertetett munkák: *Friedrich Stolz* „Über die Entwicklung der indogermanischen Sprachwissenschaft“, továbbá *Mahler Ede* „Az egyiptomi nyelv alapelemei“ című műve, előbbi *Petz Gedeon*-tól, utóbbi *Q.* aláírással. — A kisebb közlésekben Sz. I. a *töm* és *temet* szokat magyarázza, melyeknek összetartozását valószínűvé teszi az, hogy a *töm* szónak van *tem*, a *temet*-nek pedig *tömet* változata (*tumetive* HB.), továbbá hogy mind a kettő előfordul ugyanazon két jelentéssel (v. ö. *temik* a halottat“ és „*meg-temeti* csizmáját szalmával“). Ugyane szerző kimutatja, hogy a *tikkad* szónak „langveo“ jelentése csak másodlagos s eredetibb a „fullad“ jelentés (v. ö. *tikácsol* „fuldokol“, *meg-tikkan* „megfullad“ stb.). Még eredetibb jelentése a szónak következtethető a *tik-kad* alaprészével egyező finn *tukke-* „bedugni, betömni“ igének *tukehtu-* „megfulladni“ származékából, mely szerint t. i. a *tik-kad* tövének alapjelentése a „bedugás, betömés“ lehetett s ebből fejlődött a származékoknak „fullad“ értelme. Egy harmadik közlés az *üll-, ill-* „feiern“ igének régi *üöl-, idöl-* alakját a mai népnyelvben is igazolja: „Jövő husvétot pároddal *időjél*“ (Szabolcsm.). Az utóbbi alak nyilván hiba e h. *idöljed*. — Megemlítendő még *Katona Lajos* észrevétele a Nyelvtört. Szótárra vonatkozólag, mely a *folyár* szót helytelenül értelmezi.

5. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY februári füzetét *Krausz Sámuel*nek *Vergilius Maro Grammaticus nyelvösszehasonlítása* című értekezése nyitja meg. A VI. századbéli író, a kiről e dolgozat szól, latin-görög-héber hasonlításokkal próbálkozott meg, természetesen sok botlást és helytelenséget követve el (egybeveti pl. a görög *ἥλιος* és a héber *hele* „Isten“ szokat; a latin *res* szerinte a héber *res* (*rechs*) betűnév stb.). Minden félszüksége mellett is azonban minden idők egyik legérdekesebb írója ő. — *Havas Adolf* a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött *Komáromi Énekeskönyv*-höz közöl megjegyzéseket, Erdélyi Pálnak azon cikksorozatához fűzven ezeket, a melyet a Phil. Közlöny XXIII. kötetében ez emlékről közzétett. Az ötödik énekre nézve (*Mit tréfálsz Cupido . . .*) ellentmond Erdélyi föltevésének, hogy e névtelen költemény Gyöngyösi István ifjúkori kísérleteinek egyike; a római *dirák* műfajának egy újabb példáját látja benne, egybeveti az Ovidius-féle *Ibis*-szel s végül a magyar költeménynek emendált és kritikai apparátussal ellátott szövegét közli. — *Szilasi Mór*icz Sophokles *Elektrá*-jának egy helyéhez (1078—81. v.) fűz magyarázó megjegyzéseket. — *Katona Lajos* a Haller János-féle magyar Gesta-fordítás kiadásához közöl helyre-

igazításokat és pótlásokat. — A *Hazai irodalom* rovatában Finály Gábor a magyar tanárok olaszországi tanulmányútajáról *Római Világ* cím alatt kiadott emlékkönyvet ismerteti, melyet Csengeri János és Geréb József közreműködésével Pasteiner Gyula szerkesztett. Elismeréssel szól a könyvben összegyűjtött értekezésekről, de kifogást emel az illusztrációk egy része ellen. — Bayer József Naményi Lajosnak a nagyváradi magyar színészet történetéről írt könyvét ismerteti, a melyet, egyes fogyatkozásai mellett is, figyelemreméltó, érdemes munkának mond. — Szemák István a Tipray-féle német-magyar iskolai szótárnak egy új kiadásáról szól, melyet Schubert Mátyás készített s melyben a munka jelentékeny javulást tüntet föl. — Köpöcsy Sándor a legnagyobb dicsérettel mutatja be Schvarcz Gyulának *Görög Történelem* című nagyfontosságú művét, a mely a multat sok helyütt egész új világításba helyezi és tarthatatlannak bizonyít be sok olyat, a mit a külföld tudósai még nemrég érinthetetlen dogmának tartottak. — Ezután a Budapesti Philologiai Társaság XXV-ik, jubiláris közgyűlésének actái következnek: Ponori Thewrewk Emil elnöki megnyitó beszéde, melyben visszatekint a társaság keletkezésére s végig néz eddigi életén; Katona Lajos titkári jelentése, a pénztárvizsgáló-bizottság jelentése és a gyűlésről szóló jegyzőkönyvek. — *Vegyes és könyvészeti* rovat zárják be a füzetet.

Ugyane folyóirat márcziusi füzetének első cikke Pruzsinszky Jánosnak *Miscellanea etymologica* című értekezése. Arra a fontos szerepre utal, mely a nyelvfejlődés legrégibb stadiumában olykor az ún. parasitikus hangoknak jutott. Kiss Ernő azt fejtegeti: mennyiben volt hatása Aranyosrákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* című kis eposzának Vörösmarty Zalán futására? Gyulai Pállal és Heinrich Gusztávval szemben azt igyekszik kimutatni, hogy Székely költeményének csak igen csekély hatása volt Vörösmartyra, habár nincs jogunk e hatást Vörösmarty saját szavaival szemben — teljesen kétségbevonunk. E kis eposznak sem nyelve, sem verselése nem olyan, hogy „bélyegét” rá nyomta volna Vörösmarty nyelvére és verselésére. De ha Székely ilyformán vesz is az ő jelentőségéből, költeményének, mint első hexameteres eposzunknak, még mindig megmarad az irodalomtörténeti fontossága. — Vári Rezső *Sancti Gregorii Nazianzeni codicis Medico-Laurentiani celeberrimi collatio* című dolgozata negyedik és befejező része azon cikksorozatnak, melynek első három részét a szerző a „Philologiai Közöny” XX—XXII. kötetében tette közzé. Vári ekkép teljesen közölte a nazianzi Gergely költeményeit tartalmazó XI. századbéli codexnek az 1842-iki párisi kiadástól eltérő olvasásait. — Teveli Mihály *Csokonai és Tiedge* című dolgozatában a német költő *Urania* című költeményének Csokonai *M. A lélek halhatatlansága* című tanító-költeményére való hatását mutatja ki: e hatás az alapeszme azonosságában, az I. és II. ének gondolatmenetének egyezésében és

egyes helyek hasonlóságában mutatkozik. — Krausz Sámuel *Ezékiel iratai* című cikkében helyreigazítja Cserép József „Elementa eredete” című dolgozatának egy pár tévedését. — A *Hazai irodalom* rovatában Erdélyi Pál behatóan ismerteti Horváth Cyrill terjedelmes magyar irodalomtörténetének I. kötetét. A könyv egyes részei, pl. a kolostori műveltség rajzát tartalmazó fejezet, dicséretet érdemelnek, új eredményekben is bővelkednek, másutt azonban a szerző nem tudott anyagán uralkodni, mutatóváltásaival néha túlságosan megterheli előadását. Az előtte dolgozók műveit és eredményeit gondosan felhasználta s művében vonzó, kellemes olvasmányt nyújtott. — Némethy Géza használható és ajánlható iskolai könyvnek mutatja be Hittrich Ödön könyvét, mely Julius Caesar *Commentarii de bello Gallico* című művéből ad szemelvényeket. — Tolnai Vilmos meleg elismeréssel szól Zoltvány Irén Czuczor-kiadásáról, mely a legszigorúbb mértékkel mérve is minden tekintetben megfelel egy kritikai kiadás követelményeinek. — Schmidt Attila Csengeri Jánosnak *Szemelvények Ovidiusból* című könyvét ismerteti, melyet kifogástalan tárgymagyarázat és jó magyarság tesz értékesé. — A *Külföldi irodalom* rovatában Cserép József a latin nyelv most készülő nagyszótárának, a *Thesaurus linguae latinae*-nek előmunkálatait ismerteti. — A nagyszabású munka 1894-ben indult meg, kiadásában öt német tudományos akadémiának van része; a munka 12 negyedívrétű kötetre van tervezve, egy-egy kötet terjedelme ezer lap. A gyűjtés 1899 őszén fejeződött be, a czédulák száma vagy ötödfél millió, a kidolgozásra 15 évet számítanak; a fővezetéssel dr. Vollmer Fr. igazgató van megbízva. — Kubicsek Albert Meisner H. és Geerds R. könyvét ismerteti, mely Arndt Ernő Móríczt német költőnek levelezését tartalmazza. E levelek világosságot vetnek nemcsak a német szabadságharczok költőjének életére, hanem ama korszak politikai viszonyaira is. A kiadás berendezés és összeállítás szempontjából mintaszerűnek mondható. — Az 1898-99-iki tanév philologiai tárgyú program-értekezései közül Ince B. néni nagyon kedvezőtlenül szól Szép Lajosnak „A római classikusok magyar fordításai” című dolgozatáról, mely rövid elmefuttatásnak talán megjárja, de a komoly értekezés elnevezésre nem tarthat igényt. Császár Elemér Dér Istvánnak „Palóczi Horváth Ádám Hunniás”-a című értekezéséről szólva, dicséri a szerző szorgalmát, de hibáztatja sablonszerű aesthetizálását, a jellemzésben való járatlanságát és egyes stílusbeli gyöngeségeit. — Agatsin Gyula Máyer Istvánnak „A német szórend elemei” című értekezéséről elítélő bírálatot mond, a német szórendnek e tárgyalását terjengősség és zavarosság jellemzi. — A *Vegyesek* rovatában Schvarcz Gyula nekrológja, Pirchala Imrénének a latin infinitivus historiciust magyarázó cikke és Illésy Jánosnak egy közleménye érdemel említést, melyben egy pár új adat alapján Balassa Bálintnak a XVII. században való népszerűségét mutatja be. A füzetet hazai és külföldi művek bibliographiai jegyzéke rekeszti be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1900. február 5-én.

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Szinnyi József r. tt.; Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Riedl Frigyes l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Samu, György Endre l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

25. ASBÓTH OSZKÁR l. t. folytatja és bevégi „A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora” című értekezését.

26. BADICS FERENCZ l. t. egy részletet olvas föl „Bajza életrajza”-ból 1825—29.

27. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. és ASBÓTH OSZKÁR l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1900. február 12-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán t. tt.; Czobor Béla, Fejérpataky László, Hajnik Imre, Hampel József, Láng Lajos. Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Asbóth János, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Borovszky Samu, Concha Győző, Fayer László, Földes Béla, Komáromy András, Óváry Lipót, Schönherr Gyula l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd elnök, gr. Kuun Géza t. t.; Gyulai Pál, Heller Ágost, Szily Kálmán, Szinnyi József r. t., Munkácsi Bernát l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

28. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. bemutatja „III. Béla oklevelei” című értekezését.

29. ASBÓTH JÁNOS l. t. felolvassa „A föld mint társadalompolitikai és nemzeti kérdés” című tanulmányát.

30. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és ASBÓTH JÁNOS l. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második (rendkívüli) összes ülés.

1900. február 12-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt.; Czobor Béla, Fejérpataky László, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Koch Antal, Pauer Imre, Pauler Gyula, ifj. Szinnyi József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt.; Asbóth János, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Borovszky Samu, Concha Győző, Nagy Gyula, Schön-

herr Gyula, Tötössy Béla, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

31. Elnök úr megnyitván az ülést, jelenti, hogy a mai napirend egyedüli tárgya a múlt évi zárszámadások bemutatása és javaslattevétel a folyó évi költségvetést illetőleg. — A bemutatott zárszámadások tudomásul vétetnek és az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottságától javasolt költségvetéshez az összes ülés minden észrevétel nélkül hozzájárul.

32. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. NYÁRY JENŐ t. és ifj. SZINYEI JOZSEF r. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1900. február 19-én

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Bedő Albert, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Hossay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Mór, Tötössy Béla, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

33. HORVÁTH GÉZA r. és MOCSÁRY SÁNDOR l. t.: „A Magyar Nemzeti Múzeum Troides gyűjteményét és Erzsébet királyné pillangóját“ mutatják be.

34. SCHMIDT SÁNDOR l. t.: „A kristályok osztályairól“ értekezik.

35. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. bemutatja „A csillagrend fizikai értelmezése“ című értekezését.

36. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA r. és SCHMIDT SÁNDOR l. tagokat kéri föl.

ELSŐ IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1900. február 25.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, gr. Desseffy Aurél, Gyulai Pál, Jókai Mór, Pauler Gyula, gr. Széchenyi Béla, gr. Teleki Géza, Than Károly, Tisza Kálmán ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Olvassatik Kautz Gyula ig. és r. tag levele, melyben jelenti, hogy április hónapban ismét Budapestre költözik s akadémiai köteleseit ismét egész buzgalommal fogja teljesíteni. — Örvendetes tudomásul szolgál.

2. Olvassatik a M. Földhitelintézet január 27-én kelt levele, melylyel átküldi az Akadémiának 1899. évre vonatkozó zárszámadásait. — A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla és Than Károly ig. tagok kéretnek föl.

3. Az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottságától javasolt s az Akadémia január 29-iki összes ülésén elfogadott költségvetés 1900-ra észrevétel nélkül helybenhagyatik.

4. A pénzügyi bizottság indítványozza, hogy az 1899-ik évben a kiadásoknál megtakarított 11.741 k. 50 fillér az Akadémia alaptőkéjéből a múlt években kölcsönvett összegből irassék le. — Elfogadatik.

5. Ugyanaz indítványozza, hogy az Oszlopesarnok disztzésére régebben gyűjtött 1120 kor. csatoltassék az Erzsébet királyné emlékművére gyűjtött alaphoz. — Elvben elfogadtatik, de előbb Fraknoi Vilmos ig. tag s volt főtitkár, ki a főntebbi összeget gyűjtötte, a szándék felől értesítendő s hozzájárulása bevárando.

6. Főtitkár jelenti, hogy az adórestitutio tárgyában a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úrhoz intézett memorandum benyújtott, de az idénre már siker reménye nélkül. — A jövő évre a kérelem idejekorán megújítando lesz.

7. Becske Bálint úr a széphalmi kertre 1899-ben tett kiadásairól a számadásokat beküldvén, megvizsgálásukra elnök úr Pauler Gyula ig. tagot kérte föl, ki is jelenti, hogy azokat rendben találta s ajánlja, hogy Becske úrnak a felmentvény megadassék. — Elfogadtatik.

8. A székesfőváros átirata az Akadémia délnyugati sarkánál levő támfal továbbhelyezése tárgyában csak bővebb tájékozódás után fog érdemlegesen tárgyalatni.

9. A szegedi Somogyi-könyvtár 40 koronát küld a dicsőült Erzsébet királynénak az Akadémia Oszlopesarnokában felállítandó emléktáblájára. — Köszönettel fogadtatik.

10. Lindner Ernő, akadémiai alkönyvtárnok, gyógyíthatlan betegsége miatt, nyugdíjaztatásáért folyamodik, azt is kervén, hogy lakberilletményét nyugdíjaztatása után is élvezhesse. — Tekintettel az állami nyugdíjszabályzatra, melyet az Akadémia is zsinórmértékül vesz, a kérelem nem teljesíthető. Minthogy azonban Lindner Ernő ez idő szerint csakugyan oly beteg, hogy szolgálatot nem teljesíthet, részére az Igazgató-Tanács 1900 végéig szabadságidőt engedélyez s a helyettesítés iránti intézkedésre a könyvtárnokot felhatalmazza.

11. Az akadémiai ügyész bemutatja az 1899 évről szóló felszerelt ügyészi számadásait s ezekre nézve felmentést kér. — A számadások megvizsgálására Pauler Gyula ig. tag kérérik föl.

12. Ugyanő ismerteti a néhai Résző Ensel Sándor és Bajkó Tamás végrendeleteinek a M. T. Akadémiát érdeklő részeit, bejelenti a végrendeletek alapján az újabban tett alapítványokat: Farkas Dávid 200 korona, Busbak Ádám 1000 korona hagyományát.

Együttal bejelenti, hogy a néhai Nagy Ferencz mezőtúri lakos végrendeletén alapuló s a magyar tudományos Akadémiát megillető örök rész, a hagyatéki ingatlanok értékesítése folytán 6547 korona 87 fillérrel befolyt. Befizettetett a néhai Hanzély Ignáczné által tett 100 kor. hagyomány is. — Tudomásul szolgál.

13. Ugyanő jelenti, hogy a néhai Zichy Antal hagyatéka jogérvényes bírói határozattal az érdekelteknek legnagyobb részben már átadatott, ennek következtében a m. t. Akadémia tulajdonát képező háznak végleges és korlátlan átvétele érdekében a következőkre kér felhatalmazást: *a)* hogy az örökhagyó elhalálozása napjától befolyt házbérekre és a házzal kapcsolatos kiadásokra nézve az örökhagyó özvegyével leszámolhasson; *b)* hogy az özvegyet a házban végrendeletileg megillető lakhatási szolgálatom esetleges megváltása érdekében a tárgyalásokat megindíthassa s egyességet köthessen; *c)* hogy a házban mulhatlanul szükséges javításokat és tatarozásokat megtétethesse.

A kért felhatalmazás az ügyésznek a három pontra nézve ezenel megadatik.

Különösen felhatalmaztatik az ügyész, hogy az örökhagyó özvegyének élte fogytáig a lakás természetbeni és haszonélvezeti szolgalmának megváltásául évi 1400 koronát felajánlhasson s vele az egyességet e tekintetben megköthesse. A házban szükségessé vált tatarozások tekintetében pedig utasíttatik az akadémiai ügyész, hogy

e kérdésben magát az Akadémia építészével s gondnokával tegye érintkezésbe s tegyen mindhárom ügyben jelentést

14. Végül bemutatja Márkus Ignác kérvényét, ki felszaporodott kamattartozásának csökkentése érdekében az eddigi kamatos kamatszámítást mellőzni s kamattartozását visszamenőleg az 1887. évig s a jövőre nézve is $4\frac{1}{2}\%$ -ban megállapíttatni kéri, az eddigi 6% helyett.

Tekintettel a kérvényben felhozott méltánylást érdemlő indokokra, a kamatok számításánál úgy a múltra, mint a jövőre nézve a kamatos kamat helyett az egyszerű folyó kamat veendő számításba, még pedig akkép, hogy az 1899 évi decz. 31-én kiegyenlítésnek jelentkező eddigi 6% -os egyszerű kamatösszeg a tőkehátralékhöz hozzáadatulván, azzal tőkésítettessék s az ekként jelentkező tőke után 1900. évi jan 1-től kezdődőleg utólagos félévi részletekben $4\frac{1}{2}\%$ egyszerű kamat számíttassék. Az eddigi kamatos kamatszámításból eredő többlet 1899. decz. 31-iki értékkel leirandó.

A kérelem azon része, mely a $4\frac{1}{2}\%$ kamatszámítás alkalmazását az elmúlt időkre czélozza, nem teljesíthető.

15. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. DESSEWFY AURÉL és PAULER GYULA ig. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik ö s s z e s ü l é s.

1900. február 26-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak : gr. Kuun Géza, Szilágyi Dezső t. tt. ; Fejérfataky László, Fodor József, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Heller Ágost, König Gyula, Pauler Gyula, ifj. Szinyei József, Than Károly, Vecsey Tamás r. tt. ; Acsády Ignác, Borovszky Samu, Concha Győző, Földes Béla, Gaál Jenő, Gyomlay Gyula, György Endre, Márki Sándor, Nagy Gyula, Négyesy László, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Réthy László, id. Szinyei József l. t. — Jegyző : Szily Kálmán főtítká

37. MÁRKI SÁNDOR l. t. emlékbeszédet tart Nagy Iván r. tag felett. — Az emlékbeszédek során fog megjelenni.

38. A főtítká bejelentvén Schvarcz Gyula r. t. halálát, így szólott : E gyászlap Akadémiánk egyik legbuzgóbb s leghírnevesebb rendes tagjának, Schvarcz Gyula társunknak megdőböntő gyorsasággal bekövetkezett halálát s egy igen ifjan, mondhatni gyermekifjan kezdett, 42 éven át törhetlen lelkesedéssel folytatott s mégis oly váratlan korán félbeszakadt tudományos pálya végét jelenti. Mint 19 éves ifjú már fölolvastat egy londoni tudományos társaságban s 23 éves korában neve és személye ismeretes Angol- és Franciaország legkitünőbb geológusai előtt. Természettudósnak indul, ki az ó-classikus irodalom teljes ismeretével, nagy olvasottságával s bámulatos emlékező tehetségével hivatva lesz a természetfilozófiai eszmék fejlődésének egész körét átpillantani. Ezt várja tőle Akadémiánk is, a mikor 1864-ben a természettudományi osztályba tagul választja. De szülővárosa, mely büszke reá, csakhamar képviselőnek küldi a parlamentbe. Élete ezután a politikai élet s a tudomány között oszlik meg, amannak nem nagy hasznára s emennek bizonyára nem kis kárára. Figyelme közoktatásügyi reformkérdéseink felé terelődik s országgyűlési beszédekben, röpiratokban, vezércikkekben tör lándzsát ultraideális eszméi mellett. Alkalmasint a politikai élet vezette át a természetbölesészt az ó-görög politika mezejére. A nyolczvanas évek

kezdetével búcsút mond eddigi tudományos foglalkozása körének s a Demokratie von Athen első kötetével lepi meg a tudós világot. Ő, a ki az ó-görög irodalom talaján nevedezett föl, s a ki a jövőendő culturában csupa eszményeket látott, ő vállalkozott újabban arra, hogy lerombolja az eszményi felfogást, a melyet a história több mint ezer éve, a régi görög nép életéről táplál. Az orthodox philologia vezér-férfiaí ellentmondottak a herostratosi iránynak, de támadtak hí követői is, kiket bátorsága s nagy tudománya bámulattal töltött el. Az ő fölfogása, ha túlzásokba esapott is, termékenyítőleg s elevenítőleg hatott, s ez biztosít Schvarecz Gyula nevének s emlékének, halála után is, hosszú életet.

Ravatalára letettük az Akadémia babérkoszorúját s P. Thewrewk Emil társunk elbucsuzott tőle Akadémiánk nevében is.

Fejezzük ki, t. Akadémia, fájdalmas megdöbbenésünket a váratlan veszteség fölött a mai ülés jegyzőkönyvében is s kérjük fel a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása felől gondoskodjék. — Elfogadtatik.

39. A Ferencz-József-jubileumdíj bizottságába az osztályok ajánlatára a következő tagok küldetnek ki: a) a szépirodalmi szakra Heinrich Gusztáv, b) a tudományira Than Károly, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond r. tagok. Közzölni fog a székes-főváros tanácsával.

40. Az I. osztály a Bródy-bizottságba Heinrich Gusztáv r. és Vadnay Károly l.; a II. osztály Ballagi Aladár és Concha Győző l. tagokat s az utóbbi a Könyvkiadó-bizottságba Kautz Gyula íg. és r. tagot küldi ki. — Tudomásul szolgál.

41. A Történelmi bizottság a Forster-Scitovszky-díjjal Kollányi Ferencz nemzeti múzeumi őrt bízta meg. — Jóváhagyatik.

42. Az Orsz. Eötvös-bizottság az Akadémia közbenjárásával pályázatot óhajt hirdetni b. Eötvös József élet- és jellemrajzára. A pályázat-hirdetés elvbén elfogadtatik; a szövegezés és a határidő tekintetében az I. osztály véleményadásra kéréti föl.

43. A könyvtár számára érkezett ajándékok ú. m.: 1. Giuseppe Veronesetől: Elementi di Geometria 4 köt. 2. Ugyanattól: Grundzüge der Geometrie Übersetzt von Adolf Schepp. 3. Dr. Szenger Edétől: Don Quijote. Spanyol kiadásban. 4. Maszák Hugótól: Barabás művészi pályája. — Köszönettel vétetnek.

44. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Az „Eperjesi Széchenyi-kör“ házi estélyeinek 8 db. műsora, Hellebrant Árpádtól. 2. a) Fénykép a Nemz. Kaszinó Széchenyi-serlegéről, kivonattal b. Wenckheim Béla első beszédéből Szegedi Maszák Hugóné Barabás Ilonától. b) Ugyanaz (más felvételben) ugyanattól. c) Egy barna fakeretbe foglalt kép, gróf Széchenyi István Barabás Miklóstól 1836-ban készült olajfestménye után fölvett képpel és ugyanebben a keretben Széchenyinek Bihar vármegyéhez intézett, Pest, febr. 11-én 1836-ról kelt, fényképezett levele. (Ugyanattól). — Köszönettel vétetnek.

45. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 122. füz. (1900. február.) — Irodalom-történeti Közlemények X: 1. füz. — Hegedüs István. Emlékbeszéd Abel Jenő l. tagról. (Emlékbeszédek. X. 4. sz.) — Archaeologiai Értesítő. XX. 1. sz. — Tudomásul vétetik.

46. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Márki Sándor l. és Fejérfpataky László r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XI. KÖTET.

1900. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1899. évi gróf Teleki-féle pályázatról.

(Felolvasta *Vadnay Károly* l. t. a márczius 19-dikén tartott összes
ülésén.)

Akadémiánk kegyeletes rendelkezése és szokása szerint, a mai József-napon főleg azért gyűltünk össze, hogy fölelevenítsük gróf *Teleki József*nek, e rég dicsőült férfiúnak emlékezetét, ki évek hosszú során át s ez idő folytán a legnyomasztóbb korszakban is nagytekintélyű és érdemű elnöke volt e tudományos intézetnek, s ki közkormányzati magas pályájának emlékei mellett hazai irodalmunkban is tartós nyomot hagyott egy nagyterjedelmű könyvben: a *Hunyadiak korá*-ban és egy áldozatkészséggel tett *színirodalmi alapítvánnyal*.

A könyv fáradhatatlan kutatásnak, az alapítvány a dráma-irodalom, Nemzeti Színház s általában a magyar közügy hő szeretetének emléke.

Idő és fejlődés rendesen csorbát szoktak ütni nagyobb méretű jeles alkotások értékében is, de, habár a *Hunyadiak kora* kiegészítésre s újabb bűvülatok eredményéhez képest igazításokra szorult és ma már nem is forog sűrűn az olvasók kezén: érdemét kisebbiteni épp oly igazságtalanság volna, mint tagadni az 1854-ben létesített drámairodalmi alapítvány jelentőségét azért, mert a mai fejlettebb színházi viszonyok és modern irodalmi áramlatok közepett nem hathat oly gyümölcsözőleg, a mint hatott keletkezésekor és az azt követő pár évtized alatt.

Nehéz viszonyok közt kiküzdött régibb intézeteinkkel, valamint régibb buzgó íróink számos termékével szemben a sajtó terén nem egyszer hangzik kicsinylés, sőt olykor kiméletlenség hangja is, épp azért, mert az ifjabb nemzedék nem ismeri eléggé azokat az állapotokat és szükségeket, melyek közepett létrejöttek. Igaz, hogy ma már, szerencsére, nem elégséges jutalom egy-egy sikerült, színi hatással bíró „valódi tragédia” vagy

„tisztá vigjáték“ méltatására az a száz arany, melyet ez alapítvány nyújthat, mert a könnyebb és divatosb műfajú termékkel jóval nagyobb anyagi eredményt lehet elérni a megszorodott színházak élénk versenyében, s a kész mű színrehozatala végett sem kell sokáig várni; ekkép az alapítvány buzdítása szűkebb körre szorult; de azért nem szabad lemondanunk arról, hogy ma is lehetnek és jövőre is előállhatnak olyan tehetségek, kiket ihlet, komoly becsvágy vezérelvén, nem csupán a színműírás üzleti érdekének hódolnak. Akkor pedig, midőn ez az akadémiai jutalom még újabb volt, majd minden évben színrehozható és gyakran jeles színművekkel gyarapította a Nemzeti Színház műsorát, legtöbbször Szigligeti és Csiky Gergely eleven termékeivel, melyek közül néhány maig is fenttartható a színpadon. Elavultnak hirdetik továbbá e pályázatot némelyek azért is, mert betű szerint mellőzni kívánja a középfajú drámákat és a bohózatokat. Holott a mai áramlatok éppen ezeknek kedveznek: elemező irányműveknek, a verismus termékeinek és kaczagtató, legtöbbször ledér bohózatoknak. De vajjon szükséges-e, hogy az Akadémia szintén úgy hódoljon e divatos áramlatoknak, mint a színházi pénztár, holott érzi, tudja annak igazát, hogy a dráma állandó törvényeitől eltérő termékek nem lehetnek maradandók, mert az eredetiséget csupán hajhászó művekről jól mondta Taine, hogy „ha valamely felkapott ízlés uralkodóvá lesz, hasonlóan a nagy szenvedélyekhez, örült végletekig fejlődik“. És akkor előáll a visszahatás, mely a divatot megfordítja s a közízlést visszatéríti a természetesb, igazabb, költőibb útra. Párisban, honnan mi a színpadi zajosb hatású divatokat kapjuk, ma már kezdik megint a régi regényes drámákat tapsolni, a szemérmetlen bohózatok színrehozatala ellen pedig nálunk a fővárosi sajtóban és a vidéki színházakat vezető körökben éledt föl tiltakozó visszahatás. Nem szeretnők, hogy e divatos művek, melyeknek veszélyessége abban áll, hogy egy csomó szemérmetlenséget sok mulattató leleménnyel és a technika bravurjával párosítanak, a mogorva Rousseau-nak szolgáltatassanak igazat, ki a színházban a néperköles megrontóját, a gondolkodás és ízlés megmételtyezőjét látta, ellenkezőjét annak, a minek lennie kell.

Nem a jó bohózat és középfajta dráma lenézése okozta, hogy az alapító gróf ezeket a pályázatokon mellőzni óhajta. Nem osztozott ő Napoleon nézetében, ki a középfajta drámát a „szobaleányok tragédiájá“-nak gúnyolta. Tudta jól azt is, hogy Aristophanes óta maig koronként nagybecsű bohózatokat. Ismerte, ha nem is volt még meg akkor Arany János fordításában, a bohózatnak minden időre szóló remekét: a „Szentivánéji álom“-ot. s épp akkoriban nagy tetszéssel játszották nálunk „A tévedések vigjátéká“-t s az eredeti műsornak is legélénkebb hatású ter-

méke, a Szigligeti „Liliomfi”-ja szintén bohózat volt. De akkori-ban, midőn a magyar lélek kipusztítása volt az önkényuralom törekvése s ezzel szemben csak a nyomástól szenvedő hazai irodalom és művészet szolgáltak fegyverünkül, a színpadról két idegen áramlat fenyegette izlésünket: egyik a francia vad-regényesség, a Hugo- és Dumas-féle romanticismusnak eltúl-zása, mely már jóval előbb oly izmos tehetséget is, mint Czakó Zsigmond, tévútra ragadt; másik pedig az akkor dédelgetett bécsi localpossék elburjánzott divata, melytől a Nemzeti Szín-házat meg kellett óvni. Gróf Teleki József is, mint erős gon-dolkozású hazafi, szükségét látta, hogy egyetlenegy fővárosi szín-házunkban a kozmopolita szellemnek erős gátjai legyenek s ezért történelmi szomorújátékkal akarta izmosítani a faji önérzetet s tiszta vigjátékokkal edzeni az izlést és gondolkozást. Így hal-lottuk ezt az Akadémia akkori tekintélyes költő-tagjaitól, kik a föltételek megállapítására befolytak s tudva e nemes célzatot, a változott, jobbra fejlődő időben az Akadémia sem ragaszkodott szigorúan a betűhöz, mely néha csakugyan öl, hanem a szellem-hez, mely elevenít, noha az alapítvány lényeges föltételeit tisz-teletben tartani folytonos kötelességnek tekintette.

Mindig ki kellvén adni a jutalmat, e kényszerből foly, hogy ha nincs a pályázaton színszerűséggel bíró valódi tragédia, akkor középfajú dráma, s ha nem volt tiszta vigjáték, bohózati elemekkel vegyített termék is megkaphatta a jutalmat, a pályázat főczélja a Nemzeti Színház műsorának gyarapítása lévén. A meny-nyire csak lehetséges: az eljárás egyezteteti a föltételek tisztelet-bentartását a fejlődés, a változás viszonyaival s a bíráló-bizottság nem is műfaji megrostálás, hanem általában az érkezett művek összehasonlító bírálata végett kapja kezéhez a pályázat egész anyagát.

Íme, ez évre is, midőn vigjátékokra volt kitűzve a pályá-zat, a bizottság nem ragaszkodhatott szigorúan a föltétel betűihez, mert akkor — meggyőződése szerint — az igazságon ejtett volna csorbát.

Ez a bizottság, mely Jókai Mór tiszteleti tag elnöklete alatt az Akadémia részéről még dr. Heinrich Gusztáv rendes tagból és e jelentés előterjesztőjéből, a Nemzeti Színház részéről pedig Gabányi Árpád és Somló Sándor intézeti tagokból és színműirokból állt: bírálatra *tíz pályaművet* vett át. A szám nem sok, sőt jelentékenyen kevesebb, mint lenni szokott. De az ered-mény nem a mennyiségtől függ. Nagyobb baj, hogy a minőségről sem mondhatunk *általában* elég örvendeteset. De legalább nem is kell a termés egész értéktelensége miatt panaszkodnunk, mert van két pályamű, melyeknek jól választott tárgyait méltó volna gon-dosabban kidolgozni; van egy vidám hangú vigjáték, melyet

szerzője kellő változtatásokkal színpadra vihet és ismét egy, melynek tehetséges írója eléggé méltó a jutalomra. mert ha nem is írt tiszta vigjátékot, de általános írói jó tulajdonságokat: izlést, finom gúnyt, jelentezési és párbeszédező eleven-séget mutatott.

Leggyöngébbek a pályázat történelmi személyü darabjai. Ilyen: a „*Beatrice*“ négy felvonásban, prózában írt vigjáték (II. sz.), Petőfiből vett jeligével: „Dobzse László ő felsége“ stb. Cynikus felfogás terméke. Nem kómikai, hanem a legsilányabb színben tünteti föl Mátyás özvegyét, mint szemérmetlenül férjre vágyó asszonyt, Dobzse Lászlót mint valóságos hülyét, Mátyás fiát, mint gyöngé bábót, haszonleső perfid főpapokkal, nagyon közön-séges beszédű főurakkal, egy szennyes szójárású olasz herczegnővel egyetemben. Nem mulattatná, hanem fölháborítaná a nézőt, ha ily alacsonyoknak látná régmúltunk alakjait, a kik lehettek igen gyarlók, de mindenesetre érdekesebbeknek kellett lenniök. Egyetlenegy ötlet számíthatna csak némi mosolyra, az, a midőn Bátor a Korvin Jánostól kézre kerített koronát titokban úgy adja át Mátyás özvegyének és Dobzse Lászlónak, hogy a tokban korona helyett bohóc-süveg van, a fölsült özvegy királynét így riasztva ki az országból. Ez is azonban csupán operette-szöveg-beli ötlet. Az izlés és történelmi érzék teljes hiányával írott kísérlet az egész.

Nagyon gyöngé a szintelen versekbe foglalt, ötfelvonású *Völegény-vadászat* című vigjáték is (IX. sz.), e jeligével: „*Repetitio est mater studiorum*“. Az irodalmi izléstől nagyon elmaradt tollból eredt, az ósdi opera buffo-k modorában írva. Mátyás király úgy kívánja, hogy egy a harczból győztesen hazatért vitéz nőül vegyen egy szép és gazdag várkisasszonyt. De egy fondor olasz lovag, ki magának szeretné a leányt, rossz hírét költi a magyar vitéznek s a leány minden ok nélkül vakon hisz neki. A király egy szava felvilágosíthatná s rögtön vége volna az ármánynak és a darabnak. De a szerzőnek öt felvonásra van szüksége s ezeket mindenféle valószínűtlenségekkel tölti be, míg-nem a király budai szüretjén kiderül minden, s mivel a szerző a vigjáték kellékeiből csak azt tudja bizonyosan, hogy házassággal kell végződnie, nemcsak két derék vitézt juttat feleség-hez, hanem az impostor olaszt is, abban keresve a maga ügyességét, a miben a modern kiházasító ügynök, hogy t. i. még a rossz portékát is el tudja helyezni.

A X. számú *Koronát szerelemért*, hol versben, hol prózában írt háromfelvonásos vigjáték jeligéje is hiába buzdít: „*Tapsol-jatok*“, kedvünk nem lehet rá. Sokan megkísérlették már vigjátéknak feldolgozni Ottó király történetét, kit a koronával együtt Apor erdélyi vajda foglyul ejt; de egyiknek sem sikerült, hogy

műve gyökeret verjen a színpadon. Ez sem verhet, mert voltakép száraz ág, s így nem életrevaló. Csupa magukat és másokat vaktában bolondítható emberek szerepelnek benne, kik érdek keltése nélkül járnak-kelnek és esnek valószínűtlen tévedésekbe és teljességgel nem mulattatnak, még mikor a szójáték elméségeihez fordulnak is. Azon, hogy Ottó mindig iszákbán hordja magával a szent koronát s csak megszökésekor, ijedtében felejtí elvinni, lehet nevetni, de ez sem a vigjáték jóízű nevetése, hanem a gyámoltalanság kinevetése volna.

A *Mulatók* prózában írt háromfelvonásos vigjáték (V. sz.), jeligéje Tolsztojból: „Megifjodunk, ha a nagy városok örökös orgiáiból visszatérünk az egyszerűbb falusi életbe“, mai világi egyszerű realismust ígér, de naiv rege-világi alakoskodásban lyukad ki. Az természetes, hogy egy fiatal férfi, megunva a dorézolásokat és könnyen hódítható nőt, végre szeretne egy olyan hölgyet találni, a kiért érdemes élni. Az sem valószínűtlen, hogy társaival egyszer még kimulatja magát s ittasan találkozik először a nővel, kit csak látásból ismer és igaz érzésre méltónak gondol. A mint hogy az is, de mint ilyen, nem tud hinni e mulató férfi megváltozásában. De a mint azután a férfi meggyőzi, az a mód a mai közönség szemében rikító képtelenség. Ugyanis alakban szegődik a megszeretett özvegy kastélyába kertésznek s ily módon jut az óhajtott kéz és szív birtokába. Igaz, hogy régi regés mesékben az ily külső álkodásnak nagy szerepe van a Shakspeare vigjátékaiban is. De ott a mesés kor, a képzelet naivsága és a költői verselés megannyi támasztékul szolgálnak. Ma már, modern tárgyú színműben, senki sem hinné el, hogy álszakál, álköntös úgy elmásíthatnak valakit, hogy a kik jól ismerték is, azok is teljes csalódásba eshetnek. A mai néző bosszankodnék rajta, ha ilyesmivel akarnák a színpadról bolondítani.

Az *Ábrándozók* című, gyenge versekben írt háromfelvonásos vigjátékban (III. sz.), melynek jeligéje ez: „La vie est un sommeil, l'amour en est le rêve“, nem találkozunk ábrándozókkal, hanem csak fondorkodó atyafiakkal és vakon reménykedő kérőkkel, a kik felsülnek. Fő-személye egy leány, ki a végrendelet szerint (ócska indító eszköz) csak akkor juthat a nagy vagyonhoz, ha a családhoz méltó férfihoz megy nőül, miben családi tanács fog dönteni. Két önző rokon működik alattomban azon, hogy a föltétel ne teljesüljön s ekkép a leányhoz nem méltó kérőket biztatnak föl: eladósodott gróft, elbizakodott bankárt és nagyképű professort. A furfang azonban nem sikerül, mert ezek a kába kérők nem boldogulnak s végre is nekik való feleséggel kell — saját botorságuk révén — beérniök. A fondor atyafiak sem jutnak az áhitott vagyonhoz, mert a családi tanács

feje, egy püspök, kimondja a döntő szót, hogy az örökös nő a családhoz méltó férjet választott a pessimizmusából kigyógyított gentry férfiban. Bizonyos, hogy e mű szerzője eléggé törte a fejét a bonyolításon, de meséjét nem tudta természetesen elevenné tenni. Nem festett igaz életet és embert; torzított, de komikai derűt nem árasztott; a cselekvény gépies, a dialog bőbeszédű, a verselés feszes és éltelen s itt-ott kiméltelen tréfájú eszközök durván vannak használva.

A *vampir* háromfelvonásos, prózában írt bohózat (VI. sz.). Jellegje: „Nagyba fog a szarka, nem birja a farka“, voltaképp a szerző törekvését példázza. A színpadon még el nem koptatott modern tárgyat karolt föl, a *totalisateur* nyerni vágyó nyárspolgárait, éretlen rőflovagjait és pénzre éhes szerencsevadászait. De mert tömegesb jelenéseket és sok sürgést-forgást kellett rajzolni, a szálakat nem bírta együtt tartani és kerekded csomóba gomolyítani. A tarka kelméből nem is tetszetős formájú köntöst szabott, hanem úgyszólván tépést csinált. Valószínűtlen figurákkal játszik, többi közt egy hígvelejű szatócscsal, ki nyerni szeretne a *totalisateur*-on s midőn hire fut, — tán maga terjeszti — hogy a Betti nevű paripán félmilliót nyert a bookmakereknél, mindjárt egy általa alapítandó európai pénzintézetről és fényes közpályáról képzeleg, s egyszersmind futkos egy szinte Betti nevű csinos asszony után, kit vampirnak szoktak nevezni, mert udvarlóit rendszeren kiszippolyozza. Még elfacsartabb alak a szatócs neveletlen Bözsi leánya, ki összeveszett vőlegényével: a pályabuffet főpinczérével s mivel ezt bosszantani akarja, mindenféle illetlen dolgokat követ el, tudatlanságból botrányt idéz elő, mignem az egész kompánia a rendőrség elé kerül, a hol aztán a főpinczér lép föl nagylelkű szabadítóul, hogy Bözsit nőül vehesse, holott ilyen hebehurgya magaviseletű leánytól minden józan gondolkodású polgár ifjú csak szabadulni szeretethetne. Általában egy pár mellékes jelenet életképies vonását leszámítva, a cselekvény szövéséből hiányzik az igazi élet, a valódi jókedv és az izlés. A szerzőnek sokkal mélyebben kellene hatolnia az élet folyamába, a jelenetezések arányérzékét is elsajátítania s a kávéházi stílus helyett a párbeszédnek jellemzetességét megtanulnia, mielőtt ily tarka tárgy sok személyét elhíhetőleg lenne képes mozgatni. Nem az itt a főbaj, hogy e pályamű bohózat, hanem az, hogy nem jó bohózat. Első kísérletnek látszik, mely után, egy pár jelenetből ítélve, jobb következhetik.

A *Kató úr* 1. számú, három felvonásos, „Errare humanum est“ jellegű verses vígjáték szerzője — úgy látszik — jellemvígjátékot szeretett volna írni s ehhez képest a firenzei renaissance idejéből választott hőst: egy erkölcsi szigorban pompázó tudóst, ki borrról, tánczról, érzéki élvezetekről megvetéssel beszél,

de midőn feleségét félti, a ház szobalányával megy a herczeg báljára, hogy udvarlóktól környezett feleségére vigyázzon, mi közben tánczol, iszik, botrányokat csinál, s hogy fivérét, kinek báli ruháját vette magára, a gyanútól megmentse, hazugságot hazugságra tetéz, csak hogy a maga komoly hírét megmentse. De a szobalány rá vall s ekkép erényeinek kártavára összedől s kinevetik, mert kisült, hogy ő sem jobb a Deákné vásznánál. E főalak voltakép Tartuffe egy változata, de a mi nem hiba, mert a képmutatás olyan kimeríthetetlen forrás, melynek anyaga új meg új alakokkal folyvást szolgálhat. Nagyobb baja a műnek, hogy motívumaiban önkényes valószínűtlenségek fordulnak elő. Például a féltékeny férj miért viszi magával a szobalányt, holott egyedül menve, sokkal jobban leskelődhetnék. Az írónak volt szüksége a szobalányra, hogy legyen, ki a titkot elárulja. Sokkal komikusabb hatású lenne azonban, ha a megszorított Kátó úr maga árulná el magát a hazudozások kelepcejében. Az előforduló tévedések és félreismerések is erősebb motívumot kívánának, hogy a cselekvényt hajtó causa movens ne csökkentse a bonyolulat értékét. A dialogok könnyű füzése gyakorlott íróra mutat, ki nem valami nagy munkával, de kellő műgonddal elháríthatná a kifogásokat, melyek ezúttal útját állják e pályamű nagyobb elismerésének.

Körülbelül ugyanezt mondhatni a *Borbála néni* (VIII. sz.), prózában írt háromfelvonásos, „Ismertem százat, ezeret“ jellegű bohózatról. Gyökeres átdolgozással ezt is színre lehetne vinni. Szerzője egy terjedő divathóbortot: a *spiritismust* törekszik kigúnyolni, mint a mely olykor-olykor a családi bajokat is szaporítja. Jó ötlet, hogy a czímszerep nem is élő személy, hanem szellem, ki a séance-okon csupán üzenet. Egy féltékenységre hajlandó fiatal asszonynak, hugának, azt üzeni: „keress!“ Ez hát keres s férje asztalfiókjában talál is egy Milike aláírású gyanús levelet, mitől oda van a béke, míg nem kiderül, hogy az a Milike ma már nem veszedelmes, mert derék férjnek megelégedett hitvese és egészséges gyermekek boldog anyja. Több bajt okoz a családfőnek, gazdag polgárnak küldött üzenet: a „görbe úton“ járás. E békés polgár ettől igen megijed, mert van oka rá. Fél a nejétől, ki a háznál parancsol s fél a görbe út fölfedezésétől, annál inkább fél, mert távollétét azzal szokta indokolni, hogy vidéki rokonokat látogatott meg, s ezek a rokonok most a fővárosba jöttek s mindenkép azon kell lenni, hogy ezek a ház parancsoló asszonyával ne találkozhassanak. E vendégek rejtegetése azonban nagyon sok valószínűtlenségekkel jár s ez teszi a mű leggyöngébb oldalát. Azontúl nem is szerepel Borbála néni, kinek további üzenetéseit a szerző a fordulatoknál természetes módon használhatta volna. Ekkép ezt a szellemalakat kár volt

az expositión túl elejteni. Borbála néni abban a családi bajban sem szerepel, mely a hatalmaskodó mama spiritismusából ered, hogy t. i. második lányát nem abhoz a derék fiatal doktorhoz akarja adni, kit lánya szeret, hanem egy fontoskodó spiritista svihákhöz, mert neki nem negatív, hanem pozitív hajlamú vő kell. E bajnál is föl lehetne használni Borbála asszony valamely túlvilági üzenetét. hogy a mama engedjen makacs akaratából. A szellem hatása sokkal valószínűbb volna, mint az, a mivel a mű végződik, hogy t. i. a férje azt mondja neki: „De hiszen te akartad ezt“ (t. i. az egymást szerető pár házasságát), mire a mama azt feleli: „Én akartam, akkor jól van!“ Azt hiszem, hogy a spiritista asszony inkább elhinné ezt a túlvilági szellemnek, mint a szellemidézetben nem hívó férjnek. Borbála asszony végig való szerepeltetése egységesebbé is tenné a cselekményt s egyszersmind annak példájául is szolgálna, hogy a hiszékenyek mennyire álmithatók. Úgy gondolom, nem volna hálátlan munka e bohózat gyökeres átdolgozása, a cselekvény folyását más ágba terelő badar jelenések elhagyásával és ezek helyett az alapgondolatnak elejétől végig való kifejtésével. Mivel a szerző tud jelenetezni s rövid és élénk dialogokat szőni, föltehetjük, hogy e még el nem koptatott tárgyat, kellő műgonddal, vigjátéki élénk hatások forrásává bírná emelni!

Ezek után emelkedő értéket bizonyít a IV. számú *Lányok* című prózában írt, háromfelvonásos vigjáték e jellegével: „Derű“. A mit e jelige ígér, a tartalom meglehetősen beváltja, mert ha nem is valami friss leleményen alapul, sok jelenetében derűt tud árasztani. A pályázaton ez leginkább vigjáték, a Benedix-féle házias sütetű vigjátékok eszközei szerint írva.

Két lány szerepel benne vidéki városban. Egyik Nelli, ügyvéd fiatal leánya, ki járt egy kicsit leánygymnasiumban (talán a fővárosban, mert vidéken még nincs), s azután sok regényt olvasva, eszményképet választ belőlük: a merész Parcival lovagot, s mivel közelében csak egy fiatalember van: atyjának derék, komoly segédjét, Kovács Lajost képzele Parcival lovagnak. A másik lány Malvin, a család eszes, vidám rokona, ki látogatni jött a házhoz. Nelli bevallja, hogy szeret és szenved; szenved azért is, mert a félénk ügyvédsegéd nem nyilatkozott még s azért is, mert a mama nem ilyen szerény helyzetű férfit kíván vőül, hanem magát a megye fiatal főispánját, ki tavaly náluk volt szállva s udvariasan dicsérgetve Nellikét, hebehurgyán azt mondta: magam is elvenném, ha hozzám jönne. A mama, mint nagyralátó asszony, e csekély alapra légvárat épít, míg az apa. okos ember lévén, nem osztozik a fenhéjázó számításban. Neki nincs kifogása eszes segédje ellen, ki irodájában már is a jobb keze. Margit mindezt megtudva, jó indulattal tükéli el, hogy a

fiatalok boldogságát létrehozza s Kovácsot nyilatkozatra készíti. Erre — mint maga mondja — „ősdí“ eszközt használ: a féltékenység fölébresztését. Látogatóba jő a házhoz egy környékbeli, Igali nevű birtokos úr, fiával Palival, kiből híres embert szeretne csinálni s most is azért jött, hogy a kerületben képviselőjelöltnek léptesse föl. A jó fiú nem köt ki atyjával, de húzódozik a föllépéstől, mert nem tanult eleget s elég okos azt tartani, hogy inkább legyen a faluban jó gazda, mint az országban rossz képviselő. Most is jobban szeret gyermekkori társával: Nellivel enyelegni, tréfálni, mint kortesekkel ismerkedni. De Margitnak kapóra jött s mindjárt kiszemeli a féltékenység fölébresztőjének. De míg a lány e jó szándékban sűrűg-forog, mindjobban megismeri Kovács Lajos komoly, kiváló tulajdonságait s azon veszi észre magát, hogy már is beleszeretett egy kicsit. Megijed szörnyen. Nellit akarta boldogítani s íme vetélytársnője lett. Ismert, régi vigjátéki fordulat. De bajt nem hoz Nellire, mert ő már-már kiábrándult fellobbanásából, tapasztalva, hogy nem a merész Parcival lovag, hanem egy tépelődő nyárspolgár él közelében, ki töpreng azon, hogy nejét nem bírná még elég úri módon eltartani s első kötelességnek tekintí özvegy anyjáról gondoskodni. Ez bántja a lányt, ki nem elég tisztelttel szól az özvegy anyjáról. A fiatalembernek fáj a csalódás, hogy nem olyan, a minőnek gondolta. Voltaképp az ő szerelme is csak azon alapul, hogy közelebről nem ismert más leányt, mint Nellit, de a mi nincs eléggé kiemelve. Kovács Lajosnak új dolga is akad. A Pali apja őt szemeli ki a jelöltség előmozdítójának. Pali helyett ő beszél a küldöttségek előtt, sőt a programbeszédet is ő írja meg. A mamának is sok új dolga akad, mert várja a városba érkező főispánt, ki bizonyára hozzájuk száll s azért ugyancsak esinosítja a házat, kölcsön kérve libériát, könyvvállványt és rája könyveket is, hogy mindennek úriasabb színe legyen. Azután a férjét kikényszeríti a pályaházhoz a főispán fogadására. De füstbe megy a reménykedés, mert a férj egyedül tér vissza, jelentve, hogy a főispánt a három leánynyal megáldott orvosné fogta meg vendégének. A mama felháborodik s bosszúságában kész a leányát odaadni Igali Palinak, a kiből nem lett képviselő, mert helyette a beszédei után nagyon megkedvelt Kovács Lajost választották meg, de a min sem Nelli, sem Pali nem búsulnak, mert szívesebben költöznek együtt falura, vidáman élni és gazdálkodni. A mama pedig abban keres vigasztalást, hogy a kisvárosi világ előtt leplezheti felsülését azzal, hogy vőlegény volt a háznál, azért fáradt annak esinosításában. De midőn a függöny utolsó legördülése előtt az inas az ajtóból jelenti a látogató vendéget: a főispán úr ő méltóságát, a mamát jellemzőleg nyugtalanítja az elkésve föl villanó kába képzelgés,

hogy talán mégis kár volt elhamarkodni a dolgot. S a függöny legördül, mielőtt a főispán belépne, a mi záradéknak eleven és eredeti ötlet.

A cselekvény elég kerek, noha a fejlődésre nem ható renyhe alak is van egy pár. A Nellike öreg nagymamája, ki rosszul lát, rosszul hall, s noha csúza miatt gördülő széken tolják, mégis szeret tevékenykedni és régi családi dolgokról beszélni, nem szükséges, de magában véve élénken körvonalozott alak s azt hiszem, hogy a néző rossz néven venné Palitól, hogy titkon elveszi mellőle a hallócsövet és szemüveget, melyekre ez öreg asszonynak oly nagy szüksége van, elveszi, csak hogy észrevétlenül szökhessék meg a szobából Nellihez. Ez a „jó fiú“-hoz nem illő vonás. De még kirívóbb a református segédlelkész szükségtelen jelenete, melyben botorul térdre ereszkedve vall szerelmet Nelinek. Ez már teljesen cynikus hatású s teljességgel nincs szüksége rá.

Különben a párbeszédnek szövésében van elevenesség és izlés s általában a pályamű nem egy tekintetben méltó a figyelemre, bár tervében, a személyek beosztásában van egy lényeges hiba. A vígjáték komikai hősnői ugyanis nem a *lányok*, kik nem járnak pórul, a minthogy nincs is miért. Mind a ketten magukhoz való férjet kapnak. Az igazi komikai hősnő a mama, ki fenhéjázó nagyralátásával nevetségessé válik. Ezt kellett volna a vígjáték központjává tenni, a mi által a lányok közt előforduló mozzanatok ósdi volta is könnyű szerrel enyhíthető lett volna.

Ez a szerkezeti hiba egyik fő oka annak, hogy a bíráló bizottság egyhangú nézettel emelte e mű fölé a *Léha világ* című, VII. számú, prózában írt háromfelvonásos vígjátékot, melynek jellegéje e név: „Evelin“.

Ha a felső vígjátékot nem az alakok miként való festése s a cselekvény és stíl magasb ereje, hanem a szereplő személyek rangja tenné: akkor ez elvitathatatlanul felső vígjáték lenne, mert benne a mágnavilág egész csoportjával: csupa gróffal, báróval találkozunk, kik előkelő modorral és beszédökben sok izléssel, finoman, csipős éllel beszélnek. De tulajdonkép e pályamű nem is igazi vígjáték, hanem *élénken jelenetezett regény*. A tárgy: eleven keretbe foglalt nemes szerelem és boldogságra törekvő küzdés rajza.

A cím nem elég szabatos, mert noha a szereplő férfiak nagyobb része a léha világ fényes mázú szalonjaiból való, de az előkelő nők és egy művész, kik a cselekmény végén diadalra jutnak, a léhaságnak valóságos ellentétei és ellenségei, kik tudnak érzeni, akarni, küzdeni. Nem is tartoznak a komikai körbe, mert becsülni valók, komoly jellemek, jó sorsra méltók s a költői

igazságszolgáltatás nem engedhetné meg, hogy léha előítéleteknek essenek áldozatul.

A mese nem drámai természetű, értve azt a drámaiságot, mely nélkül a vigjáték sem lehet el, mert igazi hatása annak is csak úgy van, ha a cselekvény — ok és okozat — egészen szemünk előtt foly le, elejétől végig.

E műben nyolcz évi előzményt kell elbeszélésből megtudnunk, mielőtt a léha világ főképviselője: Sándorffy Ákos gróf több esztendei távollét után elénk lép a színpadra. Nem rossz indulatú, de könnyelmű mágnás, külső büszkeséggel, léha nézetekkel, vidám természettel. Életphilosophiája abból áll, hogy az élet változása szerint módosítani kell a philosophiát. Mikor elköltötte vagyonát, sőt a nejét: báró Hidvéghy Evelinét is sok adóssággal terhelte meg, s az a neki elviselhetetlen csapás érte, hogy föl kellett oszlatnia versenystállóját. a büszkeség arra sarkalta, hogy elhagyja nejét, kis fiát, hazáját: nem tudott megmaradni ott, hol nem élhetett már oly pazaran, mint eddig. De nem magában élt künn, hanem egy titkon elszökött énekesnővel, szépséyes, szép, léha asszonnyal, ki jobban ingerelte őt, mint szép fiatal neje, kinek erénye, komoly gondolkozása unalmas volt neki. Most azért tért haza, mert nagynénje: özvegy gróf Sándorffy Lászlóné, a család dúsgazdag és nemesszívű Teréz néniye úgy kívánta, minden áldozatra, Ákos gróf adósságainak kifizetésére is hajlandó lévén a családi tekintély érdekében. Ez a fehérhajú asszony büszke a család jó hagyományaira: erélyes, okos, nemesszívű, ki hön akarja, hogy legyen vége az egymástól külön és távol élésnek. Tudja, hogy Evelin grófné, ki szintén luga, olyan nő, ki nem tud szeretni férfit, ha azt nem becsülheti; de az anyai kötelességek nevében biztatja, hogy együtt kell élni férjével, ki hétéves kis fiát elszakíthatja a vonakodó anyától, s ez az, mi Evelint szíve elleni lépésre is rá bírja kényszeríteni. Teréz néne tudja azt is, mert hisz Evelin nála lakik, valamint ő adott műtermet kertjében Garamszeghy Imrének, az Ákos gróf egykori pártfogoltjának is, kiből nagyhirű szobrász lett, tudja, hogy Evelint és a művészt a legtisztább rokonszenv kapcsa fűzi össze. De azt tartja, hogy a családi kötelesség érdekében szakitni kell az első fellobbanásokkal, melyeket, mint az első fogakat, senki sem tart meg állandóan.

A családtagok mind tudják, hogy Evelin mily nagyra becsüli művészbárátját; beszélnek is róla, de teljes tisztelettel, mert Evelin a hitvesi hűséget megőrzi akkor is, midőn férje magára hagyta.

E rokonok némelyike szintén a léha világból való. Köztük a legléghább Hidvéghy Fridolin báró, az elkésett szerelem valódi hülyéje, ki kopasz vén ember létére nőül akart venni egy csábos

énekesnőt, de a ki elszökött tőle. Azt nem is sejtí, hogy öcsésével : Sándorffy Ákos gróffal. Az öreg örökké e szökevény nő után sápitó, únos-untig emlegeti, még fia : Dusi báró előtt is, ki örül rajta, hogy nem kapott mostoha-mamát. Az öreg bárót azonban a botor szerelem mániája sem akadályozza abban, hogy a fiatal leányokat, akár komorna, akár rokon, meg ne csókolgassa. Azt mondja, hogy ez üdítőleg hat rá, s mikor csókolódzik, ezt a szemtanúk így fejezik ki: az öreg báró üdül. Külső hatás hajhászata, hogy az öreg báró és a fia nemcsak arcban, kopaszságban hasonlítanak egymáshoz, hanem teljesen egyformán is öltözködnek. Kerületük képviselője azt beszéli róluk, hogy náluk az öreget és fiát a „pisztolyosoknak“ nevezik, mert egyszer a báró pisztolyt adott át fiának, mondván : „Ha magadnál ostobább embert találsz a föld kerekiségén, bátran lelőheted!“

— És Dusi báró talált ilyet? — kérdé valaki.

— Egyetlenegyet.

.... Lelőtte?

— Dehogy! Hát apagyilkos legyen?

E kis párbeszédet a használt gúnyos hang jellemzésére idézem. Különbönb lényegesebb az, hogy Evelin nem igen bízik a kibékülésre hajló férj megváltozásában. sőt Teréz néne is némi kételkedéssel inti öcsését, hogy nejjének nem szabad ám *másodszor* is csalódnia benne. Mindamellet a kibékülés küszöbön áll s Hidvéghy Dusi, ki rossz versekkel törekszik megnyerni Evelin szerelmét, a kibékülés hallatára azt mondja a grófnénak: „Kétségbe vagyok esve, de gratulálok.“ Vili gróf is, a háznál lakó rokon, szerelmes Evelinbe, mert a léha világ módjára, bolondul a vált asszonyokért, de különben ez nem romlott szív s érdemes rá, hogy végül a vidám kedélyű Bella (szintén rokon) férje legyen.

A szobrász fájdalmasan hallja a kibékülés hívét, de érzi, hogy kötelessége erősen lennie a viszonyokkal és a férjjel szemben is s nem árulni el magát. Pedig ez nem könnyű feladat, mert Ákos gróf némi gúnyval beszél egykori pártfogoltjával s emlékezteti, hogy egykor így nyilatkozott poharazás közben: „Ha a kedves grófum nincs, biz' Isten sírköveket faragnék fel-türt ingujjban.“

Most pedig Evelin grófnő alakját mintázza mesterileg az „Ihlet“ képében, meg egy megye számára emlékszobrot készít a szigetvári Zrinyiről. Ákos azonban, ki neszét vette a neje mély rokonszenvének, némi iróniával beszél a művészszel, s hogy összeütközés ne támadjon köztük, azt csak Evelin grófnő nyájassága háritja el.

A második felvonás érdekessége némileg hanyatlik, bár változatos jelenetei a szobrász műtermében élénken, változatosan

folynak. És szükségesek is, mert itt tudjuk meg, hogy Ákos gróf csak léha módon ígérte meg nagynénjének és nejének könnyelmű életmódja megváltoztatását, mert még egy hét sem telt el egészen, megint visszaesett régi gondatlanságába: kártyaasztalnál és a turfon harmincezer forintot vesztett, s ha ez összeget másnap estig le nem teszi ellenfele, egy orosz gróf részére: akkor gavalléri felfogás szerint vége a becsületnek s nem marad egyéb hátra, mint a golyó. A drámai hatás szempontjából új baj, hogy ez a visszaesés nem a szemünk előtt, hanem a színpalak közt történik. A színpadon csak elbeszéli s mi csupán a következményeit látjuk.

Nos, hát a jó Vili gróf és a bohókás Dusi báró, kik ezúttal nem rendelkeznek elég pénzzel, lótnak-futnak, hogy a szükséges összeget kellő időre előteremtsék, de az uzsorások többé nem hiteleznek Ákos grófnak, mert az öreg grófné nemrég, a nagyobb adósságok kifizetésekor jelentette ki erőlesen, hogy öcsééért többé egy fillért sem fog fizetni. S a mit ez egyszer kimond, meg is tartja.

Van új baj is: a szeszélyes énekesnő, Amanda, visszakérült Ákos gróf után, s az a vágya támadt, hogy a híres szobrász: Garamszeghy róla is készítsen olyan allegorikus szobrot, minő az „Ihlet“, melyet látni szeretne. Ákos gróf is, ki ez exotikus nőt a műterembe vezette, óhajtja a megmutatást, de mit a művész az Evelin grófné iránti tekintetből és hódolathból nem teljesít. Ezt a művészre különben is ingerült gróf sértésnek veszi s összetűz vele (de ez már az utolsó felvonás egyik jelenete), a miből kihívás és párbaj lesz.

A második felvonás főmozzanata az, hogy Evelin megtudta, hogy a kivel férje külföldön együtt tartózkodott, az a Fridolin báró megszökött menyasszonya: a kalandos énekesnő. Ekkép a férj csak játszotta a kibékülés komédiáját, mert viszonyával most sem szakított. Most már Evelin megvetéssel gondol rá s midőn művészbárátjával a műteremben találkozik, kitör belőlük a szerelem eddig elfojtott áradása és bizalmas hangja. E jelenet elég meleg, bár a szerző palettáján a szenvedély kifejezésére nincs olyan erős szín, mint a milyen csillogó van a gúnyoros beszélgetésre.

A művészt ekkor, midőn boldog, még jobban nyomja az Ákos gróf iránti köteles hála. E nyügtől minden áron szabadulni kíván büszkesége s elhatározza és meg is teszi, hogy megtakarított összes pénzével ő fizeti ki titkon, név nélkül, a gróf adósságát. Ákos gróf nem sejti, hogy ki menté meg, mert különben inkább választaná a golyót, mint ilyen megaláztatást. Azt hiszi, hogy Teréz néne segített megint rajta, kihez esdeklő levelet írt. De midőn nénje jószágát megköszönni megy, akkor tudja

meg, hogy becsületének megmentője a büszke művész. Felháborodik. Helyzete kellemetlen: rossz néven kell vennie becsülete megmentését is. Evelin grófné ekkor ironikus tettetéshez folyamodik. Játssza a békültni vágyót, a gróf megváltozásában bizót, s ez a játéka érdekes. Elmondja „szegény kis férjé”-nek, kinek nincs egyéb hibája, minthogy „néha elhamarkodja elhatározásait, néha meg nincs ereje ellenállni“, azt a programot, melyet követnie kell, ha majd együtt élnek. Első pont: esztendőnként fél évig a falusi kastélyban való lakás, takarékos életmóddal. Aztán Monte Carlóba nem szabad járni. És versenyistálló sem lesz, míg az adósság mind le nem lesz törlesztve. Addig a férjeske csak évi járadékot kap. A gróft ez a program felháborítja. Neki a falu száműzetés, a versenyistálló pedig oly fontos, mintha életüdvé függne tőle, az évi járadék meg rosszabb a gondnokságnál. Hát ő ellenőrzés alatt álljon és a maga számadó ispánja legyen! Nem! Szégyenlené pontokba foglaltatni életét s paragraphusokba szedni érzéseit, vágyakozásait. Evelin ekkor eldobja a gúnyolódás álcáját s komolyan, határozottan jelenti ki, hogy megutálta a léhaságot. Férje, ha derék apja példáját követné, vezérlő embere lehetne a megyének, de elfajult ivadék, ki nem gondol komoly ügyekkel, kötelességekkel. Teréz néne sem támogatja többé szavát megszegő öcsését, nem is szól közbe, mert a mint mondja: a sértett feleségé a jog, hogy ítéljen. Csodálva hallgatja Evelin erélyes szavait, midőn ez elszántan hangoztatja, hogy kiküzdí igazát. „A tapasztalatlan leányt — mondja — oda dobhatja a társadalom prédául a házasuló férjnek, de a csalódott asszony megvetésre méltó, ha másodszor is zsákmánya lesz romlott hitestársának.“ Ő nem lesz. Az élet-ösztön lázadt föl benne. Nem akar örök hazugságban élni, boldog akar lenni, mert sokat szenvedett.

A férj megdöbbenve hallgatja e sujtó szavakat, de — mint nagynénjének mondja: — neki is nyűg volna ez a „megfejtelt házasság“. A néne szigorú gúnnyal leczkézteti, hogy neki olyan modern házasság kellene, mely mellett vigasz kell s a vigasz rendesen léha szerető, kit azután nem csal meg, mert nem a felesége. Évi járadékot az öreg grófné fog küldeni, de távozzék s kis fiát, ki ügyis csak útjában állna élvvadászatainak, hagyja itt az anyánál, ki jól fogja nevelni. Ákos gróf Dusitól üzeni meg nejenek, hogy beleegyeznek a válásba s még az éjjel végkép elutazik külföldre. Előbb azonban pár órára a circusba megy Dusival mulatni. S azután viszi magával Amandát, a minek hire leveri az öreg Fridolin bárót, kit egy ismerőse azzal vigasztal, hogy újra és végkép elszökött menyasszonya „legalább a családban marad“.

Az utolsó jelenetben megjelen a művész is, ki a párbajban

csak könnyű kardsebet kapott s most búcsúzni jön, mert külföldi hosszabb tanulmányútra készül. De Evelin két kezét fogva, látszik, hogy szenved, míg Teréz néne szeretettel néz rájuk s noha neki, a büszke arisztokrata nőnek, nem könnyű arra gondolni, hogy hugát olyan férfi vegye nőül, kinek nincsenek ősei, lelkének egész jóságával hangoztatja: „Most pedig *megindítottuk a válópört*“.

Ez a vége. Még nem az édenkert, hanem az ígért földje, melyre jutva, már bizonyos, hogy a boldog pár rövid időn a házasság édenkertjébe jut, mind a jók öröme, a kifejlés derűjére.

A mint e vázlatból látszik: a cselekvény lényegesebb része, a nemes érzések küzdése és győzelme igen komoly jellegű. Nem is tartozhatik a komikum körébe. Sőt voltakép a léha grófot sem éri utól a vígjáték igazi nemesise, mert hisz kedvére folytathatja gyarló kedvteléseit, kap hozzá évi járadékot, — s nem kénytelen ünni magát fenkölt gondolkozású hitvese mellett. Voltakép az a csapás éri csak, hogy nem tarthat versenystállót. Nem tagadható azonban, hogy a mű számos jelenetében a vígjátéki hang és elmésség nem kis mértékben érvényesül. különösen a csipős élű gúny, mely illik a mű irányához: a mágnásvilági léhaságok, üres életnézletek és jellemet rontó kedvtelések ostromozásához. Attól azonban tartani lehet, hogy a Fridolin báró és fia túlzott, karrikatúrás alakjait még az ábrázolás discret mértéktartása mellett is nehéz lesz megóvni a visszatszéstól, mert az öreg báró örökös sáпитozása egyhangú s hülyeségre mutat, a mi pedig inkább szánandó, mint mulatságos.

De ha e pályamű a maga egészében nem is igazi komikai mű; tartalma szerint csupán élénken jelenetezett regény; egy pár kirívóbb alakjában pedig végletekig vitt túlzás van: másfelől sok jó írói qualitas érvényesül benne. Az élénk jelenetezés, a forma-érzék színszerűséget ad neki, a társalgási hang szabatos és izléses, a nyelv kellő műgondra s a fordulatok leleményre mutatnak. A szerepek is úgy vannak jellemezve, hogy nagyobb részük hatással játszható, különösen Evelin grófné, meg a család méltóságos és igazszívű matrónája, a fiatalok közt pedig az egy mást megelő pár: Bella és Vili.

A bíráló-bizottság főleg az általános írói jó tulajdonságokat vette tekintetbe, midőn — a nélkül, hogy a művet igazi vígjátéknak tartaná és annak maradandóbb szinpadi hatást merne biztosan ígérni — elhatározta a t. Akadémiát egyhangú szavazással arra kérni, hogy a jutalmat a VII-dik számú, *Léha világ* című pályamunka tehetséges szerzőjének adja ki.

Jelentés az 1898/99. évi gróf Karátsonyi-pályázatról.

(Felolvasta *Bayer József* l. t. a márczius 26-iki összes ülésén.)

A tekintetes Akadémia nyelvtudományi osztálya nem élt ezúttal az alapító-levéiben gyökerező azon jogával (Ügyrend 127. §.), hogy a gróf Karátsonyi-díjért pályázó drámák „közelebbi minősítését” meghatározta volna s így nem csodálandó, hogy 43 pályamű érkezett be s ezek a legkülönbözőbb czímen versenyeznek díjért, dicsőségért.¹ Hamlet színészei nem jönnének zavarba, mert itt is akad: tragédia, komédia, történeti, pásztori, víg-pásztori, tragico-historiai és tragico-comico-historico-pásztori mű, helyegységgel és korlátlan színváltozással. A mennyiséget tekintve, ily dús terméssel eddig egyetlen drámapályázati év sem dicsekedhetik, de bevalljuk mindjárt a kezdetén, hogy bár a hírre vágyók nagy sokasága a pályabírák megszokott irodalmi élvezetét nem fokozta, türelmét kemény próbára tette, a végeredményt egészben kedvezőnek mondhatjuk.

Nem beszélhetünk ugyan sensatiós sikerről, de a jutalomra ajánlatba hozandó munka mellett annyi kész és annyi fejlődő tehetség nyomára akadtunk, hogy még munkáik gyöngesége, tökéletlensége daczára is, egy reményeket keltő drámairó nemzedék körvonalaít látjuk kibontakozni a homályból. Nem önhittségre nevelő dédelgetéssel, de szigorú és igazságos kritikával óhajt a M. T. Akadémia ez új nemzedék kifejlődésén munkálni.

Hihetetlenül fog hangzani, de való, hogy a legnaivabb technikájútól a legkifejlettebb színpadi jártassággal írott színművekig, valamint az ügyesség közepességével írottakra, mind akad egy-egy példa a 43 pályamű között. Van olyan, mely teljesen megfelel a 4—500 évvel ezelőtt írott moralitások szerkesztésének s van olyan, mely mint iskola-dráma fényes helyen állhatna, ha 200 évvel előbb írják meg.

A cselekvény földolgozása módját nézve, van egy pár olyan

¹ Szomorújáték: 9. — Tragédia: 2. — Tört. tragédia: 1. — Dráma: 8. — Tört. dráma: 1. — Drámai erkölcsrajz: 3. — Drámai költemény: 2. — Parasztdráma: 1. — Erkölcsrajz: 1. — Színmű: 6. — Regényes színmű: 1. — Eredeti színmű: 1. — Népszínmű: 2. — Társ. színmű: 1. — Közelebbi jelzés nélkül: 4.

történeti dráma, a minőket Bessenyei, Szentjóni Szabó László és Dugonics korában irtak: „a külsőket magyar köntösbe öltöztetve.“ Akad olyan, a ki a végzet-dráma borzalmait eleveníteni föl s egy más a Ritter-drámák hajmeresztő hősködéseit támasztja föl halottaiból. Van egy pár romantikus dráma, mely a 30-as évek magyar drámairodalmának legjobbjai közé tartoznék. Egyik pályázónk a Kisfaludy—Fáy—Kovács Pál-féle kedélyes alakok fölmelegítésével kedveskedik s egy pár pedig még a Scribe-féle fogásokon, leleményen élődik. De hogy a másik végletről, a modernségről se felejtkezzünk el, a verismusnak is van egy pár olyan lelkes híve, hogy a francia bohózatírók meglepetéssel emelnének előttük kalapot.

A pályázat legjobb darabjai még mindig a történeti tárgyúak s ezek közt is főkép az idegenből vett meséjük. De akad az élvezhetőbbek közt nem egy, mely jelenkori tárgyat dolgoz föl, bár ez a modernség javarészt idegen ízű, chablonos.

Főleg a magyar köznemesi osztály felé fordul nem éppen szerető s nem is kiméletes figyelmők, de kedvelik a hadsereget is s az őrmestertől, tiszthelyettestől kezdve egész a generálisokig egy csomó katona csörteti a kardját. Van olyan, ki a journalistika műhelyébe vet satirikus pillantásokat; van, a ki a színészek életét tárja elénk és bántó részletességű pikantériákkal kedveskedik; sőt a festőművésztől se felejtkeznek meg, mint a ki drámai helyzetbe kerül el nem adott képei miatt. A kubikusok élete érdekli az egyiket, a másikat a főúri viveuroké. Szocialisták lázognak a mindennapi kenyérért és kitartott nők pazarolják a mások ezreit. Van, a ki nagy tapasztalatot árul el a tánczmulatságok, vendégeskedés, tere-fere és házasságszerzés művészetében s még a férfiai is asszonyosak, de van olyan is, a ki félve rajzolja nőalakjait, úgy hogy csak körvonalaikat látjuk. Egyiknél az egyetem termeiben vagyunk, a másiknál az árvízvédelem töltéseinek sarát gázoljuk. Világcsalók és eszményeikért élő apostolok; gazdag gyárosok és adósságaikból élő gavallérok; grófok és éhenkórászok; bürzspekulánsok és becsületes iparosok . . . szerezsen szolgák, cigányok stb. stb. tarka összevisszaságban vonulnak el szemeink előtt. A naivabbja kiteszi a szereplőinek korát is, az óvatosabbja oda írja nőalakjai mellé: ideges. Az életszerűnek jelzésében azonban egy pár annyit enged meg, a mennyit legfeljebb aljas lebujokban lehetne elviselni.

Van köztük bőven műveletlen, tanulatlan kontár és sok merész diákgyerek, ki több ambícióval, mint készültséggel lép a drámaírás sikos parkettjére — de a többség, és ez az öröndetes, a tehetség kezdők és kész írók, bár nem éppen eszményi tökéletességű drámaírók sorából kerül ki. A kiméletlen szigorúság azt a dilettantismust akarja Akadémiánktól elriasztani, mely drámai

pályázatainkon nagyobb kitartással, mint rátermettséggel, évről-évre, bírálóink jobbra szánt idejét és véges türelmét fogyasztja.

Könnyebb áttekintés szempontjából négy csoportba osztottuk e 43 pályamunkát, melyből az első két csoportba a kiméletet, figyelmet nem érdemlők és a reményekkel kecsegtető kezdők kerülnek; a két utóbbi csoport pedig a félsikerű, bár egyben-másban komolyabb figyelmet érdemlő, valamint a kiválóbb értékű s irodalmi színvonalon álló drámákat foglalja magába.

A bíráló bizottság, mely Lévay József rendes, Bayer József, Bereczik Árpád, Herczeg Ferencz és Rákosi Jenő lev. tagokból alakult meg, engem tüntetett ki az előadó tisztséggel. A tek. Akadémia szíves türelmét kérem e hosszú jelentéshez, de terjedelmét mentse a pályaművek sokasága és azon törekvésem, hogy: lehetőleg hű kifejezője akarok lenni a bíráló bizottság egyhangúlag hozott határozatának. Arra fogok mégis törekedni, hogy minden tárgyalt darabnak csak a leglényegesebb vonásait emeljem ki.

*

Az első csoportba 17 pályaművet soroltunk. Ezek közül egyetlen komoly szóra se érdemesek: *Az anya* (XII. sz.); *Sebláz* (XI. sz.); *Dósa* (XVI. sz.); *A vörös sipkás* (XXIV. sz.); *Sok pénz* (XXV. sz.); *Az élet* (XXX. sz.); *Virág Tecza* (XXXI. sz.); *Isten* (XXXVI. sz.) és a *Vörös káméliás hölgy* (XXXVIII. sz.).

Vég Julia, szomj. 4 felv. (I. sz.) valami tehetséges kezdők, a kit, ügylátszik, a nehezebb feladatok lelkesítnek, de csak dráma-vázlatot ad, telve a kezdők gyarlóságaival.

Bűnhődés, én. népsz. 3 felv. (II. sz.). Egy pár jó helyzetért érdemes volna művelten keresett nyelvből átírni magyar nyelvre s még ezentúl némi igazítással népszínművé kidolgozni.

Csiky László, dr. 4 felv. (III. sz.). A pályázat legkuszáltabb meséjű darabja. Az embernek megáll az esze, mert lehetetlen, hogy éretlen gyermek írta és lehetetlen, hogy félig érett és iskolázott és lehetetlen, hogy egy teljesen műveletlen ember írta volna. Tán gyarló verselő technikája oka érthetlenségének?

Végzet, parasztdráma 4 felv. (VI. sz.). Ez a morális dráma tulajdonképen népszínmű, népdalokkal, énekekkel, tánczczal — és az elcsépelet közhelyekkel. A czíme a legérthetlenebb.

Margit, drámai erkölcsrajz 4 felv. (XIX. sz.). Minden találékonyság, tartalom s bonyodalom nélküli kísérlet, melyből nem tudjuk meg, hogy miért erkölcsrajz? Nem tehetségtelen fiatal ember műve — de a kinek sokat kell még tanulnia.

A fekete farkas, szomorúj. 5 felv. (XXIII. sz.). Hárompróbás Ritter-dráma. A történethely Gyergyó és Gyulafehérvár környéke. Idő 1550. De ha Izabella királynő nevét kihagyjuk és az I. felv. székely szobáját kicseréljük, Európa minden nyugoti országában

is néhány évszázad keretén belül bármikor megtörténhetnék. Szeretlenségei kacagtatók.

A kenyér, dráma 4 felv. (XXXIV. sz.). Inkább dráma-vázlat, mint kész dráma, realistikus czélzásokkal, de realismusa embe-reinek exaltáltságából telik ki. Van érzéke a drámai elevenség iránt, de mélység, erő, poezis nélkül való. Nem tehetségtelen kezdő művének látszik.

A mai világ, drámai erkölcsrajz 4 felv. (XXXV. sz.). Naiv lélekkel megirt dilettans munka. Férfi-alakjaiban nincs egy férfias vonás. Csilla idegessége teremti meg a drámai helyzeteket. Tar-kövy pedig az egész continens legnaivabb huszártisztje.

A második csoport 12 darabjáról már többet szólhatunk, bár nincs okunk dicsekedni az eredménnyel.

A pályázók fáradozása egynél se látszik meg annyira, mint *A szerelem tragédiája* cz. XX részben írott drámai költeménynél (VII. sz.), mely 251 folió lapnyi terjedelmével a pályázat legsúlyo-sabb darabjává avatta magát. Mi azt hisszük, kaczerkodásból mondja magáról az Előszóban:

Nagy évsor tűnt le már, hogy kezdtem énekm.

Mert ha a hosszú évsor végén csak ennyi költészet maradt meg, a verseles technikáját ily tökéletlenül tudta elsajátítani s ily keveset tud elmondani arról a korról, midőn tavasz volt élete s az ég mosolyga rá, akkor magunk is azon vagyunk, hogy ne tartóztassuk őt vissza, midőn így fenyegetődzik:

Oh vágd e dalt oda. Badarság énekm . . .

Minő fakó költészet az, mely már a verses Előszóban se tud egyébről szólni, mint: szent dal, szent öröm, szent áldás, szent tövis, szent világ, szent panasz, szent gyönyör, legszentebb remény, szent név, szent mosoly, szent rege, szentelt szent öröm, szent érzet, szent szerelmi ár . . .

Értelmi bünszerzője az Ember tragédiája. Itt is Ádám és Éva állnak helyt. Van egy alaprésze s ez a paradicsomban ját-szik s egy történeti része, midőn viziókban elvonulnak előttök a világ híres és hírhedt szerelmei, kezdve Sámson és végezve Petőfi szerelmi történetével.

Ihlete nincs mákszemnyi. Hideg, lelketlen symbolizáló. Az egyes képeket se drámai benső élet nem élénkíti, se összefüggés nem alkotja szerves egészszé. Emberei unalmas monologizálók. Valóban gyötrelmes volt e darabot átolvasni.

Kuthen, szomj. 5 felv. (VIII. sz.). A pályázat legvéresebb tragédiája. Az utolsó fölvonásig — nem is beszélve a tömegek elpusztulásáról — a 18 főbb szereplő közül csak ő marad élet-ben. Se historia, se dráma. A sentimentalis drámaírás korára

emlékeztet. Egy-egy megkapó képe mellett több nyelvi és gondolatbeli képtelenség fordul benne elő. Sok helyütt böbeszédű monologok útvesztőjébe téved. Kuthen honszerelme tragikus áldozatának van martyrja, de úgy látjuk, hogy inkább nagy fajszeretetének a martyrja. A cselekmény központjában inkább az állam-actio, mint az emberi szenvedélyek harca áll, a tatárjárás veszedelme pedig mint párvonalosan haladó esemény kerül külső összeköttetésbe vele. A kezdőt mutatja a sokféleség a mesében; az igazi központ hiánya s az a kuszsátság, melyből oly fáradságos a mese szálaít megtalálni. Szertelenségei fiatal emberre vallanak, egy-egy helye pedig oly tehetségre, mely idővel utat fog törni magának.

A pályázat másik drámai költeménye *Ahasverus* (X. sz.), ha szintén csak gyöngye szárnypróbálgatás is, de jóval fölötte áll a Szerelme tragédiájának.

Az első embergyilkossággal kezdődik és a Végítélettel végződik. Ha Madáchban nincs költői lélek, drámai alkotó erő, nemes pathos, bölcselő elméje pedig sekélyes, akkor bizonyára így írta volna meg az Ember tragédiáját, mint Ahasverust pályázónk, a ki annyira inspiráltatja magát Madáchtól, hogy modorában, külső beosztásában, sőt egyes képeiben valósággal lemásolja.

Érdekes, hogy az ő Ahasverusa nem az örökké bolygó zsidó, hanem Kain, az első embergyilkos. Az Úr fölvatása eként szól:

Elátkozlak, bolyongj örökre úgy
Hazátlanul s nyugalmat ne találj
S neved Ahasverus a bolygó leendő.

Hogy mennyire nevetséges az Istent ilyen kinevező hatósággá tenni, az, sajnos, nem a legkisebb fogatkozása e költeménynek.

Ahasverus aztán ellátogat Babylonba, Athenbe, Nero udvarába, majd Jusztinian udvarába, Firenzébe és a londoni vásár helyett — Budapestre is! A VIII. fejezettől kezdve a maga útján halad a pályázónk, hogy a X. színben a Végítélettel fejezze be drámáját. Az Úr megkegyelmez Ádámnak, Évának, Jóbnak, Didonak, Miltiadesznek, Sokratesznek, Dantenak, Savonarolának. Kolumbusnak. II. Fülöpnek, Galileinek, a Koldusnak, az Örök tengerésznek és Ahasverusnak. De elkárhoztatja Balthazárt, Delilát. Kleopatrát, Nerot és a Gazdagot. A legpoetikusabb vonás az egészben, hogy Ábel jön az Úr bocsánatát kikérni Ahasverus számára.

A legnagyobb baj, hogy ez az Ahasvér mindig csak szemlél, elmélkedik s aztán minden egyes szín végén a drámaírónk egy-egy elmélkedés kíséretében megszökteti. Ő csak látja a sok szenvedést és bűnt, de neki egyben sincs elkárhozása után része. A végzet üldözöttje — tehát tehetetlen. Sajnálatra méltó és nem tragikus.

Csak küzdenie kellene s akkor boldog lehetne — de akkor ellentmondásba kerülne. Ha keresné a küzdelmet és része volna benne, mint Ádámnak, akkor tragikus lehetne sorsa, miután az itt szerzett csalódás lehetetlenné tenné megvigasztalódását, gyötrelmes szenvedéssé a kényszerű örökéletet.

Bizonyos merészséget, természetes egyszerűséget, világosságot nem lehet eltagadni e munkától s ha bajos volna költői értékűnek, irodalmi színvonalon állónak tartani, remélhető, hogy szerzőjével valamikor komolyan szóba lehet állani.

Vihar és vész, színmű 3 felv. (XIII. sz.). Érdekes problema, dilettans kézben. Emberei jönnek-mennek és egy adott helyzet keretén belül azt teszik, a mit a drámaíró akar. Színszerű utasításaiiban egész a komikumig részletes. A 2. felvonásban pl. a töltesnek 3—3 $\frac{1}{2}$ méter magasnak, koronájának 2—2 $\frac{1}{2}$ méter szélesnek kell lenni. Az utolsó fölvonásban a jelenet egy része az ajtón át látható, melyen homályos „tejtüvegnek“ kell lenni, hogy Jolán Klárának a főhadnagygyal tervelt szökését megláthassa.

Igen ügyesen van a mese az aldunai töltésvédelem és a csángó telepések keretébe illesztve, csakhogy az előforduló meghasonlások megragadó festéséhez, intézéséhez és megokolásához nagy költői erő kell. A keret érdekes és nem a mese kezdetleges földolgozása.

Az apostol, dráma 3 felv., előjátékkal (XVII. sz.). Jellegében foglalt főeszméje: „Eszményi czél, alacsony sorsa“ — csak félig-meddig érvényesül, mert Roozt nem alacsony sorsa akadályozza meg czélja elérésében, hanem nejének hűtelensége. Ő nem az eszmének áldozatja, hanem a mások bűnösségének. A hitvesi szeretet nem azért jut a bűn útjára, mert a férj elhanyagolja nejét, hanem mert ez a nő nem érdemes ily férfiúra. Nekünk látnunk kellene a veszélyt, melybe a hitves jut. A másoktól elmondott bukás ténye drámailag hidegen hagy.

Eredetien s önállóan componál, de a kezdő ügyetlenségével. Az érdekes thema reményekre jogosító kezdőt árul el.

Pyrrhusi győzelem, társ. színmű 3 felv. (XXI. sz.). Az igazi czime ez lehetne: Öld meg a revolver-journalistát. Hogy mi benne a pyrrhusi győzelem, azt sehogyse tudtuk megérteni! Olyan ember irhatta, a ki jobban ismeri a színpadot, mint a drámaírás alapelveit; jobban a színészeket mint az életet. Főszerepvivői journalisták és színészek. A chambre separée tonusát jobban eltalálja, mint azt, mely özv. Dombayné nemesasszonyom házába illő. Szereplői így kezdik a beszélgetést: Uram! Asszonyom!

Jellemei és azok cselekedetei erőszakoltak; sokszor annyira szabadszájúak még a női is, hogy a jóízű és szemérem nevében undorral kell tőlük elfordulnunk.

Tisztultabb izléssel, alaposabb aesthetikai műveltséggel képes lesz a színen jól megállható darabot is írni. Egyelőre okoskodó, bár hosszadalmas párbeszédei és elég csattanós összeütközései keltenek reményt.

Rossz kezdet, színmű 3 felv. (XXII. sz.). Egy apa a háznál tartja a szeretőjét, a kit aztán első sikert arató művész fia a feleségévé akar tenni. Ennek az apának a lánya hazamenekül a férjétől, mert ez meg belészeret a nevelőnőbe. Ez a nevelőnő aztán a törvénytelen lánya az apának stb. stb. Képzeltetjük mennyi szenny, piszok, rondaság kerül itt össze. A darab levegője erkölcsileg oly fertőzött, hogy ebben minden érdeklődésnek meg kell fulladni! Színpadi routinenal írt darab, mely a harmadik felvonásban érzélgősen ellapul.

Jeligéje: Becsületes bírálatot! Felelet: Becsületes darabot!

A Posvány, társad. színmű 3 felv. (XXVI. sz.). Posványa ennek is oly mély, oly büzhödött, hogy semmiféle színpadi illatszer meg nem illatosíthatja. A hősnő a darab kezdete előtt szeretője volt gr. Karaynak. Szenvedélye már nem lobog, de kitartatja magát a gróffal. Irén nem semmisült meg erkölcsileg, hanem nyugodtan él a férje oldala mellett, ki azt hiszi, hogy a miből él, az az övé s nem a grófé. Ezen a szennyes háztartáson kívül nevelődik föl leányuk, ki hazajön a kolostorból. Gróf Karay belészeret és az anyja a saját lányát hozzá akarja erőltetni egykori szeretőjéhez. Az apa párbajba keveredik a gróffal, de mivel fél, hogy lelővik s akkor a lány teljesen az anya körmei közé kerül — előbb a feleségét, aztán magát lövi agyon.

Olyan ember irhatta, a ki ismeri a színpadi fogásokat, de drámairói ereje nincs. Az egyes jelenetek közti kapcsolatot a látogatásokat bejelentő szolgál képviseli!

Geszti Dénes, Keselykeőy Tivi jól ismert gentry-typusok. Az abszinthező öreg Tarr verizálni akaró színésznek írott szerep. Irma a naivok ismert szerepkörében mozgó franczia-magyar ártatlanság.

Stylusa kopott színházi próza, erő és emelkedés nélkül.

Igaz szerelem, szomorújáték 5 felv. (XXXII. sz.). Inkább siralmas történet, mint szomorújáték. A férjes nő új szerelmének egészen más forrásból kell fakadni mint a Bogáthyneének, ha azt akarjuk, hogy tragikus összeütközés keletkezzék belőle. Ha egy régiebb vonzalom vészes föllobbanása; ha egy nem keresett, de maga által teremtett helyzet kényszerű folyománya; ha a boldogtalan családi élet talajából nő ki; ha kaczerkodással a hazudott érzelem igaz szerelmet fakaszt a férfiban, ki balhitében követelővé válik; ha bűnös szívben keletkezik, mely a pillanat gyönyöreiért elfeledi a hitvesi, az anyai kötelesség parancsoló szavát; ha hiúság, meggondolatlanság révén válik bűnössé, a nélkül, hogy szán-

dékosan akarná a rosszat — mindebből tragikus vég következhetnék. És Ilona szerelme? Egyszerre, megokolatlanul keletkezik. Férjével évekig boldog családi életet él s egyszerre úgynevezett igaz szerelem keletkezik szívében Sárdy grófhhoz. Az ilyesmit semmiféle monolog sem teheti drámailag érdekessé, emberileg érthetővé.

A legérdekesebb, hogy ezt a szerelmet egy erőszakos helyzet változtatja tragikussá s nem az — igaz szerelem.

Ilona martyr. Sentimentális áldozat s nem tragikusan tönkre ment nő. Bűne nélkül bukik. Bűne nélkül szenved. Szinpadon — kinevetnék, főleg az 5-ik felvonást.

Az életből, dráma 4 felv. (XLI. sz.). Egyike a pályázat érdekesebb szárnypróbálgatásainak, bár egészében a legrosszabbakkal fut versenyt. Írója a drámairás kezdetén van. Alakjai jönnek-mennek; két felvonáson át mindenki csupa izgatottság; jellemrajza kezdetleges, emberei kuszáltan cselekszenek, beszélnek és egyszerre a 3-ik felv. 7—8. jelenete oly erős drámaisággal lüktet, hogy szinte elámulunk ilyet hallani annyi gyerekes tapogatódzás után. Ez a kényes helyzet gyakorlott drámairót is zavarba ejthetne. A hangot ösztönszerűleg találja el — mert a 4-ik felvonásban a fiú durvasága anyjával szemben, kit bűnösségen kapott, már sértő.

Jeligéje: Hibája sok! S értéke nincs? Erre az a válasz, hogy hibája nagyon sok, értéke mint egésznek nincs. Mégis az az egy-két jelenet több biztatást rejt magában, mint a pályázat sok kész tuczat-drámája.

Nemezis, szomorú. 4 felv. (XLIII. sz.). Végzet-tragédia, minőket 50—60 évvel ezelőtt irtak. Langymeleg költői nyelvezet; közepes jósággal gördülő ötös jambusok; elkoptatott sentimentalismus; levélen alapuló bonyodalom; hosszú monologok cselekvény helyett s hozzá élettelen marionette-bábok a drámairás lomtárából: csábító gróffal s a félreértés és rászedetés méltatlan áldozatával.

De vannak gondolatai, elmés ellentétei érzelmi philosophiával s itt-ott meglepő képekkel.

Érdekes a darabban egy rút lány, a ki a náluk lakó festőbe szeret, s kit feltése — bár alapszabályban jó teremtés — vetélytársának elpusztítására csábít.

A felsikerű, bár egyben-másban komolyabb figyelmet érdemlő drámák csoportjába, az alább részletezendő 10 darabot soroltuk.

Pogány Gábor, dráma 4 felv. (IV. sz.). Affectáltan francziás légkörben mozgó magyar dráma, mely a 3-ik felv. végéig csupa, vígjátékba illő indítékkal dolgozik. Főhőse, pózoló utolsó sarja a Pogányvári Pogányoknak. Magyarul beszél, de magyar érzés nélkül. Inkább párizsi mulatozásai, indiai tigrisvadászata, egyiptomi

és szentföldi kirándulásai nyomait látjuk meg nála, mint azt, hogy a magyar Alföld egyik őseredetű nagybirtokosa. Itthon él, tán mert teljesen el van adósodva, de egészen francia. Az asztalán a *Revue de deux Mondes* van és szórakozásul whist helyett bezigueet játszanak nála. Könyvei közt ugyan ott van Nietzsche is, de főképp a modern francziák Zola, Bourget, P. Loti, Baudelaire; a photographiái közt csupa francia színésznő, ehhez hasonló fölirattal: A monsieur de Pogány Yvette Guilbert!

Berta jól jellemzi őt e szavakkal. „Tehát végresumé: Egy ember, a ki külsőleg és belsőleg elvált az ősi rögtől, ki elhagyva az ősi földet, levetkőzi ősi szokásait és modern hajlamaival modern ideálok felé tör. Szóval modern ember“ (15 lap). Ilyen nemzetközi modern magyar Pogányvári Pogány Gábor.

Hogy modernségével fölsül, épp ez az, a mi lényét inkább vigjátéki, mint drámai hőssé avatja. De a pályázó komoly dráma hőisévé erőlteti Gábor urat. Lássuk, minő sikerrel.

A család körében egy távoli rokon tartózkodik: Anna k. a., kibe Gábor minden modernsége daczára belésszeret, de küzd ez érzélem ellen, mert ez a modernséggel ellenkező conventionalis érzés. Ez tehát nem volna baj. Nagyobb baj az, hogy a család pénzügyei kegyetlenül állanak. Vihar van kitörőben. A fellegek még csak a szemhatáron vannak, de a zivatar kikerülhetetlen. Mint rendesen, úgy itt is az asszonyok az előrelátóbbak. Hermin még Abbaziában megismerkedett egy szép és okos lánnyal, ki e jó tulajdonságai mellett elég szerencsés volt korcsmáros apját eltemethetni, de a milliói nélkül, melyeket árva, egyetlen gyermekére hagyott. Ilyen milliókat a Pogányváriak is elfogadhatnak, főleg mert „semmi compromittáló rokona sincs“. Ezt a lányt magához édesíti Hermin s most ez is a birtokon van, hogy Gábor nejevé tegyék az asszonyok. Hogy ez vigjátéki helyzet — mondanunk se kell.

Gábor megkéri Bertát a rokonok unszolására, Annát pedig egy barátjához erőlteti feleségnek. A 3-ik felvonásban, a jegyesi állapotban azon veszi észre magát Gábor, hogy ő mégis csak mindig — Annát szereti. Az affectált modern emberen erőt vesz az elementaris érzés s meghazudtolja előleges elveit. Hogy ez is mennyire vigjátéki helyzet — fölösleges mondanunk.

A drámai komoly fordulat a 4-ik felv. 3. jelenetével kezdődik, midőn megtudjuk, hogy Anna is viszont szereti Gábort. A katastropha azzal áll be a 4. felv. 4. jelenetében, hogy Gábor ígérete szerint fel fogja olvasni készülő regénye egyik fejezetét a társaságnak. Ez a történet a saját igaz története, melyet nem tud kibonyolítani! A nagynéni azt a tanácsot adja, hogy öngyilkossá kell tenni azt a lányt, kivel a hős ily furesa helyzetbe került, ezt Anna elérti, eltávozik a társaságból és beleöli

magát a malom árkába. Gábor föbe lövi magát és Berta — elájul! És ezzel dráma lesz a vígjátéki meséből.

Gábor úrnak férfiatlan hazudozásból áll egész egyénisége. Meghazudtolja önmagát; hazudja modernségét; hazudja Anna iránti közönyét; hazudja szerelmét Bertához; hazudja barátságát Zoltánhoz s hazudja tán önmagával való harczát is. Magyar lelkét kiforgatta a sok francia regény. A külföldieskedés erkölcsi betege. Az első küzdelemnél megsemmisül, a nélkül, hogy szánó érzést támasztana lelkünkben.

E pályamű írőember kezére vall. Nem mély tehetség, de nem is egészen köznap. Párbeszédei gördülők, könnyedek, bár nem éppen szellemesek. Nem kiválóan drámaírói képességeket árul el — de művelt, ízléses író, ki ha maga is leszokik a francziáskodásról, tehetsége érvényre fog juthatni a finomabb vígjáték terén.

Rössel Borbála, színmű 5 felv. (V. sz.). A leggenialisabb színdarab drámai hatását képes volna tönkre tenni az a tény, mely ebben a drámában a tragikus véget előidézi: Rössel Borbála „mopsusának” megmérgezése. Bohózatban hatásos lehetne, de komoly drámában, szinte csodálatos, hogy alkalmazza drámaírónk, — pedig műve tollforgató embert sejtet, bár nem kiválót s nem is éppen drámaírástra termettet. Úgyes ember; van érzéke a korfestő elem iránt s bár a technikája nem a legfejlettebb, jóval túl van a kezdet legkezdetén. Prózája könnyedén folyó, bár nem mindig magyaros. Költői érzékét bizonyítja az az egypár vers, melyet Bartók mester énekel. Ezek magukban többet érnek, mint az egész darab.

Az összes pályázó drámák közül ebben monologizálnak a legtöbbet. Az egész mese ezen monologokon nyugszik. Drámai elevenséget a mellékesemények mozgalmassága kölcsönöz neki.

A darab meseanyagra nem rossz, de bonyolítása kezdetleges, befejezése ügyetlen, illetőleg rikatóan érzelmes.

Borbála gyűlöli a férfinemet s a férjhezmenetelről tudni sem akar. E gyűlölet titkolt oka, hogy a saját apja meg akarta becsuteltetni. Ő kiugrott a fürdőből s egy Mária-kép alá menekült. Midőn az apa még itt is fölkeresi s majdhogy megejti, a kép leesik s az apát agyonüti. Borbála apja halála melékkörülményeit senkinek sem akarja elmondani, miből a nép arra következtet, hogy ő volt az apja gyilkosa; férfi-gyűlöletét meg oda magyarázzák, hogy — boszorkány. Egy bányászerecsétlenség alkalmával — a színhely Selmezz, idő a XVI. évszázad — megismerkedik Bartók mesterrel, s szíve szerelemre lobban. Egész eddig jól fejleszti a meséjét, de Erzsébet gyűlölködését, Quardi cselvetéseit nem tudja jól beléilleszteni a további fejleménybe. Bartók fölültetése, Borbála eltávolítása annyira vígjátékba illenek,

hogy komoly drámában csakis izléstelen voltukkal tűnhetnek föl. Bartók azt hiszi, hogy Borbála tette őt nevetségessé, mire legyalázza és elátkozza őt. Bartók eltávozik — Borbála elájul . . .

Erzsébet örjöngése, Borbála haldoklása, Bartók újból való megjelenése s öngyilkossága a darab végén tragiko-komikus módon fejezik be a darabot.

A városi életet jelző jelenetek nem közönséges dekoráló tehetség tanúságai.

Hűségeskü, reg. színmű 5 felv. előjátékkal (XIV. sz.). Regényes dráma a régi jó időkből, színpadi hatásokkal, jól szavalható szerepekkel. Úgyes ember az írója, ki a színpadot jól ismeri. Drámai nyelvezete ment minden túlzástól, izléstelenségtől, jól is versel, a történeti igazsággal sem jó ellentétbe — mégis teljesen hidegen hagy. Az ilyen tárgyú drámák ismerete alapján már az 1. felv. végén mindenki előre megmondhatja a darab végkifejlődését, mert már mindenki joggal sejti, hogy Boleszláv, Leszczynszky Szaniszló kegyeltje nem lehet más, mint Tardowszky Ádámnak, Szaniszló legádázabb ellenének egykor elveszett, de épp Szaniszlótól fölnevelt fia! Tán valami nagy költői tehetség elfelejtethetné az efféle regényességek megunt voltát — de épp ez hiányzik szerzőnkől s épp ezért hagy hidegen, hogy ne mondjuk: eluntat.

Ennyi valószínűtlenség, ennyi szerencsés és szerencsétlen véletlen, mint e romantikus drámában előfordul, ma már megemészthetetlen.

Kár, hogy író ember ilyen, tőlünk érdek szempontjából különben is oly távol eső történeti tárgyra pazarolta kétségtelen színpadi ügyességét s határozott tehetségét. Az igaz, hogy a lyrai, az érzelmes jobban sikerül neki a drámainál, de egyes szépségei daczára ma már komoly hatást nem tenne. Ha a 40-es években írták volna, ma dicsekedve emlegetné irodalom-történetírásunk.

Az épouseur, erkölcsrajz 3 felv. (XVIII. sz.). Csodálatos, hogy pályázóink mindegyike a gentryben csak a hitványnak, az elvetemedettnek minden aljasságra kész typusát értékesíti drámailag. Az épouseur írója ugyan magasabb rétegekben tanyáz, de az ő bárója, Petúr Gyula, 32 éve daczára a kiélt kéjencz, a szívtelen szerető, a pózólo becsület szomorú lovagja, a ki egyetlen módot lát a gondtalan élet folytatására: a gazdagon való nősülést. A pénz az élet czélja, akár tisztességes, akár becstelen kereset juttasson hozzá Ennek az életnek nincsenek eszményei. A feleség, az életkényelmet növelő utitársa, ki pénzt ad mindenre, a kapott rangért — de aztán szabad kezét engedjen a férjnek, a mint hogy a férj sem fogja szabad cselekvésében korlátozni. A családi élet erkölcsi alapjait kirúgja maga alól, hogy egyedül

kedvtelésének élhessen. A haza érdekeiről mitsem tud, mintha csak nem is ez az anyaföld szülte volna, hol élni vagy halnia kell.

De vajjon oly elvetemedett-e társaséletünk, oly rothadtak-e közállapotaink, hogy egy ily erkölcsrajz révén rá kell mutatnunk a rákfenére, mely tönkre teszi idővel egész lételünket? Elérkezett volna az idő, hogy a drámaíró mint erkölcsbíró társaséletünk eddig rejtett sebeit föltárja s midőn tükröt tart kora elé, e kor megrémüljön e torzalakoktól, kik kifogástalan külsőjüket csak szabó-adósságaik révén fitogtathatják, kik otthon fütetlen szobákban dideregnek s inasaik baráti kölcsöneiből élnek, és a pénz-szerző ügynöktől olyan sértéseket raknak zsebre, miknek $\frac{1}{10}$ része elég ok volna, hogy párbajt vívjanak életre-halálra?

A kivételek általánosításából a legveszedelmesebb erkölcsrajz következhetik — de ha szándékosan mutat rá e szánandó kivételekre, nem szabad megfélekedni e bántó árnyék enyhítéséről sem egy-egy fénypont művészi fölrakásával.

Mennyi szenny e darab szereplőiben! *Kovács Erna*, a színesznő, elmeséli első találkozója első estéjének leplezetlen gyönyörűségeit. *Magda*, a fényre vágyó lelketlen teremtes, csak azért keres előkelő férjet, hogy azok körébe tolakodhassék, kik leánykorában lenézték! Később szeretője lesz annak a Petúrnak, ki tönkremenetelük után többé nem akarta feleségévé tenni. *Telkes Gábor* bankár, a szegények garasait előre küldi Paraguaiba, hogy előre látott bukása után legyen miből kényelemben élhetnie. Micsoda hitványság a házasságközvetítő *Arnstein* ügynök! A szívek uzsorása, a ki nagyobb gazember Petúr-nál, mert mint orgazda lehetővé teszi, hogy a társadalom úri gazemberei mindig a fölszínen maradhassanak, vagy legalább addig, míg fizetésre képesek.

Ezekkel szemben áll a jelentéktelen *Telkesné*, kit majdnem kerítőnőnek néznénk, ha az utolsó felvonásban arczul nem ütné Petúrt. Aztán egy pofozkodó 65 éves úri asszony! Hisz ez furia, kiből kiveszett minden nőiség, ki csak a körmeiben tud bizni!

Micsoda alak a 20 év óta Magdáért epedő ügynök *Kárpáti*, a ki az eldobott nő után szerelemittasan nyúl!

Milyen undok társaság ez! Sehol egy tisztességes zug, hol kipihenhetők magunkat. Félünk minden alakjától, nehogy mellénk kerüljön.

A modern iskola terméke. Összhatása kínos, kellemetlen, fájó, mert érezzük a túlzást, a rútnek szándékos rútítását. Előkelő, sokszor szellemes dialogjai alapján csak sajnálandó, hogy írója erejét ilyen tárgyra fecsérelte.

Feodora, tört. dráma 5 felv. (XX. sz.). Nagy költői erő, még nagyobb színpadi ügyesség kell ahhoz, hogy ma már olyan

dráma érdekeljen, melyben arról van szó, vajjon az orosz udvar II. Anna idejében a törökkel vagy a svédde kösse-e meg a szövetséget s ezek szerint Dolgorucki vagy pedig Pahlen gróf kerüljön az orosz államügyek élére? Kit érdekel ma már — midőn a romantikus történetek divatja elmúlt — egy ilyen tőlünk oly távoli érdekű esemény dramatizálása? A Triloff-Baburinok üldöztetése, a Feodorák sorsa, a Csernikoff bárók cselvetése, a D'Alancourt marquisk higvelejűsége, a Dolgoruckiak kétlelkűsége, a Másák és Eudokiák szerelmi története ma már hiába kísértene a színpadon, mert a közönség nagyon megszokta s így nagyon is megunta, ezeket az ármánykodók bukásával s az üldözöttek házasságával végződő romantikus drámákat.

Szerzőnk jól ismeri ezeket a történeteket. Űgyesen végzi fölvonásait, jól tudja föltálatni meséjét — de ez az ügyesség nem irodalmilag értékes művészet, nagyon közléről nézve elvész illúzióink. Az ő emberei mindig kéznél vannak; mindig jókor jönnek, jókor távoznak; nem is éppen szemfüles vizsgálatra, kikandikálnak a véletlen kerekai, melyeket ügyesen hoz mozgásba a drámai gép vezetője.

Mindez jól folyó színpadi prózában kerül elénk, de ez épp oly kevésbé elismerésre méltó, mint színpadi ügyeskedése.

Különben egy ügyes, Scribe modora szerinti cseles vígjáték tárgya van benne komoly drámává elrontva.

Zizim, tört. tragédia 4 felv. (XXIII. sz.). Társai közt a legpongylóbb pályázó. Kötetlen, füzetlen, rossz írású és rossz tintájú voltával a pályázat legjobban kifogásolható drámája — de nem a maga egészében. Jó drámának nem mondható, még kevésbbé jó tragédiának, de társai közt alig akad valaki, ki ily egyöntetű, eleven, sokszor meglepő dictiójú s fiatalos hévtől áradó nyelvezetű drámával állt volna pályabírái elé. Szerkezete gyenge, tragikai hatása sekély, de színezése oly találó, jellemzése sokszor oly erős, hogy nem egy helyét a meglepetés kellemes érzetével olvastuk.

Mint tragédia azért elhibázott, mert a cselekmény központjában nem *Zizim*, hanem *Bajazet* áll. A halál *Zizimet* sújtja, de a cselekvő személyek *Bajazet* és vak eszköze *Hasszán*.

Tartalma az, hogy *Zizim* (Dsem herczeg költői álneve) szereti *Zulimát* s viszontszerettetik — *Zizim* bátyja *Bajazet* szintén szereti *Zulimát*, de ez visszautasítja szerelmét. A visszautasított szultán aztán a saját testvére életére tör, hogy bosszút álljon — *Zulimán*. Ez a szenvedély, vadság; ez az erő, erőszakoskodás; ez a sértődés férfiatlan hiúság, mely dühében oda sújt, hol becsülni való szerelem lakezik. A hatalommal visszaélés ezen esete csak akkor volna drámailag értékes, ha bukással végződne, de diadala undorral tölt el, mert a szultán és fivére

egyenlőtlen fegyverekkel harcolnak. A gonosz erőszak ilyen diadala nem támaszt tragikai érzést még akkor sem, ha könyek közt ad Bajazet utasítást, hogy a csatában elesett lázadó testvért fejedelmi díszszel temessék el. Zulima átkozódása Zizim holtteste előtt ugyan tragikus jövőt sejtet, de ez egymagában nem békíthet ki a szeszélyes sorssal.

Személyei (folyékony jambusokban) egy kissé sokat dietióznak, de kétségkívül eleven, temperamentumos lények. Legnagyobb tévedése maga a török történet drámai földolgozása. Keleti fatalizmus és igaz tragikai hatás nehezen egyenlíthető ki. Pályázónknak legalább sehogy se sikerült e kiegyenlítés. Drámaírói ereje alkalmasabb tárgynál bizonyára jobban fog érvényesülni.

Az *apostol*, drámai erkölcsrajz 4 felv. (XXVII. sz.). A drámai erkölcsrajz írásánál elfelelji pályázónk — mint többi társa mind —, hogy nem az erkölcsök rajza a fő, hanem a drámai cselekményben visszatükröződő erkölcsök. Nem az erkölcsöket dramatizáló jelenetek, hanem a drámai cselekményt mozgó erkölcsek, mert az úgynevezett jellegzetes részletek apróságaiba el szokott ilyenkor merülni maga az egész dráma.

Ez a magyarázatja annak, hogy miért inkább két kötetes regény dramatizálása ez az *Apostol* s nem pedig 4 felvonásos dráma.

Főhőse úszik az események áráján. Ő csak mozgója a hullámoknak s nem fölverője. A háttérben a drámaíró keze működik azzal a célzattal, hogy ne jó drámát, hanem jó erkölcsrajzot írjon. A helyzeteit nem az *Apostolunk* teremti meg. Azok mindig újból meg újból adva vannak s a mi *Apostolunk* nem főszereplője, csak tehetetlen küzdője az új helyzeteknek.

Emberei telvék ellentmondással, következetlenségekkel, s ott, hol igazán elkezdődhetnék az *Apostolra* nézve az élet harca, a 3. felvonás végén, megjelenik a gazdag nagybácsi s a birtokára viszi az eszmék harcában vagyoniilag is tönkre jutott unokaöcsésöt, hogy ez kényelemben küzdhessen tovább eszményeiért.

Sajnos ilyen jó sorsa csak rossz drámákban van az apostoloknak.

Milyen önkényesen megalkotott jellem Pálma. Egy ilyen nő, a ki képes a keblét mutogatni Viharfinak, hogy titkát ki tudja, később odáig megy, hogy meg se botránkozik azon, midőn Viharfi azt kérdi tőle... Nem követelt-e a férje?... Vagy... *nem tud* követelni? sőt ezt feleli: Nem volt szabad neki, kikötöttem az esküvőnk előtt... egy ilyen nő nem mehet át semmi átalakuláson s ha drámaírónk megteszi vele, nem hiszszük el. Egy ilyen nőt még egy felsült apostol se érdemel meg. De a színpadi hatáskeresésnek ilyen eszközei ellen, a jóízűs nevében is tiltó szavunkat kell fölemelnünk.

Az Apostol eszes íróember művének látszik, kiben szellemesség és jó megfigyelő tehetség van. A népies iránti érzék is föl-fölvillan benne. Kár, hogy a pikantéria hajhászatában keresi a hatást s nem a drámailag jól tagolt, izléstelenségektől ment egységes cselekményben.

Az elhagyott paradicsom, színmű 4 felv. (XXXVII. sz.). Ez a paradicsom a családi tűzhely, melyet a feleség éppen akkor hagy el, midőn minden tisztességes nő a végső lehelletéig megmaradna benne.

Gyalán Margit, kinek a férjét sikkasztásért elfogták, elzárták, egy kezébe került női levélből a férje hűtlenségébe híven, meg sem látogatta őt börtönében, hanem megvetéssel fordul el tőle. Ez azonban csak a drámairó ügyetlen fogása. Ha Margit meglátogatná a férjét a börtönben, megtudhatná, hogy nem magáért sikkasztott — hanem Margit apja kedvéért, ki be nem válthatván adott szavát, föbe lőtte magát. Ezt a tényt röstelte elmondani a törvényszéknél, de bizonyára elmondaná nejének, már ha egyébért nem, csak azért is, hogy ne legyen oka válópört indítania tisztán látó nejének. Margit tehát hiszi, hogy a férje sikkasztott, hiszi, hogy a szeretője kedvéért sikkasztott s mindezt egyetlen alapos ok nélkül.

Margittal a társaság egy pár korlátozott tagja és egy hitelezője nagyon érezteti szomorú helyzetét, mire férjhez megy egyik fiatalkori imádójához, ki még mindig szereti és gazdag is. Csak-hogy az elválás is, a házasság is nagyon erőltetett.

Öt év múlva kikerül az apa a börtönből s elmegy, hogy a lányát visszakérje. Margit most tudja meg a valót, mire második férjétől — ki imádja — akar elválni! Természetesen most az első férj utasija vissza s magával is viszi leányát.

Láthatjuk, hogy ez mesterségesen csinált drámai helyzet, melyből csak érzelmes vég következhetik. Hogy mennyire hajhászsa ezt a melodramai hangulatot, azt a befejezés bizonyítja. Gyalán elviszi a leányát. Az utasítás szerint „künn *tambura zene* (!!!) s Gyere haza . . . kezdetű dal“. Ez t. i. az apa kedves nótája . . .

Ez a tamburás zenekar azonban képes volna egy shakespearei dráma végső komoly illúzióit tönkre tenni!

Az egész közepes minőségű routine-munka.

Trencsényi Csák Máté. Tragédia 5 felv. (XXXIX. sz.) A tavalyi Teleki-díj örökségéből került át hozzánk. Tavalyi bírāja szerint a káromkodásból kevesebb van benne, de a jó drámából nincs több, mint tavaly volt.

A vége sentimentalis és nem tragikus. Drámairónk szándéktalanul bizonyítja a befejezésével, hogy drámájában a haza sorsa a fő s nem az egyéni tragikum. A haza megszabadult a

depredatortól, desolatortól s nem a tragikus hős bukott el bünei súlyától.

Azt lehetne hinni, hogy Csákot a saját nagyravágása kergeti majd a tragikus végbe? Királyi koronát akar, hogy szerelmet nyerjen? De hisz akkor Erzsébet részéről egy kis biztatás kellene — holott ő végkép lemondott Csákról. Vagy önhiútságból azt gondolja, hogy koronával a fején visszahódíthatja Erzsébet szívét? De ez inkább hiúság, mint nagyravágás, melyből hiányzik a szenvedély mozgó heve. Azt is hihetnők, hogy most már nincs más út előtte, mint szerelmi csalódása daczára is küzdeni a koronáért. Akkor nem volna szabad őt oly élvezetre vágyónak festenie, mint az I. és IV. felvonásban.

Az ő legnagyobb hibája: hogy az igazi nagyravágás szenvedélye hiányzik egyéniségéből. Közönséges, lármás, handabandázó rablólovag, a ki nem bánna, ha királyi nő szerelmét nyerhetné meg s királyi koronát tűzhetne a maga fejére s midőn az elsőt el nem nyerheti, most már csak azért is vágyik az utóbiért. Azonban a 4. felvonástól kezdve az események viszik, küzdelem nélkül, a lejtőn lefelé. Nem bukik le nagy tervei csúcsáról — hanem úgy húzzák őt le onnan lassan. Bukásában nem siratjuk meg, mert e hiú, lármás, veszedelmes ember veszte azt a nagy nyereséget juttatja esziünkbe, mely a hazát érte halálával.

Nagy hibái mellett, tehetséges, költői lelkű íróra valló munka. Ha a jelenetkezés hiányzik is művéből, a theatralis hatást érti. Megragadni azonban nem tud.

Vérszerződés, színmű 3 felv. (XI. sz.). Szerintünk a rossz befejezés a legnagyobb hibája e sok ügyességgel, jó megfigyelő tehetséggel, gondos nyelven és sok merészséggel megírott darabnak. Darnay György irodalmi tolvajlást követ el egyik barátján, ki nála nagy betegen összeroskadt s halálra vált. Ellopja kész színdarabját a *Bűn büntetését*. Maga is drámaíró, de a drámái megbuknak. Egy szerkesztő barátja éppen akkor toppan be hozzá, mikor azzal a gondolattal tépelődik, hogy ezt a nagy sikerrel kínáló darabot a saját neve alatt előadassa. Az ő nevére egykor váltót hamisító barát rábeszéli őt ez aljasságra, mire megindul a drámai mese. A darab sikere nagy emberré teszi egyszerre Darnayt. Képviselő lesz, sőt a kormány szemet vetett rá s már a miniszteri tárcza elfogadása is tőle függ, midőn a család kitűdődik — mert a darab írója nem halt meg. Csakhogy Zoltán eltagadja a szerzőséget, kiragadja barátját a banda körmeiből s visszaviszi családjához, melyet Flamma színésznőért el akart hagyni. Másnap azonban elesik a gaz újságíróval vívott párbajában. Az ő egész családi élete romokba dől s e romokon diadalittasan uralkodik tovább Imrefi, hogy ezután is két újságot szerkeszsen egyszerre: egyet kormánypárti, egyet ellenzéki szel-

lebenben. Darnay egyéniségében nincs egy rokonszenves vonás. A stréberség nagyobb benne az író féktelen ambíciójánál. Imrefi csábítása csak félig ördögi, mert a félúton közeledőt ismeri fel benne, s György bukásában a stréberség fölsülését látjuk, mely még akkor se tragikus, ha halállal végződik.

A darab tulajdonképeni elvesztésre méltó alakja Imrefi. Váltóhamisító, emberbolondító, zsaroló és kerítő, a ki míg barátságot hazudik, fölkatatja a beteg költő iratait, hogy abból kikeresse a Bűn büntetése kéziratát, hogy bármely perczben barátja ellen bizonyíthasson.

Minél jobban belemélyedünk e darab részleteibe, értékéből annál többet veszít. Az ügyesség, melylyel írva van, kápráztathat, pszichológiája megtéveszthet pillanatnyilag — de a komoly bemélyedés lerontja illuziónkat.

Flamma szerepe a legjobban magyarázza szerzőnk dekoráló tehetségét. Egy egészséges kaméliás hölgy, a kiben az ideális szerelem pompásan megfér a haetera aljas szenvedélyével. Szeretni akarja Darnayt s Imrefinek 10,000 frtot ígér, ha megkeríti neki ezt a férfit, s mikor ez eldobja őt magától, betolakodik a családba, hogy a párbajt megakadályozza. Színésznő, a ki az életben is komédiát játszik. Származásának sentimentális története, a mostoha apával, a ki elveri, egy öreg grófról, a ki magához veszi, fölnevelteti, s halála után örökösévé teszi, a költőről, a kibe belészeret, s kit minden áron magának akar — igazán tarka szereppé avatják, de valójában nem más, mint a szerelem stréberje a szerelem tiszta alapjai nélkül.

A szerzőnek inkább az epizódyszerű, a mellékes sikerül, mint a dráma magja. A journalistika kinövéseit sok elevenséggel tárja elénk, csakhogy az ő journalistái egytől-egyig, kisöprözni való szemétnép. Gazok közt találjuk magunkat, kik börtönbe valók s nem hőbortos önhittek között, kiken ha boszankodunk, de nevetünk is. Hogy a legcézéresebbje diadalt arat s életben marad, ettől fölháborodott erkölcsi érzésünk undorral fordul el.

Ügyes szinpadi festmény az egész, mely közelről tekintve elveszti minden bájai igazságát. —

És ezennel áttérhetünk a pályázat 5 legértékesebb darabjára, sorrendben véve őket.

Absolon, tragédia 5 felv. (IX. sz.). A biblia részletesen emlékezik Dávid király és fia Absolon történetéről. A tragédia ezeket az adatokat vette alapul, de mozgalmas életet lehel a jámbor egyszerűséggel elbeszélte eseményekbe. Megelevenítette előttünk a cselekvény részeseit s elénk tárta cselekvések rugóit is. Absolon a hevesvérű királyfi únja, sőt gyűlöli a királyi udvar léha, megromlott légkörét. Kivágyakozik abból a harezmezőre, hol már előbb babérokat szerzett. Dicsőségre vágyó lelkét újabb

hírnév s atyja királyi trónjának elnyerése hevíti. Atyja, a király és Bethsabé, a királyné mindenkép visszatartják és az udvarhoz kötik őt. Amaz azért, hogy veszélynek ki ne tegye, mert őt szánta titokban trónutódnak, emez azért, nehogy újabb sikerével magához hódítsa a népet s valóban magához ragadja a trónt, a melyre a királyné a másik testvért, a szelíd, ábrándozó Salamon királyfit szánta. Absolon gyűlöletet táplál Bethsabé iránt kiről tudja, hogy ellene ármánykodik; de bizalmatlanságot, sőt ellenszenvet Dávid király iránt is. kiről viszont nem tudja, hogy éppen őt jelölte utódjául a trónra. Absolon türelmetlensége tetőpontot ér és lángoló bosszúvágygal szövetkezik akkor, midőn látja, hogy a király csak száműzetéssel bünteti egyik fiát, a dőzsölő, erkölestelen Ammont, a ki saját hugát, az ártatlan Thá-márt aljas módon megbecstelenítette.

Absolon bosszút forral. Magához csalja Ammont és tanácsadásban gonosz társát Jónadabot s minkettőjüket felkölteti. Azután kardot ragad, sereget gyűjt, s atyja ellen indul, hogy kivívja becsvágya célját: a trónt. Serege a csatában elzúllik, megverik, sőt magát nyíllal sebzi halálra a királyi hadak vezére, Joab. A haldokló mellett elkövetkezik a kiengesztelődés. Absolon megtudja, hogy mily kedves volt ő Dávid előtt. Megbánja tettét. Örömet hal meg, mert kín volna élnie feljajduló lelkiismeretével. Mindnyájan megsiratják, még Bethsabé is, a jobb sorsra méltó halottat.

A meséből láthatjuk, hogy ez inkább szomorú vég, mint tragikus halál. A költő kap meg e drámában s nem a drámaírói Fiatalos hév és erő van stílusában. Könnyed verselése alig ver. itt-ott némi béklyóba a természetes beszédet, s nem egy helyütt érezhető a bibliai nyelv jól eső egyszerűsége is — de poetai lelke inkább az elmélkedő részben kap meg, mint a tragikus mese fölépítésében. Mesefejlesztése gyöngé. A szenvedély lüktetését se érezzük.

Inkább eseményeket, mint előttünk kibontakozó s lélektani-lag jól megokolt cselekvényt látunk. A legbántóbb érzés az, hogy minduntalan az ötlük eszünkbe, ennek nem így kellett történnie. Absolon a félreértés tragédiája, csakhogy a mi ebből következik, abban a véletlennek sokkal több a szerepe, sem-hogy tragikus érzés fogná el az inkább megható, mint megrázó végnél. Költői, de fiatal lelke még nem erős ily feladatok megoldásához.

A római rabszolgák, dráma (XV. sz.). Mint a darab végéhez csatolt jegyzet mondja, tárgyát Tacitus *Annales*ei XIV-ik könyvéből merítette. Az eset az, hogy Paedanius Secundus városi praefectust az egyik rabszolgája megöli. Oka ennek némelyek szerint féltékenység, mások szerint bosszú, mert az alku ellenére

sem akarta ura szabadon bocsátani. Ősi szokás szerint ilyenkor az összes rabszolgákat a vesztőhelyre kellett vinni. Midőn a polgárság fellázad, Nero praetorianusai tudják csak a forradalmat csirájában elfojtani. „Minthogy az antik classikus dráma új életre keltése lebegett előttem — írja a pályázó — munkámban karokat alkalmaztam, de több tekintetben eltértem a régi görög karoktól, mint a hogy Messinai ara cz. művében Schiller is eltér. A cselekmény egységén kívül a hely és idő egységére is törekedvén, a drámát nem osztottam felvonásokra s a cselekmény színhelyéül mindvégig Paedanius Secundus házáat jelöltem ki“ stb.

Telát római tárgy, görög szellemben, a modern színpad számára. Meséjét nem rosszul gondolja ki. Marcus rabszolga kettős bűnéért üli meg urát: egyrészt, mert az összegyűjtött váltságdíj Jaceára sem óhajtja szabadon bocsátását, másrészt kedvesét a keresztény Liviát megbecstelenítette. Ebből csak a legvégső drámai jelenet jut fülünkig, midőn Marcus szavát halljuk a 2-ik jelenet végén: „Ezt érettem! Ezt Liviámért!“ . . .

A szerző műve elején mindjárt a rabszolgák karát lépteti föl, mely megható színnel festi a rabszolgaélet nyomorát. Utána nyomban megszólalnak a különböző nemzetek és korok rabszolga képviselői: Mazippa a mór, Katualda a germán, Cartimo a britt, Magor a scytha, Mardocháj a zsidó, Theodosius a görög — aztán a rabgyermek, a rabnő, az aggastyán. A mit kivált a nemzetbeliek beszélnek elhagyott hazájukról, rabéletükről, mind egy-egy szép lyrai költemény.

A helyzet ott kezd drámai szint öltetni, midőn Marcust elfogják és a senatorok elé hozzák. De Marcus nem lép föl cselekvőleg, csupán elbeszéli sorsát. Mérget vett be s mielőtt halálra vihetnék, a szemünk előtt hal meg. Hogy Livia örjögve megjelenik, inkább melodramatikus, mint tragikus helyzetkép. A polgárok lázadása a dráma további cselekményét jelenti, de a hősök gyáva nyulakká változnak, midőn Nero a testőreivel megjelenik. Hogy Nero lantot ragad és megéneklí hűstettét, meg hogy kedvese Lucia arra kéri: a senatorok egy részét is végeztesse ki a rabszolgákkal együtt, inkább tableauxzerű, mint drámai jelenet. A befejező XII-ik jelenet a Titánok kara. Az elnyomottak örök hatalma, mely az elnyomókat félelemben tartja, de csak lázongásokra képes és mindig nagyobb kegyetlenségeket idéz elő — ezt fejezi ki a Titánok kara kitörése a Tartarusból, mit Jupiter a kyklopszokkal újra lever.

Mint látható, e dráma cselekménye nem erős, nem széles; inkább philosophiai mélység, mint drámai erő nyilvánul benne. Az eleje megragadó, a végén mintha lankadni kezdene a költő: előadása nem oly üde, nem oly könnyed szárnyalású. Inkább az elmondottak hatására számít a cselekménybelileg érdekes helyett.

Nagy tömegek szenvedései érdeklik s nem az egyeséi. Lyrai részletekbe fül festő ereje, a helyett, hogy nagy, jellegzetes vonásokban állana előttünk az egyesek küzdelme.

De e szerencsés kézzel alkotott drámai költemény, habár színpadi külső sikert nem igen ígér, elismerésünkre méltó irodalmi értékkel bír. Ízlés, tartalmasság, színes eleveenség tükröződik benne. Zengedelmes költői nyelve a legnagyobb könnyűséggel ömlik a versek legváltozatosabb formáiba, melyekben igen sokszor jól eső magyar rythmusunk zendül meg.

Tanult elme, finom érzésű lélek, mindvégig izléses és mélyen elmélkedő. És mégis mintha egy kissé fárasztó volna egészben ez az örökösen meg-megújuló rabszolgakeserv és ezeknek a hibátlanul gördülő, apró sorokra szaggatott s pompásan rímelő verseknek folytonos csengése-pengése! Az egyformán lyrikusan színes festés helyett jól esnék itt-ott egy-egy erőteljesebb, a rabszolgákhoz hozzá is illőbb, drámailag erőteljeseb szózat. De tragikus fenség van az átokban, melylyel a rabszolgák Rómát sújtják. Pompás Memmius Regulus, a rabok pártfogója, kit pártfogoltjai szélllyeltépnek. Melancholikusan szép a Seneca nemes megadása a hitvány Neró mellett.

Fogyatkozásai mellett is diszére fog válni költői irodalmunknak.

Korláth-vér, szomorújáték 5 felvonásban (XXVIII. sz.). Önálló felfogás, párbeszédeinek szellemessége, írói erőteljes egyéniség megnyilatkozása tekintetéből, a pályázatnak legfeljebb 1—2 darabja közelíti meg, de felül egyik sem múlja.

Mint dráma, szerkezetileg gyöngye, terjedelménél fogva előadhatatlan, sok helyütt terjengős, mégis mindig unalom nélkül (a mit a pályázat sok jó darabjáról sem mondhatunk el), sok helyt élvezettel, néhol valóságos gyönyörködéssel olvastuk. Legnagyobb hibája, mint annyinak pályázó társai között, hogy nagyon is drámai akar lenni. Mindent párbeszéddel akar magyarázni, elfeledve, hogy nem a párbeszédbeli, hanem a cselekvénybeli eleveenség teszi a jó drámát. Azt lehet mondani: 5 nagy epizódból áll, s ezeken belül csupa apró epizódok jelzik a cselekvényt. Olyan mint valami női kézimunka, mely sok apró darabkának egygyé varrásával lesz egészszé. Sok helyt meglep eleveenségével, drámaiságával s mégsem egyöntetű egész, mégsem jó dráma.

Az átöröklés tana kísért a darab meséjében. Az apát és a leányt is vérmérséklete üzi oda, hogy a józan ész ellenére cselekedjenek. Az apát, hogy midőn férjhez nem erőszakolható, másba szerelmes leánya megszökik tőle, minden vagyonát elprédálja, végkép elköltözzék falujából, világgá menjen a szegény és harag miatt s végül beálljon — a nemes Korláth! — köfaragó munkásnak. A leányt, hogy fölkeresse kedvesét, a fiatal

orvosnövendéket Pesten s azzal összezőrdülve, egy gróf hálójába kerüljön, s elrabolt ártatlansága romjain, egyszerre, szinte megfoghatatlanul, kitartott hölgygé sülyedjen, a ki mesterien tud komédiát játszani mással, magával. És mindezt a Korláth-vér zabolátlan, gyúlékony természete magyarázná. Csakhogy ez oda vezet, hogy a mi pszichológiai hamisság — azt a természet kényszerével akarjuk igazolni. Regényben ez könnyebben menne, drámában. a hatás rovására, kételkedővé tesz.

Egy nagyon kényes (együttal kivihetetlen) jelene van a darabnak, mely minden tragikus tartalma mellett — megnevetetné a hallgatóit: az, midőn Zsuzsa úgyszólván előttünk ragadtatik a bűn útjára s őt megmenteni akaró jegyesének azt feleli: már késő. Ez a *késő* a bűn útját nyitja meg előtte. De az apa kérelmére nem akarja bűnös lelkét megosztani egykori szerelmével. Feláldozza magát végleg, hogy Bazsó István tiszta lelkét megmentse s a lakásán rendezett orgián hirtelen maga is meghal.

Az apja is elpusztul s halálos küzdelmében „telepathikus visióban“ hallja az orgia lármáját s Zsuzsa végső sikoltását, majd megjelen előtte Zsuzsa szelleme, megbocsát neki s befogja szemeit. (Ez az ismétlődő telepathikus visio azt sejteti, hogy a Korláth-vér és az Apostol egy kéz munkája.)

Minden félszege, fogyatkozása mellett oly írói kiváló tulajdonságokat árul el, hogy érdemes lesz valami ügyes dramaturgnak hibáitól megtisztítani, mert könnyen megjavítható hosszúsága mellett is jobb, értékesebb, költőibb, nemesen meglatóbb, mint nem egy idegen tucatzmunka, mely ott izetlenkedik színpadjainkon.

Pulcheria (XXIX. sz.). Egyik pályabírája szerint már egyszer pályázott. Akkor primitív volt, most nagyot szökött föl. Tisztult, tömörült, gyönyörű tartalmas dietióját csak néha szakítja meg egy oda nem illő sor, vagy mondás. Az alakjait nagyszerűen domborítja emberekké. De a színi hatás iránt figyelme, tán érzéke sincs. Nyelvezte emelkedett, költői, sehol sem köznap, mint nem egy gyorsan verselő pályázónknál. A dráma azonban a 4-ik felvonásban befejeződik s az 5-ik már kevéssé érdekes toldalék, mely *Pulcheria* jövő sorsa érdekében íródott. Meséje érdekes drámai összeütközések alkalmát nyújtja. *Pulcheria*, *Theodosius* császár nénye összeházasítja testvérét *Eudoxiával*, kit alacsony sorsból emel föl. Ezzel akarja befolyását az államügyekre tovább is biztosítani. Ő maga szerelmes a császár barátjába, *Paulinusba*, de ez viszont megszereti az új császárnét, ki viszontszerelmet érez irányában. A drámai mese továbbmozgatója *Kriszáf*, ki *Pulcheria* tervein átlát s azok kivitelében meg akarja őt akadályozni. Midőn észreveszi *Kriszáf*, hogy *Pulcheria* *Paulinuson* felejtette szemeit, elhatározza, hogy a helyzetet a maga

előnyére fogja kiaknázni. Eudoxiában a vetélytársnő föltámad s midőn a vonakodó Theodosiusnak szemére veti, hogy tán nővének büntársa a gyanakvásban — a férj nem tehet egyebet, mint hogy császári hatalmából folyólag száműzi nővérét, Pulcheriát.

A 3-ik felvonásban a drámai érdek megcsappan s a fő cselekmény számtalan apró mellékéren át ellaposul s nem az emberek küzdelmévé válik, hanem hosszadalmas államügyi tárgyalássá, melynek fölszínén ott úszik az a szerelmi történet tétlenül, melyből igazi drámai összeütközés keletkezhetnék. Pulcheria csak a 4-ik felvonásban tér vissza száműzetéséből. Paulinus elmenekül a magányba, mert fél Kriszáf jóslata beteljesedésétől:

Ha én elvesztem, rád kerül a sor . . .
 Mint egy új Herkules
 Úgy állok itt e kettős út előtt,
 Az egyik úton: édes kárhozat,
 A másikon: lemondás pokla van.
 De mind a két útnak a vége — egy.
 Ha nincs menekvés, és ha nincs ima,
 Mely önmagamtól meg tud védeni,
 Pokol szakadj rám! balsorsom vezess . . .

Csak hogy ez nem drámai küzdelem, hanem elmélkedés arról a küzdelemről, mely elől megfutunk. Sajnos, ez a küzdelem eléri a menekülőt. Pulcheria is, Eudoxia is fölkeresik őt szerelmükkel. De Paulinus nemesszívű, idealista, a ki életét áldozza föl reménytelen szerelméért, melynek helyébe hamis érzést a szíve befogadni nem képes.

Az utolsó fölvonásban csak a beteg Eudoxiát látjuk, a kinek végső sorsáról aztán elfeledkezik szerzőnk. Theodosius szerencsétlenül jár s haldokolva, Pulcheriát férjhez adja egyik vezéréhez, Marciánhoz, a ki ismét egész férfi s gyönyörűen győzi le a becsvágyó Pulcheriát.

Pulcheria a legbecsesebb anyag az összes tragédiai tárgyak között e pályázatban s ha nem tudott vele megbirkózni pályázónk, ez nem tartóztathat vissza annak kijelentésétől, hogy írójái tán a legbecsesebb drámaíró elme a pályázók között.

Catilina szomorújáték 5 felvonásban (XLII. sz.). A pályázók közül csak egy pár árul el oly költői lelket, csak egy pár ír oly erővel teljes nyelven, mint *Catilina* szerzője. Tiszta látása, igaz érzése meg tán éppen egyedül áll, de viszont egyiknél sem sajnáltuk annyira az elpazarolt erőt, a kárba ment képzelmet, az értéktelenre pazarolt páthoszt, mint *Catilina* írójánál. Érdekes és tartalmas tehetség. Megtud rajzolni római férfiakat, bár a női csak halvány körvonalakban lebegnek drámájában. Az erő, a

nagyság és jellemzés nagy vonásaival rendelkezik a tolla s mégis darabja nem érdekes.

Catilina nem tragédia, mert a tragédiában nem az állami érdekek harcza érdekel, hanem az emberi szenvedély küzdelme: az ember mint ember, az állami élet nagy forgatagában s nem az állam mint állam az ő előkelőségeivel. Nem az az ember érdekel, ki ott úszik az állami élet felszínén, hanem az az ember, a ki előttünk csinálja ezt az állami életet. A helyzet ura s nem magyarázója, az az ember, ki a költő lelkében új életre kelve, nem külső adatszerűséggel, hanem pszichológiai valószínűséggel igazolja a történetírónak adatokkal bizonyított állításait. Egy kiváló ember története érdekel s nem soké az ő magyarázó tarkaságával.

Catilinája nem világos rajz. A főhős csak vitéz és hatalmas ember, a ki erejéből s vitézi voltából formál jogot arra, hogy Róma ura legyen. Cicerója kisszerű. Szónoklatában lenne ereje, de ez nincs meg a darabban. Caesart érdekesen festi meg s ő remekül is szónokol. Egyesek: mint Crassus, Metellus pompásan vannak megrajzolva, a nép jóízű, de nőivel — mint említettük — mostohán bánt. Maga adja verssorainak statisztikáját: 3880 sor — és ebből Fulviára és Sempronniára összesen 250 sor jut az egész tragédiában! Catilina ekként nagyon rideg férfi-actióvá válik. Catilinája halála csak egy történeti fejezetet zár le s sorsával nem hat meg annyira, hogy résztvevő könnyek közt csatlakozzunk a légiók gyászkisérétéhez.

Egy kissé furesán hangzik a Vojtina Ars poetikájából vett jeligeje:

Tán nem való, hogy ez s az úgy esett,
Tán ráfogás a fölhozott eset . . .
De mit nekem valód . . .
Ha semmi évszám, krónikás adat
Engem le nem győz? . . .
Csip-csup igazzal nem törődöm én . . .

Jellemzőbb, hogy *mit hagy ki* az Ars poetika illető helyén:

Nekem egész ember kell és király
Vagy férj, nejeért a ki bosszút áll,
S ember — király — meg férjben az egyén!

Milyen kár, hogy tragédiájában az utasításnak nem ezt a részét követte! —

Ezek után szerencsém van még a következőket jelenteni a tek. Akadémiának.

Olyan művet, mely a Karátsonyi-pályázat szabályai 127-ik szakaszának *teljesen* megfelelne, a bizottság nem talált a pályázók sorában. Ellenben egyhangúlag ítélte azt, hogy a XV. szám,

A *római rabszolgák* című műnek költői és nyelvi jelességei irodalmunkban előkelő helyet fognak biztosítani, noha mint színpadra szánt dráma, már conceptiójában, oly fogyatkozásokat rejt, melyek a határozottan színpadi hatást szinte kizárják s legfőlebb azon munkák sorába iktatják, melyek nem színpadi hatásukért, hanem irodalmi értékükért tartatnak fenn a nemzetek felsőbb hivatásra szánt színpadainak a játékrendjén.

A bizottság ezért egyhangúlag elhatározta, hogy tekintettel az Ügyrend 125. §-ára, mely nemcsak szorosan vett drámákat, hanem minden drámai formába öntött műfajt pályázatra bocsát, e művet a tek. Akadémiának jutalmazásra ajánlja azon meggyőződésben, hogy ha színpadi külső sikerrel nem is kecsegtet, de a mű maga az Akadémia koszorújának mindig becstületére fog válni.

A IX. sz. *Absolon* cz., a XXVIII. sz. *Korláth-vér* cz., a XXIX. sz. *Pulcheria* cz. és a XLII. sz. *Catilina* című pályaművek dicséretes megemlítésre érdemeseknek találtattak.

Jelentés az 1899-dik évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Előterjesztette *Riedl Frigyes* lt. a márczius 26-iki összes ülésen.)

A bíráló bizottság előtt, mely Endrődi Sándor, Lehr Albert és Riedl Frigyes tagokból állott, 44 pályamű volt. E 44 versenyző közül sokan csak olcsó hazafisággal akartak értékes jutalmat nyerni. A pályaművek túlnyomó többsége csak a középszerűséget éri el.

Igen nehezen rimelhető szavakkal küzd a *Jókai Mór*hoz intézett óda szerzője.

Mit irt! Ki merne versenyezni vele!
 Boz Dickensnek humora halavány;
 Több is az ő „Nevető embere —“
 Quixotét ő rajzolta igazán.
 Majd többet ír, mint a lengyel Krasevszky,
 S érdeket kelt jobban, mint Dumas fils;
 Nagyobb emberbarát, mint Dosztojevszky
 S Hugóval az eszmény honába visz.

Ennek az ódának szerzője, a mint említettem, a rímekkel küzd: kevésbbé méltó küzdelmet folytat a *Magyar vagyok* cz. költemény írója (XXXIX.). Ez t. i. a m. helyesírással küzd.

A *Nemzetem* cz. óda valódi pohárköszöntő:

Eljen a hon, egyenlőség
 Eljen a bölcs és jó király.

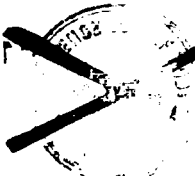
Nyelvileg eredeti *A kereszt* ez. monda (XXXVII.): azon beérkezett művek közt, a melyek *nem* hazafias költemények, a melyek tehát nem felelnek meg a pályázat feltételeinek, van mégis egy figyelemreméltó: *Szeretem a telet* (XXXIV.) című. A pályázó költemények jó részén Arany Széchenyi ódájának hatása érzik meg.

A nagy tömegben csak három költemény érdemel megfontoló figyelmet.

Az első az *Örségen* című. Vannak dallamos, népdalszerű sikerült versszakai: az egész azonban el van nyújtva és a mi még nagyobb hiba, a költeménynek nincs egysége. Mintha a költő műve közepén a pályázatbeli hazafiság kedvéért nagyot fordulna; egyszerre csak „hazafias” lesz.

A második figyelemreméltó költemény: *Kurucz történet*. Ennek szerzője ügyességgel fújja az Endrödi tárogatóját. Költői versszakai vannak, de cselekvénye gyengén van építve. A főmotívum: Rabutin császári generális Pekry Lőrincznek feleségével, Petrőczy Katával küld levelet, mert Pekry Lőrincz azt fogadta, hogy felkölteti a levélvivőt — nem szerencsés lelemény. A szerző legalább nem tudja lélektanilag vagy költőileg értékesíteni: felfűjt adoma marad. A költemény különben is hazafiakról regél ugyan, de tán azért még nem hazafias. A harmadik költemény, a mely megérdemli, hogy bővebben foglalkozzanak vele: a *Falusi levél*. A bíráló bizottság többsége ezt a munkát ajánlja a pályadíjra. Hogy e költemény a beérkezettek közt a legjobb különben is, egyhangú véleménye a bíráló bizottságnak. E *Falusi levél* satyrikus vers, a mit a pályázati szabályok megengednek. Felfogásában, modorában nincs valami feltűnő eredetiség. A költemény nehezen indul, de ez nem nagy baj, mivel igenis megérkezik oda, a hová akar. Általán, igen rhythmikus, élénk, fordultatos, rövid és csipős. A francziáskodást, a secessiósz ízlést, a magyar motívumok elhanyagolását satirizálja. A chauvinismus kétségtelenül végletes dolog, az a chauvinismus, a mely lenézi az idegent, csak azért, mert idegen: de bizonyára még végletesebb az a *snobismus*, a mely mindig az újat bámulja, csak mert új, az a párizsiaskodás, mely utánozza a párizsi ízlés minden fattyúhajtását, csak azért, mert párizsi.

A francia irodalmat és művészetet méltán bámulhatjuk, a mint bámulták legjobbjaink, a mint bámulta Széchenyi, Eötvös Kazinczy, Petőfi, Arany; de ha aztán magyar regényekben, magyar viszonyok jellemzése közben minduntalan motívumokra bukkanunk, melyek francia viszonyokat, francia légkört tesznek fel, vagy ha műkiállításokon képeket látunk, melyek Vigyázó Laczi modorára emlékeztetnek bennünket és ha csodálkozó kérdésünkre azt felelik nekünk: Kérem, ez a legújabb francia

genre, ebben van *plein air*-es hangulat, van symbolikus naturalismus, tessék bámulni és — megvenni; vagy ha családostul *színházba* megyünk, a hol aztán olyan durvaságokat hallunk, a melyeken egy gorilla is elpirulna, és nekünk azt mondják: kérem hiszen ez nagyon sikkes dolog, rendkívül szellemes, valódi párizsi divat, tessék tapsolni; mondom, ha mindezt olvassuk és tapasztaljuk, csak örömmel fogjuk látni, hogy a *Falusi levél* költője leveszi a szegről a magyar lovagló ostort és jót suhint vele azok felé, kik így beszélnek.

Átváltozom, hogy nem ösmer senki rám :
Földhöz csapom *nótazengő cziterám*,
S *couplé*-t verek *secessió*s lantomon
Harisnyádról óh *nagyságos aszonyom!* . . .

Vállamon húsz s egy néhány év terhével
Nem dalolok szívem ifjú kedvével:
Piros-pozsgás egészségem el veled, —
Beteg leszek, testi-lelki nagy beteg

Éjjel-nappal lázban égek, sorvadok,
Vérem szívják a *sphinx*-ek, a *démon*-ok,
S hálni jár csak a testembe a lélek . . .
(Persze, persze csak — ha rímbe beszélek !)

Rózsakertes kis hajlékban nem lakom,
Nem bolyongok vadvirágos utakon :
Babérbokros *grand café*-ban lesz tanyám,
Fanyar képpel ásitok ki ablakán.

Lugas árnyán szellőjárta tornácba !
Nem merülök *Aranyba* el, s *Horác*-ba
S mit a többi *öreg* gyatra tolla rótt :
Kéjjel falom *Maupassant* s a *Figaró*-t.

Hármas halom, négy folyó — ég veletek !
Hangulatot köztetek nem keresek :
Páris! Páris . . . az igazi ott vagyon,
Már ezután én is onnan hozatom.

Mit a haza s ezeréves drága mult ?
S honszerelem ? . . . kopott dolog, elavult !
Minek szólna ilyesmiről a duda ?
— Sz a' nélkül is él magyar, áll — *Ósbuda!* . . .

A kiküldött bizottság többségének nevében ajánlom, hogy a jutalom a *Falusi levél* című (VII. sz.) pályaműnek adassék ki.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1900. márczius 5-én.

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond r. tt.; Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Künos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Szinnyei József idősb, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár

47. MUNKÁCSI BERNÁT l. t.: „Kaukazusi hatás a finn-magyar nyelvekben“ című értekezését olvassa fel.

48. HEGEDÜS ISTVÁN l. t.: „Műfordítások az egyiptomi papyrusokból“ című előadását terjeszti elő.

49. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEINRICH GUSZTÁV r. és KÜNOS IGNÁC l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1900. márczius 12-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: b. Nyáry Jenő t. t.; Fejérpataky László, Vécsey Tamás r. tt.; Böhm Károly, Concha Győző, Földes Béla, Gaál Jenő, György Endre l. tt. — Más osztályokból: Szász Károly t. t.; Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt., Gyomlay Gyula, Petz Gedeon, Pecz Vilmos l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

50. BÖHM KÁROLY l. t. székét foglal: „Az értékelmélet feladata és alapproblémája“ című értekezésével. — Az osztály tudomásul veszi a székfoglalót és gondoskodni fog, hogy felolvasónak az akadémiai tagsági oklevél kiszolgáltassék.

51. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és BÖHM KÁROLY l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik összes ülés.

1900. márczius 19-én.

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA t. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak: Jókai Mór t. t.; Beöthy Zsolt, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fodor József, Gyulai Pál, Heller Ágost, Högyes Endre, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Than

hoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Berczik Árpád, Békefi Remig, Borovszky Samu, Franzenau Ágoston, Gyomlay Gyula, Illosvay Lajos, Jendrassik Ernő, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágoócsy-Dietz Sándor, Moesáry Sándor, Négyesy László, Óváry Lipót, Plósz Pál, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Riedl Frigyes, Schenek István, Staub Móricz, Tötössy Béla, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár

52. VADNAY KÁROLY l. t. mint a Teleki vigjáték-pályázat bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1899. évi pályázatról, mely szerint a bizottság egyhangúlag a Léha világ című, 3 felvonásos vigjátéknak javasolja a jutalom kiadását. Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jeligés levélből PRÉM JÓZSEF neve tünt elő, kinek a jutalom kiadatik.

53. A pályadíjat nem nyert munkák jeligés leveleinek elhamvasztására CZOBOR BÉLA r. és BOROVSZKY SAMU l. tagok kéretnek föl — kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

54. Helyettes elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére JÓKAI MÓR t. és VADNAY KÁROLY l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1900. márczius 19-én

SZILY KÁLMÁN r. t. helyettes elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Fodor József, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Thanhoffer Lajos r. tt.; Franzenau Ágoston, Illosvay Lajos, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágoócsy-Dietz Sándor, Moesáry Sándor, Plósz Pál, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

55. LENGYEL BÉLA r. t.: „A radio-activ baryumról“.

56. RADOS GUSZTÁV l. t.: „Az orthogonális helyettesítések elméletéhez“.

57. SCHIFF ERNŐ részéről: „Újabb adatok az újszülöttek haematológiájához“, előterjeszti Fodor József r. t.

58. KERTÉSZ KÁLMÁN részéről: „Uj-Guinea légyfaunájából“, előterjeszti Moesáry Sándor l. t.

59. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENGYEL BÉLA r. és RADOS GUSZTÁV l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1900. márczius 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, König Gyula, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, ifj. Szinnyei József, Than Károly r. tt.; — Bayer József, Berczik Árpád, Borovszky Samu, Csánki Dezső, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Kürschák József, Óváry Lipót, Réthy László, Riedl Frigyes, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

60. Elnök úr az ülést következő szavakkal nyitja meg :

Tekintetes Akadémia !

A M. Tud. Akadémia Than Károly és Pauler Gyula társaimmal együtt azzal bizott meg engem, hogy Akadémiánkat a berlini királyi porosz akadémia kétszáz éves ünnepén képviseljük. Szerencsém van jelenteni, hogy megtisztelő megbízatásunkban eljártunk.

A fényes ünnep, melyen a tudományos világ majdnem egész összesége képviselve volt, két részből állott. Az első a királyi palota ú. n. fehértermében folyt le s hódolatnyilvánítás volt II. Vilmos császár és király, mint az ünneplő akadémia legfőbb protectora előtt, ki a hódolatot uralkodói pompával, trónján ülve, fogadta. Ez ünnepélyen az Akadémia titkára, Auwers intézett a császár és királyhoz hódoló nyilatkozatot, melyre az uralkodó fenkölt szellemű beszédben válaszolt.

Az ünnep második része magának az akadémiának ünnepélyes ülése volt, melyen dr. Harnack az akadémia történetét ismertette. Ezután az ünnepen megjelent akadémiák, egyetemek és tudományos testületek üdvözlétének átadása következett. A világ minden részéből több mint száz tudományos testület és intézet vett részt az ünnepen s ezek csoportokba oszolva járultak az elnök elé s fejezték ki üdvözlétüket. Az első csoportban a német akadémiák voltak, kiknek nevében Virehow beszélt : a második csoportba sorakoztak azok az akadémiák, melyek beléptek az akadémiák alakulóban levő szövetségébe, mint a bécsi, szt.-pétervári stb. akadémiák : ezek nevében Suess mondott beszédet. Ezután következtek a többi idegen akadémiák, számszerint mintegy 30—40, kiknek nevében a dublini akadémia képviselője, Mahaffy tanár tolmácsolta az üdvözlét. Ebben a csoportban nyújtották át mi is azt a latin nyelvű üdvözlő iratot, melynek átadására a M. Tud. Akadémia bennünket megkért. Végül sorakoztak a német egyetemek, külföldi egyetemek, porosz tudományos társulatok stb. küldöttei.

E hivatalos ünnepélyek mellett nem hiányoztak a félhivatalos színezetű összejövetelek sem, mint bankett, ebéd a birodalmi kancellárnál s diszeloádás az operában, melyeken szintén részt vettünk.

Általában az egész egy nagyjelentőségű ünnep benyomását tette a jelenvoltakra, melyen oly nagy számmal gyűltek össze az akadémiák és tudományos testületek képviselői, mint talán még sohasem. Meggyőződünk róla, hogy csakugyan a tudomány Berlinben őszintén tisztelt hatalom s többszörösen hallottuk hangoztatni azt az általános kívánságot, hogy ha a különböző nemzetek közt faji és nyelvi tekintetben vannak is válaszfalak, kell, hogy a tudomány terén közös célok és egységes szempontok érvényesüljenek. Ez a törekvés abban az akadémiái szövetségben is megnyilatkozik, melyre nézve hozzánk is érkezett felhívás s épp ez összes ülés napirendjén fog előkerülni.

Ezekben van szerencsém megbízatásunkról a magam és társaim nevében jelentést tenni, kérve annak szíves tudomásul vételét.

Általános helyesléssel örvendetes tudomásul vétetik.

61. BAYER JÓZSEF l. t. mint a gr. Karátsonyi-pályázat bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1898-99. évi pályázatról, mely szerint a „Római rabszolgák“ című, „Tacitus“ jellegű drámájának javasolja a jutalom kiadását. Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jeligés levélből PALÁGYI LAJOS sárospataki képezdei tanár neve tűnt elő. kinek is a jutalom kiadatik.

62. RIEDL FRIGYES l. t. mint a Farkas-Raskó pályázat bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1899. évi pályázatról, mely szerint a „Falusi levél“ című, „Satyra“ jellegű költeménynek

javasolja a jutalom kiadását. Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jeligés levélből LAMPÉRTH GEZA neve tünt elő, kinek is a jutalom kiadatik.

63 Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés levélkéinek elhamvasztására ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. és TÖRÖSSY BÉLA l. tagot kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy e megbízatásukban eljárak.

64 A főtitkár Majláth Béla l. t. és Capasso Bertalan k. tag halálát a következő szavakkal jelenti be:

Tegnap temettük el, t. Akadémia, hosszú lelki és testi szenvedésekben megtört társunkat, Majláth Béla l. tagot, a M. Nemzeti Múzeum évek előtt nyugalmazott s azóta teljes visszavonultságban élt főörét. Megilletődéssel tettem le a ravatalra az Akadémia koszorúját; eszembe jutott s a számos résztvevő között bizonyára nemcsak nekem, hogy az igazság keresése mind a természeti világban, mind a társadalmi életben épp oly messze esik annak megtalálásától, mint a mily közel áll a summum jushoz a summa injuria. Pályája delén tört le; számos köztörténeti tanulmánya, köztük a szőnyi békekötésre vonatkozó, östörténeti s genealogiai dolgozatai, Széchenyi István leveleinek kiadása megőrzik emlékeztét.

E hó 8-án vettem Óváry Lipót társunktól a hirt, hogy Akadémiánk kültagja, Bartolomes Capasso, a nápolyi állami levéltárak főintendása s az ősrégi Pontaniana-akadémia elnöke, a jelenkori olasz történetírók egyik legkiválóbbja, f. hó 4-ikén Nápolyban 86 éves korában meghalt.

Fejezzük ki, t. Akadémia, fájdalunkat e veszteségek fölött a mai ülés jegyzőkönyvében s hívjuk föl a II. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzon. — Elfogadtatik.

65. A főtitkár jelenti, hogy a Duka Tivadar l. tagtól alapított Körösi Csoma-emlékünnepe ez évben először fog megtartatni, az áprilisi összes üléssel kapcsolatban, s hogy ez alkalommal gr. KUN GEZA t. tag fogja Körösi Csoma emlékét ünnepelni. — Örvedetes tudomásul vétetik.

66. Jelenti továbbá, hogy az idei nagygyűlés május 1-én kezdődik s a május 6-ikán tartandó közüléssel ér véget. — Tudomásul szolgál.

67. Előterjeszti a kijelölő bizottságoktól megállapított tagsági kijelöléseket. — Tudomásul szolgál.

68. Bemutatja gróf KUN GEZA t. tag márczius 25-én Velenzében kelt sürgönyét, mely arról értesíti, hogy az Istituto Veneta az napi közgyűlésén az elnök ékes szavakban emlékezett meg a M. Tud. Akadémiáról. — Örvedetes tudomásul szolgál.

69. Előterjeszti a berlini kir. porosz Akadémia átiratát, melyben ez a M. Tud. Akadémiát a nagyobb Akadémiák Szövetségében való részvételre fölhívja. — Sürgös véleményadásra kiadatik az osztályoknak.

70. A székesfehérvári Vörösmarty-kör fölkéri az Akadémiát, hogy a Vörösmarty-ünnepet előkészítő bizottságban magát három tagja által képviseltetné. E bizottságban az Akadémiát Beöthy Zsolt, Gyulai Pál és Szily Kálmán r. tagok fogják képviselni.

71. Az elnökök és titkárok bizottsága előterjeszti javaslatát a Wodianer-alapítvány ügyrendi szövegezését illetőleg. — Elfogadtatik s közzététele elrendeltetik.

72. Az I. osztály előterjeszti jelentését az Orsz. Eötvös-bizottságtól hirdetett pályázatra vonatkozólag. — Közöltetni fog az Orsz. Eötvös-bizottsággal.

73. CONCHA Győző I. t. indítványára a II. osztály előterjesztést tesz a nagyjutalommal történt kitüntetés ünnepélyesebb kihirdetésére nézve. — Kiadatik az I. és III. osztálynak.

74. Ugyancsak CONCHA Győző I. tag indítványára a II. osztály előterjesztést tesz a diszteremben az elnöki emelvény áthelyezésére nézve. — Megfontolásuk végett kiadatik az Akadémia elnökségének.

75. RETHY LÁSZLÓ I. t. engedélyt kér a Corpus Nummorum című munkája idegen nyelven való kiadhatására. — Az engedély megadatik.

76. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Samassa Józseftől: Az egri káptalan sematizmusa 1900-ra. — 2. Szeged sz. kir. városától: Szeged története. 2 köt. — 3. Szentkláray Jenő I. tagtól: Krassó vármegye őshajdana. — 4. Kronos Ferencz k. tagtól: Österreichische Geschichte von 1526 bis zur Gegenwart. — 5. Dr. Pongrácz Sándortól: Turáni nyelv- és néptanulmányok. — Köszönettel vétetnek.

77. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Id. Szinnyi József I. tagtól: Gróf Széchenyi István kora. Bölcsellettudori értekezés. Írta Kiss Albin Ferencz. Budapest, Marian György nyomd. 1898. — 2. Paszlavszky József I. tagtól: Rudnay Sándor esztergomi érsek és h. primás ezüst érme 1822-ből. Ez érem piros tokban gróf Széchenyi István íróasztalán állt. Paszlavszky Sándor plébános — előbb gróf Zichy Rudolf, Széchenyi mostoha fia házában nevelő — hagyatékából. — Köszönettel vétetnek.

78. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 123. füz. (1900: 3. füz.) — Athenaeum. IX. évf. 1. sz. — Mathemat. és természettud. Értesítő. XVIII: 1. — Nyelvtudományi Közlemények. XXX: 1. füz. — BÉKEFI REMIG: A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. (Történettud. Értekezések XVIII: 8.) — MAHLER EDE: II. Rhamses, az exodus fáraója. (Történettud. Értekezések XVIII: 9.) — MÁRKI SÁNDOR: Emlékbeszéd Nagy Iván r. t. felett. (Emlékbeszédek. X: 6. sz.) — MELICH JÁNOS: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (Nyelvtud. Értekezések XVII: 4. sz.) — TÓTH LÖRINCZ: Emlékbeszéd Horvát Boldizsár t. tagról. (Emlékbeszédek. X: 5.) — Tudomásul vétetik.

15. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BAYER JOZSEF és RIEDL FRIGYES I. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Előirányzat 1900-ra.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	1899-ra	1900-ra
I. Alapítványok kamatai . . .	2 700 frt — kr.	5.400 k. — f.
II. Követelések	3.500 „ — „	5.600 „ — „
III. Értékpapírok kamataiból . .	66.000 „ — „	138.000 „ — „
IV. Házbér	39.000 „ — „	74.000 „ — „
V. Könyvek eladásából	9.500 „ — „	19.000 „ — „
VI. Országos dotatio:		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	15.000 „ — „	30.000 „ — „
b) Műemlékek közzétételére . .	5.000 „ — „	10.000 „ — „
c) Természettud. kutatásokra . .	5.000 „ — „	10.000 „ — „
d) Classica-philologiai czélokra .	1.500 „ — „	3.000 „ — „
e) Szótári munkásságra	2.000 „ — „	4.000 „ — „
f) Könyvtárra	5.000 „ — „	10.000 „ — „
g) Az akad. szabad rendelkezésére	8.500 „ — „	17.000 „ — „
	162.700 frt — kr.	326.000 k. — f.

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék	9.606 frt 09 kr.	8.413 k. 76 f.
Régész. és Embert. társ.járuléka	525 „ — „	1.050 „ — „
A Kazinczy-alapból	3.000 „ — „	6.000 „ — „
	13.131 frt 09 kr.	15.463 k. 76 f.

Összes bevétel 175.831 frt 09 kr. . 341.463 k. 76 f.

Kiadás.

I. Személyes járandóságok . .	28.564 frt 20 kr.	59.898 k. 40 f.
II. Általános kiadások:		
Értesítő	4.500 „ — „	8.000 „ — „
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke . .		
Helyesírási szabályok		
III. I. osztály (31.000)	16.980 „ 93 „	33.270 „ 98 „
IV. II. osztály (58.000)	34.647 „ 34 „	64.742 „ 32 „
V. III. osztály (30.000)	16.379 „ 82 „	30.059 „ 28 „
V. b) Szótári bizottság	3.158 „ 80 „	4.391 „ 18 „

VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére : 1899-re :		1900-ra :
a) Az Akadémiai Vállalatra	1.000 frt — kr. . .	2,000 k. — f.
b) A Term.-tud.-társ. részére	2.000 „ — „ . . .	4.000 „ — „
c) Az orvosi vállalat részére	1 000 „ — „ . . .	2.000 „ — „
VII. Gr. Széchenyi Istv. múzeumára	1.000 „ — „ . . .	1.000 „ — „
VIIa. Kazinczy levelezése kiadására	3.000 „ — „ . . .	6.000 „ — „
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajz.	1.200 „ — „ . . .	2.400 „ — „
VIII. Jutalmakra	7.000 „ — „ . . .	20.000 „ — „
IX. Budapesti Szemle segélye	4.000 „ — „ . . .	8.000 „ — „
X. A magyar irodalom ismertetése külföldön	1.600 „ — „ . . .	3.200 „ — „
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichte-re	1.500 „ — „ . . .	3.000 „ — „
XII. Könyvtára :		
a) Vásárlásokra	} 6.500 „ — „ . . .	13.000 „ — „
b) Könyvkötésre		
c) Kisebb kiadások		
d) Szekrények készíttetésére		
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások :		
a) Fűtés	} 7.400 „ — „ . . .	14.800 „ — „
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöprés, bádigos- munkák, mesteremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások	} 3.600 „ — „ . . .	5.200 „ — „
f) Rendkívüli kiadások		
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expedi- tíója	} 5.000 „ — „ . . .	9.000 „ — „
b) F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások	} 16.500 „ — „ . . .	32.000 „ — „
f) Biztosítási díj		
XV. Adó	16.500 „ — „ . . .	32.000 „ — „
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	3.000 „ — „ . . .	6.500 „ — „
XVII. Visszatérítés az alaptőkének	3.200 „ — „ . . .	— „ — „
XVIII. Előre nem látott kiadásokra	3.000 „ — „ . . .	6.000 „ — „
	174.331 frt 09 kr. . .	338.462 k. 16 f.
Az alaptőke szaporítására	1.500 „ — „ . . .	3.001 „ 60 „
	175 831 frt 09 kr. . .	341.463 „ 76 „

Megjegyzés: A millenniumi kiadvány költségei az e célra, utólagos
budgetszerű elszámolás mellett, megszavazott 8000 frtból fedeztetnek.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1900-ra.

I. Az osztály munkálataira:

1. Nyelv- és széptud. értekezésekre	1,871 k. 98 f.	
2. A Néprajzi Társaság segélye . .	1,000 „ — „	
3. Pályaművek bírálataira	700 „ — „	
		3,571 k. 98 f.

II. Nyelvtudományi Bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények . .	4,255 k. — „	
2. Tájszótár	1,066 „ — „	
3. Munkácsi Bernát „Árja és kaukázusi elemek a magyarban“ cz. munkájára	1,579 „ — „	
4. Kúnos Ignác Török Szótárára . .	400 „ — „	
5. Molecz Bélának „A magyar szórend története“ cz. munkájára . .	400 „ — „	
6. A „Magyar Nyelvőr“ segélye . .	2,000 „ — „	
7. Az előadó tiszteletdíja	800 „ — „	
		10,500 k. — f.

Molecz Béla munkáját az Akadémia pályadíjjal tüntette ki. A munkát maga a szerző fogja kiadni, az osztály csak 400 korona segélyben kívánja részesíteni, hogy a kiadást lehetővé tegye.

III. Irodalomtört. Bizottság:

1. Az Irodalomtört. Közlemények X. évfolyamára	4,416 k. — f.	
2. A „Régi Magyar Könyvtár“ III. kötete nyomdai költségének törlesztésére	1,000 „ — „	
3. A „Régi Magyar Könyvtár“ pót-füzetének szerkesztői díja . . .	800 „ — „	
4. Molnár Albert naplójának nyomdai költségei törlesztésére . . .	800 „ — „	
5. Félben levő munkák folytatása . .	1,139 „ — „	
6. Az előadó tiszteletdíja	800 „ — „	
		8,955 k. — f.

IV. Class.-Philologiai Bizottság:

1. Az Ilias nyomdaköltsége	900 k. — f.	
2. Catullus	600 „ — „	
3. Bacchylides	600 „ — „	
4. Gellius fordításának tiszteletdíja (35 iv után)	1,100 „ — „	
5. Platon III. kötete	300 „ — „	
6. Cicero Brutusának fordítása (10 iv után)	600 „ — „	
7. Virgil Eeclogáinak ford. (5 iv után)	300 „ — „	
8. Tacitus Historiájának fordítása .	444 „ — „	
9. Bírálatokra	200 k — f.	
10. Az „Egyetemes Philol. Közlöny“ segélye	2,000 „ — „	

11. Az Ókori Lexikon segélye . . .	1,000 k. — f.
12. A „Magyarországi latinság szótárá"-ra . . .	1,400 „ — „
13. Az előadó tiszteletdíja . . .	800 „ — „
	<hr/>
	10,244 k. — f.
Összesen:	33,270 k. 98 f.

A II. osztály és bizottságai költségelőirányzata 1900. évre.

I. Az osztály munkálataira :

1. Ertekezésekre, emlékbeszédekre és bírálatokra . . .	5,400 k. — f.
2. Az „Athenaeum" kiadására . . .	5,000 „ — „
3. „Corpus Nummorum" kiadására . . .	1,200 „ — „
4. „Philos. Írók Tára" segélyezésére . . .	800 „ — „
5. A „Honfoglalás kútfoi" című millenniumi kiadvány költségeire . . .	1,200 „ — „
6. Ballagi Aladár: „Művelődésünk képe a Nyelvtört. Szótárban" cz. műve kiadására (első részlet) . . .	2,000 „ — „
7. A „Magyar Paedagogia" folyóirat segélyezésére . . .	400 „ — „
8. Mult évi maradék . . .	2338 „ 22 „
	<hr/>
	18,338 k. 22 f.

II. Történelmi Bizottság :

1. Kolosvári-Óvári, Corpus Statutorum V. köt. I. fele . . .	4,000 k. — f.
2. Thallóczy, Délvidéki oklevéltárak sorozatának megindítása . . .	2,000 „ — „
3. Margalits, Horvát történelmi Repertorium. II. köt. megkezdése . . .	600 „ — „
4. Karácsonyi, Magyar nemzetségek I. köt.	3,000 „ — „
5. Gr. Esterházy Antal és Dániel leveleskönyvének kiadása I. köt.	3,000 „ — „
6. Könyöki, Magyarországi várak (hozzájárulás a bizottság részéről) . . .	1,000 „ — „
7. Másolásokra	800 „ — „
8. A Történelmi Tár kiadására . . .	2,400 „ — „
9. A Történelmi Életrajzok segélye . . .	1,000 „ — „
10. A Gazdaságtörténeti Szemle segélye	1,000 „ — „
11. A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság által kiadandó „Középkori magyar czimeres Emlékek I." cz. kiadvány segélyezése . . .	600 „ — „
12. Hozzájárulás a „Honfoglalás kútfoi" című akadémiai kiadvány költségeihez	1,600 „ — „
13. Előadó tiszteletdíja	800 „ — „
14. Bizottsági apróbb kiadásokra . . .	200 „ — „
15. Mult évi maradék	2296 „ 74 „
	<hr/>

24,296 k. 74 f.

Indokolás.

A bizottság költségvetését 22,000 kor.-nyi évi dotatiojára alapította, mert az a három évi időszak, mely alatt a bizottság dotatiójából évenként 2,000 koronányi összeg az I. osztály egy kiadványának költségeire rendeltetett, az 1899. évvel letelt.

Új tételék indokolása :

1. Corpus Statutorum V. kötete a dunántúli törvényhatóságok jogszabályait fogja magában foglalni.

3. Margalits Horvát Repertoriumának 2-ik kötete a horvát folyóiratokban megjelent történelmi czikkeket fogja felölelni.

4. Karácsonyi munkáját, mely a felkutatható magyar nemzetségek történetét, leszármazását és birtokviszonyait a XIV. század közepéig tárgyalja, az Akadémia a Péczely-díjjal jutalmazta. A bizottság nem élt azon jogával, hogy a jutalmazott művet tiszteletdíj nélkül adja ki : mert a Péczely-díj nagysága egy cseppet sincs arányban a megoldott feladat nagyságával és a munka megírására egy évtizeden át fordított óriási fáradsággal ; ezért a bizottság az igazságnak és méltányosságnak megfelelőleg a nagy művet a szokásos tiszteletdíjjal vette föl kiadványai közé.

5. Az Esterházy-féle leveleskönyvek kiadásával a bizottság a Rákóczy-féle szabadságharcz történetéhez nagyfontosságú kútfőt tesz közzé. Azok lemásoltatásáról a bizottság már évekkel ezelőtt gondoskodott s így kész anyag áll rendelkezésére.

8. A Történelmi Társ. kiadására felvett 400 kor.-nyi többlet a folyóirat kiadása tárgyában a M. Tört. Társulattal 1899. nov. 30-án kötött s az Akadémia által előzetesen jóváhagyott szerződésben leli magyarázatát.

11. A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság új vállalatának, mely fizetenként 25 középkori színes czimerképet megfelelő magyarázat kíséretében fog tartalmazni, segélyezését a vállalat cultur-történeti érdeke és a társaság anyagi erejének korlátolt volta teszi indokolttá. A társaság e segély fejében köteles lesz megfelelő példányszámokat az Akadémia rendelkezésére bocsátani.

12. A „Honfoglalás Kútfői“ című akadémiai kiadvány költségeihez való hozzájárulást az a körülmény teszi szükségessé, mert annak költségei az Akadémia által erre a célra megszavazott 16,000 kor.-nyi összeget mintegy 6000 koronával meghaladják.

III. Arhaeologiai Bizottság :

1. Az Arch. Értesítőre	7,600 k. --- f.
2. Magyarországi műemlékek és Arch. Közlemények kiadása	2,200 „ — „
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj	1,200 „ — „
4. Képes duczok kezelőjének	240 „ — „
5. A kassai dóm monographiájára	660 „ — „
6. Mult évi maradék	727 „ 36 „

13,627 k. 36 f.

Az 1899-ik év végén esetleg fönmaradó, még ki nem utaltványozott összegről az arch. bizottság úgy kíván rendelkezni :

a) hogy abból 600 k.-val hozzá kíván járulni Könyöki József-nek a középkori várakról kiadandó művének költségeihez ;

b) a 11,000 dbot megközelítő ducztára kezelőjének csekély tiszteletdíját 120 k.-val óhajtja megtoldani ;

c) ha azonfölül még marad valami, az az „Arch. Közlemények“-beli tartozás törlesztésére fordítandó.

IV. Nemzetgazdasági Bizottság:

1. Közgazdasági Szemle segélye .	4,400 k. — f.
2. Megyei monographiák segélye .	480 „ — „
3. Közgazd. Lexikon III. k. segélye	2,000 „ „
4. Közgazdasági könyvtár segélye	760 „ — „
5. Előadói tiszteletdíj	800 „ — „
6. Szolgának	40 „ — „

8480 k. — f.

Összesen: 64,742 k. 32 f.

A III. osztály és bizottságai költségvetése
1900-ra.

1. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Term. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére . .	9,000 k. — f.
2. Emlékbeszéd. és apró kiadásokra	400 „ — „
3. Bolyai János unokájának nevelési járuléka (2000 kor.) III. részl. .	400 „ — „
4. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia czéljaira	800 „ — „
5. A „Tentamen“ II. kötetének kiadására I. részlet.	2,400 „ — „
6. Daday „Kagylósrákok“ cz. munkájának kiadására I. részlet . .	1,000 „ — „
7. Filarszky „Növénymorphologia“ cz. munkájának kiadására . . .	1,000 „ — „
8. König „Algebrai mennyiségek“ kiadására I. részlet	1,500 „ — „
9. Mathem. és Phys. Társ. segélyez.	1,000 „ — „
10. Magy. Orvosi Archivum segélyez.	1,200 „ — „
11. A készülő munkák fődőzésére a maradékon kívül	1,300 „ — „
12. Mult évi maradék . . , . .	27 „ 96 „

20,027 k. 96 f.

Indokolás.

Az 1. ponthoz. Az „Értesítő“ kiadására és kisebb segélyekre fölvett 9000 korona az osztály működésének örvendetes föllendülése következtében már évek óta elégtelennek bizonyul, úgy hogy 1899-ben is, bár a Bolyai „Tentamen“ II. kötetének kiadására fölvett 2400 kor.-ra rúgó 1. részletet teljesen e rovat túlkiadásainak fődőzésére fordította az osztály, még mindig 1300 kor. hiány az új költségvetés keretében marad fődőzendő. Ha csak az osztály egyéb önálló művek kiadását nem szünteti be teljesen, kénytelen lesz legkésőbb a jövő évben dotatiójának megfelelő fölemelését sürgetni.

Az 5. ponthoz. Ez összeg a mult évben egyéb kiadások fődőzésére fordítván, a jelen évben újból volt felveendő.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. Az 1899-iki hiány fedezésére	468 k. 68 f.
2. Tudományos munkák támogatására az ásványtan és földtan köréből	2,000 „ — „
3. Nyomdai költségek { Daday munkájára segély	600 k. — f.
{ Filarszky „ „	700 „ — „
{ Koch Antal „ „	500 „ — „
{ Netalán beérkező dolgozat kiadására	331 „ 32 „
{ Koch Antal írói díja	1,000 „ — „
4. Írói díj { Netalán beérkező dolgozat írói díja	200 „ — „
5. Természettud. füzetek segélye	1,200 „ — „
6. Physikai Lapok segélye	2,000 „ — „
7. Sóbányi Gyula előlegének megtérítése	1,000 „ — „
8. Sóbányi Gyula előlegének megtérítése	400 „ — „
9. Előadó tiszteletdíja	800 „ — „
9. Előadó tiszteletdíja	31 „ 32 „
9. Mult évi maradvány	31 „ 32 „
	<u>10,031 k. 32 f.</u>
Összesen:	30,059 k. 28 f.

A Szótári Bizottság költségvetése 1900-ra.

1. A Czimszó-jegyzék bekötésére	240 k. — f.
2. Ballagi Teljes Szótára 25 példányának megvételére és bekötésére	100 „ — „
3. Irnok fizetésére	200 „ — „
4. Gyűjtésre és ügyviteli kiadásokra	1,734 „ 18 „
5. Tájékoztató Szótár tiszteletdíja	317 „ — „
6. Előadó tiszteletdíjára és gyűjtésére (800+1000 kor.)	1,800 „ — „
	<u>4,391 k. 18 f.</u>

Tagsági kijelölések.

I.

Az I. osztály A) alosztályának kijelölő bizottsága (HEINRICH GUSZTÁV, SIMONYI ZSIGMOND, ifj. SZINNYEI JÓZSEF r., ASBÓTH OSZKÁR és GYOMLAY GYULA I. tagok) levelező tagokul a következő sorrendben: **dr. BALASSA JÓZSEF** magyar nyelvész, **dr. MELICH JÁNOS** magyar nyelvész, **dr. VÁRI REZSŐ** classica-philologust, **KÉGL SÁNDOR** keleti nyelvész és **FRECSKAY JÁNOS** magyar nyelvész jelöli. (Üres négy levelező tagsági hely.)

Az I. osztály B) alosztályának kijelölő bizottsága (SZÁSZ KÁROLY, GYULAI PÁL, SZILÁDY ÁRON r., BAYER JÓZSEF, PASTEINER GYULA I. tagok) rendes tagul: **VADNAY KÁROLY** I tagot; levelező tagul: **KOZMA ANDOR**-t (első helyen), **ERŐDI BÉLÁ**-t (második helyen), **SZÉCHY KÁROLY**-t (harmadik helyen) jelöli. (Üres 1 rendes és 1 levelező tagsági hely.)

II.

A II. osztály A) alosztályának kijelölő bizottsága (HAJNIK IMRE, PAUER IMRE, VÉCSEY TAMÁS r., FÖLDES BÉLA és VÁRGHA GYULA l. tagok) rendes tagul: **CONCHA GYÖZŐ** l. tagot; levelező tagul senkit sem jelöl. (Üres 1 rendes és 3 levelező tagsági hely.)

III.

A II. osztály B) alosztályának kijelölő bizottsága (b. RADVÁNSZKY BÉLA t., PAULER GYULA, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r., ACSÁDY IGNÁCZ és BÉKEFI REMIG l. tagok: rendes tagul: **CSÁNKI DEZSŐ** levelező tagot; levelező tagokul első helyen: **CSOMA JÓZSEF** heraldikai és genealogiai író, **dr. FINÁCZY ERNŐ** paedagogia-historiai író, **KOLLÁNYI FERENCZ** egyháztörténelmi író, **REIZNER JÁNOS** történetírót, **WERTHEIMER EDE** történetírót; második helyen: **MAHLER EDE** aegyptologist, **HÖRK JÓZSEF** történetészt, **SZENDREI JÁNOS** archaeologist és **KIRÁLY PÁL** régészt jelöli. (Üres 1 rendes és 6 levelező tagsági hely.)

IV.

A III. osztály A) alosztályának kijelölő bizottsága (HELLER ÁGOST, LIPTHAY SÁNDOR, SCHULLER ÁLAJOS r., KÜRSCHÁK JÓZSEF és ZIRPENOVSKY KÁROLY l. tagok) rendes tagul: **RÉTHY MÓR** l. tagot, s absolut szótöbbséggel levelező tagul: **GONDA BÉLA** miniszt. osztálytanácsost, mérnöki és közgazdasági író. (Üres 1 rendes és 3 levelező tagsági hely.)

Id. báró Wodianer Albert alapítványa.

Id. Kapriorai báró Wodianer Albert 1892. december 3-án tett végrendeletében 25.000 forintnyi tőkeösszeget kívánt a Magyar Tud. Akadémia kezelése alá bocsátani, azzal a rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamata, két egyenlő részre osztva, jutalmul adassék évenként két oly néptanítónak, kik növendékeiket szeretettel nevelő s a leghelyesebbnek ismert tanmód szerint oktató néptanítók közül, legkiválóbb gyakorlati eredményt kitüntettekül, a népiskolai tankerületi hatóságok által — az illető néptanító vezette iskola vagy osztály jellegének, illetőleg felekezetiiségének tekintetbevétele nélkül — tett indokolt kijelölés és ajánlat alapján arra a M. Tud. Akadémia saját kebeléből választott bizottságától a legmértöbbnek ítéltetnek. A népiskolai tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére s a M. Tud. Akadémiához juttatására mindenkor az ország közoktatásügyi kir. kormánya kérendő fel. Hogy e jutalomból kitüntetésben évről-évre többen részesüljenek, s hogy a hozzájárulhatás nemes ösztöne éberén s alkalma nyitva tartassék: végrendelező megállapította,

hogy a ki e jutalommal megtiszteltetett, tiz év lejártá előtt újabban ne ajánlathassék.

A nemeslelkű alapítványtevő 1898. június 17-én bekövetkezett halála után az Akadémia azon kijelentésére, hogy az alapítvány kezelését elfogadja, a 25.000 frtnyi tőkeösszeg a M. Tud. Akadémia pénztárába 1899. február 4-én befizettetett.

A jutalom odaitélésének módzatait a M. Tud. Akadémia 1900. márczius 26-án tartott összes ülése következőképen állapította meg:

1. Az id. báró Wodianer Alberttől a M. Tud. Akadémiára bízott 25.000 frt alapítvány évi kamatja egyenlően megosztva (1000—1000 kor.) évenként jutalmul kiadatik Magyarország bármely népiskolájában működő két néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére. A jutalom minden évben az Akadémia nagygyűlésén tűzetik ki.

2. Nyomban a nagygyűlés után fölkéri az Akadémia a m. kir. vallás- és közoktatási kormányt, hogy legkésőbb szeptember 1-ig hívja föl a kir. tanfelügyelőket, hogy ajánlataikat, illetőleg kijelölésüket legkésőbb november 30-ig a miniszteriumhoz küldjék be, honnan azok legkésőbb december 15-ig az Akadémiához át fognak küldetni.

3. A M. Tud. Akadémia elnökeiből és titkáraiból alakított bizottság, melyben magát a Vallás- és Közoktatási m. kir. Miniszterium és a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának igazgató-tanácsa két-két küldöttje által képviselteti, s melynek előadóját, az elnökök és titkárok véleményének meghallgatása után, az Akadémia elnöke jelöli ki, legkésőbb márczius első felében ülést tart. Ez ülésen az előadó, kihez a Vallás- és Közoktatási Miniszteriumtól leküldött iratok még december második felében áttétettek, minőségi táblázat kíséretében jelentését bemutatja s a bizottság ugyanakkor megállapítja kijelölését s az Akadémia márcziusi összes ülésén előterjeszti. A jutalmat az Akadémia ez összes ülésén ítéli oda.

4. A jutalmazottnak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

5. Minden kir. tanfelügyelő a tankerületbe tartozó tanítók közül — tekintet nélkül az iskola jellegére és felekezeti ségére — egy-egy tanítót ajánlhat a jutalomra.

6. A kir. tanfelügyelőknak ajánlataik, valamint a bizottság előadójának véleményes jelentése elkészítésekor figyelembe kell venniök a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkásságát, nevelői s oktatási buzgalmát, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmódját az iskolában és azon kívül, a tanítása helyes módszerét, valamint annak a gyermek egész lényét fejlesztő erkölcsi hatását és eredményét; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozását, végre egyéb, a tanító értékét, közbecsülését a társadalom előtt emelő jeles tulajdonait s tevékenységét.

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1900. évi LX. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 1-én, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak:

- a)* A pályázatok eldöntése. — *b)* Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.
Az I. osztály javaslatot tesz a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaítélése iránt.

II.

Május 2-án, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak:

- a)* Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. —
b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — *c)* A jutalmat nyert pályamunkák jelígés leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

III.

Május 3-án, csütörtökön déli 12 órakor Igazgató-Tanács ülése.

IV.

Május 4-én pénteken délután 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak:

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

V.

Május 6-án, vasárnap délelőtt ünnepélyes közülés.

Budapest, 1900. április 1-én.

Elnöki megbízásból:

S z i l y K á l m á n,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XI. KÖTET.

1900. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1899-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának, 1899. január 2-ikától deczember 18-ikáig bezárólag, egy ünnepélyes közülése, 26 nyilvános osztály-ülése, 12 összes ülése és 4 igazgatósági ülése, összesen tehát 43 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 10 zárt ülést tartott.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: Január 2-án KÉGL SÁNDOR mint vendég, felolvasta „A perzsa népdalról” szóló értekezését (megjelent a Nyelv- és Széptudományi Értekezések XVII. köt. 3. sz.). Január 23-án LEHR ALBERT l. t. Goethe „Herrmann und Dorothea” című költői elbeszéléséből három ének műfordítását mutatta be székfoglalóul (mutatvány az Akad. Értesítő 1899. évi folyamában X. k. 168 l.), ugyanakkor BEÖTHY ZSOLT r. t. bemutatta Huszka Józsefnek a „Magyar ornamentikáról” szóló munkáját. Február 20-án SZILÁDY ÁRON r. t. „Középkori latin versek magyar fordításairól” értekezett; NÉMETHY GÉZA l. t. pedig mutatványokat olvasott fel CSENGERI JÁNOS l. t. Catullus-fordításából (az egész munka sajtó alatt a Class. Philol. Bizottság kiadásában). Márczius 20-án KOZMA FERENCZ l. t. felolvasta „Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus” cz. értekezését (megj. a Nyelv- és Széptudományi Értekezések XVII. köt. 5. sz.). Május 1-én GYOMLAY GYULA l. t. „A Homeros-féle költői nyelvhasználat és a Homeros-kérdés” cím alatt székfoglaló értekezését olvasta fel (megj. kivonata az Akad. Értesítő 1899. évi foly. X. 465.). Június 5-én LEHR ALBERT l. t. újabb mutatványokat olvasott föl Goethe „Herrmann und Dorothea” műfordításából. Október 9-én BAYER JÓZSEF l. t. „A nemzeti játékszín mint közügy” című székfoglaló értekezését olvasta fel (megj. a Budapesti Szemle 1900. évi folyamában). November 6-án VÁCZY JÁNOS mint vendég „Kazinczy Ferencz 1811—1812-diki leveleiről” értekezett (megj. az Akadémiai Értesítő 1900. január havi füze-

tében). Deczember 14-én KÜNS IGNA CZ I. t. „Az újabb török irodalomról“ értekezett (megjelent a Budapesti Szemle 1900. évi folyamában).

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: Január 2-án ZOLNAI GYULA I. t. felolvasta „Az új Nagy-Szótár feladatáról“ czímű székfoglaló értekezését (megj. az Akad. Értesítő 1899. évi folyamában). Február 20-án PONORI THEWREWK EMIL r. t. „A mondatból vált fő- és mellénevekről“ értekezett (megj. az Akad. Értesítő 1899. évi folyamában X. 325). Márczius 20-án SIMONYI ZSIGMOND r. t. „A Nyelvtörténeti Szótár és a művelődéstörténet“ czim alatt előadta feleletét BALLAGI ALADÁR I. tagnak a Nyelvtörténeti Szótárról olvasott bírálatára (megj. a Nyelvőr 1899. folyamában). Május 1-én HEGEDŰS ISTVÁN I. t. felolvasta BARTAL ANTAL r. t. „A magyarországi latinság szótárának története“ czímű székfoglaló értekezését (megj. az Akad. Értesítő 1899. évi folyamában). Június 5-én KÜNS IGNA CZ I. t. „Keleti eredetű kultur-szavaink“ czímű értekezését olvasta fel (megj. kivonata az Akad. Értesítő 1899. évi foly. X. 507.). November 6-án HALÁSZ IGNA CZ I. t. „A magyar szófejtés története“ cz. értekezését olvasta (megj. az Akad. Értesítő 1900. januári füzetében). Deczember 4-én MELICH JÁNOS mint vendég felolvasta: „Melyik német nyelvjáráshól valók a magyar nyelv régi jövevényszavai?“ czímű értekezését (megj. a Nyelv- és Széptudományi Értekezések XVII. köt. 4. szám a.).

Az osztály részéről mint bíráló-bizottsági előadók jelentést tettek az összes üléseken: Márczius 18-án RÁKOSI JENŐ I. t. mint a gróf Teleki tragédia-pályázat bíráló-bizottságának előadója (bizottsági tagok voltak: JÓKAI MÓR I. t. és HEINRICH GUSZTÁV r. t.). Márczius 27-én HEGEDŰS ISTVÁN I. t. mint a Farkas-Raskó-pályázat bíráló-bizottságának előadója (bizottsági tagok: BAKSAY SÁNDOR és BÁNÓCZI JÓZSEF I. tt.).

A zárt üléseken a rendez folyóügyeket intézte el az osztály s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékezésedek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: ALEXANDER BERNÁT (*Taine Hyppolit*ről), PECZ VILMOS (*Télfy Iván*ról), SZÁSZ KÁROLY (*Zichy Antal*ról), GYULAI PÁL (*Arany László*ról), GOLDZIHHER IGNA CZ (*Ébers György*ről), BÁNÓCZI JÓZSEF (*Szasz Bél*ről).

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalmi és Történettudományi Osztály 1899-ben 9 nyilvános ülést, 9 zárt ülést, összesen 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január hó 9-én: ÓVÁRY LIPÓT I. t. „A hágai történelmi congressusról“ (megj. az Értesítőben); BÉKEFI REMIG I. t. „A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei“ (Megj. Tört. Értek. XVIII. 3.). Február 6-án: ACSÁDY IGNA CZ I. t. „A karloviczi béke története 1699.“

(megj. Tört. Érték. XVIII. 4.). BALLAGI ALADÁR I. t. „Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban“ (megj. külön kiadásban). Márczius 6-án SCHVARCZ GYULA I. t. „Anytos psephismája“ (megj. Társ. Érték. XII. 3.). BÉKEFI REMIG „A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei“ (megj. önállóan). MARCZALI HENRIK I. t. DOMANOVSKY SÁNDOR vendégtől „A dubnítzi krónika kézírata és kiadásai“ (megj. a Századokban). Április 10-én: TAGÁNYI KÁROLY I. t. „Megyei önkormányzatunk keletkezése“ (Székf., megj. a Tört. Érték. XVIII. 6.). MÁTYÁS FLÓRIÁN I. t. „Chronologiai megállapítások hazánk XI–XII. századi történeteire“ (megj. Tört. Érték. XVIII. 5.). Június 12-én: RÁTH ZOLTÁN I. t. „Évtizedünk egyenes-adó reformjai“ (megj. Társad. Érték. XII. 4.). Október 13-án MAHLER EDE vendég: „II. Rhamses és az exodus“ (megj. Tört. Érték. XVIII. 9.). November 13-án MARCZALI HENRIK I. t. „Zách Feliczán bűnpere (megj. a Budapesti Szemlében), KARÁCSONYI JÁNOS I. t. „Az aranybulla keletkezése és első sorsa“ (megj. Tört. Érték. XVIII. 7.). Deczember hó 10-én BOROVSKY SAMU I. t. felolvasta TEGLÁS GÁBOR I. t. „Római castrum a barezasági Rozsnyónál, és stratégiai rendeltetése a töröcsvári és verestoronyi szorosok felé“ című értekezését (megj. az Akad. Értesítő ez évi folyamában).

A zárt osztályülésekben a rendes folyóúgyeket intézte el az osztály és gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékebeszédek tartassanak. E kegyeletos feladat teljesítésére SZENTKLÁRAY JENŐ I. t. (*Balássy Ferenczről*), NAGY GYULA I. t. (*Jakab Elekről*), NAGY FERENCZ I. t. (*Karvasi Ágostról*), CONCHA GYÖZÖ I. t. (*Pulszky Ferenczről*), CZOBOR BÉLA I. t. (*Pulszky Károlyról*), és BALLAGI ALADÁR I. t. (*Schvarcz Gyuláról*) kértettek föl.

* * *

A III. vagyis Mathematikai és Természettudományi Osztály kilencz nyilvános ülést és hat zárt ülést, összesen tizenöt ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 53 munkálalatot terjesztettek elő, melyek közül 29-nek szerzője volt akadémiai tag, 24-é nem akadémikus.

Az értekezések közül székfoglaló volt négy.

Az értekezések sorrendje a következő volt: 1899. jan. 16-án STEINDL IMRE I. t. „Az új országházról“ (székfoglaló értekezés Akad. Értesítő 1899); PLÓSZ PÁL I. t. „Zsírképződés szénhydrátokból“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); LAUFENAUER KÁROLY I. t. „A haematohydrosis szövettana“ (Akad. Ért. 1899); SCHAFFER KÁROLY „A gerinczagi hátsó kötelek szerkezetéről“; HAJÓS LAJOS „Az epilepsia szövettanához“; RANSCHBURG PÁL „A hysteriás mozgató hűdések psychológiájához“; KORDA DEZSŐ „A mágnesség befolyása a vas hővezető képességére“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.) Február 13-án ÓNODI ADOLF I. t. „Az emberi hangképződés középpontjáról“ (Math.

és Természettud. Ért. XVII. köt.); FABINYI REZSŐ l. t. „A ceracidinek nevű új festőanyagok“ (Magy. Chemiai Folyóirat 1899.); PLÓSZ PÁL l. t. „Zsírképződés szénhydrátokból“ Második közlemény (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. „A csillagászati és matematikai földrajz kézikönyvének bemutatása“; SÓBÁNYI GYULA „Előzetes jelentés hydrographiai tanulmányútról“; ZIMÁNYI KÁROLY „Adatok a dognácskai rózsaszínű arragonit ismeretéhez“ (Természettud. rajzi füzetek 1899.). Márczius 13-án: HOÓR MÓR „Újabb módszer váltakozó áramú inductiós motorok csuszamlásának meghatározására“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); HEGYFOKY KÁROLY „A csapadék eloszlása napszakonként“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); CSORBA GYÖRGY „Az egész számok additív előállításának elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); ÁPRILIS 17-én: GENERSEICH ANTAL l. t. „A hashártyatömlőkről“ (székfoglaló értekezés, Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); STAUB MÓR l. t. „A Cinnamomum genus az ősvilági flórában“ (székfoglaló értekezés); HANKÓ VILMOS l. t. „Az ásványvizek összetételének ingadozásáról“ (székfoglaló értekezés, Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); HANKÓ VILMOS és GÁSPÁR JÁNOS „A magyar búza chemiai összetétele“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); SCHULEK VILMOS l. t. „Az ibolyántúli fény elnyelése“ (Orvosi Hetilap „Szemészet“ melléklete 1899.); SCHULEK VILMOS l. t. „Átlátszó sárga anyagok fény-nyelése“ (Orvosi Hetilap „Szemészet“ melléklete 1899.); RADOS GUSZTÁV l. t. „A resolvensek elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); MOCSÁRY SÁNDOR l. t. „Magyarország neuroptérai“ (Rovartani Lapok 1900.); FILARSZKY NÁNDOR „Növénymorphologia“; GÁSPÁR JÁNOS „Adatok a siker chemiájához“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.). Május 15-én: STÄCKEL PÁL „A képzetes számok elmélete Bolyai János hátrahagyott irataiban“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); HÖGYES ENDRE r. t. „A Pasteur-intézet 1898. évi statisztikája“ (Orvosi Hetilap 1899.); HÖGYES ENDRE r. t. „Újabb adatok a halló- és látószerv reflexkapcsolatának kérdéséhez“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t. „A variatio-számítás partialis differentiál-egyenleteinek transformatiója“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); SCHULEK VILMOS l. t. „Fényhatástani tanulmányok“ (Orvosi Hetilap „Szemészet“ melléklete 1899.) Június 19-én: GÁSPÁR JÁNOS „A búza-siker chemiai vizsgálata“; SCHULEK VILMOS l. t. „Fényhatástani tanulmányok. Újabb közlemény“ (Orvosi Hetilap „Szemészet“ melléklete 1899.); GRÖSZ EMIL „A hátgerincz-sorvadás következtében keletkező vakság“ (Orvosi Hetilap „Szemészet“ melléklete 1899.); SCHLESINGER LAJOS „A Gauss-féle pentagramma mirificum“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); KLUPÁTHY JENŐ „Kathodsugarak nem homogen és forgó mágnesítésben“ (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); GYÖRY TIBOR „Morbus Hungaricus“; HASENFELD ARTHUR „Miként befolyásolja a túltengett billentyűbajos szív működését az izomzat zsiros (phosphoros) elfaju-

lása" (Magyar orvosi Archivum, VII. évf.); TANGL FERENCZ „Adat az emberi veseváladék energiataralmának ismeretéhez" (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.). Október 23-án: HELLER ÁGOST r. t. „Jelentés a nemzetközi matematikai és természettudományi bibliographia ügyében"; DADAY JENŐ I. t. „Új-guineai szabadon élő nematodák" (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); KÖVESLIGETHY RADÓ I. t. „Az állócsillagok tengelyforgásáról" (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); SZABVASY IMRE „Az indulinok előállítása elektrotechnikai úton" (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.). November 20-án: THANHOFFER LAJOS r. t. „A szív helyzete a testben"; THANHOFFER LAJOS r. t. „Új eszköz a sejtek összetartásának vizsgálására"; ÓNODI ADOLF I. t. „Az orr melléküregeinek ismeretéhez"; ÓNODI ADOLF I. t. „A gége-chorea" (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); DADAY JENŐ I. t. „Új-guineai entomotrakák és hydrachnidák" (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); BAUER FERENCZ „Adalék a véges csoportok elméletéhez" (Math. és Természettud. Ért. XVII. köt.); SCHULEK VILMOS I. t. „Ungarische Beiträge zur Augenheilkunde" című munkája II. kötetének bemutatása. Deczember 18-án: ABT ANTAL „Fémoxydok és fémulfidok themoelektromotorius erejéről" (Math. és Természettud. Ért. XVIII. köt.); RICHTER ALADÁR „A léggyökerek physiologiájához és anatómiájához"; SZÉPLIGETI GYÖZÖ „Új-guineai brachnidák".

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megírálásáról, illetve kiadásáról.

Intézkedett végül az osztály, hogy az elhunyt tagok emléke jegyzőkönyvileg megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes föladat elvégzésére az osztály fölkérte THAN KÁROLYT (*Bunsen Robert* k. tag fölött), THANHOFFER LAJOST (*Mihalkovics Géza* r. tag fölött) és BÜCKH JÁNOST (*Hauer Ferencz* k. tag fölött).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: Január 30-án MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. t. Hazslinszky Frigyes r. t. fölött, február 27-én MÁRKI SÁNDOR I. t. Finály Henrik I. t. fölött, márczius 27-én HÖGYES ENDRE r. t. Török József r. és Antal Géza I. t. fölött, április 21-én DUKA TIVADAR I. t. Spencer Wells k. t. fölött, június 19-én ZSILINSZKY MIHÁLY r. t. Szathmáry György I. t. fölött, október 30-án NÉGYESY LÁSZLÓ I. t. Volf György r. t. fölött, november 27-én GYÖRGY ENDRE I. t. Gladstone Vilmos k. t. fölött s végre deczember 18-án HEGEDŰS ISTVÁN I. t. Ábel Jenő I. t. fölött.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 30-án bemutatattak a decz. 31-iki határnappal hirdetett jutalmakra beérkezett pályamunkák, s bejelentettek az e pályázatokhoz kinevezett bírálók. Az irodalomtörténeti bizottságba segéd-

tagul megválasztott dr. Dézsi Lajos. Tudomásul vétetett a II. osztály jelentése, mely szerint késznek nyilatkozott a hadtudományi bizottságot a III. osztálytól átvenni s az osztály útján a történelmi bizottság fölkérte, hogy az Akadémia hadtudományi munkásságának részletes tervezetét készítse el. Határozat hozott néhai báró Wodianer Albert 25.000 frtos alapítványának elfogadása és kezelése tárgyában. Az egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár 4000 frtos alapítványának ügyrendi szövegezése, az Akadémia aggodalmainak kifejezésével, elfogadtatott. Az összes ülés hozzájárult a magyar kereskedelmi csarnok azon kérelméhez, hogy a Széchenyi emlékezetére tett alapítványának 1899—1901. évi kamatait a „Kereskedelmi könyvtár“ című irodalmi vállalat segélyezésére fordíthassa. Tudomásul vétetett az egyes osztályokban megüresedett tagsági helyek számáról szóló jelentés. Február 27-én bejelentetett, hogy az igazgató-tanács febr. 26-iki ülésében az 1899-re készített költségvetést változatlanul helybenhagyta. Szarvas Gábor özvegyének engedély adatott, hogy bold. férje összes munkái között az Akadémia kiadásában megjelent „Magyar igeidők“ címűt is lenyomathassa. — Márczius 27-én gr. Apponyi Albert t. tag fölkérte, engedné át letétményképen a M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma számára azon leveleket, a melyeket Széchenyi István Apponyi Györgynek írt, természetesen föntartván a jogot, hogy e levelek az ő beleegyezése és hozzájárulása nélkül sem egészükben, sem részükben közzé ne tétethessenek. Olvastatott özv. Arany Lászlóné levele, melylyel az Akadémiának boldogult férje kívánságához képest felajánlotta Arany János összes levelezését író társaival és barátaival, köztük Petőfi 33 levelét. A rendkívül becses levélgyűjtemény mély köszönettel fogadtatott s kegyeletes megőrzése elhatároztatott. Az I. osztály jelentéstételre szólítottatott fel arra nézve, hogy nem tartaná-e szükségesnek az általános pályázati szabályok revisióját? Köszönettel vette tudomásul az összes ülés, hogy a földmívelési miniszter úr az igazgató-tanács kérelmére 2500 db. díszfenyő csemetét díjmentesen utalványozott a széphalmi parkban létesítendő s bold. emlékü Erzsébet királynénkről elnevezendő ligetre. Felolvastattak az alosztályok tagsági kijelölései s megállapítottatott a nagygyűlés időrendje. A történelmi bizottság elnökévé Thaly Kálmán r t, a könyvkiadó bizottság előadójává pedig Riedl Frigyes l. t. választottatott. — Április 24-én olvastatott az I. osztály javaslata az Akadémiának a legközelebbi nemzetközi orientalista congressuson való képviseltetése tárgyában. Bemutattatott a III. osztály javaslata az Első hazai takarékpénztár Fajutalmából megírandó „Politikai Számtan“ tárgyában Köszönettel fogadta az összes ülés Hollán Ernő ig. és t. tagnak s Bartal Béla cs. és kir. kamarásnak ajándékait; amaz gróf Széchenyi Istvánnak 1859-ben és 1860-ban hozzá intézett kilencz levelét és két röpiratot adományozott a Széchenyi-múzeumnak, emez a Bartal család történeti érdekű irataival gazdagította a kéziratárt. — Május 29-én König

Gyula r. t., a III. osztály titkára, bemutatta az Akadémia kiadásában megjelent Bolyai-Gauss levelezést. Bemutattattak a nagygyűlésen megválasztott tagok köszönő levelei. Mayerhoffer Gusztáv Prágából 32 magyar szépirodalmi munkának cseh nyelven megjelent fordítását küldötte be. Id. Szinnyi József l. t. 26 különböző házassági jelentést, a gr. Széchenyi családra vonatkozókat, ajándékozott a Széchenyi-múzeumnak. — Június 19-én az I. osztály indítványára a Gorovealpból az 1900-ban esedékessé váló jutalomra 1901. szept. 30. határidővel pályázat hirdettetett a művészet és erkölcs viszonya kérdésére; ugyancsak kitűzetett a Kóczán-jutalom 1900. május 31. határidővel. Bejelentett, hogy özvegy Hunfalvy Pálné külföldi tudósoknak bold. férjéhez intézett irodalmi becsü levelezését a kéziratárnak ajándékozta.

Október 9-én bemutattattak a szeptember 30-ikáig beérkezett pályaművek. Ugyane hó 30-án bejelentettek az egyes pályázatokhoz kinevezett bírálók. Jóváhagyatott a történelmi bizottság és a történelmi társulat között a „Történelmi Tár“ további kiadására kötött szerződés. A történelmi bizottság tagjaiul megválasztattak Békefi Remig és Borovszky Samu l. tagok. — November 27-én bejelentetett, hogy a kereskedelmi miniszter úr azt az íróasztalt, írópolcot és könyvszekerényt, melyeket gróf Széchenyi István csináltatott s melyek eddig a kereskedelmi minisztérium hivatalhelyiségeiben használtattak, a Széchenyi-múzeumnak ajándékozta. Az összes ülés a nagybecsű ajándékot hálás köszönettel fogadta. Helybenhagyatott az 1900. évre megállapított üléssor. Felolvastatt az I. osztály véleményes jelentése a Petrovoszellő község jutalmára hirdetett pályázatról. Gyulai Pál r. t. Arany Jánosnak egyik deák tankönyvét 1825-ből, melyet hozzá Kovács S. János nagyváradai felsőkereskedelmi iskola-igazgató küldött be, az Akadémiának ajándékozta. — Deczember 18-án a II. osztály javaslatára az 1893-iki Péczely-jutalom Karácsonyi János l. tagnak, miután a díj kiadásához kötött feltételeknek teljes mértékben megfelelt, kiadni határoztatott. A nemzetgazdasági bizottság előadójává Földes Béla l. t. választatott s helybenhagyatott a szerződés, melyet a nemzetgazdasági bizottság a Közgazdasági Szemle szerkesztésére és kiadására nézve a magyar közgazdasági társasággal kötött.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre küldötte el képviselőit vagy üdvözlétét: A cambridgei egyetemen Sir G. G. Stokes tanárságának félézados jubileumára, az Esztergomvidéki régészeti és történelmi társulatnak Knauz Nándor emlékére rendezett ünnepére, Volf György r. t. síremlékének leleplezésére, a római orientalista congressusra, Bessenyei György nyíregyházi szobrának leleplezésére, Szilágyi István máramaroszi szobrának leleplezésére, Pálffy Albert b.-gyulai emléktáblájának leleplezésére, az eperjesi joghallgatóktól Greguss Ágost emléktáblájának leleplezésére rendezett ünnepre, Trefort Ágost homonnai emléktáblájának le-

lepezésére, Teutsch György Dániel püspök nagyszebeni emlékszobrának leleplezési ünnepére, Joanovits János szerb költő jubileumára, a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésére, a Paulus Diaconus tizenegy százados emlékezetére Cividaleban tartott történelmi congressusra, Szarvas Gábor budapesti szobrának leleplezésére, a segesvári és budapesti Petőfi-ünnepekre, a szalontai Arany-szoba megnyitási ünnepére, az eperjesi Széchenyi-kör Petőfi-ünnepére, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyűlésére, s végül Lauka Gusztáv írói pályája 60 éves jubileumára.

Az Akadémia halottjai 1899/1900-ban.

Rendes tagok :

MIHALKOVICS GÉZA. *Meghalt 1899. július 12.*

SCHVARCZ GYULA. *Meghalt 1900. január 31.*

Levelező tagok :

HOLLÓSY JUSZTINIÁN. *Meghalt 1900. január 25.*

MAJLÁTH BÉLA. *Meghalt 1900. márczius 23.*

PULSZKY KÁROLY. *Meghalt 1899. június 6.*

Külső tagok :

BOCK FERENCZ. *Meghalt 1899. május 3.*

BUNSEN RÓBERT VILMOS. *Meghalt 1899. augusztus 16.*

CAPASSO BERTALAN. *Meghalt 1900. márczius 4.*

KUNIK ERNŐ. *Meghalt 1899. január 30.*

PATTERSON ARTUR. *Meghalt 1899. szeptember 29.*

* * *

Az Igazgató-Tanács 1899-ben négy ülést tartott. Fontosabb határozatait a következők : Február 26-án bemutattatott az Akadémiának a Magyar Földhitelintézetől 1898. december 31-én lezárt vagyonmérlege, veszteség- és nyereség-számlája, értékpapírok kimutatása, bevételezések állása, költség-számla állása, követelések és tartozások részletezése s végül a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzése. A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla és Than Károly ig. tagok kértek föl. Az 1898. évi bevételekkel és kiadásokkal kapcsolatban némely határozatok hozattak. Jóváhagyatott a pénzügyi bizottságtól készített s az Akadémia összes ülésétől előzetesen már megvitatott költség-előirányzat 1899-re. Elhatároztatott, hogy a Kazinczy-jutalmak a széphalmi mauzoleumban osztassanak ki. Elfogadtatott Becske Bálintnak az az indítványa, hogy a széphalmi parkban Erzsébet-liget létesíttessék s a földművelésügyi miniszterium fölkértni határoztatott, hogy e célra egypár ezer tülevélí díszcesmetét ajándékozni kegyeskednék. Az ügyész jelentést tett a Bolyai „Tentamen”-nek kiadása miatt indított per állásáról. — Május 4-én a gróf Apponyi György igazg. tag halálával megüresedett helyre gróf Teleki Géza. a

Magyar Történelmi Társulat elnöke választatott meg. Bejelentetett, hogy a földművelésügyi miniszter úr a széphalmi parkban ültetendő Erzsébet-liget számára 2500 darab diszfenyő-csemetét díjmentesen utalványozott. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentést tett, hogy az 1898. évi számadásokat pontosan vezetetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. E jelentés alapján a Magyar Földhitelintézetnek köszönet szavaztatott s az 1898-iki számadásokra nézve a fölmentvény megadatott. Tárgyaltak az akadémiai ügyésznek 1898. évi és Beeske Bálintnak a széphalmi mauzoleumra és parkra vonatkozó számadásai. A Román-hagyatéokra nézve némely határozatok hozattak. — Október 9-én az eladott széphalmi és rudabányácskai birtoknak a vevő báró Sennyey Géza nevére való átíratása tárgyában a jóváhagyási záradék megadatott. — Deczember 10-én az Akadémia adójának ügye tárgyalatott s a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz az adó megfelelő megtérítése czéljából memorandum fölterjesztése határoztatott.

Ez ülésben a következő hagyományok és alapítványok jelenttek be:

Bartalus István l. t. hagyománya (három festmény).

Bankházi Ács Károly hagyománya . . . 18.008 kor. 04 fil.

Román Ferencz alapítványából (Szernye-mocsár 46 kat. hold) 9000 „ — „

Szász Domokos l. t. hagyománya . . . 200 „ — „

Tuszkán Mayer és neje hagyománya . . 200 „ — „

Ghyeczy Emil hagyománya . , . . . 200 „ — „

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság mult évi üléseiben a költségvetés tárgyalásán kívül leginkább véleményes jelentésekkel foglalkozott. Jelesül véleményt mondott Sassi Nagy Lajos beküldött indítványáról (mely szerint hivatalos úton kellene elkészíteni a helyes magyarország kézikönyvét és ingyen osztogatni), továbbá Beszédes Fr. honvéd-ezredes synonymikájáról és a kéziratban elkészült Magyarító Szótárról, melyet Wlassics Gyula vall. és közokt. miniszter úr támogatásával fogunk kiadni. A szótárnak szedése és tüzetes tárgyalása is megkezdődött és folytatódott 1900-ban.

A bizottságnak külön kiadványaiból 1899-ben semmi sem jelent meg, de sajtó alatt volt (s 1900-ban fog megjelenni) MUNKÁCSI BERNÁT két munkája: *Arja és kaukázusi elemek a magyar nyelvben* és a *Vogul népköltési gyűjtemény* első kiegészítő füzetje (mythologiai bevezetés és jegyzetek).

A Szamota-féle hagyaték alapján készülő oklevél-szótár ZOLNAI GYULA szerkesztésében befejezéséhez közeledik. Most már megállapíthatni, hogy a Szamota-féle jegyzőkönyvekből s a körülbelül 20.000 czedulából mintegy 200.000 adat került ki, igen becses kiegészítésül a Nyelvtörténeti Szótárhoz.

A bizottságnak folyóiratában, a *Nyelvtudományi Közleményekben* jelent meg MUNKÁCSI BERNÁT két dolgozata: *Az árja és kaukázusi elemek kutatásának története s A vogul nép ősi hitvilága.*

A bizottság tagjai közül sokan (Joannovics György, Szily Kálmán, Szinnyei József, Asbóth Oszkár, Katona Lajos, Melich János, Simonyi Zsigmond, Szilasi Móricz, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Zolnai Gyula) támogatták nyelvtörténeti s nyelvművelő közleményeikkel a nagyobb közönségnek szánt *Magyar Nyelvtört.* is.

Vége említenő a SZINNYEI JÓZSEF szerkesztésében megjelenő *Magyar Tájszótár* 15. füzeté és a *Mesterségek magyar műszótára*, melyet a bizottság támogatásával FRECSKAY JÁNOS szerkeszt s melyből eddig 17 füzet jelent meg.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásában jelentek: *Az Irodalomtörténeti Közlemények* IX. évfolyama; SZINNYEI JÓZSEF *Magyar Írók Élete és Művei*-ből 55—60. füzet; *Kazinczy Ferencz levelezésének* IX. kötete.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak *A görög és latin remek-írók* című fordítási gyűjteményében elkészült:

SIMON JÓZSEF SÁNDOR-tól: *Platon Euthyphronja, Kritonja és Phaidonja* egy nyelvű és két nyelvű kiadása.

Sajtó alatt van:

PONORI THEWREWK EMIL-től: *Homeros Iliasa* I—VI. éneke és CSENGERI JÁNOS-tól: *Catullus*.

A gyűjtemény folytatásául elfogadtatott:

SIMON JÓZSEF SÁNDOR-tól: *Platon Állama*;

POSCH ÁRPÁD-tól: *Cicero Brutusa*;

SOÓS JÓZSEF-től és BARCZA JÓZSEF-től: *Gellius*.

Szedés alatt van:

BARTAL ANTAL-tól: *A magyarországi latinság szótára*.

A bizottság támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közöny* XXIII. évfolyama.

Ugyancsak a bizottság támogatásával készül PECZ VILMOS szerkesztése alatt *A classikus ó-kor tárgyi lexikona*.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben kilencz ülést tartott és pedig január 4-én, január 28-án, február 25-én, április 5-én, április 29-én, június 3-án, október 7-én, november 4-én és decz. 2-án. Ez üléseken első sorban a munka-programmjába fölvetett dolgozatok kiadásának és új kiadványok előkészítésének ügyével, továbbá az Akadémiától véleményadásra hozzá áttett ügyekkel és általában feladata körébe eső kérdések megvitatásával foglalkozott.

Munkaprogramját a következő művek közreboesátásával való-
sította meg:

1. A *Magyar Országgyűlési Emlékek* XI. kötete KÁROLYI ÁRPÁD r. tag szerkesztésében az 1605—1606. évek országgyűlési irományait kimerítő történeti bevezetések kíséretében, mintegy 57 nyomtatott terjedelemben tartalmazza.

2. Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XXI. kötete SZILÁGYI SÁNDOR r. tag közlésében az 1692—1699. évek anyagát foglalja magában mintegy 30 nyomtatott iven. A nagyérdemű férfiúnak az év elején, még a kötet megjelenté előtt bekövetkezett halála meggátolta őt abban, hogy az általa megkezdett becses sorozatot a XXII. kötettel, mely az 1700—1711. évek országgyűlési irományait tartalmazná, befejezze; a bizottság azonban megtette az intézkedéseket arra nézve, hogy a nagybecsű kiadvány az elhunyt közlő intentiója szerint s a hagyatékban talált anyag segítségével, a befejező kötettel teljessé legyen.

3. BARABÁS SAMU közlésében megjelent a *Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok* II. kötete, mely a nagy hősre vonatkozó leveleket 1566—1574. és okleveleket 1534—1602. évekből foglal magában, részletes név- és tárgymutatóval kísérve, 47 nyomtatott ivnyi terjedelemben.

4. A FRAKNÓI VILMOS r. tagtól 1895-ben megírt *A magyar királyi kegyúri jog története* című kiadvány kiegészítéseként 23 nyomtatott iven megjelent a hozzá tartozó *oklevéltár*, mely 1338—1776. évekből 241 oklevél szövegét közli terjedelmes bevezetés és index kíséretében.

5. HAJNIK IMRE r. tag 31 nyomtatott ivnyi terjedelemben megírta és közzétette *A magyar bírósági szervezet és perjog történetét az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*. A bírósági szervezet, a per alkat-
elemei és a perfolyam a bizonyítási szakig, a bizonyítás a középkori magyar perjogban, s a per egyéb alkatelemei címek alatt rendszeresen tárgyalta rengeteg okleveles adat a művet úgy a magyar igazságszolgáltatás történetével, mint a magyar oklevéltannal foglalkozóra nézve nélkülözhetetlen vezérfonallá avatja.

8. DR. FINACZY ERNŐ tollából megjelent *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* című mű első kötete 29 nyomtatott iven, mely az 1740—1773. éveket öleli fel. A Molnár Aladár-féle, III. Károly haláláig terjedő monographiának mintegy folytatásaként tekinthető mű teljesen önálló alapokon épült föl s a közoktatás történetének e nagyérdemű korszakát két kötetben fogja tárgyalni.

7. DR. MARGALITS EDE szerkesztésében megjelent 50 ivnyi terjedelemben a *Horvát történelmi Repertorium* I. kötete, mely a zágrábi tudományos akadémia 100 kötetnyi történelmi kiadványainak magyar vonatkozású anyagát rövid kivonatok alakjában, kimerítő tárgy- és névmutató kíséretében, tartalmazza. A bizottság e sorozat megindításával a délszláv történetírás eredményeit kívánta a hazai szakférfiakkal megismertetni.

8. A bizottságnak a Magyar Történelmi Társulat közvetítésével kiadott folyóirata, a *Történelmi Tár*, a lefolyt évben gazdag és mindenkorra kiterjedő változatos tartalommal 50 nyomtatott íven jelent meg. A folyóirat övendő kiadására nézve a bizottság a Magyar Történelmi Társulattal új, a viszonyoknak és szükségleteknek jobban megfelelő szerződést kötött.

Ily módon a bizottság kezdeményezésére, közvetítésével és dotatiója fölhasználásával a lefolyt évben 317 nyomtatott ívre terjedő történelmi kiadvány látott napvilágot, mi által az elmúlt esztendő történetirodalmi termelés tekintetében a legeredményesebbek közé sorozható.

A bizottság munkaprogramjába fölvelt művek közül *A bécsi egyetem magyar anykakönyvének* kiadása az elmúlt év folyamán még nem volt közzétehető; a bizottság azonban intézkedett, hogy e becses művelődéstörténeti kiadvány, mely immár több év óta sajtó alatt van, mielőbb napvilágot lásson. Hasonlóképen nem volt még megindítható a munkaprogrammba fölvelt *délvidéki oklevéltárak* sorozata, mert a már rendelkezésre álló anyag beható átvizsgálásából kitiűnt, hogy az több irányban kiegészítendő. Nem kerülhetett ki a sajtó alól Könyöki József „Magyarországi várak” című munkája sem, melynek kiadására a bizottság több más, erre hivatott forum közreműködését is kieszközölte, mert a mű fölől szóló bírálatok annak átdolgozását és több szempontból leendő pótlását tették szükségessé.

Ezenkívül a bizottság segélyben részesítette, miként ezt évek óta teszi, a *Magyar Történelmi Életrajzokat* és a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemlét*. Másolatgyűjteménye számára becses darabokat szerzett be a berlini állami levéltárból és Veress Endre főreáliskolai tanár által kutatásokat végeztetett a varsói levéltárakban.

A Flór-féle alapítványnak a bizottságot évenként megillető 800 koronányi kamatját az elmúlt évben nem használta föl, mert azt az alapítvány szabályzatának megfelelőleg a jelen évi kamattal egyesítve kívánja történelmi czélokra fordítani.

Egyéb alapítványok és jutalmak tárgyában az Akadémia fölszólítására javaslatot tett. Így pl. a Fáy-féle jutalom, a Bük- és a Forster-Scitovszky-féle alapítványok odaitélése fölől. Szintén az Akadémia fölhívására nyilvánított véleményt a cividalei és a Párisban tartandó történelmi congressusok, Nógrádmegye monographiája és számos más, hozzá utasított történelmi szakkérdés tárgyában. Többször foglalkoztatta a bizottságot a *Nonfoglalás kútjainak* millennáris kiadása, továbbá a *Hunyadiak korának* folytatása, mely utóbbira nézve megtette a kezdő lépést, hogy a mű nagyérdemű szerkesztőjével, ki betegsége miatt hosszabb idő óta akadályozva van, hogy a mű folytatásán a szokott erélyvel dolgozzék, a megoldandó feladat nagy és nehéz voltának megfelelő megállapodás jöjjön létre.

A bizottságot az év kezdetén nagy veszteség érte elnökének,

SZILÁGYI SÁNDOR-nak január 12-én bekövetkezett halálával. Tudományos működése évtizedek óta annyira egybe forrt a bizottság működésével és általában a hazai történetírással, hogy elhunytá súlyos veszteség az egész szaktudományra. Helyét a bizottság elnöki székében THALY KÁLMÁN r. t. foglalta el.

A bizottsági tagok sorában bekövetkezett hézagokat az Akadémia BÉKEFI REMIG és BOROVSKY SAMU lev. tagokkal töltötte be.

5. Az Archaeologiai Bizottság közzétette az *Archaeologiai Közlemények* XXI. és XXII. kötetét. Előbbinek tartalma Kassa város ötvösségének története MIHALIK JÓZSEF-től, leginkább a kassai levéltár fölhasználásával és tekintettel a fönmaradt emlékekre. A XXII. kötetben három terjedelmesebb értekezés van. Első helyen DARNAY KÁLMÁN összefoglalja azokat az őskori emlékeket, melyeket ő és mások Sümegyen és környékén szinre hoztak. A kötet második értekezése déli vidékünk római helyrajzát gyarapítja; TÉGLÁS GÁBOR a Tabula Peutingeriana hármadaciai útvonalából az Új-Palánkától Zsuppáig, vagyis a Bisztra-Temes egyesülésénél fekvő Tibiscumig terjedő fő hadi út helyrajzát adja és hadállásának stratégiai és közgazdasági jelentőségéről értekezik. A harmadik dolgozat NÁCZ JÓZSEF monographiája a *Vértes vidékének történelmi műemlékeiről*. Mind a három közlemény értékét nagyban emeli a számos ábra, alaprajz, látkép s egyéb illustratio.

A bizottság folyóiratából, az *Archaeol. Értesítő*-ből megjelent az Újfojam XIX. kötete, rendes időközökben közzétett öt füzetben, harmincz ívnyi terjedelemmel. Egészben negyvennégy író működött benne közre és tartalma egyaránt felölelte az őskort, mint az ó-, közép- és újkort. Közleményeit lehetőleg ábrák kísérik. A mult évi kötetben volt 52 képes tábla, 180 szövegbeli ábra és két képes melléklet. A bizottság már régóta kívánta volna a rohamosan fejlődő szakirodalommal lépést tartva, folyóiratát bővíteni, de szerény anyagi eszközei ezt nem engedték eddig.

A bizottságtól tervbe vett nagy monographia számára, mely a régi kassai dómot fogja tárgyalni, a mult évben ismét csak néhány rajzlap készült, egészben négy nagyobb lap. A lassú haladást leginkább a munkában közreműködő művészek másfelé való igénybevétele okozta.

A bizottság képes dúczeit, úgy mint azelőtt, a mult évben is a hazai és külföldi irodalomnak szabad rendelkezésére bocsátotta. Úgy a fővárosi, mint a vidéki szakemberek és múzeumtársulatok kiadványaik számára igénybe vették, a kölcsönvevők száma 30 volt, a kölcsönvevett dúcok száma 551 darabra emelkedett.

Folyó ügyeit a bizottság deczemberi ülésében intézte el, a mikor költségvetését és évi jelentését is megállapította.

Tagjai sorából elvesztette a mult évben PULSZKY KÁROLY-t és SZILÁGYI SÁNDOR-t, kiknek emlékét jegyzőkönyvbe iktatta.

Rendes tagjai sorába lépett FORSTER GYULA akad. t. tag és segédtagjainak sorát hg. ODESCALCHI ARTUR-al gyarapította.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság az utolsó évben minden irányban folytatta eddigi tevékenységét. A bizottság támogatásával megjelenő *Közgazdasági Szemle* tekintetében az a változás történt, hogy az Akadémia segélyét a Közgazdasági Társulatnak engedte át, mely az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának hozzájárulásával és folytonos felülvizsgálata mellett a Szemle szerkesztéséről gondoskodik. A Szemle fokozottabb mértékben fog arra iparkodni, hogy az elméleti és gyakorlati igényeket kielégítse. A Nemzetgazdasági Bizottság támogatásával megjelenő *Közgazdasági Lexikon* II. kötete is megjelent. A hézagpótló mű a tudományos igényeknek teljesen megfelelő ezen II. kötete is számos jeles dolgot hoz. A Nemzetgazdasági Bizottság régi irodalmi vállalatok és tervezetek nyomán a múlt évben egy „Közgazdasági könyvtár” létesítését határozta el, mely első sorban a régi magyar nemzetgazdák munkáit és egyes országgyűlések nevezetes közgazdasági munkálatait fogja kipótolni. A nemzetgazdasági bizottság hatáskörébe eső minden ügyben eljár, formulázta a nemzetgazdasági pályakérdéseket stb.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság úgy, mint a megelőző években, most is hazai érdekű tudományos kutatások előmozdítására helyezte működése súlyát. A lefolyt évben a botanika körébe tartozó tudományos kutatásokat segélyezte és e célra összesen 1350 frtot fordított. A *Természettudományi Füzeteket* és a *Mathematikai és Fizikai Lapokat* összesen 1500 frt segélyben részesítette.

A bizottság folyóiratában, a *Mathematikai és Természettudományi Közleményekben* a lefolyt évben megjelent:

1. HEGYFOKY KABOS-tól: *A felhőzet a magyar szent korona országában*, 25 $\frac{1}{2}$ nyomtatott íven, 3 graphikus táblával és egy térképpel;
2. FILARSZKY NÁNDOR-tól: *Adatok a picininek moszatflorájához*, 5 nyomtatott íven, két könyomatú és egy színes táblával.

E két dolgozattal a Közlemények XXVII. kötete, mely a megemlített munkákon kívül még a „Folyóink vizállása” (HEGYFOKY KABOS-tól) és „Palaeontologiai tanulmányok a harmadkori rákok köréből” (LÖRENTHEY IMRE-től) című dolgozatokat foglalja magában, befejeztetett. A kötet 49 nyomtatott ívre terjed s 26 tábla van hozzá csatolva.

8. A Szótári Bizottság 1898. május 17-én kezdette meg működését, a mikor is a 20 tagból -- három ötödreszben a nyelv- és széptudományi osztály, egy-egy ötödreszben a II. és III. osztály tagjaiból -- álló bizottság elnökévé SZILY KÁLMÁN-t, előadójává ZOLNAI GYULA-t választotta meg.

Az 1898-ból fölhasználható félévnyi időt leginkább az előmunkálatok vették igénybe. A bizottság mindenekelőtt megállapította ügyrendjét s azután azonnal hozzá fogott az új Nagy Szótár munkálatainak szervezéséhez. E célból elkészíttette Petrik Géza könyvész-

szel az 1750-től (illetőleg 1711-től) 1860-ig megjelent nevezetesebb magyar munkáknak időrendi jegyzékét, hogy az anyaggyűjtést ez irodalomra nézve lehetőleg időrendben végeztethesse, a mi a szó- és szóláskincs fejlődésének megfigyelésében igen czélszerűnek mutatkozott. Behatódott megvitátás után elhatározta, hogy az eddigi fontosabb szótárakból, ú. m. Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárából. Sándor István Toldalékából, Kresznericsből, a régi Nagy Szótárból, az új Tájszótárból és Ballagi Mór Magyar-német szótára legújabb (1890) kiadásából összeállítja s kézirat gyanánt egyszeri jegyzékben kinyomatja a szótári czimszókat, hogy a gyűjtőket e szójegyzékkel is tájékoztassa és az új szótár lehető teljességét előmozdítsa. E szójegyzék megszerkesztését *Szily Kálmán* elnök vállalta magára s vele az 1899. év folyamán elkészülvén, a segédkönyv „*Czimszó-jegyzék*, Előkészületül a Magyar Nyelv Szótára új kiadásához” czim alatt 300 példányban kinyomatott s utasítások kíséretében a Nagy Szótár minden gyűjtőjének használatra megküldetik.

Zolnai Gyula előadó, az Ügyrendben megállapított szerkesztői föladatához képest, tanulmány tárgyává tette a nevezetesebb külföldi szótárakat s tanulmányáról első jelentésképen *Az új Nagy Szótár föladatáról* című székfoglalójában számolt be. E tanulmányának eredményei alapján megállapította az új szótár czélját általában s kidolgozta a gyűjtőknek adandó részletes *utasításokat*, a melyeket a bizottság megvitattott és elfogadott. Külön utasításokat dolgozott ki a *magyar műszók* gyűjtői számára, minthogy a bizottság jónak látta, hogy a XIX. századi irodalom rendszeres átbúvárlása mellett mindjárt a tudományos műnyelv földolgozása is megkezdessék.

Az előadó munkásságának legnagyobb részét az anyaggyűjtés ügye foglalta le. Már 1898 december havában hozzáfogott a XVIII. századi irodalom azon jelentősebb termékeinek földolgozásához és földolgoztatásához, a melyek eddig szótári szempontból nem voltak értékesítve. Bár a munkába vett új szótár első sorban a Bessenyeitől számított új irodalom nyelvének szándékszik kincsesháza lenni, mégis szükségesnek mutatkozott főbb termékeiben a XVIII. század megelőző évtizedeit is újra átkutatni, egyrészt a fejlődés azon folytonosságánál fogva, mely az új irodalmi nyelvet a XVIII. századéhoz közvetlenül kapcsolja, másrészt azon hűzágosságnál fogva, a melyet e század irodalmának földolgozását illetőleg a Nyelvtörténeti Szótárban tapasztaltunk. Az előadó tehát Petrik Géza főntebb említett könyvészeti adatai alapján kiválogatta 1711-től kezdve a földolgozásra érdemes műveket s ezeket folyton időrendben haladva dolgozza és dolgoztatja föl. Nem elégedett meg azon hat munkatárssal, a kikkel a bizottság 1898. decz. 9-iki ülésében a gyűjtést megindíthatónak mondotta, hanem a szerkesztő albizottság véleményének előzetes kikérésével vagy utólagos helybenhagyásával munkára szólított számos más nyelvészt és philologust is, kik a gyűjtéssel megbízhatóknak látszottak,

s kiknek részvétele kívánatosnak mutatkozott. 1899. decz. 31-éig összesen 46 ilyen szakemberhez és három más szakbeli tudóshoz fordult fölszólítással, a kik közül a szótár munkálataiban való részvételre vállalkoztak 42-en (közülük hatan későbbre ígérték közreműködésüket), nem vállalkoztak heten. A vállalkozók közül egy időközben visszalépett, 23-an pedig az 1899-ik év végéig még nem szolgáltatott be adatokat (legnagyobb részük azért, mert csak az év utolsó hónapjaiban, sőt napjaiban kezdhették meg működésüket); az 1899-ik évben tehát tényleg az előadón kívül összesen 12 gyűjtő vett eredménynyel részt az anyaggyűjtés munkálataiban. E 12 gyűjtő 1899. decz. 31-éig beszolgáltattott 10.628 adatot; az előadó maga gyűjtött 10.367 adatot; ezekhez számítva a Bartal Antal rendes tagtól kapott körülbelül 400 kijegyzést, a kezdet nehézségeivel küzdő első évnek hogy úgy mondjuk adat-termelése összesen 21,395 szótári adatot (kijegyzést) tesz, a mi azonban értékben nagyobb számra megy, mert takarékoság czéljából az azonegy mondatban előkerülő fontos szótakat, ha számuk több volt is, nem irattuk ki külön-külön lapocskákra.

Azonban 1899. december 31-éig az előadóval együtt összesen tulajdonképp 36-an foglalkoztak a gyűjtéssel, úgy hogy az 1900-ik év folyamán az újonnan nyereendő munkaerőkön kívül azon 23 munkatárstól is bizton várunk kell adatokat, a kik eddig illet még nem szolgáltathattak be. A mi az időrendben haladó gyűjtést illeti, az 1899-ik évben a XVIII. század legfontosabb termékei 1711-től 1772-ig már földolgoztattak, sőt a Bessenyei korabeli művek földolgozása is megkezdett. E mellett azonban természetesen legújabbkori művekből is gyűjtöttünk már adatokat.

A Szótári Bizottság tulajdonképi gyűjtéséhez hozzá számítván azon legkevesebb 75,000 adatból álló gyűjtést, a melyet 1897/98-ban Simonyi Zsigmond biz. tag a Nagy Szótár czéljára egyetemi hallgatókkal végeztetett, s a mely kellő ellenőrzéssel szintén értékesíthető, — az új szótárnak ez idő szerint összesen mintegy 100,000 adat áll rendelkezésére.

A Nagy Szótár számára 1899-ben a következők szolgáltatottak adatokat:

Albert János, gymn. tanár, Nagy-Kikinda	865 adatot
Bartal Antal r. t.	400 „
Csapodi István dr., egyetemi tanár, Budapest	1050 „
Császár Elemér dr., gymn. tanár, Segesvár	467 „
Horger Antal, reálisk. tanár, Brassó	1599 „
Jacobi Gyula dr., gymn. tanár, Segesvár	698 „
Kulsár Endre, gymn. tanár, Debreczen	104 „
Mikó Pál dr., gymn. tanár, Bártfa	316 „
Molecz Béla, gymn. tanár, Szentes	1487 „
Nagyszigethi Kálmán	1722 „
Schneider Mátyás, gymn. tanár, Nagy-Körös	891 „

Tolnai Vilmos dr., gymn. tanár, Budapest	1226 adatot
Wohlrab Flóris dr., gymn. tanár, Budapest	203 „
Zolnai Gyula, a Szót. Biz. előadója	10367 „
Összesen	21395 adat.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában 1899-ben megjelentek a következő munkák:

1. *Dante paradicsoma*. Fordította és magyarázta Szász Károly. Egy kötet.

2. *Jánosi Béla*: Az aesthetika története. Első kötet.

3. *Huber Alfonz*: Ausztria története. Átdolgozta Baróti Lajos; a fordítást átnézte Pauler Gyula. Első kötet.

4. *Bodley*: Franciaország. Angolból fordította Darvai Mór; a fordítást átnézte Angyal Dávid. Egy kötet.

III. Az 1899-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték) 100 arany.

Az 1898. szeptember 30. hatánapig 20 pályamunka érkezett be; a pályázatról szóló jelentés az 1899. márcz. 18-án tartott összes ülésen felolvastatván, a jutalom, némi formai kérdés eldöntése után, a márczius 27-iki összes ülésen a „Becsületbíró“ című „What have I done stb.“ jeligéjű négyfelvonásos szomorújátéknak ítéltetett oda. A felbontott jeligés levélből ZIVUSKA JENŐ kir. erdész-gyakornok neve tűnt elő.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 100 forint.

Az 1898. szeptember 30. hatánapig beérkezett 44 pályamű, melyek közül csak 42 bocsáttatott pályázatra. A jutalom az 1899. márczius 27-én tartott összes ülésen a „Vádaskodók“ című, „Hallottad a szót?“ jeligéjű költeménynek ítéltetett oda. A jeligés levél felbontatván, PALÁGYI LAJOS neve tűnt elő.

3. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1892—98. évkörben megjelent társadalomtudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a nagyjutalmat CONCHA GRÖZŐ „Politika“ (1895), a Marczibányi-mellékjutalmat pedig VARGHA GYULA „A magyar hitelügy és hitelintézetek története“ (1896) című munkájának ítélte oda.

4. *Sámuel-díj* (1898-ban megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés) 15 arany.

Az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat GOMBOCZ ZOLTÁN „A vogul nyelv idegen elemei“ című értekezésének ítélte oda.

5. *Bulyovszky-pályázat* (hazafias óda) 200 frt.

Az 1898. szeptember 30. hatánapig 16 pályamű érkezett be; az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

6. *Nádasdy-pályázat* (elbeszélő költemény) 100 arany.

Az 1898. szeptember 30. határnapi 31 pályamunka érkezett; az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

7. *Gorove-pályázat* (művészet és erkölcs viszonya) 100 arany.

Az 1898. szeptember 30. határnapi beérkezett 5 pályamunka; az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat egyik pályaműnek sem ítélhette oda s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztotta.

8. *Első magyar általános biztosító-társaság pályázata* (a Duna-jobbparti rész némely vidékén a születések feltűnő csökkenése s mely intézkedésekkel lehetne a bajt orvosolni?) 500 frt.

Az 1898. szeptember 30. határnapi 4 pályamű érkezett; az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

9. *Gr. Andrássy Gyula adományából kitűzött „Deák Ferencz élet- és jellemrajza” című nyílt pályázat* 4000 frt.

Az 1898. december 31-iki határnapi beérkezett egy tervrajz. Az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a tervrajz szerzőjének megbízást nem adott, hanem új tervrajz beküldésére hatánapul 1900. szeptember 30-ikát tűzte ki.

10. *Ullmann-pályázat* (járadék-birtokok rendszere) 360 forint aranyban.

Az 1898. szeptember 30. határnapi 2 pályamű érkezett; az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztotta.

11. *Bézsán-pályázat* (építészet története az Árpádok korában) 1200 frt aranyban.

Az 1898. szeptember 30. határidőig beérkezett egy pályamunka; az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adta s a jeligés levelet felbontatlanul elégette.

12. *Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület 1892. évi Fűypályázata* 5000 frt.

Az 1898. május 23-án tartott összes ülés THALLÓCZY LAJOS r. tagot bízta meg „A magyar nemzet története 1301-től I. Mátyás haláláig” című munka megírásával s a határidőt 1910-ben állapította meg. Az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés e megállapodást tudomásul vette.

13. *Bük-pályázat* (Erdély története a nemzeti fejedelmek alatt) 1000 frt.

Az 1898. december 31-ikére kitűzött határnapi tervrajz és ajánlkozás nem érkezvén, a történelmi bizottság javaslatára a mű megírásával KOMAROMY ANDRÁS l. t. bízott meg s a mű elkészítésének határidejéül 1904. szept. 30-ika tűzetett ki. Az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés e javaslathoz hozzájárult.

14. *Vitéz-pályázat* (állattani monographia) 40 arany.

Az 1898. szeptember 30. határnapi 2 pályamunka érkezett:

az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés a jutalmat „A magyarországi kagylós-rákok magánrajza” cz. II. számú, „Natura indicia confirmat” jeligéjű pályamunkának ítélte oda. A felbontott levélből DADAY JENŐ I. tag neve tűnt elő.

15. *Lévy-pályázat* (erdőségeink nagysága és értéke, kapesolatban a mezőgazdasággal) 1000 ft.

Az 1898. szeptember 30. hatánapig egy pályamunka érkezett; azonban az 1899. május 3-án tartott nagygyűlés ennek a jutalmat ki nem adta s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztani rendelte.

16. *Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület 1893. évi Főpályázata* 3000 ft.

Az 1898. május 23-án tartott összes ülés a „Politikai számtan kézikönyvének” megbízás útján leendő megírását határozta el s a III. osztály megbízta KÖNIG GYULA osztálytitkárt, hogy az erre hivatott szakférfiakkal értekezvén, annak idején terjeszse az osztály elé a munka megírásában résztvevők névsorát, valamint az egész kézikönyv részletes programját, melynek alapján azután a végleges megbízásról határozni fog. Az osztály javaslatát az 1899. április 24-én tartott összes ülés elfogadta és ehhez a május 3-iki nagygyűlés is hozzájárult.

17. *Petrovoszellő község jutalmára hirdetett pályázat* (oláhnyelvű népiskolákban használandó magyar nyelvkönyvek) 500 ft.

Az 1898. december 31. hatánapig beérkezett 5 pályamunka, de az 1899. november 27-én tartott összes ülés a pályadijat nem találta odaitélhetőnek s a pályázat újra kihirdetését határozta el.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1899-ben.

* *Magy. Tud. Akadémiai Almanach*, polgári és csillagászati naptárral 1900-ra. 264 lap. Ára 2 kor.

* *Akadémiai Értesítő*. Havi folyóirat. Szerk. SZILY KÁLMÁN főtítkár. X. köt. 1–12. szám. (109–120. füz.) 1899. I–XII és 671. l. Egy évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XIX. köt. (1899.-i évf.) 1–5. sz. Szerk. HAMPEL JÓZSEF. 1899. I–XXXIX és 440 lap. 67 képes táblával és 109 ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

Athenaeum, philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerk. dr. PAUER IMRE. VIII. (1899.) évf. 1–4. sz. 1899. I–IV és 660 lap. Az évf. ára 10 kor.

* *Mathemat. és Természettud. Értesítő*. Szerk. KÖNIG GYULA. XVII köt. (1899.-i évf.) 1–5. füz. 1899. I–IV és 627 lap. Az évf. ára 10 kor.

* *Archaeologiai Közlemények*. XXI. köt. 1899. 349 lap. Szövegközti ábrákkal. Ára 13 korona; — XXII. köt. 1899. 203 lap. Számos szövegközti ábrával. Ára 8 korona.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerk.

SZILÁDY ÁRON. IX. évf. 1—4. füz. 1899. I—XIV és 496 lap. Az évf. ára 10 kor.

* *Nyelvtudom. Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti SZINNYEI JÓZSEF. XXIX. köt. 1—4. füz. 1899. I—IV és 475 lap. Egyes évf. ára 6 kor.

* *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Szerkeszti SZILÁGYI SÁNDOR XXI. köt. (1692—1699.)—1899. 472 lap. 6 kor.

* *Magyar Országgyűlési Emlékek.* XI. köt. (1605—1606.) — 1899. XII és 896 lap. Ára 10 kor.

* *Magyar történelmi Emlékek.* I. oszt. Okmánytárak. XXX. köt. Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Szerk. BARABÁS SAMU. II. köt. 1899. I—XXXI és 752 lap. Ára 12 kor.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. VÁCZI JÁNOS. IX. köt. 1811. júl. 1. — 1812. június 30. — 1899. I—XXXI és 612 lap. Ára 10 kor.

* *Acsády Ignác.* A karloviczi béke története. 1699. (Történettud. Értekez. XVIII. 4. sz.) 1899. 80 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

Békefi Remig. A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. — 1899. 177 lap. Ára 3 kor

* *Békefi Remig.* A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei (Történettud. Értekez. XVIII. 3. sz.) 1899. 79 lap. 1 kor. 50 fill.

* *Bodley I. E. C.* Franciaország. Új átnézett kiadás. I. köt. Fordította dr. DARVAI MÓRICZ. — 1899. I—XXXI és 360 lap. (Magy. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XL. köt.) Ára 3 kor.

Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése. Szerkesztették SCHMIDT FERENCZ és STÄCKEL PÁL 1899. Negyedr. meritett papíron, díszes bőrkötésben. I—XII és 207 lap, 4 hasonmással két táblával és szöveggközi ábrákkal. Ára 16 kor.

* *Dante Alighieri.* A paradicsom. Fordította SZÁSZ KÁROLY. — 1899. I—VI és 424 lap. (M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XXXVIII. köt.) Ára 4 kor.

* *Duka Tivadar.* Emlékbeszéd Spencer Wells külső tag fölött. (Emlékbeszédek. X. köt. 1. sz.) 1899. 18 lap. Ára 30 fill.

* *Endrei Zalán.* Ilona királyné. Történeti dráma 3 felvonásban. 1899. 173 lap. (Magyar Történeti Színműtár. V. köt.) Ára 2 kor.

Dr. Ferdinandy Gejza. Az aranybulla. Közjogi tanulmány. 1899. 182 lap. 3. kor.

* *Dr. Filarszky Nándor.* Adatok a pieninek moszatvegetációjához. 1899. 80 lap és 11 rajzzal. (Mathemat. és Természettud. Közlemények. XXVII. köt. 4. sz.) Ára 1 kor. 60 fill.

* *Dr. Finácsy Ernő.* A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. — 1899. I—VIII és 449 lap. Ára 8 kor.

Fraknói Vilmos Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez. — 1899. I—XXIX és 366 lap. Ára 7 kor. 50 fill.

* *György Endre.* Emlékbeszéd Gladstone W. E. akadémiai tagról. (Emlékbeszédek. X. köt. 3. sz.) 1899. 30 lap. 60 fill.

Hajnik Imre. A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és a vegyes-házi királyok alatt. 1899. I–VII és 454 lap. Ára 9 kor.

Hankó Vilmos és Gáspár János. A magyar búza chemiai összetétele. (A m. tud. Akad. 1879. évi Lévy-jutalmat nyert pályamunka kivonata). 1899. 49 lap. Ára 90 fill.

* *Hegyfokj Kabos.* A felhőzet a magyar szent korona országában. 1899. 403 lap, 22 számtáblázat, 2 grafikus tábla, 1 térkép és ábrával (Mathematikai és Természettudom. Közlemények. XXVII. köt. 3. sz.) Ára 6 kor.

* *Högyes Endre.* Emlékbeszéd Török József és Antal Géza akad. tagokról. (Emlékbeszédek. IX. 12. sz.) 1899. 33 lap. Ára 60 fill.

* *Huber Alfonz.* Ausztria története. Átdolgozta BARÓTI LAJOS. I. köt. 1899. I–VI és 528 lap. (Magy. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XII. köt.) Ára 4 kor.

* *Jánosi Béla.* Az aesthetika története. I. köt. A görögök aesthetikája. — 1899. I–VI és 504 lap. (Magy. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. XXXIX. köt.) Ára 3 kor.

* *Karácsonyi János.* Az arany-bulla keletkezése és első sorsa. (Történettud. Értekez. XVIII. 7. sz.) 1899. 30 lap. 60 fill.

* *Dr. Kégl Sándor.* A perzsa népdal. (Nyelvtud. Értekez. XVII. 3. sz.) 1899. 47 lap. 90 fill.

* *Dr. Kúnos Ignác.* Naszreddin hodsa tréfái. Török szöveg, fordítás és jegyzetekkel. — (Nyelvtud. Értekez. XVII. 2. sz.) 1899. 96 lap és török szöveg melléklet. Ára 3 kor.

* *Mágócsy-Dietz Sándor.* Emlékbeszéd Hazslinszky Frigyes rendes tagról. Arczképpel. (Emlékbeszédek. IX. köt. 10. sz.) 1899. 29 lap. 80 fill.

* *Márki Sándor.* Emlékbeszéd Finály Henrik levelező tagról. (Emlékbeszédek. IX. köt. 11. sz.) 1899. 68 lap. Ára 1 kor 20 fill.

* *Mátyás Flórián.* Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteire. (Történettud. Értekezések. XVIII. köt. 5. sz.) 1899. 41 lap. Ára 90 kor.

* *Mocsáry Sándor.* Emlékbeszédek Xántus János levelező tag-

Rapport sur les travaux de l'Académie hongroise des sciences en 1898. Présenté par le secrétaire général C. SZILY. 1899. 23 lap. (Emlékbeszédek. IX. köt. 9. sz.) 1899. 28 lap. Ára 60 fill.

* *Ráth Zoltán.* Évtizedünk egyenesadó-reformjairól. (Társadalmi Értekezések. XII. 4. sz.) 1899. 96 lap. 1 kor. 80 fill.

Dr. Réthy László. Magyar egyetemes éremtár. I. köt. Árpád-házi királyok kora. 1. füz. 1899. 40 lap és 18 táblával. Ára 10 kor.

* *Schvarcz Gyula.* Herodotos és Anytos psephismája. (Társad. Értekezések. XII. 3. sz.) 1899. 34 lap. 80 fill.

* *Somló Sándor*. IV. István. Történeti tragédia 5 felvonásban. 1899. 212 lap. (Magyar Történeti Színműtár. VI. köt.) Ára 2 kor.

* *Tagányi Károly*. Megyei önkormányzatunk keletkezése. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekez. XVIII. köt. 6. sz.) 1899. 19 lap. Ára 40 fill.

* *Téglás Gábor*. Herodotos Daciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása. (Történettud. Értekez. XVIII. 1. sz.) 1899. 64 lap, 1 térképpel. Ára 2 kor.

* *Váradi Antal*. Charitas. Történeti szomorújáték 3 felvonásban. 1899. 176 lap. (Magyar Történeti Színműtár. IV. köt.) Ára 2 korona.

* *Dr. Veress Endre*. Erdély fejedelmi interregnuma — Izabella királyné diplomáciai működése. — 1551—56. (Történettud. Értekez. XVIII. 2. sz.) 1899. 128 lap. Ára 2 kor.

* *Zsilinszky Mihály*. Emlékeszéd Szathmáry György I. tag fölött. (Emlékeszéd. X. 2. sz.) 1899. 31 lap. Ára 60 fill.

Összesen 48 munka 885 iven.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák*: a) SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, b) id. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajza és Munkái. c) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára. d) BARTAL ANTAL: A Magyarországi Latinság Szótára. 2. *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr.

B) Segélyezés

1. *Folyóiratok*: Ethnographia, Közgazdasági Szemle, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte.

2. *Könyvkiadó-vállalatok*: Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Lexikon, Ókori Lexikon. 3. *Munkák*: a) Magyar történelmi Életrajzok b) Ornithologiai központ: Petényi hagyatékának kiadása. c) BOLYAI JÁNOS „Appendix”-ének magyar fordítása. d) III. Béla király emlékére kiadandó díszmű.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

Arad, Kir. főgymnasium.

„ Állami főreáliskola.

„ Kereskedelmi Akadémia.

„ Kölcsey-Egyesület.

Aszód, Gymn. könyvtár.

Baja, Cist. rendű főgymn.

Baja Casino könyvtára.

Bálázsfalva, Societatea de Innocentiu M. Clain.

Bánffy-Hunyad, M. kir. áll. iskolák.

Bártfa, Állami gymnasium.

Békés, Ev. ref. gymnasium.

<i>Békés-Csaba</i> , Ev. gymnasium.	" V. ker. áll. főreálisk.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	" VI. ker. reáliskola.
<i>Beregszász</i> , Állami gymnasium.	" VIII. ker. főreáliskola.
<i>Besztercze</i> , Főgymnasium.	" Keresked. Akadémia.
<i>Beszterczebánya</i> , Ág. h. ev. gymn.	" M. k. áll. fels. leányisk.
" Állami felsőbb	" VI. ker. Erzsébet-nőiskola.
" leányiskola.	" I. ker. Paedagogium.
" városi polg. fiúisk.	" II. ker. tanítónő-képző
<i>Bonyhád</i> , Ev. algymn.	" b. Ötvös-collegium
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.	" Budai könyvtár.
<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.	" Orsz. izr. tanító-képző.
" Gör.-kel. róm. középisk.	" Magy. tanítók kaszinója.
" R. kath. főgymnasium.	" Pesti izr. el. és polg. fiúisk.
" M. kir. áll. főreáliskola.	" Elemi isk. tanító-képző.
" Áll. kereskedelmi iskola.	<i>Csáktornya</i> , Községi népiskola.
<i>Budapest</i> , Fő- és székv. levélt.	" Áll. polgári iskola
" Tud. egyet. könyvtára.	<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.
" Tud. egyet. philol. semin.	<i>Csurgó</i> , Ref. főgymn.
" Tud. egyet. tört. semin.	<i>Czegléd</i> , R. k. népisk. tanítótétel.
" Tud. egyet. földr. semin.	<i>Debreczen</i> , Főiskolai anyakönyvtár.
" Tud. egyet. class. philol.	" R. kath. gymnasium.
" semin.	" Állami főreáliskola
" Tud. egyet. aesthetikai	" M. kir. gazd. tanintézet.
" gyűjteménye.	" Keresk. Akadémia
" Egyetemi kör.	<i>Deés</i> , Kir. állami gymnasium.
" Meteorologiai intézet.	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola
" Ludovica akadémia.	" Áll. főreálisk. önképzőköre.
" Állatorvosi főiskola.	<i>Ecséd</i> , Gazdasági könyvtár.
" Mezőgazd. Múzeum.	<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.
" Katholikus kör.	" Kath. főgymnasium.
" Kir. Orvos-egyesület	" Érsekmegyei könyvtár.
" Mintarajziskola.	" Állami főreáliskola
" Állami közép-iparisk.	<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgymnasium.
" M. kir. chemiai intézet.	" Széchenyi-kör.
" Ág. h. ev. főgymnasium	<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. áll. gymn.
" Kegyesrendi főgymn.	<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi
" I. ker. kir. áll. főgymn.	" gymnasium.
" II. ker. kir. kath. főgymn.	" Érsekmegyei könyvt
" V. ker. főgymn.	<i>Fehértemplom</i> , Főgymnasium.
" VII. ker. főgymnasium.	<i>Félegyháza</i> , Kath. gymnasium.
" VIII. ker. főgymnasium.	<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.
" Tanárképző-int. gymn.	<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgymnasium
" Ref. főgymnasium.	" M. k. áll. keresk. Akadémia.
" II. ker. áll. főreálisk.	<i>Gyöngyös</i> , Állami főgymnasium.
" IV. ker. közs. főreálisk.	<i>Gyöngy</i> , Ev. ref. gymnasium.

- Győr*, Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
Gyula-Fehérvár, R. kath főgymn.
Hajdú-Nánás, Gymnasium.
Hodmező-Vásárhely, Főgymn.
Hodosán, M. k. áll. elemi népisk.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Ipolyság, Hontmegyei múzeum társulat.
Jászberény, Közs. kath. főgymn.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
 „ Casinó-egylet.
Kaposvár, M. kir. áll. főgymn.
Karczag, Ev. ref. gymnasium.
Kassa Kir. jogakad. könyvtára.
 „ Kath főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Állami felső-leányiskola.
 „ Kazinczy-kör.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
 „ Ref. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Város tanácsa.
Késmárk, Ág. h. ev. lyceum.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 „ Kir. kath. gymnasium.
Kiskun-Halas, Ref. főgymnasium.
Kisujszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozs-Monostor, Gazd. tanintézet.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
 „ Ev. ref. theol. facultas.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Ev. ref. kollégium.
 „ Unitárius gymnasium.
 „ Keresk. Akadémia.
 „ Városi polg. fiúiskola.
Komárom, Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium
Körmöcbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Kúnszentmiklós, Ev. ref. gymn.
Léva, Kegyesrendi főgymnasium.
Liptó-Szt. Miklós, Áll. polg. isk.
Losoncz, M. kir. állami főgymn.
- Lőcse*, Kir. főgymnasium.
 „ M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
 „ „ R. kath. gymn.
Makó, Állami főgymnasium.
 „ Polgári leányiskola.
Mármaros-Sziget, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. gymn.
 „ „ Áll. tanítókép.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. gymn.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
 „ Kir. kath. gymnasium.
 „ Felső keresk. iskola
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami gymnasium.
Nagy-Kanizsa, Róm. kath. főgymn.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
Nagy-Szalonta, Algymnasium.
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
 „ „ Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szöllős, Ugocsa megyei tanító-egyesület.
Nagy-Szombat, Érseki gymnasium.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
 „ „ Kath. főgymnasium.
 „ „ M. kir. áll. főreálisk.
 „ „ Közs. isk. könyvtár.
Naszód, Alapítványi főgymnasium.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium
Ózd, Gyári tiszt. kaszinó.
Pancsova, Főgymnasium.
Pannonhalma, Főapátsági lyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
 „ Szt. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.

<i>Pécs</i> , Kath. főgymnasium	<i>Szeged</i> , Kereskedelmi felsőiskola.
„ Állami főreáliskola	„ III. polg. fiúiskola.
<i>Petrozsény</i> , Gymnasium	<i>Szegszárd</i> , Állami főgymnasium.
<i>Pozsony</i> , Kir. Jog-Akadémia.	<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymn.
„ Ev. Theol Akadémia.	„ „ Áll. tanítóképezde.
„ Kir. kath főgymnasium.	<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.
- Ág. h. ev. lyceum.	„ „ R. kath. főgymn.
„ Állami főreáliskola	„ „ Állami főreálisk
„ Keresk. Akadémia	<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.
<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gymnasium.	„ „ Főreáliskola.
<i>Privigye</i> , Kath. gymnasium	„ „ Keresk. Akad.
<i>Rimaszombat</i> , Egyes prot. gymn.	<i>Szentes</i> , Állami főgymnasium.
<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.	„ Casino-Egylet.
„ Kath. főgymnasium.	<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.
<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. Akadémia	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.
<i>Segesvár</i> , Gymnasium	<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.
<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gymn.	<i>Szombathely</i> , Főgymnasium igazg.
„ Ev. kerületi lyceum.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.
<i>Sepsi-Sz.-György</i> , Ev. ref. coll.	<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.
<i>Siklós</i> , Polgári iskola.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendifőgymn.	„ Nyilv. elsőfokú iparisk.
„ Ág. h. evang. lyceum.	„ M. k. áll. fels. leányisk.
„ Ev. lyc. Ifj. M. Társaság	<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.
„ M. kir. állami főreáliskola.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ M. k. áll. fels. ker. iskola.	<i>Túróc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót
„ Állami felső leányiskola	társaság.
„ Ev. tanítóképző-intézet	<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.
„ Irodalmi és művészeti kör.	<i>Újvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Honvéd főreáliskola	„ Gör-kei szerb főgymn.
<i>Sümeg</i> , Reáliskola.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
„ Közkönyvtár.	„ Kaszinó.
<i>Szadacka</i> , Mikló Izidor könyvtára.	„ Múzeumegyesület.
<i>Szabolcs</i> , Kir. kath. gymnasium.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.	„ Közs. tanint. könyvtára.
<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Szász-Régen</i> , Gymnasium.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Polg. és ker.iskola.
<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gymnasium	„ „ Áll. főgymnasium.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kuun-colle-	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
gium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
„ Kir. kath. főgymnasium.	„ Városi könyvtár.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.	„ Bács-Bodrogm. tört. társulat.
„ Állami főreáliskola.	Összesen 271 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek az akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Budapest</i> , M. k. Miniszterelnökség.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	„ Vall. és közokt. miniszt.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen	„ Képviselőh. Könyvtára.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation. de l'Université.	„ Egyetemi olvasókör.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein in Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.	„ M. kir. földtani intézet.
<i>Austin</i> (Texas), Acad. of Sciences.	„ Magyarhoni föld társ.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	„ K. m. természettudományi Társulat.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Magyar Nemz. Múzeum.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyesület.	„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	„ M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	„ Műegyetemi olvasókör.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	„ Magy. Tört. Társulat.
„ Gesellschaft für Erdkunde.	„ Nemz. színház könyvt.
„ K. preuss. Statist. Bureau.	„ Orsz. m. iparegyesület.
„ (Charlottenburg) Physikalisch-technische Reichsanstalt.	„ Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	„ M. kir. orsz. levéltár.
<i>Bonn</i> , Verein g. Alterthumsfreunde im Rheinlande.	„ Orsz. m. k. statiszt. hiv.
<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.	„ Föv. statiszt. hivatal.
<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.	<i>Bukarest</i> , Academia Romana.
„ Museum Schlesischer Alterthümer.	<i>Calcutta</i> , Asiatic Society of Bengal.
<i>Brünn</i> , Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau.	<i>Cambridge</i> , (Angolorsz.) Cambridge Philosophical Society.
„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.	<i>Catania</i> , Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
<i>Bruxelles</i> , Acad. A. des Sciences et Belles Lettres.	<i>Cherbourg</i> , Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
„ Société Numismatique.	<i>Cristiania</i> , Société des Sciences Univers. R. d. Norvége
	<i>Danzig</i> , Naturforsch. Gesellschaft.
	<i>Darmstadt</i> , Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen.
	<i>Debreczen</i> , Orsz. gazd. intézet.
	<i>Déva</i> , Hunyadmegyei régészeti és történ. egyesület.
	<i>Dijon</i> , Acad. des Sciences et Belles Lettres.
	<i>Dorpat</i> , Estnische Gelehrte Gesellschaft.

- Dorpat*, Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kö. Sächsischer Alterthums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 „ R. College of Physicians
Erlangen, Physik. medicinische Societät.
Firenze, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nationale centrale.
 „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 „ R. Istituto di Studi Superiori storico-practici di Firenze.
Frankfurt a/M., Physical. Verein.
 „ a/O., Naturwissenschaftlicher Verein.
Genève, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Univ. Biblioth.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Gratz, Hist. Verein f. Steiermark
 „ Akademischer Leseverein
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
 „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egyesület.
Halle a S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Tezler van der Hulst
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät d. Wissenschaften
 „ Finnische Literarische Gesellschaft.
Helsingfors, Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Alterthums-Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen Seura.
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 „ Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archeologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique
Kassa, Felsőmagyarországi Múzeumegylet
Kiel, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnten.
Kolozsvár, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
Königsberg, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft
Kopenhagen, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
 „ Sociétés des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandais d'Antiquités.
Leipzig, Museum f. Völkerkunde
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lemberg, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.

- Liège*, Inst. Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lisbonne, Académie Reale des Sciencias.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Institut. of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Asiatic Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institute.
Losonc, Közkönyvtár.
Lőcse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museum-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Madrid, Acad. Reale des Sciencias exactas.
Magyar-Óvár, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
Mainz, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthum.
Manchester, Literary and Philosophical Society
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseilles, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moszkva, Société d'Archéologie.
 „ Société des Naturalistes.
Moszkva, Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université Impériale
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Hist. Verein für Oberbairn.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde
Nagy-Szeben, Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
Nagy-Várad, Bihar m. rég. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Napoli, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze Morali e politiche.
 „ Biblioteca Nazionale
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society
 „ „ New-York St. Library.
Nürnberg, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens
Páris, Bibl. de l'Institut de France
 „ Annuaire Géolog. Universel.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Philadelphia, Amer. Philosophical Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egy.
Prága, Museum d. Königr. Böhmen.
 „ K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
Prága, Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česká Akad. Císare Fr. Joz.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Roma, Kais. deutsch. arch. Institut.

- Roma*, Accademia dei Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia. Patria.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San Francisco, Acad. of. Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden
St. Petersburg, Académie Imp. des Sciences.
 „ Commission Imp. Archéologique.
 „ „ Observ. Phys. Central.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
Sao Paulo (Brazilia), Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
Sepsi-Sz.-György, Székely Nemz. Múzeum.
Spalato, K. k. Archaeol. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer. Zweigverein des Vögesenclub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
Temesvár, Délm. tört. és régészeti Társulat
Tokyo, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Naturali.
Újvidék, Matica Srbska
Ulm, Ver. f. Kunst u. Alterthümer
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Venezia, Archivio Generale.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Washington, United States Geological Survey.
 „ Departement of Agriculture of the United States of America.
 „ Smithsonian Institut.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Wien, Alterthumsverein.
 „ K. k. Hofbibliothek.
 „ K. k. Universitätsbibliothek.
 „ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.
 „ K. u. k. Kriegsarchiv.
 „ Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.
 „ K. k. Geograph. Gesellsch.
 „ Kais. Akad. d. Wissensch.
 „ Kais. kön. Geolog. Reichsanstalt.
 „ Centralkommission z. Erhaltung der Baudenkmale.
 „ Naturhist. Verein an d. Univ.
 „ Zoolog.-botan. Gesellsch.
 „ Akadem. Verein der Naturhistoriker.
 „ Ungarn-Verein
 „ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola
 „ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
Wiesbaden, Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
Zágráb, Akadémia könyvtára.
 „ Egyetem könyvtára.
 „ Múzeum könyvtára.
 „ Horvát arch. társaság.
 „ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár
Zürich, Bibl. des Ung. Vereines

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

Főkönyvtárnoki jelentés.

(Előterjesztette *Heller Ágost* főkönyvtárnok a Könyvtári Bizottság 1900. február 7-én tartott ülésén.)

Szándékom e jelentésben röviden, de azért mégis kimerítően előadni, milyen a könyvtár állapota, mit végeztünk a lefolyt esztendőben és a jövő évben milyen munkálatok vannak tervben. Továbbá fel kell tüntetnem a könyvtári dotatio hováfordítását és néhány indítványt kell előterjesztenem, melyek a könyvtár fontos ügyeire vonatkoznak. Jelentésem végül a könyvtárral kapcsolatos gyűjteményekre: a levéltárra és a Goethe-gyűjteményre terjed ki

A könyvtárnak eddigelé majdnem teljesen rendezetlen osztálya volt a theologiai, mely összesen 4854 műből, több mint 10,000 kötetből áll. Ezen osztály rendezése közel áll befejezéséhez, miután a katalogusok nemsokára elkészülnek és csak a leltár írása van hátra. Ezen szakon kívül a schematismusok osztálya is lajstromoztatott.

A könyvtár legnagyobb osztálya a történelem, melynek czédulakatalogusa a mult évben elkészült: 5789 munkából áll.

Ezen gyarapodással a nagy katalogus jelenleg kerekaszámban 65,000 czédulát foglal magába. A legközelebbi időben tervbe vett teendők a következők: Az akadémiai kiadványsesércknek a külföldi tudományos intézetekkel rendbehozása, minthogy ez évek során zavarossá vált. E czélból oly jegyzék készül, mely a könyvtárban található cserepéldányok leltárul szolgál. Ha elkészül e jegyzék, egyszersmind lehetséges lesz a sok hiányt a kiadványok sorozatában valahogyan pótolni.

Rendezni kell továbbá a Magyar Tudományos Akadémia saját kiadványait is, melyeknek nagy része egyáltalában nincs lajstromozva.

Az életírás osztályának lajstroma jelenleg utaló czédulákkal pótoltatik, melyek az életírásban tárgyalt személy nevét tüntetik föl. Mind e tervbe vett rendezések egy évi munkával aligha lesznek bevégezhetők.

A könyvtár udvari terme számára mult évben két új szekrény készült, mely a theologiai osztály felállítását lehetségessé tette és más kiszoruló osztályoknak ad helyet.

Csak mint jámbor óhajást fejezem ki azt a kívánságot, hogy a könyvtár udvari részébe is vezettessék be az elektromos világítás, mert az ott elhelyezett könyvosztályok az esti órákban hozzáférhetetlenek ¹

¹ Ez az óhaj már azóta teljesült. Van most már elektromos világítás a könyvtártermek mindegyikében

Áttérek az 1899-ik évben a könyvtárra fordított összegek részletezésére.

Kiadtunk :

Könyvvásárlásra és folyóiratokra	6856	kor.	64	fill.
Könyvkötésre	2738	"	60	"
Könyvlajstromozás, írási munkákra	1500	"	42	"
Bútorok, javítások	884	"	20	"
Irodai kiadások, szállítás és postai költség, kisebb nyomtatványok	678	"	14	"
Folyó kiadásokra készletben	341	"	20	"
Összes költség	12999	kor.	20	fill.

Ha ez összegeket százalékokban fejezzük ki, esik könyvekre és folyóiratokra 52·74%, kötésre 21·06%, lajstromozásra 11·54%, bútorokra és egyéb asztalos munkákra 6·8%, irodai s egyéb kisebb kiadásokra 5·21%, rendelkezésre 2·62%.

Az idegen folyóiratok közel 2000 koronát vesznek igénybe, a mi aránylag nagy összeg, tekintve a rendelkezésre álló dotatiót. A szaklapoknak és szemléknek még hosszú sora tenné kívánatossá az előfizetést, de ez egyelőre lehetetlen.

A könyvkötés az egész könyvtári költség ötödrészét veszi igénybe. Ezt a százalékot megmagyarázza a számos cserepéldány és köteles példány bekötése, továbbá az is, hogy még mindig pótolni kell a régi mulasztásokat, melyek következtében a bekötetlen könyvek használat alatt vagy elrongyollódtak, vagy egyáltalában ki voltak zárva a használatból.

A könyvtár a lefolyt évben *Duka Tivadar*, Londonban lakó tagtársunktól küldött ajándékkal szép gyarapodást nyert. A könyvek majdnem mind az indiai irodalomra és a szanszkrit, tibeti s egyéb nyelvek tudományára vonatkoznak. Van összesen 68 darab könyv, melyek között néhány már-már nehezen megszerezhető, becses mű található.

Az ajándékozó kívánja, hogy az eddig a könyvtárnak ajánlékozott, Indiára és különösen Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó könyvek, kéziratok, és egyéb emléktárgyak egy külön diszes szekrényben egyesíttessenek, és hogy e szekrény költségét ő maga, mint adományozó, fogja viselni.

A Goethe-gyűjtemény számos kötetlen könyve mult évben bekötetett; költségét a kis Goethe-alap 1899-iki kamatai fedezték. Ugyanez összegből a frankfurti Goethe-érmet is beszereztem.

A könyvkölcsönzés folytonosan szaporodik, különösen a vidéki forgalmat illetőleg. Rendszerint hatóságok vagy iskolai igazgatóságok révén történik a kikölcsönzés, minek következtében a küldözgetés díjmentes

A köteles példányok kezelése és rendbentartása, az elégtelen személyzetnél fogva, nagy nehézségeket okoz. Másrészt pedig a beküldött nyomtatványok bece a könyvtár szempontjából igen különböző.

A nyomdák tulajdonosai nem olvasván figyelmesen a köteles nyomtatványokra vonatkozó törvényt, az akadémiai könyvtár temérdek oly nyomtatványt kap, melyek azt nem illetik, mint p. o. színházi lapokat, gyász- és családi jelentéseket, s. i. t. Ezek a nyomtatványok el sem helyezhetők s a könyvtári személyzet sem bírja e tömeget elrendezni.

Hogy a könyvtár e hiábavaló, csak a munkát és a postai költségeket növelő nyomtatványoktól szabaduljon, azt a javaslatot terjesztem elő, hogy a nyomdák körlevél útján kéressenek fel, hogy csak azokat a nyomtatványokat küldjék be, melyek a törvény értelmében az Akadémiát illetik.

A könyvkikölcsönzési szabályzat a következő pontokkal toldandó meg: Szótárak, lexikonok, egyáltalában az úgynevezett „Reference-Works“, melyek az olvasóteremben és a könyvtárban folytonosan használatban vannak, nem kölcsönözhetők ki házi használatra. Azért feltétlen szükséges szabálynak tartom ezt a pontot, mert a könyvtárban régi abusús, hogy egyes szótárak éveken keresztül ki voltak kölcsönözve.

Háttra van még két, a könyvtárra nézve fontos ügy.

A könyvtári személyzet teljesen ki nem elégítő voltáról már a múlt évi jelentésemben tettem említést. Már egy éve húzódik ez az állapot, mely, hosszabb ideig fennállván, a könyvtár ügyeire nézve káros következményeket okozna. Az egyik alkönyvtárnok, ki már több mint két év óta nem is jöhetett a könyvtárba, most nyugdíjazását kéri. Midőn ez ügy elintézését kérem, egyszersmind kérem alkalmas egyének megbízását mihamarább kieszközölni.

A könyvtárhoz csatolt levéltár utolsó rendezése nem nevezhető sikerültnek. Az anyag 16 osztályra, egyes osztályok ismét alszakokra vannak felosztva. Minthogy pedig sok kézirat, melynek külsejére van a tartalom rá jegyezve, colligatumokba van egybekötve, ily osztályozás hasznavehetetlen. De maga az általános és a szakkatalogus oly tökéletlen és fogyatékos, hogy a keresett kéziratnak feltalálása lehetetlen.

Szakférfiú véleményét kikérve, ez akként nyilatkozott, hogy a szakrendszer elhagyandó és az összes iratok csupán csak négy osztályra lennének osztandók, ú. m.: 1. Kéziratok, 2. Missilis levelek, 3. Oklevelek, 4. Az Akadémiához benyújtott pályamunkák. Minden egyes darab folyószámot kap és róla törzslap készül. A kéziratok lehetőleg tárgy vagy szerző szerint egymás mellé helyeztetnek, sorzámmal ellátva. A colligatumok egyes darabjai egy-egy törzslapon vétetnek föl. A törzslapok alapján kimerítő betűrendes név- és tárgymutató készülne.

A missilis levelek csoportjába minden oly nem hivatalos jellegű levél vétetnék fel, melyet magánegyének írtak egymáshoz. Ide jönnek a tudósok és írók irodalmi és baráti levelei és azok mellékletei, valamint ide veendők föl az okmányok között elszórt levelek. A levelek lajstromozása két jegyzéket tételez föl: az egyik a levél írója, a másik

a címzett szerint ABC-rendben. A különvált levelek — a mennyiben ezek gyűjteménynek részeit nem képezik — időrend szerint állítandók fel.

Ha a levelek be vannak kötve, mint Kazinczy, Toldy, Cornides levelei, ezek a jegyzékben kötet és lapszám szerint fölveendők.

Az oklevelek csoportjába esnek a magán- és közjogi természetű és a hivatalos forumokon keletkezett iratok. Rendezésük abban állana, hogy a mennyiben nincsenek bekötve, szintén chronologiai rendben helyeztetnének el.

A pályamunkák a kéziratok külön alosztályát képeznék. Fölállításuk a pályázat-alapító és a pályázat ideje szerint történnék.

Kiadvány-cserére fölszólította Akadémiánkat a Museo Paulista São Paulo-ban Braziliában. Összes eddig megjelent dolgozatait megküldötte három kötetben. Ajánlom a csere elfogadását és a „*Mathem. und Naturwiss. Berichte aus Ungarn*“ című folyóiratunkkal való viszonzását.

Még röviden jelentem, hogy a könyvtár előcsarnokában, hol ezelőtt nyílt ruhatár volt, a mi számos rendetlenségre, egy esetben kabátlopásra adott alkalmat, bekerített ruhatárat csináltattam, mely a távozó olvasókat megkíméli attól, hogy maguk vegyék le a ruhadarabokat.

Miután az előbbiekben iparkodtam, hogy a könyvtár és a hozzátartozó gyűjtemények állapotát lehetőleg kimerítően ismertessem és a tett javaslatok megfontolását a tisztelt bizottság szíves figyelmébe ajánlom, kérem jelentésem tudomásul vételét.

B)

A rendezett tudományszakok száma 53; ezek 61.611 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:¹

Bibliographia 1156, Encyclopaedia 142, Philosophia 1394, Mythologia 117, Theologia 4854, Paedagogia 1926, Széptudomány 565, Anthropologia 325, Jogtudomány 1243, Magyar jogtudomány 1550, Politika 2365, Magyar politika 1680, Történelem 5800, Magyar történelem 2892, Magyar országgyűlések 95, Életírások 2599, Földrajz 1070, Magyar földrajz 456, Térképek 927, Utazások 1208, Statisztika 709, Schematismusok 114, Hadtudomány 680, Régészet 1386. Éremtudomány 176, Matematika és csillagászat 1141, Természettudomány 179, Természettan 963, Vegytan 424, Természettörténet 133, Állattan 495, Növénytan 442, Ásvány- és földtan 514, Gazdaságtan 3539, Orvostudomány 2501, Nyelvtudomány 2078, Classica-philologia 737, Görög írók 827, Latin írók 894, Új-latin írók 796, Magyar nyelvészet 473, Régi magyar irodalom 658, Magyar irodalom 3059, Germán

¹ A művek számának 4616 művel való feltűnő gyarapodása legnagyobb részét a theologiai osztály lajstromozásának tulajdonítandó.

irodalmak 1598, Francia irodalom 700, Olasz- és spanyol irodalom 254, Szláv irodalom 406, Keleti irodalom 1711. Incunabulumok 356, Akadémiai és tudományos társulatok kiadványai 366, Magyar Tudom. Akadémia kiadványai 360, Külföldi folyóiratok 196, Hazai újságok és folyóiratok 373.

A szakkatalogus áll 109 kötetből és 42 czédulatokból. A nagy főkatalogus áll 101 tokból.

A könyvtár gyarapodása a járulék-naplók kimutatása szerint a következő:

Vétel útján 389 mű. Köteles példány 324 nyomda. 7790 mű 2063 kötet 6335 füzet, 204 zenemű 5 kötet 240 füzet. és 47 térkép.

Külföldi folyóiratok száma 112.

A könyvtár olvasó-termében 1899-ben 6163 olvasó 7228 művet használt. Belépésre az olvasó-terembe 699 darab belépti jegyet osztottunk ki. Házi használatra 1218 kikölcsönző 1218 művet kölcsönzött ki, beszámítva hatóságok útján vidékre kölcsönzött könyveket is.

IX. A M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma.

(Harmadik kimutatás.)

274. Gróf Andrassy György és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti Hideggyülethez irányzott jelentése. Pozsony. Fűskúti Landerer Lajos. 1833. (Vétel.)

275. Magyarország sarkalatos törvényei s államjogi fejlődése 1848-ig. Gr. Széchenyi István hagyományaiból. Pest, 1864. Eggenberger Ferdinánd. (Vétel.)

276. Politische Programm-Fragmente 1847. vom Grafen Stephan Széchenyi. Aus dem Ungarischen mit Anmerkungen eines Oppositionellen. Leipzig. Wilhelm Jurany. 1847. (Vétel.)

277. Töredék gróf Széchenyi István kiadatlan irataiból. Közrebocsátja Török János. Pest. Werfer Károly. 1860. (Vétel.)

278. 26 darab különböző, a gr. Széchenyi-családra vonatkozó eljegyzési jelentés. (Id. Szinnyei József ajándéka.)

279. A „Bácskai Ellenőr“ 1891. szeptember 20-iki száma („Széchenyi István gróf emléke“.) (Vétel.)

280. A „Magyar Néplap“ 1899. május 19-iki és 26-iki száma. („Széchenyi szelleme“.) (Vétel.)

281. Fénykép a Magy. Tud. Akadémia emléktáblájáról. (Vétel.)

282. Német emléklap Széchenyi halálára. (Vétel.)

283. A „Hazánk“ 1899. február 14-iki száma. („Széchenyi emlékezete“.) (Vétel.)

284. A „Fyens Stiftstidende“ (dán lap) 1899. május 4-iki száma. (Dr. Schumacher Sándor ajándéka.)

285. Ungarns Staatsmänner, Parteiführer und Publicisten der nationalen und staatlichen Wiedergeburt. 1825—1870. Vom Verfasser

der Werke: „Moderne Imperatoren“, „Franz Deák“, „Spiegelbilder der Erinnerung“ etc. Berlin, 1870. G. Eichler. (Preisner Ignác ajándéka.)

286. Einiges über Ungarn. Nach dem „Néhány szó a lóverseny körül“ des Grafen Stephan Széchenyi. Aus dem Ungarischen übersetzt von Hermann Klein. Pesth. Gustav Heckenast. 1839. (Preisner Ignác ajándéka.)

287. „Széchenyi István gróf, vagy Magyarország újjászületése“. Írta Gaál Mózes. Budapest. Franklin-Társulat. 1899. (Vétel.)

288. Tancsics Mihály művei. (XII. köt.) Nyilatkozat Széchenyi „Adó és Két garas“ című tervére. (Vétel.)

289. Ein Blick auf den Anonymen „Rückblick“ welcher für einen vertrauten Kreis, in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien, erschien. Von einem Ungarn. (Vétel.)

290. A nagy-körösi főiskola önképző-társulatának „Széchenyi emlékkönyve“. 1861. (A főiskola ajándéka.)

291. Az eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve 1897—98. Eperjes. 1898. (A kör ajándéka.)

292. Különböző hirlapok Széchenyiről szóló cikkeikkel. (Idősb Szinnyei József I. tag ajándéka.)

293. Gyászjelentés gr. Széchenyi István édes anyja haláláról. (Id. Szinnyei József ajándéka.)

294. Gr. Széchenyi Bélának két jelentése a Magy. Tud. Akadémiához, chinai tudományos expedíciójáról. (A M. T. Akadémia letéteménye.)

295. A „Buda és Vidéke“ 1899. áprilisi száma. „Széchenyi sirján“ című verssel.

296. A „Buda és Vidéke“ 1899. októberi száma „Széchenyi és a magyar költészet“ című cikkel.

297. A „Magyarország“ 1899. november 18-iki száma „A lánczhid jubileuma“ című tárczával.

298. Az „Egyetértés“ 1899. november 18-iki száma „Az ötvenéves lánczhid“ című tárczával.

299. A Magyar Mérnök- és Építész-egylet heti Értesítője „A magyar pantheon Széchenyi szellemében“ című cikkel. (Vukasinovits József fővárosi mérnök ajándéka.)

300. A budapesti lánczhid alapkő-letételekor, 1842. augusztus 24-én, a lánczhid alapkövébe lezárt oklevél eredeti fogalmazványa. (Tasner Géza úr ajándéka.)

301. Gr. Széchenyi István 1836. február 11-én kelt — Biharmegyéhez intézett levelének másolata, melyben Barabás Miklóst ajánlja képe lefestésére. (Maszák Hugó ajándéka.)

302. Ministeri rendelet. Pest, ápril 20. 1848. (Aláírva: Gr. Batthyány Lajos, Deák Ferencz, B. Eötvös József, Klauzál Gábor, Kossúth Lajos, Gr. Széchenyi István, Szemere Bertalan.) (Id. Szinnyei József I. tag ajándéka.)

303. „A budapesti lánczhíd“. Írta Zelovič Kornél. (A Magyar Mérnök- és Építész-egylet ajándéka.)

304. A Magyar Mérnök- és Építész-egylet Heti Értesítője. 1899. november 19. (Az Egylet ajándéka.)

305. A Magyar Mérnök- és Építész-egylet Heti Értesítője. 1899. december 3.

306. Briefe von und an Stephan Széchenyi. Erster und zweiter Brief. Leipzig. Otto Wigand. 1861. (Vétel.)

307. The noble Magyar. St. James's Chronicle. Thursday. April 19. th. 1860. (Vétel.)

308. A „Buda és Vidéke“ 1900. januárhavi száma, „Mikor még nem volt híd a Dunán“ című czikkkel. (Vétel.)

309. „Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála. (1849—1860.) Írta Kecskeméthy Aurél. Második kiadás. Pest, Emich Gusztáv. 1866. (Vétel.)

310. Deák Ferencz emlékezete. Csengery Antal. 1877. (A Magyar Tud. Akadémia letéteménye.)

311. Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála. (1849—1860.) Írta Kecskeméthy Aurél. Pest, Emich Gusztáv. 1866. (Szily Kálmán r. t. ajándéka.)

312. Gr. Széchenyi István mint író. Kiadta Balásfalvai Orosz József. Pozsony, Snischer Károly. 1832. (Szily Kálmán r. t. ajándéka.)

313. Ueber die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche Meinung des Grafen Ladislaus Teleki. Pesth, Trattner. 1810. (Ugyanattól.)

314. A „Vasárnapi Ujság“ 1899. november 26-diki száma. „Fáy András levele a lánczhidról“ című czikkkel. (Puky József ajándéka.)

315. A „Tanulók Lapja“ 1895. június 30-diki száma. „Gróf Széchenyi István 1791—1861.“ című czikkkel. (Id. Szinnyi József l. tag ajándéka.)

316. I. Pesti Versenyrend. 1830. (Ugyanannak ajándéka.)

317. Zergliederung des Werkes: Ueber den Credit. Vom Grafen Joseph Desewffy. Aus dem Ungarischen übersetzt von S. v. Ludwig. Kaschau. Carl Werfer. 1831. (Vétel.)

318. Széchenyi István gróf „Két Garas“-ráa nyilatkozat. Írta Stancsics Mihál. Lipcsében, Tauschnitz Bernátnál. 1844. (Vétel.)

319. A nagy-körösi főiskolai önképző-társulat „Széchenyi Emlékkönyv“-e 1860 (Vétel.)

320. „Gróf Széchenyi István“. Köre metszette Herr. Nyomt. Oncken, 1840. Gerold könyvnyomtató intézete. (Vétel.)

321. Kelet Népe és Pesti Hírlap. Írta B. Eötvös József. Pest. Landerer és Heckenast. 1841. (Vétel.)

322. A „Neues Pester Journal“ 1899. november 17-diki száma. „Das Jubiläum der Kettenbrücke“ cz. tárczával. (Vétel.)

323. Gróf Széchenyi István. Mellkép. Felül a magyar korona,

alatta a lánczid képe, körül emblemek. Alul a Sz.-család czimere és jelmondata és a következő vers:

A zászló kezünkben lobog,
Melyet egykor ki tűztél,
S ha ki hordja, elesni fog
Helyére új erő kél.

Gasser remek műve után rajzolta F. Würbel. Nyom. Bécs. Schwarz J.-nál június 30. 1860. Kiadta Kotsányi László. (Ernst Lajos ajándéka.)

324. Gróf Széchenyi István. Nagy mellkép. Köre rajzolta és nyomt. Rohn, Pesten, 1860. Kiadja Keckenast Gusztáv. Pesten, 1860. (Ernst Lajos ajándéka.)

325. Gróf Széchenyi István. Térkép. Főül a magyar korona Hungariával, körül jelképek Sz. alkotásaiból. Alul a család jelmondata latinul és e pávers:

Széchenyi nagy Magyarunk bár élete napja letűne
Szellemi kincseiben örökdik honja felett.

Köre rajzolta Katzler Vincze. Nyomt. M. Bäcker Bétsben. Kiadták Kotsányi István és Bäcker M. (Ernst Lajos ajándéka.)

326. Gróf Széchenyi István Döblingben. Mellkép. Galambokkal. Előtte két galamb egy edényből iszik. Sz. kezében egy botfuvalya (Stockflöte). Rajz. Löschinger Zsigmond. Kiadta Lukáts. Druck von M. Bäcker Wien. (Vétel.)

327. Gróf Széchenyi István. Színezett mellkép, aranyozott sujtással. Rajz. Kazlár V. Nyom. Gerhart Henrik Bécsben. (Vétel.)

328. Ugyanazon kép, színezés nélkül. (Vétel.)

329. Gróf Széchenyi István. Térkép autogrammal. Köre metszette Herr. Gerold művészeti könyvnyomtató intézete. Nyomt. Oncken 1840. (Vétel.)

330. Gr. Széchenyi István Döblingben. Mellkép. Sz. ablakon kitekint, kezében botfuvalya (Stockflöte). Előtte két galamb egy edényből iszik, oldalt tőle (jobbra) másik két galamb lerepülőben. Werfer Károly műintézete. Pest, 1860. Alul a következő vers:

S így ápolá galambjait
Fúván az édes bús dalt,
Melyet a hazaszeretet
És mély kedélye sugallt. (Vétel.)

331. Gróf Széchenyi István egy íróasztala, írópölcze és könyvszekrénye, melyeket mint a fennállott helytartótanács közlekedési ügyeinek vezetője használt. (A kereskedelemügyi m. kir. miniszterium ajándéka.)

332. Az „Eperjesi Széchenyi-Kör“ Házi Estélyeinek 8 drb műsora. (Hellebrant Árpád ajándéka.)

333. Fénykép a Nemzeti Kaszinó Széchenyi-serlegéről, kivonattal B. Wenckheim Béla első beszédéből. (Szegedy-Maszák Húgóné, Barabás Ilona ajándéka.)

334. Ugyanaz, más felvételen. (Ugyanannak ajándéka.)
335. Egy barna fakeretbe foglalt kép, gr. Széchenyi Istvánnak Barabás Miklóstól 1836-ban készült olajfestménye után, és ugyanabban a keretben Széchenyinek Bihar vármegyéhez intézett, Pest febr. 11-én 1836.-ról kelt, fényképezett levele. (Ugyanannak ajándéka.)
336. Polgárosodás. Írta Arisztides Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1862. (Vétel.)
337. Önbírálat. Írta Arisztidesz. Lipcse, 1832. (Vétel.)
338. Magyar Akadémia könyve. Szerkeszti Ormódi Bertalan. Első évfolyam. Pest. Wodianer F. 1860. (Vétel.)
339. A „Magyarország“ 1900. február 5-diki száma. (A nemzeti kaszinó „Széchenyi lakomájá“-ról.) (Vétel.)
340. Ungarns Politische Charaktere. Gezeichnet von F. R. Mainz. J. G. Wirth Sohn. 1851. (Vétel.)
341. Emléklap az 1860. évből, Melléklet a „Vasárnapi Ujság“ 1861. 1-ső számához. Pest, január 6-án, 1861. (Vétel.)
342. Rückblick auf die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns. Wien, 1857. (Vétel.)
343. „Gróf Széchenyi István kora“. Bölcslelettudori értekezés. Írta Kiss Albin Ferencz. Budapest. Márián György nyomdája. 1898. (Id. Szinnyei József I. t. ajándéka.)
344. A „Budapesti Szemle“ 1896. márcziusi füzete.
345. „Üdvölkede“. Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi irománytöredékeivel. Írta és közli gróf Széchenyi István. Pesten, 1843. Trattner-Károlyi. (2 példány.) (Vétel.)
346. „Gróf Széchenyi István rövid életrajza.“ Öt képpel. Második bővített kiadás. Kiadja Kotsányi László. Pest, 1862. Müller Gyula bizománya. (Vétel.)
347. Rudnay Sándor esztergomi érsek és hercegprimás ezüst-érme 1822-ből. Ez érem piros tokban, gr. Széchenyi István íróasztalán állt. Paszlavszky Sándor plebános — előbb gr. Zichy Rudolf, gr. Sz. I. mostoha fia, házánál nevelő — hagyatékából. Paszlavszky József ajándéka.
348. Falk Miksa I. tag levele (Budapest, 1900. márczius 11.) gróf Széchenyi István levelei ügyében.
349. A „Pester Lloyd“ 1900. márczius 11-iki száma, Ferdinánd Kürnberger levelével gr. Széchenyi Istvánról.
350. Fénykép gróf Széchenyi István szobráról, háttérben az Akadémia palotájával. (Vétel.)
351. „Magyarország 1846-ban“. Írta Titus. Lipcse. Engelmann Vilmos bizománya. 1846. Nyomt. Breitkopf és Härtel. Lipcse. (Vétel.)
352. A „Pesti Hirlap“ 1900. márczius 15-iki száma. (Vétel.)
353. A „Magyarország“ 1900. márczius 19-iki száma. („Levelezés Széchenyi és Kossuth közt“.)
354. A „Pester Lloyd“ 1900. márczius 24-iki száma. (Vétel.)
355. A „Pesti Hirlap“ 1900. márczius 28-iki száma. (Vétel.)

356. „Függelék Gróf Széchenyi István' értekezéséhez a' Selyem-ről". Sopronban. Kulcsár Katalin. (Vétel.)

357. „Gróf Széchenyi István fenmaradt munkái". Saját kézírataiból. — I. Hunnia. — II. A buda-pesti lánczhid története. — A közlekedési bizottmány alakulása. Második kiadás. Pest. Heckenast. 1872. (Vétel.)

358. Licht oder aufhellende Bruchstücke und Berichtigung einiger Irrthümer und Vorurtheile vom Grafen Stephan Széchenyi. Aus dem Ungarischen von M. von Paziazi. Pesth, 1832. O. Wigand. (Vétel.)

359. Gróf Széchenyi István szobra, háttérben a M. Tud. Akadémia palotájával. Nagy fénykép Klösz Györgytől. (Vétel.)

360. Lovakról. Gróf Széchenyi István. Pesten, 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István. (Vétel.)

361. A „Pesti Hírlap" 1900. április 8.: „Széchenyi halálának évfordulója" és „Gróf Széchenyi István fogadása" cz. cikkekkkel

362. A „Magyar Állam" 1900. április 10. „Széchenyil István gróf".

X. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1899-ben.

Az Akadémia *vagyon*a az év elején 5,258.770 kor. 34 fillért tett, az év végén pedig 5,785 224 kor. 07 fillért. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 81.621 kor. 62 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok :

a) Székely-kivándorlási alap	26398	frt 35	kr.
b) Herczeg Czartoryski-alapítvány	2803	„ 06	„
c) Reguly-alap	983	„ 04	„
d) Udvardy-Cherna János jubilaris alapítványa	804	„ 76	„
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	17439	„ 77	„
f) Kazinczy-alap készpénzben	43910	„ 34	„
g) Semsey-alapítvány	200000	„ —	„
h) Kovács Ferencz-féle pályadíj-alapítvány	7511	„ 34	„
i) Néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	46794	„ —	„
k) Goethe-alapítvány	4000	„ —	„
l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	4627	„ 84	„

Bevétele volt az Akadémiának 463.943 kor. 30 fil. (ebből országos segély 84.000 k.), *kiadása* pedig 382.921 kor. 68 fil. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben 79.668 kor. 36 fil. Jutalmakra fordítottatott 10.511 kor. 22 fil.

Az 1900-ik évi *előirányzat* 341,463 korona 76 fil. bevételt és 338.462 kor. 16 fil. kiadást tüntet fel.

Mindezekről részletes kimutatás az Akadémiai Értesítő 122-ik füzetének 93—103. lapjain olvasható.

Jelentések a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés

a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalom- és a Marczibányi-mellékjutalomért a jelen évben az 1893—1899. évkörből nyelvtudományi munkák pályáztak.

Ha szemlét tartunk ez évkörben megjelent nyelvtudományi munkák fölött, örömmel látjuk, hogy a nyelvhasználat, a nyelvtörténet és a népnyelv tanulmányát egyenlő buzgósággal művelik nyelvészeink, az anyagot és az eredményeket szótári és nyelvtani alakban szakszerű és népszerű előadásban igyekeznek tudós köreink és egész művelt közönségünk rendelkezésére bocsátani.

Midőn e gazdag irodalomból ki kell választani az Akadémia nagyjutalmára méltókat, szabályaink értelmében mellőznünk kell a nagyobb munkák közül azokat, melyek már akadémiai jutalomban részesültek, másrészt a számos jeles apróbb dolgozat közül azokat, melyek csak folyóiratokban jelentek meg, vagy pedig ha különnyomatban is megjelentek, az évenként kiadott Sámuel-díjat nyerték jutalmul.

Nyelvészeti irodalmunknak így megszorított területén két író válik ki nagyobb munkájával: dr. Szinnyei József akadémiai r. tag és dr. Munkácsi Bernát akadémiai l. tag.

Szinnyei József munkája: *Magyar Tájszótár* 1893—1899. Másfél kötet, tizenöt füzet. Az 1838-ban megjelent Tájszótár óta első, sokkal teljesebb gyűjteménye a magyar szókincs azon népies részének, mely az irodalmi nyelvben nem szerepel, és azért általános szótárainkban mostoha elbánásban részesül. 1885-ben, mikor már a *Magyar Nyelvőr*-ben és a népköltési gyűjteményekben szétszórva igen sok népies nyelvkincs jelent meg, az Akadémia Szinnyei Józsefet bízta meg e kincseknek szótári feldolgozásával. A szerkesztő gondosan és pontosan megfelelt feladatának, kritikával használta föl a nyomtatásban megjelent adatokat, de sok olyan adatot is szerzett, mely addig sehol sem volt közölve, részint kézirati gyűjteményekből, részint ismerősök közléséből és alkalmi tudakolással. Az óvatos és pontos szerkesztésnek köszönhető, hogy ilyen munka szerkesztéséhez képest aránylag kevés

hiba csúszott be, s hogy immár nyelvészeink, íróink és irodalombarátaink a népnyelvnek meglepően dústartalmú, egészen megbízható szótárával rendelkeznek.

Mindezeknél fogva az osztály javasolja SZINNYEI JÓZSEF *Tájszótár*-ának a nagyjutalommal való kitüntetését.

Munkácsi Bernát munkája: *A votják nyelv szótára* (836 l., 1896., a M. Tud. Akadémia kiadványa). Ezt a rokonnyelvet ezelőtt igen hézagosan ismertük, azért Akadémiánk 1885-ben kiküldötte Munkácsi Bernátot, hogy a helyszínen tanulmányozza. Munkácsi igen alaposan elkészült; előkészítő tanulmányait: *Votják nyelvmutatványok*, *Votják nyelvtanulmányok* czime alatt tette közzé, s ez utóbbiakban igen jelesen tárgyalta a nyelvnek idegen, főleg török elemeit. Tanulmányútjának egyik eredményét, a *Votják népköltészeti hagyományokat*, 1887-ben tette közzé. De legbecesebb eredménye a nagy szorgalommal s egyszersmind szigorú kritikával készült *Votják szótár*, melyben a szerző a szókinészet újszólván kimeríti, mert a saját szöveg- és szógyűjteményén kívül földolgozza mindazt, a mi e nyelven nyomtatásban megjelent, úgy hogy ha a magyar és finn-észt szótárakat nem tekintjük, jelenleg a votják nyelv szókinését ismerjük legjobban az összes finn-ugor nyelvek között. A szótár értékét fokozza az a körülmény, hogy a nyelvi kifejezés kapcsán mindenütt számot ad a népnek ősi hagyományairól és néprajzi tárgyairól.

Mindezeknél fogva az osztály javasolja MUNKÁCSI BERNÁT *Votják szótár*-ának a Marczibányi-jutalommal való kitüntetését.

Az osztály javalata elfogadtatott.

II.

Jelentés a Wahrmann-jutalomról.

(Pauler Gyula osztály-elnök elnöklete alatt Hegedűs Sándor, König Gyula, Láng Lajos és Szily Kálmán r. tagokból álló bizottság jelentése. Előadó: Láng Lajos r. tag.)

Wahrmann Mór alapítványa minden harmadik évben váltakozva azon magyar állampolgárnak ítélendő oda, a ki az ipar, illetőleg a kereskedelem terén a megelőző hat évben legnagyobb érdemeket szerzett. Három évvel ezelőtt, midőn az 1000 ftos jutalom, vagyis az annak megfelelő arany-érem először adatott ki és az ipari tevékenység képezte a kitüntetés tárgyát, a m. t. Akadémia Mechwart Andrásnak ítélte oda a jutalmat. Az idén az előírt váltakozás következtében a jutalom az alapítólevél szerinti értelmében „azon magyar állampolgárnak ítélendő oda, a ki a kereskedelem terén, akár a tudomány előbbrevitele, akár

a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett“.

A bizottság feladata tehát oda irányul, hogy keresse azt a tevékenységet, mely az előző 1893—1899. terjedő hat évben a kereskedelem terén leginkább kiemelkedik.

Ha nem akarunk igazságtalanok lenni és a fogalmak szűk keretbe szorítása által sokakat a jutalom köréből kizárni, a kereskedelem fogalmát ez alkalommal természetesen a legszélesebb értelemben kell vennünk, értve alatta nemcsak az áruüzletet, hanem a pénzt és hitelt forgató bank-üzletet is, sőt értenünk kell a forgalmat a maga legszélesebb értelmében véve, belevonva még a közlekedést is. És a mellett mindezen tevékenységet akár az elmélet, akár a gyakorlat terén.

Mi több, maga a kereskedelem nem is képzelhető soha mint teljesen elszigetelt munkásság, az mindig kisebb-nagyobb összefüggésben fog állani a termeléssel nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság terén is. A mi különösen az ipart illeti, igen sok esetben ipar és kereskedelem közé éles határt vonni alig lehet. Bizonyítja ezt a világ legnagyobb iparos és kereskedő népének, az angolnak különben oly gazdag nyelve, mely a „trade“ szót váltakozva használja iparul is, kereskedésül is. Bizonyítja ezt a m. t. Akadémia által a Wahrmann-díjjal első ízben is méltán kitüntetett Mechwart András munkássága, mely nemcsak a magyar iparnak, hanem a magyar kereskedelemnek is óriási szolgálatot tett. De bizonyítja maga az alapítólevél szándéka, melyből mintegy közös forrásból indul ki egyszerre és együttesen az ipar és kereskedelem körül szerzett érdemek megjutalmazása.

És ha most kérdjük: ismerünk-e oly tevékenységet, mely a kereskedelem így értelmezett egész széles körébe kiterjedő fejlesztő és fölvirágoztató hatást gyakorolt volna? — örömmel jelezhetjük, hogy úgy a tudomány, mint a gyakorlat terén többen is vannak, kik e részben kiváló tehetséget és buzgalmat és nem egy fényes eredményt mutathatnak föl. S ha a bizottság mégsem javasol a kitüntetésre egy a forgalom egész körére kiterjedő tevékenységet, ennek oka egyedül az, hogy a különböző nagyérdemű munkásság közt nem találunk olyat, mely mintegy parancsolólag emelkednék ki a többiek köréből, s a melynél a m. t. Akadémia jutalma úgyszólván csak betetőzését képezné annak az elismerésnek, melylyel az ország osztatlan közvéleménye az illető férfiú munkásságát minden máséval szemben már eleve is kitüntette.

Ha azonban nem a forgalom egész körére kiterjedő, hanem annak csak egy ágára szorítkozó tevékenységekre térünk át, azonnal ki fog emelkedni a sok közül egy, mely már pusztán a

munkásság gazdasági jelentősége által, nemcsak a ráfordított gond és buzgalom, hanem az elért siker tekintetében is, mint úttörő és egyenrangú versenytárs nélkül való, úgyszólván egyedül áll a maga nemében.

Van férfiú, ki több mint két évtizede egész életét a magyar gazdasági élet egy ágának szentelte, melyet némelyek talán inkább az ipar körébe sorolnának, de a melynél az alapot és ezzel a legfontosabb tényezőt mégis a forgalombahozatal és ezzel a kereskedelem alkotja. Az árut, melyről itt szó van, századok óta termelik a nyugat legműveltebb népei, sokszor a legigénytelenebb fűtőtelek közt. Velök szemben tért foglalni csak nagy erőfeszítés és kitartás mellett lehet, mert a kereset, a mely egy-egy családra jut, aránylag kevés és igazi áldásos volta leginkább abban áll, hogy a munkát, a kereső, szerző munkát egyáltalában meghonosítja éppen a legszegényebb család körében. Eddig a legkedvezőbb évben mintegy 100,000 család jutott 2.000,000 frt mellékjövedelemhez ezen a réven hazánkban. Ez örvendetes eredményben az érdem tisztán és egyedül azt a férfiút illeti, a ki az egész termelést vezeti. Nemcsak a töménytelen munka és lankadatlan buzgalom miatt, a melyet e gazdaság meghonosítására kellett fordítania, hanem és főleg azért, mert ezen árucikknek termelése csak az által vált lehetségessé, hogy ő annak értékesítéséről is gondoskodott. S ez ismét a legnagyobb nehézségekkel járt azért, mert ezen jószág ára az utóbbi időkben oly rohamos hanyatlásnak indult, hogy a legfőbb termelő országokban, Olaszországban és Franciaországban is, tetemes csökkenés állt be az előállításban.

Elismeréssel kell fogadnunk azt az eredményt, hogy ezen cikkben a termelés szépen halad, hogy immár nemcsak a mennyiség emelkedik, hanem a minőség is javul. Elismeréssel kell feljegyeznünk, hogy jelenleg már három telep foglalkozik a nyersanyagok feldolgozásával, a melynek köszönhető kétségtelenül az is, hogy legutóbb gyárat készülnék felállítani, mely magát a teljesen kész iparcikket is előállítsa. Szintúgy elismeréssel kell adóznunk azért is, hogy a nyersanyag tekintetében a termelési kedv folyton emelkedik s a beváltási árak tetemes leszállítása daczára sem rendült meg. De mind e fényes sikert csak annak lehet köszönni, hogy az a férfiú, a ki ezt a termelést mint állami felügyelő vezette, egyéb sok munkája és gondja közt, az elárusításról sem feledkezett meg, hanem minden eszközt megragadott és minden tényezőt mozgásba hozott, hogy a fiatal magyar árunak a nemzetközi piacot megnyerje és megtartsa. Mert hiába lett volna a felügyelőségnek minden fáradsága és buzgalma községekkel és egyesekkel szemben; hiába lett volna minden szorgalma és leleményessége a nyers-

anyag előállítási feltételeinek megteremtésében és később az ipari feldolgozás meghonosításában; hiába minden küzdelme a közönnnyel és tudatlansággal, elfogultsággal sőt egyenes rosszakarattal szemben, ha magát az árút nem sikerült volna mindig értékesítenie. S azért bármily elismeréssel legyünk is a kifejtett munkásság sokoldalúsága iránt, a főérdemet itt kell keresnünk és az egész működést az idei jutalom tárgyát képező tevékenység alá kell foglalnunk: ha csak azt nem akarjuk, hogy mikor az ipari tevékenységen leend a kitüntetés sora, akkor ismét az okból történjék a mellőzés, mert a kérdéses munkásság inkább a kereskedelem, mint az ipar körébe tartozik.

És van e szép és sikeres munkáságnak még egy nagy és nemes vonása, mely különösen a m. t. Akadémia előtt bizonynyal a legnagyobb súlylyal fog a latba esni. Midőn az alapító „közérdekű és kegyeletes“ czélra tette alapítványát és midőn végrendeleti megbízottjai a jutalom odaítélését nem valamely gazdasági testületre, hanem egyenesen a m. t. Akadémiára ruházták, ezzel csak megerősíteni akarták ezen alapítványnak a végrendekező által adott „közérdekű és kegyeletes“ jellegét. Az a körülmény, hogy oly munkásság áll előttünk, mely úgyszólván egy egész életet szentelt honfiktársai gazdasági érdekeinek. mindez anyagi előny nélkül, még a polgártársak ünnepeztetését és a közhatalom oly jól megérdemelt kitüntetéseit is elkerülve; a komolyság és egyszerűség e lélekemelő megnyilatkozása szinte kötelességévé teszi a m. t. Akadémiának. hogy jutalmával azt a férfit keresse fel, a kinek senki más jutalmat nem adhat.

Mindezek alapján az alulirt bizottság egyhangúlag azt ajánlja, hogy a m. t. Akadémia nagygyűlése a Wahrmann-jutalom aranyérmét annak a férfinak adományozza, kinek neve az elmondottak után bizonynyal mindenkinek ajkán van, értjük: a selyemtenyésztes országos felügyelőjét, BEZERÉDJ PÁLT.

S midőn a m. t. Akadémia javaslatunkat elfogadja, egészen Wahrmann Mór végrendelete szellemében fog eljárni, mert nemcsak közérdekű, hanem kegyeletes munkásságot is jutalmaz.

A m. t. Akadémia a Bezerédj Pálnak nyújtott elismerésével kegyelettel adózik elődje, Bezerédj István fenkölt emlékének, a ki előharczosa volt a jobbágyság fölszabadításának hazánkban, s a ki a maga birtokán már a harminczas években azzal a szándékkal honosította meg az ott most is virágzó selyemtenyésztest, hogy jobbágysai a földjük megműveléséhez szükséges készpénzt annál könnyebben megszerezzhessék. Így valóstítja meg a m. t. Akadémia a legteljesebb mérvben az alapító közérdekű és kegyeletes czélzatát.

A bizottság javaslata elfogadtatott.

III.

Jelentés a Bródy-jutalomról.

A Bródy Zsigmond alapítványából ez idén esedékes, 3000 forintos publicistikai jutalom odaítélése tárgyában javaslatétel végett kiküldött bizottság, a II. osztály elnöke, Pauler Gyula r. t. elnöklése alatt, Heinrich Gusztáv r. tag, Ballagi Aladár, Concha Győző, Riedl Frigyes l. tagokból megalakulván, több ülést tartott, a melyek eredményéről tisztelettel a következőkben teszi meg jelentését.

A bizottság szem előtt tartva az alapítvány szabályzatát s ennek magyarázatában az előző bizottságoktól kiemelt s az Akadémiától helyeselt elveket követve, először is csak oly munkákat vont a pályázat körébe, a melyek, habár tudományos eszközökkel, az actualis közélet valamely problémájának megoldásával foglalkoznak; másodszor a munkák vagy a publicisták megítélésénél nem az álláspontjuk és következtetéseik belső helyességét vagy hibásságát latolgatta, hanem az értelmi, aesthetikai, erkölcsi erőkre volt tekintettel, a melyeket az írók akár egyes műveikben, akár egész hirlapirói működésök alatt kifejeteni bírtak.

Az Akadémia utóbbi önkorlátozás nélkül nem is vállalkozhatnék publicistikai díj odaítélésére, mert máskülönben pártállást foglalna publicistikai jutalmaival, a mit czélja, szabályai nem engednek.

A bizottság az alapítványi szabályzat 3. a) pontjának megfelelőleg először vizsgálat alá vette az 1897—99-es időszakban megjelent publicistikai munkákat, röpiratokat, tanulmányokat, stb. úgy a pályázatra beküldötteket, mint a be nem küldötteket.

E vizsgálat a lefolyt időszakra gazdag, tartalmas irodalmat mutat. Elég e tekintetben Gaal Jenő, Ecséri Lajos, gr. Majláth József, Baross Károly, Tisza István és Roszner Ervin agrár- és socialpolitikai, Jászi Viktor, Várnai Sándor, Keleti Ferencz közjogi dolgozataira, Beksics Gusztáv, Bernát István általános politikai irataira s végül a quota-tanulmányokra utalni, melyek Láng Lajos, Horánszky Nándor, Földes Bélától megjelentek.

Az 1897—99-iki cyklusban ezeken kívül még némely, a publicistikával kapcsolatos, igen becses művek jelentek meg: Deák Ferencz beszédei, Kónyi Manó kiegészítő jegyzeteivel; — Kossuth Lajos Iratainak 6. kötete, Kossuth Ferencz hosszabb bevezetésével; — Jancsó Benedektől: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. kötet 1899. Mind a három mű a hazai publicistikának becses forrásmunkája lesz, de egyik sem publicistikai mű, a mely az actualis közélet alakítására gyakorlati terveket, eszközöket jelölne ki, hanem nagyfontosságú okmányok gyűjteménye, vagy történelmi esemé-

nyek megállapítása s így a díj odaitélésénél tekintetbe vehetők nem voltak.

Bármily értékesek legyenek azonban az 1897–99-ki publicistikai termékek között némelyek, a bizottság egyiket sem találta olyannak, a mely hasonló nagy pályadíjjal való jutalmazásra igényt tarthatna.

Midőn a bizottság a megjelent publicistikai művek értékét illetőleg ily eredményre jutott, ezzel csak viszonylagos ítéletet akar mondani az 1897–99-ki ciklus irodalmáról.

Ugyanis a bizottság teljesen méltányolja Jászi Viktor „Magyar-horvát közjogi tanulmányainak” eredetiségét és élelmejlűségét, Gaal Jenő „Társadalmi béké”-jének nemes emberbaráti gondosságát és előrelátását, Bernát István „Változások küszöbén”-jének Junius leveleire emlékeztető hevét, valamint az erős fajszereget sugallta tervek eredetiségét, a melyeket Beksics Gusztáv „Magyar Politiká”-jában lankadatlan buzgalomával fölvetett.

A bizottság jól látja, mily körültekintő politikai érzék nyilatkozik Láng Lajos „Quotajavaslat”-ában, mily gondosak, mily mélyre hatók Horánszky számításai a „Quotakérdésben”, mily magas, tudományos, a bonyolult kérdés gyakorlati megoldását tisztázni segítő szempontra emelkedik Földes Béla „Quota-tanulmányaiban”.

A bizottságot viszonylagos ítéletre készíti az alapítvány szabályzatának 3. b) pontja, mely arra az esetre, ha egyes publicistikai mű jutalmazható nem volna, a pályadíjat olyan publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására rendeli fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik. Az alapítványi szabálynak ez a rendelkezése a jutalmazandó egyes publicistikai mű értékét igen magasra emeli, mert ekként föl kell érnie vagy meg kell közelítenie egy hírlapírónak egész életén, mindenestre pályája hosszabb szakán át kifejtett tevékenysége értékét.

Ily megfontolás mellett a bizottság nem habozhatott, hogy ezúttal az általános hírlapírói működést kell jutalmaznia, vagyis az előtte álló két lehetőség közül a nehezebbet kell választania: kiemelni a magyar hírlapírók korából egyet, mint kortársai közül különösen érdemest s őt az Akadémia babérjával övezni. Az általános hírlapírói tevékenység méltatásánál ugyanis hiányzik az a biztos mérték, a melyet egyes munka megkoszorúzásánál alkalmazni lehet. A nagy értelmi erő, az irány művészi tökéletessége, a jellembeli, erkölcsi kiválóság alkothatják a mérték elemeit, de ezek magukban véve is erősen alanyi felfogástól függő tényezők s a bizottság jól tudja, hogy mértékének helyességét, még inkább illő alkalmazását nem tárgyilagos bizonyítással, hanem a közvélemény szintén csak subjectív alapon képződő helyeslésével igazolhatja.

Különösen áll ez a hírlapíró etikájára nézve. Az időszaki sajtó teljes szabaddá válásával átalakul a hírlapírói hivatás is. Az időszaki sajtó először is nagy tőkebefektetést igénylő vállallattá, nemcsak irodalmi, hanem ipari eszközökkel, p. o. hirdetésekkel táplált üzletté lesz.

Másodszor pártok, felekezetek, gazdasági, társadalmi érdekcsoportok organumaként működik, a mi által a hivatásszerű hírlapíró a közélet censoredi tiszte helyett a tőke, az üzlet, a pártok segédmunkásának szerepét tölti be.

A szellemi munka függése a hírlapi vállalatot fentartó tőkétől, az egyéni meggyőződés alárendelése a párt, a felekezet, a társadalmi csoport irányának, alkotják a keresetnyújtó hírlapírás etikájának zátonyait. Így kerül egyik legszellemibb foglalkozás, az a foglalkozás, a mely a meggyőződés, a gondolat-szabadság zászlaja alatt küzd, censoredi, prófétai tisztét az egyetemes jó nevében gyakoroltnak hirdeti, a politikai és társadalmi szervezet egyént bilincselő kényszere alá s lesz külön érdekek, pártok önállótlan szolgájává.

A sajtó etikája ily helyzetben igen alantas: a párthoz, az érdekcsoport-hoz való hűségben, a mellette való kitartásban áll. A sajtó, a szellemi munka, mint külön tényező létezni megszűnt, az önálló ítéletre képes publicista nem saját belső meggyőződésének, hanem másokénak tolmácsa, értelmi, érzelmi gladiator, ha csak kereseti érdekei és meggyőződései nem találkoznak.

Avagy a sajtó állást változtat s maga veszi kezébe a pártok, a társadalmi csoportok alakítását, irányzását. Az eseményeket nem hírül adni, megítélni, hanem csinálni, a kormány, az ellenzék védelme vagy ostromlása helyett kormányt dönteni, sőt kormányozni törekszik. „Kormányzás a sajtó útján“ egyik újabb jelszava a tengerentúli nagy demokráciának, melyet a cubai háborúban tényleg be is bizonyított. A New-York Journal mottója: „Míg mások fecsegnek, a Journal cselekszik“, jelzi e phasist.

A hol valamely időszaki lap ily állásba bír jutni, ott annak kiadója a megbízás nélküli kormány funkcióját gyakorolja, munkatársai pedig önállóság nélküli párthívekké, hivatalnokokká lesznek, a kik a kiadó-főnöknek föltétlen engedelmeséggel, céljai, eszközei tekintetében hivatásszerű titoktartással tartoznak s hírlapírói etikájuk a vezető főnök iránti föltétlen hűségben, annak minden erővel való támogatásában rejlik.

A sajtó szerepét e helyzetek egyike sem meríti ki s etikájának a párt, az érdek, a „sajtó útján kormány“ iránt való hűségen felül is van magasabb törvénye.

A sajtónak nem szabad csak üzletnek, csak párteszköznek lenni, nem szabad a jogilag felelős kormány szerepét bitorolni, s a maga pusztá erkölcsi felelősségével annak helyére állni. A

sajtnak és munkásainak a közjogilag szervezett kormány, a társadalmilag alakult pártok, a hírlap útjáni kormány mellett meg kell tartaniok külön életöket. Élniök kell, mint a közélet napi kérdéseivel foglalkozó szellemi munkások önálló szervezeteinek, mint oly szervezetnek, mely a nemzet életében az észlelés és tervezés, bírálás és ítéles társadalmi tisztét végzi.

Ethikájának legfőbb törvénye pedig, hogy egyes munkása megörizze meggyőződése szabadságát; a kormányok, a pártok és társadalmi egyéb csoportok érdekhálózatai között el ne veszítse az egyetemes, nemzeti jó képét; keresetet csak ott vállaljon, a hol tiszta lelkiismerettel elmondhatja, hogy az egyetemes jó lényeges részének szolgálatában áll, mert hisz a nemzet egész java egyedül a kormánynál, egyedül az ellenzéknél, egyedül az egyik pártnál, vagy csak a legritkább, a nemzetekre a legszomorúbb időszakokban van.

A mily könnyű azonban a publicistika legfőbb ethikai törvényét elvontan fölállítani, épp oly nehéz annak konkrét eldöntése, mennyire felelt meg neki az egyes publicista, mert azt, mit kíván a nemzet java? csak a későbbi kor döntheti el, az pedig, mennyiben volt a publicista állásfoglalása és változtatása őszinte? a lelkiismeret benső redőibe van rejtve, s csakis a tényekből való visszakövetkeztetés útján sejdíthető.

Mindazáltal a hírlapíró működése megítélésénél, ennek ethikai értékére kell a fösúlyt fektetni. Csak a sajtó ethikai legfőbb törvényének egy egész élet folyamán át tántoríthatatlan követése adja meg a hírlapírónak a méltóságot, teszi őt a közélet vezérembereivel egyenrangú tényezővé.

A bizottság ebből a föszeponthból kiindulva s a magyar hírlapírói karon végig tekintve, csak azokat vonta megítélése körébe, a kik a publicistikának ma is activ munkásai, a kik azt nemesak magyar szellemben, de magyar nyelven is szolgálják, végül, a kik életük egész erejét, ennek javát a publicistikának szentelték, a hivatásszerű hírlapírókat, s ezek közül báró Kaas Ivort ajánlja az Akadémiának a Bródy-jutalommal való kitüntetésre.

Kaas Ivor több mint harmincz éve szolgálja a sajtóban a nemzet ügyét. Kevés oldala van e nemzet életének, a melyet működése ne érintett volna, s habár erejét főleg a nemzeti élet általános irányzása, az általános politika körül érvényesítette, a nemzetnek különös szellemi, művészi, erkölcsi szükségletei állandó tárgyat alkották hírlapírói gondosságának.

Közéletünk előzményeinek alapos ismeretével, nagy nemzetközi tájékozottsággal, teljes közjogi és államtudományi fegyverzetel folytatta publicistai működését. Dolgozatai megleptek szakszerűségükkel, ténybeli alapjok iránti gondos tájékozottságukkal, irányuk előkelőségével, szerkezetök könnyűségével.

Kaas Ivor a magyar vezérczikk mai formájának megteremtője. A mi Kaas Ivor cikkeinek a legfőbb értéket adja, az az ellenfél iránti lovagiasság a leghévesebb csatározások közben, a meggyőződés bátorsága, az érzés tüze, melylyel ügyéért sikra száll. Kaas Ivor cikkei a nemzeti élet fontos pillanataiban az igazságért halni kész harczos lelkének kitörései. A teljes odaadás az ügy iránt, melyet igazságosnak tart, az alkut nem ismerő állhatatosság, az egyéni meggyőződés bátorsága teszik föl Kaas Ivor publicistikai működésére a koronát.

S az utóbbi, kis nemzeteknél, a minő a magyar, különös érdem. A baráti, a felekezeti, a testületi tekintetek, az osztály- és pártkapcsok kis nemzeteknél sokkal jobban békóba verik az az egyest, mint nagyoknál, s könnyebben elnyomják az egyéni meggyőződés bátorságát. A mi Magyarországon különösen hiányzik — mondta Akadémiánknak egykori nagyérdemű elnöke, Trefort Ágoston, — az az egyéni meggyőződés bátorsága.

Bárá Kaas Ivort nagy értelmi tulajdonain, dolgozatainak művészi kiválóságán, tiszta jellemén felül különösen meggyőződésének bátorságáért, külbefolyásoktól való függetlenségéért ajánlja a bizottság a Bródy-jutalomra.

A bizottság, — és itt csak módosítva ismétli az 1897. évi bizottság álláspontját — az által, hogy az elismerés pálmáját valamely publicistának odanyújtja, még nem azonosítja magát az illetőnek irányzatával, nem nyilatkozik a párt mellett, melyet az akár a multban, akár a jelenben elfoglalt. A palma, melyet Kaas Ivornak nyújtani javasol, tekintet nélkül politikai pártállására, publicistikai pályáján kifejtett értelmi erejének, művészi tehetségének magas fokát, hirlapírói működésének subjectiv ethikai értékét illeti s a bizottság abban az *egyértelmű meggyőződésben* él, hogy a pálmát ezúttal Kaas Ivornál *érde-esebbnek nem adhatja*.

*

E bizottsági jelentés előterjesztése után Szász Károly t. tag szavazást kért: hozzájárul-e a nagygyűlés a bizottság javaslatához, vagy nem?

A titkos szavazás megejtetvén, a nagygyűlés a javaslatot 18 szóval 7 ellen visszavetette.

Erről az I. és a II. osztály, valamint a bizottság elnöke értesítetteti fog s a Bródy-jutalom a folyó évi november havi összes-üléssel kapcsolatban tartandó rendkívüli nagygyűlésen fog odaitéltetni.

IV.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A Sámuel-díjra, mely a fiatalabb nyelvészek buzdítására szolgál, az 1899. évben megjelent kisebb nyelvtudományi dolgozatok közül LÁSZLÓ GÉZÁ-nak a *Zilah-vidéki nyelvjárásról* szóló értekezése ítéltetett legmértöbbnek, mint a mely e tárgyat igen szorgalmasan, pontosan és módszeresen dolgozta föl. (Magyar Nyelvőr, 1899.)

Mellette dicsérettel említhetők Schmidt Henrik értekezése: *Az új-verbászi német nyelvjárásról* (Egyetemes Philologiai Közöny, 1899.); Hetey E. Szendée: *Gyöngyösi István nyelve a nyelvújítás szempontjából* (Győr, 1899.); és Turzó Ferenczé: *A Nyitra-vidéki palócz nyelvjárásról* (Nyelvőr, 1899.).

Az osztály javaslata elfogadtatott.

V.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

A Lukács Krisztina-féle magyar nyelvészeti jutalomtételre csak egy pályamű érkezett. De a megoldandó feladatnak, *A magyar nyelv török elemei* rendszeres tárgyalásának, ez is csak tervvázlata s hozzá mutatványul a hangtani összefoglalás fejezete, mely összesen 46 kis negyedréti, ritkán írott lapra terjed s így már külsőleg sem felel meg a pályázat szabályainak. Már ezen körülmény is, a mit a szerző a kitűzött feladat érdekében tett, összevéve nem több, mint hogy kiírta — mondhatni kevés kritikával — folyóirataink idevágó közleményeiből a törökből való szómagyarázatokat; tudomást szerzett különösen az Ethnographia cikkei nyomán a török hatás korára s különböző rétegeire vonatkozó újabb problémákról, azután kézhez vett néhány közhasználatú török szótárt s melléjük még Radloff török hangtanát. A beadott mutatványból éppen nem derül ki, hogy a tárgy körül való eddigi ismereteinket a munka bármily irányban előbbre vinné. Látni való, hogy a szerző csakis a pályázat ötletéből fogott hozzá az eddigi eredmények összeállításához, de nem tette a törökség és keleti altájiság terén azon előtanulmányokat, melyek a feladat alapos megoldásához multhatatlanul szükségesek. Keresve sem találunk a pályamű mutatványában akár egy eszmét is, mely a magyar nyelv török elemei körében valamely eddigelé homályos jelenséget jobban megvilágítana. Ellenben a kevés anyaghoz képest sok a hibás, illetőleg kétes értékű magyarázat és következtetés. Mód nélkül röviden és felületesen bánik el a szerző az újabb

török hatás kimutatásával. A beérkezett pályamű nemcsak hogy előbbre nem vitte a magyar nyelv török elemei terén kifejtett eddigi kutatásokat, hanem jócskán alul marad annak színvonalán, sőt mint összefoglaló dolgozat sem tarhat számot különös figyelemre. Mindezek alapján természetes, hogy nemcsak a Lukács Krisztina-jutalomra nem érdemes, hanem akadémiai elismerésre sem ajánlható.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

VI.

Jelentés a Lévay-pályázatról.

A Lévay-díj a múlt évben a Kisfaludy Sándor életrajzára volt kitűzve. — Petőfin kívül alig van költőnk, a kinek gazdagabb irodalma volna, mint Kisfaludy Sándornak. Származása, kalandos ifjúsága, regényes szerelmei, feltűnő irodalmi sikerei, előkelő szerepe az utolsó nemzeti felkelésben, Kazinczyhoz való viszonya, helikoni szereplése, a füredi színház alapítása egész 1843-iki ünnepléseig mind hozzájárultak, hogy életét nevezetessé, egyéniségét érdekessé tegyék. Többen írtak már munkáiról, a nemességhez és Petrarcához való viszonyáról, levelei és naplói alapján pedig életének majd minden mozzanatáról; munkái új meg új s pár év óta kritikai teljes kiadásban forognak közkezen. Ilyen körülmények között méltán lehetett várni, hogy a pályázatnak sikere lesz. De nem lett. A kitűzött határidőig mindössze két pályamunka küldetett be: az egyik félben-szerben, a másik meg sem kezdve.

Az I. számú mintegy 300 lapon és tíz fejezetben, széles alapon kezdve szól a költő őseiről s ifjúságáról 1797-ig. Ez az egész munkának alig negyedrésze s az sincs véglegesen kidolgozva. Az első hat-nyolcz fejezet kezdetnek jó volna; a szerző nemcsak ismeri, de jól is rajzolja a helyi és korviszonyokat, mind Kisfaludy fejlődését, bizonyos éberséggel figyelgeti a rá ható események, tapasztalatok és olvasmányok hatását, de ez a rész is csak az első fogalmazásnak mondható, melyben több határozatlan vagy éppen ellenmondó ítélet, merész következtetés s temérdek ismétlés van.

A II. számú csak egy elég bő bibliographiai jegyzékből, a megírandó munka tartalomjegyzékéből, meg egy kevés érdekű függelékből áll. De mellékelte a szerző a jegyzékhez még valamit. egy levelet, melyben azt ajánlotta, hogy két-három hét múlva beküldi a munka elejét, karácsonyra és husvéttra folytatásait, de ez ajánlat ellenkezvén a pályázat szabályaival, mellőztetett.

Mindezeknél fogva az osztály a jutalom ki nem adását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelígés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

VII.

Jelentés a hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmáról.

Midőn *Pauler Gyulának* „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ czimű, a magyar történetírás terén korszakot alkotó munkája 1893-ban a Magy. Tud. Akadémia kiadásában megjelent, közértelmű volt az óhaj, vajha a tudós szerző művének az elejét, vagyis a magyar vezérek korát is megírná. Ma már ezen óhaj teljesült, mert Paulernak benyújtott műve a magyar nemzet történetét egész Szent Istvánig felöleli.

A kézirat 288 iv-oldalra terjed. Szerző az előszón kívül a rokon-népek, Lebedia, Etelköz, a honfoglalás és külföldi kalandozás czimek alatt értekezik; s végül három függelékot csatol: 1. Hazai forrásaink adatai a magyar nemzet történetéről Szent Istvánig. 2. Némely rokon-nép ethnikumáról. 3. A baskir-magyar rokonságról.

Pauler Gyula e művében is azt az eljárást és módszert követi, mely „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ czimű művének a fényes sikert biztosította. A kútföket és a feldolgozott műveket teljesen s alaposan áttanulmányozta, gondos kritikával megválogatta és használta. A tudományos eredményeket szigorúan a kútfők alapján állapítja meg. üres s erőltetett combinációkkal s képzelmi alkotásokkal nem tölti meg a művét. S még a hol hozzávetésekkel kell is dolgoznia, legott értésére adja az olvasónak a jegyzetben, hogy ennek vagy annak az állításnak mekkora a súlya, az értéke. Így azután a mit nyújt, megfogható és megbízható; mert nem a levegőben függ, hanem a kútfők hitelességén nyugszik.

A mű minden sora arról tanúskodik, hogy írójuk a történeti igazságot keresi előítélet, elfogultság és részrehajlás nélkül. Véleményét határozottan, tartózkodás nélkül kifejezi, nem tekintve, kedves-e vagy nem a nemzeti hiúságnak. Kritikája erős, éles, de igaz.

Mindezek alapján az osztály PAULER GYULA munkáját, mivel szigorúan tudományos módszerrel, a kútfők és az irodalom teljes áttanulmányozásával, rendkívüli erudícióval és józan kritikával készült; mivel történetírásunk eddigi eredményeit igen sok helyt megjavítja és új anyaggal gazdagítja, s így a tudományt

hatalmas lépésekkel előre viszi; mivel nemzetünknek Szent István előtti korát nagyon sikerülten megírva tartalmazza; s így a magyar történetírásnak és tudománynak becsületére válik, — a jutalomra kiválóan érdemesnek ítéli.

Az osztály javaslata elfogadott.

VIII.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.

Az 1898—99-iki ciklusban megjelent s jog-, mint állam-tudományi munkák közül leginkább *Hajnik Imre* egyetemi professor és akadémiai rendes tag munkája: „*A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. 1899.*“ emelkedik ki. A munka a M. Tudom. Akadémia kiadásában jelent meg s nyolczadr. sűrűn nyomtatott 450 lapon foglalkozik tárgyával, mely eddig elé rendszeresen feldolgozva nem volt. A feldolgozás csak úgy sikerülhetett, hogy szerző nemcsak a kinyomatott okiratokat vette számba, de hosszabb időn át diplomatikai kutatásokat is végzett. Nem hiába áldozik szerző munkája előszava végén benső elismeréssel Kovachich Márton György emlékének, ki a diplomatikai kutatások terén jogi szempontból szintén elévülhetetlen érdemeket szerzett. De a feldolgozás sem járt csekély fáradsággal, melyet a legszebb siker koronázott. Hajnik e fáradozásának köszönhetjük, hogy a magyar bírósági szervezet és eljárás Verbőczy koráig a maga egész rendszerében teljes világossággal áll előttünk. Olyan alapvető munkát nyertünk, a mely a későbbi szervezetre és eljárásra is, a mint ezek 1848-ig fennállottak, nem csekély fényt derít. Eddigelé a magyar bírósági szervezet és eljárás ismerete leginkább csak Verbőczy *Tripartitumán* és Kitionich *Directio methodicáján* alapult. Most már a történelmi egymásután egészen jól áttekinthető, mi bizonyára hatással lesz a magyar perjog történelmének további művelésére. Ez annyival inkább kívánatos, mert 1848 előtti eljárásunk olyan formai befejezettségnek örvend, mi a vele való beható foglalkozást didactikai és magasabb tudományos szempontból is igen kívánatossá teszi.

A munka a bírósági szervezet kifejlődésének áttekintését nyújtva, külön foglalkozik a királyi curia, a nemesség, a polgárság, a jobbágytság s a kiváltságos népelemek (kunok, jászok, szászok, zsidók) bíróságaival, nemkülönben a szentszékekkel, továbbá a társországek és a vidéki bánságok bíróságaival. A munka többi része a tulajdonképeni peres eljárás s a végrehajtás történelmének van szentelve. A munkát a perjogi mű-

szavak jegyzéke egészíti ki. Szerzőnek előbb megjelent némely dolgozata (Okirati bizonyítás, Perdöntő eskü, A királyi személyes jelenlét bírósága) már sejdíteni engedte a szóban levő munkát, mi hosszú időn át folytatott lelkiismeretes buvárlat eredménye. Létrejött a hazai tudomány jelentékeny haladását jelenti, vele eredetiség, a végzett munka nagysága s az elért tudományos eredmény tekintetében a cyklus egyik munkája sem vetekedhetik, miért is az osztály a Sztrokay-díjat HAJNIK IMRE e munkájának ajánlja odaitélni.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

IX.

Jelentés a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából kitűzött pályázatról.

A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományából hirdetett pályakérdésre — melyek a cheque-forgalom fejlődésének feltételei? A cheque-rendszer miért nem hódított eddig hazánkban nagyobb tért és mi módon lehetne fejlődését előmozdítani? — beérkezett öt pályamunka.

A pályaművek szerzői — egynek kivételével — helyesen fogták föl feladatukat; komolyan törekedtek a fenforgó kérdés lényegéig hatolni s azt tudományos alapon, több-kevesebb olvasottsággal és gyakorlati szakismerettel, de valamennyien gyakorlati szellemben tárgyalják.

A II. számú és „Der Check ein Zahlungs- und Verkehrsmittel höherer Ordnung. Robert Koch“ jellegű pályamű a fölvetett kérdést a legrészletesebben és legrészarányosabban elemzi. Elméleti fejtegetései nem terjednek túl a szükség határain, de azokon belül sem maradnak. Az irodalmi tájékozottsággal nem tüntet ugyan, de nincsen is hijával. Kellő otthonossággal foglalkozik a pénz- és hitelforgalom minden idevágó problémájával, s e téren ítélőkéességétől bizonyos önálló biztosságot megtagadni nem lehet. A hazai értékgazdálkodási viszonyokat, úgy látszik, nemcsak tanulmány, hanem saját szemlélete alapján ismeri. Van érzéke azok szükségéi és követelményei iránt; javaslataival sem marad az általánosságok körében, mert azok szabatosan úgy vannak megjelölve, hogy forgalmi életünk rendszerébe tényleg beilleszthetők. Jogi fejtegetései kevésbé mélyek és részletesek, de a cheque-forgalomnak törvény által leendő szabályozásánál figyelembe jövő vezérelve mind elég jól vannak e pályaműben is kiemelve és megokolva.

Mindezek alapján az osztály a beérkezett pályaművek közül a jutalmat a II. számú dolgozatnak javasolja kiadatni.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből HALÁSZ SÁNDOR neve tűnt elő. A többi jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

X.

Jelentés a Vitéz-jutalomról.

„A magyar állandó hadsereg felállításának története III. Károly korában“ cím alatt kitűzött kérdésre egy pályamű érkezett „Bellona“ jeligével.

Gyarlóbb dolgozat évek óta nem fordult meg az Akadémia előtt, mint ez a pályamunka. Szerzőjének — mint látszik — semmi készsége, de még csak fogalma sincs a tárgyával szorosan összefüggő magyar közjogról és nemzeti hadintézményünk alakulási viszonyairól, a melyeknek történelmében is *teljesen* járatlan. A magyar forrásokat — még a kinyomatottakat is — éppen nem ismeri, vagy legalább nem használja föl; pedig a XVII-ik század végéről s a XVIII-iknak elejéről tömérdek ilyen látott már napvilágot e tárgyról.

Mindezeknél fogva a mű jutalomra nem ajánlható.

Az osztály javaslata elfogadtatott, s a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XI.

Jelentés az ifj. bojári Vigyázó Sándor-féle pályázatról.

A magyar jobbagyságnak 1514-től Mária Terézia koráig terjedő történetére hirdetett pályázatra két pályamunka érkezett.

Az egyik — a II. számú — általában nem versenyez a díjért. Szerző csak részletet, mutatványt küldött nagyra tervezett művéből azon kéréssel, hogy e mutatvány alapján vagy ő bizassék meg a munka megírásával vagy pedig a pályakérdés hosszabb határidővel újra kitűzessék. Így tehát csak egy munka maradt, mely a jutalomra versenyezni óhajt. A mű mindenesetre komoly, gondos és hosszú tanulmány eredménye, s el kell ismerni, hogy szerzője sokoldalú és képzettségű író, ki a további tudományos munkálkodásra buzdítást és bátorítást érdemel. Jelen munkájának tulajdonképeni tárgyával azonban épenséggel nem volt tisztában. Összegyűjtötte — de csak közkézen forgó mű-

vekből — a legeslegkülönbözőbb anyagot, mely a gazdasági élettel s így a mezőgazdasági munkáosztály, a jobbágyság viszonyaival is bármi távoli kapcsolatban áll.

Tulajdonképeni tárgyáról azonban majdnem teljesen megfeledkezik s e helyett olyasmit ad, a mi kevésbé tartozik feladata körébe úgy, hogy szerzőnek műve nagyobbik felét ki kellene hagynia s helyét egészen más anyaggal pótolnia, hogy el lehessen róla mondani, hogy a jobbágyság történetét tárgyalja. Nagy hibája az is, hogy levéltári kutatásokat egyáltalán nem tett, az országos levéltár sok ezerre menő urbarium- és tizedlajstrom-gyűjteményét nem használta, sőt noha néhány újabb munkából töméntelen sokat idéz, általában igen kevésbé ismeri a közkézen forgó irodalmi segédeszközöket és kútfőket. Az urbariumok közül csupán azokat idézi, melyeket más feldolgozott munkákból ismer. Azokat, melyek egész szövegökben megjelentek a történelmi folyóiratokban vagy egyes főúri családok okmánytáraiban, s melyek a jobbágy és földesúr közti viszonyt jobban megvilágítják, mint a törvény, vagy nem ismeri, vagy nem tudja céljaira hasznosítani. Igen kevésbé ismeri és aknázza ki a vármegyei monographiák gazdag irodalmát, arról meg sejtelve sincs, minő értékes és sokoldalú anyag rejlik a Corpus Statutorum vaskos kötetében, továbbá az elég számos protestáns egyház- és községtörténelmi munkákban, melyek a jobbágyok egyházi terheiről s általában vallás-erkölcsi életéről nyújtanak tájékoztatást. A magyar szakirodalmat is csak kevésbé ismerve, természetesen, hogy nem nézett meg hasonló tárgyú külföldi szakmunkát, melyből pedig könnyen megtudhatta volna, mire kell tulajdonképen kiterjeszkednie, mit ért a mai tudomány a jobbágyság története alatt s minő módszer szerint kell az anyagot feldolgozni.

Mindezek alapján az osztály a jutalom kiadását nem javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott, s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

XII.

Jelentés a Forster-jutalomról.

A M. T. Akadémia részéről a Forster-alapítványból a vetőmag termesztése és nemesítése tárgyában hirdetett nyílt pályázatra két tervezet érkezett be, még pedig:

I. sz. „Vetőmag-termelés“.

II. sz. „Mezőgazdasági vetőmag-termelés és magtenyésztés“.

Az ügyrend értelmében alakult bizottság (Bedő Albert,

Galgóczy Károly, Magócsy-Dietz Sándor, a M. T. Akadémia, Szilassy Zoltán az Orsz. Gazd. Egyesület, Tavi Gusztáv az Orsz. Erd. Egyesület részéről) a következőkben terjeszti elő véleményét e tervezetekről.

Az I. sz. munka nem öleli föl a pályakérdés egész körét, mellőz oly szempontokat (mint pl. a nemesítés módjainak kérdését), melyekre a pályakérdés fősúlyt helyezett. A mutatványul mellékelt részek a muló értékű hirlapi közlések átlagos mértékét is alig ütik meg. Hiányzik bennük a gyakorlati vagy empirikus alapon nyugvó vélemény vagy ítélet megokolása, és a honi más közkeletű ismereteket sem meríti ki.

A tervrajz hézagos volta, a mutatvány tárgyalási módja, és számos hiány a részletekben is kizárják, hogy az I. sz. tervezet szerzője ez alapon a munka kidolgozásával megbízható legyen.

A II. sz. tervezet értelmében szerzője szakszerűen és rendszeresen óhajt tárgyával foglalkozni, a pályakérdés szellemének megfelelőleg, melynek anyagát teljesen és helyes beosztással magában foglalja. A mutatványul kidolgozott rész bizonyítja, hogy pályázónk a kívánt alapos ismeretei e téren megvannak és megfelel a mai gazdasági irodalmunkban föllállítható követelményeknek. A bíráló bizottság nem zárkózott el ugyan a tervezet és mutatvány többrendbeli hiánya előtt, de ezeket a kidolgozásnál pótolhatóknak és elkerülhetőknak tekinti. Ez alapon a bizottság, illetve a M. T. Akadémia III. osztálya ajánlja, hogy a pályakérdés kidolgozásával a II. sz. tervezet benyújtója, RÁZSÓ IMRE, a debreczeni gazdasági tanintézet tanára bizassék meg.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. T. Akadémia elhatározta, hogy a megbizásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kítúzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

A két egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1900-ban

Falusy Béla, a budapesti egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója, a br. Eötvös József-collegium tagja,

Kovács Géza, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1900-ban

Sindelar József, a budapesti egyetem IV. éves bölcsészeti hallgatója,

Rácz Miklós, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Stražnický Milorad, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója nyerte el,

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1900 május 2-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Az I. osztályba :

Rendes tagnak a B) alosztályba :

Vadnay Károly, 1. tag.

Külső tagnak :

Brugmann Károly, indogermán összehasonlító nyelvész.

Hatzidákisz György, indogermán összehasonlító nyelvész.

Barbier de Meynard, orientalista.

Krumbacher Károly, classicus-philologus.

A II. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Bubics Zsigmond, 1. tag.

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Concha Győző, 1. tag.

Rendes tagnak a B) alosztályba :

Csánki Dezső, 1. tag.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Csoma József, heraldikai és genealogiai író.

Fináczy Ernő, paedagogia-históriai író.

Wertheimer Ede, történetíró.

Külső tagnak :

Perrot György, archaeologus.

A III. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Duka Tivadar, 1. tag.

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Réthy Mór, 1. tag.

Külső tagnak :

Mendelejeff Dimitrij Ivanovics, chemikus.

Boltzmann Lajos, physikus.

Stäckel Pál, matematikus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1900. május 4-én
tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1901. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottnak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

2.

A M. Tud. Akadémia az Országos Eötvös-Bizottság adományából pályázatot hirdet b. Eötvös József életrajzára.

Az életrajz ne száraz adatok halmaza legyen, hanem inkább essay, mely az embernek, írónak és államférfinak s egyúttal egész korának képét nyujtsa, azon hatás rajza mellett, melyet Eötvös korától vett s korára és nemzetére gyakorolt.

Terjedelme: 6—10 iv. Jutalma: 2000 korona.

A pályamunkák 1902. február utolsó napjáig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához nyújtandók be.

A jutalmat nyert mű az Eötvös-alap tulajdona, mely azt minden további tiszteletdíj nélkül b. Eötvös József összes munkáinak kiadásában fogja közzétenni.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Az 1900. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1894—1900. évkörben megjelent, a széptudomány körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1901. január végéig a főtitkári hivatal-

hoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A gróf Teleki József jutalomért 1901-ben vigjátékok pályáznak, a bohózatok mellőzésével. A verses forma a mű előnyetül tekintetik, hasonló vagy közel hasonló társak felett.

Jutalma 100 arany.

A beküldés határnapja 1900. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

3.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elegia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satíra.

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt kiadni tartozik. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. — A pályázat eredménye a jövő évi márcziusi összes ülésen hirdettetik ki.

4.

(Nyílt pályázat.)

Kivántatik egy, a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munkának tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítvány 1897. évi kamataiból 2000 korona.

A tervrajz és mutatvány beküldésének határnapja 1901. szeptember 30.

5.

(Másodszor.)

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alap 1902. évi kamata: 1000 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A komikum elmélete.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A magyar helyesírás története a legrégibb írott emlékektől napjainkig.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Venczel, Ottó és Róbert Károly korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tüzberki Kőczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1901. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár a Kőczán-alapítványból“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

9.

A gróf Karátszonyi-jutalomért 1901-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték valamennyi fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmid drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találattik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művét, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

10.

Kivántatik színmű, melynek tárgya V. István, IV. László és III. Endre korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1900. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűsége; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár a Kóczán-alapítványból” című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

11.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a *Bulyovszky Gyula* nevére tett alapítványból 800 korona.

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

12.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai, vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló-bizottság az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 200 arany.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története, a legrégibb nyomokon kezdve 1867-ig.

Jutalma a *Lukács Krisztina* nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti. el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Kivántatik a művészet-történeti tanulmányokhoz bevezetésül szolgáló művészettani kézikönyv, mely az építészet, a szobrászat, a festészet és a sokszorosító művészetek művészi mivoltát és technikáit megfelelő képek kíséretében ismerteti.

Jutalma a Bésán-féle alapból 2400 korona aranyban.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű, a művészeti tudomány mai ered-

ményeinek fölhasználásával készült munka nyerheti el. A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz.

Jutalma a Gorove-alapítvány 1900. évre esedékes kamataiból 100 arany.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

A természetutánzás elve és határai a görög-római elméletben és művészetben.

Határnap 1901. szeptember 30.

Jutalma a Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor. A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

17.

Kivántatik magyar nyelvű codexeink forrásainak kimutatása a XVI. század közepéig.

Határnap 1901. szeptember 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítványból 2000 korona.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azontúl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

18.

Pályázat hirdetik oláh-tannyelvű népiskolákban használandó oly gyakorlati magyar-nyelvtanítási könyvre és hozzávaló vezérkönyvre, mely a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi XVIII. t.-cz. végrehajtása tárgyában 1879. év június hó 25-én 17.284. sz. alatt kelt rendelettel kiadott miniszteri tervnek és utasításnak megfelelően a magyar nyelvnek a nem magyar ajkú népiskolák I., illetőleg II—IV. osztálya számára előírt teljes tananyagát módszeres feldolgozásban magában foglalja.

Pályázhatni nyíltan a szerző megnevezésével, esetleg nyomtatott munkával is. A pályamunkák 1901. szeptember 30-ig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához küldendők be.

Jutalma: Román-Petre (Petrovoszelló) község adományából ezer korona és időközi kamata.

A munka a szerző tulajdona marad.

A beérkezett munkák megbirálására az Akadémia három tagot küld ki és ezekhez csatlakozik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter

úr megbízásából két paedagogus bíráló, kik egyúttal arról is véleményyt mondanak: vajjon engedélyezhető-e a nyelvkönyv a népiskolák használatára.

19.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Fejtsessenek ki az újabb társadalompolitikai eszmék követelményei, tekintettel magánjogi intézményeink reformjára.

Jutalma az Első magyar általános biztosító társaság alapjából 1000 korona.

Határnap: 1901. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

2.

(Nyílt pályázat.) Adassék elő a török uralkodás története hazánkban.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1900. december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

3.

Adassék elő essayszerű földolgozásban Szent István uralkodása.

Jutalma kisteleki Lévy Henrik alapítványából 1000 korona. Határnap 1901. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

A lélektan története Wolfftól napjainkig.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határidő 1903. szept. 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalma

zott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czimlapján ki lesz tüntetve, hogy a Lnkács Krisztina-féle jutalmat elnyerte.

5.

Adassék elő a magyarországi kisorosz (ruthén) nép története betelepülésétől a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban. Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia föl van hatalmazva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

6.

Adassék elő a vidéki és városi népesség egymáshoz való viszonya hazánkban, különös tekintettel a belső vándorlásra és a vidéki népesség születési arányának alakulására.

Jutalma a Pollák-alapítványból 1500 korona.

Határnap: 1901. december 31.

A jutalom csak absolut becsű munkának ítélhető oda, s csak az esetben fizethető ki, ha a szerző igazolja, hogy a munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent. A jutalom ki nem adhatása esetében, kétharmada a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium kezelése alatt álló, a felvidék közművelődési czéljaira szánt Körösy József-féle alaphoz csatoltatik, egyharmada pedig a M. Tud. Akadémia alaptőkéjének növelésére fordittatik.

7.

Adassék elő, minő haladást tett a közigazgatás tudománya a XIX. század második felében?

Jutalma a Sztrokay-alapból 100 arany.

Határidő 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Fejlessék ki a határhaszon elméletének jelenlegi állása.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 720 korona aranyban.

Határnap: 1901. december 31.

A pályadíj csak absolut tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtéttelek.

9.

Fejlessék ki hazánkban a mezőgazdasági üzemek nagyságának hatása a népesedésre, az ország egyes jellegzetes vidékének beható megfigyelése alapján.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 1000 korona.

Határnap 1901. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

10.

Fejtsék ki a közraktári intézmény jelentősége a magyar mezőgazdaság szempontjából. A közraktárak szövetkezeti vagy mely más alapon létesíthetők legegyszerűbben, s milyen rendszer szerint kezeltessenek?

Jutalma a Dora-alapból 50 arany.

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. Ha ilyen nem érkezik be, az 50 arany jutalom a következő jutalomhoz csatoltatik. A mennyiben e megkettőztetett jutalomra sem pályáz önálló becsű munka, a jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik.

A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

(Másodszor),

Fejtse ki pályázó, alkalmazható-e sikerrel a járadék-birtok rendszere hazai viszonyaink között?

Jutalma az Ullmann-féle alapítványból 720 korona aranyban.

Határnap 1900. szeptember 30.

A pályamű csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Kiváratikalegújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

13.

Mutattassék ki a hatás, a melyet b. Eötvös József gyakorolt a magyar jog- és államtudományok fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő 1901. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czímlapján ki lesz tüntetve, hogy a Lukács Krisztina-féle jutalmat elnyerte.

14.

Adassék elő kritikailag tárgyalva a munkás-betegségélyezés ügyének jelen állása hazánkban, fejlesztése föltételeinek és eszközeinek részletes megjelölésével.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 korona.

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Adassék elő Moldva- és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz, illetőleg Erdélyhez, Nagy Lajos király korától a belgrádi békéig (1739.).

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 2000 kor., mely csak önálló becsű műnek ítélhető oda.

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

(Másodszor.)

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Szent-Ferencz-rend története Magyarországon és mellék-tartományaiban, 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 kor. (kettőzött jutalom.)

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

17.

Adassék elő a m. kir. kormányzékek szervezete és működése III. Károlytól 1848-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

18.

Adassék elő a neoacquistica commissio szervezete, működése és hatása 1745-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap 1900. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

19.

(Másodszor).

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy árúraktárak, kis üzletek, házalás — versenye egymásközt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és socialpolitikai következménye.

Jutalma: A Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap 1901. szeptember 30.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítélte-tik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

20.

Kivántatik azon főelvek kritikai kifejtése, melyeken Magyarország, Ausztria, Német-, Olasz-, Franciaország és Anglia az utolsó három évtizedben tartott népszámlálásának demographiai része — tehát az ipar és foglalkozási statisztika mellőzésével — alapszik, úgyszintén az ezen államok országos és nagyvárosi népszámlási munkáiban tartalmazott demographiai újítások kritikai méltatása.

A pályamű 1900. szeptember 30-ig nyújtandó be.

Jutalma a Pollák-alapítványból 1500 kor. A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltető oda és csak azon esetre fizethető ki, ha szerző igazolja, hogy az könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

21.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti étellel való kapesolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fősúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem behatódó forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület“ Fáy András nevére tett alapítványból 6000 korona.

Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatokat tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület”-nek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

22.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historiá”-nak minden évben egy-egy osztályát kitzízi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitzítetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Kivántatik az az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok történetének megírása, Semmelweis tanár hazánkfia idevágó munkálatainak méltatásával.

Jutalma a Vigyázó-alapítványból 1200 korona.

Határnap 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

2.

Kivántatik valamely növényes család vagy nagyobb genus monographiája önálló kutatások alapján. A dolgozat tárgya mind az élő, mind a fossil, virágos vagy virágtalan növények közül választható.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltető oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

(Nyílt pályázat.)

Ajánlkozás kivántatik, mely a *physika* valamely fontosabb kérdésének megoldását czélozó észleletek tervezetét tartalmazza, egyszersmind annak is kijelölésével, hogy a pályázó kitzított fel-

adatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejtetni. Az 1900. szeptember 30-ig, az Akadémia főtitkári hivatalánál benyújtott tervezetek megbírlása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik. A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményeit, összeállítva és írásban kidolgozva 1902. február végéig az Akadémia főtitkári hivatalában nyújtja be. A jutalmazás az 1902-ik évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Jutalma a Rózsay-alapítványból 1000 korona.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében kivonatban közzétetni.

II. Már hirdetett jutalomtétel.

4.

Fejtsék ki, mily szerepe van a vizi utaknak a közlekedő eszközök sorában, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

Mely körülmények okozzák, hogy hajózásunk fejlődése nem tart lépést vasúti forgalmunkkal és mely intézkedések volnának teendők a fenforgó akadályok elhárítására és a közúti, vasúti és vizi közlekedés között való helyes arány létesítésére.

Mely újabb vizi utakkal és forgalmi berendezésekkel kellene kiegészíteni hajózható folyóinkat és csatornáinkat, hogy a vizi közlekedés oly szerves hálózatának birtokába jussunk, a mely hazánk mind bel-, mind külföldi kereskedelmi érdekeit a leghatásosabban szolgálhatná.

Mily hatással volna közgazdaságunkra, ha rajtunk kívül álló tényezők forgalmi érdekeinket érintő új vizi utakat nyitnának meg (Duna-Rajua; Duna-Elba; Duna-Odera; orosz csatornázás), mennyiben volna lehetséges ez alkotásokra befolyást gyakorolnunk és milyen gazdasági, politikai és technikai intézkedések szükségesek a netalán keletkező károsodás ellensúlyozására, illetőleg a kínálkozó előnyök felhasználására?

Jutalma a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület“ Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni és három nyomtatott példányát a „Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület“-nek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához“ czimezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelem ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczyán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatakra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1900. május 2-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XI. KÖTET.

1900. Június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Előadta a május 6-iki közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

Örömmel látom e helyen újra Akadémiánk régi, kipróbált barátait, örömmel ritkább vendégeinket is, kiket bensőbb barátokul megnyerhetni a mi forró kívánságunk.

Vajha az üdvözet, melyet az egybegyültekhez az Akadémia nevében intézhetni nekem kedves kötelesség, többet mondhatna, mint az ildomosság formászerű, hamar elfeledett szava, s valamivel szorosabbra tudná fűzni a kapcsolatot, mely minket pártfogóinkhoz és barátainkhoz a hála és nagyrabecsülés kötelékével csatol. Nemcsak szívünk sugallja, feladatunk igaz megértése is int, hogy erre törekedjünk, mert csak barátainktól várhatjuk az annak teljesítésére szükséges támogatást és elismerést, különösen ma, a mikor érezzük, hogy nem vagyunk népszerűek. E helyen és ebben a körben nyiltan bevallhatjuk ezt, sőt mert az elítélésnek egy nemével állunk szemben, arról kicsinyléssel hallgatnunk talán nem is szabad.

Nem vagyunk népszerűek; látjuk ezt egyrészt a közönyösségből, melylyel a nagy közönség és a sajtó tudomást vesz, ha vesz, a mi munkásságunkról, másrészt a majdnem gyermekesnek mondható örömből, mely nem egyszer nyilatkozott már meg olyankor, mikor apró bajok értek bennünket, például a mikor nagy anyagi áldozatokkal egy elhunyt társunk munkáit kiadtuk s ezért, meggyőződésünk szerint, jogtalanul perbe fogtak; látjuk abból is, hogy mily sokan és sokszor vetik szemünkre egyoldalú számítással megállapított, állítólagos gazdagságunkat, s különösen abból az el nem palástolható jelenségből, miszerint évről-évre kisebbedik azon nagylelkű adományozók száma, kik az Akadémiát új adományokkal és hagyományokkal gazdagítják, s még e kevesen is

az adottnak rendeltetését többnyire óvatos körültekintéssel a legpontosabban megszabják, mintha csak félnének attól, hogy az Akadémia alapítványaiknak vagy azok kamatainak, bár csak egy kis tört részét, belátása szerint szabadon fordíthassa céljaira.

Sokan közönyösségüket azon nagyon is elterjedt felfogással indokolják, hogy az Akadémia, melyet alapításakor s az azt követő évtizedekben nemzetünk ama kor mértéke szerint gazdagon látott el, s melynek később ezt a pompás palotát ajándékozta, kapott már eleget s támogatásra már nem is szorul. Így azután jövedelmeink gyarapodása nem tarthat lépést szükségleteink növekedésével, s mi, a kiket gazdagoknak mondanak, szegényeknek érezzük magunkat. Igaz, hogy vagyunk összegét milliókban fejezzük ki s jövedelmeink gyarapításáról az államháztartás is jóakarattal gondoskodik, de azért költségvetésünk megállapításakor évről-évre több és több fejtörést okoz azt úgy megállapítani, hogy a nemzet által reánk bízott vagyont érintetlenül megőrizni tudjuk.

Költséges a mi háztartásunk. Palotában lakunk s ezt a nagy palotát fenn kell tartanunk a maga díszében, nem annyira saját kényelmünkre, mint inkább azért, a miért nekünk adatott, hogy t. i. kőből faragott emlékeztető jele legyen a mi legnemesebb nemzeti törekvésünknek, a nyelvben, az irodalomban és a tudományban önállóságra törekvésünknek.

Nyitva tartjuk e palotát a fővárosban velünk együtt működő irodalmi és tudományos társulatok használatára; könyvtárunkat, mint nyilvános könyvtárat, a nagy közönségnek hozzáférhetően kezeljük, segítelyezünk számos, arra érdemes tudományos és irodalmi vállalatot, mely a nélkül létre sem jöhetett volna, eleget teszünk mindazon követelményeknek, melyeknek teljesítését különös rendeltetésű alapítványaink szabják meg, s bizony mikor mindezek költségeire megállapítottuk a fedezetet, édes-keves az, a mi még magunknak, szabad rendelkezéssel, saját céljainkra megmarad.

Talán nem jól fejezem ki magamat, mikor magunkról és saját céljainkról szólok, de nem én találtam, másoktól hallottam e szavakat, olyanoktól, kik azoknak bizonyos önző értelmezést adva, így jelzik munkásságunkból mindazt, a mi nem közvetlenül a nagy közönség elé való, azt, a mi mondásuk szerint nem az élet igényeinek kielégítésére szolgál.

Ezek a célok, tulajdonképen ez az egy cél pedig nem más, mint a tudományok művelése magyar nyelven, úgy a mint azt szabályaink megkívánják és a mint az magyar emberhez illik; de gondoskodva arról is, hogy eredményeit tudomásul vehesse a világ. Nem tagadhatom, van valami önzés e feladat teljesítésében, hiszen a tudós annak az igazságnak örvend a legjobban, a melyet maga derített föl, éppen úgy mint a gazda azon kalász

gyarapodásának, melynek magvát ő vetette el; a katona annak a sikerült támadásnak, melylyel ő szorítja vissza ellenfelét; a gépész azon gép járásának, melyet ő indított meg; az államférfi. sőt még a hitnek hirdetője is annak a hívének, kit érveivel, ékes szavával ő maga nyert meg ügyének. Egy nemzet előre-haladt társadalma azonban nem állja útját mindeme jogosult önzéseknek, s mert tudja, hogy nemzeti önzését is csak ezek által elégítheti ki, inkább még támogatja azokat, megadva minden tagjának a szükségeset arra, hogy a maga körében boldogulhasson, a gazdának az ekét, a katonának a kardot, a tudósnak az Akadémiát. Az ilyen nemzeti ajándékot nem az használja igaz rendeltetése szerint, ki azt csillogtatja, a mikor csak teheti, hanem az, a ki, a mire neki adatott, munkára fordítja.

Munkáját, mint mindenki, a ki dolgozik, az Akadémia is bizonyos elzárkozottságban végzi, s ezért nincs helyén hibájáról róni föl azt, ha népszerűségéből veszít akkor, mikor rendeltetése szerint fokozódván munkássága, a közélet zajától mind jobban félrevonul.

Más művelt nemzetek sorában is alig találunk egyet-kettőt a legelőjárók közül, mely ne neheztelne bizonyos mértékben tudós testületeire illetén elzárkozottságuk miatt. Sajnos, hogy így van; már azért is, mert a tudomány embere, kinek érzelmi világa a költőétől alig különbözik egyébben, mint abban, hogy eszményeit versekben kifejezésre juttatni nem tudja, s azokat azért talán még mélyebben rejtí szívébe, csak embertársainak elismerésében találhatja külső jutalmát.

E mai viszonyok között, melyeket panaszolva érintetem, fokozott értékű nekünk azoknak barátsága, a kik hozzánk ez elvontabb munkáságunk idejében is hívek maradtak. Kérem őket, szerezzenek nekünk, viszonyainknak igaz fényben előtüntetése által, újabb barátokat, és segítsenek bennünket azon téves nézet eloszlatásában, hogy nemzetünk már eleget, a túlzók szerint már az elégnél is többet tett Akadémiájáért. Ez a fényes palota, a jutalomdíjak kitűzésére rendelt alapítványok sokasága még nem teszik azt igazán élet- és munkaképessé; azzá vagyónának csak olyan gyarapodása által válhatik, a mely tudományos czéljainak előmozdítására szabadon rendelkezésre áll. Bárha újra népszerű volna az ilyen rendeltetésű adomány.

Barátaink támogatása sokat segíthet ebben. Más orvosszert arra nem ismerek. A népszerűség olyan kincs, melyet éppen az nem szokott megtalálni, a ki legtürelmetlenebbül keresi, s csak ál-aranyat vásárol az, ki érte lelkét eladja. Tudom s nálam jobban tudhatja a jelenlevők közül nem egy, kinek egész élete a közjóért fáradozva folyt le, hogy a népszerűség tündere még senkivel sem kötött életfogytáig tartó hitvesi frigyét s nem is mindig

akkor mosolyog a legkedvesebben, mikor arra legnagyobb az érdem.

Ez az Akadémia is volt már népszerű, abban az időben, mikor még nem olyan könnyen és nem oly sokszor gyűltünk össze nemzeti ünnepekre, mint ma, s a mikor egy-egy akadémiai ülés várva-várt alkalom volt arra, hogy a nemzeti érzés harsogó éljenekben megnyilatkozhassék, és én bízom abban, hogy bár más és jobb viszonyok között, eljön még az idő, mikor újra népszerű lesz.

Majd akkor, mikor nemzetünk jogosult vágyai Isten kegyelméből teljesedésbe mennek; a mikor állami intézményeink azt a fejlettséget érik el és olyan biztos alapokon nyugsznak, hogy azoknak rendezésére és megszilárdítására nem lesz, mint ma, annyi politikusra szükség, s a legjobbak helyesebb arányokban fogják szétoszthatni erőiket a nemzeti jólétet és művelődést előmozdító munkásság különböző terein; akkor, a mikor a magyar gazdának, iparosnak, kereskedőnek, művésznek és tudósnak, mindegyiknek a maga módja szerint, meg lesz adva a képesítés arra, hogy abban, a miben munkálkodik, nagyra vihesse, s a sokaság műveltsége is oda fejlődött, hogy az érdemet minden formájában fölismerni és méltatni tudja: akkor, ebben a boldog időben, az Akadémia is megint nem százak, hanem milliók szerint fogja számíthatni barátait.

Adja Isten, hogy ez mielőbb így legyen!

Jelentés

M. Tud. Akadémia munkásságáról 1899-ben.

Szily Kálmán főtktkártól.

(Előadta a május 6-iki közülésén.)

A M. Tud. Akadémia 1899-ben összesen 39 nyilvános ülést tartott, ú. m. 26 osztályülést, 12 összes ülést és 1 köz-ülést. A felolvasások száma 93 volt.

E számból a legnagyobb rész (52), az egésznek több mint fele, egymagára a III. osztályra esik. A matematika köréből *König Gyula*, *Kürschák József* és *Rados Gusztáv* társaink; a physika és chemia köréből *Fabinyi Rezső*, *Fröhlich Izidor*, *Hankó Vilmos*, *Heller Ágost*, *Ilosvay Lajos*, *Kövesligethy Radó*, *Plósz Pál*, *Schuller Alajos*; a zoologia köréből *Daday Jenő* és *Mocsáry Sándor*; a botanika köréből *Klein Gyula*, *Mágócsy-Dietz Sándor*, *Staub Móricz*; a mineralogia és geologia köréből *Krenner József* és *Lóczy Lajos*; az orvosi tudományok köréből *Bókay Árpád*, *Genersich Antal*, *Högyes Endre*, *Kétly Károly*, *Laufenaucr Károly*, *Ónodi Adolf*, *Schulek Vilmos*, *Thanhoffer Lajos* társaink tettek előterjesztéseket. A technikai tudományokra csak egy előadás esett, t. i. *Steindl Imre* társunk székfoglalója az ő élete méltó büszkeségéről, „Az új országházról“.

Az I. osztály ülésein a széptudomány és irodalom körébe vágó előadásokat *Bayer József*, *Beöthy Zsolt*, *Csengeri János*, *Gyomlay Gyula*, *Kozma Ferencz*, *Kúnos Ignác*, *Lehr Albert*, *Szilády Áron* társaink s *Kégl Árpád*, *Váczy János* vendégeink tartottak. Ez előadások legnagyobb része természetesen a magyar irodalomra s idegen nyelvű költői művek fordítására vonatkozott. Szintügy *Halász Ignác*, *Kúnos Ignác*, *Simonyi Zsigmond*, *Ponori Theureck Emil*, *Zolnai Gyula* társaink s *Melich János* előadásai a nyelvtudomány köréből ugyancsak a magyar nyelvet. *Bartal Antal* r. t. székfoglalója pedig a magyarországi latin nyelvet illette.

A II. osztály a lefolyt évben a szokottnál kevesebb fel. olvasást tűzött napirendjére. Legnagyobb részök: *Acsády Ignác*, *Ballagi Aladár*, *Békefi Remig*, *Karácsonyi János*, *Marczali Henrik*, *Mátyás Flórián*, *Óváry Lipót*, *Schvarcz Gyula*, *Tagányi Károly*, *Téglás Gábor* társaink s *Mahler Ede* előadásai a köz-

történelemre vagy a művelődés-történetre vonatkoztak és csakis *Ráth Zoltán* társunké vágott a társadalmi tudományok körébe.

Akadémiánk kiadásában, 1899. évszámmal, 48 munka jelent meg 885 nyomtatott iven. Itt természetesen csakis néhányukról emlékezhetek meg. *Szász Károly* t. tag befejezte nagy vállalkozását: Dante „Isteni színjátékának“ műfordítását s a tavall megjelent harmadik részzel, a „Paradicsom“-mal, e hallhatatlan mű — az eredeti versalakjában — magyar nyelven is immár teljessé van téve. — *Jánosy Béla* pályanyertes munkájából: „Az aesthetika történetéből megjelent az I. kötet, mely a görögök aesthetikáját foglalja magában. — *Kazinczy Ferencz* levelezéséből, irodalomtörténetünk e nagybecsű kútforrásából a IX. kötet *Váczy János* szerkesztésében. — *Fraknói Vilmos* r. tagtól: „A m. kir. kegyúri jog oklevéltára“. — *Hajnik Imre* r. tagtól: „A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Nemesak jogi mű ez, minőt még a külföld irodalmaiban is alig találunk, hanem középkori államszervezetünkbe s kormányzatunkba is mély bopillantást nyujtva, valódi kules oklevéltáraink megértéséhez. — *Békefi Remig* l. tagtól: „A debreczeni és sárospataki református főiskolák XVII. századi törvényei“ becses adalékok műveltségtörténetünkhöz. — *Réthy László* lt. Magyar nummismatikájának I. s kötetéből az első füzet: Az Árpád-házi királyok kora, melyből az első kiadás gyors elkelte miatt új lenyomatot is kellett készíteni. — *Zrinyi Miklós*, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok II. kötete *Barabás Samu* szerkesztésében. — *Ferdinandy Geyza* pályanyertes munkája: Az aranybulláról. — *Fináczy Ernő*-től: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. — De nemesak az I. és II. osztály, ezúttal a III. osztály is nyujtott olyan munkákat, melyek szélesebb körökben is figyelmet keltettek: *Bolyai és Gauss* — e két egyenrangú nagy szellem — levelezése 1797-től 1853-ig, *Schmidt Ferencz és Stäckel Pál* szerkesztésében; továbbá *Hankó Vilmos és Gáspár János* pályanyertes munkája: A magyar búza chemiai összetételéről, mely egy a külföldön is sokat vitatott kérdést döntött el.

Örvendetes hirt jelenthetek némely régóta készülő s már várva-várt munkálat befejezéséről is. A magyar helyesírás szabályai-nak új kiadása, miután az I. osztály és a nyelvtudományi bizottság között fenforgott nézet-eltérések immár elsimultak, nemsokára az összes Akadémia elé kerül s ez év őszén minden bizonynnyal meg fog jelenni. — *Wlassics Gyula* miniszter úr fölkérésére s a Vallás- és Közoktatási Miniszterium segélyével a nyelvtudományi bizottság *Magyarító Szótárt* készítettet, a parlamenti szónoklatban s a hirlapirodalomban felburjánzó, teljesen szükségtelen idegen szók elkertülésére, a szerkesztéssel Tolnai

Vilmost bizván meg. E szótár is az év őszén fog megjelenni. — A *Mesterségek Szótára*-ból, Frecskay János szerkesztésében, 18 füzet már megjelent s a szerző és kiadó kölcsönös megállapodása szerint, az év végén a teljes munka is napvilágot fog látni. — Bartal Antal társunk nagy művéből, a *Magyarországi Latinság Szótára*-ból, melyet nemcsak a hazai, hanem a külföldi tudós körök is érdeklődéssel várnak, 30 iv már ki is van nyomtatva s a kiadó czég részéről Ducange hazájában, a világkiállítás is be fog mutattatni. — Az Akadémia milleniumi kiadványa: *A magyar honfoglalás kútfői*, mintha a sors is úgy akarta volna, csak az idénre, a honfoglalás tényleges befejeztének milleniumára készült el. A 104 ivre terjedő nagy gyűjtemény számára a byzanci kútfőket Marczali Henrik és Vári Rezső, a keletieket gr. Kuun Géza, a nyugatiakat ismét Marczali Henrik, a szláv forrásokat Jagić Vratislav és Thallóczy Lajos, a hazai kútfőket Fejérfpataky László és Marczali Henrik, a honfoglalási kor hazai emlékeit Hampel József társaink dolgozták föl, a kiadás gondozását pedig bold. Szilágyi Sándor és Pauler Gyula társaink vállalták magukra. Most már csak az előszó s a tartalommutató nyomása van hátra, úgy hogy e nagy mű is nemsokára meg fog jelenni. — Pauler Gyula társunk megbízást kapott Akadémiánktól „*A vezérek kora*“ megírására, kiegészítésül az Árpád-házi királyok koráról irt munkájához. Ez is már sajtó alatt van s a Könyvkiadó-Vállalat ez idei illetményében lát napvilágot.

Igyekeztem lehető rövidre fogni ez évi jelentésemet. Nem az én hibám, hanem Akadémiánk és tagjainak érdeme, hogy az mégis oly hosszúra nyúlt. Korunk — a gépek kora — a hol zakatolá-t nem hall, hajlandó azt hinni, hogy ott nem is dolgoznak: pedig a zajt kerülő, csendes munka, ha folytonos, szintűgy megtermi, sőt még bizonyosabban, a maga gyümölcseit.

A lefolyt év nemcsak a munka éve volt, feltűnő sokat ünnepelt is. Az irodalmi ünnepeken Akadémiánk is mindig képviseltette magát. — Az esztergomi *Knauz-emlékünnepen* Pór Antal, a nyíregyházi *Bessenyei-szobor* leleplezésén Beöthy Zsolt, a marmaros-szigeti *Szilágyi-szobor* leleplezésén György Endre, *Pálffy Albert b.-gyulai emléktáblájá*-nak leleplezésén Gyulai Pál, *Trefort Ágoston homonnai emléktáblájá* leleplezésén Ballagi Géza, *Joanovics János szerb költő jubileumán* Asbóth Oszkár, a *Paulus Diaconus* tizenegy-százados emlékünnepe Civalaléban Óváry Lipót, *Szarvas Gábor budapesti szobrá*-nak leleplezésén Gyulai Pál, mint helyettes főtitkár, a *segesvári Petőfi-ünnepen* Zsilinszky Mihály, a *budapesti Petőfi-ünnepen* Rákosi Jenő és Bayer József, a nagyszalontai *Arany-szoba megnyitása* ünnepén Szász Károly és Léway József, az *eperjesi Petőfi-ünnepen* Herczeg Ferencz társaink, s a mi már nem ünnep, hanem ismét munkaszámba ment, a

római orientalista congressuson Goldziher Ignác társunk képviselték Akadémiánkat.

De voltak szomorú napjaink is, mikor egy-egy elköltözött társat kellett temetnünk, vagy halálukat bejelentenünk. A rendes tagok közül *Mihalkovics Géza* és *Schvarcz Gyula* hunytak el, mindkettő pályája delén. Kiváló tudós mindenik: az egyik az anatomia, a másik az ó-görög történelem terén. Amaz az exact buvárlati módszer eszközeivel épített tovább a biztos alapokon, emez az inductióra fektetett dialektika fegyvereivel rombolta a régi épületet, hogy újat állítson helyébe. De a tudomány nemcsak a továbbépítést, hanem a rombolást is, ha az igazság érdekében történik, hálásan veszi. E hálát nemcsak mi fejeztük ki az Akadémia összes ülésein, kifejezte azt egyikök ravatalánál *Waldayer Vilmos*, a berlini akadémia örökös titkára is.

A levelező tagok közül hárman hunytak el: *Hollós Jusztián*, dömlői apát, előbb a physikai irodalomnak maga is munkása, utóbb, főpapi tisztében, a tudománynak igaz barátja; *Majláth Béla*, a Nemzeti Múzeum könyvtárának egykori főőre, a történettudományi és genealogiai irodalom művelője; s messze túl az oceánon, távoli világgrészben egy nagy tehetség és egy szomorú élet érte szomorú végét *Pulszky Károly* halálával.

A külső tagok közül: *Bock Ferencz*, aacheni kanonok, műrégész s a magyar szent korona első szakavatott leírója; *Bunsen Róbert*, a heidelbergi egyetem nagy chemikusa, kinek halhatatlan emlékét annyi fölfedezés őrzi, s ma még annyiak tanítványi hálája is; *Capasso Bertalan*, olasz történetíró, a nápolyi akadémia elnöke; *Kunik Ernő*, orosz államtanácsos, a magyarokkal rokon népek történetírója; *Patterson Arthur*, a budapesti egyetemen az angol nyelv tanára, kit Akadémiánk Magyarországról angolul írt tanulmányaiért választott tagjává.

Áldjuk az elköltözöttek emlékét és üdvözljük a most érkezőket

Miként tartotta fenn Magyarország a közép- korban alkotmányos szabadságát?

Gróf Andrássy Gyula 1. tagtól.

(Előadta a május 6-iki közülésen.)

A művelt világ bámulattal tekint Anglia ősi alkotmányára. Eredetét a mythos homálya borítja, története élő lény szerves fejlődéséhez hasonlít.

Nyomon kíséri nemzete egész életét a bölcsőtől kezdve a mai napig. Lépést tart az idők változó szükségzeivel, a nélkül, hogy meghasonlanék multjával. Minden kor az előbbienek munkáját folytatja benne, vívmányait tökéletesítve. Minden nemzedék az örökölt alapba illeszti bele a maga alkotásait, nem rombolva le, a mit előtte építettek.

Ezért ragadja meg e sok század szülöttje minden elmének a képzeletét.

A haladás jelentékeny és maradandó csak úgy lehet, ha évszázadok eredménye összehalmozódik, egymást kiegészíti, a fejlődés megszabott irányt tart, s ha a körülmények, az ismeretek, a fölfogások, az érzelmek, a hit átalakulása, az actiók és reactiók hullámszája ellenére a multak alkotásaihoz hozzákapcsolható a jövő munkája.

Ezért van mindenkinél tisztelete az olyan alkotmánynak, mint az angolnak, a mely a nemzet eszményi egységének a győzelmét hirdeti a változó korok fölött.

Ezért tarthat számat a magyar szabadság is elismerésre. Mai alakja új és részben máshonnan származott át hozzánk; de önkormányzatunk olyan régi, mint maga nemzetünk. Fajunk beléje lehelte egész lelkét. Ezeréves történetünknek alig van kora, a mely valamivel ne járult volna e nagy alkotáshoz, alig van kiválóbb emberünk, a ki ne erősítette volna meg egy-egy ködarab-bal a közszabadság ezen bástyáját.

Az a pogány őstünk, a ki vére áldozásával pecsételi meg a szabadságért tett fogadalmát; az a XIII. századbéli nemes, a ki kardot ránt az aranybulláért; azok a nemzedékek, a melyeknek férfias önérzete még egy Nagy Lajos, egy Mátyás király hatalmát is korlátokba rekesztette; azok a kurucok, a kik a Boeskeyak és Rákóczyak pártján harcoltak; azok a labancok, az Esterházy Miklósook, a Pálffy Jánosok, a kik, habár amazok-

tól eltérő úton keresték az ország üdvét, a nemzet jogaihoz ragaszkodtak; végig Széchenyi, Deák, Kossuth nagy korúig, melyben újjá alakul az ősi alkotmány, a honvédekig, a kik életüket vetették érte kockára: mindnyájan ugyanannak a nagy eszmének a munkásai, mindnyájan a magyar geniust megtestesítő szabadságnak a szolgái.

Azok az ezrek meg ezek, a kik századokon át végezték az önkormányzat mindennapi munkáját és viselték a terhét, s azok, a kiknek vére a csatamezőket áztatta; azok az elődeink, a kik föntartották a jót, a mi intézményeinkben volt, s azok, a kik megváltoztatták, a mi bennök elavult; azok, a kiknek óvatossága és mérséklete úgy tudott bánni a szabadsággal, hogy nem halt bele saját túlhajtásaiba; azok, a kik számot vetettek az élet kérlelhetetlen követelményeivel, s azok, a kik merész idealizmussal előretörtek s a veszély pillanataiban sem veszítették el bátorságukat: mindnyájan ugyanannak a czélnek állottak szolgálataiban.

Ezer éven át folytatott nehéz és következetes munkának a verejtéke és számlálhatatlan nemzedéknek a vére volt az az enyv, a mely a magyar szabadságot egybentartotta. Az érette emberi életben, természetes becsvágyban, nemzeti hiúságban, időben, pénzben nyújtott áldozatok Európa legfönségesebb alkotásai közé emelik. Méltó párja az angol alkotmánynak.

Míg helyzetünk olyan kedvező, mint az angoloké, a mi alkotmányunk belső becsé egyenlő az övékével. Csak mikor megmérhetetlen a különbség a két nép élete föltételei között, szárnyalja túl Anglia alkotása a mienket.

A miit Anglia a középkorban a közjog tekintetében elért, mindahhoz mi is eljutottunk, s további fejlődésünknek is megvoltak azon belső föltételei, a melyek amott az annyira bámult parlamentarismust létrehozták.

A középkor végén Anglia és Magyarország társadalma maga viszi közigazgatását. A központban a vidéknek e munka közben szerveződött társadalma a törvényhozást a királylyal együtt gyakorolja s az adómegajánlás révén befolyást szerez az egész kormányzatra.

E befolyás rendezése és kiterjesztése a végrehajtó-hatalom egész körére még csak keletkezüben van.

E tekintetben előbbre is vagyunk az angoloknál. Már a XIII. században és utána a XVI. század elején komoly kísérletet teszünk, hogy a kormányzatot szerves összefüggésbe hozzuk a nemzeti gyűléssel, s hogy felelőssé tegyük minden cselekedetért. Minden bizonynyal még sok és kemény próbára lett volna szükség, hogy czélt érjünk; de mivel a társadalom vezető elemei egységesen voltak szervezve; mivel az állam munkáját végezték,

úgy mint Angliában, s mivel ez ideig lépést tudtak tartani Anglia haladásával: föl kell tenni, hogy előbb-utóbb sikert aratnak.

Két pontban hátrább vagyunk Angliánál. Mivel azonban a nemesség a vármegye költségeiben osztozik és e mellett a birtok arányában növekedő hadi terhet visel, adómentességének még épenséggel nincs az a kártékony hatása, a mi volt később. Közjogunk másik fogyatkozása, a parasztság rossz állapota, sem bénítja meg annyira a társadalmat, hogy a nemzeti önkormányzat kifejllesztését megakadályozza.

Ha a nemzet megóvja a középkoron át benne élt reformszellemet, nem kételkedhetni benne, hogy állami munkája kapcsán eddigi fejlődésének ezen hátrányait, mihelyt élénkebben válnak érezhetőkké, megszünteti.

A mohácsi vész azonban megdermeszti alkotó erőnket. Anglia intézményei tökéletesbülnek, a mieink megkövesülnek.

Anglia szabadsága aránylag rövid küzdelem után végleg diadalmaskodik. A multban szerzett politikai képzettség biztos kézzel épít az örökölt szilárd fundamentumon, folytatva az elődök munkáját. Az újkor biztosítja, a mit a középkor elérni nem bírt. A végrehajtó-hatalmat a parlament befolyása alá hajtja.

A magyar szabadság ellenben állandóan harcban van a nemzetnél erősebb külső tényezőkkel. Nem bírja az ország kormányzatát a birodalmi politikától függetlenné tenni és kizárólag a nemzet érdeinek szolgálatára szorítani. Erejétől csak a meglevő jogok fentartása telik. Sokszor jogainknak pusztán elméleti elismerésével kell beérnünk. A nemzet annyira fél beolvasztásától, olyan kevés a bizalma kormánya iránt, annyira rá szokik az ellentállásra, a király és a nemzet törekvései annyira elütnek egymástól, hogy megakad minden reform, és a régi rendi alkotmány, félszégeivel együtt, életben marad. A szabadság szelleme a túlhajtott conservatismus szellemévé dermed. Nem elégítheti ki az újkor követelményeit. Angliának folyton fejlődő intézményeivel fetis gyanánt bálványozott ősi alkotmányunk nem tarthat lépést. Anglia alkotmánya a többi népek példaképévé lett; a mienk saját szükségünket sem elégíti ki.

Mindennek ellenére azonban a munka, a melyet e mostoha időkben végzünk, fölér azzal, a melyet Anglia teljesít.

Annyira súlyos körülmények közé jutunk, hogy régi alkotmányunk pusztta föntartása nagyobb heroismusunkról és nem kevesebb ügyességünkről tanúskodik, mint a mennyit nagyszabású haladása érdekében Anglia kifejtett.

Anglia királya is szerez még egy koronát; de új országa nem az ő hatalmát növeli; ellenkezőleg, a szabadság táboráét erősíti. Midőn a szabadság a XVII. században válságba jut, a skót puritán szellem az angol nemzet zömével egyesülten védi meg.

A magyar király ellenben oly birodalom urává lesz, a mely mitsem törődik a mi jogainkkal. Az ő többi népét semmiféle közös érzés nem fűzi a magyar szabadsághoz. A korona és a nemzet közötti régi hatalmi viszonyt tökéletesen átalakítja az, hogy a korona imperialistikus politikája érvényesítésére pénzt és katonát kap többi tartományától, a magyar alkotmány azonban bennök szövetségesre csak nagyritkán talál.

Angliában a királynak meg nem izmosodott ereje szemben áll a szabadság megszaporodott bajnokaival, míg nálunk megnövekedett a király hatalma, a nemzeté pedig elgyöngült, mert izekre bomlott az egysége.

Midőn a rendes katonaság szervezése Európa-szerte óriás felsőbbiséget biztosít a fejedelmeknek a harczoktól elszokott népek fölött, Anglia szigetbeli fekvésénél fogva nem szorult állandó hadi erőre, úgy hogy népe az egyetlen, a melynek nyers ereje nagyobb súlyú, mint a király rendelkezésére levő katonaságé.

A mi fejedelmünk ellenben a világpolitika minden küzdelmében részt vesz. Hazánk örökös harczok színhelye. Midőn a katonaság szervezeténél fogva a király hatalmát népével szemben mindenütt növeli, dynastiánk és nemzetünk érdeke egyaránt sürgeti, hogy mennél nagyobb számú seregünk legyen.

Anglia népe. annak ellenére, hogy sikerrel nyúlhat a fegyveres ellenállás eszközehez, csak nagy ritkán szorul reá, mert az adómegajánlás joga a fejedelemmel szemben eléggé hatásosnak bizonyul. Alkotmányos úton békés eszközökkel fejlesztheti intézményeit.

Nálunk ellenben az elszegényedett, izekre tagolt országtól várható pénzbeli segítség semmi befolyással sincs a felvilág urának politikájára.

Az ultima ratio alkotmányunk védelmének egyetlen rendes eszköze akkor is, mikor ez nagyobb áldozatokkal jár és a siker kevesebb reménnyel biztat, mint régebben.

Angliának egyöntetű és erős kezű vezetésre nem igen van szüksége; népét külső veszély nem hajtja a király védő szárnyai alá; bátran küzdhet a szabadság érdekeiért, a nélkül, hogy a külföld az ország urává lehetne.

Nálunk életbevágó érdekek egységes és hatalmas kormányzatot követelnek. A mi erőt alkotmányunk védelmére fordítunk, azt létünk hasonló jelentőségű egyéb érdekeinek a szolgálatától vonjuk el.

Anglia a XVII. század nagy harezai előtt békességben élt és anyagi ereje hatalmasan föllendült; nálunk örökös küzdelmek akasztják meg a nemzet megvagyonosodását.

Mindezek következtében az általános politikai helyzet a szabadság ügyének sehol sem válik annyira javára, mint Angliában, és sehol sem annyira kárára, mint nálunk.

Angliában az alkotmány győzelme a Stuartok támadásai ellenében természetes; nálunk már pusztán föntartása is csodaszámba megy.

Ha még megfontoljuk, hogy Anglia forradalmait a külföld jelentékeny segítségben részesítette és orániai Vilmos beavatkozása biztosította végső sikerüket, minket pedig szövetségeseink csak ámitottak: világossá válik, hogy a magyar nemzettől kiküzdött eredménynek legalább is annyi az érdeme, mint Anglia tökéletesebb alkotásáé.

Szándékomban volt, hogy megkísérlem bámulni való ezeréves szabadságunk okait székfoglalómban kifejtteni.

Mindig lelkesültem hazánk ezen büszkeségéért. A nemzeti hiúságnak szívémben élő szikrája ösztönzött talán reá, hogy azzal foglalkozzam, a mit, az elért eredmény tökéletlensége ellenére, nagy és dicső alkotásnak tartok, olyannak, a melyre bármely nemzet büszke lehet.

Tanulmányaim eredményét azonban nem voltam képes egy értekezés szíri keretei közé szorítani. Egész könyv lett belőle s ezt tisztelettel az Akadémia lábai elé teszem.

Ez alkalommal csupán egy kérdéssel akarok foglalkozni, azzal, hogy mi volt annak legfőbb oka, hogy a középkorban alkotmányunk erővel teljes szerves fejlődésnek indult és hatalmasan felvirult, holott Európa legtöbb államában a szabadság, a melyben a népek korábban éltek, elhervadt, s ez időszak végén absolutistikus volt a kormányformájok.

A germán társadalmat, a mely Róma romjain új világot teremtett, a függetlenségnek a mienkhez hasonló szeretete hatotta át, s mégis veszni engedte szabadságát. Mi mentett meg bennünket e sorsból?

A függetlenség szelleme nálunk olyan sajátos körülményekre találhatott, a melyek másutt nem voltak meg, s a melyek lehetővé teszik, hogy állandó maradjon, és hogy nemzeti alkotmányunk kiépítésében megtestesüljön.

Történetünk legnagyobb szerencséje, hogy királyságunknak az egész középkoron át elég ereje volt arra, hogy a nemzet egységét föntartsa. Ebből ered fejlődésünknek a szárazföld többi népétől eltérő folyamata. Ezen egységünknek elmaradhatatlan következménye volt: a közszabadság valamely alakja.

Állításom bebizonyítása végett Franciaország és Anglia történetével hasonlítom össze a mienket. Franciaország kideríti, hogy miért tette tönkre a királyság gyöngesége a nemzet eredeti szabadságát, s hogy mennyiben mozdította elő a modern absolutismust; Angliáé meg párja a mienknek, s ezért ugyanazoknak a tényezőknek munkáját tünteti föl, a melyek a mi életünket irányították.

Nézzük mindenekeelőtt, hogy miként rontja meg a hűbérrendszer az ősi frank szabadság azon nagybecsű hagyatékát, a melyet a leghatalmasabb királyok sem bírtak elpusztítani.

Nagy Károly még gyűjtött egybe nemzeti nagy gyűléseket. Igaz, hogy már csak fölvilágosításokat, tanácsokat várt tőlük; de még ezen formájokban is becsesek lehetnek volna a szabadság fejlődésére nézve. A nagyok, a számottevő egyének összeseregése a birodalom minden részéből éleszti a közérzületet, s gyöngé királyok idején, zavarok és külső veszélyek alkalmával, a nemzeti jogok megerősítését idézheti elő. A nemzeti gyűlések és a velők kapcsolatos szabadságok ébren tartják a régi hagyományokat. Mindez elhamvad, mihelyt az ország ízekre szakad. A királyi kormányzat nem lehetett meg nélkülök; szükség volt reájok mindaddig, a míg a nagyterületű állam egységes életet élt. Mihelyt azonban az ország kormányzatilag egymástól független részekre szakadt, fölőselegessékké válnak a régi intézmények. Minden vidék csak saját dolgaival, saját apró érdekeivel törődik. A birodalom ügyei mindenkire nézve közömböseké lesznek. A kor hatalmasai, a nagy hűbérurak, nem a nemzeti élet fölvirulására, nem közjogok szerzésére gondolnak. Souverainek, kik saját birtokukon törvényt hoznak, bíraskodnak, pénzt veretnek, adót szednek s a birodalomtól teljesen függetlenül háborút is viselnek. Nem érdekli őket, hogy a birodalom számára minő törvényeket hoznak, hogy a birodalmat miként igazgatják, s hogy egyáltalában tartanak-e közgyűléseket vagy nem. Biztosságukat nem az országos törvényekben, nem az életrevaló közintézményekben, hanem a kőfalakban és az aczélpánczélokban keresik. Egymással való érintkezésök nemzetközi alakot ölt. Az egyes részek annyira függetlenékké lesznek egymástól, hogy igazán érzett közérdekek nincsenek. A közintézmények működése megszűnik, mert nincsenek közügyek. A régi idők emlékeiből egyedül a királyság maradt fönn. A királyság a nemzeti eszmék egyetlen képviselője. A régi nemzeti élet emlékét egyedül ő őrizte meg, a régi nagy hagyományok csupán hozzá fűződnek. Óriási felsőbbiséget biztosít ez neki, mihelyt a középkor vége felé a hatalmi viszonyok újra lelket öntenek beléje.

A közszabadságot vele szemben csak új intézmények teremtésével védhetni meg. Csakhogy ezek megalkotására nem minden korszak képes, a mint a természet sem bír az év minden szakában egyenlő bőséggel teremteni. A nemzetektől csak nagy ritkán telnek szerves intézmények. Ezért mindig baj, ha a meglevők összeomlanak.

Franciaországban a hatás, a melylyel a hűbérrendszer a szellemekre volt, útját állta az ilyen mű keletkezésének. A hűbérrendszertől eltörődött nemzetben megszibbadt az akarat, hogy

szabaddá legyen, s elhalt a képesség, hogy a szabadsággal a hozzávaló módon éljen, hogy az önző társadalom közös célokra egyesüljön.

A mi után áhítozott: az a belső béke, a rend, az egység volt. A szabadságot pedig ki kell küzdeni. Midőn valamely nemzet minden más fölébe a nyugalma helyezi, szabad alkotmány megalapítására, mely csak izgalom, harc és áldozatok árán vivható ki, nem alkalmas.

A hűbérrendszer túlhajtásai következtében a haladás megindulásának első feltétele az egység helyreállítása volt. A nemzet jobbainak törekvése erre irányult. Boldogabb jövőt csupán a kis zsarnokok megzabolázásától lehetett várni. Száz meg száz különféle jog, különféle igazságszolgáltatás, különféle vám- és pénznem, a harc jogával és eszközével bíró annyiféle hatalom vetett gátat az anyagi haladásnak, akasztotta meg a kereskedést, zavarta a közbékét és a közbiztosságot.

Ezeket a veszélyeket kellett elhárítani. Midőn a királyság, nagy hivatásának tudatában, e feladat megoldásához fogott; midőn fokról-fokra növelte a területet, a melyen uralkodott: midőn tartományról-tartományra terjesztette a béke áldásait; midőn a különféle jogokat és jogszokásokat rendezte és egyesítette: midőn a sok vámot megszüntette és egységes, következetes gazdasági politikát kezdett vinni és egyidejűleg az ország tekintélyét kifelé öregbíteni iparkodott: a nemzet szíve hozzá hajlott. A király iránya megfelelt a század várakozásának. Az erőnek mindig ez a forrása. A ki mindenkitől szükségesnek érzett munkában látja hivatását, s a kinek megvan a hozzávaló képessége, az, legalább jövőre hivatott népnél, mindig számíthat a nemzet élő erejére.

Franciaországban tényleg úgy is volt. A nemzet zöme a király köré sorakozott. A polgárság érdektársa volt és vak eszközévé lett az előbbre törő dynastiának. A szövetség, mely köztük létrejön, nem köti meg a király kezét, nem biztosít a nemzetnek nagy közjogokat, a mint ezt néhány századdal előbb hasonló szövetség nálunk tette, sőt még a városok autonóm jogát sem tartja fenn érintetlenül. A belső béke helyreállításával annyit nyer a polgárság, hogy érte örömet áldozza fel városai önálló igazgatását is. A mit a község, az autonóm város vesz, midőn aláveti magát a király biróságának és hatalmának, busásan megtérül az egyénnek, a polgárnak. A rendet és a békét, mint boldogulása első feltételét, a polgárság mindennél többre becsüli, s ha ebbeli várakozásának a királyság megfelel, feltétlenül számíthat rá. Mi kell neki más? De még ennél is többet nyer. Parlamentekben, a többi biróságokban és a közigazgatásban érvényesülő hatalma busásan kárpótolja azért, hogy megszűnik a városok zsarnoka lenni. A királyi érdekek apostolává lesz s a régi

actákat, törvényeket és szokásokat kutatva, keresi a czimeket, a melyek jogán a királyi hatáskör kibővíthető. Buzgóságát fokozza a tudat, hogy e hatalmat ő fogja kezelni, hogy az új hivatalokat a király rája fogja bízni. Adómentességben részesül s a király különféle privilegiumokkal halmozza el. A nemesség mellett hatalmas rendet alkot, a mely az állam mindennapi teendőit végzi. Idővel ezen az úton kezébe keríti az összes hatalmat, mely előbb-utóbb mindig azoknak válik osztályrészévé, kik az állam ügyeit tényleg intézik. Előbb eszközök voltak, később ők lesznek az igazi urak. Ettől a kortól azonban még messze vagyunk.

Egyelőre oly iskolából kerülnek ki, hogy különbet egy despota sem kívánhat engedelmes alattvalók és hasznavehető eszközök nevelésére. A mód, a melylyel a nemesség velük elbánt, alkalmazkodókká, opportunistákká tette őket. A demokratikus dölýf, a mely semmivel sem marad mögötte az aristokratikus gögnek, s a mely utóbb éppen olyan éles ellentétbe jutott az udvaronez típusával, mint korábban amaz, ez időben még szunnyadozott. A sok fejedelemnek, a sok apró úrnak századokon át tartott uralma az alájok rendelt osztályokban az engedelmességet, a személyes szolgálat és a személyes kegykeresés hajlamát nagyra növelte. A polgárság vezető elemei, a súlyos körülményekhez mérten, simulékony, ravasz politikával kormányozták a városokat, s a büszke feudális urakat szolgálva, idők jártával az alkalmazkodásnak és a munkabírásnak az a keveréke támadt bennök, a melyet hivatalnokában legtöbbször becsül a zsarnok.

Önérzete nem akadályozza benne, hogy mások politikáját szolgálja, hogy ura akaratához képest különböző irányokat kövessen; másfelől képzettsége javára válik minden ügynek, a melyet fölkarol. Gyúrni lehet, mint az agyagot. Egészen bizonyos, hogy e korban nem a polgárság az, mely a szabadságot ki fogja vívni. Jogokért, alkotmányért nem hajlandó fölládozni, a mi után oly sokáig epedett: a békét és a rendet, a zavartalan munka föltételét.

A kisebb nemességre is sok tekintetben hasonló érdekek és érzelmek vannak hatással. Ők is megszokták a személyes szolgálatot, a kegy hajhászását s azt a megalázó állapotot, hogy boldogulásuk attól függ, mennyire bírják uralok tetszését megnyerni. Ahhoz képest rendezik be életüket, beszélnek, hízelegnek, mulattatnak, a mint a kis királynak, hercegnének vagy grófnak kedvére van. A hűbérrendszer századai közben a kis urakat lassanként legyőzik, elnyelik a nagyobbak. E kisebb urak alkotják a nagyobbak udvarát. A vagyon egy kézben marad. A családok fiatalabb tagjai a tartomány ura, a kis fejedelem köré csoportosulnak, tőle várják szerencséséjüket.

A királyi hatalom megnövekedésével e sok szerencsevádlás

a cserén csak nyer. A párisi udvar inkább kecsegtet kalanddal, élvezettel és haszonnal, mint a tartománybeli kisebb központ. Nem is kell új szokásokat fölvenniök, nem kell hízelegni megtanulniok, csak folytatniok kell, a mit eddig tettek, s nagyobb szintéren, gazdagabb jutalom reményével játszhatják régi szerepöket. A XIV. Lajost környezett servilismusnak a nagy hűbérurak székhelyei voltak az iskolái.

A királyság ügyesen kezeli e vitéz, de hiú népet, mely egyéb munkát, mint a katonásdit, megvet, a közigazgatásban nem vesz részt, származására, rangjára rátartós, de büszkeségét össze tudja egyeztetni azzal, hogy a hatalmasabb uraknak csapja a levét. A király czímet, rangot, nyugdíjat biztosít neki, privilegiumokkal halmozza el, jól bánik vele, hiúságát udvari állások adományozásával fokozza, eteti, itatja, mulattatja, mint hajdan az imperátorok a római népet. Meg is nyergeli teljesen. Udvari aristokratákat farag a hűbéresek utódaiból.

Ezen önző szempontokon és a szokás hatalmán kívül nemes ösztönök is arra hatottak, hogy a nemzet zömét a királyság köré csoportosítsák.

A francia hazafias érzés az angol háborúk idején fejlődik ki. A mi nálunk, az idegen fajokkal szembe került egységesebb nemzetben, kezdettől fogva megvolt, azt ott csak századok multán érzik meg. A veszély, a melylyel az egységes Anglia a megoszlott, ízekre tépett francia nemzetet fenyegette, értette meg vele először az egység szükségét. Az első diadal, a melyet a végleges győzelem útján kivív, a királyság emlékéhez fűződik. A hazafiúi érzés a nemzetnek a hűbéruralommal járó megoszlása ellen ébredő reakciója. Fájt neki a vidékek független, önző élete-s a nemzeti test belső egységének helyreállítását sürgette. Min, den erejével a király szolgálatába lép, a ki soha nem lankadó kitartással nemzedékről-nemzedékre az egység megalapításán fáradozik. A szabadság eszményét háttérbe szorítja az állam megalakításának a szüksége.

A nemesség tömegesen tódul a király zászlaja alá, hogy Franciaország harczeit végig küzdje. Közjogokért való helytállást tőle se várunk. Ha az udvari typus teljes kifejlődése előtt az aristokratikus büszkeséget bántja is a vak engedelmesség köteleltsége, s egyesekben ösztönszerűleg fel is ébred a vágy, hogy a király hatalmának korlátokat szabjanak, czéltudatos actióra képtelenek. A polgárságtól elválasztja őket az ostoba kicsinylés, a melylyel a kék-vér a plebejusra néz, s a félelem, a melyet ennek megizmosodása bennök kelt. Egymást sem tartják egyformáknak. A nemességben sincs egységes közszellem; a rangok és előjogok különböző mértéke egymásra irigykedő csoportokra bontja a kiváltságos osztályt is. Sanda szemmel tekintenek egy-

másra az osztályok és családok. Gyülölködésük megakadályozza egyesüléseket és oly intézmények megalkotását, a melyeknél fogva a munkában és a hatalomban osztozkodva, az ország kormányzatában közösen vehettek volna részt.

A hol az osztályok nem értenek egyet és nem szövetkeznek egymással, a hol mindegyikük önző és ellenséget lát a másikban, a meglevő szabad alkotmány is veszélyben forog, újnak a kiküzdése pedig lehetetlenség. A hűbérrendszer az osztályok teljes különválását vonta maga után. Az osztályérvéstől ízekre tépett nemzet nem bírja a nagy közérdeket megérteni és szolgálni. Egyedül a királyság karolja föl az állam minden szűkségét.

Emelkedő hatalmának egyetlen természetes ellenfelei a nagy hűbérek tulajdonosai. Az új állam az ő birtokaiknak és hatalmuknak a rovására alakul meg. Önmagukat, jogait és érdekeiket védik, midőn vele szembeállnak.

De éppen ezért meddő a nemzetre nézve az ő harcuk. Éppen ezért nem fejlődhetett ki küzdelmükből komoly alkotmányos élet. A minek a visszafoglalására a nagyok törtek, nem a nemzet zömének osztályrészt juttató közjog volt, nem a nemzet befolyása az állam nagy közügyeinek vezetésére, hanem saját független uralmuk biztosítása. Azon is iparkodnak, hogy családjuknak kiváltságokat szerezzenek.

Történeti multjuk és önző céljaik miatt ellenök fordulnak a nemzet jobbjai. Nem alkotják a nemzeti erő természetes központját, nem a vezérei valamely nemzeti coalitiónak, nem a zászlóbontói valamely nemzeti programnak. Magokra maradnak, mert csak magokra gondolnak. Győzelmök az országnak lett volna a kára, az ország egységét ejtette volna veszélybe. Ha győzedelmeskednek, kiki a maga tartományának lesz megint ura, s Franciaország visszatér a foederatív alakulás útjára.

Egyáltalában minden alkotmányos fejlődésnek gátat vet, hogy az ellenzék a régi kerékvágásban marad, s a particularismus talajából táplálkozva, nem keres az egységes nemzet számára szabadságbeli biztosítókat. A nagy kérdés, mely az elméket foglalkoztatta, s a hosszú küzdelemnek tulajdonképeni tárgya volt, mert csak lassanként, századok munkája után lett az utolsó Karolingok idején széthulló monarchiából XIV. Lajos központosított Franciaországa, a nagy kérdés nem az volt, hogy a szabad alkotmányé, vagy pedig az absolutismusé legyen-e a jövő, hanem az, hogy a foederalismus, vagy pedig az egység eszméje diadalmaskodik-e. E kérdés körül csoportosulnak az erők. Kivüle egyes családoknak rangért, előjogokért, kiváltságokért, az állam iránt tartozó kötelességek alól való mentességekért vívott harca foglalkoztatja a politikai világot. Az egységes államnak alkotmányt adni, olyant, hogy minden számottevő elem lássa hasznát,

s érte az egész nemzet legyen kész sikra szállani, egyik nagyobb pártnak vagy osztálynak sem volt állandó és komoly célja. A királyság volt az egység előharszosa, s a ki hazafiságból, vagy önérdékből, tudatosan, vagy öntudatlanul ezen irányt mozgdtíja elő, a királyság követője. A kik az ellenkező táborban vannak, a régi nyomon haladnak és elmerülnek azon particularismusban és individualismusban, mely a hűbéruralom virágzó korában az államot szétszaggatta, s a szabadságot bénító szellemet hagyott örökül az utódokra.

Ez a szellem akadályozza meg azt is, hogy az états généraux a királyság hatalmát korlátozó életrevaló nemzeti intézménynye fejlődjék.

A három rend nem tudott benne megegyezni. Egymás megsemmisítésére törekedtek. Az ellenzék erejét a helyi érdekekért buzgólkodó hazafiság, a hűbérkorból származott rendi szellem megszibbasztotta. Az egyes tartományok maguk akarták adójuk mértékét megszabni, s ezzel olyant akartak, a mi a kor legnagyobb szükségével, azzal az eszmével, a melyé volt a jövő, a melyet a mult vétkei ellenállhatatlan erejüvé tettek, meg nem fért, a mi az egységes állam igényeivel ellenkezett. Céljukat nem érték el, de megíúsították a rendeknek abbeli kísérletét, hogy az állami élet egyik döntő tényezőjévé váljanak. Az états généraux új intézmény, a melynek nincs nimbusa. Ha a király erőszakoskodik rajta, a nemzet közömbösen nézi. Nem érzi, hogy életének szüksége van e szervre. Hiába próbálja az elmélet egyik-másik embere az intézményt Nagy Károly champs de Marsával összekapcsolni, a nemzet játékszert lát benne, a melyet a király, a mint adta, el is vehet. A rendek a király tekintélyével nem bírnak versengeni. Minden erőfeszítésök ellenére az intézmény az marad, a minek szánták, eszköz arra, hogy a népet szabad akarátának színe mellett megadóztassák.

Azt az irányt követve, mely a kor szükségeinek megfelelt, a nemzet többségétől támogatva és föltétlenül rendelkezve a kényszer anyagi eszközeivel, a király teljes győzelmet arat ellenfelein, a nagy hűbéreseken és utódaikon. Régi hatalmuk elvesztéséért privilegiumokkal és az etiquette terén érvényesíthető előjogokkal kárpótolja őket. Ebbe az új helyzetbe a legtöbbje beletörődik; egyesek hiába küzdenek ellene, nemzeti ellentállást szervezni nem tudnak. A kis királyokból udvaroncok lesznek, nemzeti aristokratiává válni azonban nem bírnak.

Az administratio is teljesen a király hatalmába kerül. A kik a politika és a közigazgatás terén jártasak, mint a polgárság, híjával vannak a társadalmi függetlenségnek, s így nem képesek az administratióba az önállóság szellemét lehelni; a kiknek pedig, legalább eleinte, megvolt a társadalmi és vagyoni állásuk, hogy

a rájuk bízott hatalmat ne engedjék a főnök egyéni szeszélyeinek szolgálatába sülyedni, azok megbízhatatlanok, fegyelemre nem szoríthatók, azok nem szokhatják meg a törvény tiszteletét, azok a közhatalommal saját céljaik szerint tanultak élni, s most is erre törekszenek, őket tehát nem lehet meghagyni a közigazgatásban. Ilyen a még független és büszke főnemesség. Nem jut része az állam ügyeinek kezelésében. Czfirasággá lesz és semmi mássá. Compensatiót abban talál, hogy kivonja magát a kötelezettségek alól.

Míg annakelőtte a kiváló társadalmi állást az állam iránt tartozó kötelezettség teljesítése és a vele járó hatalom szülte és jelezte, most a közszolgálat alól való mentesség jár a ranggal. E változással nagyot veszít az arisztokratia, de a szabadság is, mert ekként az állam hatalmának tényleges gyakorlását a burokratia kaparítja el, mely az állandó sereg mellett az abszolutizmusnak fő eszközévé lesz. Képzettségénél és annál fogva, mert ő a király képviselője, nagy tekintélyre és hatalomra tesz szert, s e tekintélyt és hatalmat egy célra használja: a király parancsainak kéréselhetetlen végrehajtására. Az osztály, a melyhez tartozik, s a mely mindent tőle vár, valamint a hivatal, a melyet elfoglal, egyaránt a király érdekeivel azonosítja. Megalakul, habár még nem olyan teljes tökélyben, mint a forradalom után, de már olyan arányokban, mint a minőkre e korban sehol másutt nem találunk: a francia hihedt centralisatio.

A központ beavatkozik a társadalom, az egyén minden ügyébe, s akarata mindenben érvényesül; mindenütt talál hasznavehető, képzett, egyes-egyedül tőle függő eszközökre.

A központositott francia monarchia a legkifejlettebb abszolutizmus, a melyet a modern Európa eddig látott.

A mi jót az abszolutizmustól várni lehet, beváltja; de a mi rossz, a mi veszedelmes van benne, azt is érezteti. Nagyot lehet vele elérni; de megtöri a nemzet jellemét, elfogyasztja erejét, s tehetetlenné teszi arra, hogy önmagáról gondoskodjék. Nagy tettek telnek tőle, de apró nemzetet nevel.

De itt megállapodom.

Azt hiszem, kimutattam, hogy a francia abszolutizmus, mely a XIV. században kezd emelkedni és a XVII.-ben éri el tetőpontját, a feudalizmussal okozati összefüggésben van; hogy abból a természetes reakcióból táplálkozik, a melyet a nemzeti test szétdaraboltságának támasztania kellett, mihelyt a nemzeti érzés ébredett és a művelődés haladásával a belső békének fentartása elsőrangú érdeké lett; hogy sikerét a nemzet zömének az engedelmessegre való hozzászokása mozdította elő; hogy a feudalizmus a szabadabb múlt emlékeit őrző nemzeti közintézményeket megsemmisítette, hogy a királyi hatalomnak ellenfelei, a régi

particularismus hatásánál fogva, nem bírtak nemzeti eszme köré csoportosulva, nemzeti szabadságokat kiküzdeni, hanem ki hagyták magukat fizetni privilegiumokkal; hogy a feudális arisztokráciában nem fejlődött ki az állami szellem, az állam ügyeit felsőbb vezetés mellett szolgáló és a törvényeket hiven végrehajtó akarat és képesség; hogy a polgárságot a feudalismus az absolutismus eszközüvé alakította; szóval, azt hiszem, kimutattam, hogy a királyságnak a középkor elején beállott hanyatlása hatalmának későbbi növekedését mozdította elő.

Midőn a puszkapor föltalálásával és a rendes hadsereg szervezésével a hatalmi viszonyok a királyság javára alakulnak, hamar erőre kaphat. A nemzetnek szüksége van reá. Nagy hivatása, hogy összeforraszsza a hűbéri rendszertől izekre tépett nemzetet. Győzelmét az ország életbevágó érdekei követelik. Ezért lehetett mindenhatóvá.

Nálunk és Angliában éppen ellenkező hatása volt a királyság korán kifejezett hatalmának.

Föntartja a nemzet egységét és megóvjá a Franciaországban támadt azon állapottól, a mely reactiót szül és a királyi absolutismust mozdítja elő. Az egységes állam szakadatlanul működött és ezért az absolutismus megalapítása nem válhatott a nemzetnek minden más tekintet fölé emelkedő érdekévé.

Franciaországban a túlságig vitt decentralisatio az ellenkező szélsőséget, a túlhajtott központosítást idézi elő. A nemzet az egyik végletből a másikba csap át.

Angliában és Magyarországon a királyi hatalomnak elégséges az ereje az állam széthullásának a meggátolására, s ezért nem is fektetnek ez országokban később a kellenél nagyobb súlyt a központosítás érdekeire. A decentralisatio nem idézi elő e nemzetek bukását, s ezért nem is gyúlnak lángra a centralisatióért. Az egymást kergető túlzásokat elkerülve, fejlődésök összehangzatosabb és szervesebb lehet. Nem a váltakozó ellentétek uralkodnak rajtuk, hanem lehetővé válik fokozatos haladásuk.

Az okozatos összefüggést a királyi hatalom túlságos gyöngesége és a reá következő túlságos emelkedése között az angol és a magyar történetben is nem egyszer észlelhetni.

Láttnivaló, hogy mihelyt mostoha körülmények hatásánál fogva a királyság képtelenné lesz hivatása betöltésére, a közssűkség és a közhangulat hatalmának gyors növelését követeli. Így következik Angliában az István király idején lábra kapott chaosra II. Henrik erős kezű kormánya, a III. Henrik uralkodása és a rózsák harca közben keletkezett zavarra I. Eduárd és a Tudorok reactiója. Így váltja föl nálunk III. Endrét és a reá következő árnyék-királyokat az Anjouk autoritativ kormányzata, a várnai csata után beállott bomlást Mátyás nagy hatalma.

Ez a reactio azonban nem söpri el az örökölt alkotmányt, mert a baj történetök egy korszakában sem nő olyan nagyra, hogy e nemzetek gondolkodása és érzése megbarátkozzék az absolutizmussal. Az volt a szerencsájök, hogy a királyságnak mindig elég ereje volt az állapotok ilyen mérvü elfajulásának megelőzésére.

De nemcsak ezen negativ érdeménél fogva vált a királyságnak a XI. században kezdődő emelkedése nálunk is, Angliában is a szabad alkotmány főkozójává.

Nemcsak azért volt e két nemzet képes a szabad alkotmány megerősítésére, mert a királyság megmentette az államot a szét-hullástól és ennélfogva nem vált az egységes nemzeti élet azon egyetlen mentő horgonyává, azon egyetlen symbolumává, a melyre a nemzet színe-java bizakodó hittel vetthette a szemét, hanem azért is, mert az általános közállapotok következtében a középkorbeli királyság, akarva nem akarva, kénytelen volt vele, hogy oly módon kormányozzon, a mely előmozdította a szabadság fejlődését.

Nem a véletlen, nem a fejedelmek szabad akarata, hanem a kor állapota okozta, hogy a királyság részt juttatott a nemzetnek a kormányzásban, s hogy tér nyílt a közszabadságot fejlesztő intézményeknek.

A középkor királysága nem bírja a nemzet erejét annyira elsenyveszteni, mint a hogyan a hűbérrendszer bírta.

A középkor királyságának az országok természetes állapotai szabtak korlátokat. Nagyobb területen nem volt képes arra a magát mindenbe beleártó, mindent eldöntő beavatkozásra, arra a veszedelmes gyámkodásra, a mely később lehetővé vált, s a melyet a középkorban csak a sok kis hűbérúr saját apró területén bírt kifejteni. Ezért nem bírta e korban a nemzetek lelkében az ön-bizalmat, az önérzetet megölni.

A közlekedés nehézsége, a nemzet tagjainak egymással való aránylag gyér érintkezése, a nemzet fogalmának forratlansága, szóval a középkor általános körülményei, mind a helyi erők függetlenségének kedveztek. A hol kivételes körülmények a királyi hatalom föntartását lehetővé tették, ott is mutatkoztak a decentralisatiónak kedvező ezen hatások, s ha nem is szabatosan meghatározott jogok, ha nem is a maiakhoz hasonló alkotmány, de a valóságos hatalmi tényezők korlátokat szabtak a királyságnak.

E tekintetben nagyfontosságú, hogy a királyság a régi nomád korból származott közintézményeket a nemzet egységével együtt föntartja.

Sikeresen nem kormányozhat, nem ismerkedhet meg a nemzet gondolkozásával, nem hathat a társadalomra, nem ellen-örizheti a maga közegeit sem, ha nem gyűjti maga köré a nemzet

vezető férfiai, ha végét szakasztja a nemzeti gyűlések ősi hagyományának.

A király hatalma a maga érdekénél fogva így Angliában és nálunk is tovább szövi a szabad kor nagy alkotásainak élete fonalát.

Ezért nincs később szükség rá, hogy a nemzet új alkotmányos szerveket teremtsen. Megvan az ősi intézmény, a melynek útján hajdan jogait gyakorolta, s a mely most is alkalmas arra, hogy a szabadság új fejlődésének alapjául szolgáljon. S megvan ezen intézménynek az az ereje, a melyet semmi mással nem pótolhatni: a nagy hagyomány dicsfénye, a nemzet lelkébe és szokásaiba bocsátott hatalmas gyökere. A nemzettel született, vele nőtt meg és erősödött, s ebben van tekintélyének ki nem apadó forrása. Ki sem számítható haszon ez a francziák helyzetével szemben.

Nagy fejedelmi egyéniségek idejében és a koronára nézve szerencsés körülmények között ezen közintézmények a király eszközeivé válhattak és politikai jelentőségük csökkenhetett.

De ez csak kivételesen történt meg. Az ősi intézmények nagy tekintélyű szerveiben a szabadságnak újra életre kellett kelnie, mert a hatalmi viszonyok és a közszellem sem kedveztek az absolutismusnak.

A királyság még nem rendelkezett azzal az erővel, a mely később képessé tette arra, hogy a társadalmat sarkából kiemelje. Nem volt meg az archimedesi pontja, a társadalomtól nem függő ereje.

Nem volt hivatásbeli, állandó, kellő számú katonaság. Fegyverben állott az egész nemzet, s ha összetartott, a király volt a gyöngébb. Ha a társadalom számottevő elemeinek életbevágó érdekeit megsértette, a bántalmat szenvedett csoport riadót fűjt. Könnyű szerrel szánták el magukat a fegyveres ellentállásra, mert a békét még kevésre becsülték; a harcznak nagy kárát nem látták; még nem volt összegyűjtött tőkéjük, érzékeny hitelrendszerök. A királynak tehát kiméletesen kellett bánnia a harczra kész és a harczra képes elemekkel. Ellenben a kényszerűségben rejtett hatalmának legfőbb korlátja. Ha sikerült őket megosztani, s az erősebb érdeket magához kötni, vagy egyéni felsőbbségével külföldön elért eredmények kábitó hatásával, az egész nemzet engedelmességre készíteni, nagy volt a hatalma. Egyeseket elnyomhatott, egyesek jogait lábbal tiporhatta, egyes cselekedetei zsarnokiak lehettek, de a nagy érdekekkel, a nagy hatalmú osztályokkal mindig számolnia kellett. Hatalma csak addig volt nagy, a míg összhangban élt a nemzet zömével. Mihelyt a közhangulaton uralkodni megszűnt, azonnal támadtak olyan ellenségei, kik meg mertek és meg bírtak vele mérközni. Nem volt burocratiája

sem. A közhatalom kezelésében rászorult a társadalom független elemeinek, az elismert tekintélyeknek közreműködésére, béke és háború idején egyaránt. A középkorban egyedül az egyház volt képes isteni eredete és isteni hivatása nevében szolgálót, legalább némileg, a társadalomtól különválasztani, kizárólag a maga parancsa alá fogni és tekintélyben részesíttetni. A királyoknak ez nem adatott meg. Azzal, hogy valaki a köznek, az egésznek szolgált, hogy a törvényt végrehajtotta, még nem lehetett szert tenni köztiszteletre. Jogi és politikai ismereteknek, szakbeli készségnek és mindannak, a mi később a művelt bürocratiának súlyt szerzett, akkor még nem volt becsük. A király tehát, ha ezélt akart érnei, nem lehetett el a társadalom tekintélyeinek közreműködése nélkül. A nagyokra, a nemesekre, a földbirtokosokra bízta a souverainitás gyakorlásával járó egyes tennivalókat. Ők azonban nem voltak vak eszközei. Egybenöve az osztályllyal, a melyhez tartoztak, s a vidékkel, a melyet kormányoztak, inkább az a veszély fenyegetett, hogy a központ alól emancipálják magukat, mint az, hogy az összes hatalom a király kezébe jut.

Inkább széthullástól kellett mindig tartani, az olygarchia elhatalmasodásától, mint a királyság korlátlanságától. A hol a király a tekintélyt rontó ennyi hatás ellenére is erős birt maradni, olyan állásra még ott sem tehetett szert, hogy mindenható legyen és állandóan az maradjon.

Az absolutismus a legnagyobb kárt mindig azzal okozza, hogy megöli a nemzet szabad szellemét, s ezzel elsenyveszti kormányzati képességét. Ezért nehéz tőle szabadulnia az olyan nemzetnek, a mely huzamosabb ideig elviselte. A középkor királysága ilyen absolutismust nem tudott megalapítani, s azért nem volt veszedelmes.

Nincs annyi ereje, hogy a társadalmat szabad mozgásában megakassza, hogy azt az állam ügyeinek vezetéséből kirekeszse. Csupán annak a megakadályozására van hatalma, hogy a társadalom legkiválóbb tagjai a közhatalmat magántulajdonukká alakítsák át.

A középkorbeli társadalom szabad és számottevő elemei az állam ügyei intézésében való részesedéstől meg nem foszthatók. A királyság elgyöngülése olyan helyzetet teremt, hogy ezen elemek a közhatalmat egészen eltulajdoníthatják, s még az erős királyság is csak annyit érhet el, hogy e hatalmat állami vezetés, állami ellenőrzés útján kezelik. Ezért kellett a királyság mellett alkotmányos rendi életnek is kifejlődnie. Az állam munkáját végző társadalom egyik vagy másik alakban a hatalomnak is részesévé lesz. A fejlődés általános törvényei szabják ezt meg. Mivel a király a szabad társadalom munkája, áldozata, közreműködése nélkül hivatását nem bírja követni, a társadalom az állam szol-

gálatában nevelődik és egységes czélok érdekében munkálkodik. Politikai képzettségre tesz szert és alkotó elemei megtanulnak együtt dolgozni. A királyi hatalom politikai iskolája rászoktatja a birtokos és tekintélyes osztályt, hogy a szabadsággal helyesen tudjon élni.

Nem a maga szeszélyeinek és érdekeinek szolgája, mint a függetlenné vált hűbérúr, hanem felelősség terhe mellett az ország törvényeit és a király jogos akaratát hajtja végre. Nem gyakorol pusztán jogot, de kötelességet is teljesít. Az angol békebíró, a sheriff, a magyar főispán, alispán és a szolgabíró fegyelemhez szokik, nem érzi magát a törvény és a rend fölött állónak, mint a francia herczeg vagy gróf, a kiknek akarata törvény is.

De másfelől nem szolgálnak egy mindig nyakukon levő egyén szeszélyeinek, változó és kapkodó parancsainak, mint a francia kispolgárok, a kik a szomszédos várúr hivatalnokaiává lesznek, hanem az országos törvényeknek és a király jogos akaratának. A birtokon és a társadalmi álláson alapuló állás függetlenségét viszik magukkal a hivatalukba. Hatalmuk és önérzetük megóvjá őket attól, hogy felsőbb parancsoknak vakon engedelmeskedjenek. A törvénynek még a király akaratánál is nagyobb érvénye függetlenségöknek jogi támasztékot ad, a melyre a hűbérúr magánhatalmának alávetett tisztviselő sehol sem talál.

A társadalom nem oszlik meg olyanokra, a kik politikai munkára képesítvék, de szolgálékűek, s olyanokra, a kik függetlenek, de megbízhatatlanok és rakoncátlanok. A birtokon és a tekintélyen alapuló függetlenség egyesül a munkabírással és a fegyelemmel. Ez a szellem megtermékenyíti a régi szabadságnak még fönnálló intézményeit. Ez a szellem ad erőt a társadalomnak, ha jogiért sikra kell szállania, mert benne az erély az eszélylyel párosul. Ez a szellem biztosítja, hogy a kiküzdött diadalból állandó haszon származzék, mert a gyakorlati élet követelményeinek megfelelő és az erőviszonyokkal arányos alkotásokat tesz lehetővé; s ez a szellem óv meg a túlmerész vágyaktól.

A királyi kormányzatnak a szabadság javára való másik eredménye, hogy ébren tartja a nemzetben az egység érzetét.

A társadalom különféle elemei osztozkodnak az állam szolgálatában. A munka és a rangsor különféle fokozatánál fogva szükség van mindegyikükre.

Az állam iránt tartozó kötelességek a társadalom különféle rétegeit időnként tartott gyűlésekben és állandó hivatalokban egyesítették.

Angliában az alsó fokon főleg az utóbbi alakban foly a munka javarésze. Az angol-szász county court helyett, a hol korábban a vidék összes lakossága ügyei intézése végett össze-

gyűlt, a tennivalókat rendről-rendre egyes hivatalokra és kisebb számú jurykre bizzák. Ezeket az állásokat a vagyonos és független társadalom különböző elemeivel töltik be. Mint a constabel és a békebíró, a mint a vicecourt és a sheriff, a gentry és a főnemesség ugyanannak a nagy föladatnak a szolgálatában állanak, s együtt intézik az állam mindennapi ügyeit.

Nálunk eleinte a király hivatala végzi a közigazgatást, a XIII. század óta megalakuló vármegyei közönség azonban lassanként tért kezd hódítani, s a középkor végén már nagy a hatásköre.

A törvények pártatlan és szigorú végrehajtása céljának talán inkább felelt meg az angol rendszer. De a mienk a társadalom különféle elemeit sűrűbb összeköttetésbe hozta egymással.

A hivatalokat is megosztják egymás között rendünk: a főurak a főispánok, a köznemesek az alispánok és a szolgabírák. A vármegye közgyűlésén teljesen egyforma joggal döntenek a közügyekben a hatalmas urak és szerény köznemesek.

Angliában is, Magyarországon is észlelhető a főurak azon törekvése, hogy kivonják magukat az alsóbb osztályok hatósága alól, de a királyságnak sikerül e tendentia érvényrejutását megakadályozni.

A társadalom felfogásának alakulására nagy hatással lehetett, hogy a leghatalmasabb úr is tartozott büntetés terhe mellett a szerényebb állású társának engedelmeskedni, ha ő kezelte a közhatalmat.

A központban is együtt dolgoznak a közügyért a különféle osztályok.

E részben ugyan Angliában a normannok óta rosszabbodik a helyzet, mert a régi általános nemzeti gyűlést e korona hűbéreseinek a gyűlése váltja föl; de már a XIII. század óta az osztályokat egyesítő nemzeti gyűlés ismét visszafoglalja a helyét. Ez időnek korszakot alkotó reformja óta egy házban ül, s egyenlő jogú a leghatalmasabb lordnak a fia a gentryvel és a városi mesteremberrel. A county küldöttje nem képvisel csupán egy osztályt, egy érdeksoportot, hanem az egész megye egységes elemeit.

Nálunk a főrendek és a nemesek együtt egy közjogi testületet alkotnak. Rendszeren külön tanácskoznak, határozatot azonban csak egyértelműen hozhatnak.

A királyok szűkebb tanácsában is találunk épp úgy Angliában, mint nálunk, a főurak mellett köznemeseket.

De a királyság nem szorítkozik arra, hogy a társadalom különféle elemeit az állam szolgálatában egyesítse és vállvetett munkához szoktassa.

Hatalma a társadalom szervezett egységét is fentartja.

Míg Franciaországban és Németországban a királyság gyöngesége korában a nemzet különféle rétegei között többé-össze nem egyeztethető ellentétek keletkeznek, Angliában és nálunk a királyság ereje ezt meg tudja akadályozni. Amott egyesek fejedelmi hatalmat és rangot szereznek és ezzel örök időkre kiemelkednek az alattvalók tömegéből. A souverainitás egyes jogait elsajátított francia vagy német nemes utódai, a feudális hierarchia különböző lépcsőfokain elhelyezkedett hercegek, grófok, bárók akkor is megóvják fejedelmi származásuk és rangjuk kevélységes érzését, midőn a vele járt hatalom már megszűnt. Az ősök előjogainak legparányibbjá sem múlik ki emlékezetökből. Az egyenlőség és egymáshoz tartozás érzése csak az egészen egyenrangú családok között van meg. A kinek valamivel régibb a czímere, több az őse, mint a másinak, a kinek elődei a souverainitásnak valamivel több attributumát tudták megszerezni, a ki a feudális rangfokozaton valamivel közelebb állott a legfelsőbb hűbérúrhoz, később is előrangot és előjogot követel magának a többiek fölött, Nem szeret velők társalogni, kerüli velők a családi összeköttetést, a vér vegyülését. Előjogai gyengítik, mert elkülöníti a többitől. A nemesség egységét is megbontja a jognak és a politikai állásnak a hűbérrendszer idején keletkezett individualizálása.

Angliában és nálunk a királyság megakadályozta a jogok ezen különböző mértékű elsajátítását és a társadalomnak vele járó megosztását.

Különböző szervezetű ugyan az angol és a magyar társadalom, de közös vonásuk a királyság hatalma által föntartott egységük.

Angliában a különböző osztályok szervezete között bensőbb az összhang, mint nálunk; ellenben nálunk a többi elemtől élesebben különvált nemesség belső egysége teljesebb, mint amott.

Anglia ezen előnye csak az újabb korban, csak a többi osztály súlyának megnövekedésével érezteti hatását. A középkorban a politikai életre nézve még a nemesség szervezete az irányadó.

Annál nagyobb az értéke annak, hogy nálunk a nemesség teljes mértékében megővta az egységét és egyenlőségét. Minden nemes tagja a szent koronának, de mindegyik alattvaló marad. Mindenkinek egyenlő a joga a többiével. A király törvényei mindenkire nézve kötelezők. Egy családjog, egy vagyonjog, egy örökjog, egy perjog van mindenki számára. A jelentőséges jogokban is egyaránt osztozik mindenki. Az ősök száma, a nemesi levél régisége semmi előjogot nem ad.

A főnemesek ez időkből még alig használnak czímeteket, úgy hogy külsőleg sem különböznek a többi nemestől. Köztük

és a köznemesek között csupán az a különbség, hogy gazdagabbak ezeknél, s hogy közülök többen töltenek be felsőbb állami méltóságokat és hivatalokat. A különbség csak mennyiségbeli, nem pedig minőségbeli. Mihelyt valamely köznemes nagy vagyona vagy állásra tesz szert, ipso jure főrendü lesz belőle. Mihelyt valamely főnemes megszűnik nagy vagyonú lenni, beleolvad a köznemességbe. A király adományozó joga és abbéli hatalma, a melynél fogva bármely arra való emberre reá ruházhatja a legfelsőbb hivatalt is, gyakorivá teszi a kis emberek emelkedését; míg ellenben az Árpádok korában érvényes szabad végrendelkezés, a nélkül, hogy akár a jog, akár a szokás a vagyon megosztását gátolná, később meg az ösiség, a mely minden gyermek örökjogát biztosította, sok nagy családot juttatott a köznemesség sorsára. Az ösiség, a mely a nemzetségek örökjogát állapítja meg, különböző életkörülményű családokat fűzött egymáshoz, s a főnemesekben és köznemesekben ébren tartotta az összevalóság, az egyenlőség érzetét.

Angliában sokban hasonlók a közállapotok.

A királyi hatalom mindenkit közös törvényeknek vet alá, s megküzd a középkor azon irányával, a mely minden osztály és minden érdek számára külön jogot szeretett alkotni.

Nálunk még ebben a korban a főrendü csupán vagyon és befolyás dolgában különbözik a köznemestől, s nem jogilag elismert statusnak a tagja.

Angliában valamivel több ennél. Örökös tagja a főrendiháznak és némely esetben a vele egyenlők bíraskodnak fölötte. Czimet is visel.

Mivel azonban mindezek az előjogok a vagyonnal együtt a családnak csak egy tagjára szállanak, s mivel a leghatalmasabb peer fivére és fiatalabb fia már a gentrybe olvad bele, Angliában sem támadnak oly családok, a melyek a többiekénél másnemű agyagból gyúrtaknak hiszik magukat. A közérzület föllendülésének, a szövetekezésnek és vállvetett munkának föltételei így náluk is megvannak.

Levonom fejtegetéseimből a következtetéseket.

Magyarország a középkorban elveszthette volna szabadságát, ha a királyság ereje meg nem gátolja az ország szétadarabolását. Az apró ízek életét a személyes kormányzat könnyen elfogyaszthatta volna; a terület nagyobb tömegében a közállapotok útját állották a zsarnokság meghonosításának.

A nemzetek szabadsága főleg belső sajátságaiktól függ. Nálunk a királyság oly közállapotokat tartott fenn, a melyek akarata nélkül a nemzetben a szabadságot teremítő erényeket ápolják.

Ezek az erények a XIII. században új lelket lehelnek az őskori szabadságnak még fönnálló intézményeibe, és egészen a

mohácsi vészig szakadatlan munkával fejlesztik és tökéletesítik a nemzet alkotmányát.

Ezen erényeknek a legfőbbje, hogy a nemzet megóvja önérzetét és jelleme büszkeségét.

Nincs a királynak a társadalomtól független katonasága és burocratiája, s ennél fogva földadatát csak a vagyonos és számmottevő elemek közreműködésével bírja megoldani. Ezek az elemek tudják, hogy nálok nélkül a király nem lehet el, s ezért van önérzetők, ezért nem servilisek.

Az állam szolgálatában végzett munkájukból természetesen fakad a vezető osztályoknak egy másik nagy erénye, a mely a szabadság szilárd oszlopává lesz. A társadalom az állami munka közben fegyelemre és politikai képzettségre tesz szert. Megismerkedvén az állami élet valóságos szükségével, megtanulja, hogy számot tartozik vetni a körülményekkel, s hogy erejét nem szabad arra pazarolnia, a mit helyzetnél fogva elérni nem lehet. A vagyonos elemek, kötelességüket teljesítve, megtanulnak önmagukon és ennek következtében másokon is uralkodni.

A királyság központosító ereje a társadalom egységét is föntartja, s ezzel a közszabadság harmadik nagy föltételét biztosítja. Az osztályok nem különülnek el. Az egyikből a másikba juthatni. A születés nem ad monopoliumot a közhatalomra.

A pártok nem szakadnak töredékekre az egyes osztályok és foglalkozások szerint. A közérdekhez és nemzeti nagy czélokhoz mért programmok alapján egyöntetű munkára képes a politikai társadalom. Alkotó elemei külön nem válnak és így nem könnyítik meg elnyomásukat.

De befejezem előadásomat.

Talán szabad kutatásaim végső eredménye gyanánt azt a meggyőződésemet kifejeznem, hogy a jövőben is csak akkor tarthatunk számot szabadságra, s a mi nálunk vele egyértelmű, a biztos létre, ha gondosan ápoljuk azokat a tulajdonságokat, a melyek azt megalkották.

Hogy fönnálljunk, meg kell őriznünk azt, a mink volt. Kell erős, hajthatatlan hátgerincz. Kell csakis országos ügyek kormányozása közben szereshető politikai érzék, a mely minden túlhajtástól megóvni képes. Kell a társadalomnak erkölcsi egysége, a mely minden pártküzdelmet, minden érzelmi és érdekbeli ellentétet nemzeti nagy czélok javára kiegyenlíteni képes. Ezek kellenek s ezek nélkül romba dől a reánk hagyott nagy alkotás.

Ha nem a magyar állam nagy érdekein alapuló pártok és programmok küzdenének az elsőségért, hanem a társadalom különböző elemeinek önző czéljai; ha a felekezetek és az osztályok ellentétei uralkodnának a politikán: nemzeti önkormányzatunknak ma egyetlen hatásos formája, a parlamentarismus mondana csöddöt.

A magyar irodalom a mohácsi csatában.

Beöthy Zsolt r. tagtól.

(Előadta a május 6-iki közűlésen.)

A magyar költészet, annál a benső kapcsolatnál fogva, melyben a közdolgokkal áll, századok óta tele van költői jóslatokkal. A nemzeti életnek egyik vagy másik korbeli képéből, mely egész lelkét betölti, érzésvilágát hullámlásban tartja, gondolatait állandóan foglalkoztatja: a félelemmel vagy a reménységgel, az elbizakodással vagy a kétségbeeséssel önkénytelenül szövögeti az áhított vagy rettegett jövő képeit. Mint a szerelmes, egy-egy pillantásban élete sorsát érzi. Költészetünk is, rendkívüli érzékenységeinél fogva a nemzeti élet irányában: az alakulás lapangó tényezőit, homályos elemeit megsejti, megérzi, meglátja, s bennük azt, a mi a nemzetre vár: a jövőndőt.

A nemzet költő jósainak sora nem a protestáns kor zsidó analógiákat kereső, utolsó ítéletet váró jeremiádjával kezdődik, hogy Zrinyivel, a kurucz énekmondókkal, Csokonaival, Berzsenyivel, Vörösmartyval folytatódjék a legnagyobbig, Petőfiig. Ismert emlékei közül egy visszavezet a mohácsi vész előtti időkbe. A Peer-codex cantilenájának csak nevérol ismert szerzője, Apáti Ferencz kezdi meg a sort, legrégibb szatirikusunk s egyszersmind első fecskéje a néhány évtized múlva beköszöntött protestáns kor verselő moralistáinak. Képzetele elevenebb és röpkébb, mint utódaié; hangja könnyedebb és tréfára hajlóbb; verse frissebb és pattogóbb; képei, típusai változatosabbak és valóságosabbak: az ezüstös kardját csak csörtetni tudó főúr, a tánczba és vesztébe kívánczó leány, az elbizott és rakoncátlan paraszt, a kevés zsolozsmájú és bársonyos szolgájú apát úr. A minden társadalmi osztályt megvesztegető romlásnak ugyanaz a keserősége hatja át, az újabb vélemény ellenére is kétségkívül Jagello-kori deák szívét, mint prédikátor utódaiét. Szíve tele van keserőséggel; de szeme, füle, képzetele még egy, színekben és hangokban gazdagabb élet tarkaságaival, Mintegy átmenetet képez egy, képzeletben elevenebb, az élet sokszerű jelenségei iránt érdeklődőbb, költőibb lelkű korból egy másik, zordonabb, sötétebb, bölcselkedőbb időbe. Erkölcsi kritikájával már emebbe tartozik, de hangjával, színével, képzeletével még amoda: a renaissancetől új fényt, új elevenséget nyert catholicismus világába. E világnak még

tisztesebb érzésű moralistái is sokszor megállnak az utolsó következtetések előtt. A mi deákunk sem hirdeti a végítéletet; de sorra megbélyegzi, hol az ironia, hol nyers tréfa, hol az egyenes támadás révén a bűnöket, melyek menthetetlenül a nemzet fejére fogják idézni.

A költőnek azzal a divinatiójával, mely mindig érzelmi életének legmélyebb és legjellemzőbb rétegéből fejlődik, s a melyet ezúttal a hazafi-fájdalom szít és élesít, mutat rá cantilenájában Apáti nem a jövőndőre, hanem annak a gyökereire, melyekből csak méregfa sarjadhat. Csodálatos éleslátással ismeri és jelöli meg az erkölcsi sülyedésnek éppen azokat az elemeit, melyekből a közel jövőnek három korszakos eseménye fejlődött. Melyek ezek? Első a parasztság zúgolódása, elbizakodása, erőszakossága: már Sámsonnak alajtja magát; második a papság elvilágiasodása, távolodása hivatásának szent kötelességeitől s egyszersmind a nép lelkétől; végre a harmadik az urak megfogyatkozása az ősi erényekben, galád fondorkodása, léha czifrázkodása és hitlen álnoksága. A ki e típusokat ily jellemzően válogatta ki, tehát ismerve jelentőségeket, annak előre kellett látnia, a mi következett belőlük. Íme az első magyar költői jövőndömondás, még pedig beteljesült jövőndömondás. A parasztlázadás, a reformáció és a mohácsi vész jóslata amaz erkölcsi tünetek szatirikus rajzában, melyekből elháríthatatlanul következtek,

A mohácsi vész fő okát valóban történetphilosophiánknak erre irányuló vizsgálódásai is, Kemény Zsigmond és Pulszky Ferencz még a harminczas évek végén, abban az erkölcsi ziláltságban keresték, melyet a nemzet egészének, de különösen vezető elemeinek viszonyai elénk tárnak. Az állami és társadalmi szervezet, törvényes és erkölcsi rend bomlásban s ennek a bomlásnak első tünetei már a vallásos élet mezején is mutatkoznak. A föld népe nemcsak bizalmát veszítette el a közrendben, hanem a paraszt-lázadás rettentő kitörésének s tán még rettentőbb elfojtásának és megtorlásának marcangoló emlékeivel szívében, a tengeri vihart váró gályarab gyűlöletével nézi azt. A mohácsi vész esztendejének tavaszán a bányavárosokban Verbőczy István és Ráskai Gáspár, temesi főispán, Francziskó és Lorán érzelmes történetének költője, egy munkás-forradalmat fojtanak vérbe. A nemesség is megoszolva nagy pártokra és apró érdek-szövetkezetekre. Egyfelől a kalandosok: a sánta Bátori István, kinek nevén és vagyonán kívül semminemű jogcíme nincs az uralomra, a főurakkal; másfelől Zápolya János, Verbőczyvel és a köznemességgel: ádáz hatalmi versengésben, hol felülkerekedve, hol legyűrve. Egyik fél sem volt elég erős sem a másiknak teljes legyőzésére s a saját hatalmának biztosítására, sem alkotásokra és a komoly védelem szervezésére; de elég gyöngye sem, a levere-

tésébe való belenyugváásra s a visszavonulásra. Így folyt közöttük a féltékenység, gyűlölet, érdek, ármány és bosszú harca. Verbőczyék oldalán az udvar s a németiség elleni elkeseredés belekeveri a harczba a faji, s ezzel kapcsolatban az új német vallásos tanok elleni gyűlölet hevét is. A közelgő égi háborút hirdető szél kavargása már ez, mely porral és szeméttel tölti meg a levegőt s megvakítja az embereket. A hatalom biztossága nem lévén meg sehol, természetesen mindenütt hiányzik a felelősség bátorsága is; ilyenkor csak egyetlen erős tehetség, egyetlen erős akarat tehetne még valamit. A viszonyok nyomorúságánál fogva azonban az ilyen irányú kísérlet is csak még végzetesebbé teszi a helyzetet.

Bátori pártja, az 1526. májusi országgyűlésen, Verbőczit megbuktatván, inkább erkölcsi gyávaságból, mint politikai belátásból, az alkotmány felfüggesztésével a királyt korlátlan hatalommal ruházza föl: egy alig felserdült gyerkőcöt, kiből némi lovagias multságokban való kedvtelésen kívül még az ifjúság frissesége, heve és tettvágya is hiányzik; hiányzik a vonzó és imponáló erő egyaránt, az éberség és határozó képesség, s úgy látszik, hiányzik a magyarsággal való erősebb együttérzés is. E mellett az alélt és idegen lélek mellett egy hatalomvágyó, cselszövő és frivol asszony: íme a királyi tekintély, melyben az ország védelmét keresi.

Mátyás király hadi intézményei is rég odavoltak. Az állandóságra és egységes rendelkezésre törekvő s oly fényes diadalokkal igazolt új szervezet a tehetetlenség, fejletlenség és agyarkodás korában szétzüllött; a régi, tisztán bandériális rendszernek olyatén kifejlesztésére pedig, hogy a változott viszonyok között sikerrel felelhessen meg óriás föladatának, hiányzott a pénz, az egyetértés, a tekintély, az áldozatkészség s talán a komoly akarat is. A mi csak kell a hadviseléshez, a nemzet mindannak híjával volt: katonának, pénznek, hadiszereknek, szövetségeseknek. Csak egyben nem volt, nem, még a sülyedés e szörnyű viszonyai között sem volt hiány: hősökben. Az 1521-iki szabácsi vértanuk Logodi Simonnal, a nándorfehérváriak Oláh Balázsszal talán csak azért nem lettek a nemzeti monda hőseivé, mert fenékes áldozatuk dicsőségében „Zápolya öldöklő századja“ alatt oly sokakkal kell osztoznunk. De már igazi hadvezéri képesség sehol. Zápolya pályája alig igazolja azt a bizodalmat, melylyel pártja ebben a tekintetben is az erdélyi vajdára nézett. E szomorú napoknak kétségkívül legnemesebb benyomású alakja Tomori Pál, az egykori vakmerő és szerencsés lovastiszt, kit szívének sebei a kolostorba üztek s a pápa parancsa, vonakodása ellenére, Kalocsa érseki székébe rendelt. Benne még tisztán és egyesülten éltek Hunyadi János nagy korának hősi, hazafias és

vallásos eszményei. Mindenét a haza védelmére áldozta: a hajdani katona képzettségét és bátorságát, a főpap kincseit és tekintélyét s végül a szegény francziskánusnak, a minek mindvégig érezte és viselte magát, egyetlen birtokát: az életét is E mellett azon kevesek közé tartozott, a kik ismerték és bevallották erejük határát: néhány ezernél nagyobb sereget sohasem vezetett, nagy hadjárat intézéséről fogalma sem volt, s esdekelve kérte Mohács előtt a királyt, hogy inkább üttesse le a fejét, mintsem hogy rábízza hadseregét. De szívében igazi katona volt s a döntő parancsnak engednie kellett.

Íme, ez az értelmi, erkölcsi és anyagi erő várta a világnak akkor legjobban szervezett, legjobban begyakorolt és fölszerelt, legfanatikusabb s talán legnagyobb számú hadseregét, hogy szembeszálljon vele. E sereget a kelet egyik legnagyobb szelleme és legerősebb akarata vezette: az ifjú Szulejman szultán, hogy az új török khalifátusnak Közép-Európa meghódításával megszerezze azt a nimbust, melylyel a megsemmisített arab khalifátust Syria, Egyiptom, Észak-Afrika leigázása övezte az iszlám egész világa előtt.

A kelet hódító áradata, mely ilyen szerencsétlen körülmények között támadt reánk, nemcsak politikai, hanem művelődési életünket is végzetesen fenyegette. Még pedig nem is csupán a győztes ellenségnek pusztító és rabló kedvével azt, a mit már félezer éves culturánk műemlékeiben, művészi kincsekben összegyűjtött. Ezeknek pusztulása már a közelgő vész hírére megkezdődik. A mint VII. Kelemen példája, ki egyedül siet tetemes pénzüsszeggel, fogadott zsoldosokkal a magyar keresztyénség védelmére, egyetlen idegen uralkodót sem serkent támogatásra: úgy budai nuntiusának, Burgio Antalnak személyes áldozatkészsége és lelkes izgatása sem hatja meg annyira urainkat és vármegyéinket, hogy a hadjáratra szükséges költség összegyűlt volna. A királyi kincstár szorultságában az egyházi ezüst és aranykincsekre gondol s római fölhatalmazásra 1526. június 17-én elrendeli, hogy felerészben beszédessenek s a pénzverőkbe küldessenek. A régi magyar ötvösművészetnek mennyi emléke, talán remeke került az olvasztókba, vagy a táborokba, az elmaradt zsoldjukért zúgolódó katonák kezébe? A ki tudja azt, hogy Magyarországon nemcsak a román és gót, hanem a renaissance is, majdnem kizárólag, egyházi művészet volt, maecenásai a főpapok, múzeumai a templomok; továbbá azt, hogy a kor értéklése szerint az egyházak bizonyára inkább régiebb, mint újabb kincseit szolgáltatták be: — az érezni fogja, hogy művészetünknek mohácsi vésze nem Szulejman császár bevonulásával kezdődik Mátyás palotájába szeptember 10-ikén, hanem ezzel a rendelettel. De műemlékeink pusztulása mellett irodalmi életünk is válság elé nézett.

Milyen volt ennek az irodalomnak képe Mohács előtt? Mint egy kert, melyben különböző égővek fái ültetvék: a puskák füze és akácza, a bérczeknek égbetörő és égbelívő fenyője, a classikus tájak borostyánja és olajfája. A művelődésnek azt a három rétegét, mely századok folytán a nemzet lelki világában lerakódott: az ősi magyart, a középkori keresztyént és a renaissanceot még bizonyos elváltságban, külön eszmények és formák táplálóiul tünteti elénk ennek az irodalomnak képe. Az első, kinek költészete életnedveit mind a három szolgáltatta, kinek géniusában először olvadnak bensőn, egységes erővé össze magyarság, keresztyénség és renaissance: Balassi Bálint, csak egy negyed század múlva születik. E kort még, egymással keveset törődve, egymás hatásától majdnem elzárva zörgeti kobzát s fujja históriáját az énekmondó, cifrázza deák és magyar prédikációinak, imádságainak, szent énekeinek betűit cellájában a barát, s bújja codexeit s kereszti classikus idézeteit, faragja cicerói körmondait a humanista. Ebbe a három ágba oszlik szét a magyar irodalom már félszázadnál régibb idő óta.

Az énekmondók ősi költészete, úgy látszik, még teljes virágjában áll. Ha az egyház haragja nem árthatott nekik: az új tudománynak, a humanizmusnak fejedelmi és főúri palotákba s püspökvárakba zárkozó világa sem homályosította el népszerűségeket. Szellemük a régi: a hősök csodálata, a régi nagyság kegyeletes emlegetése, a magyarság elleneinek gyűlölete, a mese-mondás és közdolgokról való híradás kedve, féltő ragaszkodás ehhez a földhöz és fajtájukhoz. Belső és külső formájuk is ugyanaz, Káli Mikótól és névtelen elődeitől kezdve talán félezer év óta. Csak tárgyaik, történeteik, mondáik, meséik, tréfáik köre bővül, módosul a változó időkkel. Voltakép a nép érzés- és képzeletvilágának kifejezői, táplálói, irányzói; nem szűkebb életviszonyaira való vonatkozásában, melynek a népdal és népballada ad bizonyára ősidők óta hangot, hanem arra a nagyobb közösségre, melybe a várúr és katonasága, azután a király és hadai foglalják. A nemzeti érzés, a maga eredeti faji ízével, legállandóbb és legerősebb sugallójuk. A mit a mult dicső és gyászos hagyományairól, a jelen romlásáról, a jövő veszedelméről tudnak, azt foglalják versekbe; a mit éreznek, azt inkább kobzukon verik ki vagy hegedűjükön húzzák el. Tárgyaik, melyekről Turóczy, Istvánfi, Tinódi tudósítanak, különös és feltűnő hajlamukat mutatják a nemzeti érzés daczos és véres összeütközéseinek emlékei iránt az idegen hatalommal: Zách esete, Kis Károly megöletése, Kont és bajtársai, Zsigmond bűnhődése, Hunyadi László halála. Még félszázaddal előbb büszkén éneklik Mátyás szabácsi várívását és diadalmenetét s ma talán közéjük tartozik Apáti Ferencz sötét korképével és jóslatával. A könyvnyomtatás nagy

csapás rájuk, életük módjára, keresetökre; de az első időben legalább, bőven szolgáltat nekik új anyagot régi készletükhöz, új meséket, történeteket a multból és a külföldről, sőt új verseket. Az énekszerzésben is, egészen az ő szellemök és módjuk szerint, támogatják, segítik nemcsak tanult emberek, deákok és papok, hanem egy-két nemes úr is. Maguk nem énekelnek, de verses históriáikkal a hegedősök költészetének körébe állanak.

Így Ráskai Gáspár, az ősi Guthkeled nemzetség sarja, korának egyik legelőkelőbb, legvitézebb és legkegyetlenebb daliája: réme a lázongó parasztságnak és a töröknek egyaránt. Temesi, majd nógrádi főispán, az anarchia idejében kapzsi és telhetetlen fogláló, annál lelketlenebb, mert családtalanul él; de legalább a politikai hűségnek s a kedélyéletnek oly vonásaival, melyek a Balassi Menyhértnek világában szinte példátlanok. Élete fogytáig rendületlenül megáll Zápolya mellett, s mikor úgy látszik, karját vesztvén a hadakban, kardot nem forgathatott többé: 1557-ben versekbe rendelte a hűség apologiáját, Vitéz Francziskónak és feleségének érzékeny történetét. Csodálatos kalandokról regél, bölcs tanulságokat von le belőlük s Béla király romantikus udvarának, lovagjainak, harczjátékainak, igazságtételének rajzában a mese aranyzálaival szövi be a nemzeti multat. Íme egy magános és kemény léleknek, költői kedvtelése és iránya révén, bizonyos naiv közösége a zsarolt és pusztított nép lelkével. Istvánfőből bizonyosan tudjuk, hogy az énekesek kobzokra és ajakukra vették hatalmas társuk verseztét. De nagyon előre siettünk. Ráskai alig gongolt még szerelmes históriák szerzésére, mikor hősi pályája kezdetén, Mohácsnál, Tomori a király személyének védelmére rendelte.

A másik irodalmi ág a középkori áhitat irodalma, a mely a kolostorok magányában fejlődik és hal el. Termékeit nem kísérik kobozzal a vásárok és táborok népe előtt, mint a históriákat; nem szavalják tapsok vagy tudós fejcsóválások között fejdelmeknek, mint a humanisták beszédeiket: olvassák és éneklik a templomokban, a czintermekben, a refectoriumokban, a cellákban. A kik írják, fordítják, másolják, festegetik a középkori egyház vallásos iratait, nem a világi életüket tengetik velük, hanem a másvilágit keresik; nem a maguk hírét, előmenetelét, gazdagságát szolgálják, hanem egyedül az Isten akaratát és dicsőségét. Francziskánusok és dominikánusok, pálosok és karthauziak, barátok és apácák egyaránt: Sövényházi Márta és Ráskai Lea, a beteg Katalin és a szegény Krisztina. Fordítják, a maguk és testvéreik lelkének épülésére a bibliát, másolják, kivonják a nagy Pelbárt prédikációit, szerkesztik a legendákat, gyűjtik az elmékedéseket és imádságokat s az áhitat ihlettebb perceiben tolmácsolják a szent doctorok énekeit és rebesgetik a magyar keresz-

tyén szív első hymnusait. Mindezt a középkor merev dogmatismusanak, alkut nem ismerő askesisének, de betűhite és csodálatos képzelgésai boldogító erejének szellemében; előadásukra nézve pedig nagyrészt nyers, ingadozó, képzetlen formákban, melyek között az Isten szeretetében vagy a világ megvetésében föllángoló szív olykor megtalálja az erőnek hatalmasabb hangjait is. Ennek az irodalomnak emlékei, az Akadémia *Nyelvemléktárában* foglalt harminczhét codex, kevés kivétellel a mohácsi vész előtti évtizedekben íratott vagy másoltatott. Fejlődést inkább csak nyelvi és helyesírási alakokra nézve találunk bennük, mint gondolatokra; de egy vonásuk e tekintetben is szembetűnő. Az egyetemes keresztyén eszmevilágban, melyet magyarul fejeznek ki, hova-tovább mind nagyobb jelentőségre emelkedik a nemzeti eszme, mind erősebben nyilatkozik az a magyar néplélek, melynek a magyar barát és apáca is részese. A magyar szentek kiváló tekintetben és tiszteletben részesülnek s szent László ismert hymnusában csodálatos harmoniába olvad a faji büszkeség a vallásos alázattal. Ezzel az énekkel együtt őrizte meg a Peer-codex, s kivüle még a Thewrewk-codex is, 1508-ból a legelső magyar hymnust, melynek szerzőjét, íratása helyét és korát biztosan tudjuk. Költője egy Vásárhelyi András nevű franciskánus, ki a pesti szent Péter-, ma Kossuth Lajos-utczai kolostorból, magának és népének „siradalmas idejében“, a megálázkodás és tisztességtétel költői szólamaival fohászkodik a Szűz Anyához s jó tanácsot kér a tanácstalan királyoknak, megnyomorítását a törököknek, megótalmazását a magyarságnak. Íme a vallásos és hazafias gondolatnak amaz egybeolvadása, mely az egész magyar szellemi életnek: költészetnek, theológiának, politikának századokon át egyik legjellemzőbb vonása marad. De Vásárhelyi nemzeti érzése nem maradt a fohászkodásnál: a cselekedetek üdvözítő erejét vallotta. Vallásához hiven ott volt Mohácsnál s valószínűleg menekülése közben esett áldozatául a török fegyvereknek.

Talán találkozott ott egy rendtársával is, az ifjú Sztárai Mihálylyal, Palóczy Antal zempléni főispán udvari papjával; talán atyjoknak, szent Ferencznek jelvénye szerint, keresztyük alatt, az égnek, a forró augusztusi égnek sugárözönében, kezet is fogott ott a két barát, Isten nevében, bucsúzóra. Sztárai is kolostorból került, a középkori szent hagyományok és iratok világából, hatása alól; de nemcsak onnan. Valószínűleg főuri szülők várlakából s a padovai egyetemről, honnan iskolatársai közül vele együtt Istvánfi Pál, Battyáni Orbán és Veráncsics Antal hoztak írói kedvet és tanulmányt. Mindenesetre egy mozgalmasabb, gazdagabb világ emlékei éltek Sztárai lelkében, mely előtt kolostora falain túl tágabb látókör nyílt s a

melyet, tán származása örökségeül, hevesebb, nyugtalanabb vérmérséklet sarkalt. Mohács alól megmenekülvén, Siklósi Mihály révén utat találtak lelkébe az új hit tanai s megtalálta a rá váró harcok mezejét. Hirdette az igét, küzködött igazságaért a Bodrogtól a Drávaig. Elleneit, éppen mint úri atyjafiai a magukéit, nemcsak meggyőzni törekedett, hanem megfélemlíteni és összetörni; vukovári vallásvitájának diadala a szó igazi értelmében csata lehetett. A fegyverszünetekben fordította s messze híres szép hangján énekelte Szent Dávid zsoltárait. Egy új irodalomnak lett egyik alapvetőjévé, mely a hit egyedül üdvözítő erejét, a keresztyén lélek vallásos vizsgálódásának jogát s az erkölcsi megújulás szükségét hirdette, ihletét pedig nem a classikai és középkori képzeteknek csillagos egéből és virágos mezejéről, hanem Izráel sivatagainak és borult egének képeiből merítette. A szenvedélyes és zordon böleselkedésnek ez irodalmában a papok házasságáról s az igaz papságról írt dialogizált polemiáival ő hagyja ránk költészetünknek első drámai kísérleteit 1550-ből és 1559-ből. Egész pályájában a magyar szellemnek az a nagy átalakulása testesül meg, melyen a mohácsi vész s a reformáció keresztülvezették.

Irodalmunk harmadik ága, a renaissance deák irodalma, talán az egyetlen a Hunyadi-kor nagy hagyományai közül, mely Mátyás halálával nem ment veszendőbe, hanem egész az ország pusztulásáig föntartotta magát. Tulajdonkép a classicismus emlékeitől áthatott, sőt beléjük olvadt olasz szellem hódítása volt, mely ujságával, fényével, finomságával világszerte megigézte a lelkeket. Csak a gazdagok és tudósok irodalma, kiket már nyelvével elválasztott a tömegtől s a világ szellemi arisztokrátiájának nimbusával kápráztatott. Magyarországon Vitéz János honosítja meg; ő adja nemcsak nálunk, hanem Aeneas Sylviuszal együtt általán az Alpokon innen az első példát, hogy a kancellároknak és diplomátáknak, hivatalos leveleikben és beszédekben Ciceróval kell versenyezniök. Az esztergomi és kalocsai, váradi és váci főpapi házak után és mellett, Mátyás udvarában találja meg ez a, művészet és szabadság fényében ragyogó világ legkeletibb s egyik legfényesebb központját. Ezt az udvart, királyi feje tudományszeretetének és bőkezűségének s a Corvina világraszóló könyvgyűjteményének híre mellett Janus Pannonius tündöklő költői neve s a nagy számmal itt sütkérező idegen humanisták tárogatója dicsőíti. Tudósokból és műkedvelőkből szerte a püspökvárakban s főuri lakokban egész akadémiák keletkeznek, melyek, míg Plato szellemvilágát keresik, voltaképen a testnek fölfedezését ünneplik elmés, hangzatos és léha költeményeikben; művészi stíllel okoskodnak a vallás, politika, böleselet kérdéseiről; pártfogóiknak hízogó röpiratokat s a római histori-

kusokat utánzó történelmi műveket írnak; az irodalmi levelezésnek oly kiterjedt divatát honosítják meg, mely csak Kazinczy korában újul föl megint. A historiát s Janus Pannonius epicurainak némely röpke vonását kivéve, a nemzeti lélektől ez az egész irodalom távol áll. Mondottuk, hogy legnagyobb maecenásával, Mátyással nem ért véget: derűs világa folytatódik a gyülekező felhők alatt. Ulászlónak még egész kanczelláriája humanistákból áll s Bonfinius ő alatta fejezi be történelmét. II. Lajost két humanista, a velencei Balbi Jeromos és a megyesi Piso Jakab nevei, s szellemük és embereik az ő idejében találunk utat a felső-magyarországi iskolákba. A püspökök is, mint egy, e korbeli följegyzés állítja: „gyakrabban beszélnek Nemesisről és Laisról, mint Krisztusról, s többet forgatják Terentiumot és Virgiliust, mint az evangéliumot.“

E humanista főpapok sorában az ifjabb Vitéz János halála óta az első, a deák tudomány vezetője s reménysége: Nagyváradi ifju püspöke, Perényi Ferencz. Az ő hajlamai is atyai házából. Imre nádor köréből valók, kivel Bembo cardinalis levelezésben állott. Katonának és tudósnek nevedett, úgyszólván már a püspöki székhelyen: az erdélyibe nyolez, a váradi tizenéves korában ült. Épp ilyen korán szerezte meg katonai és tudós hírét is: Várad alatt ő verte szét Dózsa lázadó parasztjait s néhány évvel utóbb már messze földön, az ország határain túl is magasztalták classikus leveleit, melyek Calcagnini szerint, „a muzsák minden disztét, a gráciák minden báját egyesítették magukban“. A hadi dicsőséget megelégette, meg a főpapi diszt is: az ő s miveltség szülőföldjére, a classikus emlékek levegője után vágyott. Rómába, minden ember hazájába. Olaszországba készült költözni; de útjában állomást kellett tartania a Dunántúl — Mohácsnál.

Így találkozunk a harez mezején mind a négyen: Perényi a püspök, Ráskai a főispán s a két francziskánus: Vásárhelyi és Sztárai. Mind más-más világból valók: akkori mivelődésünk, irodalmunk különböző irányainak neveltjei és képviselői. A főuridalia az akkori hadi divat struczcollas kalpagjában és aranynyal himzett, hosszú mentéjében; az úrfi püspök, sisak-pántos főpapi kalapjában, kereszttel a tetején, talán éppen abban, melyet a csatamezőn találtak s ma is a bécsi fegyvergyűjteményben őriznek; azután a két barát, rendjök hadi szokása szerint baljokban feszülettel, jobbjukban bunkósbottal fegyverkezve föl. Mi hozta őket ide, talán a kötelességen kívül semmi egyéb, melyet különben ennek a kornak emberei csak kivételesen éreztek? Az egész táborban a hazaszeretetnek abból a nemesebb erkölcséből, a mely tán megmenthette volna mindennek ellenére az országot, édes kevés mutatkozik; de annál több a nemzeti érzésnek, hősi elszánásnak abból az elemibb, barbárabb formájából, abból az ősi, faji ösz-

tönből, mely az élet javaiból, önző érdekeiből semmit, de magát az életet kész föláldozni a közért. A kis áldozatoktól visszariadó, önfejlő, szűkmarkú, gyűlölködésök legyőzésére s maguk alárendelésére képtelen nemeseink, a ki csak idejében érkezhetett, voltaképp mind ott vannak Mohácsnál s tagadhatatlan csodáit mivelik a nyers, erkölcsileg át nem nemesedett hősiségnek és majdnem mindnyájan vértanúivá is lesznek. A magyar léleknek ez az ősi, most salakosabb, majd tisztább rétegéből előtörő ösztöne, érzése vezeti írónkat is. Kettő közülök hazájának is félig-meddig Rómát érzi; a himnusköltő az apostolok sírjának városát, a humanista a Capitolium árnyékát; de a haza veszedelmének hírére távolba hívó vágyaik szárnya aláhull, fegyverbe öltöznek és szembe szállnak a halállal.

A szerencsétlen hadjárat és végzetes ütközet részleteire fölsőleges kiterjeszkednünk. A tolnai, szegszárdi, bátai, majd mohácsi táborba lassan gyülekező, kevés számú, egyenetlenkedő, rosszul fölszerelt, hol csüggedő, hol meg elbizott, vezértelen sereg sorsa eleve meg volt pecsételve. Zápolya János és Frangepán Kristóf, kik Erdély és Horvátország felől jelentékeny erővel közeledtek, hasztalan sürgették a királyt és az urakat, hogy vonuljon vissza a sereg Buda felé, míg ők s a cseh és morva hadak megérkezhetnek; hiába emelt a halasztás mellett szót Tomori maga. Kísérlete is, hogy a Drávánál tartóztassa föl az ellenséget, vagy tán ott, még az országos katastropha előtt hősi halált haljon, elkésett. Az utolsó napokban sajátságos láz fogta el a táborot, melytől már Tomori sem menekülhetett: mindenki hinni kezdett a győzelemben, az Isten és a vakmerőség csodájában, Hunyadi János legendájának föltámadásában. Mikor az augusztus 25-diki haditanács elhatározta, hogy a következő napok valamelyikén s a mohácsi sikon vívja meg az ütközetet, Perényi Ferencz a skeptikus humanista méla humorával jegyezte meg: jó lesz Brodaries kancellárt Rómába küldeni a szent atyához, hogy az ütközet napját a húszezer vértanú ünnepévé jegyezze a miséskönyvbe. A rettentő jóslat a rákövetkező negyedik napon valóra vált.

A magyar sereg kora reggel hadi rendbe állva készül a támadásra, a mint ellenség mutatkoznék. Az ágyúk mögött fölállított s az első, hosszú harczzonalat képező csoport derék hadában, melyet Tomori Pál és Zápolya György fővezérek vezettek, foglalt helyet Pálóczy Antal bandériuma s vele kétségtelenül Sztárai Mihály is. A második csoport öt harczzonalat alkotott. A negyedikben állott a király; oldalán Bátori István nádor, Szalkai László primás és a püspökök; köztük jobbról a váradi, Perényi Ferencz is. Ráskai Gáspár dandára ugyanide, a király személyének védelmére volt rendelve. A csata csak délután négy

órákor kezdődött meg. Először Bali, szendrei és nándorfehérvári bég portyázó lovasai mutatkoznak, oldaltámadással fenyegetve a magyarságot. Tomori Ráskait küldi ellenök, kit az akindsik hamarjában megfutamtatván, elvágna a főseregtől s utat és alkalmat adna megmenekülésére. Időközben Szulejman főserege is kezd alászállani a szemközt látszó erdős dombokon: első harcvezonalában az európai, a másodikban az ázsiai katonasággal, a janicsárokkal s az ágyúkkal. A támadás jelére fölteszik a király sisakját, kinek arcát halálos sápadtság borítja el. Az első roham, melyben bizonyára Pálóczi és Sztárai is résztvesznek. Ibrahim nagyvezér ruméliai hadtestére fényesen sikerült: az első török harcvezonalat áttörve és szétszórva, Tomori már az anatóliakra és a janicsárokra támadt. A győzelem riadó káprázatában tűzbe viszik a királyt, kit egy török történetíró a Sahnáme ifjú daliájának nevével Szijavusnak nevez, míg Tomorit Timurnak vagy az érez-testű Iszfendiárnak mondja. Lajos vitézül vagdalkozik s könnyű sebeket is kap. Egy kis lovas csapat Szulejmannak sátoráig tör előre s a perzsa pánczélinget hordó szultánt megvagdalja, de egy szálíg elesik. Perényi Ferenczet, ki a király közelében volt, itt a török sereg szívében érlette utól vitézi végzete. A helyzet hirtelen megváltozik. A török sereg áttört csatavonala összeszedi magát s óriás többsége ki-fejlődik a vele szemben maroknyi magyarság körül, melyet Bali bég, korának egyik legkitünőbb lovas tábornoka, ki voltakép a csata sorsát eldöntötte, jobbról, oldalban támad. A zavart felbőszakadás teszi teljessé. A szultán ágyúi megszólalnak s a magyar sereg rövid másfél órai harc után meg van semmisítve. A huszonnégyezer magyar vértanú, a két fővezérrel, az ország zászlósaival, érsekeivel és püspökeivel a csatatéren pihen, a török dombtól a nyárádi mocsarakig terjedő mezőn, hol a vér, Dsihun és Szihun, Oxus és Jaxartes módjára omlott. Perényi Ferencz is köztük várja a canonisatiót. A tűzből menekült néhány ezer ember közül is sokan, a boldogtalan királylyal együtt, a megdagadt patakokba vesznek. Mások az üldöző, Buda felé tartó törökök fegyverei alatt hullanak el. Úgy látszik, ez volt a sorsa a hymnusköltő Vásárhelyi Andrásnak is, kinek eleste helyét a francziskánusok régi krónikása Palotára teszi.¹

Íme a magyar írók: Ráskai Gáspár és Perényi Ferencz, Sztárai Mihály és Vásárhelyi András része és sorsa a mohácsi csatában. A három első még ifjú ember, az utolsó élemedettebb. A leghatalmasabb, a váradi püspök, s a legszegényebb, a pesti

¹ A Moháctól északra, tehát a szétvert sereg futásának irányában fekvő Bozsok községet a XV. század végén *Palota*-Bosóknak hitták, Csánki kutatásai szerint. Valószínűleg ez volt az a Palota, hol Vásárhelyit megölték. (Pauler Gyula szíves közlése.)

franziskánus, elhullanak; a főúr és az udvari pap megszabadulnak. Végzetők nemcsak személyes történetök mozzanatának tűnik föl; e végzetben az egész magyar irodalom sorsa jelenik meg előttünk a történelemnek megragadó typológiájában. Mi is lett a további sorsuk azoknak a művelődési és irodalmi irányoknak, melyeket a Mohácsnál harczó négy írónk képviselt?

Az idegen renaissance művészete és mesterkedése, ábrándjai és hivalkodása véget ér. A beköszöntött szerencsétlenségben, bizonytalanságban, nyomorban odalesznek életföltételei: a gazdagság és nyugalom. Klimánk nagyon elzordul. Véget ér csonkán, megszakadtnak, be nem fejezve hivatását, mint mestere, Perényi püspök; véget, mielőtt a nemzettel magát meg is értethette, ennek lelkét áthathatta, megtermékenyíthette volna. A Rómáért lelkesedő latin humanismus Perényivel ott maradt a mohácsi sikon; későbbi kísérletei csak elvérzését jelentik. De ott maradt a középkori egyház kolostori irodalma is: a mennybe vágyódó, képzelgő, csodálatos legendák, imádságok, Mária-hymnusok, a szerzetesek magány-szította phantasiájának és világutálatának, égbelátásának és babonájának, panaszos töredelmének és rajongó elragadtatásának a kolostorok számára szolgáló termékei. A könyvnyomtatás és a reformáció elvágja élete fonálát ennek az egész irodalomnak, mely a *Példák könyve* felséges halálhymnusában 1510-ben mintegy a saját gyászdalát énekli: „Elmegyek meghalni. Engem nem siratnak, sem én értem nem imádnak. De elfeledtetem még az enyéimtől is, mikor én meghalok“. Elment s Vásárhelyi Andrással eltemetkezett a dunántúli nagy csatapiaczon. És elfeledtetett még az övéitől is.

De Ráskai Gáspár és Sztárai megmenekülnek, hogy folytassák a népköltés örök hagyományait s megalapítóivá legyenek az új szellemvilágnak. A néplélek együgyű költészete, a hegedősök történetei, mondái, meséi túlélnek a nagy istenítéletet. Az új világ tragikus mozgalmasságában, a nemzeti erő becsületes oltalmazásában, a fáradságok pihentetésében új virágzásra jutnak s új alakokban és ízléssel, új hatások és tanulmányok között tovább fejlődve, költészetünk legnagyobb epikai remekeinek lesznek sugallóivá. A vallás irodalma is, a Mohácsnál megszabadult Sztáraival és reformátor társaival, az egész magyar nép irodalmává lesz, új eszmékkel, új érzésekkel és hanggal hatván át annak szellemét, a magáét pedig készen tárván föl a magyar néplélek befogadására. A hazaszeretet, sőt faji érzés úgy átjárja ezt a theológiát, mint a világon másutt alig, s vallásos törekvéseivel kapcsolatban nemzeti célokat tűz eléje. Nemcsak nemzeti szellemének, de protestáns eredetű népiességének bélyegét, irodalmi tekintetben, Pázmány is dicsőséggel viseli.

A török szultán az elleneitől elfoglalt zászlókat megfor-

dítva, hegyökkel alá szokta sátora előtt a földbe tüzetni. Perényi Ferencz és Vásárhelyi András halottakul maradtak s a mohácsi diadaljelek között, megfordítottan, a földbe tűzve, ott láthatjuk a magyarországi humanismus aquiláját s a kolostori irodalom templomi zászlaját. De Sztárai Mihály és Ráskai Gáspár megélték s az új idők emberei hegyeken és völgyeken kitűzik az új szellem, új művelődés lobogóját is, melyek alatt föltámasztották a megölt Magyarországot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1900. április 2-án.

THEWREWK EMIL r. t. helyettes elnökle alatt jelen vannak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond. ifj. Szinnyei József r. tt.; Asbóth Oszkár, Hegedüs István, Négyesy László, Kúnos Ignác, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

80. HEINRICH GUSZTÁV r. t. fölolvassa „A Waltharius forrása“ czímű értekezését.

81. PECZ VILMOS l. t. bemutatja és ismerteti a class. philologiai bizottság felügyelete alatt megjelent Ókori Lexicon első füzetét.

82. Az osztályelnök helyettese a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri HEINRICH GUSZTÁV r. és PECZ VILMOS l. tagokat.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1900. április 9-én.

PAULER GYULA osztályelnök elnökle alatt jelen vannak az illető osztályból: b. Nyáry Jenő t. t.; Hajnik Imre, Vécsey Tamás r. tt.; Csánki Dezső, Gaál Jenő, György Endre, Ráth Zoltán, Schönherr Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

83. BOROVSZKY SAMU l. t. felolvassa „A nagylaki uradalom története“ cz. székfoglaló értekezését.

84. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri VÉCSEY TAMÁS r. és BOROVSZKY SAMU l. tagokat.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1900. április 23-án.

THAN KÁROLY, r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Szily Kálmán, Than-hoffer Lajos, Wartha Vincze r. t. — Bedő Albert, Daday Jenő, Franzénau Ágoston, Galgóczy Károly, Illosvay Lajos, Jendrássik Ernő, Kürschák József, Laufenauer Károly, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Heller Ágost r. t.

85. JENDRÁSSIK ERNŐ l. t.: „Klinikai és physiologiai tanulmányok a járásról“ (Székfoglaló értekezés).

86. TÖTÖSSY BÉLA l. t.: „Az elemi geometriai rokonságokról“ (Székfoglaló értekezés.)

87. AUJESZKY ALADÁR részéről: „A natrium lygorinatum lázcsökkentő és antibakterikus hatásáról“, előterjeszti Högyes Endre r. t.

88. BAUER MIHÁLY részéről: „A törzsszámrendű csoportok elméletéhez“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

89. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JENDRÁSSIK ERNŐ és TÖTÖSSY BÉLA l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1900. április 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula m.-elnök. — Gróf Kuun Géza, Szász Károly, Tisza Kálmán t. tt. — Fejérpataky László, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, ifj. Szinnyi József, r. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Borovszky Samu, Concha Győző, Csaplár Benedek, Gaál Jenő, Hegedüs István, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Riedl Frigyes l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtktár.

90. Elnök úr a következő szavakkal nyitja meg az ülést:

„T. Akadémia! Körösi Csoma Sándorról fogunk ma megemlékezni, a nagy tudósról, kinek már több mint félszázad előtt lezárt tudományos munkásságát még nem feledte el a világ, s a kinek emlékét megőrizni mégis különösen a mi kötelességünk, mert ő a mienk volt, és mert igazi magyar érzés, az ősi nyomok felkeresésének vágya adta kezébe a vándorbotot akkor, a mikor arra a kutató útjára indult, a mely neki a nélkülözések és megpróbáltatások, a tudománynak azonban zsákmányban gazdag diadalútja lett.

Egy lelkes társunk, angol állampolgár, szívében mégis magyar ember, kit sorsának viszontagsága és hivatása ugyanazon égbenyúló hegyek tövébe vezetett, a melyeknek lábánál Körösi aluszsa örök álmát: Duka Tivadar, a ki virágot hintett a sirjára, a ki később összegyűjtötte az ő irott műveit s azokat nyilvánosságra hozta, a ki

az ő tudományos dicsőségének, több nyelven is, lelkes hirdetője lett, azért, hogy emléke soha feledésbe ne mehessen, alapítványt tett azzal a rendeltetéssel, hogy három-évenként nyilvános összes ülésünkben foglalkozzunk Körösi emlékével és az ő tudományszakával.

Ma először gyűltünk össze ez alapítvány rendelkezése szerint, s ma úgy, mint a jövőben is, a hányszor e célra össze fogunk jönni, nem feledkeztünk meg a magyar nyelvész mellett a magyar orvosról sem, kinek szíve, úgy mint ezé, messze földön s idegen nemzet szolgálatában sem szűnt meg dobogni a szülő hazáért. Ez ünnepek az ő hazaszeretetének is ünnepei lesznek.

A mikor Körösiről emlékezünk, örömmel s bizonyos elégedettséggel utalhatunk arra, hogy a tudományszakot, a melynek épületéhez ő alapköveket rakott le, azóta sem hanyagolták el, voltak és vannak ma is közöttünk annak hivatott művelői, s már első alkalommal is oly szerencsések vagyunk, hogy egy tudós társunk beszédét fogjuk meghallgathatni, kit a nyelvtudomány alapos művelőjének ismer az egész világ.

91. A főtítkár felolvassa DUKA TIVADAR lt. levelét, melylyel Körösi Csoma Sándornak B. Hügel-től rajzónnal rajzolt, később Toldy Ferenczhez jutott s ennek fiától, Toldy Lászlótól 1885-ben Duka Tivadarnak ajándékozott arcképét a M. tud. Akadémiának örök letétményképen átadja. — Mély köszönettel vétetik.

92. Gróf KUUN Géza t. tag felolvassa „Ismereteink Tibetről“ című értekezését. — Külön kiadványképen fog megjelenni.

93. A könyv- és kézirtattár számára érkezett ajándékok, ú. m. : 1. Borsodi és Katymári Latinovics Frigyes-től: négy darab magyar nyelvű irat gr. Grassalkovics Antaltól. — 2. A berlini kir. porosz Akadémiától: Geschichte der kgl. preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 4 köt. — 3. Bartal Antal r. tagtól: Négy latin tankönyv. — 4. D'Olivecrona K. k. tagtól: Négy statiszt. füzet. — 5. Teza Emil k. tagtól: Török vallási elmékedések. — 6. Hatvani Deutsch Lajostól: Sipos József „Ó- és új-magyar vagy rövid értekezés, miképen kelljen az ó-magyarsággal az újat egyesíteni“ című eredeti kézírata. — 7. Szumrák Páltól: Nachkommen von dr. Johannes Christoph Elhard. — 8. Velics Lászlótól: Das Kabinett für kirchliche Kunst. — 9. Sirbu János: Mateis Basarabu auswärtige Beziehungen. — Köszönettel vétetnek.

94. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 24. füz. (1900: 4. füz.) — Irodalomtörténeti Közlemények. X. évf. 2. füz. — Bölcséleti Érték. III. 4. sz. (BÖHM KÁROLY: Az értékelmélet feladata s alapproblémája. Székfoglaló.) — Archaeologiai Értesítő. XX: 2. — Tudomásul vétetik.

95. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. KUUN Géza t. és CONCHA Győző l. tagot kéri föl.

LX. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

1900. május 2.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Forster Gyula, Joannovics György, gr. Kuun Géza, br. Radvánszky Béla, Szász Károly, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán t. tt. — Fejérfataky László, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Kautz Gyula, König Gyula, Láng Lajos, Lévy József, Liphay Sándor,

Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. : — Badics Ferencz, Borovszky Samu, Concha Győző, Csánki Dezső, Gaal Jenő, Gyomlay Gyula, Karácsonyi János, Kossutányi Tamás, Kovács Gyula, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Mágócsy-Dietz Sándor, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Schönherr Gyula. Tagányi Károly, Zolnai Gyula I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtthkár.

1. Bemutattatik a május 6-án tartandó ünnepies közülés programja, mely a következő módon állapítottatott meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd, BARÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnöktől.

b) Jelentés a M. Tud. Akadémia 1899. évi munkásságáról. SZILY KÁLMÁN főtthkártól.

c) Miként tartotta fenn Magyarország a középkorban alkotmányos szabadságát? GRÓF ANDRÁSSY GYULA I. tag előadása.

d) A magyar irodalom a mohácsi csatában. BEÖTHY ZSOLT r. tag előadása.

2. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az akadémiai nagyjutalomra az 1893—1899. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák között ifj. SZINNYEI JÓZSEF „Tájszótára” (15 füzet 1893—1899), a Marczibányi-mellékjutalomra pedig MUNKÁCSI BERNÁT „Votják szótára” (1896) találtatott legérdemesebbek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat ifj. Szinnyi Józsefnek, a Marczibányi-jutalmat pedig Munkácsi Bernátnak odaitéli.

3. LANG LAJOS r. t., mint a Wahrmann-aranyérem ügyében kiküldött bizottság előadója felolvassa jelentését, mely szerint e jutalmat BEZERÉD PÁLNAK, a magyar selyemtenyésztes körül szerzett érdemeiért, ajánlja kiadatni. — Elfogadtatik.

4. CONCHA GYÖZŐ I. tag, mint a Bródy-jutalom ügyében kiküldött bizottság előadója felolvassa jelentését, mely szerint e jutalmat BARÓ KAAS IVORNÁK ajánlja kiadatni. — A jelentés felolvasása után SZÁSZ KÁROLY t. tag szavazást kér: hozzájárul-e a nagygyűlés a bizottság jelentéséhez, vagy nem? — A titkos szavazás megejtetvén, a nagygyűlés a javaslatot 18 szóval 7 ellen visszavetette — Erről az I. és II. osztály, valamint a bizottság elnöke értesíteni fog s a Bródy-jutalom a f. évi november havi összes-üléssel kapcsolatban tartandó rendkívüli nagygyűlésen fog odaitéltetni.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1899-ik évi Sámuel-díjra LÁSZLÓ GÉZÁNAK a Zilah-vidéki nyelvjárásról szóló értekezését (Nyelvőr, 1899.) ajánlja. — Elfogadtatik.

6. Olvastatik az I. osztály jelentése a Lukács Krisztina-pályázatról (A magyar nyelv török elemei), mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

7. Olvastatik az I. osztály jelentése a Lévy-pályázatról. (Kisfaludy Sándor életrajza), mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy az 1900. évi nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom az 1901. évi nagygyűlésen az 1894—1900. évkörben megjelent széptudományi munkák legjobbjainak lesz odaitéltendő. — Tudomásul szolgál.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a Teleki-jutalomért 1901-ben vígjátékok pályáznak 1900. szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas-Raskó-alapból 1900. szeptember 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul szolgál.

11. Az I. osztály javasolja, hogy a Lukács Krisztina nevére tett alaptíványból nyílt pályázat hirdettségék a magyar nyelv török elemeit tárgyzó munka tervrajzára 1901. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály javasolja, hogy a Léway-alap 1902. kamataiból ismét Kisfaludy Sándor életére hirdettségék pályázat, 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály javasolja, hogy a Gorove alaptíványból „A komikum elméletére” hirdettségék pályázat 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály javasolja, hogy a Marczibányi alaptíványból „A magyar helyesírás történetére” hirdettségék pályázat 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály javasolja, hogy a Kóczán-alapból Venczel, Ottó és Róbert Károly korabeli tárgyú színműre hirdettségék pályázat 1901. május 31. határidővel. — Elfogadtatik.

16. A II. osztály jelenti, hogy a Hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy jutalma 1896-ban egyenes megbízásra volt fordítandó, s ennek értelmében PAULER GYULA rt. bizott meg a „Magyar Vezérek kora” történetének megírásával. Kéziratát 1899. végén benyújtotta s a bírálók jelentése alapján az osztály a jutalom kiadását ajánlja. — Elfogadtatik s annak idején előterjesztés fog tétetni a Hazai első takarékpénztár-egyesületnek a jutalom kiutalványozása iránt.

17. Olvassatik a II. osztály jelentése a Sztrokay-jutalomról, mely szerint a jutalmat HAJNIK IMRE „A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt” czimű munkájának (1899.) ajánlja kiadatni. — Elfogadtatik.

18. Olvassatik a II. osztály jelentése a M. Kereskedelmi Csarnok pályázatáról, mely szerint a jutalmat „Der Check ein Zahlungsetc” jellegű pályamunkának javasolja kiadatni. A javaslat elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből HALÁSZ SÁNDOR neve tűnt elő.

19. Olvassatik a II. osztály jelentése a Vigyzó-pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

20. Olvassatik a II. osztály jelentése a Vitéz-pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

21. A II. osztály jelenti, hogy a Gorove-alapból két pályázat (1. Angol moralisták. 2. Árpádházi királyok udvartartása. meddő maradt. — Tudomásul szolgál.

22. A II. osztály javasolja, hogy az Első m. ált. biztosító-társaság alaptíványából „Az újabb társadalompolitikai eszmék következményeinek kifejtésére” hirdettségék pályázat, 1901. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

23. A II. osztály javasolja, hogy a Bük-alaptíványból „a török uralkodás történetére hazánkban” hirdettségék nyílt pályázat, a tervrajz beküldésére 1900. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

24. A II. osztály javasolja, hogy a Léway-alapból Szt. István uralkodásának essay-szerű feldolgozására hirdettségék pályázat, 1901. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

25. A II. osztály javasolja, hogy a Lukács Krisztina-alaptíványból „A lélektan történetére Wolfftól napjainkig” hirdettségék pályázat, 1903. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

26. A II. osztály javasolja, hogy a Péczely-alapból „a magyarországi ruthén nép történetére” hirdettségék pályázat, 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy a Pollák-alapból „a vidéki

és városi népesség viszonyára" hirdettség pályázat, 1901. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály javasolja, hogy a Sztrokay-alapból „a közgazdászati tudományok legújabbkori haladásának előadására” hirdettség pályázat, 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy az Ullman-alapból „a határháson elméletének jelenlegi állására” hirdettség pályázat, 1901. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály kéri, hogy a Flór-alap mult és jelen évi kamatait valamely történelmi mű, a Röck Szilárd-alap ez évi kamatait pedig valamely történelmi értekezés kiadására fordíthassa. — Jóváhagyatik

31. Olvastatik a III. osztály jelentése a Forster-féle nyílt pályázatról (Vetőmag-termelés), mely szerint a pályakérdés kidolgozására Rázso IMRE, a debreczeni gazdasági tanintézet tanárát ajánlja. — Elfogadtatik.

32. A III. osztály javasolja, hogy a Vigyázó-alapból „az anti-sepsis történetére” hirdettség pályázat, 1902. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

33. A III. osztály javasolja, hogy a Vitéz-alapból valamely növénycsalád monographiájára hirdettség pályázat, 1903. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik

34. A III. osztály javasolja, hogy a Rózsay-alapból ezúttal valamely physikai kérdésre hirdettség nyílt pályázat. — Elfogadtatik.

35. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat FALUSY BÉLA budapesti és KOVÁCS GÉZA kolozsvári bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

36. Ugyanő jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött történettudományi jutalmat SINDELÁR JÓZSEF budapesti, RÁCZ MIKLÓS kolozsvári és STRAZNICKY MILORAD zágrábi bölcsészeti hallgatónak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

37. Ugyanő jelenti, hogy az Akadémia korábbi határozatai értelmében a Wodianer-alapból a néptanítók részére a jutalom kihirdetendő. — Elfogadtatik.

38. Ugyanő jelenti, hogy az egyetemi hallgatók részére, mind a nyelvészeti, mind a történettudományi jutalom újra kitűzendő. — Elfogadtatik.

39. Az osztályok kéri, hogy a tavali nagygyűlésen és azóta az év folyamán kitűzött s még le nem járt jutalomtetelek újra kihirdetessenek. — Meg fog történni.

40. Elnök úr a jutalmat nem nyert jelíges levelek elégetésére TÖRÖSSY BÉLA és ZOLNAI GYULA I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízásukban eljártak.

41. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai.

Az I. osztály részéről.

Rendes tagnak ajánltatik a B) alosztályba:

Vadnay Károly lt. 31 szavazattal 1 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Balassa József	23	"	9	"
Melich János	22	"	7	"
Kégl Sándor	19	"	9	"
Frecskay János	18	"	9	"

Külső tagnak:

Barbier de Meynard	32	szóval egyhangúlag.
Brugmann Károly	32	" "
Hatzidákisz György	32	" "
Krumbacher Károly	32	" "

A II. osztály részéről.

Tiszteleti tagnak:

Bubics Zsigmond lt.	30	"	6 ellen.
-----------------------------	----	---	----------

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Concha Győző lt.	30	"	6 "
--------------------------	----	---	-----

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Csánki Dezső lt.	33	"	3 "
--------------------------	----	---	-----

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Csoma József	28	"	8 "
------------------------	----	---	-----

Fináczy Ernő	27	"	7 "
------------------------	----	---	-----

Wertheimer Ede	22	"	7 "
--------------------------	----	---	-----

Külső tagnak:

Perrot György	28	"	5 "
-------------------------	----	---	-----

A III. osztály részéről.

Tiszteleti tagnak:

Duka Tivadar lt.	28	"	1 "
--------------------------	----	---	-----

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Réthy Mór lt.	27	"	2 "
-----------------------	----	---	-----

Külső tagoknak:

Boltzmann Lajos	23	"	1 "
---------------------------	----	---	-----

Mendelejeff Dimitrij	29	"	egyhangúlag
--------------------------------	----	---	-------------

Stäckel Pál	25	"	4 ellen.
-----------------------	----	---	----------

42. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LÁNG LAJOS és LEVAY JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1900. május 3-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gróf Andrássy Tivadar, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Pauler Gyula, b. Radvánszky Béla, Szász Károly, Than Károly, Tisza Kálmán ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtktár.

16 Elnök úr megnyitván az ülést, üdvözlő szavakat intéz Kautz Gyula ig. taghoz, ki hosszabb távollét után ismét Budapest lakosa lett s fölkéri őt, hogy soha meg nem szűnt buzgalmát és szeretetét Akadémiánk iránt ezentúl is tartsa fenn.

17. KAUTZ GYULA ig. tag a szíves üdvözlétért hálás köszönetét fejezi ki s igéri, hogy a mennyire egészsége engedi, mindig a régi szeretettel fog részt venni Akadémiánk munkásságában. — Helyesléssel örvendetes tudomásul vétetik.

18. Bemutattatik a május 6-án tartandó ünnepélyes közülés programja. — Tudomásul vétetik.

19. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1899. évi számadásokat pontosan vezetettek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi: a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét

fejezi ki; az 1899-iki számadásokra nézve a fölmentvényt a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza: TREBITSCH IGNÁCZ igazgató úrnak az akadémiai számadások vitelének önként felajánlott fölügyeletéért köszönetet szavaz, MESZÁROS FERENCZ földhitelintézeti könyvvivő úrnak pedig fáradozásaiért, köszönete mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

20. Olvastatik PAULER GYULA ig. tag jelentése az akadémiai ügyész 1899-ik évi számadásairól — Tudomásul vétetik s FEJÉRPATAKY KÁLMÁN ügyész úrnak körültekintő, lelkiismeretes és buzgó működéseért, melylyel az Akadémia jogügyeit 1899-ben is vezette, neki az Igazgató-Tanács elismerését és köszönetét fejezi ki.

21. Ezzel kapcsolatban a főtítkár indítványozza, hogy az akadémiai ügyész részére irodai átalány fejében bizonyos összeg állítassék be a jövő évi költségvetésbe. — Elnök úr fölkéretik, hogy a főtítkárral és ügyésszel egyetértőleg a legközelebbi igazgatósági ülésen erre nézve határozott javaslatot tenni sziveskedjék.

22. Becske Bálint úrnak a széphalmi mauzoleum 1900. évi költségvetésére nézve benyújtott javaslata tárgyalás alá vétetvén, határoztatik:

a) a rendes folyó kiadások a tavali megszavazott összeg erejéig az idénre is jóváhagyatnak;

b) a tervezett mellék-vízvezeték egészségügyi szempontokból mellőzendő s helyette a mauzoleumtól északra kút ásandó.

c) Új üvegház építésére 1200 korona, és tehén-istálló építésére ugyancsak 1200 korona engedélyeztetik. — Mindezekről Becske Bálint úr értesítendő.

23. A székes főváros újabb átíratára a duna-rakparti támfal lebontása és újraépítése tárgyában, az akadémiai építész úrtól benyújtott jelentést vévén alapul, a válasz idejében elküldendő.

24. Olvastatik FRANKÓ VILMOS ig. tag hozzájárulása az oszlopcsarnok díszítésére régebben gyűjtött összegnek az Erzsébet királyné emlékműalapozó leendő csatolása tárgyában — Tudomásul vétetik.

25. Berecz Károly nyug. tisztviselő újabb kérelme nem teljesíthető, miről folyamodó sajnálattal értesítendő.

26. Az ügyészi jelentés, mely az igazgató-tanács tagjainak előre megküldetett, némely szóbeli felvilágosítás után jóváhagyólag tudomásul vétetett.

27. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr gr. ANDRÁSSY TIVADAR és KAUTZ GYULA ig. tagokat kéri föl.

LX. NAGYGYÜLÉS.

Második nap.

1900. június 4-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Wlassics Gyula m.-elnök — Forster Gyula, Joannovics György, Konkoly Miklós, gr. Kuun Géza, b. Radvánszky Béla, Szász Károly, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán t. tt. — Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Hógyes Endre, Károlyi Árpád, Kautz Gyula, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lévy József, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Pauler Gyula, Plósz Sándor, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József,

Thaly Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsy Tamás r. tt.; — Acsády Ignác, Borovszky Samu, Csontos János, Hegedüs István, Kúnos Ignác, Lenhossék Mihály, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Tötössy Béla, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főttkár.

43. Elnök úr megnyitván az ülést, napirend előtt ZOLNAI GYULA lt. a lev. tagokat megillető tanácskozó szavazatával élve, szót kér, hogy a nagygyűlésnek az I. osztály tagválasztó értekezletén történt szabálytalanságokat bejelentse. Az I. osztály ugyanis az ajánlott tagokra először névlajstrom szerint, azután igen- és nemmel szavazott, a miben felszólaló az Ügyrend megsértését látja. — Az I. osztály titkára és osztályelnöke felvilágosítván a nagygyűlést, hogy a szavazás e módját az osztályértekezlet előzetesen, még mielőtt a szavazás megkezdődött volna, egyhangúlag elfogadta, — Tisza Kálmán ig és t. tag indítványára a nagygyűlés, a felszólalás felett egyszerűen áttér a napirendre.

44. A tagválasztásoknál követendő sorrend, sorshúzás útján megállapittatván, megválasztottak:

Az I. osztályba.

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Vadnay Károly l. tag 34 szóval 3 ellen.

Külső tagnak:

Barbier de Meynard	29	"	8	"
Brugmann Károly	30	"	5	"
Hatzidákisz György	30	"	5	"
Krumbacher Károly	27	"	7	"

A III. osztályba.

Tiszteleti tagnak:

Duka Tivadar l. t. 33 " 1 "

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Réthy Mór l. t. 30 " 6 "

Külső tagnak:

Boltzmann Lajos	28	"	1	"
Mendeleyeff Dimitrij	31	"	2	"
Stäckel Pál	29	"	5	"

A II. osztályba.

Tiszteleti tagnak:

Rubics Zsigmond l. t. 32 " 4 "

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Concha Győző l. t. 24 " 12 "

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Csánki Dezső l. t. 29 " 6 "

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Csoma József	31	"	4	"
Fináczy Ernő	30	"	5	"
Wertheimer Ede	24	"	10	"

Külső tagnak:

Perrot György 27 " 3 "

45. A választás eredménye kihirdettetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF r. és BOROVSZKY SAMU l. tagokat kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1900. május 7-én.

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Gr. Kuun Géza t. t. — Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József r. tt. — Hegedűs István, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, id. Szinnyi József l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

Az osztályelnök megnyitván az ülést, fájdalmas szívvvel jelenti a magyar művészet veszteségét, Munkácsy Mihály halálát, a kinek temetése f. hó 9-én fog megtörténni. A szepműtan és műtörténet az I-ső osztály körébe tartozván, ez osztály leginkább van hivatva arra, hogy indítványozza az Akadémiának a temetésen való megjelenését.

Az indítvány elfogadtatván, az I. osztály részéről Joannovics György t., Gyulai Pál r. és Hegedűs István l. tagok kéretnek fel az Akadémiának Munkácsy Mihály temetésén való képviseletére.

96. HEGEDŰS ISTVÁN l. tag mutatóványt olvas föl Aeschylus „Perzsák“ című tragédiájának műfordításából Csengeri Jánostól.

97. KÚNOS IGNÁCZ l. t. bemutatja az új Keleti Szemlét.

Az Értesítőbe adatik.

98. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. KUUN GÉZA t. és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1900. május 14-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Concha Győző, Hampel József, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Hegedűs Sándor, Zsilinszky Mihály r. tt. — Gróf Andrássy Gyula, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csontos János, Fayer László, Gaal Jenő, Marczali Henrik, Schönherr Gyula l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Heller Ágost, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József r. tt. — Hegedűs István, Négyesy László, id. Szinnyi József l. tt. — Jegyző: Vécsey Tamás h. osztálytitkár.

99. Elnök megnyitván az ülést, fölkéri Vécsey Tamás r. tagot, hogy az osztálytitkár akadályoztatása következtében a mai ülés jegyzőkönyvét vezetni sziveskedjék. — Tudomásul szolgál.

100. FRAKNÓI VILMOS r. t. felolvassa „Petrarca és Nagy Lajos“ című értekezését. — Tudomásul vétetik.

101. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRAKNÓI VILMOS és CONCHA GYŐZŐ r. tagokat kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1900. május 21-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vince r. tt. — Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Méhely Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

102. DADAY JENŐ l. t.: felolvassa „Alsóbbrendű mikroszkopi rákokban élősködő galandféreg-lárvák” című értekezését.

103. TANGL KÁROLY részéről: „A mágnesezés mechanikai hatásáról”, előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

104. STRAUSS ÁRMIN részéről: „A dioptrikai módszerek osztályozásáról”, előterjeszti Schuller Alajos r. t.

105. LÖRENTHEY IMRE részéről: „Néhány új rák a magyarországi harmadkori képződményekből”, előterjeszti Koch Antal r. t.

106. SCHMIDT SÁNDOR l. t.: „Ásványtani Közlemények”.

107. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DADAY JENŐ és SCHMIDT SÁNDOR l. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1900. május 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly, Szilágyi Dezső t. tt. — Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, Czobor Béla, Entz Géza, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Klein Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Thanhoffer Lajos. Tóth Lőrincz r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Bókay Árpád, Borovszky Samu, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Lenhossék Mihály, Nagy Gyula, Négyesy László, Paszlavszky József, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Riedl Frigyes, Schmidt Sándor, Schönherr Gyula, Staub Móricz, Tagányi Károly, Tötössy Béla, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

108. THANOFFER LAJOS r. t. emlékbeszédet tart Mihalkovics Géza r. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

109. A legutóbbi nagygyűlésen: választott tagok, ú. m.: CSÁNKI DEZSŐ, RÉTHY MÓR, VADNAY KÁROLY r., CSOMA JÓZSEF, FINÁCZY ERNŐ, WERTHEIMER EDE l., BOLTZMANN LAJOS, KRUMBACHER KÁROLY, BARBIER DE MEYNARD, STÄCKEL PÁL k. tagok köszönetüket fejezik ki a meg-tiszteltetésért. — Tudomásul vétetik.

110. BUBICS ZSIGMOND t. tag egy a Rákócziak zborói várából származó, XVII. századi diszes karosszéket ajánl fel az elnöki terem számára. — A nagybecsű ajándékot az Akadémia mély köszö-nettel elfogadja.

111. GR. KUUN GÉZA t. t. az Akadémia millenniumi kiadványában megjelenő dolgozatáért és a Körösi Csoma-ünnepen felolvasott érte-kezéseért, valamint LÁNG LAJOS r. t. a Wahrmann-jutalom előadói jelenté-

seért járó tiszteletdíját visszaajándékozta az Akadémiának. — Köszönettel vétetik.

112. DE GUBERNATIS ANGELO k. t. a jubileumára küldött üdvözlétért az Akadémiának köszönetét fejezi ki. — Tudomásul vétetik.

113. A berlini kir. porosz tud. Akadémia köszönetét fejezi ki, hogy kétszázéves jubileumán a M. tud. Akadémia magát oly fényesen képviseltette. — Tudomásul vétetik.

114. Ugyanaz jelenti, hogy a M. tud. Akadémia a tud. Akadémiák nemzetközi szövetkezetébe fölvétetett, s hogy az első tanácskozás az idén Párisban fog megtartatni. — Tudomásul vétetik.

115. A III. osztály jelenti, hogy az Akadémia nagyjutalmának eddig szokásos kihirdetési módját a maga részéről nem kívánja megváltoztatni. — Bevárandó még az I. osztály jelentése.

116. A classica-philologiai bizottság eddigi segédtagját, FINÁCZY ERNŐ l. tagot tagjává megválasztotta. — A választás megerősítettik.

117. LÁSZLO GEZA tanár köszönetét fejezi ki, hogy a Sámuel-díjat az Akadémia neki ítélte oda. — Tudomásul vétetik.

118. MASZÁK HUGÓNÉ BARABÁS ILONA úrnő boldogult atyja, Barabás Miklós l. t. életrajzi följegyzéseit a M. tud. Akadémia kéziratárának ajándékozta. — A nagybecsű kézirat mély köszönettel fogadtatik s a kéziratárnak megőrzés végett átadatik.

119. FREYCINET KÁROLY k. t. „Les planètes telescopiques“ című értekezését megküldi az Akadémia könyvtárának — Köszönettel vétetik.

120. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m. : 1. Az Országos Képtártól: a) S. Czetter: Com. Franc. Széchenyi. 1798. (rézmetszet); b) Grimm; Gr. Széchenyi István anyja. 1860. (könyomat); c) Ismeretlen: Gr. Széchenyi István (fametszet); d) Rohn: Gr. Széchenyi István. 1860. (könyomat); e) Ismeretlen: Széchenyi Döblingben. 1860. (könyomat); f) Tyroler J.: Náadori emlék. (acézlmetszet). — 2. Budapest székes-főváros tanácsától: Gr. Széchenyi István budapesti szobrának leírása és története. — 3. Duka Tivadar l. tagtól: Körösi Csoma Sándornak b. Hügel-től rajzolt arczképe. — 4. Id. Szinnyei József l. tagtól: a) Gróf Széchenyi István emlékezete. Irta Deák Lajos; b) A „Politikai Ujdonságok“ 1860. április 12-diki száma; c) Ugyanazon lap 1860. május 3-diki száma. — 5. Eckermann Edétől: Fénykép a budapesti lánczhid egyik oldalán levő emléktábláról. — 6. Dr. Szalágyi Auréltól: „A Dunagőzhajózási Társulat“ és „Denkschrift der Ersten k. k. priv. Donaudampfsch.-Gesellschaft“. — Köszönettel vétetnek.

121. Az utolsó ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 125. füzet. (1900: 5. füz.) — KOZMA FERENCZ: Brassai Sámuel mint aestheticus és műkritikus. (Nyelvudományi Értekezések XVII: 5. sz.) — BOROVSKY SAMU: A nagylaki uradalom története. Székfoglaló értekezés. (Történettudományi Értekezések XVIII: 10. sz.) — Tudomásul vétetik.

122. SZILY KÁLMÁN r. t. indítványozza, kérné föl az Akadémia Bródy Zsigmond urat, hogy a tőle alapított s róla elnevezett jutalomdíj ügyrendi szabályzata — az ő hozzájárulása mellett — revisio alá vethetessék, magától értetvén, hogy az 1900. évi Bródy-jutalom, mely a mostani szabályzat alapján hirdettetett ki, a novemberi nagygyűlésen ugyanezen szabályzat alapján fog odaítéltetni. — Az indítvány véleményadási végett kiadatik az I. és II. osztálynak.

123. BALLAGI ALADÁR l. t. hosszabb indokolás mellett indítványozza, hogy az Akadémia a Bródy-alapítványról mondjon le s hálás köszönetének kifejezése mellett bocsássa vissza az egész összeget a

nagylelkű alapító rendelkezésére. — Az indítvány, Szilágyi Dezső t. tagnak az indokolásra tett tiltakozó és czáfoló észrevételei s elnök úrnak azon kijelentése után, hogy az indokolásban a nagygyűlés többsége ellen hangoztatott vádak az Akadémia nevében kénytelen visszautasítani, kiadatik véleményadás végett az I. és III. osztálynak.

124. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁGYI DEZSŐ t. és THANHOFFER LAJOS r. tagokat kéri föl.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik tudományos magyar nyelvtan, mely tárgyául a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli; a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és a régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kívántatik) főszóly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből merithető adatok kiegészítésére mindazon tanulmányok is fölhasználandók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan*, *Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak nemei szerint: független és kapcsolatbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó, s mely a jelentéstant is, akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva, magában foglalja; *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtanirodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül — mint gyakorlati célú nyelvtan — a mai irodalmi nyelv nyelvtani ismertetése. — *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelvvűjtásra való tekintettel, a szabályosnak elfo-

gadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségekől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számbaveheti a művelt nagy közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfőljebb 120 nyomtatott ív.*

2.

Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfelelően a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztható mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére katasással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikáirók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálándók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalandók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalandók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

3.

Adassék elő Magyarország archaeológiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissance-ig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végeig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme* az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában az illusztrációkkal együtt *legfőljebb 150 nyomtatott ív*.

4.

Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessenek és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív*.

5.

Kivántatik a Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physisikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltatassa a zsinórmértéket az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeütlő eltéréseinek figyelembevételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodésiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a czél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv híi képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív*.

6.

A feladat: Magyarország közgazdaságát úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magántevékenység irányában és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesítésére, és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadsor pragmatikus módon

tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotoknak nemcsak rendszeres előadás és tudományos kifejtése, hanem a tanulmányok irányadó összefoglalása, a múltnak kritikája és a jelennek tudományos magyarázata legyen. *Terjedelme 70–100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a Magyar birodalom geológiájának leírása, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismereteinek fejlődése a múlt század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közettani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges közetek akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, telepedési viszonyai, az üledékes képződéseknél pedig szerves zárványnak felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és közetek fekhelyei, szintúgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kövületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geológailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, a további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely kémiai, pl. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországon talált ásványfajok (hozzávéván a pseudomorphokat is), azoknak sajátserűségei a kémiai összetétel az alak és az optikai magaviselet szempontjából a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalmi ismertetése kövesse.

Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik Magyarország flórájának megírása. — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, nemeinek és fajainak meghatározása s elterjedési viszonyainak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morphológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől gyűjtsa az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. — Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növénygeographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kivánatos, hogy a munka, tartalmát pontosan előtüntető, indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legfeljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik a Magyar birodalom faunáját jellemző állatoknak oly összefoglaló munkában való feldolgozása, mely az állattan minden irányú művelőinek kézikönyvül szolgálhasson. A munka kettős feladatának megfelelően rendszertani leíró részében a hazai faunát az egész állatországgal összefüggésben tárgyalja, de a fősúlyt a hazai állatfajoknak könnyen felismerhető jegyek szerint való rövid leírására s máig ismert hazai elterjedéseknek megjelölésére fektesse.

Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővitené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívá-

natos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy feltűnőbb, valamint hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapl munkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontok megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 20,000, azaz hússzezer korona; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 3000 korona. A pályaművek benyújtásának közös *határideje 1901. szeptember 30-ika*, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona: ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztályelnök és a három osztálytitkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrendje a következő:

A bizottság szövegezi és az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra, ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formáság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jelíges leveleit — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és mindenről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dicsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyzersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1897. május 5-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XI. KÖTET.

1900. Július 15.

8. FÜZET.

A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei.

(Kivonat *Békefi Remig* l. t. 1900. január 15-én olvasott értekezéséből.)

Székely-Vásárhely (Forum Siculorum), mai nevén Maros-Vásárhely, ősi idők óta főhelye a székelységnek hazánk keleti részében. A katolikus vallás intézményei a középkorban itt is meghonosodtak. A szerzetesek közül a ferenczrendiek telepedtek meg. A hitújítás őket is kizavarta kolostorukból, melyet már az 1556-iki erdélyi országgyűlés iskolának rendelt.

A hitújítás is az iskolát az egyház előcsarnokának tekintette s rá kiváló gondot fordított. Intézményszerűleg szervezte, fennállását biztosítani iparkodott és fejlesztéséről hűségesen gondoskodott. Egyetemes tapasztalatait a helyi és korviszonyok szerint értékesíti; kipróbált intézményeit meg a szükség vagy a feladat arányában lépteti életbe. A sárospataki és debreczeni ev. ref. főiskolák törvényeinek megismerése után, érdekes lesz ezen jelenséget egy erdélyi, a marosvásárhelyi ev. ref. iskola törvényeinél is igazolni.

A marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára 4084. sz. alatt őrzi a *Csulai-féle* anyakönyvet, mely *Koncz József* bibliographiai leírása óta közismeretű. Többek között megvannak benne a marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei „*Leges scholae Marosvásárhelyinae*” czimmel. Ezen törvények *latin nyelvű szövege* még nincs kiadva, pedig mind tárgya, mind provenienciája, mind kapcsolata igen becses művelődéstörténeti forrássá avatja. Ezen eredeti szöveg kritikai közzétévése és feldolgozása jelen értekezésem célja.

A *Csulai-féle* anyakönyv táblájának belső lapján latin nyelven ezt olvassuk: „Ezen könyvet a marosvásárhelyi iskola használatára küldi *Csulai György*, az erdélyi református egyházak superintendense”. Ez az idő a XVII. század ötvenes éveire esik.

Sőt még közelebből is meghatározhatjuk az átküldés évét, mert a rectorok és tanulók nevét 1652. április 4-ike óta kezdték beírni a Csulai-féle anyakönyvbe. Ekkor tehát már Marosvásárhelyt kellett lennie.

Fontos kérdés, hogy a Csulai-féle anyakönyvben levő marosvásárhelyi törvények keletkezéséről mit tartsunk? *Koncz József* az érdem, hogy e kérdésre ma már egészen biztos felelet adható. Ő ugyanis a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában felfedezte Basirius Izsáknak, a gyulafehérvári ev. ref. főiskola egykori híres tanárának 1657-ben Gyula-Fehérvárott kiadott tanrendszereből a czimlapot: „*Schema Primum Generale, Sive Forma Studiorum Albensium*“ etc. Ez a fölfedezés már magában véve is értékes, mert eddig a „Schema“-nak csak egyetlenegy példánya volt ismeretes, mely az oxfordi Bodleian-könyvtárban van meg. Ezt az unicumot a nagyenyedi Bethlen-főiskola hatósága legújabbán fénynyomatú facsimilében több példányban kiadta s így a nagybecsű kincset mindenkinek hozzáférhetővé tette.

Ezen fölfedezés azonban különösen a marosvásárhelyi törvények eredete szempontjából fontos. Mert a megtalált czimlap második oldalán latinul ezt az érdekes dolgot olvassuk: A scholastikus (tanuló) szó meghatározása. Vétetett ezen (gyula)-fehérvári iskola régi törvényének hatodik pontjából, hogy a tanulók állását, rendjét és célját, mind lélekben, mind szemekkel örökké megfigyeljék. A tanuló istenileg arra rendelt személy, hogy az Istenről szóló tudományt, a szépművészeteket s az egyházban és az államban használandó nyelveket megtanulja.

Már *Koncz József* észrevette, hogy ez a pont megegyezik a marosvásárhelyi törvények hatodik pontjával. Most már egyszerű az okoskodás. Mivel a gyulafehérvári régi törvények *hatodik pontja* egészen megegyezik a marosvásárhelyi törvények *hatodik pontjának* szövegével — többnek az összevetésére meg nincs alkalmunk, mert a gyulafehérvári törvények közül többet közvetlenül nem ismerünk — : ezen egy hasonlósági eset alapján, a mely azonban nemcsak tartalmi, hanem még sorozati tekintetben is megvan, merészség és túlzás nélkül megalkotható az inductio, hogy a marosvásárhelyi törvények azonosak a gyulafehérvári régi törvényekkel. Ez az azonosság nem az említett „Schemá“-ra, de még azon gyulafehérvári iskolai törvényekre sem vonatkozik, melyeket Alstedius János, Bisterfeld János Henrik és Piscator Fülöp Lajos 1630-ban készítettek; hanem a gyulafehérvári ev. ref. iskolának 1630 előtti törvényeire terjed ki.

Ezek a törvények azonban — az egyöntetűség révén — nemcsak Maros-Vásárhelyre, hanem Szászvárosra és Székely-Udvarhelyre is eljutottak, többé-kevésbé átváltozott alakban. A marosvásárhelyi törvényeket összehasonlítottam a szászvárosi ev.

ref. Kuun-collegium XVII. század itörvényével s azt tapasztaltam, hogy több törvényt pont szóról-szóra, tehát teljesen megegyezik egymással. Ebből pedig az következik, hogy Szászvárosra is vagy egyenesen a marosvásárhelyi, vagy a mi valószínűbb, a régi gyulafehérvári törvényeket ültették át.

A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium csak 1670-ben keletkezett. Egész természetes tehát, hogy szervezésénél a már félszázadnál is idősebb gyulafehérvári törvények csak irányadókul szolgálhattak; a részleteket azonban már más forrásból merítették. Érdekes azonban, hogy a székely-udvarhelyi ev. ref. collegium 1682-iki törvényeinek mindjárt a kezdetén a tanuló (scholasticus) meghatározása, egy-két mellékes szó leszámításával, teljesen megegyezik a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi iskola törvényeinek idevágó helyével. De meg a székely-udvarhelyi iskolai törvény alapgondolatait sokszor ugyanazon szavakkal megtaláljuk a marosvásárhelyi törvény pontjaiban. Mindezt összegezvén, tény, hogy a marosvásárhelyi XVII. századi iskolai törvények azonosak a gyulafehérvári ev. ref. főiskola 1630 előtti törvényeivel s ezek Erdély egyéb ev. ref. iskoláinak — Szászváros és Székely-Udvarhely — törvényeire is hatással voltak.

Ha a marosvásárhelyi törvényeket összehasonlítjuk a sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki és a debreczeni ev. ref. főiskola 1657-iki törvényeivel, meggyőződünk, hogy a marosvásárhelyi törvények minden egyes eszméje és rendelete sokkal bővebben és rendszeresebben megvan a sárospataki, s különösen a debreczeni törvényekben. Ebből nem az következik, hogy Sárospatak és Debreczen a marosvásárhelyi törvényekből merített, hanem hogy mind a három iskolának legősibb törvényeit ugyanegy forrásból, a wittenbergi törvényekből vették át.

A marosvásárhelyi törvények rövid idő alatt néhány ponttal meg bővültek, miként a Gidófalvi Balázs által leírt törvény szöveg mutatja. S minthogy a törvény az oktatás rendszerére nézve keveset tartalmaz, hamarosan ki kellett egészíteni tantervvel és tanrenddel. Ezeket a derék Fogarasi Mátyás készítette még 1663-ban. Mindezek latin szövegét a törvényekkel együtt bocsátom közre.

Az iskola vezetője a *rector*, vagyis az iskolamester. Kivüle tanít még az ifjúság kebeléből választott *collaborator*, a kit a törvény *praeceptor*nak is nevez. Ezt ma segédtanítónak mondanók. Voltak *magántanítók* is. A gyermekek tanításával és gondozásával a rector egyik-másik növendéket bizza meg. A rector megbízása nélkül senki sem fogadhat fel tanulókat tanítás céljából, sem túl nem adhat rajtok. A kiket magukra vállaltak, szorgalmasan és hűségesen tanítsák; a leczkét napjában négyszer kérdezzék ki tőlük; a fegyelmezésben mérséklettel járjanak el,

de azért ne legyenek túlságos engedékenyek, mert ezáltal a tunyaság útját készítenék elő. Különösen legyen gondjuk a Miatyánk, a Hiszekegy, a Tízparancsolat, az asztali áldás és más vallásos gyakorlatok betanítására és a vasárnapi evangélium megmagyarázására.

Nyilvános előadás van reggel és délután. Előadás alatt az iskolahelyiségből senki sem távozhatik. A tanév befejezése előtt senki sem vehet bucsút az iskolától; de akkor is csak a rector engedelmével. A törvény a *hittudományt*, a *szépművészeteket* s az egyházi és állami életben szükséges *nyelveket* írja elő tantárgyakul. Megkívánja, hogy a tanuló mindig jelen legyen — és pedig nem ásitozva — a nyilvános előadásokon, a *vizsgálatokon*, az *ismétlések felmondásán* és vigyázzon az *egyes gyakorlatokra*, — minők a *stílygyakorlatok*, a *latin beszédgyakorlatok* és ezek *beemlézése*, mert ez a három a tanulók előhaladásának legbiztosabb eszköze.

A tanulók azonban a *latin nyelvet* — legnagyobb kárukra, mondja a törvény — elhanyagolták. Ezen akarnak segíteni a törvényhozók, midőn így rendelkeznek: Komolyan megparancsoljuk, hogy a latin nyelvet mindegyik tanuló mindennap és minden órában úgy használja, hogy legalább némi készségre tegyen szert a latin beszélgetésben. A ki ez ellen vét, minden hibáért egy denárt fizet. A ki pedig makacskodik és *fecsegő magyarnak* (*garrulus ungaricus*) bizonyul, tette minősége szerint bűnhődik, ha csak fontos ok ki nem menti. Érdekes, hogy a marosvásárhelyi törvény ezen kérdésben nem tartalmazza azt a pontot, melyet a szászvárosi ev. ref. Kuun-collegium törvényei között találunk. Úgy látszik, Csulai hazafias érzülete nem adott helyet az általa küldött törvényben olyan pontnak, mely a *köznapi és az anyanyelvű, vagyis a magyar beszédben minden parasztságnak és sötét-fejűségnek a mélységes forrását látta* (*Quotidianum et vernaculum sermonem tanquam profundum omnis rusticitatis et obscuritatis fontem*).

Mivel a marosvásárhelyi törvények az oktatásról és ennek rendszeréről szűkmarkúan intézkednek, Fogarasi Mátyás rector 1663-ban tantervet és tanrendet készített. E szerint négy osztály volt: A kezdőké (*classis rudimentaria*), az etymologusoké (*classis etymologiae*), a syntaxistáké és poétáké (*classis syntactica et poetica*) s a legfelső, vagyis a retorikai, logikai és theologiai osztály (*classis rhetorica, logica et theologica*). A tanítás ideje a kezdőknél reggel 7—10; délután két óra előadás van, — és pedig télen két, nyáron három órakor kezdik. Az egyes osztályokban a megfelelő tananyagot adják elő.

A törvény az iskolának minden egyes polgárától elvárja, hogy az Isten iránt köteles jámborságról soha meg ne feledkez-

zenek, életüket úgy rendezzék be és cselekedeteiket úgy irányítsák, hogy ezek az Isten dicsőségére váljanak. Az istentiszteletre illedelmesen és jámbor arczczal vonulnak. A vallásos kötelemeket világias, különösen pedig tisztátalan gondolatoktól ment lélekkel, ide-oda nem nézegetve, végezi kiki a maga helyén. Jellemző és a törvényhozók lelkületét hiven visszatükrözi az a felfogás, mely az iskolát a vallásos érzület veteményes kertjének tekinti s feladatául az Isten dicsőségét jelöli vala meg. Ideális kor ez, mely hitt s a vallás intézményeiért a hívő ember érzületével lelkesedett.

Elvárják, hogy a tanuló jámbor és erkölcsös életet éljen. Csak az szabad, a mi tisztességes, és a mit a törvény megenged. A tanulók társalgása jámbor, szerény és tisztességes legyen. Különösen a városban legyenek óvatosak, mert itt a hány a néző, annyi az erkölcsbíró. Tilos a piacon csak azért sétálgatni, hogy mások lássák. Magán-házakba nem mehetnek látogatóba. Éjjelre senkisé maradhat künn az iskola falain kívül. A mely tanuló az éjjelt az iskolán kívül engedelem nélkül és tisztességtelenül tölti, első ízben 5, másodízben 50 denárt fizet; harmadik esetben meg eltávolítják. A ki a rector tudtán kívül valamely faluba kirándul és az éjet itt tölti, annyi 25 denárt fizet, a hány éjjel távol volt az iskolától. Tilos a zenebona, a veszekedés, a pereskedés, a perlekedés, az egyenetlenkedés, a házsártoskodás, a hiú szerelmi integetés, az irtózatosszítkozódás, a lopás, a gyujtogatás, a játék, a zene, az illedelmetlen lármázás, a kertek és szőlők fosztogatása, az éjjeli lakmározás — főleg az iskolán kívül, és az iskola épületeinek megrongálása.

Midőn a tanuló az iskola tagjai közé akart lépni, megjelent a rectornál, nevét bejelentette, az iskola törvényei iránt engedelmességet fogadott s ezeket sajátkezüleg aláírta. A törvény a tanulókat egymás testvéreikül tekinti. Kiemeli, hogy a béke és egyetértés kapcsa a szeretet. Legyen tehát távol a gyűlölködés s az alattomos ellenségeskedés. Egyik a másikat ne bántsa gyalázkodásokkal, ne szidalmazza, csúfnevekkel ne illesse, a tanítónál igazságtalanul be ne vádolja, versekkel, epigrammokkal s más e fajta méltánytalanságokkal ne sértgesse és vagyonában még a legkevésbé se rövidítse meg. Egyik növendék sem lehet bíró mások életmódja, erkölce és tanulása ügyében. A sértett fél maga magának nem szerezhet elégtételt, hanem az ügyet kellő időben a rector elé terjeszti. Ha valamelyik növendék józan vagy részeg állapotában kivont karddal, töltött puskával vagy más fegyverrel tanuló társára rohan, vagy pedig ha ezt erősen megveri, — vesszővel erősen megfenyítik és az iskolából eltávolítják. Ha egyik tanuló a másikat fegyverre vagy párbajra szólítja, s ez a kihívást elfogadja, mind a kettőt megvesszőzik és

az iskolából eltávolítják. De ha a kihívott fél a kihívást nem fogadja el, becsülete érintetlen marad, sőt tettét az iskolai előljáróság jóindulata kíséri. A tanulók karácsony, húsvét és pünkösd ünnepén nem mehetnek ki ebédre a város polgáraihoz, ha ezek meghívják is őket, hogy a karban semmi botrány se keletkezzék. A tanuló ifjúság, kívánatra, egyes városi polgárok temetésén is megjelent kisebb-nagyobb számmal. Az iskolai büntetések közül leggyakoribb a pénzbüntetés; többször előfordul a megverés vesszővel és az eltávolítás az iskolából.

A *senior* a rector hűséges helyettese. Híven örködik az iskola hírnevének sértetlen fentartása mellett; az iskola közvagyonát hűségesen és szorgalmasan kezeli. A pénz és az iskola közös javainak elosztásában az igazságosságot és a méltányosságot tartja szemel előtt, a személyi tekintetek kizárásával. A senior iránt minden tanuló megfelelő tisztelettel legyen; ő is viszont minden tanulót megbecsüljön. A senior ellenőrzi, hogy az *oeconomus* az iskola kapuját télen-nyáron nyolcz órákor bezárja.

A *contrascriba* figyelemmel kíséri, hogy kik az *oeconomus* sok az iskolában és a közreműködők az énekkarban. Számon tartja az útrakeelőket és ezek visszatérésének idejét. Az iskola közös vagyonát a seniorral együttesen kezeli.

Az *oeconomus* ad jelt hajnali három órákor az ébredésre. Foglalkozik tanítással is; följegyzí a nyilvános előadásról csekély okból elmaradt tanulók nevét; a temetésre kivonuló tanulókat vezeti és rájuk felügyel; az iskola kapuját este nyolcz órákor lakatra bezárja; s a kik ekkor nincsenek itthon, följegyzí, gondja van rá, hogy az iskolát és udvarát minden szerdán és szombaton kiséperjék. Hivatalát egyik szombattól a másikig viseli. Ekkor egy kis beszédet tart és így válik meg hivatalától. Ha oly gyenge fejú, hogy egy beszédet nem tud megcsinálni, akkor az új-szövetség leveleiből két-három fejezetet tanul be kívülről s ezeket a könyörgés alkalmával előadja, s így válik meg hivatalától.

Az *explorator* arról gondoskodik, hogy a tanulók olyan vendégségeknél jelenhessenek meg, a hol illő adományokra lehet kilátás. A ki ezt a hivatalt nem akarja elvállalni, két forintot fizet a coetus javára.

A magyarországi denevérek irodalma és névjegyzéke.

(Kivonat *Méhely Lajos* lt. január 22-én tartott székfoglalójából.)

A mult idők írott emlékei közt kutatgatva, a XVIII. század elején találunk rá az első nyomokra, melyek a magyar chirop-terologiai irodalom kezdetét jelentik. Zsenge szálak kuszált össze-visszasága tárul elénk, rendszertelen nagy általánosságok, képtelen mesékkal elegyes, nagyrészt balul értelmezett megfigyelések, melyek még nagyon messze állnak attól, a mit ma tudománynak nevezünk.

Az első nyomokat *Miskolczy Gáspár*-nak *Franzius Farkas wittenbergai sz. írást magyarázó doctor* után fordított „Egy jeles vad-kert“-jében¹ találjuk, hol a „denevér“ vagy „pupenevér“ még „egérnek láttatik lenni, mindazáltal helyesebb azoknak értelmek, a kik a Denevért a Madarak közzé számlálják. 1. Mert repül. 2. Mert derekasabban csak két lábai vannak. 3. Mert az Úr Isten is a Madarak közzé számlálja“. *Miskolczy* szerint a denevér az ember vérért szomjúhozza, a szalonnás házakban, vagy kéményekben szokott telelni és szalonnával él; néha a kőfalak hasadékaiban lappang s ott a port nyalja; a lámpásokhoz ha hozzáférhet mind a gyertyát, mind az olajat kieszi. Ennyi tévedés mellett azonban azt is megírja, hogy a denevér „az Isten parancsolatjából éjjel a Fetskének tisztit tselekszi, és ő is az éjjeli szúnyogokat hasonlóképen öli s fogyasztja“.

Jóval magasabb színvonalon mozog már, *Grossinger János* a tudós jezsuita, ki a denevéreket ugyan még mindig a madarakhoz sorolja, de már csak függelékképen és kelletlenül.² *Ismeri* már a szárnyas egér, bőregér és denevér neveket, elmondja, hogy *Linné* a *Systema Nature*-ban 6 denevérfajt tárgyal, a *systematikuskok* 24-et, *Buffon* fordítói 21-et ismernek, mint pl. az *Auritus*, *Cephalotes* stb., ő maga azonban egyet sem ismertet s csak azt jegyzi meg, hogy számos faj él a gömöri s a Turik

¹ *Miskolczy* 1691-ben fejezte be munkáját, de csak 1702-ben jelent meg Lőcsén; a második kiadás 1769-ben.

² *Universa Historia Physica Regni Hungariae, Pars II, Ornithologia, Posonii et Comaromii* 1793.

és Fumatza barlangban s hogy ő 1779-ben a boros-jenői török-bástyában a sok denevértől alig tudott járni. A denevéreknek szentelt czikkelye folyamán számos érdekes megjegyzést tesz, melyek gondolkodó főre vallanak s önálló eszmeszülemények.

E szerényke kezdet után a zoologiai munkálkodás más irányba tér, némikép tartalmasabbá válik és — legalább látszólag — tudományosabb színezetet kezd öltetni. Linné korszakos munkásságának és különösen systemájának hatása alatt hazánkban is a binominalis nomenclatura kezd gyökeret verni s a fajok pontosabb megkülönböztetése lép előtérbe, csakhogy ebben a nemzeti szellemnek semmi része sincs. A zoologia munkásai holt formákat importálnak, belső tartalom nélkül, fordítók és compilorok, kiken nem látszik meg a nyugaton forrongó zoologiai eszmék termékenyítő hatása.

Már Grossinger előtt *Severini János* próbálkozott az állatországot Linné systemája szerint leírni s munkájában ¹ a *Vespertilio*-nem általános jellemzése után a következő denevér-fajok alig felismerhető leírására akadunk :

1. *Vespertilio Murinus* (Szárnyas-Egér, Bőr-Egér, Denevér),
2. *Vespertilio Auritus* (Hosszúfülű, Szárnyas-Egér), 3. *Vespertilio Lardarius*, seu *Noctula*, 4. *Vespertilio Serotinus*, 5. *Vespertilio Pipistrellus*, 6. *Vespertilio Barbastellus*, 7. *Vespertilio Equinus*, eu *Ferrum Equinum*.

Mindezekről nem tudjuk, ismeri-e őket a szerző Magyarországból.

A jelen század elejéről számos hasonló, hol latin, hol magyar nyelven szerkesztett zoologia maradt reánk, — kivétel nélkül fordítások, vagy átdolgozások, melyek sem a denevérekre, más csoportokra vonatkozólag nem nyújtanak önállót.

Legnevezetesebb ezek közt *Földi János* könyve, ² hol *Blumenbach* nyomán két hazai denevérfaj — félig-meddig felismerhető — leírásával találkozunk, ú. m. :

Vespertilio auritus (Nagyfülű denevér) s *Vespertilio murinus* (Szárnyasegér denevér).

Az első faj kétségkívül a hosszúfülű denevér (*Plecotus auritus* L.), melyet 1812-ben *Geoffroy* választott külön a Linné-féle *Vespertilio*-nemtől, a másik azonban korántsem a ma napság fali denevértől (*Myotis myotis* Bechst. = *Vespertilio murinus* Schreb.) nevezett, nálunk is legközönségesebb denevérfaj, hanem a fehér-torkú denevér (*Vespertilio murinus* L. = *discolor* Natt.). Mindezt természetesen nem *Földi János*nak a könyvéből, hanem *Linné Fauna Suecica*-jának második kiadásából (1761) tudjuk

¹ Tentamen Zoologiae Hungaricae, Posonii 1779.

² Természeti Historia. Első tsmó. Az állatok országa. Pozsony 1801.

meg, hol Linné részletesebben írja le az ő *Vespertilio murinus*-át s ebből teljes határozottsággal kitűnik, hogy az nem a 38 fogú fali denevér, hanem a 32 fogú fehértorkú denevér.

Az akkori idők kézi könyvei közt nevezetesebb egy nagyon termékeny írónak, *Pethe Ferencz*-nek, hasonlóképen Blumenbach nyomán készült munkája.¹ A szerző meglehetősen bőbeszédűséggel tárgyalja a „Kézlábszárnyúakat (*Chiropodoptera*, *Chiroptera*)“ s az általános ismertetés után öt hazai denevérfajt ír le, olykor hosszasan, de mindig üresen és felismerhetetlenül. Mindezeket nagyon gyarló, színes képben is bemutatja. A fajok, melyekről különben sehol sem mondja meg, hogy magyarországiak-e, a következők:

1. *Vespertilio murinus* (Egér Denevér), 2. *Vespertilio auritus* (Nagyfülű Denevér), 3. *Vespertilio serotinus* (Kései Denevér), 4. *Vespertilio Barbastellus* (Pisze denevér) és 5. *Vespertilio Ferrum-equinum* (Lópatkó Denevér).

Nem hiszem, hogy e fajok ismertetéséből bármi haszon háramolhatott volna az akkori olvasóra, de egyes magyar elnevezései (pl. pisze denevér, kései denevér) rövidek, jóhangzásúak és kifejezik a lényegét. Az általános szakaszban nagyon helyesen emeli ki, mennyire fontos a külső forma megismerése, a behatóbb vizsgálatnak azonban nem valami nagy barátja, mert — mint maga mondja — „minden darabot, a mely előnkbe akad, feltagolni, vagy csak a fogait is számbavenni, Borbéj vagy Kováts nélkül, nem utolsó mesterség volna“.

Egy félszázaddal később jelent meg *Vajda Péter* „Állatországá“², mely a denevéreknek meglehetősen részletes és tárgyi tekintetben — mint Cuvier fordításához illik — az akkori ismereteknek megfelelő leírását adja, azonban egy hanggal sem árulja el, hogy mely fajok tartózkodnak Magyarországon. Vajda néhány jó fajnevet vezetett be az irodalomba (pl. közönséges, késő, éjjelező, törpe denevér), de efféle szörnyszülöttek is töle származnak: patkócz, őszfűl stb. Egyik jegyzetében maga mondja, hogy „nincs oly család, melynek annyira volna szüksége, mint a denevéreknek, arra hogy a természet szerint újra vizsgáltatnék, nem pedig a lopdozás útján“, a jó tanácsot azonban nem követte s mit sem lendített a hazai chiropterológián.

Mindezekből láthatjuk, hogy az exact természetvizsgálás ideje még mindig nem érkezett el, még egyre tart a nyugati tudományosság morzsáin való élösködés, de a nyugati tudományosságot átható buvárkodási szellem nélkül. A magyar chiropterológiának hosszú évtizedeken át tartó fásult dermedtség a sorsa,

¹ Természet-Historia és Mesterségtudomány, I. rész, 1. kötet, Bécsben 1815.

² Az állatország felosztása szerint, írta Cuvier báró, fordította Vajda Péter, I. kötet, Budán 1841.

melyre nagyon ráillenek *Szily Kálmán*-nak a k. m. Természet-tudományi Társulat jubiláris közgyűlésén mondott szavai: „Soha sem volt Magyarország, sem az előtt, sem az után a természet-tudományok tekintetében oly messze hátramaradva a nyugati tudományossága mögött, mint a jelen század első és második negyedében“.¹

Csupa meddőség, csupa zsidbadás, melyből fájdalmasan hallatszik ki a magyar zoologiai kutatás úttörőjének, *Petényi Salamon*-nak a kétségbeesett jajkiáltása. Ő maga jól ismeri a nyugati népek óriási haladását és világosan látja nemzete hátramaradottságát; — az egyetlen fáklya, melynek fénye e sötét kor homályából kivilágít. Szünet nélkül fárad és buzdít, kutat és lelkesít, az Akadémiában s az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein ébresztgeti, költögeti a magyar tudományosság elfásult lelkiismeretét, de példaadása nem talál követőkre. Még 1844-ben, a temesvári vándorgyűlésen is kitör lelke keserősége: „Milly hátra, milly nagyon hátra maradánk mi magyarok a többiek után itten is a fürkésznet, az ismeret, öröm, haszon és dicsőség céljától, — olly annyira, hogy a magasabb rendű állatosztályok egy ága sem vétetett kevésb figyelembe, egyike sem hanyagol taték el inkább, mint épen az emlőstan hazánkban“, majd az emlős állatok hazai irodalmáról szólva, az egészet szolgál fordításnak festi, melyben „semmi eredményét nem látjuk az öntapasztalás és vizsgálatnak, a honi fürkésznetnek, semmi felfedezést magyarhonban és magyarhon számára!“² Keserű szavak; még ma is keserűek, mert a magyarországi emlősök tana nem sokat haladt azóta.

Petényi Salamon az emlősök során a denevérekkel is több ízben foglalkozott s bár ő maga mondja, hogy ezen „valamint fajokra nézve legszámosabb, úgy a felfedezésre és vizsgálásra nézve legnehezebb“ nemek és fajok maradtak előtte a „legkevésbé ismertek“, az általa elért eredmény még sem mondható jelentéktelennek.

A Temesvárott 1844-ben megtartott vándorgyűlésen jelenti, hogy a nálunk előforduló denevérekből hat nembe tartozó nyolcz fajt fedezett föl s természetben mutatja be a *Miniopterus Schreibersii* Natt. nevű fajnak azt a példányát, melyet Kubinyi Ferencz 1834-ben a Veteráni-barlangban fogott volt. Ennek kapcsán kiterjedt gyűjtésre és főképen önálló vizsgálódásra buzdítja a vándorgyűlés tagjait,³ lévén ez oly „tágas mező, hol sok fel-

¹ Természet-tudományi Közlöny 270. füzet. 1892, p. 57.

² A magyar orvosok és természetvizsgálók Temesvárott tartott IV. nagygyűl. munkálatai, Pesten 1844, p. 90, 91.

³ Ugyanott, p. 95.

fedezéseket tehetni s magyarföld emlős faunájában legszebb eredményeket szerezni lehet“.

Két évvel később, a pécsi vándorgyűlésen Erdély állatvilágáról értekezett¹ s Erdély faunájából a következő hat, illetőleg, miután egyet kétféle néven említ, öt fajt mutatta ki:

1. *Vespertilio murinus*, 2. *Vespertilio proterus*, 3. *Vespertilio serotinus*, 4. *Plecotus auritus* L., 5. *Vespertilio pipistrellus*, 6. *Rhinolophus ferrum equinum* L., (5.) *Vespertilio minutissimus* Schinz.

Ezek közül a *Vespertilio proterus* Kuhl nem más, mint a korai denevér (*Pterygistes noctula* Schreb.), a *Vespertilio minutissimus* Schinz pedig a *Pipistrellus* Schreb. synonymja.

Sokkal érdekesebb és a chiropterologia szempontjából nagyon becses Petényi-nak 1854-ben a tud. Akadémia elé terjesztett uti jelentése,² melyben a körösvölgyi barlangok állatvilágáról értekezvén, a hazai denevérek ismeretéhez is számos új adattal járul. Eredményeinek rövid foglalata a következő:

1. *Vespertilio murinus* (= *Myotis myotis* Bechst.) a Pizsniczebarlangban, ezerszámmra Vajda-Hunyad vára tetője alatt (1843), nagy mennyiségben a kassai székesegyház padlásán (1846);

2. *Miniopterus Schreibersii* Natt. Petényi 1841. és 1846-ban az aggteleki barlangban rengeteg mennyiségben találta, gyűjtötte továbbá az abaliget barlangban (Baranyában) s Biharban a pizsniczei, fericszei és fonáczei barlangokban;

3. *Rhinolophus hipposideros* Bechst. Rézbánya közelében a Tibakoje nevű cseppkőbarlangban;

4. *Rhinolophus ferrum-equinum*, a budai hegység Lipótmező barlangjában;

5. *Rhinolophus clivosus* Rüppel, melyről azt állítja, hogy a siklósi (Baranyamegye) barlangban fedezte föl.

Ezek közül az első négy fajra vonatkozó faunisztikai adatok helyesek is, becsesek is, a *Rhinolophus clivosus* Rüppel azonban, mint munkám megfelelő helyén kimutattam, téves meghatározás következménye, mert Petényi a siklósi barlangban nem ezt a kelet-afrikai fajt, hanem a nagy patkósdenevért (*Rhinolophus ferrum-equinum* Schreb.) fedezte föl. Legbecsesebb adata a kis patkósdenevérré (*Rhinolophus hipposideros* Bechst.) vonatkozó rézbányai lelet, mert — ha a Landbeck-féle, 1842-ből való s általánosságban a határőrvidékre vonatkozó feljegyzést nem tekintjük — e faj hazai előfordulásának az első biztos adata.

Petényi Salamon-nak fentebb említett dolgozatain kívül még egy kizárólag a denevéreknek szentelt kézírata maradt reánk,

¹ A magyar orv. és természetvizsg. VI. nagygyűl. munk. Pécs, 1846.

² Új Magyar Múzeum, IV. évf. II. köt. Pest, 1854.

melyet 1879-ben és 1880-ban Herman Ottó boesátott nyilvánosságra.¹ Ez a dolgozat javarészből Schreber, Schinz s Keyserling & Blasius idevágó munkálatai alapján készült, sőt még Vajda Péternek Cuvier-fordítása is nyomot hagyott rajta s úgy látszik, a hazai denevérek teljes monographiájának indult. Sok tévedés mellett, sok eredeti észlelet és önálló megfigyelés van benne letéve, nevezetesen az egyes fajok életszokásai tekintetében. A denevérek rendjének általános jellemzésén kívül a *Vesperugo*-nem, a *Vesperugo noctula*, a *Vesperus*-nem, a *Vesperugo discolor* Natt. (= *murinus* L.), a *Plecotus*-nem, a *Plecotus auritus* L., a *Rhinolophus*-nem, a *Rhinolophus hipposideros* s a *Rhinolophus clivosus* Rüppel nevű fajok elég beható, de helyenkint zavaros s némely helyütt helytelen leírását, továbbá a *Vesperugo pipistrellus*, *Vespertilio murinus* Schreb. s a *Miniopterus Schreibersii* elterjedésére és életszokásaira vonatkozó észleleteit, végül a *Vesperus serotinus* s a *Rhinolophus ferrum-equinum* felsorolását találjuk meg e munkában.

Az emberi lelket a posthumus munkák olvasásánál elfogó kegyelet s Petényi nagy érdemeinek őszinte elismerése daczára is lehetetlen e munkát nagy tévedéseit hallgatással mellőznöm, mert habár magam is teljes mértékben hozzájárulok ahhoz a Claudius-tól származó jeligéhez, mely az ötvenes években Akadémiánk közlönyének homlokát ékesíté: „... peragit tranquilla potestas quae violenta nequit...“, mégis mély meggyőződésem, hogy a tárgyilagossá kritika — mely még korántsem violentia — a tudomány éltetője s az egészséges fejlődés és haladás egyik elengedhetetlen kelléke.

Petényi hátrahagyott munkájában illetén állításokkal találkozunk: „... a felső metszőfogak közül különösen a középsők bizonyos időben kihullnak s így fogközök támadnak“ (p. 91), — „általában véve a fogaknak az osztályozásra nézve alárendelt értékük van, számszerint ingadozva e bajt a kihullás még növeli“ (p. 91), — a fogak összes száma 26—28 között ingadozik“ (p. 91). Ez mind másképp igaz. Ha a denevérek szervezetében valami állandó, úgy a fogazat első sorban az; számban, elhelyezésben és általános szabásában a fogazat az egyes fajokon mindig ugyanaz s éppen azért a fajok osztályozásának legfőbb criteriuma. A kihullás csak nagy ritkán s csupán némely patkósdenevéren tapasztalható, de akkor sem a középső felső metszőfogak, hanem az első hézagfog (előzápfog) szokott kihullni; a felső metszőfogak közt található hézag nem kihullás következménye, hanem a denevérek jellemző tulajdonsága. A hazai denevérekben

¹ Reliquia Petényiana, Természettudományi Füzetek, III. k. 1879 és IV. k. 1880.

a fogak száma soha sem 26—28, hanem 32, 34, 36 vagy 38. Kisebb jelentőségű baj, hogy a munkálat folyamán alsó metszőfogak helyett felső metszőfogakat, szemfog helyett felső zápfogakat, házagfog vagy előzápfog helyett pótlékfogakat, a szőr töve helyett szőrvégeket (p. 203) olvasunk, mert ez csak a dologhoz nem egészen értőt hozza zavarba, azonban nagyobb hiba, ha a *Rhinolophus*-nem fogképlete ilyen alakban jelenik meg:

metszőfogak $\frac{2-2}{4-4}$, zápfogok $\frac{5-5}{5-5}$ vagy $\frac{5-5}{6-6}$, mert ez egyedül így helyes: metszőfogak $\frac{1-1}{4}$, zápfogak $\frac{5-5}{6-6}$. A felső állkapocsban levő metszőfogak az ékesontban gyökereznek — mondja Petényi (p. 257) — holott e fogak az állközti csont (os intermaxillare) mellő végén állnak. A fehértorkú denevérről azt olvassuk, hogy „az egész röpülőhártya alsó lapja deres-fehér, egyszínű szőrrel fedve“ (p. 252), holott a röpülőhártya csak a felső kar közepétől a térdig húzott vonalig szőrös. A patkósrúriak orrfüggelékének a leírása (p. 258, 259) alig érthető. Végül nem csekély hibája a munkának, hogy Petényi a közönséges nagy patkósdenevért (*Rhinolophus ferrum-equinum* Schreb.) nem ismerte föl, a nem egy kelet-afrikai fajnak: a *Rhinolophus clivosus* Rüppel (helyesebben Cretzschmar)-nak a nevét ruházta rá.

A Petényi posthumus dolgozatában szereplő fajok a következők:

1. *Vesperugo noctula*, 2. *Vesperugo discolor* Natt. (= *murinus* L.), 3. *Plecotus auritus* L., 4. *Rhinolophus hipposideros*, 5. *Rhinolophus clivosus* Rüppel (= *ferrum-equinum* Schreb.), 6. *Vesperugo pipistrellus*, 7. *Vespertilio murinus* Schreb., 8. *Miniopterus Schreibersii*, 9. *Vesperus serotinus*, 10. *Rhinolophus ferrum-equinum*.

Hanák János piarista tanár, Petényi kortársa s az akkori idők legkomolyabb törekvésű férfiainak egyike 1848-ban megjelent tankönyvében¹ elég behatóan foglalkozik a hazai denevérekkel. Bár ő maga nem szakzoologus, könyve mégis öröndetes haladást jelent a magyar zoologia terén s ebből a Chiropterologia is kiveszi a maga részét. A tárgyalt denevérfajok száma ugyan mindössze kilencz, azonban a leírások jók. Fajai a következők:

1. *Rhinolophus ferrum-equinum*, 2. *Rhinolophus hipposideros*, 3. *Vespertilio myotis*, 4. *Vespero tilioserotinus*, 5. *Vespertilio noctula*, 6. *Vespertilio pipistrellus*, 7. *Vespertilio Schreibersii*, 8. *Vespertilio discolor*, 9. *Plecotus auritus*.

Könyvében három hazai denevérfajnak a színes képét is közli; ezek közül a hosszúfűlű- s a törpe denevér képe elég jól

¹ Természetrájk, I. Emlősök és Madarak, Pesten 1848.

adja vissza a feltüntetett állatok általános testalakját, a nagy patkósdenevér képén azonban feltűnő hiba, hogy a farkvitorla az egész farkat szabadon hagyja, holott a valóságban egészen a hegyéig zárja körül.

A következő szerző *Kornhuber G. A.*, a pozsonyi akkortájt német tannyelvű főreáliskola tanára, ki az emlősökről német nyelven írt Synopsisában ¹ a denevérek rendjének rövid jellemzése után a következő, rendszeresen csoportosított 15 faj leírását adja:

1. *Miniopterus Schreibersii* Natt., 2. *Vesperugo noctula* Daub., 3. *Vesperugo Leisleri* Kuhl., 4. *Vesperugo pipistrellus* Daub., 5. *Vesperugo serotinus* Daub., 6. *Vespertilio murinus* L. (= *Myotis myotis* Bechst.), 7. *Vespertilio Bechsteinii* Leisl., 8. *Vespertilio Nattereri* Kuhl., 9. *Vespertilio mystacinus* Leisl., 10. *Vespertilio Daubentonii* Leisl., 11. *Plecotus auritus* L., 12. *Synotus barbastellus* Daub., 13. *Rhinolophus ferrum equinum* Buff., 14. *Rhinolophus Hipposideros* Bechst., 15. *Rhinolophus clivosus* Cretzschm.

Mindezek a fajok az egyetlen *Rhinolophus clivosus* kivételével csakugyan előfordulnak Magyarországon s ha Kornhuber a személyes autopsis alapján állna és mindezen fajok pontos termőhelyeit is közölné, munkája valóságos fénypontja lehetne a magyarországi Chiroptera-irodalomnak. Tény, hogy némely faj hazai előfordulását termőhelyek felsorolásával erősíti meg, ezeket az adatokat azonban Petényinek az Új Magyar Múzeumban megjelent értekezéséből vette át s neki magának csak azt az egyetlen adatot köszönhetjük, hogy a nagy patkósdenevért a Kis-Kárpátokból jegyezte föl. Egyébként négy fajt csak névleg említ, a többinél pedig ilyen általános természetű megjegyzéseket tesz: „Magyarországon gyakori“, „az előbbinél ritkább“, „nálunk meglehetősen gyakori“, „meglehetősen ritka“ stb., úgy hogy adatai iránt nem lehetünk bizalommal. Érdekes, hogy Magyarországról két olyan ritka fajt említ, mint a *Vesperugo* (*Pterygistes*) *Leisleri* Kuhl s a *Barbastella* (*Synotus*) *barbastella* Schreb., ennek azonban ismét nem tulajdoníthatunk valami fontosságot, mert nyilvánvaló, hogy ebben csak Blasius és Kolenati nyomán jár.

Néhány évvel később egy nagyon érdemes chiropterológiai munkát jelent meg *Jeitteles Lajos*, a kassai főgymnasium akkori tanárának tollából. A szerző tulajdonképpen két dolgozatot írt a kassai denevérekről, de minthogy első munkájának tévedéseit a másodikban helyreigazította, csak ezt az utóbbit vettem tekintetbe. ² Ebben a következő 11 denevérfajt tárgyalja:

¹ 7. Jahresprogr. d. öffentl. Oberrealschule d. kgl. Freistadt Pressburg, 1857.

² Verhandl. d. zool.-bot. Ges. Wien, XII. 1862.

1. *Rhinolophus Hipposideros* Blas., 2. *Plecotus auritus* Blas., 3. *Vesperugo noctula* K. et Blas., 4. *Vesperugo Nathusii* K. et Blas., 5. *Vesperugo pipistrellus* K. et Blas. var. *macropterus* Jeitt., 6. *Vesperugo Nilssonii* K. et Blas., 7. *Vesperugo serotinus* K. et Blas., 8. *Vespertilio murinus* Schreb., 9. *Vespertilio Bechsteinii* Leisl., 10. *Vespertilio Nattereri* Kuhl., 11. *Vespertilio mystacinus* Leisl.

Jeitteles munkája a magyarországi denevérek irodalmának elsőrangú forrásmunkája, nemcsak, mert a szerző annak a kornak egyik legavatottabb s nagyon lelkiismeretes természetvizsgálója, hanem mert művének megbízhatóságát rendkívül fokozza az a körülmény, hogy a ritkább fajokat Blasius a világhírű mammalogus vizsgálta felül. Hogy Jeitteles mennyire átérezte a tudós kötelességeit s mily tisztelettel viseltetett a hazai tudományosság emporumai iránt, azt bizonyította azzal a jellemző tettel, hogy bécsi ember létére, kit semmi sem fűz e hazához s csak kormánya parancsa köt a leigázott országban elfoglalt hivatalos állásához, a ritkább denevérfajoknak egy-egy példányát teljes készséggel engedte át a Nemzeti Múzeum birtokába, hol még ma napság is megvannak.

Munkájának becsét különösen abban találom, hogy meghatározásai helyesek, leírásaiban tudás és valódi zoológiai gondolkodás nyilvánul s hogy Kassa környékéről oly érdekes fajokat sikerült kimutatnia, mint a *Pipistrellus Nathusii* Keys & Blas., *Vespertilio borealis* Nilss., *Myotis Bechsteinii* Leisl. és a *Myotis Nattereri* Kuhl., melyek akkoráig hazánk faunájából nem voltak ismeretesek. Jeitteles csupán abban az egyben tévedett, hogy a törpe denevér kassai alakjára egy új válfajt (var. *macropterus*) alapított, mely pedig nem egyéb, mint a tipikus törpe denevér (*Pipistrellus pipistrellus* Schreb.).

Frivaldszky Imre a magyar fauna ismeretére alapvető munkájában¹ három helyen emlékszik meg a magyarországi denevérekről, nevezetesen:

I. A központi Kárpátok faunájában: a 1. *Vespertilio murinus* Schreb. (közönséges denevér), 2. *Vespertilio noctula* Daub. (éjjlező denevér), 3. *Vespertilio serotinus* Keys. Blas. (késői denevér), 4. *Vespertilio auritus* Geoffr. (hosszúfülű denevér), 5. *Vespertilio Nathusii* Keys. & Blas. (*Nathusius* denevére), 6. *Vespertilio Nilssonii* Keys. & Blas. (*Nilsson* denevére), 7. *Vespertilio Bechsteinii* Leisl. (*Bechstein* denevére), 8. *Vespertilio Nattereri* Kuhl. (*Natterer* denevére), 9. *Vespertilio pipistrellus* Keys. & Blas. (törpe denevér), 10. *Vespertilio mystacinus* Leisl. (bajuszos dene-

¹ Jellemző adatok, Magyar tud. Akad. évkönyvei XI. (4) Budapest, 1865.

vér), 11. *Rhinolopus hipposideros* Blas. (kis patkorr). II. A bán-sági hegyek vidékéről: a 12. *Miniopterus Schreibersii* Natt. (Schreibers denevére). 13. *Vespertilio Capaccinii* Bonap. (Capaccini denevére). III. Hazánk középhegységeiből: a 14. *Rhinolophus clivosus* Rüppel (dombosorrú patkorr) nevű fajt említi fel. Leírást, ismertetést sehol sem közöl, biztos termőhelyeket sem említ, csupán a *Myotis Capaccinii*-nél teszi oda a kolumbácsi barlangot s a *Rhinolophus clivosus*-nál az abaligeti (baranyamegyei) és körösvölgyi Magyarbarlangot termőhelyül. A *Myotis Capaccinii*-ra vonatkozó adat véletlenül igaz, csakhogy ezt Frivaldszky Imre Kolenati szerint közölte, neki tehát semmi érdeme sincs benne. a második állatra vonatkozó megjegyzései pedig teljesen hamisak, mert a megnevezett barlangok állata nem a kelet-afrikai *Rhinolophus clivosus* Rüppel, hanem a közönséges nagy patkósdenevér (*Rhinolophus ferrum-equinum* Schreb.). A többi adatot egyszerűen Blasius, Kolenati és Jeitteles munkáiból szedte ki, neki magának alig volt e körben mélyebb ismerete.

Mint egyenesen és először tőle eredő adat csupán a fehér-torkú denevér (*Vespertilio murinus* L. = *discolor* Natt.) érdemel figyelmet, melyet állítólag az aggteleki barlangban fedezett föl 1844-ben¹, azonban föltűnő, hogy nagy munkájában éppen ezt az adatot mellőzi.

Frivaldszky János a magyarországi barlangok állatvilágának kutatása közben mellesleg a denevérekre is kiterjesztette figyelmét, az itt-ott megfigyelt és gyűjtött denevéreket azonban nem maga határozta meg s neveiket részint csak múzeumi szaktársainak bemondata, részint az addigi hazai irodalom alapján vette fel értekezésébe.² Felemlített fajai a következők:

a) az aggteleki barlangból (Gömörmege): *Vespertilio murinus* (közönséges denevér), *Vespertilio Schreibersii* (Schreibers denevére); b) Pestere-Esküllő (Biharmegye) második barlangjából: *Vespertilio murinus*, *Vespertilio Schreibersii*, *Rhinolophus clivosus*, *Rhinolophus hipposideros*; c) a kugleshegyi barlangból (Biharmegye): *Vespertilio murinus*; d) a Magyarbarlangból (Biharmegye): *Rhinolophus clivosus*; e) az oncsászhazi barlangból (Biharmegye): *Vespertilio murinus*; f) a fonáczai barlangból (Biharmegye): *Vespertilio murinus*; g) a kolumbácsi (golubácsi) barlangból³ (Kolentai szerint): *Rhinolophus ferrum equinum*, *Rhinolophus clivosus*, *Vespertilio Capaccinii*, *Vespertilio Schreibersii*, h) az aba-

¹ A magy. orvosok és természetvizsg. IV. nagygyűl. munk. 1844, p. 102.

² Adatok a magyarhoni barlangok faunájához, Magy tud. Akad. mathem. és természettud. közl. III. k. 1865.

³ *Frivaldszky* nyilván a Coronini falu mellett levő Légybarlangot érti.

ligeti barlangból (Baranyamegye): *Rhinolophus clivosus*, *Vespertilio Schreibersii*.

A felsorolt fajok közül kettő érdemel különös figyelmet. Az egyik a Kolenati szerint közölt *Myotis* (*Vespertilio*) *Capaccinii*, mely az úgynevezett kolumbácsi barlangban csakugyan előfordul; a másik a *Rhinolophus clivosus*, melynek tekintetében Frivaldszky Kolenati-ra hivatkozik, csakhogy Kolenati a fentebbi termőhelyeket nagyon helyesen a *Rh. euryale* Blas. nevű fajhoz csatolta¹ s ha Frivaldszky ezt tekintetbe vette volna, elejét vehette volna annak a sok zavarnak, mely a Magyarországon elő nem forduló *Rh. clivosus* révén hazai irodalmunkban lábra kapott.

Mindazonáltal Frivaldszky János közleményei nem nélkülöznek minden érdekességet. Az aggteleki barlangban talált közös denevérről (*Myotis myotis*) följegyezte, hogy számtalan példánya a boltozaton egymásba kapaszkodva, csaknem egy ölnyi, fordított kúpot képezett; hogy a *Miniopterus Schreibersii* példányai ugyanott kisebb, külön csomókban voltak s hogy a barlang közepén körülbelül 4—5 láb magas guánógarmada gyűlt össze (p. 22). A pestere-eskülli második barlangban azt az érdekes megfigyelést tette, hogy az ott élő *Rhinolophus hipposideros* (szerinte: *hippocrepis*) és *Rh. euryale*, vagy *Rh. ferrum equinum* (szerinte: *clivosus*) már október havában mély álomba szenderült (p. 32).

Lázár Kálmán gróf egyik népszerű kis munkálatában² a denevérek általános tulajdonságainak előrebocsátása után a következő kilencz fajt tárgyalja:

1. *Rhinolophus ferrum equinum*, 2. *Rhinolophus hippocrepis*, 3. *Rhinolophus clivosus*, 4. *Vespertilio mejotis* (= *myotis*!), 5. *Vespertilio auritus*, 6. *Vespertilio noctula*, 7. *Vespertilio pipistrellus*, 8. *Vespertilio serotinus*, 9. *Vespertilio mystacinus*.

A fajok rövid leírása s a tartózkodási helyeikre vonatkozó általános megjegyzések minden jelentőség nélkül valók. Az egyetlen figyelmet ébresztő mozzanat az, hogy a *Rhinolophus clivosus* nevű fajt, nyilván Frivaldszky Imrének téves adatai nyomán, a körösvölgyi barlangból sorolja fel.

Margó Tivadar, mint maga mondja, több évig foglalkozott a Budapest környékén előforduló denevérek tanulmányozásával és meghatározásával s miként két irodalmi dolgozata, továbbá a budapesti tudomány-egyetem állattani intézetében található elég jelentékeny gyűjteménye, hátrahagyott kézírata s rajzai és saját

¹ Monograph. d. europ. Chiropt. 1859. p. 152, 153.

² Hasznos és kártékony állatainkról, I. Budapest, 1873.

bevallása is ¹ tanusítja, a magyarországi denevérek monografiája megírásának gondolatával foglalkozott.

Első, bennünket érdeklő értekezésében ² Budapest faunájából a következő kilencz denevérfajt sorolja fel s neveiket részletes termőhelyekkel és más általánosabb természetű megjegyzésekkel kíséri:

1. *Rhinolophus Euryale* Blas., 2. *Rhinolophus Hipposideros* Leach., 3. *Miniopterus Schreibersii* Natt., 4. *Plecotus auritus* Geoffr., 5. *Synotis Barbastellus* Schreb., 6. *Vesperugo Noctula* Keys. Blas., 7. *Vesperugo Pipistrellus* Schreb., 8. *Vespertilio murinus* Schreb., 9. *Vespertilio ciliatus* Blas., var. *budapestinensis* Margó.

Második dolgozatában ³ ugyanezzel a kilencz fajjal foglalkozik, melyek közül a *Plecotus auritus* Geoffr., *Vesperugo noctula* Keys. Blas. és *Myotis murina* Schreb. nevű fajokat csak név szerint említi, a többi hatot pedig részben leírja, részben kritikai megjegyzéseket fűz elterjedésükhöz és budapesti előfordulásukhoz. Ebben a dolgozatban írja le a *Myotis ciliatus*-nak budapesti példányait, melyekre a var. *budapestinensis* nevű válfajt alapította.

Margó értekezései semmikép sem kifogástalanok, sőt nagyon feltűnő hibákban szenvednek, mindazonáltal örömdetesen gyarapítják a magyarországi s különösen a budapesti denevérfaunára vonatkozó akkori ismereteket. Az a válfaj, melyet Margó: *Myotis ciliatus* var. *budapestinensis* neve alatt írt le, az eredeti példányok megvizsgálása után, *Myotis emarginatus*-nak bizonyult, melyet Geoffroy már 1806-ban írt és rajzolt le, az adat azonban mégis becses, mert ez a faj addig nem volt Magyarországról ismeretes, tehát e fajnak Margó a fölfedezője hazánkban.

További érdeme, hogy a *Rhinolophus euryale* Blas. nevű patkósorrú denevért Budapest faunájából kimutatta, mert habár e fajt Zelebor és mások nyomán már Kolenati említi Magyarországról, mégis Margónak köszönhető annak biztos megállapítása. Nem kevésbé érdekes a pisze denevérré (*Barbastella barbastella* Schreb.) vonatkozó adat, mert habár ezt a ritka fajt már Blasius, Kolenati s mások is említik Magyarországról, biztos termőhelyét még sem ismertük. Margó, második dolgozatában határozottan megmondja, hogy két példányt talált, „mindkettőt a budai erdők szélén“ s minthogy ezt a fajt nagyon feltűnő, félreismerhetetlen bélyegek különböztetik meg más fajoktól, ki van zárva, hogy tévedett

¹ A budapesti kir. m. tud. egyet. állattani és összehasonlító intézet. Millenniumi Emlékkönyv, Budapest, 1896, p. 56.

² „Budapest és környéke“ természetrajzi, orvosi és közművelődési leírása“ cz. műben, Budapest, 1879.

³ A magyar orvosok és természetvizsgálók XX nagygyűl. munkálatai, Budapest. 1880.

volna. Ugyancsak ő mutatta ki Budapest faunájából a *Rhinolophus hipposideros* Bechst., *Miniopterus Schreb.*-t, továbbá a Budapestről már Petényitől följegyzett s a tudomány-egyetem állattani intézetében budapesti példányokban képviselt fehér-torkú denevért (*Vespertilio murinus* L. = *discolor* Natt.), valamint a Budapesten szintén honos *Myotis Daubentonii* Leisl. és *Pipistrellus Nathusii* Keys. & Blas. nevű fajokat nem ismerte és Budapest faunáját tárgyaló munkájába nem vette föl.

Munkálatainak felőlő hiányossága, hogy a budapesti városligetben oly gyakori *Eptesicus serotinus* Schreb.-t, továbbá a Budapestről már Petényitől följegyzett s a tudomány-egyetem állattani intézetében budapesti példányokban képviselt fehér-torkú denevért (*Vespertilio murinus* L. = *discolor* Natt.), valamint a Budapesten szintén honos *Myotis Daubentonii* Leisl. és *Pipistrellus Nathusii* Keys. & Blas. nevű fajokat nem ismerte és Budapest faunáját tárgyaló munkájába nem vette föl.

Herman Ottó nem foglalkozott a denevérekkel, azonban egyik munkájában ¹ a mezőségi Hódos-tó környékéről a következő három denevérfajt jegyezte föl:

Vespertilio murinus L., *Vespertilio Daubentonii* Leisl., *Plecotus auritus* L. s e fajok (föltéve, hogy a *Vespertilio murinus* a Schreber-féle *murinus* = *Myotis myotis* Beshst.) a mezőségi tavak körül tényleg előfordulnak.

Herman Ottó továbbá kiadta, bevezette és jegyzetekkel kísérte Petényi Salamon kéziratban hátrahagyott értekezését.² Befejező jegyzetében sok megszívlelhető útmutatás foglaltatik, így a következő sorok egészen helyes irányt jelölnek a magyarországi denevérek jövődöbeli monographistájának: „Szükséges ugyanis, hogy azoknak az íróknak munkálatai, a kik a denevérekkel tüzetesebben foglalkoztak, . . . értékökre nézve szintén bírálat alá vétessenek, még pedig a mennyire csak lehetséges, azoknak a példányoknak újból foganatosított vizsgálata, alapján, a mely példányokra az illető szerzők értekezéseiket alapították, s felhasználva azt az anyagot is, mely Petényitől származik. Szükséges lesz első sorban a fajoknak kritikai megállapítása, a pusztá föltevésre bevett fajok eliminálása s a Nomenclaturának a „Lex prioritatis“ alapján való tisztázása“.

Daday Jenő két értekezésében foglalkozott az erdélyrészi denevérekkel. Az elsőben ³ jelentést tesz az erdélyrészi múzeum-egylet megbízásából 1884 és 1885 nyarán végzett chiropterológiai gyűjtéseinek eredményeiről. közli az erdélyi múzeum-egylet denevérgyűjteményének jegyzékét s leír egy denevérfajt (*Vesperus siculus*) és három új válfajt (*Rhinolophus unitastatus* Geoffr. var. *Homorodalmasiensis*, *Rhinolophus biastatus*, Geoffr. var. *Kisnyiresiensis* és *Vesperus serotinus* Schreb. var. *transsylvanus*) latin nyelven, egy új válfajt pedig (*Myotis murina* L. var.) csupán magyar

¹ Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. V. (1), Kolozsvár 1869.

² Természettudományi füzetek III. k. 1879. és IV. k. 1880.

³ Orvos-Természettudományi Értesítő. (III.) Kolozsvár 1885.

nyelven jellemez, de nevet nem ad neki. Második dolgozatában¹ ugyanazt az anyagot bővebb megbeszélés tárgyává teszi, részletesebb leírásokat és méreteket közöl, egy tábla rajzzal is ellátja dolgozatát s a var. *Homorodalmasiensis* nevét *homorodensis*-re és a var. *Kisnyiresiensis*-ét *troglophilus*-ra változtatja.

Daday mind az első, mind a második dolgozatában 21 fajt és válfajt sorol fel Erdélyből s ez a Bielz Ede által 1856-ban Erdélyből leírt 9 fajhoz képest mindenesetre nagy haladás és a tudományba újonnan bevezetett faj és válfajok tekintetéből is nagyon becses eredmény, de csak addig, a míg adatait minden kritika nélkül szemléljük, ha azonban az általa gyűjtött s az erdélyi múzeum-egylet gyűjteményében borszeszben kifogástalan állapotban megőrzött eredeti példányokat gondos vizsgálatnak vetjük alá, arra a meggyőződésre jutunk, hogy ez a gazdag fauna lényegesen megcsappan, mert a 21 felsorolt faj- és válfajból mindössze 11 van helyesen meghatározva. Az új faj a négy fajváltozattal együtt s még más öt fajnak a meghatározása nem állja meg a tudományos kritikát. Mindezekre kellő részletességgel fogok munkám megfelelő helyein rámutatni, itt csak a következőket emelem ki.

Daday a fehértorkú denevérnek (*Vespertilio murinus* L. = *discolor* Natt.) három példányát gyűjtötte, ezek egyikét helyesen határozta meg és írta le, a másakra *Vesperus siculus* néven új fajt alapított, a harmadikat pedig a *Vesperugo marginatus* Cretzschm. (= V. *Kuhlii* Natt.) nevű fajhoz sorolta.

A törpe denevérnek (*Pipistrellus pipistrellus* Schreb.) 12 példányát gyűjtötte, ebből helyesen határozott meg négyet, két példányt azonban már a *Pipistrellus Nathusii* Keys. & Blas. és hatot a *Pipistrellus Kuhlii* Natt. nevű fajhoz számított. Az előbbi faj Erdélyből, az utóbbi pedig egész Magyarországból mai napig sincs kimutatva.

A vízi denevérnek (*Myotis Daubentonii* Leisl.) három példánya közül egyet helyesen határozott meg, a másik kettőt azonban *Myotis ciliatus* Blas. (= *emarginatus* Geoffr.) néven írta le, mely Erdélyből szintén nem ismeretes.

A közönséges fali denevérnek (*Myotis myotis* Bechst. = *murinus* Schreb.) nyolcz példányát dolgozta fel; ezek közül hatot helyesen határozott meg, a hetediket ugyanezen faj külön válfajának tartotta (melyet Bielz 1886-ban var. *spelaea*-nak nevezett el), a nyolczadikat pedig a *Myotis Bechsteinii* Leisl. nevű fajhoz sorozta, mely utóbbi faj nem fordul elő Erdélyben.

Az áttekinthetőség kedvéért ide iktatom a Daday felsorolta fajokat a vizsgálataimból folyó helyesbítésekkel együtt:

1. *Rhinolophus hipposideros* Bechst., 2. *Rhinoloph. hipposid.*

¹ Magyar tud. Akad. Értekez. XVI. (7) 1887.

v. troglophilus Dad. = hipposideros Bechst., 3. Rhinolophus ferrum equinum L. (az autor Schreber), 4. Rhinol. ferrum-equin. v. homorodensis Dad. = ferrum-equinum Schreb., 5. Vesperus discolor Natt., 6. Vesperus serotinus Daub. (az autor Schreber), 7. Vesp. serot. v. transylvanus Dad. = serotinus Schreb., 8. Vesperus sculus Dad. = Vespertilio murinus L., 9. Noctulinia noctula Schreb., 10. Vesperugo marginatus Cretzschm. = Vespertilio murinus L., 11. Vesperugo Nathusii Keys. Blas. = pipistrellus Schreb., 12. Vesperugo pipistrellus Daub. (az autor. Schreber.), 13. Vesperugo Kuhlíi Natt. = pipistrellus Schreb., 14. Miniopterus Schreibersii Natt., 15. Vespertilio Daubentonii Leisl., 16. Myotis ciliata Blas. = Daubentonii Leisl., 17. Myotis Nattereri Kuhl., 18. Myotis Bechsteinii Leisl. = M. myotis Bechst., 19. Myotis murina L. (az autor Schreber), 20. Myot. mur. v. spelaea Bielz = M. myotis Bechst., 21. Plecotus auritus L.

Dadaynak minden nagy tévedése mellett is megvan az az érdeme, hogy két oly fajt, mely Bielznek 1856-ban megjelent munkájában még nem foglaltatik, nevezetesen a Vespertilio murinus L. (= discolor Natt.) és a nálunk nagyon ritka Myotis Natterei Kuhl nevű fajokat Erdélyben fölfedezte; — igaz, hogy ezek a Királyhágón innen már *Frivaldszky Imre* és *Jeitteles* óta ismeretesek voltak. A hazai fajok elterjedésére nézve továbbá becses adalékul szolgálnak a Daday följegyezte termőhelyek, — természetesen csak a fentebbi helyesbítések tekintetbevétele után.

Bielz Albert az erdélyi részek állatvilágának fáradhatatlan kutatója már 1856-ban összeállította Erdély gerinces faunáját¹ s ebben a denevérek kilencz faját sorolja fel és a tudomány akkori állapotához képest, ámbár rövid, de elég jó leírásokkal és meghatározó kulccsal is kíséri. Fajai a következők:

1. Rhinolophus ferrum equinum L., 2. Rhinolophus Hipposideros Bechst., 3. Vespertilio murinus L., 4. Vespertilio Daubentonii Leisl., 5. Vespertilio serotinus Gm., 6. Vespertilio noctula L., 7. Vespertilio Schreibersii Natt., 8. Vespertilio pipistrellus Gm. és 9. Plecotus auritus L.

Bielz ezen kívül még három dolgozatában foglalkozott a denevérekkel s valamennyiben Daday híu követője és német commentatora gyanánt szerepel. 1886-ban átveszi a Daday első dolgozatában foglalt új faj és három válfaj leírását, azután megtoldja a fali denevérnek Dadaytól csak magyar nyelven jelzett, de el nem nevezett válfajának a leírásával, melyet var. spelaeara keresztel és végül összeállítja az erdélyi denevéreknek mindkettőjük munkásságából folyó teljes jegyzékét.² 1887-ben német nyelven jelenti,

¹ Fauna d. Wirbelth. Siebenbürg., Hermannstadt 1856.

² Verhandl. u. Mittheil. d. Siebenbürg. Ver f. Naturw. XXXVI, Hermanstadt, 1886.

hogy Daday az első dolgozatában leírt két patkósorrú válfaj nevét jobbbhangzásúval cserélte fel (*Rhinolophus ferrum equinum* var. *homorodalmasiensis* helyett var. *homorodensis* és *Rhinolophus hipposideros* var. *kisnyiresiensis* helyett var. *troglophilus*).¹ Az 1888-ban megjelent dolgozatban végül az erdélyrészi denevérek teljes jegyzékét adja.²

Mínthogy Bielz utóbbi három dolgozatában kizárólag Daday nyomdokait követi, legutóbbi denevérkatalogusa is tisztán azokat a fajokat foglalja magában, melyeket Daday első és második dolgozatában Erdélyből összeállított, vagyis 21 faj és válfaj, termőhelyekkel ellátott enumerációját adja s minthogy Dadaynál ezek fele téves meghatározásnak az eredménye, ezek a hibák Bielznel is ismétlődnek.

Bielz ez utóbbi dolgozatának mindössze is annyi érdemet concendálhatok, hogy az Erdélyben közönséges fajok mellé a saját tapasztalatából is újabb termőhelyeket csatolt, noha megtette ezt oly esetekben is, midőn a Dadaytól átvett faj téves, így például a Daday-féle „*Vesperugo Nathusii*“ *Pipistrellus pipistrellus* Schreb.-nek bizonyult s Bielz a Daday termőhelyeit megtoldja Brassóval, — az ilyen termőhelylyel azután az ember nem tud mit kezdeni.

Bielzet abban, hogy Dadaynak az adatait teljes jóhiszeműséggel ültette át a német nyelvű irodalomba, bizonyára a legjobb szándék vezérelte, csak az a kár; hogy Dadaynak a tévedései ezen közlések alapján terjedtek el a világirodalomban, a mennyiben Mojsisovics³ a gráci műegyetem néhai tanára teljesen és Trouessart, a kiváló francia mammalogus s a legújabb emlőskatalogus írója, részben innen merítette a Magyarország denevérfaunájára vonatkozó adatokat.⁴

Teschler György selmeczbányai tanár egy kis közleményt irt⁵ a fogságban tartott kis patkósdenevér (*Rhinolophus hipposideros*) és a hosszúfülű denevér (*Plecotus auritus*) viselkedéséről. melynek az veleje, hogy „szalonnás hússal megkínálva sokszor igen mohón tépegették azt; meglátszott azonban rajtok, hogy nehezökre esik az ezzel való táplálkozás“.

Kocyan Antal árva megyei főerdész évek hosszú során foglalkozott a Magas-Tátra környékén élő emlősökkel s egy dolgozatában⁶ egyebek között nyolcz, Árva megyében észlelt denevér-

¹ Ugyanott XXXVI. 1887.

² Ugyanott, XXXVI, 1888.

³ Mitteil. d. naturwiss. Ver. für. Steiermark, Ihrg. 1888 és Das Thierleben der österr.-ungar. Tiefebene, 1897.

⁴ Catalogus Mammalium, I. 1897, VI. 1899.

⁵ Természettudományi Közlöny, 108. füz. 1878.

⁶ Természettudományi Füzetek XI. (1) 1887.

fajról emlékszik meg, melyek lakóhelyét is jellemzi. Adatai legnagyobbbrészt helyesek lehetnek, noha kissé gyanakvónvá teszi az embert az a körülmény, hogy a Nemzeti Múzeumba beküldött s tőle *Vesperugo pipistrellus*nak jelzett példányok *Myotis mystacinus*-nak bizonyultak. Fajainak a jegyzéke a következő:

1. *Rhinolophus hipposideros* Bechst. (kis patkósrú denevér), 2. *Plecotus auritus* Keys. et. Blas. (nagyfülű denevér), 3. *Vespertilio mystacinus* Leisl (bajuszos denevér), 4. *Vespertilio murinus* Schreb. (deres denevér), 5. *Vespertilio serotinus* Keys. et Blas. (éjjeli vagy későn röpködő denevér), 6. *Vesperugo pipistrellus* Keys. et Blas. (kétszínű denevér), 7. *Vesperugo pipistrellus* Keys. et Blas. (törpe denevér), 8. *Vesperugo Nilssonii* Keys. et Blas. (északi denevér).

Ebben a névsorban nagyon becses az északi denevérré (= *Vespertilio borealis* Nilss) vonatkozó adat, a „*Vesperugo serotinus*“ azonban nyilván helytelen meghatározás, mert nem valószínű, hogy ez az alföldi faj Zuberecz környékén a „leggyakoribb“ denevérfaj lehessen s nincs is meg abban a gyűjteményben, melyet Kocyan a Nemzeti Múzeumnak engedett át.

* * *

Ha az előrebocsátott irodalomban hazánk területéről elősorolt fajokat szám szerint összegezzük, úgy a magyarországi denevérfaunában 25 fajnak, és 6 varietásnak, vagyis 31 különböző alaknak kellene lennie, saját vizsgálataim alapján azonban mindössze 20 biztosan kimutatott fajról számolhatok be, noha nem tartom lehetetlennek, hogy hazánk délnyugati részeiben, különösen a magyar tenger melléken, talán még a *Rhinolophus Blasii* Peters (= *clivus* Blas.) s a *Pipistrellus* (*Vesperugo*) *Kuhlii* Natt. és az alföldi tavak környékén a *Myotis dasycneme* Boie nevű fajok is előkerülhetnek.

Az általam biztosan megállapított fajok a következők:

I. család *Rhinolophidae* (Patkósrúak).

1. *Rhinolophus euryale* Blas. (Kereknyergű patkósdenevér), 2. *Rhinolophus hipposideros* Bechst. (Kis patkósdenevér), 3. *Rhinolophus ferrum-equinum* Schreb. (Nagy patkósdenevér).

II. család *Vespertilionidae* (Simaorrúak).

4. *Barbastella barbastella* Schreb. (Pisze denevér), 5. *Plecotus auritus* L. (Hosszúfülű denevér), 6. *Myotis Capaccini* Bonap. (Hosszúlábú denevér), 7. *Myotis Daubentonii* Leisl. (Vizi denevér), 8. *Myotis emarginatus* Geoffr. (Csonkafülű denevér), 9. *Myotis Nattereri* Kuhl. (Horgasszörű denevér), 10. *Myotis Bechsteinii* Leisl. (Nagyfülű denevér), 11. *Myotis myotis* Bechst. (Közönséges denevér), 12. *Myotis mystacinus* Leisl. (Bajuszos denevér), 13. *Eptesicus serotinus* Schreb. (Kései denevér), 14. *Ves-*

pertilio borealis Nilss. (Északi denevér), 15. *Vespertilio murinus* L. (Fehértorkú denevér), 16. *Pterygistes noctula* Schreb. (Korai denevér), 17. *Pterygistes Leisleri* Kuhl. (Szöröskarú denevér), 18. *Pipistrellus pipistrellus* Schreb. (Törpe denevér), 19. *Pipistrellus Nathusii* Keys. & Blas. (Durvavitorlájú denevér), 20. *Miniopterus Schreibersii* Natt. (Hosszúszárnyú denevér).

Bajza összegyűjtött munkáinak új kiadásáról.

(Kivonat *Badics Ferencz* l. t. 1900 február 5-én tartott felolvasásából.)

Bajza három évtizedre (1822—1851.) terjedő írói működése már félszázaddal ezelőtt befejeződött; tulajdonképeni szereplése nem is terjed többre másfél évtizednél, de ez szorosan összefügg a nagy Széchenyi küzdelmes korával, melynek bomlasztó, átalakító harczában neki is része van; nincs olyan nagyobb alkotása, mely abszolút becsnél fogva nevét mindenkorra fentartaná, de alig van irodalmunknak ága, mely munkáinak hatását, irányító befolyását ne érezte volna.

Mint *költő*, a mélabús hangulatok érzelmes kifejezésével, nyelvének és versformáinak művészi szabatosságával egész költői iskolát alkotott; eredeti és fordított *novelláival*, *történeti* tanulmányaival és átdolgozásaival fejlesztőleg hatott ez irodalmi fajok művészből előadására. De mindezeknél fontosabb — *kritikai* és *szerkesztő működése*, melyekre tehetségénél és képzettségénél fogva leginkább volt hivatva. Kortársai „*irodalmi gladiator*“-nak nevezték, mert mérkőzései nemcsak győzelemmel, hanem rendszeren ellenfeleinek megsemmisítésével végződtek. De e másfél évtizeden át (1828—1843.) folyó harcok, ha nem voltak is elvალaszthatók a személyi érdektől, azért voltak oly lesújtó hatásúak, mert mindig — igazaknak vallott elvek érdekében s a meggyőződés erejével és bátorságával vívta azokat. Kíméletlenül küzdött a tehetségtelen erőlködés, a szolgai hízélgés, a pártatlanságba burkolozó elvtelenség s a félszeg tudomány gögje ellen; de e közben biztosította a nyelvújítás eredményeit, a születési tekintély helyébe az ész demokratikus uralmát ültette s először tört lándsát az írói tulajdonjog védelmében. Az irodalmi termékek szigorú ellenőrzésével, az írók legjavának csoportosításával s folyóiratainak elvszerű és gondos szerkesztésével, ezeket (*Aurora* új foly., *Krit. Lapok*, *Athenaeum*) páratlan tekintélyre emelte, először éreztetve nálunk a toll hatalmát. A magyar író önértetes függetlenségének kivívására s társadalmi állásának megbecsülése

érdekében bizonyára senki sem tett akkor nálánál többet. — S mennyi fáradságot áldozott a magyar *drámairodalom* és *színügy* felvirágoztatására: irodalmi színvonalra emelte a színi kritikát, a francia romantikus drámák (Dumas, Hugo) színrehozatalával és elméleti czikkeiben sürgette a színi hatást és a nemzeti drámát, s legnehezebb viszonyai közt (megnyitásakor s 1847/48-ban) két ízben igazgatta a nemzeti színházat. A művészeti czélok mellett egész életében a magyar nyelv- és nemzetiségért s a nemzeti haladás szabadelvű eszméiért lelkesedve, politikailag is jó szolgálatokat tett: főleg az *Ellenőr* és *Kossuth Hírlapja* kitűnő szerkesztésével. Mekkora bánatot hordozhatott mélyen érző lelke, midőn a nagy katastropha után egyik költeményében keserű lázadozással kéri számon Istentől a honszeretet áldozatait! Áldozat lett ő is, a hazafiúi bánat áldozata, mely még életében eltemette.

Összegyűjtött munkái először maga adta ki (1851.) két kötetben, de a politikai viszonyok miatt költeményeit is hézagosan, kritikai dolgozatait pedig teljesen mellőzve. Az idők enyhültével (1861.) Toldy a hű barát kegyeletével hat kötetre valót gyűjtött össze a szétszórva megjelent cikkekből, de a kikötött ívszám betelvéen, Bajza műfordításai s az Athenaeum korától kezdve írt fontos kritikai és színügyi czikkei csaknem mind kiszorultak a gyűjteményből. A felolvasó szerkesztésében legközelebb megjelenő új kiadás Bajza munkáinak legjavát nemcsak az eddigieknél sokkal teljesebben, hanem oly elrendezésben fogja adni, hogy működésének imént vázolt főirányai mellett Bajza írói egyéniségét s fejlődése fokozatait is jellemzetesen mutassa be. Részletesen ismerteti az egyes kötetek tartalmát: az I-ben költeményei, a II.-ban eredeti és fordított novellái megvígjátékai, a III.-ban kisebb történeti munkái, a IV.-ben széptani, kritikai és irodalmi érdekű polemikus cikkei, az V.-ben dramaturgiai írásai lesznek. *Az anyagnak mintegy felerésze itt jelenik meg először gyűjteményben*, közte több kiadatlan dolgozat is. *Egészen új a VI-ik kötet*, mely Bajza leveleit foglalja magában. Ezek közül különösen nevezetesek a Toldyhoz írottak (1822—1851-ig 129 db.), melyekben nemcsak a kettejük benső baráti viszonyára s főkép Bajza életére és fejlődésére, hanem irodalmunk régebbi küzdelmes életére is sok becses adalék van. Ezeket már Gyulai P. *Vörösmarty életrajzában*, Péterfy J. *Bajza költészetének* jellemzésében felhasználták s ezentúl bizonyára még többen fogják használni. Ezek a levelek (a Toldyhoz intézettek kivül még a bátyjához és a feleségéhez írottak) Bajzát mint embert is híven jellemzik; kitűnik belőlük egyebek közt, hogy az a szigorú, sőt kegyetlen kritikus, kinek nevével Szemere Miklós (egy hozzáírt *tréfás* levélben, de a mit némelyek már *komolyan* kezdenek idézni) a Nagy-Szótárban a „*szévfagy*“-ot akarta

jelezni: nem „a hideg ész“, hanem nagyon is „az érzékeny szív“ embere volt, sok tekintetben olyan, a minőnek költeményei mutatják.

Minden egyes kötethez több ívnyi jegyzetet csatolt a felolvasó, melyekben az egyes munkák és irodalmi kérdések történetéről nyújt kimerítő tájékozást. A munkákat megelőző bevezetésben pedig összefoglalja Bajza életadatait s működése egészét, inkább fejlődését, munkássága irányát, vezérelveit, hatását méltatva, mint egyes műveit, melyeket a közölt munkák és jegyzetek úgyis eléggé megismertetnek. Ebből az életrajzból bemutat egy fejezetet, melyben Bajza ifjúkori életének kevésbé ismert szakaszát (1824—29.) rajzolja, eddig jórészt ismeretlen adatok alapján. A felolvasás kivonata ez:

Bajza Pozsonyban befejezván jogi tanulmányait (1824. aug.), unokabátyjához, Földváry Ferenczhez megy patvariára. Földváry ekkor főszolgabíró volt, de még azon év őszén alispánná választják Hevesmegye rendei, a következő évben pedig a nevezetes 1825-iki országgyűlésre küldik a megye egyik követéül. Ettől kezdve Bajza három éven át az ő oldala mellett megyei szolgálatban áll s egészen „elvármegyésedik“, a hivatalos stílusba pedig úgy belegyakorolja magát, hogy szinte hirre kap, s ennek köszönheti, hogy Földváry őt viszi magával követi irnokul is Pozsonyba — Bajza nem csekély öröme. A miért ide vágyódott, abban bő része volt: látta a királyné szemképráztató pompával rendezett koronázási ünnepélyeit, látta s hallotta a haza legjelesebb fiait, s tanúja volt a nov. 3-iki gyűlésnek is. A felolvasó részletesen ismerteti a lelkes napok hatását Bajzára, kinek levele döntő fontosságú adalékot szolgáltat Akadémiánk megalapítása történetéhez, (a levélnek ezt a részét már gr. Lónyai Menyhért is felhasználta az 1875-iki nagygyűlést megnyitó elnöki beszédében — I. Évk. XIV. k. 6—7. lp.), — s kimutatja, hogy itt kell keresnünk első gyökereit annak az őszinte tiszteletnek s meggyőződésnek, melylyel utóbb a rokonszellemű nagy reformátorhoz csatlakozva egyforma kiméletlenséggel ostromozzák az avult társadalmi és irodalmi balitéleteket. Az első hónapok lelkesedése azonban csakhamar csökken, s utóbb, mikor két egész évig elhuzódik az országgyűlés, a czéltalan küzdelmek láttára keserű sóhajokban tör ki csalódása: „Azok a sok szép, nagy képzetelek, melyeket én magamnak hazámról és nemzetemről csináltam, s melyek bennem annyi szép nagy hevületeknek ingerei voltak, mind-mind összeomlottak“ — írja többek közt Toldynak. A csalódáson kívül egyéb bajok is háborgatják lelkét: otthoni házi körülményei, félben maradt tervei stb. Ebből a lelki állapotból utóbb az irodalmi foglalkozás ragadja ki.

A *Széphalomra* írt epigramma Kazinczy barátságát szerzi

meg számára, kivel levelezni kezd; de mikor ez minden magasztalás mellett megváltoztatja *Borénekének* pár szavát, a meggyőződéséhez való ragaszkodást Bajza oly ridegen fejezte ki, mely a finomabb „tónust“ kedvelő ősz mestert kedvetlenül lepte meg. Utóbb annyi szépet hall Bajzáról, hogy személyesen is megismerkedvén vele, ismét megkedveli, de pár év múlva megint az igazság merev vitatása hidegíti el viszonyukat. — Pesti barátai azonban éppen azt a szilárd határozottságot szerették Bajzában. Különösen nagy hatással volt rá Kisfaludy Károly, kinek szeretetét már rég kivívta, s a ki nemcsak költészetének irányára, hanem jellemének, meggyőződéseinek kialakulására is nagy befolyással volt, mint ezt a felolvasó részletesen kimutatja. Majd ismerteti Bajza ekkori irodalmi önmivelését: miként merül el különösen Lessing, Goethe és Kölcsey műveinek tanulmányozásába. Ítéletének biztonságával oly tekintélyt szerez az Aurora-kör írói előtt, hogy már 1826-ban reá akarják bízni a tervezett *Kritikai Levelek* szerkesztését; de Bajza, bármennyire szükségesnek tartja a folyóirat megindítását, arról hallani sem akar, hogy ő legyen a kiadója, mert nincs hozzá sem anyagi függetlensége, sem elég készütsége.

Bajza nemcsak mások munkáinak megítélésében szigorú; öntudatos, művészi gonddal alkotja a maga műveit is. Az értekező saját szavaival jellemzi Bajzát, mennyire óvakodik az utánzástól, mily nehezen s milyen műgonddal dolgozik. Bármennyire csodálja azonban Goethét s akár Kölcseytől különbözni, ennek s a német romantikus költőknek borongó érzelgőssége jobban vonzza, mint amannak derültebb classicismusa. Egyéni hajlamai, olvasmányai, élményei, csalódásai, a közállapotok csüggesztő kilátásai mind közrehatnak, hogy mélabús érzelmeivel, sejtelmes vágyaival ő is azok ábrándos világába meneküljön. Rendkívül finom formaérzéke főképp a compositio világosságában s a vers tisztaságában nyilatkozik; nyelve azonban bizonyos józan szabatosság mellett mégis sokszor válik mesterkéltté, mert a nyelvújítás költői virágaival ékesítgeti. Eddig irt költői műveit különben, bár az egykorú kritika többször méltán fogadott dicsérettel, maga csak zsengéknek nézi, sejtve, hogy később még sokkal jelesebbeket fog alkotni.

Az országgyűlés befejeztével (1827 aug.) végre haza mehet. De alig van otthon pár hétig, megünja a falusi életet. „Neki — írja barátjának — örök foglalatosság között s örök mozgásban kell élnie, hogy lelke táplálékot kapjon.“ Unalomból egy pár aesthetikai s történelmi dolgozatot fordít, s október végén Pestre költözve, Matkovics István kir. táblai protonotarius mellé fölesküszik táblai jegyzőnek, itt dolgozik aztán a nyári (1828.) törvényszünetig. Hazatérve előveszi négy éve félretett jogi könyveit

s az év végén azzal az elhatározással megy vissza Pestre, hogy az ügyvédi vizsgálatot leteszi s aztán „*a literaturai gondokkal egészen felhagyva a prókatori pályára lép*“. Nagyon neheze esik ez az elhatározás, de kénytelen így tenni, mert a sokfelé osztott apai örökség alig jövedelmez számára többet évi 300 frtnál.

Eddigi munkásságával s különösen 1827—28-ban kötött szoros irodalmi barátságával sokkal jobban volt már érdekelve, hogy sem egészen szakíthatott volna az irodalommal. A felolvasó részletesen ismerteti e viszonyok hatását Bajzára s ennek lelki harcát, mely végre is akként dült el, hogy nem az irodalommal, hanem a prókatori pályával szakított. 1828-ban egy nagyobb tanulmányt írt az *Epigramma theoriájáról*, mely polemiba keverte, s ezt olyan harczkészséggel és dialektikai ügyességgel intézte, hogy barátait is meglepte. A felolvasó kimutatja, hogy már itt megnyilatkoznak a később méltán elhíresült tollharczos jellemző vonásai. Ez a harc ébreszti igazi tehetsége tudatára is, mert meggyőződik, hogy sokaknál készültebb a kritikus pályára. Mikor aztán a vidéken járva, meggyőződik, hogy költői irodalmunk iránt milyen érdeklődés mutatkozik („a Kisfaludy, Kölcsey és Vörösmarty névnek egész a vakultságig imádói“): látja, hogy a nemzeti nyelv munkásai nem fognak hiába dolgozni. Bérbe adja tehát birtokát s 1829 július havában végleg felköltözik Pestre. Kész irodalmi tervekkel jött s most egész hévvel azok megvalósításán fáradozik. Fél év múlva még egy kísértésnek volt ugyan kitéve, de akkorra kiütött a *conversations-lexiconi* háború; Bajza elemében volt, dehogyan akart volna a fiscus ügyvéde lenni, mikor az irodalomnak volt szüksége ügyét védő harczosokra.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ERTESÍTŐ ez évi április 15-én megjelent, 2-ik füzetében a czikkek sorát Hampel József „Újabb hazai leletek az avar uralom korából“ című közleménye nyitja meg. Újabb időben jelentékeny számmal tűntek fel olyan leletek, melyek ismereteinket e homályos korról előbbre viszik. Az avar csoport felismerésére leginkább három, Kunágótán (Csanádm.), Szent-Endrén (Pestm.) és Pusztá-Tótin (Fejérm.) régebben előkerült s VI. és VII. századi érmekkel datált jelentékeny sirlelet adta az első alapot; azóta pedig e leletek száma jól felszaporodott. Hampel ezúttal a következő lelőhelyeket mutatja be: Pécs-Üszög (Baranyam.), Igar (Tolnam.), Kölesd (Tolnam.) Keszthely: Gáti domb (Zalam.), Székesfejérvár, Esztergom, Német-Pereg (Pestm.), Török-Kanizsa (Torontálm.) és Fönlak (Temesm.) A pécs-üszögi lovas sir arany emlékeinek egy része elkallódott; csak egy vaslándzsa, zabla, nyilcsúcsok és más apróságok, továbbá sajtászerűen hajlított idomú aranylemezek és gyöngyözött szegélyű sávok kerültek el a pusztulást. Igarról két sir meléleteit szerezte meg a nemzeti múzeum; ezek leginkább a pusztatói lelethez mutatnak hasonlóságot. Kölesdről a nemzeti múzeum egy gyűjtő közbenjárására 1897-ben ezüst ékszereket szerzett, melyek minden valószínűség szerint lovas sírból származnak és alighanem lószerszám díszítésére szolgáltak valamikor. Az orsz. régészeti társulat 1895-ben a nemzeti múzeumnak ajándékozott egy lovas sírból származó régiségeket, melyek a Keszthelytől nyugati irányban, mintegy két kilométernyire eső, ú. n. Gáti-dombon kötörés alkalmával kerültek elő; e lelet zabla, csatok és nyilcsúcsok töredékeit tartalmazta. A múlt év december havában gr. Zichy Jenő múzeuma érdekes leletekkel gazdagodott Székesfejérvárról. Az egyik egy kard, mely 1898. őszén az ú. n. Örhalom és Kuruczhalom környékén szántás alkalmával került felszínre. Felástak itt két sírdombot is s az egyikben lovas sir maradványaira akadtak. Ugyaninnen való egy nyilcsúcs, két kengyelvas, két zabla és egy csat. Esztergomban a „Nagyhegyen“ találtak 1898-ban lovas sírokból való néhány vasrégiséget, mely a nemzeti múzeumba jutott. Ebben két kengyel, két zabla és egy a szentendreihez hasonló lándzsacsúcs volt. Német-Peregről 1898-ban a nemzeti múzeum hivatalos úton lovassírból származó némely régiséget kapott. A kengyelvasak és a zabla azokat az idomokat mutatják, melyek ebben a korban leggyakoribbak. Török-Kanizsán a múlt év őszén, Tallián Béla birtokán, mindenféle korszakbeli sírok kerültek

napfényre, melyeket azonban a munkások szétromboltak. A megmaradt tárgyak közül két hurkos fülű kengyvel és egy harmadiknak csekély töredéke arról tanúskodik, hogy lovas sírok maradványával van dolgunk. Ugyancsak lószerszám díszítésére szolgálhatott két gömbszelvényű bronzlemez, minő a sziráki sírból is ismeretes. Végül Fönlakon a múlt évben földmunkálatok alkalmával ékszerek készítésére szolgáló trébél mintákat leltek. E becses darabokat most már a nemzeti múzeum őrzi, az adonyiakkal együtt, melyeknek rendeltetése csak e lelet segítségével vált világossá. Ezek a minták erősen szólanak a mellett, hogy az avarkori ékszerek, melyeket ezekkel állítottak elő, itt az országban készültek, a mi legalább részben ellenkezik azzal az eddig többször hangoztatott előítélettel, mintha az avarok kincseit tisztán csak rablás útján szerezték volna össze. Kétségtelen, hogy voltak ötvöseik, a kik nemcsak a lószerszámra, hanem a vitézek és asszonyaik ékítésére is tudtak drága fémekből ékszereket előállítani. Ez ötvösség készítményei izlés tekintetében is elűtnek a germán, szarmata vagy szláv maradványoktól. Míg ez utóbbi három csoport mindegyikében aránylag csekély számú motívumok körül forog a fibulák, szíjvégek, csatok, mellkapcsok s egyéb csebecsecs ornamentikája, úgy hogy rögtön felismerhető a kör, melybe tartoznak, addig az avar-bolgár csoport ornamentális készlete egyetemlegesebb jellegű. A nagyszentmiklósi korszakon indus, perzsa, skytha és őskeresztyén motívumok találkoznak, az adonyi trébél lemezeken meg oly motívumokat látunk, melyek egyidejűleg Lombardiában divatoznak. Szeretik a sokféle szíjfonadékokat és rácsos mintákat, a minők akkor a keleten, Byzanczban s a germánoknál kedvelt motívumok, a keleti ornamentikából képzeleti állatok szerepelnek, a keszthelyi szíjvégeken és korongos fibulákon s a pusztatóti szíjvégeken növényi motívumok az őskeresztyén s a keletkező byzanci művészet formakészletére emlékeztetnek. E sokféleség magyarázatára a legegyszerűbb föltevés az, hogy azok az ötvösök, a kik az ékszereket készítették, minden ügyességök mellett sem bírtak teremtetni képességgel, hanem a világ mindenféle tájairól, Indiától Lombardiáig és Egyiptomtól az északi germánok területéig szedték össze a mustráikat. — Ezután dr. Jankó János folytatja beszámoló jelentését kiküldetéséről: „A XI. orosz archaeologiai congressus Kiebben“ czímen. Ezúttal a felolvasásokra keriti a sort s mindenekelőtt megemlékezik a Khvojkótól Kiev városában felfedezett palaeolith telepről, hol mammuthesontok, kovaeszközök és szénnyomok kerültek elő. Az oroszországi öt palaeolith lelet közül ez a legrégibb s a mi e telep abszolút korát illeti, már a mennyiben ilyen esetekben időszámításról egyáltalán szó lehet, úgy azt legalább is 20,000 esztendőre kell tennünk. Részletesen ismertette a congressuson felolvasott többi értekezéseket is, rátér azokra, melyek minket magyarokat legközvetlenebbül érdekelnek. E sorozatban nagy feltűnést keltett

Niederle Lubor prágai egyetemi tanár tanulmánya, mely azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a szlávok északról jöve, mikor költöztek a Kárpátokon át Magyarországra? Az archaeologiai és történeti adatok egybevetéséből arra a következtetésre jut, hogy a szlávok a Kárpátoktól északra eső hazájokból dél felé a Kárpátokon keresztül nem századokkal Kr. után nyomultak át s terjedtek el, s a Középső-Dunánál nem a germán népek elvonulása után jelentek meg, mint azt eddig a történétírók állították, hanem már sokkal korábban s minden valószínűség szerint már a Kr. sz. előtti első évszázadban. Ugyancsak hazai szlávjaink egyik ágával foglalkozott Florinszkij kievi egyetemi tanár „a morvai valahok eredete” czimen. Morvaország délkeleti részében, a Becsya folyó környékén, él a morva nép egy mintegy 150,000 főből álló töredéke, mely magát „valah”-nak (oláh) nevezi. Ez a főként juhtenyésztéssel foglalkozó pásztornép sok ősi szokást, régi hagyományt és mondát őrzött meg. Nyelvök egyik sajátága az, hogy egy csoport oláh eredetű szó van benne. Florinszkij ezeket a valahokat valamikor oláhokkal érintkezett magyarországi tótok kívándorolt részének tartja. A mai magyarság egy töredékével, a jászokkal foglalkozott a szentpétervári egyetem hírneves tanára, Lamanszkij. a ki őket alánoknak tartja. Minket érdeklő felolvasás volt az is, melyet Goluhovszkij tanár a szekértáborról tartott. A tábor szó szerint a szekerekkel körülvelt erődítéssel való védekezést jelenti s kétségkívül a nomád népek találománya. Megemlékezik végül a jelentéstevő arról a három felolvasásról is, melyet a bosnyák múzeum képviselői, Hörmann K. és dr. Truhelka K. tartottak: amaz az ó-bosnyák sírokkal s a Mogorelo melletti római castrummal, emez Bosznia és Hercegovina praehistoriájával foglalkozott. — T a k á t s S á n d o r „Magyar műkincsek pusztulása a Vesselényi-féle összeesküvés idejében” czimen a bécsi közös pénzügyi levéltárból közli azokat az adatokat, melyek arról tanúskodnak, hogyan kótyavetyélték el a bécsi kamarai tisztviselők a Nádasdyak, Zrínyiek, Frangepánok, Thökölyek, Petróczyak, Rákóczyak stb. családi kincstárait. — J u r k o v i c h Emil a „A besztercebányai plébánia-templom egykori kincstáráról” közöl ismertetést. E templom kincstárának kiváló gazdagságáról sok írott emlék szól s a város számadáskönyvei nem egy helyen jegyzik fel azokat a kiadásokat, a melyeket a tanács nemcsak a templomok építésére, hanem ezek gazdag felszerelésére is bőkezűen fordított. Bőkezű adakozókra talált a templom egyes gazdag családokban is, a mint azt a multnak hézagosan fennmaradt emlékei tanúsítják. Gr. Bercsényi Miklósné a gazdag fölszerelésről oly sokat hallott beszélni, hogy 1704-ben ő is megtekintette azt: ez alkalommal két tanácsos kalauzolta a grófnét s magyarázta neki a sok érdekességet, a melyeknek látása valóságos bámulatba ejtette őt és kíséretét. Az egyházi fölszerelés legnagyobb részét a templommal szomszédos városházán tartották szoros őrizet alatt s onnan vitték át alkalomadtán azt, a mire

az ünnep fontosságához képest szükségük volt. Az egész város közönsége nagy gonddal és éberséggel őrködött e kincsek fölött, a melyekhez nemcsak azért ragaszkodott, mert reájok mint őseinek vallásosságát és gazdagságát hirdető emlékekre hivatkozott, hanem azért is, mert műbecsüket ismerte és méltányolta. Mutatja ezt a Migazzi bíbornoknak 1768-ban adott válasz, midőn abbeli ajánlatára, hogy hajlandó a templom messze földön híres misemondó ruháit jó áron megvenni, önérzetesen azt felelte, hogy a templom drágaságainak megőrzésében nem hajlandó őseinek példája mögött maradni. Pedig a város talán sohasem volt szegényebb, mint ebben a korban. — A Levelezés rovatban a következő tudósítások olvashatók: Dr. Horváth Ákos: „Az „Alte Leutsch“ nevű neolithkori telepről“; Bella Lajos: „A balfi római kori forrásról“; Reinecke Pál: „Egy pannoniai fibuláról“; Cséplő Péter: „A pecze-szentmártoni régi sirokról“; Kemény Lajos: „A régi kassai csiszárokról“. — Az Irodalom rovatban a következő könyvismertetések vannak: Reizner János, Szeged története (ism. y.) Hampel József, Az antik szobrászat története, Magyar Minerva (ism. x. y.), Archaeologiai Közlemények (ism. ab), Az Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettud. egyesület tizedik évkönyve (ism. x.), Márki Sándor, Emlékbeszéd Finály Henrikről (ism. a). — A Múzeumok, Társulatok rovatában jelentések vannak a nemz. múzeumi régiségtár gyarapodásáról a f. év első negyedében, a m. nemz. múzeum éremgyűjteményének 1898. évi gyarapodásáról; továbbá: Szépművészeti Múzeum, Erdélyi Múzeum, A szentesi múzeum gyarapodása 1899-ben Csallány Gábertől; A tiszafüredi múzeum 1899-ben, Milesz Bélától, Az esztergomvidéki régészeti és történelmi társulat közgyűlése, A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulat közgyűlése, Székely nemzeti múzeum, kassai múzeum, A honvármegyei múzeumtársulat megalakulása. — A különfélek tartalma: Rövid nekrológok Majláth Béláról és Könyöki Józsefről, s végül a „Régi Sava-riáról“.

2. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma: Palagi Gyula a természettudományi megismerés alapjai címvel a természettudományi vizsgálatok köréről és céljáról, a természettudományi megismerés útjáról és eredményeiről értekezik. Szerző csupán a legáltalánosabb eredményeket akarja megemlíteni, a melyek ma mint egyetemes alapelvek szerepelnek a természettudományoknak tágas mezején. Ez alapelvek a következők: 1. az anyag vagy tömeg megmaradásának elve; 2. az erély, gyakran erő, megmaradásának elve; 3. az anyag tehetetlenségének törvénye. — Bayer József a nemzeti játékszin, mint közügy-ről szóló értekezéséből a második közleményt adja. — Szmercsányi Miklós Szent Orsolya legendája a történetben és művészetben címvel műtörténeti tanulmányt kezd meg, melyben a brüggei templomban őrzött Memling és a Velen-

czében levő Carpaccio-festmények között párhuzamot von s ismerteti a szent Orsolya és tizenegyezer szűz társnőinek vértanúi haláláról szóló legenda történeti alapját. — Katona Lajos a *Gesta Romanorum* középkori példatár eredetét és elterjedését kutatja. Ismerteti Magyarországon lévő kéziratait, a melyek arról tanúskodnak, hogy a híres könyv a XV. század második felében már átlépte hazánk határait. A *Gesta Romanorum* majdnem teljes fordításával a Mátyás alatt betelepedett Haller családnak egyik későbbi sarjadéka, Haller János ajándékozta meg irodalmunkat „Hármas Istória“ című művében. — Ezután Stevenson R. L. *A franchardi kincs* című beszélyének befejező része következik Angyal David fordításában. A költemények között van Gyulai Pál *Estély előtt* című verse és Manuel Jenő *Anyámhoz* című költeménye Bogdánfy Lajos fordításában. — Egy névtelen író az *athéni hetaerák* címmel Bernardin felolvasása nyomán a hirhedt hetaerák társadalmi szerepét és jelentőségét ismerteti. — Grósz Emil a *magyar egyetemek fejlődése a kiegyezés óta* címmel a budapesti s kolozsvári egyetem fejlődését rövid vonásokban ismerteti. A jövő feladata — szerző szerint — hogy egyetemeink tovább fejlesztése által a külföldi egyetemekkel lépést tartsunk, s nekik megszerezzük azon befolyást, melyet mint szellemi központoknak a kulturális életre gyakorolniuk kell. De mennél nagyobb áldozatokat hoz az állam, annál nagyobbak a kötelezettségek is, a melyek az egyetemekre hárulnak. E kötelezettségeknek csak akkor felelhetnek meg, ha kitűnő erővel rendelkeznek. Egy másik feladat, hogy az egyetemek a szellemi élet vezetésében az eddiginél intenzívebben vegyenek részt. Az *Értesítő*-ben Rostand E.: *Cyrano de Bergerac*. Romantikus dráma. ford. Ábrányi E. (Haraszi Gyulától), Jánosi B. Az *aesthetika története*, Kronenberg: Kant, Paulsen: Fr. Kant, Renan E.: *Etudes sur la politique religieuse du règne de Philippe le Bel* című munkák vannak ismertetve. A füzet végén új magyar könyvek jegyzéke van.

3. Az ETHNOGRAPHIA múlt évi 5. füzetében Erdélyi Pál befejezi a *virágénekekről* szóló tanulmányát. Kimutatja, hogy miként fejlődik a virágmetaphorából a virágsymbolistika s ezt különösen két példán szemlélteti. Az egyik maga a *virág*, mely a népköltésben általában *szeretőt* jelent. pl. „Nekem is van virágom, ej-haj leszakaszom a nyáron“, vagy: „Nincs szebb virág a rózsánál, nincs szebb leány; mikor virágai között áll, ő ott a legszebb virágszál. Az ifjú legény is épp úgy megérdemli a „virág“ nevet, mint az ifjú leány, pl. „Hanem az a virág, ki az úton sétál lobogós gyöles ingbe, övébe török sál“. A leány rózsaszál, a legény liliumsál. A másik példa a *viola*, mely a rózsza és rozmarin mellett a magyar népköltészetnek legkedveltebb virága. Nagy szerepe van a népi életben is, különösen mint a *szeretők jele*. A ki szerető, violát hord a kalapjában, viola bokrétát szorongat templomba menet a kezében. Viola alatt itt a

sárga *viola* értendő, melynek kábitóan édes illata, buja növése és izgató, hevítő, szinte érzéki színű virága van. Ez a néhány vonás lehetett az oka annak, hogy a magyar a szeretők virágjának választotta, mint a következő dalsorokból is kitéjük: „Ez a barna kis lány *viola*, én vagyok a vigasztalója”, „szeret engem két *viola*, egyik titkon, másik tudva”. A sárga egyébként is az érzékiség, főképp a szabad szerelem színe, pl. „Már minálunk megismerni úgy lehet, a ki személy sárga szoknyát viselget”, vagy: „Ez a kis lány sárga szoknyát varratott, az aljára három fodrot rakatott; varrass kis lány, téged illet, nem engem; téged szeret a főbiró, nem engem”. A nép symbolismusa műveltségének kezdetén alakult ki, naiv és természeti állapotában sokkal több symboluma volt mint később, mikor a műveltség és a természet ismerete sok symbolumát tárgytalanná tette. Ma még részint hagyományaiiban, részint nyelvében és közmondásaiban egész sereg tartalmatlan, vagy érthetetlen symbolumot lehet fölmutatni, a mely régebben még élt s tudatosan volt használva. Ez elhomályosult symbolumok néha jog, máskor szokás, egyszer erkölcs, másszor hit, babona, vagy történet emlékei s mint ilyenek kiválóan érdekesek. A kiskúnsági gulyás még mindig leüti a pásztorbotot azon a mezőn, a hol legeltetni akar, pedig a szabad foglalás ideje elmúlt. Hasonlóképp cselekszik a csallóközi halász, mikor tanyát üt. Az újesztendei sült malacz szájába a czitromot, a lakodalmi malaczéba az almát nem változtatosság okáért teszik; hanem mivel a czitrom a jó mód s az alma a házasság jelképe. Virágos ablakú házban eladó lányt rejtgetnek, rozsmaringos bot lakodalmat jelent, a kitoló kása, a kitett szűr, a kifelé álló rúd a kosár jelképei; hajdan élő gyakorlat, ma csupán nyelvbeli kifejezés. Mind e symbolismus lassanként fejlődött s hasonló volt a hieroglifához, a képiráshoz, melyben a tárgyat, vagy fogalmát valami jeggyel érzékitették. Második nyelve volt a népnek, melybe a legmindennapibb élet viszonyaira vonatkozó képes kifejezések voltak besorolva. Ilyenek voltak a virágsymbolumok is, melyek után a velük foglalkozó népies költői műfajt „virágénekeknek” nevezték. Gyűjteményeinkben, különösen Erdélyinél és Kálmánynál több énekre akadunk, a melyben a virágsymbolikán kívül egyéb figyelemzettetők, jelesen verstani s nyelvi régiségek is vannak azon igazságnak bizonyóságaként, hogy mai népköltészetünk az egykori virágénekeknek egyenes folytatása. — A második közleményben Galgóczy János a *sumir kérdéshez* szól; kiemeli, hogy a sumir a legelső nemzet, a mely már írott emlékeket hagyott maga után, s hogy ez az ural-altáji népcsaládhoz tartozott. Ezen írott emlékek tudományos feldolgozására a magyar nyelvbuvárokat tartja leginkább hivatottaknak, sőt kötelezetteknek. Ezután néhány helyreigazító észrevételt tesz, Mahler Edének minapi sumir szójegyzékére, közöttük magára a népnévre is, mely helyesen *šumir*-nak, vagy *šumer*-nek írható, de nem *szumer*-nek, mint ezt M. következetesen tette. Végül

különbféle forrásokból 800 olyan sumir nyelvi adatot közöl, melyek M. E. szójegyzékébe nincsenek fölvéve. — A „Tárgyi Néprajz“ rovatban Huszka József „*Még egyszer, A magyarország házáról*“ czimen, éleshangon válaszol Herman Ottó minapi észrevételeire, s ehhez Herman Ottótól *zárszó* csatlakozik. — A „Néphit és Népszokások“ rovatában Richter M. István folkloristikai adatokat közöl Német-Prónáról és vidékéről a *gyermekágyas nőre, születésre, keresztelésre és csecsemőre* vonatkozólag. Ugyanitt Bellosits Bálint *délvidéki német babonákat és szokásokat*, Tolnai Vilmos pedig *nagyfalusi (hontmegyei) babonákat* ismertet. — Az „Irodalom“ rovatban Munkácsi Bernát Krausz Frigyes bécsi folklorista „*Allgemeine Methodik der Volkskunde* (1891—97)“ czimű művét ismerteti, ezúttal a szerzőnek ama nézeteivel foglalkozván, melyek a *néptudományra általában, továbbá az ethnologiai és ethnographia meghatározásaira vonatkoznak*. — A „kisebb közlések“ közt találjuk M. I-nak rövid tájékoztatását azon munkákat illetőleg, melyek Volf György *szláv kutatásait a külföldön* ismertetik. Az elhunyt szerzőnek az ó-szlovén nyelv hazájáról írt értekezése széles körökben volt érdeklődés tárgya. Először németre fordították le az „Ethnol. Mittheilungen aus Ungarn“ folyóiratban; de a szláv világ Volf nézeteiről nem innen, hanem abból a terjedelmes kritikátlan tót ismertetésből szerzett tudomást, melyet Križko Pál írt a turóc-szt-mártoni Slov. Pohľadyban. Ennek alapján írt róla lesújtó bírálatot Vondrák V. a Věstník slov. starožitnosti czimű folyóiratban és Florinszki „Kritiko-bibliografičeski obzor“-jában. Križko értekezése kapcsán Škultéty is nyilvánított nézetet a mi szláv szavaink eredete felől ugyancsak a Slov. Pohľadyban. Szerinte a magyarban azért nincsenek régi tót szavak, mivel a honfoglalás utáni századokban a magyarok nem érintkeztek tótokkal, Ennek oka pedig az, hogy a két népet a török eredetű, de később megmagyarosodott palóc nép választotta el. Szerző visszautasítja Vondrák ama vádját, hogy Volf a tudományban politikát üzött. Volf tudományos meggyőződését védte, s ha ma ezzel egyedül maradt, annak oka az, hogy a Kopitar-Miklosich-féle elmélet föllállítása óta sok kutatás történt, a melyeket ő nem vett figyelembe. Egy másik kisebb közlésben T. V. figyelmeztet a *tiszafánuk* néprajzi érdekességére, melyet t. i. régebben Németországban a *veszetteg ellen óvó-szerűen* használtak, faragtak belőle széles fapálcákat, ezekre mindenféle betűt és jelt róttak. Ha valakit veszett kutya mart meg, olyan kenyeret kellett ennie, melybe az ilyen fának (Tollholz, Tolltafel) jeleit nyomták bele. — Hellebrandt Árpád *néprajzi könyvészete* 1898-ból, társulati ügyek és néprajzi hírek egészítik ki a füzet tartalmát.

Ugyanezen folyóirat mult évi 6. füzete két közleményt foglal magában. Az egyik a *Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke az 1899. év végén*; — a másik *Tartalom- és tárgymutató az Ethnographia*

I—X. kötetéhez. A két többi füzet borítéklapján értesítés és fölhívás van közölve a Magyar néprajzi Társaság újonnan alakított *Keleti Szakosztálya* ügyében, melynek célja a *keleti népek magyar szempontú tanulmányainak* előmozdítása és rendszerebb gondozása. A szakosztály „*Keleti Szemle (Revue Orientale)*“ czimen vegyes nyelvű folyóiratot indít, melynek hivatása, hogy tárháza legyen első sorban mindazon ethnologiai, ethnographiai, jelesen folkloristikai tárgyú, néprajzi továbbá nyelvészeti, őstörténeti, anthropologiai és régészeti tanulmányoknak, valamint anyagközléseknek, melyek a *magyar ethnikum keleti kapcsolatait megvilágíthatják*, vagy ezekhez adatokat szolgáltathatnak. Szakközlőnye volna tehát mindenekelőtt az *uraj-altaji népek tudományának*, továbbá azokénak, melyeknek régi története vagy jellege amazokéval kapcsolatos, a minők főkép: az *árjaság, szlávság és a kaukázusi népek*“.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számában elsőül K ö r ö s i J ó z s e f a *részvénytársulati statisztika kritikája és reformja* czimű tanulmányának I. közleményét találjuk. Körösi a budapesti részvénytársulatok negyedszázados statisztikájával foglalkozván, e helyütt azokat az általános elméleti alaptételeket kívánja tisztázni, a melyek a részvénytársulati statisztikát helyesebb rendszerbe öntenék s biztosabb következtetésekre vezetnék. Így a részvénytársulatok adatait abból a szempontból vonja vizsgálat alá, hogy a részvénytársulati forma mennyiben vált be mint a tőkebefektetés egyik módja: és azt találja, hogy az eddigi adatok, illetőleg az ezeken nyugvó statisztika több tekintetben tökéletlen, sőt félrevezető. Az első kérdés, melyet e statisztika elé állítunk, természetesen az, hogy mekkora volt a részvényhozadék egész nagysága? Körösi szerint erre a kérdésre hibásan válaszolnak már azért, mert az időközben eltűnt társulatokat s az azokban elkallódott tőkét nem veszik figyelembe. Ezzel szemben Körösi akként jár el, hogy az összes részvénytőkét egy kézben levőnek képzei, azaz „általános részvényes“ gyanánt személyeztetí s ez alapon kívánja azután külön-külön megállapítani: 1. a társulatok általános tiszta nyereségét, 2. a részvényes osztalékjövödelmét, 3. részvénytőkéjének hozadékát. A tanulmánynak ez a közleménye az első kérdést, az általános tiszta nyereség megállapítását, illetőleg a megállapítás módjait vizsgálja s az eddigi eljárásoktól eltérőleg a következő követelményeket állítja föl: Az általános tiszta jövedelmet nem úgy kapjuk meg, ha a tiszta jövedelmeket összeadjuk, hanem ha ezekből a vesztes társulatok veszteségeit levonjuk. De ez még nem elég, mert különösen ügyelni kell arra is, hogy az év vesztesége ne vitessék át más évekre, vagyis csak az illető év vesztesége jöjjön számításba. Továbbá az általános tiszta jövedelmet az alaptőkéhez akként kell viszonyítani, hogy mind a nyereséggel, mind a veszteséggel dolgozó tőkét beállítjuk az egyenletbe. — A második értekezés H e g e d ű s L o r á n d tollából ered *A magyar*

egyenes adózás kifejlődése (Árpádok és Anjouk) czímmel. A szerző — daczára annak, hogy a magyar pénzügyi történet eddigi munkálkodását éppen nem találja kielégítőnek vagy biztatónak — a magyar egyenes adózás kifejlődését a forradalomig akarja vázolni, hogy i-mutathassa, hogy az adó sohasem valamely elvont elvnek a szülötte, hanem mindig a társadalom speciális mozgalmainak mutatója. A most adott közlemény az Árpád és Anjou-korszak alatt létezett pénzügyi erők működéséről és harezáról szól. Mindjárt a kezdetleges Árpád-kornál azt igyekszik kimutatni Hegedűs, hogy az adó fogalmának az állam fogalmával való összekapcsolása, sőt összeolvadása teljesen modern jelenség, a mennyiben szerinte az adóztató hatalom nem mindenütt az állam, hanem mindig az a társadalmi alakulat, mely a társadalomnak érdekeit szolgálja s ezt a társadalom többi tagjaival megfizetteti. Így a kezdetleges Árpád-korban, melynek főjellemvonását a kereszténynyé válás teszi, az egyház az első adóztató, s utána a nemes-ség és a magánbirtokú királyság következnek. A szerző, ki a pápai adószedők szereplésére nagy súlyt helyez, e jelenségeket angol és francia példákkal világítja meg. Az Árpád-kor második felében mindezen uralmi viszonyok eltolódására mutat rá, a melyeket az adóztató erők és adózók hasonló változása követ. Ez állapotok átalakulása — mely az egyes társadalmi osztályokra nézve is ki van mutatva — az Anjou-korra vezet át. Ezt tárgyalva, a külföldi adótörténetek tanulságaira s hazai kútfőkre utalva, Thallóczy Lajossal szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy az Anjouk alatt a nemesek egyetemes adómentességéről nem beszélhetünk, hanem csak egyes területiális és egyéni mentességekről, melyek az akkori társadalom változatos felépítésének feleltek meg. Ezen értekezések után — az árúrésztügyletekről szóló törvényjavaslat közlésén kívül — kisebb cikkek következnek, a melyekben Milhoffer Sándor eddigi telepítéseinkről mond bírálatot. Goldziher M. A. a kékkereszt egyesület működését ismerteti, Grósz Emil számokkal mutatja be orvosainknak kereseti viszonyait, Kállay Miklósa gabonaelővételi ügyletekről, Hennye az angol távirati cenzuráról szól. A könyvismertetések során Mandello kilencz (angol, amerikai, belga és francia) munkáshivatali kiadványt mutat be; Fenyvessy József M. Mendelsonnak „Die Stellung des Handwerks in den hauptsächlichsten der ehemals zünftigen Gewerbe“ című művét, Kármán Van der Veldének „Ein Kapitel zur Aufsaugung des Landes durch die Stadt“ című dolgozatát, N. pedig Ágoston Józsefnek a magánbiztosítási vállalatokról közzétett emlékiratát ismerteti. A füzetet egy igen részletes, fejezetekre osztott háviszemele, továbbá a magyar közgazdasági irodalomnak 1886—1900-ra terjedő bibliographiája (melyből Barcz Imre most a K—L betűket közli), végül a Közgazdasági Társaság választmányi és pénztári jelentése zárja be.

5. A MAGYAR NYELVŐR februári füzetét a szerkesztőnek, Si-

monyi Zsigmond-nak *A doge a magyar nyelvben* című czikke nyitja meg. Fejtegetésének eredménye az, hogy a magyar *dús* szó, mely a XVI. században még *dúzs*-nak hangzott és nagy urat, főurat jelentett, nem más mint a velencei *doge* származéka. Az Érdy-codex egy helyén (495 b. l.) még valóban a velencei *doge*-ra vonatkozik a *dúzs* szó: „Vala kedeeg keesla [azaz Gizella] kyralne azzon Bwrgwndyay Sydmond kyrál attyaffyaynak leanya kynek Wylhelmus vala newe kyt neemet czazaar tett venecezeben [azaz Velenczében] *duzsaa* . A Murmelius-féle 1533--iki latin-magyar szójegyzékben pedig a tisztségek nevei közt a *consul* szó magyarra ezzel van fordítva: *dus*. A *dúzs* v. *dús* = *doge* fogalmával természetesen kapcsolódott a pompa és fényűzés s egyáltalában a gazdagság képzeete s innen magyarázható aztán, hogy a magyar szó később a gazdag jelentést vette föl (vö. *dús-gazdag*). — Gombocz Zoltán *Adalékok a magyar nyelv török elemeihez* címmel az *aszó*, *boglya*, *gyalú*, *gyalolni* szónak török eredetét bizonyítja. Az *aszó* szerinte a kirgiz *asu*, teleuti *azū* szavakkal egyezik; a *boglya* megfelelői a kazáni tatár *boçol*, *bogol*, jakut *bogol*, mongol *buchul*; a *gyalú*, *gyalol* szavak pedig egy török *jara*-igére vezetendők vissza, a mely a magyarban *gyarol* alakot vett föl (Gömör m.), ebből **gyarlani* közvetéssel *gyallani* lett (Palóczság), az utóbbinak melléknévi igeneve aztán *gyalló* (Heves m.), majd *gyalú*, mint *fűrő* és *fűrű*, *seprő* és *seprű* stb. — Ez után Schuchardt Hugó romanista nyelvésznek egy nagyobb tanulmányát kezdi a folyóirat *Halászati műszók* cím alatt fordításban közölni, a melyben a szerző az úgynevezett turbokolást, buttyogatást jelentő magyar halászati kifejezések eredetét fejtegeti. Ez első közleményben magának a *turbokolni* szónak és változatainak magyarázatát olvassuk, a melyeket a szerző mind egy román *turbicare* szóra, a latin *turbare* ige származékára igyekszik visszavezetni. A *turbokol* szóhoz csatlakozó keverék-alakok, a melyeket a szerző magyaráz: *zurbolni*, *csubukolni*, *czubukolni*, *zuwatló* (trampe' értelemben), *dubrokolni*, *drubiczkolni*. — Ásbóth Oszkár a *szavaty*, *zavagy*, *zuwat* szók, illetleg alakok eredetére nézve tesz részletes megjegyzéseket. — A kisebb rovatokban Arany János-nak két hágyrahagyott észrevételét olvassuk, a „határozatlan“ ragozás használatáról („fiát ismerék, de lányát nem ismerék“ stb.) és a *nagy ideje* kifejezés helyes értelméről; továbbá Joannovics György fölszólalását a *lessz* írásmód ellen, e helyett: *lesz*; a *kerékpár* különböző elnevezéseiről támadt vitát; az orosz császári Akadémia szótári munkásságáról rövid közlést Melich János-tól stb. — A füzetet Népnyelv hagyományok és Izenetek zárják be.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi első füzetében Munkácsi Bernát, folytatván a *vogul nép ősi hitvilágát* tárgyaló nagyobb tanulmányát, ezúttal a *lélekhűtről* és a *halottak tiszteltéről* értekezik. A lélek testi és testen kívüli életéhez fűződő képzetek

alkotják alapját és kiinduló pontját a vallási gondolkodásnak általában és mindenütt. Ezt az elemi fokát a vallási eszmék történeti alakulásának a maga egyszerűségében nem találjuk meg sehol a föld kerekiségén s messze túlhaladta a vogul nép is; sőt emitt az igen kezdetleges és alacsony színvonalú fogalmak sorából egyes fenséges képzetek emelkednek ki, melyek óriási hegycsúcsokként egész a philosophiai vallásos gondolkodás sphaerájába nyúlnak a nélkül, hogy ezekkel származati kapcsolatot föltehetnénk. A képben nem ábrázolható Numi-Târüm, az istenek istene s minden élőnek jóságos mennyei atyja, ki mindenható hatalmával a világot teremtette, ki igazságot akar e földön, megjutalmazza a jámbort s bünteti a gonoszt, mindenesetre olyan alak, mely nagyon megközelíti a bibliai próféták istenideálját s ha mellette egész sereg kisebb hatalmú istenség népesíti világát, ezek mint tőle függő másodrangú s részben az emberiség üdvéért közbenjáró, részben ellentőrekvő szellemi hatalmak nem lényegesen különböznek a monotheistikus vallások angyalaitól, szentjeitől s daemónaitól, legfeljebb alakításuk aesthetikája s tiszteletük módja mondható némileg durvábbnak. Tulajdonkép nem is annyira az eszmék természete az, mi a pogányságnak ama nemét, melylyel vogul-osztják nyelvokonainknál találkozunk, a művelt vallási gondolkozástól élesen elválasztja; hanem inkább ezen eszmék különböző értékének és társadalmi jelentőségének tudatossága, tehát az elmélkedő becslés. A művelt vallási gondolkodás a tisztultabb s kiváló fontosságuk szerint kellőkép méltatott eszmék magaslatáról ellenségkép fordul ama gyarló alapok ellen, melyekből fejlődött; az új nézet itt a réginek összeférhetetlen ellentéte. A pogányságban szintén megvan ugyan ezen tisztább belátás, kifejlődött az emberi psychologia törvényei szerint ugyanazon alapokon, melyeken a műveltség légkörében: de nincs meg az értékének világos tudata, a fejlettebb eszme itt nem hadakozik a régi fejletlen ellen, hanem megegyezik vele s melléje sorakozva jut érvényre gondolkodásban és gyakorlatban egyaránt. Az ethnologus itt egymás mellett látván a régi s újabb fejlődési fokokat, világosabban szemlélheti az emberi gondolkodás történeti folyamatát s rájut, hogy nincs oka az egyik emberi felekezetnek lenézni a másikat, mert lényegileg *egyek* vagyunk. Mint testünk törvényei, úgy lelkünk törvényei s e törvények folyamányai is egyneműek. Egyik fényes bizony-sága ennek a *lélekben való hit közössége* az egész emberiségben. A vallási gondolkodás ezen ősmagvának érdekes alakzatait figyelhetjük meg a vogul pogányságban is. A léleknek, mint fő életelvnek neve itt: *lili*, melynek alapré szeazonos a magyar *lélek* szóéval s mint többrendű alkalmazásából s származékainak jelentéseiből kitetszik, tulajdonkép „lehelletet, párárt“ jelent oly értelem-átvitellel, mint ezek közt: lat. *spiritus* és *spiro*, lat. *animus* és gör. *ἄνεμος*, „ventus“ stb. Ezen lélek minőségét a haldokló embernél *fürtszál-léleknek*, *hajszál-léleknek* fogják föl; mert oly vékony, vagy

gyenge a lélekzete, akár egy hajszál. A testből kiröppenő lélek olyan valami mint a kiszabadult madárka: *veréb-lélek*, *vércse-lélek*. A lélek székhelyét a *szívben* és *májban* képzelik; a kedvest „májacska“-nak szólítják. A *vérben* is honol a lélek; midőn a bálvány száját vérrel bekenik: lelket lélekkel táplálnak. Az egészséges emberben is elválík koronként rövid időre a lélek a testtől, így álomban, bódulásban, ájulásban s rémületben. A halál vogul szava: *χα* azonos a magy. *hal*-igével; de amott világos az eredeti „elmulni, elpusztulni, kifogyni“ értelem; mert vogulul a katlan söre is „hal“, midőn „fog“ s a szánnak talpa is „hal“, midőn kopik. A jövő életről való felfogásban alapgondolat, hogy a lélek valameddig más testhez nem csatlakozik, *előbbi testi életét folytatja*; foglalkozásai és szükségletei teljesen egyenműiek az eddigiekkel. Attól függ tehát minden a jövő élet alakulásában, hogy részesül-e a testből távozott lélek a megfelelő ápolásban s gondozásban övéiknél s hogy kellőleg fölszerelték-e ezek nagy útjára. A halottas szokások ezen eszme gyakorlati kifejezései. A halottat már a háznál nagy vendégséggel tisztelik meg; egymás után teszik melléje a legjobbfajta ételeket s miután a tál egy ideig a koporsó előtt állott, tartalmából egy keveset a halott mellé tesznek. A túlvilági életre való fölszerelés céljából történik, hogy sírjába vagy sírja fölé helyezik kését, fejszéjét, szaruját, burnószelencézjét, pipáját, üstjét, ladikját, szánját, rénhámját, íjját, nyilait, hótalpait, hálószerzőségeit stb., nőnél varrószerzőségeit, szalagjait, gyermeknél bölcsőjét stb. Nagy gondoskodással igyekeznek lehetetlenné tenni, hogy a lélek hazajárjon. E végből az éjszaki vogulok nem az ajtón, hanem az ablakon, vagy valamely egyenesen e célra készített nyíláson viszik ki a halottat a jurtából. Ha a halott lelke e nyíláson vissza akarna térni, már zárva találja s az igazi bejárást az ajtón elfeledte. A kondai vogulok a szellem elrettentésére a küszöb alá fejszéket és késeket tesznek, élükkel fölfelé fordítva; továbbá a koporsó kivitele után a házban nagy zajt esapnak, kiabálnak, csöngetyűvel kolompolnak, minden szögletben kalapálnak, hogy a halott lelke, ha esetleg benn maradt volna, a nagy zajtól megijedve, okvetetlenül kitakarodjék. A sírnál az éjszaki vogulok nagy halotti tort tartanak, leölik az elhunytak legkedveltebb részeit, az állatok bőrét és fejét és a sír közelében egy fára akasztják, a csontokat a sír mellett elássák. A halotti torokat később megszabott időfordulatokban a házban, vagy temetőben ismétlik. Az éjszaki osztjákok *halotti bálványokat* készítenek, képmását faragják az elhunytak, felöltöztetik olyan ruhákba, milyenekben járt, minden étkezés alkalmával megvendégelik, asztalhoz ültetik; a nő férjének halotti bálványát még az ágyba is magához veszi. A halottaknak faragott képekben való ábrázolása s tisztelete rendkívül fontos eleme az ősi vogul-osztják vallásgyakorlatnak; mert ezen alapszik jóformán az egész bálványimádás. Mindama nagy tiszteletben álló tartományi, illetőleg egyes folyóvidékek fölött uralkodó

bálványistenségek, melyekről a hősi énekek szólnak, voltakép nem egyebek, mint *kiváló fejedelmeknek halotti bálványai*. A voguloknál és osztjákoknál megvan a *lélekvándorlás* hite is. — A füzet második közleménye Szilasi Móricz *cseremiszi szótárának* folytatása (o, ő és p kezdőbetűk). — Ezután következik Asbóth Oszkár *értekezése a magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helyéről és koráról* (l. fent 126. l.), továbbá Margalits Ede *latin-magyar közmondás és szólás-egybevetéseinek* ötödik folytatása (sz—zs kezdőbetűk). — Az ismertetések és bírálatok rovatában Petz Gedeon *Ludwig Sütterlin-nek Die deutsche Sprache der Gegenwart* (Leipzig, 1900) művét, Balassa József *az újabb phonetikai irodalmat*, jelesen M. Natier és Rousselot *Le Parole* folyóiratát, Jespersen *Fonetik* és Victor Kleine *Phonetik* című munkáit, végül Melich János *Schuchardt Hugo Romanische Etymologien*. II. (Wien, 1899) című tanulmányát ismertetik, illetve bírálják. — A „Kisebb közlések” rovatában Melich János a „*dana* vigye el, *dana* verje meg, *danna* bujjék bele” zalamegyei szólások homályos kezdőszavát világítja meg, rámutatván, hogy az nem más, mint a több szláv nyelvből igazolható *dna* „rheumatismus” szó. Ugyane füzetben közli Hellebrandt Árpád az 1899-iki *nyelvtudományi könyvészetet*, melynek jegyzékei a magyar, finn-ugor és más ural-altái, továbbá a szláv, germán, román, latin, görög és más indogermán, végül a sémi nyelvekre vonatkozókat.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1900. június 5-én.

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Simonyi Zsigmond r. t. — Kúnos Ignác, Némethy Géza, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

125. NÉMETHY GÉZA l. t.: „Cicero erkölestana” című értekezést olvassa föl.

126. KÚNOS IGNÁC l. t. ismerteti Hirth Frigyes müncheni egyetemi tanár „Attila családfája” című értekezését.

127. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és ZOLNAI GYULA l. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYPEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1900. június 11-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: b. Nyáry Jenő tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Hampel József, Mátyás Flórián r. tt. — Békefi Remig, Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Nagy Gyula l. tt. — Más osztályokból: Szily Kálmán, r. tt. — Jegyző: Vécsey Tamás r. t. h. osztálytitkár.

128. Elnök megnyitván az ülést, fölkéri Vécsey Tamás r. tagot, hogy az osztálytitkár akadályoztatása következtében a mai ülés jegyzőkönyvét vezetni sziveskedjék. — Tudomásul szolgál.

129. CZOBOR BÉLA r. t. előszóval előadja: „Jelentését Árpád-házi boldog Margit ezüst házi oltárkájáról“. — Tudomásul vétetik.

130. MÁTYÁS FLÓRIÁN r. t. felolvassa következő című értekezéseit: Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. — Birálatra adatik.

131. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. kéri, hogy tekintettel az idő előrehaladt voltára, a mai ülés napirendjére kitűzött „II. Béla oklevelei“ című értekezését a jövő ülésen olvashassa fel. — Az osztály a kérelmet teljesíti.

132. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és MÁTYÁS FLÓRIÁN r. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1900. június 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vinceze r. tt. — Bókay Árpád, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Kürschák József, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schenek István, Staub Mór, Tötössy Béla l. t. — Más osztályokból: Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

133. STÄCKEL PÁL k. t.: „A nem euklidikus geometria története Bolyai János hátrahagyott irataiban“, előterjeszti König Gyula r. t.

134. SCHULLER ALAJOS r. t.: „Secundär kathodsugarak“.

135. FRANZENAU ÁGOSTON l. t.: „A brokenkilli azuritól“.

136. HOOR MÓR részéről: „Újabb adatok a dielektromos testek fizikájához“, előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

137. MELCZER GUSZTÁV részéről: „Ceylon-szigeti ásványok“ előteszti Krenner József r. t.

138. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHULLER ALAJOS r. és FRANZENAU ÁGOSTON l. tagokat kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik ö s s z e s ülés.

1900. június 28-án.

THAN KÁROLY r. t. h. elnöklete alatt jelen vannak: Forster Gyula, Szász Károly t. tt. — Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Pauler Gyula, Réthy Mór r. tt. — Bayer József, Borovszky Samu, Csontos János, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Riedl

Frigyes, Schenek István, Tötössy Béla, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

139. Az Akadémia elnöke nem levén jelen, az ügyrend értelmében a rangban legidősebb osztályelnök, THAN KÁROLY, a III. osztály elnöke foglalja el az elnöki széket s nyitja meg az ülést.

140. A főtítkár mély megilletődéssel jelenti be. HOLLÁN ERNŐ ig. tagnak, az Akadémia legrégibb tiszt. tagjának május hó 28-án bekövetkezett halálát. Negyvenkét év előtt választatott lev. taggá azon az emlékeztetes nagygyűlésen, melyen Akadémiánk nem kevesebb mint 125 tagot választott egyszerre, hogy a tíz évi kénytelen szünet alatt megriktult sorait újra kiegészítse s kik közül ma már csak hatan vannak életben. Hollán Ernő neve már akkor tisztelt volt országszerte, nemcsak mint egykori vitéz katonác, hanem mint mérnöké is, ki két évvel előbb Magyarország jövődő vasúti hálózatának tervét állapította meg. Az új lev. tag megragadta az alkalmat, hogy magát Akadémiánk megalapítójának, Széchenyi Istvánnak, az egykori közlekedésügyi miniszternek bemutatssa. Széchenyi megszerette új fiatal társát s politikai bizalmasai közé fogadta. Így sodródott át a hadi mérnök pályája a politika mezejére s a 1867-iki kiegyezés tárgyalásakor neki: a katonának s a mérnöknek kiváló szerep jutott. Emlékét két alkotása: Magyarország vasúti hálózatának rendszere s a M. Mérnök- és Építész-Egyesület, melynek ő volt a megalapítója, hálának fogják megőrizni. A gyászravatalra, az Akadémia elnöke megbízásából, a főtítkár tette le, búcsúbeszéd kíséretében, a hála és kegyelet kifejezéséül, az Akadémia babérkoszorúját — Az összes ülés fájdalmas megilletődését mai jegyzőkönyvében is megörökíti: s föl-hívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása felől gondoskodjék.

141. DUKA TIVADAR t. tag. HATZIDAKISZ GYÖRGY és PERROT GYÖRGY k. tagok köszönetüket fejezik ki. — Tudomásul vétetik.

142. A selmeczi m. kir. bányászati és erdészeti Akadémia meghívót küld új palotájának június 20-án végbemenendő ünnepélyes megnyitására — A m. tud. Akadémia sürgönyileg ki fogja fejezni üdvözlét.

143. A kitűzött határnapig, május 31-ig, a Kóczán-jutalomra a következő pályamunkák érkeztek be: I. Edua. Jelige: Szeress. II. Cselén és Zenő. 5 felv. Jelige: Él magyar, áll Buda még. III. A négy utolsó Árpád és kora. 5 felv. Jelige: Nézz Árpádra magyar. IV. Fennena királyasszony. 3 felv. Jelige: A vágy a bűn kengyelfutója. V. Kún László szekere. 4 felv. Jelige: Tedd, de ne mondd. VI. László, a kún. 5 felv. Jelige. Boldog nem stb. VII. Kún László. 5 felv. Jelige: Filiabus adhaesit Cumanorum. VIII. Loránt bán. 4 felv. Jelige: V. Istvánt üldözte az Árpádok fatuma stb.

Ezen előterjesztéssel kapcsolattal jelenti a főtítkár, hogy levél érkezett hozzá, melyben a „Loránt bán“ 4 felv. színmű ismeretlen szerzője arra kéri az Akadémiát, hogy a május 31-én beküldött s a könyvkötő tévedéséből két különböző darabnak zagyva egybekötése miatt érthetetlen kéziratot helyesen elrendezett kézirattal cserélhesse ki. — Az összes ülés a kérelmet méltányosnak találja s a két kézirat kicserélését megengedi s a pályamunkák jelígs leveleit, az Akadémia s az elnök pecsétjével közös borítékba zárva, az irattárba helyezi.

144. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-pályázati munkák megbírlására Vadnay Károly r. és Berczik Árpád, Herczeg Ferencz l. tagokat küldte ki. — Tudomásul szolgál.

145. A Széchenyi-bizottságban Hollán Ernő t. és Majláth Béla l. tag halálával két hely megüresedvén, e helyek betöltése az októberi összes ülés napirendjére tüzetik ki.

146. Az I. osztály jelenti, hogy a Bródy-bizottságba, — mely-

nek tagjai a nagygyűlésen tett előterjesztésükkel mandatumukat lejártnak tekintik, s a bizottsági tagságról lemondásukat bejelentették — a maga részéről Gyulai Pál és P. Thewrewk Emil r. tagokat küldötte ki. A Bródy-jutalom tárgyában a májusi összes gyűlésen tett két indítvány felől véleményes jelentéstételre ugyancsak az I. osztály öttagú bizottságát küldött ki, melynek tagjaivá Szász Károly, Joannovics György, Jókai Mór t. Beöthy Zsolt és Gyulai Pál r. tagokat választotta meg. — Tudomásul szolgál.

147. A II. osztály, miután az osztályelnök határozottan kérte, hogy a Bródy-bizottság elnökségétől ez időszertint mentessék föl, helyébe az ügyrend értelmében b. Nyáry Jenő t. tagot, a bizottságtagjaivá pedig Ballagi Aladár és Pulszky Agost l. tagokat választotta meg. A Bródy-jutalom tárgyában tett két indítvány felől véleményes jelentéstételre szintén öttagú bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá Szilágyi Dezső t., Láng Lajos, Concha Győző r., Ballagi Aladár és Gaal Jenő l. tagokat választotta meg. — Tudomásul szolgál.

148. Az I. osztály jelenti, hogy Gyulai Pál a Péczely-jutalom bíráló bizottsági tagságáról lemondván, helyébe Bayer József l. tagot választotta meg. — Tudomásul szolgál.

149. A Széchenyi-Múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m. a) b. Podmaniczky Géza t. tagtól egy fényezett szavazó szekrényke, melyet a harminczes évek végén gr. Széchenyi István ajándékozott a pestmegyei agarász-társaságnak, s ennek felosztása után utolsó pénztárnoka, Sájér Sándor, Földváry Mihálynak, mint Pestmegye alispánjának, ez pedig b. Podmaniczky Gézának, a Galga-vidéki agarász-egyesület akkori elnökének adott át megőrzés végett, s melyet most b. Podmaniczky Géza t. tag örök letéteményképen ad át a m. tud. Akadémiának megőrzés végett; b) ugyanattól a pestmegyei agarász-társaság egy emlékérmé; c) Egy barna bőrrel bevont papírcsüptető, aczélből e felirással: „B. e. gróf Széchenyi István saját íróasztaláról. Emlékkül dr. Fejérpataky Kálmánnak Tasner Géza.“ Dr. Fejérpataky Kálmán ajándéka; d) Az eperjesi Széchenyi-Kör Evkönyve. 1891—92. Eperjes Kósch Árpád nyomdája. 1893. (A kör ajándéka); e) Fénykép az alduinai „Széchenyi-út“-on levő emléktábláról (Walladt Ernő min. tanácsos ajándéka); f) Kossuth. Sechs Kapitel. Von einem Ungar. Leipzig. Wolfgang Gerhard. 1854. (Id. Szinnyi József l. tag ajándéka); g) „Magyarország Vármegyéi és Városai“ című vállalat. Szabolcsi kötete (A tiszadobi Széchenyi-emlék képével.) — Borovszky Samu l. tag, szerkesztő ajándéka; h) A „Buda és Vidéke“ című lapnak huszonkilencz száma; egy „Felhívás Előfizetésre“, egy „Gyűjtő-iv“ és Szemere Miklós 1897. febr. 7-dikén mondott „Széchenyi pohárköszöntője.“ (Erdélyi Gyula ajándéka.) — Köszönettel vétetik.

150. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m. 1. Gróf Széchenyi Béla ig. és t. tagtól: A chinai középső birodalmat és a határos országokat együttes gyűjteményben ábrázoló császári térkép 2. Szumrák Páltól: Erinnerungen an Rose Liedemann. 3. Kanócz Istvántól: L'assistance publique en Hongrie. Köszönettel vétetnek.

151. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 126. füz. (1900. 6. füz.), Athenaeum. IX. évf. 2. sz. Irodalomtörténeti Közlemények. X. évf. 3. füz. Nyelvtudományi közlemények. XXX. köt. 2. füz. Mathem. és természettudományi Értesítő. XVIII. köt. 2. füz. Méhely Lajos: Magyarország denevéreinek monographiája. Czimlap a Történelmi tudományok XVIII. kötetéhez. Történelmi Tár. 1900. évf. 2. füz. — tudomásul vétetik.

152. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szász Károly és FORSTER GYULA t. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentés az 1900. évi nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Ha szemlét tartunk az 1893-tól 1899-ig magyar nyelven megjelent nyelvtudományi munkák fölött: az élénk táru látvány örömmel és méltó büszkeséggel tölt el. Budenz József, Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor és Volf György dicső példája és oktatása dús gyümölcsöket termett: nyelvészetünk s kivált a magyar nyelv tudománya a hazai tudománynak egyik legvirágzóbb ága, mely itthon mindig több új és lelkes hivatott hódít, határainkon túl pedig hízog elismerésben részesül. A nyelvhasználat, a nyelvtörténetet s a népnyelv tanulmányát egyenlő buzgósággal művelik nyelvészeink, az anyagot s az eredményeket szótári és nyelvtani alakban, szakszerű és népszerű előadásban igyekeznek tudós köreink és az egész művelt közönségünk rendelkezésére bocsátani.

Midőn e gazdag irodalomból ki kell választanunk az Akadémia nagyjutalmaira méltókat, szabályaink értelmében mellőznünk kell a nagyobb munkák közül azokat, melyek már akadémiai jutalomban részesültek (Simonyi Zs. *A magyar határozók* II. k. 1895. — Balassa J. és Simonyi Zs. *Magyar hangtan és alaktan*. 1895. — Simonyi Zs. *Német és magyar szólások*. 1896), — másrészt a számos jeles apróbb dolgozat közül azokat, melyek vagy csak folyóiratainkban, jelesen a Magyar Nyelvőrben s a Nyelvtudományi Közleményekben jelentek meg, vagy pedig ha különnyomatban is megjelentek, az évenként kiadott Sámuel-díjat nyerték jutalmul.

Nyelvészeti irodalmunknak így megszorított területén két író válik ki nagyobb alkotásokkal: *Munkácsi Bernát dr.*, akadémiai levelező tag, és *Szinnyei József dr.*, akadémiai rendes tag.

Munkácsi Bernát a négy kötetes *Vogul népköltési gyűjteményben* (s az ezt kiegészítő *Vogul nyelvjárásokban*) és *A votják nyelv szótárában* csupa új és gazdagon áradó forrással táplálta a magyar összehasonlító nyelvtudományt. Ezekben két igen tökéletlenül ismert rokon nyelvnek legpontosabb ismeretét szerezte meg számunkra, még pedig rendkívül személyes fáradozások árán, a többi közt egy keserves hosszú szibériai tél szenvedéseivel dacolva. Két nagy munkája kapcsán szakfolyóiratainkban számos értekezést tett közzé s ezekben a nyelvi adatokat egyrészt gyarapította és magyarázta, másrészt pedig sikeresen alkalmazta fontos őstörténeti kérdések megfejtésére.

Szinnyei József az új *Magyar Tájszótárban* lelkiismeretes gondokkal összeállította a magyar népnyelvnek mindazon tájszavait, a melyek a Magyar Nyelvőrben és népköltési gyűjteményeinkben napvilágot láttak, valamennyit bíráló szemmel megrostálta, a kéteseket

szorgos nyomozással megállapította s egyébként is sok új adattal gyarapította. Az egyes szóknak ügyes értelmezése, az egészek világos elrendezése az új Társzótárt igen becses kézikönyvvé, a benne foglalt új anyag pedig valósággal forrásmunkává teszi.

A nagyjutalom ügyében kiküldött szakbizottság (elnöke Joannovics György t. tag, — tagjai Ásbóth Oszkár, Lehr Albert. Petz Gedeon l. tagok) f. évi április 24-én tanácskozára egybegyűlven, a bizottságnak többsége a *nagyjutalomra Szinnyei József rendes tag Magyar Tájszótárát* ajánlja, mint a mely a különben egyaránt érdemes munkák közül a hazai nyelvtudományra és nyelvművelésre közvetlenebb fontosságú. A *Marczibányi-mellékjutalomra* Munkácsi Bernát l. tagnak *Votják szótárát* ajánlják.

A bizottság ajánlotta munkáknak tüzetesebb ismertetése itt következik:

SZINNYEI JÓZSEF, *egyetemi tanár*: *Magyar Tájszótár* (a M. T. Akadémia megbízásából. Hornyánszky V. kiadása 1893—1899. Másfél kötet, tizenöt füzet: Aba-Tóviskes; 1900-ban megjelent a 16. füzet is: Tőzeg—Vernyákol. — Az 1838-i Magyar Tájszótár óta első, sokkal teljesebb gyűjteménye a magyar szókincs ama népies részének, mely az irodalmi nyelvben nem szerepel s azért általános szótárainkban mostoha elbánásban részesül. 1885-ben, mikor már a Magyar Nyelvőrben s a népköltési gyűjteményekben szétszórva igen sok népies nyelvkincs jelent meg, az Akadémia Szinnyei Józsefet bízta meg e kincseknek szótári földolgozásával. A szerkesztő gondosan és pontosan megfelelt földadatának, kritikával használta föl a nyomtatásban megjelent adatokat, de sok olyan adatot is szerzett, mely addig sehol sem volt közölve, részint kézirati gyűjteményekből, részint ismerősök közléséből s alkalmi tudakolással. Az óvatos és pontos szerkesztésnek köszönhető, hogy ilyen munka természetéhez képest aránylag kevés hiha csúszott be, s hogy immár nyelvészeink, íróink és irodalombarátaink a népnyelvnek meglepően dús tartalmú s egészen megbízható szótárával rendelkeznek.

MUNKÁCSI BERNÁT: *A votják nyelv szótára* (836 lap; 1896. a M. T. Akadémia kiadványa). Ezt a rokon nyelvet azelőtt igen hézagosan ismertük, azért Akadémiánk 1885-ben kiküldötte Munkácsi Bernátot, hogy a helyszínen tanulmányozza. Munkácsi igen alaposan elkészült; előkészítő tanulmányait „*Votják nyelvtanulmányok*” czime alatt tette közzé s ez utóbbiakban mintaszerűen tárgyalta a nyelvnek idegen, főleg török elemeit. Tanulmányútjának egyik eredményét, a *Votják népköltészeti hagyományokat* 1887-ben tette közzé (M. T. Akadémia kiad.). De legbecsesebb eredménye a hangyaszorgalommal s egyszersmind szigorú kritikával készült *Votják szótár*, melyben a szerző a szókincset úgyszólván kimeríti, mert a saját szöveg- és szógyűjteményén kívül földolgozta mindazt, a mi e nyelven nyomtatásban megjelent, úgy hogy ha a

magyar s finn-észt szótárakat nem tekintjük, jelenleg a votják nyelv szókinését ismerjük legjobban az összes finn-ugor nyelvek között. A szótár értékét fokozza az a körülmény, hogy a nyelvi kifejezés kapcsán mindenütt számot ad a népnek ősi hagyományairól és néprajzi tárgyairól. A szótárnak első füzetét már 1893-ban ajánlotta a bíráló bizottság a Marezibányi-mellékjuttalomra, mint „elsőrendű forrásmunkát”.

A jutalmazandókon kívül a többi nyelvészeti munkákból kiváló érdemüknél fogva még hatot kell kiemelnünk, még pedig első sorban szorosán nyelvtudományiakat, másod sorban olyanokat, melyek a magyar nyelvművelés czéljait szolgálják:

1. BUDENZ JÓZSEF: *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. (III. füzet, a szerző hagyatékából kiadta Simonyi Zs. 1894. Különnyomat az akadémiai Nyelvtudományi Közleményekből.) — Budenz ugor alaktana, melynek első, terjedelmesebb részei 1884-ben s 1887-ben jelentek meg, a finn-ugor nyelveknek első és egyetlen összehasonlító nyelvtana, a magyar nyelvhasznításnak legkiválóbb s leghatásosabb terméke. A magyar nyelvhasznítás már évtizedek óta jobbra a Budenz szerzete eredményekből táplálkozik. Ennek e helyen való hálás elismerésével nagy mulasztást hozunk helyre, az 1886-i s 1893-i akadémiai bizottságok mulasztását, melyek az Akadémiát nem figyelmeztették Budenz munkájára. Az 1894-ben megjelent harmadik részben csak a számképzésről szóló másfél ivnyi szakasz van teljesen kidolgozva, a szóragozásról szóló fejezetek már csak abban a vázlatos alakban vannak meg, a hogy Budenz 1874 óta könyomati iveken adogatta tanítványai kezébe.

2. MUNKÁCSI BERNÁT: *Vogul népköltési gyűjtemény*. (Négy kötet; szöveg és fordítás. A M. T. Akadémia kiadása 1893—1899). — Első teljes ismertetése a magyarhoz legközelebb álló s ránk nézve legfontosabb rokon nyelvnek. Munkácsi Bernát Akadémiánk megbízásából másfél évet, tehát egy hosszú telet is Szibériában töltött, — olyan lelkesedéssel s hősies kitartással, mely iránt Budenz József is kifejezte bámulatát, — hogy megfejtse Regulynak negyven évig megfejtetlen hevert vogul gyűjtését s ezt új anyaggal is gyarapítsa. Fáradozása fényes sikerrel járt: gyűjtése a vogul népnek nemcsak nyelvét ismerteti összes nyelvjárásaiban, hanem egész hitvilágát, ősi hagyományait és szokásait, s ezzel megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a magyar östörténetnek is. — E négykötetes gyűjtemény kiegészítésének tekinthetjük ugyanazon szerzőnek 1894-ben ily czím alatt megjelent könyvét: *A Vogul nyelvjárások, szóragozásukban ismertetve* (a M. T. Akadémia kiad., 300 lap). De azonkívül lesz mindegyik kötetnek még egy kiegészítő fürete, mely a szükséges tárgyi és nyelvi magyarázatokat fogja megadni. — Munkácsinak e csupa új anyagot közlő gyűjteménye már egész kis nyelvi és néprajzi irodalmat teremtett az utóbbi években; ebből kiemelendők *Szilasi Móricz Vogul*

szójegyzéke, Gombocz Zoltán értekezése a vogul nyelv idegen elemeiről, és magának Munkácsinak fontos őstörténeti tanulmánya: A magyar népies halászat műnyelve (Néprajzi füzetek 1. sz. 1893).

3. ZOLNAI GYULA: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* (A M. T. Akadémia megbízásából és kiadásában, 1894. 4-r. 300 l. 26 hasonmással.) — A magyar nyelvemlékeknek első összefoglaló, rendszeres ismertetése, főleg tájékoztatásul kezdő nyelvészeknek s a nagy közönségnek, de egyúttal szakbeli nyelvészeknek könyvészeti kézikönyvül. Dicséretet érdemel kitűnő módszeres bevezetése, a fő-részben pedig a nagy gond és szorgalom, melylyel az egész anyagot lajstromozta ismertette, magyarázta. A fontosabb nyelvemlékek közül csak igen kevés került el figyelmét (pl. a Székelyudvarhelyi codex, a Münchener Töredékek), s utóbb ezeknek is egy részét külön ismertette.

4. SZILASI MÓRICZ: *Vogul szójegyzék.* (1896. A szerző kiadványa. Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből. 159 lap.) — A magyar nyelvhasznításra nézve annyira fontos vogul nyelvnek ez az első nagyobb szótára. Munkácsi vogul gyűjteményének első három kötete alapján készült nagy gonddal és szakértelemmel. Addig is, míg Munkácsitól teljes vogul szótárt kaphatunk, Szilasi szójegyzéke nyelvészeti irodalmunkban élénken érzett hézagot pótol és jótékony hatása már is meglátszik több újabb értekezésen.

5. SZILY KÁLMÁN: *Összegyűjtött dolgozatok.* Adalék a magyar nyelv és irodalom történetéhez (1898. Hornyánszky V.) — A kötetnek második, kisebbik fele becses nyelvtörténeti adatokat és szómagyarázatokat foglal magában, azonkívül két nagyobb nyelvtörténeti értekezést. De hozzájuk számítható az első résznek is egy-két értekezése, s ezek közül mint az újabb nyelvművelésnek egyik leghatásosabb szózata: „A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban.” (1879.) A nyelvművelés iránti érdeklődés vezette Szily Kálmánt a nyelvtörténet s különösen nyelvújítás sikeres tanulmányához, melyet — az előző örvendetes biztatása szerint — a nyelvújítás szótára fog betetőzni.

6. FRECSKAY JÁNOS: *Mesterségek szótára.* (Hornyánszky V. kiadása, 1899. 17 füzet). Az Akadémia megbízásából készült, hogy kiegészítse s megmagyarosítsa a mesterségek magyar műnyelvét. A szerző szorgos gyűjtés után, a népnyelv s a régi nyelv alapos ismeretével fogott hasznos munkájához, mely így az újabb nyelvművelésnek igen becses terméke lett. A füzeteknek nagyobb része ezután fog megjelenni, valamint az *összefoglaló* magyar-német és német-magyar szótár is. Ha ebben a szerző számot fog adni a forrásokról is, a melyekből az egyes kifejezéseket merítette, akkor munkája némcsak a nyelvművelésnek, hanem tudományos szótárirodalmunknak is nagy szolgálatot fog tenni.

Joannovics György tt.

Asbóth Oszkár lt.

Simonyi Zsigmond r. t, előadó.

Lehr Albert lt.

Petz Gedeon lt.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KALMÁN.

XI. KÖTET.

1900. Augusztus 15.

8. FÜZET.

III. Béla oklevelei.

(Felolvasta *Fejérfpataky László* r. tag a II. osztály február 12-én tartott ülésén.)

A magyar király kancelláriájában II. Béla kora óta látni némi szervezet nyomait. Ez a szervezet azonban egész III. Béla idejéig nem annyira a kancellária kiadványainak egyöntetű voltában, tehát az oklevél-szerkezetben nyilvánul, mint inkább abban, hogy egy-egy uralkodó alatt hosszabb ideig ugyanazok az egyének állanak e nagyfotosságú udvari hivatal élén. Méltán elvárhatnók tehát, hogy a király okleveleiben is meglegyen az az egyöntetűség, az a visszatérő formulaszerűség, a mi ez időtájt oly külföldi nagyobb kancelláriák termékeit jellemzi, melyeknek ügyeit hosszabb ideig egyugyanazon alkalmazott vezeti. Minálunk ez azonban nincs így; hosszú időnek kellett elmúlnia, míg a királyi oklevelekben rendszert látunk.

Megállapodás, következetes gyakorlat a királyi kancelláriában csak akkor állhatott be, ha két feltétel teljesedett: először a kancelláriai szervezet megszilárdulása, oly alkalmazottakkal, a kik nem *ad hoc*, esetről-esetre, külön megbízás alapján, hanem hivatalos állasuknál fogva, huzamosabb ideig, éveken át foglalkoznak királyi oklevelek írásával; és másodszor, mikor az az eljutott érvényre, hogy királyi oklevélnek csak az tekinthető, mely minden részében, mind szövegében, mind kiállításában, a királyi kancellária terméke.

A két feltétel elseje: a kancelláriai szervezet megszilárdulása meglehetősen teljesedésbe ment akkor, mikor III. Béla 1172-ben őseinek örökébe lépett. Ettől a végleges szervezetig csak egy lépésre volt szükség; és ez a lépés 1190. táján történt meg.

A másik feltétel teljesedése még soká váratott magára. A királyi kancellária, szilárdabb szervezete daczára, sem II. Géza, sem III. István alatt még nem volt a királyi oklevelek szerkesztésére és írására egyedül hivatott forum. A kancellárián kívül

keletkezett királyi oklevelekkel még egyre találkozunk. Nem csoda, ha azok szerkezetében egyöntetűsége, következetessége nem akadunk. Az oklevél egyes részeinek sorrendje még mindig változó. Ingadozik az oklevél kezdete, ingadozik a befejező formulák sorrendje. Arengával, kormeghatározással kezdődő oklevelek sűrűn fordulnak elő; a corroboratio és a sanctio formulái, hol követik, hol megelőzik egymást; kivált gyakori az, hogy az oklevelet a sigillatio formulája után az anathema fejezi be. Szóval a királyi okleveleknek nincs még megállapodott formuláréjok. A király sokszor, kivált magánintézkedések megerősítésében, meg sem szólal; a szöveg az intézkedőt beszélteti, s a király csak objectiv szerkezetben hagyja az intézkedést jóvá; van olyan oklevél, még III. István idejéből is, melynek királyi voltát csak a reá függesztett királyi pecsét árulja el; a szöveg ezt nem is sejteti, ép úgy, mint régen Szent László vagy II. Béla egy-két oklevelében. Ennek az ingadozásnak is III. Béla kora vetett véget, még pedig ugyan csak a XII. század utolsó évtizedében, mely nemcsak a királyi kancellária végleges szervezetét, hanem a királyi oklevelek szövegének végleges megállapodását is létre hozta.

Főbb vonásában ez volt a királyi kancellária állapota akkor, mikor III. Béla átvette az uralmat. Lássuk, hogy e téren mit alkotott és mit hagyott örökül utódjára.

* * *

III. Béla oklevelei három formában jutottak korunkra. Vannak eredetiek, és vannak chartulariumokban és későbbi átiratokban fenmaradt oklevél-szövegek. Az egész oklevél-anyag nem nagy; az eredetiben reánk jutottaknak száma meg éppen csekély.

Mindössze *kilencz* eredeti okleveléről van tudomásunk. Ezeknek csaknem felét, a király négy igen nevezetes oklevelét, a m. kir. országos levéltár őrzi. Ezek között legértékesebb a legrégibb, az 1181-ik évből való. Contextusának érdekessége nem kiváló, mert az egy adásvevésnek királyi jóváhagyását foglalja magában; de kiválóan becsessé teszi azt sokszor idézett arengája és az oklevél külső formája. Arengájában mondja a király, hogy figyelembe vévén azt és a jövőben óvakodván attól, hogy az előtte tárgyalt ügyek feledésbe ne menjenek, szükségesnek tartotta elrendelni, hogy minden elintézett ügyet írásba foglaljanak. Az oklevélnek más diplomatikai érdekessége, hogy az az első királyi cyrographum: „litterae per alphabetum intercisiae“. Ennél régibb elvágott oklevelünk csak egy van, de ez nem királyi: Felicián esztergomi érseknek II. Béla korából való ítéletlevele a zágrábi érseki levéltárban, hol az elvágott betűk, melyek többszörösen a „Cyrographum“ szót alkotják, a hártya baloldalán és hátsó lapján láthatók.

A országos levéltár többi eredeti oklevelei a király uralkodásának utolsó éveiből, 1193-, 1194- és 1195-ből, a királyi kancellária rendezett korszakából valók. Az első arany-bullával volt megerősítve, mely azóta elveszett; szől pedig a székesfehérvári kereszteseknek, kiket összes birtokaikban megerősít. A másodiknak a tárgya egy csereadomány, a harmadik pedig a borsmonostori eziszterczita apátságnak Domonkos bán által történt alapítását erősíti meg. Ez utóbbi oklevél nevezetessége a hozzátartozó, de róla levált nagy királyi pecsét, mely III. Béla viaszpecsétjének egyetlen példánya.

Esztergomban a primási és káptalani levéltár egy-egy eredeti oklevelet őriz. Az egyik az 1186. évből való s két érseki jobbágyról szól, kiket a király ítélet alapján — ez érsek ellenére — nemesi jogaikban megerősít. Az utóbbi levéltárban levő oklevél kelte 1188, és szól a káptalannak adományozott esztergomi vásárvám harmadáról. A kis oklevélnek nevezetessége, ha ugyan egy késői, XV. századbéli említésnek hinni lehet, hogy azon egykor arany-bulla függött.

Zágrábban III. Bélának szintén két eredeti oklevele van. Az egyiket, 1181. évből a káptalan levéltára őrzi; Toplica nevű birtokra vonatkozik, melyet a király a káptalannak visszaad. A másik eredetit a horvát országos levéltár őrzi, hová a m. kir. kamara levéltárából került. Igen nevezetes oklevél; 1193-ban kelt s a Frangepánok őseinek, Bertalan comesnek szól, kinek a király egész Modrusmegyét odaadja és meghatározza a módot, hogyan és miképen tartozik ez adomány fejében a királyi hadban résztvenni. Azt hiszszük, hogy az oklevél egykori arany-pecsétje ugyanaz az arany-bulla, mely 1871-ben vétel útján került a M. N. Múzeum régiségtára birtokába.

Az eredetiek közt a legrégibb, mely minden valószínűség szerint 1177 táján kelt, a pannonhalmi főapátság levéltárában van. Elég tetszetősen írott, de nagyon kezdetleges módon szövegezett oklevél, melylyel a király Kaba nevű hívének a pannonhalmi apátság javára tett végrendeletét, egészen a régi modorban, csak a végrendelezőt szólaltatva meg, jóváhagyja. Az oklevél naiv közvetetlenséggel beszéli el, hogy mikor a király ezt az intézkedését megtette, egy vasárnapon, Scene comes házában, egy tölgyfa alatt ült.

Huszonnégy esztendő uralkodás reformtörekvéseit, a kancelláriai szervezet megszilárdulását, e kilencz eredeti oklevél alapján, természetesen lépésről-lépésre nem kísérhetjük. Ehhez az eredeti anyag elenyészőleg csekély. Szerencsére vannak még oklevél-szövegeink is, melyek tudásunk hézagait egyben-másban kitöltik és némely homályos kérdésre fényt derítenek.

A középkorból eredő néhány chartariumunk négy királyi

oklevélnek őrizte meg szövegét. Ezek közül kettő a pannonhalmi levéltár nagybecsű Liber ruber-ében van; 1186. és 1192. évekből való oklevelek ezek, melyeknek szövegét a XIII. század közepén írott chartularium ritka pontossággal tartotta fenn. Kevésbé jók a XIV. század közepén összeírt zágrábi Liber privilegiorum szövegei; még a benne levő egyetlenegy III. Béla-kori oklevél szövege sem hibátlan; évszámába minden valószínűség szerint hiba csúszott be, mert az semmikép sem lehet 1175-ből, hanem legalább is tíz évvel későbbi időből való. Nem jobbak a zárai tartományi levéltár Policorionának, a XIV. század hetedik évtizedéből való chartulariumnak szövegei sem. III. Béla 1188. évi okleveléből egyenesen kihagyja az utolsó négy sort; szerencsére pótolni tudjuk e hiányt az oklevélnek egy sokkal korábbi, a XIII. század derekáról való egyszerű másolatából, melyet szintén a zárai levéltár őriz.

A chartulariumokban megmaradt négy királyi oklevél szövegéhez még hét járul, melyeket későbbi átiratokból, megerősítésekből ismerünk. A legrégebb ezek között az 1178. évből való, s alig két éve vált ismeretessé. Borovszky Samu társunk közölte a Történelmi Tárbán. Hatszoros átirással elrontott, igen késői, 1761-iki kiadványban fentartott szövegű ez az oklevél, melynek eredeti hitelessége ellen azonban alapos kifogás nem emelhető. Ezenkívül ismerünk hármat az 1183., egyet az 1185. és kettőt az 1186. évből. És ezzel be van fejezve a III. Béla-kori eddig ismert királyi oklevél-anyag; mert a pécsi püspökség részére szóló 1190. évi oklevél hitelességét, azon anachronismusok, korbeli lehetetlenségek és kusztáság után, melyekkel benne találkozunk, és azok után, a miket Pauler Gyula mondott ez oklevélről, el nem ismerhetjük.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az elmondottakban ismertetett — csak 20 darabra terjedő oklevél-anyagot egyszerre két oklevél szövegével gyarapíthatjuk. Mindkettőnek szövegét Zsigmond királynak a veszprémi káptalan levéltárában levő 1418. évi átirata őrizte meg és mind a kettőben van oly érdekesség, mely ez okleveleket — eltekintve régiségöktől — tartalmilag is becsessé teszi.

Az első, keltezés nélkül való oklevél királyi jóváhagyást foglal magában. III. Béla Simon veszprémi kanonoknak megengedi, hogy zalamegyei birtokát, melyet kanonoki jövedelméből szerzett, a veszprémi káptalannak hagyhassa. A rövid szövegnek legnagyobb érdeke, hogy nagyon korai időből való, mert az minden valószínűség szerint 1174 — 1177. évek közt kelt s így az III. Bélának legrégebb ismert oklevele. Második érdekessége pedig az, hogy két új névvel járul hozzá a III. Béla-kori kanczellária személyzetének ismeretéhez.

A másik szintén igen rövid oklevél datálva volt, csak hogy a szöveg igen hézagos, töredékes állapotban jutott korunkra; és — sajnos — ép ott hiányos a szöveg, a hol a korbéli adatok a legérdekesebbek volnának. A szöveg tartalmi érdekessége az, hogy benne oly vonatkozás van, mely magával a király személyével függ össze. Az oklevél királyi adományt foglal magában. III. Béla a saját udvari papjának, kinek Chump a neve, Zalamegyében Tapoleza és Kesző (ma Gyula-Keszi, a Csobáncz alján) közt egy ligetet a hozzátartozó földdel együtt adományoz. A király kiemeli azt, hogy udvari papjának nevét *Alexius* névvel cserélte föl, vagyis azt a nevet adta neki, melyet a király Görögországban maga viselt. E subjectív vonás az oklevélnek kiváló érdekét ad. Annak kelte különben minden valószínűség szerint 1183 tájára tehető.

Szerencsés véletlen, hogy alig két esztendő alatt III. Bélának három, ismeretlen oklevele került napfényre. Mind a három uralkodásának első feléből való és — sajátságos — mind a három Zalamegye területére vonatkozó. Kancelláriájára nézve új adatok járulnak ezekben az eddig ismertekhez, melyek épen az uralkodás első évtizedére vetnek némi világot.

Az előttünk ismeretes oklevelek e rövid sorozatával természetesen huszonnégy esztendőös kancelláriai működés eredménye nincs kimerítve. Tekintélyes azon oklevelek száma is, melyeknek későbbi oklevelekben pusztán emléke vagy rövid kivonata maradt reánk; mert a fejlődő és már csaknem megállapodott kancellária, melynek dolga az 1181. évi oklevélben olvasható írásbeliséggel nagyban megszaporodott, egyre többet termelt.

Van ez elveszett oklevelek közt egy igen nevezetes darab, az aradi káptalan részére szóló nagy oklevél, a melyről el kell egyet-mást mondanunk.

Oklevéltárainkban régóta találkozunk töredékekkel, birtokhatárok leírásával, melyek mind egyugyanazon terjedelmes oklevélnek darabjai; ezenkívül az országos levéltár is őriz több, különböző korú, még kiadatlan töredéket, melyek szintén ugyanabból a nagy oklevélből valók. Ez a nagy oklevél a kiadásokban hol 1177-es, hol pedig 1197-es évszám alatt szerepel, s kiadójának a közlések és szövegek egyaránt hol III. Bélát, hol Imre királyt mondják. A nagy oklevél, melyet csak ily csonka töredékekből ismerünk, kiállításánál, terjedelménél fogva nemcsak hazánkban, hanem a külföldi gyakorlatban is a diplomatikai ritkaságok közé tartozik; mert a középkorban ez az első példa arra, hogy egy oklevelet nagy terjedelme miatt *könyvformában* (in forma libri seu quaterni) állítsanak ki.

Újabb időben, egy oklevéltár közlésében (Hazai Okm. VIII.) fölmerült az a nézet is, hogy e nagy oklevél II. Bélától való,

kiben az aradi társas-káptalan alapítóját látják. Bárki legyen is az alapító: annyi tény, hogy az a töredék, a melyet II. Béla okleveleként közöltek, nem II., hanem III. Béla okleveléből való. A közlő a csonka szövegben elfelejtett valamit kiegészíteni, miről III. Bélára ráismerhetett volna.

Ha összevetjük, pontosan megfigyeljük mindazon említéseket és följegyzéseket, melyek kivonatos átiratokban és birói levelekben az aradi káptalan nagy okleveléről reánk jutottak s a melyekben kiadóként III. Béla és Imre király vegyest szerepelnek az 1177-es évszámmal kapcsolatban: eredményül kettő bizonyosnak látszik. Az t. i., hogy III. Béla is adott oklevelet az aradi káptalannak és Imre király is. Mind a két oklevél igen nagy terjedelmű. könyvformában írott volt: föl voltak benne sorolva a káptalan összes birtokai a határjelekkel. és az azokon lakó jobbágyokkal együtt. Épen e nagy terjedelem okozta, hogy az átirók, a kivonatkészítők a két oklevelet összezavarták. Imre király oklevelének bevezetéséhez hozzáfűzték III. Béla oklevelének végét az 1177-es évszámmal. Ez csakis úgy képzelhető, ha föltesszük, hogy Imre király szószerint átirta III. Béla 1177. évi oklevelét; így azután lehetséges, hogy az átiró, a szöveg hosszadalmassága, nem áttekinthető volta miatt, az egyik oklevél protocollumához a másiknak eschatocollumát csatolta. Az első átiratban elkövetett hiba azután ismétlődött a többiben. Az a törekvés, hogy a kiadók az 1177-es évszámot az Imre király korának megfelelő 1197-es számmra iparkodtak önkényesen kijavítani: hiú kísérlet volt; mert Imre király átiró oklevele ennél az évnél később kelt. Kétségtelenül kiderül ez a királyi czimekből, melyeket úgy a csanádi káptalan 1334. évi, mint a váczai káptalan 1337. évi átiró oklevelei egyezően adnak. Mind a kettőben a király már „*Servie rex*”; pedig bizonyosan tudjuk, hogy ezt a czímet csak 1202-ben vette föl s így az átiró oklevél sem kelhetett az 1202—1204. évek előtt.

Azt hisszük, ezek alapján bizvást revindikálhatjuk az aradi nagy oklevelet annak az uralkodónak, a kítől az valóban ered. A sokszoros átirás daczára oly csonka és kuszált töredékekben ismerjük annak szövegét, hogy azokból a mondottakon kívül egyéb diplomatikai tanulságot le nem vonhatunk, sem pedig a teljes szöveget nem állíthatjuk helyre. Egyet azonban most már bizonyosan állíthatunk, hogy a középkorban a legelső könyvformájú oklevél III. Béla kancelláriájából került ki.

Régi okleveleink e nagymérvű elpusztulásának okairól már sokat írtak. tűzveszedelmeken kívül annak legnagyobb okát a mongolok betörésében látták; volt ezenkívül még egy, eddigelé nem méltatott ok is, melyet IV. Bélának 1240. május 12-én, tehát még a tatárjárás előtt kelt okleveléből ismerünk meg. Bár-

mily különösen hangzik is, ez oklevél-elpusztulásnak egyik oka maga a *királyi levéltár* volt. IV. Béla említett oklevelében néhány vasmegyei királyi szabad udvarnok (liberi udvarnicorum) szabadságát és szolgálatait állapítja meg III. Béla oklevele alapján. Ez az oklevél pedig magában a királyi levéltárban ment tönkre; maga a király vádolja levéltára őrzőjét, hogy e pusztulásnak oka a gondatlan kezelés (minus diligens custodia). III. Béla oklevele néhány évtized alatt, már 1240-ben, a tatárjárás előtt, annyira megviseltté vált, hogy IV. Bélának külön kell elrendelnie, hogy elődjének tönkrement oklevele ellen senki se merjen kifogást emelni, ne követelje senki annak fölmutatását, mert az új királyi megerősítés azt mindenben pótolja.

Fontos ez az eddigelé nem ismert adat, melyre Hajnik Imre társunk volt szíves figyelmeztetni. Megtudjuk belőle, hogy a székesfehérvári káptalannál ősidőktől fogva létező országos levéltáron kívül a királyi udvarban volt egy királyi levéltár is, melynek neve ugyanaz volt, a hogy a levéltárakat ma is nevezük: *archivum*. Hogy mit őriztek benne, arra is némi tájékoztatást ad IV. Béla oklevele. Ott őrizték a többi közt a királyi birtokokra, népekre, azok szolgálmányaira, szóval a királyi jogokra vonatkozó okleveleket. A király magánlevéltára az, a miről legelsőbben IV. Bélának oklevele, III. Béla nevével kapcsolatban tesz említést. Ez a kapcsolat, ez a vonatkozás úgyszólván rávezet arra, ki volt e levéltár létesítője, megalapítója.

III. Béla az első királyunk, kinek idejéből kétségtelen adatunk vannak arra, hogy a királyi jövedelmek és jogok ellenőrzésére kiváló gondot fordított. Korából bírjuk a magyar királyi bevételek legrégibb jegyzékét, a királyi udvarnokok telkeinek országszerte történt összeírása, tudomásunk szerint, legelső ízben uralma alatt ment végbe. Ebből természetsszerűleg következik az, hogy alatta létesült az a királyi levéltár, mely e királyi jogokra vonatkozó okiratoknak és az 1181. évi oklevélben említett írásbeliség okleveles eredményének volt tárháza. Bizonyos, hogy erre a királyi levéltárra az utolsó csapást a mongolok betörése adta meg; ez azután elpusztította még azt is, a mi a „minus diligens custodia“ daczára is megmaradt.

* * *

A királyi kancelláriára térve át, mindenekelőtt konstatálhatjuk, hogy a kancelláriára vonatkozó adatok tekintetében, III. Béla oklevelei előnyösen különböznek a megelőzőktől. Mind az eredetiben reánk jutottak, mind a szövegükben ismereteseznek valamennyije megnevezi azt a kancelláriai alkalmazottat, kinek az oklevél kiadásánál valami dolga volt. Ily módon *huszonkét* adatunk van, melyek rendszerbe szedve a következő eredményt adják:

A királyi kanczellária név szerint ismert legelső alkalmazottai: *Kenesa* kanczellár és *Vatha* notarius. Egyetlenegy oklevélben fordul elő nevök, abban, a mit az imént ismertettünk s a melyről azt állítottuk, hogy III. Bélának legrégibb ismert oklevele. Mindaddig, míg ennél korábbi adatra nem akadunk, jogunk van föltenni, hogy *Kenesa* és *Vatha* a trónralépett király legelső kanczelláriai alkalmazottai. Egyiknek neve mellett sincs kitéve egyéb rangja, egyházi állása, melyet betöltött. Papok voltak kétségtelenül; mert a Karolingok kora óta a XV. századig nincs arra példa, hogy világiakat alkalmazzanak uralkodók kanczelláriájában.

A kettejük által signált oklevél a II. Béla idejétől III. Istvánig meghonosodott formákat mutatja; újítás nincs benne. Még abban is követi a megelőző kor divatját, hogy két kanczelláriai alkalmazottat nevez meg, kik annak kiállításánál közreműködtek; vagyis megnevezi az író és a pecsételőt. A pecsételő a nagyobb rangú, tehát a kanczellár; az író a notarius. Újításnak látszik, hogy a *capella regia* fejének az oklevél kiállításában része nincs. Valóban, ez állás betöltője III. Béla alatt háttérbe szorul; az utolsó kísérlet a régi szerepkör felújítására 1183-ban történt, abban az esztendőben, mikor a lassan fejlődő kanczelláriai új szervezet végső harcát vívta a régi állapotokkal.

A kanczellária legközelebbi ismert feje *Pál*. Legelső szereplését 1177 tájára tehetjük. Ő írta és pecsételte meg azt a nevezetes oklevelet, melylyel a király *Kabának* végrendeletét megerősíti. Ez az oklevél is teljesen régi formát mutat, a királyi megerősítéseknek a XII. század első felében divó formáját. A király meg nem szólal benne, subjectiv módon *Kaba* beszél (*ego Caba*). Az oklevéladás körülményei nagy közvetetlenséggel, primitiv módon vannak elmondva. Ennek a sajátságos oklevél-típusnak ez a legutolsó képviselője.

Az 1178. évben *Pál* notariusból kanczellár és székesfehérvári prépost lesz. Egy — igaz — elrontott szövegű oklevél kel kezéből, mely azonban szerkezetét tekintve, kivált a bevezető részekben, határozott fejlődésről ad számot. Ez a *Pál* az írója azon nevezetes 1181. évi oklevélnek is, mely az írásbeliség behozataláról szól; csak hogy akkor, mikor ezt írja, már erdélyi püspök és mint ilyen, nem tagja a kanczelláriának. Hogy ezt az oklevelet — mely különben meglehetősen fejletlen formákat mutat — mint *ad hoc* kanczellár mégis ő írja, abban leli magyarázatát, hogy évekkel azelőtt jelen volt a király tanácsában, mikor az oklevélbe foglalt ügyet elintézték és mint kanczelláriai szolgálatot végzett egyén alkalmas volt arra, hogy az előtte tárgyalt ügyről oklevelet írjon.

Mikor az 1181. évi oklevél kelt, a királyi kanczellária

állandó alkalmazottja *Wasca* notarius volt. Egy oklevél kel kezéből, mely két tekintetben tanúskodik haladásról. Az oklevél végén felsorolt méltóságok betöltői többé nem tanúk, hanem időmeghatározásul szolgáló nevek, úgy a hogy ezt a királyi oklevelek szerkezetének végleges megállapodásánál látjuk. A fejlődés másik foka abban nyilvánul, hogy az író itt-ott kizökken az egyszer megkezdett singulárisból és a királyt a később szokásos plurálisban beszélgetti.

A lassan mutatkozó fejlődésre két év múlva az ingadozás kora következett. 1183-ban egymásután ketten is állottak a kancellária élén: *Calanus*, a későbbi püspök és *Saul*, ki aligha azonos a későbbi hasonló nevű kancellárral. A *Calanus* kezéből kelt oklevelek szerkezete élénken emlékeztet a *Wascától* származóéra. A *Saul* kezétől eredő oklevél pedig határozott visszaesésről, a III. István korabeli állapotok fölidezéséről tanúskodik. — A szerkezet egészen olyan, mint III. Istvánnak egy dalmáciai apátság részére adott okleveléé. De legjobban tükrözi vissza a III. István-kori állapotokat annak a két kancelláriai egyénnek megnevezése, kik közül az egyik az oklevelet írta, a másik pedig megpecsételte. Az író „regie dignitatis prothonotarius“-nak, a pecsételő „prepositus capelle regie“-nek mondja magát. Tehát ugyanaz a munkamegosztás a kancellária és capella közt, a hogy ez II. Bélától III. Istvánig volt. Feltűnő a kancellária vezetőjének új neve: prothonotarius: a pápai udvar hierarchiájából átvett kancelláriai elnevezéssel Árpád-házi királyaink alatt ez egyszer találkozunk. Sem ez nem talált követésre, sem pedig *Saul* az a kísérlete, hogy a XII. század derekán volt kancelláriai szervezet, melylyel III. Béla mindjárt uralkodása kezdetén szakított, felüljön.

Szerencsére az 1183. évi oklevelek tanúsága szerint beállott stagnálás és visszaesés rövid ideig tart; mert már 1185-ben oly egyén lép a kancelláriába, kivel az állapotok javulni kezdenek, a szervezet pedig, visszaesés nélkül, közeledik a végleges megállapodás felé.

Ez a kancelláriai alkalmazott *Adorján*. 1185-ben notarius; de még ugyanebben az évben kancellárrá és budai préposttá lesz. Mintha csak ekkor jutott volna önálló hatáskörhöz, egyszerre rend lesz a királyi oklevelekben s ezt az 1185—1186. évekből nemcsak egy, hanem öt oklevél példája igazolja. A kezéből kelt oklevelek keretén már keveset kellett változtatni, hogy előálljon a hosszú időre érvényes magyar oklevél-forma.

Adorján a kancellárságot az erdélyi püspökséggel cserélte föl; a kancelláriáról a legközelebbi adatunk 1188-ból van, mikor ismét egy *Saul*, ki magát esanádi választott püspöknek nevezi, áll annak élén. Nem hiszszük, hogy azonos azzal a másik *Saullal*,

ki a III. István kori állapotokat iparkodott visszaidézni; mert ez a második Saul elfogadta, sőt részben fejlesztette Adorján újításait. Bajos is elképzelni, hogy a király Adorján reformáló működése után olyat állítson ki kancelláriája élére, ki konzervatív hajlamaival a folyamatban levő reform-törekvések sikerét veszélyezteti.

A kancellári székét 1190 táján III. Béla utolsó kancellárja, *Katapán* székesfehérvári prépost foglalta el. Az új kancellárra nagy feladat várakozott. Folytatni, befejezni az Adorján által megkezdett szervezést, megállapodni az oklevél-szerkezetben, mely hosszú időre típusul szolgál, emelni a kancellária fényét, a kancellár tekintélyét, befolyását éreztetni az országos ügyek vezetésében. Mindezen feladatokat *Katapán* a legszebb sikerrel oldotta meg.

III. Béla többé nem változtatott kancellárt. Ettől kezdve minden ismeretes oklevele *Katapán* kezéből kelt. Sőt a nagy szervező munkája még III. Béla halálakor sem lehetett befejezve, az új alapokra épített kancelláriai működés jövője még nem lehetett biztosítva; mert *Katapán* folytatja kancellári munkásságát Imre király idejében is 1199-ig. A kancellári állás fényét annyira emelte, hogy 1198-ban püspökké levén, megmarad egy ideig kancellárnak is. A két állás rangban egymáshoz hasonlóvá vált. Csak mikor fáradozása gyümölcsét biztosítottak hitte, hagyta ott eredményekben gazdag kancelláriai pályáját.

Az éveken át tartott következetes vezetés és egységes irányítás hatása meg is látszik a kancellária termékein.

Az Adorjántól behozott forma még tökéletesebbé lesz. A stílus gondozottá válik, nyelve nem vét a latin grammatika és syntaxis szabályai ellen. Megállapodik a királyi szó többes száma: a kancellária ez ellen többé nem követ el hibát. Az oklevél-szerkezet végre megtalálja azt a formát, a melyet az utódok változatlanul, vagy csak lényegtelenül módosítva vesznek át. Előáll a természetes úton fejlődött és legalkalmasabbnak talált magyar oklevél-típus.

Az Adorján-féle oklevélhez képest, melynek bevezető formuláit *Katapán* csaknem változatlanul vette át, a legnagyobb változás a befejező részekben van. A kancellár megnevezése egy tipikussá vált részben történik, melynek változatlan formája: *Datum per manus magistri N. aule regie cancellarii* (utóbb *vice-cancellarii*): erre pedig közvetlenül az évszám (utóbb a napi keltezés és uralkodási év is) következik. Az oklevelet az egykorú egyházi és világi méltóságok viselőinek egyre hosszabbodó névsora fejezi be, kik többé nem az oklevélben foglalt jogi cselekvény tanúi, hanem csak az oklevél keltének időpontját jelölik.

A kancellár nevét tartalmazó formula értelme, jelentése új. Nem jelenti többé azt, hogy a megnevezett kancellár írta vagy fogalmazta az oklevelet, hanem csak azt, hogy abban az időben, mikor az oklevél kelt, ki volt a kancellária felelős vezetője, tényleges feje, a ki nevével áll jót az oklevélben elmondottak igaz voltáról.

A mennyire előtérbe lép és magára vesz minden felelősséget a vezető, annyira háttérbe szorulnak a kancellária egyéb alkalmazottai: a notariusok és scribák. Nevök az oklevelek kancelláriai formulájában többé nem szerepel; számukról csak az írások összehasonlításából alkothatunk némi fogalmat. Csak Katapán idejéből is, a nevével reánk maradt *négy* eredeti oklevelen, az 1193. és 1195. évek között, *három* különböző kéz írására ismerünk; bizonyos tehát, hogy egy időben a kancelláriai alkalmazottak száma, kik okleveleket fogalmaztak és írtak, ennél sokkal nagyobb volt.

Az a kollegiálisnak látszó szervezet, a milyennek a kancelláriát III. Béla uralkodásának első felében látjuk, úgyszólván burokratikusvá vált és mint ilyen szállott át az utódokra. Csakis ily szoros szervezet mellett, mely magának tartja fenn a királyi oklevelek szerkesztésének és kiadásának kizárólagos jogát, fejlődhetik ki következetes gyakorlat, melynek megállapodott mintája van szövegre és külső formára egyaránt; csak így fejlődhetik ki traditio, bizonyos konzervatív ragaszkodás a megszokott mintákhoz, a mi valamennyi középkori rendezett kancelláriának közös vonása.

Az oklevéladás terén III. Béla zavaros állapotot, ingadozó gyakorlatot vett át elődjétől. De jól megválasztva kancelláriája vezetőit és a nyugati mintákból a legjobbakat követve, rendes szervezetet, megállapodott okleveles gyakorlatot hagyott örökül utódjára. Ez az oka, hogy III. Béla uralma a magyar királyi kancellária és általában a hazai oklevéladás történetében korszakot alkot.

Az értékelmélet feladata és alapproblemája.

(Kivonat *Böhm Károly* lt. márczius 12-én tartott székfoglalójából.)

A kérdés, mely elmémet régóta foglalkoztatja, s melynek alapjáig, bevallom, a tárgy bonyodalmassága miatt sokáig nem bírtam elhatolni, az úgynevezett „gyakorlati philosophiának“ legfontosabb részletét képezi. Az újabb kutatások nagy áramlatában ezen tárgynak még közönségesen elfogadott neve sincsen: „javak tanának“ (Güterlehre), „az érték elméletének“ (Werttheorie), „értéktannak“ (Wertlehre), görög szóval „*axiologiának*“ (vagy „timologiának“) szokták nevezni.

Maga az érték fogalma, a közgazdaságtant kivéve, külön kutatás tárgyát sokáig alig képezte, és, bár hatását lépten-nyomon érezték, a fejtegetésben mellékes szerepre szorult. Nevét (*ἄξια*) már Aristotelesnél találjuk term. techn.-ként s hatása alatt a scholastika is fejtegeti a fogalmat (Aquinói Tamás); azonban, bár Kant óta nyomról-nyomra észlelhetjük, hogy egy *új tudomány* készül megalakulni, magának az érték fogalmának fundamentalis voltát és nagy horderejét a gyakorlati philosophia egész körében mégis csak az utolsó négy évtizedben kezdték jobban érezni. Elutasíthatatlan postulatumként pedig egy ilyenforma tudomány megalkotása csak mintegy két évtized óta áll a normatív tudományok előtt. 1888-ban próbálja Döring A. megalkotni „*Philosophische Güterlehre*“ című munkájában s 1895-ben hirdeti Jodl Fr., hogy „az ethika egész újabb fejlődése mind határozottabban az érték fogalmára tör“. S ebben a tények nemcsak igazat adnak Jodlnak, hanem többet is jeleznek; mert nemcsak az ethika, hanem minden normatív tudomány vagy értékdisciplina mind sürögösebbnek érzi az érték kérdésének megoldását. Ily általánosságban fogják fel a problémát Hartmann Ed., Meinong Alexius, Ehrenfels Chr. s mások.

Nem csoda, hogy az ilyen keletkező félben levő tudománynál a kialakulás körvonalai még nagyon határozatlanok; a mód-szerek eltérők; az eredmények csekélyek és ingatagok; magának az értékelméletnek rendszeres helye pedig meglehetősen homályos. Értekezésem első felében azért szükségesnek láttam ez iránt részletesebben nyilatkozni s nézetem főpontokba foglalva a következő. Az érték fogalma mindenütt érezteti hatását, a hol *értéke-*

léssel (Wertschätzung) van dolgunk. Értékjelzők pedig nemcsak az erkölcsileg jó, hanem ép úgy a kellemes, az igaz, a szép, a hasznos is. Az értékelmélet ennél fogva, hogy universalis disciplina lehessen, mindezeket köteles kutatása körébe vonni; mert csak ekkép lehetséges azon közös vonást felderíteni, mely ezeket a jelzőket értékjelzőkké teszi. Minthogy pedig az érték az, mely cselekedeteinket szabályozza, úgy hogy tevékenységünk folytán alkotások szülemenek meg, melyek az értéknek realis kifejezést adnak s melyeket általánosságban „javaknak“ nevezünk, — azért az értékelméletnek további teendője az, hogy ezen értékjelzőknek nemcsak keletkezését (azaz nemcsak az érték *felfogásának* gyökereit) kutassa, hanem az érték *megvalósítását* is vegye figyelembe. Ily módon az értékelmélet azon feltételeknek is elmélete lesz, a melyek a különféle javak megvalósításához szükségesek úgy a socialis téren, mint a művészetek, az erkölcs és tudás formáiban; s ez által az érték elmélete egyúttal a cselekvés általános elméletévé fog alakulni. Hogy pedig ezen cél elérése, ahhoz szükséges, hogy kutatásai ne legyenek pusztán lélektaniak, a mint pl. a közgazdaságtanban az úgynevezett „osztrák iskola“ teszi s azok, kik ezen iskola értékfejtegetéseiből kiindulva tovább haladnak; a kutatásnak az ismeretelmélet egyik főfogalma felé, a cél fogalma felé, kell iparkodnia, a mint Hartmann egész világosan látta.

Ha az értékelmélet ezen feladatokat tüzi ki magának, akkor talán világossá lesz rendszeres philosophiai elhelyezése is. Gondolkodásunknak két oszlopát ugyanis a substantia és az érték fogalma képezi; a substantiával nyerjük azon fix pontot, melyhez a tünemények változó tulajdonságait köthetjük, — az érték fogalmával pedig azt, a melyből cselekvésünk minden formája indítását és szabályozását kapja. A substantiáról s mindarról, a mi az *οὐσία*-hoz tartozik, szól a régi *ontologia* (értve alatta pusztán a „valóságról“ szóló tant), az értékről szólana az *axiologia* vagy *deontologia* (ha Benthamnek ezen terminusát kissé tágabb értelemben vesszük, mint a hiány pótlékairól szóló tant). Amaz a *való*, emez a *kellő* tudománya; amaz a *megértésnek*, emez az érték által vezérelt *cselekvésnek* volna metaphysikája. S ekkor a philosophia azon felosztást nyerné, melyet már Kant akart neki adni; lenne ugyanis két alapidisciplinája: az ontologia (Kantnál „Metaphysik der Natur“) és az axiologia (v. deontologia, Kantnál „Metaphysik der Sitten“), csakhogy ez utóbbinak köre az erkölcsön kívül álló értékekkel meg bővülne (a mint Herbart az „általános aesthetika“ alatt sejtette). S ha nem csalódom, akkor a philosophia ezen két ága felett még egy felsőbb tudomány is épülne fel, mint valami hypermetaphysika vagy a metaphysika metaphysikája, mely az

ontologia és axiologia kategóriáit egy közös törzsből magyarázná meg (mint egykor Fichte is contemplálta az általános Wissenschaftslehre-t a „theoretische“ és „praktische Wissenschaftslehre“ felett).

S így a két alaptudomány párhuzamosan taglalná: az egyik a valóság kategóriáit (tehát a tér, idő okviszony, a változás, a lényeg és erő problémáit), a másik a kellő kategóriáit (az akarat és cél, a „kell“ [Sollen és Müssen], az érték stb.). Az egyik a megismerésnek, a másik a cselekvésnek volna metaphysikája. A „kellő“ kategóriái képeznék az axiologia tárgyát.

Mindezen axiológiai problémák, ha megfejtésükhöz fogunk, egy megelőző kérdés megfejtésére utasítanak, melyben ennél fogva az értékelmélet alaproblémáját szabad látnunk. A kérdés, melyre az elméletnek első sorban kell felelnie, ez: mit tesz az „értékelni?“ hányféle értékelés van tényleg s milyen viszony áll fenn közöttük? Az alaprobléma megoldása ezen három kérdésre való felelettel meg van adva. A meddig ezen kérdés tisztázva nincsen (s nekem úgy látszik, hogy Meinong éles elméjű fejtegetései után is sok kérdést kell még e ponton felvetni), addig nem remélhetünk világosságot az érték fogalma és fajainak ügyében s nem járhatunk biztosan az egyes javak megvalósításának kérdésében sem. Értekezésem második felében ezen probléma jelentőségét iparkodtam feltüntetni s a kérdésre rövid vonásokban feleletet adni.

A megoldásnál azon tételtől indultam ki, hogy a dolgok értéket azon *érzelmi* állapotoktól nyernek, melyeket okoznak. Ezen tétel az értékelméletben egyhangúlag nincs ugyan elfogadva (mert némelyek pl. Ehrenfels és Jodl az értéket inkább a kívánsággal akarják függésbe hozni), — de a kutatók nagy többsége (Hume D. óta, újabban Lotze, Döring, egy időben Meinong stb.), valamint a lelki tények inkább az érzelmet, mint a kívánságot mutatják ki e magyarázatra alkalmasnak. A kedvérzet (értve alatta az élvezet és kint [Lust — Unlust] egyaránt) azonban még nem értékelés; az értékelés csak akkor áll elő, ha a dolgok *hatása felett* mondunk ítéletet. Ha tehát az értékelés folyamatát elemezzük, akkor első adatul azt találjuk, hogy a dolog kedvérzetet okoz. Ha a kedvérzetről magáról hozunk ítéletet, akkor keletkezik a tulajdonképeni *becslő ítélet* (Werturtheil), melyben a kedvérzetnek alanyi értékét magára az okozó tárgyra visszük át. Pl. az alma kedvérzetet okoz — az ösítélet; az alma kellemes, vagy hasznos, vagy szép — becslő ítéletek. A *becslő ítélet ennél fogva másodfokú ítélet*.

Tényleg pedig a dolgokra három értékelési módot alkalmazunk. Az elsőben a kedvérzetnek pusztán hangulatáról („tonus“) hozunk ítéletet, a dolog az okozott élvezet miatt tetszik. Legyen

szabad ezt *elv-ítéletnek* neveznem; pl. az alma kellemes ízű. A másodikban azon objectív viszonyról hozunk ítéletet, mely valamelyik ösztönünk realis hiánya s a pótlást nyújtó tárgy között forog fenn; ennek a célszerű viszonynak a kedvérzet pusztán jelzője, indexe; — nevezzük ezt *hasznossági ítéletnek* pl. az alma egészséges. A harmadikban a tárgy és az öntudat qualitativ rokonságát ítéljük meg, mely esetben a kedvérzet szintén csak index. Ezt *nemességi ítéletnek* nevezhetjük; pl. az alma szép; a barátság jó.

A *becslő ítélet ennél fogva a kedvérzet minősége felett hozott ítélet*. Ezen eredeti ítéletet a lélek szerkezete szerint azután a tárgyra vonatkoztatjuk (projiciáljuk) s az értékjelzővel magát a tárgyat illetjük. A háromféle becselő ítélet alapul szolgál *három ethikai (?) iránynak*: a hedonismus, az utilitarius energismus és az idealismus irányának.

A *második lépés*, melyet értekezésemben tettem, abban áll, hogy e háromféle értékelési módnak egymáshoz való viszonyát vizsgáltam. Egyenjogúak-e vagy különböző jogúak?

Egyénileg az értelem fejlődésével párhuzamosan az egyik értékelési mód a másikat felváltja: a hedonikus gyermekből utilitarius férfi lesz, míg a hasznosság szempontja fölé a méltóság szerinti becslés felül nem kerekedik. Fajilag is a műveletlen törzsek inkább hedonikusak, a római világ utilitarius és energistikus volt, a keresztyénséggel az idealistikus értékelés lön inaugurálva. De bár az értékelési módok között ezen *sorrend* felállítása lélektanilag indokolt, tényleg mind a három értékelés, az értelem kellő fejlettsége mellett, párhuzamosan halad egymás mellett, — az egyiknek vagy másiknak vezérlő túlsúlya mellett. Melyik a három közül tehát az, a melytől a tárgy az igazi értéket voltaképen megkapja?

Ha viszonyukat jobban vesszük szemügyre, akkor azt kell elismernünk, hogy csak a nemességi értékelés adja a tárgynak a voltaképeni értéket. E mellett általánosságban már az evolúciónak elve szól, melynek kellő értelme nem volna, ha a későbbi alak nem volna egyúttal a tökéletesebb is. A nemességi értékelés tehát evolutionistikus szempontból a legfelsőbb s uralma az értelmiség fejlődésével mindinkább fog megerősödni. Ezen evolutionistikus felfogás azonban csak igen valószínű hypothesis, mely a nemességi értékelésnek legfelsőbb s végső voltát kötelezőleg *megbizonyítani* nem képes. Nincsen-e más útunk, melyen a felsőbbség kérdését végérvényesen eldönthetnők, az evolutio hypothetikus természetétől függetlenül?

Nézetem szerint ilyen útunk a logikai elemzéssel nyílik. Ha ezen elemzés által kimutatni sikerül, hogy a másik két értékelés *félbeszakadt* felfogás, mely teljességet csak akkor nyer,

ha szálai a harmadik értékelés magaslatáig nyúlnak fel, — akkor a harmadik értékelés mint a másik kettőnek feltétele ki van mutatva. Az alsóbb értékelések belső dialektikája vezet tehát a harmadiknak szükségességére s így felsőbbségére.

Értekezésemben ezen félbeszakadtságot a *haszon* fogalmának fejtegetésével próbáltam kimutatni. A hasznosság, a gazdasági értéknek elismert gyökere, akármelyik meghatározását fogadjuk is el (a Bentham-féle hedonistikus fogalmazást kivéve, mely csak a *pleasure*-ben, mint végcélban, látja a hasznosság kriteriumát), — a hasznosság, mondom, bármely meghatározása szerint, csak eszközi érték. Értéket a hasznos dolognak csak az elért cél értéke kölcsönöz. A hasznosnak értéke tehát abból ered, hogy önértékű (vagy emberileg szólva, legfőbb, abszolút értékű) célnak szolgál. Ezen célt már most vagy 1. a pusztá önfentartásban, vagy 2. az élvben, vagy 3. a célnak minőségében lehet keresni.

Értekezésem fővonásokban már most azt vitatja 1-ször, hogy az önfentartás nem lehet végcél, hanem csak eszközi forma. Mert különben az önfentartás azért volna értékes, mert önmagát tartja fenn, — a mi üres tautológiánál nem egyéb. Ha meggondoljuk, hogy az önfentartás számos egyes önfentartási actusokból áll, melyek magukban véve természeti, közönyös actusok (evés, ivás, lélekezés, szaporodás, mozgás stb.), — akkor belátjuk, hogy az önfentartás, mint ezen actusok összessége, nem lehet értékes, ha az egyes actusok közönyös physikai folyamatok. A fejtegetés folyamán vitatom 2-szor, hogy az élvezet sem lehet az élet végcélja. Mert ahhoz szükséges volna, hogy a cselekedeteknek vagy egyetemes indoka vagy kitűzött célja legyen. Ámde az élettevékenységnek végső és eredeti indoka csak a hiány, nem az élv; a természet oekonomiájában pedig a közvetlen cél nem az élvezet, hanem a hiányt pótló actio. Maga az élv csak a „jókedvű adakozó“ kegyelméből járul az actio sikeréhez, járulék, *ἐπιτένχημα*, mint a stoikusok nevezték; — s így sem nem egyetemes indok, sem nem kitűzött célja az életnek. A világ objectív fennállása az élvezet nélkül is el volna képzelhető. S így a haszon dialektikája csak akkor vezet a megnyugvásra, ha az érték súlypontját a minőségbe helyezzük.

A *harmadik lépés*, melyet értekezésem a kérdés megoldása céljából tesz, abban áll, hogy ezen önértékűt keressük s belőle a harmadik értékelési módot megértsük. Az önértékű kellékeit szem előtt tartva, elmélkedésem arra jutott, hogy abszolút értékes csak az lehet, a mitől minden más nyeri értékét. Az értékességnek ilyen egyetemes feltétele csak az öntudat; csak az öntudatban megnyilatkozó intelligentia lehet az emberre nézve az abszolút értékes. Ezen gondolatot, mint az *erkölcsstan* alapelvét,

tudtommal először Schuppe Vilmos, greifswaldi tanár, hangoztatta „Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie“ (1881) című művében (azt hiszem, az öregebb Fichte hatása alatt); s én ezt a legmélyebb gondolatnak tekintem, mely eddig az érték-elmélet terén feltűnt. Ezen gondolat, ha az eudaemonistikus indokolástól, melyben Schuppénél előfordul, elv拉斯ztjuk, alkalmas arra, hogy minden helyes érték-elméletnek alapul szolgáljon. Minden dolognak értéket az intelligentia ad, melynek közvetetlen örintuitiójából fakad az önértékének felismerése; saját maga értékében rejlik azon mérték, melylyel a szellem első sorban a maga tevékenységeit, azután pedig a többi, közeli és távolabbi tárgyakat is értékeli. Mert csak az értheti meg magát s másokat, a ki magamat megbecsüli.

Hogy ezen értékelésben az intelligentiának rendelkezésére áll egy kétségtelenül biztos *mérték*, melynek alapján az értékek táblázatát (melyet Platon Philebusa óta szerkesztgetnek) meg lehet alkotni: — ennek fővonásokban való jelzése képezi értékezésem utolsó részének tartalmát.

A „Waltharius“ forrása.

(Kivonat *Heinrich Gusztáv* r. t. április 2-án tartott előadásából.)

Az európai középkor epikus termékei sorában nemesak időrendben, hanem kiváló költői értékénél fogva is a legelsőek egyike a latin hexameteres „Waltharius“, melyet I. Ekkelhard szt. galleni szerzetes valószínűen a X. század harmadik évtizedében írt. E költemény, csekélyebb terjedelme (1456 vers) daczára, valódi eposz, a germán hőskornak legigazibb, leghívebb rajza, melylyel e szempontból csupán az angolszász „Beowulf“ vetekedhetik, csak hogy cz, a cselekvény egységét és a szerkezet művészetét tekintve, jónval csekélyebb értékű. Az egységes szerkezet a kis latin eposznak egyik főjelessége, melyhez nem csekélyebb jelentőségű jelesség gyanánt a szereplők individuális, élettelijs rajza járul. A műnek kisebb terjedelme nem engedte meg, hogy a költő a későbbi udvari mesélők főhibájába essék és embereknek vagy tárgyaknak külsőleges, széles leírásával fárasssa az olvasót. Gyors menetben, de minden lényeges vonásnak tudatos előkészítésével és ügyes fölhasználásával folyik le a cselekvény, melynek két kinagasló részlete, Walthari és Hildegund szerelmi viszonya és a hősnak tizenkét párbaaja Guntherrel és társaival, a költő földolgozásában is az eposz legsikerültebb és leggondosabban kidolgozott részleteiként emelkednek ki. De bár az

eposz terjedelme csekély és a cselekvény lefolyása gyors, Ekkehard mégis számos sikerült költői vonással, képpel és részlettel ékesítette föl művét, mely sehol sem teszi a szárazság vagy kivonatoltság hatását. A legnagyobb tárgyilagosság mellett nagy számúak a hangulatos részletek, melyekben a hősiesség dicsőítése közben a szívnek megragadó melege is érvényesül. Sehol semmi hézag, de sehol semmi nélkülözhető czafrang sem, — a szerkezetnek e tudatos művészte valóban felette ritka a világirodalomnak még legünnepelebb epikus remekeiben is. És elsőrangú mesternek tűnik föl a költő az egyes képeknek szemléletes plastikájában is. Mintha nagy képművészek festményei lebegtek volna szeme előtt, oly kerek és életteljes és hangulatos minden egyes részlet, melyek közt akadnak oly ritka remek, mint pl. a lovas csata rajza, a lakoma a hűn király udvarában, a szerelmes pár vándorútja a Dunától a Rajnáig, Walthari és Hildegund két éjjele a párbajok színhelyén és végül maguk e párbajok bámulatos eleveenségükkel és változatosságukkal. Kinálkozó alkalmakkor érvényesül a költőnek szeretetre méltó humorja is, mely csak a cselekvény befejezése körül kesernyésebb, mint mai izlésünk óhajtaná.

És rendkívül sikerült a szereplők rajza is. A költő az egyénítő jellemzés nagy mestere, és e művészete annál imponálóbb, mert művének nagyobbik felében (664—1456. vers) oly föladat megoldására kellett vállalkoznia, melylyel a világirodalomnak legnagyobb epikusai sem birkóztak meg mindig kifogástalan sikerrel. Tizenkét párbajt viv Walthari ellenfeleivel, és minden egyes párbajnak más a kezdete, más a lefolyása, más a befejezése, bár mindegyik az ellenfél halálával végződik. A hősnek egyes ellenségei néhány vonással egyénileg jellemzett alakok; mindegyiknek más a jelleme, más a modora, más a föllépése. Ha ezen részben a költőnek talán inkább ügyessége arat diadalt, az eposz első felében megragadó rajzainak gyöngédsége és melege. Walthari és Hildegund a modern kornak első szerelmes párja, egyszersmind egyike a legkedvesebbeknek, mely méltán meghódította egy évezrednek osztatlan rokonszenvét. És mily remek alakok a bátor és istenfélő Walthari, a hetyke és könnyelmű Gunther, a bős és hű Hagen, a derék, jószágos Attila. Csak két nőalak szerepel a költeményben: Attila neje és Walthari arája, és mily művészettel állította a költő e két rokonszenves nőben a tapasztalt, gondos matronát és a fiatal, csupán szerelmében élő hajadont egymással szembe!

Az egész kis eposz tudatos műérzék terméke, egy elsőrangú alkotó erő remeke. És sem hatását, sem értékét nem esorbitja legkevésbé is az a stilbeli sajátsága, hogy Ekkehard sokat tanult és sokat vett át nagy mestereitől, Vergiliustól és Prudentiustól. Számos kifejezés, fordulat és kép származik. bár

sokszor lényegesen módosított fülhasználással, e kiváló latin költők műveiből, úgy hogy Scheffel, az egész mű jellegére célozva, nem egészen helytelenül mondja, hogy Walthari úgy tűnik föl, mint egy római zsákmánynyal megrakott népvándorlárkorabeli germán harcos. Még egyszerűbben azt lehetne mondani, szintén az egész eposznak e sajátos jellegét értve, hogy a költő hőst Aeneas fegyverzetébe öltöztette. De a nyelvnek, verselésnek és stílnak e tagadhatatlan idegenszerűsége nem hatol be sehol a mű lényegébe, és az őс germán világnak életteljes, valóban páratlan, persze esetleg nem éppen egészen híi rajza még ott sem szenved csorbát, hol a classikusok lelkes tanítványa nagy meglepetésünkre a római Plutót vagy az antik Párkákat keveri bele előadásába. Egységesség, befejezettség, műgond tekintetében a „Waltharius“ a középkornak egyik legkiválóbb terméke, mely ezen tekintetekben a német vagy francia hősmonda összes földolgozásait, a „Chanslon de Roland“-ot és a „Nibelungének“-et is felülmulja, a melyek viszont mint a nemzeti költészetnek nyelvben, stílnben és verses alakban is nemzeti termékei és hatalmasabb tárgyukkal kétségtelenül jóval magasabb helyet foglalnak el.

A „Waltharius“ szerzője I. Ekkehard szt. galleni szerzetes, a ki 973-ban mint aggastyán halt meg. Maga kéri műve végén az olvasó elnézését, hisz ő csak „czirpelő tücsök“, a kinek még fejletlen a hangja; oly fiatal, hogy még el sem hagyhatta fészket. IV. Ekkehard. a „Casus Sti Galli“ kitünő szerzője, megérteti velünk e célzásokat. A költő, mint fiatal clericus, tanára számára, iskolai gyakorlat gyanánt írta e remek költeményt, melyet éppen IV. Ekkehard egy századdal utóbb (1020 körül) a föltünőbb germanismusaitól megtisztítani törekedett. Ma már nem kételkedhetni abban, hogy ez a „javított“ szöveg nem jutott reánk, hogy mi az eposznak összes, bár részben elütő kézírataiban a „Walthariust“ eredeti alakjában és szövegében bírjuk. Van is benne germanismus elég. A költő tehát talán 18, legfeljebb 20 éves volt, midőn ezt a költeményt megírta, megírta tanárának, Geraldusnak, tanácsára és vezetése alatt, mint a szt. galleni kolostori iskolának ifjú növendéke, első sorban tanára, második sorban szerzetes társai számára, a kiket művének első verseiben meg is szólít.

A szerző egyeniségére és körülményeire vonatkozó ezen kétségbevonhatatlan adatokkal nem igen egyeztethető össze az eposznak épp oly kétségbevonhatatlan jelessége. A fiatal Ekkehard bizonyára régtől fogva, talán tizedik életéve óta, volt a kolostornak benlakó tagja és az iskola növendéke. Nagyon csekély lehetett életismerete és élettapasztalata, mikor a kolostorba belépett; bizonyára nem éppen nagy volt az az életismeret és élettapasz-

talat, melyet a kolostor és iskola falai közt elsajátíthatott. Pedig a „Waltharius“ kétségtelenné teszi, hogy szerzője ismerte az életet és az embereket, ismerte a népvándorlás korának embe-reit és eszméit, ismerte az udvart és a háborút, hiszen bámulatosan jártas a hadviselésnek minden fájában és részletében. Nőalakjai sem vallanak oly költőre, a kit szerzetesi fogadalma elzár a nőktől, a kik tudvalevőleg át nem léphették Szent Benedek küszöbét. Előadásának számos, mélyebb belátásra valló finom részlete is bajosan várható oly ifjútól, a ki élete napjait kedvelt latin könyvei közt és vallásos gyakorlatokban eltölti. És általában: föltételezhető-e a szerkezetnek, jellemzésnek, előadásnak az a művészete, mely a „Walthariust“ a költészetnek egyik legbecsesebb gyöngyévé teszi, egy 18—20 éves fiatal clericustól, a ki nyelvében és verselésében latin mintáinak annyira rabja, mint Ekkehard?

E megfontolások és kételyek rendkívül érdekessé és fontossá teszik azt a kérdést, hogy vajjon honnan vette Ekkehard művének tárgyát? mily alakban ismerte az országszerte, sőt annak határain túl is rendkívül népszerű Walthari-mondát? milyen volt művének forrása? E kérdéssel sokat foglalkoztak a kutatók azon időtől kezdve, hogy Grimm Jakab 1838-ban újból és nagy sikerrel fordította a figyelmet eposzunkra, mely ugyan már 1780-ban jelent meg először nyomtatásban, de csak Grimm óta foglalkoztatja szakadatlanul és a legkülönbözőbb szempontokból az irodalomtörténetírókat. A hány föltevés Ekkehard forrását illetőleg egyáltalában lehetséges, mindegyik lelkes védőkre talált egészen a legújabb korig, úgy hogy ez a kérdés még ma is eldöntetlennek tekintendő. Hisz voltakép nem is igen szólhatni eldöntéséről; csak arról lehet komolyan szó, hogy a különböző lehetőségek közül melyiket tekinthessük legvalóbbszínűnek.

Mindössze három lehetőségről szólhatni. Ekkehard vagy a szózhagyományból ismerte a mondát, vagy egy prózai elbeszélésből merítette a tárgyat, vagy német költői földolgozásban ragadta meg a szép történet figyelmét és csábította őt latin epikus művének megírására.

A következő rövid fejtegetések célja kimutatni, hogy csak ez utóbbi föltevés érteti meg velünk a „Walthariusnak“ egyrészt kiváló költői értékét, másrészt pedig stíljének és előadásának némely sajátosságait, melyek csakis egy föltételezendő német eposzban lelnek meg magyarázatukat.

Legelterjedtebb az a föltevés, hogy Ekkehard a szózhagyományból vette eposza tárgyát, úgy hogy a mondának költői megalkotása teljességgel az ő önálló munkájának volna tekintendő. Csakhogy a kik e véleményen vannak, talán öntudatlanul is azon régibb fölfogás hatása alatt állnak, mely a szózhagyományban

befejezett, kerek, művészi szerkezetet tesz föl. Így fogták föl a hősmondának első alapos kutatói, Lachmann és Grimm, a szó-hagyományt, mely szerintök tartalom és alak tekintetében nem kevésbé befejezett és kötött volt, mint akár egy kész költői alkotás. Csakhogy ma már az úgynevezett népköltészet alkotásairól, természetesen a nemzeti költészetnek sokféle termékeiről is, egészen más a véleményünk. A hol népköltészetről (a szó leg-tágabb értelmében) beszélünk, ott befejezettségre nem szabad még gondolni sem. A népies költészetnek, akár versben, akár prózában, főjellemzője, hogy mindig keletkezik, mindig átalakul, és csak akkor nyer látszólagos vagy időleges befejezettséget, mikor megszűnik népköltészet lenni, mikor az eleven hagyományból a holt pergamentre kerül. A hősmondának minden följegyzése kétségbevonhatatlan bizonytságot szolgáltat e fölfogás mellett. Nincsen egyetlen ága vagy részlete, mely egymástól többé-kevésbé lényegesen eltérő többszörös változatban nem maradt volna reánk. Hisz maga a Walthari-monda is három változatban ismeretes: az aleman mondában, mely a „Walthariusban“ maradt reánk, melyben hősünk Guntherrel és társaival szemben kénytelen aráját és kinszeit megvédeni; a frank hagyományban, melyet a skandináv Thidreksagából és részben XIII. századi középfelnémet töredékekből ismerünk, melyben maguk a húnok veszik üldözőbe a menekülő szerelmes párt, és Walthari régi fegyvertársaival kénytelen megküzdeni; végre a lengyel változatban a hős egy aleman vetélytárral áll szemben, a ki Hildegund birtokáért állja a menekülő útját. De még egyazon hagyomány körében is többé-kevésbé nagyok a részletekben való eltérések. Az angolszász „Valdere“ kétség-telenül az aleman változatnak költői földolgozása; lényegében talán nem is tér el a „Walthariustól“; de Hildegund jellemzése mégis erősen eltérő és a szerelmes pár hazatéréséről nem tud Ekkehard. Nagyszámúak a mondára való czélzások a középkori költeményekben. Ezek is mind az aleman hagyományra vonatkoznak, de a részletekben alig egyeztethetők pontosan össze a „Waltharius“ szövegezésével.

A szóhagyomány mindig rendkívül gazdag, de egyúttal egyazon mondáról is rendkívül változatos volt. Befejezettségnek, művészi megalkotottságnak itt csakúgy semmi nyoma, mint az oly mythosnál, melyet nem költői földolgozásból ismerünk, míg megfordítva, a költői alkotásban fennmaradt mythosok mindig kétségtelessé teszik, hogy az egyes költő a mythossal szemben csakúgy gyakorolta az önálló művészi megalakítás jogát, mint a hősmondával szemben. Régebben nagyon ferdén fogták föl e tényállást és igen ferde következtetésekre jutottak. Azt hitték, hogy a költők a mondai vagy mythosi hagyományt oly szentnek és megmásíthatatlannak tekintették, hogy legapróbb részletén

is felette valószínűtlen, mert az ily természetű latin próza is teljesen szokatlan volt és nem is maradt reánk az ilyenek sem terméke, sem híre. De egy esetben mégis híre. Tudjuk, hogy Piligrin passai püspök, Ekkehardunknak kortársa, latin prózában íratta meg a nibelungok iszonyú csatáját Etzel király udvarában. De tudjuk azt is, hogy a X. századi nagytrőfő püspököt a híres történetnek nem költői becsé vonzotta vagy érdekelte, mikor a hatalmas mondát (valószínűleg egy terjedelmes hún krónika keretében) följegyeztette; őt politikai czélzatok vezérelték: ki akarta mutatni, hogy a húnok földje, azaz hazánk területe, ősidőktől fogva a passai egyházmegyéhez tartozott, hisz ezen alapon követelte a pápától, hogy a keresztyén magyarok az ő egyházi főhatósága alá utaltassanak. Egyéb latin prózának, mely a hősmondának valamely anyagát tartalmazta volna, csakugyan semmi nyoma, — és kérdés, ha föltennénk is ilyet, szabad volna-e azt oly kerek és befejezett alkotásnak tekintenünk, mint a melyet Ekkehard eposzával szemben, meggyőződés szerinti okvetetlenül föl kell tennünk. A prózával, akár német volt az, akár latin, nem vagyunk sokkal jobban, mint a szózhagyomány-nyal, mit a skandináv sagák legnagyobb része is megerősít.

Mert én a magam részéről nem tudom a „Walthariust“, tekintve szerzőjének egyéniségét, életkorát és körülményeit, másképp elgondolni, mint hogy az egy kiváló értékű, befejezett műremeken, tehát egy német eposzon, a nemzeti epikának egy jeles termékén alapszik. E nézetet már Grimm is pedzette 1838-ban; de ő nagy nehézséget látott azon föltevésben, hogy egy régi, tehát alliterációs alakban írt német eposz egészen a X. századig föntarthatta volna magát. Igaz, hogy e században a költészet alakja nem volt többé az alliteratio; Otfrid óta a szóvégi rím a német költészetnek uralkodó formája, és minden habozás nélkül föl kell tennünk, hogy a kik a X. században német költői művet írtak, azok a verselésnek ez új fáját alkalmazták. De következik-e e tényből, hogy a régibb termékek nem éltek többé a nemzet emlékezetében? és hogy nem jegyezték őket föl? Hiszen föl volt jegyezve német földön a „Hildebrand“-dal, a „Heliand“, a „Muspilli“ és az alliterációs költészetnek egyéb termékei, Britanniában és Skandináviában pedig még régibb költői emlékek, melyek mind reánk is maradtak; miért ne lehetett följegyezve a német alliterációs Walthari-eposz is, mely nem maradt reánk, hanem, mint a régi nemzeti költészetnek legtöbb pogány ízű terméke, elveszett vagy esetleg még lappang? Újabban (1886) Müllenhoff Károly szintén ily német eposzban ismerte föl Ekkehard forrását, de röviden odavetett néhány sornyi megjegyzését, sajnos, egyetlen betűvel sem indokolta.

De nemcsak ily általános természetű megfontolások, melyek

egyrészt a latin „Waltharius“ műértékén, másrészt pedig a régi német irodalom viszonyainak figyelembevételén alapulnak, vezetnek engem egy ófelnémet Walthari-eposz föltevésére. Nagy jelentőségű e kérdésben még három további tényező: az angolszász „Valdere“, a középkori német költemények célzásai és a „Waltharius“ stílje.

Az angolszász Valdere-töredékek a VIII. századból származnak, de sajnos, igen csekély terjedelműek és nagyon rongált szövegtűek. Azonban e töredékes voltak mellett is kétségtelen, hogy a Walthari-mondának ugyanazt az aleman változatát tartalmazzák, mely Ekkehard eposzában teljesen befejezett alakban maradt reánk. És eredetük sem kétséges. Az angolszász nyelven fönmaradt nemzeti tárgyú költeményekből (sőt részben az egyháziakból is) arra az eredményre jutott az újabb kutatás, hogy azok jóformán mind német költeményeken alapulnak. Nemcsak oly értelemben, hogy német költeményekben földolgozott német mondákat tartalmazzak, — hisz ez magától értetődik; hanem hogy német költeményeknek angolszász nyelvre való átírásai, átdolgozásai, részben egyszerű fordításai. Ugyanez áll a Valdere-töredékekről is, melyek a Walthari-mondának aleman változatát tartalmazzák, de részben az Ekkehard előadásától eltérő alakban. E töredékek nyelve és stílje félreismerhetetlenül elárulja a német eredetet és a szövegnek több helye csak úgy nyer helyes vagy legalább helyesebb értelmet, ha előbb németre lefordítjuk. E töredékek tehát kétségtelenné teszik, hogy volt, legkésőbbben a VII. században, egy német nyelven írt Walthari-eposz, melyet a szászok és anglok, a kik német hazájukat elhagyták, magukkal átvittek Britanniába, hol az a hegedősök előadásában és a nép ajkán, bizonyára tartalmilag is módosulva, idővel magára öltötte az angolszász nyelv köntösét. Hogy ez a német eposz mikor keletkezett, nem tudjuk, de ez ezúttal nem is lényeges kérdés. A monda eredetével és történetével kapcsolatos viszonyokat figyelembe véve, a VI. századba tehetjük létrejöttét, és kétségtelen, hogy ez az eposz is követte a nemzeti költészet fejlődését, azaz simult a nyelvnek és verselésnek lassú, de szakadatlan átalakulásához. úgy hogy, lényegileg eredeti szerkezetében, de a megfelelő századok nyelvén, tovább élt a VIII. és IX. században is és ismeretes lehetett Ekkehard előtt egy századdal utóbb is. Megelőzték-e ezt az eposzt kisebb epikus dalok, melyek a mondának egyes részeit tartalmazták költői földolgozásban, — oly kérdés, melyre bizvást igennel felelhetünk, mert a germán eposz története füljogosít ily feleletre: de a tárgyaltunk kérdésre magának az eposznak létrejötte jelentőséggel egyáltalában nem bír.

Nagyon érdekes már most, hogy a középkori német költeményekben (Nibelungeposz, Biterolf stb.) oly gyakori célzások

a Walthari-mondára vagy ennek valamely részletére feltűnően illenek a latin „Waltharius“. Ebből természetesen egyéb körülmények közt azt kellene következtetnünk, hogy a középkori német költők a mondát mind Ekkehard földolgozásából ismerték és ezélsásaikkal a latin eposz szövegéből indultak ki. Csakhogy e föltevés a mi esetünkben teljesen lehetetlen, mert a német nemzeti vagy udvari költők sok mindenfélét tudtak, esetleg még olvasni és írni is, de latinul semmi esetre sem. Az egyetlen középkori munka, mely kétségtelenül a „Waltharius“ közvetetlen ismeretén alapszik, a skandináv „Thidreksaga“, csakhogy ennek szerzője tudós ember volt, a ki egyéb latin forrásokból is merített. Eleve sem valószínű, hogy a „Waltharius“ a laikusok körébe eljutott volna. Mint egy benézés szerzetesnek kiváló műve, tudjuk, hogy másolatokban eljutott St. Gallenből egyéb benézés kolostorokba is, a hol Vergilius és Prudentius mellett, úgy látszik, mindenütt iskolai olvasmányul szolgált, a mit a reánk maradt kéziratok glossái igen valószínűvé tesznek. A nagy német nemzet alig nyert közvetlenül tudomást róla. Hogyan van mégis, hogy az érintett nagyszámú ezélsások mind és részben igen pontosan illenek a „Waltharius“ szövegére? Kétségtelenül azért, mert a latin eposz egy német költemény átdolgozása, és a középkori költők ezélsásai voltakép a német eposzra vonatkoznak, de találnak a latin szövegre is, mert Ekkehard híven követte, még a részletekben is, német forrását.

És rendkívül tanulságos végre a „Waltharius“ stílje, mely annyira tömve van alliterációkkal, mint a latin nyelvű költészetnek egyetlen más terméke sem. De nemcsak latin alliterációkkal, hisz ezeknek magyarázata más irányban is lehetségesnek mutatkozik, hanem német alliterációkkal is, melyeket Ekkehard szó szerint fordított latinra. Számos építethon, fordulat, kifejezés a latin szövegben csak úgy válik érthetővé, ha ófelnémetre visszafordítjuk, a mikor az eredeti alliterációs kifejezés nyomban előtűnik. Ha Ekkehard pl. azt mondja „spinosus Hagano“ vagy „vitam et artus“ vagy „Hunos: hic habemus“ e kifejezéseknek alig van értelmük vagy legalább is rendkívül föltűnők és meglepők oly munkában, mely nyelvét és stíljét Vergiliusból és Prudentiusból meríti. De rögtön világosakká és érthetőkké lesznek, a mint visszafordítják ónémetre, mert „Hagani haganin“ vagy „lip inti lidi“ vagy „Hûni hiar nû habên“ igen gyakori fordulatai és kapcsolatai a régi alliterációs stílnak.

Tehát Ekkehard forrása egy ónémet alliterációs eposz, melyet a fiatal szerzetes, hogy latin nyelv- és stílbeli, valamint verselési tanultságáról bizonyosságot tegyen, latin nyelvre átdolgozott. Persze fordításra nem szabad gondolni, de, azt hiszem, szabadabb átdolgozásra sem. Ez utóbbit én teljesen kizártnak

tartom. Tehát Ekkehard nem viszonylik az eredetijéhez olyformán, mint pl. Goethe „Iphigeniája“ az Euripideséhez vagy Arany „Toldija“ az Ilosvai élvezhetetlen rimeléséhez. Máltán fölvethető kérdés, hogy volt-e Ekkehardban annyi költői alkotó erő, hogy ily mélyreható, teljesen átalakító átdolgozásra vállalkozhatott volna; — hogy ez ifjúkori első remeke után nem tett több. legalább még egy kísérletet az epikus költészet terén, legalább is gyanús körülmény; — de a földolog, hogy ily szabadabb vagy önállóbb átdolgozásra egyáltalában nem volt oka, hisz eredetije kétségtelenül a nemzeti költészetnek kiváló becsű terméke volt. Azért híven ragaszkodott hozzá a cselekvénynek nemcsak teljes lefolyásában, hanem minden egyes részletében is, de átírta az alliterációs verseket vergiliusi hexameterekbe, mert hiszen ilyeneket a latin költői nyelvben, stilben és versben való jártasságot várt tőle tanára, a ki őt e munkával megbizta. Tehát körülbelül úgy járt el, mint némely modern német fordítója, a ki szép eposzát nibelungi versszakokban és a középkori nemzeti eposz stíljében (Scheffel, Simrock) vagy az alliterációs epika versében és előadásában (Winterfeld) átírta. Eredetije elveszett, és a „Waltharius“ az utókornak nemcsak az ifjú lelkes Ekkehard műve, hanem egyúttal a legrégibb kimutatható vagy legalább nagy valószínűséggel föltételezhető német eposz átdolgozása is. Világos, hogy ez utóbbi szempont csak növeli történeti jelentőségét, a nélkül, hogy költői értékét legkevésbé is csorbitaná.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM ez évi — kilenczedik évfolyamának első számában a közlemények sorát Hegedűs István emlékbeszéde Szász Béláról nyitja meg, melyet a Kisfaludy-Társaság ülésén olvasott fel — Schneller István befejezi „University Extension“ című hosszabb tanulmányát *Az intézmény mozgalmát hazánkban* és azt a *bizottsági véleményes jelentést* ismerteti, melyet a kolozsvári tudományegyetem bölcseészeti kara terjesztett fel a közoktatási miniszterhez. Végül az University Extension alapszabály-tervezetét közli. — Dr. Kaczián Gyéza: „Swift Jonathán, a bölcseész és politikus“ című dolgozatának második közleménye *Sir William Temple*, a Stuartok alatt előkelő állású és roppant befolyású politikussal foglalkozik, mert szerinte Swift jellemének fejlődésére senki olyan hatást nem gyakorolt, mint Sir William Temple. S ámbár Macaulay a Templert irt tanulmányában azt a véleményét fejezi ki, hogy Swift írói fölényét kortársai felett főleg a Templével folytatott hosszú és bizalmas viszonynak köszönheti, szerző szerint Swift Templétől nagyon kevés jót, de

annál több rosszat sajátított el A IV. fejezet „Phalaris levelei“-ről szól. — Kemény Ferencz befejező közleményében „A béke-probléma megoldásának egyik módja“-ról: a XI. fejezetben a nemzeti nevelés és európai műveltségről s a nemzetközi iskolákról: a XII. fejezetben „a tudományok és művészetekről mint positiv erőkről“ értekeznek; a XIII. fejezetben „Pillantást vet a múltba és jövőbe“; végre a XIV. fejezetben függelékül: 1. a nemzetközi békecongressusoknak a tanítás és nevelés körül kifejtett működését, és 2. a magyarországi békemozgalmakat ismerteti. — Dr. Balogh Arthur hosszabb tanulmányt kezd meg „A külügyek intézése és Magyarország nemzetközi egyénisége“ cím alatt. — Várnai Sándor „John Ruskin“-ról ír jellemző ismertetést. Ruskin írói egyéniségét az ő sajátos stílje, szemléletének erőteljessége tükrözi vissza leghívebben. Az ő műbírálata nemcsak magyarázta, de ki is egészítette azoknak az alkotásoknak a tökéletesítését, a melyeknek tanulmányozására szentelte elméje rendkívüli erejét, fogékony lelke gazdag tapasztalatait Egészen új alapokra fektette korunk művészet-bölcseletét — de társadalom-philosophiai fejtegetései is a leghíresebb szellemi örökségek egyikét hagyták hátra a jövő generációk számára. — Malonyay Dezső „Az Aphrodite-ábrázolás a görög művészet kezdetén és fénykorában“ című nagyobb tanulmányából az első közleményt vesszük. Aphrodite első, valóban plastikus ábrázolását csak hosszú századokkal a Pitiotisból érkezett törzsnek letelepedése után faragták Görögországban. De a görög művészet csak a VI. században szabadul fel korszakot jelző módon az idegen hatások alól. A VII. század második felében alakulnak az építészeti rendszerek s akkor létesülnek iskolák, melyekből a szobraikat valóban emberi hasonlatosságra faragó művészek kerülnek ki. Körülbelül hat század telt bele, míg magára talált a görög művészet, hogy most azután megkezdje eredeti, erős és újabb remek alkotásainak sorozatát. — Az Irodalom rovatban: Karl Kautsky „Die Agrarfrage“ című műve: „A katolikus irodalmi renaissance és Beksics Gusztáv: „A magyar politika végalapjai, kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtok-viszonyokkal“ című dolgozata vannak ismertetve.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márciusi füzetének tartalma: Mandello Gyula *Társadalmi múzeum és munkásstatisztika* címmel ismerteti a francia Musée social keletkezését és célját. Mint az alapszabályokból kitűnik, a társadalmi múzeum célja, hogy a munkások anyagi és erkölcsi jóllétének előmozdítására szolgáló intézményekről és szervezetekről ingyen tájékoztatást nyújtson a közönségnek; informálással és tanácsadással, könyvek, okmányok, alapszabálytervek, rajztervek, minták nyújtásával. Miután szerző a múzeum céljának elérésére szolgáló eszközöket ismertette, áttér annak fejtegetésére, hogyan oldhatnók meg a munkásstatisztika kérdését hazánkban. Érvelését következőkben foglalja össze: bizonyos, hogy brüsseli

és párisi társadalmi kiállításunkat el kell majd helyeznünk és fejlesztésökről gondoskodnunk. Így tehát mindenképen kell valamilyen társadalmi múzeumot létesítenünk. Csak czélszerű volna, ha már meglevő három gazdasági múzeumunkat e társadalmi múzeummal összekapcsolnók; költségmegtakarítást is érünk el ezzel, de oly nagyszabású intézményt is létesítenénk, mint a milyen még a külföldön sincs. — *Bayer József Nemzeti játékszin, mint közügy* című tanulmányának befejező részét adja. — *Szmrecsányi Miklós* folytatja *szent Orsolya legendája a történetben és a művészetben* szóló értekezését. A szépirodalmi részben van *Patapenko* orosz író *Szerelem* című regényének első közleménye *Ambrozovics Dezső* fordításában és *Kozma Andor Katonák* című költeménye. *Morvay Győző* *Madách életrajzáról és költészetéről* czimvel *Palágyi Menyhértnek* nemrég megjelent „*Madách Imre élete és költészeté*“-ről szóló munkáját bírálja. — *Molnár Géza* a *humor a programm-zenében* című cikkében arról szól, hogy a népies és humoros elem a programm-zenében milyen tárgyak javára szorult vissza és hogy a humor miként hódított mégis tért a zenében általában. — *Éberlászló* *A képzőművészeti társulat téli tárlatáról* ír, mely mozgalmas, külső eseményekben, meglepetésekben gazdag művészi életünknek igazán hű képét nyújtá. Az *Értesítőben* *Jakab Ö.*: *Szilágyi és Hajmási, Pro Finlandia, Geschichte der Wiener Universitüt (Grósz Emiltől), Salomon: Geschichte des deutschen Zeitungswesens (Bleyer Jakabtól)* vannak ismertetve. *Alexander Bernát* *Nyílt levele* után az új magyar könyvek jegyzéke következik.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 2-ik füzetében dr. *Zlinszky Aladár* folytatja „*Arany balladaforrásai*“ című tanulmányát. Ebben a második közleményben azt mutatja ki, hogy *Arany* a *Szibinyáni Jánk* tárgyát *Chalcocondylasnak* *Teleki Józseftől* a *Hunyadiak* korában felhasznált egyik adatából merítette; *V. László* forrása *Fessler „Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen“* című munkája, melynek megnyerő előadása, színes rajzai és drámái jelenetei valóságos példatár gyanánt kínálkoztak a költőnek. *Mátyás anyja* című balladájának tárgyát *Arany* a *Bonfinius* elbeszéléséből merítette. 1853-ban írt *Török Bálint* című balladájához a motívumokat *Bornemisza Tamás* és *Verancsics Antal* XVI. századi krónikáiból vette; de felhasználta hozzá *Tinódit* is. — Ezután *Katona Lajos* „*Temesvári Pelbárt Stellariuma és a „Scala coeli“*. A „*Scala coeli*“ azon betűrendes erkölcstanító példatárak egyike, a melyek a XIV. század második fele óta nagyobb számban készültek a prédikátorok kényelmes használatára. Szerzője magát *Johannes Juniornak* nevezi; de mint tudva van róla, alighanem családja származási helyéről, *Gobi* volt a vezetékeve. Maga egy délfrancziaországi, alaisi család sarja és sz. Domokos rendjének tagja volt. A XIV. század közepetáján élt, mert munkáját *Hugo de Coluberiisnek*,

az aixi székesegyház prépostjának ajánlja, kinek életidejét a prédikátor-rend irodalomtörténetirői 1320 és 1363 közé teszik. A Katona Lajos beható egyeztetései szerint Pelbárt elég szabadon bánt el a Scala coeli példával, már annyiban is, hogy azok sorrendjét a saját izlése és terve szerint nem egy helyütt alaposan megváltoztatta. Még több szabadságot engedett magának az átírásnál, a mely nála általában kissé bővebb beszédű, mint a tömérdek anyagot aránylag szűk keretbe zsúfoló nagy gyűjteményben. Johannes Junior rendesen csak kivonatban, még pedig sokszor kissé száraz és nem is eléggé világosan érthető kivonatban adja elő példáit; holott Pelbártunk többnyire részletezőbben s a hol a Scala mögötti forrás rendelkezésére állott, inkább ennek terjedelmesebb szövegét követve mondja el a maga Mária-csodáit. Ezek megválogatásában is bizonyos kritikát gyakorol vagy legalább is a maga hajlamát és izlését követi, midőn némely legendát alighanem azért mellőz, mert vagy nem tartja elég jellemzőnek vagy valami más szempontból kiindulva tesz alkalmasabbat a helyére. — Dr Viszota Gyula „Fessler hatása Kisfaludy Károlyra“ című tanulmányának befejező részét közli. Ebben „Szilágyi Mihály szabadulása. Hazai dráma egy felvonásban 1822“, „Első Ulászló. Romános tragédia története 1820“, „Csák Máté. Historiai tragédia töredéke 1830“, „Zách Klára. Eredeti hazai dráma öt felvonásban“ című színművekben mutatja ki a német történetíró nyomait. A Kisfaludy és Fessler között kimutatott szoros viszony megmagyaráz egyet-mást, a mi eddig talán feltűnő lehetett. Így már megértjük Kisfaludynak páratlan termékenységet; megértjük, ha Gaál Györgyhöz 1820. februárjában azt írja, hogy már 16 darabja van készen, a mely mind eredeti és leginkább a hazai történetből van merítve. Ugyancsak megértjük, ha ugyanazon év decemberében már 32 darabjáról beszél. Több drámájának csak címe maradt ránk; csak levelezéséből tudjuk, hogy drámát akart írni Salamon királyról, Dobozi-ról és Vak Béláról, szomorújátékot pedig Estorás Györgyről. Ezekhez is kétségekivül Fesslert használta volna forrásul. S e történetírónak elévülhetetlen érdeme marad, hogy e század elején nem kis mértékben járult hozzá költőink nemzeti és magyar érzelmeinek fejlesztéséhez. — Fürst Aladár „Gessner Salamon hazánkban“ című tanulmányának első részét közli e füzet. Gessner azon nagy szellemi áramlatnak egyik kiváló képviselője, mely a mult század második felében Bécsen át hazánkat is elárasztotta és melyet általában német sentimentalismusként szoktunk nevezni. Egy egész korszak gondolkodásának, érzésének, izlésének megnyilatkozását jelöljük e szóval, mely korszak czélul tűzte ki magának, hogy a lelket, a szívet kiművelje, megneemesítse, de melynek torzkövetkezményei: állandó elérzékenyültség, folytonos sirás-rívás, asszonyias puhaság lettek. Az által, hogy az akkori embernek minden legcsekélyebb tettét a szív irányozta, hogy minden dolognak csak érzelmi oldalát figyelte meg és gyönyörrel

részletezte annak lelkére nézve jól vagy rosszul eső hatását: bizonyos beteges érzékenység vett rajta erőt; minthogy pedig mindenki tudta, hogy az ő szívbéli bajos ügyei embertársait is érdeklík, ez érzелgős hangulatnak mennél bőbeszédűbb, ellágyítóbb kifejezése is divatba jött. Csak így magyarázhatjuk a mult századbéli „Messiáda“-féle költemények, valamint az óriási terjedelmű memoire-ok és levelezések keletkezését és közkedveltségét, — holott ezek ma már untatnak bennünket. Hazánkba ez a mozgalom is mintegy 40—50 évvel elkésve ért el, és akkor terjedt el nálunk, midőn hazájában a sentimentalismust már régen felváltotta a romboló Sturm és Drang korszak, midőn az érzелgősség Goethe és Schiller classicismusában úgyszólván meg-nemesedett, sőt midőn már ennek is véget vetett a nemzeti irányú romanticismus. A sentimentalismus nálunk legnagyobb részt német írók révén terjedt el, azért is nevezzük német sentimentalismusnak. Ez írók egyik legjellemzőbb alakja Gessner, korának talán legolvasottabb költője, ma pedig majdnem ismeretlen. Csakhamar fordítója is akadt nálunk. A budai katonaság egyik lelkes őrmestere, „nemzetének együgyű hadi szolgája“, Kónyi János ültette át Gessner egyik leg-terjedelmesebb művét s adta ki 1775-ben „Ábel Kain által lett halála“ czímen. Kónyi nem valami kitűnően értette a német nyelvet, vagy legalább is igen fölületesen fordított, mit a szövegnek számos félre-értése bizonyít. Nem esoda, ha e mű nem ismertette meg a magyar olvasóval Gessner szellemét s nem tükröztette vissza az eredetinek sajátosságait. Mindazonáltal némely jeles tulajdonságainál fogva — simán folyó, magyaros előadás — nagyon elterjedt művé vált. A sikeren felbuzdulva, Kónyi „Az első hajós“-t is lefordította. De a legnagyobb hatással volt Gessner irodalmunk regenerátorára, Kazinczy Ferenczre, ki 1788-ban Kassán adta ki „Gessner Idylliumait“. Ez a fordítás nemcsak Gessnerre nézve fontos, mivel tulajdonképen e könyv honosította őt meg hazánkban, hanem Kazinczy működésében és mű-fordításunk történetében is nagyjelentőségű, a mennyiben ez az első könyv, melyet Kazinczy igazi művészi szándékkal és tehetséggel tett közzé. Maga Kazinczy is meg van vele elégedve s kitűnőnek is mondható, ha összevetjük e kor egyéb fordításaival. Nemcsak hogy az eredetinek értelmét sohasem értette félre, hogy abból a fordításban semmi sem vész el, hogy előadása mindig magyaros és nagyobbbrészt folyékony; de a beszédek érzелgős menete, a természeti festések hangulatossága, az egész nyelv zengzetessége, néhol éppen jambikus menete, szóval Gessner sajátosságai mind visszatükröződnek a magyar szökon, úgy olvassuk a fordítást, akár az eredetit. Kazinczyt az az óriási hatás, melyet e fordítása a művelt közönségre tett, arra birta, hogy lassanként lefordítgassa Gessner minden műveit. Az ő hatása alatt fordította le 1797-ben „Dafnist és Az első hajóst“ Nagy Sámuel komáromi orvos, Csokonai barátja. De e fordításról csak annyit mondhatni legfőljebb, hogy értelmes, folyékony, hű, — csak költőietlen.

Általában a Kazinczy fordításainak köszönhetette Gessner, hogy e század határán alig volt Magyarországon olvasott ember, a ki előtt neve idegen lett volna. Két más dolog is közremunkált népszerűségén; 1792—3-ban a pesti magyar szintársulat előadta „Eraszt” című vigjátékát, melyet szintén Kazinczy ültetett át; gróf Batthyányi Lajos pedig körmendi kertjében szobrot állíttatott a sentimentalismus költőjének. Értekező tanulmánya második részében azzal a hatással óhajt foglalkozni, hogy Gessner szelleme általában mily hatással volt íróinkra. — Az *Adattár* rovatban dr. Illéssy János közöl „Adatokat Balassa Bálintról”. Ez ismeretlen adatokat jobbára az országos levéltár különféle gyűjteményeiből szedte össze; de közöttük hiteles helyi és vármegyei levéltárakból böngészett adatokat is talál az érdeklődő. — Ezután Latkóczy Mihály közlése következik „Kisfaludy Sándor, Döbrentey és Kazinczy levelezése Pápay Sámuellel” czímen. — Ferenczi Zoltán „Szinészettörténeti adatok” című közléseinek második, befejező részét adja. Dr. Récsy Viktor „Kalászat a pannonhalmi kéziratárból” czímen azokat a leveleket teszi közzé, melyeket Guzmics Izidorhoz intéztek barátai. — Sz. K. „Berzsenyi Dániel munkáiról” szólván, kimutatja, hogy abban az 1864-iki kiadásban, melyről Toldy Ferencz azt állította, hogy „Berzsenyit a maga valóságában adja”, önkényes változtatások vannak. Izsák I. Adolf Obernyik Károlynak egy levelét adja közre, mely Kölcsey Ferencz halálának körülményeiről tartalmaz adatokat. György Lajos „Kazinczy levele György Józsefhez” czímen a nagy reformátor levelezését gazdagítja. Hegedűs István „Joannes Pannonius énekét” ismerteti, ki azonban Janus Pannoniustól különböző alak; úgy látszik, a XVI. század második felében élt. — Katona Lajos Klebs: „Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus” című munkáját ismerteti s új adalékokkal egészíti ki. — Végül Hellebrandt Árpád Irodalomtörténeti repertoriuma zárja be a füzetet.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE április 15-én megjelent IV. füzete három nagyobb értekezést hoz Lukács György, Kőrösi József és Engel Aurél tollából. Lukács György az *agrársocialismusról és orvoslásáról* ír, gyakorlati szempontból vizsgálván e kérdést, azon tapasztalatok alapján, a melyeket az agrársocialismus főfeszékében, Békés vármegyében főispáni működése alatt szerzett. Lukács abból indul ki, hogy midőn a társadalom egy rétegének betegségéről s annak gyógyításáról van szó, akkor nem elég a beteg részt (itt a munkásosztályt) figyelni meg, hanem meg kell vizsgálni a társadalomnak többi rétegét is ezekre is alkalmazni kell javító eszközeinket. Így van az az alföldi munkáskérdésnél is, melynek első baját az adja, hogy az egyoldalú szem-gazdálkodás következtében az összetorlódtott nyári munka-évadban munkahiány van, az év többi részében pedig nincs kereset. A foglalkoztatásnak egyenletessé tétele tehát elsőrangú szükséglet s Lukács ezért kenderbeváltó és kikészítő telepet állíttatott

fel. Nagyon fontosnak tartja a szövőipar meghonosítását is, melynek Békésben előfeltételei is megvannak s a melynek betelepítése iránt szintén történtek immár kísérletek. Lukács tapasztalataiból azt a meggyőződést meríti, hogy a munkaerőnek a gyárakban való lekötése nincs hátrányára a mezőgazdaságnak sem. Még az agrársocialismus meggyógyítása tekintetéből is igen fontosnak tartja a kisipar felkarolását s ebbeli tevékenységéről is beszámol. Az agrársocialismusként egyik-másik főfontosságú oka a rossz birtok-eloszlásban rejlik, a mely Békésmegye területének 36'69%-át a nagybirtokosok kezén hagyja, kiskgazdaságokra 46'76%-ot, a középgazdaságokra pedig csak 16'55%-ot hagyván. Ezen csak egészséges parcellázás által lehet segíteni, melynek igen érdekes kísérleteképen Csaba község a 11,300 holdas Trauttmansdorff-uradalmat megvette s teljes sikerrel alakította át 721 gazdasággá. Nevezetes, hogy az orosházi munkások is földhöz jutottak. E gazdasági gyógyító rendelkezéseken kívül a szerző sokat vár a népkönyvtáraktól (melyekkel megyéjében minden község ellátott), s a nagyszabású jótékonyági és közegészségügyi intézkedésektől. Végül azzal fejezi be dolgozatát, hogy az egyesülési tilalom a munkáskérdésben célhoz nem vezet, mindig tiszteletben kell tartanunk e téren is a tulajdoni intézményt és a szabadságot. — *Körösi József a részvénytársulati statisztika kritikája és reformja* czimmel a márcziusi füzetben kezdett értekezését most az osztalékjövedelem megállapítási módszerének vizsgálatával folytatja. Az osztalékjövedelem a részvények értékelésének leghasználtabb mérceje. Mégis, ha az osztalékot — mint szokás — egyedüli döntő ismertetőnek fogadjuk el, számos tévedésbe esünk, már csak azért is, mert az osztalék elmaradása mit sem mond a veszteség nagyságáról. Pedig a veszteségek is a részvényes zsebéből telnek ki, s ezek elhanyagolása még akkor is hibás eredményekre vezet, ha az egész *osztaléköntést* vesszük is fel, mely új műszóval Körösi az összes részvények után kifizetett összeget érti. Mind a nyers átlagszámítás (Van der Borcht), mind a quantificált átlagszámítás (Rauchberg) hibás eredményeket adott mind-edig, azért, mert e veszteségek nem vétettek figyelembe. Ezután a részvényhozadék megállapításának módszerét veszi bönckés alá a szerző, s mindennek előtt rámutat, hogy mily kevésbé ügyelnek a statisztikusok arra, hogy a részvénybefektetés igazi hozadékát, az „általános részvényes“ tiszta jövedelmeit csakis az összes jövedelmei és összes veszteségei közt mutatkozó különbség adja. Itt Rauchberg eljárását bírálja, s azután rátér saját javaslatára, mely a következőkben foglalható össze: A részvényekbe fektetett tőkék jövedelmét (az „általános részvényes“ jövedelmét) úgy kapjuk meg, ha minden bevételt számba veszünk s ezekből levonunk minden néven nevezendő kiadást (veszteséget). E veszteségekhez sorolandók: 1. a mérleg szerinti veszteségek, 2. a tőke vagy annak egy részének tönkremenetele. A bevételeket képezik viszont: 1. az osztalékok, 2. az élvezeti jegyek

jövedelme, 3. előbbi évek veszteségeinek törlesztése, 4. a tartaléktőkéből eredő vagyongyarapítások, melyeket Körösi, az ellenvélemények dacára, szintén az „általános részvényes” jövedelmei közé vesz föl. — Engel Aurél a magyar záloglevelek visszaözlését választotta dolgozatának tárgyául. Elsőben is utal arra a fontos szerepre, mely a zálogleveleknek s a quasi-zálogleveleknek hitelszükségletünk fedezésében jut. Rendkívüli jelentőséggel bír reánk nézve az, hogy a közel 30 millió forintnyi zálogleveleinkkel s különösen azoknak a külföldről most visszaözlönlt részével szemben mily politikát követnek hitelintézeteink. A mostani gazdasági válság alatt visszajött zálogleveleinket intézeteink visszavásárolták, hogy „az árfolyamot tartsák”. Ez az eljárás Engel szerint helytelen, nemcsak azért, mert e visszavásárlásra a bankok jogilag kötelezve nem voltak, hanem gazdasági okokból is. Így a szerző szerint ez a művelet a pénzkészletet csökkentette, a hitelnyújtást itthon megszorította s a jövőre nézve a „bizalmat” még sem vásárolja meg. A dolgozathoz két táblázat van csatolva, melynek elseje intézeteink forgalomban levő zálogleveleinek és záloglevélszerzői papírjainak összegeit (névértékét) sorolja fel, a második táblázat pedig ezen értékpapírok 1895—1899-iki árfolyamhullámzását állítja össze. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Farkas Jenő (kinek munkás ifjú életéről, kiváló tulajdonságairól és kötelességteljesítés közben szerzett halálos betegségéről Mandelló írt nekrológot) posthumus dolgozatait találjuk a *gyárvárosrészek elhelyezéséről* írt tervezetében, melyben a gyárakat a temetők körül akarja elhelyezni, mert (írja) „a feltámadást hirdető felírásoknál is inkább felemelő az, ha a temető csendjébe behatoló egyetlen hang nem a nagyváros léha forgalma, hanem az éltető, a világot újra teremtő munka lüktetése”. Ugyancsak Farkas Jenő ismerteti Newsholmenak „The elements of vital statistics” című könyvét és a brüsszeli munkás-börze 1898—1899. évi működéséről szóló jelentést. Farkas cikkein kívül az osztrák költségvetés kivonatát, Körösi és Engel fentebb idézett cikkei felett a Közgazdasági Társulatban folyt vitát s a következő könyvismertetéseket találjuk a füzetben: Conrad-Lexis „Handwörterbuch der Staatswissenschaft”-jának új kiadását, Palgrave „Dictionary of Political Economy”-jának III. kötetét. Gömöry Olivér Apostol „L'Artèle et la Coopération en Russie”-jét Mandelló ismerteti; Abonyi Henriknek „a megengedett gabonaelővételről és a tilos gabonauzsoráról” szóló füzetéről Kállay Miklós, Leitgeb Imre „Közgazdasági tanulmányairól” (é), Félégyházy-Lendvay „Tőzsdei értékpapírok” cz. könyvéről Mandelló, Högyes Endrének „A veszettség elterjedéséről és annak gyógyításáról Magyarországon” cz. dolgozatáról Grósz Emil adnak bírálatot. A füzetet Vágó József részletes „havi szemléje” s Barczalme bibliographiája (M—O betűk) zárják be. A szerkesztők jelentése szerint a K. Szemle a M. T. Akadémia kívánságának megfelelően, ismét folytatni fogja a vármegyék közgazdasági monographiáinak (1896 óta abbanmaradt) közlését.

5. A MAGYAR NYELVŐR márcziusi füzete Munkácsi Bernát-nak egy nagyobb tanulmányával kezdődik, melyben a szerző *Kaukázusi hatás a finn-magyar* (értsd: finn-ugor) *nyelvekben* czim alatt azon tanulmányainak eredményét mutatja be röviden, érdekkeltés czéljából, melyeket a finn-ugor nyelvek árja és kaukázusi elemeire vonatkozólag tett és sajtó alatt levő munkájában részletesen földolgozott. Ezen első közleményben a *réz, üst* (a m. ezüst, de Munkácsi szerint nem egyszerű csonkulása az utóbbi szónak), *só, szejke* (a m. kellemetlen ízű és szagú ásványvíz, székely szó), *szék* v. *szik* (*szék-só, szik-só*), *kova*; *mag, csepe* (fiatal tölgyfa), *makk, tölgy, gaz, körtvély, vaczkor, birs, haj v. héj* (rinde, schale), **hám* (a *hámoz, hámlik, hánt* kiveszett alapszava), *her-here* (*lóher, lóhere, csilla* (zöld gyékény v. sás) és *csuhu* (vékony káka, békasás) magyar szóknak és számos finn-ugor nyelvű szónak kaukázusi eredetét fejtegeti. — Schuchardt Hugó a febr. füzetben kezdett tanulmányának második része a *gübnlni, göbnlni, göbnlni, bufolás, bugyka, bugyfa, botló, botlól, botlóz* halászati műszóknak és származékaiknak magyarázatával foglalkozik. — Jónovics György az összetett szók írásáról mondja el nézeteit, Csapodi Istvánnak a folyóirat 1899 deczemberi füzetében (I. Értesítő 83. l.) kifejtett fölfogásával szemben, a ki t. i. az egybeírást szűkebb térre kívánja szorítani. — Az Irodalom rovatban Baros Gyula Makó Lajosnak egy színmű-fordítását bírálja magyarság szempontjából s utána Herczeg Ferenc országgyűlési beszédéből olvassuk azon részletet, a melyben a szónok a Nemzeti Színház színi fordításainak nyelvét és stílusát róttá meg. — A Nyelvújítási adatok rovatában Bárdos Remig *Adatok nyelvújítóink jelentéstanához* czimmel azon észrevételeket állítja össze, a melyeket nyelvújítóink egyes szók és kifejezések jelentés-áryalataira nézve tesznek s a melyek az újabb nyelvtörténet szempontjából igen érdekesek és tanulságosak. — A Nyelvtörténeti Szótárhoz czímű rovatban Szily Kálmán a Faludinál előforduló *ocsó nyulak* kifejezés mivoltát állapítja meg (helyesen *ócsó, azaz olcsó nyulak*); Zolnai Gyula pedig azt mutatja ki, hogy a Königsbergi Töredék a Nyelvtörténeti Szótárban úgyszólván nincs is értékesítve, a mennyiben körülbelül 50 szava közül csupán 9 szót idéz a szótár. — A magyarázatok, helyreigazítások közül nagyobb cikkek: Zolnai Gyuláé a *lengyel* szóról, melyben ennek eredetibb alakjául, Thúry József nézetéhez csatlakozva, a régi oklevelekben előforduló *lengyen*-t fogadja el s ebből a mai *lengyel*-t olyan változásnak tartja, mint *Anton*-ból *Antal*; és Horger Antalé a *szállók kendnek* kifejezésről, a melyben e szólás magyarázatának némely nehézségeire figyelmeztet. Egyéb rovatok: Nyelvművelés. Kérdések és feleletek. A szerkesztőség kérdései. Népnyelv hagyományok. Beérkezett kéziratok és könyvek.

5. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY áprilisi füzetében Némethy Géza *Adversaria critica ad Taciti Agricolam, Annales,*

Historias cím alatt Tacitusnak mintegy 140 helyét tárgyalja s a helyek nagy többségénél magából Tacitusból vett párhuzamos helyekkel mutatja ki a megtámadott kézirati hagyomány hitelességét. Az értekezés kiegészítésül szolgál szerzőnek a Lampel-czégnél megjelent Tacitus-kiadásához. — K a t o n a L a j o s a Gesta Romanorum gyulafehérvári kéziratát ismerteti. A kézirat, melynek szövege az innsbruck-müncheni család származéka. annyiban is érdekes, hogy az eddig ismeretes Gesta Romanorum-codexek közül az egyetlen, a melyben a történetek kezdőszavaik betűrendje szerint következnek egymásután. — B l e y e r J a k a b a reichenbergi Demantiusnak *Tympanum militare* (Vngerische Heerdrummel) cz. munkájáról értekezik, mely 1600-ban jelent meg Nürnbergben. E munka énekgyűjtemény, mely dalaival a kereszténység érdekében Magyarországon vívott török küzdelmekben való részvételre serkenti a németiséget, különösen a német „lands-knecht“-eket. Szerzőnk részletesen ismerteti az öt éneket, melyet a gyűjtemény magában foglal. — G e r é b J ó z s e f Római consuli családok cz. cikkében ama híres római családok névsorát állítja össze, melynek tagjai a consuli méltóságra jutottak. A Kr. e. 508—49. években körülbelül 900 consult választottak a centuriák 115 családból. — L a t k ó c z y M i h á l y Eucheria latin nőköltő verséhez fűz megjegyzéseket. — A Hazai irodalom rovatában H e g e d ű s I s t v á n Simon József Platon-fordításait bírálja. Hibáztatja, hogy a fordítás gyakran stilszerűtlenné válik túlságosan „zamos“ magyarságával, előfordulnak egyes hibák is s a fordítás egészben véve — főleg a Gyomlay-félével vetve azt össze — határozott haladást nem jelent. Több dicséretet érdemel Simon Józsefnek *Szemelvények Platonból* cz. iskolakönyve. — V e r e s I g n á c z Kempf Józsefnek *Szemelvények az Iliasból* cz. könyvét ismerteti. Dicsérettel szól a kiadásról, főleg a szöveghez csatlakozó jegyzetekről. — C s á s z á r E l e m é r Kürti Menyhértnek *Bajza mint költő* cz. munkáját ismerteti, melyet — kisebb tévedéseket leszámítva — lelkiismeretes dolgozatnak mond. Á c s B é l a a *Német könyvtár* cz. alatt nemrég megjelent gyűjteménynek I. füzetét ismerteti. E füzet Gustav Freytagnak *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* cz. korfestő művéből közöl három szemelvényt; a szemelvények kiadója, Gyulai Ágost, ügyesen oldotta meg feladatát — A *Külföldi irodalom* rovatában E i s l e r M á t y á s Krausz Sámuelnek *Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum* című művét ismerteti. — A *Philologiai programértekezések* rovatában H e i n r i c h G u s z t á v Nagy Lajosnak a protestáns iskolai dráma megalapításáról szóló értekezését bírálja; a dolgozat helyenként homályos, a kellő bizonyító adatok nélkül szűkölködik és főképen módszertelen. — N é m e t h y G é z a Mitrovics Gyula dolgozatát bírálja, mely Aeneas Sylviusnak *Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus* című munkájával foglalkozik. A dolgozat nem elég alapos, legnagyobb hibája azonban az, hogy oly helyen jelent meg, a hová tar-

talmánál fogva nem való: iskolai értesítőben! — Bleyer J a k a b dicsérettel szól Vojtkó Pál programmértékezéséről, mely a reformáció korának hangulatát vizsgálja s az egykorú magyar irodalom alapján válaszolja. — A füzetet kisebb vegyes közlemények és könyvészeti rovat zárják be.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle jutalom nyelvtudományi pályázatáról.

I.

A „Ogni nuovo avanzamento stb.“ jelige alatt rejtődző szerző munkájának általában csakis tervezetét nyújtotta be a m. tud. Akadémia tek. Főtitkári hivatalának és ezen kívül a török jövevényszavak hangtanát vázlatos kidolgozásban mutatta be, s nem magát az egész munkát, mint a jutalomtétel rendelkezése megkívánta volna. A tervrajz sokat ígér. Hogy csak török jövevényszavakról tud, régiekről s újabbakról, szorosan összefügg a magyar-török rokonságra vonatkozó elméletével.

Munkájának legfontosabb részét, ú. m. a török jövevényszavak hangtanát, mint fennebb mondám, csak vázlatos kidolgozásban mutatta be; dolgozata ugyan dicséretes nyelvészeti iskolázottságra vall, de hibás adatoktól több rendbeli hiányoktól nem ment, így a többi közt a csuvas nyelvre nincsen elég tekintettel s több szavát hibásan írja, a mongol szóegyeztésekre sem fordít kellő figyelmet, az oszmani s magyar egyező szavaknál a chronologiai s a délszláv-török elemek s a megfelelő magyar névalakok egyeztetésénél a topographiai momentumokra való tekintet is gyakran hiányzik.

Mindezek alapján a benyújtott tervrajz s vázlatos kidolgozást a Lukács Krisztina-jutalomra nem ajánlhatom.

Budapest, 1900. május 1.

Dr. gróf Kuun Géza.

II.

Az 1897-ben kitűzött Lukács Krisztina-féle magyar nyelvészeti jutalomtételre összesen egy pályamű érkezett; de a megoldandó feladatnak, a *magyar nyelv török elemei* rendszeres tárgyalásának, ez is csak *tervvázlata* s hozzá mutatványul a *hangtani összefoglalás* fejezete, mely összesen 46 kis negyedréti ritkán írott lapra terjed. Már ezen körülmény, tekintve, hogy a pályázati föltétel, „önálló becsű művet“ kíván, kizárja a jutalom odaitélését; minélfogva a bírálat számára legfeljebb annak vizsgálata marad feladatul, hogy vajjon igazolja-e a beadott mutatvány azt a tudományos alaposságot s előkészültséget, mely a kiírt tétel sikeres megfejtését a szerző részéről

kilátásba helyezhetné. E pontban ki lehet emelni, hogy a dolgozat nyelvészeti iskolázottságra vall; sőt a körülményesség, melylyel egészen elemi ismereteket magyarázgat — midőn pl. szép ágas rajzokkal s táblázatokkal illusztrálja valamely hangnak amúgy is könnyen érthető különmemű elváltozását, midőn megtanít bennünket arra, hogy az *s* „zöngétlen dentalis spirans“ s a *j* „palatalis zöngés spirans“, valamint hogy a *k > c* hangváltozás lehetőségét a freisingeni szlovén nyelvemlék igazolja „I. Vondrák: Frisinské pamatky 39, 73“ — nyíltan elárulja, hogy a szerző nemrég ültetett az egyetem padjain. Ezzel azonban ki is van meritve minden érdem, melyet a legjobb indulattal is említhetünk a pályamunkáról: mert a mit a kitűzött feladat érdekében a szerző tett, összevéve nem több, mint hogy kiírta — mondhatni kevés kritikával — folyóirataink ide vágó közleményeiből a törökből való szómagyarázatokat, tudomást szerzett különösen az Ethnographia cikkei nyomán a török hatás korára s különböző rétegeire vonatkozó újabb problémákról, azután kézhez vett néhány közhasználatú török szótárt s melléjük még Radloff török hangtanát. Ez a készség elegendő lehet egy egyetemi collegium-gyakorlathoz; de korántsem arra, hogy a magyar nyelvtudomány egyik legnehezebb s legjelentősebb feladatát oly sikerrel megoldhassa, mely egy nagy akadémiai jutalom kitüntetésére is méltó legyen. Nem is derül ki a beadott mutatóványból, hogy a tárgy körül való eddigi ismereteinket a munka bármily irányban előbbre vinné. Van ugyan benne minden igazolás, azaz a török megfelelő kitétele nélkül vagy 7—8 új adat, de ezek közül is pl. a *kalács*, *kumis*, *vampir*, *takács*, *gyenge* töröksége eleve is kétes, minthogy e szók más, eléggé biztos megfejtéseit ismerjük. Látnivaló, hogy a szerző csakis a pályázat ötletéből fogott hevenyében hozzá az eddigi eredmények összeállításához; de nem tette meg a törökség s keleti altajság terén azon előtanulmányokat, melyek a feladat alapos megoldásához multhatatlanul szükségesek. Tudvalevő, hogy török elemeink vizsgálatában kiválóan fontos a *csuvas* nyelvnek tüzetes ismerete. A benyújtott munkában nem mutatkozik annak nyoma, hogy a szerző az ide vágó irodalmat tanulmányozta volna; azért nem tud nyelvészeti helyességgel csuvas szókat leírni s jelez *çurâ* „fekete“ helyett: *çirâ-t* (kézirati 6. l.), *çul* „kő“ helyett *çil-t*, *çéré* „eleven“ helyett *çiri-t* (17. l.) *çirêm* „has“ helyett *çiram*-ot (6. l.), *çulçâ* „fül“ helyett *çulga-t* (6. l.) stb., noha ezekre nézve már a Nyelvtud. Közlemények 21. kötetében megjelent „Csuvas nyelvészeti jegyzetek“ című közlésem nyomán is eligazodhatott volna. De a kitűzött célhoz még a csuvasén kívül nagy gondal kellett volna átkutatnia a kaukáznsi tatár s keleti törökség, továbbá a mongol, tunguz és mandzsú nyelvek szókincsét; mert tudvalevőleg több kelet-altaji eredetű szavunknak, melyeknek nyomozását nem lehet a török elemekétől külön választanunk, éppen ezekben mutatkoznak megfelelői. Ezen területek vizsgálatát nem igazolja semmi a

mutatványban, sőt ez a hangtani tárgyalásban különbséget sem tesz a kétféle altáji nyelvhatás között; a baskir $s > h$ változással magyarázza pl. a mongol eredetű *hiüz*, *hölgy* és *hagyma* szavakat, holott kis körültekintéssel is rájöhetett volna, hogy magában a mongolban is van egy földialektus, t. i. a burjét, mely a szókezdő s -t h -ra változtatja, míg a baskirból pontosan megfelelő egyezések nem igazolhatók. A szükséges előképzettség s tájékozottság hiánya természetesen lépten-nyomon kéri, a hol csak a szerző részletes fejtegetésbe, vagy magyarázatba bocsátkozik. Íme pár példa:

(Kézir. 6. l.) „A csuvas . . . a köztörök k -val szemben három correlativ hangot fejlesztett; a differenciálás alapja felismerhetetlen

- α) $k > \chi$: *karin* ∞ csuv. *χiram* (gyomor),
 kulak ∞ „ *χlüga* (fül),
 kara ∞ „ *χira* (fekete);
 β) $k > \chi'$: *kiz* ∞ „ *χ'er* (leány),
 kizül ∞ „ *χ'irlē* (vörös),
 kojaš ∞ „ *χ'äväl* (nap),
 γ) $k > k$: *kažak* ∞ „ *kašik* (kanál),
 karja ∞ „ *karja* (varjú).“

A ki csak keveset is foglalkozott a csuvas nyelv hangtárával, biztosan tudhatja ezen különbségek okát; mert itt mély hangzók előtt szabályosan elváltozik a köztörök k (q) szókezdő χ -vá, s a mennyiben az eredeti \acute{e} (\grave{e}) mélyhang idővel \acute{e} (\grave{e}) palatalissá fejlett, ehhez alkalmazkodik az előtte álló χ is jésülésével, a mint orosz módra a csuvasban minden mássalhangzó palatalis ejtést nyer palatalis hangzó szomszédságában. A mi pedig a harmadik csoportba tartozó eseteket illeti, vagyis midőn megmarad a köztörök k szókezdő mély hangzó előtt, ezek kétségtelenül tatárból való jövevényszók, a mint rendszeren a szó egész hangalkatából kitetszik. — Tehát itt „a differenciálás alapja“ éppenséggel nem „fölismerhetetlen“.

(Kézir. 10. l.) A török s kezdő mássalhangzónak megfelelő magy. \acute{s} (pl. tör. *sarıg* = magy. *sárig*, *sárga*) igazolására a szerző arra hivatkozik, hogy „a mai török nyelvekben köztörök s -nek a csuvasban \acute{s} a szabályos megfelelője“. — E tétel nem áll; mert köztörök s szókezdővel a csuvasban is s áll rendszeren szemközt s csak néhány esetben, jórészt könnyen magyarázható okoknál fogva \acute{s} .

(Kézir. 28. l.) A *búza* és *túzok* szavakban mutatkozó török d = magy. z hangmegfelelésre a szerző ezt jegyzi meg: „*Nehezen magyarázható hangváltozás*; v. ö. magy. *víz* ∞ *vides*, *büz* ∞ *büdös*, *íz* ∞ *édes* (?).“ — Nem volna ez oly „nehezen magyarázható“, ha a szerző elolvasta volna Budenznek. „Némely látszólagos képtelenségek a csuvas-török hangviszonyokban“ című tanulmányos értekezését, hol NyK. 3 : 342—3.) a törökségben észlelhető $d \infty z$ hangváltakozásról van szó, mely ott föl nem említett egyéb adatokkal is igazolható.

Fejtegetései közben többször hivatkozik a szerző a rokon nyelvek török elemeire; de észrevételei e téren sem mutatnak alaposágra, így midőn arra figyelmeztet (Kézir. 8. l.), hogy „a szókezdő gutturalis változása mélyhangúak előtt a vogulban még az újabb tatár jövevényszavak korában sem volt befejezve, pl. tatár karak [recte: karakčē] „~ vogul χārēχ'si (rabló), tat. kurík ~ vog. χuri (félénk).“ — Ha e nézet helyes volna, nem lehetne, hogy a mindenesetre régebb zürjén jövevényszavak közt ilyen mélyhangú szót *k*-val kezdő alakok forduljanak elő, mint vog. kul' „ördög“ (= zürj. kul'), küm „pillanat“ (= z. kom), kuier „szegény“ (= z. koñör), kutš- „részegedni“ (= z. kodš-), korek: šisk. „tyúk“ (= z. kurög); de más is a tatár jövevényszavak χ szókezdőjének magyarázata, az t. i., hogy a köztörök gutturalis *k* az irtisi tatárban voltaképp *kh*-nak hangzik. Az eredeti nyelvben van tehát a török *k* vogul χ, kh megfelelésnek alapja; nem pedig a vogul nyelvtörténetben.

Gondosan keresve sem találunk a pályamű mutatrányában akár egyetlen eszmét is, mely a magyar nyelv török elemei körében valamely eddigelé homályban volt jelenséget jobban megvilágítana; ellenben a kevés anyaghoz képest aránylag sok a hibás, illetőleg kétes értékű magyarázat és következtetés, melyek közül szintén idézzünk itt pár példát.

(Kézir. 6. l.) A mélyhangú szót kezdő török *k* megfeleléseiről lévén szó, 44 olyan eset van elősorolva, melyben *cv*-vel *k*, vagy *g* áll szemközt a magyarban; de csak 12 olyan, melyben *h* a megfelelő: a következtetés mégis az, hogy „az a török nyelv tehát, melyből jövevényszavainkat kaptuk, a szókezdő gutturalisok tekintetében a mai csuvashoz áll legközelebb“, hol t. i. ilyen *k* szókezdő szabályosan χ,χ hangokra váltakozik. Hogy nem vette észre a szerző, hogy a csuvaszt sajátosan jellemző *z > r* változás, továbbá a szóvégi *k* (*g*) elenyészte éppen *k*-val kezdődő szavakban van meg ezekben: karó, komló, korsó, míg a *h*-val kezdődő homok, horog, hurok szavak végződésüknél fogva éppenséggel nem tekinthetők csuvas-török jellegű elemeknek? Nem vette tekintetbe a szerző azt az ismételt figyelmeztetésemet, hogy a mai csuvas csak egy ághajtása, de nem mindenben egyenes folytatója annak a csuvas hangsajátságokkal jelentkező törökségnek, melyet a magyar nyelv török elemei tükröznek. A népvándorlásban szerepelt nyugati török törzsek közt több ilyen csuvasféle nyelvű népnek kellett lenni s — mindezt másutt tiizetesen bizonyítottam — tulajdonképp ezek voltak azok az *ugur*-ok, melyeknek neve a magyarok külföldi *un-ugur*, később *lungar*, *ungar*, valamint a vogulok zürjén *jögra*, orosz *jugor* nevében szerepel. Egy másik kétségtelen bizonyossága annak, hogy a török hatás a magyarra többféle csuvasos jellegű nyelv részéről történt a köztörök *j* szókezdőnek kétféle megfelelése csuvas hangtani változásokkal jelentkező szavakban, jelesen a *sz* megfelelés ezekben: szél, szérű, szálló s a *gy* megfelelés ezekben:

gyűrű, gyűszű, gyom, melyekhez csatlakozik az eredeti *j* enyészetével az *ír*-ige. Mind a két csoport csuvasos, mert az elsőben *szérű* és *szöllő* (= tör. *jüzük, jizlük*, csuv. *sörö. sirlü*) még *z-r* változást és szóvégi *k* enyészetet mutat fel s megvan a *z-r* változás a második csoport *gyűrű*, a szóvégi *k* enyészete ugyan e csoport *gyűszű* (tör. *jüksük*) szavában is, a mint a *gyom* is (csuv. *sum*, altaji *joñ*) szóvégi *n̄ > m* változásával jellemző csuvas alakulat. Az effőle jelenségek tüzetes vizsgálata s a belőlük folyó kiváló fontosságú tanulságok kifejtése, lett volna a pályamű hangtani fejezetének legfőbb feladata, nem pedig pusztán az, hogy összeállítva ismétli, a mit a világos egyezések alapján eddigelé is tudott minden szakértő, javarészt már Beregszászi idejében.

(Kézir. 10. l.) „Köztörök zöngétlen *postalveolaris spiransnak* a a magyarban *š* felel meg a következő szavakban : *sári, sárga, sárkány, sár, sás, savó* (?), *seperni*“ ; de (kézir. 9. l.) „köztörök zöngétlen *dentipalatalis spirans s*-nek a magyarban általában *sz* felel meg, pl. *szaka, szakál, szál, szám, szán-, szárcsa, szaru, szatócs* stb.“. — Nevezetes fölfedezés volna, ha csakugyan kiderülne s a szerző hangtani fejezetében legalább valamikép bizonyította volna, hogy a szókezdő sibilans eltérése a *sárga, sár, seper*-féle török szavakban összevetve a *szakál, szál, szatócs*-félékkel kétféle köztörök, jelesen egy „postalveolaris“ s egy „dentipalatalis“ spiranson alapszik ; de az eddigi forrásokban nem találom sehol nyomát, hogy a török *sakal, sal, sanmak, satmak* szavakban a szókezdő különmemű volna ezekétől : *sariy, sazagan, saz, süpür*, tehát ismét csak azon föltevéshez kell folyamodnunk, hogy a kétféle megfelelés kétféle töröknyelv hatásának eredménye, melyek közül mint a *sárkány, sár* szavak igazolják, az egyik csuvasos, azaz ugor.

(Kézir. 13. l.) „A *j > gy* hangváltozást *mindenesetre* a magyar nyelv önállóan *hajtotta végre* ; s. o. *jön* \approx *gyün*, *jere* \approx *gyere* stb.“ — Ez kétségtelenül tévedés ; mert a magyar nyelv nem idegenkedik a *j* szókezdőtől s másrészt föltűnő, hogy török *j* szókezdőnek egyáltalában nincs magyar *j* megfelelése, hanem a fentebb említett *j* \approx *sz* eseteken kívül főleg *gy*, még pedig éppen úgy mélyhangú szavakban (pl. *gyapjú, gyapot, gyalom, gyertya, gyűsz, gyom, gyűr*), mint magas hangúakban (pl. *gyékény, gyümölcs, gyűrű, gyűszű*). Nyilván arra mutat ez, hogy a jelenségnek alapja a több török nyelvjárásban ma is divó s minden esetre kiterjedő szókezdő *j > d* változás, mely utóbbi hangnak további fejleményei : *ž, ž*, illetőleg *t, č*, vagy *ú*, más szóval a magyar-török elemek *gy* szókezdője nem magyar nyelvtörténeti alakulat.

(Kézir. 18. l.) „Török *a*-nak magyar *á* felel meg e két szóban ; *árok, árpa* a nélkül, hogy a hosszúságnak okát tudnók adni“. — Van e fajtából több is, így : *sárog sárga, káka, gyáva, sárkány* s egytagú szavakban : *báj, szál, szám, szán* („schlitten“), *szán-*, valamint az első szótagon túl a következőkben : *szakál, csalán, csótán, harkály*,

sárkány, buzogány, boszorkány, toportyán. A hang-megfelelés alapja itt ugyanaz, mint a szláv eredetű *bába, pára, bánya, csáva, kápa, kása, nádra, málha* s az egytagú *kád, máz, mák, bán, rák* stb. szavakban, a minő esetek tudvalevőleg német és latin jövevényszavaink közt is bőven akadnak. A török rövid *a* a magyar ajkon legalkalmasabban *á*-val ejtődik, különösen ha az illető szótag hangsúlyos. A *szakál, csalán, buzogány* szavakban a török hangsúly érvényesült. Ha ilyenek mellett a török *a*-val szemközt egyébként *a* jelentkezik az *alma, balta, dara, daru, gyapju, kapu, karó* stb. szavakban, ez megint úgy értendő, mint a szláv eredetű *kaca, sapka, szablya* stb. szavakban, melyeknek *káca, sáblja* megfelelői első szótagukon viselik a hangsúlyt. Mindezekben a különmeműség alapja az lehet, hogy különböző magyar nyelvjárásterületek hozták az idegen szót forgalomba, melyek közül az egyik emígy, a másik amúgy idomította az idegen ejtést.

Szintígy meg van akadva a szerző a török elemekben mutakozó *é* hangokkal: „Nem tudjuk okát adni” — írja (kézir. 24. l.) — „miért nyúlik meg az első szótag vocálisa a következő szavakban: *csécs, czege, csék*”. — Egy kis körültekintés itt könnyen nyomra vezethetett volna. Itt csak annyit említek föl, hogy az ilyen *é*-nek megfelelői a törökségben részben *e, é, i*, részben *ö, ü* hangok. Az első esetnek adatai *kép, késő, szél*, az utóbbié: *kék, csék, szérű, kéve*. Már most azt látjuk, hogy a *kép*-nek jakut megfelelője: *kiáb* „form, gestalt” s a *késő*-é: *kiäsü*, a *kék* é: *küöj*, valamint a kojbalban s szójtban is *kök*, meg a csuvasban *këwak* ebből *këwek*. A *szél*-nek hosszú hangzóját a köztörök *i*-nek volgai tatár *é* változata magyarázhatja, mely a mi *é*-nknek rövidje, minélfogva emez éppen úgy alkalmazható helyette, mint az *á* a török *a* helyett. Kimutathatók tehát néhány esetben biztossággal a magánhangzói hosszúság alapjai a törökségben; a mi pedig a *gürény, gödény, körtvély, kökény, czötkény* végszótagbeli *é*-jét illeti, ez megint épp úgy magyarázható, mint a *szakál, csalán* szavaké, t. i. a török hangsúlylyal

A vizsgálat felületessége mutatkozik az egyes szókhöz fűződő magyarázatokban is, így (kézir. 12. l.) a *csalán* szóról azt állítja a szerző, hogy „megfelelői közt csak *š*-sel kezdődő alakokat ismerünk” s hozzáveti, hogy „nagyon nehéz lenne eldönteni, vajjon az *š > é* hangváltozás még az átadó nyelvben, vagy pedig a magyarban ment-e végbe”. — Ez a megjegyzés a csuvas *šélän* „tüskebokr” szóra céloz, de ennek kimutattam már a NyK. 20. kötetében (472. l.) khivai tatár *čalan* „tövisbokr” (Budagov !: 462.) párját s Vámbéry is említ (NyK. 8: 134. l.) csatagaj *čalagan* („csalán: szó szerint: szűrő, vágó”) alakot; biztos tehát, hogy itt a *cs* szókezdő a törökből való.

„Nem állapítható meg” — írja a pályamű (kézir. 13. l.) — „egész bizonyossággal a *szán* szó köztörök szókezdője. Ha *é*-t veszünk föl eredeti szókezdőnek úgy a kirgizben inkább *š*-t várnánk”. —

A „szán“ neve a szibériai tatárban *čanak* s e szónak kicsinyítő képző nélkül való alakjai volgai tatár *čuna* (Budagov I: 465.), csuvas *šoná*, *šuna* s a kirgizben *šana*. Ez az utóbbi alak benne van az orenburgi kirgiz szótárban (229. l.), ezt tehát nem kell „elvárnunk“. Vámbéry (NyK. 8: 173.) csatagaj *sanak* kirgiz *san* alakot említ, mely utóbbit ugyan más török forrásból nincs módunk igazolni; de van a kalmukban *sana* (Üčebnik, 1892: 36. l.) s a baskirban *sana* (orenburgi szótár: 31.), továbbá a vogulban *sun*, a jurak-szamojédben *szan* (> *san*) s a szlávsgban: *sani*, végül a lettben *sanas* és *sāius*, melyek mindannyian arra vallanak, hogy a magyar *szán* szókezddője ezen alakában már az átadó idegen nyelvben megvolt. Nem is lehetne ez másképp, mert török *č*-nek egyébként nem felel meg a magyarban *sz*.

(Kézir. 17. l.) „Egy esetben török szókezddő dentalisnak \sim magy. *č*: *csikó* (č-n keresztül“. — L. e. nézetre nézve: Ny. 29: 150.)

(U. o.) „Palatalizálódik a dentalis szókezddet: $t > \ell$: *tyúk*“. — A tör. *tavuk*-ból a magy. *tyúk* a török elemekben is igazolható, csuvasos jellegű $a > e$ hangváltozással közvető *tiuk* alakból ered.

(Kézir. 19. l.) A szóvégi *z*-r hangmegfelelés adatai közt találjuk ezt is: *bor*. — Már a kúnban is a szó alakja: *bor* „vinum“, *borla* „vinea“ (Cod. Cuman. 90, 89.), melyhez Radloff a krimi tatár *borla*, *borlačik* adatokat csatolja (Sprachmaterial des Cod. Cum. 72.). Az uigurbán is van *bor* „wein“, *borči* „weintrinker“ (Vámbéry: Kud. Bilik 213.). A szerző nyilván a török *boza* „kölesből készült sörféle italt“ jelentő s a magyarban is *boza* alakban ismert szóra czéloz, mely azonban az előbbtől különválasztandó.

(Kézir. 18. l.) A tárgyalt török elemek sorában van ez is: *agyag*, melyben állítólag *č*, *č' > č*, 'd hangváltozás ment volna végbe. — Itt Vámbéry csagatajnak mondott *alčik*, *agyag*' adatára történik czélzás; de ez csak a „Magyar és török-tatár szóegyezésekben“ került tudományos forgalomba, ellenben nincs meg Vámb. „Čag. Sprachstudien“ művében, sem Budagov és Radloff szótáraiban, hanem vannak: *alči* „gyps“ (Budagov I: 82.) és *balcik* „lehm, kot.“ Különben is, ha a tatár *walčik* „törmelék“ (*pečün-w.* „szénamurva“) magyar mása: *ocsú*: egy török *alčik*-féle alaknak magyar megfelelőjében is *cs-t*, nem pedig *gy-t* várhatunk a török *č* hangcsoporttal szemben.

A pályamű afféle újonnan fölfedezett török elemekre, mint *kalács*, *vampir* s a napjainkban megismert *kumisz* szavak, nem érdemes szót vesztegetni; de van közöttük egy szemnek tetsző adat is, jelesen *aszó*, melyről nem régiben Gombocz Zoltán irt a Nyr-ben, egybevetvén ezt a kirgiz *asu* (= šor *ažik*) „bergpass, übergang übereinen berg“ szóval. Ez a „völgy“ jelentésű magyar *aszó* szónál nem jöhet tetintetbe; mert először jelentése voltakép: „hegyi-út, hágó“; másodszor s mássalhangzója köztörök s helyett való, (mely t. i. a kirgizben következetesen *s*-re változik), ilyen *š*-nek pedig a magyarban *sz* meg nem felelhet.

Mód nélkül röviden és felületesen bánik el a szerző az újabb török hatással, jelesen az egyenesen vagy közvetve jött ozmanli elemekkel; erre azonban, valamint a pályaműnek egyéb igen felőtltő hézagosságaira nem tartom szükségesnek a részletes kitérést, minthogy azt hiszem, igazolják az eddigiek is abbeli ítéletemet, hogy a kezünk közt levő mű nemcsak hogy előbbre nem vitte a magyar nyelv török elemei terén kifejtett eddigi kutatásokat, hanem jócskán alul marad ezek színvonalán, sőt mint összefoglaló dolgozat sem tarthat számot különös figyelemre. Mindezek alapján természetesen, hogy nemcsak a Lukács Krisztina-jutalomra, hanem az akadémiai elismerésre sem ajánlhatom.

Budapest, 1900. április 28.

Munkácsi Bernát, 1. tag.

III.

A magyar nyelv török elemeinek tárgyalását és kimutatását kívánó pályakérdésre egy pályamű érkezett be. Ez is csak tervezet, és mellékletképen egy vázlatos mutató. A tervezet annak az eljárásnak a leírását foglalja magában, melylyel a szerző az előtte álló kérdést meg akarja oldani, és a mellékelt mutató a feldolgozás módjának illusztrálása akar lenni. A mutatóban a magyarban levő török elemek hangtani viszonyait vázolja, a szerint a mint szó kezdetén, a szó belsejében, vagy pedig a szó végén mutatkoznak. A szókezdet című fejezetben a mássalhangzót, a szókezdő gutturális, az s, ş (c, ç)-féle szókezdet, és a dentális explosívák hangtani viszonyait tárgyalja, a nélkül azonban, hogy valami újat tudna felmutatni. A szó belsejében előbb az első szótag magánhangzóját, majd a szóközépi mássalhangzókat veszi vizsgálat alá, inkább az eddigi kutatások hézagossága és nem minden hibáktól ment összefoglalásával. Végül a szóvégéről is megemlékszik és sorra veszi a mássalhangzós szóvéget, a szóvégi gutturalisokat, a liquidákat, a dentális és palatális spiransokat és a magánhangzós szóvéget. Problemának, mint látható, elég sokat ölelt fel a pályamű, de a kidolgozásig és még kevésbé a megfejtésig nem vitte a dolgot. Hogy kellő számú adatokkal nincsenek az egyes hangtani jelenségek igazolva, az még hagyján. Nagyobb hiba ennél, hogy még e kevés számú adatok is hibásan vannak összeválogatva, és nem egy oly hangtörvényt mond megfejtethetetlennek, melyet a tudományos vizsgálatok már tisztáztak. A pályamű szerzője, úgy látszik, hogy a kérdésére vonatkozó irodalmat sem ismeri a maga teljességében. Az anyagot még kevésbé. Máskülönb a vizsgálódása körébe vont nyelvek közül épp a legfontosabbak nem hiányoztak volna. Noha másfelől el kell ismernünk, hogy a pályakérdés a magyar nyelvészeti feladatok egyik legnehezebbike, és az idevonatkozó előtanulmányok egész sorának kell hogy megelőzze e kérdés sikeres megoldását.

Külön fejezetben foglalkozik a pályamű-tervezet az oszmán-török jövevényszókkal. Ez a rész, mely az egész feladatnak aránylag leg-

könnyebb, legfeldolgozottabb és legáttekinthetőbb része, szintén felületesen és látható elhamarkodottsággal van tárgyalva. Mindjárt a legelső kérdést, az átvételek korának kérdését meg se kíséri. Holott a csak valamennyire is beható vizsgálat meggyőzhette volna a kutatót, hogy az oszmánli befolyás nemcsak a hódoltság idejéből, hanem az azt megelőző korból is kimutatható. Máskülönben több oly átvételt nem tudnánk megfejtteni, melyek egyrészt codexeink nyelvében, tehát a hódoltság kora előtti magyarságban voltak használatban, másrészt pedig az oszmán szókinészhez való tartozásuk kétségen felüli. Nem különbözteti meg továbbá a kellő szabatossággal a közvetlen török átvételeket azoktól a jövevényszóktól, melyek a dél-szláv nyelvek hatása révén kerültek be a nyelvünkbe. Itt már a dialektikus átvételeket is tekintetbe kellett volna venni. Fontos és a legtöbbször esalhatatlan kritériumul szolgál ugyan az a hangtani elváltozás, mely a délszláv átvételi alakokban történt, de akárhányszor olyan példákkal is van dolgunk, melyekben hangtani elváltozás nélkül történt az átvétel. Az ilyen esetekben egyéb jelenségeken kell keresnünk az átvétel eredetét. Ez újabb jövevényszókat is akkép csoportosítja a pályamű, hogy a hangtani sajátosságokat a szókezdeten, szóközépen és szóvégen vizsgálja. Itt már az osztályozási alap is el van hibázva, és ebből magyarázható meg a pályamű olyan tévedése, hogy egyrészt szláv eredetű szókat, mint pl. *halina*, török eredetűnek tart, másrészt pedig régibb átvételeket, mint pl. *duda*, újabb kölcsönvételnek tekint. Abban sem értek egyet a pályamű szerzőjével, hogy szláv hatást lát abban, hogy a szóközépi gutturalis spirans a nasalis előtt eltűnik a délszlávban.

Megjegyzéseimet és a belőlük vont tanuságokat abban foglalhatom össze, hogy a pályamű-tervezet még arra sem mutat biztatót, hogy a szerző meg tudná e kétségkívül nem könnyű feladatot oldani. A jutalom ennél fogva nem adható ki, és a szerzőnek megbízás iránti kérélmé sem teljesíthető.

Budapest, 1900. május hó 1-én. Dr. Kúnos Ignác l. tag.

Jelentés Pauler Gyulának «A magyar nemzet története Szent Istvánig» című munkájáról.

I.

A Tekintetes Osztály Pauler Gyula m. tud. akadémiai rendes tagnak és osztályelnöknek: „A magyar nemzet története Szent Istvánig” című, a hazai első takarékpénztári egyesület megbízásából készült művét bírálat és jelentéstétel végett nékem, tisztelettel alólirotttnak, átküldvén, van szerencsém jelentésemet a következőkben előterjeszteni:

Pauler Gyula e műve két főrésze oszlik, melyek közül az első a magyar népnek nemzetté alakulását és annak a honfoglalást megelőző viszontagságait tárgyalja; míg a második a honfoglalást, a magyar nemzetnek az új európai hazába való végleges behelyezkedését és külföldi kalandozásait rajzolja.

Az első részben szerző mindenekelőtt a történeti ethnographia összes új adatai felhasználásával azokat a népelemeket egymással való összefüggésük, geographiai helyzetük és ethnographiai jellemükre nézve tárgyalja és tisztázza, a melyeknek tömegéből a IX. század elején a magyar, akkor még mint baskir, kibontakozik.

Kiséri azután a magyart vándorlásainál Lebedián és Etelközön át, nem pusztán csak külső viszontagságaira való tekintettel, hanem érdekes képbe egyesítve azokat az adatokat is, melyeket kútfőinkben szétszórva az ősmagyarok életére, faji jellegére, gondolkodására és ősi szervezetére nézve feltalálhatott, és folytonos figyelemmel arra is, hogy a más népekkel való érintkezés a magyaron mily nyomokat hagyott.

Különösen szépen rajzolja szerző a magyarnak életét Etelközben, annak közös vezér alatti egyesülését, valóságos nemzetté alakulását, menten a mondai elemtől.

A második részben e munka a honfoglalás történetét tárgyalja behatóan, hazánk akkori állapotának tüzetes rajzát adva; és a következő három fejezetben a nyugati kútfők adatainak kritikai felhasználásával a külföldi kalandozásokat adja elő az augsburgi csatáig.

Az utolsó fejezetben pedig igen szépen festett képét találjuk annak az átalakulásnak, melyen a nemzet a kalandok lezajlásával Gyejesa alatt keresztül ment, kidomborítva látjuk Gyejesának és különösen nejének, Saroltának, történeti alakjait: látjuk a nemzetnek végleges letelepülését, a kereszténység első hatását és ezzel azt az állapotot, mely Szent István nagy reformjait lehetőkké tette.

Mindezt szerző teljesen összefüggő, vonzó előadásban nyújtja, melyet kritikai okoskodásokkal nem szakít meg és igen sok helyt magoknak a kútfőknek jellemző szavai vagy mondásainak közbefűzésével élénkít.

Kritikai igazolását az általa rajzolt képnek szerző a jegyzetekben adja, melyekkel a szöveget, ezt csaknem elérő terjedelemben kíséri. Itt látjuk a hazai és külföldi kútfőknek és az idevágó irodalomnak tüzetes felhasználását és ezek adatainak mérlegetését, mely jegyzetek egynémelyike valóságos kis értekezés. Velők igen sok vitás kérdés van tisztázva.

Nagyon becses és tanulságos végtére a három függelék, melyet szerző munkájához csatolt. Az elsőben a hazai krónikák egymáshoz való viszonyát és ezek adatainak forrásait nagy tudományos apparátussal és elmeéllal vizsgálja és megállapítja, és így értéküket új világításba helyezi. A másodikban pedig egynémely rokon nép ethnicumát iparkodik tisztázni; míg a harmadikban az általa felállított baskir-magyar rokonságot, illetve e kettőnek az ősidőkben azonosságát meggyőző érvekkel és okoskodással bizonyítja.

Mindezek alapján e munka méltóan sorakozik ahhoz a nagy munkához, melyet szerző az Árpád királyok korszakáról írt, ezt kiegészíti és legrégibb nemzeti multunkra érdekes világot vet.

A munka kiadását tehát melegen ajánlhatom.

Budapest, 1900. február 1.

Dr. Hajnik Imre r. tag.

II.

Midőn *Pauler Gyulának* „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ című, a magyar történetírás terén korszakot alkotó munkája 1893-ban a Magy. Tud. Akadémia kiadásában megjelent, közértelmű volt az óhaj, vajha a tudós szerző művének az elejét, vagyis a magyar vezérek korát is megírná. Ma már ezen óhaj teljesült, mert Paulernak bírálat alatt levő műve a magyar nemzet történetét egész Szent Istvánig felöleli.

A kézirat 288 iv-oldalra terjed. Szerző az előszón kívül a rokon népek, Lebedia, Etelköz, a honfoglalás és külföldi kalandozás címek alatt értekezik; s végül három függelékot csatol: 1. „Ilazai forrásaink adatai a magyar nemzet történetétől Szent Istvánig. 2. Némely rokon nép ethnicumáról. 3. A baskir-magyar rokonságról.

Pauler Gyula jelen művében is azt az eljárást és módszert követi, mely „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ című művének a fényes sikert biztosította. A kútföket és a feldolgozott műveket teljesen s alaposan áttanulmányozta, gondos kritikával megválogatta és használta. A tudományos eredményeket szigorúan a kútfők alapján állapítja meg, üres s erőltetett kombinációkkal s képzelmi alkotásokkal nem tölti meg a művét. S még a hol hozzávetésekkel kell is dolgoznia, legott értésére adja az olvasónak a jegyzetben, hogy ennek vagy annak az állításnak mekkora a súlya, az értéke. Így azután a mit nyújt, megfogható és megbízható; mert nem a levegőben függ, hanem a kútfők hitelességén nyugszik. Különös elismeréssel emelem ki a 94 iv-oldalra (109—203) terjedő jegyzeteket, melyekben nemcsak mindenütt hiven, szigorú lelkiismeretességgel urát adja állításainak, hanem a kútfőknek és forrásműveknek valóságos kincstárát foglalja össze, kritikai méltatásukat nyújtja és hasznavehetőségéről számol be. Kétségkívül nagyon kezére járt az a szerencsés körülmény, — a mi által azután művének a becse is jelentősen emelkedett — hogy a „Magyar Honfoglalás Kútfői“-t, mint ennek szerkesztője, — jelen munkájában már egészen értékesíthette, a mint erről hivatkozásai lépten-nyomon meggyőznek.

Szerző a magyar nép multjának vizsgálatánál nem révedez a nyelvrokonság sokat hánytorgatott kérdésénél, hanem ott kezdi az elbeszélést, midőn a magyarság a történelem színterén mint nép megjelenik. Csak mintegy a nyelvrokonság feszegetői kedvéért jegyzi meg, hogy „az ugor nem ellentéte a töröknek, mint rendesen vesszük, hanem alfaja, mint p. o. a szász a németnek“.

Tetszetősen bizonyítja, hogy a baskirok eltörökösödött magyarok s „első ismert hazájok a mai baskir földön, az ufai, részben talán orenburgi kormányzóság területén volt“. Fejtegetéseiben nagy sikerrel megvédelmezi Julián jelentésének „De facto Ungariae Magnae invento“ hitelességét Vámbéryvel szemben, a ki azt hirdette, hogy Juliánnak egész tudósítása csak „költemény“.

A kútfőkből merített tények világánál vezet a magyar népet Baskiriából Lebediába, Etelközbe és végül a mai hazába; s önálló kutatás alapján előadja az egyes hazákhoz kapcsolódó eseményeket, s főleg Etelköz elhagyását egészen új alakban magyarázza meg. Találón s a nomád népek életéből vett hasonlattal is támogatva rajzolja meg a vándorló magyar műveltségi viszonyait, foglalkozását, ruházatát, viseletét, szokásait, életmódját, családi életét, társadalmi szervezetét, hadi mesterségét, hitvilágát és tudását; s nyomról-nyomra feltűnteti, mit hozott a magyar nép ősi hazájából, vándorlása közben minő ismeretekkel gazdagodott, művelődésében hogyan emelkedett, a fejlődésnek minő fokán jutott el a mai hazába s itt a szláv népektől mit tanult el a nyelvi kölcsönzés tanúsága szerint és minő hatások alatt fejlődött tovább.

A honfoglaló magyarnak a mai hazába Árpád vezérlete alatt, a vereckei szoroson át jövetelét 895 végére teszi; a honfoglalást és a letelepedést helyesen magyarázza. A külföldi kalandozást részletesen, tárgyilagosan, a nemzeti érzület legyezgetése nélkül, új szempontokból és új részletek felszínre hozásával írja le. Jól veszi észre a pozsonyi krónika tévedését, midőn ez Szent Lázár szegényeiről beszél. Hiszen a Szent Lázár-rend a XII. században jő létre; nálunk meg csak a XIII században emlékeznek meg róla az oklevelek.

A sokféle találgatással szemben a szeg fejére üt, midőn kimondja, hogy a kereszténységet azért vették át ősünk Nyugattól, mert „ez törődött velünk“. Volf György ellenében vitatja, hogy az első térítők nálunk azon szláv papok és barátok voltak, a kik a honfoglalás első századában itt a szlávok lelki életét gondozták. Okoskodásának sarkpontja szerint már az, hogy „az egyszerű „pap“ és „barát“ származnak az ószlovénból, éppen azt mutatja jellemzően, hogy az első alapot a szlávok rakják le; a további magasabb, részletesebb fejlődés — már Szent István alatt — lehet olasz; s e mellett az egyetlen malaszt (milost) szó többet bizonyít, mint száz püspök, apát, kanonok, monostor s más efféle szó ellene“. (143. jegyz.)

Szerző — helyesen — elejti azt az ellentétet, melyet írónk Wolfgang és Pilgrim között annyira kiszíneztek. Géza és háznépe megkeresztelését egészen új alakban tárja fel, midőn a keresztelő papot Prunwart, vagyis Bruno személyében állítja elénk, a ki Gézának első püspöke volt.

Hazai történetírásunk tudományos eredményeinek gyarapodása szempontjából rendkívül becses szerző művében az I. Függelék. Ebben mondja ki azt a tanulságos igazságot, hogy „fölületes szemlélőre Anonymus és a krónikák okvetlen azt a benyomást teszik, mintha rendkívül elütnének egymástól; tüzetesebb vizsgálat azonban ezt megczáfolja, sok rokonságot tüntet föl s arra az eredményre vezet, hogy mindketten egy forrásra támaszkodnak“. Ezt azután szerző a párhuzamos helyek szembeállításával kézzelfoghatólag igazolja. Szöveg-

kritikai vizsgálódását a nem szószerinti egyezésekre is kiterjeszti s tanulmányának eredményeit így foglalja össze: „Számosabbak azok a helyek Anonymusban, melyek tárgyukból következtetve, ha nem is szó szerint, a Képes Krónikával egy közös forrásból folynak; s ezek még sokkal tanulságosabbak Anonymus írásmódjára, elbeszélésére nézve. Világosan kitünik belőlük, hogy a Névtelen jegyző a krónika egyes, meglehetősen nyers, összefüggéstelen adatait pragmatice igyekezik feldolgozni s — népiesen szólva — hosszú lére ereszti, családi hagyományokkal kiegészíti s lehet mondani, meggazdagítja“. (214. l.)

Anonymus kéziratát — Fejérpataky László újabb tanulmányát is értékesítve — csonkának hiszi s több kifejezés alapján azt véli, hogy Anonymus barátja, a kinek a művet írja, nem magyar ember volt. Anonymus általános értékét elég kevésre becsüli, mert „most már minden szavának nem hiszünk, sőt elbeszélése *kilencztized* részének többé nem hihetünk, munkáját a magyar honfoglalás történetünk többé el nem fogadhatjuk“.

Szerző művének gyakorlati szempontból előnyére válnék, ha a szöveg 1—12 lapon is nem egy bekezdés alatt folynék.

A mű minden sora arról tanúskodik, hogy írójuk a történeti igazságot keresi előítélet, elfogultság és részrehajlás nélkül. Véleményét határozottan, tartózkodás nélkül kifejezi, nem tekintve, kedves-e vagy nem a nemzeti hiúságnak. Kritikája erős, éles, de igaz Így Salamon Ferenczről elismeri, hogy „sok jó, sőt genialis megjegyzést tesz; csak hogy az erős gáncs, melylyel a középkori írókat „a tudatlanság és ferde észjárás amaz örök monumentáit“, különösen pedig Luitprandot sujtja, talán inkább azt éri, mit az újkori tudakosság ez írókból kiolvasott, mintsem azt, a mi valóban bennük van“. (70. jegyz.)

Mindezek alapján *Pauler Gyulának* a fentebbi sorokban méltatott munkáját, mivel szigorúan tudományos módszerrel, a kútfők és az irodalom teljes áttanulmányozásával, rendkívüli erudícióval és józan kritikával készült; mivel történetírásunk eddigi eredményeit igen sok helyt megjavítja és új anyaggal gazdagítja, s így a tudományt hatalmas lépésekkel előbbre viszi; mivel nemzetünknek Szent István előtti korát nagyon sikerülten megírva tartalmazza, s így a magyar történetírásnak és tudománynak becsületére válik, — *a jutalomra kiválóan érdemesnek ítélem.*

Kelt Budapesten, 1900. évi április hó 6-án.

Békefi Remig lev. tag.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XI. KÖTET.

1900. Szeptember 15.

9. FÜZET.

Az Ókori Lexikonról.

(Kivonat *Pecz Vilmos* 1. tagnak április 2-ikán tett jelentéséből.)

Már 1875 januárius havában hangoztatta Bartal Antal a Budapesti Philologiai Társaság kebelében egy a classikus ókorra vonatkozó összes tárgyi ismereteket szótári rendben tárgyzó munka kiadásának szükségességét, s azóta ez az eszme szakadatlanul foglalkoztatta az illetékes köröket. Tehát az Ókori Lexikon kiadása előzményeinek már huszonöt éves a története, melynek folyamán az ügy körül érdemeket szereztek: *P. Theurewk Emil*, ki mint a Budapesti Philologiai Társaság elnöke az ezen társaság választmánya által 1875-ben kiküldött szerkesztő bizottság tagja volt; *Hóman Ottó*, ki az Országos Közoktatási Tanács felszólítása folytán a 90-es évek első felében hozzáfogott a szerkesztési munkálatokhoz, de nagy elfoglaltsága miatt nemsokára visszalépett; *Bartal Antal*, az eszme fölvetője, ki mint a Budapesti Philologiai Társaságtól megbízott szerkesztő már a 70-es évek második felében sokat fáradozott és költekezett, de vállalata a kellő anyagi és szellemi támogatás hiányában abbanmaradt; főképen pedig *Heinrich Gusztáv*, ki mint a Budapesti Philologiai Társaság és az Országos Közoktatási Tanács alelnöke fáradhatatlan buzgalomával kieszközlötte a *M. T. Akadémia* és a *Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium* támogatását, rábírta a *Franklin-Társulatot* a kiadás elvállalására, s ily módon a munka létesítésének alapját teljesen biztosította.

A Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium, hol *Fináczy Ernő*-ben talált az ügy lelkes pártfogóra, 1896 december 9-én kelt leiratában jelentéstevőt bízván meg az Ókori Lexikon szerkesztésével, az utóbbi első, legsürgősebb feladatának ismerte a *munkatársak megnyerését* és az általuk elvállalandó cikkek *tárgykörének megállapítását*. Mivel — egy-két kivétellel — nem kapathott olyan munkatársakat, kik, mint az ügy érdeke megkívánná, egymagukban vállalkoztak volna egy-egy nagyobb complexus földolgozására, továbbá, mivel a szakismeret dolgában való ille-

tékesség szempontján kívül tekintettel kellett lennie arra is, hogy a létesítendő mű iránt való közelebbi érdeklődés körébe vonja a különböző tantestületeket: munkatársai száma negyvenegyre szaporodott föl.

A munkatársak névsorának és tárgyköreiknek megállapítása után már 1897 márczius 3-án szétküldötte a szerkesztő *első körözüényét*, melyben kifejtette a kidolgozásnál szem előtt tartandó következő elveket és módozatokat:

Ez Ókori Lexikon *célja*, hogy a tanárjelöltek és tanárok, továbbá a középiskolák felső osztályainak tanulói és végül a művelt nagyközönség azon része számára, mely az irodalom nemesebb alkotásai iránt érdeklődik, az ókorra vonatkozó összes tárgyi ismereteknek a tudomány legújabb vívmányai alapján művészig, valamint ábrák tekintetében lehetőleg kikerekített kézikönyvét nyújtja.

A munka *anyagát* képezik: 1) Lübker Reallexikon des classischen Altertums für Gymnasien című könyvének 84 lexikális ívet kitevő, utolsó (hetedik) kiadása (Teubner, 1891), mely fogyatékosságai mellett is legjobbnak mondható a hasonló fajta kézikönyvek között; ehhez járulnak pótlásként: 2) hungaricumokról és egyéb ókori tárgyakról szóló cikkek; 3) számos ábra, melyek Lübknél csak igen gyéren fordulnak elő és nagyrészt rosszak, elavultak.

A *kidolgozás módját* illetően a munka különös tekintettel van arra, hogy kimutassa az *antik világ hatását a magyar szellemre*, és hogy aránylag *nagyobb terjedelemben vegye figyelembe a magyar szakirodalmat*, mint a külföldit. Nem azt tartja szem előtt, hogy minden egyes tárgyra nézve teljes magyar *bibliographiát* adjon, hanem hogy tapintattal kiválassza a jót és legjobbat, valamint a régibb magyar szakirodalomból azokat a műveket is, melyek nem felelnek ugyan meg a mai igényeknek, de a *magyar classica philologia története* szempontjából fontosak, mint pl. Szabó István Homerus-fordítása. Lehetőleg minden íróról föl-
említi a munka az *editio princeps*eket (első nyomtatott kiadásokat), valamint azokat a szakmunkákat, melyek valamely antik íróra vagy tárgyra nézve mint első jelentek meg *Magyarországon*, a mennyiben t. i. a classica-philologia egyik vagy másik tárgyával való komolyabb foglalkozás kezdetét jelzik hazánkban.

A *görög szavak orthographiájának* nehéz kérdésében, sokszoros megfontolás után, különös tekintettel arra, hogy a görögös formák nálunk még a szakembereknél sem igen járvák, és hogy a görögös formák visszaadására vonatkozó orthographiai törekvések nálunk sikerre nem vezettek, továbbá, hogy az Ókori Lexikon a művelt nagyközönségnek is szolgálatot kíván tenni, mely görög tudását és a görög iránt való érdeklődését a latin

művelődés révén nyerte, s így reá nézve a görög nyelvformák legnagyobb részben idegenszerűek: mindezeket megfontolva, a szerkesztő arra határozta el magát, hogy mint legegyszerűbbet, legkevesebb nehézséggel járót és egész classikus műveltségünkhöz legközelebb állót, a *latinos orthographiát* vegye alapul. Jól tudja azonban, hogy ezen az alapon sem fog mindenkit kielégíthetni. Mert ha pl. görög mythológiáról lévén szó, Hephaestust vagy Poseidont ír, akkor a merev latinista azt veti szemére, hogy ezek a latinos formák nem léteznek, a mennyiben a latin Ἥφαιστος-t és Ποσειδών-t mindig Vulcanusnak és Neptunusnak mondotta; ha pedig Vulcanust és Neptunust ír, akkor viszont a merev graecisták azon vádjának van kitéve, hogy a latin istenek neveit adja a görög isteneknek. Pedig meggyőződése szerint így is, meg amúgy is helyes az eljárás.

A görög, valamint a latin szavak írására nézve még a következők jegyzendők meg: A főalakoknak újabb időben nagyon elterjedt, de magyartalan használata ellenében a szerkesztő ragaszkodik a latinos forma nominativus singularisához, pl. aethiopsok vagy aethiopiaiak, vagy aethiopiabeliek (nem aethiopsok). Az *-es* végű *-a* tövű görög szavaknál magyarosabb hangzású a latinos *-a* végű nominativusi forma, mint az *-es* végű görögös nominativus, tehát jobb pl. Atrida, hoplita, mint Atrides, hoplites. A latin *c-t* lehetőleg következetesen írja a *k* hang jelölésére, tehát pl. nemcsak Corinthus, Caria, hanem corinthusi, cariai is (nem korinthusi, kariai). Kivételt tesznek a meghonosodott szavak *-kus*, *-kai*, *-ka* végződése, mint pl. philosophikus, attikai, dialectika (nem philosophicus, atticai, dialectica). Mivel az *I* és *J* betűs cikkeket a szerkesztő különválasztotta (Lübkernél együtt vannak), ehhez képest nem *i*, hanem *j* betűvel írja a latin szavakban is a *j* hangot.

A görög betűk a betűrend tekintetében a nekik megfelelő latin betűk értékével bírnak, tehát pl. ϵ és η = *e*, a spiritus asper = *h*, stb.

Ezeknek a megállapodásoknak alapján fogott hozzá a szerkesztő a *Lübkerben foglalt anyag átnézéséhez, pótlásához és a munkatársak között való szétosztásához*. A Lübker-féle anyag a Lübker-féle cikkek kiegészítésein kívül 215 új cikkel gyarapodott, melyek közül Kuzsinszky Bálint 123 hungaricumot, Geréb József, Gyomlay Gyula és Vári Rezső egy-egy cikket, Mangold Lajos 12-öt, Becker Fülöp 24-et állapított meg, s a szerkesztő 53-at szemelt ki hozzájuk. Ily módon a cikkek száma körülbelül 6000-re emelkedett.

A szerkesztő nemcsak hogy a legtöbb esetben megtartotta a Lübker-féle cikkekben előforduló körülbelül 9300 *utalást* és ezzel kapcsolatosan természetesen a cikkek *besztását* is, hanem a cikkek szaporítása és azon sokszoros kapcsolat folytán, mely-

ben egy szaklexikon részei egymással állanak, körülbelül 700-zal gyarapította is az utalásokat, úgy hogy ezek most már körülbelül 10,000-et tesznek. Általában véve mindjárt eleve *fixiroznia* kellett az összes 10,000-nyi utalást és ugyanannyi utalt helyet, s ezzel kapcsolatban az összes 6000-nyi cikk beosztását is, mert hiányos kézirati anyag feldolgozásánál csakis így kerülhető ki a zűrzavar. S ez bizonyára így van minden hasonló fajta munkánál, hogy t. i. a szerkesztő, mikor pl. az A betűbe tartozó cikkek átdolgozásához fog hozzá, nem rendelkezik még azokkal a többi cikkekkel, melyek az A betűbe tartozókkal összefüggésben állanak.

Az *illustratióknak* a munkatársak javaslatai tekintetbe vételével való végleges összeállítása *Láng Nándor* szakértelmének és buzgalmának köszönhető, ki egyszersmind magyarázatukat is adja a szövegben. E tekintetben legnagyobb az eltérés az Ókori Lexikon és Lübker műve között, mert míg emez csak 161 ábrát ad, addig amaz körülbelül 900-at fog magában foglalni, melyek tíznek kivételével már mind rendelkezésre állanak.

A munkatársak közül eddigelé huszonhárom küldte be összes *kéziratait*. Nem küldték be kézírataikat: S-től végig 18-an, P—R-ből 16-an, O-ból 15-en, N-ből 14-en, M-ből 13-an, L-ből 12-en. H—K-ből 7-en, G-ből 4-en, F-ből 3-an, E-ből 2-en, C—D-ből 1. Tehát eddigelé az egész anyagnak körülbelül három negyedrésze van a szerkesztő kezénél. A dolgozatok, nem szólva Lübkernek egyes változatlan fordításairól, általában véve többé-kevésbé szabad, javító és pótló feldolgozások, de vannak közöttük nem csekély számban egészen önálló cikkek is.

A szerkesztő eddigelé a kezénél levő kéziratoknak a felét dolgozta át. Csak egyszerű átolvasásra jut ideje, mely alatt folyton három szempontot kell szem előtt tartania: 1. a szerkesztés kívánalmait (beosztást, utalást, utalt helyet, az orthographiának mindennemű tekinteteit); 2. a tárgyi szempontot; 3. a stílus követelményeit. Mi természetesebb, mint hogy a figyelemnek ezen fárasztó hármas megosztása folytán egyszeri átolvasás alapján mindenben kifogástalan munkát nem végezhet, a mint hogy a correcturánál is csak egyszer olvashatja el elejétől végig a szöveget. De alapos reménye van arra, hogy a Vallás- és Közoktatásiügyi ministerium gondoskodása folytán a stílus további javítása szempontjából segítségére lesz egy szakember, a mint hogy már jelenleg is jó segítségére van a correcturában *Finály Gábor*.

A *nyomda* a múlt év első felében kezdte el a munkát. Jelenleg körülbelül 25 ív van kisérvve és nyolcz kinyomva, míg az imprimaturrell ellátott 9—16-dik ív legközelebb fog kinyomtatni. Az egész mű körülbelül 120—140 ívet fog tenni három

kötetben, megjelenik 30—35 négy íves füzetben július-szeptember kivételével lehetőleg minden hónap 15-ikén. Egy-egy füzet ára egy korona.

A szerkesztő jól tudja, hogy a munka nem lesz tökéletes, de annyi bizonyos, hogy jelentékenyen többet, és meri állítani, hogy egészben véve jobbat is fog adni Lübkernél.

A nagylaki uradalom története.

(Kivonat *Borovszky Samu* I. t. április 9-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Csanád vármegye birtokviszonyaira a XIII. században végzetes hatással volt a tatárjárás. Itt is, mint az Alföld többi részein, az egykor virágzó telepek helyén pusztaság ütött tanyát s a rejtekeiből visszatért lakosságot előbbi lakóhelyeire csak üszkös romhalmazok emlékeztették. Teljesen elpusztult a vármegye és a püspökség ősi székhelye, Csanád is, sz. István-kori templomával s püspöki residentiájával, és körülötte alig volt falu, melyet a borzasztó dúlás meg ne viselt volna.

A szemtanú Rogerius megörökitette azt a rettenetes mészárlást, melyet 1241 nyarán Kádán tatár vezér hadai a csanád-vármegyei Perg (vagyis a későbbi Kasza-Pereg) faluban véghezvittek s följegyezte, hogy ide mintegy hetven falu népe zárkózott be. Míg ezen a helyen a parasztság sánezolta el magát, a nemesség és részben a papság is Csanád várának és Egres monostorának falai közt keresett menedéket; de hiába, mert ez a két erősség is csakhamar a tatárok kezébe került. Így tehát a vármegye lakosságának minden rétege súlyos megpróbáltatáson ment át s azok, a kik a vad ellenség körmei közül legalább életüket megmenthették, alig ismertek rá az egykor virágzó, népes vidékre.

A tatárjárás viharának elzúgása után az újjáépítés nagy munkája azokra a hatalmas nemzetségekre várakozott, melyek közt a vármegye területe ez időtájban megoszlott.

Ezek közé tartozott az a nemzetség is, melynek kezén először a nagylaki uradalmat találjuk, t. i. a *Monoszló* nemzetség. E nemzetség ősi fészke a körösvármegyei Monoszló vár lehetett (a Császsza vidékén eső mai Moszlavina) s tagjai már II. Endre király korában országos tisztségekre emelkedtek. Machareus ispán fia Tamás ispán kedves embere volt a királynak; nem pártolt el tőle még akkor sem, mikor Endre Imre királlyal összeütközésbe keveredett, s megőrizte hűségét az alatt az

idő alatt is, mikor az országban a szentföldi hadjárat idején feneketlen zavarok dúltak; sőt mint a király hű vitéze, résztvevett az oroszországi hadjáratban s ott meg is sebesült. 1221-ben Valkó vármegye főispánja, tiz évvel később meg horvát- és dalmátországi bán volt. Ennyi érdemnek elismerésül a király 1231-ben nemcsak megerősítette őt nemzetsége birtokaiban, hanem jóindulatát új birtokok adományozásával is tetézte.

Ekkor kapta Tamás ispán a csanádmegyei *Csika* nevű várbirtokot, mely azelőtt Ján csanádi századosé volt, de magtalanul lett kimulása következtében a koronára szállott. Ez a Csika vagy Csiga falu, melyben az adománylevél szerint szent Márton tiszteletére szentelt templom állott, későbbi időben is jelentékeny szerepet vitt a vármegye történetében s a mi szempontunkból azért nevezetes, mert közvetetlen szomszédságában állott Nagylaknak, melynek első története éppen a Monoszló nemzetség nevével áll kapcsolatban.

Az oklevél felsorolja Csiga várbirtok határait is, s ha Nagylak 1231-ben már fennállott volna, az oklevél kétséggkívül megemlítené volna, mint a hogy megemlíti a szomszédos Kenaz monostort, melyről többé egyetlen egy adat sem emlékezik. Alatta pedig csakis a Marostól északra fekvő monostort kell értenünk s bajosan vehetjük egynek a tiszaparti Rév-Kanizsa (ma Török-Kanizsa) mellett volt Kanizsa-monostorral.

Nagylak tehát minden valószínűség szerint a tatárjárás után keletkezett s alapítóját a Monoszló nemzetség tagjai között kereshetjük. A helység neve kétséggkívül magyar név, épp úgy mint a tőle nem messze fekvő Fellaké is; hihetőleg valamely nagyobb lakházról, épületről kapta ezt a nevet. A latin *lucus* (tó) szóhoz, melyből e század elején a deákos tudakosság származtatta, e helynévnek nincsen semmi köze.

1313 márczius 11-én Monoszló nb. Gergely fia Egyed mester súlyos betegségbe esvén, a nagyszombati ferencz-rendi barátok előtt elkészíti végrendeletét. Ebben először is bünei bocsánatáért, s hogy sz. Adalbert érdemeiért, kinek közbejárásáért esedezik, bünei eltöröltessenek, *Noglok* nevű örökségét, mely a Maros mellett fekszik, minden tartozékaival egyetemben az esztergomi hegyen épült sz. Adalbert egyháznak hagyományozza.

Gergely, kinek fia e végrendeletet teszi, Tamás ispánnak volt az idősebbik fia s mint apái, ő is az ország előkelő emberei közé tartozott. 1255-ben úgy találkozunk vele, mint Krassó vármegye főispánjával, 1269-ben pedig mint a kúnok birájával. Őt tehát Délmagyarországhoz, hol akkor nagy számmal laktak kúnok, szorosabb kötelékek fűzték, s minden valószínűség szerint jobban törődött marosmenti birtokaival, mint apja, kitől

ezeket örökölte. Az ő nevéhez kell fűznünk a nagylaki uradalom megalapítását, melyről Egyed fia már úgy beszél mint örökségéről, s melynek az ő idejében már tartozékai vannak.

Ennek a Tamás fia Gergelynek három fia maradt; Gergely 1270—72-ben Vas vármegye főispánja, ki 1294 előtt fiúutódok hátrahagyása nélkül halt el. Egyed, ki V. István királynak előbb főasztalnokmestere, később pedig országos nagy szerepet játszott tárnokmestere volt, de 1275-ben teljesen visszavonult a közélet teréről. Neki sem maradtak gyermekei, s aggkorában alkotott végrendelete is csak két leánya javára intézkedik. A harmadik fiú volt Péter, V. István alkanczellárja s 1270—94 közt erdélyi püspök. E szerint fiágon a család e fiúk egyikében sem folytatódott.

Monoszló nb. Egyed mester azután vagy megváltoztatta fentebb ismertetett végrendeletét, vagy az esztergomi érsek nem tudta kieszközölni a királyi jóváhagyást, elég az hozzá, hogy az esztergomi székesegyház birtokába nem jutott a nagylaki uradalom. Egyednek, kiben nemzetségének magva szakadt, Nagy-Szombatban alkotott végrendeletében kifejezett az a jámbor óhaj-tása, hogy sz. Adalbert legyen egyik örököse, nem ment teljesedésbe s a nagylaki uradalom ő utána is megint világi kezekbe jutott.

Éppen akkortájtban, mikor fejét örök álomra hajtotta, a kalocsai érseki széken Jánki László ült (1312—36.), kinek a királyi udvarban nagy volt a befolyása. Az érsek köznemesi állapotból emelkedett e fényes egyházi méltóságra s hatalmas befolyását azután sietett felhasználni arra, hogy családjá jövőjét biztosítsa. Rábirta Róbert Károlyt, hogy a koronára szállott nagylaki uradalmat Miklós öcsésének adományozza. Így került azután a XIV. század első felében a Monoszló nemzetség öröksége annak a családnak a kezére, melyet az egykorú oklevelek Jánki vagy Jánkfi néven neveznek, s e család tagjai voltak azután közel egy századon át a nagylaki uradalom birtokosai.

E birtoklásról oklevelek nem maradtak reánk. A Jánki családdal is csak akkor találkozunk már, midőn kihalóban van; utolsó férfitagja a XV. század első negyedében Miklós fia János, kinek csak leánygyermekai voltak. Leányait, név szerint Anikót, Agathát és Dorotttyát, szerette volna a nagylaki uradalomban praeficiálni, fiúsítani; e végből kölcsönös örökösödési szerződésre lépett a Csákiakkal.

Ugyanis 1421 április 28-án megjelentek a váradi káptalan előtt Csáki Miklós erdélyi vajda és szolnoki főispán, továbbá István fia György székekelyek ispánja egyfelől, másfelől Nagylaki (Jánki) Miklós fia János mester s előadták, hogy mivel ők gyermekkoruk óta kölcsönös szeretettel voltak egymás iránt, s hogy

ez atyafiságos szeretetnek utódaik is örvendezhessenek, érett megfontolás után elhatározták, hogy lentebb felsorolt birtokaikban és birtokrészeikben egymást fogadott és osztályos atyafiakul vallják, olyan formán, hogy ha Miklós vajda és György széke-lyek ispánja fiörökösök nélkül Miklós fia János mester előtt halnának el, Közép-Szolnok vármegyében levő birtokaik és részeik János mesterre és fiutódaira szálljanak; ha pedig János mester húnyna el fiörökösök nélkül, akkor krassó- és temesvármegyei birtokai, melyeket nevezet szerint felsoroltak, örök joggal háramoljanak Miklós vajdára és György ispánra, valamint utódaikra, kikötetvén mindazonáltal, hogy a Csanád vármegyében fekvő Nagylak, Rétkert, Deméng, Palota, Mezőhegyes, Bozzás, Tamás-háza, Kenéz, Jenő és Ölyved falvakban tartozzanak János mester Anikó, Agatha és Dorottya leányait az ország törvényei szerint fiúsítani s ehhez a király beleegyezését is kieszközölni; ha a leányok örökösök nélkül halnának el, föntebb elősorolt birtokai-
kat is Miklós vajda és György ispán fogja örökölni.

A nagylaki uradalom, melynek csanádvármegyei álladékat ez az oklevél — mint látjuk — elősorolja, hatalmas birtoktest volt ez időben. A fentebbi csanádvármegyei falvakon kívül hozzá tartozott még Temes vármegyében nyolcz falu, Krassó vármegyében meg 43 falu és kilencz pusztá.

Az idegenes hangzású helynevekből első pillanatra is nyilvánvaló, hogy az uradalom temes- és krassóvármegyei tartozékainak legnagyobb része szláv vagy helyesebben mondva oláh telepítvényekből állott.

Abból a szerződésből, melyet az utolsó Jánki a Csákiak-
kal kötött, semmi sem lett. Mert mikor néhány évre rá Jánki János meghalt, birtokai s ezek közt a csanádvármegyei nagy-
laci uradalom is a koronára szállottak. Hiába követtek el min-
dent a Csákiak, hogy az 1421-iki örökösödési szerződésnek
érvényt szerezzenek; Zsigmond királynak, ki szakadatlanul pénz-
zavarokkal küzdött, éppen kapóra jöttek a Jánki-birtokok, hogy
általuk rövid úton pénzt teremtsen magának. Mikor Csáki György
látta, hogy a királyi udvarban pénz megajánlása nélkül semmire
sem megy, hogy mégis jogának folytonossága megmaradjon,
késznek nyilatkozott az uradalmat 3000 forintért zálogba venni.
De ezen az áron az uradalomnak csak a felét kapta meg. A másik
felét ugyanolyan összegért, szintén zálogjogon, az egyik Jánki-
leány férje, Tari Rupert váltotta magához.

Most azután megkezdődött a harc a gazdag uradalomért.
Csáki György és Tari Rupert bizonyára nem kiméltek fáradsá-
got, hogy célzt érhessenek. De mint rendesen történni szokott,
a két viaskodó fél közt egy harmadik lett a győztes.

Zsigmond királynak egyik előkelő híve volt a Kaplony-nem-

zetségből származott Nagymihályi Albert várnai perjel s később horvát- és dalmátországi bán. Sok és nevezetes szolgálatot tett a királynak.

E férfiú volt az, kinek Zsigmond király a nagylaki uradalmat 1427 május 29-én eladományozta. Vagyis helyesebben szólva eladta, mert Nagymihályi Albertnek az uradalmat terhelő zálogösszeg kifizetésére köteleznie kellett magát. Miután tehát a zálogbirtokosokat biztosította, hogy követeléseiknek kész eleget tenni, június 15-én a csanádi káptalan Fornosi Vitus királyi kiküldött, és Taddi Pánczél Miklós csanádi nemes királyi ember jelenlétében ellenmondás nélkül beiktatta őt az uradalomba.

A mint a beiktatás megtörtént, Nagymihályi Albert már június 29-én kötelező iratot állított ki, hogy Csáki Györgynek, valamint Tari Rupertnek záros határidő alatt visszafizeti 3—3000 forintjukat. A visszafizetés azonban, noha a zálogbirtokosok részletösszegek elfogadásába is bele mentek, nem egyhamar sikerült s a jókora összeg pénzt Nagymihályi csak két év alatt tudta megtéríteni. Fenmaradt a Tari Rupert nyugtatványa, melyet 1429. december 16-án a csanádi káptalan előtt állított ki a perjelnek; de kétségkívül kielégítette Csáki Györgyöt is, mert ettől fogva háborítatlanul bírta Nagymihályi Albert az uradalmat. A nagypecsétetes adománylevelet, melyet az adományosok a végleges birtokba helyezkedés után szoktak volt kapni, 1428 február 28-án állíttatta ki részére a király.

Nagymihályi Albert mindössze öt-hat évig volt csak a nagylaki uradalom tulajdonosa. Meghalt 1433-ban s három fiút hagyott maga után: Györgyöt, Jánost és Lászlót. Sajnos, ezek a fiúk nem léptek atyjuk nyomdokába; sőt könnyelműségükkel eljátszották azokat a javakat is, melyeket családjuk érdemes megalapítója vére hullásával és pénzbeli áldozataival szerzett.

György volt közöttük a legidősebb. Mikor a várnai csatát megelőzőtt török hadjárat költségeire hazaszerte folyt az országgyűlésen megszavazott egyforintos adó összegyűjtése, Hunyadi János erdélyi vajda és temesi főispán 1444 május 3-án parancsot intézett Szentjánosi György dictatorhoz és Csanád vármegyében az egy-forintok behajtójához, hogy Nagymihályi bán fia Györgynek vagy erre felhatalmazott emberének tiz lándzsára adjon át a vármegyében összegyűjtött pénzből 500 forintot. Nagymihályi György át is vette az összeget; azonban a helyett, hogy azt lándzsás katonák fogadására fordította volna, megtartotta a saját céljaira. Ezzel méltán magára vonta Hunyadi János haragját.

A várnai csata után tartott országgyűlés egyik tanácskozásában azután Hunyadi mélyen felháborodva kelt ki ellene, mire az ország rendei 1445 május 25-én Nagymihályi Györgyöt

javainak elvesztésére ítélték s birtokai lefoglalására Hunyadi Jánost felhatalmazták. Hunyadi le is foglalta a javakat a királyi korona nevében, melynek mint az ország kormányzója akkor ő volt a képviselője, s nem adományozta másnak, hanem a saját tiszteji kezelésére bízta; a belölők befolyó jövedelmeket pedig országos czélokra fordította. Ekkor és ekként vesztette el tehát a Nagymihályi család a nagylaki uradalmat, mely ettől fogva a Hunyadi családban tisztelte földesurát.

Hunyadi János ekkor már Csanád vármegye nagybirtokosai közé tartozott. Legelső birtokszerzéseinek egyike már az 1434. év elejére esik, a mikor mint „néhai Hunyadi Vojk fia, Oláh János“ testvéröccsével, szintén Jánossal együtt a vármegye határszélén fekvő, aradmegyei Papit és az itteni marosi rév felét kapta. Még erősebb szálakkal fűzte őt e vidékhez házassága; Horogszegi Szilágyi Erzsébet a Csanád vármegye déli szélén esett Horogszeg földesurának, Szilágyi Lászlónak volt a leánya. Ettől fogva, kivált hogy 1444 óta a vármegye főispánja is volt, egymásután szaporodtak csanádvármegyei birtokszerzései.

Hunyadi János nagylaki birtoklására csupán egy adatunk van. 1451 január 3-án mint kormányzó hivatalos vizsgálat megajtására utasítja Csanád vármegye törvényszékét arra nézve: igaz-e, hogy az ő nagylaki népei és jobbágysai a szomszédos Telek falu érdekében hatalmaskodtak s onnan erőszakosan 400 szekér fát elhordottak? A vármegye törvényszéke e végből kiküldi a maga emberét Csücsködi Mátyás s a káptalan hiteles bizonyosságát Máté sebesi főesperes személyében, kik a Telek faluval szomszédos és határos nemeseket hit alatt kihallgatván, úgy találják, hogy a panasztevő özvegy Teleki Varjas Sebestyénné vádjá csakugyan igaz. Erre azután Hunyadi az özvegynek protectionalis levelet állított ki, melyet később fia, Hunyadi László is megerősített.

Úgy látszik, a nagylakiak veszedelmes szomszédai maradtak továbbra is özv. Varjasnénak. Mert mikor Hunyadi János 1456 nyarán meghalt, Varjasné sietett a nagy hős özvegyét fölkeresni, hogy tőle is védelmet kérjen teleki jobbágysai számára. Özvegy Hunyadiné azután 1457 január 10-én parancsot intézett Fejér Ozsvát alispánhoz, hogy özvegy Varjasnét minden javaiban és birtokaiban oltalmazza meg bármely háborgatók, jelesül pedig az ő nagylaki polgárai és vendégnépei ellen.

Az a tény, hogy ez oklevél vendégnépeket is említ, azt mutatja, hogy a Hunyadi-család a nagylaki uradalmat új telepeseikkel szaporította, s így annak nemcsak haszonélvezője, hanem fejlesztője és gondviselője is óhajtott lenni.

A nagy hős halála után megmozdultak a Nagymihályi fiúk is. Bizonyára úgy hitték, hogy Hunyadiban legnagyobb ellenségük

dőlt ki s halálával elérkezett az ideje annak, hogy elvesztett uradalmukat visszaszerezzék. Az 1457. év folyamán Nagymihályi György testvérei, János és László, valamint fiai Miklós és Ferencz nevében megjelent a leleszi convent előtt s tiltakozását nyilváníttotta az ellen, hogy a felség Nagylakot, nemkülönben csanád-, temes- és krassóvármegyei tartozékait eladományozza, Horogszegi Szilágyi Mihály vagy más valaki pedig fölkerje. De tiltakozásával mit sem ért el; nemsokára Mátyás király foglalta el a trónt s alatta még kevesebb reménység lehetett arra, hogy az uradalmat visszaszerezzék vagy éppen visszapereljék.

Mátyás király atyjának fáradsággal szerzett birtokait — sokszor anyja határozott akarata ellenére is — pazar kézzel osztogatta. Megtörtént, hogy Szilágyi Erzsébetnek fia bőkezűsége ellen tiltakoznia kellett. A nagy uradalom sem maradt sokáig a korona birtokában; a király ugyanis egy jövevény-családnak adományozta el Nagylakot és tartozékait. E család a Szerbországból idemenekült Jaksics-család volt, mely úgy látszik (az adománylevél nem maradt fenn) 1464-ben kapta meg a nagylaki uradalmat.

Az adományos Jaksics fiúk, névszerint István és Demeter rokonságában voltak a Brankovics-családdal. Nővérük, Ilona felesége volt a Brankovics György fiának, Jován despotának s mint Szerbia előkelő urait, midőn a török elől menekülniök kellett, Mátyás király szívesen látta őket. Ereikben tüzes vér lüktetett s könnyen ingerelhető indulatuk nem egyszer ragadta őket szertelenségekbe. 1476-ban Bradács Gergely nándorfejérvári kapitány ellen pört folytattak, melyben a törvényszék a csanádi székesegyház czíntermében ötvened-magukkal teendő esküt ítélte meg. Az eskü átvételére a csanádi káptalan hites bizonyosságul Kereszturi János és Voli István kanonokait küldötte ki. Miért, miért nem, a Jaksics testvérek Voli István kanonok kezébe nem akarták az esküt letenni; sőt Jaksics István annyira ragadtatta magát, hogy dühében mellén ragadta a kanonokot s a földhöz vágta, azután kirántotta kardját, hogy keresztül szúrja, s ha a körülötte volt nemesek nem vetik magukat közbe, meg is ölte volna. A megszegyenített kanonok erre eltávozott s Jaksicsék a másik kanonok előtt esküdtek.

Demeter vakmerőségéről és vitézségéről Szerémi György jegyzett föl érdekes adatot. Midőn Mátyás király Bécs alatt táborozott, egy német lovag több ízben kitört a városból s sok kárt tett a magyar csapatokban, a nélkül, hogy valaki szembe mert volna vele szállani. A királyt bántotta a dolog, hogy senki sem mer megmérkőzni a némettel s így szólott vitézeihez: „Ha akad ember, a ki ezt a latrot leveri, egy egész várat adok neki minden jüvedelmével együtt“. Erre előlépett egy rácz katona, Jaksics

Demeter nevű: „Uram királyom, ha teljesíted, a mit mondtál, én megpróbálkozom vele“. A király kezét adott rá. Demeter a maga katonáival együtt megtette az előkészületeket. Másnap a német újra kijött az egyik kapun s büszkén lovagolt a magyar tábor felé. Figyelmeztették Jaksics Demetert, hogy a német „venit ad harch“. Erre a rácz vitéz lovára pattant s így szólt övéihez: „No bajtársak, bizzátok rám az atyáfit; ti csak arra törekedjétek, hogy embereit foglalkoztassátok, a fő dolog, hogy én a jobbára kerülhessek“. Úgy is lett. Egy csapással úgy kétfelé szelte a vasba öltözött németet, hogy szinte puffant. Azután testének hátulsó felét megmarkolva, a király sátora felé vitte. A király nagyon elcsodálkozott, hogy a rácz vitéz ilyen alaposan elbánt a némettel. De kis idő múltán sajnálkozó hangon szólalt meg: „Minek ölted meg; jobb szerettem volna, ha élve fogtad volna el, hies vitézségének hasznát vehettem volna országomban“. Beváltotta ígését s neki adta Kórógy várát. A rácz vitéz látva a király bosszankodását, szemtől-szembe így felelt: „Uram király, hát minek nézed te magadat; ha háborúba hoztál bennünket, hát háborúskodjunk; ha pedig nem, küldj engemet az ördögbe (dimittas in diabolum)“. A király látva a vitéz sértődését, ezzel a kérdéssel fordult a magyar urakhoz: „Mit tegyünk vele?“. Ezek azt tanácsolták, hogy ereszze őt haza; Ali bég éppen Erdélybe tört s Kinisi Pál jó hasznát fogja neki venni. Úgy is lett. Jaksics Demeter szépen haza ment csapataival.

Egy későbbi hitelt érdemlő történetíró, Istvánffy szerint ez a dolog nem Mátyás király idejében, Bécs ostromlásakor történt, hanem 1490-ben, midőn Ulászló öcsese, Albert Kassát körülvette. Nem is német vitéz volt, a kit Jaksics Demeter legyőzött, hanem egy kérkedő tatár lovas a lengyelek táborából; ez a magyar vitézeket párbajra szólította fel s Demeter itt szálolt ki a sikra. Kórógy várát sem Bécs alatt (1477 augusztus 14-ike után) kapta Demeter, hanem még előbb, 1477 június 29-én Budán adományozta azt a Jaksics-testvéreknek — István-nak és Demeternek — Mátyás király.

Bármennyire mesészerű is Szerémi György elbeszélése, annyi bizonyos, hogy az 1479. évi kenyérmezei diadalt Kinisi Pállal együtt Jaksics Demeter segített Báthori István vajdának az utolsó pillanatban kivívni.

A mint Jaksics István és Demeter a marosmelléki uradalmat birtokukba vették, Nagylakon kastélyt építettek s ettől fogva állandóan itt laktak. Magát a kastélyt, mely egy nagy toronnyal is el volt látva, várszerűleg hatalmas fapalánkokkal erősítették meg, hogy a hirtelen való támadás ellen legalább ideig-óráig biztosítva legyen. A Jaksics-család ezentúl neve előtt a *Nagylaki* praedicatumot használta.

Mátyás király a Jaksics István és Demeter iránti jóindulatát idővel azzal is tetézte, hogy a nagylaki uradalmon kívül nekik adta a kerekegyházi uradalmat is.

Nagylak jobbágyait azután, kik a Jaksicsok idejéig csupa tiszta magyarok voltak, az új földesurak szerb bevándorlókkal szaporították. A török elől mind tömegesebben menekülő szerbek szíves vendéglátásra találtak a velök rokon nagylaki földesurak birtokain s maga az uradalom székhelye, mely mindössze 50 házat számlált, alig egy század leforgása után majdnem csupa szerb jobbágyokból állott. 1558-ban az 50 jobbágy közül 13 volt magyar, a többi szerb.

Jaksics Istvánnak három fia közül csak Márk érte el a nagykorúságot; a Demeter ágát pedig Péter folytatta. Ezek apjuk birtokait egymás közt felosztották s a nagylaki uradalom is két részre oszlott közöttük. Nagylak várának fele szintén a Márké, másik fele a Péteré lett. Úgy látszik, mind a ketten Nagylakon laktak s Péter itt 1513 október 29-én nemes születésű tisztjei, Csuka János deák és testvérei hű szolgálatait egy épülettel felszerelt jobbágytelekkel jutalmazta.

A következő évben Nagylak áldozata lett a Dózsa-féle pórlázadásnak. Május utolsó napjaiban a Dózsa György keresztesei már Gyulánál táboroztak. Innen küldte ki a vezér Balog István nevű kapitányát 2000 emberrel, hogy foglalja el a Csanád városával szemben levő apátfalvi révet. Báthori István temesi főispánt és Csáki Miklós csanádi püspököt a veszedelem nem találta készületlenül; összegyűjtötték embereiket s kemény tusa után szétverték a csöcseléket. Balog alig néhányad magával menekült vissza Dózsához, s elmondta neki, hogy az urak milyen kegyetlen mészárlást vittek véghez embereiben, s hogy tömérdek keresztet fult bele a Maros hullámaiba. Báthori és a püspök abban hitben, hogy a kereszteseket szerencsésen megsemmisítették, Nagylakra vonultak s a győzelem örömére vig ezitera-szó mellett nagy áldomást rendeztek. Azonban hajnal felé nagy lármára riasztja fel őket álmukból; híre jött, hogy Dózsa egész tábora közeledik. A szerémi bortól mámoros Báthori kiugorva ágyából, úgy a mint volt, mezitláb, fedetlen fővel, egy köpenyegyet terítve magára, hirtelen lóra vetette magát, melyet hevenyében Lőrincz káplánja kerített valahonnan s úgy vágatott el Temesvárra. Jaksics Márk és Péter is el tudtak akkorra menekülni, mire a keresztések tábora Nagylakot körülvette. Dózsa a tölgyfalánkok alatt húzódó árkokat telehordatta száraz rőzsével s azután felgyújtotta. Néhány pillanat alatt lángban állott a kastély s az egész város. Csáki Miklós is menekülni próbált; csónakra ült s a marosparti fűzesek oltalma alatt akart Csanádra eljutni. De a keresztések észrevették s a vérszomjas kurucz vezér több más

kezébe került úrral együtt a legkegyetlenebb halálnemet választotta számára: keresztre feszítette. A nagylaki és környékbeli megrémült ráczok erre mindnyájan Dózsa kereszteseihez csatlakoztak.

Hogy az uradalom többi részeit milyen pusztulás érte, arra nézve nincsenek adataink. De szinte bizonyos, hogy Dózsa parasztjai nem kimélték a Temesvárra menekült és Báthorival oda bezárkózott Jaksicsok birtokait, már csak azért sem, mert ők is földesurak voltak s természetesen az urakkal tartottak.

A pórlázadás lezajlása után a Jaksicsok mindenek felett Nagylak újjáépítését tekintették főfeladatuknak. Az elszéledt lakosokat újra összegyűjtötték, sőt van arra is adatunk, hogy Jaksics Márk még 1517-ben is új települőkkel szaporította székhelyét. Fölépíttették a kastélyt is, s hogy többé hasonló katastrophá ne érhesse őket, most már nem egyszerű palánkokból, hanem erős terméskövekből és téglából emeltek köréje várfalakat. Úgy Jaksics Péter, mint Márk azután tovább is itt laktak s ez utóbbinak 1522-ben említik itteni curiáját, melynek gondviselője Oláh Miklós.

A mohácsi csatában résztvettek a Jaksicsok is s szerb csapataik vitézül küzdöttek a gyűlöletes félhold hadai ellen, mely ősi hazájokat elhagyni készítette őket. Valószínűleg a nagy nemzeti temető lett a sirja Jaksics Péternek, kinek nevével a mohácsi vész után többé nem találkozunk. Márk azonban túlélte a véres katastrophát s mindjárt kezdetben a Szapolyai János pártjához csatlakozott. Résztvett az október 14-én, Tokajban tartott értekezleten, és ettől fogva haláláig soha meg nem tándorodott a János király iránti hűségében.

Pedig az egész nemzet nyugalmit feldúlt pártharcok és országos zavarok neki is sok bajt és keserűséget okoztak. Alig hogy haza érkezett a tokaji gyűlésről, Délmagyarország akkori kapitánya, az erőszakos Perényi Péter temesi főispán ráüzent, hogy a temesvári őrség ellátásához és a vár fentartásához birtokai arányában megfelelő összeggel járuljon hozzá. Márk erre nem volt hajlandó s Perényi úgy állott rajta bosszút, hogy elfogatta, Temesvárra hurczoltatta s mint foglyot a várban elzáratta. Jól tudta, hogy Márkot családja nem fogja hagyni s bármi áron is kiváltja sanyarú helyzetéből.

Márk felesége, Polyxena asszony római főúri családból származott s gazdag hozománnyal ment férjhez. Az egykorú oklevelek mindössze csak keresztnévét jegyezték föl s csupán egyetlen-egy helyen van czélzás előkelő születésére. Házasságukat fiúgyermekkel nem áldotta meg az ég; de annál több — számszerint hét — leányuk volt s ezek közül azokat, kik nagy kort értek, igyekeztek tisztességesen kiházasítani.

Perényi Péter csak az alatt a föltétel alatt volt hajlandó Jaksics Márkot szabadon bocsátani, ha 4000 forint váltságdíjat lefizet, még pedig 2000-et tiszta aranyban, 2000-et meg régi magyar pénzben. A pénzt Márk nem tudta másként előteremteni, mint hogy felesége gazdag hozományából kölcsön vette.

Úgy látszik, Perényivel később mégis kibékült; mert mikor ezt 1527-ben Cserni Jován az aradmegyei Szőlös mellett csúful megverte s Perényi csak éppen hogy az ütközetből megmenekülhetett; álatukon valahogy eljutott Nagylak vára alá, hol Jaksics Márk nemcsak szívesen látta, hanem egy álló hétig rejtegette a ráczok elől, a kik halálra keresték.

Nemsokára ismét nagy csapás érte a Márk uradalmát. 1529 nyarán betört Délmagyarországba Belgrád parancsnoka, Bali bég s a Maros környékét, valamint az úgynevezett Körös-Maros közét szörnyen elpusztította. A nagylaki uradalmat e pusztító hadjárat érzékenyen sujtotta; jobbjárait a törökök rabságra hurczolták, falvait fölégették s egész lakosságát szétrebbentették. Ekkor pusztult el többek közt Basarág falu is, melynek üszkei közül a gondviselés egy szegény kis gyermek életét mentette meg, kiből később a külföldi egyetemeken is nagy hírnévre jutott Basarági Vida János lőn. E pusztítás Jaksics Márk vállaira új terheket rakott; birtokainak helyreállítása és jobbjágyokkal való újra betelepítése megint sok pénzt kívánt s erre a czélra újból felesége hozományához volt kénytelen nyúlni, ki mintegy 3000 forintot érő ékszereit bocsátotta rendelkezésére. Természetesen, szintén az alatt a feltétel alatt, hogy ez összeget Márk vissza fogja neki téríteni.

Még jóformán el sem mult ez a szerencsétlenség, már is új áldozatot követelt tőle János király. Szapolyai ugyanis Temesvár megvívására mintegy 400 lengyel zsoldost fogadott fel, de nem tudta őket fizetni, a mi miatt azután lázongani kezdettek. A király ráparancsolt tehát többek között Jaksics Mákra, hogy összes birtokai elvesztésének terhe alatt a katonaság zsoldjához 300 forint összeggel járuljon hozzá. Jaksics Márk, ha hűtlenség bűnébe nem akart esni, nem tehetett mást, mint hogy a király parancsának engedelmeskedjék. Az összeget újra felesége adta neki.

Még egyízben segítette őt ki Polyxena. Megfizette azt a 2700 forint adósságot, melylyel Jaksics Márk néhai Radul vajda özvegyének tartozott.

Így tehát összesen 10,000 forint adósság terhelte az uradalmat, midőn mindketten, leányaik jövője érdekében is, meg egyeztek abban, hogy Márk ez összeg erejéig zálogba adja a nagylaki uradalom őt illető részét feleségének és ő általa leányainak. 1530 szeptember 7-én megkötötték a szerződést.

Nagyobb dolog volt ennél az, hogy Márk rábirja unokaöcseseit, a Jaksics Péter fiait: Demetert, Miklóst és Jánost, hogy mint érdekeltek a zálogba adást a maguk részéről ne ellenezzék. Végre ez is sikerült s hosszú fáradozás után oda jutott a dolog, hogy János király is beleegyezését adta a szerződéshez s 1535 december 21-én utasította a csanádi káptalant, hogy Polyxena asszonyt és leányait iktassa be az uradalom fele részének s a Márk szerzeménye egészének a birtokába.

A csanádi káptalan 1536 márczius 8-án jelentette, hogy Polyxenát és leányait a helyszínén emelhetett minden ellenmondás nélkül beiktatta. Csak Fellak várra, Cserfesz és Rákos falvakra nézve mondtak ellent később Jaksics Demeter és öcsesei, de utólag azután e tekintetben is megegyezés jött létre közöttük.

Ezt a rendelkezését Jaksics Márk 1537 június 14-én, halálos ágyán, megújította s néhány nap múlva meghalt. Már június 27-én Polyxena úrasszony özvegy volt.

A mint Jaksics Márk behunyta a szemét, a rokonok siettek pörrel megtámadni az özvegyet. Először is 1539 május 24-én a Márk huga, Iréne — Szentszávai Herczeg Mátyás özvegye — lépett föl s követelte az uradalom feléből az őt illető leánynegyedet, június 4-én pedig a Péter fiai indítottak pört, minthogy szerintök Nagylak és tartozékai fiágot illető birtokok voltak. Jaksics Irénét és fiát, Miklóst Polyxena asszony, úgy látszik, készpénzzel elégitette ki, Péter fiai pedig 1539—43 közt egymásután elhalván, a Jaksics családnak bennök fiágon magvaszakadt.

A mint Jaksics János, az utolsó férfisarj 1542 végén vagy 1543 elején elköltözött ez árnyékvilágból, sokaknak szemet szűrt a gazdag uradalom s akadtak is mindjárt elegenden, a kik lépéseket tettek, hogy reá királyi adománylevelet eszközöljenek ki.

Azok között, a kik legelőbb sorompóba léptek, a legkimagaslóbb személyiség volt Fráter György, a hatalmas kincstartó és váradi püspök. Jóllehet a Szapolyai-családnak köszönhette emelkedését, ekkor már elhidegült János király özvegyétől és kis fiától, s Ferdinánd király érdekeinek egyik legbuzgóbb zászlóvivőjévé szegődött. Élénk levelezést folytatott a királylyal s a mint Jaksics János halálának hírért vette, Ferdinándhoz küldött bizalmas emberének, Horvát Györgynek azt a megbízást adta, hogy kérje föl a királyt, adományozná neki a nagylaki uradalmat, melyen mintegy 300 jobbágy él. De Horvát György már eltávozott a királyi udvarból, midőn a püspök levelét kézhez vette. Fráter György tehát 1543 február 14-én alázatos folyamodást intéz a királyhoz mint legkegyelmesebb urához és fejedelméhez, hogy adományozza neki mindazon javakat és birtokokat, melyek néhai Jaksics János magvaszakadtával a koronára szállottak, hogy

nála lakó szerencsétlen testvéreit, kiket hazájukból a török kiűzött és minden javaiktól megfosztott, ily úton-módon segíthessen. Igéri, hogy a király kegyelmét hűséggel és engedelmes-séggel igyekszik majd meghálálni.

Biztatta-e a király Fráter Györgyöt vagy milyen más választ adott neki, nem tudjuk. Azonban Délmagyarország 1541. óta Izabella királyné birtokában volt s a Maros melléke is őt uralta. Özv. Jaksics Márkné igyekezett a királyné kegyét a maga részére biztosítani s a királyné többször kitüntette őt jóakaratóival. Bizonnyos, hogy az ő birtokai mindaddig, míg a Tiszántúli rész és Délmagyarország Izabella királyné felsősége alatt állott, megmaradtak a kezén. Nem így az uradalom másik fele, mely a fiág kihaltával uratlan maradt. Erre nézve Petrovics Péter temesi főispán, a királyné egyik főembere, azt az előterjesztést tette, hogy engedje a királyné e birtokokat Temesvár szükségleteire lefoglalni. A királyné, tekintettel e végvár nagy fontosságára, ebbe bele is egyezett s így kerültek a deficiált Jaksicsok birtokai Petrovics Péter uradalmába.

Mínthogy az ország hiteles helyein erős tudakozódás indult meg a koronára szállott Jaksics-javak birtokviszonyainak mibenléte felől, a várnai perjel Felső-Magyarországon lakó maradékainak fülét is megütötte a hír, hogy egykor birt uradalmuk a korona rendelkezése alá került. Nagymihályi Sándor és Gábor tehát 1550 január 10-én a garan-szent-benedeki convent előtt órást emeltek az ellen, hogy Ferdinánd király Nagylakot és tartozékait eladományozza; egyszersmind tiltakozásukat jelentették ki, hogy a káptalani és conventi hiteles helyek bárkinak is e birtokokra vonatkozó leveleket szolgáltassanak ki s végül, hogy Fráter György vagy Petrovics Péter ezeket akár fölkérjék, akár jövedelmüket lefoglalják.

Mióta Szeged, Becse és Becskerek várai elestek, a török veszedelem egyre fenyegetőbbé vált. Özvegy Jaksics Márkné, ki Nagylaknak bucsút mondvá, előbb Fellakra költözött, csakhamar leányaival együtt elhagyta e vidéket s talán valahol a felvidéken keresett magának bátorságosabb lakóhelyet.

1550 október elején az Erdély határai felé igyekvő Kászim budai basa hadai csakugyan megszállották Nagylakot; a basa némi őrséget hagyott a várban s azután vállalata nem sikerülván, visszasietett Budára. De Varkocs Tamás váradi kapitány összehívván a mezei hadakat, kiverte innen a törököt s a Marostól északra eső gazdátlan falvakat a maga számára foglalta el. Így történt, hogy néhány évig a nagylaki uradalom némely helységeinek is ő volt a földesura.

A Ferdinánd királylyal kötött egyesség értelmében Petrovics Péter 1551 június végén átadta Temesvárt s a hozzá kapcsolt

birtokokat a király biztosainak. Most tehát a nagylaki uradalom valósággal a Ferdinánd király kezébe került s Fráter György elérkezettnek látta az időt, hogy régi vágyát megvalósítsa. A földolog az volt, hogy addig is, míg a körülmények javára döntenek, a király másnak el ne adományozza az uradalmat. Június 17-én kelt levelében értesítvén a királyt, hogy a számos, részint magszakadás útján, részint más úton uratlanná vált s Temesvárhoz kapcsolt birtokokat most olyanok akarják megszerezni, kiknek azokhoz semmi jogcímük sincs, ajánlja, hogy ezeket a király a maga hasznáért el ne adományozza senkinek. Ferdinánd tiz nappal később kelt soraiában köszöni a jó tanácsot, s kijelenti, hogy nem adományozza el a kérdéses birtokokat mindaddig, míg az ország állapotáról részletesebb értesülést nem nyer.

Még az 1551. év őszén bekövetkezett, a mitől előre tartani lehetett; Nagylak vára és vidéke a török kezére jutott. De néhány hétre rá, október havában a király hadai visszafoglalták s ezt az alkalmat használta fel a Lippa alatt táborozó Fráter György, hogy a maga számára az uradalmat lefoglalja. A birtokok igazgatására és a jövedelmek beszedésére tisztartókat nevezett ki s mindenestre tárgyalásokat kezdett a bécsi udvarral az adománylevél kiállítására ügyében.

Azonban az erőszakkal elfoglalt uradalmat Fráter György nagyon rövid ideig bírta. Deczember 17-én befejezte pályafutását, a nélkül, hogy az adománylevelet kieszközölhette volna.

Jaksics Anna özv. Bánfi Gáspárné gyermekeivel együtt — mint már fentebb említettük — Kraszna vármegyébe költözött, a hol néhai férje birtokai elterültek. Itt volt a Bánfiak ősrégi vára, Valkó vár s uradalmuk középpontja, Nagyfalú mezőváros, melyről már ez időben Nagyfalusiaknak kezdtek magukat nevezni. E város körül terült el mintegy 44 faluból álló uradalmuk. Bármily messze vetette is a sors az özvegyet gyermekkori bölcsőjétől, mégis csakhamar értesült róla, hogy apai öröksége jogtalan kézre került s ennél fogva lépéseket tett, hogy az erdélyi országgyűlés, melynek hatósága Izabella királyné ideje óta Dél-Magyarországra is kiterjedt, adassa vissza részére az ősi birtokot. Csakugyan a Marosvásárhelyt deczember 31-én egybegyűlt erdélyi rendek mint sérelmet terjesztik föl a királyhoz, hogy Fráter György a nagylaki uradalmat erőszakosan vette birtokába, minél fogva kéri ő felségét, hogy azt az özvegynek és árváknak adassa vissza. Ferdinánd biztosa, Castaldo is azt jegyezte meg a rendek ez előterjesztésére, hogy özv. Bánfiné javait csak a közel mult napokban foglalta el a bibornok s mint mindenki előtt ismeretes, nem volt azokhoz semmi néven nevezendő jogcíme.

Erre azután a bécsi udvar is behatóbban kezdett érdeklődni a Jaksics-uradalom iránt. Rendelet ment a kir. kamarához,

hogy vizsgálja meg a birtokok ügyét s terjeszsze föl róluk jelentését. De a Jakcsics Anna törekvése hiába való volt; az 1552. év nyarán elesett Temesvár, s utána Nagylak és vidéke is újra török kézbe került. Ettől fogva a hódoltsági terület közel félszázadig egyfolytában a törököt uralta; a megmaradt jobbágyság a csanádi szandzsák-bégnek szolgáltatták be adójukat.

Ugyanez évi december 20-án terjesztette föl a kamara a maga jelentését a nagylaki uradalom állapotáról. E jelentés mindössze a következő néhány sorból állott: „A Jaksics-birtokok a Maros mellett fekszenek; igen szép és nagyszámú javakból állanak. Azonban némely ráczok és néhai Fráter György szolgálai szétdarabolták és elfoglalták őket. Milyen állapotban vannak most az ellenség sanyargatása közepett, a kamara nem tudja, mint-hogy állandóan János király és Fráter György felsősége alatt voltak“.

Temesvár bukása után, mint tudjuk, Gyula lett az Alföld végvára, s 1555-ben már Mágócsi Gáspár gyulai kapitány foglaltatta le a romokban heverő nagylaki uradalom hozzáférhető részét. A törököktől is folyvást zaklatott jobbágyságot arra kényszerítette, hogy a földesúri jövedelmeket szolgáltatassák be a gyulai várhoz, melynek külön országos intézkedésből javára esett a rendes adó és az egyházi tized is. Ezt a foglalást meg már a Jaksics Mária férje, Ártándi Kelemen nem hagyta szó nélkül; folyamodott a királyhoz, tiltaná meg Mágócsinak, hogy javait ne bitorolja. Ferdinánd 1556 január 26-án csakugyan rá is parancsolt a gyulavári kapitányra, hogy Ártándi Kelemen birtokait, névszerint Nagylak, Kunágota, Csomorkány, Kinged, Szemlek, Kutas és Szombathely falvakat, továbbá Mezőhegyes, Királyhegyes, Rákos, Szihond és Sámson pusztákat bocsássa vissza jogos tulajdonosuk birtokába s elégedjék meg azokkal a tartozásokkal, melyekre az e birtokokon lakó jobbágyság kötelezték.

Mágócsi, kinek katonái a rendetlenül fizetett zsold miatt örökösen zugolódtak, nem sokat törődött a jogos birtokigényekkel s elégedetlen tisztjeit akként igyekezett kárpótolni, hogy a Gyula vára környékén gazdátlanul heverő birtokokból juttatott nekik. Így esett, hogy a nagylaki uradalomhoz tartozó falvakat is elosztogatta Jász Lukács, Henyei Miklós, Olsárovi Demeter, Horvát Ferencz stb. vitézeinek.

1559-ben Feygell Péter, Móre Gáspár és Szöllősi Márton királyi biztosok összeírják a Gyula várához tartozó várak és falvak lakosait, valamint ezek adóját és a vár más jövedelmeit. Az összeírt birtokok közt voltak a néhai Jaksics Péter falvai, melyek az ő halála után Jaksics Jánosra, mint törvényes örökösére szállottak, de minthogy Jaksics János meghalt s benne a családnak magvaszakadt, e birtokok ő felségére háramlottak.

Egy részök, vagyis a marosontúliak, egészen a török alatt van; de ezek is Gyula várához tartozandók, melyeket külön királyi parancsolat nélkül senkinek sem szabad visszabocsátani. Ajánlják végül, hogy úgy ezekről, a lehetőség szerint, valamint a többi falvak jövedelméről is pontos számadás vezettessék.

Az 1560-ik évben a másik két Jaksics-leány is életjelt ad magáról. Minthogy Gyula vára derekasan tartotta magát s a török függés a Marostól északra meglehetősen laza volt, özv. Dóczi Miklósné Jaksics Erzsébet és Zeleméri Lászlóné Jaksics Skolasztika elérkezettnek látták az időt, hogy birtokviszonyaikat rendezék. Választott bírák előtt tehát atyafiságosan megosztotak atyjuk birtokain.

Ezt az osztozkodó-levelet a felek a királyi kamarával is elismertették s innen van, hogy az 1561—64. évi adólajstromokban a nagylaki uradalom egykori falvainak birtokosaiként Zeleméri László és özv. Dóczi Miklósné szerepelnek.

A háborús időkben özv. Dócziné levelei veszendőbe mentek, minélfogva 1563 május 6-án Miksa királytól új adománylevelet eszközölt ki összes birtokaira.

Mikor azután 1566 augusztus végén Gyula vára is török kézre jutott, a nagylaki uradalom a magyar családokra nézve egészen veszendőbe ment s a régi birtokosok közül senki sem érvényesíthette itt többé a maga jogait. Már egy egész emberöltőn át birta Nagylak várát a török, midőn 1595 végén sikerült azt Borbély Györgynek, Báthori Zsigmond vezérének visszafoglalni. A mint erről Zeleméri László fia, István hírt vett, 1596 július 26-án Sárfő várában lépéseket tett, hogy az uradalmat visszaszerezze. De nem ért célzt, utánjárása kárba veszett. Zsigmond fejedelem Lapispataki Segnyeik Miklósnak adományozta.

1598 szeptember hó elején Szatúrdsi Mehemet újra visszafoglalta Nagylak várát, melynek vidéke megint török hódoltság lett. Ezután még egyszer az erdélyi fejedelem kezébe jutott a vár, de Bethlen Gábor 1616 június 14-én végleg átadta Mehemet temesvári beglerbégnak, ki alighanem leromboltatta falait, mert Nagylak többé mint erősség nem szerepel a történelemben.

Rácz lakosai a török uralkodás alatt is fentartották magukat. De sokat kellett szenvedniök azoktól a birtokkövetelőktől, a kik anyai ágon a Jaksics-család leszármazottjai voltak. Ilyen volt 1647 körül Jármik András, ki a törököktől agyoncsigázott lakosokat több ízben sarczoltatta. Hogy mégis valami oltalomban részesüljenek, 1648-ban Csókás, Királyhegyes, Mezőhegyes, Tótpalota, Nagylak, Pabar és Sajti lakosai megbízottakat küldöttek az esztergomi káptalanba, kik ott kinyilatkoztatták, hogy ők mindig a csanádi püspök alattvalói voltak s valóságos és törvényes földesuruknak mindenkor a csanádi püspököt ismerték. Egyszersmind

némi csekély adót is megajánlottak a püspöknek, hogy oltalmára, ha kell, annál biztosabban számot tarthassanak.

Így történt, hogy nemcsak gróf Pálffy Tamás csanádi püspök 1654 szeptember 2-án, hanem Macripodari Jácint 1660. január 21-én kieszközölt királyi oltalomlevelébe belekerültek az egykori nagylaki uradalom falvai is.

Az erdélyi fejedelmektől — Segnyei Miklós hűtlenség miatt elvesztvén birtokait — a Borosjenei Szentandrásai család szerzett a XVII. század első felében Nagylakra és némely körülötte fekvő falvakra adománylevelet, melyeken azután e család tagjai, szám szerint öten, 1656 április 25-én megosztottak.

Mint Dóczy-örökösök eszközöltek ki 1663 július 20-án gróf Vesselényi Ferencz nádortól oltalomlevelet Rácz Erzsébet és Rácz Kata asszonyok; de hogy mennyire csak képzelt értéke volt jogigényüknek, azt mutatja az a tájékozatlanság is, melylyel ez irat Tótkutas, Rákos, Sámson, Kingyed, Czifresd, Monora, Siond, Vörös-Egyház, Fejér-Egyház, Nagylak helységeket Békés vármegyébe helyezi.

Íme, ilyen viszontagságokon ment át a nagylaki uradalom a török hódoltság alatt. S nem támadt fel többé a török kiűzése után sem. Magát Nagylakot és a hozzá kapcsolt pusztákat a bécsi udvar 1701-ben a szerb határőröknek engedte át, s mikor félszázad múlva a marosi határőrvidéket feloszlatták, a helyén alakított uradalom székhelye többé nem Nagylak, hanem Arad, majd Pécska lőn.

A nagylaki uradalom a török idők előtt bevégezte hivatását s hazai történetünkben most már csak emlékezete él.

Aischylos „Perzsák“ cz. drámájáról.

(Hegedűs István l. t. bevezető előadása a május 7-iki ülésen.)

Az Akadémia I. osztályának május 7-én tartott ülésében Hegedűs István l. t. felolvasta dr. Csengeri János, l. t. műfordításában Aischylos *Perzsák* cz. darabjának a salamisi csatára vonatkozó részletét (290—547.).

E felolvasás előtt bevezetésül előadta, hogy Csengeri ugyancsak Aischylos *Orestia*-jának műfordításáért jutalmat nyert a Kisfaludy-Társaságtól 1893-ban. Csengeri azóta foglalkozik azzal, hogy e nagy tragédiairó minden darabját lefordítsa.

A *Perzsák* nagyon érdekes dráma, mert az egyetlen történelmi dráma a ránk maradt irodalmi hagyatékból. Valamint a Seneca neve alatt ismeretes *Octavia* az egyetlen teljes praetexta

a római irodalomból, a *Perzsák* is történelmi és közvetlen közeli időben történt eseményt: a Xerxes hadjáratának bukását tárgyalja. És érdekessé teszi a színrehozatalt az a körülmény, hogy az újonnan fölépített Dionysos-színház felavatása alkalmára adták elő 472-ben és pedig a Perikles choragiája mellett. Öhmichen kimutatta egy nem rég talált színházi okiratot tartalmazó feliratból (CI AII, 971), hogy Perikles volt a kar kiállító. E felirathan ugyanis ez áll: *τραγωδῶν Περικλῆς Χολαργεὺς ἐχορήγει Αἰσχύλος ἐδίδασκε* . . . Perikles, kinek csillaga akkor tűnt föl, színre hozatta a görög hazaszeretet e fenséges kantatéját, mint a Perzsákat némelyek fölfogták. Elképzelhetni, mi mélyreható fölindulást gerjeszthetett a marathoni hős darabja az új színház óriás közönségének lelkében. Az a darab, melynek írója Marathonnál harezolt, míg ugyancsak az ő testvére volt az első görög, ki a hajnali támadásnál az első hajót vezette; az a darab, melyben a hírnök a salamisi csatát a közvetlen visszaemlékezés élenkségével adja elő, egészen híven a herodotosi előadáshoz; az a darab, mely meséjébe a Themistokles cselét szövi be, melynek következménye lett a salamisi végzetes bukás. Az ifjú államférfi Perikles megérti a nemzeti lelkesedés nagy jelentőségét, tanult Themistokles példáján, ki négy évvel korábban, tehát négy évvel a salamisi csata után kart állított Phrynichos *Phoinissae* című darabja számára, melyben ugyanez a katastrophá volt előadva.

Az államférfiak fölfogták, hogy egy oly művészi hajlamokkal fölruházott népnél, mint a görög, mily fontos tényező az irodalmi hatás. Hol van pedig fenségesebb alkalom széles, sőt mondhatni egyetemes hatást gyakorolni, mint a Dionysos ünnepén a színházban egy actualis jelentőségű történelmi emlék felújításával, akkor, midőn még a távol keletről fenyegető veszély nem volt kizárva. És hozzá a művészi élvezetre oly ujjongó kedvvel hajlandó, a bacchikus mámorban úszó nép mily riadalommal fogadhatta a színen megjelenő Xerxes sűrű jajjongás refrainszerű ismétlésével félbeszakított panaszát fényes hada pusztulásán. Mintha csak a futó Zalánt látnók és a színházavatás ünnepén színre került *Perzsák* hazafias hangulata az *Árpád ébredése* által keltett lelkesedésre emlékeztet.

De épp ebben nyilvánult Aischylos mély lelkének jellemző ereje, hogy egy pillanatot, mely a léha mámor, a zajos hazaszeretet tüntetéseinek volt pillanata: a legmélyebb tragikum hangulatával töltötte meg.

Mert hiszen a salamisi csatára lehetett volna győzelmi hymnust írni, lehetett volna a nemzeti gyűlölet kimutatására, az ellenség satirikus gúnyolására használni (mint a hogy merült föl oly nézet is, hogy a Perzsák satyrdráma volna); és Aischylos az ellenség fővárosában, Xerxes anyjának, *Atossának* és az öre-

gek tanácsának párbeszédébe oly mély tragikai hangulatot önt, mely egyetemes jellegűvé, örök érvényűvé teszi azt az igazságot, hogy az emberi gőgöt megalázza az istenség. A Herodotos műven vörös fonálként áthúzódó: isteni irigység, mely az önfelédtt gőgre (ὕβρις) hajló embert megbuktatja: ez az Aischylos darabjának tragikus alapeszméje, sőt inkább alaphangulata. Atossa királynő álma a két istennői alakról, kik egy fogatba fogva egymással viaskodva széttörik a kocsit; ez álom elhárítása végett hozott áldozat Phoebus oltáraitól, hol imetten újabb jósjel riasztja meg: egy keselyűtől szétmarczangolt fiatal sas: épp úgy, mint a később keletkezett *Agomemnon*-ban a vemhes nyul zsákmányul ejtése, emlékeztetnek azokra a jóslatokra, melyek Herodotos művébe vannak szöve; így a Xerxes és Artabanos álmára. A *jósjelek* jelképezik, hogy az *idő szövésszékénél* égi hatalmak eregetik a fonalat a történeti események szövetébe. Aischylos e darabjában az emberi elbizakodottság megtörése oly szoros kapcsolatba van hozva az égi hatalmak világkormányzatával, hogy a léha mámor helyet ad a száanalom és félelem tragikus hangulatának. Dráma, mely mélyebb tragikai hangulatot keltene, alig van. És közvetlen a salamisí csatát előadó *hírmondói* élénk elbeszélés előtt ugyanaz a kar, mely anapaestikus, majd ionikus, könnyűfolyású rythmusban reményét, bizalmát fejezé ki e félvilág népeiből összeállított fényes sereg hadjárata iránt, megpendíti, hirtelen más rythmusba csapva át, aggódo sejtelmét a bekövetkezendő gyászos eseményről:

Gyászruhába öltözik
Félő, aggódo szívem,
Ó jaj! bár ne hallaná soha
Perzsa tábor pusztulását Suza városa.

A tragikai hangulat, mely előlegezi a borongó sejtalem alakjában a bekövetkezendő gyászt, még egy jellemző fordulatban nyer kifejezést.

A királynő tudakozódik Athenről és lakóiról. Kérdezi:
Vaj' ki e nép vezére és ki az ura?

A kar.

Ők senkinek sem a szolgálai s rabjai.

Mintha csak az emelkedő Perikles kaczerkodnék e passusban nagy politikai terveinek érdekében a demokráciával. Mintegy rámutat az események tanulságára. A szabad alkotmány, a népuralom Athen emelkedésének, hatalmának alapja.

Ezután lép föl a hírnök és jelenti Xerxes bukását. Hogy mily finom költői érzékkel szövi a költő a gyászos esemény elbeszélését, jellemző Atossa első kérdése, mely általánosságban mozog; az aggódo anyai szív, a jósjelektől félriasztott babonás

félelem fenséges reticentiájával nem kérdezi, hogy él-e fia? A hirmondó megérti és feleletében első megnyilatkozása:

Xerxes fiad még él és látja a napot.

De a *jósjelek* jelentősége még más szempontból is érdekes. A trilogikus szerkesztésben mintegy alapmotivum húzódik végig. Ugyanis a *Perzsák* egy tetralogia második darabja. E tetralogiát alkották *Phineus*, *Persae*, *Glaucus Potnias* (vagy Pontios) és *Prometheus* (satyrdráma). A három első darab *théma-egységet* alkot és mint ilyenekben a *jóslat* mintegy kezdő motivumul szolgált. Ugyanis a *Phineus* tartalmazá azt a jelenetet, midőn Boreas fiai megmentik, az istenek büntetéséül őt folyton háborgató Harpeiáktól és ő hálából megjelöli az utat Kolchisba és utasítást ad: mint evezhetnek át a Symplegadok mozgó szirtjei közt. Tehát e darab témája is a görög vállalkozás diadalát jelenti. A *Glaucus*-ban pedig akár ha Welcker nézetéhez csatlakozunk, ki szerint e Glaucus a tengeri istenné vált Anthédon halász, ki jóslatokat mondott és az Aischylos darabjában megjósolta a görögök diadalát Gelon alatt a barbár karthágóiak ellen; akár *Potnias* jósisitenét látjuk benne, ki a plataeai diadalt jövendőlé meg: mindenkép a *jóslat* beteljesedését vagy jobban mondva az isteni végzés hatalmát mutatta be szemléletes képbén. A *Welcker*-féle Glaucus Pontios-elmélet mellett szól az, hogy Aischylos a *Perzsákat* Syrakusában is színrehozta, mint azt nemcsak a *Vita* írója, de Aristophanes *Békák* cz. darabjának 1018 sorához a scholiasztától idézett Eratosthenes és Heródikos is bizonyítják. Van a mellett is valószínűség, hogy a kettős hagyomány úgy keletkezett, hogy a második előadáskor Glaucus Pontios váltá föl a *Potnias*-t; mert Szicziáliában a Glaucus-monda e változatát jobban ismerték. A satyrdráma, *Prometheus*, azért érdekes, mert úgy-szólván a diadalmi fáklyafutás ünnepének hangulata keltheté Aischylosnál a tűzföltalálás gondolatát. Az Aischylos drámaírói egyéniségének fejlődésében érdekes mozzanat: mint emelkedett éppen a Prometheus-monda teljes földolgozásával a trilogikus szerkezet második, tökéletesebb fajához: midőn a három darab *egyazon* hős küzdelmét tartalmazza: mintegy a felvetett ethikai feladatot egy mythos keretében oldja meg. Az *Orestiában* már a családi tragédia még mélyebb fölfogásra, legalább az erkölcsi kérdés mélyebb fölfogására mutat. Ezután Hegedűs még megjegyezvén, hogy Rákosi Jenő is fordította Aischylosnak e darabját, felolvasta az említett részletet.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ június 15-én megjelent 3-ik számában Pó r A n t a l kezdi meg a cikkek sorát: „Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban“ című dolgozatával. Tirolban, Bozen közelében, a Sarne-völgy nyílásánál emelkedik a régi festményeiről nevezetes Runkelstein vára. A várat 1237-ben a trienti püspök területén és engedelmével a Wanga urak építtették, kiknek 1320-ban történt kihalta után az a trienti püspökségre szállott. Sok viszontagságot ért a vár, melyet 1882-ben János Salvator főherczeg vett meg s Ferencz József ő felségének ajándékozott, ki e páratlan műemléket tömérdek költséggel restauráltatta ís 1893. szeptember 24-én Bozen városának elidegeníthetetlen tulajdonául ajándékozta. A runkelsteini (nem *al fresco*, hanem *al secco* készült) festmények kétfélék: romantikusak, melyek mondai alakokat ábrázolnak s a főtoronyot, donjont ékesítő történetiek, úgymint a tornázás, lapdázás, táncz, halászat és vadászat, melyekhez az úgynevezett fürdőszoba ablakfülkéjében látható két személy állóképe is tartozik. Értekező, beható történelmi tanulmányok után, a képeken látható czimerek segítségével kiderítette, hogy a történeti festmények egy része Anjoukori s rajtok idősb Erzsébet anyakirályné és környezete van több csoportosításban feltüntetve. — J u r k o v i c h Emil folytatja ezután tanulmányát: „A besztarczébányai plébánia-templom egykori kincstáráról“. Felsorolja, hogy minő veszteségek érték a századok folyamán e kincstárt s mily úton-módon igyekezett a város azokat helyrepótolni. — Dr. J ó s a András „Emlékek a honfoglalás korából“ című dolgozatában a tuzséri sírok tartalmát ismerteti. A feltárt hat sírban fegyvereket és más eszközöket, többek közt egy puzdra-lemezt is találtak. — G o h l Ö d ö n „A nagy-bisztreczi kelta érmek“-et ismerteti. Összehasonlításaiból kitűnik, hogy ez Alsó-Kubin közelében előkerült pénzeknek az egykor Felső-Magyarországon lakott kelta kothinok voltak a készítői. — Dr. J a n k ó J á n o s befejezi jelentését „A XI. orosz archaeologiai congressusról“, melyet a mult évben Kievből tartottak. Jelentésének ez utóbbi részében azokról a leletekről számol be, melyek hazai archaeológiánkat s annak is legérdekesebb részét, a honfoglalás korát, a legközelebből érintik. A kievi kormányzóság területén mintegy negyvenszer akadtak olyan lovas sírokra, melyeket az orosz szakemberek a VIII—X. századokból datálnak, s melyeket egyenesen a honfoglaló magyaroknak, illetőleg azon népeknek tulajdonítanak, a melyek akkor a magyart alkották. E lovas-sírokban a temetkezés

módja meglehetősen állandó és jól jellegzett. Szétszórtnak fordulnak elő, egész temetőkre nem akadnak, a mi teljesen megfelel a nomád életnek; koporsónak vagy a sírgödör kitapasztásának nyoma sincs. A sírok arany, ezüst és egyéb dísz tárgyak dolgában szegények, de vastárgy volt csaknem mindegyikben és pedig csaknem mindig ugyanazok. Rendszerint a következő tárgyak fordulnak elő: kardok, tegezhöz tartozó alkatrészek, nyilhegyek, boglárok, lószerszámrészek stb. Az orosz tudós, ki e leletekre ráakadt, a síroknak nemcsak archaeologiai, hanem csontleleteit is megőrizte s így ezekből anthropologiai tájékozódást is nyerhetünk. A kiállításon e sírokból három koponya volt kiállítva, melyeket jelentéstevőnek sikerült a M. Nemz. Múzeum néprajzi osztálya részére ajándékolni megszerezni. — A *Levelezés* rovatban a következő tudósítások olvashatók: Mihalik József: „Hann Sebestyén két ismeretlen ötvösművéről“; Vásárhelyi Géza: „Bogojeva régi emlékeiről“; dr. Jósza András: „A Feketehalom (Szabolcsm.) fölásatásáról“; dr. Récesey Viktor: „Keramikus leletekről Pannonia község területén“. — Az *Irodalom* rovat a következő könyvismertetéseket tartalmazza: „Az országos képtár metszetgyűjteményének lajstroma“, ism. dr. Elischer Gyula; „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina“, ism. *ab.*; „Der römische Limes in Österreich“, ism. Kuzsinszky. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatban jelentések olvashatók az Országos régészeti és embertani társulat február 27-iki üléséről, a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottságának 1899. évi munkásságáról és a dán nemzeti múzeum ásatásairól.

2. Az ATHENAEUM ez évi második és harmadik számában a közlemények sorát Balogh Arthur tanulmányának: „A külügyek intézése és Magyarország nemzetközi egyénítése“ című cikkei vezetik be. A két cikk külügyeink kezelésének és nemzetközi egyéniségünknek alakulását a Habsburg-uralom alatt veszi vizsgálat alá 1526-tól 1723-ig. — Dr. Malonyay Dezső folytatja és befejezi „Az Aphrodite-ábrázolás a görög művészet kezdetén és fénykorában“ című dolgozatát (II. és III. közlemény). A két cikk tartalma: Az V. század Aphroditéja, A művészet Hellaszban és Jóniában az V. század elején, A lykiai domborművek, Az argoszi és athéni iskolák, Az arkhaismus utolsó képviselői, Kalamis, A nagy korszak mesterei; aesthetikájuk és műveik, Myron és a valóra törekvés, Polyklés és az arányok méretei, A Kánon, Az amyklaei templom Aphroditéje, Phidias, A vallási eszmék, Az eszményi szép, A nemes stílus, A remekművek, Az olympiai Zeus talapzatának Aphroditéja, A Parthenon díszítményei, Aphrodite a Parthenonon, A szobrok színezése, A Thézeion Aphroditéje, Phidias iskolája és az újabb irányok, A drámaiság keresése és az arkhaismussal kacérkodó modor, Alkaménes és a „kertek Aphroditéja“, Az előkelő idea-

lismus. A fréjusi Aprodité, A berlini Aphrodité, A bronz-szobrocskák, Öntők és mintázók, A tükrök Aphroditéi, A cserépszobrocskák, A hellaszi gyárak Aphroditéi, A kittioni görög gyárak. Uránia és Pandemosz, A könyves Aphrodité, Aphrodité és kísérő-női, A rhodusi gyár hanyatlása, A kyránei műhelyek virágkora, Az eryxi érme, A festők és a vázadisztók, A Hiéron-féle kehely, Aphrodité a nemtők menetében, Az V. század Aphroditéjának jellemzése. — Dr. Kacziány Géza; „Swift Jonathan, a bölcész és politikus“ czimű tanulmányából (III. és IV. közl.) az öt-, hat- és hetedik fejezetet vesszük. Az V. fejezetben Az udvari káplán és a falusi pap históriája foglaltatik. A VI. fejezetben Swift politikai szereplése van leírva. A VII. fejezet „Sir Isaac Bickerstaff“ czim alatt Swiftnek satirikus dolgozatait mutatja be. — Dr. Janitsek József: „Az akarat problémájáról értekezik a görög gondolkodásban“. (I. közl.) Azon eszmék között, melyek az emberi észet foglalkoztatták, egy sincs, mely az értelemre nézve szabályalkotóbb, az akaratra határozottabb volna, mint a sors, a végeztet hatalmának a természettudományokkal még nem módosított törvénye. A philosophiai elmélet szerint az ember sorsát a földön és azon túl is a törvény intézi. Az akarat deterministikusszinezetű. — „A választási jog reformja“ czim alatt az ezen kérdésre vonatkozó különböző elméletek és törvényhozási intézkedések ismertetését vesszük, két (I. és II.) közleményben. — E nagyobb dolgozatokon kívül a II. számban még dr. Sárffy Aladár ír a „Jellem és tudomány“-ról, és dr. Lázár Béla közöl mutatót a III. számban *Ruskin* czimű tanulmányából. — Az *Irodalom* rovatban: W. Jerusalem: *Einleitung in die Philosophie* (ism. dr. Gaal Kelemen); Stein: *An der Wende des Jahrhunderts* (ism. Szilvák M.); L. Daudet újabb munkái (dr. Pekár K.) és Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása (V. S.) vannak ismertetve (a II. számban). — A III. számban pedig M. v. Brandt: „Die chinesische Philosophie und der Staatsconfucianismus“; „A serdülés társadalmi szerepe Marro szerint“ (Marro: *La puberta*) czimű dolgozatok ismertetései foglaltatnak.

3. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma: Riedl Frigyes Péterfy Jenő fölött tartott emlékbeszédét közli, melyben életét, egyéniségét és műveit jellemzi. Ferenczi Zoltán *Deák két levele a szláv kérdés 1842—43-ban* czimmal Deák Ferencznek báró Wesselényi Miklóshoz intézett két levelét közli, melyben a szlávok mozgalmainak jogosultságáról ír. Deák leveléből látható, hogy ő Wesselényivel ugyanegy véleményben volt, hogy t. i. valóban vannak, még pedig nem éppen csupán hazánkra nézve veszélyes irányú szláv mozgalmak, és hogy részünkről a nyomás és erőszak vádjai alaptalanok. — Madarász Flóris *Verseghy és a nyelvújítás* czimmal Verseghynek működéséről szóló tanulmányából az első közleményt adja. Ebben a helyes szóformálásnak anyanyelvünk épületéből kinyomozott reguláit ismerteti. E szabályok a következők: 1. Homályos

vagy érthetetlen képzők kerülendők. 2. A mely képzők új szavakat csak igékből képezhetnek, azokkal ne alkossunk neveket és viszont. 3. A harmadik szabály attól óv bennünket, hogy a pusztá végzéseket az emberi nyelvnek szónyomozásában járatlanok példájára ne nézzük képzőeknek. 4. A szavak formációjában a nyelvnek se mivolti tulajdonságait, se nemzeti járását meg ne sértsük. — Sz m r e c s á n y i Miklós *Szent Orsolya legendája a történetben és a művészetben* című tanulmányának befejező részét adja. A költemények közt van Szabolcska Mihály *Vallomás* című eredetije s Leconte de Lisle *Az üvöltők* költeménye Vargha Gyula fordításában. Ezután Patapenko orosz író *Szerlem* című regényének folytatása következik Ambrozovics Dezső fordításában. — Badics Ferencz *Bajza életrajzából* czimvel Bajza munkái legközelebb megjelenő kiadásának bevezetéséből közöl részletet. — Kropf Lajos *a Provence költője*, Mistral Frederi életét ismerteti Welternek nemrég megjelent munkája alapján. Az *Értesítő*ben Rákosi V.: Korhardt fakeresztek, Illés J.: az Anjoukori társadalom, Sidney Lee: A life of W. Shakspeare, Fischer M.: Schleiermacher című munkák vannak ismertetve. Haraszti Gyula nyílt levelet ír a szerkesztőhöz, melyre Alexander Bernát válaszol. A füzet végén angol kritikák vannak ismertetve Jókai regényeiről, s ezután az új magyar könyvek jegyzéke következik.

4. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3-ik füzetében dr. Zlinszky Aladár adja „Arany balladaforrásai” című tanulmányának harmadik, befejező közleményét. A Zách Klára című balladához főforrásul szolgált a költőnek Szalay László „Magyarország története” című műve, de ezenkívül használta Istvánffy Miklós följegyzését is, mely szerint a királyné összejátszott öcsesével, Kázmérral. A *Tetemrehívás* eszméjét Arany a Niebelung-énekből vehette, hol Siegfried gyilkosát is tetemrehívás útján tudják meg; magának a szokásnak teljes apparátusát pedig Balássy Ferencz „Székely tanulmányaiiban” kapta, melyek az „Új Magyar Múzeum” 1858. évfolyamában láttak napvilágot. Itt egész részletesen le van írva a székelyeknél divatozott ez istenítélet, mely náluk ősidőktől fogva érvényben volt s csak 1594-ben töröltetett el országos törvény által. Egyébiránt a ballada alapgondolata visszavihető Arany egy elfeledett ifjúkori beszélyére, *Herminá-ra*, mely 1846-ban az *Életképekben* jelent meg mint a költő első irodalmi dolgozata. Itt is a hős tévedésből öli meg magát, mert kedvese mással kacérkodik, pedig csupán csak azért teszi azt, mert egy szerencsétlen félreértés következtében a férfit hűtlennek hiszi. *Szondi két apródja*, mely az elnyomatás keserű éveiben született s melylyel a költő hirdetni akarta, hogy a költészet, az irodalom fogja a magyart megtartani az elnyomatás korszakában, Tinódi krónikája után készült. E krónika volt mindazon költők forrása, a kik Szondi-val foglalkoztak, nevezetesen Arany előtt Czuczor *Szondi* és Erdélyi *Szondi Drégelben* című költeményeinek. De a

cselekvény előadásában érdekesen tér el a három költő egymástól. Mindegyik elmondja Szondi vitézkedését s hős halálát s mégis egyik költemény mintegy folytatása, kiegészítése a másiknak. Czuczor legelőjén kezdi az elbeszélést: „Mily had kel a drégeli völgyön elé?” Erdélyi a közepén, mikor: „Másé már a mező, csak a vár Szondié” s Arany befejezi: „Felhőbe hanyatlott a drégeli rom”. A hős jellemében is nevezetes a három költő felfogása. Mindenik a nagy hőst, a kereszt és kard vitézét látja benne, de Arany hőse nem oly heves, mint Czuczoré, inkább rendületlen fenségével hat és nem oly érzékeny, mint Erdélyié, de mélyebb, lélekben gazdagabb. Kifejezés dolgában csupán Czuczor Szondijából találunk kettőt Aranynál:

Czuczornál: A kis fiúkért ől csak gond. *Aranynál:* Ezért ől bű.

„ Nyerges Dalját üti szügyben. „ Szügyeikben tört keze forgat.

A költemény nyelvére Tinódi volt leginkább hatással. A fölemelő, lelkesítő érzés, mely Arany balladáiban uralkodik, megenyhíti azoknak sötét tragikumát. Még inkább fölenged Arany hazafájdalma azokban a történeti balladákban, a melyeknek nő a hőse, mint: Rákóczyné, Rozgonyiné, Az egri leány. A *Rákóczyné* ballada alig más, mint Karolina Amália hessen-rheinfelsi hercegnő politikai kiűzetése drámai cselekvényben. *Rozgonyiné* vitézkedése szintén történeti esemény, bár Arany merészebb változtatásokat engedett meg benne magának. Arany e balladához Szalay Lászlónak elbeszélését használta fel; a költemény egész menete megegyez vele és számos kifejezése is visszhangzik a költeményben. Az *Egri leány* történetét Philippus Callimachusnak „De rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis” című krónikájából vette Arany. *Ágnes asszony* története, Gyulai Pál szóbeli közlése szerint, valóságon alapul annyiban, hogy Geszten, midőn Arany ott Tisza Domokos mellett nevelősködött, élt egy csendes örült parasztasszony, a kinek mániája az volt, hogy reggeltől estig a patak mellett mosott. Magát az örültséget előidéző büntényt honnan vette Arany, saját leleménye-e: nem tudhatni; de az viszont bizonyos, hogy Ágnes asszony mintaképe Lady Macbeth. Arany utolsó balladája, melynek forrását felkutatni sikerült, Az *ünneprontók*. Ennek forrására Majláth Béla akadt rá, ki régebben foglalkozott ponyvairódmunk kutatásával s így került hozzá Szilágyi István útján egy kis füzet, melyet ez valaha Arany Jánosnak küldött, mikor ponyvatermékeket kért tőle, s melyet Arany később vissza is szolgáltatott. A füzet címe: „Nóták a helytelen és zabolátlan tánczolókról”. E népies versezethől, némi változtatásokkal, alkotta meg Arany a maga balladáját. — Ezután Pfeifer János „Bajza aesthetikai dolgozatait” fejtegeti. Bajzának szoros értelemben véve csak két nagyobb aesthetikai tanulmánya van: az epigramma theoriája s a regényköltészetéről szóló töredéke. A két dolgozat azonban szűkebb körű tárgyánál fogva nem nyújt világos képet Bajza aesthetikai elveiről, bár itt-ott felcsillámlik valami belőle. Épen ezért

e két nagyobb tanulmányon kívül fölvette értekező dolgozata keretébe kisebb kritikáiban, aphorismaiban elszórt megjegyzéseit és színi kritikáit, mindegyiknél pontosan megjelölván a forrásokat, melyeket Bajza használt, vagy a melyek felfogására befolyással lehettek. — Fürst Aladár befejezi „Gessner Salamon hazánkban“ című dolgozatát. Fejtegeti Szentjóni Szabó Lászlóra, Csokonai Vitéz Mihályra, Bajzára, Vida Lászlóra s többekre gyakorolt hatását. Végezetül kimutatja, mi az oka annak, hogy Gessnernek, kit nálunk oly sokan olvastak, miért akadt olyan kevés hivatott utánzója? — Az *Adattár* rovatban dr. Illéssy János folytatja „Adatok Balassa Bálintról“ című közleményét; Zsák I. Adolf „Bessenyei György leveleit“ közli; Ferenczi Zoltán: „B. Kemény levelei Wesselényi Miklóshoz“ címen tesz közzé irodalomtörténeti adalékokat; közölve vannak még: „Döbrentei Gábor végrendelete“ és Rexa Dezső-től: „Döbrentei Gábor levelezéséből“. — A könyvismertetések rovatában Endrődi Sándor: „Századunk irodalma képekben“ című munkája van ismertetve. A füzetet irodalomtörténeti Repertorium zárja be.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE májusi füzetében elsőnek Körösi József befejezi a *részvénytársulati statisztika kritikája és reformja*-ról irt tanulmányát. Ezen (III-ik) közleményében először az árfolyam szerinti érték és a részvények jövedelmezőségének megállapításával foglalkozik, s arra az eredményre jut, hogy a tőzsdén jegyzett értékek árfolyama a (decemberi—novemberi) utolsó árfolyama szerint állapítandó meg, még pedig minden értékpapír külön: a tőzsdén nem jegyzett részvények árfolyama öt évi rentabilitásuk szerint veendő fel. Azután az árfolyam-nyereségek és veszteségek tekintetbevételével foglalkozik, azt találva, hogy az árfolyamváltozásból eredő nyereségek vagy veszteségek a részvénybefektetés jövedelméhez hozzá nem számíthatók. Végül egész tanulmányának eredményeit összefoglalja Körösi akként, miként azt a K. Sz. márcziusi és áprilisi számainak ismertetésében mi is megtettük. Másodikul Vizaknai Antal hosszabb dolgozata következik a *zónatarifa reformja és a vasúti személyforgalom fejlesztése* czímmel. A szerző abból indul ki, hogy Baross Gábor zónatarifája kétrendbeli viszáltságon, elmaradottságon akart segíteni: azon, hogy előbb a közönség az államvasutak vonatait a szomszédos forgalomban alig vette igénybe s megint azon is, hogy a legnagyobb távolsághoz is rendkívül kevés volt az utas. E tapasztalatok alapján alkotta meg Baross ismeretes bátor reformját, melynek eredménye az lett, hogy az első évben az utasok száma a helyi forgalomban 501·5%-kal, a nagytávolsági forgalomban 248·6%-kal, a középtávolsági forgalomban pedig csak 22·6%-kal növekedett. Ezóta 11 év telt el s az új észleletek alapján a zónatarifa is reformra vár. 1896-ban meg is kíséreltek egy kisebb jelentőségű (s némi díjemeléssel egybekötött) reformot, a melyet azonban Vizaknai csak annyiban talál helyesnek, a mennyiben a szomszédos zónák kilométrikus zónákká

alakították át, de nem helyesli a drágább zónákba való áthelyezéseket, melyek számadatai szerint a helyi forgalom tetemes csökkenésére vezettek. Azokat a forgalmi hátrányokat, melyek a nagy szomszédos forgalommal járnak, a szerző szerint egész másként, t. i. úgy kellene megszüntetni, hogy külön (tramwayszerű) „szomszédos forgalmi kocsikat” jártna a vasút. A szomszédos forgalom reformját pedig akként tervezi Vizaknai, hogy a helyi zónák 40 kilométerig kiterjesztenének ugyanolyan magas díjtétellel számíttatnának, mint az első zóna és végül külön vásári vándorvonatokat rendszeresítenének. A közép-távolsági forgalmat illetőleg azt tartja a szerző, hogy e zónarendszernek természetes következménye az, hogy a nagy távolságok forgalmának megkönnyítése által a középtávolsági forgalomban némi csökkenést idéz elő s ezért azt hiszi, hogy ezen viteldíjak leszállítása sem közgazdasági, sem pénzügyi szempontból nem igen szükséges. Kedvezményes jegyfüzetek által többet lehetne elérni, annnyival is inkább, mert az a felfogás, mintha a XIV. zóna „végtelenség” igazságtalanságokra vezetne, alig tartható. — *Szegénység és fertőző betegségek* a czime Köllner Károly értekezésének, mely ezután soron következik. Köllner polemiát kezd Körösi Józseffel, a ki arra a statisztikai eredményre jutott, hogy a pinczében való lakás a hörghurut, kanyaró és himlő viszonylagos terjedését elősegítette, a croup-diphtheria és vörheny terjedését azonban nem. Köllner orvosi szempontból elfogadhatatlannak tartja úgy azt, mint Körösinek azon tételét is, hogy: „a fertőző betegségeknek föllépése és a szegénység közt különleges összefüggést nem kell föltételeznünk”. Szerzőnk azután Körösi statisztikai módszerét vizsgálja, s ott megtalálja azon hibát, hogy Körösi a szegény osztályból meghaltak számához viszonyította a szegénysorsú, fertőzött halottak számát s viszont a gazdagsorsú halottak összegével állította arányba a fertőző bajokban meghalt vagyonosabb lakók számát: a mely módszer mellett az összes szegény halottak száma az összes gazdag halottak számához, s ezek viszont az élők számához nem viszonyíttatván, az a körülmény marad ki éppen a számításból, hogy a szegénysorsú élőkre több halálozás esik, mint a gazdagokra. Ezen az alapon a szerző Körösi számait is helyteleneknek tartja s két táblázatban tőle eltérő eredményeket mutat ki. — Az értekezések sorát Telkes Simon zárja be, ki azt kutatja, *hogy az erdélyrészi vármegyékben hol lehetne fonó-szövő ipart teremteni* s azt találja, hogy a természeti helyzet Brassó- és Szeben vármegyékben a gyapjúiparnak, Nagy-Küküllő, Háromszék és Udvarhelymegyékben a pamut-ipar meghonosításának kedvezne. — *A közlemények és ismeretetések* rovatában az értékpapirforgalmi adóról és a kereskedelmi üzletek átruházásáról szóló törvényjavaslatok közlésén kívül ipari statisztikánk rendszere van bemutatva, s ennek kapcsán a német iparstatisztika adatai sorolva föl. Külön közlések szólnak a Budapesten felállítandó villamos kisipari telepről, a japáni kereskedelmi oktatás-

ról (Teleki Sándor gróftól), Nagy-Britannia áruforgalmáról (M.-tól.) A könyvismertetések a következő munkákat ölelik föl: A. Deutsch: „Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im 1899“ (h.-tól), Somogyi Manó: „Socialpolitikai tanulmányok“, Páris Frigyes: „Németországi mezőgazdasági szövetkezetek“ (Fenyvessy Józseftől), „Bases statistiques de l'assurance contre les accidents en Allemagne et en Autriche“ (Mandelló, Schreiber V. és Lehrer Péter: „Az ipari termelést közvetlenül érintő fogyasztási adók kézikönyve“ Exner K.), Rauber: „Der Überschuss an Knabengeburten und seine biologische Bedeutung“ (Köllner), Tauffer Vilmos: „A bábaügy hazánkban az 1897. évben (L.). — Az áprilisi közgazdasági események „havi szemléje“ következik ezután, melyből most az osztalékok közlése elhagyatott s a füzetet Barcza Imre közlése zárja be, ki befejezi az 1886—1900-ra terjedő magyar közgazdasági irodalom bibliographiájának összeállítását.

6. A MAGYAR NYELVŐR áprilisi füzetében Melich János a *zivatar* szó családjáról értekezik. Vizsgálódásának végeredménye az, hogy a magyar *zihál*, *zivatar* szók és talán a *zaj* főnév is egy és ugyanazon szláv gyökérszónak, a *zě*-nek hajtásai. A *zihál* „lélekzik“ ugyane jelentéssel megvan a horvát-szerb nyelvben; a *zivatar* a czikk szerint egy óbolgár *zěvatr*-nak megfelelő horvát-szerb **zivatar* alakból való, bár ez a szláv nyelvekből ki nem mutatható; a *zaj* pedig, egyelőre meg nem magyarázható közvetéssel, az orosz *zoy* főnévnek mása. — Munkácsi Bernát folytatja *Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben* című értekezését. E közleményében az állatnevek terén kinyomozott kaukázusi elemeket tárgyalja. Ilyen eredetű szavaink szerinte: *lő*, *csikő*, ez utóbbinak tájnyelvi *csina* és *csura* elnevezései, a baranyamegyei *bergány* „tüzes lő“; a lőtartás kifejezései közül: a *nyereg*, *kengyel*, *hám*; továbbá: *gulya*, *csülök*, *kan*, *konda*, „disznósorda“ (v. ö. *kondás* „disznópásztor“), *csürhe*, *kocza*; *agár*, *kuvasz*; *nyúl*, *evet*; *gyík*, *kígyó*; *keszeg*, *ponty*, *csik*, *sőreg*, *süllő* stb. — Ásbóth Oszkár azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan olvasandó a régi oklevélben előforduló *zuodus* alak (ma: *szavatos*)? Ezzel kapcsolatban azt a kérdést veti föl, mi alapon állítja Simonyi a régi helyesírásról azon tételt, hogy az egyszerű *u*, *v*, *w* betűket néha kettős *uu* stb. helyett írták, úgy hogy azok *uv*, *üv* illetőleg *vu*, *vü* hangpár értékével bírtak? Válaszul Simonyi Zsigmond előadja a nézete mellett fölhozható okokat, megjegyezvén, hogy ezzel a kérdéssel nem tekint eldöntöttnek. — Tolnai Vilmos Kalmár Györgynek, a *Prodromus* (1770.) írójának nyelvújító törekvéseit deríti ki. E régi nyelvészünket a szócsinálásra — a mit maga bevall magáról — Faludi és Adámi példáján kívül bizonyára a szóképzést illető tanulmányai is vitték. Életben maradt szavai a következők: *monda* (a melyet az eddigi nyomozások csak Dugonics *Trója veszedelmé*-ig, 1774. tudtak visszavezetni), *mez*, *ür*, *tár*, a költői nyelvben néha ma is

előforduló *bék, utal, ügyel, házal* és talán a *kaszabol* ige. A *tár* a régiségben csak a *tárház, társzekér* összetételek előtagjaiban fordul elő; önállóan először a *Prodromus* írója használja, mai értelmében. — Bárdos Remig folytatja *Adatok nyelvújítóink jelentés tanához* című jegyzeteit, a melyekből irodalmi nyelvünk számos szavának és kifejezésének keletkezéséről és alakulásáról nyerhetünk képet. — A füzet értekezéseinek sorát Varga Ignác dolgozata zárja be a *vépvideki nyelvjárás hangtanáról*. Vép Vas megyében. Szombathelytől keletre eső, tiszta magyar ajkú község, a melyet vidékével együtt a szerző a nyugati nyelvjárás területén külön, magában egyékes nyelvjáráskörnek tart. — A kisebb rovatokból megemlítjük, Simonyi Zsigmond Esterházy Miklós grófnak XVII. századi leveleiben *Vielliebec*nek magyar kifejezését találta, a mely *babiczá-*nak vagy *babicsá-*nak hangzott, az ily módon való fogadást pedig akkor *babiczálásnak* vagy *babicsálásnak* mondták. — A Népnyelv-hagyományok rovata egy rajzzal is megvilágított nagyobb leírást ad Szily Kálmántól a *paraszt-szekér részeinek magyar elnevezéseiről*, a melyet a szerző Gaul Károly felső ipariskolai tanárral és Freckay János-sal a *Mesterszótár* szerkesztőjével együtt állított össze.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentés a Lévy-díjért versenyző munkákról.

A Lévy-díj a múlt évben *Kisfaludy Sándor életrajzára* volt kitzíve.

Petőfin kívül alig van költőnk, kinek gazdagabb irodalma volna, mint Kisfaludy Sándornak. Származása, kalandos ifjúsága, regényes szerelmei, feltűnő irodalmi sikerei, előkelő szerepe az utolsó nemesi fölkelésben, Kazinczyhoz való viszonya, helikoni szereplése, a füredi színház alapítása — egész 1843-iki ünnepléseig mind hozzájárulnak, hogy életét nevezetessé, egyéniségét érdekessé tegyék. Többen írtak már munkáiról, a nemességhez és Petrárcához való viszonyáról, levelei s naplói alapján pedig életének majd minden mozzanatáról; munkái új meg új, s pár év óta kritikai, teljes kiadásban forognak köz-
kézen. Ilyen körülmények között méltán lehetett várni, hogy a pályá-
zatnak lesz sikere.

De nem lett. A kitűzött határidőig mindössze két pályamunka küldetett be: az egyik félben-szerben, a másik meg sem kezdve.

Az I. számú (*Rajongj a költőkért* stb. jeligével) mintegy 300 lapon és tíz fejezetben, széles alapon kezdve, szól a Kisfaludy-család őseiről, majd a költő egyenes leszármazásáról; rajzolja az apa küzdelmes életét, a költő győri iskoláztatását s ébredező önérzetét;

három évi pozsonyi tanulását s e körben olvasmányainak: az érzékeny regényeknek s a látott szindaraboknak hatását, fejledező lelki életének alakulásait, első irodalmi kísérleteit; továbbá Bessenyeinek, az 1790-iki országgyűlésnek s a pozsonyi növendék-papságnak befolyását Kisfaludyra, majd ennek katonáskodását, a testőrségnél töltött éveit, szerelmi viszonyait Bécsben, Olaszországban, Klagenfurtban stb. egész 1797-ig. Ez az egész munkának alig negyedrésze, s ez sincs véglegesen kidolgozva. Az első hat-nyolcz fejezet kezdetnek jó volna, a szerző nemcsak ismeri, de jól is rajzolja mind a helyi és korviszonyokat, mind Kisfaludy fejlődését; bizonyos éberséggel figyelgeti a reá ható események, tapasztalatok és olvasmányok hatását. De ez a rész is csak első fogalmazásnak mondható, melyben több határozatlan vagy éppen ellentmondó ítélet, merész következtetés s temérdek ismétlés van. A 12. lapon például azt mondja: „Egy magyar nemessel hogy is fért volna össze az *ügyvédkedés*! A magyar nemesnek ez idétt csak két pálya conveniált: a *megyei* s a *gazdasági*“. S alább (169. lap): „A magyar nemes ifjak ez időben csak két pályát tartottak magukhoz méltóknak: a *katonait* meg a *prókátorit*“. A simítás hiánya látszik az olyan elhamarkodott ítéleteken, midőn gyermekkori első prózai soraiból ki tudja olvasni, hogy sohasem lesz belőle jó prózairó. S ha a költő első irodalmi kísérleteivel oly aprólékos részletezéssel foglalkozik, akkor kötetekre fog terjedni a *Himfy-szerelmek* és a *Regék* méltatása!

A munka készületlensége legkirívóbb a VIII—IX. fejezetekben, a hol nem elégszik meg Toldy discretiójával, hanem könyékig merít a *Levelek* és *Naplók* nyilvánosság elé nem szánt, sokszor lázas hóvvel irt soraiból, nem azért hogy jellemezze, hanem hogy leleplezze Kisfaludyt. S mikor érzéki szerelmeit apró részletezéssel, tömérdek idézettel fűszerezve, hosszan elbeszélte, összefoglalásul még egyszer (néhány részét háromszor is) elmondja. Ez a rész annyira pongyola, hogy csak éppen jegyzet-számba megy.

Van aztán a kötethez mellékelve egy külön csomó: a *Regék* és *Drámák*, meg a *füredi színészet*. Ezek — úgy látszik — a szerző *saját kéziratai*; ugyane kézzel egész lapok vannak betolva a rosszul másolt szövegbe is. Ez a forma-hiba egymagában is elég ok volna arra, hogy munkáját elüsse a jutalomtól; de ezt nem tekintve sem tarthat rá számot, mert a benyújtott részlet mindenestül sem nyújt tájékozást az egész munkáról, melynek további részeiről még tartalmi áttekintést sem nyújt.

A II. számú („Csak előre, édes fiam“ jeligével) csak egy elég bő bibliographiai jegyzékből, a megirandó munka felületes tartalomjegyzékéből, meg kevés érdekű függelékből áll. De mellékel a szerző e jegyzékekhez még valamit: egy levelet, melyben gen kedélyesen azt ajánlja, hogy két-három hét múlva majd beküldi a munka elejét, karácsonyra és husvétra pedig folytatásait. Mivel

ilyen részletfizető vagy törlesztő módszert Akadémiánk alapszabályai eddig nem ismernek: a munka még mint tervezet sem jöhet szóba.

Ezek után azt a javaslatot bátorkodunk a t. osztály elé terjeszteni: hogy a jutalomdíjat 1902. szept. 30. határidővel méltóztassák újra kifizéni.

Budapest, 1900. ápr. 30.

Dr. Badics Ferencz lt. Bánóczi József lt. Heinrich Gusztáv rt.

Jelentés a Sztrókay-pályázatról.

Tekintetes Osztály !

Az 1898—99. évek folyamán megjelent jog- és államtudományi művek legjobbjának megjutalmazása iránt javaslatként kiküldött és alulírtakból álló bizottság a következőkben terjeszti elő tiszteletteljes véleményét.

I.

Először is az államtudomány és államjogi irodalom fölött tartva szemlét, a bizottság e téren gazdagabb termelésről nem számolhat be s abban is, a mi figyelemre méltó, nagyobb számmal szerepelnek régebben megjelent művek új kiadásai.

Mindenekelőtt Földes Bélának az Akadémiától a múlt évben is nagy becséhez méltóan kiemelt „Társadalmi Gazdaságtana“, szerzőjének gazdag ismeretei által bővített új kiadásban fekszik előttünk. A hazai pénzügyi jogtudomány megalkotója, Mariska Vilmos elismert becsű „Pénzügytanát“ negyedik kiadásban bocsátja közre.

Ugyancsak új kiadásban jelennek meg Csiky Kálmánnak és Kmetty Károlynak hasznos közigazgatásjogi kézikönyvei.

Nincs nagy termelés a monographiák terén sem, de hozzájuk Körösy József „A Felvidék eltótosodásáról“, Láng Lajos „A nemzetiségekről Magyarországon és Ausztriában“ irt dolgozataikkal kiváló nevüknek megfelelő termékeket szolgáltatnak. Ráth Zoltán tanulmánya „Évtizedünk adóreformjairól“ szerzőjének szokott gondosságával készült. Figyelemre méltó Ecseri Lajosnak „Az alföldi munkáskérdésről“ beható, részletes, helyi észleletekre alapított vizsgálata és Balogh Arthur-nak „A törvényhozó hatalomról“ irt összefoglaló, az újabb reformokat méltató munkája. Végül különös elismerést érdemel Hegedüs Lóránt „Az amerikai kivándorlásra“ vonatkozó helyszíni tanulmányaért, a melylyel a kivándorlás tekintetében téves hazai közvéleményt helyes irányba terelni törekszik.

Ferdinándy Géza „Arany bulláját“ már méltatta az Akadémia a Vigyázó-féle jutalom odaitélésével.

Örömmel üdvözlí a bizottság a Halász Sándor és Mandello Gyula szerkesztésében megjelent „Közgazdasági Lexikont“, a mely nemcsak a közgazdasági ismeretek általánosítása tekintetében fontos, hanem honi közgazdasági viszonyaink beható méltatásával, honi közgazda-

sági bibliographiánk összeállításával útját egyengeti annak, hogy közgazdasági gondolkodásunk a külföldi elmélet egyoldalú uralma alól emancipáltassék.

Államtudományi szemlénket egy másik igen becses művel, Gaal Jenőnek „Nemzetgazdaságtan Rendszere“ című kétkötetes művével zárhatjuk. Az eddig inkább gyakorlati és monographikus irányban munkálkodó szerző ebben a művében a tudomány rendszeres művelésének mezején lép föl. Munkáját mindennek előtt a jelenségek világos visszatükrözésére való tehetség, fogalmi élesség jellemzi. A mellett, hogy a gazdaságilag fontos tények egész köre fölött teljesen uralkodik s rólok, valamint a tudományos vitakérdések főbbjeiről is kellőképen tájékoztat, teljes plasticitással tünteti föl a gazdasági élet folyamatait s a bennök ható erők összefüggését. Nem rendszerének ügyes, külső szerkezete által éri ezt el, hanem átható, következetes gondolkodásával, a mely a részletek sokaságát folyton a bizonyítani kívánt tény irányában követni, s ily ténynyé, okká vagy okozottá összefűzni bírja. A milyen egyöntetű, világos, átgondolt a mű. ép oly nagy az elevensége az érvelésben, ép oly kellemesen hat meg a szerzőnek hosszabb gyakorlati pályájára visszavezethető frissesség a felfogásban, a megítélésben, valamint a magasabb ethikus czélok kidomborítása. a mely czéloknak a gazdasági javak szolgálni hivatvák.

II.

A szorosan vett jogtudományi irodalom sokkal nagyobb számú munkát mutatott föl, de tudományos színvonaluk nem áll arányban szaporaságukkal.

Említésre méltók a következők :

I. A magánjogból :

1. A dr. Fodor Ármintól szerkesztett „Magyar magánjog“ III. kötete, mely a kötelmi jogot, és IV. kötete, mely a családjogot tárgyalja. Az előbbi Katona Mór, Kiss Mór és Reiner János, az utóbbit Fodor Ármintól, Sipőcz László, Jancsó György és Gaár Vilmos írták. A nagyszabású munka, mely 5 nagy kötetben, oly terjedelemben kívánja a magyar magánjogot tárgyalni, a mely a legbehatóbb dogmatikai fejtegetéseket is megengedi s ezzel hivatva volna az alkotandó törvénykönyvre is irányadó befolyást gyakorolni, kétségkívül előkelő helyet foglal el újabb magánjogi irodalmunkban. Az egyes részek értéke azonban nagyon különböző s azért nem tudott magának oly tekintélyt kivívni, a melyre számíthatott volna.

2. Sokkal inkább elismerésre méltó dr. Zsögöd Benő „Fejezetek kötelmi jogunk köréből“ című munkájának 1899-ben megjelent második kötete, a mely 976 nagy 8° lapra terjed s még egy füzetrel fog kiegészítést nyerni. Ebben a kötetben a szerző a késedelem, a naturális obligatio, a visszatartási jog, a kamatok és a vagylagos kötelek tanai mellett különösen a *pénztartozást* tárgyalja, és pedig oly

mély, alapvető részletességgel és oly eredeti, éles analysissal, minővel ezt a fontos kérdést a maga egészében nálunk még nem tárgyalták s a milyennel külföldi irodalmakban is csak kivételesen találkozunk. Valamint Zs. munkája általában, úgy ez a rész is bizonyítja, mily önállóságra és magaslatra képes a magyar jogtudomány lelkiismeretes és beható tanulmányok alapján emelkedni, bár másfelől a kiváló munka hatását nem kevésbé gyengíti nehezen áttekinthető rendszere, irányának túlságos tömörsége, kifejezéseinek és constructióinak keresettségese s a casuistika és polémia szertelensége, a mi az olvasmányt gyakran fárasztóvá teszi. A ki azonban a fáradságot nem sajnálja, az oly kincsesbányát talál Zs. munkájában, melyből valóban kimerithetetlen ismereteket és gondolkozási anyagot szerezhet.

II. A büntetőjog köréből

1. első sorban megemlítendő *Balogh Jenő, Edvi Illés Károly és Vargha Ferencz* „A bűnvádi perrendtartás magyarázata“ cz. négykötetes munkája, melyből a II. kötet 1898-ban, a III. 1899-ben jelent meg. E nagyterjedelmű munka főczélja az új bűnvádi eljárás commentarius ismertetése. a mint azt különösen a gyakorlat igényei megkövetelik. De azért a munka a magasabb tudományos követelményeknek is megfelelni igyekszik s a törvényszakaszok magyarázatán felül jogtörténeti előzményeket is nyújt és az alapvető kérdések általános elméleti tárgyalását is tartalmazza. Kétséget nem szenved, hogy ily módon e munka a magyar bűnvádi eljárás elméletének és gyakorlatának továbbfejlődésére nagy befolyást fog gyakorolni, különösen ha egy újabb kiadás a megosztott kidolgozás és a szaggatott megjelenés hátrányait megszüntetve, a munkát szervezesebb egységbe fogja önteni.

2. Ugyancsak az új bűnvádi eljárást tárgyalja *dr. Fayer László* „A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala“ cz. munkájának 3-dik kiadása (1899.) és

3. *Finkej Ferencz* „A magyar büntető eljárás tankönyve“ cz. munkája (1898).

Mindkettő közvetlenül tanítási célra készült, de különösen az utóbbi a fiatal szerző alapos készségéről és erős jogászai gondolkozásáról ad tanúságot.

4. *Dr. Fayer László* nagy érdemeket szerzett még „Az 1843. évi büntető javaslatok anyaggyűjteményének“ kiadása által, mely 1898-ban az Akadémia kiadásában jelent meg.

5. Említendő még *Zsitvay Leo* „A magyar sajtójog mai érvényében“ cz. 1899-ben megjelent műve, mely azonban tisztán gyakorlati céloknak szolgál.

III.

A *kereskedelmi jog* köréből megemlítendő *dr. Nagy Ferencz* commentárja az 1898: XXIII. t.-czikkben foglalt s általa kidolgozott új szövetkezeti törvényről, mely e fontos törvény gyakorlati alkalmazását kívánja előmozdítani.

IV.

A perjog köréből ki kell emelnünk dr. *Magyary Géza* „A magyar polgári peres eljárás alaptanai“ cz. munkáját, mely mintegy elméleti bevezetés a tételes perjog tanulmányozásához s mint ilyen, annál nagyobb jelentőséggel bír, mert azok a kérdések, melyek benne tárgyaltnak, az ú. n. perbeli cselekvények tana, irodalmunkban rendszeresen még nem tárgyalattak s egészünkben csakis egyetemi előadásaiban ölelte fel őket Plósz Sándor, a kinek nyomán indult meg *Magyary* is.

A munka tanúságot tesz arról, hogy szerzője kiváló művelője tudományos dogmatikus perjogunknak, uralkodik a bel- és külföldi irodalmon és törvényhozásokon s képességgel bír arra, hogy a legmélyebb és legnehezebb processuális kérdések fölött is önálló ítéletet hozzon, a minek folytán sok eredeti eszmét és az eddigiektől eltérő elméleteket tud felállítani, melyek a perjog további művelésére termékenyítőleg fognak hatni.

V.

Az 1898—99-iki cyklusban megjelent összes, úgy jog-, mint államtudományi munkák közül azonban leginkább *Hajnik Imre* egyetemi professor és akadémiai rendes tag munkája: „*A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. 1899.*“ emelkedik ki. A munka a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg s 8-rétű, sűrűn nyomtatott 450 lapon át foglalkozik tárgyával, mely eddigelé rendszeresen feldolgozva nem volt. A feldolgozás csak úgy sikerülhetett, hogy szerző nemcsak a kinyomatott okiratokat vette számba, de hosszabb időn át diplomatikai kutatásokat is végzett. Nem hiába áldozik szerző munkája előszava végén benső elismeréssel Kovachich Márton György emlékének, ki a diplomatikai kutatások terén jogi szempontból szintén elévülhetetlen érdemeket szerzett. De a feldolgozás sem járt csekély fáradsággal, melyet a legszebb siker koronázott. Hajnik e fáradozásának köszönhetjük, hogy a magyar bírósági szervezet és eljárás Verböczy koráig a maga egész rendszerében teljes világossággal áll előttünk. Olyan alapvető munkát nyertünk, a mely a későbbi szervezetre és eljárásra is, a mint ezek 1848-ig fennállottak, nem csekély fényt derít. Eddigelé a magyar bírósági szervezet és eljárás ismerete leginkább csak Verböczy *Tripartitumán* és Kitionich *Directio methodicáján* alapult. Most már a történelmi egymásután egészen jól áttekinthető, mi bizonyára hatással lesz a magyar perjog történelmének további művelésére. Ez annyival inkább kívánatos, mert 1848 előtti eljárásunk olyan formai befejezettségnek örvend, mi a vele való beható foglalkozást didaktikai és magasabb tudományos szempontból is igen kívánatosá teszi.

A munka a bírósági szervezet kifejlődésének áttekintését nyújtva, külön foglalkozik a királyi curia, a nemesség, a polgárság, a jobbagyság s a kiváltságos népelemek (kunok, jászok, szászok, zsidók) bíróságaival, nemkülönben a szentszékekkel, továbbá a társországek és a végvidéki bánóságok bíróságaival. A munka többi része a tulajdonképeni peres eljárás s a végrehajtás történelmének van szentelve. A munkát a perjogi műszavak jegyzéke egészíti ki. Szerzőnek előbb megjelent némely dolgozata (Okirati bizonyítás, Perdöntő eskü, A királyi személyes jelenlét bírósága) már sejdíteni engedte a szóban levő munkát, mi hosszú időn át folytatott lelkiismeretes buvárlat eredménye. Létrejötte a hazai jogtudomány jelentékeny haladását jelenti, vele eredetiség, a végzett munka nagysága s az elért tudományos eredmény tekintetében a cyklus egyik munkája sem vetekedhetik, miért is a Sztrokay-díjat Hajnik Imre e munkájának ajánljuk odaítélni.

Concha Győző lt.

Kováts Gyula lt.

Nagy Ferencz lt.

Jelentés a M. Kereskedelmi Csarnok pályázatáról.

Pályakérdés: Melyek a cheque-forgalom fejlődésének föltételei? A cheque-rendszer miért nem hódított hazánkban eddig nagyobb tért és mi módon lehetne fejlődését előmozdítani?

I.

A kitűzött pályázat elég sikert mutat fel. Öt dolgozat érkezett be, melyek általános jellemzésére elég annyit megjegyezni, hogy mind-egyik dolgozat a kérdéssel való behatóbb tanulmányozás jeleit viseli magán. A dolgozatok többnyire figyelemmel vannak a kérdés úgy jogi, mint közgazdasági oldalára, az intézmény történeti fejlődését, statisztikáját, hazánk sajátos viszonyainak vizsgálódását nem hanyagolják el. Irály tekintetében egyik-másik dolgozat ugyan hiányos, nagyobb része azonban gonddal van megszerkesztve. A cheque-forgalom pénzügyi föltételei is több-kevesebb figyelemben részesültek. Áttérünk az egyes dolgozatok jellemzésére.

I. számú dolgozat. Jelígeje: Előre. A munka terjedelme valamivel több 100 lapnál folioban. Függelékben törvényjavaslat és irodalom. Ezen dolgozat az irodalom alaposabb ismeretével van megírva. Sok jó megjegyzést tartalmaz a vidéki és fővárosi hitelintézetek viszonyáról; jól fejti ki a forgó tőke hiányának befolyását a cheque-forgalomra. A cheque bélyegmentessége mellett foglal állást és ennek indokolására felhossa azt a körülményt is, hogy az állam úgy is a betétek bekövetkező felszaporodása folytán az azok után fizetendő adóban nyer. Bár általában ellene van a takarékpénztárak betéti üzlete szabályozásának, a cheque- illetőleg giroforgalomban letett betétek

számára különös biztosítékokat követel, különösen annak megállapítását tartja szükségesnek, hogy e betétek hányadrésze tartandó készpénzben. Nem az osztrák törvényjavaslatot, hanem az angol törvényt ajánlja, alkalmazva hazai viszonyainkhoz. Üzletszabályzatot is dolgozott ki.

II. számú dolgozat. Jeligéje: Der Chek . . . ein Zahlungs- und Verkehrsmittel höherer Ordnung. Robert Koch. 209 lap f. E dolgozat korlátoltabb irodalmi ismeretekkel van megírva: a jogi kérdések majdnem egészen mellőztetnek. Ellenben behatóan tárgyalja a cheque-üzlet általános közgazdasági feltételeit. Egyes kérdéseket jól világít meg, így azt, hogy a cheque-üzlet czélszerűen csak bankokra bízható. Sok jó, gyakorlati megjegyzést tartalmaz arról, milyeneknek kell lenniök a közönség gazdasági szokásainak, hogy a cheque gyökeret verjen. A bélyegmentesség kérdését is behatóbban tárgyalja és bár a bélyegmentességnek túlságos jelentőséget nem tulajdonít, mégis mellette foglal állást. A munka második, nagyobb része foglalkozik a hazai viszonyokkal, a cheque-rendszer jelen állapotával és annak fejlesztésével. Az osztrák törvényjavaslatot mintaszerűnek mondja és már a viszonyok hasonlatosságánál fogva ajánlja, a hazai viszonyok tekintetbevételével. A törvényjavaslaton különben némi módosítást ajánl. Nem tartja czélszerűnek a cheque definitióját a törvényben adni. A passiv cheque-képességet nem kívánja oly terjedelemben alkalmazni, mint azt az osztrák törvény teszi.

III. számú dolgozat. Jelige: A cheque a legalkalmasabb fizetési eszköz. 230 lap. Ezen dolgozat adja a cheque fejlődésének történetét különböző államokban, a cheque-forgalom fejlődésének alapfeltételei czimén pedig a cheque-jog egyes tételeivel foglalkozik. A kitűzött pályakérdést tehát éppen csak érinti. A kidolgozás is kevésbé gondos, irálya sok helyen pongyola. Egyes részletei, úgy a folyószámla és giro közti megkülönböztetés és annak kihatása a cheque-forgalom fejlődésére, eléggé értékesek.

IV. számú dolgozat. Jelige: Munka. 144 lap. Az irodalomról csak hézagos ismereteket árul el. A cheque jogviszonyaiba mélyebben nem hatol be. Az általános gazdasági mivelttség fejlődésére és a cheque-törvény behozatalára fektet fősúlyt. Abban a nézetben van, hogy némi változtatással az osztrák törvény átvehető.

V. számú dolgozat. Jelige: Nem öli azt az unalom stb. Széchenyi. 250 l. A benyújtott dolgozatok között ez a legterjedelmesebb. Gondosan van írva, sok irodalmi tájékozottsággal, különösen a kérdéssel összefüggő általános kérdések körül. Azonban teljesen sikerültnek a munkát még sem mondhatjuk. Túlságosan terjengős, főleg a munka olyan részeiben, melyek a felvetett kérdést alig világítják meg, inkább csak annak történetével függnek össze, néha azzal is csak lazán. A kérdés jogi része nem talál kellő kifejtést, mi, habár a pályakérdés azt szigorúan nem kívánja, még sem kerülhető. De a kérdés azon

része, melyre a pályakérdés súlyt fektet, since kellő behatósággal és teljességgel tárgyalva, különösen kevésbé jut érvényre a gyakorlati érzék, mely nélkül a kérdés, úgy a hogy fel van téve, meg nem oldható. A pályakérdés egyenesen gyakorlati irányú, és így a mellékes mozzanatok csak irodalmi érdekekkel és értékkel bírnak, sőt túltengésekben csak ballasztot képeznek. Kissé sok a frázis és sallang is.

Ezek alapján véleményem, illetőleg javaslatom az, hogy a pályadíj a II. és V. dolgozat között felosztassék, mint a melyek mégis tudományos és gyakorlati szempontból értékkel bírnak.

Budapest, 1900. márczius 21.

Földes Béla lt.

II.

A pályázat alapját a következő kérdés képezte: Melyek a cheque-forgalom fejlődésének feltételei? A cheque-rendszer miért nem hódított eddig hazánkban nagyobb tért s mi módon lehetne fejlődését előmozdítani?

E kérdés, habár a pénz- és hitelforgalom természetének alapos ismeretét tételezi fel és annak beható elemzését megtűri, sőt bizonyos mértékben szükségessé is teszi, határozottan gyakorlati jellegű. Annak megoldásához tehát mindenekfelett a cheque használatának kisebb mértékében rejlő baj szakavatott diagnózis s a cheque intézményének követelményeiből folyó teendők tüzetes megjelölése kíváncsít. Az elméleti fejtegetések is erre a célra használandók fel és nem öncélt képeznek, hanem a gyakorlati megoldásnak fontos, de mégis csak eszközeiként jelentkeznek, mivel azok nélkül a helyzetet kellőleg megvilágítani és a javaslatokat meggyőzően előadni nem lehet. A mi ezen túl a már úgy is eléggé tisztázott cheque-elméletből felöltetik, véleményem szerint csak arra alkalmas, hogy a kérdés világos tárgyalását megnehezítse. A pályamunka e nélkül is bírhat, mint azt a pályázati szabályok kívánják, abszolút tudományos becsesé, ha a gyakorlati szellemben tartott okoskodások és javaslatok a tudományos bírálatot valóban kiállják.

A beérkezett pályaművek szerzői, egynek kivételével, teljesen így fogták fel feladatukat; komolyan törekedtek a fenforgó kérdés lényegéig hatolni s azt tudományos alapon, több-kevesebb olvasottsággal és gyakorlati szakismerettel, de valamennyien gyakorlati szellemben tárgyalják.

Az I. számú „Előre“ jelíggel ellátott munka 104 lapon három fejezetben foglalkozik a pályakérdéssel. Első fele általános jellegű fejtegetéseket, másik fele pedig a hazai cheque-forgalom jellemzését, továbbá emelése módjainak és segédeszközeinek megjelölését foglalja magában. Kifejti, habár talán szűkebb téren, mint megérdemelte volna, a cheque gazdasági jelentőségét, de előadásában a fősúlyt jogi természetének megvilágítására fekteti. A cheque elterjedésének főfeltételeit

helyesen állapítja meg, ezek között a viszonyainknak megfelelő cheque-törvény hozatalának szükséges voltát különösen kidomborítván. Művét az angol cheque-jog rendelkezéseinek felhasználásával ügyesen szerkesztett e tárgyú törvényjavaslattal töltötte meg. Hibája, hogy a kérdés lényegét nem világítja meg eléggé és annak gazdasági részét kevésbé behatóan tárgyalja.

A II. számú és „Der Check ein Zahlungsmittel und Verkehrsmittel höherer Ordnung, Robert Koch“ jellegű pályamű a felvetett kérdést a legrészletesebben és legrészarányosabban elemzi. Elméleti fejtegetései nem terjednek túl a szükség határain, de azokon belül sem maradnak. Az irodalmi tájékozottsággal nem tüntet ugyan, de nincsen is hiány. Kellő otthonossággal foglalkozik a pénz- és hitelforgalom minden idevágó problémájával s e téren ítélőképességétől bizonyos önálló biztosságot megtagadni nem lehet. A hazai értéktörvényi viszonyokat úgy látszik nemcsak tanulmány, hanem saját szemlélete alapján ismeri. Van érzéke azok szükségéi és követelményei iránt; javaslatokkal sem marad az általánosságok körében, mert azok szabatosan úgy vannak megjelölve, hogy forgalmi életünk rendszerébe tényleg beilleszthetők. Jogi fejtegetései kevésbé mélyek és részletesek, de a cheque-forgalomnak törvény által leendő szabályozásánál figyelembe jövő vezérelvek mind elég jól vannak e pályaműben is kiemelve és megokolva. Nyelvezete némely üzleti köreinkben egyébiránt nagyon elterjedt magyartalanságtól eltekintve, szintén elfogadható, elég szabatos, gördülékeny és világos.

A III. számú pályamű, melynek jellegéje: a cheque a legalkalmasabb fizetési eszköz, ez intézmény fejlődésének történetét nagy előszeretettel és alaposan tárgyalja, de ezzel szemben a munka egyéb részei aránylag szűk keretbe szorítvák. Vannak ezek közt olyanok, melyek ellen semmi kifogás sem tehető, de általában a dolog lényegét nem ragadta meg eléggé, és arra vonatkozó, általában nem helytelen nézeteinek feldolgozása és előadása nem kielégítően gondos.

A „Munka“ jellegével ellátott IV. számú mű egyes részei között nincs oly aránytalanság, mint az előbbiben, de elméleti fejtegetései az ismeretek nem szilárd alapján ingadoznak, gyakorlati javaslatok sincsenek oly szabatosan előadva és indokolva, hogy bizalmat gerjeszthetnének maguk iránt. Szerzőjének tájékozottsága sem az irodalom, sem a gyakorlat terén nem nagyobb a középszorinál. Különben az osztrák cheque-törvénynek recipiálását ajánlja és főrendelkezéseit némi módosítással közli is műve végén.

Az V. számú és a Széchenyi Hiteléből vett idézettel jelzett pályamű valamenyi közt a legterjedelmesebb (250 lap) és a legnagyobb apparátussal készült. De bármily nagy olvasottsággal, tárgyszeretettel és szorgalommal van is összeállítva, tulajdonképp benső egység nélkül szerkesztett compilatio. Idézetei kiterjednek a bank világirodalmának igen számos jeles régi és új termékeire s e műnek

mindenesetre nagyobb felét és kétségkívül legbecsesebb részeit képezik. A mit ezeken kívül maga a szerző nyújt, az nem terjedelemre, hanem tartalomra és értékre nézve vajmi kevés. Úgy látszik a tárgyalat kérdésről önálló véleménye nincs, vagy a tekintélyek annyira uralkodnak felette, hogy náluk nélkül gondolkozni sem mer. Különböben nélkülök nem is jár valami biztosan, mert a hol magára marad, a tárgyalat kérdéssel gyakran csak távoli összefüggésben levő eszmefuttatások tévútait veszti el a főirányt, és felesleges okoskodásaival, melyek néha a kedélytelenségig hosszadalmasak, az edzettebb olvasó figyelmét is alaposan kifárasztja. Következtetései a bő idézetekből és az adathalmazokból sokszor helyesek, de gyakran ezek előadása közben is megint csak idéz és hivatkozik, mintha jegyzeteinek bő készletét, ha felesleges módon is, valahol még elhelyezni igyekeznék. Javaslati és azok valóságos megokolása a műnek csak kis részét veszik igénybe és ott sem tudnak az általánosságok elmosódott körvonalai közül kibontakozni. E pályamű szerzőjének nagy olvasottsága mellett gyakorlati tájékozottsága eltörpül, minélfogva conclusiói sem olyanok, hogy a cheque forgalmát fejleszteni hivatott gyakorlati szakemberek, vagy a törvényhozók azoknak valamely figyelemre méltó hasznát vehetnék.

Mindezeknél fogva a beérkezett pályaművek közül véleményem szerint a kitűzött kérdésre a legkielégítőbb feleletet a II. számú és a Koch egy mondatával jelzett dolgozat adja, mely általában is becses, a tudományos bírálatot tisztességesen kiálló munka. A pályázati feltételeknek mindenben megfelel és a vele versenyző többi dolgozatok felett a legtöbb tekintetben kitűnik, minélfogva szerzőjének a pályadíj kiadandó lenne.

Budapest, 1900. ápril 13-án.

Gaal Jenő lt.

Jelentés az ifj. bojári Vigyázó Sándor-féle pályázatról.

I.

A magyar jobbágyságnak 1514-től Mária Terézia koráig terjedő történetére hirdetett pályázatra két pályamunka érkezett.

Egy őszinte vallomással kell jelentésemet kezdenem. Mikor a magyar jobbágyság 1514—1740-ki történetére érkezett két pályamunkát megkaptam, átolvasásukhoz azon eltökélt szándékkal fogtam, hogy ha akad közöttük egy, mely irodalmi színvonalon áll s tudásunkat a felőlelt kérdésről csak valamivel is gyarapítja, én mindenesetre megjutalmazását fogom ajánlani. De bármi jó indulattal kezdtem meg a pályamunkák áttanulmányozását, bármi szerény mértéket alkalmaztam tudományos értékek megítélésénél, sajnosan kell jelentenem, hogy a jutalom kiadását nem ajánlhatom. Az egyik — a II. számú — általában nem versenyez a díjért. Szerző csak részletet, mutatóványt kül-

dött nagyra tervezett művéből azon kéréssel, hogy e mutató alapján vagy ő bizassék meg a munka megírásával vagy pedig a pályakérdés hosszabb határidővel újra kitűzessék. Így tehát csak egy munka maradt, mely a jutalomra versenyezni óhajtott. A mű mindenestre komoly, gondos és hosszú tanulmány eredménye, s el kell ismerni, hogy szerzője sokoldalú és képzettségű író, ki a további tudományos munkálkodásra buzdítást és bátorítást érdemel. Jelen munkájának tulajdonképeni tárgyával azonban ébenséggel nem volt tisztában. Összegyűjtötte — de csak közkezen forgó művekből — a legeslegkülönbözőbb anyagot, mely a gazdasági élettel s így a mezőgazdasági munkással, a jobbágyság viszonyaival is bármi távoli kapcsolatban áll. Végtelen terjedelemben közli a jobbágyszászra, az időjárásra, a pestisre és járványokra, az árvízszorongásokra vonatkozó ismert adatokat, oldalakra terjedő utasításokat és gazdasági szabályrendeleteket, sőt a függelékben összeállítja a nemzetközi aranytermelet 1493-tól kezdve évenként 1880-ig, még pedig hazánkat 1493 óta Ausztria-Magyarországba foglalva. Nem is szólva arról, hogy minden a legnyersebb formában, feldolgozatlanul, a bennök rejlő tanúság feltüntetése nélkül van a szövegbe foglalva, tényleg mindez csak mellékesen tartozik a jobbágyság történetének keretébe. Ellenben tulajdonképeni tárgyát: milyen volt a jobbágyság terhe az állam, a vármegye, az egyház és a földesúr irányában, s hogyan alakult a jobbágyszász levő népesség gazdasági, társadalmi és polgárosodási állapota, a pályamű csak igen kis mértékben vagy egyáltalán nem tárgyalja. El lehet tehát mondani, hogy szerző, bármi sokat beszél a jobbágyszászról s bármi sokféle anyagot hordott össze, tulajdonképeni tárgyáról majdnem teljesen megfeledkezik s e helyett olyasmit ad, a mi kevésbé tartozik feladata körébe úgy, hogy szerzőnek műve nagyobbik felét ki kellene hagynia, s helyét egészen más anyaggal pótolnia, hogy el lehessen róla mondani, hogy a jobbágyszász történetét tárgyalja. Munkájának beosztása máskülönben is el van hibázva. A feladat a jobbágyszász története 1514—1740. vagyis 226. évi idő története. Egész kézírata 435 oldal. Ebből valami 275 oldal esik a XVI. század végeig terjedő időre, mert szerző hosszadalmasan, de a nélkül, hogy valami újat mondana, kitér az 1514 előtti korszakra is. Ennek következtében a következő 140 esztendő, melyre töménytelen becses anyag jelent meg nyomtatásban, csak valami 150 oldalon vázolja. Mindez már eléggé jelzi, hogy ez egyetlen pályamunka sem oldotta meg feladatát, s a jutalomra nem ajánlható. Ezek után másnemű hiányait fölőlesleges részleteznem. Mindazáltal nagy hibája az is, hogy levéltári kutatásokat nem tett, az országos levéltár sok ezerre menő urbarium- és tizedlajstrom-gyűjteményét nem használta, sőt noha néhány újabb munkából töménytelen sokat idéz, általában igen kevésbé ismeri a közkezen forgó irodalmi segédeszközöket és kútföket. Az urbariumok közül csupán azokat idézi, melyeket más

feldolgozott munkákból ismer. Azokat, melyek egész szövegökben megjelentek a történelmi folyóiratokban, vagy egyes főúri családok okmánytáraiban, s melyek a jobbágy és földesúr közti viszonyt jobban megvilágítják, mint a törvény, vagy nem ismeri vagy nem tudja céljaira hasznosítani. Igen kevésbé ismeri és aknázza ki a vármegyei monographiák gazdag irodalmát, arról meg sejtelve sincs, minő értékes és sokoldalú anyag rejlik a Corpus Statutorum vaskos köteteiben, továbbá az elég számos protestáns egyház- és községtörténelmi munkákban, melyek a jobbágyok egyházi terheiről s általában vallás-erkölcsi életéről nyújtanak tájékoztatást. A magyar szakirodalmat is csak kevésbé ismerve, természetesen, hogy nem nézett meg hasonló tárgyú külföldi szakmunkát, melyből pedig könnyen megtudhatta volna, mire kell tulajdonképpen kiterjeszkednie, mit ért a mai tudomány a jobbágyság története alatt, s minő módszer szerint kell az anyagot feldolgozni. Mindezekhez járul, hogy szerző valóságos betege a végtelen idézésnek más írók műveiből s ezzel előadását egészen kuszálttá teszi. Noha tehát szorgalma és komolysága kétségbevonhatatlan, ezáltal nem nyújtott olyan munkát, mely a pályázat feltételeinek megfelelően s a jutalmat megérdemelné.

A mi a másik munkát illeti, az, mint említém, nem pályamű, hanem csak mutatvány, szintén komoly és számottevő író műve, melyre azonban illik majdnem mindaz a kifogás, melyet az I. számú pályamunkát illetőleg a hazai és külföldi irodalmi segédeszközök elégtelen értékesítésére nézve emeltem. A mutatványhoz mellékelt levélben szerző arra kéri a tisztelt osztályt, hogy vagy adjon neki megbízást a munka teljes megírására vagy, ha a pályázat meddő marad, a pályakérdést újra kitűzze. E kérések egyike sem teljesíthető, mert a szabályok értelmében a bojári Vigyázó Sándor-díj, ha a pályázat eredménytelen, magához az alapítványhoz csatolandó. Mint-hogy azonban a jelen pályázathoz kétségtelenül kitűnt, hogy komoly írók komolyan foglalkoznak a magyar jobbágyság XVI. és XVII. századi történetével, azon tiszteletteljes indítványt bátorkodom előterjeszteni, hogy ha alkalmilag a történelmi pályadíjak közül egy hasonló — 2000 koronás — díj lesz esedékes, a tisztelt osztály a jelen pályakérdést annak idején újra kitűzni szíveskedjék.

Acsády Ignác lt.

II.

A magyar jobbágyságnak 1514-től Mária Terézia koráig terjedő történetére az 1897. évi nagygyűlésen hirdetett pályázatra a határidőig, 1899 szept. 30-ig két pályamunka érkezett. Az I. számúnak jellegéje „Szénával, abrakkal, a sok robottal, ha nem szolgálsz, hátad verik botokkal“, terjedelme 4-r. 435 lap; a II. számú „Et toi, peuple animal, porte encor la bâte féodal“ Bérangerből vett jellegével 4-r. 168

lapra terjed. Az utóbbi csak mutatóvány, melylyel a szerző — mint külön levélben kijelenti — azt akarja a t. Akadémia tudomására hozni, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozik, s hogy kész megbízatást elfogadni a monographia megírására; de ha ez az alapszabályokba ütköznék, a tételt mentül hosszabb határidővel újra kitűzteni kéri, hogy beható levéltári kutatásokat végezhesen s munkáját kellő részletességgel és alaposzággal megírassa. Három sorban a tervezett fejezetek címeit is közli. Úgy hiszem, kívánsága nem ütközik az Ügyrend 147. és 153. §§-aiba, s így ezt a csonka művét is figyelembe vettem.

Az I. számú munka jóval többet ad, mint a mennyit a pályázat követel. Ugyanis nem 1514-en kezd, hanem bevezetésül (13—94. l.) ismerteti a jobbágyság régiebb, majd befejezésül (410—431. l.) Mária Terézia korabeli állapotait. A munkának $\frac{1}{4}$ -e tehát szorosan véve nem tartozik a dologra.

Annai és oly becses anyagot élvezhetetlenebb irodalmi alakban még alig dolgozott fel valaki. A tárgyalás teljesen krónikaszerű. Évről-évre való következők sorrendjében — minden átmenet és egyeztetés nélkül — a legkülönfélébb természetű adatokat zsúfolja egytívé, úgy, hogy ebben a chaosban eligazodni alig lehet. Idejéről, hogy fontos és lényegtelen adat közt alig tesz különbséget, s a jegyzetbe valót is a szövegben közli. Az igen sok latin idézet, mely néhol — pl. II. Endre 1226. évi oklevelénél (19—21. l.) — több oldalra terjed, még nehézkesebbé és darabosabbá teszi előadását. Ennél súlyosabb megítélés alá esik, hogy különösen Acsády műveiből egyfolytában több oldalra valót is szó szerint idéz; a 175—184. lapon a birtokviszonyokra vonatkozó statisztika határozottan Acsády után készült száraz kivonat, sőt ezt lehet mondani a Ferdinánd koráról 65 lapon szóló fejezetről is. Az ilyen — elég gyakran ismételt — eljárás irodalmunkban legalább is szokatlan. A szerzőket (Acsády, Kemény, Márki, Tagányi s megnevezve csak nagyon kevés) a legtöbb esetben munkáik felemlítése nélkül idézi, s a jegyzeteket mindenütt mellőzi, úgy, hogy sok ezer adatát ellenőrizni alig lehet. Levéltárakban nem kutatott; pedig éppen Acsády excerpálása közben láthatta ennek rendkívüli értékét; vagy levéltári kutatás jele, hogy (a 105. lapon) Verancsics kéziratára hivatkozik? S talán mégsem helyes követelnie tőlünk, hogy midőn egyáltalán oly kevés szerzőt említ, ráismerjünk Pap Istvánra, ki nek historiai följegyzésén kezd az időjárásról minden korszak végével közölt krónikás kimutatásait. Ezeket saját gyűjtéseinek mondja, „melyek azonban időközben máshova is átvették“ (86. l.). A parasztok történetébe való bevonásuk nagyon érthető ugyan, de ennek sem kellene (többször 5—10 lapnyi terjedelemben) a lőcsei kalendárium modorában történnie.

Ezerszámra közli a becsesnél-becsesebb s általán megbízható adatokat; de a Századok, Tört. Tár, az Erdélyi Országgy. Emlékek,

az Óvári-Kolozsváry-féle statutumok, s némely oklevéltár közléseit nem látszik eléggé ismerni, a külföldi irodalmat pedig, a mi bizonyos összehasonlításokra vezethette volna, teljesen elhanyagolja. Feltűnő az is, hogy midőn lapokon keresztül közöl limitatiókat, összeírásokat, időjárási jegyzeteket stb., éppen a parasztok forrongásaira nincs kellő tekintettel; pl. csak pár sorban (39–40. l.) emlékezik az 1437. évi első nagyobb lázadásról, melyről újabban számbavehető könyv jelent meg; Dósáról 20 lapot ír ugyan, de nem használja az újabb levéltári közléseket; Karácsony György (a 205. lapon) talán csak azért került bele könyvébe, mert 1569-re 1570 következik s az ő esete akkor történt. Kicsinyli mozgalmát, csak Gubeczét tartja valamivel komolyabbnak; pedig *amaz* a fontosabb, mert okai máig is jelentkeznak az alföldi socialisták nyugtalanságaiban. Kemény Lajos nyomozásai után többet mondhatna s más képet festhetne Császár Péterről (297–98. l.); a Rákóczi-kor parasztmozgalmait (338. l.) részben helytelenül ítéli meg; Peróról pedig egyáltalán tudomást sem vesz, pedig történetéből a latifundium és parasztbirtok egymáshoz való viszonyáról (a mit többször említ, de sehol sem fejt ki kellően) részben még a *mai* viszonyokra is alkalmazható következtetéseket vonhatna. Erről a tárgyról írva, az élet számára is kellett volna írnia; azt hiszem, a pályázat egyik célja éppen az volt, hogy történelmi vezérfonalat nyújtson a mezei munkáskérdés politikai és társadalmi megoldására.

Pedig a szerzőben megvan a nép iránt való meleg szeretet, mely néhol szónokivá is teszi az irány szépségeire egyébként alig törekvő előadását. A tollnak éppen nem mestere. Mária Teréziáról pl., kinek jobbágyügyi reformjairól csak Kassits és Kollár könyveit ösmerve is többet mondhatott volna, a 430. lapon azt írja, hogy „uralkodása volt a *nap*, mely először süttött jobbágyra *oly célzattal*, hogy viszonyai teljesen *megvilágítva*, az egyes *rendelkezések* által alaposan *rendeztessenek*“.

A gyöngé stilita azonban jeles jogásznak és nagy hiányai mellett is igen szorgalmas adatgyűjtőnek bizonyul, ki kevesebbet nyújtva, jobbat adhatott volna. Valóban sajnálom, hogy könyvét hibás rendszere, krónikás jellege és az irodalmi színvonal alatt álló alakja miatt jutalomra vagy dicséretre egyáltalán nem ajánlhatom.

A *másik munka* („Et toi peuple animal . . .“) kisebb jogásznak, de gyakorlottabb vagy legalább izlésesebb írónak műve. A földesúr és jobbágy egymáshoz való viszonyáról, a jobbágybirtok tulajdonjogi természetéről, a földesúri járandóságokról, a földesúr bíráskodási jogáról és a költözködés ügyéről mégis sokkal jobban felvilágosít. Ezt a helyes csoportosításnak, a száraz chronologiai rendszer mellőzésének köszönheti. Több olyan állítása van azonban, mit nem tudnék aláírni; pl., hogy a paraszt ki nem kerülhetett a jobbágy-sorból (132. l.); hiszen ő maga is idéz példákat a felszabadításra, nemesítésre, a pappá-szentelés következtében való szabadulásra

(163—66. l.). Igaz, hogy ezek nem mind egytermészetű ügyek. A jobbágyság eladásánál és zálogba-vetésénél tekintettel kellett volna lennie az erdélyi (különösen székely) viszonyokra is, főképen pedig a telepítések kérdésére, a mit különben talán más fejezet számára tartott fenn. Elég oklevelet találhat, mely módosíthatja azt a hitét, hogy (30. l.) a jobbágyság birtok a földesúr örökbirtoka volt, a mit különben egész mereven ő sem állít. A költözés ügyéről, különösen a szökött jobbágyságról szólva is sok tekintetben találóbb példákat idézhetett volna, ha többet forgatja az újabban megjelent megyei monographiákat (melyek közül most csak Lehoczkyét és Borovszkyét idézi), vagy akár csak Szalay „Erdély s a porta” czimű könyvét. Azonban nála is baj, hogy csaknem teljesen elhanyagolja a sok tekintetben más megítélés alá eső Erdélyt és a hódoltságot; sőt hogy (a mi különben az utóbbival egybefügg) a nagy parasztkérdés melegágyát, az Alföldet is csak helyenként ismeri. Példái nem elég sokoldalúak s levéltári kutatásai mellett a másodkézből való merítés esetei is mutatkoznak. A Tripartitumot s a törvénykönyveket szorgalmasan forgatta, de az országgy. emlékeket s a statutumokat ő sem méltatja kellő figyelemre. Legalább még most nem; mert gyorsan, ad hoc dolgozott, a mi némely ismétlésén (100. és 159. l. Kapy, 99. és 161. l. Károlyi szavain) kívül mindjárt a bevezetésen is észrevehető, ho Dósa forradalmát, vagy — mint felváltva mondja — lázadását oly rövid fejezetben jóformán kétszer is elbeszéli, Erdélyt a mozgalomban nem említi, Csáky Miklóst Jánosnak nevezi, Dósa korában Budapestet emlegeti stb. Iránya is többhelyütt pongyola; pl. a 68. lapon 5 sorban 5 „volt” áll, a 72. lapról pedig talán beválik gondatlansága próbájának a következő mondat eleje: „A földesúrnak a jobbágyság(-) mivelte föld tekintetében létezett tulajdonjogának nemcsak az volt a folyománya” stb.

Mindezek után egyenes megbízás helyett azt bátorodom ajánlani, hogy a II. számú pályázó második kívánságához képest méltóztassék *ugyanazt* a pályakérdést *háromévi határidővel* újból kitűzni s ezzel mind a két pályázónak, esetleg másoknak is alkalmat adni, hogy irodalmunk erről a fontos kérdéstről végre minden tekintetben jeles munkával gyarapodjék.

Kolozsvár, 1900. febr. 11.

Márki Sándor lt.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XI. KÖTET.

1900. Október 15.

10. FÜZET.

Nagy Lajos és Petrarca.

(Kivonat *Fraknoi Vilmos* r. t. május 14-ikén tartott felolvasásából)

A vatikáni levéltárban, Nagy Lajos magyar királynak a római szentszékkal való összeköttetései felderítésére czélzó kutatások folyamán, az előadó figyelmét kiváló mértékben megragadta VI. Kelemen pápának 1347 november 13-ikán Verona urához, Scala Mastinóhoz intézett kiadatlan levele.

Ebben köszönetet mond neki a pápa azért a jóakarátért, melylyel a kiközösített Bajor Lajos császárral szemközt Károly római király érdekeit felkarolta, és részére továbbra is támogatását kikéri. Azután így folytatja:

„Tudomásod van már a felől, hogy Krisztusban szeretett fiunk Lajos, Magyarország dicső királya, hir szerint, a szicziiai királyság ellen támadást készít elő. Ez a királyság a római egyház jogos tulajdona lévén, mindennemű háborgatása ránk nézve sérelmes. Ezért fentebbi kérésünkhöz még azt csatoljuk, hogy azoknak, kik a nevezett királyság megtámadására és elfoglalására igyekeznek, szándékait megghiúsítani törekedjél, és az átvonulást az uralmad alatt álló területen ne engedd meg. Mindazt, a mit ebben az ügyben kedvelt fiunk, Petrarca Ferencz, fiórenczi klerikus előterjeszt, elhinni és sikerre vezetni el ne mulaszd“.

E szerint Petrarca volt hivatva, hogy ezt a levelet Scala Mastinónak bemutassa, és Lajos király hadi vállalatának megakadályozása ügyében előterjesztést tegyen.

Erre a küldetésre az ő személyének megválasztását az a föltevés magyarázza meg, hogy a művészek és költők bőkezű pártolója gyanánt ismert uralkodónál senki kedvezőbb fogadtatásra nem számíthatott mint az élő olasz költők legghiresebbje.

Ez a küldetés nagy fontossággal birt; miután a szentszéknek Nagy Lajos ellen irányuló actiója szoros kapcsolatban állott egy másikkal, mely a pápai udvart és Petrarcát is még közelebbről érdekelte.

Ugyanis éppen erre az időre esik Cola di Rienzi, a római néptribún bukása. Miután lángoló lelkesedésével és ékesszólásával

Róma lakosságát meghódította és a pápa bizalmát is kiküzdötte, kalandos eszmények felé sodortatva, szertelen nagyravágyása és beteges hiúsága által neveltségessé és gyűlöletessé tette magát. 1347 október 7-ikén a pápa megfosztotta őt a ráruházott hatalomtól. Avignonban tudomással birtak a felől, hogy Lajos két ízben szövetséget ajánlott neki, attól féltek tehát, hogy a magyar király nápolyi tervei érdekében, Rienzit a római szentszékekkel szemközt is segíteni fogja.

A pápa, e szerint, a mikor Lajost Nápolytól elzárni iparkodott, egyszersmind a Rómából fenyegető veszély elhárítására gondolt.

Abból tehát, hogy a szentszék a veronai küldetést Petrarca-ra bízta, következik, hogy az ő álláspontja a pápai politika irányával teljesen összhangzásban állott, és szakított Rienzivel, kihez ekkorig a classikai eszmények közösségének és a személyes rokonszenvnek kötelékei csatolták.

Petrarca néhány nappal a megbízó levél kiállítására után csakugyan elutazott Avignonból. Útközben írt levelei közül négy maradt fenn, melyek november 22, 25 és 29-ikén vannak keltezve. Az utolsót Genuából Rienzihez intézi. Ebben abból indul ki, hogy a felőle érkező hírek, melyek ezelőtt örömmel töltötték el, most mélyen elszomorítják. Kéri, ne engedje át magát a legrosszabb elemek befolyásának, ne tegye tönkre önmagát, ne váljék neveltségessé. Azután így szól: „A viszonyokat megváltoztatni képes nem vagyok; de előlük menekülni igen. Nem csekély fáradságtól kimélsz meg. Lélekben hozzád siettem. Létérek utamról. Téged bizonyára nem látlak többé. Tőled, ó Róma, szintén búcsút veszek“.

Ebből a levélből azt olvasták ki Petrarca olasz, francia és német életírói, hogy az ő 1347-ik évi olaszországi utazásának célpontja Róma volt, hol támogatását szándékozott felajánlani Rienzinek. Ezért a hazafiúi áldozatkészség példányképe gyanánt dicsőítették.

Azonban a levél alapos birálatánál benne lappangó belső és külső ellenmondások tűnnek szemünkbe.

Ha Petrarca meg volt győződve arról, hogy Rienzi-t többé megmenteni nem lehet, fölösleges volt intelmeket pazarolni rá. Ellenben, ha azt remélhette, hogy írott szavával képes őt jobb útra téríteni: nem magyarázható meg az az elhatározása, hogy a személyes találkozásról lemond.

E mellett levelének végén megemlítvén azt a lehetőséget, hogy a Rienzi-ről forgalomba hozott hírek rágalmak: ez új indítók volt, hogy személyesen tájékozza magát a valódi tényállásról.

Mindazáltal november 29-ikén ilyen kétségei nem lehettek, és azt sem állithatta, hogy csak útközben kapott tudósítások világosították őt föl Rienzi végzetes eltévedéséről.

Mielőtt Avignonból útra kelt, teljesen tisztán látta a helyzetet, és tudta, hogy Rienzi-nek már nem áll hatalmában jóvá tenni hibáit és visszatérni a közös eszmények cultusához.

E szerint Petrarca november 29-iki levele és a november 13-iki pápai irat között ki nem egyenlíthető ellenmondás forog fönn.

A rejtély megfejtését csak az a föltevés nyújtja, hogy Petrarca levelében nem szabad a lelket föltáró bizalmas közleményt vagy politikai hitvallást keresni, hanem irodalmi művet, melyben írója a humanisták szokása szerint az olvasó közönség széles köréhez, nem a czimzethez szól.

Rienzi Genuából Veronába sietett és ott több hónapig időzött.

Azt, hogy mikor érkezett oda, nem állapíthatjuk meg. Deczember első napjaiban már ott lehetett. De bármennyire sietett, elkéssett. Verona urának politikai állásfoglalására befolyást nem gyakorolhatott.

Scala Mastino testvére és természetes fia deczember 4-ikén Vicenzában tiszteletteljesen fogadták Lajos királyt és elvezették Veronába, hol négy napon át volt vendégök.

Sajnos, Petrarca levelei, melyekben veronai tartózkodásáról az avignoni udvart értesítette, elvesztek. Fönnmaradt iratai arra nézve sem nyújtanak tájékozást, vajjon Lajos királlyal találkozott-e?

Bizonyos csak az, hogy diplomatai küldetése eredménytelen maradt.

Szt László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése.

(Kivonat *Mátyás Flórián* r. t. június 11-én tartott felolvasásából.)

Előzmény.

A millenniumi ünnepekre készült „Magyarország Története“ czimű munkában az Árpádházi királyok története újabban felfűződött eseményekkel van kibővitve; ebből mi a tudomány haladására következtettünk. De előfordul abban oly megoldatlan probléma ismétlése is, melynek hasznavehetlenségét jeles történet-tudósok már keletkezésekor kimutatták; ezt olvasván mi, a tudományos fejlődés időnkénti szünetelésére gondoltunk. Midőn azonban a rég megállapított időszámítás és tények ellenében igazolatlan egyéni nézetekkel és újításokkal is találkozunk, *szünetelés* helyett történettudományunk *hanyaglását* kellett constataálnunk.

Nincs helye szünetelésnek e földön sem a kültermészetben, sem a tudományban. Haladás vagy hanyatlás itt és ott; mozdulatlanság, szünetelés nem létezik.

Midőn tehát az említett munkában közölt téves állítások

tarthatatlanságát igyekezzünk kimutatni, azt hisszük, hogy tudományunk hanyatlási mozzanatát, ha csak pillanatyira is, feltartóztathatjuk.

Meglepő ujdonság a tudós szerző azon állítása, hogy Szt László testét elhunytá után egy hónap múlva temették el Nagyváradon: „Átvándorolt az angyalok társaságába uralkodása 19-dik évében. — *Halála után egy hónappal* 1095. július 29-dikén Nagyváradon tették örök nyugalomra“. „Magyarország Története“ II. 184—85. Ez azt jelenti, hogy László június 27-dikén hunyt el, és július 29-dikén temették.

A téves jelzés nem véletlen szórakozottság eredménye; már boldogult Jakab Elek így okoskodott „A Kalendáriumokról“ 1881-ben tartott értekezésében: „Szt László király 1095 június 29-dikén halt meg, szentté avatott júl. 30-dikán. Neve ünnepe június 27-dike; de a régi martyrologiumokban nem jó elő, hanem csak a XV. századi „magyarországi kalendáriumokban“. (Értekezése 29-dik lapján).

Ha történettudományi bizottságunk ezen tévedéseket rövid időn helyreigazítja, ma érdekesebb dolgok fejtegetésével tölthetünk időnket.

Mai tárgyalásunk három részből áll: I. Szt László halálideje, temetése két helyen, és felemeltetése. II. Hazai és külföldi példák holttestek áthelyezéséről. III. Adalék Imre és II. Endre királyok chronológiájához.

I.

Szt László halálideje, temetése két helyen, és felemeltetése.

1. *Hazai krónikáink adatai.*

Az említett munka tudós szerzője a Képes Krónika szövegét fordítja, mely a halálesetet július 30-dikán jelöli. Kritikát is gyakorol, midőn a 30-at 29-re javítja és halálozás helyett ezen napon a temetést adja. Hogy temetése Nagyváradon ment végbe régi és tudósaink által kétségbe nem vont adat.

A Budai csoporthoz tartozó krónikák a Váradival együtt kimulása napját július 29-dikére tűzik ki, s az uralkodás tartamát évek és napok szerint határozzák. A számítás kezdete 1077 április 25. — a vége 1095 július 29. Temetési szertartás helyett óvatosan csak azt írják, hogy szent teste Váradon tiszteltetik (veneratur). A Képes Krónika a „sepultus“ kifejezést használja.

A *Váradai Krónika* nem egyszerű másolat a *Zágrábiból*. Mert a Zágrábi hiányos adatait a Váradai kiegészíti. Az, II. Béla három fiát — ez a negyediket is ismeri. Az II. László bitor-

lását mellőzi — ez fölemlíti. Viszont a Várad hiányos voltát a Zágrábi pótolja, midőn a Váradnál Imre 1200-ban múlik ki, a Zágrábi helyre állítja az 1204-et. (Font. III. 257). Mindkét krónika 1254-ben készült, és négy évvel előzték meg a Képes Krónika kiadását.

2. *Szt László és Kálmán királyok országglásának időtartama.*

1. Szt László nem töltötte be uralkodása 19-dik évét. A 19-ik év lefolyta előtt hunyt el, mint a Képes Krónika helyesen jegyzi meg. Téves adat a Budaihoz tartozó krónikáké, melyek a tizenkilenczen fölül még három hónapot és napot emlegetnek. A három hó és nap a 18-hoz kell hogy fűződjék. Az Alberik-féle krónika szerzője helyesebb kifejezést használ: „S. rex Ladislaus regnavit annis octodecim“. A kimulás napja a Pray idézte naptárakban július 28-dika; a Péterfi említette és az Esztergomi 1511 és 1519-re szóló Breviariumokban, valamint a Budai Krónikában is július 29-dike. A Képes, a Turóczi-féle krónikákban július 30-dika. Ezek közt a 29-dik napot kell igazoltnak tartanunk a vasárnap miatt, mely 1095-ben 29-dikére esett.

2. Kálmán királysági éveit is ellenőrzésül számba kell vennünk. Ezekről három különböző adattal rendelkezünk, melyek egyike sem válik be. Kézai és a Budaihoz tartozó krónikák a Műgelniel együtt 18 évet, hat hónapot és öt napot számitanak — a kisebb Pozsonyhoz csatolt jegyzék 22-öt számit — a Képes és Turóczi 25 évhez adnak még hat hónapot és öt napot. Pauler Gy. osztályelnök kimutatta, hogy Kálmán 1116-ban hunyt el, és uralkodott 20 évig, hat hónap és öt napig. Kezdődik az uralkodás július 29-dikén, végződik február 3-dikán.

3. *A részletes időszámítás bel- és külföldön.*

A részletes időszámításnak nagy hasznát vehettük chronologiai vizsgálatainkban. A Szt István kimúlásától számitott nyolcz év és négy hónap nyomán *megállapíthattuk* I. Endre kezdetét 1046 december 15-dikére; a II. Béla királyságát illető részletes adatokból pedig II. István elhunytát 1131 márczius elsejére tűzhettük ki.

Ily aprólékos adatokat a külföldiek csak saját fejedelmi személyeiknél használnak. Német származású Ádelhájd királynénkról megjegyzik a hónapot is, melyben kimúlt, mert akkor történt bátyja Bertold elhunyt is. Kálmán húsz évet meghaladó királyságára mutat Sigebert is, midőn 1111-ben Kálmán 16-dik évét számitja. Ha még öt évig él e történetíró a 21-diket számitaná.

4. Szt László canonisatiója alkalmával új ünnep.

A szentek ünnepei a hajdani naptárakban kétszer is előfordultak: a kimúlás és a felemeltetés napján. Szaporodván pedig idővel a szentté avatottak száma, a régiebbekből többnyire csak egyet, a kimúlás vagy a felemeltetés napját hagyták meg; a többi ünnepekre újabb szentek neveit illesztették. Így Adalbert, Gellért vértanúk, és magyar Erzsébet emlékét kimúlások napján Jnnepeljük; Imrét és Lászlót pedig szentté avatásuk napján. Izz latinul *elevatio* vagy *translatio*, amaz *transitus* vagy *depositio*. Eizonyitékul idézzük a váradi káptalan legrégibb Statutumait: BBeatissimus Ladislaus, cuius translationis festum colitur V. kal. „ulii (júni 27), et eius depositio quarto kal. Aug. (júli 29)“.

Nemzeti szenteink ünnepei hajdan számosak voltak: Szent Istvánnak volt öt, Gellértnek három, a többinek, András és Benedek vértanúk kivételével, kettő. Ezekből csak István királynak maradt meg évenként három ünnepe, a többié csak egyszer fordul elő; és pedig Imre hercegez és Lászlóé csakis főlemeltetésök napján.

5. Ó- és középkori kalendáriumok nemzeti szenteinkről.

Önak nevezzük a XII-dik századi Missaléhoz csatolt naptárt, középkorinak az 1519-ben kiadott esztergomi Breviárium és a müncheni magyar codex naptárát, ó, k és m betűkkel jelölve.

6. Szt László temetése két templomban.

Szt László testét elhunytá után Somogyvárott temették volt el az általa alapított Szt Egyedi monostorban. Ott tisztelték még ereklyéit 1106-ban mint II. Paskális római pápa és Hugó Szt Egyedi apát tanusítják: „Ladislaus rex in memoriam S. confessoris Egidii Seumigiensem fundavit ecclesiam, ubi et corpus eius venerabile requiescit“. C. D. II 43. Csak ezután szállíthatták őt át, mint életében óhajtotta, Nagyváradra.

Pelbárt és az Érdi-codex szerint a királyi tetemek kísérei már Nyitráról nem a Tisza, hanem a Duna és Fejérvár felé indították a rekkenő hőség miatt a tetemetek; de mégis Somogyvárott helyezték azokat ideiglenes nyugalomra.

II.

Hazai és külföldi példák a holttest átszállításáról.

Az áthelyezések felől csak úgy ítélnünk biztosan, ha az egyik sirban megtalálták a holttestet, vagy a rá vonatkozó feliratot. Ha nem maradt semmi jel, a közlemények hiteles volta a kútfők hitel-minőségétől függ, és egyenlő minősítés esetében az olvasó véleménye tetszés szerint alakulhat.

1. *Értesítés vagy következtetés által igazolt áthelyezések.*

Szt Gellért vértanút a róla nevezett hegy tövében épült Mária-templomban temették volt 1046-ban. 1054-ben Mór pécsi püspök és Filep csanádi apát átszállíták a király engedelmével az ereklyéket a csanádi főtemplomba. A legendában nevezett Mór püspök nem csanádi, mert a régibb legendában Gellért egykori ügyvivője, nem pedig a püspök kéri a királytól az engedélyt; és a következő 1055-dik évben a tihanyi oklevél aláírói között csak egy Maurus nevű fordul elő, és ez a pécsi püspök. Ily ideiglenes temetőhelye lehetett Szt Lászlónak Somogyvárott 11 éven át, és utóbb Nagyváradon szemlélhették tetemeit. Onnan pedig koponyájának egyrésze ezüst ereklyetartóban Győrbe jutott, hol ma is tisztelet tárgya a székesegyházban.

Árnulf császár testét is két egykorú író közlése szerint Oettingenben és Regensburgban tették sírba. Meg is találták maradványait az utóbbi város egyik templomában a XVII-dik században. Ismeretlen időben szállíthatták át Oettingenből Regensburgba, mint Freisingi Ottó püspök írja.

2. *Szt László sírja mellé több királyok és királynék temetkeztek.*

Kálmán és Imre sírhelyei.

Egy régi éneken olvassuk Szt Lászlóról: „Környölfekesznek téged császárok Püspökök kerályok és jobbágy urak“. Régi M. költők tára. 202. l. Egy császár és király fekszik ott: Zsigmond; királyok, Lászlón kívül, Kálmán és II. István; királynék: Róbert Károly neje Beatrix († 1318) és Zsigmond neje Mária († 1395).

Kálmán király sírhelyét a latin krónikák Fejérvárott jelzik; ezek ellenében a Műgelni fordító eredetije Nagyváradon. A kútfők egyenlő értékűek; nem maradt azonban emlék felőle sem Fejérvárott, sem Nagyváradon. Mellékkörülményekből kell tehát következtetnünk egyik temetőhelyre a másik mellőzésével. Mi Várad mellett foglalunk állást, a következő okokból:

Kálmán nagy tisztelője volt László királynak; pénzeire Szt László nevét verette. Lásd Ruppenál: Nummi Hung. I. Tab. III. 31—49. Fia István is László köriratát használja pénzein, s Váradon Szt László mellé kívánt temettetni.

Végre Kálmán ifjú korában nagyváradai választott püspök volt, és pápai fölmentéssel lett világi fejedelemmé. A Genealogiák is Kálmán püspök voltáról tanúskodnak. Ezen okok valószínűvé teszik a Műgelni krónikás közleményét az egykori püspök temetéséről a váradi székesegyházban.

Imre király temetését a nagyobb krónikák Egerben, fiáét Lászlóét Fejérvárott történtnek írják; a Zágrábi és Váradi mind

a kettőt Egerben temetteti, fiút az atyja mellé; a Mügelni apát és fiút együtt Fejérvárott. Ezen utóbbi állítást valószínűvé teszi azon körülmény, hogy Imre király atyja, Béla és ősei egész II. Béláig mind Fejérvárott temetkeztek; az egyetlen egri temetkezés pedig nincsen megokolva.

3. Újabb történetíró véleménye II. Endre sírhelyéről.

Három különböző adatot közölnek krónikáink azon helyről, melyen II. Endre testét eltemették; és egy negyedik is lehetséges, A Budai Krónika és a Genealogiák Váradot — a Dubniczi egyszerre Váradot és Egrest — a többi, még a Váradi Krónika is az egresi monostort nevezi meg temetkezési helyül; a Mügelninek kútforrásul szolgált krónika pedig a fejérvári főegyházat jelöli, hol bátyja, atyja és ősei nyugodtak.

A váradi temetés valódi tény lehet; mert az Alberik-féle külföldi krónika is említi, megtoldva azon pörrel, melyet a Pilisiek folytattak a Váradiakkal, hogy a holttestet és a vele járó mise-alapítványokat monostoruknak megszerezhessek.

Ezen esetben áthelyezésnek kellett történni Váradról, mert ott száz év múlva nyoma sem maradt temetkezésnek, sem alapítványoknak. De bizonytalan, hol és mikor találtak elhelyezést a királyi tetemek: Fejérvárott-e, vagy a közelebb fekvő Egresen. Az is lehetséges, hogy a Pilisiek megnyerték pörüket és visszahozták első neje mellé Endre koporsóját. A sírhelynek azonban, török-tatár dúlások után, a nevezett templomokban nyoma sem maradt.

Hiába kerestünk felvilágosítást egyik ünnepezt historikusunk említett művében, e függőben maradt kérdés felől. A tudós tanár is áthelyezést feltételez: „Tetemeit elvitték Váradra Szt László sírjához. De Pilis, hol Gertrud volt eltemetve, szintén jogot tartott *hamvaira*. Végre Egresen, második neje oldalán találta meg utolsó nyugvó helyét“. M. Orsz. Tört. II. 439—440 l.

Fejérvár nála nem számít, említésre sem méltatja, pedig ez is krónikás adat. Végre is az ő tudomása szerint a Pilisiek pörvesztesek lettek; de a pör oly soká huzódott a Váradiakkal, hogy az abban részt sem vett Egresiek már csak a *hamvakat* szállíthatták el monostoruk templomába.

4. Külföldi példa a különböző helyeken képzelt temetésekről.

Rötszakálú Frigyes fia, VI. Henrik császár elhunyt 1197-ben. A historikusok négy helyen történt temetését hirdetik minden áthelyezés mellőzésével. Gotfrid szerzetes Nápolyban — Szt Balázs Ottó és Höveden Roger Messinában, Urspergi Konrád Palermóban, Tristan milanói történetíró Messinában vagy Nápolyban, végre Königshofeni Jakab a rajnamelléki Speierben (Spirae) téteti a császár holttestét örök nyugalomra.

III.

Adalék Imre és Endre királyok chronológiájához.

1. Imre és II. Endre életévei.

Fönnemlített történetírónk nem sok időt töltött Imre és II. Endre királyok életévei vizsgálatával. Imrénél *mintegy*, *alig* kétkedő szócskákat használ: Imre 1194-ben *mintegy* 20 éves, 1204-ben *alig* 30 éves. Endre azonban 1234-ben már 60 éves. Az ismert kútfők tanulmányozása e tekintetben is határozottabb ítélkezésre képesít.

III. Béla 1172-ben köt házasságot Antiochiai Ágnessel (vagy Annával). Ha Imre az első szülött, nem 1174-ben, hanem valószínűleg csak 1179-ben jött világra. Ágnes néneje is, Mária császárné 1161-ben tartotta menyegzőjét, és csak 1168-ban szülte Eleket, a trónörököst. Imrét 1185-ben 6 éves korában koronázták első ízben. Ugyanekkor foglalta el Béla király a Halicsi hercezséget és adományozta azt az 5 éves Endrének.

Imre 1192-ben nevelőt és tanítót kapott Bernát káplány, később Spalatói érsek személyében: „Ut rex filium suum Henricum ei *nutriendum* traderet et docendum“. Tamás esperes. XXIV. f. 568. l. 18 éves legényt (1174 + 18 = 1192) nem szoktak táplálás dolgában is nevelőre bízni. Imre ekkor 13 éves lehetett; mert a következő 1193-ban az őt illető hercezséget (ducatus) Dalmát- és Horvátországot gyámja, Kalán püspök, kormányozza; mi Imre 14 éves korára mutat. Végre elérte Imre 1194-ben 15-dik évét a törvényes- és lovagkort. Mert ekkor már mint Dalmát- és Horvátország uralkodója említetik: „Regnante domino nostro Bela serenissimo rege Hungarie Dalmatie et Croatie atque Rame; et Almerico filio suo *super* Dalmatiam et Croatiam“. C. D. II. 296. A következő 1195-ben, 16 éves korában, másodszor is megkoronázzák Imrét és a két országot személyesen kormányozza (feliciter gubernante).

Ezen adatoknál fogva használhatók ugyan a *mintegy* és *alig* szócskák; de nem oly nagy számok előtt mint eddig. Imre 1204-ben, midőn elhunyt 26 — Endre 1235-ben csak 55 éves lehetett.

2. Imre végnapja.

Imre halálidejét helyesen csak a Zágrábi Krónika és két Genealogia adja; a külföldiek közül pedig mind az Admonti, mind az Alberik-féle Krónikák, 1204-ben. Királysága időtartamát hazai krónikáink pontosan jelölik 8 évvel, 7 hónap- és 6 nappal, 1196 ápril 23-tól kezdve 1204 november 30-dikig.

- Megzavarja és módosítja ezen számítást a milleniumi diszmű

szerzője, ki Imre végnapját október végére vonja vissza; Endre fogságát pedig egy egész évre terjeszti, és az általa indított kétrendbeli belháborút egy harmadikkal toldja meg. Végre Endre esztergomi *kemény* fogságát említi, a kiszabadítást pedig nem Imre jóakarátának tulajdonítja, hanem azt írja, hogy Imre *kénytelen* volt Endrét kis fia gyámjául rendelni. M. Orsz. Tört. II. 347.

Ezen magánvéleményből nem fogadhatjuk el történeti tényekül a következő állításokat: 1. Az Imre diadalával végződött polgárháborút 1203-ban. 2. Endre fogsága kezdetét ugyanakkor. 3. A fogság egy egész évi időtartamát. 4. Imre kimulását október végén.

1. 1103-ban nincs belháború, sem diadal.

Az ellenkező állítás czáfolatát „A M. nemzet története” czimű műből írjuk ki: „Hogy (1203-ban) megelőző háború nem volt bizonyítja, még pedig döntőn, hogy a pápa még 1203 november 5-dikén mit sem tud a háboruról (C. D. II. 413). Később sem találunk leveleiben ilyen czélzást. Sőt abból, hogy 1204 XVII. kal. octobris (szept. 15) a „captio fraterna”-t Imre rosszalandó cselekményei közé sorozza, mutatja, hogy nem oly kifogástalanul történt a dolog, mint Spalatói Tamásból következtetni lehetne. (Theiner. M. Sl. m. I. 35.) E felfogást támogatja még az, hogy Endrét, ha oly nagyobb erővel támad, bizonyára nem Dráván túl saját herczegségében fogják el. Pedig, hogy annak ott kellett történni, következtethető abból, hogy Kenére zárták el Varasd mellett.” Pauler Gy. II. 631.

2. Endre fogsága 1204-ben.

Hogy Endre fogságidejéről hiteles tudomást szerezhessünk, a tényállást bel- és külföldi adatokból kell megállapítanunk.

Tamásnál két harczra kész hadsereg áll szemben egymással, Imre átmegy Endre táborába, letartóztatja őt saját vitézei közt, átvezeti ellenállás nélkül saját táborába, és elzáratja egy várba. Még *nem telt le egy év* s a halálra vált Imre gyorsfutárt küld Endréért. jelenlétében végrendeletet csinál, melyben őt nevezi ki fia gyámjává és az ország kormányzójává, és meghal — fia László is kimúlik rövid időn utána. Hist. Saloni. C. XXIV. 569.

Az osztrák monostorok évkönyvei a fogságot csalárd eszközszegéssel történtnek állítják. A király t. i. öcsesét „salvus conductus” mellett találkozásra hívta, s ez alkalommal őt kísérei közt letartóztatta. Fogházul az Admonti az Esztergomi palotát jelöli. A másik két krónikás nem nevezi meg a fogság helyét, s az esemény idejét 1202 vagy 1203-ra határozza. Imre *ugyanazon évben* a hét azon napján, melyen Endrét elzáratta, maga is ki-

múlt. Csak holta után szabadították ki Endrét párthivei, s emelték királyságra. Pertz, SS. IX. 590—620.

Hogy az elfogatás az adott királyi szó megszegésével történt, a pápai rosszalás mellett Endre nyilatkozata is (indigne tradiderat ergastulo) biztosítja. Az is kitűnik Endre okleveleiből, hogy nem volt *kemény* a fogság. Mert mind főúri párthivei, mind a varasdi polgárok is érintkezhettek vele és szolgálhattak neki.

3. *A fogság időtartama és vége.*

Az osztrák krónikások két esztendőre osztják fel a fogság idejét. Az Admonti 1203-ra teszi kezdetét, Imre halálát 1204-re; s a díszmű szerzője elhiszi ezt neki, sőt közli is elfogadás végett olvasóival. Kimutattuk már, hogy azon esztendőben nem volt háborús készülődés Magyarországon. De ellenmondást is találunk a Klosterneuburginál, ki két esztendőt idéz, mégis azt állítja, hogy Imre ugyanazon évben (eodem anno) múlt ki és ekkor lett Endre szabaddá.

A szabadulás módjára nézve Tamás előadását igazolja a pápa levele, mely a szabadlábra-helyezést még Imre életében, és mint Tamás írja, ennek rendeletére egy éven belül (non transacto anni spatio) történtnek bizonyítja.

Kérdés: mikor történhetett az elfogatás? a koronázás (aug. 26.) előtt-e vagy utána? Felelet: a koronázás előtt. Mert a pápa 1204 szept. 15-dikén rosszalja az elfogatásnál követett eljárást. Húsz nap pedig rövid időköz arra, hogy ezen koronázásnak tudomását jelenthessék Rómából Magyarországba, az azon időbeli közlekedési állapotok mellett.

4. *Imre király november 30-dikán és nem előbb halt meg.*

Meddig tartott Imre királysága napi számítás szerint, pontosan meg van határozva: 8 esztendeig, 7 hó és 6 napig. Az 1105 május 2-dikán elhunyt László királyságáról szóló hat hónap és két nap okozta az időszámítási zavart. A számítást nem kezdhjük a koronázástól (1204 aug. 26), mert 8 hónapot — sem atyja halálától, mert csak 5 hónapot számíthatnánk. Hanem igenis kezdhjük a számítást a végrendelet keltétől, midőn Imre fia javára a királyságról lemondott, az ország kormányzását pedig és a gyámságot Endrére bízta. A keltezés napját jogosan tehetjük 1204 október 31-dikére, míg újabb felföldözés e föltevést meg nem czáfolja. Imre kimúlása megmaradhat e miatt november 30-dikán.

Katona is ezen megoldást ajánlta, november másodikára vagy ötödikére utalva: „Qua (die) rex Emericus morbis implicitus regnum dimiserit; ac illud quidem in filium Ladislaum — curam

et administrationem in fratrem Andream transtulerit“. Hist. reg. IV. 779.

A II. Endre kancelláriájában tévesen keltezett oklevelek miatt semmi szükség udvari forradalmakra gondolni, vagy az uralkodás kezdetét jelző határidőket módosítani. Emberi gyarlóság hasonló jeleit külföldi fejedelmek okleveleiben is constatalhatjuk.

Attila családfája.

(Kivonat *Kúnos Ignác* 1. t. 1900. márczius 3-án tartott felolvasásából.)

Hirth, müncheni professor a Hiung-nu törzsnek, a törökök és ujgurok ősnépének, nyelvéből fenmaradt török nyelvtörödek olvasásával foglalkozván, rájött, hogy a régi török személyneveket eddig nem olvasták helyesen. Így a Hiung-nu nép első uralkodójának nevét *Schott* még Muthun-nak olvasta, míg *Hirth* nyelvészeti alapon olyan olvasáshoz jutott, mely a *Baktur* ősalakra vezet vissza. Kutatásaiban, melyeket a Hiung-nu népének a volga-húnokkal való azonosságára vonatkozólag tett, *Hirth* ráakadt Thúróczi Jánosnak 1490 körül irt *Chronica Hungarorum*-jára, mely Attila őseinek több mint 30 névből álló jegyzékét tartalmazza. *Hirth* valószínűnek tartja, hogy Thúróczi e névsort régi göth vagy byzancezi feljegyzésekből vette. A kínai irodalomban pozitív adatokat találván, a húnok és hiung-nuk azonosságára, *Hirth* alapos összehasonlítás tárgyává tette a Thúróczi-féle családfát a Hiung-nu uralkodóinak a kínai krónikások közölte nevekkal. Az összehasonlítás alapját a nemzedékek hozzátevőleges élettartama képezte. A *Hirth* által Bakturnak nevezett uralkodó Kr. e. 175-ben halt meg, mely évszám Attila 19-ik őseinek felelne meg. És valóban Thúróczi szerint e 19-ik ősnak a neve Bezter vagy Beztur. A *z* és *k* váltakozása Thúróczinál többször kimutatható. Ez a véletlen találkozás további kutatásokra ösztönözte a müncheni tudóst. Úgy okoskodott, hogy, ha még egyetlen egy példára akad, melyben a kölcsönösen megfelelő nemzedékeknek a két regensnév nyelvészeti azonossága kimutatható, bizvást állíthatja, hogy Thúróczi Hiung-nu uralkodóinak nemzedék-rendjébe beavatott forrásból merítette családfáját. A részletes összehasonlítás eredménye az volt, hogy Attila ősnépének nevei közül, a mint azokat Thúróczi közli, a Bezter-en kívül, még *Mike*, *Kulche* és *Leuente* nevei nyelvészeti és a kínai krónikások névsoraiban világosan kimutathatók és az egyezést chronologiai adatok is igazolják. *Mike* megfelel Lau-schang-nek, mely nem egyéb mint a török *māngi* vagy *mīngi* („magas, fenséges“) fordítása. *Kulche* a kínai forrásokban *Ku-lu-ku*, *Leuente* visszavezetendő egy régibb Eleuente alakra, mely a kínai *Hü-lü-k'üan-kü* névhez, az utolsó

szótagban történt képzőváltozást tekintve, elég közel jár. Thúróczi hihetőleg Levente névhez akarta kissé erőszakos magyarosítással közelebb hozni s ezért a khinai szót erősen csonkította.

E nyelvészeti okoskodást különben még azok a khinai feljegyzések is támogatják, melyek világosan bizonyítják, hogy a húnokat a Hiung-nu nép egy elszakadt ágának kell tekintenünk. Mi sem természetesebb tehát, minthogy a hún fejedelmek a régi Hiung-nu dynastia egyenes utódainak tekintették magukat.

A történetíró számos következtetést vonhat le Thúróczi családfájának hitelességéből és Hiung-nu uralkodók házával való azonosságából. Minthogy e népről és fejedelmeiről a khinai történetírás részletes tudósításokat tartalmaz, már egyes ősök azonosságának bizonyítéka is feljogosítana, hogy mindazt, a mit a Hiung-nu fejedelmi házról tudunk, Attila nemzetsége őstörténetének tekintsük. Egyebek közt az is bizonyossá válnék, hogy Attila nem tisztán a török elődök származéka, mert ősei khinai királyleányokkal léptek házasságra és hogy ha T'schi-tschí, a Kr. e. 36-ik évben elhalt Hiung-nu fejedelem volt 13-ik őse, akkor sogdi és indoszittyai anyák vére folyt ereiben. Talán éppen a fajok keresztezésének köszönhetette, hogy saját népéből olyannyira kiváló fejedelem vált belőle.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE májusi füzetének tartalma Berzevichy Albert *A Borgia-szobák a Vatikánban* czímmel a cortile del Belvedere déli keskeny oldalán végigvonuló szabálytalan épületomb első emeletén levő úgynevezett Borgia szobákról írt ismertetést. Ezeket XIII. Leo pápa, a mennyire a megelőző értelmetlen és rossz restaurációk el nem rontották, eredeti állapotukba visszaállította s 1897 tavasza óta a közönség megtekintheti abban az alakjokban, a melyben négyszáz évvel előbb VI. Sándor pápa magánlakásául s részben szertartási helyiségeül is szolgáltak. Szerző ismerteti a szobák berendezését, festményeit, művészi díszítéseit, s azután áttér VI. Sándor pápa életére, fiának Borgia Cézárnak vérengzéseire, Borgia Lucrezia szereplésére s végül a pápa meggyilkolásának körülményeire. — Grósz Emil *a veszettség Magyarországon* című cikkében Högyes Endrénék, a budapesti Pasteur-intézet vezetőjének az intézet tíz évi működéséről írt jelentése alapján az intézet felállítását és működését ismerteti. — Madarász Flóris befejezi *Versegghy és a nyelvújítás*-ról szóló tanulmányát. — Farkas Jenő *Ruskin* czímmel a nem rég elhunyt híres angol tudósról írt jellemző tanulmányt. — Sebestyén Károly *Sokrates és Platon* czimen Pfleiderer Edmundnak a két görög bölcstről nem rég megjelent munkáját ismerteti. —

Ezután Patapenko orosz író *Szerelem* című regényéből a harmadik közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. — A költemények közt van Gyulai Pál *Gernyeszege* (1897) című eredeti verse és a *Gálya* című cseh népdal Gábor Ignác fordításában. Egy névtelen író *Endrődi Sándor költeményei*-ről írt bírálatot. Endrődi költészetéről megjegyzi az író, hogy különösen jellemző eredetiség bélyegével, vagy erősebb nemzeti vonásokkal nem dicsekedhetik. Tartalom, alak, kifejezőmód nem igen tanúskodnak erről. — Gyulai Gaal Gaston *Magyarország madarai* címmel Chernel Istvánnak hasonló című két kötetes munkáját bírálja. Az *Értesítőben* Ókori Lexicon (Gyomlai Gyulától); Bruiniér: Das deutsche Volkslied; Jacobowski: Aus deutscher Seele; Hémon: Cours de littérature című munkák vannak ismertetve. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

Ugyane folyóirat júniusi füzetének tartalma. Hegedűs Pál „*A délafrikai kérdés*” című tanulmányt kezd, melynek első közleményében a délafrikai köztársaságnak első, a londoni conventióig terjedő korszakát ismerteti. Vargha Gyula „*Abonyi Lajos emlékezete*” címen irodalmunk nemrég elhunyt népszerű munkásáról írt érdekes tanulmányt, beszöve az író jellemrajzába élete folyásának főbb és jellemzőbb adatait. Abonyi Lajos költészete népies elbeszéléseiben éri el tetőpontját. Tehetsége itt tárul föl a maga egész gazdagságában. A népnek nemcsak nyelvét ismeri, hanem beszédmódját is. Alakjai oly természetesen, igazi népies zamattal, fordulatokkal, elmésséggel beszélnek, mintha valóban élnének. Műveiben szép és maradandó emléket állított magának. A magyar nép lelkét szólaltatta meg, a romlatlan magyar népet, melyből irodalmunk már egyszer megújulását merítette. Alexander Bernát „*A színészi paradoxon*” című tanulmányában a színészi alkotás lélektani elemzését kísérti meg. Szerinte a színész érzelmek és indulatok emlékével dolgozik. Még pedig, némelykor az indulatok külső jeleit utánozván, fölkelte magában az indulat emlékét, mely ezután még teljesebb és tökéletesebb mértékben fölkelte az indulat külső jeleit, melyek ismét visszahatnak az indulat emlékeire, azokat mindinkább meg-elevenítvén. Ezután Patapenko orosz író „*Szerelem*” című regényéből a negyedik közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. A költemények közt van Lévy József „*Az időprófeta*” című eredetije és Manuel Jenő „*A fészek*” költeménye Bogdány Lajos fordításában. — Grósz Emil „*Arany János szembaja*” című cikkében azt kutatja, hogy milyen szembaj lehetett az, a mely a nagy költőt utolsó éveiben az írásban annyira akadályozta. A cikkíró szerint minden jel a mellett szól, hogy Arany János rövidlátó szemeiben sorvadásos foltok keletkeztek. Nem lehetetlen, hogy ezek terjedését érhártyavérzések is elősegítették. — Hatvany Lajos „*France Anatol legújabb munkája*” címen a jeles író „*Clió*” című mun-

kájáról írt ismertető tanulmányt. — Márki Sándor „*A francezia zsidók egyenjogúsítása*“ czímmel Kahn Léonnak nemrég megjelent munkáját ismerteti, annak is csak legfontosabb részét, a polgári jogok megadásáról szólót. Az *Értesítő*-ben Herczeg F.: „Idegenek közt“ (Riedl Frigyesről); „Keleti Szemle“; Feleki S.: „Vándorfelhők“; Alföldy D.: „A meteorológiai műszerek és elemek“; Brausewetter E.: „Finnland im Bilde seiner Dichtung“; Besant W.: „Alfred the Great“ czímű munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma Waldapfel János *a magyarországi közoktatás története 1740-től 1773-ig* czímű tanulmányából az első közleményt adja. Szerző e tanulmányában Fináczy Ernőnek a m. t. Akadémia kiadásában megjelent műve alapján a közoktatás állapotát Mária Terézia korában ismerteti. Hegedüs Pál folytatja a *délafrikai kérdés*-ről szóló cikkét. E közleményében a londoni conventio megkötése óta eltelt korszak főbb eseményeit ismerteti. Szól továbbá azon kérdésekről, melyekkel a délafrikai kérdés rendezése kapcsolatban van. Hierotheus álnevű író *a görög katolikus magyarság ügye* czímű cikkében azon küzdelemről ír, melyet a görög katolikus magyarság több mint másfél század óta folytatott a magyar liturgiáért, visszapillantást vetvén a keleti egyháznak magyarországi multjára. Ez a maroknyi magyarság századokon át megőrizte hitét és nyelvét, sőt más fajokból asszimilált is magába sokat. A görög katolikus országos bizottság legközelebb egy emlékiratot terjesztett föl ünnepélyesen a római pápához a magyar liturgia tárgyában. Ez emlékiratban terjedelmesen el van mondva, hogy ez a magyarság mennyi szenvedésen, csapáson és veszteségen ment keresztül. A szerző e történeti fontosságú emlékirat historiai részét ismerteti. Ezután Patapenko orosz író *Szerelem* czímű regényeiből az utolsó közlemény következik *Ambrozovics Dezső* fordításában. A kötet költeményei: *Isten ítéle* eredeti költemény Szász Károlytól, Sully Poudhomme *örömök nélkül* Vargha Gyula fordításában. Voinovich Géza *a modern drámáról* czímmel a modern dráma technikája és eszmeköréről, a régi és a modern dráma közti különbségről, Echegaray, Björnson, Ibsen, Sudermann és Hauptmann műveinek eszméjéről és formájáról értekezik. Wildner Ödön *Tolsztoj és új regénye* czímű cikkében az orosz író legújabb nagy regényét a *Feltámadást* ismerteti. Kégl Sándor Austen Johanna angol regényírónőről írt ismertető tanulmányt. Ez írónő előkelő helyet foglal el hazája regényirodalmában, jóllehet nem érdemli meg azt a föllengző dicséretet, melyben őt Macaulay és Gosse részesítették. Sokat mond mellette, hogy XVIII. századbeli írónő létére művei még nem avultak el, hanem még folyton találhatnak olvasókra. Az *Értesítő*-ben Lord A. Az építési válság haszna, Budapest a XX. században (Csányi Károlytól), Vandel: *L'Odyssée d'un Ambassadeur*, Brandes: Henrik Ibsen, Bj. Björnson, Magyar Minerva czímű munkák vannak ismertetve. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

2. AZ ETHNOGRAPHIA f. évi *első* füzetében Sebestyén Gyula dr. a „*gyászmagyarok*“ nevezet eredetéről s mivoltáról értekezik. Történetiróink, publicistáink, drámaíróink, irodalomtörténeseink derűre-borúra tárgyalják a meg nem értett kútfők „gyászmagyarjait, gyászvitézeit, gaz magyarjait, magyarkáit“ s nem is sejtik, hogy ezen köztudatba belevitt, szálló igékké vált nevek s a velük fedett csúfos fogalom egy *közönséges sajtóhibából* erednek. A Bécsi Képes Krónika a nép ajkán élő „hét magyar“ kifejezést magyarázván, úgy véli, hogy ezen nem a honfoglaló hét kapitányt kell érteni, hanem azt a *hét magyart*, kiket a németek Taks idejében társaik leöldöklése után elrettentésül megcsonkítva küldtek haza, „qui quidem septem ob offensam huiusmodi *Lazari* sunt vocati“. Ez utóbbi mondatot a Budai Krónika így igazítja ki; „Qui quidem septem ob offensam huiusmodi *het magyar* et *Gyak* sunt vocati“, értvén rajta, hogy a szóban forgó „hét magyar“ visszatérve „Lázár“, azaz „kolduló, sátorról-sátorra járó *diák*“ lett. A két változatot végre Thuróczi János így vonta össze: „Qui quidem septem ob offensam huiusmodi *magyorkak* et *gyoz*, sive *lázari* sunt vocati“; ez t. i. az 1488-ban két helyütt, Augsburgban és Brünnben megjelent kiadásoknak szövege, nyilván sajtóhibával e h. „*magyorkak* et *gyak*“. A krónikák másolói sem maradtak messze a hibás írás dolgában az idegen nyomdászok mögött. A Sambucus-féle kéziratban „het mogor et *Gok*“, a vatikáni codexben „het mogor et *Woh*“, Mügeln Henrik XIV. századi német fordításában „*Ecciogor* und *tziuck*“ olvasható. Világosan magyaráz a XV. századbéli Pozsonyi Krónika, midőn megírja, hogy „ezt a hetet aztán ezen botrány miatt *het mogyoriek*nek hívták. Ezekről az elitéltekről beszél a köznép, nem arról a hét első vezérről. Azért aztán a *hét elitelt* is magáról *éneket* szereztvén, a világi dicsőségért és híruk, nevük terjedéséért a nép közt énekeltető, kik *szent Lázár szegényeinek* hivatnak mind e mai napiglan. Így nevezték pedig őket azért, mert *Szent István király*, a ki minden szabadosan csavargókat megfenyít vala, a mint ezek nemzetségeit házról-házra, sátorról-sátorra járva látta *énekelni*, magyarázatot kívána *felekezetők és trufáik* felől, kik is mindent elbeszélének, a mi *apáikkal* történt vala. Sz. István meggondolván, hogy fő és előljáró nélkül senki jó nem lehet, azért megparancsolá nekik, hogy a szent Lázár-rend esztergomi kereszteseinek hatósága alá tartoznak magokat vetni s ezért hívják őket „*Szent Lázár szegényeinek*“. E magyarázat révén megértjük, hogy a régebbi krónikák miért azonosították az énekmondó Lázárokat és hét magyarok nevét az egykorú *gyiákok*, vagy *diákok* nevével, melyeknek *gyak* írása sajtóhibából *gyoz*-ra ferdtítve alapja lett a forgalomba jött „*gyász-magyar*“ nevezetnek. — A második közleményben Jancsó Benedek a *házánkbéli újabb román ethnographiai mozgalmakról* ír, ezek során különösen az erdélyi román közművelődési és irodalmi egyesületről, a román néprajzi múzeumról, a Ciurcu-féle román „Népies

nemzeti dalgyűjteményről“, Alexics György „Szövegek a román népies irodalomból“ című kiadványáról (ebben a székely és román népköltés párhuzamairól), végül Moldován Gergely „Alsó-Fehér vármegye román népe“ cz. művéről. — Ezután K a t o n a L a j o s dr. „Müller Miksa önvédelme“ czimen tüzetesen bírálja e szerzőnek legújabb két kötetes munkáját, melynek czime: „Beiträge zu einer wissenschaftlichen Mythologie“. E munka reánk nézve azért is érdekes, mivel M. M. itt méltányolja először érdeme és értéke szerint az *ural-altaji népek ősvallási emlékeit*. — A „Néphit és népszokások“ rovatában gróf M a t u s k a L á s z l ó n é A k r a s s ó - s z ö r é n y i román lakodalmi szokásokat ismerteti. — Az újonnan megnyitott „Népköltészet“ rovatban a szerkesztőség a népköltési, néphitbeli és népszokásokra vonatkozó gyűjtemések programját, aztán dunántúli népballadákat s rokon műfajú népköltési termékeket közöl. — Az irodalmi ismertetések során M u n k á c s i B e r n á t folytatólag tárgyalja Krausz Frigyes munkáját A néptudomány mai állásáról s főbb módszertani elveiről; M. J. pedig újabban megjelent orosz munkákról ad értesítést. — A „Kisebb közlések“ közt M u n k á c s i B e r n á t a hazai ruthén néplakodalmi szokásainak azon részletére irányítja a figyelmet, melyben a menyasszony jelképe gyanánt a menyét szerepel. E képzet más népeknél is kimutatható s a magyar menyét és hölgy szavakban is tükröződik, a mennyiben amaz a meny „nurus“ szónak az evet régi evét alakját utánzó képzése, emez pedig eredetileg a hölgy-menyét-et jelentette (= vogul *sölí* „hermelin“) s csak újabban nyerte „előkelő nő“ értelmét. Egy másik közleménye ugyane szerzőnek huszár szavunk eredetéhez fűz megjegyzéseket. — Az „Ethnographia“ jelen füzetével állandó melléklet gyanánt indul meg dr. Jankó János szerkesztésében „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője“, melynek közleményei az első számban: dr. J a n k ó J á n o s tól: „A Néprajz Finnországban“ és B á t k y Z s i g m o n d - tól; „Adatok a fogazott élű sarló elterjedéséhez“.

Ugyane folyóirat második füzetében Sebestyén Gyula dr. folytatja „Gyázmagyarok“ című értekezését, kimutatván, hogy a krónikák gyidkjainak folytatói az árpádkori oklevelekben szereplő regösök. Megmaradt a mai regös énekekben is e kapcsolat emléke. A szerző a Kisfaludy-Társaság megbízásából a regölő népszokások kutatásával s a regös énekek összegyűjtésével foglalkozván, ez utóbbiak számát másfél százra gyarapította, melyeknek tartalma tanulságot tartalmaz a regölés történetére nézve is. Azt mondja ugyanis több változatban az ének, hogy „megjöttek Szent István szolgái hideg havas országból, elfagyott kinek füle, kinek lába“. E szavakban a Pozsonyi Krónika előadása ismerhető fel, mely szerint a X—XI. századi énekmondók eredetileg megcsonkított, fületlen hadi menekültek voltak, kik itthon énekmondással keresték kenyerüket, sőt utódaik is énekmondók lettek, ezek pedig felekezetük s trufáik

miatt magukra haragították Szent István királyt, a ki nemzetségeiket az esztergomi lazariták felügyelete alá rendelte. Meg is mondja a krónikairó, hogy a nép „egész a mai napig“ beszél „Sz Lázár szegényeiről“, a kiknek hét öse „magáról éneket szerezvén hírók nevük terjedéseért, ezeket a nép között énekelletté“. Később megváltozott a regösök helyzete, rendjük a királyi mulattatók sorába emelkedett. — A további közleményekben J a n c s ó B e n e d e k befejezi az előbbi füzetben megkezdett ismertetését, ezúttal a *móczokról* s az erdélyi *román néphitről* szólván, Moldován műve nyomán; gróf Matuska Lászlóné folytatja a *krassó-szörényi román lakodalmi szokások* leírását, Erdélyi Pál a M. N. Múzeum kéziratárának Komáromi Énekeskönyvéből *régi babonákat és kuruzslásokat* közöl, Szlá mek J ó z s e f pedig *zalamegyei szláv karácsonyi szokásokat* tárgyal. — A „Népköltészet“ rovatban G ö n c z i F e r e n c z *göcseji danajokból* nyújt mutatóványokat. — Az „Irodalom“ rovatban M u n k á c s i B e r n á t Krausz Frigyesnek a *monda- és mesekutató*sra vonatkozó nézeiteit ismerteti. — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítőjében megjelent közlemények: N é c s e y I s t v á n-tól: „*Felsőmagyarországi merítőedény*“; S e e m a y e r V i l i b a l d-tól: „*Az erdélyi szász parasztház*“. (Bünker J. R. ily tartalmú művének ismertetése); B á t k y Z s i g m o n d-tól: „*Tamás Kata, a bánffy-hunyadi nótafa*“ (Adatok a népies divat változásához); *Néprajzi felolvasások a M. N. Múzeumban*; dr. J a n k ó J á n o s-tól: „*Biró Lajos új-guineai expedíciója*“.

3. KELETI SZEMLE első füzeté. A magyarság faji eredetének és nyelvi ősiségének földériteése még mindig a megoldandó feladataink közé tartoznak. Az az út, melyet első mestereink *Hunfalvy* és *Budenz*, oly gondviselészerű élelátással és szigorúan tudományos módszerrel megjelöltek volt, java részében még mai napig is járatlannak maradt. A szerteágazó mellékutak sokasága, a homályba vésző ösvények és ingoványok bizonytalan és süppedékes volta, még csak a területi áttekintésnek is gátjául vannak. E terület a magyar faj ősi rokonságának, az ural-altáji nép és nyelvtudomány szélesebb körű művelésének a talaja. Pedig e térség megmunkálásával, e talaj megtermékenyítésével első sorban nemzeti tudományosságunknak tartozunk. Nekünk kell az ehhez szükséges segédeszközöket megteremtenuünk, kik e munkában természetes hajlandóságainkkal és nemzeti kötelességünkkel első sorban vagyunk érdekelve.

E cél elősegítése és szolgálata érdekében alakult a Magyar Néprajzi Társaság kebelében egy önállóan működő egyesület, a *Keleti Szakosztály*, mely csak imént kezdte meg működését és megindította foyóiratát, a *Keleti Szemlét*, az ural-altáji nép- és nyelvtudomány közlönye gyanánt. E folyóirat, melynek első megjelent számát ezennel szerencsém van a Tek. Akadémiának bemutatni, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy rendszeres összegyűjtője legyen a magyar faj ősi rokonságára vonatkozó összes kérdéseknek. Más szóval, tárháza legyen

mindazon nyelvi és néprajzi tanulmányoknak, melyek a magyar ethnikum keleti alapjait, illetve kapcsolatait megvilágíthatják, vagy ezekhez adatokat tartalmazhatnak. Közölni fog e mellett oly természettudományokat is, melyek az ural-altáji népesalád egyes tagjainak egymás közt, valamint idegen, még pedig árja, kaukázusi, szláv és tibeti népekkel való külső érintkezéseit tárgyalják nyelvi, néprajzi, történeti vagy műveltség-történeti szempontból. A minthogy nem zárja ki az olyan kutatásokat sem, melyek az ural-altáji népek ősiségéhez vagy ezek néprajzához adalékokkal járulnak, vagy a melyek a tárgyunk keretébe illő népek folklorjának nyugoti kapcsolatait kutatják.

Hogy e tudományos czélokat annál sikeresebben elérhessük, azon kellett igyekeznünk, hogy az összes szakmunkások közreműködését megnyerjük, és hogy ezzel némi kapcsolatot létesítsünk a hazai és külföldi ural-altájisták rokonirányú munkássága között. Ezt pedig csak úgy gondoltuk elérhetőnek, ha egyrészt eredetiben közöljük a nagyobb európai nemzetek nyelvén írott tanulmányokat, másrészt pedig a tárgykörünkbe vágó hazai munkásságot a külföld számára is hozzáférhetővé és megérthetővé tesszük. Annál is inkább rá voltunk erre az eddigelé még szokatlan eljárásra utalva, mert hathatós közreműködéseket épp azok a külföldi ural-altájisták helyezték a legnyomatékosabban kilátásba, kik e tudományszaknak leghivatottabb képviselői.

És csak örvendve jelenthetjük, hogy az a visszhang, melyet tudományos ügyünk, távol és idegen nyelvű országokban, sőt messze földrészeken is keltett, csak serkentő és buzdító hatással lehetett szerényen induló kezdeményezésünkre. Tudományos törekvéseinkhez annál lelkesebb buzgalommal készek ök, a külföldiek csatlakozni, mert eddig is érezték ily összefoglaló szakfolyóirat hiányát, és mert szakírsi örömmel látják az ural-altáji nép- és nyelvtudomány leghivatottabb letéteményeseinek, a magyarok szaktudományosságának haladását. És első sorban illő megemlékeznünk az oroszországi tudósokról, köztük a szentpétervári akadémikus *Radlof*-ról, a mi Akadémiánknak is kultagjáról, a kazáni egyetem tudós professorairól *Szmirnof* és *Katanof*-ról, nemkülönb *Andersen* és *Palkanof*-ról, a kiknek munkássága teljesen beleillik folyóiratunk keretébe.¹ Finn nyelvrokonaink képviselőjeként *Paasonen* fogja velünk tanulmánya tárgyát képező mordvin és csuvas nyelvi kutatásait megismertetni. A hollandi *Houtsma*, a mohamedán Encyklopédia szerkesztője, a dán *Thomsen* az Orchoni föliratok genialis megfejtője, a löweni egyetem tudós tanára *Bang*, a párisi keleti intézet megfektője *Huart*, Akadémiánk imént megválasztott kültagja *Barbier de Meynard*, és az École des Hautes Étudesnek a mi nyelvünkkel is buzgón foglalkozó professora *Halévy*; a német

¹ Szmirnof különben arra is vállalkozott, hogy kimerítő ismeretéseket fog adni a tárgyunkhoz tartozó orosz irodalomról. Ez orosz nyelvű ismertetések sorát folyóiratunk első számában már meg is kezdte.

Winkler, Hartmann, Foy, Jacob, Kühnert és Hirth, a ki nemrégiben értekezett Attila családfájáról; továbbá nyelvünk alapos ismerője és Akadémiánknak ugyancsak kültagja *Teza* Emil, hazánkfia *Stein* Aurél Calcuttából és még számosan, lelkes hangon üdvözlük az egész tudományos világ számára hozzáférhetővé tett vállalkozásunkat. Készséggel óhajtanak az együttes munkálkodásban részt venni és lelkes örömmel üdvözlük az ural-altájiság művelésének leendő központjaként a hármass halom országának székhelyét. És annál jogosultabb bizalommal nézhetünk keleti szemlénk jövője elé, mert oly férfiak állanak a keleti szakosztály élén, mint *Vámbéry* (a keleti tudományok egyik legelőkelőbb képviselője), és a (tudománypártoló) *Zichy* Jenő gróf, és tudományos törekvéseinket oly kiváló hazai tudós támogatja, mint *Kuun* Géza gróf, a ki hozzánk szerkesztőkhöz intézett levelében, melylyel kapcsolatosan folyóiratunk első számának ismertetésére is ráterek, nagy készséggel és örömmel óhajt munkánkban részt venni. Ez alkalomból a perzsa *jezd'in* szót, a melylyel a mi *Isten* szavunkat egyeztetjük, veszi bonczoló keze alá. Kimutatja benne az *izéd* alaknak többsét, és abból a körülményből, hogy a többes alak ment át az egy istent imádó mohamedánok nyelvhasználatába, a polytheismus maradványára következtet benne, melyet a monotheismus meghagyott, átvett s újabb, általa adott értelmében megszentelt.

Hazai tudományosságunk nesztorának e tudós levelét, melyet a szerkesztők magyar és francia nyelvű programja előz meg, *Vámbéry*nek 'Der wortschatz des alt-osmanischen' című tanulmánya követi. A tudós szerzőnek egy fejezete ez egy nagyobb munkájából, melyben a legrégibb oszmán-török nyelvemléket ismerteti meg velünk. Értekezésében az oszmán nyelv szókinését jellemzi, a népelemet osztályozza és behatóan foglalkozik azzal a szókinésbeli különbséggel, mely a nép nyelvét az irodalomtól megkülönbözteti. Különös fontosságot az ad *Vámbéry* tanulmányának, hogy eddigelé még ismeretlen elemekkel gyarapítja e török nyelv szókinését! Fontosságára nézve nem kevésbé jelentékeny *Bacher* Vilmosnak, e nálunk nem eléggé méltatott tudósnek, keleti törökséget tárgyaló tanulmánya. *Bacher* egy héber-perzsa szótárból, melyet még a XIV-ik század első felében fejezett be *Salomo ben Samuel*, kiválogatja a benne levő keleti török elemeket, és szintén eddigelé ismeretlen adalékokkal járul e nyelvanyag ismeretéhez. Az értékes közleménynek még folytatása lesz. A következő francia nyelvű közleményben *Clement Huart*, 'Notes d'épigraphie turque' czime alatt azokról a török feliratokról értekezik, melyek Sztambul régi falain fenmaradtak. Ezúttal kettőt közül belőlük, mindegyiket maga a szerző jegyezte fel, és a francia fordítás mellett jegyzetekkel is ellátta őket, melyekben több érdekes culturtörténeti vonatkozás is van. A közleményt folytatni fogjuk. A nagyobb közlemények sorából még *Munkácsi Bernát* és *Nagy Géza* tanulmányait kell kiemelniünk. *Munkácsi* a finn-magyar nyelvekben levő kaukázusi

hatásról értekeznek, kimutatván első sorban azokat a fémneveket melyek úgy a finn, mint a magyar nyelvekben kaukázusi eredetre vallanak. Nagy Géza magyar ethnologiai kérdésekről elmélkedik. Összegezi azokat a főbb kérdéseket, melyek a magyar ethnikum eredete körül fölmerültek, melyek a honfoglalást megelőző magyar nemzet történetének szálait a törökséggel fűzik össze; szól a kabarok, illetve kozárok nyelvéről és eredetéről. Miféle népségekből állt a magyar fajta elem. Melyek egyesültek s olvadtak össze egy nemzetté az Árpádok korában. Mit lehet a mai nyelvjárási sajátságokból egy-egy régibb magyar fajta népség hagyatékaként kiválasztani s mi az, a mi az idegen környezet befolyásának tulajdonítható. Dolgozata folyamán fölmerül még a székelyek eredetének kérdése, a palóc és kozár nyelvek egymáshoz való viszonya, összefüggésben azzal a Konstantinusra támaszkodó következtetéssel, mely a kozárok nyelvében a magyart látja. Érinti végül a törökség befolyásának kérdését a magyarságra, és tanulmányos közleményét azon véleményének kifejezésével végzi, hogy a szkitha vándorlásban látja a finn-ugorság megoszlásának történeti hátterét. Ezek a Keleti Szemle főbb közleményei.

Az irodalmi rovatban az orosz *Szmírnof* ad rövid ismertetést az ural-altáji világnak az orosz régészeti, történeti és néprajzi irodalomban való megjelenéséről. Paul *Horn* pedig, a strassburgi egyetem tanára, akadémiánk egy kiadványára való utalásával, Naszreddin keleti meséinek nyugoti kapcsolatait mutatja ki. Rovatot nyitottunk az Európában levő keleti iskolák ismertetésének és együttes továbbfejlesztés eszméjének is. Rendes szemle fog e végből beszámolni az európai keleti iskolák működésének főbb mozzanatairól, és ismertetni fogja, a hogyan ezúttal a mi keleti intézetünkkel teszi, a keleti nyelv és szakiskolák tananyagát is. — Tudományos apróságként *Katona Lajos* a 'Barlaam és Josaphat' keleti eredetű legendáról értekezik, mely egyúttal befejező közleménye szemlénk első füzetének.

Ezekben volt szerencsém a Tek. Akadémia szives figyelmét új folyóiratunkra fölhívni. Törekvéseinket csak a tudomány szolgálata és az a lelkesítő kötelességérzet vezeti, melylyel a magyar nyelv-tudomány szélesebb körű továbbfejlesztése ügyének tartozunk. Kérjük a Tek. Akadémia szives erkölcsi támogatását. *Kúnos Ignác:*

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE június havi számában *Teleszky János* hosszabb tanulmányt kezd „a magyar, porosz és osztrák egyenes adórendszerek”-ről, a melynek küszöbön álló adó-reformunk ad különös actualitást. *Teleszky* bevezető soraiban arra mutat rá, hogy a kezdetleges hozadéki adók az adófejlődés folyamán miként alakultak át finomabbakká, hogy végül az általános jövedelmi adóval tetőztessenek be, mely a porosz jövedelmi adóban érte el legelső tiszta alakját. Ezen az alapon állva, most már szerzünk sorra megvizsgálja, hogy a magyar egyenes adórendszerben az egyes adó-nemeknél mi a megadóztatás tárgya s ezen adóinkat így egybeveti

a hasonló fajtájú osztrák és porosz adókkal, a mely vizsgálódás közben különös figyelmet fordít arra, hogy az adómentes jövedelmeket, valamint az ingó tőkék kamatainak sajátyszerű adóbeli természetét megismertesse. Annak kiemelése után, hogy a porosz adórendszer mennyiben jobban kiméli a kis existenciákat, mint a mienk, az adótételek összehasonlítására tér át. Itt, részletes számításai után, Teleszky arra az eredményre jut, hogy a földbirtok jövedelmén nálunk 14%, Ausztriában 10·4%, Poroszországban 3·5% tényleges adóteher van; a házbéradót nálunk 14·56–22·88%-ra, Ausztriában 10·5–22·38%-ra Poroszországban 4%-ra tehetjük; a tőkekamat nálunk 13·5%, Ausztriában 10%, Poroszországban 3% adót fizet — A második értekezés címe: „*Budapest építőipara és építkezései*“, s Thirring Gusztáv tollából származik. Szerző visszapillantván fővárosunk harmincz éves multjára, statisztikai adatainak összeállításával és összemérésével sok fontos és messze kiható következtetésre jut, a melyeket három fejezetben foglal össze, ekképen: Az építőiparban foglalkozó személyek száma 1857-ben 1640 volt, míg 1891-ben 6650-re emelkedett, azonban az adatok azt mutatják; hogy csak kevés a nagyvállalat, mert egy-egy vállalatra átlagban csak 11 főnyi segélyszemélyzet jut s 40% segéd nélkül dolgozik; az ipari bejelentések száma azonban 1891 óta különösen kedvező. Nagyon érdekes képet mutat a téglagyárak statisztikája is, melynek végeredménye az, hogy még 1885-ben 81 millió téglát állítottak elő, e szám 1898-ban 358 millióra szökkent föl; ennek a statisztikának kiegészítéséül Thirring az építési anyagok árának hullámzásán is bemutatja, s ennek kapcsán megvázolja a fővárosi építészeti viszony föllendülési korszakának s ugyanannyi válságának (1873, 1890 és 1899) történetét. Második fejezetében az építkezések és szobák számával s az évenként befektetett tőkével foglalkozik, mely utóbbinak összege 1875-ben 6½ millió, 1895-ben 49 millió forintra rúgott. Kimutatja itt szerző a fokozódó nép-sűrűséget is, de hozzáteszi, hogy daczára a nagyobb házak növekvő számáról fölvett adatainak, mégis a házaknak 56%-a földszintes, holott Bécsben csak 18%-ot tesznek az ily épületek. Viszonylagos népességünk (1 házra) 1801-ben 130·9, 1896-ban 290·2 volt. A harmadik fejezetben annak az igen nagyfontosságú kérdésnek taglalására tér át Thirring, hogy az építkezések lépést tartanak-e a népesség gyarapodásával. Ebből a célból több külföldi városra s különösen Bécsre vonatkozólag számítja ki, hogy a népesség szaporodása által megkívánt szoba-szükségletet mennyiben haladja meg a keletkezett szobák száma, s Budapestre áttérve e pluszt 3000 szobában (1899) találja. Azonban tekintetbe véve azt, hogy voltak évek, mikor lakásszükséglettel kellett küzdeni, valamint azt is, hogy az egészségesebb elhelyezkedés folytán több szobájú lakásokban helyezkedik el a lakosság, a 3·2%-ra rúgó lakásüresedést Thirring normálisnak találja s teljesen megnyugtató eredményekre jut építkezéseink jövőjét illetőleg. — P o ó r Jakab az

igazságügyi ministeriumban tartott *biztosítási enquete* eredményeit méltatja, s különösen az állami biztosítási hivatal, a díjtartalék- és ügynökdöntés megoldásának módozatait fejtegeti. — Az értekezések sorát Róka József rekeszti be „*pénzügyi igazgatásunk reformja*”-ról írván. Róka abban foglalja össze nézeteit, hogy a pénzügyi igazgatás a belügyi igazgatóságtól választassék el, a pénzügyigazgatóságok hatásköre apasztassék, az adóhivatalok mai szervezetükben szüntettessenek meg, s kerületi pénzügyigazgatóságok állíttassanak fel. Szerző ekként a pénzügyi tisztviselők helyzetén is vél segíthetni. — A „*Közlemények és ismertetések*” rovatában Forrai András Buzelnek a magyar *kiegyezést* osztrák szempontból tárgyaló cikkéről szól; Jeszenszky Ignác a *községi birtokok* kérdésénél azt ajánlja, hogy a kormány-felügyelet ezekre is terjesztessék ki, s hogy kihasználásuknál figyelem essék a kisbirtokosság és mezei munkásnép érdekeire; Milhoffer Sándor Németország ipari föllendülésére vonatkozó adatokat közöl. Birálatot találunk a következő művekről: Felix Hecht: *Der europäische Bodenkredit I.* (—vits), Giddings: *Democracy and Empire* (Mandelló), Bodnár Zs.: a népfajok sorsa és más kérdések (h.), Beksics G.: Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján. (h.), Geml J.: Temesvár statisztikája (Thirring.) — Ezután a májusi közgazdasági eseményeket feltüntető „*Havi-szemle*” következik, s a füzetet egy bibliographiai jegyzék zárja be, mely a magyar angol, francia, német és olasz közgazdasági műveknek az 1900 első negyedéről szóló sorozatát ismereteli s melyet ezután rendszeresen kíván folytatni a „*Közgazdasági Szemle*”.

4. A MAGYAR NYELVÖR májusi füzetét Ásbóth Oszkár cikke nyitja meg, a melyben a szerző Melich Jánosnak a *zivatar és zaj* szócikről írt magyarázatára számos kifogást tesz s a két szónak eredetét e magyarázattal nem tartja eldöntöttnek. — Utána Munkácsy Bernát befejezi *Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben* című értekezését. E közleményében a bogár-nevek, az emberre és foglalkozására vonatkozó szók, a testrészek, szerszám- és ruha-nevek, a ház- és udvar s a természeti jelenségek kifejezései, a víz-nevek, a szellemi élet szavai és a melléknevek körében található kaukázusi elemeket mutatja ki; ilyen eredetű szavaink szerinte: *hangya, légy, nyü, lepke; gazda, legény, hős; könyök, mell, láb, száj, bajusz, sőrényszőr; kés, fejsze; szür; kert, göré; húgy* (a. m. csillag), *eső, enyh*, (eredetileg árnyék), *hév; tó, sél* (a. m. patak), *hinár; bűn, dal; piczi, csekély, magas, hamis, szürke, zöld* stb. — Jenő Sándor *Az érmelléki nyelvjárás* részletes tárgyalását kezdi meg, az általános jellemzés megtételével és a hangtani sajátságok ismertetésével. — Joannovics György *Helyreigazítások* cím alatt néhány régi és újabban lábrakapott magyartalanságot ró meg; az utóbbiak közé tartoznak e kifejezésmódok: „*ha még oly szorgalmas is,*” németesség, e helyett:

bármily szorgalmas is; „a lakókat a rendőrség kilakoltatta“, e h. kiköltöztette, stb. — Az Irodalom rovatban Simonyi Zsigmond a *Keleti Szemle* címmel legújabbán megindult tudományos folyóiratot ismerteti. Ugyanő közli azon jelentést, melyet az ez idén nyelvészeti művekre eső *akadémiai nagyjutalom* és a *Marczibányi mellékjutalom* ügyében mint a kiküldött bíráló bizottság előadója szerkesztett s mely az 1893-tól 1899-ig magyar nyelven megjelent nevezetesebb nyelvtudományi munkákat méltatja. — A Nyelvújítási adatok rovatában Bárdos Remig folytatja *Adatok nyelvújítóink jelentéstanához* című jegyzeteit. — A Nyelvtörténeti Szótárhoz Zolnai Gyula közöl több helyreigazító észrevételt. — Egyéb kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népvelhagyományok. Izenetek.

Ugyane folyóirat júniusi füzetében Simonyi Zsigmond *Hajlítás a finn-ugor nyelvekben* cím alatt a finn Setälä kutatásait ismertetve, azon tüneményekkel foglalkozik, a melyeket a finn-ugor nyelvekben az úgynevezett *hajlítás* (flexio) jelenségeinek lehet tekinteni. Setälä valósággal *hajlító*nak tünteti föl a finn-ugor alapnyelvet, tehát olyannak, a minőnek az indogermán nyelveket ismerjük. Hajlításhoz hasonló *tőhangváltozásokat* a finn-ugor nyelvekben már régóta emlegetünk. Ilyen jelenség, hogy a két hangrendet fogalom módosításra használjuk föl: *kever* — *kavar*, *gyír* — *gyűr* stb. azon egy szónak kétféle hangrendű alakjai, de jelentésükben különbséget teszünk. Újabbán némely alakjainkban a második tőhangzónak *i*-re változása jelképezi a kicsinyítést: *madárka* — *madírka*, *kapargál* — *kapirgál*, *faragsál* — *faricskál* stb. Ide tartoznak a ragozásbeli ismeretes tőhangváltozások is: *nyár* — *nyarat*, *kéz* — *kezet*, *élég* — *életet* stb., s ez az úgynevezett *hangrövidítés* joggal ősréginek tartható. Már most Setälä arra a nevezetes föltevésre jutott, hogy mind a magyar hangrövidítés, mind a finn és lapp *mássalhangzógyöngülés* ősrégi s már a finn-ugor alapnyelvben megvolt. Szerinte a finn-ugor alapnyelvben mind a magán-, mind a mássalhangzóknak volt egyazon törögzésében egy-egy *erős* és *gyöngé fokok*, olyanformán, mint az indogermán nyelvekben. A magánhangzónak erős foka van megőrizve a *kéz*, *nyár*, *levél* alakokban, gyöngé foka pedig a *kezet*, *nyarat*, *levelet* stb.-ben. A mássalhangzóknak ilyen szabályos váltakozása csak a finnben és lappban maradt fönn, a magánhangzóké csak a magyarban. Az erős és gyöngé fok változásából Setälä azt következteti, hogy ez együtt járt a *hangsúlyos* és *hangsúlytalan* szótágok váltakozásával, vagyis a szótó magánhangzója akkor volt hosszú, mikor hangsúlyos volt, s akkor volt rövid, mikor hangsúlytalan volt. Ebből viszont az következik, hogy a *kezet*, *kezek*, *kezes* alakoknak valaha nem első, hanem második tagjuk volt hangsúlyos és Setälä elmélete szerint a finn-ugor alapnyelvben *változó hangsúly* volt, mely igen gyakran a

második szótagra esett. — Ez után K a r d o s A l b e r t *Hányadán is vagyunk a határozókkal?* cím alatt a határozók kérdését kezdi fejtegetni. E cikkében előbb a Szinnyei újabb nyelvtanaiban fölvetett *tárgy-határozó* ellen kel ki, a melynek fogalmát nem látja szabatosan megállapítottnak s a határozók rendszerébe való fölvételét, mint a zavarnak csak fokozóját, helytelennek tartja. Majd Gulyás István határozó-rendszerét kezdi beható bírálat alá venni, a mely tudvalevőleg a szerint osztja a határozókat három főcsoportba, hogy vajjon a cselekvésnek *eredetét, folyamatát* vagy *végét* jelölik-e? — J e n ő S á n d o r az *érmelléki nyelvjárásról* szóló dolgozatából az alaktani és mondat-tani sajátosságokat közli. — K ö n i g G y ö r g y egy lőcsei, évszám nélkül való, XVII. századbeli csizónak azon szavait és kifejezéseit ismerteti, a melyek a Nyelvtörténeti Szótárban nincsenek meg. — Az Irodalom rovatban B a l a s s a J ó z s e f Bihari Károlynak *Gyakorlati hangtan-át* bírálja, a mely a siketnémák oktatására való különös tekintettel készült, s egy kisebb cikkben azon tudományos folyóiratokat és térkép-vállalatokat ismerteti, a melyeket Német- és Franciaországban a nyelvjárások nagyrésztességű tanulmányozására legújabbban megindítottak; Á s b ó t h O s z k á r pedig Bráncsicsnak szerbek számára írt magyar nyelvtanát (*Madjarska Gramatika*. Ujvidék, 1900.) kezdi részletesen bírálni. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Egyveleg. Néprajz-hagyományok.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi második füzetében M u n k á c s i B e r n á t folytatván a *vogul nép ősi hitvilágáról* szóló tanulmányát, ezúttal a *túlvilági életre* vonatkozó képzetekkel foglalkozik. Szól az elköltözött lélek útjáról (tüzes folyókon s magas hegyeken át a halálfejedelem ladikján), a halottas ország helyéről (a Jeges-óceán egy szigetén), ennek természeti alkotásáról, a kór és halál eredetét illető nézetekről, a halottak további életéről, a túlvilági démonokról, a feltámadásról, mennyei világról stb. Egy újabb fejezetben áttérve a *bálványokra és szellemeikre* elősorolja a bálvány közneveit, egyszerű és fejlettebb alakításait (ember s állatalakú kövekben, sziklákbán, földben álló rudak és karók, felöltöztetett bábuk és öntvények képében); tárgyalja a bálványok külsejét, ruházatát és felszerelését, továbbá a bálványok szent helyeit és templomsátorait, majd a kereszténység befolyását a bálványszellemekről való eszmékre. A bálványszellem néphitbeli tulajdonságainak részletezésében fejtegeti az ezeknek járására, megjelenésére s megnyilatkozására vonatkozó nézeteket, végül a samán rüüléséről való fölfogást. — Más nagyobb közlemények: S z i l a s i M ó r i c z *cseremisztórtárának* folytatása (*p—s* betűk) és Á s b ó t h O s z k á r nak értekezése a *magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helyéről és koráról* (l. fent 126. l.) Az „Ismeretések és bírálatok“ rovatában P e t z G e d e o n Brugmann és Streitberg *Indogermanische Forschungen* folyóiratának X. kötetével

foglalkozik, egy névtelen író pedig az imént megindult „Keleti Szemle“ folyóirat első füzetének tartalmát vázolja. A kisebb közlésekben Sz. J. a *hám, hámoz háncs* szokat, továbbá a *vel* rag eredetét fejtegeti, az utóbbinál utalván a finn *väke-*, mordvin *viĵ, vie*, cserem. *vi, viä*, osztják *veĵ, veg*, vogul *va'ĵ* „erő“ szókra, melyek szerint a *ve-l* : vog. *va'ĵl* (instrum.-l raggal) korábbi jelentése „erővel“ volt, ebből fejlődött a „segedelmével“, majd a „cum“ értelem. Végül Kiss Ernő a *finn-ugor nyelvhasználat történetéhez* közöl egy adatot Dobrovcszky József cseh tudós leveléből, melyet a „Magyar Hirmondó“ 1794. évfolyama közölt.

A M. Tud. Akadémia pályakérdései.

(1893—1900.)

Az Akadémiai Értesítő 34., 35. és 45. füzetében közzétettük a M. Tud. Akadémia pályakérdéseit, az 1831—1892. évekről. E pályakérdések leghívebben visszatükröztetik azt az eszmekört, melyben hazai tudományosságunk időről-időre mozgott, s épp azért nem szükséges fejtegetnünk, hogy a tudományok csoportjai szerint összeállított effajta lajstromoknak nem pusztán tájékoztató, hanem egyszersmind irodalomtörténeti bece is van.

Most e helyütt kiegészíteni óhajtjuk azt a jegyzéket egészen az 1900. évig. E folytatólagos összeállításunkba belevettük nemcsak a jutalom pénzbeli összegét, hanem azt is, hogy a pályakérdés mely alapítványból tüzetett ki, s hogy hány versenyző vett részt a pályázatban. A régebbi és az itt közölt lajstrom tehát a M. Tud. Akadémia egész 60 éves történetére kiterjed.

Megjegyezzük még, hogy azon jutalmaknál (nagyjutalom, gr. Teleki-, gr. Karátsanyi- stb. jutalmak), melyeknek története e folyóirat lapjain külön közlemény gyanánt jelent meg, a pályakérdések sorát ott folytatjuk, a hol az a régiben megszakadt.

Nagyjutalom.¹

1890. *Mathematikai* munkák az 1883—89. évközből, 200 arany. Elnyerte KÖNIG GYULA r. t.: „Analízis. Bevezetés a matematika rendszerébe.“ (I. köt. Budapest, 1885—88.)

1891. *Philosophiai* munkák 1884—90. évközből. A jutalom ki nem adatott.

1892. *Társadalomtudományi* munkák 1885—1891-ről. Elnyerte KELETI KÁROLY „Magyarország népességének élelmezési statisztikája physiologiai alapon. Budapest, 1887“ című munkájával.

1893. *Nyelvtudományi* munkák 1886—92-ről. Elnyerték

SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND „Nyelvtörténeti Szótár“ (I—III. 1890.) czimű munkájokkal.

1894. *Széptudományi* munkák 1887—93-ról. Odaitéltetett ARANY JÁNOS hátrahagyott verseinek. (Budapest, 1887.)

1895. *Történettudományi* munkák 1888—94-ről. Elnyerte PAULER GYULA „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ I., II. czimű munkájával.

1896. *Természettudományi* munkák 1889—95-ről. A jutalom gr. SZÉCHENYI BÉLA „Keletázsiai útja tudományos leírásának“ ítéltetett oda.

1897. *Mathematikai* munkák 1890—96-ból. Odaitéltetett br. EÖTVÖS LORÁND „Vizsgálatok a gravitatio és a mágnesség köréből“ czimű 1896-ban megjelent értekezésének.

1898. *Philosophiai* munkák 1891—97. Nem volt odaitélhető.

1899. *Társadalomtudományi* munkák 1892—98-ról. Odaitéltetett CONCHA GYÖZÖ „Politika“ (1895.) czimű munkájának.

1900. *Nyelvtudományi* munkák 1893—99-ről. Odaitéltetett ifj. SZINYEI JÓZSEF „Tájszótár“ cz. munkájának. (1893—99.)

1901. *Széptudományi* munkák 1894—900-ról.

Marczibányi-mellékjutalom.

1890. *Mathematikai* munkák 1883—89., 50 arany. SCHENEK ISTVÁN és FARBAKY ISTVÁN „Az elektromos akkumulatorokról“. Selmeczbánya, 1885.

1891. *Philosophiai* munkák az 1884—90. évközből. DOMANOVSKI ENDRE „A renaissance-kori bölcsészet története, 1890“.

1892. *Társadalomtudományi* munkák 1885—91-ről. Elnyerte VÉCSEY TAMÁS „A római jog külső története és institúciói“ czimű munkájával.

1893. *Nyelvtudományi* munkák 1886—92-ről. Elnyerte PONORI THEWREWK EMIL „Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome“. (Budapestini, 1889.) czimű munkája.

1894. *Széptudományi* munkák 1887—93-ról. Elnyerte BEÖTHY ZSOLT „A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban“ II. köt. (Budapest, 1887.).

1895. *Történettudományi* munkák 1888—94-ről. Elnyerte FRANKÓI VILMOS „Hunyadi Mátyás király“ czimű munkájával.

1896. *Természettudományi* munkák 1889—95-ről. Elnyerte THANHOFFER LAJOS r. t. „Szövetten“ czimű munkája.

1897. *Mathematikai* munkák 1890—96-ból. Odaitéltetett

¹ L. Akad. Értesítő. 1890. I. k. 70. l.

KHERNDL ANTAL l. t. „A függőhidak merevítő gerendáinak graphikai elméletéről“ czimű, 1895-ben megjelent értekezésének.

1898. *Philosophiai* munkák 1891—97-ről. Odaitéltetett dr. PEKÁR KÁROLY „Physiologiai és psychologiai aesthetika“ cz. munkájának.

1899. *Társadalomtudományi* munkák 1892—98-ról. Odaitéltetett VARGHA GYULA „A magyar hitelügy és hitelintézetek története“ (1896.) czimű munkájának.

1900. *Nyelvtudományi* munkák 1893—99. Odaitéltetett MUNKÁCSI BERNÁT „Votják szótárának“. (1896.)

1901. *Széptudományi* munkák 1894—900-ról.

Bródy-jutalom.

1894. Odaitéltetett PULSZKY FERENCZ t. tagnak.

1897. Odaitéltetett gróf ANDRÁSSY GYULA „Az 1867-iki kiegyezésről“ czimű, 1896-ban megjelent munkájának.

1900. Odaitéltése a május 2-iki nagygyűlésről a novemberi nagygyűlésre halasztatott.

Wahrmann-jutalom.

1896. A magyar ipar terén szerzett érdemek. Odaitéltetett

1897. május 5-én MECHWART ANDRÁS-nak.

1900. A selyemtenyésztés körül szerzett érdemekért 1900. május 2-án BEZERÉDJ PÁL-nak.

Szilágyi-jutalom.

1894. Odaitéltetett PAULER GYULA „A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt“ czimű munkájának.

Gr. Teleki-jutalom.¹

1890. *Szomorújáték*, 100 arany. A beérkezett 18 pályamunka közül a jutalom VARSÁNYI GYULA „Uria“ czimű öt felvonásos tragédiájának íteltetett oda.

1891. *Szomorújáték*. Beérkezett 26 pályamű; ezek közül a jutalmat CSIKY GERGELY „Két szerelem“ czimű három felvonásos szomorújátéka nyerte el.

1892. *Vígjáték*. A beérkezett 7 pályamű közül GABÁNYI ÁRPÁD „A Kapi vár“ czimű négy felvonásos történeti vígjátéka nyerte el a jutalmat.

1893. *Vígjáték*. Jutalmat nyert 12 versenytárs közt BERCZIK ÁRPÁD „A papa“ czimű három felvonásos pályaműve.

1894. *Szomorújáték*. 25 versenytárs közül a jutalmat

¹ L. Akad. Értesítő 1890. I. köt. 129. l.

SOMLÓ SÁNDOR „Fra Girolamo“ című öt felvonásos szomorújátéka nyerte el.

1895. *Szomorújáték*. Elnyerte PRÉM JÓZSEF: „Bosnyák Anna“ című öt felvonásos szomorújátékával.

1896. *Vígjáték*. Beérkezett 20 pályamű; a jutalmat elnyerte DÓCZI LAJOS: „Ellinor királyleány“ című három felvonásos vigjátéka.

1897. *Vígjáték*. Tíz versenyző közül a jutalmat legifjabb SZÁSZ KÁROLY nyerte el „Botrány“ című öt felvonásos vigjátékával.

1898. *Szomorújáték*. 26 pályamunka érkezett; a jutalmat elnyerte SOMLÓ SÁNDOR „Szerелеm“ című öt felvonásos szomorújátéka.

1899. *Szomorújáték*. Beérkezett 20 pályamű; a jutalmat ZIVUSKA JENŐ kir. erdészgyakornok „Becsületbiró“ című négyfelvonásos szomorújátéka nyerte el.

1900. *Vígjáték*.

Gr. Karátszonyi-jutalom.¹

1889. *Vígjáték*, 200 arany. A beérkezett 8 pályamunka közül a jutalom CSIKY GERGELY „A nagyra termett“ című három felvonásos vigjátékának íteltetett oda

1891. *Komoly drámai művek*. A beérkezett 24 pályamunka közül a jutalmat egyik sem nyerte el.

1893. A 400 aranyból 720 frt tiszteletdíj szavaztatott meg KISS SÁNDOR kegyesrendi tanárnak Terentius vigjátékai fordításáért, 600 frt pedig CSENGERI JÁNOS l. tagnak Aeschylus színművei fordításáért, a fennmaradó összeg a műfordítások kiadására használtatván fel.

1893. *Vígjáték*. Beérkezett 9 pályamű: de a jutalom nem volt kiadható.

1895. *Színmű*. (Tíz darab.) A jutalom ki nem adatott.

1897. *Vígjáték*. Beérkezett 9 pályamű, de a jutalom nem volt kiadható.

Kóczán-jutalom.²

1889. *Szent Istvántól I. Béla koráig*. 100 arany. A pályadíjat nyerte GABÁNYI ÁRPÁD: „Pogány magyarok“ című öt felvonásos szomorújátékával.

1890. *Salamon és Sz. László korabeli dráma*. — 1891. FERDINÁNDY BÉLA „Koronáért“ című drámájával.

1891. Újra kitűzetett e tárgykörrel. 21 társa közt elnyerte VÁRADY ANTAL „Charitas“ című három felvonásos szomorújátékával.

¹ L. Akad. Értesítő 1890. I. k. 134. l.

² L. Akad. Értesítő I. 1890. 46. és 1893. IV. 617.

1892—93. A pályázat fel volt függesztve s a jutalom a „Magyar Történeti Színműtár“ kiadására fordított.

1894. *Dráma Imre, II. Endre vagy IV. Béla korából.* Jutalmat nyert 11 társa közt VÁRADI ANTAL „Szent Margit aszszony“ című szomorújátékával, 1897.

1895. *Színmű Könyves Kálmán és Vak Béla korából.* A beérkezett hat pályamű közül a jutalmat ENDREI ÖDÖN ZALÁN „Ilona királyné“ című öt felvonásos tragédiája nyerte el.

1896. *Színmű II. Gejza vagy III. Béla korából.* Beérkezett 6 pályamű; a jutalmat elnyerte SOMLÓ SÁNDOR „IV. István“ című három felvonásos drámája.

1897—1898. A pályázat fel volt függesztve.

1899. *V. István, IV. László és II. Endre kora.* Beérkezett nyolcz pályamű. Az eredmény a f. évi novemberi összes ülésen fog kihirdettetni.

1900. *Venczel, Ottó és Róbert Károly kora.*

Bulyovszky-jutalom.

1889. *Hazafias óda*, 400 frt. Beérkezett 21 pályamű. A pályázat eredménytelen maradt.

1891. *Hazafias óda.* Beérkezett 11 pályamű, de a jutalom nem volt kiadható.

1893. *Ódai költemény*, Pályázott 12 mű, de a jutalom nem volt kiadható.

1895. *Ódai költemény*, A 14 költemény egyike sem volt méltó a jutalomra.

1897. *Ódai költemény.* Beérkezett 21 pályamű, de a jutalom nem volt kiadható.

1898. *Szépirodalmi* munkák 1893—96-ról, 400 frt a ki nem adott Bulyovszky-dijakból. Odaitéltetett GYULAI PÁL költeményei 1894-ben két kötetben megjelent harmadik kiadásának.

1899. *Ódai költemény.* Beérkezett 18 pályamű, de a jutalom nem volt kiadható.

Farkas-Raskó-jutalom.

(Hazafias költeményre, 100 forint.)

1888. Beérkezett 44 pályamű, de pályázat eredménytelen maradt.

1889. A jutalom a beérkezett 28 pályamű közül KOZMA ANDOR „A magyar paraszt“ című költeményének ítéltetett oda.

1890. Beérkezett 33 pályamű, de a jutalom nem volt kiadható,

1891. Harminczöt pályamű. Eredménytelen maradt.

1892. Pályaművek száma 25. Eredménytelen maradt.

1893. A 33 versenyző közül egy sem nyerte el a jutalmat.

1894. A beérkezett 22 költemény egyike sem volt megjutalmazható.

1895. A jutalom a 45 pályamű egyikének sem volt kiadható.

1896. A 27 pályamű egyikének sem volt a díj kiadható

1897. Beérkezett 31 pályamű; a díj nem volt kiadható.

1898. Beérkezett 44 pályamű; a jutalmat PALÁGYI LAJOS „A vádaskodók“ című költeménye nyerte el.

1899. Beérkezett 44 pályamű; a jutalmat LAMPÉRTH GÉZA „Falusi levél“ című költeményével nyerte el.

Sámuel-díj.

15 arany, az előző évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezésnek.)

1889. DR. PECZ GÉDEON: „Grimm törvénye“, 1888.

1890. BINDER JENŐ: „A magyar hasonlítás“ (M. Nyelvőr 1899.).

1891. DR. ÁSBÓTH OSZKÁR: „A hangsúly a szláv nyelvekben“ (Nyelvtud. Értek. XV. köt. 8. sz.)

1892. KICSKA EMIL: „Hangsúly és szórend“ (M. Nyelvőr 1891.).

1893. BARTHA JÓZSEF: „A palóc nyelvjárásról“ (Nyelvőr 1892.).

1894. ZOLNAI GYULA: „Mondattani bűvárlatok“ (Nyelvtudom. Közlem. 1893.).

1895. Elnyerte SZILASI MÓRICZ: „Kombinált műveltető s mozzanatos igeeképzők“ (Nyelvtudományi Közlemények 1894.).

1896. DR. MELICH JÁNOS: „Német vendégszók“ című értekezésének ítéltetett oda.

1897. Elnyerte SZILASI MÓRICZ „A finn-ugor névszói összetételek“ (Nyelvtudom. Közlemények 1896.) című értekezésével.

1898. ERDÉLYI LAJOS kapta „Az összevont mondatról“ című értekezéseért (Nyelvtudományi Közlemények 1897.).

1899. GOMBÓCZ ZOLTÁN nyerte el „A vogul nyelv idegen elemei“ című értekezésével.

1900. LÁSZLÓ GÉZA a Zilah-vidéki nyelvjárásról szóló értekezésének ítéltetett oda (Nyelvőr 1899.).

A) Nyelvtudomány.

1890. *Német-magyar phraseologia*, 80 arany a Marczibányi-alapítványból. A jutalom a bírálat követelte kiegészítések és javítások után a beérkezett pályamunkának odaitéltetett; szerzője SIMONYI ZSIGMOND, egyetemi tanár, 1892.

1892. *Magyar hang- és alaktan*, 1000 frt a Lukács Krisz-

tina-alapítványból. Beérkezett egy pályamunka; a jutalom kiadása oly feltétellez köttetett, ha szerzője a munka hiányait pótolja. Szerzői: SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF, 1896.

1892. *Magyar synonymika*, 80 arany a Marczibányi-alapítványból. A beérkezett s jutalmat nyert egyetlen pályamű szerzője PÓRA FERENCZ.

1894. *Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére*, 40 arany a Marczibányi-alapítványból. A pályázat meddő maradt.

1896. *A magyar szórend története*, 40 arany a Marczibányi-alapítványból. Két pályamunka versenyzett; a jutalom MOLECZ BÉLA szentesi főgymnasiumi tanárnak íteltetett oda, 1898.

1896. *A magyar nyelv török elemeit tárgyzó munka* tervrajzára, 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. Másodszor 1900.

1898. *Oláhnyelvű népiskolákban használandó magyar nyelvkönyvek*, 500 frt Petrovoszello község adományából. Beérkezett 5 pályamunka; azonban a jutalom nem adatott ki s a pályázat új határnappal ismét kihirdettetett.

1899. *Magyar nyelvű codexeink forrásainak kimutatása*, 2000 korona az Ipolyi-alapítványból.

1900. *A magyar helyesírás története*, 40 arany a Marczibányi-alapítványból.

B) Irodalomtörténet.

(Könyvészet. — Régi magyar jeles írók kiadásai.)

1890. *A magyar drámai irodalom története 1867-ig*. 1200 frt aranyban a Bézsán-alapítványból. Elnyerte BAYER JÓZSEF.

1890. *Berzsenyi Dániel élete és munkái*, 500 frt a Léway-alapítványból. Két pályamunka érkezett be; a jutalom dr. Váczy JÁNOS m. nemz. múzeumi segédörnek íteltetett oda.

1893. *Kisfaludy Sándor élete és művei*, 500 frt a Léway-alapítványból. A pályázat meddő maradt. — Újra kitűzetett 1900.

1896. *A magyar lyrai költészet története*. 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. Meddő maradt. — Másodszor 1899.

1900. *Br. Eötvös József életrajza*, 2000 korona az országos Eötvös-bizottság adományából.

C) Széptudomány.

(Művészetek elmélete. — Műtörténet. — Költészet. — Classikusok fordítása.)

1890. Az 1889. és 1890. években megjelent vagy előadott *drámák*, 500 frt a Hertelendy-hagyományból. Megnyerte CSIKY GERGELY „Örök törvény“ című színművével.

1890. *Elbeszélő költemény*, 100 arany a gr. Nádasdy-alapítványból. Beérkezett 11 pályamű, de a jutalom nem adatott ki.

1891. *Elbeszélő költemény*, 100 arany a gróf Nádasdy-alapítványból. 11 pályázó közt elnyerte JAKAB ÖDÖN „Argyrus” című művével.

1892. *Koronázási jubileumi óda*, 100 arany. Beérkezett 85 pályamű; a jutalmat VARGHA GYULA nyerte el.

1893. *Vígjáték*, 500 frt br. Bánffy Dezső adományából. Két társa mellett elnyerte SOMLÓ SÁNDOR „Zsolt vezér ifjúsága” című három felvonás vígjátéka.

1893. *Az újkori aesthetika története*, 100 arany a Gorove-alapítványból. A jutalom a beérkezett egy pályaműnek nem volt odaitélhető. — Újra kitűzetett 1894; elnyerte dr. JÁNOSI BÉLA, 1897.

1894. *Történelmi és társadalmi regények*, 1893—94-ből 1000 arany forint a Péczely-alapítványból. Odaitéltetett PÁLFFY ALBERT „A régi Magyarország, utolsó éveiben” című regényének.

1896. *Elbeszélő költemény*, 100 arany a Nádasdy-alapítványból. Beérkezett 18 pályamunka; a jutalmat ERDÉLYI ZOLTÁN nyerte el „Vesztett boldogság” című verses regényével.

1897. *A művészet és erkölcs viszonya*, 100 arany a Gorove-alapítványból. Beérkezett 5 pályamunka, de a jutalom ki nem adatott.

1898. *Regények*. 1895—96-ról, 1000 arany forint a Péczely-alapítványból. Elnyerte HERCZEG FERENCZ „Szaboles házassága” cz. egykötetes regénye.

1898. *Elbeszélő költemény*, 100 arany a gr. Nádasdy-alapítványból. Beérkezett 31 pályamunka, de a jutalom ki nem adatott.

1899. *A természetutánzás elve és határai a görög-római elméletben*, 1200 korona a Vigyázó-alapítványból.

1899. *Művészettani kézikönyv*, 2400 kor. a Bézsán-alapítványból.

1900. *A komikum elmélete*, 100 arany a Gorove-alapítványból.

D) Philosophia.

(Bölcsészet- és erkölstudomány, — Neveléstan.)

1890. *Angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése*, 100 arany a Gorove-alapítványból. A beérkezett egy pályaműnek a jutalom ki nem adatott.

1893. *Az újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetése*, 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. A jutalom nem adatott ki; dicséretet nyert PAULER ÁKOS harmadéves bölcsészethallgató.

1893. *Az angol moral-philosophia története*, 100 arany a Gorove-alapítványból. A pályázat meddő maradt.

1896. *A XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméleteinek ismertetése*, 100 arany a Gorove-alapítványból. Meddő maradt.

1899. *A legújabbkori etikai elméletek kritikai ismertetése*, 100 arany a Gorove-alapítványból.

1900. *A lélektan története Wolfftól napjainkig*, 2000 kor. a Lukács Krisztina-alapítványból.

E) Jogtudomány.

1890. *Lengyel és magyar közjog*, 1000 frt a herczeg Czartoryski-alapítványból. Egy pályamunka érkezett; a jutalmat nem nyerte meg.

1890. *A szövetkezetek alapelvei*, 500 frt az első m. ált. biztosító-társaság alapítványából. Két pályamunka érkezett; a jutalmat SZÁNTÓ MENYHÉRT gödöllői koronauradalmi ispán nyerte el.

1890. *A kereskedelmi törvénynek a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedései*, 50 arany a Dóra-alapítványból. Egy pályamunka érkezett be s ennek a jutalom odaitéltetett. Szerzője volt: dr. PÓLYA JAKAB egyetemi magántanár.

1890. *A nemzetközi jogsegély elvei*, 100 arany a Sztrokay-alapítványból. Beérkezett egy pályamunka, melynek a jutalom odaitéltetett; szerzője: SZÁNTÓ MIHÁLY igazságügyminiszteri osztálytanácsos.

1891. *Magyar államjog*, 3000 frt a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából. Beérkezett 3 pályamunka, de a jutalom nem adatott ki.

1892. *Az illetékességi összeütközések tana*, 100 arany a Sztrokay-alapítványból. Meddő maradt.

1894. *Az értékpapírok jogi természete*, 100 arany a Sztrokay-alapítványból. Meddő maradt.

1896. *Jogtudományi munkák 1896—97-ről*, 100 arany a Sztrokay-alapítványból. Odaitéltetett NAGY FERENCZ „A magyar váltójog kézikönyve” című munkájának (1897).

1897. *Jogtudományi munkák 1898—99-ről*, 100 arany a Sztrokay-alapból. Odaitéltetett HAJNIK IMRE r. t.: „A magyar bírósági szervezet és közjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt”, 1899. cz. művének.

1899. *Báró Eötvös József hatása a magyar jog- és államtudomány fejlődésére*, 2000 kor. a Lukács Krisztina-alapítványból.

1900. *A határhaszon elméletének jelenlegi állása*, 720 kor. aranyban az Ullmann-alapítványból.

F) Államtudományok.

(Statisztika. — Ethnographia. — Törvények elmélete s története.)

1890. *A budapesti bankok története*, 400 frt a Beck Miksa nevére tett adományból. A jutalom a beérkezett egyetlen pályaműnek nem adatott ki, hanem a pályázat az 1893. évi nagygyűlésen újra kihirdettetett. Ismét egy pályán érkezett be, melynek a jutalom odaitéltetett; szerzője volt: PÓLYA JAKAB I. t.

1891. *Olasz valuta*, 500 frt az első m. ált. biztosító társaság alapítványából. A beérkezett egy pályamű szerzőjének, KOHN DÁVID-nak a jutalom odaitéltetett.

1891. *A magyar dunai hajózás története*, 360 frt aranyban. Két pályamű érkezett. A jutalom SZALÁGYI AURÉL dunagőzhajó-társ. helyettes felügyelő pályamunkájának ítéltetett oda, az 1895 május 8-án tartott nagygyűlésen.

1892. *A vasipar története Magyarországon*, 1000 frtos nyílt pályázat az első m. ált. biztosító társaság alapítványából Baross Gábor kereskedelmi miniszter adományával kiegészítve. A kidolgozásra megbízást nyert EDVI ILLÉS ALADÁR.

1892. *A közvetítő kereskedés szerepének megállapítása*, 1000 magyar frank a kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományából. Meddő maradt.

1893. *A tőzsde-adó czélszerűségének kérdése*, 500 frt az első m. ált. biztosító társaság alapítványából. Beérkezett 5 pályamű, s a jutalom BAMBERGER BÉLA művének ítéltetett oda.

1893. *A nemesfém és a nemesfémpénz arbitrage szerepe*, 50 arany a Dóra-alapítványból. A beérkezett három pályamunka egyikének sem volt a jutalom kiadható.

1894. *Az agrárstatisztika jelen története*, 500 frt az első m. ált. bizt. társaság alapítványából. Meddő maradt.

1895. *A munkásbiztosítás ügye külföldön*, 360 frt aranyban az Ullmann-alapítványból. Két pályamű versenyzett; a jutalom nem volt kiadható.

1895. *A mezei munkáskérdés hazánkban*, 500 frt az első m. ált. biztosító társaság alapítványából. Két pályamunka érkezett; a jutalmat MILHOFFER SÁNDOR nyerte el 1897.

1895. *A kicsinyben való kereskedés*, 1000 magyar frank a m. kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományából. Két pályamunka versenyzett, de a jutalom nem volt kiadható.

1896. *Az aranybulla mint alaptörvény*, 600 frt a Vigyázó-alapítványból. A beérkezett egy pályaműnek a jutalom odaitéltetett; szerzője: FERDINÁNDY GÉZA.

1896. *Közgazdasági vagy pénzügyi munkák 1892—96. évközből*, 1000 frt a pesti m. kereskedelmi bank adományából. Odaitéltetett DOBIECKI SÁNDOR „Helyi érdekű vasútaink alapítása, építése és üzlete” (1893) című munkájának.

1896. *A jövedelem megoszlásának általános törvényei*, 500 frt az első m. ált. biztosító társaság alapítványából. Beérkezett egy pályamű, de ennek a díj nem volt kiadható.

1896. *Valamely fontosabb városunk kereskedelmének története*, 100 arany a Dóra-alapítványból. Nem érkezett pályamunka.

1897. *A Dunajobbparti rész némely vidékén a születések feltűnő csökkenése s mely intézkedésekkel lehetne a bajt orvosolni?* 500 frt az első m. ált. bizt. társaság alapjából. Beérkezett 4 pályamű, de a díj nem volt kiadható.

1898. *A járadékirtokok rendszere*, 360 frt aranyban az Ullmann-alapítványból. Két pályamű versenyzett, de eredmény nélkül.

1898. *A munkásvédelem és munkásbiztosítás törvényes szabályozása a főbb országokban*, 500 frt az első m. ált. biztosító társaság alapítványából. Megbízást nyert GYÖRGY ALADÁR.

1898. *A modern népszámlálások fejlődése*, 1500 frt a Pollák-alapítványból. Meddő maradt.

1899. *A mezőgazdasági üzemek nagyságának hatása a népesedésre*, 1000 kor. az első m. ált. bizt. társaság alapjából.

1899. *A közraktári intézmény jelentősége*, 50 arany a Dóra-alapítványból.

1899. *A munkásbetegsegélyezés ügyének jelen állása*, 1000 kor. a Lévy-alapítványból.

1900. *Az újabb társadalompolitikai eszmék követelményeinek kifejtése*, 1000 korona az első m. ált. bizt. társaság alapjából.

1900. *A vidéki és városi népesség viszonya*, 1500 korona a Pollák-alapítványból.

1900. *A közigazgatási tudományok legújabbkori haladása*, 100 arany a Sztrokay-alapítványból.

G) Történettudomány.

(Egyetemes és magyar. — Földrajz. — Diplomatika.)

1890. *Magyarország története*, 10,000 frt a Semsey-alapítványból. A beérkezett egy pályamunkának a jutalom nem volt kiadható. 1896.

1890. *Magyarország archaeológiája*, 10,000 frt a Semsey-alapítványból. A beérkezett egy pályamunkának a másodjutalom (1500 frt) íteltetett oda; szerzője PULSZKY FERENCZ t. tag. 1896.

1890. *Magyarország földrajza*. 10,000 frt a Semsey-alapítványból. A beérkezett egy pályamunkának a jutalom nem volt kiadható. 1896.

1890. *Magyarország három részre osztásának története*, 1000 frt a Bük-alapítványból. A nyert megbízásnak ACSÁDY IGNÁCZ l. t. eleget tévén, neki a jutalom 1807. május 5-én kiadatott.

1890. *A magyar könnyű lovasság története*, 1000 frt a Lévy-alapítványból. Meddő maradt.

1890. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* 1000 frt aranyban a Péczely-alapítványból. Beérkezett egy pályamunka, melynek a jutalom föltételeesen odaítéltetett. Szerzői: dr. KARÁCSONYI JÁNOS és nemes-tacsikándi CSERGHEŐ GÉZA őrnagy.

1891. *Gr. Széchenyi István életrajza,* 2000 frt.

1891. *A szlapon bánáság és bánok története,* 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. Meddő maradt.

1891. *A magyarországi protestantismus története,* 1000 frt a Bük-alapítványból. Eredménytelen maradt. Megbízás adatott ZSILINSZKY MIHÁLY l. tagnak, 1896.

1892. *A magyar nemzet története 1301-től I. Mátyás haláláig,* 5000 frt a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványából. Megbízást nyert THALLÓCZY LAJOS r. t. 1899. máj. 3-án. Határidőül az 1910. év tüzetett ki.

1892. *Hunyady János élet- és jellemrajza,* 500 frt a Lévay-alapítványból. Meddő maradt. Újra kitűzetett 1896. s újra eredménytelenül.

1892. *A magyar és erdélyi pénzrendszer története,* 1000 arany frt a Péczely-alapból. Meddő maradt.

1892. *Az ónodi országgyűlés története,* 40 arany a Vitéz-alapítványból. Elnyerte ÁLDÁSSY ANTAL.

1892. *A magyar önkormányzat történeti fejlődése,* 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. A beérkezett egy pályaműnek a jutalom nem volt odaítélhető.

1892. *A magyar férfi-viselet története,* nyílt pályázat, 100 arany a Gorove-alapítványból. A beérkezett egyetlen ajánlat nem volt tekintetbe vehető.

1894. *Valamely hazai város ötvösségének története,* 1000 arany frt a Péczely-alapítványból. Beérkezett egy pályamunka, de ennek a jutalom nem volt kiadható.

1894. *Oláh Miklós esztergomi érsek élet- és jellemrajza,* 1000 frt az Ipolyi-alapítványból. A mű megírására megbízást nyert FRAKNÓI VILMOS r. t.

1895. *A magyar nemzet története a honfoglalástól Géza fejedelem haláláig.* 2000 frt a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványából. Megbízás adatott PAULER GYULA r. tagnak 1896.

1895. *Borsikay István élete.* 1000 frt az Ipolyi-alapítványból. Megbízás adatott KÁROLYI ÁRPÁD r. tagnak 1896.

1896. *Az építészet története az Árpádok korában,* 1200 frt aranyban a Bézsan-alapítványból. Beérkezett egy pályamunka, de ennek a jutalom nem adatott ki.

1896. *A magyar alkotmány története,* 3000 frt a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából. Meddő maradt.

1896. *A sz. Ferencz-rend története hazánkban*, 500 frt az Oltványi-alapítványból. A pályázat meddő maradt. — Másodszor 1898. kettőzött jutalommal, de akkor is meddő maradt.

1896. *A királyi kancellária története*, 1000 frt aranyban a Péczely-alapítványból. Meddő maradt.

1897. *XVI. vagy XVII. századi magyar történelmi korrajz*, 400 frt a Kanizsay-alapítványból. Meddő maradt.

1897. *A magyar jobbágyság története*, 600 frt a Vigyázó-alapítványból. Két pályamunka versenyzett, de a jutalom nem volt kiadható.

1897. *Az állandó magyar hadsereg felállításának története*, 40 arany a Vitéz-alapítványból. A beérkezett egy pályamű nem volt érdemes a jutalomra.

1898. *A neoacquistica commissio története*, 600 frt a Vigyázó-alapítványból. Meddő maradt.

1898. *A m. kir. kormányshékek története*, 1000 frt aranyban a Péczely-alapítványból. Meddő maradt.

1898. *Moldva és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz*, 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. Meddő maradt.

1898. *Az Árpádházi királyok udvartartása*, 100 arany a Gorove-alapítványból. Meddő maradt.

1898. *A szabad hajdúság története*, 400 frt a Flór-alapítványból. Megbízást nyert KOMÁROMY ANDRÁS I. t.

1898. *Erdély históriája a nemzeti fejedelmek alatt*, 1000 frt a Bük-alapítványból. Megbízást nyert KOMÁROMY ANDRÁS I. t. 1899 május 3-án. Határidőül megállapított 1904. szept. 30.

1898. *Deák Ferencz élet- és jellemrajza*. 4000 frt gr. Andrássy Gyula adományából. Beérkezett egy tervrajz, de ennek a megbízás nem volt megadható. Új tervrajz beküldésére 1900. szeptember 30-ika tűzetett ki határidőül.

1900. *A török uralkodás története hazánkban*, 2000 kor. a Bük-alapítványból. Nyílt pályázat.

1900. *Szent István uralkodása*, 1000 korona a Lévy-alapítványból.

1900. *A magyarországi ruthén nép története*, 2000 kor. aranyban a Péczely-alapítványból.

H) Természettudomány.

(Ásványtan. — Földtan. — Természeti és matematikai földrajz. — Növénytan. — Állattan. — Anthropologia. — Kísérleti természettan. — Physikai csillagászat. — Meteorologia. — Vegytan. — Bóncz- és élettan.)

1890. *A közetalkotó ásványok főtörési együtthatói*, 40 arany a Vitéz-alapítványból. A beérkezett egy pályamunka szerzője, ZIMÁNYI KÁROLY műegyetemi tanársegéd nyerte el a jutalmat.

1893. *Magyarország reptiliái*, 1200 forint aranyban a Bézsán-alapítványból Egy pályamunka versenyzett, melynek a jutalom odaítéltetett; szerzője: MÉHELY LAJOS, 1897.

1894. *Magyarország emlős-faunája*, 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. A pályázat meddő maradt.

1896. *Állattani monographia*, 40 arany a Vitéz-alapítványból. Két pályamű versenyzett; a jutalom DADAY JENŐ „A magyarországi kagylósrákok magánrajza“ című művének ítélte-tett oda, 1899.

1897. *A Duna-szakasz balparti mellékfolyóinak geographiai leírása*, 200 arany gr. Széchenyi Béla adományából. Megbízást nyert SÓBÁNYI GYULA állami polgári iskolai tanár „A Duna-balparti folyók és a Zagyva geographia tanulmányozására“. Határnap 1899. decz. 31.

1898. *A vízi utak szerepe*, 3000 frt a Pesti hazai első takarékpénztár Fáy-alapítványából.

1900. *Valamely növénycsalád monographiája* 40 arany a Vitéz-alapítványból.

1900. *Physikai kérdésre* nyílt pályázat. 1000 korona a Rózsay-alapítványból.

I) Alkalmazott matematikai és természeti tudományok.

(Politikai számtan. — Geodesia. — Géptan, műtan. — Bányászat. — Építési és hajózási tudományok. — Hadtudományok. — Gazdasági tudományok. — Orvosi tudományok.)

1889. *A magyar búza sikértartalma*, 500 frt a Lévy-alapítványból. A beérkezett egy pályamunkának a jutalom nem volt kiadható. Újra kitűzetett 1893., a mikor is négy pályamunka versenyzett. A jutalmat HANKÓ VILMOS és GÁSPÁR JÁNOS pályaműve nyerte el, 1897.

1892. *A köszénbányászat viszonya a földtulajdonhoz*, 500 frt a Lévy-alapítványból. Egy pályamű érkezett. Eredménytelen maradt.

1893. *A magyar erdőgazdaságban fekvő tőke kihasználása*, 500 forint a Lévy-alapítványból. A beérkezett egyetlen pályaműnek a jutalom nem volt kiadható.

1894. *A közlekedési utak hatása a közgazdaságra*, 3000 forint a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából. A pályázat meddő maradt.

1894. *A vérsavó therapia*, 500 frt a Rózsay-alapítványból. Megbízást nyert SZÉKELY ÁGOSTON.

1895. *Természettudományi kérdés megoldására*, 500 frt a Rózsay-alapítványból. Megbízást nyert LANDAUER ÁRMIN „Az epe elválasztását és szerepét az anyagforgalomban“ tárgyazó tanulmány kidolgozására, 1896.

1896. *Erdőségeink nagysága és értéke, kapcsolatban a mezőgazdasággal*, 1000 frt a Lévy-alapítványból. Egy pályamunka versenyzett, azonban eredmény nélkül.

1896. *Földmvelési munkák 1894—96-ról*, 1500 frt a Forster János-alapítványból. Odaitéltetett CSERHÁTI SÁNDOR-nak a növénytermelési kísérleti állomás évi jelentéseiben kifejtett munkásságáért, 1897.

1898. *A sók jelentősége az anyagcsere élet- és kórtanában*, 500 frt a Rózsay-alapítványból. Megbízást nyertek HIRSCHLER ÁGOSTON és TERRAY PÁL.

1899. *A mezőgazdasági növények vetőmagvai tenyésztésének stb. jelentősége*, 3000 kor. a Forster János-alapítványból. Megbízást nyert a kidolgozásra RÁZSÓ IMRE debreczeni gazd. tanintézeti tanár.

1900. *Az antisepsis története*, 1200 korona a Vigyázó-alapítványból.

K) Matematika.

(Mechanika. — Elméleti természettan. — Elméleti csillagászat.)

1892. *Mathematikai monographia*, 1000 frt a Lukács Krisztina-alapítványból. Három pályamunka érkezett s a jutalmat dr. SUTÁK JÓZSEF „A fény elektromossági elmélete” című pályamunkája nyerte el.

1893. *Politikai számtan kézikönyve*, 3000 frt a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából. A részletes program megállapításával KÖNIG GYULA r. t. bizatott meg, 1899.

1897. *Az analitikai függvények általános elméletének alapjai*, 1000 frt a Tomory-alapítványból. A nyílt pályázat eredményeképpen dr. BEKE MÁNÓ egyetemi magántanár bizatott meg „A lineár-differenciál-egyenletek elméletének alapjai” című munka megírásával, 1897.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1900. október 8-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly t. t.; Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Fejérpataky László, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Kautz Gyula, Klein Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Berczik Árpád, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hankó Vilmos, Hegedűs István, Nagy Gyula,

Négyesy László, Némethy Géza, Óváry Lipót, Petz Vilmos, Staub Mór, Zolnai Gyula 1. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

153. Elnök úr a következő beszéddel nyitja meg az ülést:

Tekintetes Akadémia!

A szünetek után ma kezdjük újra a közös munkát.

Viszontlátásunk örömeiben fogadják szívből jövő üdvözlétemet.

Arról, a mi időközben történt, a főtítkár úr fog jelentést tenni. Két eseményről azonban, melyeknek kapcsán az én feladatam volt, hogy az Akadémia érzelmeit kifejezésre juttassam, már előbb én akarok megemlékezni.

Az egyik örömteljes esemény volt.

Augusztus 18-án Felséges urunk, királyunk 70-ik életévét töltötte be. Az egész magyar nemzettel együtt nekünk is örömnappal volt ez. Ki-gyujtották akkor az örömtüzeket, s a mikor a főváros lakossága kivilági-totta házait, gazdag fényben tűndökölt ez a palota is. Felséges urunk-hoz pedig az Akadémia nevében üdvözlő feliratot intéztem, kifejezést adva az örömnak, hogy ezt a napot férfias erejének teljességében elérte, s a reménynek, hogy a Mindenható őt hű magyar nemzetének javára még sokáig ebben az erejében megtartja. Kérem, kegyesked-jenek ez intézkedésemet jóváhagyni.

A másik esemény, melyről szólni akarok, mélyen elszomorító volt.

Augusztus 8-án meghalt Szilágy József, Akadémiánk igazgató-tanácsának tagja.

Emlékét, mely szívünkbe van vésve, dicsőíteni egész érdeme szerint, nem e percznek feladata.

Nem is szerette, nem is kereste ő a dicsőítést. Büszke férfiú volt, ki még agg korában, a sirhoz közeledve is magasan hordta fejét, de büszkesége nem a dicsőség vágyából, hanem abból az emelő-öntudatból eredt, hogy hosszú, sok megpróbáltatásnak kitett életében, mindazt, a mire vállalkozott, híven teljesítette is. Valóban ritka férfiú az, ki, mint ő, a legmagasabb állásokban és a legnehezebb időkben is oly pontosan tudja teljesíteni kötelességét a haza, a király és önmaga iránt. Ezt tette ő mint a tudománynak, irodalomnak és a művészeteknek barátja is, azoknak előmozdítását és pártolását, nem a műkedvelő felületes kedvtelésének, hanem komoly nemzeti feladat-nak tekintve.

Igazgató-tanácsunknak nem volt soha szorgalmasabb és buzgóbb tagja, sokszor nehéz anyagi ügyeinek elintézésében biztosabb tanács-adója. Végrendeletében az Akadémiának 10,000 koronát hagyott, hogy igazán neki adja, minden különös megszorító rendeltetés nélkül hagyta.

Legyünk hálások iránta, őrizzük meg áldott emlékét!

Halála hírére kitűztük a gyászlobogót. Az Akadémia képviselői b. Radvánszky Béla tiszteleti és igazgatósági tag tette le a frissen felhantolt sírra az Akadémia koszorúját.

Az elhunyt családjának táviratban fejeztem ki az Akadémia részvétét.

Kérem, méltóztassék jelentésemet jóváhagyólag tudomásul venni.

— Általános helyesséssel tudomásul vétetik.

154. Főtítkár jelenti, hogy Császka György kalocsai érsek is az Akadémia igazgató-tanácsának tagja, áldozásága ötvenéves jubileuma alkalmából hozzá intézett üdvözlérett az Akadémiának meleg köszönetét fejezi ki. — Tudomásul vétetik.

155. Mendeleeff Dimitrij és Sickel Tivadar k. tagok köszönetüket jelentik az Akadémiának, amaz külső taggá választatásáért, emez ötvenéves doktorsága alkalmából hozzá intézett üdvözlérett.

156. Myskovszky Viktor l. t. felhívja az Akadémia figyelmét a pécsi székesegyház mellett levő cubiculum nemcsak régiségénél, hanem művészi kivitelénél fogva rendkívül érdekes fresco-festményeinek lassankénti elpusztulására, s indítványozza: tenne az Akadémia felterjesztést a Vállás- és Közoktatási Minisztériumhoz e rendkívül nevezetes műemlék megmentése tárgyában. — Sürgős véleményadás végett kiadatik az Archaeologiai Bizottságnak.

157. A főtítkár jelentést terjeszt be a Vörösmarty-emlékünnepe tárgyában. Az Akadémia ugyanis múlt évi december 18-án elhatározta, hogy az 1900 december 1-én, Vörösmarty Mihály születésének százados évfordulóján, Székesfehérvárt tartandó emlékünnepen testületileg megjelenik; a Vörösmarty-szoborra beszéd kíséretében koszorút helyez; az ünnepélyt rendező bizottság tagjaiul Gyulai Pál, Beöthy Zsolt r. tagokat s a főtítkár kiküldötte s fölkérte Gyulai Pál r. tagot, hogy az Akadémia 1900. évi decemberi összes ülésén beszédet szenteljen Vörösmarty emlékének.

A székesfehérvári ünnepélyt rendező bizottság június 17-én és szeptember 30-án ülést tartott; amazon Gyulai Pál, ezen Beöthy Zsolt és a főtítkár jelentek meg az Akadémia részéről. Elhatároztatott, hogy a december 1-én tartandó ünnepély két részből fog állani: Kápolnás-Nyéken az emléktábla fölavatásából és Fehérvárt a megye házában s a Vörösmarty-szobor előtt tartandó ünnepélyből. Az ünnepély részletei a novemberi összes ülésen fognak előterjesztetni. — Tudomásul szolgál.

158. Jelenti továbbá, hogy az Akadémiák szövetkezete, melyhez a M. Tud. Akadémia is csatlakozott, folyó évi július 30-án és a következő napokon tartotta első tanácskozását Párisban. Tizenkilencz akadémia volt képviselve, s a M. Tud. Akadémiát Heller Ágost r. t., Akadémiánk főkönyvtárnoka képviselte. Az alapszabályok csekély változtatásokkal végleg elfogadtattak s a közös munkálkodás tárgyaira nézve több indítvány tétetett. Ezek tárgyalása a jövő évben Berlinben tartandó conferentia napirendjére tűzetett ki.

159. Felolvassa Bezerédj Pál-nak az Akadémiához intézett levelét, melyben köszönetet mond a legutóbbi nagygyűlésen személyt ért kitüntetésért s 2000 koronát ajánl fel pályadíjul nagybátyja, Bezerédj István élet- és jellemrajzában megírására. — Az Akadémia köszönettel fogadja a nemescselű adományt s a pályázat szövegezésére nézve a következő javaslatot közli az adományozóval: A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzában megírására. Határnap 1903 szeptember 30. Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona. A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

160. Bold. Hollán Ernő, ig. és t. tag végrendeletében 2000 koronát hagyott az Akadémiának s ez összeg már be is fizettetett. — Az Akadémia hálás kegyelettel fogadja a hagyományt s a nagyérdemű férfiú nemes gondolkodású özvegyének külön levélben fogja köszönetét kifejezni.

161. A szünetek alatt beérkezett ajándékok közül a főtítkár ezúttal csak egyet említ föl: Hatvani Lajos úr rendkívül becses ajándékát a kéziratár számára, ú. m. a következő öt levelet: a) Pázmán Péter bibornok 1636 márczius 11-én a Felsőházhoz sajátkezűleg írt levelét az erdélyi püspökség betöltése tárgyában; b) Zrínyi Miklós-nak, a költőnek, 1654 július 20-án III. Ferdinánd királyhoz sajátkezűleg írt levelét, melyben IV. Ferdinánd király halála alkalmából részvétét jelenti; c) Kazinczy Ferencz sajátkezűleg írt levele 1782 márczius 18-ról, Millerhez, a „Szigvárt“ című, akkoriban híres regény írójá-

hoz; d) b. Eötvös Józsefnek 1833 július 10-én egy, Teleki Ferencznéhez írt levele; e) Kossuth Lajos 1847 február 7-én Kreuter Ferenc müncheni mérnökhöz sajátkezőleg írt levele a vukovári vasút tárgyában. — Köszönettel vétetik s a nagybecsű ajándék megőrzés végett átadatik a kéziratárnak.

162. 1900 szeptember 30-ig a következő pályamunkák érkeztek be:

1. Gróf Teleki-pályázat. (Vigjátékok) I. *A féltékenyek*. Vigjáték 3 felv. Jelige: Nulla spes. — II. *Apaft*. Tört. vigjáték 3 felv. Jelige: Parancsoljon a konty a süvegnek. — III. *Az engedélyezett csók*. Vigjáték 3 felv. Jelige: Oh ne nézz rám stb. — IV. *Katonák*. Vigj. 3 felv. Jelige: Sok hühó semmiért. — V. *Nenyúljhozzám kisasszony*. Vigj. 2 felv. Jelige: Megfagy a szív, ha nem szeret. — VI. *Dramáiró*. Vigj. 3 felv. Jelige: Előre! — VII. *A szerelmes rokonok*. Vigj. 3 felv. Jelige: Molière. — VIII. *A szerelem tövisei*. Vigj. 3 felv. Jelige: Pax. — IX. *A medve*. Vigj. 3 felv. Jelige: Magyar levegőt! — X. *Tócsay Kelemen*. Vigj. Jelige: Ars longa, vita brevis. — XI. *Luczifer*. Vigj. 3 felv. Jelige: Homo homini lupus. — XII. *A helikoni ünnep*. Verses vigj. 3 felv. Jelige: E kis magyar Weimár öléből. — XIII. *A zöldben*. Vigj. 3 felv. Jelige: All-right! — XIV. *Lantos szerelem*. Tört. vigj. 4 felv. Jelige: Mint a pásztortűz ég stb. — XV. *Kátó úr*. Vigj. 3 felv. Jelige: Errare humanum est. — XVI. *A szellemidézők*. Vigj. 3 felv. Jelige: Mundus vult decipi. — XVII. *Komédia a halál küszöbén*. Ered. vigj. 3 felv. Jelige: Voilà du nouveau! — XVIII. *A házasság iskolája*. Vigj. 3 felv. Jelige: Valeat, quantum valere potest. — XIX. *Lányok*. Vigj. 3 felv. Jelige: Verőfény. — XX. *A mulatók*. Ered. vigj. 3 felv. Jelige: Almodám tavasszal. — XXI. *Pázmán lovag*. Vigj. 3 felv. Jelige: Excelsior. — XXII. *Fehér Othello*. Vigj. 3 felv. Jelige: Desdemona. — XXIII. *Rege*. Vigj. 3 felv. Jelige: E csekély meddő mesét stb.

2. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény) I. *A budai barát*. Jelige: Három szép vitéze stb. — II. *Óseinkről*. Jelige: Belviszály üldözi a magyart. — III. *Az eskü*. Jelige: Ágnes asszony. (Két példányban!) IV. *Szónokló ország*. Jelige: Hass, alkoss, gyarapíts stb. — V. *Haldoklás*. Jelige: S ment a gyermek stb. — VI. *Válasz*. Jelige: Mundus vult decipi. — VII. *A mi korunk*. Jelige: Tempora mutantur. — VIII. *Örök ünnep*. Jelige: Áldásod Isten stb. — IX. *Magyarosítsunk*. Jelige: Difficile est. — X. *Szeccesszio*. Jelige: A mi elmúlt stb. — XI. *Visszaemlékezés* 1849. okt. 6-ára. Jelige: Július. — XII. *A nemzeti lobogó*. Jelige: In hoc signo vinces. — XIII. *Emlék utaimból*. Jelige: Szép csillag a hazaszeretet. — XIV. *Hazám csillaga*. Jelige: Jertek igazán szeretni. — XV. *Század változaskor*. Jelige: Jönnek az évek stb. — XVI. *Arany-iffúság*. Jelige: ... to sleep, to die ... — XVII. *A francziások*. Jelige: Magyar műveltség. — XVIII. *Bezerédiné*. Jelige: Boldogtalan fejem stb. — XIX. *Hazafelé*. Jelige: Szülőföldem szép határa. — XX. *A mi népünk*. Jelige: Isten áldd meg a magyart! — XXI. *A költőhöz*. Jelige: Letészem a lantot. — XXII. *Zeyk Domokos*. Jelige: Szabadság vagy halál. — XXIII. *Ősz elején*. Jelige: Hervad már ligetünk stb. — XXIV. *Magyar lovak*. Jelige: Romlásnak indult stb. — XXV. *Hit és hazafiság*. Jelige: Mikor gondolkodnánk stb. — XXVI. *Riadó*. Jelige: Petronius. — XXVII. *A béke korában*. Jelige: Most lassú méreg stb. — XXVIII. *A magyar iffúsághoz*. Jelige: Ebredj nagy álmaidból. — XXIX. *Hazaszeretet*. Jelige: A mig Hunyady él stb. — XXX. *Petári*. Jelige: Árva. — XXXI. *Grand prix*. Jelige: Már is vagyunk. — XXXII.

Mezőn. Jelige: Hazám földjét sirva szántom. — XXXIII. *Szondi György.* Jelige: Hazádnak rendületlenül stb. — XXXIV. *Őszi estén.* Jelige: Margit. — XXXV. *A rodostói kápolnában.* Jelige: Oltár előtt. — XXXVI. *Márczius 15-én.* Jelige: Most lassú méreg stb. — XXXVII. *Élünk-e még?* Jelige: ... a bú mesterkezének stb. — XXXVIII. *Mesebeli tanácskozás.* Jelige: Békesség. — XXXIX. *A havang.* Jelige: Konduljanak meg stb. — XL. *Ébredés.* Jelige: Arte et marte dimicandum — XLI. *Tévedt honfiakhoz.* Jelige: Előre vonnak vágyaim stb. — XLII. *Uj-Sibilla.* Jelige: Difficile est stb. — XLIII. *A Czenketőn.* Jelige: A felföldre is jó volna tekinteni. — XLIV. *A Detonáta.* Jelige: Óh, természet stb. — XLV. *Wesselényiné.* Jelige: Mária.

3. *Bulyovszky-pályázat.* (Hazafias óda). I. *A mi ünnepünk.* Jelige: Árpád-unoka. — II. *Petőfi eltűntének 50 éves évfordulóján.* Jelige: Petőfinek nincs ma nemzete. — III. *Boldogasszony anyánk.* Jelige: Mária. — IV. *Hazához.* Jelige: Albatrosz. — V. *A gyulafehérvári templomban.* Jelige: Törökverő hősiünk stb. — VI. *A hazáról.* Jelige: Tied vagyok, tied hazám. — VII. *Riadó.* Jelige: Metella. — VIII. *A magyar szabadságharcz.* Jelige: Szabadság. — IX. *Vörösmarty.* Jelige: Lenni. — X. *Édes hazám.* Jelige: El nemzet e hazán. — XI. *Erzsébet.* Jelige: Volt egyszer egy királyasszony.

4. *Dóra-pályázat.* (A közraktári intézmény jelentőségének kifejtése.) I. *A közraktárakról.* Jelige: A közraktárak megkönnyítik stb. — II. *A közraktárak közgazdasági jelentőségének kifejtése.* Jelige: Warrant. — III. *Közraktárak és mezőgazdaság.* Jelige: In magnis et voluisse sat. est. — IV. *Mezőgazdasági közraktárak.* Jelige: Gazdasági intézmények stb.

5. *Ullmann-pályázat.* (A járadékbirtokrendszer kifejtése.) I. *A járadékbirtokok honi viszonyaink közt.* Jelige: A járadékbirtokok stb. — II. *A járadékbirtokok.* Jelige: Getheiltes Gut stb.

6. *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-pályázata.* (Vizi-utak) I. *Vizi-utaink és folyamhajózásunk.* Jelige: Tengerre magyar!

7. *Rózsay nyílt pályázat.* (Physikai kérdés) I. Zemplén Győző: *A gázok belső surlódási együtthatójának meghatározásához szolgáló új módszer tervezete.* II. Kohányi Gyula: *Magyarország időjárásában az egész év folyamán. öt napról — öt napra végbemenő átlagos változások feltüntetésére ajánlkozik.* III. Dr. Rózsa Mihály: *A cseppfolyós víz térfogat és fajhőminimumának értelmezése.* IV. Dr. Tangl Károly: *Miképen változik a folyadékok dielektromos állandója a hőmérséklettel.*

8. *Gr. Andrássy Gyula-pályázat.* I. Kidolgozott részek a „*Deák Ferencz élet- és jellemrajza*” cz. pályatételre. Jelige: A jövő áldozatokat fog tőlünk kívánni stb.

9. *A Léva-alapítványból* (munkás-betegsegélyezés), a *Lukács Krisztina-alapítványból* (Moldva és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz), az *Oltványi-alapítványból* (a sz. Ferencz-rend története), a *Péczely-alapítványból* (a m. kir. kormánysszékek), az ifj. bojári *Viggyázó Sándor* emlékére tett alapítványból (a neoaquistica comissio), a *Polák-alapítványból* (a népszámlálások demographiai részének kritikai főelvei) s végre a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület *Fáy-alapítványából* (a magyar alkotmány története) 1900. szeptember 30-iki határnappal hirdetett jutalomkérdésekre pályaművek nem érkeztek.

A pályaművek az illető osztályokhoz áttétetnek; a jelígs levelek pedig csoportonként közös borítékba foglalva, a jegyzőkönyv-hitelesítők jelenlétében, az Akadémia és az elnök úr pecsétével, az ülés után, le fognak pecsételtetni.

163. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr VÉCSEY TAMÁS és KÖNIG GYULA r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XI. KÖTET.

1900. November 15.

11. FÜZET.

Szt. István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről.

(Kivonat *Gyomlay Gyula* 1. tagnak október 8-án tartott előadásából.)

Az értekezés létrejöttére az adott okot, hogy dr. Gyomlay Gyula az idei szünidő folyamán elolvasta, és az ismeretes másik példánnyal összehasonlította a donatio múzeumi példányának ez ideig kiadatlan és felhasználatlan görög szövegét.

Az öt fejezetből és függelékből álló értekezés a két okiratpéldánynak és a görög szövegnek történetével kezdődik. Egyik példány sem eredeti, hanem csak egyik felét teszik egy-egy ú. n. renovatiós oklevélnek, Könyves Kálmán 1109. évről keltezett átiratában. 1773-ig mindkét példány a győri jezsuiták levéltárában volt; onnan kerültek a budai kamarai levéltárba. Most az egyiket az orsz. levéltárban őrzik, a másikat a nemzeti múzeum levéltárában. (Az elsőt, mely pecséttel is el van látva, OP. betűkkel, a másikat, mely pecséttelen, MP. betűkkel jelöli az értekező).

A szöveget latin fordításban először Péterfy Károly (1742.), aztán Szegedy János (1750.) győri jezsuiták közölték; görögül pedig először Pray György adta ki egyik művének jegyzetében (1790.). Mindannyiok szövege *nemcsak az OP.-on alapul*, hanem az MP.-nak is kétségtelen használatát mutatja. Pray görög szövege, teljesen kritikátlan, de az eredeti donatió szövegét még így is hívebben és pontosabban tünteti fel, mint a mai napság közkezen forgó szöveg. Ez ugyanis kizárólag *Szerdahelyi* György Alajosnak olvasásán és magyarázatán alapul, ki nem ismerte a MP.-t, s ilyenformán csak a romlott OP. alapján adta ki 1804-ben a szöveget, még pedig olyan módosításokkal, melyek nemcsak a MP.-hez, hanem Pray szövegéhez mérten is kizárólag csak rontások valamennyien. Ezt a Szerdahelyi-féle szöveget használta azóta minden szakember, hasonmása is csak annak jelent meg, legutoljára a Szilágyi-féle tizkötetes magyar történeti mű második kötetének mellékletéül. A Gyomlay értekezé-

sének tehát az a célja, hogy az elfeledett MP. felhasználásával megállapítsa a donatio helyes szövegét, s egyúttal megfejtse, milyen viszonyban áll egymással az OP.-nak és a MP.-nak szövege. A szakembereknek erre nézve eddig az volt a véleményük, a mi a Horvát Istváné is, hogy a MP. az OP.-nak egykorú hivatalos másoddarabja, s éppen ezért, ha tudnak is a MP. létezéséről, nem tartották szükségesnek a szöveg pontosabb megvizsgálását.

Az értekezés második fejezete a MP. görög szövegével foglalkozik. Mindenekelőtt pontosan átírja a szöveget, úgy a hogyan van (hibástól), azután kijavítja íráshibáit, s végre közli Szerdahelyi kiadásának eltérő helyeit. (Az értekezésnek csupán ez a része is elég annak a hiedelemnek megczáfolására, hogy a MP. az OP.-nak puszta másolata volna). Következik aztán, még ugyanazon fejezetben, a MP. szövegének pontos fordítása, mely forma tekintetében is utánozza az eredetinek ügyefogyottságát, s következőkép hangzik. (A sorok kezdetei arab számokkal vannak benne megjelölve).

1. + „Az atyának, a fiúnak, és a szentléleknek nevében. Rendelem (v. rendelkezem) én, keresztény István, egyszersmind egész Ungria királya, megalapítván, 2. berendezvén és megszilárdítván a szentséges istenanya székhelyi monostorát Veszprémben és benne összegyűjtvén 3. apácák seregét, a magam lelki üdvéért, egyszersmind hitveseméért és gyermekeim számára, és egész Pannoniáért; és adok 4. ennek a monostornak kilencz falut földjeikkel együtt; neveik ezeknek a falvoknak ezek: először Szagarvrien, 5. van benne telek negyvennyolcz és halász hat; és (egy) másik falu Szamtag, van benne család harmincz; mely 6. a Dunavisznál van; és húsz családot a szentséges istenanya trónfoglalására; és Szombót(o) révét, vele révészt is hetet; 7. hasonlóképen a vásárvámot is, és lovasszolgát hatvanat; és halászt a Dunaviszon tizenkettőt, és ácsot hármat, 8. és kovácsot kettőt, és kádárt egyet, és esztérgályost egyet; és Polosznikból, a faluközösségből, szőlőműves egy; és Patadiból 9. a Melekdisz szőlőműves, egy; és hogy birja a szigetből is a szentháromságot majorságul. Együtt pedig mind a falvak 10. nevei ezek: Szagarvrien és Măma, és Szandro, és Knisza és Tzitum, és 11. Szamtag és Padrug(o) és Zalészi és Grintzari; és több másokat adok a szentséges istenanya székhelyi 12. monostorának, hogy, míg áll az ég és a föld, hogy a monostoréi legyenek. És adok szabadságot is ebben a monostorban, 13. hogy azokat, a kik nem akarnak meglakni a szent monostor fennhatósága alatt: hogy a főnöknő és a testvérek parancsa nélkül (is) 14. kiűzések arról a helyről kedve és akarata ellenére. Ha pedig valakire rábizonyulna, hogy azokból, a miket a monostornak adtam, el

akar szakítani vagy elvenni 15. valamit, vagy az én nemzeti-ségből való, vagy más valaki, akár királyok, akár tisztviselők, akár hadvezérek, akár püspökök, akár más 16. valaki: hogy átok szálljon rájuk az atyától és fiútól és szentlélektől, dicsőséges úrasszonyunktól, az istenanya és örökké szűz Máriától 17. a dicsőséges apostoloktól, és a háromszáztizennyolcz atyától, és minden szentektől, és tőlem 18. bűnöstől.“

Követik a magyar fordítást a görög szöveg nyelvi és tárgyi sajátosságaira vonatkozó magyarázatok, kivált olyan helyekre vonatkozólag, melyeket eddig rosszul olvastak, vagy rosszul értettek a magyarázók. Ilyenek kivált a szöveg következő szavai: 2. κατασταίνοντα; ἀθροίσας; 3. τοῦ μητροπολίτου; 4. χωρατίων; 5. ἔχοντα; Σαμᾶγ; 6. Δούναβιν; εἰς τὸν ἐνθρονισμὸν; Σομβώτου; 7. βεστιάριτας; 8. βουτζίτην; εἰς τοῦ Πωλοσνίκου τοῦ μὲν ἀμπελουργὸς εἰς; εἰς τοῦ Παταδί; 9. ὁ Μελεχδῆς; τοῦ νησί(ν); 12. συστειχη; τοῖς μὴ θέλοντας, stb. Befejezi a második fejezetet a MP. görög szövegének tartalmi összefoglalása, és a Kálmán-fele latin renovációval való összehasonlítása.

Az értekezés harmadik fejezete az OP. tűzetes vizsgálatával foglalkozik, s írásmódjának vizsgálatából, nevezetesen az írás általános karakteréből, bizonyos betűknek, kivált az α-nak furcsa formájából, a ligaturák ügyetlen írásából, a furcsa szóelválasztásokból, a dittographiákból, haplographiákból, a kihagyásokból és némely értelmetlen betűhalmazokból azt a teljesen biztos következtetést vonja, hogy az OP. másolója nem volt jártas a görög nyelvben, sőt írni sem tudott görögül.

Ennyit megállapítván, a negyedik fejezetben hozzáfog a két oklevélpéldány összehasonlításához. Kiindul pedig abból a feltűnő tényből, hogy a két okirat sorszáma nem egyezik meg, (mert az OP.-nak nincs 18 sora, hanem csak 17), és az utolsó sorban mindamellett mind a két példányban csak egyetlen egy szó, a ἀμαρτωλοῦ (= bűnöstől) szó olvasható. Kimutatja, hogy ez a megegyezés nem a véletlen műve, hanem onnan van, mert az OP. másolója sűrűbben írt, mint a MP. írója, s e szerint már a 16. sor közepén kifogyván a másolni valóból, a 16. sor kitöltése céljából *interpolatio*hoz folyamodott. Így érte el azt, hogy a két okirat első tekintetre csakugyan nagyon hasonlít egymáshoz, s nevezetesen, hogy a pecsét a MP.-nyal megegyező helyen volt alkalmazható. Az interpolatio (mely Péterfy, Szegedy és Pray szövegében sincs meg) a következő szókból áll Gyomlay átirása szerint: παραπρὸ κοσμοῦ καὶ αἰῶνος πρὸ τοῦ ἐνδοξοῦδω σινῆς μιοθκῶ θκῶ πονουδο: ez a felsornyi interpolatio került bele Szerdahelyi hibás és önkényes olvasásában a most közkézen forgó szövegbe is.

Már magából ez interpolatióból is következik annyi, hogy

az OP. eredetijének olyan sorbeosztása volt, mint a MP.-nak. De egyéb jelek is vannak, melyekből a szövegek pontosabb összehasonlítása nélkül is még biztosabb következtetés vonható. Ilyen jel először a pecsétzalagok tartására való hasítékoknak megegyező formája mind a két oklevélen, s kivált az a tény, hogy a MP. *τραχυσίων* szavának első *ι* betűje, melyet a hasíték átmetsz, egészen hiányzik az OP.-ban.

Az OP. tehát nem egyéb, mint az elfeledett MP.-nak *szövegkritikailag teljesen értéktelen másolata*. Teljesen értéktelen nem éppen azért, mert nagyon romlott szöveget ad, hanem azért, mert kizárólag a MP.-on alapulván, a donatio eredeti szövegére nézve semmi okulást sem nyújt.

A két szöveg pontos összehasonlítása még nyilvánvalóbbá teszi ez állítás igazságát. A MP. sorvégen elválasztott szavai az OP.-ban sor közepén is mindig két tagban vannak írva. A MP. összes íráshibái meg vannak az OP.-ban is, de fordítva nem! A MP. a *π* betűt öt helyen *ω* formában írja; az OP. szintűgy. A különbségek mind csak gyakorlatlanságból erednek, s így még több a bizonyító erejük mint a hasonlóságoknak. Az értekezés mindezen hasonlóságokat és különbségeket teljes részletességgel felsorolja, s aztán a következő ötödik fejezetben áttér azon nagyobb eltérések magyarázatára, melyek a MP. és a közökén forgó szöveg közt tapasztalhatók.

Előbb azonban elősorolja azon helyeket a Szerdahelyi-féle átirás Dézsi-féle magyar fordításából, melyeknek hibássága már az eddigi fejtegetésből kiderül. A MP.-ban nincs szó halhatatlan apácákról, nincs hazáról, nincs két faluról, nincs Sanaton községről, nincs *ταθαλίους* szóról, hanem *γαυλίαις*-ről, nincs királyi udvarnokról, nincs Ompata részről, nincs hatvan földmivesről, nincs Mámában szekeresről, nincs hat szekeresről, nincs egyáltalában szekeresről, nincs Ompatában méhészeokról, nincs hatvan méhészeokról, nincs egyáltalában méhészeokról, nincs hatvan vinczellérről, nincs örök adományozásról (13. sor) nincs a szentháromság és a szűz Mária végső emlegetéséről, nincs arról, hogy a szent király örökkön-örökké bűnösnek vallotta volna magát.

Hátramaradt csupán egynéhány igen feltűnő eltérés magyarázata. A MP.-ban ugyanis a donatio főhelye így hangzik: „és adok ennek a monostornak kilencz falut földjeikkel együtt“, a Szerdahelyi-Dézsi-féle olvasásban pedig így: „s adok azon monostornak évenként (*ἐν εὐωχ*) kilenczedet (*ἐννεμόχ*) örök (*ἀειδιώων*) birtokokkal együtt.“ Továbbá nincs szó a MP.-ban *Santan* v. *Santa* szigetről, s *Tune* és *Knéta* vagy *Unéta* helységekről.

Mindezen különbségekre nézve alkalmazza az értekező a szövegkritika módszeres eljárását, s arra az eredményre jut, hogy ezek a nagyobb különbségek is egytől-egyig csupán másolás-

hibákon alapulnak. A másoló rosszul másolta a MP. illető helyét, az átirók és magyarázók pedig aztán még jobban megrontották a szöveg illető helyeit, egyrészt azzal, hogy önkényesen olvasták a különben is romlott OP. szövegét, másrészt azzal, hogy a rosszul olvasott szövegnek benne meg nem lévő, önkényes értelmet tulajdonítottak. A Gyomlay-féle értekezésnek legfontosabb és legszakzszerűbb része éppen ez az ötödik fejezet, melyben ez eltérések magyarázatát adja.

Ezzel aztán teljesen be van bizonyítva az a tétel, hogy az OP. nem egyéb, mint a MP-nak értéktelen másolata. A mi az OP. pecsétjét illeti, annyi magának Szerdahelyinek művéből, és a hozzácsatolt hasonmából is kiderül, hogy a pecsét még a mult század elején az oklevél hátsó, üres lapján volt, nem pedig a teleírt oldalon, mint ma.

Az a kérdés, vajjon nem szerepel-e *rosszhiszeműség* is a másolat dolgában, teljes biztossággal nem dönthető el, s azért ezt a kérdést az értekező csak függelékképen tárgyalja. Gyanús jelek az interpoláción és a pecséthasítékok formáján kívül az OP.-ban az α betű sajtószerű írása, továbbá bizonyos δ : vagy $\delta\epsilon$ formájú betűcsoport gyakori alkalmazása, s végül különösen: az írás sűrűségének egyenetlensége. Az értekező részletes vizsgálat alá veti ezeket a jeleket, s végül következőképpen iparkodik megmagyarázni őket.

Maga a másoló nem volt gyakorlott a görög olvasásban és írásban; nem is értette a görög szöveget. De volt mellette a másolás alatt valaki, a ki jobban értett görögül, a kinek érdekében állott, hogy a donatio szövege, s kivált főpasszusoké, mentül olvashatatlanabbá váljék, s azért helyenkint czélzatosan és szándékosan megzavarta a másolót, ha egyébbel nem, legalább azzal a figyelmeztetéssel, hogy ritkább betűkkel írjon, mint a milyenekkel az első két sort másolta. A gyakorlatlan másoló megzavarására ennyi figyelmeztetés is elég lehetett, kivált, ha többször ismétlődött; de nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy a 3. és 4. sorban rossz útmutatással, tanácsal, (egyszóval czélzatosan) egyébként is megtévesztette a másolót a munkájára felügyelő egyéniség.

Ezt a magyarázatot azonban maga az értekező sem tartja kényszerítő érvényességűnek, és csupán azért közölte, mert fontos okok birták a keresésére. Az értekezés főeredménye az, hogy ezentúl a donatio hiteles szövegének a MP. szövege veendő, melynek pontos átirása, olvasása, fordítása, és magyarázata a Gyomlay-féle értekezés második fejezetében található.

A nemzetségi czimerek tanulmánya.

(Kivonat Csoma József l. t. október 15-én tartott székfoglaló értekezéséből).

Mint általánosan tudva van, nemzetségek — genusok — alatt azon családtörzseket értjük, melyek a XIII-ik és XIV-ik század folyamán, számban megnövekedve, családnevek hiányában, a törzs egyik vagy másik jelesebb tagjának, -- vagy ősi birtokuknak nevével jelölték összetartozandóságukat.

Ezek száma korlátlan. — Újabb kutatások, újabb nemzetségeket hoznak felszínre s egyes családtörzseknek a nemzetségek közé való bejutása csak véletlen műve, egyetlen oklevél, egyetlen „de genere“ vagy „de generatione“ szava, elég jogcím arra, hogy az ezzel jelölt családtörzs a genusok sorába bevétessék.

Ez alapon sok jelentéktelen családtörzs bejutott a nemzetségek közé, de sok kimaradt a kiválóbbak közül, melyeknek okleveleiből ezen egyetlen gyűjtő-szó hiányzik. De ezen hiány daczára is, a genusok tanulmányozása úgy a genealogusra, mint a heraldikusra nézve, elsőrangú fontosságú, amaz előtt feltárul hű képe hazánk legrégibb közéletének és nemzeti társadalmának, ez megismerkedik hazánk legrégibb, legbecsesebb czimeremlékeivel.

A heraldikus ezen nemzetségi czimerek tanulmányánál bizonyos határt vonni kénytelen, mert bár később, minden egyes, ezen genusokból eredő családnak megvolt a maga czimere, a heraldikus csak azokat tekintheti nemzetségi czimereknek, melyek a „de genere“ kifejezés korából, tehát a XIII-ik századból és a XIV-ik század elejéről, vagy e korszakot közvetlen követő idők-ből fenmaradt, s ezzel egyező, bár későbbi korból származó czimeremlékek alapján biztosan meghatározhatók s egységre vihetők.

Ez alapon kétségtelenül meghatározott nemzetségi czimer eddig huszonegy volt ismeretes; a felkutatott pecsétek még két nemzetség czimerét tisztázzák előttünk. A Póky nemzetségét, melynek paizs-alakja rózsa és sisakdisze ugyanaz, és a Katyz nemzetségét, mely kék paizsban, koronás arany oroszlán, sisakdisz: a paizsalak növekvőn, takarók: kék-arany.

Az ismert czimerek ezen csekély számával szemben, dr. Wertner „A magyar nemzetségekről“ írott kétkötetes művében, részint okleveles adatok, részint krónikák után, több mint 230 nemzetséget említ.

A két számot egybehasonlítva, önkénytelen e két kérdés merül fel előttünk: mi az oka annak a nagy aránytalanságnak, a mely az ismert nemzetségek száma és az ismert nemzetségi czimerek száma között fennáll? s mi az oka annak, hogy a nemzetségi czimerek kutatásával, ott vagyunk, a hol egy évtizeddel ezelőtt, semmi új felszínre nem jő s az ismerteken túl, minden kutatás fennakad?

Ennek magyarázata első sorban az Árpádkori hadviselés rendszerében, másodsorban az azon korbeli törvénykezés módjában keresendő.

Árpádházi királyaink hadviselési rendszere, a mint azt dr. Pauler Gyula többrendbeli jeles munkálataiban leírja, — a következő volt. A király hadseregét a vármegyei hadcsapatok képezték, melyek a király parancsszavára a főispán vezérlete alatt fegyverbe állottak. „Ha a király sereget akart gyűjteni“ — írja freisingeni Ottó püspök, — „az ispánok mind, ellenmondás nélkül egy seregbe gyűlnek. A parasztok közül, kik falun laknak, minden tizedik vagy nyolczadik, vagy ha szükséges, még ennél is több ember kél fel mindennel, a mi a háborúra szükséges, mindennel felszerelve. . . . Kik pedig a vitézlő rendből valók, csak a legsúlyosabb okoknál fogva mernek otthon maradni“.

A vitézlő rend alatt a püspök leginkább a nemességet érti. — A szegényebb nemesség tehát, a megyei csapatokkal együtt, a főispánok vezérlete alatt vett részt a hadjáratokban.

A XII-ik század folyamán, az idegen nemzetségű előkelő lovagok mindinkább nagyobb számban jöttek be az országba, hol őket a király szívesen fogadta, nagy birtokokkal ajándékozta meg s ezeknek már utódaik megmagyarosodván, hasznos és kiváló tagjai lettek a nemzetnek, s a törzsökös magyar főnemességgel együtt, osztozkodtak az ország fömlétságaiban.

Ezen jövevény lovagok s a magyar főnemesség, együtt képezték II. Gejza király idejében a királyi zászlóaljat. És az csak az előkelőbbeknek nyújtott kedvezmény volt, hogy nem a megyei ispánok, hanem közvetlen a király zászlója alatt mentek háborúba.

A magyarok fegyverzetéről freisingeni Ottó püspök így ír: „Fegyverzetük silány. Csak a vendégek, jövevények, kik náluk nagy számmal vannak, vagy azok ivadécai, vagy a kik tőlük tanultak, képeznek kivételt s csak a jövevények és nagyobb urak utánoznak bennünket, forgatják a fegyvert úgy mint mi, és viselnek ragyogó, fényes fegyverzetet.“

Egyrésről tehát a megyei hadak, élükön a megyei ispánnal, soraikban a szegényebb nemességgel, melynek öltözete, fegyverzete silány, másrésről, a királyi csapat, gazdag főurak, kiki

a saját csapatja élén, fényes fegyverzetben, címeres paizsával és címeres zászlójával. És ha sorba vesszük eddig ismert nemzeti címereinket, felelevenül emlékezetünkben a fényes királyi csapat, mely közvetlen a király vezérlete alatt küzdött. Ott látjuk közöttük a külföldi lovagok zászlós címereit csaknem teljes számban, a Balogh, Buzád, Guthkeled, Győr, Héder, Hermann, Hunt-Pázmán, Ják, Keled, Nagymártoni, Rathold nemzetségeket s ott látjuk a magyar főnemesség kiválóságainak: az Abáknak, Ákosoknak, Chákoknak, a Kátha, Katyz, Póky, Tomaj nemzetségeknek ősi címereit.

Ezek felsorolásával egyszersmind kimerítettük ismert nemzeti címereinek sorozatát is, a miből önként következik, hogy mi nemzeti címereink közül az Árpádkorból, kizárólag csak a beköltözött idegen lovagok, s a hazai főnemesség címereit ismerjük. A köznemességnek nem volt alkalma a harc terén saját zászlója alatt küzdeni s a hazai jogszokások sem éreztették velök címeres pecsétjük hiányát, mert közhitelű okmányt, saját pecsétjük alatt ki nem állíthattak. Mindezekből méltán következtetjük azt, hogy ezen alsóbb nemességnek e korban címere nem is volt.

Erre enged következtetnünk a mohácsi vész előtti címeradományozások nagy része. Körülbelül kétszázra megy azon mohácsi vész előtti címeradományozások száma, melyeket részint eredeti armálisok, részint másolatok s levéltári elenchesok őriztek meg számunkra. Ezen címeradományok csak egy-két esetben voltak nemesítéssel egybekötve. Valamivel nagyobb azok száma, hol régi címer erősítették vagy bővítették meg. A legtöbb esetben már régi, pár százados nemes családoknak adományozott új címet a király és közöttük több olyannak, melyeknek egyik vagy másik nemzetségből való leszármazását, oklevelek alapján, hitelesen be tudjuk bizonyítani.

Erre enged következtetnünk azon jelenség is, hogy a genusokból származó köznemes családok címerei, többnyire újabb keletűek, ritkán vihetők a XIV-ik századig is vissza s ezek között is alig akad egy-kettő, mely egységes, közös címeralakra lenne visszavezethető.

Végre erre enged következtetnünk az egész magyar heraldikán végig húzódó ama tapasztalat, hogy a magyar nemesség, a címer iránt sohasem volt fogékony, még akkor sem, midőn már joga és alkalma volt, saját pecsétével közhitelű okiratokat megerősíteni. Hiszen Verböczy *Hármaskönyve* a XVI-ik század elején, akkor, mikor külföldön, a címerbitorlások miatt folytatott perek, címereladás és vétel iránti egyességek, címerajándékozások és átruházások gyakorta előfordultak, s midőn a festőművészet jelei s a műipar kiválóságai egymással versenyezve

törekedtek azon, hogy a czíterművészet mezején valami kiválót alkossanak, azt hirdette, hogy a czimer a nemességnek nem lényeges kelléke, de *ha van*, annak előnyére szolgál. Ez magyar jogi szempontból — hol czimeres hűbérbirtokok nem voltak — nem is lehetett másképen, de a nagy törvénytudó eme szavai: „Nobiles . . . si etiam seu insignia nobilitaria, aut literas super armorum figuris et collationibus editas non habent“ világosan bizonyítja, hogy még ezen korban is voltak ősnemes családaink, melyeknek nem volt czimerük.

Az előadottak alapján tehát azon következtetésre jutunk, hogy nemzeti czimereink kutatásánál, a nagyobb munkán túl vagyunk, de még munkánkat be nem fejeztük. Vannak egyes nemzetségeink, melyeknek czimerei, ha nem is kétségtelen bizonyossággal, de heraldikai feltevések alapján ma is megfejtethők, vannak ismét mások, melyeknek már a legrégibb időkben voltak czimeres zászlóik, ezek még felkutatásra és meghatározásra várnak. És viszont vannak számos pecséteink a XIII. és XIV-ik századból, melyeknek tulajdonosait származásuk és hovatartozandóságuk szerint ma még nem ismerjük, de nincs kizárva, hogy ezek egynémelyike, újabb kutatások alapján, nemzeti czimereink közé lesz sorozható.

A nemzetségek multjának kikutatása és tisztázása körül genealogusaink nagy eredményeket értek el az utolsó másfél évtizedben. Ezen eredményes genealogiai kutatásokkal szemben, a heraldikai eredményeket is joggal várhatjuk és feltételezhetjük.

II. Béla király oklevelei.

(Kivonat *Fejérpataky László* r. tagnak október 15-én felolvasott értekezéséből.)

A II. Béla király idejéig reánk jutott hiteles okleveles emlékeink száma nagyon csekély. Ezeknek a száma is a legújabb kutatások eredményeképp egygyel, Kálmán király 1109. évi pecsétés oklevelével apadt. A gyakran több évtizedes időszak által egymástól elválasztott oklevelek legtöbbször az értekezőnek már volt alkalma méltatni és ráutalni azon tünulságokra, melyeket belőlök a kancellária szervezetére és a hazai okleveles gyakorlatra nézve levonhatunk.

Ezen értekezésekben ismertetett anyag azóta sem sokkal bővült; csak a jelen évben terjedt el a hír, hogy Jeli Monte-Cassinóban Sz. Lászlónak az ottani apáthoz intézett levelét találta meg, melyben örömeinek ad kifejezést, hogy (kétségtelenül Horvátország elfoglalása által) közelebb jutott hozzá és így az érint-

kezés közte és a cassinoiak közt sürűbb lesz. Nem ismerve az epistola szövegét, melyet hír szerint Klaić fog közzétenni, még nem méltathatjuk e nevezetes lelet diplomatikai értékét; ha a hír valónak bizonyul, a királyi levél kétségtelenül nyomós érv lesz Sz. István pannonthalmi oklevelének azon része mellett, a melyben Monte-Cassino kiváltságairól emlékezik meg. Egyelőre csak annyit konstatálhatunk, hogy Fraknoi Vilmos tagtársunk által a monte-cassinoi perjelhez e tárgyban intézett kérdésre kielégítő válasz nem jött.

Fontos azonban egy másik adat, mely szintén az idén lett ismeretessé és a mely II. Béla közvetlen elődjének, II. Istvánnak kancelláriájára vet némi világot. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egy XIII. századi kéziratának (Psalterium Davidicum cum calendario) nyolcz levelére egy XV. századi kéz különböző történelmi jegyzeteket írt. A többi közt feljegyzi a *Szent István-kori* püspökök nevét: Felicián érsek, Gergely, Pál, Gyárfás, Ambrus, Valter, Fancica püspökök. E névsor azonban nem Sz. István, hanem II. István korának püspökeit foglalja magában. A XV. századi feljegyzés írója épp úgy tévedett, mint tévedtek igen számos esetben oklevéladó forumok notáriusai, kik még III., sőt V. István okleveleit is helylyel-közzel Sz. Istvánénak nézik. A püspöki névsorra oly rész következik, a mi kétségtelenné teszi, hogy a feljegyzés írója előtt II. Istvánnak egy előttünk teljesen ismeretlen oklevele fektűt és annak záradékát másolta le szóról szóra. E rész: „Notarius huius carte Macharius prepositus Titulensis (a későbbi pécsi püspök): sigillavit hoc privilegium obediens cancellarius.”¹ E feljegyzés nemcsak II. István egy elveszett oklevelének emlékét, nemcsak egy ismeretlen kancelláriai alkalmazott nevét őrizte meg számunkra, hanem a királyi kancellária szervezetére nézve is fontos adatot foglal magában.

Látjuk belőle, hogy a kancelláriai kettős működés, az írás és a megpecsételés, már II. István idejében a kancellária két *állandó*, hivatali czímmel bíró alkalmazottja közt oszlott meg, kik közül a pecsételő a nagyobb rangú. Így volt ez azután — legalább túlnyomó részben — II. Bélától III. Béla uralkodásának kezdetéig, s ekképen II. István okleveleiről szólván, jól sejtettük, hogy Kálmán király utódja alatt a királyi kancelláriában a megelőző állapotokhoz képest némi változás történt, a mi a következő király, II. Béla alatt még inkább szembeötlő. A Varjú Elemér által közzétett új adat megerősített e feltevésben.

II. Bélával tanulságosabb, eredeti emlékekben gazdagabb korhoz érünk. A tizesztendős uralkodás idejéből, beleértve a

¹ M. Könyvszemle 1900 31. l.

magánokleveleket is, mindössze *tizenegy* oklevél szövegét ismerjük ; e számból a többségnek, *hétnek*, eredetije most is megvan, közöttük *öt* királyi oklevél.

Értekező első sorban az eredetiben fönmaradt királyi okleveleket ismertette, és ezeknek fényképét is bemutatta. Az eredetiek közt kiváló figyelemre méltók a bakonybéli és pannonhalmi oklevélszoportok, mely utóbbiak rokon szerkezetökkel a királyi kancellárián kívül eső eredetre mutatnak.

Különösen három oklevéllel foglalkozott részletesen, és ezek a következők :

A bakonybéli apátság részére szóló 1135. évi ítéletlevél, mely a somlói várjobbágyok és az apátság között Zalamad nevű föld fölől folyt pörnek vet véget. Ez oklevél szerzője Gergely királyi káplán, ki az ügyben a király megbízásából eljár. Az általa szerkesztett oklevélszöveg mondhatni legrégibb emléke annak a szerkezetnek, a melyből a XII. század végén a magyar oklevélforma kifejlődött. A szövegező királyi káplán a maga eljárásáról készült notitia-szerű jegyzéket királyi oklevéllel tette az által, hogy azt a király nevében szóló bevezető és bezáró formulákkal látta el. A contextus, az intézkedés maga megmaradt abban a formában, a hogy azt a királyi káplán kétségtelenül a helyszínén összeírta. A formulák elrendezése, a külső kiállítás nagy haladást mutatnak a Kálmán és V. Istvánkori állapotokhoz képest. E haladás azonban még nem állandó, visszaesés gyakran történik nemcsak II. Béla, hanem harmadik utódja III. Béla alatt is, mit szembeötlőleg bizonyít egy másik eredeti oklevél, melyet II. Béla idejéből birunk.

Ez is ítéletlevél, ez is a bakonybéli apátság részére szól ; és mégis mily különbség a kettő között. Ha figyelemmel olvassuk szövegét, nem sejtjük, hogy királyi oklevéllel van dolgunk. Miként a Dávid dux-féle tihanyi adománylevelet, ezt is csak pecsétje teszi királyivá. Szövege nem vezetne arra, hogy létrejöttéhez a királyi kancellária is hozzájárult. A szöveg, szerkezetét tekintve, sokkal szűkebb szavú a Gergelytől fogalmazott oklevélnél. Nincs semmi bevezető formulája ; az egész egy pör folyamának rövid elbeszélése, mi minden történt mintegy negyven esztendő lefolyása alatt ebben az ügyben. Nincs kelte, nincs megerősítő formulája ; nem is sejteti, hogy e notitiát, mely szövegezésében, gondolatmenetében élénken emlékeztet egy Kálmánkori ítéletlevélre, királyilag meg is erősítették. Van II. Béla király idejéből még egy ítéletlevelünk, a zágrábi egyház részére szóló, mely szerkezet tekintetében a bakonybéli oklevélnek szakasztott párja, csak hogy azt — úgy látszik — nem tartották szükségesnek királyi pecséttel ellátni.

E rokonság az ítéletlevelek szerkezetében eszünkbe juttatja

azt, a mit Sz. László és II. Istvánkori magánadományokról szóló okleveleknél tapasztaltunk, t. i. azok feltűnő egyezését szerkezet, szövegezés tekintetében. Sajátságos, hogy ez ideig rokon vonásokat csak azon oklevelek között látunk, melyeknek szövegezésére a királyi kancellária kevés befolyással volt, vagy a melyek oly terület részére szólnak, hol már e korban is erősen kifejezett okleveles gyakorlat volt. E két csoporthoz harmadikul a XII századi birói ítéletleveleket csatolhatjuk, melyek teljesen objectiv hangon tartott elbeszélésükkel, a királynak csak mellékesen történő említésével, a szerkezetben feltűnő egyezést mutatnak.

E két bakonybéli oklevél mellett nagybecsű a pannonhalmi apátság részére szóló oklevélcsoport, két oklevél 1137-ből és egy a következő évből; egymással egyező szerkezetű, igen fontos tartalmú oklevelek, melyeknek szerzője kétségtelenül a pannonhalmiak közt keresendő.

Ezek között, sőt talán egész diplomatikánkban a legérdekesebb oklevelek egyike az, a melyet II. Béla 1137-ben a templom fölszentelésekor az apátság különböző jogairól, vámjairól, kiváltságairól ad ki.

Régóta feltűnt oklevelekkel, és különösen a pannonhalmi Sz. Istvánféle oklevél hitelességével foglalkozók előtt, hogy a híres kiváltságlevél és II. Béla 1137. évi oklevele közt ellenmondás van. II. Béla 1137-ben azt mondja, hogy a pozsonyi vám harmadával ő gazdagította az apátságot, holott Sz. István oklevelének utóírata azt már 1001. évben az apátság birtokának mondja. Közbeesik az apátság nagybecsű birtokösszeírása, mely e vámharmadról semmit sem tud. Ennyi ellenmondást természetesen legegyszerűbb kiegyenlíteni úgy, hogy Sz. István oklevelének utóíratát egyszerűen későbbi hozzátoldásnak, esetleg az egész kiváltságlevelet hamisítványnak mondjuk. A Sz. László korabeli conscriptio és II. Béla oklevele közt azután nincs ellenmondás.

Az értekező mindenekeelőtt azt iparkodott kimutatni, hogy a Sz. Lászlókorai összeírás nem tartalmazza teljesen mindazokat a jogokat, melyeket az apátság az alapító adományából bírt és Sz. László korában élvezett. Az összeírás figyelmes átolvasásából azt a benyomást nyerjük, hogy első sorban azokat a jogokat iparkodott egybefoglalni, a melyeket az apátság Sz. Lászlónak és általában a Sz. István kora óta lefolyt időnek köszönhet. És így legalább is nem lehet kétségtelenül állítani azt, hogy a mi a Sz. László korabeli conscriptióban nincs bent, az később vált az apátság tulajdonává, s ekkép a pozsonyi vámharmad joga is épp úgy származhatott 1137. előtti időkből, mint a hogy a somogyi tizedek — melyeket II. Béla szintén új adományként tüntet fel és melyekről az összeírás szintén semmit sem tud —

már csak II. Paschalis pápa 1103. évi bullája alapján is korábbi időből erednek.

A külföldi diplomatikában nem egy példa van arra, hogy későbbi uralkodó teljesen új adományának mondja azt, a mit valamely egyház korábbi adományból birt, a nélkül, hogy akár e korábbi adományról, akár annak újabb megerősítéséről említést tenne. A külföldi analogia — igaz — nem bizonyít kétségtelenül, csak magyaráz, világosabbá tesz, és legalább is lehetőségessé teszi azt a föltevést, hogy azért, mert az 1137. évi oklevél a pozsonyi vámharmadot és a szentmártoni apátság egyéb jogait II. Béla adományának mondja, éppen nem lehetetlen, hogy azok II. Béla kora előtt is az apátság kezén voltak. Az 1137. évi oklevéllel adott jogok czímeinek különböző megjelöléséből azt a benyomást nyerjük, mintha az egyenesen új adományt és régi jogok élvezetének megengedését, illetőleg megerősítését foglalná magában. Új adomány a hét hajó-rakomány sós és ennek vámmentessége; régi jog élvezetének megengedése a foki, *pozsonyi* vámharmad és a somogyi tized; régi kiváltság megújítása a bíraskodási szabadság, és végre magán adomány útján szerzett jogoknak megerősítése az oklevélnek az a része, a melyik Hoda adományáról szól. Ily szempontból fogva fel II. Béla oklevelét, az nem fog ellenkezni sem a Sz. László korabeli összeírással sem pedig Sz. István oklevelének utóiratával.

Az elmondottak igazolják a II. Béla korabeli oklevél-anyag érdekességtét. Alatta lép föl először királyi okleveleink későbbi szerkezete, első csirájában; korának két oklevele mutatja, hogy ítéletleveleinknek — legyenek akár megerősítve királyilag, akár nem — külön típusa volt; végre alatta találkozunk a királyi kancellária szilárdabb szervezetével, mit a kancelláriai alkalmazottak hivatali czime is igazol, bár korában még sűrűn tapasztaljuk, hogy a királyi oklevelek nem csupán a kancelláriában készülnek. Sz. László okleveleit capellanusok írják, Kálmán okleveleinek írói ad hoc megbízott püspökök, kiknek kancelláriai rangja nincs. II. István oklevelének említett töredékében lép fel először egymás mellett a kancellár és a notarius. Eltekintve II. Béla két oklevelétől, melyeket capellanusok írnak, többi oklevelében notarius szerepel, ki utóbb kancellárrá lesz. Ugyanaz az egyén hosszabb ideig áll a kancellária szolgálatában és ezzel egyre erősebbé válik a szervezet, mely II. Géza idejében az által is megállapodásra jut, hogy húsz esztendőnél hosszabb idő alatt a kancellária teendőin ugyanaz a két egyén, a notarius (utóbb kancellár) és a comes capellae osztozik meg.

A honfoglalás kútfői.¹

A Magyar Tud. Akadémia 1891 december 7-én tartott összes ülésében elhatározta, hogy az ország ezeréves fennállását a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfőknek kritikai kiadásban való közrebecsítésével fogja megünnepelni s e célra 1892-től kezdve 1895-ig költségvetésébe évenként 2000—2000 frtot vesz föl. Ugyanekkor dr. Fejérpataky László lev. tagnak és dr. Marczali Henriknek, a tudományegyetemen a történeti seminarium vezető tanárának együttes ajánlkozása a honfoglalást és az államalkotást illető kútfők kritikai kiadása tárgyában örvendetes tudomásul vétetvén, áttétetett a II. osztály útján a Történelmi Bizottsághoz. E bizottság azután 1892. január 2-án tartott üléséből a mű tervezetének megállapítására, az egyes szakférfiakkal leendő érintkezésre és általában a nagy publicatio vezetésére bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak: Szilágyi Sándor r. tag, bizottsági elnök, Pauler Gyula. Salamon Ferencz akadémiai és bizottsági rendes tagok és Fejérpataky László lev. tag, mint a bizottság előadója. Ez albizottság javaslata alapján a kiadványnak töle megálapított tervezetét a Történelmi Bizottság február 27-én és márczius 26-án elfogadta s a főbb pontokra nézve a következőkben állapodott meg:

„A kiadandó műbe, megfelelő bevezetések kíséretében, felvételnek:

I. A hazai kútfők közül

a) *Anonymus*, mint a hazai hagyomány emléke. Ehhez bevezetés írására a bizottság *Mátyás Flórián* lev. tag közreműködését óhajtja megnyerni. A bevezetést tényleg *Pauler Gyula* írta meg.

b) A *Nemzeti Krónika*, illetőleg a krónikának a honfoglalásra vonatkozó részei, a legjobb kéziratok nyomán. E részek kijelölésére dr. *Marczali Henrik* kéretett meg.

c) *Julián tudósttása* nagy-magyarországi útjáról; mely forrásunk bár későbbkori, de következtetést enged vonni a magyarok

¹ A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából gróf Kuun Géza tisztt., Fejérpataky László, Hampel József, Thallóczy Lajos rend., Marczali Henrik lev., Jagié V. k. tagok, Hodinka Antal, Maróthi Rezső és dr. Váczi Rezső közreműködésével szerkesztették *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* rendes tagok. Budapest, 1900. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 4° VIII. 878. Ára 35 korona.

honfoglalás korabeli állapotaira. E forrásunk legjobb szövegének felkutatására *Fraknói Vilmos* r. tag kéretett meg. Közzétette *Fejérpataky László*.

II. A görög kútfoik közül Leó császár tudósítását, lehetőleg a legjobb kéziratok nyomán, a kiadvány teljesen tartalmazza; míg Constantinus és egyéb görög írókból a kiadvány csak a honfoglalás idejét és viszonyait megvilágosító részeket öleli fel. Constantinusból a kiadványba történelmi szempontból felveendő részek kiszemelésére *Salamon Ferencz*, a jogtörténelmi szempontból fontos adatok kijelölésére és nyomaiknak a későbbi időkben leendő feltüntetésére *Hajnik Imre* r. tagok, a többi görög írók szövegének a kiadvány céljaira leendő átnézésére pedig *dr. Marczali Henrik* kérettek meg. *Salamon Ferencz* időközben meghalt; Böles Leo taktikáját *dr. Vári Rezső* tette közzé.

III. Az arab és egyéb keleti kútfoik illető részeinek az előadott szempontok szerint való átnézésére és összeállítására *gr. Kuun Géza* tiszt. tag kéretett meg.

IV. A szláv kútfoik átnézésére és a kiadandó részek kiszemelésére *dr. Thallóczy Lajos* lev. tag kéretett meg, ki ezenfelül a szláv szövegek megállapítására a bécsi egyetem hírneves tanárának, *Jagić Vratislávnak* és *dr. Hodinka Antalnak* közreműködését kilátásba helyezte.

V. A nyugati kútfoik felől tervezet elkészítésére és a kiadványba fölveendő részek kijelölésére *dr. Marczali Henrik* kéretett meg.

VI. A honfoglalás korát feltüntető *leletek* összeállítására *dr. Hampel József* lev. tag kéretett meg.

Mindezen felsorolt szakférfiak közreműködésüket biztosan megígérték és így a bizottság azon óhaja, hogy a nagy mű megalkotásához az Akadémia tagjai és más szakférfiak közül mennél többen járuljanak hozzá, teljesezésbe megy.

A görög kútfoik szövegének pontos kiadása tárgyában a bizottság a classica-philologiai bizottság közreműködésére számít, melynek segédtagja, *dr. Vári Rezső* úr, az Akadémia ajánlatára, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium támogatásával, e tárgyban beható kézirati tanulmányokat tett.

E tervezet alapján megkezdődtek az előmunkálatok s még azon év tavaszán *dr. Vári Rezső* Leo sapiens kéziratának collationálása végett Florenczbe utazott (I. jelentését Akad. Értesítő 1892. 487.), *Marczali Henrik* pedig 1893. év nyarán a németországi, svájci, belga és hollandiai könyvtárakban és levéltárakban kutatott (I. jelentését Akad. Értesítő 1893. 688.). Végül *gr. Kuun Géza*, ki az arab és egyéb keleti kútfoik előkészítésére kéretett föl, tanulmányairól az 1893. és 1894. évek folyamán tett jelentést (Akad. Értesítő 1893. 182., 1894. 169.).

A nagy mű a napokban hagyta el a sajtót s 110, nagy negyedré-álakú ivre terjed.

Első osztályát a *Byzanczi kútfo*k teszik, s ezeket *Marczali Henrik* és *dr. Vári Rezső* tették közzé.

Dr. Vári készítette sajtó alá Böles Leonak „A hadi taktikáról“ szóló munkája XVIII. fejezetét, melynek 39., 41—75. pontjaiban a császár, ki 886—912-ig ült a kelet-római birodalom trónján, leírja a régi magyaroknak, vagy a mint akkor nevezni szokták őket, a turkoknak hadszervezetét és hadakozó módját. Voltaképen csak a korábban, talán a VIII. században élt Urbicius (vagy Mauricius?) följegyzéseit módosította némileg és bővítette ki azokkal az adatokkal, melyeket a magyarokról tudomás vagy hallomás útján szerzett, illetőleg annak az avarokról és turkokról szóló tudósításait a magyarokra alkalmazza. De állításai megbízhatók, leírása „okmányszerű hitelességű“, szavai oly világosak, hogy teljes képet adnak a honfoglaló ősöknek tábori és harezai életéről s főbb ethnikus jellemvonásaikról. Az említett XVIII. fejezetnek eredeti görög szövegét ebben a műben találhatja az olvasó először, a kéziratok hitelén alapuló és a forrásokkal való egybevetés alapján megállapított alakban. A szöveg megállapításához a florenczi Laurentiana-könyvtárban őrzött X. századbeli hártya-kézirat és a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban levő Leo-codex olvasásai szolgáltaták a kritikai alapot. Ezenkívül fel vannak használva a milánói XII. századi, a spanyolországi és római XI. században keletkezett kéziratok is.

Ezután a kisebb görög krónikák és Constantinus Porphyrogennitus szövegét *Marczali Henrik* adja.

György barát krónikájának folytatása (963–969) macedoniai Vazul császár folytatásával áll összeköttetésben s a bolgár-magyar háborút bőven beszéli el; *Theophanes krónikájának folytatása* (961) szintén a bolgár-magyar háborúra nézve kútforrás, bár az előbbivel majdnem teljesen egyezik; hasonlóképen szóról-szóra egyeznek *Leo Grammatikus Chronographiája* (1013) és *Theodosius Melitenus Chronographiája*; végül *Symeon nagister krónikája* kivonat Georgius folytatásából, de lényegesebb eltérésekkel.

Báborban született Constantinus munkáját 950–951-ben írta s e szerint a honfoglalásnak nem volt kortársa. Értesüléseit különböző forrásokból merítette, ú. m. a magyarokhoz küldött követeitől, az udvarában tartózkodó magyaroktól, régi követjelentésekből és szláv-orsz forrásokból. Adatainak egy része alighanem kazar forrásra vezethető vissza. A közölt szöveg a bonni kiadáson alapul, bár ez sem éppen hibátlan.

A mű második csoportját a *Keleti kútfo*k teszik. Összeállította, fordította és jegyzetekkel kísérté *gr. Kuun Géza*. Ezek közé a mohamedán világnak azon X. és XI. századbeli írói tar-

toznak, kik a magyarokkal vagy a velök rokon, vagy összekötésben állott népekről, lakóhelyükről irtak, s vagy közvetlenül vagy közvetve honfoglaló őseink régibb viszontagságaira, vándorlásaira kisebb-nagyobb világot árasztanak. Közli tehát első sorban a IX—X. század fordulópontján élt *Ibn Roszteh* művéből, ki Dsaiháni szamanida nagyvezér elveszett könyvéből merített, nemcsak azt, mit a magyarokról, a kazarookról, bolgárookról, burtaszokról, hanem azt is, a mit a szlávokról, oroszokról s a Kaukázus népeiről irt, a szlávokról irtakat különösen azért, mert az azokra vonatkozó adatoknak legalább egy részét más források segítségével ellenőrizhetjük, s így általában véve Ibn Roszteh hitelességének megállapítására biztosabb alapot nyerünk. Ezután közli a XI. századbeli perzsa *Gurdézi* még kiadatlan művének megfelelő részét, ki szintén Dsaihániból merített, még pedig általában véve bővebben, mint Ibn Roszteh; s Dsaiháni művére vezethető vissza és annak megismerésére szolgál azon kivonat is, melyben a XI. századbeli spanyolországi *El-Bekri* a magyarokról megemlékezik. Külön fejezetet foglal el *Ibn Fadhlán* tudósítása a X. század első negyedéből, a bolgárookról, kazarookról, baskirokról; ezután közli a X. század derekáról, illetőleg utolsó negyedéből, párhuzamosan egymás mellett *Isztakhri* és *Ibn Haukal* vonatkozó helyeit, végül utolsó sorban adja a X. század derekán élt *Maszcuđinak* adatait, különösen teljesen azokat is, melyek a Kaukázus különféle népeire vonatkoznak, minthogy sokan itt keresik a magyar nemzet ősi nyomait.

A mű harmadik csoportjában a *Nyugati kútfők* foglalnak helyet s ezeket *Marczali Henrik* állította össze. Chronologiai rendben ezek a kútfők háromfélék: ú. m. azok, a melyek vagy Pannoniáról vagy pedig magukról a magyarokról szólnak, a honfoglalást még megelőző időszakban; azok, melyek mint teljesen egykorúak, magára a honfoglalásra vetnek világot; végre azok, melyek bár a honfoglalásnál valamivel később irattak, tartalmuknál fogva becses adatokat szolgáltatnak Árpád magyarjainak megismeréséhez. Az első csoport három kútfőt foglal magában: a Sz. Bertin után nevezett sithui belga klastrom évkönyveit, azután a bajorok és karantánok megtéréséről szóló elbeszélést, s végül Alfréd angol királynak földleírását, melyben Orosiusnak földrajzi adatait saját korának (878—901) ismeretével egészíti ki.

A honfoglalással foglalkozó nyugati források közt teljesen egykorú három krónika: a fuldai évkönyvek, Regino krónikája s a salzburgi érsek és a bajor püspökök levele IX. János pápához. Ezekhez csatlakozik egy névtelen levél Dado verduni püspökhöz, ki 923-ban halt meg, a mely levél igen bőven, bár nem nagyon tudományosan, még kevésbbé hitelesen, tárgyalja a magyarok eredetének kérdését.

A külföldi kalandozások részletei el vannak szórva az egyes krónikákban. A magyar tábornak összefüggő, nagy gonddal írott rajzát csak egy kútfoiben találjuk: Ekkehardnak st.-galleni történeteiben. A magyar pusztításnak költői rajzát Salamon st.-galleni apátnak, később baseli püspöknek Dado verduni püspökhöz küldött verses levelében bírjuk.

A mű negyedik osztályát a *Szláv források* alkotják s ezeket dr. Jagü V., *Thallóczy Lajos* és dr. *Hodinka Antal* állították össze. A szláv egyházi nyelv a IX—X. században alakulván ki, a honfoglalás korából nem igen vannak szláv kútfoik. Mindamellett maradtak fenn szláv nyelvű egykorú, vagy legalább közelkorú hagyományokon alapuló olyan vonatkozások, melyek egynek kivételével eddig is ismeretesek voltak, de rendszeresen, szövegeket illetőleg is teljesen megbízhatóan össze nem állítottak.

Korrendi sorozatban így következnek egymásután:

1. a) A *Konstantin-* (Cyrill) és b) a *Method-legenda* magyar vonatkozása, melyek a magyarságnak honfoglalás előtti koráról szólnak.

2. Egy eddig e részben ismeretlen *Elbeszélés a 893. (895.?) bolgár háborúról*.

3. *Nestor krónikájának magyar vonatkozásai*, az eredetiről vett szövegek alapján.

A mű ötödik csoportját a *Hazai kútfoik* teszik; ezeket *Fejérpataky László* és *Marczali Henrik* közlik. Ebben a sorban következnek:

1. *Béla király névtelen jegyzőjének műve*; közzétette *Fejérpataky László*, jegyzetekkel ellátta *Pauler Gyula*. A Bevezetésben a kéziratról *Fejérpataky László*, a tartalomról *Pauler Gyula* értekezik.

2. *Julián útja Nagy-Magyarországba*, közli *Fejérpataky László*; bevezetés és szöveg.

3. *A magyar krónikák*. Töredékek Kézai Simonból és a Képes Krónikából, összeállította *Marczali Henrik*; bevezetés és szöveg.

Végül *A honfoglalási kor hazai emlékeit* ismerteti *Hampel József*. Ebben a részben a honfoglalók sírjai, a temetkezés módja, fegyverzet, ékszerek és az ornamentika vannak leírva. Legfontosabbak azok a sírleletek, melyekben egykorú érmek fordultak elő; ezek pedig a következők:

1. Első egy pilini sír, melyben Kegyes Lajos császár (814—840) érmét találták.

2. Következik a szeged-királyhalmi, mert kísérője, Ismael ben Ahmed Balkhban vert (906) dirhemje.

3. Közelkorú a galgóczi sírlelet, a hol Naszr ben Ahmed emirnek Szamarkandban vert (918—919) dirhemje fordult elő.

4. E sorozathoz tartozik a bodrog-vécsi temető is; mert egyik sírjában hasonló szammanida dirhemet leltek.

5. Ugyancsak dirhemet leltek Kecskeméten, de hovátartozását bizonyos sírlethez nem lehet bizton állítani.

6—7. Egykorúaknak tekintendők a bene-pusztai és nesz-mélyi sírok, mert a bennök lelt legújabb érem Berengar császártól († 924) való.

8. Egy csornai sírban I. Henrik német királyé (919—936) volt az utolsó pénzdarab.

9. A verebi sír legújabb érme Provencei Hugóé († 945).

10. A gödöllői sírlelet korát jelzi Athelstan angolszász király († 948) pénze.

11. A tokaji kincsben voltak I. Romanus és Christophorus, valamint II. Nicephorus és II. Basilius-féle aranyok (920—964).

12. Az egri temető egyik sírjában I. Romanus és fiai: Christophorus és VIII. Constantinus (928—944) ezüsttermének csonka darabját lelték.

[13. Csak föltételelesen tartozik ide néhány szeged-öthalmi sír, mert nem lehet tudni, hogy Dukasz Mihály byzanci császár (1067—1078) aranya ott volt-e tényleg a sírban?]

14. Az arad-földvári sírokkal I. Béla és I. László király érmei kerültek elő.

Végül kimerítő *Név- és Tárgymutató* teszi a közlött szövegeket könnyen hozzáférhetőkké; ezt *Maróthy Rezső* szerkesztette.

Kazinczy Ferencz Levelezése. X. kötet

A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi dr. *Váczy János*. Budapest, 1900. 8-r. XXX, 592 lap.

A Kazinczy Ferencz *Levelezésének* tizedik kötete az 1812. július elsejétől 1813. július 31-kéig írott leveleket foglalja magában, számra nézve 228 darabot, a melynek több mint fele, 144, magától Kazinczytól való.

Az itt közlött leveleiben Kazinczy legtöbbször a maga, Báróczy, Berzsényi, Dayka, Kis János, Romy és Virág műveinek kiadásáról s az ezek iránti csüggedetlen törekvéseiről és általában az újabb irodalmi jelenségekről szól, hogy a „jó magvait hintesse” s nemzetünket a szellemi haladás útján előre serkentse; részletesen rajzolja nyolczadik bécsi útját, művészeti tanulmányait, az 1811—1812-ki országgyűlés hatását, az erre következő megyei gyűlések izgalmait, növekvő családjának sorsát és kora súlyos állapotát. A testvéreivel váltott leveleiben pedig nagyrészt anyagi körülményeiről s az anyja halála utáni osztozkodásukról

értesít, újabb adatokat nyújtva engedékeny s mégis szilárd erkölcsi jelleméről.

Kazinczy fordításai közül először is a *Bácsmegyei* volt készen újabb kiadásra. 1812. május 6-án írt levelében már arra kéri Helmezyt, hogy ajánlja e mű kiadását. Institórisz Mossóczy Mihálynak, biztosra vevén az anyagi sikert, mivel „ez a könyv nagyon kerestetik még mostan is“. Institórisz késznek nyilatkozott a *Bácsmegyei* kiadására, de ez a készség és Csehy Józsefnek már az előbbi kötetben röviden érintett eszméje új tervet érlelt meg Kazinczyban. Közre akarta bocsátani összes fordításait, még pedig előre fizetés útján, olyképen, hogy öt-hat barátja egyenként ötven-ötven példány általvételére s eladására vállalkoznék. Ha két-háromszáz példány biztos vevőre talál: megkezdhető a kiadás. Igaz, hogy oly pompásan s annyi képpel, mint a *Marmontel regéit*, nem adhatja ki többé egyveleg fordításait az idők mostolhasága miatt: de legalább csinosan óhajtaná közzétenni öt kötetben, s mindegyik kötet előtt valamely kiváló férfiú arcképe jelennék meg. A kötetek nem egyszerre, hanem bizonyos időközökben egymás után jutnának a közönség kezébe, és pedig először a *Bácsmegyei* s *A vak lantos*, a melyek „mohón fognak kapattatni“. Pár hónap alatt teljesen elkészítené munkáit sajtó alá; stilben s helyesírásban egyformaságra törekednék, hogy az olvasó legott észrevegye az öntudatos írói művészetet.

El is küldi Pestre az első kötetekbe szánt fordításait, hogy triásza ítéletet mondjon róluk, s kiadója megismerje azoknak becsét, mielőtt a vállalatba belékezdene. Az első kötetben a „nagy sereg“ kapva kapna, noha az nem remekmű, s az ennek árából begyűlt pénzen Institórisz kiadhatná a folytatólagos köteteket is, a melyek „mind remekek“. A fordítás érdeméről más ítéljen; azt ő bizvást elmondhatja, hogy kileste, mennyire képes írói tehetsége s a legjobbat nyújtja, a mi tőle telik; az olvasó pedig könnyen belátja: mily gonddal küzdött Kazinczy az írói koszorúért. „Édes nékem azt reményleni, — írja — hogy a mit oly sok esztendőök olta készíttetek, végre csakugyan közrelép.“

Ez a remény egészen betölté szívét egy ideig. Részletes tervet készít a kiadásról; mérlegeli az okokat, a melyek miatt a közönség tetszését könnyebben megnyerő darabokat bocsátja először napvilágra, s késznek ígérkezik még az 1812. év folyamán az összes fordításokat nyomtató kezébe adni. „Azt adom által neked és Institórisznak — írja Helmezyhez — a min szívemnek minden érzései függenek — oly sok esztendői ügykezetemet, óhajtasaimat.“ Barátai bizonynyal érezni fogják, mint „erőlködött“, hogy méltónak találják azon javulásra, a melylyel eddig is megtisztelték. Reménye azonban nemsokára meghiusult.

A kiadó sem merte kockáztatni anyagi erejét, a censurával sem egy könnyen boldogult Kazinczy, s így a tervről egyelőre le kellett mondania. 1813. február 21-kén Helmezyhez intézett levelében már azt írja Kazinczy, hogy nem gondol vele, ha Institórisz nem vállalja is el egyveleg írásainak kiadását. Kárpótlást talál abban, hogy legalább a Dayka és Berzsényi művei végre csakugyan sajtó alá jutottak: Trattner Mátyás pedig a Kis János verseinek, sőt a Báróczy minden munkáinak kiadására is ajánlkozott.

Kazinczy csodálatraméltó buzgalommal fáradozott kedves költőinek s a Báróczy fordításainak kiadásán. Egymást érték levelei mind Helmezyhez és Trattnerhez, mind Berzsényihez és Kis Jánoshoz. Még éjjeli álmából is fölkel, hogy a későn érkezett mutatványiveket megnézhesse, holott gyertyavilágnál nem örömet dolgozott s kimélnie kellett gyengülő szemeit. Dayka verseinek kiadása iránt még júliusban megírta jelentését a Kulcsár István és Decsy Sámuel lapjaiba. Helmezyt kérte föl a sajtóhibák javítására s őt ajánlotta Berzsényinek is, mivel a triász tagjai részint hivatalos, részint magánügyeikkel voltak elfoglalva. Szókása szerint nagy jövőt jósolt neki, ámbár sonettjében sok hibát talált, azonban e hibákat Helmezynek ifjú korával mentette. Különösen Szemerére, a ki ekkor Péczelen tartózkodott s nősülni akart, keveset bízhatott; Vitkovics pedig, a ki pörös aktái közé temetkezett, és Horvát, a ki az országbíró mellől ritkán szabadulhatott, szintén gyakran távoztak a fővárosból. Ellenben Helmezy nagy örömmel teljesíté a mester parancsait. Azért írta hozzá Kazinczy már 1812. április 30-án, hogy: „Téged úgy kell tekintenem, mint a ki kedves triászomban Szemerének helyébe beült“. Helmezy valóban igyekezett is mind a Kazinczy, mind a Berzsényi bizalmának megfelelni, s jórészen neki köszönhető, hogy a pesti és székesfejérvári növendékpapok áldozatkészsége oly fényesen nyilatkozott a Berzsényi műveinek kiadásában.

Az 1813. február 6-án Dessewffyhez intézett levelében már azzal dicsekszik Kazinczy, hogy a márcziusi pesti vásárok árulni fogják a Dayka műveit s a *Poétai berket*. Egyszersmind arról is tudósítja őt, hogy „egy kedves tisztet teve“ rá Trattner a Báróczy minden munkájának sajtó alá rendezésével. „Örvendő, kevélykedve“ teljesíti a megbízatást. Hozzá is fog azonnal részint az előre fizetők toborzásához, részint a Báróczy életrajzi adatainak összegyűjtéséhez, nem várva semmi jutalmat, semmi anyagi hasznot. Csak „egyet kérek — úgymond — Trattner úrtól barátságul. Azt, hogy ezen általam oly szentül szeretett embernek munkái előtt, az az a homloklapon, jelenhessen meg nevem. Érzem én, mint kevélykedhetném ezzel“.

Barátait külön-külön felszólítja, hogy segítsék őt a kiadásban a művek megrendelésével s ne tekintsék a súlyos anyagi állapotot, a mely az egész nemzetre ránehezedett Erdélyben visszhangra is talált szava. Cserey Miklós azt jósolta, hogy „sok előre adót“ kap, mert „az erdélyiek róla sokat tartanak, osztán az ő munkáira az asszonyok is praenumerálnak“; ő egymaga hat példányt rendel. De már a Dunántúlról Pápay Sámuelről azt hallja, hogy egyetlen megrendelőt sem talált. „Nem is hiszem, — tudósítja Pápay — hogy a mostani megnehezült időkben annyi praenumeráljon arra, hogy az idén, vagy legfeljebb a jövő esztendőben is az kijöhessen.“ Azonban Kazinczy ekkor már biztosítva látta a kiadás ügyét.

Figyelemre méltó, hogy a kiadásra nézve Kazinczynak most egészen más a felfogása, mint 1805-ben volt, midőn a Csokonai költeményeit szándékozott kiadni. Akkor megengedhetőnek, sőt egyenesen szükségesnek tartotta a javítást mindenütt, a hol fölteheté, hogy a költő, ha tovább él, úgy is kijavítja botlásait. Most azonban egészen úgy akarta Báróczy műveit kiadni, a mint azok először megjelentek. Csupán az „iszonyú“ orthographiát kívánta megváltoztatni, különben pedig még a „grammatikai botlásait“ is változtatlanul óhajta hagyni, hogy az olvasó láthassa: „mely grádusában volt a kimiveltetésnek nyelvünk, midőn Báróczy írni kezdett.“ „Nem jó — úgy mond — régibb íróinkra a legújabb módi öltözetet vetni, jelenjen meg ki-ki a maga korának köntöskében.“

Közben Kazinczy a *Magyar régiségek és ritkaságok* második kötetét is sajtó alá rendezte, a Kis János verseit is mindegyre ajánlgatta Helmecezynek s Trattnernek, s egyelőre úgy látszott, hogy törekvése itt is sikerrel biztatja. Mivel azonban Trattner a Dayka kiadásába kezdett: Kis János verseit nem volt hajlandó ezúttal elvállalni, a mi fölötte fájt Kazinczynak. A Berzsenyi műveinek megjelenése után újra sürgette pesti barátait ez ügyben. „Ismét szivedre kötöm — írja Helmecezynek, — hogy Trattner urat nyerd meg Kis János barátunk verseinek kieresztése iránt. Az halommal fog kapni vevőket, mert többeknek tetszhetik, mint a Berzsenyi versei, minthogy popularisabb, s asszonyok is érthetik.“

Ekkor már a maga egyveleg írásainak kiadása is megint foglalkoztatja az 1813. év közepétől kezdve. S mikor Napoleon ellen az utolsó erőfeszítésre készül Európa, s Kazinczy azt hiszi, hogy a nagy hódító szerencsecsillaga újra teljes fényében fölragyog: mint 1809-ben, most is lázas sietséggel készül irodalmi hagyatékát rendezni, hogy avatatlan kéz meg ne rontsa a várt hatást. „Most még inkább igyekszem elvégezni munkáimat — írja 1813. júl. 21-ki levelében Helmecezyhez, — hogy ha ide

öl is a háború. csonkán, moeskosan s felzavart renddel ne jelenjenek meg.“

A mellett, hogy irodalmi törekvéseit siker koronázta, nagy öröme telt abban is, hogy barátai, kivált Szemere és Helmecey az ő levelezésének kiadását is tervezgetni kezdték ; valamint az, hogy Horvát István az ő és Szemere három-három sonettjét kiadta. A kis füzet előszavában nyujtott tömjén is jól esett neki. „Költőink — írja Horvát István — nem bátorzkodtak eddig e szokatlan ösvényen (a sonett írásában) dicsőséget keresni. *Kazinczy, a szépnek és nemzeti előmenetelnek buzgó előmozdítója*, itt sem hagyott bennünket egyéb szomszéd nemzeteknél hátrább állani. Kezdett, és kezdete tökéletes munkává vált.“ „Elszédített a nagy öröm, s nem csuda, ha elnémulok“ — írta Kazinczy ez alkalommal Helmeceynek. Horvát Istvánnak szintén a meglepetés hangján válaszolt: „Kibeszélhetetlen az az öröm, melyet nékem ő (t. i. Helmecey) azzal és még inkább te adál. Óh, az ily megtiszteltetés *nékem* is megtiszteltetés. s az ilyennek becsét — ki érzi, ki tudja azt inkább érzeni, nálamnál? Fogadd néma köszönetemet. Gyönyörködve kevélykedem a tőled vett koszorúval.“

Családi életén kívül iróbarátainak társaságában éli leg-szebb napjait. Szívének örömet, lelkének gyönyört, törekvéseinek újabb ösztönt, fíradalmainak szellemi jutalmat az irodalom nyújt.

De semmin sem hevíül fel szíve inkább, mint midőn az ifjabb írók tőle kérnek tanácsot, útbaigazítást, s midőn azt hallja, hogy az ő ítéletét s ízlését irányadónak tekintik önmagukra nézve. Vitkovics egyenesen az ő bírálatától teszi függővé meséinek kiadását, s midőn azok dicsérrettel érkeznek vissza Széphalomról: „bátran kilép a publicum elejébe“. Szemere és Kölcsey minden új művökre tőle várnak javalást, Zabolai Kiss Sámuel, marosvásárhelyi tanár, a *Grátziák* fordítását szintén csak úgy adja ki, ha Kazinczy jónak látja. „A *Grátziák* sorsa — írja hozzá — csak a Kazinczy szép lelkétől, helybehagyásától kíván függeni.“ Tóth Ferencz orthographiai kérdésben óhajtja Kazinczy-nak, a ki „hazánk felszentelt tudósa és nemzeti literaturánk főkedvelője“, felvilágosításait, nyíltan bevallván, hogy nemzetünk kimiveltetése nagy munkájában éppen úgy, mint a csekélyebb fontosságú kérdésekben is sokat tanult Kazinczytól s ezután is tőle akar tanulni. Cziráky gróf, a referendarius, is azt feleli Wass grófnénak, midőn ez Kazinczy-nak a férje sírkövére írott epigrammját mutatja, hogy a széphalmi mester munkáit ő csak becsülni tudja; ahhoz, hogy ítéletet mondjon róluk, csekélynek érzi magát.

Újabb epigrammáit általában nagy tetszéssel fogadják barátai. A Carlo Dolee Madonnájára írott epigrammját kivált

Dessewffy tartotta remeknek s „literatúránk legszebb mivének.“ Nagy dicsekvéssel emlegeti Kazinczy, hogy a zemplérmegyei gyűlésben ez epigrammáért Dessewffy sietett őt fölkeresni s megcsókolni. Cserey Miklós éppen megbecsülhetetlennek hirdeti a Kazinczy ügyeket s „dicső“ gondolatnak véli, hogy a Báróczy munkáit újra kiadja: „Mindenkor fényes lesz az ő neve, valameddig magyar nemzet lesz a világon: te pedig véle és mellette ülsz a dicsőség templomában, a hová csak a nemes lelkek juthatnak“. Helmezy a magyar költészet Goethejének mondja őt. A nádorispán asztalánál pedig szó esvén Vay Ábrahámról, midőn ez Kazinczyval Bécsben járt, valaki ezt a megjegyzést tette: „Vay azzal is mutatja, hogy derék ifjú, mert a jók társaságát keresi, íme most is Kazinczy Ferencz az útítársa“.

Imhol, az ezekhez hasonló véleményekből nyer a vezér új erőt rögs pályáján. Ezért nem ismeri a csüggedést. Mikor valamely irodalmi terv valóításán fárad: minden eszközt megmozgat a siker érdekében. Kivált a rábeszélés tehetsége van birtokában; ennek már ő maga is ismeri minden hatását; fel is használja, a mennyire súlyedtt közállapotunk engedi.

Tudjuk, mikép másoltatta Kölcey titokban a *Magyar régiségek és ritkaságok* második kötete számára a debreczeni codexet, s mint égett Kazinczy a vágytól, hogy annak legalább csak egy részét is kiadhassa. „Gratulálj nekem, — írja erre vonatkozólag Dessewffynek — hogy nyughatatlan s ulyssesi lelkem ismét tevé egy tudós lareint.“ Az a gondolat, hogy már nem fogunk vissza-sülyedni, hanem, ha lassan is, de folyvást haladunk, fölemeli lelkét. „Végre már — mondja a Virág *Thalia*-jának bírálatában — a mi nehézkes költőinket s íróinkat is megihleti az újabb életre ébresztő szellem; a lassan közelgő hajnalpir mind teljesebb fénnyel tör elő, s a sötétség rejtekhelyébe húzódik; valóban nagyon is itt az ideje.“ Hogy a mostanában megjelent költői művek hatását megkönnyitse: fölkéri Kis Jánost és Döbrenteit, hogy ismertessék, bírálják azokat. Az igazságos kritikától nemcsak nem fél, hanem a maga törekvéseinek újabb sikereit látja abban és várja attól. Ellenben a titkos vagy leplezett támadás annál jobban elkeseríti, noha barátai előtt ügyekszik megőrizni lelki nyugalmát. Ruszek József *A filozofiának előljáró értekezései* című műve előszavában keményen kifakad azok ellen, a kik magyar művekről külföldi lapokban ócsárló ismertetésekkel közlenek. „Ugyan minő hazafiság lehet is az, — kérdi — a mit némelyek már jó darab időtül fogva vetélkedve üznek, hogy a magyar munkákat a vidékiek előtt s azok nyelvén is szelvében leszlják?“ — Vajjon nem a Kisfaludy Sándor költeményeiről irt ismeretes kritika volt-e a támadás alapja? . . .

Még rosszabbul esett Kazinczynak, hogy a Vitkovicshez

intézett epistolájára irt válasz úgy tünteti föl Högyész Mátét, mintha Kazinczy egy bizonyos élő író szerepeltetett volna annak képében s nyíltan gyalázta volna Szatmármegye fiait. Holott nyilvánvaló, hogy a széphalmi vezér általában a külföldi műveltség makacs megvetőit s az öntelt szűkkörű felfogást ostorozta.

De boszúsága hamar csillapult. Az 1813-ki év irodalmunkra elég termékenynek volt mondható, s Kazinczy örömmel láthatta, milyen észrevehető nyomokat hagyott már eddig is az ő izgató tevékenysége. Dunán túli barátai is oly „dicső tüneménynek” tekintették a közelebb megjelent költői műveket, a milyennel „még egy esztendőnk sem dicsekedhetett”. Pápay Sámuel egy-maga ötven megrendelőt gyűjtött a Rumy *Monumentáira*. Tőle hallja Kazinczy azt a hirt is, hogy a Dunántúl egy időszaki folyóírást terveznek, Kisfaludy Sándort kéri fel annak szerkesztésére, a ki azonban ekkor Pesten, a nádorispánnál dolgozván az utolsó insurrectio történelmén, nem vállalkozik arra, csak támogatását ígéri. Horváth János veszprémi kanonok anyagi segílyt ígér. Kazinczy siet a hirt pesti barátaival közleni: ha az új vállalat nem nyeri is meg tetszését, hatása sikeres lehet. „Örvendek fényeteknek — írja Pápayhoz — s örvendek, hogy egy új Nunkovics támada, a ki az ily czélt elősegélleni kész.” Hasonlóképen örömmel olvassa Cserey Farkas tudósítását is, a ki dicsekedve említi, hogy Prónay Kálmán báró közreműködő tagnak hívta meg őt egy oly vállalathoz, a mely „a magyar hazában a gazdasági kiművelt tárgyak iránt való gondolatokat, tapasztalatokat, javalatokat egybe akarja gyűjteni és most eleve a *Hazai Tudósításokba*, későbbre egybeszedve különös kötetben ki akarja adni”. „Kaptam ezen kedves alkalmatosságon — írja Cserey Farkas — és feleletemben érzésemet egészen kiöntöttem és lerajzoltam, milyen örömet lesznek én is segédje nemes föltétele előmozdításában.”

E terv annyiban csakugyan valósult, hogy a Kulcsár lapja mellékletül gazdasági ismereteket is közlött koronként; de a Dunán túl megindítandó folyóírat terve abban maradt.

Az 1811-ki devalvációnak súlyos következményeit egyre jobban érezte az ország. A pénz még kevesebb lett, mint előbb volt. A legnagyobb kereskedések szüneteltek, az egész kereskedés csak cserére szorítkozott. „A pénznek szüksége — panasolja Berzsenyi — most minálunk oly nagy, hogy csaknem minden adás-vevés egészen megszűnt, úgy, hogy nem fele áron, de semmiképen sem adhatjuk el productumainkat”. Dessewffy József grófot a patens egészen megrontotta (zermalmt). Annyira pénz szűkében vannak a felsőmagyarországi megyék, — mint Kazinczy írja Rumynak — hogy még a mindennapi kiadásokat

sem győzik. Pápay Sámuel is a pénzügyi romlást tartja az általános sülyedés okának. A termelők sehogy sem juthatnak pénzhez, mert sem gabonájokat, sem borukat, sem marhájokat, sem a gyapjút nem tudják eladni; a mit pedig venniök kell ruházatra s egyéb házi szükségletre, az mind „irányatlanul drága“. „Mindenek tele vagynak a pénztelenségről való panasszal“ — írja Kis János is; ezért nem képes ő a Kazinczy irodalmi törekvéseit úgy gyámolítani, a mint szeretné. Különösen érezte a csapást Kazinczy, a kinek vállait nagy adósság terhe nyomta. „Öregszem. — úgy mond — gonosz idöket élek, alig tudom, mint mások, csak kamatjaimat is fizetni. Zárva előttem minden útja a boldogúlhatásnak. Bár hát gyermekeimet tudnám végignevelni a határig“.

Nemes idealismusa azonban kiemeli lelkét a csapások nyügeből. Ha valamely szép tettét elmondhatja barátainak: boldognak érzi magát.

Mikor az osztozkodásra került a sor a Kazinczy-testvérek között: már előre föltette magában, hogy semmi olyast nem tesz, a mivel tiszta jellemét talán beszennyezhetné, még ha kárát vallja is puritán becsületességének. Felesége osztozott felfogásában s valódi védangyala volt cselédjeinek s az egész környék lakosságának. „Mi — írja igen jellemzőleg Kazinczy — embe-reinknek, cselédjeinknek atyja, s anyja vagyunk, s Sophie betegünket orvossággal, étellel tartja, s egy *úgy nevezett* jobbágyunk csecsemője, kinek anyja megbetegedett, míg rendelés tétethetett eránta, Sophiemnek tejével élt együtt Eugeniánnkkal. Czifrán kezdett házam a halom ormán vakolatlanul áll még, s még pusztaság van körülte. De sok szerencsétlennek áldása áll rajta, s az elég fény“. Úgy tűnik föl Dessewffy előtt a széphalmi vezér nejével együtt, mint a ki az élet gondjait maga után hagyva, derült homlokkal tör az egek felé, a hol lelke az örök fénybe merül s az erénynek önmagában rejtező jutalmával táplálkozik:

Óh te! kit én gyakran szívvel könnyezve csudáltam,
Jól érted bú közt bajaid feledékenyen élni;
Tőled kell, lehet is virtust példába tanulni.

Eszményi hevét anyagi gondjai sem tudták lehűteni, optimizmusát csalódásai sem mérsékelni. Gyulay grófné leányának egy levelére ifjúságának rég elvirított tavaszába képzei vissza önmagát, elfeledi ezt a „nyomorult való világot“ s újra ifjúnak érzi lelkét. „Az elfásult öregnek — írja — mennyei boldogság ez az elrészegülés.“ Az özvegy Gyulay grófné gyermekeit fogadott gyermekeinek tekinti, összeolvad irántuk szívében a szülői és baráti szeretet s megaranyozza életének őszi napjait.

A képzelet élénksége a művészi remekek élvezetét is

mohóbbá s egyszersmind tartósabbá tette számára. Berzsényi költeményeit oly nyugtalanul várta, hogy éjjeli álmában már olvasta is azokat, s fölébredvén, boszankodva látta, hogy a családka képzelet mily gyorsan elröppen tőle. Ha elérkeznek (a költemények), — mondja — elrészegítem magamat a régen várt gyönyörben.“ Bécsi útjában, melyet 1812. októberében tett Vay Abrahámmal, leginkább a művészeti jelenségek kötötték le figyelmét és hazaérkezéével számos levélben magyarázta élményeit, művészi elragadtatását s a festészet remekeinek ismeretét. Birálgatta a különböző műveket és sokszor kimutatta, mennyire jártas a jellemzés különféle fájának ismeretében. A művészek csodálkoztak, hogy magyar ember bírálhatja műveiket, pedig ő ezt bizonyos tartózkodással tette. „Most nyolczadik izben valék ott — írja — s még soha szomjamat úgy nem oltogathattam. Mit mondok? szomjamat oltogattam — sőt geschwelgt habe ich, wie ein wohllüstiger Wohllüstling“.

Ilyen képzeleti világban élt Kazinczy egész pályáján. Az események közül csak azok érdeklik, a melyekből nemesebb lelki táplálékot szerezhet, s a melyek a nemzeti haladással kapcsolatosak. Évről-évre figyelemmel kísérvén a széphalmi vezér működését, látjuk, mennyire nincs igazuk azoknak, a kik lanyha magyarnak tartják őt. Épen eszményi hevülése képesítette őt roppant izgató tevékenységre, a mi történelmünk szomorú korszakában oly mélyen hatott nemzetiségünk fentartására s erősítésére. Tudta, mi az ő hivatása, mi az ő feladata. Serény munkára s kitartásra ösztönözni éppen akkor, midőn a veszély szinte összezsapni látszott fejünk felett; a szebb jövő reményével biztatni, midőn kétségbeesés vett erőt a hazafi szíveken, s az irodalomban teremteni oly hatalmat, a mely mintegy menedéke legyen a politikai jogaitól megfosztott nemzetnek, azt a tudatot öntvén a szellemi küzdők lelkébe, hogy végre is jobb kornak kell jönnie, ha el nem csüggednek: ez az ő pályájának mindennél nagyobb érdeme.

Az anyagi sülyedésnek, az újra és újra kitörő háború izgalmainak, roppant vér- és pénz-áldozatainak közepette őt is megszállja a kétség, az erkölcsi léhaság szemlélete őt is keserű kifakadásra készíti nem egyszer, s a szomorú idők megsajogtatják hazafi szívét, kivált midőn barátaitól is azt hallja, hogy „nemzetiségünk enyészésétől bizony méltán tarthatunk“; de a súlyos aggodalmakon hamar fölülemelkedik. A válságos korszak minden szenvedését átérzi, de a panasz nem fásítja el, sőt annál fáradhatatlanabb kitartásra serkenti. Pedig napról-napra borúsabb a haza ege.

A kik kissé szabadabban merték nyilvánítani politikai fel fogásukat: a titkos rendőrség felügyelete alá jutottak. Dessewffy

óvakodott leveleket írni, mivel észrevette, hogy mind az ő leveleit, mind a hozzá írottakat feltöri a titkos rendőrség. Cserey Miklós szintén ezt gyanítja a maga leveleiről. Az ártatlanul üldözött Sándor Mihály székelly nemest a Dessewffy házában fogatta el a kancellár parancsára Petényi, pozsonyi alispán, a mi sokakat felháborított. A magyarországi censura irgalmatlan szigorúsággal végezte tisztét. Néhány évvel azelőtt a *Stella* fordítása már megnyerte a censor engedélyét, most ezt is eltiltotta a kiadástól Madarassy, a különben „liberális gondolkozású tudós ember“. „Mely szerencsétlen ez a magyar nyelv, — sóhajt fel Kazinczy — hogy ezen nem szabad olvasni, a mit a németen szabad“. A protestáns iskolákban eltiltják Cicerónak a „*De officiis*“ című munkája olvasását, mert azok veszedelmesek, mivel „Hajnóczy ezeket mindég olvasgatta“. Ha ott lett volna Kazinczy a soproni iskola vizsgálatán, a hol ezt egy jelen volt szóba hozta: keményen szembeszállott volna vele. Ellenben a nemzet áldozókészségére minduntalan hivatkozik a kormány. Alig hogy szétoszlott az országgyűlés, már is újabb segílyt kért a nemzettől. Napoleon az oroszok ellen indult; királyunk szövetséges volt. Úgy látszott, hogy a francziák császára Lengyelországot visszaállítja. Az európai népek közös rokonszenve kísérte a nagy hódítót e munkájában. A magyarság is lelkesedéssel fogadta a hírt, hogy a lengyel rendek országgyűlést tartottak s ünnepélyesen nyilatkoztak nemzeti jogaik mellett.

A király segíly-kérő leiratára megyegyűlések tartattak. Zemplén vármegye augusztus 12-kén határozott ez ügyben. A gyűlés előtt már tudták: miféle fontos kérdésben kell határozniok. A rendek „lesütött fővel állának ott, zsi bongva, asszonyi módra kiáltozván, hogy vége a constitutióknak, hogy oda vagyunk“. A főispán, Esterházy József gr., buzdította a rendeket, a kik közül Rolly József latin beszédben azt felelte, hogy a kívánt segílyt önkéntes adakozások útján szedjék be, s ne vessék ki külön-külön minden telekre. A törvény — szólalt föl ekkor Kazinczy — tiltja az országgyűlésen kívüli segílynnyújtást nemcsak a megyéknek, hanem az egyeseknek is; de ha önkéntes adakozás útján szedhet a kormány segílyt, szedhet „per reparationes“ is. — „Szépen reá állánk mindenre, — beszéli Kazinczy — kikötvén, hogy a repraesentatióban jelentsük, hogy itt az ő felsége által előadott szükség vona reá bennünket, hogy a törvénytől, mely ezt a *Rescriptum* vallása szerint is tilalmazza, elálljunk, s cautelát tettünk, hogy innen semmi következés ne formáltassék.“ A politikai sérelmet a sürgős szükséggel igazolták tehát abban a boldog hitben, hogy ha elhárul a veszély, az országgyűlés fog határozni, s a rendeletekkel való kormányzás megszűnik.

Voltak, a kik a miatt elégedetlenkedtek, hogy az országgyűlést együtt nem tartották addig, míg a segílyt megszavazza; mások új országgyűlés összehívását tartották volna szükségesnek. Cserey Miklós is emezekhez szított. „Jót mernék állani, — írta — hogy a lengyel nemzet helybe állítása egy olyan rúgó lenne a nagy subsidium ajánlására, melynél hathatósabbat sohasem lehetett volna elévenni. Ebben az esetben, mikor egy elszagatatott és lététől megfosztott szomszéd nemzetnek helybe állítása forog fenn, szégyen volna a két magyar hazának meg nem erőltetni magát“. Voltak vármegyék (Gömör, Borsod, Szepes, Veszprém), a melyek vagy semmit sem ajánlottak, vagy csak újoncokat; búzát, bort nem, mert az pénzbe kerül. Kazinczy maga is veszedelmesnek állítja a rendeleteknek való föltétlen engedelmisséget: de mit tehet a nemzet? A király is elismeri, hogy ez nem alkotmányos módja a segílyadásnak; de ha a szükség kényszerít, úgy sem kerülhető el a törvénytelen megadóztatás.

Cserey Miklós elismeri, hogy a törvénytelen segílyre nagy szükség van; de azt hiszi, hogy az önkéntes adakozás sem a király, sem a nemzet méltóságához nem illő. Mert így könnyen megtörténhetik, hogy az alattvalók hivségét az adomány nagyságától méri a kormány, a mi nagy igazságtalanság és sok erkölcsi baj kútfeje. A mint kész lett volna „mellfájásig declamálni egy diaetán a végre, hogy Erdély a lengyel nemzet helybeállítására segedelemmel legyen“; épen oly idegen a Kazinczy felfogásától. Számos okkal tudja támogatni véleményét, a melyekre Kazinczy csak gyöngé ellenérvekkel válaszol. Kissé merev, de a törvény szelleméhez mindenben hű felfogása alkotmányunk alaptörvényéből sarjadzik: hogy országgyűlés nélkül ne lehessen adót és újoncot szedni. Éppen az az erőssége a nemzet szabadságának s támasza „országulásunk principiumának“, hogy „a nemzet képviselői belészólhassanak a had és békeség kérdéseibe, s az ők jó akaratjok nélkül ne lehessen sokáig hadakozni. Angliát e tartja fenn“. Cserey Miklós államférfiúi szempontból nézi az eseményeket, Kazinczy tisztán eszményi szempontból. Amaz hazánk állapotát a külpolitikai állapottal kapcsolatban fogja fel; emez hazánk sorsát önmagára hagyatva szemléli; amaz erős politikai érzékkel, tántoríthatatlanul ragaszkodik a törvényekhez, emez dynastikus hűségében kész megalkudni a körülményekkel. Egyikök sem örült az országgyűlésen látszó felbuzdulásnak. Cserey Miklós az ellenzék működését az olyan beteghez hasonlította, a ki idő előtt megerőlteti magát, aztán még jobban elbágyad; ha az országgyűlés előbb is ily jeleit adta volna ellenálló képességének és szívós kitartásának: „nagy nemzeti caractert“ magyarázott volna ki belőle; így azonban nem tud

róla alapos ítéletet alkotni. Kazinczy az ellenzék magatartása következményeitől azért félt, mert azt hitte, hogy a kormány annál szigorúbb rendszabályokhoz nyúl, s önkénye még elviselhetetlenebb lesz. De másfelől az erkölcsi romlottság metéltétől szerette volna megóvni a kiválóbb szerepvivőket.

Ime Rhédey Lajos gr., a biharmegyei administrator, mikép hajtotta végre az újoncz-kérő rendeletet. A főszolgabirákat fel-szólította, hogy jegyezzék össze járásaikban „a katonaságra alkalmas legényeket oly szín alatt, hogy a pipázók, káromkodók, csínyt tevők fogdosatnak“. Így aztán vagy négyezer legényt szállítottak be a nagyváradai börtönökbe. Midőn az említett ren-delet a gyűlés napján felolvastatt: az administrator büszkén hivatkozott a már fogva levő négyezer legényre, a kik közül a közgyűlés annyit adhat, a mennyit akar.

Míg Magyarországon a vármegyék több-kevesebb erély-lyel védték az alkotmányt: azalatt Napoleon seregének romjait Moszkvától visszafelé vezette a félig befagyott Berezinán. Nálunk sokáig nem hallottak biztos hírt s ezért csak találgatták, milyen hatása lesz Napoleon hadjáratának ősi szabadságunkra.

Kétség és remény hullámozott az európai népek szívében. Szinte lélekzet-fojtva várták a történeendő eseményeket. Vajjon Napoleon visszanyeri-e előbbi hatalmát, vagy a már annyiszor megalázott európai szövetség végre is erőt vesz rajta? Senki sem láthatott tisztán a jövőbe. A kormány újra segílyt kért a törvényhatóságoktól. A zemplénmegyei gyűlésen (1813. ápr. 23.) Dessewffy József gr. szólalt fel a főispán után s a védvámok káros következményeiből mutatta ki, hogy „oly állapotra jutot-tunk, hogy ha akarnánk is a szükségeket pótolni, lehetetlen tennünk valamit“. De mivel a király legjobban tudja, milyen feladat vár országunkra: „nekünk tisztünk mind azt tenni, a mit a közjó és a magunk fentartása kíván.“ „Én — így végzé beszédét Dessewffy — megromlottam az idők változása által s 4 gyermek atyja vagyok. De bizzuk magunkra: ki mit, miben és mennyit adhat. Nem fajúltunk el eleinknek nagylelkűségektől, s én fogadom, többet adok, mint a mi repartitio által esnék reám“.

„Nem én valék egyedül — jegyzi meg ezekre Kazinczy — a ki sirtam beszéde alatt, sirtak mások is. De én nem siettem letörlni azt a két nagy könnyet, mely orczámon lefutott.“ Más vármegyében azonban nem egy könnyen ért czélt a kormány. Szabolcsban például kimondák, hogy ha a király országgyűlésen győzi meg a rendeket „a szükség valóságáról“: mindenre készek lesznek; de így nem látnak ez újabb rendeletben mást, mint az alkotmány megrontására czélzó szándékot. Az erdélyi vármegyék szintén országgyűlést sürgettek, mert a rendelet olyan fontos,

hogy országgyűlésen kívül tárgyalni sem lehet a törvény nyílt megsértése nélkül. Az újabb rendelet aztán megtörte a megyék ellenállását. Most már mindent készségesen megajánlottak. Pedig Dessewffy szerint „sohasem lett volna szükségesebb a közönséges megtagadása a kéretettnek, mint a mostani időkbén, mert csupán ez vihette volna véghez az egész monarchiát rontó, öldöklő s már most effective rossznak tapasztalt jövedelmezés systemájának jobbra változtatását“. De sajnós, az elfajult nemzeti lelket már sem magán, sem közjogán ütött sérelem nem képes, hanemha egy-egy pillanatra, felizgatni, szalmatüze azonnal lelohad.

Ilyen közállapot mellett vivja a széphalmi vezér a nyelv-újítás küzdelmét, a melynek előcsatározásául tekinthető a *Magyar régiségek és ritkaságok*, a Vitkovics-hoz írott epistolája s a *Tövises és virágok*. Dayka Gábor életrajzában kezdte behatóbban magyarázni elveit s támadni hevesebben az újítás ellenségeit, kimondván világosan: hogy „még egy nemzet sem vitte elő literaturáját a nélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, izlést, szólást ne kölesünözött volna.“ Például idézi a német irodalmat, a melyet Lessing, Klopstock, Goethe, Schiller, Wieland és Voss annyira kifejtettek. Nem haboz a *Debreczeni magyar grammatikát* is támaszúl venni, úgy szintén régi íróinkat, Pázmányt, Zrínyit, Gyöngyösit, a kik itt-ott latinismussal éltek. Vitatja, hogy a stíl szépsége sokszor éppen megköveteli, hogy a közszokástól eltérő kifejezéseket használjunk; hogy a szók különböző árnyalatait bizonyos fogalmakra lekössük, hogy új mondatfűzést alkalmazzunk, sőt ha kell, új szókat is alkossunk. Ez utóbbi tekintetben még bizonyos tartózkodással nyilatkozik. Mert a kik izlés és a nyelv ismerete nélkül újítanak, mint Szaklányi Zsigmond és Pethe Ferencz, inkább szánnalmas mosolyt, mint méltánylást érdemelnek. Az ilyenek késleltetik a neologismus győzelmét. Különösen haraggal fakad ki Pethe Ferencz ellen, a ki például a *költőt képzelmésznek*, a tartalék-sereget (Reserve-Armee) *sugorgatott seregnek*, a *hadgyakorlatot ürrögforgásnak* stb. nevezi a „Honnyi Levelek“-ben. „Minden ujságlevele — írja Kazinczy — átkoztatja velem a neologismusokat, ha olyanok, mint ennek a bolondnak neologismusai. Mert ez ugyan a szó legszorosabb értelmében bolond“.

Dayka életrajzában megjelenése után külön is kérdezősködött mindazoktól, a kik vele leveleztek: mint itélik meg a nyelvújítás védelmét; sőt egyiket-másikat (Kis Jánost, Döbrentei Gábort) arra is fölkérte, hogy valamely folyóiratban ismertessék, bírálják a kiadást, leginkább pedig a neologismusról írott sorait. Óhajtaná, hogy az előtte tekintélyben levő írók közül szállana ki valamelyik a küzdő térre s azt a kérdést is alapos vizsgálat

alá venné: vajjon „reá vihet-e a tágíthatatlan szükség, hogy szókat teremtsünk?“ Mert szerinte a nyelv dolgában semmire sem boldogulunk e nélkül: „nem lehet ott ideákat tisztongatni, hol a nyelv az ideákat öszvezevarja“.

Barátai a nyelvújítás védelmét helyesnek, alaposnak ítélik. Vályi Nagy Ferencz szerint „ez maga a könyv becsét kedvessé teszi azok előtt, kik a dologhoz értenek“. Zabolai Kiss Sámuel azt vallja, hogy „a magasabb, kényesebb gondolatokat, érzéseket, stb. helyesen kifejező olyan szavaink nincsenek, melyek puristáink helybehagyását megnyerhetnék“; tehát Kazinczy igaz ügyet véd, midőn a fejlődő új eszmék kifejezésére új szókat és szólásmódokat alkot. Nyilván sokan megtámadják ezért a mestert: de „semmi! hadd zúgjanak ők!“

Sipos Pál is azt hiszi, hogy „a neologismus apologiája oly színbe van téve, hogy annak lehetetlen nem győzni“. E véleményre sokszor hivatkozik Kazinczy később is. Sejtí, hogy lassankint fogyni kezd az ódiságot szerető s az ujságot gyűlölő írók száma, s az igazság fuvalma mindenfelől éled, erősödik. Szentgyörgyi József szintén osztozik a Kazinczy felfogásában, a melytől csak egy keskeny vonal választja őt el. „Igen jóvá hagyom — írja — a szokásból kiment törzsökszók visszahozását is, mint szinte a helyes analogia szerint formált új szókat is, minéműek a jövedelem formájára szenvedelem, gerjedelem, s a t. Nem ellenkezem a szomszéd nyelvekből általhozandó új szólások módjaival is, csak azok anyánk géniusával ellenkezhvén, rajta erőszakot ne tégyenek, vagy már otthonn is idétlének ne légyenek, mint a melyeket még az anyanyelvből is ki kellene irtani, s ki is irtottak a pallérozott nemzetek. Így a töled felhozott példák között, *jól néz ki*, mind örökké idétlén marad: maga néz-é ki és honnan? vagy az egészség néz-é ki jól belőle? vagy a lelke néz-é úgy ki a szemin, hogy láttatik jelteni egészségit? A magyarnak ezt a helyes és igen tökéletes kifejezésit: *jó színbe van*, mért vessük meg amaz idétlén korcsért?“ S arra kéri Kazinczyt, hogy a mit még mondani akar a nyelvújítás védelmére, el ne hallgassa. Döbrentei s más erdélyi írók leveleiből is arról győződik meg Kazinczy, hogy „Erdély örömmel vette a neologismus apologiáját“. Éppen ezért törekedett ő a Báróczy munkáit kiadni, mert a hozzá írott életrajzban a Báróczy példájával is igazolhatta a saját felfogását. Báróczy működése óta „a mi szép, de szűk nyelvünk *Vieltönigkei*t kapott, s most már alkalmas mind a görög, mind a római, mind a franczia, olasz s német nyelv szépségeit magunkévá tenni nagy botránkozására Debreczennek. de nagy öröme azoknak, a kik mélyebben látnak s tudják, hogy az élő nemzet nyelve nem lehet eine abgeschlossene Sprache“. Valóban

nagyobb a siker, mint előre remélte; mert a mit ő megírt: „sok csudálókat lel, sok szeretőket, és az említett apologia sokaknak szemeiket megnyitotta, sokakat megtéríté“. Így tehát azzal biztatta hiveit Kazinczy, hogy törekvése, iránya csakugyan győzni fog.

Örvend, hogy Szentgyörgyit is azok közé sorozhatja, a kik „ezt értik és vallják“. „Van valami kedvetlen — írja hozzá — abban a mi új; de kérjük: nyer-e valamit a nyelv, bővülnek-e, tisztulnak-e valamit ideáink, ha ezt az újat elfogadjuk; nem ez volt-e sorsa minden más nyelvnek, mely vadonságából kivetkezett s literatúráját elővitte; hasonlítsuk össze azoknak írásait, a kik haladnak, azokéval, a kik haladni nem akarnak, s valljuk meg, a mit találunk. Egy rakás író, kivált Pesten, összeállott, s feltette magában, hogy a mit in pleno megállapítanak, azzal mindenike élni fog. Így lehetetlen lesz a dolognak nem menni. Herder ezt mondja: Ein Volk, das das Wort nicht hat, hat auch die Idee und die Sache nicht. Paradox egy mondas, de *hamisnak csak látszó és nem hamis*“. Nem gyalázata-e nyelvünknek, — kérdi — hogy még a *virtus*-ra sines szava? Elismeri, hogy új szót alkotni gyökér nélkül, több, mint „valakinek szabad“. De — úgy mond — Epaminondas engedelem nélkül is nyert győzelmet, a miért ugyan Boeotia halálra kárhoztatta, hanem később „eszére tért s megköszönte a győzedelmet nyert bajnoknak a jótételt“.

Ez irodalmi harcok hevében, midőn újabb támadásra készül, hallja a szomorú hírt, hogy hetven éves anyja 1812. nov. 14-én Ér-Semlyénben meghalt. „Ki nem mondhatom, — írja Nagy Gábornak — mily rettenetes behatást teve rám, hogy szegénynek hideg tetemeit nem láthattam többé, mert midőn csendes momentumban volt, s midőn mások csendes momentumban hagyták, az anyám bizonyosan egyike volt a legnagyobb lelkű asszonyoknak, a leghüségesebb, legkegyesebb anyáknak, s én az életnek semmi szakaszában nem felejtettem, néki mit köszönhetek“. Mindig a fiúi tisztelet meleg hangján szól anyjáról, mint „valódi nagylelkű asszonyról“, de a ki, midőn „istentelen sugallók elverték nyugodalmát, oly rettenetes volt a maga nemében, mint Wesselényi a férfiak közt“.

A Kazinczy-testvérek azonnal megkezdték az osztozkodást, a melyről úgy vélekedett Ferencz, hogy „eddig szenvedett bánatásainak véget vet ugyan“, de anyagilag keveset könnyít rajta, mert heten osztoznak egyenlőképen. Nem ismeri magát fősvénynek, ragyogni sem akar, a „cura habendi“ sem győtri: de három élő gyermeke van, félév múlva pedig négy lesz; ily körülmények között — ide számítva a különben is súlyos időket — milyen reménynyel nézhet a jövőbe? . . . Terhei talán nem nyomják

oly súlyosan, s végre már egyszer gazdálkodni kezdhet ötvenéves korában. Tudja, hogy „szerencséje örökre meg van rontva“; de mégis legalább „élhetni fog“, a mi eddig „lehetetlen volt“.

Az osztály sok kellemetlenséggel járt. A testvérek közül csak a legidősb, Ferencz, és a legifjabb, Miklós, tanúsítottak engedékenységet; a többiek, jobbadán mindnyájan, elégedetlenek valának. Közel öt hónapig tartott a huza-vona; elvetették a hátrahagyott végrendeletet, és Péchy Imre alnádor s Domokos Lőrincz közbenjárására új osztályban állapodtak meg, a melyet 1813. ápril 10-kén irt alá a hét testvér s a két említett közbenjáró, ellátva aláírásaikat pecsétjeikkel. A Kazinczy-családnak hét vármegyében voltak birtokai, s jó módon élt, de hét felé szakítva, alig lehetett elég, hogy abból egy-egy fél gond nélkül élhessen, kivált ha már előre adósság terhelte az így kapott örökséget. Kazinczy Ferencz a széphalmi telket kapta, a melynek terjedelme hatezer négyszögölben határozottatott meg; Regmeczen pedig három jobbágytelek jutott neki osztályrészüll. Az összes széphalmi és regmeczi majorságot és szántóföldet 130 és $\frac{1}{3}$ holdra teszi az osztálylevél. Ezenkívül a petneházi birtoknak fele, az ujhelyi s köveshegyi „szabad szőlő“, a ritkahegyi dézsmás szőlő, továbbá a mintegy kétszáztizenhat holdnyi Liget-erdő harmad részének használata, veteményföld s a Kazinczy Júlia (Deresényi Jánosné) telkéből kilencszáznyolcvannyolcz négyszögöl lett Kazinczy Ferencz öröksége; József pedig százötven forintot volt köteles neki fizetni. Hármán: Ferencz, Júlia és József nemcsak az említett erdőt, hanem a malmokat, koresmákat is együttesen használják egy évig, akkor aztán Szemere István zemplénmegyei alispán és Komáromy István abaujmegyei főjegyző ellenőrzése mellett felosztják három egyenlő részre.

Kazinczy Ferencz, csakhogy mennél előbb megegyezésre jusson testvéreivel, mindenkép igyekezett megőrizni lelki nyugalma s igazságszeretetét. Óvakodott, hogy megfertőztesse jellemét valami „mocskos tettel“, sőt „szép s talán nagylelkű cselekedetet is“ vitt véghez. Nem sokra számított, s a mi kevés örökségül jutott neki, beérte vele. „Nem perlek — írta Dessewffynak — a sorssal s megelégszem azzal, a mit adott; — ahhoz képest, a mitől hét esztendő olta nyomorogva s adósságokat csinálva éldegéltem, most gazdag vagyok“. Ha a devaluatio következményei s régi adósságai nem terhelnék: rövid idő múlva rendezhetné anyagi sorsát; így azonban attól kell félnie, hogy még gyermekci is „viselni fogják a terhet“. Mert arra is kevés reménye van, hogy felesége örökségéhez hamarosan hozzájut. Sógora, Török József gr., világosan megmondta, hogy míg anyja él, addig kezéből ki nem adja a birtokot, ha csak a törvény

másként nem rendelkezik. Így tehát Kazinczynak csak a maga örökségére lehetett számítani, hogy növekvő családjával megélhessen s írói terveit foganatosíthassa. Mind e mellett csüggedetlenül folytatta megkezdett munkásságát s összes munkáinak kiadására törekedett. Az 1813. és következő év nagy részét ez az ügyekezete foglalta el. és sohasem volt tevékenyebb, mint ez években.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma: A füzetet Máriaffi Dávid *egy öreg vánkös regénye* című elbeszélése nyitja meg. — Hegedűs Pál *a dél-afrikai kérdés-ről* szóló tanulmányából a harmadik közleményt adja. Ebben a háború kitörésének közvetlen előzményeit, a búr népet, alkotmányát, intézményeit, kereskedelmét, iparát, földjét és a dél-afrikai kérdés rendezésével kapcsolatos kérdéseket ismerteti. — Waldapfel János *a magyarországi közoktatás története 1740-től 1773-ig* című tanulmányából a befejező részt adja, melyben Fináczy könyve nyomán a protestánsok iskolaügyét, a népoktatást, a nagyszombati egyetemet ismerteti. — Földes Béla *a tokozatos adó, illetőleg adókulcs és létminimum* címmel részletközöl Államháztartás-tan-című munkájából. — Ezután Barbier Ágost *a bálvány* című költeménye következik Vargha Gyula fordításában. — A nemrég elhunyt Péterfy Jenő től *Thukydides-ről* szóló tanulmány Thukydides írói jellemzését adja. — Az *Értesítőben* Kont L.: *Histoire de la littérature hongroise*, Ugodi L.: *Szines könyvek*, Diósy A.: *The new far East*, Brandi K.: *Die Renaissance in Florenz u. Rom*, Bombard: *La marche de l'humanité* (Kropf Lajostól) című munkák vannak ismertetve. — Csapodi István *Arany János szembajához* címmel megjegyzést tesz Grósz Emil hasonló című fejtegetésére. Végül az új magyar könyvek jegyzéke következik.

2. Az ETHNOGRAPHIA f. évi 3. füzetében Munkácsi Bernát adalékokat közöl *A magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz*, kiegészítésként a régi magyar lovas temetkezés keleti változatairól előbb írt tanulmányához. A jelenkori halotti szokások közt ősi elemeknek vehetők azok, melyeknek teljesebb fejlettségű s lélektani kapcsolataikban világosan szemlélhető másaik megtalálhatók a magyarral régebbi történeti korszakokban érintkezett keleti, különösen a nyelvileg rokon népek közt. Ilyen az a palóc eljárás, melynél fogva az áldott állapotban elhalt nő mellé egy kis inget, egy szál viaszgyertyát s egy krajezárt helyeznek a koporsóba avval a hiedelemmel, hogy a gyermek megszületik a sírban s neki e holmokra az utolsó ítélet napján történendő keresztelése alkalmával szüksége lesz.

Mig itten a halott mellé tett tárgyakkal az elhunynak lelki szükségletéről kívánnak gondoskodni, másutt törődnek a test kívánalmaival is olykép, hogy kenyeret, hüvelyes veteményeket, szeszt, a gyermek-
 ágyban elhalt nőnek pedig tűt, czérnát, gyermekpólyát s a gyermek
 ápolásához szükséges egyéb holmikat raknak koporsójába, sőt a
 csecsemő gyermek koporsójába az anya emlőiből néhány csepp tejet
 ereszt. Mindezen szokások apró csökevényei a pogány magyarok
 ama temetkezési rendszerének, melynél fogva épp úgy, mint a szkithák
 hunnok, avarok, kúnok s más keleti népek tették, s mindez ma is
 divatban van Ázsianak jóformán minden kezdetleges műveltségű
 népénél, vele adták a halottal a földi életben szükségelt legfontosabb
 tárgyait s különösen a válás alkalmával bőségesen ellátták étellel.
 Az alapfelfogás ezek tekintetében az, hogy a lélek valameddig más
 testhez nem csatlakozik, előbbi testi életét folytatja, minél fogva fog-
 lalkozásai és szükségletei teljesen egyneműek az eddigiekkel. Az a
 palócz szokás, hogy a legénykorban elhunyt fiatal embernek mellére
 lópatkót helyeznek folytatása a régi, nyilván már keresztiségre tért
 magyarok azon eljárásának, hogy a vitéz sirjába nem ugyan magát
 a lovát, hanem ennek jelképét a zabolát, kengyelt stb. tették, úgy,
 a mint az egykori lovas temetkezés ily jelképi maradványait meg-
 találjuk a kirgizeknél s altáji tatároknál. Az a szokás, hogy a halott
 feje alá s néhol a koporsó fenekére is gyaluforgácsot helyeznek,
 megvan az éjszaki osztjácoknál is, hol azonban a gyaluforgácsnak
 megvan még régiebb változata, a moha és rénször, tehát ugyanazon
 készség, melyet pólyaként a világra jövő gyermeknek adnak. Az alap-
 gondolat itt nyilván az, hogy a halál is születés, belépés egy új
 világba, afféle mint a gyermeké. Az a palócz szokás, hogy a négy-
 lábú széket, melyre a gyermek koporsóját helyezik, midőn a gyász-
 menet elindul feldöntik s mindaddig úgy hagyják, míg vissza nem
 térnek a temetőből, hasonló a vogulok és osztjácok azon szokásához,
 melynél fogva a sir mellé helyezett szánt, ladikot, bölesőt s egyéb
 tárgyakat felfordítják, attól tartván, hogy a föl nem fordított szánt,
 ladikot stb. majd komolyan használatba vehetné a halott s pl. egy-
 szer csak haza utaznék. Midőn Kalotaszegen a koporsóvivő rudakat
 a sir két végébe beleszúrják s ott hagyják, ugyanazt teszik, mint
 midőn éjszaki rokonaink a rénhajtórudat s a halottvivő többi szer-
 számokat a síron hagyják avval a felfogással, hogy azok a halott
 tulajdonát alkotják. Emlékeztetnek e rudak a kirgiz sírok fölé szúrt
 ketté tört kopjadarabokra is. Az a csiki székely szokás, hogy míg
 a halott a háznál van, „utolsó vacsorát“ tartanak, hogy Nyárádon
 halottlátni senki sem megy üres kézzel, hanem viszen tésztát, húst
 szalonnát stb., végre az a palócz szokás, hogy a tor alkalmával
 teritenek a megholt részére is s a lóczán üres helyet hagynak,
 mind ama pogány gyakorlat maradványa, hogy a halottat mielőtt
 végső útjára kísérik, jól megvendégelik. Egyéb ilyen, pogány alapon

megfejtethő szokások, hogy a koporsót a házból való kivitele alkalmával háromszor az ajtó küszöbére ütik, hogy a halott ágyába életben maradt hitvestársa fekszik, hogy a temetkezésben segédkezőket a beföldelés után a sír mellett fizetik ki, a haldoklás alkalmával a ház ablakát kinyitják, a halott eszmájáról a patkót lefejtik, az asszony kontyvasát faragott fával helyettesítik, a halott ágya szalmáját elégetik stb. — A második közleményben Sebestyén Gyula befejezi a „*Gyászmagyarokról*” szóló értekezését, kiket az előbbi részben énekmondó diákoknak, a pogánykori regösök hagyományos mestersege folytatónak bizonyított. A máig is divó regélő népszokás nem egyenes leszármazottja a régi hivatásszerű regélésnek, hanem annak csak népies utánzása. Ennek kialakulására hatással voltak a szláv téli népszokások is. A mai regösök az augsburgi menekültek utódainak és szent István király szolgálóinak vallják magukat, a miből az következik, hogy a népszokás tulajdonkép a XI. század második felében, vagy az ezt követő század első felében jöhetett létre. Akkor az itteni szlávoknak már volt néhány igen elterjedt népszokása, a mely a téli napfordulat, a decz. 21—22-iki solstitium pogánykori ünnepléséből származott. A napfordulat közelébe hozott karácsonyi és ujévi ünnepek két jellemző népszokása, a kolenda és a polaznik volt. Mindkettő házaló énekmondás s szláv alattvalóik révén ilyenekül vették át a magyarok is. A polaznik, vagyis a karácsonyi első látogató köszöntéséből lett nálunk a decz. 13-iki palázolás, vagy huszázás, a karácsonyi szláv kolenda pedig segítette létrejönni a magyar kolendát, a házaló, alamizsnagyűjtő regölést. Az utóbbi eredeti, pogány magyar és délszláv elemek vegyüléke. — További közlemények: dr. Krausz Sámuel től: *Adalékok a csodaszarvas regéjéhez* a Rámajána indus hőskölteményből, talmudból, Gesta Romanorumból s egyéb forrásokból. — Katona Lajos *régi magyar kuruzslásokat és varázsigéket* közöl egy XVI. század elejéről való nyomtatvány bekötési táblájára és czimlapjára jegyzett kéziratból. — A népköltészet rovatában Vikár Béla *fonograffal gyűjtött népköltési adalékokat* mutat be dallamokkal és jegyzetekkel; Gönczi Ferencz pedig a *göcseji lakodalmi kurjantásokról* ír. — Az irodalom rovatában E. H. ismer-teti Katona Lajosnak *Haller-kiadását*, Bátky Zs. *Gabnay Ferencz-nek* „*A bölcső*” cz. művét. — A néprajzi hírek között találjuk egy ismeretlennek *ezer forintos ajándékát* a M. Néprajzi Társaságnak. —

Ugyane folyóirat f. évi 4. füzetében Katona Lajos a *Remete és angyal* czímen ismert világirodalmi nevezetességű példázattal foglalkozik, egymással kapcsolatban megvilágítván a hazai változatoknak s az ezekben rejlő motivumoknak nyugati, még pedig jobbra középkori vallásirodalmi forrásokban lelhető párhuzamait. Kiindul az Orbán Balázs gyűjtésében megjelent székely meséből s egybeveti ezt a Gesta Romanorum történetével. Majd áttér egy Tatár Péter-féle ponyvairodalmi változatra, aztán a régiebb hazai feldolgozásokra, Temes-

vári Pelbárt- és Laskai Oszvöldéra, kik közül az előbbi Jacobus de Vitriaco-t nevezi meg forrásul (bár valószínűbb, hogy a Scala coeli másodforrást használt), az utóbbi pedig a Discipulus cz. műből merített — Galgóczy János *Östörténelmi tarlózásában* Nagy Géznak a sumirokra vonatkozó néhány tételét bírálja. Tagadja, hogy az ékiratok „fekete fejű” jelzése a sumirokra vonatkozik, igen lehetségesnek tartja, hogy az ural-altáji sumir nép fejlesztette ki a rovásírás alapján az ékirást s meghatározza a babiloni naptár átalakításának időpontját, mely szerinte Nabonassar uralkodásának korába (Kr. e. 743—733.) teendő. — Egyéb közlemények: Margalits Edétől *„Koledák a délszlávoknál”,* Kovács Gyulától és Friedmann Bernáttól *Népköltési adalékok*; továbbá az irodalmi rovatban Durnay Kálmán *„Magyarország őskora”* cz. művének s néhány tót néprajzi munkának ismertetése. — A társulati ügyek rovata közli a Magyar Néprajzi Társaság 1900. márczius 21-ikén tartott közgyűlésének beszédeit és jelentéseit. A kisebb közlések sorában találjuk Balogh Dező észrevételét a palócz temetkezési szokások közt szereplő lópatkóra és hamvas lepedőre vonatkozólag, továbbá Katona Lajosnak régi kéziratokból s nyomtatott forrásokból vett analógiáit a *homo non homo* s a *czinkotai kántor találós meséjéhez*, továbbá a *fára föl nem menő lóról való adomához*. — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának értesítőjében közölt munkák: Nécsey István leírása a bars megyei Hochwiesen pásztorkodó németjei közt divó *gyapjúguzsalyról és orsójáról*, továbbá Czimmermann Pálé a *szatmármegyei Kálmánd község szájbjainak házáról* s Tolnay Vilmosé a *verecsenyről*. Bátky Zsigmond a *csipkésélű sarlók elterjedéséhez* közöl újabb adatokat, valamint Vágó Aladár *Nagy-Bakónak néprajzához*. A további közleményekben Lázár István a *nagyenyedí börcserzést* ismerteti, Jankó János beszámol a *M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodásáról* 1900. első negyedében, Seemayer Vilibáld a *ház magyar műszavaira* vonatkozólag intéz fölhívást nyelvészeinkhez, végül Herman Ottó és Jankó János nyilatkoznak a magyar ház tárgyában kifejtett vitájuk kapcsán.

3. A KÖZGAZADSÁGI SZEMLE augusztus havi füzetében: Hegedűs Lorántnak *„A magyar egyenes adózás kifejlődése”* cz. értekezését találjuk. Ebben a szerző azon sociológiai elvek alapján, a melyeket a márcziusi füzetben az Árpádok és Anjouk adófejlődésére alkalmazott, most az Anjouktól a Habsburg-uralomig terjedő kor adótörténetét magyarázza. Főeredményei abban foglalhatók össze, hogy a külföldi renaissance-kor társadalmi és adóbeli hullámzásaival világítja meg a magyar adó történetét, s úgy az Anjouk után követő években, mint Mátyás uralkodása alatt, de különösen a mohácsi vészt megelőző időkben kimutatja, hogy mely társadalmi osztályharcok képezték adófejlődésünknek alapját. — Fekete Ignác *„Az örleési forgalom”*-ról irt cikkében mindenekelőtt arról szól, hogy

bár a malmok őrléskikészítési kedvezményét ez idén megszüntették, e kérdés mégis folyton' újból fel-felüti fejét. Ezután Fekete azzal ismer-teti meg az olvasót, hogy 1835-től kezdve mely változásokon ment által a malmoknak ezen vámmentessége, s különösen arra mutat rá, hogy ez volt az egyetlen vámvisszatérítési engedelem, mely nem Ausztriának, de Magyarországnak érdekeit szolgálta s mely éppen ezért az osztrák malmok irigységét keltette fel. Ezen a csapáson indulva azután a szerző, nagy részletességgel igyekszik megdönteni az őrlési forgalom ellenségeinek érveit, s ebből a célból számszerű összeállítá-saival a következőket bizonyítja: A magyar malomipar 1891 óta nagyot lendült: liszt kivitelünk emelkedett s viszont búzáunk csakis liszt alakjában juthat külföldre; az őrlési forgalomba behozott búza már csekély mennyiségénél fogva sem nyomhatja le a búza-árakat, ellenkezőleg áraink azóta estek a világ-paritás alá, mióta az őrlési forgalmat megszüntettük. Végül arra utal Fekete, hogy az őrlési forga-lom megszüntetése csak az ausztriai malmoknak használhat, holott mind Magyarország, mind Ausztria gazdáinak ártott, s ezért azt reméli, hogy (miként azt az osztrák mezőgazdák már is kívánják) nálunk is győzni fog az a törekvés, mely az őrlési forgalmat kellő biztosítékok mellett újra meg akarja engedni. — Czeisler Emil „A külföldi váltó- és valuta-rendezés“ czímmel adja a Közgazdasági Társulatban tartott föl-olvasásának tömör kivonatát. Két kérdéssel foglalkozik ebben a szerző, nevezetesen, hogy 1. milyen szerepe van a külföldi váltónak arany-valutával és készpénzzel bíró országok között; 2. hogy mily sze-repet játszik a váltó, mint bankpapír, az egy készpénz és egy ren-dezetlen valutájú ország forgalmában. Az első esetben egyszerűen megállapítja Czeisler, hogy itt a váltó-árfolyam a kereskedelmi mérleg szerint alakul. Nem úgy a második esetben, hol a váltó-árfolyamok ingadozása igen nagy befolyást gyakorol a rendezetlen valutájú ország áaira, a midőn a váltó-árfolyamok emelkedése is arra vezet, hogy a külföld drágán ad el és olcsón vásárol az illető országban. Czeisler a váltó-árfolyam ily alakulására vezet vissza azt is, hogy a 90-es évek elején annyi külföldi vásárolt birtokot hazánkban. — Az érteke-zések sorát Géber Antal Zsigmondnak „A német kereskedelmi forgalom terjeszkedése“ czimű statisztikai munkálata zárja be, a mely-ben arról közöl számadatokat, hogy Németország 1870-től 1897-ig mily-hatalmas mértékben fejlődött, s úgy a vasúti, mint vízi szállítás, vala-mint a külkereskedelem terén, miként szárnyalta túl különösen Francia-országot. — A „Közlemények és ismertetések“ rovatában nagy szá-mal találunk vámügyi közléseket, a melyekre a szerkesztőség, a mint a czímtáblán is jelenti, ezután fősúlyt kíván helyezni. Az országos gazdaszövetség vámtarifa-tervezetén kívül — vits. Williams: „The case for protection“; Human: „Der deutsch-russische Handels- und Schiffartsvertrag von 20. März 1899.“ és Lavisson: „La protection par les primes“ czi mű munkáit ismerteti. Ehrenberg: „Handels-

politik“-járól Hirsch Albert, Rényi József „Gyülekezeti jog“-áról V. R., Szeniczey Ödönnek „Az állatbiztosítás Magyarországon“ című füzetéről A—a írbírálatot: Czeisler Emil a francia örök járadék törlesztéséről, Neumann Károly pedig Románia és Svájc új vasúti törvényeiről számol be. — A füzet a júliusi „havi szemlé“-vel és az 1900. április—júniusi közgazdasági irodalom bibliographiájával végződik.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetében Hegedüs Loránt befejezi *A magyar egyenes adózás kifejlődéséről* írt dolgozatát. Ez alkalommal az I. Ferdinánd uralkodása után a forradalomig lefolyt időszaknak pénzügyi történetét veszi vizsgálat alá s e korszakra alkalmazza azokat az evolutionális törvényeket, a melyeket az előbbi századokra nézve a márcziusi és augusztusi füzetekben kifejtett A Habsburg-korban csak rövid adófejlődést talál a szerző azért, mert a társadalomnak teste is csak lassú változásokon ment akkor át, azonban ennek a rövid fejlődésnek éppen az ad rendkívüli fontosságot, hogy ezen az úton jutunk el az általános állami adókhoz és azok rendszeréhez, mely ekként a megyei és magánjogi viszonyok romjain emelkedik fel. Ezt a nagyfontosságú átalakulást egyrészt külföldi példákra hivatkozva, másrészt az eddigi honi kutatásokra támaszkodva rajzolja meg az értekezés. Végül elmondja, hogy a modern, de külföldi és a régies, de nemzeti áramlatok miként ütköztek össze az adóban is, mignem a forradalom megszakította a fejlődést; ennek kapcsán az 1843-iki s 1848-iki adójavaslatokat is összehasonlítja a jelenlegi állapotokkal és adóbeli törekvésekkel. — Fellner Frigyes ezután *A telepítés és a járadékrendszer összekapcsolódásáról* ír. Nevezetesen különbséget téve az állami és magántelepítés között, azt a kérdést vizsgálja, hogy minő legyen az a jogi alakulat, mely a telepítésnek a lehető legnagyobb állandóságot s egyben az egészséges fejlődést biztosítja. Ezen a fonalon haladva, sorra megbi-
rálja az idői és feles bérlet, az örök haszonbérlet, vételár-
törke-szolgáztatás és járadék-szolgáztatás jó és rossz tulajdonságait, valamint az ezekre vonatkozó külföldi tanulságokat, míg végül a járadékrend-
szerben találja meg a telepítésnek legezélravezetőbb alakját. — Harmadikul *A barcasági szászok gazdasági viszonyait* Jeszenszky Ignác ismerteti. Jeszenszky a cikkében említett 13 szász községnek belterjes fejlődését s népének szorgalmát úgy akarja bemutatni, hogy először értékesítő- és gépbeszerzői szövetkezeteket, majd gazdasági tanintézeteket sorolja föl. Azután két táblázatot a birtokeloszlás kérdésének szentel, nemzetiségi tekintetben arra a fontos eredményre jutván, hogy e községek határában : 6,908 kataszteri hold van szász kézen, 9762 hold birtokosa oláh, 3058 holdé magyar (csángó). Majd annak a magyarázatára tér át Jeszenszky, hogy miként lépett az egyoldalú búzatermelés helyébe itt a többirányú gazdálkodás, míg a külterjes (romániai) állattenyésztést a belterjesebb váltotta föl. Utol-

jára arra mutat rá, hogy az az összeg, melyet e községek szász lakói házi ügyességekkel megtakarítanak, akkorára tehető, mint az alföldi kiscsajdának egész évi jövedelme. — Kármán Elemér zárja be az értekezések sorát *A betegsegélyző-pénztárak statisztikája 1893—1898-ig* című statisztikai dolgozatával. Több táblázatot állít szerző össze, a melyek I. a betegsegélyző pénztárak alakulására, II. a pénztárak „teljesítményei”-re és III. a pénztárak pénzügyi viszonyaira vonatkoznak. Ezekhez az adatokhoz fűzi megjegyzéseit, melyek során különösen azt vizsgálja, hogy daczára az egészséges németországi példaadásnak, miért fejlődött oly gyöngén, sőt beteges irányban ezen első társadalom-politikai intézményünk. Kármán a főhibát a „kerületi” pénztárak mesterséges, túlnagy s közigazgatási tagosulásunktól teljesen idegen szervezetében találja, míg cikkének végeredményét abban foglalja össze, hogy többet akartunk mindjárt kezdetben alkotni, mint Németország s Ausztria és a felét sem értük el kitűzött célunknak. — Kármán dolgozatával kapcsolatosan a *Közlemények és ismertetések* rovata a betegsegélyző-pénztárakra vonatkozó új törvénytervezetet hozza. Ehhez a pesti Lloyd-társulat vámügyi emlékiratának ismertetése s a következő tíz könyvbírálat csatlakozik: Frankl L.: *Unsere künftige Handelspolitik vom Standpunkte der Land- und Forstwirtschaft* (—vits); Natsukata Masayoshi: *Rapport on the adoption of the gold standard in Japan* (—vits); A Raffalovich: *Memoire sur la conférence de la Haye* (A—a.); G. Schmoller: *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre* (—vits); Schulpe György: *Törvényjavaslatok a szociális reformok terén* (Somogyi Manó); — Pauer: *Lehrbuch des Eisenbahntarifwesens*; — Rank: *Grundzüge des Eisenbahntarifwesens*; — Behrend: *Buchführung und Bilanzen bei Nebenbahnen, Kleinbahnen und ähnlichen Verkehrsanstalten* (Neumann Károly.); — Krausz: *A helyi érdekű vasutak kérdéséhez* (A—a) és László Pál: *A bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok magyarázata.* (Harmos Z.) — A füzet végén az augusztusi „Havi Szemlé”-t s az 1900. július—augusztusra szóló bibliographiai összeállítást találjuk.

4. A MAGYAR NYELVŐR júliusi füzetében Kallós Zsigmond *A tagadás nyelvünkben* címmel nagyobb tanulmányt kezd, melynek ezen első része a tagadással általában foglalkozik. — Ez után Varga Károly összeállítja a számszerinti egyeztetés különböző eseteit Arany János verseiben, valamennyi esetet számos példával mutatta be. Pl. Az alany gyűjtőnév vagy számot jelentő kifejezés s az állítmány többes számú: Lássuk az *asszony nép*, gyere, hogy *soly-másznak* (Buda halála) stb. — Kardos Albert *Hányadán is vagyunk a határozókkal* című cikkét folytatva, Gulyás István határozó rendszerét támadja meg. E rendszerben ugyanis a határozók a szerint oszlanak három főcsoportra, hogy a cselekvés *eredetére, folyamatára* vagy *végére* vonatkoznak-e. E fölosztásnak a cikkíró szerint

első és legnagyobb fogatkozása, hogy a magyar határozóknak egy tekintélyes számát, a szorosabb értelemben vett állapothatározókat kitörli a létezők sorából, minthogy ezek cselekvésre nem vonatkozván, sem eredet-, sem folyamat-, sem véghatározók közé nem sorozhatók. Nem kisebb hibája e fölosztásnak, hogy lényegtelen jegyre épült, arra t. i., hogy a határozó ragok a cselekvésnek melyik mozzanatát fejezik ki eredetileg: az eredetét, folyamatát avagy végét? Ámde a nyelv rég össze-visszaforgatta az egyes ragok és névutók működését; a magyarban például az *okot*, tehát a cselekvés kezdetét és a *célt*, tehát a cselekvés végirányát oly raggal jelöljük, a mely eredetileg nyugvást jelöl, t. i. a *hol* kérdésre felelő *-tt*-vel az *-ért* ragban és a *végelt* névutóban stb. — Ez után Molnár János cikkét olvassuk a *-va -ve* igenévképző természetéről. A cikk szerint a *-va -ve* képzős igenév *állapothatározó* is lehet (pl. *be van az én szűrőm ujjá kötve*), meg *módhatározó* is (pl. *sírva vigad a magyar*). Az állitmányhoz képest az állapothatározó *-va -ve* előidejű (*sírva* találtam), a módhatározó *-va -ve* azzal egyidejű és egy alanyú (*sírva* vigad). Az után azzal a kérdéssel foglalkozik a cikk, hogy melyik igének lehet állapothatározó s melyiknek módhatározó *-va -ve* képzős igeneve? Melyik *-va -ve* állapothatározó mellé teszi oda a magyar a *van-t*, tehát melyik *-va -ve van-féle* kifejezés (*írva van* stb.) helyes? stb. — A Nyelvújítási adatok rovatában Bárdos Remig befejezi *Adatok nyelvújítóink. jelentésánához* című nyelvújítástörténeti jegyzeteit, Melich János pedig közli, hogy az *indok* szó Bessenyei Természet világa című művének nem rég megjelent kiadásában egyszerű sajtó- vagy olvasás-hiba *ündök* helyett. — Az Irodalom rovatban Simonyi Zsigmond Hacker Kálmánnak *A szóképzés és szóösszetétel Faludinál* című értekezését ismerteti, Ásbóth Oszkár pedig folytatja és befejezi Brancić Blagoje *Madjarska Gramatika*-jának részletes bírálatát. — A Magyarazatok, helyreigazítások rovatában Szinyei József védi a tárgyhatározókat, a melyeket nyelvtanainak újabb kiadásaiba fölvelt. — A Népnyelvhagyományok rovatából az érmelléki nyelvjárás szókinsének ismertetése említhető Jenő Sándor-tól. — A füzetet Izenetek fejezik be.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi 3. füzetében Munkácsi Bernát a *vogul nép ősi hitvilágát* tárgyzó tanulmányát folytatván, ezúttal a bálványszellemekhez fűzött képzetekkel foglalkozik. A vogul-osztják pogányság tanítása szerint is egyedül az istenek istene, *Numi-Tarem* égi atya mindentudó és mindenható: de a bálványszellemek tudása, ereje és képessége azért szintén összehasonlíthatatlanul tökéletesebb az emberénél, úgy, hogy ez méltán kereshet amazoknál, mint hozzája némileg közelebb álló lényeknél támogatást számtalan ügyes-bajos dolgában. Azt a mi gondolatunkat, hogy „isten mindent lát és hall“, a vogul istenidéző igék úgy szemléltetik s fejezik ki, hogy „az istenség szeme és füle olyan nagy,

mint az Ob folyó“, tehát kiterjed a vogulok és osztjákok egész ismert világára. Egy más kép az istenség fülét a tavi tündérrózsa nagy kerek leveléhez, s érzékenységet a fekete kacsához, vagy császármadárhoz hasonlítja. Az isteni mindenhatóság eszméjének megfelelő fejletlen gondolat, melylyel a vogul néphit a bálványszellemek természetfölötti erejét magyarázza: „a bálványnak hét fogása, hét ügyessége“, melylyel azonban az isteneknek ugyancsak kell fáradozniok, míg ezeljüket elérhetik. A mindenek égi atyjától nyert hatalmukat a bálványistenségek hiveik javára értékesítik, az ő elméjük szentséges, aranyos; olyan nagy mint az „Ob“, tehát mindenkire kiterjedő. Hívásuk elősegíteni az ember boldogulását. Mint a gyermek atyjához, az alattvaló urához, úgy folyamodik a hívó a bálványokban ábrázolt istenségekhez tanácsért s támogatásért különféle szükségében s bajában. Kisebb ügyekben, anyagi javak elérésében, rendesen elég magának a bálványszellemnek jóindulata; máskép áll a dolog, midőn jelentősebb ügyekről, különösen az élet s egészség kérdéseiről van szó. Az égi atya az élet ura s e pontban a bálványszellemek hívása, hogy közbenjárói, ügyvédői legyenek az embernek az érdemek híján közvetlenül nehezen megnyerhető főisten előtt. Ez a közbenjárás korántsem pusztá szó-szólásban áll, hanem többnyire az istenségnek fáradságos ide-oda való futkosásával, istenek s emberek közötti üzenetváltásokkal, alkuvásokkal és fenyegetésekkel van egybekapcsolva. Az emberek kedvező életsorsa érdekében kifejtett tevékenysége teszi a bálványszellemet méltóvá az ember hódoló tiszteletére s imádására. Az előbbinek kötelessége, hogy az ember soha meg ne feledkezzék az istenség iránt tartozó kötelességeiről, különösen az alkalmi áldozatokról és a szentségét megillető szertartásokról. Itt szerző kitér a szentség fogalmának részleteire, melyben egyesül a fenségesnek s föltétlen tisztának a képzele. Ellentéte a tisztátalan. Legfőbb tisztátalanság az ember testének tisztátalansága, különösen a női hűség, mely fölfogás több vallási intézményben s óvatossági rendszabályban nyer kifejezést. A bálványtisztelet szertartásainak kiinduló pontja s vezéreszméje a bálvány szentségének hite, melylyel összeférhetetlen, hogy őt magát, vagy területét tisztátalan személy, vagy tárgy érintse. Az istenség lakó területe „nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen szent föld“, melylyel szemben a tiszteletnyilvánítás módjai, hogy ott nő nem járhat, hanem ha az ily hely útjába esik, arcát befödve, azt kikerülni tartozik. A férfinak is csak szükségből szabad megközelítenie a szent helyet; de rajta vadászni, füvet tépni, fát rongálni, bogyót szedni, zajongani, a szent hegyet megmászni, a szent vízben halászni, evezővel csapdosni, egyértelmű az istenségnek mély megsértésével. Nagy bűn, ha az istenség nevét komoly ok nélkül emlegetik, vagy idéző igéjét szükség nélkül elmondják. Az istenségek iránt tartozó kötelességeknek megszegése, vagy tiszteletüknek megsértése azok neheztelését és büntetését vonja

maga után. A büntetésnek az a célja, hogy az embert a jó útra térítse. Ha azonban más cél, jelesen határozott ellenséges indulat vezeti az istenséget műveleteiben, az ember föl van jogosítva a neki járó tisztelet megtagadására, sőt a bálvány megbüntetésére is. — Második nagyobb közlemény Szilasi Móricz *cseremiszt szótárának* befejezett része. A kisebb közlések közt Sz. J. ismerteti *Setälännek új finn nyelvtanát* s Melich János a *Festetics-codexnek egy ismeretlen másolatát*. Ugyanitt Takács Sándor a *hajdu* szót magyarázza, melyet régi okiratok „ochsentreiber“ és „abactores boum“ szavakkal fordítanak. Ehhez tekintetbe véve a XVI. századbéli német oklevelek *heyduck*, *heidog*, *heydocken* írásait, rájövünk, hogy a *hajdu* voltaképp németes ejtése a *hajtó*-nak, értve ez alatt a német vásárok magyar marháinak hajtóit, kik markos legények lévén, alkalmasak voltak a marhák megvédésére rablótámadások ellen s egyszersmind jó anyagot szolgáltatnak a gyalogkatonasághoz. — Egy másik szómagyarázat Melich Jánostól való s a *Rába* folyónévre vonatkozik, melyet a latin *Arabo* alak mellett csak a szláv közvetítés tesz érthetővé, azzal a hangváltozással, melylyel az *Albis*, *Elbe* folyónéből is a csehben *Labe* s a latin *arca* szóból az óbolg. *raka* „sepulcrum“ lett. Az *esperes* szót magyarázza egy kisebb közlésben Schuchardt Hugó, annak utórészét a német *probst* olasz *preposto*, *preposito*, *preosto*, *preost* változatával azonosítván; *ös-pöröst* szerinte az *archi-praepositus* mása.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1900. október 8-án.

Szász Károly t. t. és osztályelnök elnöklése alatt jelen vannak az illető osztályból: Bartal Antal, Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, P. Thewrewk Emil r. tt. — Asbóth Oskár, Badics Ferenc, Berczik Árpád, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Négyesy László, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Zolnai Gyula l. tt. — Más osztályokból: Concha Győző, Fejérpataky László, Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Nagy Gyula, Staub Móricz l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál o. titkár.

164. GYOMLAY GYULA l. t. fölolvassa „Szent István király vesztprémvölgyi donatiójának görög szövege s ennek eredeti formája“ című értekezését.

165. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHÉR IGNÁCZ és P. THEWREWK EMIL r. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h e t e d i k ü l l e s e .

1900. október 15-én.

FORSTER GYULA t. t. h. elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: b. Nyáry Jenő tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Kautz Gyula, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Békefi Remig, Borovszky Samu, Csoma József, Fináczy Ernő, Nagy Gyula, Schönherr Gyula l. tt. Más osztályokból: Gyulai Pál, Heller Ágost, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

166. CSOMA JÓZSEF l. t. széket foglal „A nemzeti czimerek tanulmánya“ című értekezésével.

167. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ r. t. felolvassa „II. Béla oklevelei“ című értekezését.

168. A h. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ r. és CSOMA JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály h e t e d i k ü l l e s e .

1900. október 22-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Klein Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Franzenau Ágoston, Kürschák József, Laufener Károly, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Tötössy Béla l. tt. — Más osztályokból: Réthy László l. t. — Jegyző: Könyig Gyula osztálytitkár.

169. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „Az égi testek fejlődése és a föld kora“.

170. REUSZ FRIGYES részéről: „A spalax typtus központi idegrendszere“, előterjeszti Laufener Károly l. t.

171. TUZSON JÁNOS részéről: „A tarnóci kövült fa“, előterjeszti Mágócsy-Dietz Sándor l. t.

172. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖVESLIGETHY RADÓ és LAUFENER KÁROLY l. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l l e s .

1900. október 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: B. Nyáry Jenő, Szász Károly t. tt.; Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Högyes Endre, Klein Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szinnyei József, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt.; Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Fayer László, Földes Béla, Gyomlay Gyula, Kéty Károly, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Onodi Adolf, Öváry Lipót, Pulszky Ágost, Riedl Frigyes, Staub Mórész l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

173. HÖGYES ENDRE r. t. emlékbeszédet tart Pasteur Lajos k. tag felett. Az emlékbeszédek során fog megjelenni.

174. A főtítkár következő szavakkal jelenti be Müller Miksa k. t. halálát: „A tudomány egy nagy halottja számára állították ma fel a ravatalt! Müller Miksa, a világhírű orientalista halt meg tegnap reggel Oxfordban. Világhírű mint tudós, világhírű mint író. A Rigveda mintaszerű kiadása, a Kalidásza fordítása s a régi szanszkrit irodalom történetének megírása a tudósnak, s a Lectures on the Sciences of Language és a Comparativ Mythology mint írónak szereztek halhatatlan nevet. A mi Aragón volt félszázaddal ezelőtt a physikának és csillagászatnak, az volt ő napjainkban a nyelvtudománynak. Lectures-jeit majd minden európai nyelvre lefordították; magyarra Simonyi Zsigmond társunk s Akadémiánk adta ki Könyvkiadó-Vállalatában. mindenütt érdeket keltve a nagyobb közönségben is. A M. Tud. Akadémia Müller Miksát 1874-ben választotta k. tagjává s ő ezután többször meglátogatta hazánkat s Akadémiánkat, melynek nyelvtudományi munkásságát mindig figyelemmel kísérte. — Indítványozom: 1. fejezze ki az Akadémia mely fájdmát a mai ülés jegyzőkönyvében, 2. küldjön részvétiratot az oxfordi egyetem tanácsának s 3. hívja fel az I. osztályt, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék. — Helyesléssel elfogadtatik.

175. Felolvassa a f. évi november 26-án tartandó **rendkívüli nagygyűlés** tárgyában a tagoknak szóló körlevelet. — Szétküldendő.

176. Felolvassa a f. évi december 1-én tartandó **Vörösmarty-emlékünnap** tárgyában a tagoknak szóló körlevelet. — Szétküldendő.

177. Ezzel kapcsolatban felolvassa a főtítkár RAKOSI JENŐnek. mint a Budapesten állítandó **Vörösmarty-szobor** munka-bizottsága elnökének levelét, melyben az Akadémiát fölkéri, hogy e bizottságba az Akadémia képviselőjére egy tagot küldene ki. — A bizottságban az Akadémia képviselőjére a főtítkár kéri föl.

178. Felolvassa a b e **Szilágyi Sándor** emlékeztetőre Kolozsvárt f. évi november 2-án tartandó **ünnepély** programját. — Az Akadémia képviselőjére Marczali Henrik l. t. kéri föl.

179. Bemutatja a firenzei **Societa italiana d'antropologia** meghívóját az 1901. április 30-án tartandó jubileumára. — Kiadatik a III. osztálynak.

180. Az osztályok bejelentik, kiket küldtek ki bírálóknak a beérkezett pályamunkákra: 1. a **Teleki-pályázathoz** Jókai Mór t., Bayer József és Berczik Árpád l., 2. a **Farkas-Raskó-pályázathoz** Vadnay Károly, Lévy József r. és Riedl Frigyes l., 3. a **Bulyovszky-pályázathoz** Gyulai Pál r., Lehr Albert, Endrődi Sándor l., 4. a **Dóra-pályázathoz** Gaál Jenő és Ráth Zoltán l., 5. az **Ullmann-pályázathoz** Láng Lajos r. és Földes Béla l., 6. a **Deák Ferencz életrajza** című vázlat megbírálására Concha Győző r., 7. a **Rózsay-pályázathoz** Fröhlich Izidor és Schuller Alajos r. tagokat. — Tudomásul szolgál.

181. A főtítkár előadja, hogy egy **Farkas-Raskó-pályamű** Lipcséből nem az Akadémiához, hanem a Kisfaludy-társasághoz küldetett be, más pályaművel együtt. A pályamű, a postabélyeg szerint ugyan szeptember 30-án Budapestre érkezett, de a Kisfaludy-Társaság csak október 11-én küldötte át az Akadémiához. Kérdéses lévén, vajjon pályázatra bocsátható-e, rövid úton fölkérte az I. osztály véleményadásra. Az osztály abban a véleményben van, hogy a pályamű pályázatra bocsátható, mert az szeptember 30-án pontosan megérkezett Budapestre, s hogy nem küldetett be az Akadémiához, az nem a szerző hibájából történt. — Az osztály véleményéhez az összes ülés hozzájárul.

182. Felolvassa BEZERÉDJ PÁL levelét, melyben kijelenti, hogy a Bezerédj István élet- és jellemrajzára hirdetendő pályázat szövegezését elfogadja. — Tudomásul szolgál.

183. A legutóbbi nagygyűlésen jutalmat nyert **egyetemi hallgatók** köszönetüket fejezik ki a személyüket ért kitüntetésért. — Tudomásul szolgál.

184. A főtítkár felolvassa TÓTH LŐRINCZ r tagnak hozzá intézett következő levelét: „Bátorkodom gróf Dessewffy Emil nagynevű s érdemű volt Elnökünknek, a m. Akadémiai palota építettőjének több mint 100 hozzám intézett s az építés történetére vonatkozó adatokkal tömött levelét 1855—1865. évekből az Akadémia kéziratárába leendő fölvétel végett tisztelettel beküldeni. Talán legjobb helye lesz e leveleknek azon m. Akadémia őrzetében, melyet ő annyira szeretett, s hihetőleg találkozik gr. Dessewffy Emil emlékének oly tisztelője, ki e jellemző adatokat érdeklődéssel olvassa s az Akadémia történetének kutatása közben fölhasználja. — A nevezett gróftól sajátkezűleg irt levelek száma, melyeket ide zárva küldök, 1855-ből 3, 1856-ból 5, 1857-ből 3, 1858-ból 6, 1859-ből 3, 1860-ból 15, 1861-ből 11, 1862-ből 16, 1863-ból 11, 1864-ből 14 s 1865-ből 26 — összesen 113“. — Az Akadémia halás köszönettel fogadja e nagybecsű adományt s kegyeletes megőrzés végett átteszi a kéziratárhoz.

185. Felolvassa a **Széchenyi-Múzeum** számára érkezett újabb ajándékok jegyzékét, ú. m. 1. A szegedi Széchenyi tér négy képe 1872-ből (Reizner Jánostól). 2. Gróf Széchenyi Istvánnak egy, 1841. december 16-án kelt eredeti levele A. W. Führhez, a dévai kaszinó építése ügyében (Mailand Oszkártól). 3. A „Bács-Kulai Hirlap“ 1900. április 11., 18., 25-diki és május 2., 9. és 16-diki száma. (A szerkesztőségtől). 4. Lovakról. Gróf Széchenyi István. Pest, 1828. 1d. Szinnyei József 1. tagtól). — Köszönettel fogadtatnak.

186. Felolvassa a **könyvtár** számára érkezett újabb ajándékok jegyzékét, ú. m. a) A m. kir. belügyminiszteriumtól: Magyarország elméleti beteggye 1899-ben. 3 füz. — b) A cs. és kir. közös hadügyminiszteriumtól: Statistischer Bericht über die Erkrankungen an Tuberculose im Mannschaftsstande des k. u. k. Heeres. — c) A budapesti svéd konzulátustól kormánya nevében: „La Suede“ című munka. — d) Az angol kormánytól: John C. Adams „Scientific papers“. — e) Dr. Chyzer Kornél 1. tagtól és dr. Bolemann Istvántól: Die wichtigsten Kurorte u. Mineralquellen Ungarns. — f) Csaplár Benedek 1. tagtól: A hellén keresztény archaeologiai tevékenység újabb eredményei. — g) Herman Ottótól: Die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien. — h) Szeremlei Samutól: Hódmezővásárhely Története. I. köt. — i) Kuppis Józseftől: A repülés. — j) Stavenow Vilmostól: Criminalität und Altruismus. 2 köt. — k) Godin Andrétól: A Le Devoir 1899. jan.—decemberi és 1900. január—augusztusi füzetei és a La Familistère Illustre füzete, végül Robert Owen: Un Socialiste pratique — Fabre Ágostól. — l) Baudouin: La pluie artificielle. — m) A budapesti növénytudományi papságtól: Boldogságunk az egyházban. — n) Dr. Krsnjavi Izidortól: Zur Historia Salonitana des Thomas Archidiacon von Spalato. — Köszönettel fogadtatnak.

187. Bemutatja a **Honfoglalás kútírói** című nagy munkát, melyet az Akadémia a honfoglalás ezredéves ünnepének emlékeztetőre készítettett, s mely a mai napon elhagyta a sajtót. — Örvendetes tudomásul szolgál.

188. Bemutatja az Akadémia újabb kiadványainak jegyzékét, ú. m.: Akadémiai Értesítő. 127., 128., 129., 130. füz. — Rapport 1899-ről. — Athenaeum. IX. évf. 3. füz. — Archaeolog. Értesítő. XX. évf. 3. sz. — Nyelvtudományi Közlemények. XXX. köt. 3. füz. —

Thanhoffer Lajos r. t.: Emlékszed Mihalkovics G. r. tag felett. (Emlékszedek. X. köt. 7. sz.) — Mátyás Flórián r. t.: Szt. László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életvei, fogsága és temetése. (Történettud. Értekez. XIX. 1. sz.) — Fraknoi Vilmos r. t.: Petrarca és Nagy Lajos (Történettud. Értekezések. XIX. 2. sz.) — Gróf Kun Géza: Ismereteink Tibetről — Mathem. és természettudományi Értesítő. XVIII. köt. 3. füz. — Dézsi Lajos: Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. Coelius (Bánffy) Gergelytől. (Nyelvtudományi Értekezések. XVII. 6. sz.) — Tudomásul szolgál.

189. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE és CONCHA Győző r. tagokat kéri föl.

Pályázat-hirdetés.

A M. Tud. Akadémia okt. 8-án tartott összes ülésében felolvastatott *Bezerédj Pál* úr következő levele: „Tekintetes Akadémia! Fogadja a tekintetes Akadémia őszinte köszönetem és mély hálám kifejezését azért a kitüntetésért, a melylyel megtisztelt, midőn a selyemtenyésztés érdekében kifejtett működésemet a Wahrmann-díjjal jutalmazni méltóztatott. — E nagy kitüntetésben való részesülést első sorban azoknak köszönhetem, a kik nekem lehetővé tették, hogy a selyemtenyésztés terén működhessem. — Legelső helyen kell megemlékeznem a földművelésügyi kormány élén álló férfiakról, a kiktől a belém helyezett bizalom folytán a selyemtenyésztés intézésére a megbízást nyertem és a kik nehéz időkben és súlyos körülmények között nem szüntek meg személyes közbenjárásukkal támogatni. De meg kell emlékezmem a földművelésügyi magyar királyi miniszterium azon tagjairól is, a kik hivatalt hatáskörükben a selyemtenyésztési ügyekkel foglalkozván, engem szakadatlanul nemcsak jóakaró útbaigazítással, hanem sok esetben önfeláldozó buzgósággal támogattak. — E férfiaknak biztosítja őszinte hálámat az a körülmény is, hogy nagyrészt nekik köszönhetem azon örömet, hogy egy hasznos és hazafias czélnak szentelhettem szerény tevékenységemet és ezáltal tölem telhetőleg eleget is tehettem azon kegyeletnek, melylyel tartozom *Bezerédj István* nagybátyám emlékének, kinek még utolsó óráiban is egyik kifejezett óhajta volt, hogy családja a selyemtenyésztés ügyét el ne hagyja, sőt fejlesztse népünk azon legszámasabbja s legszegényebbje érdekében, kiknek jobbggyi terhei megszüntetésén nemesak fáradozott. hanem azt, mint legelső az országban, tényleg keresztül is vitte. Ezért engedje meg a tekintetes Akadémia, hogy ezennel *kétezer koronát* ajánljak föl azzal a kéréssel, méltóztassék ez összeget pályadíj gyanánt kitűzni, *Bezerédj István* kimerítő életrajzának megírására, ki Magyarország anyagi fejlődésének egyik tényezőjét látta a selyemtenyésztés és selyemipar meghonosításában és a ki a magyar selyemtenyésztés meghonosításának első úttörői közé tartozott. — Ismételve köszönetem és hálámat kifejezését és kérve ajánlatom elfogadását, maradok mély tisztelettel a tekintetes Akadémiának *Hidján*. 1900 szeptember hónapjában alázatos szolgálja

Bezerédj Pál.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KALMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XI. KÖTET.

1900. Deczember 15.

12. FÜZET.

A M. Tud. Akadémia 1900. deczember 3-án tartott rendkívüli összes
ülése.

I.

Elnöki megnyitó

B. Eötvös Loránd elnöktől.

Volt idő, nem is olyan régen, a mikor ritka volt az ünnep a hazában. Még ez a kevés is szomorú! Vörösmarty első emlék-ünnep 1858-ban, a Kazinczy-ünnep 1859-ben, a Széchenyi-ünnep 1860-ban csak gyászünnepek lehettek, melyekben egy pillanatra felragyogott ugyan a régi dicsőség fénye s lopódzva kitért a szebb jövő reményének egy-egy még csak gyengén világító sugára, de a hangulat, melyet keltettek, mégis csak a fájdalom hangulata volt és a vigasztalás, melyet nyújtani akartak, csak a fájdalom közösségének és nemességének öntudatra ébredése lehetett.

Nem volt akkor ország, sem országos ünnep. Ebben az időben a közös gyászra ki más hívhatta volna fel nemzetünket

s ki más vállalhatta volna el gyászünnepein a rendezés szerepét, mint a M. Tud. Akadémia, mely a tudomány köntöse alatt a magyar nyelvvel együtt minden magyar érzésnek is menedéket adott.

De eljött a jobb kor, s ma már nemcsak közös fájdalomban, közös örömben is szabadon gyűlhet össze nemzetünk. Vörösmarty második ünnepe, ez a századik évforduló már egy, érzésben, szóban és tétben egyaránt szabad nemzet országos örömunnepe lett. Akadémiánk most már másoknak engedheti át a rendezés előjogát. Legjobban megillette ez most azt a megyét, azt a várost, a melynek területén Vörösmarty első szobra áll, s a melynek lelkes fiai büszkén hivatkozva arra, hogy a nemzet nagy költője közöttük született, magukat az ő emlékének megőrzésére minden másnál hivatottabbnak érzik.

Akadémiánk a székesfehérvári „Vörösmarty-kör“ meghívására elhatározta, hogy nem korlátozott számú küldöttséggel, hanem testületileg vesz részt a székesfehérvári ünnepen s ezzel maga is hozzájárul ahhoz, hogy az valóban országos ünnep legyen. Onnan jövünk azzal a tudattal, hogy a rendezők lelkes fáradozása nemzetünk kegyeletét Vörösmarty emléke iránt hozzá méltóan nyilatkoztatta meg, és hogy mi is a legmegfelelőbb formában fejeztük ki a magunkét, a mikor azon ezrek között, kik Fehérvárott egy nemzetet képviseltek, mi is az ünneplők sorába álltunk.

De ne muljék el azért szó nélkül e falak között sem ez az emlékezetes évforduló. Ma az ünnepek után még egyszer rendkívüli ülésre gyűltünk össze; itt is meg akarunk emlékezni róla, kinek munkássága Akadémiánkkal oly szorosan összeforrt, s a kinek ezért is oly sokat köszönhetünk.

Az ő életirója, költészetének legalaposabb ismerője, Gyulai Pál fog róla szólani. Ülésünkre a nagyérdemű közönség mellett, melyet mindig szívesen látunk, mint házi, majdnem családi ünnepre különösen meghívtuk a költő mélyen tisztelt családját s azokat a testületeket, melyekkel közös feladataink a magyar irodalom terén már régen összefűznek, s melyekhez a lefolyt ünnepélyek folyamán Vörösmarty emlékének kegyelete még közelebb hozott.

Akadémiánk nevében üdvözlöm őket s az ülést megnyitván, átadom a szót Gyulai Pál rendes tag úrnak.

II.

Ünnepi beszéd

Gyulai Pál r. tagtól.

Ila van testület, mely Vörösmarty születésének százados évfordulóján mintegy hivatva van a kegyeletes hódolat kifejezésére, bizonyára a Magyar Tudományos Akadémia az. Vörösmarty élete és dicsősége szoros kapcsolatban van az Akadémiával, mely mindjárt alakulásakor rendes tagjának választotta, többször kitüntette jutalmával, támaszul szolgált munkásságának s egy szomorú korszakban utolsó menedéke volt. Az a rokonszenv, melylyel az Akadémia pályája elején üdvözölte, az a fájdalom, melyet halálakor érzett, méltán megillette őt, mert egy nagy költőt veszített benne, a ki e század első felében költészetünknek nemzetibb irányt adott.

Vörösmarty előtt különböző költői iskolák uralkodtak a magyar költészetben: a népies, a francia, a classikai és a német. Mindenik nem annyira az egész nemzethez, mint inkább bizonyos osztályhoz fordult. A francia iskola francia eszmékkel táplálkozott s az uribb középosztályt tartotta szem előtt; a classikai leginkább tanárokból és szerzetesekből állott s a latin műveltségűeknek írt, a német a terjedő német műveltséget szóltatta meg magyarul. A népies iskola a hagyományos magyar költészetet folytatta, de nem a népköltészetből táplálkozott s erőlenebb volt, mintsem fejlődhesék. Az a két költő, a kik eredetibbek voltak társaiknál s nem tartoztak egyik iskolához sem, csak érintkeztek velők: Kisfaludy Sándor és Csokonai, kedvencei voltak ugyan a közönségnek, de tehetségükkel nem volt arányban ízlésük s a nemzeti és művészi elem összeolvadását nem eszközölhatték oly magas fokon, hogy mélyebbre ható mozgalmat indíthattak volna. Azonban föllép Kisfaludy Károly s megalapítja az *Aurorát*, mely a nemzetibb művészi irányt tüzi ki czélul. Megalakul az Aurora-kör, melynek legtehetségesebb tagja s az új irány legkiválóbb képviselője Vörösmarty volt.

Vörösmarty egy nagy művel lépett föl s egyes osztályok helyett az egész nemzethez fordult s pályája folyamán mind inkább összeolvasztani igyekezett az eddigi iskolák vívmányait. Eddigi költőink vagy idegen költők egyoldalú befolyása alatt állottak, vagy pedig a nemzeti elemnek nem elég ízléssel s inkább csak az alantabb körben voltak képviselői. Vörösmartyn nem igen érzett meg se a classikai, se az európai újabb költészet hatása, pedig többé-kevésbbé az eredeti nyelven vagy fordításban mindkettőt ismerte, sőt keleti költőket is olvasott. A hatást, melyet tőlök vőn, eredetibben dolgozta föl, mint elődei

és kortársai. Eredetiségét táplálta a nemzeti szellem, mely a korban erősebben kezdett nyilatkozni. Pályája első felében a classikai iskola nyomait megtalálhatni költészetében. A hexameter megigézte, nem tudott szabadulni varázsa alól. Senki sem irt szebb hexametert nemcsak magyarul, hanem más nyelven sem. Oly szép, oly zengzetes az, hogy kiállja a versenyt a göröggel és latinnal. És mégis Vörösmarty a classikai iskolát saját versformája pánczélabán győzte le. A görög hexameterben a legnemzetibb tartalom szólal meg, a mely semmit sem tud Olymp isteneiről, Hadurról zeng, s a melyben a magyar őskor jellemzetes vagy phantastikus alakjai élednek föl, nyugat-európai lovagiság keleti ragyogásban.

A nemzeti szellemet Vörösmarty különösen két forrásból merítette: részint a mondai és történelmi, részint pedig a népi elemből. Epikai műveiben a nemzeti dicsőség emlékeit eleveníti föl. Ott van a honalapítás nagy ténye, a cserhalmi győzelem, Eger védelme. Drámái közül mindjárt fölléptek: *Salamon* és a *Bujdosók* történelmünk egyik legháborgóbb korszakából emelkednek ki. Kisebb költői beszélyeiben és balladáiban hol a történelemből, hol pedig a régi magyar költészet hagyományaiból szedi tárgyait. Hozzá nyúl a Toldi-mondához, földolgozza a Szilágyi és Hajmásiról ránk maradt hagyományt; Hunyadi János és Mátyás király emléke is megzendül lantján. Lyrai epigrammjai nemcsak nemzeti tartalmúak, hanem történelmünk nevezetesebb eseményeire és hőseire irt emléksorok. Más fajta lyrai költeményeiben is a beszülyedt mult emlékeit támasztja föl s örömet fordul Zrinyi, a költő s Mikes Kelemen, a rodostói száműzött alakja felé. E mellett a népies elem már úgy kezd megjelenni nála, mint a nemzeti költészet ifjító forrása. A classikai és német iskola lenézte és megvetette, s ha hébe-korba hozzá fordult, csak curiosumkép tárgyalta s legfeljebb gúnnyra használta föl az ósdiak és izléstelenek ellen irt satiráiban. Magánál Csokonainál is leginkább az alsó és naiv komikumban nyilatkozik erőteljesebben. Vitkovics és Kisfaludy Károly inkább csak népdalokat írtak; Vörösmarty is irt népdalokat, de a népi elemet egyszersmind fejleszteni törekedett. Balladáit nem innen fejlesztette ugyan, de innen humoros genreképeit, s néhány lyrai költeményét, melyek többek egyszerű népdaloknál s a specifikus magyar és művészi lyra felé törnek utat. Epikai költeményeire sem volt hatás nélkül ez elem. Már a monda és hagyomány iránti előszeretetében nyilatkozik némi népies szellem s csakhamar a monda édes testvérét: a népmesét is felölelte. Nemcsak *Csongor és Tünde* alapszik népmesén, hanem népmesei szálakból van szöve a *Tündérvölgy* is, melyben a népi- és régies mintegy összeolvad. Mióta az idegen iskolák válaszfalat emeltek

a régibb és újabb magyar költészet közé, Vörösmarty volt az első, kit a régibb költészet, kivált Zrínyi, lelkesíteni bírt; mióta a classikai eszménység uralomra vergődött, szintén ő oltotta be először költészetünkbe a népi elemet nemcsak mint földolgozandó anyagot, hanem mint fejlesztő eszmét. A magyar költészet újra érintkezik mindazzal, a mitől elszakadott, de művészi vívmányok kíséretében, nemzetivé válva, lerázza a classikai és német költészet jármát, de megnyilik az európai összes költészet behatásainak. Önállóságra jutva, szabadságot hirdet, a költői gondolat szabadságát, s inkább megérti az európai nagy szellemeket, a kik ily úton lettek nagygyá.

Petőfi és Arany költészete sokban különbözik a Vörösmartyétól, de mindenik az erősödő nemzeti szellemben gyökerезik s a fejlődésnek mintegy stadiumait jelöli. Ugyanegy korszak ez, melyet nagy elhajlásai mellett is éppen oly bajos elválasztani egymástól a költészet, mint a nemzeti élet történelmében. A magyar költészet 1823—1848-ig a legszorosabb kapcsolatban van a kor politikai küzdelmeivel, melyek közvetve és közvetlenül oly mélyen befolytak a nemzeti szellem fejlődésére. Kazinczy fejlődésbe indította a nemzetiségi eszmét s nyelvújításával felköltötte a reform vágyait. A politikai téren ugyanaz a harc ismétlődött, mely az irodalomban még alig végződött be. A politikai átalakulás küszöbén állottunk, mely egy nyomon haladt a költészetével. Mindkettő megújódott, átalakult. Egymásból táplálkoztak s az irodalmi küzdelmek politikaiakká váltak, és viszont. Az idegen befolyás elleni küzdelem, az alkotmány reformja együtt indult meg és fejlődött Vörösmarty költészetével, mely szintén idegen befolyás ellen küzdött s a classicismus romjain egy új világ felé nyitott utat. Mihelyt a politikai és társadalmi téren nagyobb arányokban kezdett fejlődni a nemzeti szellem s a demokratia felé hajlott, megzendült Petőfi és Arany lantja. Ez irodalmi és politikai átalakulásnak megvoltak magokban is tényezői, de lényegileg egymást idézték elő s forrongó fejlődésekben mindazt magokba szívták az európai életből és irodalomból, a mi irányukkal rokon volt. Alig harmincz évi küzdelem s a nemzeti szellem teljes győzedelmét ülte az irodalmi, politikai és társadalmi életben egyaránt. Vörösmarty döntőleg folyt be ez irodalmi átalakulásra, mely tulajdonképen vele kezdődik; Kisfaludy Károly már előhírnöke volt ugyan, de Vörösmarty emelte nagyobbserü mozgalommá. Költészetének diadala a nemzeti szellem és költői szabadság diadala volt. Ez lángelméjének legdicsőbb emléke, melyet se az izlés változásai, se a jövőendő remekművek nem sülyeszthetnek homályba.

De Vörösmarty nemzeti szelleme sehol sem nyilatkozik erőteljesebben, mint nyelvében. Kazinczyt tartják a magyar újabb

költői nyelv megalapítójának s ez igaz is, ha általános szempontból ítélünk, de tisztán nemzetiből Vörösmartyt illeti a dicsőség. Nem tagadhatni, hogy Kazinczy nélkül bajosan állhatott volna elő Vörösmarty, de még bizonyosabb, hogy Kazinczy iránya a mily jótékonyan hatott egy ideig, éppen oly kártékonyan hatott volna később, ha Vörösmarty a jól-rosszul művészivé emelt költői nyelvet át nem változtatja egyszersmind magyarrá is, azaz nemzetileg művészivé. Kazinczy zagyva, ellapult prózáinkat, köznapi és emelkedés nélküli költői nyelvünket igyekezett kiemelni sülyedségéből. A nyelv aesthetikai oldalát művelte, annyira, hogy nyelv-újítása is innen indult ki s a nyelvtani szempontot minden habozás nélkül fölállozta az aesthetikainak. Tudta, hogy a költői nyelv nem a köznapi beszédnek rímbe vagy mértékbe szedése, hogy minden költői nemnek, fajnak megvan a maga stílje s a báj nagy része a szók és kifejezések árnyalati gazdagságától s a szókötés egy csoport fordulata- és alakzatától függ, a melyek éppen úgy befolyanak a költői gondolat kiemelésére, mint a rhythmus hangzatosságára. Ide járult még, hogy költészetünkben a classikai s nyugat-európai modern versformák kezdetek műveltetni. E versformák, kivált a trochaeus és jambus-sorok nem igen tűrték meg hosszú szavainkat, melyek nemzeti rhythmusunk chorjambusi lejtésével kevésbbé állottak ellentétben, a művészi rímélet pedig nagyon nchezítették nyelvünk ragos természete, kiveszett gyökeink s megnyulósodott származékaink. Kazinczy egész erejét költői nyelvünk kül- és belformájának átalakítására szentelte, elvvé, rendszerre emelve mindazt, a mi eddig e tekintetben homályos ösztönből vagy tartózkodó kísérletkép történt. Gyökig vagdalta hosszú szavainkat, részint a mérték és rím kedvéért, új szókat alkotott, régieket elevenített föl, tájszókat általánosított hasonló okból vagy azért, hogy költőibbel váltsa föl a kevésbbé költőit vagy idegent. Ismert szóknak új árnyalatokat kölcsönzött s a szókötés költői fordulatait és alakzatait törekedett megállapítani. Költői nyelvünk művészi lön, de egy s más részben idegenné vált; esin, fordulatosság szállott bele, de az eredetiség és magyarosság sokat szenvedett s annál inkább, mennél bátrabban haladt Kazinczy a maga választott útján, s mennél több tanítványa akadt, kik irányát a legnagyobb túlságig fejlesztették.

S ez nem lehetett máskép. Kazinczy nem annyira a magyar nyelv természetéből igyekezett kifejtetni költői nyelvünket, mint inkább idegen nyelvek kifejlett költői szépségét ültette át a magyarba. Úgy óhajtott szólni magyarul, mint a régi és újabb classikusok s ez helyes volt, de abban tévedt, midőn azt hitte, hogy ezt latinismus és germanismus útján is eszközölhetni. Valóban nála az idegen nyelvek költői fordulatai, alakzatai nagyban szerepelnek, s a hol a magyar nyelvből indul is ki, olykor na-

gyobb a merészsége, mint sikere. Archaismusait és solaecismusait ritkán tudja költőivé varázslani, sőt kevésbbé merész szólásmódjait sem mindig. Keresettséget vagy erőltetést érzünk, vagy legalább a szenvelgés némi árnyalatát. E mellett a válogatás és finomítás fáradalmai meg-megbénítják önkéntességét. A művészi törekvést folyvást látjuk, de az a baj, hogy néha igen is látjuk. Kazinczy ízlést és formai érzéket költött föl költőinkben, de mesterkedést is; elválasztotta a költői nyelvet a köznapitól, de nem egy tekintetben a művészt is a magyarostól. Költői nyelvének e jellemző vonásait többé-kevésbbé megtaláljuk majd mindenik költőben, kire nagyobb hatása volt. A magyarosság és idegenszerűség, a természetes és művészi küzdésben vannak egymással és nem tudnak kibékülni. A kik nyelv tekintetében magyarosabb költők, sok tekintetben nem elég művésziek, a kik művészebbek, érzik rajtok némi idegenszerűség vagy erőltetés vagy legalább is küzdés a nyelvvel, ha főntebb hangon akarnak szólni.

E küzdelmet, ellentétet Vörösmarty békítette ki. Magáévátette Kazinczy czélját, de más eszközöket használt. Megtartotta mindazt küzdelme eredményeiből, a mi életre való volt, de egyszersmind hozzá tett valamit, a magyar nyelv és saját költői geniusát. Nyelvújító volt ő is, Kazinczy tanítványa, de legconservativebb a tanítványok között. Éppen úgy gyűlötte az ósdiakat, mint megvetette az újítók túlságait. Éppen oly előszeretettel fordult a megújított nyelv nyereseményeihez, mint a régi, köznapis és népnyelvi kincseihez. Kazinczytól eltanulta a merészséget, de nem rendszerét. Ő is új vagy átvitt értelmet adott sok szónak, de nem lön homályos vagy erőltetett. Ő is használta a szókötés költői fordulatait, merész alakzatait, egész ornata syntaxist állapított meg, de a régi vagy népnyelv alapján, s ha önmagából merített, akkor is azt látszott tenni. Elválasztotta a köznapis nyelvet a költőitől, de ezt csak annak virágává fejlesztette s nem oltott belé idegen ágat. Merészsége finom nyelvérzékkel párosult, ízlése alkotó erővel. Mindaz, a mi nyelvében szokatlan vagy új, mintegy behizelgi magát az olvasó lelkébe, sőt néha a szokatlan úgy jelen meg, mint szokott s a szokott, mint szokatlan. Mindazt, a mivel a gondolat és érzés finom árnyalatait, a rajz plastikaiságát, a festőiség színvegyületét kifejezhetni, nem kereste, nem küzdött érte, mint nagyrészt elődei, hanem megtalálta, sőt oly gazdagon ontotta, hogy néha visszaélt vele, túlterhelt lön. Mily mindennapi szók vagy kifejezések válnak az elhelyezés, kapcsolat, kihagyás, bővítés, fordulat vagy átvitt értelem útján az erő, méltóság, szenvedély, naivság azelőtt soha nem hallott hangjaivá. Mily kifogyhatatlan a jellemző és új árnyalatú epithetonokban, mennyire nem szorul meg soha, oly gaz-

dagnak látszik tolla alatt a nyelv, mintha ő teremtené. A mondat értelme, az érzés hangulatja mily határozottan kiemelik az elavult, közdivatú új vagy tájszavak árnyalatait. Nincs szükségünk szótárra, nyelvérvékünk vagy aesthetikai fogékonyságunk önkéntelen megfejt mindent. Sőt nyelvének ereje néha még gondolatjai fogyatkozását, képei hibáit is fődözni bírja, legalább hangulatba ringatja lelkünket s valami rejtélyes bájjal hat képzeletünkre. S nyelvének szépségeit mennyire emeli a hangzatoság. A nyelv zenéjét senki sem érti jobban nála. A gondolat nemcsak méltó kifejezését találja meg, hanem hangját, dallamát is s ezt nemcsak a rhythmus tényezői eszközlik. Valami bűbáj van nyelvében, melyet lehetetlen bonczolni.

Egy szóval Vörösmarty megalapította a valóban magyar költői nyelvet s a tökély magas fokára emelte. Kiegészítette, megjavította, sőt a nemzeti szellem melegén újjá szülte Kazinczy törekvéseit. Összeolvasztotta a régi és új nyelvet, kibékítette a művészt és magyarost. Eldöntötte a költészetben a nyelvújítási harcot s megadta a jövő irányát. Meghódította mindazokat, a kik féltették a magyar nyelv eredetiségét, valamint azokat is, a kik az izléstelenségből minden áron ki akarták emelni. Ezóta a nemzeti elem kerekedett fölül költői nyelvünkben s Petőfi és Arany, kik utána jöttek, ez irányt fejlesztették tovább vagy más oldalról, költészetök tartalmához képest újabb forrásokat nyitva, újabb szépségeket emelve ki.

Az erős hazafiság szintén egyik főforrása volt Vörösmarty elődeinél nemzetibb költészetének. A közügyek első ifjúságától fogva érdekelték s 1825—1848-ig folyvást a politikai áramlatok ihlették lantját. Midőn részint 1821-ben, részint 1822-ben kiadattak az ujoneozó és adó-fölemelő rendeletek, melyek a nemzet legsarkalatosabb jogait támadták meg, a megyék heves ellenállást fejtettek ki, országgyűlést követelve az ügy eldöntésére nézve. Megkezdődött a küzdelem mindkét részről nagy erőlylyel. Végeredménye nem lehetett más, mint az alkotmány visszaállítása vagy az alkotmányos élet enyészete s vele együtt a nemzeti fejlődhetés, békés átalakulás reményének megsemmisülése beláthatatlan bonyadalmak kíséretében. Vörösmartyt a megyén találták a küzdelem legviharosabb napjai, még pedig egyik megyei főtisztviselő oldalánál. Módja volt mindennel a legapróbb részletekig megismerkedni, egész figyelme ide fordult s nagy érdekléssel kísérte az eseményeket. Ekkor írt hazafiúi költeményei heves izgalmat árulnak el. De magának *Zalán futásá-*nak keletkezésére is befolytak az események. Fejében egy nagy eposz terve forrott, mely a multban játszik, de a jelenhez szól, mely a mult dicsőségét énekli, de a jelen sülyedésére emlékezteti nemzetét. Miért gátolnák egy oly könyv megjelenését, mely

a poros krónikák lapjairól szedi tárgyát, személyeit s látszóan semmi köze a jelennel. De vajjon ki nem fogja érteni a költő célzatát, a kiből még a hazafiság utolsó szikrája ki nem aludt? Az eposz a mult nagyság képeit tünteti föl, hogy önérzetet költsön, ébreszsze a süllyedőket, bátorítsa a küzdőket. A honalapítás nagy tettét rajzolja, az unokáknak némán is kiáltva: hát ti el fogjátok veszteni a dicsőn szerzett hont? már elvesztettétek, újra meg kell alapítanotok, nem karddal, hanem hazafiúi erénnyel és kitartással, lelkesüljetek őseitek nagy példáján, pirulva, szenvedve és soha ki nem fáradva, e napok éppen oly elhatározók, ha nem is oly dicsők, mint Árpád csatái.

Mindamellett az egész eposzon bizonyos elegiai fölindulás ömlik el: dicsőíti a multat és siratja a jelent. E század első évtizedeiben erős nemzeti fájdalom vett erőt költőinkben. Majd mindenik a romlásnak indult magyart siratja, a ki már csak névben él. Mindenik szembeállítja dicső multját nyomorult jelenével s egyik sem hisz jövőjében. Különösen Berzsenyi és Kölcsey hazafi fájdalma teljes kétségbeesés. Hogy a magyarnak jövője van, nem költői mű hirdette először, hanem egy politikai röpirat: Széchenyi *Hitele* (1830). Széchenyi mind első, mind utolsó röpiratában éppen úgy államférfiú, mint költő, *vates*, mint a régiek nevezték a költőt. Mély belátása, lángoló lelkesedése egész a jóslatig emelik. A mit a magyar nagy jövőjéről jóslt, hitelre talált, lelkesedést keltett, sőt egy egész korszak jelszavává lőn. *Programtöredéke* (1847) elhangzott, senki sem hitte jóslatát, hogy a nemzet örvény szélén áll, a forradalom árájába fog vészni minden, a mit eddig kivívtunk; bár a következmények igazolták. Egy nemzet, melyet kétségbeeséséből kiemel az önmagába vetett hit, nem könnyen mond le arról s éppen annak a szavára, a ki azt először lehelte belé. Széchenyi *Hitelében* az európai új eszméket hirdetve s alakító erejüktől az alkotmány, nemzetiség és társadalom újjászületését várva, nem habozott kimondani, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, s ezzel fölindított minden magyar szívet. Volt lelkesülésében valami szent és szentségtelen: az elragadtatás és gúny bizonyos vegyülete, mely különbözőkép, de mindenkire hatott egész a velők oszlásáig. Széchenyi meggyalázta a multat, a magyar egyetlen büszkeségét s oly jövőndöt ígért neki, melyről még álmodni sem mert, kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hű érzését s vakmerő reményt és hitet követelt tőle egy ország romjain, melynek omlását megszokta minden szem, egy nagy elhatározás díjában, melytől elszokott minden szív. A lelkesülés és gyűlölet rajongása üdvözlé a látnokot, a reformatort, az izgatót s a nemzet az átalakulás pályájára lépett. A siker elnémitotta a gyűlöletet, az akadály lehangolta a rajongást, de a

hit többé nem aludt ki. A költők oly megdöbbenve tekintettek Széchenyire, mint maga a nemzet. Lyrájok nem volt oly vakmerész és siralomhoz szokott húrjain remegve zendült meg az öröm. Ők voltak az elsők, kik befogadták a reményt és hitet, de csak a kétségbeesésből emelkedtek ki, a nemzeti fájdalomról oly kevésbé mondhattak le, mint szíve mélyén maga a nemzet. Összeolvasztották a kettőt, a reményt és emléket, a bánatot és örömet, a hitet és aggodalmat. A mult dicsősége előttök oly szent volt, mint a jövőendő; egyik kézzel a multa, másikkal a jövőendőre mutatva lelkesítették a jelen küzdelmét. Ez volt a nemzet hangulata is, melyet a Vörösmarty *Szózata* fejezett ki legerőteljesebben s emelt tisztább lelkesülésre.

A *Szózat* mindenre hivatkozik, a mi újjászületési küzdelmében csak lelkesítheti a magyart s a remény és emlék, a hit és balsejtelem húrjain játszva, mindenbe az önbizalom és nagyság érzetét vegyíti. Semmi csüggedés többé, bátran nézhetünk szembe a jövővel. Nagy válság felé közeledünk, egy jobb kornak kell jönni, vagy ha nem, ha el kell vesznünk, többé nem veszhetünk nyomorultan. Az bizonyos, hogy így többé nem élhetünk s ez már magában lélekemelő. Vörösmarty egészen kiemeli a magyar lyrát eddigi kétségbeeséséből: még nem zengi a jövő dicsőségét, de elhatározónak érzi a jelent, nem korholja az elfásult nemzetet, az életre ébredt, de tette és hazafi hűsége lelkesíti. Emlékezteti a mult dicsőségére, előszámolja epikai és tragikai nagy emlékeit, a keresztvérségnek és szabadságnak tett szolgálatokat, fölhozza az örökös isteni gondviselést, mely annyi viszontagság között sem engedte meg életereje megtörését; említi a jelen küzdelmeit, az ész, erő, szent akarat harcát. S nemcsak nemzetéhez fordul, hanem Európához is, melynek eszméiért küzd nemzete. méltó helyet követel tőle a többi nemzetek között; a mult szolgálatait, a jelen törekvései díjában kéri a jövődőt, részvétet küzdelmei iránt, könyet sirjára, ha vesznie kell, de nem fog gyáván veszni: a temetkezés fölött egy ország vérben áll. Mily önérzet s mennyi fájdalomba merülve, mennyi hit a balsejtelmek közepett s mennyire uralkodik mindkettőn az elszántság. Mióta lyránk többé nem olvasztotta össze hazafisággal a catholicismus és protestantismus eszméit, megvált az európai solidaritás érzelmétől. Vörösmarty újra összeköti a két elemet, midőn Európára, a népek hazájára hivatkozik, a specifikus magyar hazafiság az emberiség érdekeivel egyesül.

A *Szózat*on kívül Vörösmarty még számos hazafiúi költeményt írt. Nagy változatosság tárul ki előttünk műfajban, eszmében, hangban, de mindenikben van valami a *Szózat* szelleméből: emlék és remény, önbizalom és aggály, de elszántság mindvégig. Hazaszeretetről énekel, a mely a jelent ölelve tartja s a multtól

lelkesítve jövőt teremt. A rendületlen hazafi hűségét zengi, s hol esengve, hol haraggal fordul a nemzetiségökhöz hűtelen úri hölgyekhez, de bizik a jobb jövőben, hiszi, hogy a megifjuló magyar nem bizza többé hazáját a sors szeszélyére és szíve vérével váltja meg, éljen vagy veszszen. A jövődő jobb kor vagy a nagyszerű halál eszméje átvillan nem egy költeményén. De vannak sötét pillanatai is. A leigázott lengyel nemzet árnya megmeglépi képzelődését, többel viseltetik iránta mint részvéttel, mintha a magyar jövőjét a föltámadt és legyőzött lengyelben sejténé, mintha a nagyszerű halálról álmodoznék. Bordalában sem feledkezik meg hazájáról. A haza reményei és aggodalmai élednek föl a jó kedv szeszélyeiben. Hány magyar ember érzett és gondolkodott úgy a bor mellett, mint ő *Fóti dalában*. „A legelső magyar ember a király“ sora szárnyas igévé vált. „Éjszak rémes árnyai“, melyeket egyik versszakában emleget, mi hamar átnyultak a Kárpátokon. Néha türelme elhagyja és heves ódákban könnyít lelkén, ilyenek különösen az 1847-ben írt költeményei. Egy szóval Vörösmarty 1825—1848-ig átéli, magába olvasztja nemzete vágyait, törekvéseit s leghathatósabbban fejezi ki. Az ősi alkotmány védelme szülte *Zalán fulását*, a Széchenyi által megindított reformmozgalom a *Szózatot*, a *Honszeretetet* mintha Deák sugalmazta volna, az *Országgházán* Kossuth heves szelleme érzik.

Az 1848-iki átalakulás napjaiban keveset írt. A márcziusi napokban üdvözölte a szabad sajtót, s midőn az idők nehezedni kezdtek, egy harezí dalt írt: *A síkra magyarok, fegyvert ragadjatok!* De azután elnémult; a politikában a forradalmi hullámok emelkedtek, a költészetben Petőfi szilaj muzsája uralkodott. Mint képviselő 1848 végnapjaiban habozás nélkül követte az országgyűlést Debreczenbe. A vesztett és nyert csaták zajában élte napjait és *Szózatának* reményei és balsejtelmek visszhangzottak lelkén. A huszonöt éves ifjú az elhanyatlott ősi dicsőségről álmodozott s a puhaság fertőjébe süllyedt nemzetét siratta; hazafi erényről zengett, melynek csak emléke élt már s ime a negyvennyolcz éves férfiú betelni látta álmait. A régi magyar vitézség és hazafi föláldozás nagy tettei mintegy újjá születtek a forradalom viharában. Vörösmarty örömmel szemlélte mindezt, de folyvást aggodalmak kísérték. Nem tudott se a költészetnek, se a közügynek élni s tétlenségbe süllyedt. Midőn 1849 augusztusában az utolsó magyar sereg is letette a fegyvert, Bajzával együtt Szatmármegyében bujdosott. A két költő négy hónapig rejtőzött a távol eső megyében. Mindenütt vendégszerető menhelyre találtak; egyik birtokos a másikhoz küldte őket, míg végre az üldözők nyomukat vesztették. Háltak a szabad ég alatt, egy párszor erdészkunyhókba kellett rejtőzniök s talán még most

is láthatni valamelyiknek ajtaján Vergilius e szavait: *Nos patriam fugimus*, melyeket Vörösmarty írónnal karczott emléktől reá. Ekkor tájt írta *Emlékkönyvbe* című költeményét is, melyben kétségbeesését fejezi ki. „Mi a világ nekem, ha nincs hazám. A miért éltem, az már dűlva van“. Az 1850-ik év elején a fővárosba jött, jelentkezett a katonai törvényszéknél, majd kegyelmet nyerve, falura költözött. Ritkán jött be Pestre, s ha bejött, mind komorabban tért haza. Barátai nagy része bujdosott vagy börtönben szenvedett, Bajzát megőrülve találta, az Akadémia csak eltűrve, mintegy elbujva tartotta üléseit, az irodalom kegyetlen önkény alatt nyögött, a nemzeti nyelv kiszorított mind a közigazgatásból, mind az iskolákból s a fővárost az idegen hivatalnokok egész özöne borította el. Falun legalább nem láthatott ilyesmit s Nyéken gyermeksége kedves emlékei vették körül. Dolgozni, írni akart, de nem volt képes reá. Csak a nemzet siralmát, Magyarország jajkiáltását tudta volna zengen, a mit nem lehetett s egyebet semmit. Senki sem érezte mélyebben hazája szenvedését. Kedélye föl volt dűlva, mint a haza földje, mint az alkotmány, mint a nemzetiség: rom volt, mint Magyarország. Együtt nőtt fel egy jobb kor reményeivel, bajnoka, költője volt annak a nagy küzdelemnek, mely fejlődésbe indította az alkotmányt, nemzetiséget és újjá szűlte a magyart: s íme mindez összedűlva, letiporva. A Bach-kormány minden rendszabálya, mely a nemzeti lét gyökerét támadta meg: megannyi törzsurás volt szívének, bár hazafi kétségbeesése első rohamaiból kiocsúdva, nem tekintette örökre elveszettnek hazáját, bizott jövőjében, de a maga életét eljátszottak hitte s a szomorú idők egész egész gyásza kedélyére nehezült. Nagynehezen mégis irogatni kezdett: Shakspeare *Lear királyát* fordította, s néhány költeményt írt. A *Vén cigány* volt utolsó költeménye; ezt az orosz-török háború kiütésekor írta, mely európaivá gyuladott, s melyről azt hitte, hogy befolyással lesz Magyarország sorsára. Nem sokkal ezután meghalt, 1855 november 19-én, éppen abban a házban, a hol azelőtt huszonöt évvel Kisfaludy Károly lakott és meghalt.

Pest emberi emlékezet óta nem látott oly népes temetést, mint a minő a Vörösmartyé volt. Húszezer embernél több követte a koporsót s a fogatok megszámlálhatatlan sora lepte el az utcákat. Az életét nemzeténeke áldozó férfiú halála a nemzeti érzelem nyilvánulására adott alkalmat. A főváros népe őt sanyarú év után e temetésen lélekzett föl szabadabban, s a nemzetiség és hazafiság nagy költőjének fényes végtiszteletet adva, egyszersmind ki akarta mutatni érzelmeit, hogy „megfogyva bár, de törve nem, él nemzet a hazán“. És élt folyvást s alig telt el néhány év, a Vörösmarty *Szózata* zendült meg milliók ajkán, visszakövetelve az alkotmányt, az 1848-iki alkotmányt. Vörös-

marty nem csalódott, midőn erős hittel nemzete jövőjében szállott sirjába. Semmi sem veszélyesebb egyesekre és nemzetekre egyaránt, mint az elcsüggedés vagy elbizakodottság. Vörösmarty egész élete, egész költészete az elcsüggedés ellen irányul, de irányul egyszersmind a szájas hazafiság és elbizakodottság ellen is. Egyik költeményében így kiált föl:

Szeresd hazádat és ne mondd:
A néma szeretet
Szűz mint a lélek, melynek a
Nyelv még nem véthetett.
Tégy érte mindent, éltedet,
Ha kell, csekélybe vedd,
De a hazát könnyelműen
Koczkára ki ne tedd.

Rendületlen hűség a hazához csüggedés és elbizakodottság nélkül — ezt hirdeti Vörösmarty élete és költészete. Ez eszme, ez érzés lángja hassa át szívünket, ezzel legméltóbban áldozunk a kegyelet oltárán, születése százados évfordulójának ünnepén.

Jelentés az 1899. évi Kóczán-féle pályázatról.

(Felolvasta Bayer József I. tag az 1900. évi november 26-iki összes ülésen.)

Midőn a Kóczán-pályázat egyik első jelentéstevője a pályázat gyöngé eredményét elpanaszolta, azt hitte, hogy ennek okát a kitűzött korszak érdek nélkül valóságában kell keresnie s azon reményének adott kifejezést, „ha majd a későbbi korszakokba előbb hatolunk, talán kielégítőbb eredménynek fogunk örvendhetni . . . fognak egyesek találkozni, kik a mult világát képesek lesznek fölidézni, mert hogy a történelmi drámák iránti érzék nem halt ki nálunk. azt mutatják azon történelmi színművek, melyek pályázat nélkül létrejönnek és ezeket a versenyműveket értékben gyakran fölülmulják“.

A Kóczán-féle alapítvány létesülése (1887) óta 13 év telt el: elérkeztünk Árpádházbeli királyaink legutolsójáig s eddigelé összesen 6 darabot tartott az alkalmilag kiküldött bíráló bizottság arra méltóknak, hogy a „*Magyar Történelmi Színműtár*“-ba fölvétesse. Tehát csak hatot *irodalmi színvonalon állónak*; de hogy e hat mennyire felelt meg a *színszerűségnek*, melyre az alapító-levél szerint szintén súlyt kell helyezni a bírálóknak, nem részletezhetjük e helyütt behatóbban. Elég legyen arra utal-

nunk, hogy a Nemzeti Színházban e hat darab (*Attila halála, István vezér, Pogány magyarok, Charitas, Ilona királyné, IV. István.*) közül csak a kisebbik fele került színre s azok egyike sincs állandóan műsoron.

Nem hiszszük, hogy idézett bírálónk ma is azon a véleményen van, hogy az eredménytelenség magyarázata a nem eléggé érdekes kortörténetben található.

Mi a főhibát a tört. drámáról való tisztulatlan nézetekben látjuk. Legtöbb drámáiróink a párbeszédbe szőtt államactiót hiszi történeti drámának; vagy a külsőséget, a czafrangot, az episodokban jellemzőt az alkotó főelemnek. A „hazapuffogtatás“ — ugyan homoeopathikus adagokban — de még ott kísért drámáinkban s a nagy szavakkal való dobálódzást még ma is egyesek előbbre valóznak, jellegzetesebbnek tartják a drámailag meghatározó helyzetek megalkotásánál. Drámáiróink képzeletét az adatszűrűséghez ragaszkodás egészen megzavarja s elfeledni látszanak, hogy a történetileg valószerű, mely általános emberi szempontokból leköti, értékesebb a történetileg valószínű, de emberileg érdeknélkülinél. Midőn a Kőczán-pályázat — az alapító nemes szándékaihoz híven — néhány magyar király uralkodása korát tüzi ki drámatárgyul, nem királytörténeteket akar párbeszédese előadásban, hanem emberileg érdekes, történetileg valószerű eseményeket drámai formában. Csakhogy ilyen értelemben vett jó tört. drámát akkor fognak jól megírhatni, ha a kor történetét magát nem nagyobb tankönyvekből, hanem közvetlenül a forrásokból ismerik meg. Az ezekből szerzett egyéni tudás, bevilágítva a költői képzelem fényétől, megtermékenyülve egyéni műveltségtől, szakismerettől, rendszerbe foglalva leleményes ügyességgel, finom ízléssel, csak ez fogja drámáiróinkat arra képesíteni, hogy az átlagjóságon, a közepszerűségen fölülemelkedő jó tört. drámát irhassanak.

Vagy tán azt kell gondolnunk, hogy a pályázatnak korhoz kötöttsége tartja vissza jobb drámáiróinkat a pályázattól? Vagy abban a kikötésben, hogy a viszonylag legjobbnak is mindig kiadandó a pályadíj, bizonyos tekintetben megsejyenyitőt látnak nevesebb drámáiróink s inkább nem pályáznak, semhogy a rútak versenyében övék legyen a legkevésbé rútak pályadíja? De megfeledkeznek arról, hogy ez nem elrettentésül, inkább biztatásul köttetett ki s ez nem zárja ki az abszolút becsű műnek olyan méltató kiemelését, a minő értékük szerint megilleti őket s egyedül tőlük függ, hogy e verseny is a szépek versenyé legyen.

Nem lehetetlen, hogy az a körülmény is befolyást gyakorol az eredménytelenségre, hogy a történeti drámák cultusa hanyatló félben van s a tört. drámák előadásának fogyatékos.

reménye is visszatartja jobb drámairóinkat a tört. dráma művelésétől.

De tény az, hogy a Kóczán-pályázat céljait téveszti, ha az Akadémia pályabíráinak évről-évre egyéb dolguk se lesz azon inproductív foglalkozásnál, hogy az értéktelen dilettans munkák halmazából nagy keservesen kelljen kihalászni egyet-kettőt, mely jobb a többinél, mert véletlenül akadt olyan is, a ki szívesen fogadja az akadémiai köteles babért, minden nagyobb ambitio nélkül. Hogy mennyira jogosak e megjegyzéseink, a részletes bírálatból ki fog tűnni.

*

Akadémiánk 1899-ben a Kóczán-pályadíj drámatárgyaiul V. István, IV. László és III. Endre korát tűzte ki az alapítólevél 1. pontja értelmében. Bírálókul Vadnay Károly rendes, Bayer József és Herczeg Ferencz lev. tagok jelöltettek ki. A november 3-iki tanácskozáson én bizatván meg a jelentéstétellel, szerencsém van egyhangúlag hozott javaslatunkat a következőkben elmondani.

Összesen nyolcz pályamunka érkezett be és sajnos, nemcsak a számarányt, de a benső értéket nézve is az 1899. évi Kóczán-pályázat az elmúlt 13 év eredményei között a legalsóbb színvonalat éri el. Pedig korérdekesség szempontjából aligha találhatnánk Árpádházbeli királyaink uralkodása idejéből ennél drámatárgyakra alkalmasabb időszakot. A drámai összeütközések egész légióját rejtí magában pl. a kun és magyar közti faji és érdekellentét; a trónbetöltés kérdése körüli bizonytalanság; a szentszék beavatkozása hazánk közéletébe s a budai zsinat túlkapásai; a szomszéd népekkel való összeütközések számtalan alkalmá; a főúri és köznemesi rend közt kezdődő érdekellentét s a főpapság szerepe a király iránti hűség s a pápa iránti engedelmesség veszedelmes válaszfalján. Avagy a tatárjárás utáni bizonytalan jogállapotból folyó helyzet — a megmaradt magyarság surlódása a nyugatról hozott új betelepülőkkel; a kiskirályok túlkapásai; az Árpád-házi királyok fiága kihalásától való félelem, hazafias aggodalom, ellentétben egyesek nagyravágásával — maga a tragikus kilátás a bizonytalan jövőbe III. Endre halálával stb. stb. vajjon nem mind egy-egy tragikus összeütközés alkalmául kínálkoznak?

Valóban, midőn a nyolcz pályamunkát átolvastuk, az a gondolat öltött eszünkbe: hány jóra való drámairóink gondolkozhatott akként, mint Katona, hogy minek történeti drámát írni — előadás nagyobb reménye nélkül? Mert tény, hogy azok közül, kik pályáztak, csak egynek műve áll a dilettans-munkák színvonalán fölül s így inkább annak az okát kell keresnünk, miért nem

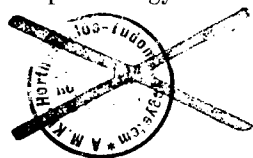
dályáztak ambícióval jó drámaíróink, mint azt, hogy hétnyolczad részben miért ily silányak e drámák. De lássuk egyenként előbb a dilettans szárnypróbálgatókat.

Az 1. sz. pályamű *Edua* (jeligéje: „Szeretett“) olyan kezdő munkája, a ki még azt se tudja, minek tekintse művét: drámának, tragoediának, vigjátéknak. Különben három felvonásból áll s miután *Edua* is, *László* is meghalnak végül, elnevezhetjük tragoediának. Tulajdonképen nem is *Edua* a mű főalakja, hanem *Viola*, ez a folyton lábatlankodó ádáz asszony, kit bosszúvágy vezet, mert valaha a király atyjának szeretője volt s ettől szült fiát elveszté s most még annak sirját sem ápolhatja többé, mert a kunok elfoglalták földjét s abban a sírt is s hiába eseng a királynak, ez még megveretéssel is fenyegeti. Ezért kíván bosszút állani, izgatva a kunokat, de bosszúja embertelen, mert *Eduát* is leöleti, pedig ez jó volt hozzá — pártját fogja s alamizsnát adott neki. Első felvonásbeli monologja (80 soros) a leghosszabbak és legunalmasabbak közül való, miket az európai drámairodalom fölmutathat. Hogy a 2. felvonás érzelmes jeleneteit a király az utczán játsza végig, nem éppen a legnagyobb fogyatkozása e drámának, mely 50 év előtt tán jó lett volna operaszövegnek. A Hegedűs dala azt mutatja ugyan, hogy írójának van lyrai ere, de drámaírásról fogalma sincs — bár tudja, hogy azt felvonásokra s jelenetekre szokás tagolni. És ebbeli szaktudásával több pályázótársát fölülmulja, a mit az igazság érdekében külön is megemlítünk.

A II. sz. pályamű *Cselén és Zenő* tört. színmű három felvonásban. (Jeligéje: „Él magyar áll Buda még.“) V. István korában játszik és Glitor szerb fejedelem udvarában, de oly szintelen történet, hogy a szereplők neveinek megváltoztatásával Angliától Oroszorszáig, Norvégiától Szieziliáig bármely népnél bármely korban megtörténhetnék.

Pályázónk fiatalos hévvel ontja ugyan verseit, de igen homályos sejtelmekkel bír a drámaírás feladatairól. Inkább beszédekben mint cselekményben bő a drámája s 60—70 soros monologjaival zavarba ejt, hogy neki-e, vagy *Edua* írójának juttassuk a monologírás pálmáját. Egyben fölötte áll: ismeri a romantizmus régiség-tárának összes elhasznált és sutba került eszközeit. Férfiai vagy dictióznak (ez a magyar csoport), vagy dühöngnek (ez a szerb kar). Női sentimentalis ártatlanságok, minőket az 1270 körüli kor se magyar, még kevésbbé szerb földön nem varázsolhatott a földből elő.

A III. sz. pályamű *A négy utolsó Árpád és kora* tört. drámai korrajz öt felvonásban (Jeligéje: „Nézz Árpádra magyar!“) az 1270-től 1290-ig eső kort akarja drámai keretbe illeszteni. E drámában a következő uralkodók szerepelnek együtt és

egymásután: IV. Béla, V. István, IV. László, III. Endre, Habsburgi Rudolf és Ottokár. A következő királynők gyermekeikkel: Erzsébet, IV. Béla neje, majd özvegye, László és Endre fiaival; Anna, Ratiszlav özvegye, Margit, Grifina és Kunigunda nevű leányaival; Beatrix, II. Endre özvegye István fiával. Olyan válalkozás egy ilyen terjedelmes anyagból egyetlen drámát írni, hogy ettől maga Shakespeare is visszaborzadt volna. De pályázónk ezt nem cselekedte, hanem a következő öt szerelmes csoporttal tette változatossá a bőséges kortörténetet.

1. Margitot szereti Németujvári Henrik nagyravágyásból és Budaméri Egyed idealismusból. De Margit nem tud a kettő közül egyet is a másik rovására kizárólagosan szeretni s a két férfi egyike se akar a másik javára lemondani. Ebből a vígjátékba illő regényes helyzetből csak az az egy szabadulás lehetséges, hogy Margit a III. felvonás első felében zárdába vonulással segít a drámaíró kétségbeejtő helyzetén.

2. A második kombinált szerelmes-csoport így alakul meg: Ottokár elválik az öreg feleségétől s szerelmi viszonyt köt Milénával, Milota stájer kapitány hugával. Ez a szerelem telisded tele van kölcsönösséggel, mely még akkor se szűnik meg, midőn Ottokár számítással telített szerelemből elveszi Gundát, Anna leányát.

3. A harmadik turbékoló pár László és Edua, csakhogy Eduának van egy régiebb keltezésű szeretője Kemenche, a ki aztán az utolsó felvonás első felében gyilkossággal veti végét ez érzelmes viszonynak.

4. A negyedik szerelmes pár II. Endre állítólagos fattyú gyermeke, István, a trónkövetelő, kibe Morosini Thomassina szeret belé a középkori szerelem egész áhítatával.

5. Az ötödik szerelmes pár még a dráma előtti mutt időkől Erzsébet és Pektári Joakim.

A 2. felvonás kivételével minden felvonás végére egy, az 5-ikére két királyhalál esik. IV. Béla az I. felvonásban, V. István a III.-ban, Ottokár a IV.-ben, IV. László az V-ben és ugyanannak végén István is meghal trónra hivatása alkalmával a szemeink előtt. E sok halál daczára se maradhatunk ünneplésen komoly hangulatban. Valóban mulatságos az a technika, melylyel embereit szerepelteti. A kire szüksége van, az kéznél van s végigmondja mondani valóját. Drámájában nincs semmi tagoltság. A felvonást és változást ismeri ugyan, de a jeleneztetés szükségéig nem tudott eljutni.

Korrajza nem egyeb párbeszédekben elmondott kortörténetnél, melynek unalmát egymással semmi kapcsolatban sem álló szerelmi történetek akarják enyhíteni — sikertelenül.

Írójának nagyon sokat kell még tanulnia, hogy komolyan

számbavehető drámát írhasson, ha mindjárt izlését, írói tehetségét, itt-ott drámái erejét is (a II. és III. felvonás egyes helyein). ki-kicsillanni látjuk. De inkább érzelmes, mint drámái. Inkább epikusan terjengős, mint drámailag összefoglaló. Ha az emberi szenvedélyek harcának jelentőségét jobban fogja kiérezni egy kis történet keretén belül, akkor irtózni fog attól, hogy az események sokféleségében keresse a drámait, a korrajzit — mert a drámában nem a tarkaság köti le érdeklődéseinket, hanem az egyszerű, a lelkiünkhöz közelálló, az egy emberből kiáradó emberileg is érdekes nagy szenvedélyküzdeme: diadala vagy bukása.

Az V. sz. pályamű *Kún László szekere*, színjáték négy felvonásban, egy előjátékkal, abban is különbözik — sok egyéb mellett — társaitól, hogy kettős jelisével jelenik meg. A mulatságosabbja úgy hangzik: „Legyen minden kritikus Aristoteles, ki Sophoclesét nem régi törvények alapján ítéli: csak azt nézi, szép-e ez így is?”

A nélkül, hogy a kilátásba helyezett aristotelesi babérok visszautasításával a szerénytelenség vádjának akarnók magunkat kitenni, kijelentjük, hogy ebben a formában szépnek még legmodernebb törvények alapján se mondható, az meg éppen bizonyos, hogy Sophocles képtelen lett volna ilyen mulatságos tragoediát írni. Egy tekintetben mégis a tragikus részvét egy nemével olvastuk el e munkát, mert komoly megcsinálása veszedelmes tünete egy önkritikára teljesen képtelen zavart agyvelőnek.

A „sellege” oly szaporán hajtogatják ebben a drámában, hogy lehetetlenség, hogy egy szereplő is józanul maradjon. Nem is azok. Ennyi bolondot összebeszélni csak borittas fővel lehet. A főhős IV. László a delirium tremens potatorum legveszedelmesebb tünetei közt beszél és cselekszik.

A hajmeresztő bombasztok rengetegéből csak néhányat idézek. „A táncz délczeg tüzzel bélelt nemes ugratás” (16. lap). Valaki félrevonul „egy pörczenetre vagy kettőre” (31. lap). „László félrevonul a többiek izgatottan tárgyalnak” (17. lap). „szenvedésem vérkeresztje búsul” (80. l.). Egy helyütt az utasítás szerint „megindul egy kis korzó” (8. l.).

Legyen ennyi elég.

A VII. sz. pályamű *Kún László tragoedia* öt felvonásban (jeligéje: „Filiabus adhaesit cumanorum”) bombasztikus mondások dolgában a főtebbivel ugyan versenyre kél, de a bombasztokat nem a zavart agyvelő suggallja, hanem az a fiatalos hév, mely a tehetséges kezdők modora szertelenségéből folyik. Tehetése mellett szól, hogy egyénítésre törekszik. Aba Finta, Csák Péter, Izabella egy pár sikerült vonással vannak megrajzolva. Dictiója inkább lyrai lágyaság, mint drámái erőteljesség felé hajlik s azért ott, hol nagyon jellegzetes akar lenni, illyeket mond:

„Taplóval gyujtanám meg a fülét“ (4. lap.), „Fáklyát sütünk csúful az éjszakára“ (7. lap). „Tegyünk fagyott csontunkba paraszat“ (11. l.), „Pap köntösbe ordító boros csap“ (18. lap), „Ily szikla szemében minden könyesepp igaz gyöngy“ (119. l.). [Egy helyütt Tompát rabolja meg (131. lap)].

Nem tud drámai mesét szőni, nem érzi még a drámaiság nagy pillanatait — de jellemző erejében biztatás rejlik.

Lászlója leggyöngébb. Az ő szenvedélye tehetetlenség; szerelme inkább ötletszerű, mint mély. Küzdés nélkül bukik. Maga megy egy oly csapdába, melyet nem mások vetettek neki.

A szerző láthatta az eddigi Kún László tragoediákat s ha műve jobb a K. Boér Sándor mult századi drámájánál, sokkalta rosszabb a Gyurmán és Dobsa drámáinál, pedig ezekből is hiányzik a tragicum megrázó ereje.

A VIII. sz. pályaművet, *Loránt bán* tört. szomorújáték négy felvonásban egy előjátékkal, olyan kezdő készíthette, a ki irt már egyéb verseket is. De rosszul versel még mindig. Van költői ere is, de nagyon lassú csörgedezésű. A hol elmélni próbál, ott a forrása csakhamar bedugul, pl. midőn Pektári a női szív érthetlenségéről monologizál. (65. l.)

Mint tört. dráma olyan általánosságokban mozog, hogy I. Endrétől kezdve 1301-ig bármely időpontban játszhatnék. Szó van benne ágbirtokról, egész megyék eladományozásáról, főurak erőszakoskodásáról, a mi azt mutatja, hogy tudományos tört. munkákat is forgatott, de kár, hogy ezek nem termékenyítették meg a lelkét is. A történeti rész csupán czafrang nála, mert csak nem hiszi, hogy a László királyfi jelenetei elképzelhetők az előirt korban. A papáról, mamáról beszélő, kezeket csókoló királyfi inkább modern nyárspolgárias szobába illő, mint az Árpádok korába. Ilyen vértelen, szintelen, nyámogó kedélyeskedés el se képzelhető egy oly korban, a mely fölött csak néhány évvel előbb vonult el a tatárjárás vibara s bizonyára eldurvithatta még az előkelőbbek családi életét is. Az meg éppen falrengető comicummal határos, hogy az elbujtatott gyermek László a padlás ablakán búvik ki s előttünk (az utasítás szerint) „lassan lecsúszik a háztetőn és az oszlopgerendán s aztán a szénaboglyára ugrik“ és onnan kikandikál az őt halálra kereső Loránt bánra!

Pályázónkat Othello meséje zavarta meg. Loránt bán olyan Jágó-féle alak, a ki a királyon gyermekei halálát akarja megbosszulni. Azt akarja, hogy maga gyilkolja meg fiát, Lászlót, még pedig azért, mert ez nem az ő és Erzsébet gyermeke — hanem Erzsébeté és Joakimé. Egy régibb keletű találka dátumai csodálatosan összeesnek a gyermek születési idejével, mire a király halálra keresteti gyermekét. Erzsébet Pektárirra bizza Lászlót,

hogy szöktesse Bécsbe. Ezalatt vígjátékba illő fordulat áll be, mert kitudódik a királynő ártatlansága és egy másik nő bűnössége. De a félőrült Loránt bán úton van, hogy maga gyilkolja meg a gyermeket. Szerencsére jókor érkeznek meg a király is meg Verth Ágota is, hogy ezt megakadályozzák. László ugyan életben marad, de nem Loránt bán, Ágota és a király, ki haladokolva Pektárra bizza Lászlót. Az egész tehetségtelen vásári munka, melyet még a régi jó világban se tapsoltak volna meg, mert unalmas, köznapi légkörben mozgó, s még dictiójában se tud irodalmi magasabb színvonalra emelkedni.

E hatnál jóval különb a IV. sz. pályamű, *Fennena király-asszony* tört. dráma három felvonásban, de írója erején fölüli vállalkozásba fogott, midőn két nővér szerelmi vetélkedését tette drámája központjába.

Fennena királynőt nem nagyon szereti a férje, az alattvalói még kevésbé. A férje (úgy látszik) azért, mert nem tudja trónörökösrel megajándékozni, az alattvalói közül a kúnok, mert kiméletlenül katholizálja őket. Ezért szeretnék eltávolítani a trónról 1. gyűlöletből, 2. mert Endrének más feleséget szántak, vagy tán ezt is csak azért óhajtják, mert gyűlölik. Ez a magtalanság azonban érdekesebb théma volna egy orvosi munkában, mint drámában.

Fennena udvarába hívja nővérét Jadvigát, a kit politikai okokból eljegyeztek Miczisláv lengyel herczeggel. Hogy abban az időben jegyespárok esküvő előtt ilyen hosszú utazásokat tettek, legalább is nem valószínű, de aztán el is maradhatott volna, mert abból, hogy Jadviga éppen Budán kosarazza ki a vele jövő Miczislávot, semmi bonyodalom se keletkezik részéről a drámában, sőt Miczisláv az 1. felvonás 16. jelenetén túl többé elő se fordul. De erre a színpadias fogásra szüksége van a szerzőnek. Jadviga ugyanis kaczerkodó. Otthon Boriszlávot szerette, de midőn az előkelőbb Miczisláv jött, nemcsak túlادott a kedvesén, hanem száműzette is Lengyelországból. Ez a Boleszláv pedig Fennena szívességéből új hazát talált Magyarorszában. Az egyik nővérnek holtig le van kötelezve, a másikat holtig gyűlöli.

Kérdés, milyen a király? Azok közül való-e, kiket könnyű elbolondítani? Nem. Sőt annyira nem, hogy midőn az udvari pletykát közlik vele szándékolt elválásáról, esküvel erősíti, hogy nincs szándéka elválni Fennenától.

Ilyen a helyzet Budán, midőn Jadviga megérkezik. A király (nővére férje) udvariaskodása nyomán — természetesen még gyermekkori — érzelmei egyszerre lobbort vetnek s a szegény Miczisláv Magyarorszában épp olyan kosarat kap, mint Lengyelországban Boleszláv. Jadviga képes volna a koronát fejére tenni, még abban az esetben is, ha nővére szívén kell keresztül gázolnia. De hogyan képzeljük, hogy nővér gonoszsága nővére ellen érdek

költsön bennünk, midőn tudjuk, hogy az indító ok nem a nőiesen még érthető-szerelem, hanem a nőietlen nagyravágyás a testvéri viszony romjain?

Egyébként is nehéz a mesterkelt helyzetből jó drámát írni. Lehet, hogy a király és Jadviga szeretik egymást, de mi ennek semmi veszélyes formáját nem látjuk, legalább nem a király részéről. A királynő féltékenykedik, de mi igaz okát nem vesszük észre. A király ugyan nem rajong a feleségeért, de se szóval, se tettel maga ellen nem ingerli. Tehát minden csak látszat s ebből a látszólag tragikus helyzetből kell valóságos tragikai összeütközésnek keletkezni.

Ez a mese így nehezen mozdulna tovább, ha nem volnának itt a főurak, kik Jadvigát eszközül akarják fölhasználni Fennena ellen, hogy segítsenek Jadvigán, a királyon, de főleg magukon. A királynénak már csak egy jó embere van: Omode, a ki a színpadias királyhűség, alattvalóbékités és érzékeny könyecsorgatás jól ismert typusa. A főurak közül Gureth már sértegeti is a királynőt, a miért ugyan elzáratja a király, de viszont Jadviga kértére, meg azért, mert kétszer mentette meg a király életét, visszanyeri szabadságát. Ebből a tényből más következtetést von le Fennena, mást Jadviga. Amaz elérkezettnek látja a pillanatot nővére megöletésére, emez a nyílt lázadásra. A főurak már azt kiáltják: „Éljen Jadviga királyné! — midőn Fennena Boleszlávval leszuratja Jadvigát. A jelenetnek csak egy hiteles tanuja van: Omode, ki hallgatást ígér, Boleszláv a maga lelkére veszi a gyilkosságot s ezzel lehetővé válik a harmadik felvonás, hol mind az a titok földerül, a mit mi rég tudunk. Itt további játékot üznek a látszattal, míg végre Omode mindent elárul. A király elüzi hitvesét, az anya megátkozza leányát: Fennenát, Omode világgá megy s megkezdődik harangzúgás közt Jadviga temetése. Az élő főuraknak azután így felel az ellágyult király:

Sokáig éljek? Ne átkozatok!

Mint látjuk, hamis alapokra van ez a dráma építve. Tele színpadias szeretettel, színpadias gyűlölködéssel.

Fennenából hiányzik az igazi női szenvedély, mely ha izzó volna benne, nem nővérével kezdené a perpatvarkodást, hanem férjével a jogos szemrehányás harszát, mert hisz nem az a fő, mit akar Jadviga, hanem hogy akarata minő hatással van a férjre s így az egész családi életre. Jadviga egészen bábszerű lény, a kinek kaczerködása az a selyemszál, melynek segítségével jobbra-balra mozgathatja pályázonk. Aztán nem is látjuk, honnan, miből merít jogot Endre szívéhez? Vajjon nagyravágyása vakká tette? Akkor meg inkább szánalmas, mert utálatos.

Endre inkább a szavak, mint a tett embere. És ez annál

furesább, mert nincs ingatag, ellenkezőleg határozott jelleműnek festve. Nála sehol se látjuk a két érzés közti tragikus vergődést s azért inkább csak tétlen szemlélője mint fontos cselekvő eleme a két nővér vetélykedésének. Nem tud se igazán gyűlölni, se igazán szeretni s ezért a felesége örökös kétkedés közt lebeg, Jadviga örökös reménynyel táplálja lelkét, de mind a kettő igaz ok nélkül.

A három főalak ily hibás compositiójából lehetetlen jó drámát kerekíteni.

Mind a mellett tehetséges ember műve, a ki bár kezdő, a színpadias fogásokban szerencsésebb, mint az igazán drámaiakban. Jól versel, nem áradozik, nem hosszadalmas, de néhol hajmeresztő bombasztokba keveredik, bár egészében ízléstelenség vádjá nem érheti.

Hat társa mellett az első, melyet bosszankodás nélkül lehetett átolvasni.

És ezzel áttérünk az ezidei Kóczán-pályázatnak viszonylag legjobb drámájára, a VI. sz. pályaműre, melynek címe *László, a kún*, történeti tragoedia öt felvonásban.

A meglepetés legkellemetesebb érzésével jutottunk el a a közepéig s a csalódás érzetével kellett végre letennünk. Valóban érdekes egy munka! Mintha két fej, mintha két hangulat terméke volna. Egy szerencsés kézé, mely jól ért a megkezdéshez és egy ügyetlené, vagy sietőé, mely elront, mert elnagyol mindent a végén.

Az emelkedő felében, a III. felvonásig pompásan indul s művészien van előkészítve a tragikai conflictus, de innen kezdve a király kún-magyar mentéje fölé Shakespeare Coriolánjának római togája kerül, illusiót rontva, a főszemély egységes hatását teljesen eltorzítva. És mindez úgy kezelve, hogy a két rész összeférezelésének durva szálai szembeszökően igazolják az össze nem illőséget.

László hazája javát akarva a legnagyobb erélylyel fog a bajok orvoslásához. A jogtalan birtokrablókat egyformán sújtja keze, akár ellenfelei, mint a Németujváriak, akár barátai, mint Aba Finta. Még anyja iránt is kiméltelen s ezzel a kúnokat haragítja maga ellen. A pápa követével csinján bánik, de midőn megtudja, hogy királyi jogkörébe mer avatkozni, sőt egy pártoló szóért Mihály érseket elmozdítja állásától s Ladomért ülteti helyébe, Mizse nádornak parancsot ad, hogy kergesse szét a Budán zsinatolókat, a fermói püspököt pedig fogja el. Ez a vállalat nem sikerül. A kiküldött fegyveresek Ladomér keresztje előtt porba hullanak s a fermoi püspök bántatlanul hagyhatja el a zsinat termét.

László még egyéb tettekkel is parazsat gyűjt a fejére.

Erzsébet királyné kíséretében Budára kerül Alpár leánya,

a kereszténynek nevelt Edua s ott marad végleg, mint Izabellának, IV. László nejének udvari hölgye. A király — természetesen régi emlékek révén — belésszeret Eduába. Csakhogy Eduát, szintén régi emlékek révén, Árbócz, a kún vezér is szereti. Ez a szerelem azzal válik veszedelmessé, hogy drámaírónk a király higgadt gondolkodású hívét, Alpárt az udvarból eltávolítja s így a kún sereg vezérletében utódja és korlátlan intézője a heves vérű vetélytárs Árbócz lesz.

A kúnok is mindjobban haragszanak a királyra, mert a fermoí püspök óhajára mégis csak elrendeli, hogy vegyék föl a keresztiséget. Árbócznak minden künnál egy okkal többje van a haragtartásra, mert azt kezdi észrevenni, hogy Edua is szereti a királyt. De Árbócz csak hamiskodik az ő pogány voltával, mert titokban maga is keresztény lett, nem ugyan meggyőződésből, hanem hogy az Eduával való esetleges egybekelésének semmi akadályja ne legyen. Furfangosnak nevezhetjük, hogy ne kelljen csalónak tartanunk. Jelleme nincs érzezből, csak agyagból van mintázva, melyet nedves ruhával mindig lágyan lehet tartani, alkalmi módosításra mindig késznek.

Ilyen a helyzet, midőn a jogtalanul elfoglalt birtokok visszaadására kényszerített Németujvári, Loránd erdélyi vajdával szövetkezve a fermoí püspök szította lázadást arra használja, hogy forradalmat szervezzon László ellen.

Minden attól függ, kinek a pártjára fognak a kúnok állani? A szerelmében sértődött Árbócz vallási és faji érdeket hazudva a lázadókhöz szegődik, a palotába tör s már a király életét is fenyegeti, midőn Edua megjelenik. A király élete megmentéséért esküt tesz, hogy Árbócz hitvese lesz, mire Árbócz elfogadva ezt a szerelmi alamizsnát, rögtön, helyben, László pártjára áll s a lázadást leverve maga László is azt hiszi, hogy a kúnok az ő egyedüli barátai, kikkel a maga érdekéből szövetkeznie kell, nem is annyira a lázadó főrendek, mint inkább tulajdon magyar hazája, faja ellen. A kiátkozási jelenet, Izabella pietismusa, a főurak eltávozása, midőn László nem akar meghajolni a fermoí püspök előtt, hatásos háttérül szolgálnak a III. felvonás utolsó jelenetének, midőn Edua Lászlónak a kún földön hű népet, új hazát, barátságos tüzhelyet ígérve, így buzdítja a csüggedt:

Hős lelkedhez férne csüggedés?
Kire az egyház átka nehezül
Előtted térden a földig hajol. (Letérdel.)
Csudálva függ rajtad tekintetem
Az elsötétült honnak csillagán . . .

A továbbiakra elkészít a fölsült Árbócz, a ki így kiált föl a függöny legördülése előtt:

Csak menj — ott leskelődik a halál!

A két utolsó felvonás alig egyéb, mint szinszerű halogatása ennek a meghalásnak. Pályázónk innen kezdve már csak episodokkal, tableaukkal tud dolgozni. A hogy fokozta érdeklődésünket a III. felvonásig, azonképen növeli unalmunkat innen az V. felvonásig.

Lászlót a Körösparton találjuk a kúnok között, hol magyar-gyűlöletből hadat gyűjtve hazája ellen, hizeleg a kúnoknak, a kik jelenléte daczára se hisznek őszinteségében.

Edua szinte az őrjöngésig szerelmes a feleségétől rútul elhagyott Lászlóba s Árbóczot esküje ellenére ott hagyta. A szemrehányó Árbócz előtt így menti lépését:

Nem készakarva szegtem a hitet,
Az események forgatag viharja
Sodort el oldaladtól messzire.

Tehát Edua elveszti lábai alól a talajt. Bűnös igazi bűn nélkül; cselekvő a véletlen munkájától: szeret, mert a helyzet kényszeríti rá s nem szíve, nem akarata; a „mennysorságot élvezi“, mint Árbócz mondja, de üdvösség nélkül, mint látjuk. És Edua eme akaratlan bűne miatt Árbócz halálra szánja a — királyt, pedig aligha a király a nagyobb bűnös ebben a dologban. A király életéért esdeklő Eduát le akarja szűzni Árbócz, midőn az urak éppen tanácsra jönnek és Edua sértetlen marad.

Itt látszik meg drámairónk vergődése, a ki meséjét sehogyse tudja előbbre vinni.

Árbócz azon töri a fejét, hogyan támaszszon bizalmatlanságot a királyhoz hű kún urakban? Miklós szolgája éppen jelenti, hogy ma reggel nem messze a kúnoktól Mizse és Öböl vezérlete mellett magyar sereg ütötte föl táborát. Tehát a király áruló! Ezt sejtik a kún urak is, de e gyanúban meg kell erősödniök s azért egyelőre eltávoznak, hogy lehetővé tegyék Lászlónak monologja elmondását, melyben ily kifejezést ad vérszomjának:

Óh, hogy fogok vérükbe fürdeni,
Hogyan tiporni hűtlen sziveikre,
Hörgésük ég zenéje lesz nekem.

Siet egyúttal Eduáját is fölkeresni, a ki félájultan a függöny mögött fekszik. A szerelmi kettőst megzavarja Árbócz, ki a magyar sereg követét, Öböl Mihályt hozza. Árbócz kezdetben nem akar távozni, hogy fültanuja lehessen a párbeszédnek, végre mégis elmegy, hogy színpadias közhelylyel élénkítse a helyzet mindennapiságát.

Ez a párbeszéd azonban színpadi pózolás. László magyar-

gyűlöletével pózol, Öböl királyhűségével s valósággal komikussá válik a helyzet, midőn Öböl ezen kérő szavára:

Nagy búmra kérlek, óh! ne bántsd hazámat

László ezt feleli — a tán térdeplőnek: (?)

Öböl inába szívem meg nem indul...

László hajthatatlan marad s Öböl ezen szavakkal távozik:

De mégis
Kezet fogok fiamnak gyilkosával t. i. Lászlóval)
Hogy elveszítsem a te életedet
(Gyorsan el.)

Ennél a pózolásnál csak a felvonást záró nagyobb. Öböl távozta után Edua kilép a függöny mögül e szavakkal: László!... mire László azt feleli:

Tied a sirig Eduám!...

s a függöny legördül.

Coriolán-László tehát hazája, hitvese, és királyi esküje ellen akar vékezni és midőn azt hiszi, hogy kúnjaiban megbízhatik, azok szemében oltthatatlan gyanút keltett ezzel a találkozással. De e gyanú mesterkelt. Miért nem maradt ott Árbócz? Miért nem hallgatták ki a gyanút fogó főurak? Felelet: akkor se V. felvonás, se tragoedia!

De ennek a megindítása megint nagy fejtörést okozhatott pályázónknak. Úgy segít magán, hogy egy eddig sohse látott Miklós nevű ifjút léptet föl, a ki szerelmes (régén és titkon) Eduába. Ez elmondja Eduának, hogy Öböl tegnapi találkozása okából árulásra következtetve Árbócz, Törtel és Kemenche elhatározták László megöletését, még pedig akkor, midőn csatára indulandó, sátorát el fogja hagyni.

Ügylátszik a kihallgatódzás nem ismeretlen a kún táborban, de csak oly esetekben, midőn azt a drámaíró fölhasználni akarja.

Ezt a gyilkosságot meg akarja akadályozni Edua. Csókot ígér és ad a szerelmes Miklósnak, hogy lóhalálában értesítse Öbölt a tervelt merényletről. Miklós a csóktól boldogan elsiet, mire megkezdődik a kúnok esata előtti mulatsága. Edua mindenkép tartóztatja a menni készülő Lászlót, a mi Árbóczot mind türelmetlenebbé teszi. A szóval tartóztatás helyébe csakhamar egy epizód lép, mely alkalmas azon időköz kitöltésére, míg Miklós Öbölhöz érhet.

„... Tizenkét
Megöszült pór, kopottas külsejű“

kér bebocsáttatást, hogy hazahívja a királyt, kihez a nép hű maradt. László halálos gyűlöletében hallani se akar a hazamenetelről, mert fajirtó harezra gondol. Ennek a melodramai jelenetnek egy kún vitéz vet véget, ki jelenti, hogy a magyar sereg már rá is ütött a kún táborra, mire Árbócz törét dőfi az áruló László szívébe. Ezen végső jelenetre megjelennek Erzsébet is, Izabella is s mentegetik magukat a haldokló előtt. A tragoediát, melynek végén Edua is tört dőf a szívébe s a halálban egyesül Lászlóval, ezen kenetteljes s hazapuffogatáshoz nagyon közel álló szavakkal fejezi be Öböl:

Bűnét lemossa fiatal kora
 És nem felejtí a jövő soha (Honnan tudja?)
 — E gyász beszéli a késő világnak —
 Hogy nincs erő, mely e szent földnek árthat
 S pusztulni fog, ki romlást visz reája
 Mert rendületlen a magyar hazája!

Kétségtelen, hogy e tragoedia olyan kéz munkája, mely előtt a szinpadí hatás titkai eléggé ismeretesek. De az is kétségtelen, hogy nem a legszerencsésebb hangulat szülötte. Írója költői lelkű ember, a ki hibátlanul is tud verselni. Itt-ott bombasztikus, de sehol nem áradozó. Sőt mondhatjuk, hogy éppen oeconomiája árulja el a legjobbban a szini hatás számító emberét. De tragikus érzés költéséig nem tud emelkedni. Egyénítésében nem a mester kezét látjuk, hanem a gyakorlat emberét. Jól rajzol, de a színképesség terül el drámája egész képén. Az alakjai nem tapadnak ugyan egymáshoz, de plasticitás nélküliek. A jelen formájában csak növelni fogja a halva szülött tört. drámák legióját.

A bizottság az alapító-levél 3. pontja értelmében határozván, egyhangulag arra kéri a tek. Akadémiát, méltóztassék, mint a nyolcz pályamű közt „viszonylag legjobb műnek“, a

LÁSZLÓ, A KÚN

cz. tört. tragoediának öt felvonásban

(Jeligéje: „Boldogulni nem fog az soha, ki a magyar hazára visz hadat, kitorleni az országok sorából.“)

a Kóczán-féle pályadíjat odaitélni.

Méltóztassék a bíráló bizottság azon egyhangú határozatát is jóváhagyni, hogy a jutalomra kijelölt tragoediát mostani alakjában kiadásra nem ajánlja.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ. f. évi november 15-én megjelent 4—5. egyesített füzetében a közlemények sorát Venturi A. „A budapesti országos képtár olasz képei“ című tanulmánya nyitja meg. A képgyűjteményben kiváló darabokkal van képviselve az emiliei festőiskola. Ferrarából, az emiliei renaissance festészet híres bölcsőjéből való Magyar vagy Pannoniai Mihály (Michele Ongaro vagy Michele Pannonio), Cosme Tura egyik társa. 1415-től 1447-ig jelentéktelen munkákkal van elfoglalva: aranyoz, dekorál stb. 1464-ben már nem volt az élők közt. A budapesti országos képtárban levő képe az egyetlen, melyet tőle ismerünk; ez fiatal leányt ábrázol, a mint a trónon ül, hajfűrtjei körül kerékalakú halászfűzér, fűrtös venyige a jobbjaiban, baljaiban fehér rózsaaág. Vörös bársony bélésű köpeny takarja, mely mintegy bíbor kagylóba zárja szűzies testét. Az arany-nyal, drágagyönggyel és gemmákkal ékesített trónuson amorettek ülnek. kik körben vagy párhuzamos ívekben alma- és barackágakat tartanak az istennő feje fölött. Lent két, foglalt gemmával és gyönggyel ékitett váza, melyből liliom nyúlik föl a leány felé. Jobbra és balra a tróntól hegyek látszanak, felettök halalakú felhők, pikkelyekkel, úszószárnnyal és hosszú fogakkal. Ekként ábrázolta allegorikus alakban az ültetés művészetét vagy a növény művelését a művész, ki képére rá írta nevét is: „Ex Michaele Panonio“. Egy kis táblán megjelölte festményének tárgyát is: „Plantandi leges per me novere coloni“. A nőalak Cosme Tura hatalmas ecsetére vall s valószínűleg azon allegorikus alakok sorához tartozott, melyek Ferrara urának, Borso d'Estének dolgozószobáját ékesítették. Tudjuk, hogy 1458-ban Cosme Tura megkezdte a herceg írószobájának díszítését s valószínű, hogy Magyar Mihály ebben segédkezett neki. Nyoma van annak, hogy Cosme Tura egy másik tanítványa, Ercole Roberti Mátyás király udvarában működött, de tőle az országos képtárban nincsen festmény. Ellenben követőjének, Ercole Grandinak egy gyönyörű festményével dicsekedhetik a képtár: Evangelista sz. Jánosnak térdig látszó, nőies szépségű fiatal, nemes alakjával. Dosso Dossi egy képtöréddel szerepel, mely valami decoratív czélnek szolgált: jobbra néző fő, erős, tüzes reflexekkel, megvető ajakkal, fölemelt állal, egészen az a kép, melyet a braunschweigi hercegi múzeum Giorgione neve alatt őriz. Battista del Dossót a képtárban csak egy másolat képviseli: az a kis idylli kép, mely az Egyiptomba menekülők pihenését ábrázolja, sz. Józseffel, a ki a szamarat hozza rendbe az útra. A ferrarai

festészet körét Scarsellino zárja be, sz. Katalin eljegyzését ábrázoló hiteles képével, mely teljesen a Bassanók befolyása alatt áll. A bolognai iskolát három festmény képviseli; mind a három Francesco Rajbolini az ú. n. Francia nevét viseli magán. Az első a Szent Szűzet ábrázolja a Gyermekkel és a kis sz. Jánossal, a ki egyik térdével egy könyöklőn elhelyezett könyvre térdelve, jobbján szorosan tartva a keresztet, beszél a kis Jézussal. A másik festmény, a Madonna a Bambinoval és két angyallal, melyet szintén az öreg Francia művészetének tulajdonítanak, bizonyos, hogy nem ettől a mestertől való; elég megfigyelni némely, az árnyékba bemetszett körvonal durvaságát s a Szűz köpenyét, a csoportosítást stb., hogy meggyőződjünk ez állítás igazsága felől. Jóval rosszabb ennél s későbbi időből is származik a másik kép, mely sz. Katalin eljegyzését ábrázolja. A körvonalok megvastagodnak, a félhomály zavarossá lesz, a ránczok rajza bizonytalan: minden oda mutat, hogy ez már a Giacomo és a Giulio Francia művészete. Bolognából Romagnába fordulva, egy sz. Katalin eljegyzése című képen a Marco Palmezzano di Forti neve tűnik elénk. Az alakok húsa zöldes, árnyéka ólmos, a ruházat redői mintegy igákat alkotnak; a fülke márványa hamuszürke, a pillérek diszitményei közé szárnyak és ívelt testek vegyítvék, váltakozva vörös, kék vagy ibolya színben. Ez nem a Palmezzano modora, hanem igenis a faenzai Bertuccié. Ezen a képen minden ő reá vall: a romagnai decoratio ünnepélyessége, kedvelt ibolyaszíne, pazarul alkalmazott ultramarinja, olajzöld húsa, paraszt szelleme. Ilyennek találjuk őt Faenzában, Berlinben és Londonban. Palmezzanónak is van egy Szent Családja a magyar gyűjteményben, de ennek ábrázolása száraz, hideg, unalmas. Egy másik romagnai, a ki szintén képviselve van a képtárban, Girolamo Marchesa di Cotignola, a keresztről való levételt ábrázoló kép szerzője. Alakjai hullaszerűek, szemök igen-igen kicsiny, mintha mind elvesztették volna a lelküket. Nem sokkal jobb a ravennai Luca Longhinak tulajdonított s valószínűleg annak leányától, Barbarától származó Madonna kép sem, a Madonna virágzállal s a kedves, jól táplált Bambinóval, ki lábacskaival a vánkoson hadonáz. A tájban semmi fény, a hús krétaszerű. Visszakerülve Romagnából Parmába, Correggio egy mesterművével, a „Madonna del Latte”-vel találkozunk, a mesternek a drezdai „Szent éj”-hez közeli korszakából. Sugárzó fény önti el a három gyönyörű alakot, a Szűzet, a Bambinót s a kis angyalt, a ki fehér ruháskáját fölfogva, ölet almával és körtével szedte teli s kinyújtott kezecskéjével felajánlja kincseit az isteni Gyermeknek. Ez nyitott jobb kezével az anyai kebelhez fogódzik, vágyó balját kinyújtja az ajándék után, míg Mária jobbjaival gyöngéden emlőjéhez nyúlva, épp tejet akar adni isteni Fiának, mondhatatlanul édes anyai gyönyörűséggel. Ez a kép eredetije az Eremitage-ban levőnek s nem megfordítva, mint eddig vélték, mert a szentpétersvári képben az impasto durva, mint soha Correggiónál, a vörös élettelenebb,

a haj kevésbbé szellős, a félhomály kevésbbé szelid. Kétségtelen, hogy az Eremitage képe ezen csodás festmény régi másolata. Maga a kép 1530 körül készülhetett, a mely évben a gratiák festője a Madonna della Scodellát fejezte be, s színezése élénkségénél fogva időben megelőzi a másik kis Madonnát, a londoni National Galleryban, melynél az anyaság öröme is kifejeződik a lehajló, gyönyörűségtől behunyt szemekben, a mosolyban, melylyel a Madonna szépsége virágjára, a fehér, kékszemű, szökehajú, rózsaajkú Bambinóra néz. De a szín itt meggyöngült; a vörös megfakult, az ibolya halvány; míg a „Madonna del Latte”-ban a színezés erős és ragyogó. A parmai iskolából való a képtárnak egy másik képe is, mely Girolamo Mazzola műve s nem Francesco Parmegianinóé, a kinek tulajdonították. A szent Családot ábrázolja sz. Ferenczcel és tiszta, finom, kényes munka. Úgy tetszik, hogy ezzel a képecskével s általában Mazzola művészetével bezárul a correggioi hagyomány. Mintegy megkövesedik ezen mesterben, a ki megtartja a szerkesztés correggioi elrendezését, az alakoknak az átló mentén való elhelyezésében is, de a ki elhallgattatja a színek harmóniáját. Ide tartozik Lelio Orsi is, kinek egyik képén két festői forma van összevegyítve: a Correggioé Michelangelóéval. A milánói iskolát néhány igen becses festmény képviseli a galleriában, köztük Borgognone kiváló képe: „Levétel a keresztről”. Krisztus a fájdmaktól s a kinszenvedéstől csontvázrá fogva, mélyen beesett, szemmel megfeketült ajakkal. Anyjának és Nicodemusnak térdén fekszik; a Madonna félig lehunyt szempillával, fehér arczczal, balját erőltlenül Krisztus testére ejtve, a két kegyes nő karjába ájul. A képen még sz. János, Magdolna és számos alak látható. Rajta kívül a szelid Bernardino Luini két szép festménynyel szerepel: az egyik a Madonnát ábrázolja a gyermekkel s sz. Borbála és sz. Katalin alakjaival; a másik — sokkal kiválóbb kép — szintén a sz. Szűzet tünteti elő isteni Fiával, míg a kis sz. János anyja segítségével feléje fut, hogy virágszálat átnyújtson a Bambinónak. Ezen a képen, mely a megszólalásig hű, az sfumato édes és mély, a kék és ibolya, a vörös és sárga tónusok csak úgy nevetnek a háttér zöld levelei közül. Ehhez csatlakozik alexandriai sz. Katalin képe, melynek szerzője Bernardino egyik utánczója, Aurelio Luini, de ez már el van nagyolva. Múltóbb Luinihez Giampietrino, a Madonnát és isteni Fiát ábrázoló képével De neki is szerkesztő ereje csekély, s alig mer kilépni a félalakok és a Madonna-Bambino csoportok teréről. Ennek a szelid és félénk művésznek ellentétéül ott van az országos képtárban Boltraffio, a büszke nagy úr, ki rajzában keveset törődött a grammatika törvényeivel s gazdag szövetek hatásos színeivel takarta el hibáit. Fekete alapú Madonnájának első benyomása kedves; de ha erősebben szemügyre vesszük, előtűnnek hibái is, ú. m. a sárga haj, a test bronz színe, a barna ajkak stb. A velencei iskola Carlo Crivelli fiatal, merengő és szemérmes szöke Madonnájával kezdi példányai kiállítását. Cornaro Katalin arczképe Gentile Bellinitől méltó-

ságos női alakot ábrázol, apró lánczocskák hálójába burkolva, nyitott ellenzőjű sisak módjára elhelyezett fátyollal a fején, himzett és zsinórozott ruhában, tele gyöngygyel és rubinnal. A kép valamivel 1507 előtt készülhetett. Egy másik arcképben, mely Sebastiano de Piombo nevét hordja, bár szerfölött megrongálódott, még mindig föl lehet ismerni szerzőjének, Giorgionenak bíbájós művészetét. Sarcastikus ajkú alak, nagy, megvető, mély, kék szemekkel; ökölre szorított jobbja mellén, a kabátja nyílásában, mintegy a férfi vehementiájának jeléül. E képben Giorgione hatalma ünnepélyesen nyilatkozik; az arcz a bécsi képtár ú. n. „Három böles“-ének arany tonusát leheli s a balkezén, mely a keztyűt tartja s a keresztben elhelyezett könyv hátán nyugszik, ámbár az ujjak át vannak festve, ott vannak Giorgione velencei, Giovanelli képbeli nőalakjának világos szép színei. A budapesti galleria többi, Morellitől és másoktól Giorgionénak tulajdonított képei határozottan nem tőle erednek: értjük a töredéket a pástorokkal az Ida hegyén és Antonio Broccardo képét. Különösen ez utóbbi az alaktalan bal fül, melyet vörös ecsetvonások élénkítenek, a durván, feketével rajzolt orrlyukak, az ólmos fény, a jobbkéz nyitott, s kerek hegyüknél mintegy levágott ujjai, a túlságosan rövid hüvelykujj nem engedik Giorgione nevét kiejtenünk. Sebastiano del Piombótól egy nagy arckép van a budapesti képtárban, az, a mely a Scarpa-gyűjteményből származik, s a mely néhány év előtt Milanóban mint Rafael képmása adatott el. Hosszas volna kifejteni a rafaeli ikonographia eredményeit, melyek ellenmondanak azon föltevésnek, hogy ez a képmás Rafaelt ábrázolná: elég megjegyezni, hogy minden omló hajú, ifjúi arckép a cinquecento második tizedéből vagy a körül, — mindig mint az Urbinoi képmása szerepelt. Gazdag nemest ábrázol talán ez a kép, élte virágjában; egy litterátus, ünnepélyesen, tekercscsel kezében, háttérében monumentális épület és a római campagna. A véletlen valamikor meg fogja mondani, hogy ki ez a büszke úr. Ezen festményeken kívül, melyekkel az országos képtár méltóan mutatja be a velencei iskolát, képviselve vannak ott még kisebb, de mind a mellett számba veendő mesterek is, mint Vinzenzo Catena Marco Basaiti, Quirizio da Murano, Andrea Previtali, Girolamo da Santa Croce és többen. Ide tartoznak a XVI. századbeli velencezevidéki festők képei is, melyek már a művészet teljes kifejlésének korszakába esnek. Ilyenek: Palma Vecchio, Polidcro Lanzani, Bernardino Licinio stb. Az umbriai iskola gyengén van a budapesti képtárban képviselve. Ott van a görösös Nicolo da Foligno, S. Bernardino megszokott képével. Luca Signorelli, ki az umbriai művészetet a toscanaival összeházasította, de Tiberius Gracchust ábrázoló alakjában nincs lélek, feje kicsiny, húsa földszínű, fehér fénynyel, az arcz vonalainak kerülete fekete és kemény. Az umbriai és toscanai művészet egybekelését sokkal méltóbban képviseli Rafaelnek félig kész Eszterházy Madonnája, melyet az országos képtár 71. sz. alatt őriz. A Bambinóban, a kis

az. Jánosban s a Madonnában is még láthatók a lapis finom nyomai; slig-alig van az arczokon kis könnyű rózsaszín és félénk fény a hajakon. A genius alkotásában most kezd kerengeni az élet. A Madonna köntöse vörös színre éled, kében ragyog föl köpenye, s a kendő, a melyen a Bambino nyugszik, ibolyaszínt ölt. Báj csillog ki a színtelen fejescskéből; a gyermek Jézus a pergamen tekereset kéri a kis sz. Jánostól, mely finom esigavonalakban omlik le annak kezéből. A földről még hiányzik a levegő; de a táj már fölteszi zöld koronáját, a sziklák készülődnek a hajnali sugarak fogadására s a romok már leválnak az ég tiszta kékjéről. Minden zsendülni kezdett az isteni festő hízkelkedő esetje alatt, midőn az egyszerre ott hagyja Flórenczet s Rómába megy, hova Bramante és a dicsőség vonzzák. Befejezték mások a Madonna de Baldachinót, melyet Rafael Flórenczben hagyott; a mi kis képünk azonban megmaradt vázlatnak s senki sem merte a felső bimbót érinteni. Az Uffizi képtárában látható a festmény rajz-vázlata, eltérő háttérével és annak római jelleme nélkül; úgy hogy azt hihetnők, hogy Rafael Rómába érkezte után tette meg a változtatást. XI. Kelemen a képecskét Ausztria császárnéjának ajándékozta, a kitől Kaunitzhoz került és ettől az Eszterházy családhoz. Hátán németül ez a felirat olvasható: „Urbinoi Rafael ezen Madonna-képet drágakövekkel ékesített szekrényével együtt Albani pápa ajándékozta nekem. Elisabetta Imp.“ A flórenczi művészet inkább nagy nevekkel dicsekszik, mint a képek jóságával, a melyekre ezen neveket biggyesztették. Két kép Andrea del Verrocchio nevét viseli, de szerzői gyarló Verrocchio utánzó. A szt János Patmosban cz. kép Domenico Ghirlandaio neve alatt szerepel; de valódi szerzője ennek is ismeretlen. Hasonlókép nem tőle származott az arczkép, mely hosszas hajával, hosszú nyakával valóságos caricaturának látszik. Végre azonban egy flórenczi művész, Andrea del Sarto, diadalmasan lép elénk, de nem Madonnájával és két szentjével, mely csak elmosódott műhelymunka. De itt van a másik friss, rózsás, költői Madonna a Gyermekkel, melyben a művész valósággal diadalmaskodik honfitársain: a plastikus és egyúttal festői csoport élénken kidomborodik az átlós rétegű, mohos és harasztos, ibolyaszínű sziklán; az alakok incarnatiója mondhatatlanul lágy és úgy tetszik, mintha Andrea del Sarto azt akarná, hogy májusi rózsabokor nyíljék a vásznán. Andrea egyik követője látható a Sodomának adott képben. Más toscanai festők még Angiolo Bronzino, kitől a Pásztorok imádása című kép való. Vasari Három Graziája s éppen ez utóbbival zárul be az olasz művészet dicsőséges köre. A tanulmányhoz minden egyes szerző képe sikerült lenyomatban van mellékelve. — Ezután H a m p e l J ó z s e f egy „Ókori sisak“ ismertetését adja. Ezt 1898. júnins 25-én Budapesten az épülő esküteri hid balparti oszlopának felső caissonjában találták. Külsejét kavics- és homokréteg borította, hasonló tömeg töltötte meg a belsejét is, felületében a rozsdá által vele összefonva a sisaknak néhány levált

türedéke is odatapadt. A sisak vaslemezből készült, felületét aranyozott ezüstlemezzel borították és domborulatokkal, meg utánzott feldrágakövekkel diszítették. Idomát még leginkább hosszú, tengelye irányában ketté szelt tojáshoz lehet hasonlítani. Az adott ismertetésből kitünik, hogy ez a sisak minden tekintetben figyelmet érdemel. Egykori színpompájáról a közlött színes tábla is hozzátvető fogalmat nyújthat, bár mai nap az arany felület már jórészt lekopott vagy fénye eltompult s az üvegek nagy száma hiányzik vagy oxidatio következtében fényük és áttetsző voltak megszűnt. E színes hatást nagyban emelte a tarkatollú taréj, melyet a csatok és szíjak a gerincez legcsúcsán tartottak. A sisak érdekét a különböző domborműves diszítések jelentékenyen fokozzák és a sisak legalján körülvonuló két római betű is éppen elég arra, hogy hírmondója lehessen annak az elveszett fölíratnak, mely minden valószínűség szerint a sisak egykori tulajdonosának nevét s esetleg katonai címét is hirdette. A két betű római volta és az apró domborművek tárgya és kivitele nem engednek kétséget az iránt, hogy a Duna medréből előkerült lelet az antik idők hagyatéka; így a sisak a pannoniai világ maradványa s hiányos volta daczára is az ó-világ emlékei közt kiváló helyet foglal el. A baloldali arcvédő lemezből egy meglehetősen darab maradt fenn. A sisak mai állapota csak részben adhat fogalmat egykori pompájáról. Tulajdonosa fején úgy fénylett, mintha drágakövekkel borított aranysisak volt volna és a tollas taréj a tetején, melyet szintén színesnek kell képzelni, még inkább fokozta hatását. Még mielőtt ez a diszes sisak a Duna iszapjából előkerült volna, más két hasonló sisakot is találtak. Találták pedig 1896-ban a Pferseeben Augsburg mellett egykori római területen. Az összes ismert ókori sisakok között ezek állanak legközelebb a mi sisakunkhoz, mint arról a fényképi fölvételek tanúskodnak. Az analógiák során negyedikül tekinthető egy ezüstlemezzel borított sz.-pétervári vassisak; ötödik pedig a thorsbjergi sisak, melynek korát a vele volt egyéb régiségek alapján elég biztosan a Kr. u. IV—V. századra lehetett tenni. Nem véletlenség, hogy a bemutatott öt sisak egytől-egyig vagy a római birodalom határszélén vagy rajta túl oly vidékeken került elő, melyek római időben a Barbaricumhoz tartoztak. Ilyenféle sisakokat eddig a birodalom classikus tájain nem leltek és az idomuk sem vág össze azoknak a nagyszámú classikus sisakoknak a formáival, melyeket hol eredetiekben, hol szobrászati alkotások alapján ismerünk. Különböznek a római formáktól abban, hogy van orrvédő-lemezük, szemöldökívek jelzése nem szokásos a római sisakoknál. A barbároknál ez a technika utóbb is megmaradt, így nevezetesen a fémmel való incrustatio, mint azt számos népvándorláskori ékszeren is tapasztaljuk. Nagyon valószínű, hogy a barbároknak e régi sajátos technikája a római birodalom késői évszázadaiban a római fegyvergyárakba is a barbárok révén jutott és a felfogásra erős érv mutatkozik a Codex

Theodosianus azon passusában, mely a sisakoknak arannyal és ezüsttel való díszítéséről szól. — Mihálik József „Történelmi emlékeink az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában” című cikkében felsorolja azon tanulságokat, melyeket ez az érdekes gyűjtemény nyújtott. Ha a párisi magyar pavillon 1516 darabra rugó műtárgyat az 1896. évi millenniumi országos kiállítás történelmi csoportjában bemutatott 8739 darab emlékművel összevetjük, konstatálnunk kell, hogy a párisi kiállításon ez utóbbi anyagnak csupán csak hatodrésze került bemutatásra. Ezt a számszerinti apadást indokolja az épület kisebb mérete, a mivel számot kellett vetni. Ha a minőség fokát vizsgáljuk, sajnálattal bár, de ki kell mondanunk, — úgymond az értekező — hogy ez az 1896. évnek mértékét meg nem ütötte. Hiányzott a kiállitásból a műkincsek egész sorozata s számos oly műtárgy, a melyekkel a magyar művészi ipar multját s nemzetünk régi gazdagságát feltüntetni lehetett volna a nagy világ előtt. Azonban leszámítva ezt, mi bizonyára nem a lelkes és ügybuzgó intézőkön mult, a kiállítás magyar történelmi pavillonja külsejével és belső tartalmával egyaránt becsületére vált a nemzetnek s ékesszólóan tanúskodott azoknak a szakismerete, lelkes ügybuzgósága s odaadó fáradozása mellett, a kik létrehozták. A *Levelezés* rovatban a következő szaktudósítások olvashatók: Dudás Gyula. A vaskúti, parabutyi és karavukova-ráczmiliticsi földművekről. Melhárd Gyula. A nagyberki (Somogym.) leletről. (Egy képes táblával és 12 ábrával). Borolán István. Római leletekről Livádián (Hunyadm.). Téglás István. Római és más sírokról Alsó-Szent-Mihályfalván. Csallány Gábor. Avar sírletekről Szentes határában Donáton. (Három képes táblával.) Lehoczky Tivadar. Honfoglaláskori sirról Beregszászon. (Két képes táblával.) Pórantal. Nagy Lajos Madonna-képeiről. Takács Sándor. Az aacheni magyar templom égéséről 1656-ban Darnay Kálmán. Hadtörténelmi emlékekről Sümeghen. Az *Irodalom* rovatban: Varjú Elemér ismerteti: „A magyar viseletek története. Rajzolta és festette Nemes Mihály. Szövegét írta Nagy Géza 1900.” című munkát. Dr. Finály Gábor. Aquincum és az ó-budai ásatások. újra leírta dr. Kuzsinszky Bálint. — A *Múzeumok és Társulatok*. című rovatban jelentések olvashatók az országos régészeti és embertani társulat szept. üléséről, dr. Szendrei János-tól és a magyar nemzeti múzeum éremtárának gyarapodása 1899-ben Gohl Ödön-től és R. L.-től. — A kettős füzethez mellékelve vannak: Az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

2. BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma: A füzetet báró Eötvös József *Pusztalok* című elbeszélése nyitja meg. — Ezután Pauler Gyula a *baskir-magyar rokonság* címmel részletet közöl az Akadémiától a Fáy-jutalommal kittintetett munkájából. E cikkben összeállítja és részben fejtegeti azokat az adatokat, melyek

véleménye szerint azt bizonyítják, hogy a magyar és baskir egy és ugyanaz a nemzet; a magyarok első ismert hazája a mai baskir földön, az ufai és részben talán az orenburgi kormányzóság területén volt; s ennél fogva a magyarok nemcsak a baskirok szomszédjai, hanem maguk a baskirok voltak, a kik mióta a történelemben föltűnnek, mindig ugyanazon a néven, ugyanazon a földön laknak, éppen úgy mint a magyarok, bár kivándoroltak, körülbelül hetven évig bolyongtak, baskir nevöket letették: mikor új nevökön végre a Duna-Tisza mellékén új hazát találtak, nevöket és nyelvöket is megtartva, ugyanazon a vérrel szerzett földükön, most már ezer esztendeje, megmaradtak. — Hegedűs Pál folytatja a *dél-afrikai kérdés-ről* szóló tanulmányát. E közleményében a köztársaság törvényei, vallási, nyelvi viszonyai, közoktatása, közigazgatása, igazságszolgáltatása, közlekedése, ipara, kereskedelme, ásvány-, növény- és állatvilága, mezőgazdasága vannak ismertetve. — Ezután a *mohammedánság helyzete Boszniában* című nagy politikai tanulmány következik, melyben a szerző pragmatikailag vázolja a legújabbban fölmerült bosnyák-mohammedán mozgalom keletkezését, okait s fejlődését. Szerző nézete, hogy a mai bosnyák kormány a mohammedánságot politikai súlyának, történelmi fejlődésének megfelelőleg conserválni, vallásában megtartani, fejleszteni s az ország keretén belől vagyonában megerősíteni s a kivándorlástól visszatartani igyekezett. Csakhogy előbb az államiság s a rend oly fogalmait, mint a jog- és vallásegyenlőséget igyekezett meggyökereztetni. — A költemények közt van Kozma Andor *Hervadt versek* című eredetije, Lemozne András *Margit* című költeménye Bogdánfy Lajos fordításában. — Ifj. Imre Sándor *Két beszéd az egyetem bajairól* címmel Bernheim greifswaldi egyet., rector és Schneller István kolozsvári dékánnak beszédét ismerteti. Mindkét beszéd az egyetem és a nemzet életének szükséges összhangzásával kezd s az egyetemi tanár személyének kiemelésével végzi. Az *Értesítő*-ben Szomaházy: Déli korzó, Apelt K.: Consumption der wichtigsten Kulturvölker (Kurmán Elemértől), Bohatta u. Holzman. Adressbuch der Bibliotheken stb. című munkák vannak ismertetve. Ezután az új magyar könyvek jegyzéke következik.

3. Az ETHNOGRAPHIA f. évi 5. füzetében Balogh Pál „*A népfajok Magyarországon*” címmel mutatótáblát ad demografiai alapon készült ethnikai tanulmányából, melynek tárgya Magyarország népesége fajbeli összetételében. — Katona Lajos befejezi a *Remete és angyal* példázataról szóló munkáját, ezúttal ama középkori följegyzéssel foglalkozva, mely minden valószínűség szerint valamennyinél régebb s legalább a nyugat-európai változatok egy részének a kiinduló pontja. Ez a Vitae Patrumból származik, melynek régebb kiadásaiiban található. Végül a szerző az összes változatokat sematikus ábrázolatba foglalja, az egyszerűbb szerkezetektől a bonyolódottabbak felé haladva. Jankó János adatokat közöl „*A samán vallás megisme-*

réséhez“ ezúttal Potanin orosz írónak Mongoliát tárgyazó műve alapján, a samánok tánczát ismertetve. A néphit és népszokások rovatában Alovich Ferencz ismerteti a *zobor-vidéki (nyitramegyei) szent-ivánnapi szokásokat*, köztük különösen a tűzrakást és tűzugrást s a vele járó énekeket, dallamaikkal. — A népköltészet rovatában Nemes Mihály *A tulaborvölgyi ruhének karácsonyi koledáiról* ír. — Az irodalmi ismertetések során Patrubány Lukács Bruno-Lieblich és Ferdinand Justi legutóbb megjelent művei alapján *a törökök és hunok indiai és iráni szereplését* vázolja a Kr. utáni I—VI. századokban, Krausz Sámuel pedig Hermann L. Strack „*das Blut im Glauben u. Aberglauben der Menschheit*“ cz. könyvét ismerteti. — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítőjében Nécsey István *egy felsőmagyarországi meritőedényt* ír le, Sajóvölgyi G. Péter *a dorogmai házról s táplálkozásáról*, Kéler Gyula *Keeskemét pusztáinak néprajzáról*, Melich János *a ház magyar műszavairól* adnak kisebb közleményeket. Néprajzi könyvészet és apróságok egészítik ki a füzet tartalmát.

4. KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júliusi számában¹ Teleszky János folytatja és befejezi „*A magyar, a porosz és az osztrák egyenes adórendszerek*“ című tanulmányát. A jelen közleményeiben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az ipar miként van megadóztatva a három állam mindegyikében. Az adóteher tekintetében azután arra az eredményre jut, hogy nálunk 13·5%-ot fizet az oly ipartelep, mely Ausztriában 10%-ot, Poroszországban pedig csak 4%-ot fizet a kincstárnak. Ebből az adóerkölesnek nagyfokú megmélyezése áll be nálunk, s Teleszky azt hiszi, hogy alapul vételével Magyarországon 3·3—4·7% közt ingadozik a valódi jövedelemhez viszonyított adó, a miként azt az orvosi jövedelmek kimutatása meglepően igazolja. A szerző ezután a porosz adóreformot részletesen ismerteti, kimutatván, hogy mily magas és nagy horderejű gazdasági és sociális kérdések megoldásának szolgálatában állott ez a reform. Majd az osztrák adóreform ismertetésére tér át, különösen arra mutatván rá, hogy mily feltékenyen igyekeztek biztosítani Ausztriában az alacsony adóteteleket s a jövedelmi adó hozadékából három milliót adtak a tartományoknak csak azért, hogy az adót pótlékokkal meg ne terheljék. Végül, kutatásainak eredménye gyanánt, azt bizonyítja be Teleszky, hogy az osztrák adóreformot csak akkor utánozhatnók, ha nemzeti jövedelmünk Ausztria jövedelmének 85·2%-át tenné, Poroszország példáját pedig csak akkor követhetnők, ha Magyarország vagyona a porosz nemzeti vagyonnak 82·5%-ra rúgna; mivel pedig ennek a két tételnek nyomába sem léphetünk, azért egyenes adóreformunk szempontjából nem szabad ábrándokat szőnünk. — Vizaknai Antal *A m. kir. államvasutak személydíjszabását, a kocsiosztályokra való tekin-*

¹ Pótlólag.

tettel" vizsgálja. Értekezése abból indul ki, hogy a vasúti üzletnek monopolistikus jellege mellett is a személydíjszabás megállapításánál tekintettel kell lenni 1. a szolgáltatás előállítás költségre, 2. a szolgáltatásnak a közönség szempontjából való értékére, 3. a közönség fizetési képességére. Ha már most ezen a hézagos alapon számításokat teszünk, azt találjuk, hogy az 1. pontot illetően államvasutainkon egy ülőhely összes előállítás és szállítási költsége a III., II. és illetőleg I. osztályon úgy aránylik egymáshoz, mint 100 : 167 : 330; 2. a szolgáltatási értéke (kényelem stb) tekintetében az egyes osztályokban az arány legalább is ugyanaz, a mi végül az utasok fizetési képességét illeti, aránylag az I. és II. osztályú utas közt sokkal nagyobb különbség van, mint a II. és III. osztályos között. Átlag tehát azt mondhatjuk, hogy minde három tételt összefoglalva, a III., II. és I. osztályok díjtételeinek akként kellene egymáshoz aránylaniok, mint 100 : 160 : 330 : jelenleg azonban a díjtételek aránya akként van megállapítva, hogy az arányszám átlagban 100 : 150 : 225-öt mutat. Ezért Vizaknai külföldi mintára az I. osztály drágább díjaztatását, illetőleg a díjmérsékléseknek a II. és III. osztályokra való szorítását javasolja. A harmadik dolgozatot László Gyula írta a „székely kivándorlásról“, melyben a székelyek kivándorlását mindenekelőtt két részre osztja: a romániai vámháború előtti és vámháború utáni időszakra. A vámháború előtt inkább állandó munka-keresetről s kereskedelmi vándorlásokról lehetett szó, mint tulajdonképeni kivándorlásról, annival is inkább, mert a székely munkáskezek itthon is találtak ipari foglalkozást. Azonban nagy arányokat öltött már akkor is a szolgáló leányok kimenetele, s a székely iparostanonczok Romániában való elhelyezése, mely ellen a hetvenes évek közepén a Székelyföldön egyleti mozgalom is indult. Az 1886-ban kiűtött román vámháború azonban valóságos kivándorlást eredményezett, annyira, hogy csak a hétfalusi járás lélekszáma 1017 fővel fogyott, a magyarság aránya pedig 0.34%-kal romlott a Székelyföldön az oláhság javára. A kivándorlás főokát az adja, hogy a romániai vám a székely ipartelepeket megölte, Romániában gyáripart teremtett. Mialatt pedig a magyar társadalom petyhüdt közömbösséget tanúsított, az alatt Romániában a „bongen“-nek csúfolt székely kihasznált parasitává súlyodt. László végül az újabb időben megindult székely-segítő mozgalom akadályait és akadályozóit sorolja föl. A „Közlemények és ismertetések“ között nyolcz új munkáról találunk bírálatot még pedig: Illés József Wagner A.-nak „Vom Territorialstaat zur Weltmacht“, N. Á. Júlíus Wolfnak „Der Kathedersocialismus und die sociale Frage“ című ünnepi beszédét méltatja. Milhoffer Sándornak „A régi Egyiptom mezőgazdasága“ cz. könyvéről Vásárhelyi Z.; Mariska Vilmos „Pénzügyi jog“-áról Exner K.; Illés Józsefnek „Az Anjoukori társadalom és az adózás“ cz. művéről Fellner; Naumann „Demokratie und Kaiserthum“-járól Czeisler; Rózsá K. „Szatmár városi telepítéséről“ Kármán

E. s végül W i e n e r Moszkónak „*Az ujlaki uradalom üzleti berendezése*“ cz. könyvéről Walton írtak részletes bírálatot. E könyvismertetéseken kívül (h.) az *amerikai trustök* statisztikáját adja, M i l h o f f e r Sándor az 1849-ben alakított porosz járadékbirtokokról számol be, H a r m o s Zoltán pedig „*illeték-reform*“ czímen azt javasolja, hogy az adás-vételi illeték bélyegekben legyen leróható. Júniusi *havi szemle* és az 1886—1900. évek közgazdasági bibliographiájának pótgjegyzéke zárják be a fizetést, melynek belső borítéklapján a szerkesztők a párisi közgazdasági congressus fölhívását közlik s azt is jelentik, hogy ezután mind a külföldi, mind a hazai irodalomról állandó bibliographiai jegyzéket kívánnak közölni.

5. MAGYAR NYELVŐR augusztusi füzetében K a l l ó s Z s i g m o n d *A tagadás nyelvünkben* című cikkét folytatva, a magyar tagadó szóknak alakjáról értekezik. A már másoktól is magyarázott tagadó szók közül kettőnek, a *tagad* és *nincsen*-nek eredetére nézve hangoztat a szerző említésre méltó új nézetet. A *tagad* szerinte így elemzendő: *ta-gad*; második szótagja deverbalis igeképző, alapszava pedig egy ősi finn-ugor tagadó szó, a mely megmaradt a kondai és pelimi vogul önálló tagadó szóban: *tigma*, illetőleg *tuma*, a mordvin tagadó igében *ta-*, valamint a magyar *-talan*, *-telen* fosztó képzőben és finn-ugor másaiban. A *nincsen* pedig ebből magyarázható: **nēmsvan* azaz **nēm-ēs-van*, a fejlődés ilyen menetével: **nēmsvan* > **nēmsvcn* > **nēmssen* > *nēncsen* > *nincsen*. A *nēncsen* már tényleg elő is kerül a régi nyelvemlékekben. — Ezután A n t i b a r b a r u s-tól olvasunk nagyobb cikket, *Névmások hibás használata és valami az ortológiáról* címmel, a melyben Tóth Béla nyelvének magyar-talanságai vannak egybeállítva. — G o m b o c z Zoltán a *bölcs* szó etymológiájával foglalkozik. Elveti Budenz magyarázatát, ki e szót finn-ugor eredetűnek vallotta Magyar-Ugor Összehasonlító Szótárában, valamint Schuchardt Hugó újabb föltevését, mely szerint a *bölcs* nem volna egyéb, mint a *wälsch* szónak ‚sapiens‘ értelemmel és *w* > *b* változással átvett alakja (v. ö. a Gyöngyösi codexben: „a benne való *belcs* olaszokra“, a mi tulajdonképen csak azt teszi: *wälsch*-olaszokra). A cikkirő szerint a *bölcs* török eredetű szó, a török *bel-*, *bil-* ‚ismerni, tudni‘ fő származéka, még pedig közvetlenül ennek esagatáj *bil-gü-zi*, tatár *bel-üi-çi*, oszmáni *bilî-zi* továbbképzett alakjaiból fejtendő meg; ez utóbbiakból ugyanis egy török **bel-s-çi* alakra következtethetünk vissza, a melynek a magyar *bölcs*—*bölcs* pontos megfelelője. — V a r g a Károly folytatja *A számszerinti egyeztetés Arany Jánosnál* című dolgozatát — T o l n a i Vilmos és T ö r ö k István régi növényneveket közölnek és ismertetnek. Amaz *Beythe András*-nak 1601 és 1616 közötti időből való magyar följegyzései közül, melyek a pozsonyi ág. ev. lyceum könyvtárának egy XVI. századi könyvébe jegyezték, azon növényneveket ismerteti, melyek a Nyelvtörténeti Szótár e nemű adatait kiegészítik. Török István pedig *Pápai Páriz*

Ferencz-nek egy eddig ismeretlen 1706-iki kéziratából, melynek czíme *Nomenclatura Herbarum*, közli a fontosabb adatokat. — A Nyelvtörténeti Szótárhoz Freckay János és R. Prikkel Márián közölnek helyreigazító és pótló adatokat. — Az Irodalom rovatban Balassa József Jacobi Gyulának egy hangtani fölolvasását ismerteti (*Kurze Anleitung zur richtigen Aussprache des Magyarischen*), a melyben a fölolvasó a magyar kiejtést az erdélyi szász nyelv szempontjából vizsgálja. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Nyelvművelés (a sport magyarságáról stb.). Magyarázatok, helyreigazítások (a *fillér* szó etymológiája Schuchardt Hugó-tól stb.). Egyveleg. Népnyelvagyományok (a szekérrészek neveinek ismertetése Négyesy László-tól s másoktól). Izenetek.

6. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. é. májusi (V.) füzetét ifj. Reményi Ede *Homeros költői leírásai cz.* értekezése nyitja meg. A szerző ebben azt igyekszik kimutatni, miféle rendszeresség uralkodik Homeros mindennemű, haladó és álló térbeli leírásaiban. — Balassa József *Vigjátékok a nyelvújításról* című dolgozatában részletesen ismerteti Maróthy Mátyás és Nátly József „Új szellem vagyis Újmagyarok útja Hellikonra“ című vigjátékát, melynek főcélja Kazinczynak s az új magyar nyelvnek neveltségessé tétele volt. — Fináczy Ernő *Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez* című dolgozata első részében amaz iskolai drámák czimeit közli, a melyek 1740-től 1772-ig Budán és Nagyszombatban színpadra kerültek. — Melich János az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának legújabb termékeit ismerteti. Az erdélyi szászok eredetének kérdésére nézve Keinczel arra az eredményre jutott, hogy az Erdélybe a XII., XIII. században bevándorolt németek a középfrank nyelvjárásnak mind a ripuári, mind a mosel-frank területéről valók voltak, míg Scheiner újabban csakis déli középfrankoknak (mosel-frankoknak) tartja ama kivándorlókat. Melich azután az erdélyi szász szótárra vonatkozó munkálatokat ismerteti. — A *Hazai irodalom* rovatában Váczy János nagy elismeréssel szól Fináczy Ernő *A magyarorsz. közoktatás története Mária Terézia korában cz.* művének első kötetéről, mely gazdag adatgyűjtemény alapján eleven színekkel rajzolja ama kor művelődési, különösen pedig közoktatási állapotait. — Császár Elemér Jánosi Bélának a görögök aesthetikáját tárgyaló munkáját ismerteti mint az ókori aesthetikának lelkiismeretesen és élvezetesen megírt történetét. — Binder Jenő az újabb magyar philologiai kutatás egyik legsikerültebb termékéül mutatja be Katona Lajosnak a Régi magyar könyvtár 18. köteteképpen megjelent kiadványát, mely Haller János *Gesta Romanorum* fordítását (a „Hármas Istória“ középső részét) tartalmazza. — Bódiss Jusztin Sebestyén Károlynak *A görög gondolkodás kezdeti Sokratesig cz.* könyvét ismerteti, melyet bölcséletileg correct, philologiai és történelmi szempontból tárgyszerű, szépen megírt munkának mond. —

A *philologiai programmértekezések* rovatában Vajda Gyula Klima Lajosnak Collin Henrik József osztrák író életéről és műveiről szóló dolgozatát bírálja. A füzetet vegyes közlemények és könyvészet rekesztik be.

Ugyane folyóirat június—júliusi (VI., VII.) kettős füzetében Némethy Géza *Adversaria critica ad Taciti Agricolam, Annales. Historias* cz. dolgozata szövegkritikai megjegyzéseket tartalmaz Tacitus e munkáinak egyes helyeihez. — Balassa József befejezi *Vigjátékok a nyelvújításról* cz. dolgozatát; e részben az *Új szellem* cz. vigjátékok hatásáról szól s azután Megyery Károlynak *Nyelvpritty* cz. vigjátékát ismerteti. — Felsmann József a Nemz. Múzeum könyvtárában levő, XV. századi német orvosi könyvet ismertet, melynek tulajdonosa valószínűleg hazánkban élt s így a följegyzések hazánkban azon időbeli művelődési állapotára is némi világot vethetnek. — Pecz Vilmos *Az Ókori Lexikonról* cz. cikkében beszámol mindarról, a mit eddig a szerkesztésében megjelenő Lexikon ügyében tett és a jövőben tenni szándékozik. — Heinrich Gusztáv *Wieland hazánkban* cz. alatt könyvészeti összeállítását adja Wieland egyes művei magyar fordításainak és a Wielandról szóló magyar dolgozatoknak. — A *Hazai irodalom* rovatában Köpesdy Sándor folytatja Schvarcz Gyula görög történelmének ismeretetését, ezúttal általános méltatását adja az elhunyt nagynevű tudós működésének. — Kardos Albert dicsérettel szól Balassa József Kis magyar nyelvtanáról. — Sebestyén Károly elítélő bírálatot ír Bartha Józsefnek A magyar nemzeti irodalom története cz. könyvéről. Yolland Arthur Pröhle Vilmos angol nyelvtanához fűz szakszerű megjegyzéseket. A programmértekezések rovatában, Bódiss Jusztin Borsos Károlynak „Demosthenes harmadik philippikája” cz. értekezését, Tolnai Vilmos Czimmermann Jánosnak „Nyelvújítók és nyelvművelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig,” Dudek Jánosnak „A stílusról,” Sajó Sándornak ugyancsak „A stílusról” cz. értekezéseit, Balassa József Klemens Albertnek a magyar igeidőkről szóló dolgozatát, Szabó Ignác pedig Nowotny Henriknek Apór Péter Metamorphosisáról és Gagyí Dénesnek a kurucz idők epikájáról szóló értekezését bírálja. A füzet második fele Hellebrant Árpád-nak *A magyar philologiai irodalom 1899-ben* cz. bibliographiai összeállítását tartalmazza, mely 2898 számot foglal magában.

Ugyane folyóirat októberi (VIII.) füzetét Bódiss Jusztin-nak *Az infinitivus historicus magyarúzatához* cz. dolgozata nyitja meg, melyben — mint már e folyóirat jan. füzetében — újólág ez alaknak locativusi eredetét vitatja s rámutat, hogy a benne rejlő locativusi jelentés később sem veszett ki. — Hontí Rezső Fedorigo Nomi *How to learn philology?* cz. művét, Eisler Mátyás pedig Nöldeke T. *Die semitischen Sprachen* cz. munkáját mutatja be. — Heinrich Gusztáv Osváth Elemérnek „A népköltészetéről”,

Bleyer Jakab Szántó Zsigmondnak „Lenau viszonya a magyarsághoz“, Finály Gábor pedig Moravszky Ferencznek „Üti emlékek Italiából“ cz. programértekezését ismerteti.

Ugyane folyóirat novemberi (IX.) füzetében Némethy Géza Cicero *De finibus* cz. műve I. k. 7, 23. fejezetéhez fűz magyarázatokat. — Binder Jenő Arany János „Szent László“ és „Sir Patrick Spens“ cz. költeményeinek forrásairól és velük tárgyra nézve rokon változatokról értekezik. — Veress Ignác Tacitus Agricola-járól közöl hosszabb szövegtanulmányt. — Honti Rezső folytatja Nomi eposzáinak ismertetését, a költemény általános jellemzését adja, összefoglalja magyar vonatkozásait s összeállítja a benne előforduló magyar tulajdonneveket. — Fináczy Ernő folytatja a jezsuiták iskolai színjátékainak czímök szerint való felsorolását, ezúttal a rozsnói, selmeczi és eperjesi gymnasiumokra vonatkozó feljegyzéseket közölve. A *Hazai irodalom* rovatában Veress Ignác Tacitus Historiáinak ama kiadását ismerteti, melyet legújabbban Némethy Géza bocsátott közre. Kardos Albert Balogh Péter magyar nyelvtanának második részét, Pruzsinszky János a „Tudományos zsebkönyvtár“ több füzetét, Bournáz Ernő pedig Kohlbach Bertalannak Heine, Uhland és Lenau költeményeiből kiadott szemelvényeit ismerteti. — A *külföldi irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv F. Gotthelfnek „Das deutsche Alterthum in den Anschauungen des XVI. und XVII. Jahrhunderts“ czímű tanulmányát, Rohdaneckzy Lajos pedig Hertling „Questiones mimicae“ czímű munkáját ismerteti. — A philologiai programértekezések közül Pöcz Jánosnak „Az actio a latin tanításban“ czímű dolgozatát, Bódis Udvardy Sándornak Heltai biblafordításáról szóló értekezését, Kardos Albert, Feczko Jánosnak „Házassági szokások és szertartások a rómaiaknál“ czímű dolgozatát, Finály Gábor, Gyulai Ágostnak Arany és Petőfi barátságáról szóló dolgozatát és Csapó Antonin „Kisfaludy Sándor és Horatius“ czímű értekezését Bierkenhoffer Szilárd ismerteti.

Ugyane folyóirat decemberi (X.) füzetének első cikkében Baumgarten Ferencz Euripides Hippolytos-át Racine *Phèdre* czímű drámájával veti egybe. Kifejti, hogy a görög költő a vétkes szerelem tragédiáját írta meg, őt az általános probléma érdekli: a szenvedély győzelme a kötelesség és akarat fölött. — Racine Phaidra vétkes szerelmének tragédiáját írta, őt a szerelem és kötelesség harcaterévé vált női lélek érdekelte. Mind a két mű, más-más hangon ugyan, az örök emberit szólaltatta meg. — Katona Lajos a *Gesta Romanorum* második gyulafehérvári kéziratát ismerteti, mely a XV. század első feléből való és abba a kéziratcsoportba sorakozik, melyet kezdőfejezete után *Dorotheus*-családnak lehetne nevezni. — Sörös Pongrácz Guzmics Izidor följegyzései alapján adalékokat közöl a Magyar Tudományos Akadémia történetéhez. E jegyzetek az Akadémiának 1833—1838-ig tartatott nagygyűléseire és az ez alkalommal előfordult

ügyekre vonatkoznak. — A *Hazai irodalom* rovatában Vári Rezső Hegedűs Istvánnak Ábel Jenőről mondott akadémiai emlékbeszédét ismerteti; Császár Elemér Endrői Sándornak „Századunk magyar irodalma képekben“ című munkájáról mond kedvezőtlen véleményt, Veress Ignác pedig Csengeri Jánosnak Curtius Rufusból kiadott szemelvényeit bírálja. — A *Külföldi irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv a Nibelungeposztra vonatkozó két újabb munkát ismerteti: az egyik (Braune: Die Handschriftenverhältnisse des Nibelungenliedes) a kéziratok viszonyát fejtegetve lényegében megerősíti Bartsch és Paul nézetét, hogy a legjobb szöveget a B kézirat tartalmazza; a másiknak szerzője (John E.) a latin nyelvű Nibelungének sokat vitatott kérdését tárgyalja. — Ugyancsak Heinrich Gusztáv ismerteti egy reformatio korabeli színműnek (J. Vogelgesang: Ein heimlich Gespräch von der Tragedia Joh. Hussen 1538) új kiadását. — Kohlbach Bertalan Ussing dán tudósnak Pergamos történetét és műemlékeit tárgyaló művét ismerteti. — A *philológiai program-értekezések* rovatában a következő értekezések bírálatait találjuk: Tolnai Vilmos, Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei (ismerteti Négyesy László); Hollósy Béla, Faludi Ferencz élete és költészete (ism. Császár Elemér); Erdélyi Károly: Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban (ism. Bódiss Jusztin); Kostialik János: Az utóidejű határozó mondatok szerkezete a classikus latin-ságban (ism. Bódiss J.); Farkas Ignác: A tragikum Sophokles tragédiáiban (ism. Serédy Lajos); Schiel, Lexen és Gross: Eine Schulreise nach Athen (ism. Láng Nándor); Kecskeméthy Lajos: Lessing élete és irodalmi működése (ism. Molnár Pál); Glass Ferencz: Schiller levelei az ember aesthetikai neveléséről (ism. Schneeberger Nándor) és Kovalik János: Malherbe (ism. Honti Rezső). — Ezután Simonyi Zsigmond vázolja Müller Miksa életét és tudományos működését. — A füzetet *Vegyesek* és könyvészeti rovat fejezik be.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb termékeit a francia közönséggel ez idén is Kont Ignác hazánkfia, a Collége Rollin tanára ismertette és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, a melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* múlt évi 52. számában Ferdinandy Gejza „Az aranybulla“, Veress Endre „Erdély fejedelmi interregnuma 1551—1556“, Békefi Remig „A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei“, Téglás Gábor „Herodotos Daciára vonatkozó adalékainak méltatása“ című munkáit, továbbá Strauss Adolfnak balkán-félszigeti tanulmányaira vonatkozó kiadványait (ú. m. „Románia gazdasági és néprajzi leírása“,

Budapest, 1899. „Die Bulgaren. Ethnographische Studien“, Leipzig, 1899. s végül a tőle alapított „Die Donauländer, Zeitschrift für Volkskunde“ című folyóiratot) ismerteti.

A folyó évi 2-ik számban „A Magyar nemzet Története“ című millenniumi mű IX. kötetét, melyet Ballagi Géza írt és X. kötetét, melynek Márki Sándor és Beksics Gusztáv a szerzői, részesíti bővebb méltatásban.

A 14. számban Sebestyén Gyula „Az avar-székely kapcsolat emlékei“ című tanulmányának szentel néhány ismertető sort, úgyszintén itt ismerteti a Franklin-társulat kiadásában megjelenő Régi magyar könyvtár „Vásárhelyi daloskönyv“ című darabját, melyet Ferenczi Zoltán és „Bessenyei György Lais-át“, a melyet Lázár Béla rendezett sajtó alá. Közli a budapesti philológiai társulat huszonöt éves fordulója alkalmából elnökének, Ponori Thewrewk Emilnek tiszteletére kiadott ünnepi füzet tartalmának lajstromát, végül bemutatja az izr. magyar irodalmi társulat „Évkönyvé“-t 1900-ra, melynek czikkeit is röviden megismerteti.

A 16-ik számban Bertha Sándor „Magyars et Roumains devant l'histoire“ Paris, 1899 czimen, Jancsó Benedeknek „A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota“ műve felhasználásával írt politikai pamphletjét méltatja; ugyane füzetben összefoglalóan ismerteti Horváth Cyrill: „A régi magyar irodalom története“, Endrődi Sándor: „Századunk magyar irodalma“ s Balassa József „A magyar nyelv“ című munkáit. A 27-ik számban szemlét tart a magyar irodalom sorozatos kiadványai felett; ismerteti itt a „Régi magyar könyvtár“ következő füzetait: „Fazekas Mihály versei“, kiadta Tóth Rezső, „Gesta Romanorum“, kiadta Katona Lajos, Faludi Ferencz: „Téli éjszakák“ kiadta Rupp Kornél; továbbá az akadémiai Értekezések következő számait: Schvarcz Gyula: „Herodotos és Anytos psephismája“, Ácsády Ignác: „A karloviczi béke története“, Mátyás Flórián: „Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez“, Tagányi Károly: „Megyei önkormányzatunk keletkezése“, Karácsonyi János: „Az aranybulla keletkezése és első sorsa“, Békefi Remig: „A debreczeni ev. ref főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei“, Kúnos Ignác: „Naszreddin hodsa tréfái“ s végül Kégl Sándor: „A perzsa népdal“. Ugyanitt néhány rokonszenves sort szentel Péterfy Jenő emlékének, Riedl Frigyes emlékezéséde nyomán, mely tudvalevőleg a Budapesti Szemlében s azután különnyomatban is megjelent.

A 30-ik számban bemutatja a francia közönségnek azt a két szépen illusztrált kötetet, mely a párisi világkiállítás alkalmából a budapesti Athenaeum- és a párisi Alcan-czég kiadásában Magyarországot ismertető gazdag tartalommal megjelent; e mű első kötete Sayous Ede: „Histoire générale des Hongrois“ című művét,

második kötete pedig Horváth Cyrill, Kardos Albert és Endrődi Sándor „Histoire de la littérature hongroise“ czímen összefoglalt dolgozatait tartalmazza. Ez utóbbiakat Kont Ignác fordította francia nyelvre. E kiadvány irodalomtörténeti részéről Piere Dareste is irt a *Bulletin Critique* novemberi füzetében kritikai ismertetést, a *Revue Universitaire* novemberi számában pedig méltató sorokat találunk e hasznos mű jelentőségéről.¹

A 34-ik számban Tóth Béla: „Magyar ritkaságok“ és Jánosi Béla: „Az aesthetika története“ czímű művei részesülnek behatóbb ismertetésben.

A *Revue historique*, melynek a kibocsátott programm szerint Magyarország irodalmára nézve Kont Ignác a rovatvezető munkatársa, január—februári számában a m. történelmi társulat közlönyének, a *Századoknak* 1899. január—október havában megjelent füzeteiben az általánosan érdekű cikkeket; ugyanitt a *Budapesti Szemle* január—októberi számai is, főbb értekezéseikben, be vannak mutatva.

Ugyancsak e folyóirat május—júniusi száma hozza a *Századok* és *Budapesti Szemle* folytatólagos ismertetését (amannak 1899. nov.—1900. márcziusi számairól, emennek 1899. nov.—1900. februári füzeteiről). Néhány meleg sorban Schvarcz Gyula nekrológját adja, felsorolván nevezetesebb munkáit.

A szeptember—októberi számban folytatja a *Századok* (1900. április—júniusi füzetei) és *Budapesti Szemle* (1900 április—júliusi füzetei) tartalmának ismertetését.

A *Revue des Revues* czímű folyóirat hasábjain is több cikket szentel Kont Ignác a magyar irodalom ismertetésének.

A 4-ik számban a *Budapesti Szemle* múlt évi novemberi és deczemberi, az *Akadémiai Értesítőnek* szintén novemberi és deczemberi, végül a Borostyáni Nándor szerkesztésében megjelenő *Revue franco-hongroise* czímű szemle első számát ismerteti.

A 7-ik számban „Coup d'oeil sur la littérature hongroise“ czímen Boissier Gastonnak az az előszója van közölve, melyet a kiállítás alkalmából kiadott s Kont Ignácztól francziára fordított magyar irodalomtörténet elé irt.

A 8-ik számban folytatólag ismerteti a *Budapesti Szemle* január—márcziusi, az *Irodalomtörténeti Közlemények* első és az *Akadémiai Értesítő* január—márcziusi füzeteit.

¹ Érdekesnek tartjuk ezeken kívül itt felsorolni azokat az ismeretető közleményeket, melyek eddig ezen, a franczia olvasóközönségnek szánt irodalomtörténeti műről megjelentek: A *Journal des Débats* 1900. május 14-iki számában, a *Le Temps* május 27-iki számában Gaston Deschamps-tól, a *La Lanterne* május 1-i számában G. Renardtól, a *Revue Critique* július 23-iki számában, a *Journal des Savants* júniusi számában G. Boissier-től, a *L'Illustration* aug. 11-iki számában, a *Revue historique* novemberi füzetében A. Lichtenbergertől s végül az *Athenaeum* (de Londres) augusztus 18-iki számában.

A 13-ik számban a *Budapesti Szemle* április—júniusi s az *Akadémiai Értesítő*-nek szintén április—júniusi füzetei találnak helyet.

A 22-ik számban a *Budapesti Szemle* szeptember—októberi és az *Akadémiai Értesítő* július—szeptemberi² füzeteinek tartalma van bemutatva.

Hosszabb tanulmányokat tesz közzé Kont a *La Revue d'Art dramatique* című folyóiratban. Az 1899. december 20-ikán megjelent számban „Les Théâtres de Budapest” című dolgozatában a nemzeti színház, népszínház, magyar színház, vígsház, városligeti szinkör és a Kisfaludy-színház repertoire-jait mutatja be. Ugyane folyóirat áprilisi és májusi füzetében „Szigligeti et le drame romantique hongroise” címen két közlemény van tőle, melyekben a magyar színmű-irodalom e kiváló művelőjének darabjait ismerteti s egyszerűsmind röviden jellemzi az ő nyomán indult drámaírókat, ú. m. Czákó Zsigmondot, Obernyik Károlyt, Vahot Imrét, Teleki Lászlót, Hugó Károlyt stb.

A *Revue Archéologique* ez évi folyamában az *Archaeologiai Közlemények* XXI. és XXII. kötetének tartalmát mutatja be. Amabban tudvalevőleg Mihálik József „Kassa város ötvösségének története” című munkája, emebben Darnay Kálmán összefoglaló értekezése azon őskori emlékekről, melyeket ő és mások Sümegen és környékén felszínre hoztak; továbbá Téglás Gábor értekezése a Tabula Peutingeriana, hármas Daciai útvonalából az Uj-Palánkától Zsuppáig vagyis Tibiscumig terjedő fő hadi út helyzetrajzáról és stratégiai jelentőségéről, végül NácZ József: „A Vértes vidékének történelmi műemlékeiről” című monographiája foglaltatik.

A *Concordia* című nemzetközi érdekeket szolgáló folyóirat ez évi márcziusi füzetében „La renaissance hongroise” című tanulmányában Mátyás király korát ismerteti irodalomtörténeti tekintetben; júliusi füzetében pedig Kemény Ferencz „A béke-probléma megoldásának egyik módja” című röpiratának vázlatos tartalmát adja.

A *Revue de philologie* című folyóiratban, melynek Magyarországgal foglalkozó rovatát maga Kont Ignác szerkeszti, az „Archaeologiai Értesítő” és az „Egyetemes Philologiai Közlöny” mult évi egész folyamait mutatja be s tartalmukat részletesen megismerteti.

A *Revue de l'histoire des regillons* című folyóiratnak a mult év utolsó napjaiban megjelent egyik füzetében (XL. kötet 2. szám) Horn E. „Saint Etienne, roi apostolique de Hongrie” című francia nyelven írt munkáját részesíti behatóbb ismertetésben.

A *Revue internationale de l'enseignement* című, a felsőbb oktatásügygyel foglalkozó folyóirat ez évi januári számában külön cikkkben ismertetést adja némely hazai felsőbb tanintézetünknek. Ugyanitt egy kis notice olvasható arról, hogy Kont I. külön is kiadta „La littérature hongroise et le protestantisme de langue française aux

XVI. et XVII. siècles“ című tanulmányát, mely az előző évben a francia protestáns történelmi társulat Bulletin-jében jelent meg.

Ugyane közoktatási folyóirat októberi számában önálló ismeretést szentel Apáczai Cseri János „Paedagogiai munkái“ című kiadványnak, melyet Hegedűs István rendezett sajtó alá

A Questions diplomatiques et coloniales című, külpolitikai kérdéseknek szánt folyóirat ez évi februári számában „La situation politique en Croatie“ című dolgozata Horvátország viszonyát Magyarországhoz világítja meg.

Ugyanezen folyóirat áprilisi füzetében „La Hongrie et la France“ című történelmi tanulmányában utal azokra az összeköttetésekre, melyek bennünket a multban és jelenben Franciaországhoz fűztek, illetőleg fűznek.

A La Quinzaine folyóirat külföldi szemle-rovatában, a f. évi januári számban, a „Katholikus Szemle“ és az „Akadémia Értesítő“ füzeteit ismerteti; a februári számában ugyane folyóiratok ez évi első füzeteivel foglalkozik.

Ezek a folyóiratokban megjelent ismertetései.

Azonban buzgó hazánkfia nemcsak a tudományos folyóiratokban tesz szolgálatot hazai irodalmunk érdekeinek, hanem a francia ismeretterjesztő vállalatok útján is.

1. Avatott munkatársa a Grande Encyclopédie című nagy képes encyclopaediának, mely már az R. betűig jutott; ebbe a magyar vonatkozású cikkeket Kont írja. A mutatónyul beküldött R á k ó c z y cikk ékesszólóan tanúskodik arról, hogy a hazai forrásműveket lelkiismeretesen fölhasználta. Nevezetesebb cikkei itt még: a R a j n i s, R á k o s és R á k o s i címűek.

2. A Nouveau Larousse illustré című encyclopaedia számára az idén az F. és G. betűket, illetőleg ezeknek magyar vonatkozású részeit szintén ő írta.

3. Az újonnan megindult Revue de synthèse historique számára, mely szerint előrajza a munkatársak fényes sorozatával kezd meg pályafutását, Kont fogja szerkeszteni a magyar irodalom és történet rovatait.

4. Az idei Congres d'histoire comparée irodalomtörténeti szakosztályában „Voltaire en Hongrie“ cím alatt mutatott be részletet nagyobb terjedelmű művéből, mely a francia irodalomnak Magyarországra való hatásával foglalkozik.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1900. november 5-én.

SZÁSZ KÁROLY t. t. és osztályelnök elnöklote alatt jelen vannak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Vadnay Károly r. tt. — Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Herczeg Ferencz, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Pasteiner Gyula l. tt. — Más osztályokból: b. Eötvös Loránd akad. elnök, b. Nyáry Jenő t. tt. — Heller Ágost, Pauler Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Övály Lipót l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

190. VADNAY KÁROLY r. t. felolvassa „Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye” című székfoglaló értekezését. — Rendes tagi oklevelének kiadása határoztatik.

191. GOLDZIHHER IGNÁCZ r. t. bemutatja Herz Miksa bey kultag díszmunkáját a „Kairói Hassán-mecset”-ről. — Az Értesítőbe adatik.

192. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri GOLDZIHHER IGNÁCZ és VADNAY KÁROLY r. tagokat.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1900. november 12-én.

PAULER GYULA r. t. osztályelnök elnöklote alatt jelen vannak az illető osztályból: Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán t. tt. — Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Kautz Gyula, Thallóczy Lajos. Thaly Kálmán, Vécsey Tamás, Zsilmszky Mihály r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth János, Békefi Remig, Borovszky Samu, Földes Béla, Gaal Jenő, Nagy Gyula, Réthy László, Schönherr Gyula l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Szily Kálmán, Szimyei József r. tt. — Asbóth Oszkár, Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

193. THALLÓCZY LAJOS r. tag felolvassa: „A vlach kérdéshez” című székfoglaló értekezését.

194. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri THALY KÁLMÁN és THALLÓCZY LAJOS l. tagokat.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1900. november 19-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklote alatt jelen vannak az illető osztályból: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Högyes Endre, Kherndl Antal, Koch Antal, Krenner József, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. — Bedő Albert, Daday Jenő, Illosvay Lajos, Kürschák József, Laufenauer Károly, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Staub Móricz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

195. KÖNIG GYULA r. tag: „Az algebrai mennyiségek elméletének egy alapproblémájáról értekezik“.

196. SZILÁDY ZOLTÁN részéről: „A retyezáti tavak alsóbbrendű rákjai“, előterjeszti Daday Jenő l. t.

197. RANSCHBURG PÁL részéről: „Mnemometer-készülék az emlekező erő vizsgálatára“, előterjeszti Laufenauer Károly l. t.

198. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DADAY JENŐ és LAUFENAUER KÁROLY l. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizenegyedik összes ülés.

1900. november 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Forster Gyula, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán t. tt.; Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Kautz Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Thallóczy Lajos. Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vadnay Károly, Vécsey Tamás, Wartha Vincez r. tt.; Acsády Ignác, Badics Ferencz, Bayer József, Borovszky Samu, Gaal Jenő, Hankó Vilmos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Nagy Gyula, Petz Gedeon, Staub Móricz, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

199. BAYER JÓZSEF l. t. fölolvassa a bizottsági jelentést az 1900. évi Kőczán-pályazatról. E szerint a pályázó darabok közt viszonylag legjobb a „László, a kún“ című öt felvonásos tragédia, s a szabályzat értelmében a jutalom ennek adandó ki, de minthogy nem áll irodalmi színvonalon, a Történelmi Színműtárba nem vehető fel s a pályázat ugyanazon tárgykörrel újra kiirandó — A bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jelíges levélből Varsányi Gyula neve tüntet elő.

200. A többi jelíges levelek elégetésére elnök úr KÖVESLIGETHY RADÓ és TÖRÖSSY BELA l. tagokat kéri föl. kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

201. A II. osztály, a Történelmi Bizottság javaslata alapján, ajánlja, hogy a Forster-Scitovszky-díjból Veress Endre részére 950 korona, Tóth-Szabó Pál premontrei tanár részére 400 korona utalványoztassék a római levéltárakban teendő kutatásokra. — Elfogadtatik.

202. A főtítkár bemutatja a Petőfi-Társaság és a Kisfaludy-Társaság átiratát, melylyel az Akadémiát Vörösmarty-ünnepjökre meghívták. — Köszönettel vétetik s viszonoztatni fog.

203. Bemutatja azon akadémiai tagok névsorát, kik a székesfehérvári Vörösmarty-ünnepen az Akadémia képviselőtében meg fognak jelenni, ú. m.: báró Eötvös Loránd elnök, Szily Kálmán főtítkár, Beöthy Zsolt, Czobor Béla. Gyulai Pál, Réthy Mór, Than Károly, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tagok; Alexander Bernát, Badics Ferencz. Békefi Remig, Csengeri János, Komáromy András, Kövesligethy Radó, Laufenauer Károly, Marczali Henrik, Nagy Ernő, Négyesy László. Óváry Lipót, Schönherr Gyula l. tagok. — Örvendetes tudomásul szolgál.

204. Bemutatja a budapesti Vörösmarty-szoborra szóló gyűjtő-ívet. — Az Akadémia tagjai közt köröztetni fog.

205. MARCZALI HENRIK l. t. bemutatja jelentését a Szilágyi Sándor kolozsvári emléktáblájának leleplezési ünnepéről. — Köszönettel vétetik.

206. A párisi Académie des Sciences meghívja a M. Tud.

Akadémiát a szövetkezetbe lépett Akadémiák 1901. április 16-án Párisban tartandó ülésére s az esetleg teendő javaslatok előleges közlését kéri. — Kiadatik a II. és III. osztálynak.

207. A stockholmi Akadémia kéri Akadémiánkat, hogy figyelemztetné tagjait a Nobel-féle irodalmi díjra. — Kiadatik az I. osztálynak.

208. Főtitkár bemutatja az 1901-re szóló Üléssor tervezetét. — Elfogadtatik.

209. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzékét. ű m.: Pauler Gyula és Szilágyi Ferencz: A magyar honfoglalás kútfoái. — Kazinczy Ferencz levelezése. X. kötet. Mathemat. és Természettudományi Értesítő. XVIII. köt. 4. füz. — Akadémiai Értesítő. 1900. évf. 11 sz. (131. füz.) — Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. köt. — Archaeolog. Értesítő. XX. évf. 4—5. füz. — Tudomásul szolgál.

210. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és BAYER JÓZSEF I. tagot kéri föl.

LX. NAGYGYÜLÉS.

(Folytatása az 1900. május 2-án tartott nagygyűlésnek.)

1900. november 26-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Forster Gyula, Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Fejérpataky László, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Högyes Endre, Kautz Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Plósz Sándor, Színnyei József ifj., Thallóczy Lajos, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vadnay Károly, Vécsey Tamás, Wartha Vince, Zsilinszky Mihály r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Bayer József, Borovszky Samu, Gaal Jenő, Hankó Vilmos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Pulszky Ágost, Staub Móricz, Zolnai Gyula I. t. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

46. Elnök úr megnyitván az ülést, előadja, hogy a mai rendkívüli nagygyűlésnek egyedüli tárgya az 1900. évi Bródy-jutalom odaítélése.

47. Pulszky Ágost I. t., mint a Bródy-jutalom tárgyában az I. és II. osztály kebeléből kiküldött bizottság előadója, felolvassa a bizottsági jelentést s ennek értelmében Jancsó Benedek „A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota“ II. köt. (1899) című művét melegen ajánlja a megjutalmazásra.

48. Concha Győző r. t., mint a májusi nagygyűlésen e tárgyban jelentést tevő bizottság volt előadója, megjegyzi, hogy már az előbbi bizottság is méltányolta Jancsó Benedek e művének érdemeit, de a jutalomra azért nem ajánlotta, mert a szabályzat publicistikai munkát kíván, ez pedig nem publicistikai, hanem történeti tárgyú.

49. Pulszky Ágost I. t. előadó az előtte szólóval egyetért abban, hogy Jancsó Benedek munkája történeti tárgyú, de a bizottság véleménye szerint az egész mű jellege publicistikai irányú.

50. Szólásra senki más nem jelentkezővén, elnök úr fölteszi a kérdést: elfogadják-e a nagygyűlés a bizottság jelentését? — A bizottság jelentése egyhangúlag elfogadtatik s elnök úr kimondja a határozatot, hogy az 1900. évi Bródy-jutalom JANCÓSÓ BENEDEK fent nevezett művének odaítéltek.

51. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KAUTZ GYULA és PLÓSZ SÁNDOR r. tagokat kéri föl s a nagygyűlést beukozszi